MÁTYÁS KIRÁLY EMLÉKKÖNYV

MÁTYÁS KIRÁLY EMLÉKKÖNYV

AZ ELSŐ KÖTET
BEVEZETŐ TANULMÁNYÁT ÍRTA
GRÓF TELEKI PÁL
MAGYAR KIRÁLYI MINISZTERELNÖK

A MÁSODIK KÖTET
BEVEZETŐ TANULMÁNYÁT ÍRTA
HÓMAN BÁLINT
VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER

BALOGH JOLÁN
ELEKES LAJOS
FITZ JÓZSEF
GALLA FERENC
GYALÓKAY JENŐ
HARASZTI EMIL
HORVÁTH HENRIK
HORVÁTH JENŐ
HOFFMANN EDITH
HUSZÁR LAJOS
KARDOS TIBOR
KERECSÉNYI DEZSŐ
MÁLYUSZ ELEMÉR
SZATHMÁRY LÁSZLÓ
SOLT ANDOR
VÉGH GYULA

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTETTE
LUKINICH IMRE

A KORVIN MÁTYÁS MAGYAR-OLASZ EGYESÜLET
MEGBÍZÁSÁBÓL KIADJA A FRANKLIN-TÁRSULAT
BUDAPEST

MÁTYÁS KIRÁLY

EMLÉKKÖNYV
SZÜLETÉSÉNEK ÖTSZÁZÉVES
FORDULÓJÁRA

Holl Imre és
H. Gyürky Katalin
könyvtárából

ELSŐ KÖTET

A KORVIN MÁTYÁS MAGYAR-OLASZ EGYESÜLET
MEGBÍZÁSÁBÓL KIADJA A FRANKLIN-TÁRSULAT
BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

MÁTYÁS KIRÁLY

ÍRTA

GRÓF TELEKI PÁL

Mátyás, a homo Hungaricus universalis, születésének ötszázadik fordulóját ünnepeljük,* — Mátyását, kinek nevéhez öt évszázad nemzedékei mondákat, hagyományokat, a nemzeti együvétartozás és büszkeség érzéseit fűzték.

Egy ily évforduló magában is arra késztet, hogy a szokásosnál messzebbre tekintsünk, — de ha az időkötötte ember az emlékeit, érzéseit, énjét koncentráló mérföldkőhöz a nemzet életének ily válságos éveiben ér, minden nemzedéknek dicsősége és a mai nemzedék küzdelemrefeszülése mindent átfogóan egyesül és bármi nagy eseményt, bárki nagy embert csak a nemzet egész élete képében láthatunk.

*

A magyar nemzet sorsára e hazában öt tény volt különösképpen döntő. Az első az, hogy alkalmas időben jöttünk ide, a népvándorlás legvégén, amikor a megszerzett földet új és erősebb nép foglalása már nem fenyegette és amikor Európa népeinek letelepült államokba konszolidálása nyugatról keletre haladva a Lajtáig és a felső Elbán túli tájakhoz ért. Ezt ismerte fel Szent István. Így lett a keresztény magyar birodalom. — A másik, földrajzi helyzetünk és tájunk jellege Nyugat és Kelet között : keleti pusztai jellegű főtáj nyugatnak nyitva, a nyugati műveltséghez társuló keleti nép életfejlődésére alkalmas, a sokban idegen európai életközösségben. — A harmadik : nemzeti dinasztiánk kihalása a keresztény országlás rövid három százada után közvetlenül a többi, egymással rokon európai nép nemzeti öntudatraébredésének századai előtt. — A negyedik a török veszedelem, a számban és fiatalos lendü-

* A Corvin-rend 1940 febr. 24-i ünnepi vacsoráján elhangzott beszéd, melynek bevezető szavai a következők voltak : «Évfordulóra gyültünk ma össze a legelső magyar ember asztalához, abba a palotába, melynek helyén egyszer Mátyás palotája volt, ahol ő is lakomára és az udvarnak és népnek művelésére maga köré gyűjtötte tudósait, íróit, művészeit.»

letben erősebb török, aki legkényesebb határunkon Árpádok, Anjouk és Hunyadiak magvaszakadásának, nemzeti reménységek háromszori foszlásának századai után és alatt rohamoz. — Az ötödik a német szomszédság — számban nagyobb, műveltségben Nyugat-Európával előttünk járó, Európa világi koronáját soká hordozó hatalom, amely királyaink magvaszakadásainak alkalmaikor és máskor is 1000 évünk során érdekből vagy szükségből e föld után nyúlt, mely bástya is, út is Délkelet és Kelet felé.

Akár egészében vizsgáljuk, idézzük történelmünket, akár bár e főtények egyikéből vagy másikából kiindulva, Mátyás személye, országlása és kora magukra vonják figyelmünket. Az idejében megszerzett országot, amelynek füvét-földjét Árpád portyázói nekünkvalónak találták, Mátyás idejében 75—80 százalékban magyarok lakták, oly számban és sűrűségben, amely lépést tartott Európa fejlődésével. Ezen még magyar ereje teljében lévő ország két oldal, két kapu, nyugat és dél felé tekint. Mátyás politikai cselekvését részleteiben sokat vitatták, bírálták.

H a csak jellemezni akarunk, azt kell megállapítanunk, hogy Mátyás izlésével, bölcseletével, hitével, egyéni és népi politikai ambícióival és törekvéseivel az európai életközösségben élt és annak tagjaként, fejedelmi tagjaként érzett — és erre azt kell mondjuk, hogy ez a földrajzi helyzetünkből továbbfejlesztett politikai tradíciók szerint természetes volt. A nemzet maga, a nemzetnek az ősi hagyományt és jelleget hordozó zöme a véréből való királyt látta benne, a kihalt és Nagy Lajossal újra elveszett nemzeti dinasztia feltámadását remélte. Mátyás és népe más-más utakon, a nép időtlenebb naivitással, a király korának és eszének renaissance formái szerint vágyták és munkálták a Nyugat és Kelet veszélyei közt önmagában erős Magyarországot. Így áll Mátyás a török veszéllyel szemben is. Hírnévben, dicsőségben népe, a Pápa, a Nyugat és a török előtt, mint a törökverő Hunyadi János fia. De taktikájában nem az egyetlen győzelmet látó, célzó katona, a déli végek, várak hadvezére, hanem a nemzet örök, sokoldalú gondjait látó, a felelősség egész súlyát érző király, a forrásban lévő Európa politikai játékaiban és megbízhatatlan emberek kezelésében mesterien jártas politikus, — de sorsában magyar : elhagyatott.

Mátyás megválasztása, amint a török elleni harc sikerébe vetett hit, úgy válasz az európai fronton fenyegető és Mátyás előtt immáron ténylegesen bekövetkezett veszedelmekre. Egyike, a nagyobbika ezen veszedelmeknek, a császári birodalomba való bekebelezése. A másik, idegen dinasztiák váltogatása és evvel államközi kapcsolatok véletlen szövése-bontása. Mátyás ezekre a veszedelmekre helyesen vagy helytelenül viszonttámadással felelt, nyugat és észak felé viselt háborúkkal, Csehország, Szilézia, Ausztria elfoglalásával, törekvéssel a császári trónra.

Mindazok a főtények, amelyek a nemzet sorsát állandóan vagy főként befolyásolták, élénken érvényesülnek és kidomborodnak tehát abban a mozgalmas korban, amelyre Mátyás nyomta rá személyiségének és hatalmának bélyegét, — aminthogy hatásaikban vagy következményeikben különösen éreztük és érezzük őket minden oly korszakban, amelyben Európa államtársadalma nagy átalakulásokon megy át és nemzeti életünk oly korszakaiban, amikor különösen megnehezedik az idők járása felettünk. És a kettő gyakortabban együttjár. A mi történetünk és sorsunk nem szakítható ki Európáéból.

*

Mátyás király magyar politikája amint nagyratörő, nagyhatalmi politikává lesz, európai politikává lesz, sőt speciálisabban középeurópaivá. A király mindinkább rabjává lesz ennek a birodalom határterületein folyó politikának. És méltán vetődik fel a kérdés, vajjon csak méreteiben és előrelátásában idegenedik el politikája népe és híveiétől, hiszen azok a hívei is elfordulnak tőle, akik elsősorban segítettek megteremteni udvarának európai humanista légkörét. Magyar volt-e még — kérdik — Mátyás politikája, gondolkodása. Mint ahogy kérdik, magyarnak nevezhető-e maga Mátyás, oláh pásztornépeket Erdélybe vezető szláv nevű, kun származású kenézek fia, bár anyja nemzetsége a Szilágyiak és Garázdák, eredetünkre nézve is magyarok vagyunk.

Mátyás öntudat és érzés szerint magyar, — magyar úr! A nemzetség, melyből apai ágon származott, Európának abban a részében emelkedett naggyá, ahol a magyar hagyomány és az azt hordozó nemzet uralkodott

politikai vezetésre rátermettségével, ősiségével, nemességével és az arravalókat magához emelve, fajra és származásra való tekintet nélkül a nemzet részeseivé tette. Így váltak magyarrá nem elnyomás vagy hűbér által, hanem ellenkezőleg, az egykor pusztai nemzet béketűrő és magába bízó befogadó hajlamából, érdemeket értékelő természetéből. Így olvadnak be a nemzet és vezető rétegeinek kontinuitásába.

*

Mátyást a magyar nemzeti királyának tartotta, mint az Árpádokat és mint Nagy Lajost is, aki köztünk nőtt fel. Persze a maga korabeli, renaissance magyar király volt, világiabban európai, pompásabb, egocentrikusabb, mint az előttevalók, még mindig lovag, de aki a pajzsán a keresztet felcserélte már az emberi élet új szépségeinek átélésével. És európaibb, univerzálisabb és fölényesebb is az utána jövő századok, a sok százados nemzeti ellenállás magyarjánál és főleg a modern, a nacionalizmus századának magyarjánál. Valahogy külön áll, egyedül az előttevaló és az utánajövő századok történelmei között. Előtte középkor, utána törökdúlás és harc nemzeti létünkért két ellenséggel.

De úgy áll külön, mint hatalmas kapocs, amely a lánc két részét összefűzi, összetartja. Az előtte volt századok királyaival, egy folytonosságban ugyanazon, még csonkítatlan magyar birodalmat kormányozták. Ennek a birodalomnak földje, a Dunának nagy, a Kárpátok övezte medencéje 300,000, délfelé kiegészülésével 400,000 négyszögkilométernyi területével a tagolt Európában nagyhatalmi méretű. Éles körülhatároltsága és összes lejtőinek, folyóinak egy központi táj felé futása Európa négy-öt természetes nagyhatalomalkotó tájainak egyikévé tették. Az ország nagyobbik felét kitevő központi táj pusztai peremtáj jellegű, a magyarság természete szerint való. Ő tehát az adott államalkotó természete, elhelyezkedése és száma szerint állam — s így Európa e helyén nagyhatalomalkotó. A Szent Istvántól Mátyásig lefolyt századok alatt erős volt ez az ország a bizánci és német császárságok között is, gyakran keresett szövetséges, Szent László, Kálmán, III. Béla, IV. Béla, Nagy Lajos alatt nagyhatalmi tekintélyű. A tatárjárás sem tudta megingatni — és el is mondhatjuk, hogy a tatár volt a legjobb nagy történelmi ellenségeink közül, mert messziről jött és hamar visszament.

Ha a középkori magyar államhatalom tekintélyhullámzásának csúcskorszakait összevetjük, a nagyhatalomnak jellegváltozását láthatjuk. Ez természetes. «Nagyhatalom» önmagában összehasonlító fogalom, relativitás fogalma: hatalom más államokhoz, nagyhatalom más hatalmakhoz viszonyítva. De speciálisan a «nagyhatalom» európai fogalom, viszonylagos erőé a népek, nemzetek, államok Európa szűk területére szorított sokasága között, a maga életét élő Európa szűken másfélévezredig tartó élete, történelme során. A középkor bennünket érdeklő második felében a területileg megalapozott későbbi nagyhatalmak azok, amelyek természetadta tájegységekben vagy egy természetes góc körül, mintegy egységre rendelt tájcsoportokból nőttek ki, — még a maguk nemzeti egységének, a királyi hatalomnak és országlásának kiépítésével vannak elfoglalva.

Nálunk a keresztény, a nyugateurópai kultúrkörbe beilleszkedő kapcsolatait Európában szélesbbítő állam kiépítése folyik. A fejlődés a középkor első feléhez képest mindenütt lokálisabb, bár sokban párhuzamos, sőt azonos, egymástól távol eső országok között is. A pápaság legfőként spirituális hatalom, a császárság sem területi hatalom, mind kevésbbé az, — s tekintélye hanyatlik.

A középkor végére, mikorára Európa új belső átalakulásra kész azáltal, hogy kimondott vezérgondolat hatása nélkül magától sajátos egységgé, új életformává fejlődik és mióta így egy közös és könnyen terjedő spontaneitásból megszületik a humanizmusban az újkori Európa új fejlődésre képes gondolkodása, — az Egyetemes Monarchia eszméje és a Római Szent Birodalom azonossága Európával elfoszlanak. De az új erőkként valóraváló nemzetek és államhatalmak az európai hagyomány folytonosságának és a kiformált európai szellem erejének hatása alatt mint önálló tényezők, mint független szuverénitások készséget mutatnak arra, hogy valamilyen foederatioként együtt munkálkodjanak.

Mátyás nagyhatalmi ereje az Árpádok és Anjouk középkori magyar nagyhatalmából származik, — nagyhatalmi koncepciója magyar céltűzése dacára ideológiailag és politikailag az új európai gondolatvilág hatása alatt áll és aktívan európai megoldásokkal foglalkozik. Eszében járatja az európai fejedelmek egy konföderációjának gondolatát is.

Magyar tradíció, török, német és szláv veszélyek aggodalmai a császári hatalom legyengülésével és a birodalmi egység foszlásával nyugati szomszédságunkban születő osztrák történelem gondja, a birodalmat Európa politikai képében felváltó nemzeti királyságok viszonyának kérdései, összefogásának eszméi egybefolynak Mátyás töprengéseiben és törekvéseiben, szándékaiban és cselekvésében. Egybefolynak egy a tudás és szépség vágyával teli, korszellemének évszázadokra kiható alkotóerejét mint sajátját hordozó, nagy dolgokat tervező, de a kor bellum omnium contra omnes-e, szabadabb egoizmusa és fegyelmetlensége és saját splendid isolation-ja által folytonos harcok és intrikák légkörében élő renaissance fejedelem életében és országlásában.

Mátyás után — és Moháccsal — oly gyengeségbe, függőségbe, magunknak oly szűk világába süllyedtünk, hogy csak bámulni és szeretni, magunkéul csodálni tudtuk őt, de megérteni nem. A köznép is utólag érezte meg igazságosságát. A műveltek értetlenül állanak szembe sok mindennel, amit tett s amit akarni látszott, — mint álltak kortársai, sokszor a nemzet legjobbjai is. Ők, a kortársak nem látták, amint a későbbi nemzedékek sem látták a folytatást. A különbség köztük, az immáron századok távlatából látók között is és maga Mátyás király között az, hogy mi az ő országlását befejezésként, csorbíthatatlan országunk addigi dicső történelme nagyszerű tetőfokaként látjuk, — ő avval a vitalitással és ifjú életfelfogással, amelyek a renaissance elejének jellemzői, kezdetnek látta és mint ilyent cselekedte.

És az európai ember szellemtörténelme igazolja őt. A humanizmustól a XIX. századig, talán annak liberalizmusáig egy kor indul és zárul, az európai életegység második korszaka, a vágytól az új, gyermeki türelmetlenséggel gyüjtő érdeklődésen, aztán tisztuló fogalmakon, bölcseleten, államok és társadalom ratiójának felépítésén át szélesebb ismeretre és nemzeti társadalmakig, táguló látókörrel a földrészek partvidékein, fokozatosan fejlődő, de alapjában azonos külső eszközökkel, vitorláshajókkal és iránytűvel, előltöltő ágyúkkal, újra jó országutakkal, szekerekkel, falusias, a természetes környezettől nem idegen városokkal, kézierős könyvnyomtatással, kopernikusi világrendszerrel.

Mi Európának ezt a korszakát meg nem éltük, mert sorsunk s keresztény

és európai mivoltunk becsülete határőrségre állított. Nem éltük meg Európának ezt a korszakát úgy, hogy levegőjét, eszmevilágának sokoldalúságát oly teljességében szívhattuk volna, mint Európa más nemzetei, ha követtük is a művelődést és a magunkéból is adtunk hozzá fegyverforgatásra nem kényszerült fél kezünkkel. De a nemzedékek emlékében ez az újabb félévezred a magunk portájának gyakran roskadozó falai körül folyt le. Ezért nézte — nézi az új kor magyarja délibábként Mátyás rombadőlt palotáját!

*

Vajjon összeroppant-e, elmúlt-e Mátyás király egész élete-munkája? Ezt kérdi a történész, amióta — most éppen száz esztendeje gróf Teleki József nagy műve első elkészültének — oknyomozóan foglalkozik a Hunyadiak korával, ezt kérdi a művelődés élén járó, a politikus, ezt kérdi rezignáltan vagy sóvárogva minden magyar.

Vajjon okadatolt-e ez a rezignált, ez a sóvárgó emlékezés, ez a délibábos szemlélet? Vajjon Mátyásban van-e a hiba, akinek oly kevés sikerült? Vagy talán magunkban is van hiba, hogy szemléletünk délibábos maradt, külsőlegessé és felszínessé vált.

Nem volt ez okadatolt más időkben sem, de legkevésbbé az éppen jelen korunkban és legkevésbbé megengedhető. Élő nemzetnek nem szabad bús rezignációval nézni elmult dicsőséges korszakait, éppúgy, amint élni akaró, miként a multban, úgy új évszázadok sorát is élni akaró nemzetnek nem szabad üres büszkeséggel pótolni multjának komoly szemléletét.

A multat nem lehet lezárni. A mult jelen, mert bennünk él érzés-, hit-, jellem-, ízlés-, szokás-, típusként és minél mélyebben nézünk a nemzet szívébe, annál maradandóbbnak, annál lassabban múlónak fogjuk látni a multat. A jelen pedig mult, a mult értékeinek accumulatiója, amelyhez a mi nemzedékeink is tesznek hozzá valamit, bizonyára olyat is, ami értékként fog a nemzet örökkévalóságában a mult értékeivel egybeolvadni. Egy-két nemzedék nem fejez be történelmi érvényű feladatokat. Igaza van egy mai kínai történésznek, aki megkérdeztetvén, hogy szerinte mi volt a hatása a nagy francia

forradalomnak Európa történelmére, azt felelte, hogy még túlkorai kérdezni, hiszen csak az ötödik nemzedéket számoljuk azóta.

Amint nem délibábos emlék az Árpádok kereszténysége, Szent Lászlótól Nagy Lajosig uralkodott királyaink lovagsága, a XIV—XV. századok humanizmusa, — amelyek mint erős hit, mint nemes életforma, mint Európa szellemi közösségének kialakulásában való részvételünk máig élő nyomokat hagytak hitünk megingathatatlanságában, gentlemanlikeségünkben és műveltségünk nyugatiasságában, — úgy nem délibábos emlék, de el nem múlóan velünk maradó érték az, hogy nemcsak nem maradtunk ki Európa legnagyszerűbb, félévezred műveltségét formáló szellemi mozgalmából, a renaissanceból, hanem Mátyás által annak rangos részesévé váltunk.

*

Nem jogos hát a délibábos szemlélet. De hozzáteszem, hogy ma kevésbbé, mint valaha.

Európának, amely a XX. századig különállóan fejlődő életegység volt, az a korszaka, amely a humanizmus és a renaissance ébredésével indult, kimúlik.

Az a gondolatsor, amelynek láncszemeit a XVI., XVII., XVIII. és XIX. századok filozófiái és társadalmai természetszerűen egymásból folyó fejlődésben nagyobb ellentmondás nélkül és talán épp ezért mind egyoldalúbb kifejlésben hordoztak, elszegényedve elégtelenné vált. Újra forr az európai emberiségben a belső vágy egy más, kiszélesedett anyagi ismeretkörünk kérdéseire választ adó lelkiség után. Amikor az emberalkotta értékek korszakának utolsó századában, a végsőkig fokozott versenyben és a nyers tömegértékelésben annyi erkölcsi érték és minden fínomság elpusztul, ébred a vágy egy erkölcsi rend után, amely az emberek együttélését és belső megbékélését lehetővé teszi. Újra új, gyermeki türelmetlenséggel gyüjtenek az emberek ismereteket, egyelőre gyermeteg összevisszaságban, felületes tálalásban. A kora újkor «curiositásainak» divatját korunk szenzáció-divatja ismétli. Most a tömeg, a XIX. század értékleegyszerűsítése által életrehívott tömeg nem annyira keres, mint követel, egyelőre és bizonyára még jóideig brutálisan, reakcióként a tegnap és ma akcióinak jelszavas eszközeivel igazságot erkölcspótlék gyanánt.

Ezekben, a koroknak ebben a szemléletében van Mátyás személyiségének, országlásának, korának reánk nézve harmadik aspectusa.

Amint koronája, magas művelődési kiegészülése keresztény magyar történelmünk első felének, — másrészt dicsőséges részvétele Európa önhitt büszke új utakraindulásában, újkori története megindulásában, — és, ami in parenthesi megjegyezve, Európa története és szellemtörténete és fejlődéslehetőségei szempontjából is különösen sajnálatossá teszi Mátyás művének rombahullását, Európa fekvése és természete szerint egyetlen nagy kontinentális országtájának és jellegzetes népének hirtelen kiesése a különben óceánikus, a tengerentúli felfedezések útjára induló Európa megmozdulásából.

De a két történeti aspectus mellett, amelyek méltán válthatnak ki bennünk sóvárgó emlékezést, reánk nézve ma a harmadik, a történetfilozófiai aspectus talán a legérdekesebb.

Evvel a harmadik aspectussal nem akarok erőltetett, részletező párhuzamot vonni a kora-renaissance és ma között. Tudákoskodó tanulságokat sem kívánok levonni.

A mának mint korszaknak, egészen kezdetén van a világ. Politikai, gazdasági és társadalmi vajúdások, világháborúk robbanásai sejtetik Európa új korszakra átalakulásának méreteit. A ma érdekelt és aktív tömegek nagyságából következtethetjük, hogy sokáig fog tartani, amíg csak formát is ölt a nagy átalakulás.

Hová vezet, mit hoznak a következő századok az emberiség átalakulásában, nem tudhatjuk. Bizonyára sok újat gondolkodásban, növekvő ismeretekben, szervezettség formáiban, társadalmi rendben. De bizonyára felelevenül, renaissanceát éli majd sok régi is. A végtelen felé emelkedni törekvő ember véges fejlődéskorszakaiban elhanyagol képességeket, a termékenységnek, életnek, mondhatnám emberi mivoltának egyes, sőt széles tereit. Korszakok szélesebben, átfogóbban indulnak meg vágyaikban, igényeikben, gondolkodásukban, a kérdések felvetésében és aztán egyoldalúbbakká válnak — még ha a fejlődés sajátos irányában és sajátos terein óriásilag gazdagodva is, — míg föl nem ébrednek újra a másfelé kiegészülés vágyai.

Amíg a XIX. század hatalmasra nőtt erői még az anyagiakért vívnak egy-

mással kérlelhetetlen harcokat és a mindennap modern emberei a mindenkinek mindenki ellen való csúf harcát vívják, a XX. század szellemisége és lelkisége részben már egyensúlyt keres, — a tudós szintézist, az író általánosabban és egyszerűbben emberit, a művész stílust és az ifjúságnak egy tekintélyes része arra készül, hogy erkölcsibb alapokra fektesse a jövőt.

Valami új körvonalozatlan és több lelki tartalmat kereső szellemiség látszik ébredezni, egy új humanizmus, — karöltve új életfelfogásra, erkölcsi fegyelemre irányuló vággyal a külső műveltség legkülönbözőbb fokain álló embereknél. Az utolsó tíz európai nemzedék hirtelen épült logikai ismereteivel szemben homályos érzéssel kezdünk érezni és visszasóvárogni képességeket, amelyekkel a középkor, a kora ókor és a természet lassú rendjén élő ember rendelkezett. Talán egy, az emberiség egész történelmét, multját sokkal átfogóbb renaissance felé megyünk, mint volt az, amely a latin és görög irodalmat, művészetet, tudást és bölcseletet elevenítette fel.

Most, a vajúdások mai korszakában, legyünk szolgálatára nemzetünknek. Járuljunk hozzá mi is a jelenünkkel induló jövőben a nemzet és vele és általa az európai emberiség formálásához kevésbbé egyes tudományágak és munkakörök részletmunkájával, mint a művelődés összes ágainak egy gondolatban való összefogásával, az ismeret mesteremberei helyett magasabb erkölcsi felfogás alapján álló elite nevelésével, a jelennek versengő, egymást legyűrő mindennapisága helyett évszázadok feladataira hivatott, örök értékek megbecsülésére ébredő társadalom formálásával.

A HUNYADI-KÉRDÉS

ÍRTA

ELEKES LAJOS

A Hunyadiakkal kapcsolatban sok kérdés került a történetkutatók vizsgálólencséje alá, s akadt ezek közt olyan is, ami a nagyközönség soraiba leszivárogván, szélesebbkörű érdeklődést ébresztett. Mégsem kell félreértéstől tartanunk, ha a Hunyadi-kérdésről szólunk. Ma is mindenki azt a rejtélyt érti ezen, ami évszázadok óta különös kitartással izgatja a tudós kritikát s a népi képzeletet: Hunyadi János származásának sokat vitatott, s máig is megoldatlan problémáját.

Sokan foglalkoztak vele, szakemberek és műkedvelők egyforma lelkesedéssel. Vonzóereje idők folyamán éppen nem csökkent, sőt inkább egyre fokozódott. Mondák szövődtek, tudományos elméletek épültek megfejtésére, s mindezek után a valóságot ma nagyobb homály, bizonytalanság burkolja, mint valaha. Az irodalom nem ad megnyugtató képet; a gyér és szűkszavú adatokból kínosan gondos érveléssel is csak kétségbeejtően keveset tud tárgyi bizonyossággal kihámozni, s e néhány biztos pont között csillogó, de ellenőrizhetetlen elmefuttatástól nehézkes, lélektelen szőrszálhasogatásig, minden olyan eljárásnak tág teret enged, amely megoldás címén valójában semmi kézzelfoghatót nem ad. Érthető, hogy egyesek ezen elkedvetlenülve, elégtelennek minősítették a forrásanyagot, s az érdemleges tárgyalás lehetőségét új adatok felmerültétől, vagy a vizsgálat körének egyéb kibővülésétől tették függővé. Tételük mindenesetre túlságosan merev; igaz, hogy a vizsgálati anyagnak s a szemlélet körének kitágítása nagyban növeli a megoldás biztonságát, de kétségtelen, hogy megfelelő módszeres és szempontszerű felkészültséggel a már régebben ismert anyagból is elfogadható eredményekre lehet jutni. A vélemények szélsőségeit nemcsak a forrásanyag korlátolt volta, de talán elsősorban a kutatók személyi beágyazottsága révén odakeveredő sok idegen elem, esetlegesség okozza. Az írók érvelésében s végső állásfoglalásában nemcsak anyagismeretük, módszeres és különösen forráskritikai felkészültségük tükröződik pontosan vissza, de sajátos érdeklődésük, gondolkodásmódjuk, lelki beállítottságuk is. Korokra és személyekre, műveltségkörök szellemi formavilágára igen érdekes fényt vetne, ha a félezeréves Hunyadi-kérdés fejlődését alaposabban megvilágíthatnók. Ezzel azonban erősen túllépnők feladatunk határait, s így ezúttal csak arra térünk ki, ami a kérdés mai állapotának s lényegének megértéséhez okvetlenül szükséges.[1]

Ősi magyar nemzetség — idegenből nemrég bevándorolt család sarja ; előkelő, címeres, birtokos nemesek, illetve havaselvi bojárok ivadéka, vagy éppen királyi vér — jelentéktelen köznemesi, oláh kenézi, sőt egészen alacsony paraszti sorból fölemelkedett valaki ; délszláv, — színmagyar ember — mindez Hunyadi János. Folytathatnók az ellentétpárok sorát, ha nem volna már ennyiből is nyilvánvaló, mekkora bizonytalanság, homlokegyenest ellenkező nézeteknek milyen áthatolhatatlan zűrzavara uralkodik az irodalmon. A bemutatott vélekedések egytől-egyig újabb keletű munkákból származnak, híveik manapság is vannak. Kétséget kizáró bizonyossággal egyiket sem cáfolta meg senki, de egyiket sem alapozta meg szerzője úgy, hogy ne lehetne első rohamra veszedelmesen megingatni. A forrásanyag egészének figyelmes áttekintése is hiányzik olykor, az értékelést és kiválogatást pedig, bár öntudatlanul, de annál gyakrabban oda nem illő motivumok befolyásolják. Fraknói például, aki a Hunyadi-kort a napoleoni időkkel vetette egybe, liberális örömmel látja meg hősében a szerény sorból maga erejével magasra emelkedett embert. Mások viszont nem érzik méltányosnak, hogy ilyen kiváló egyéniséget akárki fiának állítsanak oda ; így Fényes Lajos, aki hunyadvidéki kenéznek, illetve vajdának tartja Hunyadi nagyapját, megnyugtatásul mindjárt azt is kifejti, hogy az ilyen vajda nagyúr, népe vezére, fejedelme (!), tehát igen előkelő valaki. Thewrewkben a tekintélytisztelet s a polgári erkölcs ünnepel, mikor Aranka s Kazinczy nyomán megcáfolását sejti «azon bitang hírnek, hogy Hunyadi János Magyarországi kormányzó és Erdélyi vajda vad ölelésből eredett». A tudománytól távoleső forrásokból táplálkozó könnyenhívésnek és felületes véleményalkotásnak legjellemzőbb példáját azonban azok a román írók szolgáltatják, akik egyik-másik magyar szerzőtől, gyakran hivatkozás nélkül, egyszerűen átvették s némileg élesebb formába öntötték Hunyadi románfajúságának elméletét, s ingatag tételüket nagy nemzeti felbuzdulásukban igemondók tüzével és dogmatartók merevségével hirdetik, anélkül, hogy a kérdés lényegéhez csak egy lépéssel is közelebb férkőztek volna. Az egyes korok tudományos látkörében frissen felbukkant újdonság varázsa, s a sajátos érdeklődésterület vonzása is sokat jelent. A század végén sokat feszegetik az «oláh» kérdést, s ebben az időben szinte divattá válik Hunyadi őseiben komolyabb indokolás nélkül is kenézeket keresni. Réthyt viszont nyilvánvalóan kedvelt tárgyára, a románság népi kialakulására vonatkozó kutatásai csábították arra, hogy a Hunyadiakban szavahihető forrás híján is délszláv vért fedezzen fel. Egyéni képzelőerő, regényes hajlam pedig éppoly gyakran játszik döntő szerepet a nézetek alakításában, mint másrészt a forrásértelmezéstől való kicsinyes félelem, a késznek kényelmes tudomásulvétele, a visszariadás az apró részletek unalmas bogozgatásától. Egyes merőben indokolatlan állítások az írók hosszú során vándorolnak ily módon végig, míg egyszer végre valaki rádöbben, hogy tulajdonképpen semmi alapjuk nincs. Nem csodálkozhatunk tehát a zavarokon, az irodalmat egyre jobban elöntő fejetlenségen, bizonytalanságon. Termé-

szetes következménye ez annak, hogy az adatok valóban tekintélyes hézagait különböző emberek, adottságaiknak megfelelően, egészen eltérő módon próbálták áthidalni, s eközben igen sokan a tárgyi látás és módszeres képzettség megdöbbentő hiányairól tettek tanúságot.[2]

A véleményalakítás szempontjából ma is számításba vehető irodalom egyszerű áttekintése arról is meggyőz, hogy tulajdonképpen maga a kérdés lényege, mibenléte sem tiszta. Hajdan, indulásában genealógiai jellegű volt, újabb időkben azonban idegen elemek is rakódtak ehhez a maghoz, s kétségtelen, hogy az utolsó évszázadban történt hozzászólások nagy száma és szokatlan élessége éppen ezekkel kapcsolatos. Egyszerű származásrendi problémát akkor sem vitatnának ennyi hévvel, ha történetesen a nagy országkormányzóról, a kereszténység törökverő hőséről, Mátyás királyunk apjáról volna is szó. Hunyadit azonban népek vallják magukénak ; a magyar nemzeti hős néhány évtized óta legjobb úton van afelé, hogy a románságnak is nemzeti hősévé váljék, s a nemzettudatban felmérhetetlenül becses egyéniség hatalmas árnya féltékeny nemzeti büszkeség köntösében kísértett majdnem mindenkit, aki az elmúlt száz év alatt eredetéről írt. Más lapra tartozik, hogy ez helyénvaló-e így, vagy sem ; tény annyi, hogy így van. Thewrewk már a mult század elején mérhetetlenül felindult azon a merészségen, hogy egyesek Hunyadit más, nemmagyar eredetűnek minősítették. Követői, inkább ugyan a nagyközönség soraiban, ma is szép számmal vannak. A századvég tárgyilagosságra törekvő tudósai megérezték, hogy az oklevelek rideg sorait idegen elemek kezdik átforrósítani, s kutatásukat merev származásrendi keretekbe szorítva, igyekeztek előlük elzárkózni. Sikertelenül. A legjózanabb, legszárazabb tudós is feltétlen szükségét érezte, hogy, ha történetesen oláh származásúnak minősítette Hunyadit, állásfoglalását mentse, magyarázgassa, s a közvélemény várható felzúdulását már jóelőre levezesse azzal, hogy akármilyen eredetű volt Hunyadi családja, ő maga teljességgel beolvadt és kétségtelenül magyar. Ezt a megszokottá vált állítást mindenki olyan természetesnek találta, hogy hosszas bizonygatása merőben feleslegesnek látszott. Csakhogy a román tudomány más véleményen van. A kérdés előbbreviteléhez ugyan új kutatásokkal alig járul hozzá, Hunyadi történeti szerepében — erre különben Réthy már régen felhívta a figyelmet, de hiába — román vér, román fegyver és román szellem diadalát ünnepli. Ez a beállítás a mult század hetvenes-nyolcvanas évei óta nemhogy elmosódott volna, de egyre jobban mélyült. Ma még nem fejlődött odáig, hogy, mint például a kontinuitás hasonló értékű s ugyancsak tudományos eredetű fikciója, nemzettudat-alkotó elemmé népszerűsödjék, de kétségtelen, hogy már ezen az úton is meglehetősen előrehaladt.[3]

Látjuk tehát, hogy a kérdés az utolsó száz év folyamán idegen, eredeti származásrendi magvától erősen eltérő vonatkozásokkal bővült, s nyugodtan állíthatjuk, hogy igazi jelentőségét éppen ezek a ragadványelemek adták meg. A figyelmet ma ezek kötik le elsősorban, annyira, hogy még a származás-

rendi alapprobléma vizsgálata mögött is minden esetben ott lappang a nemzeti hovatartozásra irányuló erősebb érdeklődés. Felesleges talán hangsúlyozni, hogy ez az állapot helytelen : eredet és hovatartozás, mint a századvég magyar kutatói igen jól érezték, két dolog. Eddig azonban sem a kettőnek összefüggéseit, sem a hovatartozásnak önmagában is felvethető problémáját nem tisztázták, s így egészen természetes, hogy a zavaros látás éppen itt eredményezi az egész Hunyadi-irodalom legélesebb s egyben legalaptalanabb ellentéteit. Ez a felismerés kötelességet jelent, ami elől a kérdés mai vizsgálója nem térhet ki. Nem állíthatjuk többé azt, hogy csupán a származás rideg genealógiai kifejtése érdekel, nem zárkózhatunk a minduntalan feltolakodó új elemek elől száraz nemzedékrendi táblázatok biztosnak látszó bástyái mögé. Ezzel az eljárással csak azt érjük el, hogy a mellőzött, agyonhallgatott érdeklődés a tisztázatlan összefüggések útvesztőjében egyre hamisabb vágányokon próbál célhoz jutni, s a fokozódó bizonytalanságban szellemi kalózok zsákmánya lesz.

Hunyadi hovatartozásának kérdését ma már nem szabad másfélsoros, odavetett megjegyzésekkel elintézni. Foglalkozni kell vele, mégpedig ott, ahol felmerült és zavart keltett : a Hunyadi-kérdés keretein belül, a származás alapproblémájával kapcsolatban. Tisztázni kell problematikáját, a kérdésmaggal való összefüggését, s a körülötte felburjánzott fogalmi zűrzavart. Fogalmak és tények természetéből következik viszont, hogy ezt a részt a származásrendi alapproblémától határozott vonallal különítsük el. Ismét hangsúlyozzuk ugyanis, hogy bár a «Hunyadi-kérdés» manapság mind az eredet, mind a hovatartozás kérdését magába zárja, sőt ezeket némely vonatkozásban az irodalom nagy része következetesen össze is keveri, tulajdonképpen két tárgyról van szó, s a kettő külön szempontokat, más forrásanyagot, más feldolgozásmódot kíván.

Munkánk ennélfogva két részre tagozódik. Az elsőben azt igyekszünk túlnyomóan elemző munkával feltárni, hogy mi az, amit Hunyadi származásáról mint többé-kevésbé biztosat állíthatunk. A másodikban arról adunk legalább nagy vonalakban összefoglaló képet, amit a hovatartozással kapcsolatban kell tudnunk és egységesen, átfogóan meggondolnunk.

I.

Hunyadi származására közvetlen és kézzelfogható adatunk tulajdonképpen alig van. Hosszas latolgatásra, bonyolult következtetésekre kényszerülünk, ez viszont, mint az irodalomban számos szomorú példáját láthatjuk, igen könnyen tévútra visz. Ez ellen egyetlen biztosíték lehet, s ez az értelmezés megfontolása, s még előbb a források alapos kritikára támaszkodó gondos kiválogatása. Minthogy pedig ilyenformán több lényeges megállapításunk ezen áll vagy dől, előre kell bocsátanunk a forrásadatok használhatóságára vonatkozó főbb nézeteinket.

A források, helyesebben azok az adatok, amelyeket a származás kérdésének vizsgálói forrásul használtak, elég sokfélék: krónikás feljegyzések, oklevelek, egykorú misszilisek, címerpecsétek, műemlékszámba menő maradványok, sőt — hogy a felsorolás teljes legyen — népköltészeti termékek is. A sokfajta forrásnak természetesen értéke, szavahihetősége is felettébb különböző. A népköltészet alkotásainak inkább csak a hovatartozás kérdésével kapcsolatban vesszük hasznát, mint a népi emlékezés figyelemreméltó jeleinek. A címerek, falfestmények és síremlékek szavát általában sem tekinthetjük teljes értékűnek, s ezúttal különösen nem; az innen nyert következtetések ugyanis oly tágak és ingatagok, hogy legfeljebb egyéb adatok támogatására, aláfestésére használhatók, önmagukban azonban nem állnak meg. Ami mármost az írott források közléseit illeti, ezeknek értékét értesüléseik eredete, tárgyilagossága s ellenőrizhetősége, illetőleg bősége és pontos kifejezése teszi ismét erősen különbözővé. A századvég tudósai például szinte kizárólag oklevelekre támaszkodtak, s annyiban kétségkívül igazuk is volt, hogy a legtárgyibb s legkézzelfoghatóbb adatokat valóban ezek szolgáltatják. Egyikükmásikuk tényleg igen fontos felvilágosításokat tartalmaz, főleg Hunyadi legközvetlenebb hozzátartozóira vonatkozólag. Sajnos azonban már ezen a területen is súlyos hiányokra bukkanunk, a távolabbi eredet kérdésének eldöntésére pedig úgyszólván semmi támogatást nem kapunk. Itt már feltétlenül a krónikáknak kell elsőbbséget adnunk. Jelentőségüket a századvég túlzó kriticizmusa nem méltányolta kellőképpen, s igaz ok nélkül állította őket félre. Az ellenük felhozott vádakat ugyan magunk sem tagadjuk, csakhogy ezek korántsem olyanok, hogy teljes tartózkodás, merev elutasítás következnék belőlük. Igaz, hogy elbeszélő forrásaink értesülései határozottan célzatosak, vagy legalábbis szembenálló pártok valamelyikétől származnak, a tendencia azonban ezúttal Hunyadi személyével, elsősorban pedig rangjával kapcsolatos, tehát csak itt szorul különösebb ellenőrzésre. Ezt részint egyéb adatok, részint logikus megfontolások lehetővé is teszik. A másik részen pedig ott áll az az egyszerű tény, hogy a Hunyadi-család eredetére egyedül egy krónikás, Turóczi — illetőleg az ő nyomán, de hírét humanista sallangok közé bujtatva Bonfini — ad tárgyi, határozott irányú útmutatást. Előadását más oldalról is megtámaszthatjuk, de egyébként sem értjük, miért kellene hitelét éppen itt kétségbe vonni, holott egészében megbízható forrásnak bizonyult. Bonfininál a humanistás célzatokat, a többi, csupán nagy általánosságban s csak Hunyadinak, illetőleg családjának rangját érintő elbeszélőnél az értesülés pártos voltát kell tekintetbe vennünk, hogy bár kerülő úton, innen is értékes részfelvilágosításokat nyerhessünk.

A család eredetére nézve tehát Turóczi az alapforrásunk. Idevágó híre ugyan más részek közé ékelten, szinte elrejtve, s nehézkes, megtévesztésre alkalmas formában búvik meg szövegében, mégsem tartható egyszerű mesének. Tévedtek, akik ezt a lesujtó véleményt a bevezető «fertur» kifejezéssel bizonyíthatónak hitték; ez csupán azt mutatja, hogy az értesülés, mint

egyébként Turóczinak sok más értékes részlete is, élő emberektől származott, s arra vall inkább, hogy abban a jólértesült udvari körben, ahonnan Turóczi effajta híreit nyerte, ez az állítás formálódott közvéleménnyé. Ellene szóló hiteles adat nincs, mellette szóló viszont, mint látni fogjuk, van, mindenképpen nyilvánvaló tehát, hogy el kell fogadnunk, annyival is inkább, mert Hunyadi-kori történetünknek Turóczi ma is főforrása, a kormányzóra vonatkozó hírei általában megbízhatónak bizonyultak, s kétségtelen, hogy ez az adat ugyanabból a jólértesült udvari körből származott, ahonnan a többi. Bonfini, mint máskor is, átvette Turóczi tudósítását, ezúttal azonban félreértette s hibás formában olvasztotta elbeszélésébe. Szövege bő, szinte terjengős; sok szóval keveset mond. Elgondolásának velejét, a római nemescsaládból való származtatás jellegzetes humanista meséjét az irodalom mai állása alapján ugyan minden további nélkül elutasíthatjuk, egyes részeit azonban figyelembe kell vennünk, különösen mint a Hunyadi személye körül kifejlődött hagyományvilág értékes adalékait. A Hunyadi születéséről szóló, egykorú eredetű mesés elmélet biztosít némi jelentőséget Heltai s Pethő krónikájának is. Elbeszélésük mondai magvának kritikai elbírálása távol van attól, amit kielégítőnek mondhatnánk, s ezért, hogy használhatóságát megállapíthassuk, a maga helyén még egyszer foglalkoznunk kell vele.

A származásrendet nagyrészt okleveles alapon állíthatjuk össze. Legfontosabb forrásunk itt a Hunyadvár adományára vonatkozó oklevélcsoport, amely Hunyadi fivéreinek, apjának s felmenőági rokonainak nevét tisztázza. A többi oklevél főleg a család társadalmi helyzetére, összeköttetéseire, magyarországi birtoklására s meggyökeresedésére vonatkozólag szolgál többé-kevésbé értékes adatokkal, illetőleg származásrendi ismereteinket bővíti egy-két kisebb jelentőségű adalékkal. A család eredetére az oklevelekből legfeljebb kerülő úton, Hunyadi pályafutása kapcsán nyerünk valamelyes halvány utalást.[4]

1409 október 18-án kelt Zsigmond király pátense, amelyben arról értesít, hogy erdélyrészi Hunyadvár nevű birtokát Serba fia, Woyk lovag «alkalmas helyen és időben tett hű szolgálatai» és érdemei jutalmául mindenestül neki s általa rokonainak, Magas és Radol nevű testvéreinek, Radol nevű unokafivérének, János nevű fiának s örököseiknek adja. Ebben az oklevélben tűnik fel Magyarországon első ízben az a család, amely a magyarságnak a nagy országkormányzót, a kereszténység egyik legnagyobb hősét adta. Elég meglepő helyzetben bukkan fel, mindjárt első említésre egy hatalmas, szokatlanul tekintélyes birtokadomány kapcsán.

Korábbi történetére okleveles adatot nem ismerünk. Az egyetlen határozott irányú utalást, mint említettük, Turóczi adja, aki Hunyadit «nemes és előkelő *havaselvi* nemzetség» sarjának mondván, így folytatja : «Azt beszélik ugyanis, hogy Zsigmond király e lovag atyjának vitézi hírétől indítva, *a havaselvi részekről birodalmába hozta azt* . . ., s Hunyad birtokával ruházta fel». Mint már mondottuk, minden okunk megvan, hogy adatát teljesen hitelesnek,

tárgyi értékűnek tartsuk. Alátámasztásául szolgálhat különben a Cilleigrófok krónikájának egy részlete, amely Hunyadit oláhországi (aus dem Landt Walachey) eredetűnek tudja.[5]

Nyilvánvaló ebből, hogy Hunyadi családját saját korának jólértesült közvéleménye havaselvi eredetűnek tartotta. Bízvást annak tekinthetjük mi is. Tudnunk kell azonban, hogy ez a kérdés az egykorú írókat tulajdonképpen kevésbé foglalkoztatta ; a pártharcok s személyi ellentétek forró levegőjében a XV. század emberének figyelme elsősorban egy más, közelrokon problémára irányult : Hunyadi származása mögött valójában rangját, társadalmi helyzetét, családja előkelőségét firtatta. A forrásadatok nagyrésze

Zsigmond király 1409. október 18.-án kelt pátensével Serba fia, Vajknak és hozzátartozóinak adja Vajdahunyad várát s tartozékait. (Orsz. Lt. Dl. 9599. sz. eredeti után.)

erre vonatkozik, ezen a ponton viszont a szenvedély, az értesülések irányítottsága szabadabban érvényesült. Turóczi, Bonfini a Hunyadi-ház emberei voltak, elismerésüket tehát, különösen utóbbinak csillogó humanista szóáradatát, nem fogadhatjuk el ellenőrzés nélkül. De még kevésbbé tehetjük ezt a másik oldal szószólóival, főleg, mivel semmi tárgyit nem mondván, teljességgel bizonytalan általánosságokba burkolóznak.

Hunyadi nemességét egy forrás se vonja kétségbe. A rosszindulatú Cilleiévkönyv szerint a kormányzó «non erat *valde* nobilis», vagyis, mint már Teleki igen helyesen mutatott rá, magát a nemességet ez sem meri tagadni. Aeneas Silvius is csak annyit mer állítani, hogy nem származott kíváló (clarus, magnus) nemzetségből. Długosz, az önérzetes lengyel, akit nemzeti büszkesége egyébként is gyakran vitt túlzásokba, szintén nem mond többet, mint hogy Hunyadi eredeti állapota «szerény és csekély» volt, s még ennek az értesítésnek

hitelét is lerontja az, hogy Ulászlót akarja dicsőíteni, aki szerinte régi helyzetéből fölemelte a nagy törökverőt. Mindenesetre tény az, hogy maguk a Hunyadiakkal szemben közismerten ellenséges oldalon álló írók sem tudnak határozottan alacsony, vagy éppen nemnemes eredetről. Az őket irányító értesülések ugyan a pártharctól távollevő Chalkokondylashoz, sőt még a Mátyást dicsőítő humanistához, Carbohoz is eljutottak valamilyen formában, előbbi azonban nem tudja összeegyeztetni nyilván túlságosan ellentmondó híreit, s végül a «nem is olyan homályos nemzetségű» szövegezést találja a legmegfelelőbbnek, utóbbit viszont bizonyára a csakhamar országkormányzói, sőt Mátyásban királyi magaslatig ívelő pálya fénye vakítja, mikor a «szerény» kezdetekről szól. Gerardus de Roonál is ez a hirtelen magasba tört egyéniség bukkan elénk, annyira népszerűsödött alakban, hogy már szabályos kis anekdota szövődik köréje.[6]

Mindebből azonban csak az következik, hogy Hunyadi családja nem állt olyan közismert magaslaton, ahol ne lehetett volna kisebb-nagyobb kétségekkel illetni. Ez egészen természetes is. Az egész országrészeket birtokló, nemzedékek során át főméltóságokat hordozó nagycsaládok fiai tartózkodással szemlélték az idegenből, ismeretlen környezetből közéjük származott embert, a Magyarországon alighogy gyökeret vert nemzetség túlságosan nagyratörő, s lassankint feléjük kerekedő sarját. Kicsinylés légköre fejlődik körülötte, a «nem nagyon nemes», nem «eléggé» előkelő származás gondolata, s ez a pártvillongások hangérzékeny levegőjében messzire hatolva, távolabbi, tárgyilagosabb szemlélőket is befolyásolni tudott. A helyzet kulcsára maga V. László király utal, Hunyadi érdemeit elismerő oklevelében azt mondván, hogy őt saját igyekvése és tehetsége juttatta fel oda, ahova legtöbben mások erejéből, elődeik jogán jutnak, s hogy utódainak ő szerezte meg a «név díszét s *a méltóság* kezdetét». Hunyadi apja, Vajk, az aulicus miles, Hunyadvár ura, akit Erdély alvajdája tisztelt barátjának szólít, maga sem volt jelentéktelen senki. De bármilyen ismert, erős és tekintélyes egyéniség volt is a maga körében, *országos* méltóságtól még távol állott. Ez az, amit fiának «saját tehetségéből» kellett megszereznie, s ez az, ami az ellenfeleitől származó lekicsinylést érthetővé teszi.[7]

Hunyadi apjában homo novust, családjában «egyszerű», «közsorsú» embereket hiába keresünk. Kutatók hosszú sora kísérletezett ezzel, kenézeket vagy más alacsonyabb állású elemeket látván a kormányzó őseiben, nézetüket azonban semmi sem indokolja, s legfeljebb csak menti az, hogy a fentebb elsorolt bizonytalan híresztelésekből olyasmit olvastak ki, ami tulajdonképpen nincs bennük. Ezzel szemben tény az, hogy Vajk, aki Turóczi megbízható előadása szerint csak Zsigmond uralkodása alatt — mint később látni fogjuk, valószínűleg 1395-ben — jött Magyarországra, már 1409-ben, tehát alig néhány évi ittartózkodás után olyan tekintélyes birtokadományban részesül, amit ebben a korban csak egészen kivételes szolgálat, vagy kiemelkedő állás magyarázhat. Különös nagy érdemekről nem tudunk, a pátens rövid

és megszokott kifejezése, az «alkalmas helyen és időben tett hű szolgálat» semmi ilyesmit nem sejtet. Nagyobb merészség nélkül is elképzelhetjük, hogy Vajkot nemcsak szolgálata, de személye is érdemessé tette a kitűntetésre. A XIV—XV. századi királyság Balkán-politikájához tudvalevőleg hozzátartozott, hogy az udvar az oláh vajdaságok menekülésre kényszerülő ellenzékét, elégületlen előkelőit időnként befogadja, ellássa, s alkalom adtán mint érdekeinek friss képviselőit bocsássa haza. Azok, akiknek ittartózkodása hosszabbra nyult, birtokot kaptak, többnyire a határ közelében, ahonnan az eseményeket jól szemmel tarthatták, s a túlsó oldalra kellő nyomást gyakorolhattak. Akadt köztük elég, aki végleg itt maradt; hogy csak két példát említsünk, Udriște, a híres havaselvi nagybojár, Fogaras uraként halt meg, Oláh Miklós apja pedig, a Basarabák fejedelmi véréből származó István, szászvárosi királybíró lett és magyar leányt vett feleségül.[8] Könnyen feltehetjük, hogy Vajk is ilyen Magyarországra került havaselvi előkelő volt, aki a király szolgálatába állott, s végül gyökeret vert itt, új hazájában.

Feltevésünket adatok is támogatják. Hunyadi egy 1447-ben kelt levelében bizonyos Ladislaus Walahust rokonának (proximus noster) mond. Ennek a Lászlónak személyazonosságához szó fér; Iorga például régebben Vlad Țepeșsel, újabban viszont éppen ellenfelével, a Dán-ági Vladislavval vélte egynek. Az 1447. év havaselvi trónviszonyainak tökéletes zűrzavarában nem lehet pontosan tisztázni, hogy melyik megoldás a helyes, azt azonban mind az események, mind magának a levélnek intézkedései, melyek előkelő, jelentős személyiség érkeztére vallanak, tényleg valószínűvé teszik, hogy a két vajdasági trónkövetelő valamelyikéről van szó. Ez pedig azt jelentené, hogy Hunyadi a Basarabákkal valamilyen rokoni összeköttetésben állt. Tudjuk viszont, hogy sem Vlad, sem Vladislav közvetlen felmenői nem voltak Hunyadiékkal házassági kapcsolatban, — Vlad Țepeș ugyan jóval később Mátyás királynak egyik nőrokonát kapta nőül, erről azonban ekkor még természetesen nem lehet szó — így tehát a rokonságot, ha valóban volt, a családfa távolabbi ízein kell keresnünk. További adatok híján mindez erősen hipotetikus, viszont kétségtelen, hogy a vajdacsaláddal való összeköttetés emléke elegendő lehetett arra, hogy Turóczi «nobilis et clarus»-nak hallja emlegetni Vajk eleit, Bonfini pedig az oláhok között «plurimum potuisse» állítsa őt magát.

A Hunyadiak Basaraba-rokonságának elmélete az irodalomban többször felbukkan, leginkább azonban Oláh Miklós híre alapján, amely szerint bizonyos Argesi Manzilla, a vajda-család tagja és Oláh Miklós őse, Hunyadi egyik nővérét kapta volna nőül. Ez az adat, mint látni fogjuk, enyhén szólva kétes, építeni tehát nem lehet reá. A másik gyakori érv, tudniillik az, hogy Hunyadi egyes oláh vajdákkal erős kapcsolatban állt, szintén semmis, minthogy ezt merőben reálpolitikai szempontok magyarázzák, s egyik vagy másik fél javára történt következetes, sőt éppen családias jellegű kedvezésről egyáltalán nem beszélhetünk. Mások a Hunyadiak és Basarabák címerének állítólagos egyezését akarták alapul használni, ilyesmiről azonban, legalább is általános-

ságban szintén nem lehet szó. A Hunyadiak címermadara holló, a Basarabáké viszont eredetileg sas, amely csak később, a XVI—XVII. század folyamán alakul át az országcímerben hollóvá. Egykorú kivételt csak egyetlenegyet ismerünk ; a XV. század derekán élt trónkövetelő, Dan pecsétjén ugyanis a keresztet emelő sas helyén holló szerepel. Bogdan, a kíváló román tudós ezt azzal magyarázta, hogy Dan teljességgel Mátyás hűbérese volt, s ezt akarta címerképének átvételével kihangsúlyozni. Ilyenféle esetet valóban látunk már korábban, a XIV. században is, amikor egyik-másik vajda a magyar országpajzsot s az Anjouk liliomát utánozza. Önmagában tehát ez az egy elszigetelt egyezés nem sokat jelentene, valamint az sem, hogy Hunyadi címerében is gyakran mutatkozik a Basarabákéhoz hasonló csillag és félhold. Többet érne számunkra egy más, valamivel kézzelfoghatóbb adat, hogy tudniillik a Szilágyi Erzsébet, tehát családtag rendeletére készített hunyadvári falfestmények közt Basaraba-vajdák képe is szerepel ; ennek a szóbeli értesülésen alapuló ismeretnek azonban a helyszínén kellene utánajárni, s erre ezidőszerint nem volt alkalmam. Kétségtelen azonban, hogy összevetve ezeket az önmagukban gyenge lábon álló, de felötlő jelenségeket az említett, bár sajnos, szintén nem egészen szabatos okleveles adattal, joggal merül fel az a gyanu, hogy Hunyadiban s egyes oláh vajdákban, ha homályosan is, élt valami hajdani kapcsolat emléke.[10]

Akár elfogadjuk azonban Vajk családjának a Basarabákkal való rokonságát, akár nem, egy más körülményre feltétlenül figyelemmel kell lennünk. Hunyadi címere családi örökség volt ; az 1453-i bővítő oklevél, tehát szavahihető forrás azt mondja róla, hogy korábbi királyoktól már a kormányzó elődei (progenitores, tehát legalább nagyapa!) kapták. Minthogy pedig, mint látni fogjuk, Magyarországra csak Vajk, Hunyadi apja költözött, világos, hogy a címert a család még Havaselvén szerezte. I. Vladislav és I. Radu uralkodásának idejére kell gondolnunk, amikor az Anjouk lovagudvarának életformái a hűbéres országokban, így az oláh vajdaságban is híveket toboroztak. Ennek az áramlatnak mélységét természetesen nem szabad túlbecsülnünk, annyi azonban tény, hogy a lovagi életforma egyes külsőségei — elég itt az argesi sírleletekre utalnunk — erősen elterjedtek. I. Radu például lovagi díszben temetkezett, s ekkortájt kezdődött a vajdák címerhasználata is — a liliomos magyar országpajzzsal. Efajta jelenségek természetesen csak az előkelők körében, a vajdák közvetlen környezetében mutatkoznak, s a bojárcímerek még a következő évszázadban is ritkák és kezdetlegesen jelvényszerűek. Bizonyos tehát, hogy az az ember, aki jelvényének címerbefoglalását már ebben a korai időben kérte és kapta, egészen kiemelkedő egyéniség volt.[11]

Ezekután ahhoz az elgondoláshoz kell csatlakoznunk, amely felé, a feltűnően tekintélyes hunyadvári birtokadományra s más hirtelen kiemelkedő bevándorolt családok példájára gondolva, már Karácsonyi hajlott, s amelyet később Varjú is vallott, hogy tudniillik a Hunyadiak ősei előkelő havaselvi

bojárok voltak.[12] Tovább sajnos, ezen a nyomon nem jutunk. Megkísérelhetnők ugyan, hogy az egykorú havaselvi forrásokból Serbákat és Vajkokat keresgéljünk, de az anyag gyér volta a személyek azonosítását egyelőre teljesen reménytelenné teszi. Helyénvalóbb lesz tehát, ha a Hunyadi-család kezdeteit illetőleg megelégszünk eddigi eredményeinkkel, s hiábavaló kísérletezés helyett a továbbiakban inkább magyarországi útját igyekszünk nyomon követni.

Az a kérdés merül fel elsőnek, mikor és hogyan került át a család Magyarországra? Forrásaink alapján egyenes és határozott választ itt sem lehet adnunk, sőt egy félreértett szövegrész már mindjárt indulásunkkor kitérésre kényszerít. Az átköltözés adatát ugyanis két forrásból ismerjük, s a kettő első látszatra élesen ellentmondó. «Fertur enim, — olvassuk Turóczi idézett helyén — quod rex Sigismundus virtutis nomine genitoris militis huius pulsatus, illum partibus de transalpinis suum traduxisset in dominium, suique regni incolam effecisset ; et . . . eundem munitionis Hunyad possessione . . . dotasset». Ugyanez a hír Bonfini megszövegezésében a következőképpen hangzik : «Sigismundum enim affirmant fama paterni nominis Iohannem . . . ex transalpinis oris in Transilvaniam transtulisse, Hunniadicis praediis . . . donasse» — nála tehát határozottan János behozataláról van szó. Nem lehet mármost — amint pedig megtörtént — minden magyarázat nélkül egyszerűen csak azt állítanunk, hogy mindkét forrás szerint Vajkot hozta országába Zsigmond, azt azonban még kevésbbé, hogy mindkettő — Jánost minősítené bevándorlónak. Turóczi «illum»-a ugyanis, nézetünk szerint, a «huius»-szal szemben nyilvánvalóan Vajkra vonatkozik. Bonfini szövege viszont szemmelláthatólag nem egyéb, mint Turóczi megfelelő részének egyszerű átfogalmazása. A valóban nehézkes szerkezet azonban megtévesztette a tudós humanistát, s az «illum» távolabbra mutató jelentése arra indította, hogy állítmányát az előző mondatok alanyára, Jánosra vonatkoztassa. Tévedését talán az is elősegítette, hogy ismerte a Hunyadi törvénytelen királyfiságáról keletkezett népmondát, amely szerint János volt az, aki a királytól birtokadományt kapott. A két hír ilyenformán eggyé olvad, s a származás és bevándorlás kérdését illetőleg kétségkívül csak a Turóczi-közölte alakban használható, úgy, hogy az «illum»-ot Vajkra vonatkoztatjuk. A másik elgondolást egyéb adataink különben is kizárják. V. László 1453-i oklevele eléggé kimerítően foglalkozik Zsigmond és Hunyadi kapcsolataival, nem vitás tehát, hogy ilyen fontos részletet nem hallgatott volna el. Másrészt az is kétségtelen, hogy már maga Vajk is aulicus miles volt, ami külföldön élve nem lehetett volna, nyilvánvaló tehát, hogy már 1409 előtt Magyarországon tartózkodott.[13]

Turóczi azt is tudja, hogy Zsigmond Vajkot vitézi híréért vette maga mellé. Krónikájának udvari jellege ellenére, ezt a részletét sem tekinthetjük egyszerűen üres hízelgésnek, hiszen már Vajk aulicus milesi állása is arra vall, hogy a királlyal bensőbb, személyesebb kapcsolatban állt, mint más bevándorlók. Nyilvánvaló viszont, hogy egy havaselvi bojár vitézi híre inkább

Havaselvén, mint Magyarországon juthatott a király fülébe, s ezért önmagától következik, hogy Turóczi adatát Zsigmond 1395-i útjával hozzuk kapcsolatba. Ez alkalommal személyes ismeretségre és vitézi tettekkel való kitűnésre éppen elég mód kínálkozott. Azt sem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a Heltainál feljegyzett hagyomány menekülőt lát Vajkban. Ezt az egyébként gyenge hitelű forrást támogatja némileg az a körülmény, hogy Vajkot fivérei, sőt unokafivére is elkísérték új hazájába, — Hunyad adományában mindenesetre ők is részesek — amit esetleg azzal magyarázhatunk, hogy a család helyzete Havaselvén tarthatatlanná vált. Ilyen helyzetváltozásnak igen sok lehetőségét látjuk ; a törökdúlások, pártharcok, belső villongások állandóan új és új alkalmat adtak a kiemelkedőbb családok sorsának hirtelen átfordulására. Maga Heltai Dán és Mircse vajdák állítólagos harcával hozza összefüggésbe Vajk menekülését. Ez a Turóczinál feljegyzett testvérháború, ha volt, csak az 1380-as évek derekán folyhatott le — 1387-től Mircse ült a vajdai székben — s arra, hogy Vajk bevándorlásával hozhassuk kapcsolatba, túlságosan korainak tetszik. Vajk gyermekei ugyanis, mint még rátérünk, 1409 körül születtek, neki magának viszont már beköltöztekor okvetlenül férfikorban kellett lennie, akkor pedig az 1387—1409 közt eltelt huszonegynéhány év, ha nem is éppen képtelenség, mégis kissé hosszú időnek látszik. Hihetőbb, hogy Vajk ifjabb éveiben kötött házasságot. Másrészt figyelemreméltó, hogy Heltai a szerinte Dán és Mircse közt folyt harcot Zsigmond hadjáratával tudja egykorúnak, s így igen valószínű az a feltevés, hogy egy más, egészen hasonló és időben is közeleső küzdelemmel téveszti azt össze. Zsigmond 1395-i beavatkozását ugyanis tudvalevőleg Mircse és Vlad párharca robbantotta ki ; egyik fél, éppen mint Heltai elbeszélésében, a magyar királyhoz, a másik pedig a törökhöz fordult. Nézetünk szerint tehát Heltainál is csak az 1395-i eseményekről lehet szó, csakhogy hibás évszámmal és részben téves nevekkel. Ilyenformán oda jutunk vissza, ahonnan kiindultunk : Vajk beköltözése nyilvánvalóan az 1395. évi eseményekkel kapcsolatos. Zsigmond hadjárata nem tisztázta a havaselvi helyzetet, Stibor erdélyi vajda kénytelen volt másodszor is bevonulni, hogy a magyarok pártfogoltját megsegítse. Zavarok mindenesetre voltak, s ezek során bőven adódhatott olyan bonyodalom, amelyben Vajk és hozzátartozói kívánatosnak látták bizonytalanra vált havaselvi előkelőségüket a fényes, pompás és biztonságos magyar udvarnak akár egy szerényebb helyével is fölcserélni.[14]

Magyar és havaselvi társadalom, illetőleg udvari élet szintkülönbsége tükröződik vissza abban, hogy a bevándorolt vajdasági urak többnyire előző helyzetüknél viszonylag alacsonyabbal érték be. Oláh Miklós apja például, a fejedelmi vérű István, akit állítólag vajdának is fel akartak léptetni, inkább maradt meg a szászvárosi királybíróságban. Vajk egy darabig udvari lovagként szolgálta urát, s ebből a semmiképpen sem «alacsony», de nem is valami nagyon magas állásból később sem jutott előbbre. Ennek ellenére itt maradt, s végül szolgálatai jutalmául Hunyad birtokát kapta ; ilyen adomány pedig,

mint Udriste már említett példája is igazolja, kielégítő kárpótlás volt akármilyen elvesztett havaselvi nagybojárságért.

Ezzel az adománnyal ismét kritikus ponthoz érkezünk, ideje s jelentősége ugyanis egyaránt vitás. Az idézett 1409-i pátens az adományt «nove nostre donacionis titulo» teszi, s ebből a kifejezésből Teleki s vele az írók tekintélyes része régebbi birtoklás megújítását olvassa ki. Karácsonyi s az ő nyomán Varjú már azt hangoztatja ugyan, hogy Hunyad a XIV. században királyi vár, de tévesen úgy véli, hogy 1399-ben már nem az, tehát nyilván Vajké. Ezeket az elgondolásokat Forster és Oszvald kielégítően megcáfolta már, egy újabbkeletű román munkában, T. Popának Hunyadi Jánosról írt terjedelmes, de tartalmilag annál sivárabb dolgozatában azonban megint arra a nézetre bukkanunk, hogy az eredeti adomány kelte ismeretlen.[15]

Igaz, hogy a «nova donatio» általában régebbi adomány megújítását jelenti, ebben az esetben azonban ilyesmiről szó sem lehet. Nemcsak az zárja ki ezt, hogy az oklevélből teljesen hiányzik a korábbi birtoklás adta jogalapnak egyébként nagyon is szokásos hangsúlyozása, de elsősorban az, hogy a pátens «possessio nostra»-nak, az erdélyi káptalannak egyidejűleg kiküldött iktatóparancs meg éppen «possessio nostra regalis»-nak mondja Hunyadot. Elírás vagy más magyarázat nem jöhet számításba, világos tehát, hogy Vajk 1409 előtt nem volt Hunyad ura.[16]

Azt a véleményt tehát, hogy Vajk, vagy éppen ősei régebbi idők óta bírták volna Hunyadot, feltétlenül elvetendőnek tartjuk. Rögtön szemben találjuk azonban az ellenkező végletet: Sólyom-Fekete, a már idézett alvajdai levél közlője, ugyanis azt hiszi, hogy még az 1409-i adomány is csak ígéret maradt.[17] Vélekedését tökéletesen cáfolja az a tény, hogy a beiktatás azonnal megtörtént. Hunyadiék siettek birtokukat elfoglalni; okt. 18-án kelt a pátens, a káptalan pedig már Mindszent vigiliáján tanusítja, hogy a szabályos iktatás ellentmondás nélkül 28-án végbement. Hunyadot ettőlfogva, mint az 1456-i újraadományozó oklevélből is kitűnik, zavartalanul bírták új urai. Ennek jele az is, hogy következetesen hunyadi lovagnak, hunyadi nemesnek (s végül Hunyadinak) nevezik őket. Jogaik forrását gondosan őrizvén, okleveleiket átiratták, de ekkor sincs szó arról, hogy erre a lépésre külső kényszer, kétség, vagy birtoklási zavar indította volna őket. Sólyom-Fekete kétségei azonban mégsem egészen érthetetlenek. Az alvajda ugyanis említett levelében kártérítésre kötelezte Vajkot, aki bizonyos zalasdi embereket annyit háborgatott volt, hogy azok már-már elköltözésre gondoltak, s így «urunk, a király várának kerületétől» elidegenültek. Az alvajda kijelentvén, hogy őt írott parancs kötelezi a királyi várkerületek védelmére, eljárással fenyegette meg Vajkot. Az ügy további folyásáról nincs adatunk, a probléma azonban így is egészen világos. Ha ugyanis Zalasd és a panaszosok Vajdahunyad kerületéhez tartoztak, — gondolhatjuk Sólyom-Feketével — akkor a vár ura nem lehetett még Vajk, hiszen a sajátján nyilván nem hatalmaskodna, az alvajda viszont nem beszélhetne királyi várról.

Karácsonyi ezt a problémát úgy akarta megkerülni, hogy Zalasdot Déva várához tartozónak minősítette. Véleményét azonban semmi sem indokolja, Csánki kutatásai pedig határozottan azt mutatják, hogy Zalasd a XV. században a Zalasdi-család birtoka volt, s legalábbis részben Hunyadhoz tartozott. A kérdést az a feltevés sem oldaná meg, hogy Vajk Hunyadot csak részben bírta volna ; ez különben az oklevelek «minden tartozékával együtt» kifejezésével szemben nem is állhatna meg. Egyetlen megoldás marad tehát : a Zalasdiakban emelkedő helyi nemescsaládok egyikét kell látnunk, olyan embereket, akiknek kötöttségeik mellett kiforrott jogaik is voltak urukkal szemben. Ilyen helyzetre több hunyad-hátszegvidéki család mellett a Világosvárhoz tartozó nemesek szolgáltatják a legjobb példát, róluk ugyanis egy 1445-ben kelt nádori iktatóparancs külön kiemeli, hogy régi szabadságaikban az új birtokos alatt is megmaradnak. Vajk nyilván ilyenfajta jogokat sértett meg. Ami mármost a probléma másik felét illeti, Vajk uralma még nagyon friss és újkeletű volt ahhoz, hogy a helyi nemesekkel magánkézre jutásukat érzékeltethette, s királyi-vajdai várhoz való tartozásukat elfeledtethette volna. Ez tükröződik vissza a panaszosok jelentése alapján készült alvajdai levélben, amelyből tehát legfeljebb annyit szabad következtetnünk, hogy az alvajda, illetőleg a panaszosok nem voltak tisztában Vajk birtoklásának természetével s nem tekintették őt Hunyad végleges urának. Ennek egyébként némileg indokolásául szolgálhat, hogy egyik-másik királyi birtok — gondoljunk például Algyógy változatos történetére — úgyszólván évről évre váltogatta gazdáit. Mindenképpen megállapíthatjuk azonban azt, hogy az alvajda levelének helytelen volna olyan értelmet tulajdonítani, mintha Vajk még 1409-ben sem lett volna Hunyadvár tényleges ura.[18]

Vajk tehát Hunyadot 1409-ben kapta, mindjárt el is foglalta, s minden jel arra vall, hogy azután is folyamatosan bírta. Nem indokolt Hunfalvy kétsége, hogy ezuttal még nem a később Vajdahunyadnak nevezett várról, hanem egy más, ismeretlen fekvésű birtokról volna szó.[19] A pátens, az egyidejű iktatóparancs és természetesen átirataik is Hunyadot «az erdélyrészi Fehér megyében» fekvőnek mondják ugyan, de köztudomású, hogy éppen a «Fehér megye» megjelölést igen tágan használták, minthogy ennek az eredetileg bizonytalan határú és óriási kiterjedésű megyének neve olyan területeken is vissza-visszacsengett, amelyek idővel külön részegységgé szerveződtek. Hunyad elkülönülési folyamata kétségkívül már a XIV. században megvolt, de kiforrott formákig csak a XV. század végén jutott. Kétségtelen az is, hogy a Hunyadiak minden birtokuk közül legjobban Vajdahunyaddal nőttek össze ; ez a vidék őrzi legtöbb nyomukat, itt alakultak róluk a leggazdagabb helyi hagyományok. Egészen bizonyos tehát, hogy ez volt névadó ősi fészkük is.

Felmerült az a kérdés is, nem volt-e Vajknak már Hunyad előtt más magyarországi birtoka. Szentkláray tetszetős, de merőben megalapozatlan elméletet állított fel, amelyben a Hunyadiakat egyrészt az 1330-as években

Zsigmond király 1410. febr. 10. Ozorai Pipo felterjesztésére átírja a Hunyadiak részére 1409. okt. 18. kelt pátensét Hunyad adományáról, s az erdélyi káptalan 1409. okt. 31. kelt tanúsítványát a beiktatásról. (Orsz. Lt. Dl. 37, 592. sz. eredeti után.)

bevándorolt Bogdánnal hozta kapcsolatba, másrészt a Temes megye északi részén feküdt állítólagos Hollóst tette meg ősi birtokuknak. Elméletének első részét, mint egészen alaptalant vethetjük el, a másodikat is csak látszólag támogatja Bonfininak egy kissé bizonytalan híre, amely szerint Hunyadi maga is «in paterno pago» azaz «in Corvino vico» született. Az újabb irodalom a Hollósra vonatkozó nézeteket jogos tartózkodással fogadja. Bonfini adata, más forrásokkal egybevetve, éppúgy puszta humanista kombinációnak látszik, mint maga a Corvinus név. Az, hogy tényleg ismerünk nem is egy «Holló»-val kapcsolatos helynevet, egyáltalán nem ok arra, hogy Bonfinit igazolva lássuk, s ott keressük akár Hunyadi születéshelyét, akár ősi birtokát.[20]

A már idézett, Hunyadi érdemeit elismerő királyi oklevél, amelyhez az adatokat bizonnyal ő maga szolgáltatta, úgy tudja, hogy első örökbirtokát Zsigmondtól kapta. Az, hogy valamely ismeretlen, a hunyadvárit megelőző adománylevélben már szerepelt volna, egyáltalán nem valószínű, hiszen, mint látni fogjuk, még 1409-ben is kisgyermek volt. Ha pedig apjáról maradt volna rá más, a hunyadinál régebbi birtok, az oklevél nem mondaná, hogy az elsőt ő kapta a királytól. Utalnunk kell egyébként arra a fontos körülményre is, hogy Vajk 1409-ben még egyszerűen mint «Serba fia» szerepel, rögtön az adomány után viszont elkezdi hordani a hunyadi jelzőt, amely aztán lassan családnévvé fejlődik. Éveket töltvén magyar udvari környezetben, elsajátította az ott uralkodó szokást — tudniillik birtoka után nevezte magát — s nyilvánvalóan csak azért nem alkalmazkodott hozzá már korábban, mert nem volt rá módja. Mindez kétségtelenné teszi, hogy Hunyad előtt más magyarországi birtoka nem volt.[21]

Vajk mint udvari ember s mint az egész hatalmas hunyadi várbirtok ura, Magyarországon is kielégítő társadalmi helyzetbe jutott. Említettük, hogy az erdélyi alvajda tisztelt barátjának nevezte,[22] de úgy látszik, egyéb összeköttetései sem voltak rosszak. Adománylevelének 1410-i, már idézett, díszes formájú átiratát például Ozorai Pipo, a híres temesi ispán eszközölte ki. Idegenből jött ember létére sikerült tehát új hazájában gyökeret vernie, megfelelő helyet biztosítania, s családját — ha természetesen még nem is az országos tisztségeket viselő, óriásbirtokos nagycsaládokéra — a nemesség jobb állapotú középrétegének szintjére emelnie. Rokonainak, illetve leszármazóinak elhelyezkedése, családi összeköttetése ezen a vonalon mozog. Innen szökell aztán még magasabbra, magával ragadván rokonai egy részét is, fiának, Jánosnak renaissance-lendületű pályája.

Nagy vonalakban kutatván Hunyadi apjának s elődeinek kilétét, sikerült néhány többé-kevésbbé biztos pontra bukkannunk. Azonban eddig is jelentős nehézségekkel kellett küzdenünk, s a bizonytalanság egyáltalán nem csökken akkor sem, mikor a nagy kormányzó személyéhez érkezünk. Ezen az első pillantásra megdöbbentő jelenségen nem szabad csodálkoznunk ; forrásaink Hunyadival csak mint már kiváló egyénnel kezdenek foglalkozni, születése s életének első szakasza ugyanúgy az érdektelen ismeretlenség homályába

vesz, mint elődeié. Olyan korban, amelyben országos nagyságok, vagy éppen királyok születésének idejét is bajos, sőt olykor lehetetlen pontosan megállapítani, ebben sem kell semmi különöset, titokzatosat keresnünk.

Hunyadi János születésének éve és helye egyaránt bizonytalan. Az előbbire a legváltozatosabb nézetek merültek fel ; ezek szerint Hunyadi 1387-től 1425-ig szinte évenként születhetett volna. Az indokolás természetesen legtöbbször igen hézagos. Biztosnak látszó adatot csak az 1387-es évszám mellett lehetett felhozni. Hunyadinak egy a török háborúról szóló levelében ugyanis a következő részlet olvasható : «Iam supra sexaginta numeramus annos, quibus pene continuis furiam illam . . . sustulimus», és mi sem volt könnyebb, mint ezt saját életkorára vonatkoztatni. A levél 1448-ban kelt, s így jutunk, a «supra sexaginta», azaz legalább hatvanegy évet visszaszámolva 1387-hez. A szövegben azonban egészen eddig a részig világosan a magyarság küzdelmeiről van szó ; a továbbiakban is, bár már erősen a személyes élmény jeleivel, de még mindig a magyarság szenvedéseiről. Több mint valószínű, hogy ebben az összefüggésben az idézett részlet is a török-magyar harcok hozzávetőleges idejét akarja megadni.[23]

Élesik ilyenformán az egyetlen adat, amelyről sokáig azt hitték, hogy pontosan megjelöli Hunyadi életkorát. Ami mármost a hozzávetőleges számításokat illeti, az a nézet, hogy 1409-ben, minthogy az adományban részes, már nagykorú is volt, egészen elhibázott. Oszvald igen nyomós érveket sorol fel, amelyek kétségtelenné teszik, hogy jóval fiatalabbnak kellett lennie. Ezek szerint ha 1387-ben, vagy előbb született, halálakor közel hetven éves volt, vagyis szinte egyidős Capistranóval. Aeneas Silvius viszont élesen elválasztja őket, mondván, hogy «*alter* morbo, *alter* senio obiere». Sőt egyízben maga Hunyadi is éppen korára való tekintettel óvja Capistranót attól a nehéz úttól, amit jómaga kevéssel azelőtt tett meg ; közel egykorú emberek között ez nem volna lehetséges. Egy jólértesült forrás, a Hunyadi-familiáris Andreas Pannonius, azt is tudja, hogy Hunyadi Zsigmond udvarában — ahova Karácsonyi véleménye szerint 1428 után, szerintünk pedig még később került — mint ifjú (iuvenis) szolgált. Végül Turóczi is azt állítja, hogy a kormányzó halálakor nem volt még öreg, csak a folytonos háborús gond törte meg. Oszvald ezeken felül még arra is utal, ami egyébként másoknak szintén feltűnt, hogy már azért sem szabad Hunyadi születését túlságosan korai időre tennünk, mert akkor testvéreinek s szüleinek életkörülményeivel támadnak súlyos bonyodalmaink. Éleselméjű fejtegetései után azonban megáll : kijelenti, hogy biztosat nem tudunk, s Hunyadi születési idejét inkább csak odavetve helyezi 1395—1400 közé.[24]

Biztosat valóban nem tudunk, hiszen egyenes adatunk, mint már mondottuk, nincs. Ismét következtetésekre kényszerülünk tehát, azonban úgy hisszük, hogy ezen az alapon is sikerül eléggé biztos megállapításokra jutnunk. Itt elsősorban a Hunyadinak s hozzátartozóinak életkörülményeiből levonható tanulságok vannak segítségünkre. Andreas Pannoniusnak említett

tudósítása, mely szerint Hunyadi ifjúkorában szolgált Zsigmond király udvarában, már önmagában is arra vall, hogy 1400 után kellett születnie. Ide ugyanis aulicus miles-ként került, ez a rang viszont, amelyet egyébként hangsúlyozni szokás, 1430-ban még nem szerepel neve mellett, valószínű tehát, hogy csak utóbb nyerte el. Harmincon felüli emberre viszont ebben a korban nemigen alkalmazzák a iuvenis kifejezést. Igaz ugyan, hogy már ezelőtt szolgált másokat is, Lazarevics fejedelmet Chalkokondylas tudomása szerint éppen hosszabb ideig ; ez azonban nem szolgálhat ellenérvül, hiszen Ulászló király maga hangsúlyozza egy oklevelében, hogy Hunyadi kora ifjúságában kezdte katonai munkásságát. A szerb népköltésnek személye köré font hagyományai, melyekben mint hadvezér, tehát alkalmasint érettebb korú ember szerepel, nem ebből a korai időből, hanem későbbi balkáni hadjáratainak korából valók ; kivétel csupán a Chalkokondylastól feljegyzett farkaskalandmonda lehet, ebben viszont még nem is a hadvezér, a nagynevű hős szerepel, hanem egy fiatal és ismeretlen ember. Bonfini pedig azt is hallotta, — Turóczi félreértett hírébe olvasztva közli, — hogy János, mikor Zsigmonddal kapcsolatba került, még «ephebus»-korú volt. Ez a kifejezés 16—20 éves embert jelölne. Ha meg is engedjük, hogy Bonfini értesítői tévedtek egy-két évet, s adatát ilyenformán nem használjuk egészen merev szószerinti értelmezésben, Hunyadi születését nem képzelhetjük el 1407 előtt. Később, eseménydús ifjúságára gondolva, ismét nem ; ezt az évszámot kell tehát legvalószínűbbnek minősítenünk.[25]

Nincs olyan adat, amely ezt a feltevésünket kizárná, mindaz ellenben, amit Hunyadi pályájáról tudunk, jól és természetesen rendezhető köréje ; a családi viszonyaiból vonható következtetések hasonlóképpen. Lehetetlen ugyanis, hogy Vajk, aki adománylevelébe fivéreit sőt unokatestvérét is beiratta, fiait hagyta volna ki. Az országkormányzónak mármost két öccsét is ismerjük, ifjabb Jánost és Vajkot. Mindkettő csak 1419-ben, a már idézett káptalani átiratban tűnik fel, ekkor már mint Hunyad társbirtokosa. Nyilvánvaló, hogy az adománylevélből azért hiányzik a nevük, mert 1409-ben még nem éltek. A nagyobb valószínűség viszont arra utal, hogy a gyermekek között nem volt nagy korkülönbség.

A születés idejét ilyenformán, ha nem is egyenes forrásadatok kétségtelen vallomása alapján, nagy valószínűséggel mégis sikerült tisztáznunk. A születés helye bizonytalanabb. Az irodalomban legjobban elterjedt nézet Hunyadot tartja ennek, az idevágó forrásadatok azonban határozatlanok, születés helyett csak származásról szólnak. A Hollósokkal való játékot viszont sem birtoktörténeti, sem egyéb ismereteink nem indokolják. Bonfini nyilván örömmel ragadott meg minden olyan lehetőséget, amellyel a római származtatás bonyolult, de csupán a Hunyadi-címer jólismert madarára alapított történetét megtámaszthatta. Az «in Corvino vico» kifejezést egyébként sem kell okvetlenül Hollós helységnek fordítanunk ; jelenthet egyszerűen Corvin-birtokot is, ez pedig, tekintve hogy Bonfini a Mátyástól fölvett «római» nevet

Hunyadira is szorgalmasan visszavetítgette, Hunyadi-birtokkal volna egyenlő, vagyis nem több, mint az «in paterno pago». Ebben az esetben pedig Bonfini is abba az általános csoportba sorakozik, amely szerint Hunyadi János apja birtokán, azaz Hunyadon született, helyesebben onnan származott. Magunk azt tartjuk valószínűnek, hogy Vajk 1409 előtt az udvarban élt, egyrészt, mert szolgálata odakötötte, másrészt, mert nem volt birtoka, ahova visszavonulhatott volna. Hihetőleg tehát itt is házasodott, s itt született első fia, János is. Ez azonban oly kicsiny korában került Hunyadra, hogy akkorra, amikor az írók foglalkozni kezdtek vele, másutt való születésének emléke már egészen elmosódott. Az embereket, mint ezt a források kifejezései világosan mutatják, különben is az érdekelte, hogy honnan emelkedett elő a nagy hős pályája, s ezt a pontot, származáshelyét, apai birtokában, gyermekkori tartózkodáshelyében nyugodt lélekkel lelhették fel.[26]

Bizonyos, hogy Hunyadi János törvényes apjául Vajkot ismerték. Az egykorú elbeszélők közül Bonfini tudja ezt, de királyi oklevelek is igazolják. «Oláhnak nevezett János lovag» a harmincas évek során többször szerepel bennük, mindig mint Hunyadi Vajk fia. A személyazonosság kétségtelen, már csak abból is, hogy az említett oklevelekben elzálogosított Komját kerületet később folyamatosan Hunyadi bírta.[27]

Hunyadi apját tehát ismerjük; anyjának kilétét azonban jelenlegi tudásunk alapján nem lehet megállapítani. A nézetek itt is eléggé változatosak. A legelterjedtebb forma szerint Hunyadi anyját Morsina(i) Erzsébetnek hívták; ugyanis, mint Teleki mondja, Heltai megadja a vezeték-, Cortesius pedig a keresztnevet, s «ebben kénytelenek vagyunk megnyugodni». A dolog azonban nem olyan egyszerű, mint ahogy a Hunyadi-kor nagynevű kutatója véli. Heltainál, a tudós mezébe burkolt fecsegőnél valóban megtaláljuk a törvénytelen királyfiság mondájának egy népi változatát, s az ő szövegében Hunyadi anyja Morzsinai-leány. Nagy kérdés azonban, honnan vette Heltai — vagy forrása, a nép — ezt a nevet. Tény, hogy a királyi vérből való származás hagyományának Bonfinitól feljegyzett úri formájában egyáltalán nincs név, a Morzsinait tehát akár Heltai késői betoldásának is hihetjük, de azzal sem megyünk semmire, ha elhisszük, hogy már az ő forrásául szolgáló népmondában is benne volt. Hunyad vidéke ugyanis tele van a legváltozatosabb Hunyadi-hagyományokkal, s ezek közt nem egy családi vonatkozású is akad, hitele, történeti ténnyel kimutatható kapcsolata azonban egyiknek sincs.[28]

Morzsinai Erzsébetet ma két falu, Alsótelek és Csolnakos is szülöttjének vallja, előbbi éppen a kántor (!) leányának. Csolnakos viszont férje, Hunyadi János születésével is büszkélkedni akar. Sőt mi több, van egy zejkányi parasztcsalád, amely éppenséggel Hunyadi-ivadéknak minősíti magát, természetesen, mint még rátérünk, alaptalanul. Az effajta hagyományokban mindig sok a vágyálomszerű elem. Alapjuk a népnek hajdani ura iránt érzett ragaszkodása, s még inkább az ismert hős iránti érdeklődése; kifejlődésükkor jelentkezik aztán a jellegzetes törekvés, a hőst a mondaterjesztő közösséggel közvetlen,

lehetőleg rokoni kapcsolatba hozni. Nem valószínűtlen, hogy egyik-másik nemescsalád, amelynek tagjai Hunyadi oldalán küzdöttek, emelkedését neki köszönhette, egyszóval vele bárminő módon szorosabb kapcsolatban állt, erősebb Hunyadi-kultuszt űzött, ez pedig elég volt a népi képzeletnek arra, hogy a hős származása körül eleinte alighanem név nélkül kialakultmondába őket is bevonja.[29]

A (krassói) Morzsinai-család csak Hunyadi kora után bukkan fel, apja tehát nem házasodhatott belőle. Ezt a nehézséget egyesek azzal a feltevéssel iparkodtak kiküszöbölni, hogy a hagyományban a hunyadvidéki, s már a XIV. században is kimutatható Morzsina (oklevelekben Musana stb.)-család neve szerepelt volna, s ezt csak Heltai módosította az ő korában virágzó másik család névformájára. Erre a feltevésre azonban aligha építhetünk. Ilyesminek ugyanis egyetlen létjoga az a merőben indokolatlan további feltevés volna, hogy a Hunyadiak elei maguk is hunyadvidéki kenézek lévén, közvetlen környezetükben kerestek élettársat. Ezekkel az elméletekkel Varjú már tökéletesen leszámolt. Magunk csak azt kívánjuk még leszögezni, hogy a névnek nem feltétlenül kellett az eredeti mondában benne lennie ; Bonfininál, mint már említettük, hiányzik, ez pedig azt teszi valószínűbbé, hogy későbbi betoldás. Lehet, hogy nagyobb érdekesség kedvéért maga Heltai iktatta be elbeszélésébe ezt a korabeli családnevet, lehet, hogy az állt valaminő kapcsolatban a Morzsinaiakkal, akitől ő a népmondát hallotta. A hagyomány egyéb ténylátszatú elemeinek vizsgálata, mint látni fogjuk, teljes csődöt mond ; ilyen ingatag alapra viszont semmiféle elméletet nem szabad építeni.[30]

A Morzsinai-, vagy ha úgy tetszik Morzsina-elmélet tehát mindenképpen gyenge lábon áll. A Cortesiusnál olvasható Erzsébet név hitelét viszont a távoli író értesüléseinek fogyatékos és meseszerű volta teszi majdnem semmivé. Nyilvánvaló tehát, hogy Telekiék kényelmes megoldását el kell utasítanunk, a Morzsinai Erzsébetet javasló elmélet semmiféle pótlással és igazgatással sem érdemel hitelt. Varjú s az ő nyomán mások is a Szapolyai-családban keresték Hunyadi anyját, véleményüket azonban nem tudták kielégítően alátámasztani. Nincs éppen kizárva, hogy igazuk van, a jelenleg rendelkezésre álló adatokból azonban ez nem következik.[31] Sajnos, más, biztosabb megoldást sem javasolhatunk. A hitelt érdemlő források semmit sem mondanak, s az a néhány bizonytalan adat, amit ilyenformán felhasználhatnánk, legfeljebb arra jó, hogy képzeletünket téves útra vezesse. Bonfini például azt állítja, hogy Hunyadi anyja előkelő görög házból származott, családját «egyesek» Teodosius császárig merik visszavezetni. Ez azonban éppúgy üres humanista hízelgésnek látszik, mint amilyen a Corvinus-elmélet, s egyéb adat híján még annyit sem mernénk belőle következtetni, hogy Vajk felesége délvidéki eredetű családból származott. Egyetlen biztos pontunk van, az tudniillik, hogy Hunyadi egyik nővérét Klárának hívták. Ebből már Karácsonyi is arra következtetett, hogy anyjuk magyar volt, s nézetét nagyjából magunk is elfogadhatjuk ; annyi csakugyan kétségtelen, hogy gyermekét csak katolikus

kultúrán felnőtt asszony nevezhette Klárának. Többet aztán nem is tudunk róla. Nem lehetetlen az a többektől hangoztatott feltevés, hogy Vajk előtt vagy után még egy más férje is volt ; Klára leányát ugyanis Hunyadink «soror uterina»-jának, vagyis anyai testvérének írja egy forrás, ezt pedig egyesek mereven féltestvérségre értik.[32] Magunk már ezt sem tartjuk egészen helyesnek, azt a hitet pedig, hogy ez az esetleges másik férj Csolnakosi Jariszló lett volna, teljességgel el kell vetnünk ; ez ugyanis gyökerében hibás, mivel egy valószínűleg hamis, de minden bizonnyal tévesen értett adatra épült.

Azt az oklevelet, amelyben Hunyadi osztályos testvérének mondja Chionok-i Vajkot, Karácsonyi, az élesszemű forráskritikus, aki a Hunyadi-rejtélyt több gyanus adat felesleges terhétől szabadította meg, mindenestül hamisnak nyilvánította. Ha érvelésének minden részletét nem is fogadjuk el, — ennek taglalásába itt nem bocsátkozhatunk — meg kell jegyeznünk, hogy Fejér, aki után használni szokták, 1448-as évszám alatt közli az oklevelet, szövegében viszont világosan 1447 (septimo) áll. A szöveget állítólag Bethlen Gábor 1609-i átiratából ismeri. Ezt egyesek különösnek vélvén, az átiratot Báthory Gáborénak minősítették. Legújabban azonban Hunyadi egyik román életírója, T. Popa azt állítja, hogy látta az átiratot, amelyet 1609-ben Bethlen Gábor «fejedelem» adott volna ki, sőt látta az 1448-ból kelt eredetit is. Abban az esetben, ha a «fejedelem» nemcsak elírás nála, sürgősen Karácsonyi nézeteihez kell csatlakoznunk. Azonban ettől függetlenül is hangsúlyozzuk azt, hogy az osztályos testvérség nem jelent vér szerint való, vagy bármilyen közeli rokonságot ; magyarázatára távoli, oldalági, házassági kapcsolat is elegendő. Így tehát, ha el is hinnők, hogy Csolnakosi Vajk Hunyadi osztályos testvére volt, közeli vagy éppen vérrokonságra egyáltalán nem kellene következtetnünk, legkevésbbé pedig arra, hogy Hunyadi anyja egy Csolnakosi felesége volt. Ez a feltevés ennélfogva teljesen alaptalan.[33]

Hosszas vita tárgya volt, de mindmáig nem tisztázódott a köztudatban, hogy Hunyadi valóban törvényes szüleinek gyermeke volt-e. A hajdan divatos kalandos származtatásokra — Nagy Lajos feleségének, Erzsébetnek volna törvénytelen gyermeke stb. — ma már senki sem gondol, annál gyakrabban kísért azonban az a hagyomány, amelyet valószínűleg már a közelegykorúak egy része is vallott, s amely szerint a nagy kormányzó Zsigmond király természetes fia volt. Egyesek szerint ezt a feltevést igazolná néhány vajdahunyadi falfestmény, s magának Hunyadinak hatalmas pályafutása is. Az irodalom javarésze határozottan ez ellen foglal állást, de kielégítő okfejtéssel csak elvétve találkozunk. Homályos pontok mindenesetre szép számmal maradtak, s ez szükségessé teszi, hogy a kérdéssel némileg behatóbban foglalkozzunk. A hagyomány egy rövidebb és egy hosszabb formában ismeretes, előbbi Bonfini, utóbbi Heltai leírásából ; lényegileg ezzel a másodikkal egyezik Pethő krónikájának idevágó része.[34] A három változat között részletbeli eltérések vannak, amelyek kétségtelenné teszik, hogy szerzőik élő és formálódó hagyományt dolgoztak fel. Ilyen például a holló-epizód lefolyásának s szereplői-

nek különböző előadása, vagy János, illetőleg anyja budai utazásának eltérő ismertetése. Mindez azonban nem változtat a lényegen, az elbeszélésnek mindhárom változatban azonos magván, hogy tudniillik Hunyadi egy hunyadvidéki nemes (a bővebb változatban Morzsinai) leánynak Zsigmond királytól származó törvénytelen gyermeke.

Hagyományok történelmi használhatóságát tényekkel való kapcsolatuk alapján szokás értékelni. Ebből a szempontból a bővebb, teljesebb értesülésűnek látszó Heltai-féle formát kell megvizsgálnunk, mert ennek egyik-másik részlete, legalább első pillantásra, arra enged következtetni, hogy a hagyomány eredetileg történeti adatokhoz kapcsolódott. Ilyen tárgyi elemnek látszik Dán és Mircse vajdák harcának, Zsigmond király két havaselvi útjának, a János, illetőleg anyja családja részére juttatott birtokadománynak, s személyneveknek említése, végül pedig az az állítás, hogy Hunyadi anyja Teleken van eltemetve. Ezek a látszólag tárgyi, adatszerű elemek azonban alaposabb vizsgálat után nem annyira emelik, mint inkább rontják Heltai előadásának hitelét. A Hunyadi anyjának sírjára vonatkozó állítás nyilvánvalóan helyi eredetű hagyomány, azonban az, hogy van-e valami alapja, ma nem határozható meg. Az viszont tény, hogy az állítólagos birtokadományt sem a Morzsina, sem a Morzsinai-család nem kapta meg : az előbbiek a XIV—XV. század fordulóján lassan emelkednek kenézbirtokosból valóságos nemessé, az utóbbiak pedig, mint fentebb már említettük, csak a Hunyadi-kor után tűnnek fel. Az eseménytörténeti adalékok aligha voltak bent a monda eredeti, népi formájában ; egyik-másik jobban megfogható részletük határozottan Heltai írott forráson alapuló betoldásának látszik.[35] Ami végül a neveket illeti, a leány bátyjára ruházott Gáspár név teljességgel ellenőrizhetetlen, éppúgy, mint maga a személy ; egyébként magyarázható a népi mondák ismert realizáló, megszemélyesítő hajlamából, vagy akár Heltai költői leleményéből. János nevének «Jankula» formáját szintén erre az utóbbi tényezőre, vagy esetleg a monda elbeszélőjének románajkúságára vezethetjük vissza. A Morzsinai névre vonatkozó kétségeinket már fentebb érintettük ; ez hihetőleg késői betoldás, amely vagy Heltai személyes érdeklődésén, vagy talán inkább valamely lassan kialakult, s a Hunyadi anyjának kilétével kapcsolatban fentebb elmondottak értelmében súlytalannak nyilvánítható helyi hagyományon alapult.

A Heltai-féle monda ténylátszatú elemeinek vizsgálata tehát a tagadás álláspontja felé hajlít. Az egyetlen ellenőrizhető állítás, az, hogy a leány családja birtokadományban részesült, valótlannak bizonyul, ami pedig a többi történeti jellegű adatot illeti, nemcsak lehetséges, de nagyon valószínű, hogy ezek későn, kifejlődése során kapcsolódtak a mondába. A helyi jellegű hagyományoknak nincs bizonyító erejük ; egyrészt ellenőrizhetetlenek, másrészt túlságos rokonságot mutatnak más, hasonló, de kétségkívül alaptalan elgondolásokkal ; elég, ha itt a zejkányi Hunyadok származáselméletére utalunk. Hunyad vidéke egyébként, ismételjük, telve van a legváltozatosabb Hunyadi-hagyományokkal, s ezek közt — példa rá a Csolnakosiak esete —

a genealogizáló törekvésű sem ritka. Ilyesminek azonban, kimutatható kapcsolat nemlétében is, tökéletesen kielégítő magyarázatát adja a Hunyadikorban felemelkedő helyi nemeseknek pártfogóikkal való benső viszonya, a körükben így érthető okokból kifejlődő Hunyadi-kultusz, s a népi képzelet, amely ebben kész alapot talál mesevágyának kielégítésére.

A bizonytalan elemeket ilyen módon lehámozván, nem marad egyéb kétségkívül tárgyi elem, mint maga a hős, a Havaselvéről bevándorolt bojár fia, János, a másik részen pedig ott áll a köréje épült monda mesés, tartalmi része. Ha mármost ezt az utóbbit kissé szemügyre vesszük, azt tapasztaljuk, hogy lényeges részeiben — szerelmes király, elhagyott kedves, gyűrűajándékozás stb. — közismert, általános mesemotívumokból áll, s főleg megdöbbentő hasonlóságot mutat néhány legitimációs célzatú keleti származásmondával.[36] Ezek után a monda kialakulását a következőképpen képzelhetjük el. Hunyadi hős volt a szónak irodalomtörténeti értelmében is. Már életében mesés hírek keringtek körülötte, katonái például azt hitték, hogy nem fogja fegyver. A képzeletet azonban nemcsak harcai, legendás vitézsége izgatták, hanem talán elsősorban pályafutása, emelkedésének hatalmas méretei, amelyek ma is sokakban mesterséges magyarázatok szükségérzetét ébresztik. Hősök, érdekes emberek születése köré különben is sokszor sző regényes elméleteket a népi képzelet, amely gyakran ősrégi, idegen kultúrkörökkel is közös mesekincsből táplálkozik. Hunyadi születésének körülményei viszont nemcsak ma, késői szemlélők előtt homályosak ; apja nem lévén országos hírű ember, azok voltak már kortársai előtt is, különösen pedig a hunyadvidéki nép előtt, amely őt valószínűleg csak mint már egy-két éves gyermeket ismerte meg. Tudták, hogy Zsigmond udvarával valamilyen kapcsolatban állt, s így mi sem volt könnyebb, mint később, gyorsütemű emelkedésének magyarázatára születése köré rendezni a törvénytelen királyfiság eszmekörébe tartozó, készenálló mesés elemeket. A népi meseképzés további munkáját láthatjuk abban, hogy idővel, amikor Hunyadi anyjának történeti egyénisége már elmosódott, — ami egyébként, a monda szempontjából egyáltalán nem lévén fontos, könnyen történhetett — hunyadvidéki család sarját keresték benne. Zsigmond személye is igen alkalmas volt arra, hogy ilyen elbeszélésben szerepeljen ; könnyed kalandjait országszerte ismerték. Így foganhatott a nép természetes mesehajlamából Hunyadi törvénytelen származásának mondája ; idők folyamán aztán apró helyi hagyományokkal, s közben, vagy esetleg csak Heltai tollán eseménytörténeti adalékokkal is bővült.

Nem állítjuk, — bár valószínűnek tartjuk — hogy az, amit fentebb előadtunk, a monda kialakulásának teljesen biztos, hiteles története. Elsősorban azt akartuk érzékeltetni, hogy létrejöttét tényleges alap, tárgyi kapcsolat nélkül is elképzelhetjük, adatszerű következtetést tehát Hunyadi származását illetőleg nem vonhatunk belőle. Az egyetlen meggondolás, amit ilyen eljárás támogatására, mint a királyfiság bizonyítékát fel tudnak hozni,

semmis : Hunyadi hatalmas pályafutása nem egyedülálló jelenség. A renaissance másutt is nagyszabású pályákat teremtett. Figyelemreméltó különben, hogy az egykorú Turóczi semmi rendkívülit, magyaráznivalót nem lát Hunyadiéban ; szerinte a kormányzó, szolgálata révén, fokozatosan emelkedett.[37] A törvénytelen származás elméletét tehát nyugodtan elvethetjük, s a mondát, mint ennek bizonyítékát, hasznavehetetlennek minősíthetjük. Ha azonban mint mondát szemléljük, értékes észrevételekhez juthatunk.

A nép Hunyadi személyét érdekesnek, emelkedését nagynak, feltűnőnek látta, s ezért, mint sok más kedvelt hősét, törvénytelen királyfinak nyilvánította. A monda már Hunyadi életében, valószínűleg éppen az ő alattvalói körében alakult ki, s egy fínomabb változata csakhamar úri körökben is elterjedt, amint a Bonfini által feljegyzett változat bizonyítja. Ennek magyarázatát abban is kereshetjük, hogy azok, akik a kormányzó családját «nem eléggé előkelő»-nek látták, szintén emelkedésének titokzatos indokolását keresték. Lehetséges azonban, hogy maga Hunyadi járult hozzá a monda terjedéséhez ; egyes jelek arra vallanak, hogy egyidőben szívesen hallotta. Címere például kisebb eltérésű formákban ismeretes, és ezek némelyike — így néhány hunyadvári faragványon, s több Hunyadi-használta pecséten — a hiteles, okleveles leírástól eltérően, faágon ülve ábrázolja a hollót ; ezt a jelenséget, eredetében, könnyen vélhetjük a népmonda ismert epizódjára — a madár fára száll az elrabolt emlékgyűrűvel — való célzásnak. Az sincs kizárva, hogy a Szilágyi Erzsébet rendeletére készült hunyadvári falképsorozat, amelynek értelméről szintén sokat vitáztak, a monda egy úri változatát ábrázolja. Hunyadi ugyanis főnemességre törekedett, s köztudomású, hogy a nyugati kultúrkör területén a királyi bastardokat ilyenféle pozíciókkal elégítették ki ; számára tehát bizonyos legitimációt jelenthetett az is, ha törvénytelen királyfinak hiszik. Éppen nem látszik tehát valószínűtlennek az a feltevés, hogy a monda terjedését egyidőben Hunyadi is szívesen látta, s esetleg elősegítette. Mátyás korára már változott a helyzet. Ami a fölfelé törekvő hunyadvári nemesnek még legitimáció, fiának, a koronás királynak már inkább méltatlan, kellemetlen, a «római» büszkeséget semmiképpen ki nem elégítő fecsegés volt. Bonfini tudta, hogy urát bosszantotta, ha családja homályosságát emlegették, s ezért német rágalomnak bélyegezte az egészet. A monda életét ez természetesen kevéssé zavarta ; a nép ajkán tovább élt, míg Heltai s utána Pethő is följegyezte.[38]

A Hunyadi-kérdés származástörténeti magvának felderíthető pontjait ezzel, legjobb mai tudásunk szerint, sorra is vettük. Hunyadi ősei e szerint havaselvi bojárok voltak ; apja, Vajk 1395 táján költözött Magyarországra, Zsigmond király udvarába ; itt házasodott s valószínűleg itt született első fia, János is ; 1409-ben kapta első birtokát, a hunyadvári uradalmat, amelynek népe később, sokat foglalkozván urának, az országkormányzónak személyével, változatos, de származásrendi szempontból hitelt nem érdemlő mondaelemekkel vette körül.

A továbbiakban, bár nem célunk részletes családtörténetet adni, Hunyadi közvetlen vérrokonságáról mégis kell néhány szót szólnunk. János nevű öccse 1419-ben mint Hunyad társbirtokosa bukkan fel, a harmincas években bátyja birtokszerzéseinek s végül szörényi bánságának részeseként szerepel; közvetlenül 1442 előtt, harcban hal meg, s a gyulafehérvári székesegyházba temetik, ugyanoda, ahova később a kormányzót is. Másik öccsét, Vajkot csak 1419-ben említik; valószínűleg azoknak van igazuk, akik szerint kisgyermek korában halt el. Mindketten Vajk fiai, egyesek azonban úgy vélik, hogy más anyától, nem a Jánosétól. Akik így gondolkoznak, arra hivatkoz-

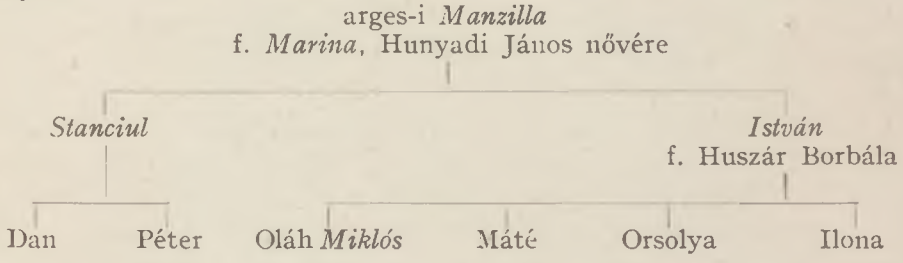

Hunyadi-pecsét egy 1448. máj. 25. kelt kormányzói oklevélen.
(Orsz. Lt. Dl. 14,166. sz. eredeti után.)

nak, hogy ifjabb Jánost királyi oklevelek mondják bátyja «frater carnalis»-ának, s ez a kifejezés gyakran apáról való testvért jelöl. Ez ellen azt kell megjegyeznünk, hogy az értelem éppen nem kizáró, s a helyes fordítás ezúttal, minthogy nincs szó szembeállításról, egyszerűen «édes testvér». Ezt az érvet lehet felhozni, bár talán kevesebb határozottsággal, azok ellen is, akik a «soror uterina» — anyai testvér — kifejezésben keresik féltestvérség bizonyítékát. Hunyadinak Klára nevű nőtestvérét illeti ezzel egy oklevél, s ebből szoktak — valamivel talán jogosabban, mint a «carnalis» esetében — arra következtetni, hogy Vajk felesége, Hunyadi anyja is kétszer lépett házas-

ságra, leánya pedig, Klára, később Dengelegi Pongrácné Jánosnak, a kormányzónak csak féltestvére. Hunyadinak még egy nőtestvéréről tudunk ; ennek állítólag a fia lett volna az a Székely János, aki a rigómezei ütközetben esett el. Azt is emlegetik, hogy özvegységében a kormányzó Giskrához akarta, békekötésük koronájaképpen, feleségül adni. Már e kétségtelen testvérek személye és rokonsága körül is igen nagy a homály, de még sokkal nagyobb homály takarja a távolabbi szálakat. Hunyadinak még két állítólagos «soror»-áról, nővéréről esik szó. Az egyiket — mondják — II. Péter moldvai vajdához adta nőül. Ebben az esetben, egyebektől eltekintve, már csak a soror kifejezés túlságosan tág értelme miatt sem foglalhatunk állást abban, hogy tényleg Hunyadinak vérszerinti rokonáról van-e szó. A másik soror, Oláh Miklós közismert állítása szerint, bizonyos arges-i Manzilla felesége volt ; azonban nyomós okaink vannak arra, hogy ezt az adatot se vegyük tudomásul.[39]

Oláh Miklós Hungaria-jában a következőképpen vázolja saját nemzedékrendjét :

Ezt a leszármazást azonban nem könnyű igazolni. Oláh állítását egyelőre semmi sem támasztja alá, kétségeinket pedig ő maga ébreszti fel azzal, hogy őseiről s rokonairól különböző helyeken homlokegyenest ellenkező módon szól. 1533-ban úgy tudja, hogy apja «Dracul havaselvi vajda véréből való volt», mégpedig — «ha jól emlékszem» — Mihne vajda unokaöccse. Utóbbit 1564-ben már a saját nagybátyjának mondja, Hungaria-jában pedig, ahol a nemzedékrendet is közli, egészen hibásan Dán-áginak. Előadásában az egyetlen valamennyire biztos pont, amelyet nem siet ő maga ellenkező értelmű állítással megingatni, az, hogy Mihnével valamilyen rokonságban állt. Ez viszont, minthogy Mihne vajda Vlad Ţepeş fia, Dracul unokája volt, kétségtelenné teszi, hogy Oláh Miklós is a Dracul-ág sarjadéka. Akármivel magyarázzák is a kutatók, tény, hogy a Hungaria idevágó adata téves. Többi állításának helytálló voltára semmi biztosítékunk nincs. Az Oláhhoz időben legközelebb eső Stanciul, Dan és Péter személyének azonosítása is igen nagy nehézségekbe ütközik, Manzilláé meg éppenséggel lehetetlen. Neve szokatlan ; ha nem hiba, akkor kétségkívül valamely ismeretlen eredetű ragadványnév lappanghat alatta, azonban viselőjét így is hiába keressük. Nem találjuk nyomát Hunyadi állítólagos Marina nevű nővérének sem. Így tehát, sajnos, meddőnek kell tekintenünk különböző nagynevű kutatók ernyedetlen buzgalmát, hogy az

Oláh által emlegetett házasságot személyi és időbeli nehézségek ellenére valamiképpen mégis elhelyezzék.

A forrásadatokból csak az kétségtelen, hogy Oláh Miklósnak családjára vonatkozó emlékei, legalábbis az apján túleső ízeket illetőleg, felettébb zavarosak voltak. Nem tartjuk merőben kizártnak azt a lehetőséget sem, hogy élt benne a Hunyadi—Basaraba-rokonság valamelyes tudata, vagy esetleg Drăculea (Ţepeş) Vladnak Mátyás egy nőrokonával kötött házasságáról

Az erdélyi káptalan 1419. febr. 12. én a Hunyadiak kérésére átírja saját 1409.-i tanúságlevelét Hunyad birtokába való beiktatásukról. (Orsz. Lt. Dl. 3759. sz. eredeti után.)

hallott egyet-mást, s bizonytalan genealógiai ismereteivel ezt a hírt saját homályos ősére vonatkoztatta. Tárgyunk szempontjából csak az a fontos, hogy Manzillának Hunyadi egyik nővérével kötött házasságát, sőt ennek a nővérnek puszta létezését is igazolatlannak kell tekintenünk.

Az oldalággal, Vajk fivéreivel (Magas és I. Radu) és unokatestvérével (II. Radu, frater patruelis) gyorsan végezhetünk. Magas és II. Radu az 1409-i említés után nem szerepel többet. I. Radu, vagy katolikus nevén László 1419-ben — Vajk ekkor már bizonyosan halott — a család fejeként szerepel, 1429-ben azonban már csak özvegye él.[40] Leszármazókról nem tudunk; férfiágon nyilván nem is voltak. Hunyadinak néhány homályos rokoni kapcsolata s az a tény, hogy egyes hunyadvidéki nemescsaládok nagyon melegen

ápolták a Hunyadiak emlékét, esetleg hihetővé tenné, hogy leányok maradtak az oldalágon, akik aztán Hunyadi különféle híveihez mentek nőül. A kérdésnek ez a része azonban teljességgel tisztázatlan, s tegyük mindjárt hozzá, hogy mai ismereteink alapján aligha is lehetne tisztázni.[41]

Röviden ennyi az, amit Hunyadi származásáról több-kevesebb bizonyossággal megállapíthatunk. Nem kétes, hogy további kutatás, elsősorban pedig még lappangó, új, esetleg havaselvi adatok feltárása további részeredményekre vezethet. Thallóczy annakidején már utalt arra, hogy a Hunyadi-eredet kérdését csak a XIV. századi havaselvi viszonyok ismeretében lehet megközelíteni; nekünk, az általa javasolt munkát elvégezvén, kijelentését oda kell módosítanunk, hogy, ha ezeket a viszonyokat bővebb forrásanyagból ismernők, mint a mai, valószínűleg a Hunyadi-ősök kilétét is biztosabban határozhatnók meg. Forster, aki a nagy bizonytalanság közepette még leginkább a kenézszármaztatás felé hajolt, elsősorban a Hunyadi-birtokok történetének pontos vizsgálatától várta a kérdés megoldását; annyit magunk is valószínűnek tartunk, hogy ilyen alapokon még néhány, egyelőre homályos részletet meg lehetne világítani, főleg ami Hunyadi sógorait s távolabbi atyafiságát illeti. Jelenlegi ismereteink mellett azonban, ismételjük, szilárd talajon tovább jutni nem lehet.[42]

Hunyadi ősei tehát nézetünk szerint havaselvi bojárok voltak. A manapság is közkeletű elgondolások közt kettő van, amely ezzel az elmélettel szögesen szembenáll; az egyik, hogy Hunyadi régi magyar nemescsalád, a másik, hogy hunyadvidéki kenézek ivadéka. Adat egyik nézetet sem támogatja, mégis eléggé meggyökeresedtek ahhoz, hogy kénytelenek legyünk legalább röviden kitérni rájuk. Az elsőnek képviselői jórészt Teleki érveit ismétlik, — kategórikusan azt, amit ő még csak valószínűnek tartott! — ezeket kell tehát elsősorban szemügyre vennünk. A sarkpont a «nova donatio» kifejezésnek fentebb már ismertetett hibás értelmezése; ebből jut a Hunyadi-kor nagynevű kutatója arra a megállapításra, hogy már Vajk elei is bírták Hunyadot, tehát tekintélyes magyarországi birtokos nemesek voltak. Turóczi híre ezek szerint csak annyit jelentene, hogy Vajk valamiképpen Havaselvére szakadt, s onnan jött *vissza* Zsigmond szolgálatába. Megjegyzi még Teleki, hogy a XIV—XV. században csakugyan több Hunyadi nevű nemesember szerepel az oklevelekben. A kiindulás, mint láttuk, helytelen: 1409 előtt sem Vajk, sem ősei nem bírták Hunyadot. Az pedig, hogy az ország különböző részein, különböző időben hasonló nevű emberek szerepelnek, kimutatható származásrendi kapcsolat híjján semmit nem jelent. A szétszórtság éppen azt teszi valószínűvé, hogy egymástól, sőt esetleg a hunyadmegyei helységtől is teljesen idegen családokról van szó; jellemző példaképpen megemlíthetjük a Nagyalmási Hunyadi-családot, amely Hunyad megyében egészen ismeretlen. Semmiképpen sem fogadhatjuk el tehát azt a nézetet, hogy a kormányzó «egy régi magyarországi Hunyadi-család» sarja volna. Thewrewk köre a «Székely» családnévvel illeti Hunyadit, az az oklevélszöveg azonban, amelyre elméletük épült, vagy teljesen

hamis, vagy legalábbis hibásan olvasott, rosszul összevont másolat alapján készült, tehát megbízhatatlan. Az elmélet bizonyos körben nagy lelkesedést keltett, s ennek lehet romantikus terméke az a mult század derekán feltűnt elefántcsontamulett, amelyen Hunyadi szintén «Székely» névvel szerepel, s amelyet már Teleki is gyanúsnak minősített. — Meg kell még emlékeznünk Frater Lénárt friss fejtegetéséről, amely szerint Hunyadi az ősmagyar Verebcsalád ivadéka lett volna. Személyazonosságot nem igazol, sőt még valószínűsíteni sem tud, (az, hogy Mátyás «Corvinus» neve hollóhoz hasonlót, azaz verebet jelent, mégiscsak kissé merész ötlet), kiinduláspontja pedig, az, hogy az oklevelekben «Vajk» tulajdonképpen vaivoda, «Serbe» viszont Georgius rövidítése volna, egészen téves : a nevek mindenkor tisztán, világosan olvashatók. Az, hogy egy XVIII. századi visitatio alkalmával a Vereb nevet Gerebbel tévesztik össze, s mellette tudákosan megjegyzik, hogy Mátyás király rokonáról van szó, számunkra semmit sem jelent ; még annyi sem következik belőle, hogy a Verebek Hunyadi-rokonságáról valamiféle hagyomány élt volna, hiszen a félreértést nyilvánvalóan az erdélyi Geréb-családéra emlékeztető név okozta. Mindhárom elmélettel, valamint minden olyan elgondolással szemben, amely szerint Hunyadi ősei magyarországi birtokosok voltak, döntő bizonyságul hivatkozunk a már idézett 1453-i királyi oklevélre, amely világosan megmondja, hogy «ebben az országban» ő, a kormányzó kapott elsőnek birtokot (tudniillik Hunyadot, amelynek adománylevelében az ő neve is szerepel). — Ami a kenézi származás elméletét illeti, azt már mondottuk, hogy semmiféle adat nem támogatja ; bizonytalan s már kiindulásában is hibás feltevés, vagy egyszerű félreértés mindaz, amire hívei hivatkozni tudtak. A századvég tudósait talán a helyi hagyományok is megejtették, s az a tény, hogy a Hunyadiak éppen azzal a vidékkel forrtak legjobban össze, amely egyszersmind a legjellegzetesebb kenézterületek egyike. Még fontosabb, hogy Turóczi adatát túlzó kriticizmusukban nem méltányolták kellően, ugyanakkor azonban a «nem elég előkelő» származást hirdető kéteshitelű forrásokból a megengedhetőnél, egészen indokolatlanul, jóval többet olvastak ki. Igy történt, hogy Hunyadi őseit, merőben önkényesen, a hunyadvidéki kenézek közt kezdték keresgélni. Ennek a tévedésnek kiváló tudósok estek áldozatul ; az egyik totii kenézekben, a másik éppen bizonyos Koszta családjában vélte fölfedezni a kívánt őst. Érveik önmagukban s hivatkozásaikban hordják cáfolatukat. A kenézelméletekkel végre Oszvald teljesen szakított, újabban azonban a román irodalom ismét feleleventette őket, indokolás nélkül, sőt gyakran megdöbbentő fogalomzavarok kíséretében. Popa például Wertnerre hivatkozva azt vallja, hogy Hunyadi nagyapja, Serba, hunyadvidéki kenéz ; a következőkben viszont már azt állítja, hogy Hunyad birtokosa volt. Mondanunk sem kell, hogy effajta vélekedés csak teljes tájékozatlanságnak, vagy a magyarországi kenézfejlődés tökéletes félreismerésének lehet jele. Még súlyosabb hibát követ el Iorga, mikor hősét az összes forrásokkal ellentétben «parasztfiú»-nak minősíti.[43]

II.

Már Ponori Thewrewk József nemzeti érzése felháborodott azon, hogy Hunyadit egyesek oláh származásúnak állítják, késői utóda, Frater Lénárt meg éppen a «magyar történeti integritás» sérelmét látja ebben.[44] A magyar irodalom nagy része viszont a Hunyadiak életpályáját, a magyar történettel való szerves kapcsolatát szemlélve, nyugodt lelkiismerettel minősíti ezt a kérdést lényegtelennek, hibásan felvetettnek. Keveset számít, hogy honnan ered Hunyadi, ha egyszer működése, történeti szerepe nyilvánvalóan a magyar élet szerves tartozéka. Az újabb román irodalom azonban éppen ezen a ponton kapcsolódik figyelmet érdemlőn a kérdés kutatásába, azt hangoztatván, hogy a Hunyadiak, vagy legalábbis Hunyadi történeti szerepe nem a magyar életkörnyezet, hanem román vér, román hajlamok, román környezettel való együttműködés fejleménye, s jelentősége sem magyar, hanem balkáni vagy dunatáji mértékkel mérendő.

A kérdésnek ilyetén felvetése a legújabb kor szüleménye. A régebbi írók közül senkinek nem jutott eszébe, hogy Hunyadi életművét magyar összefüggéseiből kiemelje. Egyetlen egy akad a sokból, akinél valami halaványan hasonló célzat bukkan fel ; Aeneas Silvius ugyanis, a Hunyadiakat s a magyarokat nem nagyon kedvelő német udvari ember, azt mondja egy helyen, hogy Hunyadi diadalai nem annyira a magyarok dicsőségét növelik, mint inkább az oláhokét, akik közül született. Megjegyzése nyilvánvalóan rosszindulatú, értelme azonban nem egészen tiszta, mivel az «oláh» kifejezés nála gyakran «erdélyi»-vel egyértelmű ; ez a körülmény annyit mindenesetre kétségtelenné tesz, hogy Aeneast nem valami világos népi megkülönböztetésen alapuló méltányossági szempont vezette, hanem egyszerűen csak kellemetlenkedni akart, már amennyire bizonytalan népi és tájrajzi ismeretei engedték.[45] Nézete egyébként sem kortársainál, sem a későbbi íróknál nem talált visszhangra, míg aztán a legutóbbi száz év román irodalma, nagy nemzeti felbuzdulásában, meg nem próbálta a román multat Hunyadi személyével is csillogóbbá tenni. Bajos volna megállapítani, hogy a román történészek mivel tudják igazolni hangzatos, gyakran elmés, de legtöbbször, sajnos, kielégítő hivatkozások nélkül közölt fejtegetéseiket. Az adatok s a köréjük józan megfontolással építhető magyarázatok ugyanis, mint alább látni fogjuk, egészen más felismerésre vezetnek. Annyi azonban kétségtelen, hogy Hunyadi hovatartozásának eladdig egyáltalán nem vitás kérdését éppen ezek a fejtegetések élezték ki, s így okvetlenül szükséges, hogy legalább néhány vázlatos vonásban megkíséreljük alapjukat s lényegüket tisztázni.

A románság a legutóbbi időkig széttördelten, különböző államtestek többé-kevésbé élesen elhatárolt formái közt élte népi életét, s kibontakozó nemzettudata nem talált a multban olyan egységes politikai alakulatot, amelyhez más, szerencsésebb nemzetek módjára hozzákapcsolódhatott volna.

Az a felfogás, amely egészséges népi-nemzeti fejlődést csak saját, egységes államkeretek között tud elképzelni, ezt a hiányt, amely egyébként a román fejlődésben csakugyan mély nyomokat hagyott, végzetesnek érzi. Természetes törekvése, hogy az elsődleges megnyilvánulás lehetőségétől megfosztott egységet legalább más tekintetben kimutassa. Ez viszont igen nagy nehézségekbe ütköző feladat, ami a történelmi irodalom nagy fejlettségét, az adatok alapos és a legváltozatosabb szempontokban bővelkedő feldolgozását teszi már eleve szükségessé. Sokkal könnyebb s ideiglenesen talán célravezetőbb is a nemzettudatot s a mögötte lappangó vágyakat csillogó, regényes ötletekkel kielégíteni. Ha Vitéz Mihály vagy Rareș Péter életírói Nagy-Románia megálmodóit ünneplik hőseikben, ha az átfogó román történetkönyvek szerzői tudatosan tompítják a részfejlődések jelentős különbségeit, ha a XIV—XV. század vajdasági viszályaiban nemcsak adatok nélkül, de határozottan az adatok ellenére román egységtörekvéseket látnak és láttatnak, akkor tudva vagy tudatlanul mind az említett célokat szolgálják. A fejlődő nemzettudatnak pedig hősökre van szüksége, lehetőleg olyanokra, akiknek messze múltból felmagasló alakja a jelenlegi élet formáit s céljait igazolja. A nemzeti gőg nem enged tárgyilagos látást : a részfejlődésnek hősei nemcsak nemzeti, de nagyromán hőssé nőnek, cselekvéseikbe mai célok, mai szempontok vetítődnek vissza. Kétségtelen, hogy egy I. Mircse vagy egy Jó Sándor tudatlan is a román jövendőt építette, amikor havaselvi, illetve moldvai vajdasága szerkezetét erőssé, időállóvá tette, s az is igaz, hogy Moldva legnagyobb vajdája, Nagy István, a korabeli Kelet-Európa egyik legfigyelemreméltóbb egyénisége volt ; személyük azonban mind nem elég, szűk helyi korlátok közé szorított működésük nem megnyugtató igazolás a Balkánhegemónia tündökletes képén nevelkedett elmék számára. Hunyadi más, több. Az ő neve hajdan fogalom volt a Balkánon, hírét ismerték Európaszerte, s a XV. század hatalmas Magyar Birodalma legnagyobb urát, kormányzóját, s egyik legdicsőbb királyának, Mátyásnak apját tisztelte benne. Az ő személye igen alkalmas arra, hogy akár a legnagyralátóbb nemzeti törekvések is mintegy történeti igazolásuk, alapjuk gyanánt kapcsolódjanak hozzá, s a román irodalom nem habozott, hogy ezt a lehetőséget kihasználja.

Mint említettük s mint Réthy már évtizedekkel ezelőtt észrevette és hangsúlyozta, a román történetirodalom Hunyadi szereplésében román vér, román szellem és román fegyver diadalát ünnepli. Rendszeresen ugyan ott sem foglalkozott senki a hovatartozás kérdésével, de azért nincs egyetlen átfogó munka, vagy Hunyadi korát csak futólag érintő feldolgozás sem, ahol ez a szemlélet sarkigazságok hitének erejével ne térne vissza. A Hunyadimisztika a legelevenebb megnyilvánulásokig N. Iorgánál jutott, annál a tudósnál, aki változatos életpályája során a román történetírást annyi ragyogó, de merőben hamis elgondolással gazdagította. Szerinte Hunyadi, a Dunavidék hőse, a Balkán felszabadítója, a félhold diadalmas előnyomulását úgyszólván a saját erejéből, de mégis elsősorban román csapatokkal megállító hadvezér, a

düledező magyar birodalmat újra felemelő s a török ellen fordító államférfi nyilvánvalóan román. «Nem a magyar faj képviselője, — olvassuk — vérében sem tartozott hozzá», s ha céljai érdekében meg is fogadta, hogy védelmezi Magyarországot, «ez nem feledtette el vele kicsiny kárpáti hazáját és román ösztöneit». Ebből a román ösztönvilágból épült ki egész lelkisége, így jog- és emberiességérzete, amely nem engedte, hogy elfoglalja a kezén levő magyar trónt, vallásossága s az ezzel kapcsolódó nagy politikai cél : a Kelet keresztényeinek egyesítése a török ellen. Hatalmas terveit, Iorga szerint, éppen a magyarság részvétlensége gáncsolta el. A román történetírás másik kiválósága, a Iorgával éles ellentétben álló, nála kisebb koncepciójú, de nagyobb kritikai érzékű Const. C. Giurescu nem megy ilyen messze, de román történetében ő is fejezetet szentel Hunyadinak «Iancu de Huniedoara» címmel — a román tudósok, ismeretlen okból, így szeretik nevezni a kormányzót —, s kijelenti, hogy román eredetéhez nem fér kétség, mivel «jellegzetesen román környezetből, ama határőrök közül való, akik a Bánáttól Máramarosig elsősorban a mi népünkből toborzódtak». Hunyadi megrománosítása, ha az adatokkal komolyabban számot vetünk, nem könnyű dolog. Egyik életírója, a már említett T. Popa szükségesnek is érzi, hogy néhány kellemetlen hézaggal behatóbban foglalkozzék. Sajnos, nem áll rendelkezésére Iorga könnyedsége és tagadhatatlan éleselméjűsége, így kísérlete igen gyarló eredménnyel zárul. Nem tudja ugyan, hogy az eredet kérdésével foglalkozó sok író közül kinek mennyiben adjon igazat, azt azonban egy percig sem kétli, hogy hőse nemcsak születésében, de életművében is ízig-vérig román. Feltűnik neki, hogy ilyesfajta tudatnyilvánításoknak semmi nyomát nem találjuk, ennélfogva sietősen hosszú magyarázatokba bocsátkozik, kifejtvén, hogy Hunyadi kénytelen volt üldözésekkel terhes korában (?) az uralkodó áramlathoz csatlakozni, s puszta politikai belátásból, érzelmeit magába rejtvén, katolizálni. Történeti szerepe azonban — iorgai gondolat — a románsággal való együttműködésen nyugszik, s a románság megsegítésében csúcsosul ki, sőt mi több, máig fennmaradt oldalági leszármazói, a zejkányi Hunyadok most is öntudatos románok — ki állíthatja ezek után, hogy ő nem volt az![46]

Felsorolásunkat akár a végtelenségig folytathatnók, az eddig látottakat lényeges új vonással már nem bővíthetnők. A román irodalom mereven kitart Hunyadi románsága mellett, tekervényes magyarázatokkal helyettesítve a hiányzó adatokat, vagy egész egyszerűen csak az olvasó hiszékenységére számítva. Szélesebb koncepciót csak Iorgánál találunk, nála Hunyadi történeti szerepe s a mögéje bujtatott modern nagyromán tendencia valóban nagyszabású gondolatokig jut ; de éppen ezért ő az, akinél a nemzettudat szükségleteinek, a jelenkori eszmék és célok történeti megindokolására irányuló törekvésnek a tudományos munkába való belopakodása a legteljesebben megfigyelhető. Különösen jellemző a Kelet keresztényeinek egyesítéséről szóló rész, amelyben egy Iorgánál másutt is állandóan visszatérő román történelmi motívum lappang (a románság szerinte a keleti kereszténység egyik centruma, időnként

vezetője volt), s nyilvánvaló politikai célzatot takar, másrészt Hunyadi magyar kapcsolatainak ellhallgatása, tagadása, sőt éppen gátként való feltűntetése, ami szintén igen megszokott, szinte általános jelenségekre, s végső elemzésben hasonlóan politikai beállítódásra vezethető vissza. Hunyadi dunatáji jelentőségének méltatása, ilyen bevezetés után, természetesen szintén teljesen hamis. Iorga szelleme a román történetírásra kétségkívül nagy hatást gyakorolt, s egyáltalán nem csodálatos, hogy nézeteivel gyakrabban találkozunk. Noha Giurescu, a tárgyilagosság hirdetője, egy helyen elismerni látszik azt, hogy a történetben szereplő Hunyadiak már nem számítanak románnak, de mint láttuk, az eredet kérdésében ő is elegendőnek vél egy odavetett, s bizonyításnak semmiképpen sem tekinthető mellékmondatot, hogy a hagyományos tételt igazoltnak tekintse, s a «Iancu» névtől s más hasonló sallangoktól ő sem hajlandó megválni. A román irodalom nagyrésze pedig Iorgával mutat hasonlóságot, s vele azonos módszertelenséggel úgy kezeli Hunyadit, mint a román élettest részét. Popa, a vidéki tanár, kétségbeejtően gyermeteg érveléssel igyekszik messzemenő, de alaptalan állításait elfogadhatóvá tenni, s közben attól sem riad vissza, hogy kezdetleges népetimológiákat bizonyítékképpen alkalmazzon. Az írók átlaga ezen a tudománytalan szinten mozog, de szívósan ragaszkodik ahhoz, hogy Hunyadi életművében törik-szakad román dicsőséget fedezzen fel.[47]

Magyar részről ezzel szemben hallgatás a válasz. Azok az írók, akik történetesen nemmagyar család sarjának vélik Hunyadit, következetesen hangsúlyozzák ugyan, hogy már valamelyik előde meghonosodott, ő maga tehát mindenesetre beolvadt, «vérében van magyarságának érzete», de mindezt mellékesen, kétsoros megjegyzésekkel intézik el, s a bizonyítást feleslegesnek, a részletesebb kifejtést érdektelennek érzik. Egyedül Karácsonyi utal igen tömör, de szintén csak párszoros fejtegetésében arra, hogy Hunyadi rokonsága, bizalmi köre magyarokból került ki, s hogy ifjúsága, életsora, magyar környezetének hatásai is csak magyarrá formálhatták.[48]

A román irodalom kétségkívül többet feszegette a hovatartozás kérdését, módszere azonban nem volt alkalmas arra, hogy a felvetődő ötleteket komoly eredmények biztos kereteibe kényszerítse. Alapos kísérlet a kérdés megközelítésére egyik oldalon sem történt, az írók többnyire csak egyes önkényesen előragadott körülményekkel, Hunyadi vérségi viszonyaiból, családjának s ifjúkori környezetének valószínű hatásaiból, életpályájából s működéséből levonható, de elszigeteltségükben nem eléggé súlyos tanulságokkal iparkodtak tételeiket alátámasztani. Nagyobb rendszeresség kedvéért tehát először elvileg kell átgondolnunk, hogy minő alapon, milyen szempontok segítségével remélhető Hunyadi hovatartozásának felderítése, s csak azután vizsgáljuk meg gyakorlatban, hogy az egyes részekre a források mennyiben s milyen értelemben adnak felvilágosítást.

A nemzeti hovatartozás ismertető jegyeit különbözőképpen szokás felfogni. Általános nézet, hogy a nemzetiség a XV. században más valami, mint a XIX. században, vagy éppen napjainkban. Ennek a véleménynek egyik

gyakran hangoztatott oldala az, hogy a nemzetiség nem volt még olyan világos, tudatos dolog, mint később, abban a korban, amelyet éppen a nemzetiség öntudatraébredéséről szoktak nevezni. A hovatartozás tehát egyszerűen részesülést jelentene valamely közösségben, s a benneélés külső formáit, puszta meglétét kellene kikutatnunk, hogy a nemzeti hovatartozás kérdését eldönthessük. Ebből a szempontból tehát a gyakorlati életkeret, személy és környezet tárgyi kapcsolatainak felderítése volna a döntő. Nem kétes azonban, hogy a nemzetiség legfőbb ismertetőjele az öntudatlan népiséggel szemben, koroktól függetlenül, éppen a tudatban található. A középkorban ez nem olyan éles, nem olyan egyeduralkodó, s nem is irányul olyan határozottan bizonyos kultúrtartalmakra, mint újabban, de feltétlenül megvan, legfeljebb szűkebb réteget hat át. A XV. század országlásban részes urainál mindenesetre elég világos megnyilvánulásait látjuk, s így természetes, hogy Hunyadi esetében ennek is nagy figyelmet kell szentelnünk.

A nemzetiséget mindkét esetben kultúrközösségi oldalról közelítjük meg. Az életkapcsolatok ugyanis bizonyos kultúrbeágyazódást eredményeznek, s ez a beágyazódás nyilvánul meg a személyi cselekvésben és öntudatban. Természetesen az átöröklött, vagy ha úgy tetszik : vérben levő tényezőket sem szabad figyelmen kívül hagynunk ; nem vitás, hogy ilyenek vannak és olykor jelentős súllyal eshetnek latba, igyekeznünk kell tehát az innen várható hatásokat is tisztázni, már amennyire a források engedik. Nagy hiba volna valami modern vérmisztika gondolatkörével kísérleteznünk ; határozottan valljuk ugyanis, hogy a középkor közösségekben élő és közösségekben érző emberére a környezethatások a leginkább döntőek. A nemzeti hovatartozás azonban nem csupán az egyén önvallomásán, nem is tényleges életberendezésén múlik ; kölcsönösséget jelent, s ebből a szempontból az a kérdés, miképpen foglal állást a nemzeti közösség a benne élővel, vagy hozzá közelítővel szemben. Végül pedig az sem lényegtelen, hogy mivé fejlődött ez az állásfoglalás az egyénnel és életművével szemben, milyen emlékezést, érzületi hozzákapcsolódást keltett a nemzeti-népi élet későbbi folyamán.[49]

Ezekből a meggondolásokból önként következik vizsgálódásunk menete. Szemügyre kell vennünk, amennyire a forrásadatokból lehetséges, azokat a tényezőket, amelyek Hunyadi nemzeti hovatartozását öntudatlan mélységben befolyásolhatták : vérségét, nevelését, ifjúsága, személlyé válása körülményeit. Meg kell figyelnünk élete megnyilvánulásait, hogy mint már kifejlett személyiség, milyen nemzettudatnak adta tanújeleit, s másrészt, hogy életműve milyen közösséggel forrasztotta egybe. Végül pedig meg kell ismernünk azt is, hogy különféle közösségek mennyiben érezték át vele való kapcsolatukat, s ennek minő kifejezését adták.

Hunyadi, fejtegetéseink szerint, havaselvi bojárcsalád sarja. Véréről ezzel még semmit sem mondtunk. A havaselvi bojárság egészében bizonytalan eredetű képződmény, s az egyes bojárcsaládok faji hovatartozása még sokkal bizonytalanabb. Kétségtelen, hogy a román társadalmi és állami életet kibon-

takozásában idegenek is segítették. A legkevesebb, amit ezzel kapcsolatban leszögezhetünk, az, hogy a bojárságnak egy tekintélyes része török-tatár, bulgár, esetleg szláv, sőt magyar elemekből rakódott össze. A XIV—XV. század fordulóján ezeknek az elemeknek egységesülési folyamata már kétségkívül megindult, azonban a befejeződéstől még távol állott. Abból tehát, hogy valaki a XIV. század végén havaselvi bojár, nem következik az, hogy román fajú ; lehetett akár kún, tatár, vagy éppen magyar eredetű is.[50]

Hunyadiékat több forrás «oláh»-nak nevezi, s egyesek ebből szoktak

Zsigmond király 1435. jún. 2. Marczali Imre felterjesztésére «oláhnak nevezett János lovag, Hunyadi Vajk fia» részére elzálogolja a komjáti kerületet. (Orsz. Lt. Dl. 12,707. sz. eredeti után.)

románvérűségre következtetni. Oláhnak mondja Vajkot Bonfini, fiait, a két Jánost «Olah» és «dictus Olah»-nak néhány a harmincas évek során kelt királyi oklevél, s hasonlóan több XV. századi elbeszélő forrás. Kérdés, mit kell ezen a kifejezésen értenünk. Lehet utalás a származás helyére, a vajdaságra, lehet az oláh vidéken való birtoklás következtében alkalmazott ragadványnév, s lehet végül annak is a jele, hogy viselője az e néven ismert sajátos, kialakulatlan népcsoportból származott, ami azonban maga sem jelent tisztázott vérséget, sőt még csak világos népiséget sem : az «oláh» név jelentése ugyanis ezidőtájt már áttolódott foglalkozás-, illetve vallásjelzővé. Egyedül Aeneas Silvius alkalmazza az «oláh» nevet a «hungarus»-szal szembeállítva, tehát lát-

szólag népi megkülönböztetésül; az értelem azonban, mint már említettük, nála sem egészen világos, minthogy az «oláh»-ot «geta»-val, illetőleg «erdélyi»-vel használja azonos értelemben. Ismételjük, hogy az «Oláh» ragadványnévben akkor sem láthatjuk románvérűség igazolását, ha nem a hunyadvidéki birtoklás következményét keressük benne, hanem akár a havaselvi származás, akár éppen a népi megkülönböztetés jelét. Ugyanez áll a Karácsonyi által döntőnek minősített, adománylevélbeli személynevekre. A Serba éppúgy lehet a délszláv népnév származéka, mint a Havaselvén divatos Serban keresztnévnek valamilyen rövid formája, a Vajk és Magas szlávjellegű, de a Dunavidéken széles körben elterjedt, népi megkülönböztetésre nem alkalmas nevek, s ami végül a Karácsonyi által kiemelt Radult illeti, ez ugyan kétségkívül román, de viselőjének fajiságára mégsem lehet belőle következtetni, mivel a személynévadás közismerten a divatáramlatokkal függ össze, s így legfeljebb a szülők s környezetük műveltségvilágára vethet némi fényt.[51]

Azt, hogy Vajk ereiben milyen vér folyt, semmiféle adat nem mutatja meg. Nem állíthatjuk tehát, hogy «szláv eredetű volachus»[52], vagy éppen «délszláv, vagyis szerb»,[53] de azt sem, hogy román. Ha a XIV. századi havaselvi bojárság összetételére, s a Hunyadi-ősök esetleges Basaraba-rokonságára gondolunk, még leginkább atörök származtatás feltevéséhez kellene hajolnunk, konkrét adatunk azonban sem erre, sem a vér további keveredésére nincs. Ha elfogadjuk azt a feltevést, hogy Vajk Zsigmond udvarában talált feleséget, akkor mindenesetre valószínűnek tarthatjuk, hogy Hunyadiban legalább anyja révén magyar vér volt. Azonban ettől függetlenül is tévesnek kell minősítenünk Popa állítását, hogy «a legnagyobb magyar királyban, Mátyásban egyetlen csepp magyar vér sem volt».[54] Pontos genealógiát nem ismervén, magyar vérkapcsolat lehetőségét még Vajknál sem zárhatjuk ki; Hunyadinál ugyanezt, anyjára való tekintettel, már valószínűnek kell tartanunk. Annyit tehát megállapíthatunk, hogy bár nem ismerjük Mátyás apai ágának vérösszetételét, igen valószínű, hogy volt magyar összetevője; ami pedig anyai ágát illeti, a Szilágyiakat Popa minden igyekezete ellenére is nyugodtan minősítjük magyarnak. Ez a család a délvidéken akkor még jórészt magyar környezetben honosodott meg, házasságok révén is magyar családokkal állt kapcsolatban, s így még akkor is legalább elmagyarosodottnak kell tekintenünk, ha elfogadjuk Wertner nézetét, amely szerint a délszlávnak látszó Garázda-nemből származott.

Vérség és hovatartozás kapcsolatát a középkorban különben is óvatosan kell kezelnünk. A vérségi összetartozás nagyobb hatóerő ugyan, mint mondjuk a legújabb korban, de csak akkor, ha az egyén egy bizonyos közösségen belül marad; ha kiszakad belőle, éppen a tudatvilággal való kisebb kapcsolat miatt nagy gyorsasággal veszti erejét. Ez történt Vajkkal, akit áttelepülése Havaselvéről magyar udvari környezetbe, merőben új helyzetbe, új életformák közé állított. Mellette élő rokonai ugyan még élénken emlékeztették korábbi összeköttetéseire, ez az emlékezés azonban fiában, Jánosban már, a rokonok

elhalván, hovatovább elhomályosult. Lehet, hogy még benne is élt korábbi összefüggéseknek valamelyes tudata, — erre vallana az a néhány homályos adat, amelyet fentebb, a Basaraba-rokonság elméletével kapcsolatban soroltunk el, — de későbbi vajdasági összeköttetéseit már más, tisztán politikai jellegű indokokkal magyarázhatjuk. Benne, az új környezetben felnőtt, családja ősi kötelékeiből kiszakadt emberben már elsősorban az új életviszonyok hatására kifejlődött személyiség vonásait kell keresnünk.

Hunyadi János minden valószínűség szerint Hunyadon, családi körben töltötte gyermekkorát, kultúrájának első rétege tehát itt ragadt rá. Ennek a családi körnek műveltsége, életmódja pedig már erősen az új környezet jegyeit viseli magán. Vajknak s rokonainak régebbi műveltségvilágára nincs adatunk, de nyilvánvaló, hogy ők még a havaselvi előkelő körök sajátos, magyar és bizánci-balkáni elemeket összeolvasztó életformái közt nőhettek fel, amelyekre a népi alapokat képező románság ezidőtájt már jelentős hatást kezd gyakorolni. Ezt a feltevést látszanak támogatni a Vajk családjában előforduló személynevek, főleg a Serba és a két egymást követő ízen is felbukkanó Radul. Mind a kettő jellegzetes vajdasági bojárnév, a Radul különösen Havaselve fejedelmi családjában gyakori. A Serbában, Magasban és Vajkban viszont szlávos névadás, szláv kultúrvonatkozások emléke is lappanghat. Keresztnevekből egyébként, más adatok támogatása híján, igen bajos valamely közösség kultúrájának képét megrajzolni. Akármint volt is, az évtizedes magyarországi élet megtette hatását, s arra az időre, mikor János megszületett s környezetének hatásai iránt fogékonnyá vált, a család már itteni szokásokat, új életformákat sajátított el. Vajk és utóda rögtön a birtokadomány után felveszik a lassan családnévvé fejlődő Hunyadi nevet a korábbi «X. Y. fia» jelzés helyett. Hunyad adományának ténye azt is bizonyossá teszi, hogy Vajk ekkor már katolikus, különben az akkori törvények értelmében nem részesülhetett volna birtokadományban, s ilyen tekintélyesben éppen nem. Valószínű hogy már előbb, udvari szolgálata idején katolizált. Mi több, megtették ezt rokonai is ; az az egy, aki 1409 után még szerepel, mindenesetre megtette, különben 1419-ben nem neveznék eredeti Radul neve helyett, katolikus módra, Lászlónak. Azonban ugyanitt még régi nevét is megemlítik, ami arra a sajátos átmeneti állapotra vall, amit éppen a balkáni kultúrkörből magyar nemességük révén átnyugatiasodó családoknál oly sokszor figyelhetünk meg.[55]

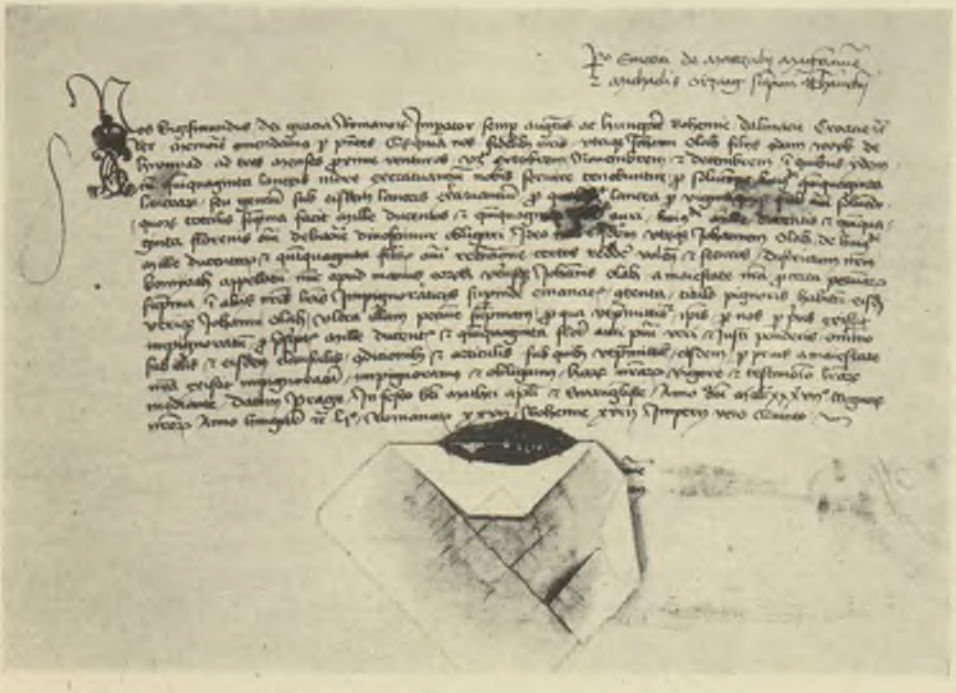
Hunfalvy feltette, hogy ez az átmenet Vajkban, gyermekei születésekor, nem volt még teljes. Hunfalvy ezt az állítást arra a hitére építette, hogy Vajk keleti szertartással, Juonnak kereszteltette második fiát. De véleményét nemcsak hogy semmi sem támogatja, hanem az is kétségtelen, hogy alapja egyszerűen hibás oklevélolvasás volt. A szövegekben ugyanis a legalaposabb vizsgálat után sem találunk Juont, hanem csak a Johannes különböző rövidítésformáit, Jonest, Johant, stb. Ezek a formák egészen megszokottak, s önmagukban is elegendőek Hunfalvy feltevésének cáfolatára. De egyébként sem lehet elképzelni, hogy Vajk, az udvari ember, miután első fiát már katolikus

módra, Jánosnak kereszteltette, hunyadvári nagybirtokos korában kezdte volna el a keleti egyházhoz közeledés veszedelmes játékát, amit ekkortájt még a jelentéktelen kis kenézcsaládok között is irtottak. Egészen bizonyos, hogy katolikus hiten neveltette gyermekeit. Karácsonyi helyesen utalt arra, hogy Hunyad közvetlen közelében, Hátszegen ott voltak a ferencesek, akikhez Hunyadit később oly meleg érzelmek fűzték, s valószínű, hogy ez a vonzalma gyermekkori kapcsolatokra, nevelésemlékekre nyúlt vissza. Az a mélységes katolicizmus, amely Hunyadi életében oly döntő erejű megnyilvánulásokra jut, kétségkívül gyermekkori alapokra épült. A katolikus nevelés viszont, s a velejáró szellemi és társadalmi beágyazódás a XV. század elején alapvető fontosságú tényező valamely egyénnek a balkáni közösségből való kiszakításában s nyugatias átformálásában.[56]

Lehetséges, hogy Vajk maga még nem volt teljesen meggyökeresedett ember, jóllehet ez sem valószínű, hiszen úgy látjuk, hogy azoknál a bevándoroltaknál, akik az udvarral, vagy általában az előkelőbb rétegekkel kerültek kapcsolatba, az átmenet gyors és zökkenésmentes. De mint hunyadvári birtokos, mindenesetre bekerült az előkelőbb állapotú magyar nemesek sorába s kétségkívül az ő életszintjükön igyekezett magát s családját tartani. Leányait, akár édesek, akár mostohák voltak, közülük való emberekhez adta nőül, fiait pedig, legalább azt a kettőt, akinek életéről tudunk valamit, lovagnak neveltette. Nemcsak a kormányzó, de ifjabb János is «miles» volt, bátyja szerint éppen a vitézek virága, miles militum.[57] Maga Vajk a királyi familia tagja volt, s ez az ő korának lovagi életfelfogásában igen határozott hovatartozást jelentett. Vajk is büszke volt milességére, így címeztette magát, s mivel a király követése ekkortájt sokak számára még mindig legfőbb cél, hazát és nemzetiséget pótló valami, őt sem szabad gyökértelenül tengődő, talajtalan egyénnek látnunk. Fiaiban pedig, akik már egészen az új keretek közt nőttek fel, ilyesminek nyomát sem találhatjuk. A román irodalom általános nézeteivel szemben annak sincs nyoma, hogy környezetük idegenül szemlélte őket ; a Hunyadi irányában bizonyos oldalról megnyilvánuló tartózkodást, mint ezt a család rangjával kapcsolatban már érintettük, a túlságosan gyorsnak talált felemelkedés, az országos méltóságra való törekvés váltotta ki egyes érdekeltekből. Végső következtetésül azt kell tehát levonnunk, hogy Hunyadi már gyermekségében is olyan környezetben élt, amely egyéniségét magyar irányban alapozta meg.

A fiatal Hunyadi, korának s társadalmi rétegének szokása szerint, igen korán elkerült otthonról, előkelő udvarokban tanulni, lovagi iskolát járni. Apródéveit Csáki György ispán udvarában töltötte, itt tanult fegyverforgatást is. Innen még egészen fiatalon került Lazarevics szerb fejedelemhez, majd mint familiáris tiszt, egyelőre hat lóval az Újlakiak, utóbb már tizenkettővel Monoszlai Csupor Demeter, a későbbi zágrábi püspök szolgálatába. Lehetséges, hogy átmenetileg másokkal is kapcsolatban állt, de 1430 után mindenesetre királyi kíséretbe szegődött, Zsigmondot több nagy útjára elkísérte,

világot látott, közben egy ideig Milanóban Visconti Fülöpöt is szolgálta, de végül visszatért a magyar udvarba, s öccsét is maga mellé véve, immár ötven lándzsással követte urát, a királyt.[58] Életének első harminc esztendeje tehát, mint láttuk, eléggé változatosan telt el, de túlnyomórészt magyar környezetben. A Csákiak, az Újlakiak kíséretében magyar úri életet tapasztalt, s ugyanezt látta később fejlettebb, kifinomultabb formák közt Zsigmond környezetében is, hiszen köztudomású, hogy Zsigmondot, lovagudvarának minden nemzetközisége mellett, még külföldön is főleg magyarok vették körül. A milanói inter-

Zsigmond király 1437. szept. 21. Marczali Imre és Országh Mihály felterjesztésére további összeget tábláz be a két Oláh János, Hunyadi Vajk fiai részére már régebben elzálogolt komjáti kerületre. (Orsz. Lt. Dl. 13,088. sz. eredeti után.)

mezzo a mi szempontunkból közömbös, hiszen legfeljebb a nyugatias beállítottságot fejleszthette; ami Lazarevics szolgálatát illeti, kérdéses a tartózkodási hely: egyesek szerint ez is csak valamelyik délmagyarországi vár volt. De akármint volt, a Magyarországon is nagybirtokos,[59] többször idelátogató s mindenben Zsigmondtól, illetőleg a magyarságtól függő szerb fejedelem semmiképpen nem volt az az ember, aki fiatal hívét a megkezdett úttól eltántorította volna.

Hunyadit tehát már gyermekkori környezete, apja állása, és elsősorban a katolikus nevelés minden balkánias alaptól elszakította s gyökerestül az új talajba ültette át. Ifjúsága viszont alkalmas volt arra, — és csak arra volt alkalmas — hogy ebbe az új földbe minél mélyebbre ágyazza gyökereit.

Magyar körben magyar életformákat s magyar eszméket kellett elsajátítania ; idegenben tett utazásai szélesebbé tehették egyéniségét, kimélyithették nyugati mivoltát, de egyben ráeszméltették arra, amit már magával hozott, ez pedig, fejlődése alapján ítélve, kétségkívül magyar műveltség volt. Életéből vont tanulságok bizonyossá teszik ezt a megállapítást. Így már pályája kezdetén magyar urak támogatták az udvarnál ; a harmincas évek második felében például Marczali Imre és Országh Mihály, a Hunyadi hatalmas birtokszerzéseit megindító királyi oklevelek relatorai.[60] Hunyadi hívei, barátai, élete későbbi folyamán is, túlnyomórészt tősgyökeres magyar nemescsaládokból toborzódtak, bizalmasai «mind-mind a magyarság javához tartoztak». Karácsonyi, aki ezt a tényt Hunyadi nemzetiségével kapcsolatban már régebben hangsúlyozta, inkább csak példaképpen a Pelsőci Bebek, Marczali, Losonczi, a kisebbek közül a Toldy, Bajomi, Gerlai Ábránfy, Dóczy családokat említi meg, különösen kiemelvén a kormányzó titkos áhítatosságainak tanúját, Fáncslaky Jakabot.[61] Nem szabad megfeledkeznünk egyik legbensőbb hívéről, Vitéz Jánosról sem, aki számunkra azért különösen fontos, mert a Hunyadi-fiúk erősen magyarirányú nevelésébe is belejátszott. De nemcsak barátai, bizalmas hívei voltak magyarok, hanem rokonai : felesége, sógorai is, családja pedig később, Mátyás korára már szinte az ország minden számottevő nemzetségével — Ujlakiakkal, Rozgonyiakkal, Báthoryakkal stb. — atyafiságos viszonyba jutott. [62] Egyáltalán nem meglepő tehát, ha azt kell megállapítanunk, hogy élete minden megnyilvánulásában ő maga is ízig-vérig magyar. Magánéletében, mohó birtokszerzéseiben, építkezésében, mecenáskodásában, másrészt közéleti szereplésében, országszemléletében, családszövetségek egyengetésében, és elsősorban mindenek fölött álló hadi, különösen török elleni keresztesháborús érdeklődésében korának tipikus magyar nagyurát figyelhetjük meg, akit ugyan személyi képességei mindenben felülemeltek az átlagon, de aki mégis szervesen és jellemzően beletartozik környezetébe, s csak azon keresztül ismerhető és érthető meg teljesen.

Hunyadi politikája a magyarság érdekeit szolgálta. Belső kormányzásának jólismert tényeiről felesleges szólnunk : ezeket a bármely kézikönyvben fellelhető adatokat csak a román történetíróknak kellene behatóbban szemügyre venni. Tekintsük meg azonban azt a külpolitikai tevékenységet, amelyben általános vélemény szerint életműve csúcsosul, a török elleni nagy kereszteshare jegyében folytatott küzdelmek sorozatát. Ez a hősies, méreteiben s célkitűzésében egyaránt nagyszabású munka nemcsak egy kivételes élet csúcsa és végső értelme volt, hanem magyar katonák és államférfiak hosszú sorának teljesítménye, amely első jelentős sikereit éppen Hunyadi személyén keresztül érte el, s amely talán első ízben fordította a közömbös, távoli Nyugat figyelmét a magyarság sorsa és tragikus harcai felé.

A harc eszmei háttere a régi keresztes eszme új köntösbe öltözött, új célra irányuló formája. Hunyadi korában, részben éppen az ő sikerein felbuzdulva, egész Európa — pontosabban a pápaság, a közvetlenül érdekelt

Bizánc s a nyugatias fejlődésterület — visszhangzott tőle, legerősebb hordozója azonban a magyarság volt ; ez az egyetlen nép, amely a török elleni kereszteshare gondolatából nemzettudatot alakított.[63] Hunyadi innen és nem máshonnan vette, mindjárt csírájában. A török elleni küzdelem eszmei háttere ugyan nála is vallásos, mint minden kortársánál, gyakorlati oldalon azonban a magyarságért s a Magyar Birodalomért érzett komoly és őszinte aggodalom is fűti. A rettenetes veszedelem, a pogány hódítás már «Európa szívéig, ennek az országnak, *hazámnak* testéig ért», panaszolja 1448-ban. Isten csodája, — íratja tovább — hogyan tudta eddig is kiállani azt a tengersok szenvedést, amit, ha a hit nem tartja meg, soha ki nem állhatott volna : harc, gyász, feldúlt földek, tönkretett életek, — s egyetlenegy nép, amely megpróbál ellenállani! Hunyadi ezekkel a személyes élmény erejétől duzzadó sorokkal a magyarság sorsát, Mgyarország helyzetét festi. A szó lehet kancellistájának stílusremeke, a gondolat az övé. Így pedig csak arról beszél az ember, amit a magáénak, magához közelesőnek, magával egynek érez. «Patria nostra», — ismétli Hunyadi — hazám az, ami most veszélyben forog, elég tehát a tűrésből, az újabb támadást nem várja be, hanem elébeáll. De ha már háborút kezd valaki, — így érvel — az ne csak éppen viselje, igyekezzék alaposan elvégezni. S csak itt, ilyen előzmények után tér rá az újból kísértő nagy cél, a török Európából való kiűzésének csábító és bizakodó fejtegetésére. A törökkel nem lehet megbékélni, — véli — ha pedig már harcolni kell vele, akkor egyszer véglegesen tönkre is kell tenni. Ezt viszont már egyetlenegy nép nem bírhatja, s ezért, ehhez kéri a keresztény közösség segítségét.[64]

Aki ezt a levelet írta vagy íratta, az Magyarországban nem egy akármilyen «országot», nem is pusztán egy birtokait magábafoglaló s azonos királyt uraló területet lát, hanem sokkal többet : Hunyadinál az éppen akkortájt kialakuló «patria», haza fogalomnak már teljességgel átérzett, mélyebb jelentőséget kell tulajdonítanunk. Nem lehet azonban észre nem vennünk, hogy Hunyadi együttérzése az ország népére is kiterjed, arra a fajtára (gens), amely egyesegyedül viseli a folytonos háborúság minden súlyos terhét. Nem vitás, hogy Magyarországról s népéről, a magyarságról van szó. A balkániak felé hiába is fordult volna a kormányzó megalkuvástalan harcot hirdető szelleme. Az ottani harcias megnyilvánulások szórványosak, személyhez és alkalomhoz kötöttek, erő, állandóság és legtöbbször mélyebb átérzés nélkül valók. A Balkán megalkudott s életlehetőséget keresett ; egy tűrhető békét többre becsült, mint a szent célért vívott szűntelen harcot s a velejáró rettegést, nyugtalanságot, állandó életveszélyt. Hunyadi ezt éppúgy nem tudja megérteni, mint a korabeli magyarság általában. Várna után elkeseredetten panaszolja, hogy a vidékeken, amelyeken átvonult, az oláhok és bulgárok megtagadták a korábban örömmel ajánlott segítséget, s hasonló okokból, hűtlenség címén több oláh vajdát meg is foszt méltóságától. Minthogy eszmevilága a magyarságtól származott, egészen természetes, hogy féltő gondja s a nagy cél megvalósításának reménye is elsősorban ide tért vissza.

Elgondolásában a Magyar Birodalomnak s a kereszténységnek védelme tökéletesen eggyéforrott, következetesen egymás mellett jelentkezik ; a nagy háborút mindig «a haza és a hit ellenségei» ellen, a kettőnek egyet jelentő védelmére akarja megindítani. Munkáját a magyarságénak érzi, nem egyéninek ; a török ellen a magyar rendek megbízásából harcol. 1452-ben, békekötését a törökkel külföldön kimagyarázó követeinek adott utasításában a magyar urak nevében szól, akik, mint mondja, fáradhatatlanul szoktak hadakozni a kereszténységért, s most is csak kénytelenségből kötnek fegyverszünetet. Rigómező után azzal vigasztalódik, hogy végre hazaérkezhetett a magyar urak közé, akikben, Istennek hála, teljes az egyetértés s a közügyek iránti érdeklődés, sőt, ami mindennek jórafordultával biztat, lelküket egyáltalán nem törte meg a súlyos vereség, hanem ellenkezőleg, rögtön új megbízást adtak «a haza és hit további védelmére». Itt tehát maga vallja meg azt, amit cselekedetei anélkül is nyilvánvalóvá tesznek, hogy eljárásainak s célkitűzésének erkölcsi alapját a vallás mellett a magyarságban, az országtanács uraiban látja. A nagy nyugati összefogást, mint a keresztes szellem s a keresztény közösségi gondolat egyik utolsó képviselője hitte és várta ugyan, de terveiben s tetteiben mindenkor a magyarság a lényeg, a központ.[65]

A törökverő vezér, a Balkán északi részét lehetőleg ismét magyar érdekkörbe kényszerítő államférfi különben Zsigmond-kori hagyományokat folytatott. A Balkán iránti érdeklődés a középkori Magyar Birodalom politikájának egyik állandó irányvonala, akkor is megvan és hat, amikor a felszínen ideig-óráig másirányú elfoglaltság mutatkozik. Ez a messze multba visszanyúló politikai alapállás a török terjeszkedés következtében új értelmet, szellemi tartalmat nyert : a szkizma elleni küzdelem régi gondolata átolvadt a török háború, az egyetemes keresztényvédelem átfogó, hatalmas eszméjébe. Zsigmondnak s utódainak udvarában, a magyar országnagyok közt már ez az új formájú eszme élt, magyarság és egyetemes kereszténység érdeke már ott összeolvadt. Természetes, hogy Hunyadinál is ez a forma jelentkezik, s egyéni nagyságának a jele, hogy teljesebben, mint elődeinél.[66] Nem kétes, hogy a Balkán problémái érdekelték, szenvedései — ez sem egyedülálló jelenség a korabeli magyarságnál — részvétet ébresztettek benne. De itt is mindig a magyar szempont az irányadó. Skander béget szövetségbe hívó levele például elégikus hangon emlékezik meg «a gyászos hadi végzettől elemésztett hatalmas fejedelmekről» lemészárolt seregeikről, a Magyar Birodalom bástyáiról», de tulajdonképpen itt is Magyarországra gondol s érte aggódik, mint áldozati bárányért, amely mások részvétlensége miatt vérzik, hiába.[67]

Képtelenség ezek után azt állítani, hogy Hunyadit balkáni, vagy éppen román célok és eszmék ösztönözték. Az sem igaz, hogy terveit s küzdelmeit román részvételre alapozta ; ezt az elgondolást saját fentebb idézett szavaival cáfolhatjuk. Ami pedig seregeinek népi megoszlását illeti, — bár ez a kérdés nézetünk szerint másodrendű — Nicolau T. elképzelésével szemben minden-

esetre hangsúlyoznunk kell annyit, hogy abból, hogy Hunyadi olykor Erdélyben toborozta embereit, egyáltalán nem következik, hogy azok románok voltak. Megengedjük, hogy állandó, begyakorolt vitézei túlnyomórészt familiárisai közül kerültek ki, s ezek között sok volt a hunyadvidéki vagy krassói oláh kenéznemes, — olyan családok ivadékai, amelyek tekintélyes számban éppen a Hunyadi-korban magyarosodtak el. Azonban tekintet nélkül a kenézek elmagyarosodásának ekkori fokára s népi és vérségi eredetük bizonytalanságára, meg kell jegyeznünk, hogy Hunyadi familiárisait vagy birtokainak népét nem lehet román nemzeti alap gyanánt kezelni. Nem lehet kétséges, hogy ezeket az embereket semmi effajta tényező nem vonta s nem is vonhatta Hunyadi zászlói alá ; ha valami az urukhoz való hűségen s földjük szeretetén túl is lelkesítette őket, az nyilván csak a kereszténységük s országhűségük volt, amit éppen Hunyadi soha nem mulasztott el adománylevéleinek bevezető részében lelkükre kötni. Egyébként a román irodalom, amikor ezekre a Hurmuzaki-gyüjteményben gondosan összeállított kenézpéldákra hivatkozik, abban is hibát követ el, hogy következetesen elhanyagolja azokat az okleveleket, amelyek színmagyar vidékek szenvedéseit, színmagyar emberek hadi érdemeit írják le. A források mindenesetre magyar áldozatokról szólnak, s így nem meglepő az sem, hogy Brankovics, amikor 1444-ben hosszan áradozik Hunyadiról, aki az előző évben visszavette országát a töröktől, nem román, hanem magyar seregekről beszél. Természetesen nem akarjuk ezzel azt állítani, hogy Hunyadi hadaiban nem harcoltak románok is, szerepüket azonban semmiképpen sem szabad túloznunk, s főleg nem szabad úgy értelmeznünk, ahogy a román történetírás teszi.[68]

Tény az, hogy Hunyadi működésének magva, központja Magyarország és a magyarság volt, annyira, hogy egyes cselekvései is csak a magyar állam- és társadalomfejlődés ismeretében érthetők meg. Munkája a magyar élettel forrott össze, s itt nem szűkkörű, helyi népcsoportok, hanem széles társadalomrétegek kapcsolódtak személyéhez. Csak példaképpen említjük meg, hogy éppen az ő uralma idején tör jelentékenyen előbbre a közjogi szerveződés és politikai érvényesülés terén az a köznemesség, amely kevéssel utóbb már mint a nemzeti eszme élharcosa, legerősebb hangoztatója lép fel. Szükségtelen arra utalnunk, hogy a XV. századi magyar nemzettudatnak nemcsak keresztény közösségi, de Atilla-emlegető «szittya» oldala is éppen a Hunyadifiú, Mátyás levelezésében jelentkezik s udvarának levegőjében bontakozik ki teljesen. Hunyadi saját élete is eléggé meggyőz arról, hogy magyarországi, s elsősorban magyar környezettel való kapcsolatai olyan emberré alakították, aki magát magyarnak érzi, cselekvéseit ezzel indokolja, s akit működésének módja és lényege egyaránt a magyar kultúrvilághoz kapcsol.

A magyarság korán átérezte ezt a kapcsolatot. Hagyományt alkotott Hunyadinak a vele volt urak — magyar emberek — előtt állítólag kinyilvánított végakaratáról, amelyből két évszázad magyar küzdelmeinek vezéreszméje csendül ki ; a hagyomány szerint a kormányzó, halálos ágyán, azt

kötötte bajtársai lelkére, hogy a keresztény hittel együtt minden erejükkel a Magyar Birodalmat s népét védelmezzék a török ellen. A magyarság tehát saját hősét, saját eszméinek képviselőjét ünnepli Hunyadiban ; jellemző ezzel kapcsolatban az a másik hagyomány, amely szerint Szilágyi mint «nemzeti királyt» ajánlotta Mátyást, Hunyadi fiát, megválasztásra.[69]

Más népek érzés- és tudatvilágából az érintkezés Hunyadival nem váltott ki hasonló visszhangot. Igaz, hogy a Balkán s különösen a szerb föld, vitézi tetteinek színtere telve van emlékével. Délszláv népénekek egész sorában szerepel a nagy törökverő, akinek ismert kapcsolata Lazareviccsal, arra is rábírta a könnyen hevülő népi képzeletet, hogy hősét szerb királyfinak nyilvánítsa. A költészet különféle jellegzetes mesemotívumokat szőtt köréje, ismert hősökkel hozta összeköttetésbe, de mégsem érezte magáénak. Ellenkezőleg, a délszláv énekek egyik része «Szebeni», a másik meg éppen «Magyar» János vajdának nevezi. Még azt sem lehetne állítani, hogy valamelyik balkáni nép különösen mélyen élte át a kapcsolatot, azt az általános érdeklődést, ami a kereszténység nagy hősének szólt ; Hunyadi, a hírneves vitéz és ennélfogva érdekes ember az egész Balkán mondahőse lett, s neve ily módon mohammedán hagyományokba is bekerült, mint a mozlim lakosság közismert hősének, Evrenoszfi Álinak bajtársáé.[70]

A délszláv népköltést tehát csak a felszabadító hős, vagy egyszerűen a vitéz ember foglalkoztatta. A románságnál azonban még ilyesminek sem találjuk nyomát, Hunyadi személye köré itt nem fonódtak mondák. Csak a hunyadvidéki románság körében él a Hunyadi származásával kapcsolatos hagyományvilág, de ez is távol attól, hogy az egész nép kultúrkincsévé váljék, a történetalkotó nagy hős személye és munkája pedig egyáltalán semmi méltánylást nem talált. Kétségtelen, hogy az egykorú románság szintén foglalkozott Hunyadival, — egyesek szerint a délszláv énekekben fennmaradt Janko Szibinjanin névforma is román közvetítésre vall, bár ez az elgondolás legalábbis kétes — de semmiesetre sem úgy, mint magához tartozóval. A krónikák már csak futólag s mint idegenről emlékeznek meg róla ; a vajdaságoknak történelmi munkákat író, kultúrhagyományokat erősebben átélő képzett rétege tehát még nem román, nem «a mi Jancu vajdánkat» látta benne, hanem, mint például az Urechének tulajdonított krónika szerzője, «Magyarország kormányzóját». Nemhogy összeköttetéstudatot kifejező, vagy éppen birtokosnévmásos formákra, de még egyszerűen a «Jancu» elnevezésre sincs egykorúnak hihető adat. Ellenkezőleg, Hunyadi még a vajdaságok románszláv okleveles gyakorlatában is magyar nevének pontos átiratával — Ianus ωt Hunidia, Hunead Ianăș — szerepel, sőt mi több, a gyák lehetőleg a magyaros kiejtést is igyekezett visszaadni.[71]

Az igaz, hogy a hunyadvidéki nép igen sokat foglalkozott Hunyadi személyével, ezt azonban a familiárisnak pártfogójához, vagy akár a föld népének urához való kapcsolata tökéletesen megmagyarázza. Hunyadot erős szálak fűzték hajdani uraihoz. Nemcsak egyes családok ápolták emléküket,

de maga a megye is az ő címerüket használta, s a XVIII. század végén is büszkén emlegette, hogy Hunyadi János onnan származott.[72] A nép képzelete változatos hagyományokat szőtt a nagy hős és családja köré, ezekről azonban aligha lehet megállapítani, hogy mennyi bennük az eredeti, s mennyi a késői, tudóskodó betoldás. A hagyományok nagyrésze helyi jellegű, így semmiképpen sem alkalmas arra, hogy a nemzeti hovatartozás tudatára vonatkozó fejtegetések alapjául szolgáljon. Megjegyzendő, hogy még a Popa által közölt részletekből is legfeljebb annyi tűnik ki, hogy Hunyadi, mondahőssé halványulva, ma is érdekli hajdani uradalmának népét. A hunyadvidéki hagyományvilág azonban még ilyen vonatkozásban sem kezelhető úgy, mint a románság Hunyadi-kapcsolatának emléke ; abban a korban ugyanis, amikor ezek a ma már népmondává, sőt helyenként mesévé alakult hagyományok formálódni kezdtek, vagyis a XV. század táján még Hunyad tekintélyes részén magyarok laktak.[73] Az pedig, hogy a jelenlegi lakosság a mondát fenntartotta, vagy esetleg kibővítette, nem bizonyítja, hogy maga is szerezte.

Nem lehet megállapítani, hogy a népi Hunyadi-monda kialakítói milyen fajtához tartoztak. Valószínű, hogy a hagyomány a kormányzóhoz közelebbálló emberek, familiáris vitézei és apai birtokának lakói közt kezdett formálódni. Ezek ugyan nem voltak kizárólag magyarok, de még kevésbé kizárólag románok. Mindenesetre tény az, hogy a Hunyadi-hagyományok továbbfejlesztése, nemzeti tudatelemekkel való történeti összekapcsolódása csak a magyarságnál mutatható ki. Legfeljebb a Heltainál olvasható «Jankula» névforma tesz valószínűvé mindössze annyit, hogy az az ember, akitől Heltai a mondát hallotta, románajkú volt. Ez azonban harmadrangú kérdés, mivel nézetünk szerint még az sem számít sokat, hogy a nép valakinek a szemé köré többé-kevésbbé általános mesemotívumokat, vagy ugyancsak jellegzetesen meseszerű származáselméleteket épít, s az így létrejött monda esetleg évszázadokig fennmarad. Mindezt a hős, az érdekes ember, vagy a hajdani úr személye iránt érzett naív érdeklődés magyarázza, legkevésbbé sem nemzeti jellegű figyelem. Fontos viszont az a tény, hogy az a képzettebb réteg, amely a történelmi emlékezéssel a múltbeli közösség tudatát s a nemzeti hagyományt ápolta és építette, egyedül csak a magyarság körében foglalkozott Hunyadi személyével. Magát a népmondát is Heltai s utána Pethő jegyzi fel, Dévai Nagy Sándor szedi versbe,[74] — magyarok, magyarul — s évszázadok folyamán magyar tudósok sora igyekszik életének rejtélyét, mint magyar érdekű történetírói kötelességet megoldani. A nemzettudat ébredésekor a Hunyadi-irodalom apró, népszerű közlésektől részletes tudományos búvárlatokig hatalmas méretűvé tágul, ez azonban csak a már korábban is meglevő érdeklődésnek új kiteljesülése. A magyarság nemzeti, vagy ha úgy tetszik, politikai felelősséget hordozó rétegeiben a Hunyadi személyével való kapcsolattudat folytonos.

A románságnál viszont a Hunyadi-kultusz a nemzeti ébredéssel egyidejű. A Supplex Libellus Valachorum szerkesztői fedezik fel s használják elsőízben

jogalapul azt a megállapítást, hogy Hunyadi, XVIII. századi tudományos vélekedés szerint, az oláh «nemzetből» származott. Itt még csak a származásról van szó.[75] Később, a XIX. század második felének irodalmában merül csak fel, egyre tisztább és élesebb formában, Hunyadi románságának eszméje, életművének s hovatartozásának teljes átértékelése.[76] A fent elmondottak alapján nyugodtan minősíthetjük ezt az egész gondolatkört mesterségesnek és helytelennek. Üres szócséplés volna a kérdést ilyen irányban tovább vezetni.

A kérdés újabb tágulása, Hunyadi életművének újabb értékelése más oldalról várható. Pályája a magyarságnak s a középkori Magyar Birodalomnak a dunavidéki együttműködés területén játszott sorsdöntő szerepét mindennél világosabban tárja fel. A fejlődés során ez a tényező fogta össze a közösségbe utalt kis népek széthulló, kezdetleges törekvéseit, vezette és támogatta politikai és kulturális kibontakozásukat, s ez a helyzetszabta fölény természetes központi felszívóerőt is jelentett, amely a számára értékes elemeket magától értődő módon kapcsolta keretei közé. Ez történt Hunyadival és családjával is. Sorsa azonkívül, hogy a magyar élet mélyrenyúló gyökereinek s a dunatáji együttműködés népi tényezőinek nagyszerű példázata, tisztán mutatja a kicserélődés másik oldalát is, azt, hogy a magyar társadalomrendben és eszmevilágban megizmosodott kulturális és politikai törekvés miképpen igyekezett a Balkán északi részeit magyar, és ezzel egyértelműen nyugati kapcsolatba emelni.

Ennek a problémának teljes kiépítését azonban a Hunyadi-kor magyar-balkáni kapcsolatainak alapos, részletekbe menő feldolgozása kell, hogy megelőzze.

JEGYZETEK.

[1] A régebbi irodalomban és forrásanyagban való általános tájékozás céljából utalunk Teleki : Hunyadi János eredete, Pest, 1851., az újabbra vonatkozólag pedig Forster : Hunyadi János származása és a vajdahunyadi freskók (Magyarország Műemlékei IV. k. 149. s köv. l.) és Oszvald : Hunyadi ifjúsága (Tört. Szemle 1916.) c. cikkeire. A román irodalomra v. ö. alábbi jegyzeteinket.

[2] Az idézett véleményeket l. Millenáris Történet (szerk. Szilágyi S.) IV. 85. (a napoleoni hasonlatot u. ott 4. l.), A Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társ. Évkönyve 1901. 151. l., Három értekezés Hunyadi Székely János . . . törvényes ágyból lett születésének bebizonyítására. Jegyzetekkel közli Ponori Thewrewk József, Pozsony, 1825., és Turul, 1884. 137. l.

[3] A századvégi magyar irodalomra s a beolvadás gondolatára l. pl. Fraknói : Mátyás király, bevezetés, Csánki : Hunyadmegye és a Hunyadiak (Századok 1887. okt. füzet, 27. l.) stb. Réthy id. h. azt is szükségesnek érzi kihangsúlyozni, hogy Hunyadi idegenfajúsága a magyarságra nem szégyen, hiszen csak életerős népek tudnak külső elemeket magukba olvasztani.

[4] A Hunyad adományára vonatkozó okleveleket előre idézzük. Az adományozó pátens : Orsz. Levéltár Dl. 9599., beiktatás : Dl. 37,591., az ezek alapján 1410-ben kiállított végleges formájú adománylevél : Dl. 37,592., s végül az erdélyi káptalan 1419-ből való átirata saját 1409-i iktatástanúsító leveléről : Dl. 37593. — Az alábbiakban mindezeket az alapvetően fontos okleveleket, mind pedig azokat, amelyeknek szövege olvasási zavarok folytán nehézségeket okozott, eredetiben idézzük.

[5] Turóczit l. Schwandtner : Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini I. Tyrnaviae 1765. 397. l. — A Cillei-krónikához hasonlóan ír Richter, csakhogy előtte az «oláhországi» fogalma a «Moldavus»-szal keveredik össze. Mindkettőt idézi Oszvald id. h. 357. l.

[6] Az elbeszélő források megfelelő szemelvényeit nagyrészt összeállította már Fejér : Genus, incunabula et virtus Ioannis Corvini de Hunyad, regni Hungariae gubernatoris, Budae 1844. 9. s köv. l. ; Carbot Kazinczy G. közli : Mátyás király 83. l. A kósza hírek terjedésére jellemző az Engel-közölte s a Cillei-krónika homályos kicsinylését szinte szószerint visszaidéző olasz forrás : «non era . . . di troppo gentile . . . parentata» (Engel : Gesch von Slav. 14.) — amire egyébként Teleki ismét azt a talpraesett megjegyzését alkalmazza, amit a Cillei-krónika rokonvéleményére (id. tanulm. 5. l. jegyz.).

[7] A királyi oklevél Fejér 182. l., Nadabi László alvajda levele Hunyadi Vajkhoz Orsz. Levéltár, múz. törzsanyag 1414. júl. I.

[8] Udriștére l. Bogdan : Documente privitoare la relațiile Țării—Românești cu Brașovul si cu Țara Ungurească în sec. XV. și XVI. vol. I. București 1905. 291. l. jegyzet, Istvánra pedig Bezdechi : Familia lui N. Olahus (Anuarul Institutului de Istorie Națională V. Cluj 1930.)

[9] Hunyadi levele Hurmuzaki : Documente cu privire la istoria Românilor XV. 34. l., Iorga nézetei u. ott 37. l. jegyzet, ill. Istoria Românilor IV. Bucureşti 1937. 91. l. — Ţepeş Vlad egyébként az ötvenes években csakugyan Hunyadi kíséretében tartózkodott, de kérdés, mikor és hogyan került oda.

[10] A Basaraba-sasra l. Brătianu : Originile stemelor Moldovei si Ţării-Româneşti, Revista Istorica Română 1931. és kny., átalakulására pedig Bogdan id. h. LXXIV. l. — Dan pecsétjének fenti jelentőségére u. ott LXVIII. ill. LXXIII. l. — A Hunyadi-csillagra és félholdra Forster id. h. 218., 221., 223. és 265. kép.

[11] A címerbővítő oklevelet l. Fejér 176. s köv. l. — A «progenitores» kifejezés nem jelölheti, mint Forster hiszi, Hunyadi szüleit : ebben az esetben az oklevél nyilván apját említené! A határozott adattal szemben lehetetlen tehát minden olyan feltevés, amely szerint a címert csak Vajk, vagy éppen János kapta, illetőleg vette volna fel. — Bojárcímerekre v. ö. Bogdan id. h. LXXV. l. Feltűnő, hogy főleg vajdák kíséretében, Magyarországon járt uraknál fordulnak elő. — Hunyadi címere az id. bővítő oklevél hiteles leírása szerint maga is elég egyszerű, de már minden előfordulásában (v. ö. Forster id. h. 178. s köv. l.) szabályos címer.

[12] Karácsonyi : Adalék Hunyady János származásához, Turul 1902. 53. l., Varjú : A Hunyadiak síremlékei a gyulafehérvári székesegyházban, Magyarország Műemlékei I. 93. l. Az indokolás egyiknél sem teljes, inkább csak ötletszerű. Oszvaldot, aki szintén jó nyomon indult, egészen naiv «érvek» tartották vissza. (Id. h. 362. s köv. l.)

[13] Bonfini : Rerum hungaricarum decades . . . III. 9. Turóczinál csak annyival tud többet, hogy szerinte Zsigmond «adhuc ephebum» hozta Jánost országába. Ez az adat bizonyára szóbeli értesülés útján került művébe, s nyilván Hunyadi udvari szolgálatára vonatkozik (v. ö. alább, Hunyadi életkora kapcsán és 58. jegyz.). Bonfinit, miután Turóczit félreértette, megtévesztette ez a vélt egybevágás, és arra indította, hogy hibásan átírt szövegébe, amelynek helyesen Vajkról kellett volna szólni, beleolvassza a Jánosra vonatkozó szóbeli értesülést. — Az említett ellentétes vélemények : Mo. Műeml. IV. 196., 234. l., ill. Tört. Szemle 1916. 356. l. — V. László oklevele : Fejér 182—183. l.

[14] Heltai : Magyar krónikája. Újabb nemzeti könyvtár I. Pest 1852. 279. s köv. l. A párharcot s vele Zsigmond útját 1392-re teszi. Egyébként a román irodalom tagadja, hogy Dan és Mircse közt bármily fegyveres összetűzés lett volna (v. ö. Minea : Vlad Dracul şi vremea sa, Iaşi 1928. 28—29. l.) Turóczi : Schwandtner I. 377. l. — A bevándorlás idejének általunk javasolt meghatározását, bár kérdőjellel, Karácsonyi is megengedte (Turul 1902. 53. l.). Oszvald ellenben, egészen érthetetlenül, a magyarországi zavargások idejére, 1390 előttre helyezi (id. h. 357. l.), hasonlóan Varjú (id. h. 93. l.). — Tudjuk egyébként, hogy Mircse egyik fia, Vlad Dracul Zsigmond udvarában nevelkedett, ahova túszként, s valószínűleg éppen 1395-ben került (v. ö. Minea id. h. 30. l.). Nem volna képtelenség, de egyelőre nem is igazolható Vajk bevándorlását ezzel az eseménnyel hozni kapcsolatba. — Stibor hadjáratára l. Wenzel : Stibor vajda. Bpest, 1874. 17. l.

[15] Teleki : id. tanulm. 27. l. — Karácsonyi és Varjú : Turul 1902. 52—53., ill. Mo. Műeml. I. 93. l. — Megjegyzendő, hogy abból az oklevélből, amelyre hivatkoznak, nem következik az, amit hisznek. Hunyadnak ugyanis, mint királyi-vajdai várnak is volt várnagya, ilyesmiből tehát akkor sem olvasható ki az, hogy magánkézen volt, ha nem mondják meg külön, hogy a parancsnok királyi ember. — Oszvald és Forster cáfolata : Tört. Szemle 1916. 493., ill. MO. Műeml. IV. 165. s köv. l. — Popa : Iancu Corvin de Huniedoara (Ioan Hunyadi), Huniedoara 1928. 27. l. Másutt (49. l.) azt is állítja, hogy Hunyadvárat már János nagyapja, Serba is bírta, mégpedig szerinte mint kenéz (!).

[16] Az iktatóparancs szövegét a káptalani tanusítvány adja, Dl. 37,591. — Forster a «nova donatio» jelentését hasonló esetre úgy magyarázza, hogy a király a koronára (vissza)szállt birtokot engedi ki «újra». Ennek az elmés ötletnek helyességét vitathatnók ugyan, különösen a jelen esetben, hiszen Hunyad előzőleg királyi vár, ez azonban mitsem

változtat a tényeken, s ezek szerint Vajk 1409-ben kapta birtokát, a következő évben nyervén róla díszes kiállítású, végleges formájú, az iktatólevél szövegét is magábafoglaló oklevelet. Hunyadvár igazán «nova», vagyis újból való adományát 1456-ból ismerjük (Mo. Műeml. IV. 242—243. l.).

[17] Hunyadm. Tört. és Rég. Társ. Évkönyve 1880/81. 57. l.

[18] Alig érdemel említést Hunfalvy ellenvetése, hogy Vajkot, mint Hunyadvár urát, «comes de castro Hunyad» címmel illették volna (Az oláhok története II. Bpest, 1894. 60. l.) ; az ispánságnak Hunyadvár birtokával való összeforrása éppen a Hunyadi-uralom következménye (Csánki : Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában V. 248. l.). — Zalasdra l. Mátyás király Emlékkönyv (szerk. Márki S.) Bpest, 1902. 10. l., v. ö. Csánki földrajza V. 148. l. — A világosvári iktatóparancs : Teleki : Hunyadiak kora X. 159. l. — Algyógyra Csánki V. megf. helyén.

[19] Az oláhok tört. II. 59. l.

[20] Szentkláray a Borovszky-szerkesztette Temes vármegye, Bpest, év n. 295. l. fejtette ki elméletét. — Csánki földrajza (II. 41. l.) ezt a «Hollós»-t csak eléggé vitatható formában ismeri. — Bonfini : 1744.-i kiad.402. ill. 406. l. — Egyéb «Hollós»-ok : Havaselvén Argeş közelében Corbeni, ahol állítólag valamiféle hagyomány is élne arról, hogy a Hunyadiak onnan származtak, vagy a Poenăreanu-javasolta muscelmegyei Corbi (Popa id. h. 32. l.).

[21] Hasonló gondolatmenet Varjú nyomán Oszvaldnál (id. h. 490. l.). — A királyi oklevél : Fejér 183. l.

[22] Az erdélyi alvajda levelét már idéztük ; Vajkot itt egregiusnak címzi, ebből a tág rétegre használt kifejezésből azonban nem sok következik az amúgy is kétségtelen nemességen kívül. Annyi mindenesetre tény, hogy például a magyarországi viszonyokat és az erdélyi urakat személyes tapasztalatból jól ismerő Ţepeş Vizaknai Miklóst és Vingárti Geréb Jánost — mindkettő előkelőbb állapotú ember — illeti ezzel a címmel. (Bogdán id. h. 319. l.)

[23] Véleményváltozatok Hunyadi születési évét illetőleg : Teleki id. tanulm. 35. l. Oszvald id. h. 499. l. 2. jegyzet. — Hunyadi levele : Fejér 123. l. — Értékelésére v. ö. Oszvald id. h. 500. l.

[24] Oszvald érveit l. id. h. 501—502., ill. 504., 506. l.

[25] Hunyadi milesi szolgálatára l. Fejér 183. l. A rangjelzés még nincs meg Lépes alvajdának 1430-ban birtokügyben kiadott oklevelében, Dl. 12,231. — H. ifjúságára egyébként alább, hovatartozása kapcsán még visszatérünk. — Ulászló eml. oklevele : Hurmuzaki-documente I. 2. 677—680. l. — A farkaskaland-monda : Chalkokondylas, Darkó-féle kiad. II. 33. s. köv. l.

[26] A születés helye körül keletkezett bizonytalanságra l. Oszvald id. h. 506. l. — A hunyadi származást jelző források közül Teleki id. tanulm. 34—35. l. Chalkokondylast, Janus Pannoniust, Cuspinianust említi meg, Carbot Kazinczy G. közli : Mátyás király 83. l. A kifejezések : ὡρμημένος, oriundus (nem ortus!) stb. bizonytalanok. Nem mérvadó, hogy Hunyad megye 1790-ben azzal dicsekszik, hogy «eredetére nézve» ő adta a nagy kormányzót Magyarországnak (Thewrewk : Három értekezés 9. l.). Hunyad vidékére értendő Verancsics is, aki a hátszegi oláhokról azt állítja, hogy «tempore Johannis H. inde oriundi» kaptak nemességet. Erdélyt jelzi a születés helyének Várdai Pál (Hunyadm. Tört. és Rég. Társ. Évk. 1900. 105. l. 2. jegyzet).

[27] «Oláhnak nevezett János lovag», Hunyadi Vajk fia : l. pl. Dl. 12,574., 12,707., 13,088. — A komjáti birtoklás folyamatosságára l. a megerősítő oklevelet Mo. Műeml. IV. 242—243. l.

[28] A Teleki-idézet : id. tanulm. 20. l. — A Hunyadi anyjáról keletkezett változatos nézeteket egészen saját koráig ugyanő állította össze u. ott 19. l.

[29] Az említett Hunyad-környéki hagyományokra l. Popa id. h. 3. l. — A népmonda kialakulására v. ö. alább.

[30] A krassói Morzsinaiakra v. ö. Karácsonyi cikkét, Turul 1902. 51. l. — Varjú érvelését l. Mo. Műeml. I. 91. s köv. l.

[31] Varjú elmélete : id. tanulm. 96. s köv. l., v. ö. Oszvald id. h. 497. l. jegyzet. Jogos kétségek : Forster id. h. 216—219. l. — Varjú az egyik gyulafehérvári síremlék egyik címerében a Szapolyaiak farkasát látja, s erre építi elméletét. A sírkövet azonban időközben többször átfaragták, s ahány kutató, annyiféleképpen vélekszik róla (v. ö. Mo. Műeml. I. kötetében Veress és Forster cikkeit is), sőt mi több, Forster szerint a szóbanforgó címeralakot nyugodtan lehetne akár Szilágyi-kecskének is nézni. Származásrendi adatokat ilyen bizonytalan alapra nem lehet építeni. Oszvald kiegészítő érvei semmitmondók. Azt tudjuk, hogy a Szapolyaiak a Hunyadi-korban emelkedtek fel, ezt azonban mások is megcselekedték, mégsem keresik köztük Hunyadi János anyját. A renaissance korában emelkedésük méretei sem csodálatosak, példa rá éppen Hunyadi esete is.

[32] A «soror uterina»-val kapcsolatos merev véleményekre v. ö. pl. Forster id. h. 174. l., stb.

[33] Karácsonyi : Turul 1902. 50. l., Fejér id. h. 111. l., Popa id. h. 54. l.

[34] Bonfini id. kiad. 406. l., Heltai id. kiad. 279. s köv. l., Pethő : Budai : Polgári Lexicon 1805. II. 240. l.

[35] Feltétlenül Heltai betoldása az, hogy Vajk feleségével együtt visszament Havaselvére, s ott született János. Az író valószínűleg Bonfininak már említett téves adatát akarta így érvényesíteni, e szerint ugyanis Hunyadi Havaselvéről került Zsigmondhoz. — Az sem valószínű, hogy az 1392-es évszámot a hagyomány őrízte volna meg ; ez Zsigmond uralkodási éveivel való hibás kombináció eredménye. — Dan és Mircse harcának emlékét Turóczi tartotta fennt, évszám nélkül, mint Zsigmond uralma idején történt eseményét. Heltai nem erről beszél, hanem nyilvánvalóan Vlad és Mircse 1395-i, Zsigmond útjával kapcsolatos viszályáról. Forrásában, a népmondában azonban nem szerepeltek nevek, ezeket tehát máshonnan kellett vennie, s mivel előtte a két távoli esemény már elmosódott, megtörtént, hogy elbeszélésében hibásan alkalmazta az írott forrásból merített neveket.

[36] V. ö. Solymossy előadását : A magyarság néprajza III. 218. s köv. l.

[37] Id. kiad. 397. l.

[38] A hagyomány terjedésére és úri változatára l. Solymossy id. h. Hunyadi hollójára l. Millenáris Tört. IV. 178., Solymossy id. h., v. ö. Forster id. h. 157., 164., 183. l. Faágon ülő holló Mátyásnál is szerepel, s ez gyöngíti szövegbeli feltevésünket, bár hihető, hogy a használat ekkorra már elmosta e jelek eredeti értelmét. Mégis megjegyzendőnek tartjuk itt azt, hogy a magyar címerképzés kedveli a valóságszerű ábrázolást, az üres tér helyett tárgyi alapra helyezett alakot ; a faágat esetleg ilyesmivel is lehet magyarázni. A freskókra l. Solymossy id. h., vitairodalmukra Forster id. tanulm. — Bonfini : Id. kiad. 406. l. Változata nyilván úri körből származik, egyrészt, mert fínomabb, mint Heltaié, másrészt, mert a humanista aligha érintkezett a néppel. Egyébként egyáltalán nem valószínű az az állítás, hogy ezt a «rágalmat» Cillei találta ki. Ennek az ő hatása alatt állott forrásokban okvetlenül nyoma volna.

[39] Ifj. Jánosra l. Karácsonyi, Mátyás-Eml. 16., Wertner, Hunyadm. Évk. 1900. 121., Forster, Mo. Műeml. IV. 171., 174., 205. l. — Ifj. Vajk haláláról más véleményen van Forster, érvei azonban nem döntőek (id. h. 236. l.). — A carnalis és uterina kifejezések merev értelmezésére v. ö. pl. Forster id. h. 177. l., ill. u. ott 236—237. l., v. ö. Karácsonyi, Mátyás-Eml. 16., Turul 1902. 51. l. — Székelyre l. Teleki id. tanulm. 40. l., Karácsonyi id. h., v. ö. Wertner id. tanulm., ill. válasza Karácsonyinak, Turul 1902. Székely János kilétéhez szó fér. — Giskra : Ethn. 1912. 74. l. — Péter vajda : Dlugosz s az ő nyomán Ureche, Nicolau T. : Ioan Huniade Corvin, Bucuresti 1925. 183. l. — Dlugosz egyedülálló adatát moldvai dolgokban közismert jólértesültsége valószínűsíti. Mivel azonban érzelmei a Péterrel s Hunyadival ellentétben álló, lengyelbarát oldalra

vonják, nem sok hitelt adhatunk rosszmájú megjegyzésének a menyasszony korát illetőleg. Ami egyébként az oláh vajdákkal való összeköttetést illeti, tudjuk, hogy Hunyadi tárgyalt egy unokahugának II. Sándor moldvai vajdával való házasságáról (Costăchescu : Documentele moldovenești înainte de Stefan Cel Mare II. Iași 1932. nr. 224.), Mátyás pedig később hozzá is adta egy nőrokonát Țepeș Vladhoz (Bonfini id. kiad. 416. l., v. ö. Elekes : Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király, Bpest, 1937. 46. jegyzet). — Az Oláh-kérdés irodalmára és forrásaira l. Bezdechi : Familia lui Nicolae Olahus, Anuarul Institutului de Istorie Națională V. Cluj,1930.)

[40] I. Radu özvegyére l. Wertner id. h. 105., Csánki, Száz. 1887. 27. l. — 1409-re és 1419-re az id. birtoküygyi oklevelek.

[41] Az esetleges oldalági rokonságra v. ö. pl. Sólyom-Fekete : A Hunyadiak rokonsága Hunyadm Évk. 1900. 137. s köv. l., ahol felteszi, hogy a Kendeffyek is Hunyadi-rokonok, de csak azt igazolja, hogy sokat köszönnek a Hunyadi-kornak. A Csolnakosiak, Morzsinaiak köré font rokonsághagyomány önmagában, mint fentebb kifejtettük, éppen nem hiteles, de végtére az sincs kizárva, hogy a hajdani úrral való erős kapcsolattudaton kívül egyéb alapja is volt.

[42] Thallóczy : Századok 1900. 603. l. jegyzet, Forster : Mo. Műeml. IV. 236. l.

[43] Teleki nézetei : id. tanulm. 27., ill. 23. és 24. l. — A Nagyalmási Hunyadiakra l. Hunyadm. Évk. 1902. 106. l., v. ö. Turul 1902. 22. l. — A «Székely»-elmélet okleveles álalapjára v. ö. Turul 1902. 50. l. — Az amulettre l. Erdélyi Hiradó 1841., Kőváry : Erd. rég. 20., v. ö. Popa id. h. 8. l. — Frater műve : Adatok Hunyadi János magyar származásához, Bpest, 1937. — Oszvald : id. h. 361. l., Popa : id. h. 27. ill. 46. l., Iorga : Geschichte d. osmanischen Reiches I. Gotha 1905. 424. l.

[44] Thewrewk : Három értekezés VIII., Frater : Adatok . . ., bevezetés.

[45] Aeneas Silvius említett nézete : Európa I. fej. 390. l., Teleki 21. l. Az «oláh» — «erdélyi» szóhasználatra v. ö. Forster 198.

[46] Az egységes államkeret, mint a helyes népi fejlődés feltétele : v. ö. pl. a mai román történetírás egyik vezéralakjának, Const. C. Giurescunak nézeteit, Istoria Românilor II. l. București, 1937. 31. l. — A Iorgától idézett részeket legújabb átfogó művéből vettük (Istoria Românilor IV. București 1937. 67., 88., 100.l ., stb.), ahol Hunyadiról alkotott sajátságos nézetei talán legteljesebben érvényesülnek. Lényegileg ugyanígy írt régebbi munkáiban is. — Giurescu : id. h. — Kritikai érzéke ahhoz úgy látszik már nem elég, hogy saját érvelésének gyermeteg voltát átlássa . — Az előzményekben egyébként azon kesereg, hogy a «Corvin»-ok is, mint általában az erdélyi románság legértékesebb elemei, kiemelkedésük során szükségszerűen ivódtak bele a magyar vezetőrétegbe, s így elvesztek a románság számára. Azt tehát elismeri ezzel, hogy a történetben szereplő Hunyadiak nem románok, de a hagyományossá lett Jancu névtől s más hasonló sallangoktól ő sem tud megszabadulni. Így szemmellátható mélységesen bánkódik az asszimiláció ténye felett, amit a jelenlegi román történetszemléletnek megfelelően, szinte szándékos méltánytalanságnak érez. Ez egyébként általános jelenség, az asszimiláció természetességét és kölcsönös voltát nem szokták észrevenni. A tárgyiságra törekvő Bezdechi például, Oláh Miklóssal kapcsolatban, így ír : «A magyar műveltség egy tekintélyes része idegen népek fiainak köszönhető, akik tehetségüket Hungária szolgálatába állították. Ez . . . mutatja (a magyarság) állandó törekvését arra, hogy az együttélő népek értékes elemeit beolvassza.» (Anuarul Inst. de Ist. Nat., Cluj, 1930. 85. l.) Mások még a XIV. századi vallási rendeletekben is népi beolvasztás szándékát keresik! — Popa : id. h. 159. s köv., 172., 167. l., stb. — A zejkányi Hunyadok parasztsorban élő nemesek, akik Popa szerint Hunyadi-hagyományokat ápolnak, s családjukban az első fiút mindig Jánosnak keresztelik. Nemességüket azonban csak 1510-ben, a Hunyadi-ház kihalása után szerezték, s ez a tény önmagában is kizárja a rokonság lehetőségét. A «hagyomány» (Csolnakos román neve : Cincis) cinci înșii — ők öten, célzás volna az 1409-i adománylevélben szereplő Hunyadi-ősökre) nem egyéb, mint némi újkeletű tudálékossággal kevert kezdetleges népetimológia. Az első

fiú János neve viszont, mint maga Popa is észreveszi, valószínűleg a nemességszerző ősre való emlékezés. — Popa érvelése egyébként önmagában hordja kritikáját, s gyermetegsége mellett csak a történet teljes félreismerésére vall.

[47] Ebben a vonatkozásban v. ö. még különösen Colonel Nicolau T. .: Ioan Huniade Corvin, Bucureşti 1925., valamint a Popa id. művének megf. részein «bizonyíték» gyanánt elsorolt irodalmi szemelvényeket.

[48] Karácsonyi : Turul 1902. 52—53. l. — Az idézet Csánki id. tanulmányából való : Századok 1887. okt. füzet 27. l.

[49] A nemzetiség a személy oldaláról tekintve feltétlenül tudatos élet, a népitől éppen ez különbözteti meg. Merőben helytelen volna tehát pusztán holmi modern nép- vagy éppen vérmisztika síkján közelíteni meg : leglényegesebb oldalai sikkadnának így el. Egyedül a tudatnak vizsgálata viszont még a legújabb korban sem elegendő, a gyakorlati beágyazódás is fontos. A közösségi keret jelentősége a középkorban, érthetőleg, fokozott. Másrészt kölcsönösségről, a személynek a közösségben elfoglalt helyéről van szó, s ebből a szempontból munkája, életműve, környezetkapcsolatai mellett elsősorban a közösségben keltett tudatvisszhang, illetőleg érzületi beállítódás tanulmányozása a fontos.

[50] Effajta kérdésekkel a román irodalom nem szívesen foglalkozik. A bojárság török elemeire igen jó áttekintés Rásonyi Nagy : Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'État des Roumains. L'origine des Basaraba (Archivum Europae Centro-Orientalis I. 1935.), a magyarokra példa az oklevelekben állandóan szereplő Dobokanemzetség, a XIV. századi vajdafeleség, Dobokai Klára bevándorolt rokonsága.

[51] «Oláh», tehát románfajú : l. pl. Hunfalvy II. 61., Popa 18. l., stb. — Az id. oklevelek : Dl. 12,574., 12,707., 13,088., Fejér 34. l., Hurm. I. 2. 648. l. — Az elbeszélők : Teleki id. tanulm. 21. l. — Az «oláh» értelmére v. ö. Réthy, Turul 1884. 138—140. l. Frappáns, bár kissé későbbi példát találunk egy petőszinyei összeírásban (Orsz. Lt. Reg. decim. frugum proc. Garbocz a. 1576.) : «Raacz alias Olah Stephanus». — Aeneasra v. ö. Forster, Mo. Műeml. IV. 198. l. — Karácsonyi, Turul 1902. 52. l. úgy véli, hogy Hunyadi «rumun származású», mert a Radul név arra vall, hogy a család annak idején románul beszélt. (?) Érvelése téves, de még ha igaza volna is, egészen helytelen ilyesmiből fajiságra következtetni.

[52] Réthy 137., Csánki 31. l.

[53] Szentkláray, Temes-megye (szerk. Borovszky) 295. l.

[54] Id. h. 68. l. — Karácsonyi elméletét, hogy a Szilágyiak szilágysági eredetűek, annak bizonyítékául veszi, hogy románok, de azért Wertner Garázda-elméletét sem veti el, csak azt hangsúlyozza, hogy akkor viszont délszláv vérű a család. Nyilvánvaló a célzat, bármit inkább, mint magyarnak ismerni el.

[55] A személynevek közül a Serba vitákra adott alkalmat, nézetünk szerint alaptalanul. Lehetséges, hogy a délszláv népnév lappang alatta, de ez viselőjének fajiságára nézve, mint már mondottuk, önmagában mitsem jelent. Mindenképpen valószínű, hogy rövid formája ellenére is a vajdaságban gyakori Şerban név, vagy annak töve rejtőzik benne. Sorb írásalakja csak a rövid magyar ö-höz közelálló ejtésre utal, helytelen tehát ebbe a betűkülönbségbe belekötni, vagy éppen, mint Wertner tette, kalandos elméleteket építeni rá. — Vajknak Bonfinitól genitivusban feljegyzett «Buthi» nevéből semmi következtetést nem tudunk levonni (alakjaira l. Teleki id. tanulm. 12. l.) ; a hunyadmegyei Bojtorral, vagy a temesi Botfalvával hozni kapcsolatba, jelenlegi ismereteink alapján mindenesetre hiba. — Vajk vallására v. ö. Karácsonyi, Turul 1902. 53. l. — Az átmeneti állapotra jellemző, hogy például Bilkei Szerecsen fia Drágos-Domokos, családja félszázados, három nemzedék életét átfogó magyarországi tartózkodása után is kettős nevet visel (Turul 1894. 186., 105. l.). Ebben az esetben az átmenet három generáció életével sem teljes, ez azonban nyilván a bereg-máramarosi oláh környezetben való megmaradás eredménye. Olyanoknál, akik az udvarral vagy tisztségeik révén az előkelő osztállyal,

illetőleg szélesebb belsőországi néprétegekkel kerültek kapcsolatba, az átmenet is gyors, példa rá, hogy csak egyet idézzünk, a Drágfyak esete.

[56] II. János keleti keresztsége: Hunfalvy id. mű II. 61. l. Hivatkozás nélkül ugyanígy Nicolau T. id mű 31. l. Popa már úgy forgatja a dolgot, hogy a két fiú közül inkább a kormányzó legyen keleti (46. l.). — János nevével kapcsolatban, az oklevél-olvasás kérdésében meg kell jegyeznünk a következőket: a káptalan 1419-i id. kiadványában Vajk fiai (genitivusban) Johannis, Johan et Wajk névformával szerepelnek, s a Johan fölött nem szerepel a rövidítés jele. Ez azonban legkevésbbé sem támogatja Hunfalvyék nézetét: Johan először is nem Juon, másodszor a rövidítésjel hasonló esetben gyakran marad el, tehát még csak különböző névhasználatra sem gondolhatunk. Így pl. a már említett oklevelek közül is, a Dl. 12,707. számúban ugyanazon név Johanni és Johni formában fordul elő, (v. ö. Dl. 12,231.: uterque Jones) szintén rövidítésjel nélkül. Ebből tehát semmi sem következik, más adat pedig nincs. — A hátszegi ferencesekre l. Turul 1902. 53. l. — Hunyadi katolicizmusát illetőleg megjegyzendő, hogy Iorga fentebb idézett nézetével szemben, semmi sem vall arra, hogy a kormányzót a Kelethez, akárcsak a keresztény eszme jegyében is, mélyebb szálak fűzték volna. Vallásossága igen erős: «a hit dolgában nincs hátrálás» — írja, közvetlenül a rigómezei vereség után is lelkesen (Fejér 127. l.). A kereszténység azonban az ő számára a Nyugattal, a pápasággal egyenlő. — Az, hogy állítólag nem tudott jól latinul, vallási hovatartozására nézve nem lehet döntő, (nem is szokatlan, hiszen a magyar urak latin beszéde még a Mátyás-kori humanista invázió után is «pallérozatlan») másrészt némileg kétes, mivel tudjuk, hogy humanista írókkal állt érintkezésben.

[57] Fejér 46., s köv. l.

[58] Hunyadi ifjúságának legjobb összefoglalása Hóman—Szekfű: Magyar Történet III. 286—287. l. olvasható. Karácsonyit (id. Tanulm., Mátyás-Eml.) az zavarta meg, hogy Hunyadi születését 1387-re tette. — Ami a forrásokat illeti, legbővebb, bár önmagában a használhatatlanságig zavaros Bonfini (III. 4. és III. 9.), ő azonban csak azokat az adatokat közli, amelyekhez a korabeli udvari emlékezet hozzá tudta juttatni. Ujlaki szolgálatára vonatkozó ismeretünket Capistrano egy levelének (Fejér 227. l.), Lazarevicset Chalkokondylasnak (u. ott 16. s köv. l.) köszönhetjük. Az udvari szolgálatról a harmincas éveknek néhány fentebb más összefüggésben már idézett oklevele mellett főleg a Hunyadi érdemeit elismerő, Görgényt és más birtokokat adományozó, ill. a besztercei grófságot adó 1453-i oklevelek nyujtanak felvilágosítást (Fejér 181. s köv., ill. Teleki X. 347. s köv. l.). A Cillei-krónika állítása, hogy Hunyadi a Cilleieket is szolgálta, bizonytalan. Egészen alaptalan aztán egyes román íróknak a feltevése, hogy Hunyadi havaselvi vajdákat is szolgált. Nicolau T. például (id. h. 111. ill. 32. l.) Chalkokondylast magyarázza rosszul, triball fejedelemben havaselvi vajdát keresve, másrészt néhány Bogdan-közölte oklevelet ért félre. Ezekben Vlad Draculnak egy Ianăș Viteaz (János lovag) névű megbízottjáról van szó, s ezt eleinte maga Bogdan is Hunyadival azonosította, nézetét azonban később, belátván valószínűtlenségét, szokott tárgyilagosságával visszavonta (id. mű 66. l.). Iorga ezeket az okleveleket, véleményét persze mivel sem indokolva, ifj. Jánosra vonatkoztatta. (Ist. Rom. IV. 64. l.) — Az adatok egyébként maguktól rendeződnek sorba. Bonfini tudja, hogy Hunyadi még Zsigmond előtt szolgálta Demeter «zágrábi püspököt», a Csákiakat pedig «a principio», azaz legelőbb. Lazarevicscsal való kapcsolatát azért tehetjük mindjárt a Csákiaknál töltött apródidő utánra, mert ekkor a Chalkokondylas-feljegyezte hagyomány szerint még egészen fiatal, ismeretlen ember volt. Karácsonyi Mátyás-Emlékkönyv-beli cikkében azt bizonyítgatja, hogy a szolgálat helye Lazarevicsnak valamelyik délmagyarországi vára volt. Akár elhisszük ezt, akár nem, Ujlaki birtokainak fekvése mindenesetre valószínűvé teszi azt, hogy ide Lazarevicstól került. A Zsigmondhoz-szegődés ideje nem egészen tiszta; a Magyarországra menekülő török trónkövetelő, Szaudsi családját állítólag már Hunyadi, az udvari lovag kalauzolta (Száz. 1893. 847. l.), de ennek a bevándorlásnak idejét nem ismerjük, s csak megközelí-

tőleg tehetjük 1430 tájára. Hunyadi éppen ekkor állhatott udvari szolgálatba, mert egy 1430-ban kelt oklevélen még hiányzik neve mellől az «aulicus miles» rangjelzés (Dl. 12,231). A Zsigmond kíséretében tett olasz és cseh út idejét Karácsonyi tisztázta (id. h.).

[59] V. ö. Pesthy : Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországban és a rácz despota czím. Bpest, 1887.

[60] Marczali és Országh mint relatorok : Dl. 12,707. és 13,088.

[61] Turul 1902. 52. l.

[62] A Hunyadi-család rokoni kapcsolatait jól szemlélteti a Hóman—Szekfű : M. Tört. III. 352. l. közölt tábla.

[63] A török elleni kereszteseszme megnyilvánulásaira l. Iorga forrásközlését : Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle I—II., bár ez ellen magyar szempontból több kifogás emelhető. A magyar nemzettudatra l. Benda : A magyar nemzeti hivatástudat története, Bpest, 1936.

[64] Fejér 121. s köv. l.

[65] A balkániak magatartására, valamint a keresztény és magyar védelem egybeforrására v. ö. másik tanulmányunkat A román vajdasági fejlődés magyar tényezőiről, u. itt. — Hunyadi panasza Várna után : Hurm. I. 2. 716. l., idézett megnyilatkozásai a magyarság és a kereszteshare viszonyáról : 1448.-i levele mellett l. még Fejér 128. l., Hurm. I. 2. 694—695. l., stb., Fejér 175. l., ill. u. ott 128. l. — Súlyos hiba tehát román íróknak az a beállítása, hogy Hunyadi egymaga képviselte a magyar birodalmi és keresztes eszmét ; mint láttuk, nemcsak eszméinek forrása magyar, de tetteinek erkölcsi alapját önmaga is ott keresi!

[66] Erre a fejlődésre l. Benda id. mű 24—25. l. és másik tanulmányunkat u. itt. Zsigmondra l. pl. Hurm I. 2. 499. l. : «Turcis, puta fidei et crucis domini nostri Jehu Christi blasphemis, nostrisque et Regni nostri Hungarie capitalibus et notorys inimicis . . .,» stb.

[67] Katona : Historia critica XIII. 300. l.

[68] Hunyadi oláh katonáira l. Veress : acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldvia et Valachia, Bpest, 1914. 31. szám. A kenéznemesekre l. főleg a Hurmuzaki-sorozat I. és II. kötetét. Elmagyarosodásukra a Kendeffyek, Kenderesiek és más hunyadvidéki családok példája jellemző, vagy a krassóiaké, akik az egykorú forrás szerint magyarul beszélnek. — Nicolau T. id. h. 209. l. azzal akarja igazolni, hogy Hunyadi román fegyvereknek köszönte diadalait, hogy seregeit Erdélyben toborozta (!). A román részvétel és a keresztes szellem merőben téves megvilágítására l. Iorga : Ist. Rom. IV. 99—100., 16., 22., 27. l., stb.

[69] A Hunyadi végakaratáról szóló hagyományt Ranzanus jegyzi fel, mint tényleg megtörtént dolgot. (Schwandtner I. 650. l.) A Szilágyi beszédéről szólót l. u.-ott 601. l. Ez a forma a századfordulón kiforrott közvéleményre vall, Bonfinitól feljegyzett alakjában Szilágyi beszéde idegen király ellen szól (id. kiad. 397. l.). Mindkét jellemző értesülés magyar udvari körből való.

[70] Hunyadi szerb királyfisága a délszláv költészetben : Réthy id. tanulm. 145. l., más változat Románecz nyomán Hadtört. Közl. 1913. 551. l., v. ö. Ethnographia 1922. 96. l., neve : Ethnogr. 1912. 406. l. jegyzet, ill. 10. l., Évrenoszfival való összekapcsolása : Hadtört. Közl. 1913. 551. l.

[71] Popa id. h. 3—4. Bălan nyomán (Jancu de Hunyad 28—29. l.) felteszi, hogy a Hunyadi-mondakör megvolt a román nép körében, csak beleolvadt az 1848-as Avram Jancu köré fonódott hagyományba (!). Bizonyításról természetesen szó sincs, de nem is lehet. — Țiitorul Țării ungurești» = Magyarország kormányzója — így nevezi Hunyadit a «Letopiseţul Țării Moldovei până la Aron Vodă (kiad. C. Giurescu, București 1916.) 33. l. — Nevét a románszláv oklevelek Ianăș Ianuș wt Hunidia, Hunieadie, Hunead Ianăș = Hunyadi János (tehát sem Corvin, sem Juon, sem Jancu!) formában írják (Costăchescu : Documentele moldovenesti înainte de Ștefan Cel Mare II. 764. s köv. l.,

749. s köv., 755. s. köv. l., Bogdan id. h. 78. l.). Egy Tismana és Vodita kolostorok szabadságait megerősítő szlavón kiadványában ő maga is Ianăș wt Hunada névformát használ (Ștefulescu : Tismana 184. l.). Úgy látszik, a román ă és a magyar o rokonhangok jelölésére szolgált : említettük, hogy egy alkalommal Serba nevét is o-val, Sorbnak hallotta az írnok. — Nem áll meg az a román nézet, hogy Hunyadi a Corvin nevet használta, — Popa ezt egy humanista forrás költői beszédének megszólításformájával akarja igazolni (!), — ez csak Mátyás idején, a római származáselmélet kapcsán terjed el, de már Tubero kritikáját kihívja : szerinte Mátyás a Corvin nevet csak úgy vette fel (sibi imposuit, Fejér 23. l.). A humanisták aztán Jánosra is visszavetítették, korabeli használatnak azonban semmi nyoma sincs (Teleki id. tanulm. 15. l.). — Hunyadit a harmincas években «Oláh» ragadványnévvel illették, ez azonban a negyvenes évekre eltűnik, hogy végleg átadja helyét a már Vajknál is felmerült Hunyadi névnek. — Az a másik román nézet, hogy a Chalkokondylastól feljegyzett «Jangos» névforma a román Jancu származéka volt, nyelvtanilag nem lehetetlen ugyan, de történetileg nem igazolható. Popa reménytelen kísérleteket tesz Hunfalvy ellenvetésének kiküszöbölésére, hogy a Jangos szláv eredetű is lehetett ; egészen helytelen aztán az az állítása, hogy Hunyadit a román (?) és magyar (!) népénekek is Jancunak nevezték (48. l., v. ö. Bălan 24—26. l.) Ilyen ének, hitelesen, nincs.

[72] Hunyadmegye címerére l. Hunyadm. Évk. VIII. 1897. 27. s. köv. l., a Hunyadi származásával való büszkélkedésre Thewrewk : Három értekezés 9. l.

[73] V. ö. erre Sólyom-Fekete : A magyarság és az oláh incolatus Hunyadban. Hunyadm. Évk. I. 1880—81.

[74] Hunyadm. Évk. I. 95. l.

[75] Supplex Lib. 23. l., élesen vitázik vele Thewrewk id. h. IX. l.

[76] L. pl. a Popa-idézte irodalmi szemelvényeket.

MÁTYÁS KIRÁLY NYUGATI DIPLOMÁCIÁJA

ÍRTA

HORVÁTH JENŐ

I.

Történetírásunk mindig kellő figyelemben részesítette Mátyás király diplomáciáját és alapos kutatásokat végzett abban az irányban, hogy mit és hogyan tett, mit szeretett volna elérni, mire törekedett. Inkább a cselekvényeket kereste, mint a viszonylatokat, amelyek azt mutatták, hogy adva volt a kör és az irány, amelyben Mátyás külpolitikája haladt, mert a király erős egyénisége nagy tettekben érvényesült.

Alaposabb megfigyelés mégis azt mutatja, hogy a magyar külpolitika iránya Zsigmond királytól Mátyás haláláig töretlen vonal és megengedi azt a feltevést, hogy a Zsigmond, Hunyadi János, Hunyadi Mátyás külpolitikai eljárása közt mutatkozó azonosságból egyrészt vérbeli kapcsolatokra, másrészt arra is következtethessünk, hogyha mindhárman közös utat követtek, akkor az azonos feladatokon kívül azonos veszedelemmel is állottak szemben.

Zsigmond király haláláig sem szabadult meg attól az érzéstől, hogy az Anjouk nem tartják Magyarország törvényes királyának és el akarják vitatni tőle azt a koronát, amelyet Anjou Mária jogán bírt. Azok a mozgalmak, melyeket a magyar történetírás horvát és egyéb lázadások neve alatt ismer, nagyrészt az Anjou-legitimizmusból táplálkoztak. A középkor fejlett jogérzékét és túlzott óvatosságát ezekben a kérdésekben mindennél jobban mutatta Zsigmond érzékenysége, mert gyakran a nagy bajoknál is jobban bántották őt azok a tűszúrások, amelyeket Nápoly felől közvetve vagy közvetlenül kapott. Ez hajtotta őt utóbb a Cilleiek és a Habsburgok felé, akik a nápolyi Anjouk támadását megnehezítették; ez arra, hogy általános örökösévé Cillei Borbálától született leányának, Erzsébetnek férjét, Habsburg Albert főherceget tegye meg. Mindezen kívül minden alkalmat megragadott arra, hogy az Anjouk erejét Nápolyban törje meg; viszont az Anjouk sem mulasztották el, hogy a magyar trón birtoklásának jogát magyar területen meg ne támadják.

A sziciliai királyság birtoklásának kérdését az 1245-i lyoni zsinat vetette fel, amikor a pápa II. Frigyes császárt, mint sziciliai királyt, trónvesztettnek nyilvánította. Mátyás kortársának, XI. Lajos francia királynak felfogása szerint a hűbérúr a szabaddá lett hűbérrel (res nullius) szabadon rendelkezett, tehát

francia felfogás szerint legális volt az 1265-ben kelt pápai bullának az a rendelkezése, hogy a sziciliai királyságot Anjou Károlynak adta. Erre építették a francia államjogászok azt az érvelésüket, hogy miután az Anjouk francia királyi hercegek voltak, a francia király legális úton jelölte az 1382-ben kihalt nápolyi ág helyébe Lajos francia királyi herceget, e hercegi ág kihalásakor pedig, 1434-ben, Anjou René francia herceget.

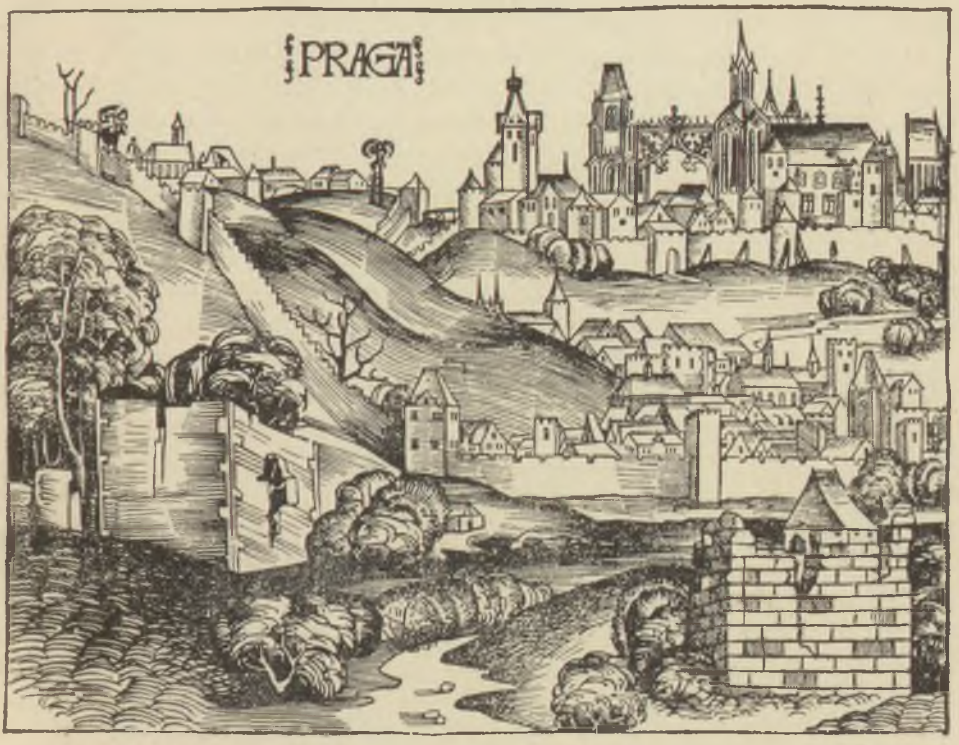
Ezzel szemben Aragónia jogászai azzal érveltek, hogy az 1245-ben letett Frigyes sziciliai király jogait felesége, Konstancia aragóniai hercegnő — Imre magyar király özvegye — Aragónia királyára hagyta örökül. Így történt, hogy Szicilia szigetét 1282-ben aragóniai csapatok szállották meg és hogy Anjou Károly fiát már csak Nápoly és Apulia királyává koronázta meg a pápa, aki ezzel a királyság megosztását elismerte (1288 május 26.).

Az Anjouk durrazzói ágából származó III. Károlynak, akit Nápolyban magyar királynak (roy de Ungrie) hívtak, Magyarországon született fia, László «magyar király», Magyarország visszaszerzésére indult tehát és ezért szövetkezett ellene Zsigmond király a milanói Viscontikkal és a nápolyi aragónokkal. Ennek a védekezésnek a vonalán kell keresnünk azt, hogy miért lépett milanói szolgálatba Hunyadi János és miért szövetkezett aragóniai Alfonz nápolyi királlyal, miért folytatta Zsigmond politikáját minden változtatás nélkül. Már most megjegyezzük, hogy Hunyadi János Alfonz nápolyi királyt Magyarország trónjára hívta meg, Aragóniával szoros szövetségre lépett, fia, Mátyás király pedig aragóniai hercegnőt vett feleségül, tehát Zsigmond és a két Hunyadi azonos eljárása arra mutat, hogy azonos veszedelem ellen védekeztek.

Ez a közös veszedelem a Nápoly felé vezető útvonalon tornyosult ; ott Nagy Lajos halála óta — Velence segítségével — új hatalom kezdett kialakulni a cillei grófok és az ausztriai Habsburgok birtokszerzései alapján. Habsburg Vilmos főherceg 1400-ban, velencei közvetítéssel, a Magyarországon született Anjou Johanna durazzói hercegnőt vette feleségül és már 1401-ben az Anjouk jogán igényt emelt a magyar trónra. 1406-ban bekövetkezett halála után a nápolyi útvonalon a cillei grófok hatalma erősödött meg. Cillei Borbálának Zsigmonddal kötött házassága olyan befolyást szerzett nekik, amely Zsigmond utódait, Habsburg Albertet és ennek fiát, Lászlót is az ő gyámságukban tartotta.

Ezalatt Nápolyban is megváltozott a helyzet. II. Johanna királynő 1431-ben Anjou Renét, majd aragóniai Alfonzot fogadta örökbe ; az előbbit azért, hogy Nápolyt az Anjouknak, illetőleg a franciáknak biztosítsa, az utóbbit pedig azért, mert Alfonz csapatai Nápolyt megszállották ; a nép melléje állott, Alfonz pedig a birtoklás jogát örökbefogadás útján kívánta biztosítani (affin qu'elle l'adoptast). IV. Jenő pápa ennek alapján adta meg neki, majd törvénytelen fiának, Ferdinánd hercegnek az elismerést. Időközben azonban Johanna királynő Alfonzot kitagadta és az utolsó Anjou herceget fogadta örökébe, kiről a nápolyi királyi cím Anjou René francia hercegre szál-

lott. Alfonz haláláig érezte azt a veszedelmet, amelyet Nápolynak az Anjoukhoz való ragaszkodása jelentett és ezért tartotta nagyra Hunyadi János szövetségét. Viszont a Habsburgok, nevezetesen V. László király, a franciákhoz közeledtek és ennek a közeledésnek a sikerét hiúsította meg a király halála és Hunyadi Mátyás megválasztása 1458-ban, s ezért nem ismerték el Mátyás ellenfelei a választás törvényszerűségét is. Szembenállásukat Dopsch Alfonz osztrák történetíró azzal magyarázta, hogy a «rendi választás» győzött

Prága látképe Schedel krónikájában. (1493.)

a dinasztiák megállapodásai fölött ; magyar felfogás szerint viszont nem rendi választás, hanem a nemzeti akarat megnyilvánulása volt a jogforrás.

Mátyásnak trónralépésekor az adott helyzettel kellett számolnia, bár maga sem sejtette, hogy milyen fejlemények származnak belőle.

Mátyás László király halálakor Podjebrad György cseh kormányzó fogságában volt, az ő leányát vette feleségül, neki magának pedig szövetséget ígért (1458 február 9.). Erre a magyar fedezetre támaszkodva tette magát királlyá Podjebrád (1458 március 3.) és hozta nehéz helyzetbe III. Frigyes császárt, aki kénytelen volt cseh királyul elismerni (1458 október 2.), vele szövetségre lépni és mindehhez 1459-ben Magyarország hozzájárulását is megszerezni.

Hogy ezek a dolgok a cseh és nem a magyar király helyzetét erősítették meg, azt világosan mutatta Mátyásnak az a törekvése, hogy III. Frigyessel megbéküljön és vele Grazban, 1462 április 3-án olyan szerződésre lépjen, melynek módosítását haláláig sem tudta kieszközölni. Vagy nem állott tehát mögötte, vagy nem sokat ért az 1458.-i cseh-magyar szövetség, vagy pedig Frigyesnek sikerült rokona, Habsburg Erzsébet lengyel királyné útján, — aki 1454 óta Kázmér király felesége volt és 1505-ig terjedő életében sok ügyben közvetített — az osztrák-cseh szövetség vonalát Lengyelországra kiterjeszteni és Magyarországot három oldalról körülvenni. A negyedik oldalról a török támadás jelei mutatkoztak ; ezt nem lehetett elhárítani, ha Mátyás nem békül ki a császárral, nem kapja vissza tőle Szent István koronáját és így az 1458-ban történt választást a törvényes koronázással nem tudja megerősíteni. Ha feltesszük, hogy erre azért is szüksége volt, mert vele szemben a császártól támogatott Jagellók a legitimitás alapján támasztottak követeléseket, akkor már nem látszik indokolatlannak, hogy Mátyás a koronáért 80,000 darab aranyat ajánlott fel. Külön kell választanunk azonban ettől a szerződésnek azt a részét, amely Frigyesnek a magyar királyi cím használatát megengedte, sőt Mátyás magtalansága esetére a trónt is odaígérte neki, akinek az örököse, Miksa főherceg akkor már élt. Ha Magyarország rendjei a gráci szerződést 1463 július 19.-én Sopronban megerősítették, akkor valószínűleg nem féltek attól, hogy a 22 éves király magtalanul hal meg vagy hogy Magyarországnak olyan királya lesz, aki más országoknak is ura, s ezért a magyar állam függetlenségét és jogait nem fogja megvédeni. Mindenesetre túlzás Bachmann osztrák-cseh történetírónak az a feltevése, hogy a szerződés nem tiltotta meg Mátyásnak, hogy ő maga viszont Frigyes császári méltóságára ne törekedjék. Mátyásnak ilyen irányú törekvése helyett inkább azt látjuk bizonyítva, hogy a III. Frigyessel kötött megegyezés első ízben tette neki lehetővé, hogy a török ellen fordulhasson.

II.

A török veszedelem abban az időben korántsem látszott akkorának, hogy a nagy tehetséggel megáldott, vállalkozó szellemű Mátyást visszatarthatta volna a másfelé kínálkozó alkalmak kihasználásától.

Ilyen alkalom volt az, hogy 1464 elején Katalin királyné meghalt, apósa pedig nyomban új feleséget ajánlott neki egy francia királyi hercegnő személyében. Podjebrad sietsége azt a látszatot keltette, hogy Mátyásra szüksége van, Mátyás tartózkodása pedig azt, hogy tudomást szerzett Francesco Sforza milanói herceg és Ferdinánd nápolyi király hasonló irányú érdeklődéséről.

Mátyás nem vehette komolyan ezeket az ajánlatokat, de egyes vonatkozásaikat mégis fontosaknak tartotta. A milanói herceg ugyanis már 1459-ben

azt a jelentést kapta követeitől, hogy Mátyás megválasztásában Velencének nagy része volt és hogy a király a magyar trónt nem örökjogon bírja. Mátyás tehát Ippolita Sforza nápolyi hercegnővel saját helyzetét erősíthette meg, hogy Zsigmond példájára ismét szembeforduljon Velencével, az olasz ügyek-

II. Pius pápa és III. Frigyes császár.

ben viszont a Sforzák oldalán jelenhetett volna meg. A kiszemelt Ippolita hercegnő még abban az évben Anjou René fiának, János calabriai hercegnek lett a felesége ; Mátyás erre hallgatással mellőzte az ajánlatot, s ugyanígy járt el az Anjoukkal szemben álló nápolyi király ajánlatával is. Nem lehetetlen egyébként, hogy mindkét tervét a velencei diplomácia hiúsította meg, nehogy a magyar király a köztársaság mögött Milanóval vagy Nápollyal szövetkezzék.

Terveinek kibontakozását sokkal inkább abban lehet keresnünk, hogy II. Pál pápa készült leszámolni a huszita cseh királlyal ; 1465 végén letette és kiátkozta, trónját pedig Kázmér lengyel királynak ajánlotta fel. Ugyanakkor Mátyást is fegyverre hívta fel apósa ellen, bár alig hihető, hogy Mátyás elhatározását pusztán ez indokolta meg és nem sokkal inkább az, hogy ha Csehország lengyel kézbe kerül, akkor a Jagellók a husziták ellen forduló császártól szabad kezet kapnak magyar igényeik érvényesítésére.

Egyelőre tehát meg kell elégednünk azzal a magyarázattal, hogy Mátyás király Kázmért kívánta megelőzni és ezért fogadta el a cseh katolikus rendek meghívását, akik a huszita György király által segítségül hívott Kázmérral, Habsburg Erzsébet férjével szembehelyezkedtek.

Podjebrad sokkal jobb diplomata volt, semminthogy a Szentszék támadásával szemben a nagyobb hatalmakat kihagyta volna számításaiból. Ha Frigyes Róma mellé állott, Podjebrad a pápaválasztást zsinatra kívánta bízni, az összehívandó egyetemes zsinatot pedig a nemzetekből, tehát a konstanzi, nem pedig a baseli zsinat mintájára kívánta összeállítani.

Az a nagy terv, amelynek szerzőségét neki tulajdonították, az európai nemzetek útján (per nationes) a pápát és a császárt egyszerre kívánta háttérbe szorítani. Ezért állította szembe a császárral a francia királyt és igyekezett ezért a magyar király semlegességét biztosítani azzal, hogy francia királyi hercegnő kezét kínálta fel neki. Várakozásában csalódott, mert Mátyás Prágában tiltakozott az ellen, hogy a cseh király a magyar állam nevében, annak tudta nélkül idegen hatalmakkal tárgyaljon ; ő maga a császár és a pápa hívásának engedve, mint később maga mondotta, megindult volt apósa ellen.

Podjebrad érdekei történetesen a magyar közvéleménynek azzal a felfogásával találkoztak, hogy Mátyást a török veszedelem miatt ültették a trónra, hivatása annak elhárítása ; a király tehát idegen uralkodó hívásának engedve ne fordítsa országának erejét idegen állam ellen addig, amíg a magáét kellően meg nem védelmezte és nem biztosította.

Amikor Mátyást Olmützben cseh királlyá választották, Brünnben pedig megkoronázták (1469), a megszorult Podjebrad Kázmér lengyel király fiát, Ulászló herceget örökbe fogadta és őt jelölte utódául. Mátyás ekkor már látta, hogy az 1463-i szerződésben használt adoptio és filius adoptivus kifejezésekkel jelölt örökbefogadás nem jelentette vérmesebb remények teljesülését és 1469-ben Podjebraddal kívánta magát örökbefogadtatni, hogy a cseh korona birtoklásához az örökjogot megszerezze. Podjebrad halála (1471 március 22) után azonban Csehország rendjei az utódul jelölt Jagello Ulászlót választották meg (1471 május 27), tehát Mátyás mindkét részről elutasításra talált.

Ha tisztán állott előtte, hogy Frigyes császár az 1463. szerződés rávonatkozó kifejezéseit üres szólamoknak tartja, akkor neki szintén el kellett határoznia, hogy milyen álláspontra helyezkedik és milyen célokat tűz maga elé.

A kérdésnek ezzel a részével foglalkozók rendszerint nem tettek különbséget Frigyes különböző jellegű birtokai : az ausztriai birtok (dominium), a német királyság (Regnum Germaniae) és a római császári méltósággal kapcsolatos európai főhatalom (imperium) között. Ha Mátyás arra számított, hogy az örökbefogadás útján megkapja a Habsburgok ausztriai birtokát, amelyet később megszállással birtokba vett, akkor a tényleges birtoklás elismerése csak örökbefogadás útján volt eszközölhető. Ha viszont Frigyes császár a magyar királyt nem fogadta be a Habsburgok közé, hanem saját fiát, Miksa főherceget jelölte általános örököséül, akkor Mátyás az ausztriai dominiumot csak a Habsburgok mellőzésével tarthatta meg. Mivel ez a német állam szerves része volt és adományozási jogát a német államfő gyakorolta, Mátyásnak arra lett volna szüksége, hogy magának ilyen adományozást eszközöljön ki. Mivel pedig Frigyes császár német királysága miatt ez lehetetlen volt, a választófejedelmek szavazatait kellett biztosítania, de Fraknói Vilmos kutatásai azt mutatják, hogy a szavazatok többségét nem sikerült megszereznie. Végül az európai főhatalomért való küzdelemben már más hatalmakkal is szemben találta magát és ezért még mindig hátra van annak megállapítása, hogy melyik volt a három cél közül az, amelyet Mátyás valóban maga elé tűzött.

Podjebrad cseh király.

Nem kívánunk olyan terveket tulajdonítani neki, amelyeket bizonyítani nem tudnánk meggyőző erővel, de arra kell gondolnunk, hogy a megoldás benne van abban a kitartásban, amellyel Frigyes az 1463-i szerződés betűit megtartani, Mátyás pedig megváltoztatni törekedett. Ebben az esetben Mátyás nyugati háborúival azt igyekezett elérni, hogy koronáját a Habsburgok helyett a maga jelöltjének biztosítsa ; vele szemben ugyanis a Habsburgok változatlanul az 1463-i szerződésben megállapított örökösödéshez ragaszkodtak, aminthogy Mátyás halála után, 1490-ben, ezen az alapon követelte a magyar koronát Miksa főherceg is.

III.

Lépésről-lépésre így jutunk el ahhoz a problémához, amelyet Mátyás szemei elé a Cilleiek hatalmának elmúlása, örökségüknek sorsa vetített és hosszú évek óta napirenden tartott.

Azokon a szlovén területeken, amelyeken át a magyarok a honfoglalás óta Itáliába és nyugat felé jártak, de amelyeknek átjáró-szerepe még nem találta meg a maga történetíróját, a század közepén Velence és a Habsburgok osztozkodtak. Cusin Fabio olasz történetírónak ide vonatkozó kutatásaiból megállapítható, hogy a Cillei-örökség felosztása körül felmerült ellentét a 60-as évek végén kölcsönös megegyezéssel megszűnt. Ez magyar szempontból körülbelül azt jelentette, hogy Mátyás király nyugat felé most már egy hatalom helyett kettőt talált útjában, viszont a Magyarország szövetségét kereső külső államoknak egy osztrák-velence iérdekközösség ellenállásával kellett számolniok.

Nem akarjuk azt mondani, hogy ez a helyzet az elszigeteltséghez hasonlított, de Mátyás királynak 1469 február 27-én Podjebrad György cseh királlyal, 1470 február 11.—március 11. között Frigyes császárral keresett személyes találkozása azt mutatták, hogy nehéz helyzetéből akár az egyik, akár a másik utalkodóval kötendő megegyezés útján szabadulni törekedett.

A szabadulás sikeres megyegyezések hiányában csak akként volt elképzelhető, ha Mátyás király az elődeitől használt útvonal megnyitását kierőszakolja és nyitvatartásáról gondoskodik.

A velencei köztársaság fejlett diplomáciája korán értesülhetett erről a tervről, amelyet egyébként az állandó török veszedelem, a magyar tengerpart fokozott védelme s az erre vonatkozó intézkedések is elárultak, mert évek óta kívánatosnak vélte a császárral való szorosabb együttműködést. E híreknél is nagyobb hatást váltott ki a magyarországi ellenzék egyes tagjainak Velencébe való menekülése, és ezeknek a közlései, vagy pedig — ha megfordítjuk a dolgot — a Velencétől támogatott és a magyar király erejét lekötő mozgalmak.

Az 1467-i, de még inkább az 1471-i felkelés szintén olyan tervbe illeszthető, melynek alapjellegét Mátyás törvényességének kétségbevonása adta meg, aminthogy a Cillei-örökségen osztozkodó Frigyes «magyar király» és velencei szövetségese éppen ezen az alapon remélték, hogy a Dunamedencében saját szempontjukból előnyös változást idézhetnek elő.

A Velencéhez csatlakozó horvát urakat, Szlavónia bánját, Janus Pannoniust (1469—70), aki valamikor Anjou Renének tett jelentős szolgálatokat, velencei barátaik azzal nyerték meg, hogy az Anjouk csillaga újból felkelt, mert mögéjük állott a francia király. Ugyanakkor Erdélyben a török veszedelem nagyságát emlegették és azzal vádolták Mátyást, hogy az ország védelmét elhanyagolta. Súlyos felelősség terheli ebben a vonatkozásban a Velencével kapcsolatban álló szlavóniai bánt, ki nagybátyját, Vitéz Jánost, az ősz prímást is maga mellé vonta, bár a kutatások jelen állásában nem tudjuk

Beatrix királyné. (Dombormű a budai királyi várban.)

eldönteni, hogy az Anjou legitimizmus állott-e a francia-velencei tervekből eredő mozgalom mögött, vagy pedig a Jagellók igyekezete, akiket most Frigyes császár fordított Mátyás ellen.

Úgy látszik, az előbbi feltevést igazolja az a szövetségi szerződés, amelyet 1470 április 17-én a velencei köztársaság az Anjoukkal kötött, akik a Nápolyban uralkodó, törvénytelen származású aragóniai Ferdinánd királyságát törvénytelennek nyilvánították és Nápoly visszavételére törekedtek, honnan egykor Magyarországot megszerezték. Az utóbbi feltevés kapcsán elegendő arra utalnunk, hogy a császárral szövetséges Kázmér Mátyás királyságát ugyanígy törvénytelennek nyilvánította ; kijelentette, hogy Magyarországba vonul és gyors menetben sietett Esztergom felé, ahol a felkelők élén Vitéz János bíborosérsek és Janus Pannonius szlavóniai bán várta. Mátyás Nyitra helyett, ahol a lengyelek megállapodtak, az érsek ellen indult, aki a csapás alatt megtört ; unokaöccse Velence felé vette útját és ezzel világosan megmutatta honnan kapott biztatást és hol remélt menedéket.

Talán legjellemzőbb, hogy a király Vitéznek összes javai szabad élvezetét felajánlotta, ha uralmának törvényességét elismeri. Kázmér lengyel királyt viszont az országgyűlés rendjei útján figyelmeztette, hogy a magyar államjog nem ismeri a leányági örökösödést. Kázmér erre példákat hozott fel a leányági örökösödés mellett ; Huber Alfonz osztrák történetíró is hasonlóképpen érvelt akkor, amikor kimutatni törekedett, hogy az 1463-i szerződés a leányági örökösödést állapította meg. Ez már azért is téves, mert abból Huber a Habsburgok jogait kívánta kihámozni, tehát ugyanazt tette, amit Kázmér király a lengyel Jagellók érdekében megkísérelt.

Ebben a fordulatos 1471. évben lett Mátyás előtt világossá annak szükségessége, hogy ha nem tudja elérni az 1463-i szerződés módosítását, akkor a trónöröklés biztosításáról kell gondoskodnia.

A velencei-osztrák-lengyel, valamint az Anjou-velencei támadás következtében a megoldás felé vezető út már arrafelé tűnt fel, ahonnan a felkelést megszervezték : az osztrák-velencei vonalon keresztül a nyugat hatalmai felé.

IV.

Arra, hogy Mátyás az európai főhatalom birtokára vágyott, elődeinek hagyományai nem nyujtottak kellő alapot. Inkább lehet ilyen merész kezdeményezést tulajdonítani Podjebrad cseh királynak, aki az általa javasolt európai szövetség tervében a császári méltóságot önmagának szánta. Mátyás a cseh királyénál jelentékenyebb birodalommal rendelkezett, és így nem lényegtelen hozzátennünk, hogy a német választófejedelmek szavazatával Podjebrad is csak forma szerint kívánta megszerezni a császári méltóságot ; az erőt a francia hatalomtól várta, melynek élén XI. Lajos király bevallottan a Karolingok egykori birodalmát igyekezett visszaállítani.

Ezért állott nagybátyja, Anjou René mögé, akit annak idején bátyja, III. Lajos nápolyi király 1434-ben örökbe fogadott és összes igényeit ráruházta. Ezért ajánlotta fel 70,000 francia keresztes vitéz részvételét II. Piusnak abban a hadjáratban, melyet a törökök ellen készült indítani, ha ő viszont René fiát, Anjou János kalábriai herceget Nápoly megszerzésében támogatja. Nyomban hozzátette azt is, hogy ellenkező esetben Podjebrad mögé áll, egyetemes zsinatot hivat össze és azzal fordul Róma ellen. Azt nem tette hozzá, hogy a cseh király császár akar lenni, ő pedig magának az európai nemzetekből alakítandó szövetség elnöki tisztét tartja fenn. A burgundi hercegtől szerzett értesülés azonban elég volt ahhoz, hogy Pius pápa Burgundiával és Velencével összefogjon a török ellen. Mivel e szövetséghez Magyarország is csatlakozott, ez volt az első szövetség, amely — Velencén keresztül — idegen hatalommal, Burgundiával hozta kapcsolatba Mátyás királyt.

Az olasz tervek elmúlása után XI. Lajos a kalábriai herceget Barcelónába küldte ; azonban a vele szemben álló burgundi herceg, Ferdinánd nápolyi és II. János aragóniai király azt mondotta, hogy a katalóniai hadjárat nápolyi terveket leplez. Így válik érthetővé az 1468.-i házassági ajánlat, amikor Mátyást aragóniai Beatrix nápolyi hercegnő kezével a burgundi vezetés alatt működő franciaellenes szövetkezésbe kívánták belevonni.

IV. Sixtus pápa éremképe.

Ugyanígy csatlakozott Burgundiához Habsburg Zsigmond tiroli herceg is, aki 1469-ben a burgundi udvarba látogatott és annak nagyszerűségétől elragadtatva kész eszközévé lett Károly hercegnek. Nem tudta, hogy a hatalmas uralkodónak azért van szüksége rá, hogy a Habsburgok elszászi birtokainak megszerzésével lehetővé tegye neki az előnyomulást Svájc, Savoia és Milano felé, ahonnan a milanói Sforzák Nápoly felé fogják majd segíteni. Mivel az 1468.-i fényes brugesi esküvő, amelyen Károly herceg York Margit angol hercegnőnek, IV. Edvárd angol király növérének hűséget esküdött, biztosította Anglia csatlakozását, ezzel voltaképpen befejeződött Franciaország teljes körülzárása.

Merész Károly abban a hitben volt, hogy most már lecsaphat ellenfelére és XI. Lajost a péronnei találkozáson foglyul ejtette. A király hiába küzdött a herceg diplomáciája ellen. Kasztiliával szövetkezett ugyan, de nem tudta megakadályozni, hogy a kasztiliai király leánya, Izabella hercegnő, atyja engedélye nélkül Ferdinánd aragóniai hercegnek ne nyujtsa kezét. A francia

jogászok erre Izabella nővérét jelölték örökösül, viszont annak francia vőlegénye, XI. Lajos fivére elhagyta menyasszonyát és a burgundi herceghez csatlakozott. Az 1471 november 1.-én Saint-Omerban kötött szerződés Merész Károly diadalát jelenti, mert az a nápolyi, aragóniai és kasztiliai spanyolokat is mögéje állította. Ugyanakkor IV. Edvárd burgundi segítséggel visszaszerezte trónját és ezzel a nyugati válság tetőpontjára hágott. Edvárd előbb XI. Lajos szövetségében Burgundia, most pedig Merész Károly Edvárd szövetségében Franciaország felosztásának tervét dolgozta ki. Ebben a tervben a nápolyi spanyoloknak is szerep jutott ; ezért állott a francia király Velence mögött annak a forradalomnak a rejtett előkészítésében, melyet a Nápolyra számító Anjouk Velence támogatása mellett Mátyás királynak szegeztek. Hogy a játékban Magyarországról is szó volt, azt mindennél világosabban mutatta Gian Galeazzo Sforza milanói hercegnek a velencei köztársaság ellen tett szövetségajánlata. Magyar szemmel nézve a szövetség éle Frigyes császár ellen is irányult és ez megkönnyítette Mátyás királynak azt az elhatározását, hogy a szlovén vidéken át, Itália spanyoljai, Burgundia franciái felé belekapcsolód- jék az európai kérdésekbe.

Magyarország királyának el kellett döntenie, hogy él-e az adott alkalommal és átlépi-e a Habsburgok, Jagellók és az Anjou-legitimitás árnyékában figyelő velencei köztársaság blokádvonalát.

Magyarországon is értesülhettek arról, hogy Merész Károly hatalmi fölénye tudatában már 1472-ben hadat üzent Franciaországnak, amely magára hagyatva nézett a reménytelennek látszó küzdelem elé. Szorult helyzetében a francia király Nápoly felé fordult s arra kérte Lorenzo di Medicit, a firenzei köztársaság urát, közvetítsen házasságot nővérének fia, Filibert savoiai trónörökös és Ferdinánd király leánya, Eleonóra nápolyi hercegnő között ; ennek fiatalabb nővérét, Beatrixot pedig kérje meg saját fia, Károly dauphin részére. Lorenzo di Medici válaszleveléből nemcsak az tűnt ki, hogy Eleonóra hercegnő már férjhez ment, hanem az is, hogy Firenze ura Burgundia mellé állott és elzárta Lajos király útját Nápoly felé. Merész Károly egyik jogásza, Johannes de Candida, ekkor már a herceg megbízásából Ferdinánd fiát, Frigyes herceget készült Burgundiába vinni, hogy Burgundia örökösnőjének, Mária hercegnőnek kezével olyan szövetséget alkosson meg, amely az európai főhatalmat jelentette.

Ezért keresett személyes találkozást vele Frigyes császár, aki Trierben (1473 április 20.) saját fia, Miksa főherceg számára kérte Mária hercegnő kezét, ellenértékül pedig kész volt fiától elvenni azt a római királyságot, amelyet Mátyásnak is odaígért, de amelyről senki sem tudta, hogy országot jelent-e vagy utódlási jogot.

Károly herceg a császárt ajánlatával együtt elutasította, mert hatalma tudatában sokkal többre vágyott. Leányát Zsigmond tiroli hercegnek kínálta feleségül abban a reményben, hogy császárrá lehet és a Rajna balpartját ő kapja hozományként. Ugyanígy vágyott René herceg birtokára is, mert

Mátyás király kálváriája.
(Az esztergomi székesegyház kincstárában.)

Lotharingia birodalmi hűbér volt és császársága esetén az övé lett volna. A Földközi tenger felé törekvő franciákkal szemben a Rhône-folyó vonalát, a régi arelatumi birodalmat igényelte, amire az nyujtott reményt, hogy a vele szövetséges Aragónia Nápoly királyával szövetkezett (1471 március 5.), aragóniai Ferdinánd felesége, Izabella kasztiliai királynő pedig Burgundiával fogott össze (1471 augusztus 12.). A saint-omeri szerződés (1471 november 1.) tehát záróköve volt annak a nagy koalíciónak, amely Károly mögött kialakult és amelyet burgundi Máriának Frigyes nápolyi herceggel kötendő házassága volt hivatva teljessé tenni.

A trieri szakítás hírére és talán annak hatása alatt Mátyás is határozott. Fegyverszünetet kötött a lengyelekkel (1474 február 21.) és feleségül vette aragóniai Beatrix nápolyi hercegnőt, akinek fivére, Frigyes tarantói herceg, burgundi Mária kezével Merész Károly birodalmát és hatalmi súlyát fogja örökölni.

Minden remény megvolt arra, hogy ezen az úton az 1462.-i szerződés módosítása biztosítható lesz.

V.

A király nem számolt Franciaországgal, mely a minden oldalról elszigetelt császár segítésére sietett, hogy így egyesült erővel megtörjék Burgundia erejét, Magyarországot pedig színvallásra bírják.

Együttműködésük alapja a trieri szakításon kívül Frigyes és Kázmér, a Habsburgok és Jagellók megegyezése volt (1474 március 11—13.). A császár Mátyás király erőit lekötve nyugat felé fordult, ahol a felsőrajnai városok erős izgalomban voltak amiatt, hogy Habsburg Zsigmond elszászi birtokait Burgundiának engedte át. Szövetségükhöz (konstanzi unió, 1474 március 9.) a svájci kantonok is csatlakoztak (október 21.), mire Zsigmond herceg visszakövetelte átengedett birtokait és a svájciak mellé állott (1474 március 30.). XI. Lajos felismerte a rajnavidéki csoportosulás fontosságát. Békét közvetített a császár és a svájciak között (1474 június 11.), azután zsoldba vette a svájciakat (1474 október 21.), 1474 utolsó napján pedig magával III. Frigyessel szövetkezett. Hogy ennek a koalíciónak mekkora volt a vonzóereje, azt Lotharingia csatlakozása mutatta (1475 január 30.), mert ezzel XI. Lajos lehetőséget nyert a leszámolásra. Csak Anglia magatartása jelentett nehézséget, IV. Edvárd azonban maga jött segítségére és megegyezett vele (Amiens, 1475 augusztus 29.).

Ebbe a nemzetközi helyzetbe kell beleállítanunk Mátyás 1475.-i békeszerződéseit, a cseh és lengyel ügyek formaszerű befejezését és a nápolyi házasságot 1476 végén, Magyarország nyilt csatlakozását a spanyol-burgundi szövetséghez, Mátyás király terveinek hozzáfűzését Merész Károly sorsához.

Merész Károly azzal rontotta el számításait, hogy az ellenfeleivel való leszámolásban haragjában lotharingiai René ellen indult. Már december 5.-én

bevonult Lotharingia fővárosába, Nancyba, de csak akkor vette észre, hogy René mögött a császár és a francia király áll. Ezeknek nevében indultak ellene a svájciak is, mire Károly arra gondolt, hogy a svájciak hátraszorítása után teljes erejével fordulhat René ellen, aki az Anjou-legitimizmus zászlóvivője volt és akit éppen ezért valamennyi ellenfele között a legveszedelmesebbnek tartott. Ezért egyezett meg 1476 újév napján Habsburg Zsigmonddal, ezért keresett összeköttetést a svájci kantonok háta mögött Tirol hercegével. A szerződésben büszkén sorolta fel a maga oldalán Angliát, Aragóniát, Portu-

VIII. Károly francia király éremképe.

gáliát és Magyarországot, de Mátyásnak ekkor már balsejtelmei voltak. Május 7.-én kelt levelében a török veszedelemre való hivatkozással lebeszélni törekedett Károlyt a hadjáratról, június 10.-én pedig közvetítését ajánlotta fel a svájci kantonoknak. Sejtelme sem volt arról, hogy a herceg velük szemben már csatát veszített Grandson mellett (1476 március 2.) és hogy éppen június 10-én bocsátkozott velök újabb csatába Moratnál (Murten), ahonnan 22.-én tizezer halott hátrahagyásával lóháton menekült hazafelé. Nápolyi szövetségesének, Ferdinánd királynak ifjabbik fia, Frigyes, aki hosszabb idő óta vendége volt, az ő oldalán lovagolt Nancyba és most mellőle indult hazafelé. Útközben találkozott a savoiai herceg özvegyével, Jolánta francia hercegnővel, aki akkor gyermekeivel együtt Genfben tartózkodott. A hercegnő Savoiát

féltette, tehát Burgundiának kívánt segíteni, de Károly herceg elvesztette a fejét: Jolánta hercegnőt gyermekeivel együtt elraboltatta és ezzel megpecsételte saját sorsát, mert a hercegnő bátyjához, XI. Lajoshoz folyamodott, a francia király pedig Lyonba sietett s ott várta meg a fordulat következményeit. A helyzet szálai most már Lajos kezében futottak össze, Frigyes pedig azzal a benyomással utazott haza, hogy Burgundia elveszett és Nápolynak Franciaországgal kell megegyeznie. Az események igazolták a feltevést. René herceg visszafoglalta Lotharingiát és a Nancynál eléje került Károly herceg 1477 január 5.-én holtan maradt a csatatéren. Február 1.-én Lajos király a francia hadak élén már Burgundia fővárosában, Dijonban állt.

A Burgundiára épített számítások tehát nem váltak be: Mátyás király magára maradt és új helyzettel kellett számot vetnie.

VI.

Mátyás utolsó éveinek diplomáciáját nyugat felé annak az új helyzetnek a kihasználása foglalkoztatta, amely burgundi szövetségesének tragédiája miatt bekövetkezett.

Igaz, hogy voltaképpen a Frigyes császárral való mérkőzésre készült fel és ebben a viszonylatban természetes szövetségese volt a francia királynak, de Franciaországgal nem volt összeköttetése és mindenütt Burgundia szövetségeseként volt ismeretes. Az is igaz, hogy XI. Lajos Burgundia pusztulása után természetes szövetségesét láthatta volna Mátyásban; Mátyás már június 22.-én hadat üzent Frigyesnek, de a Linz felé nyomuló magyar csapatok már nem tudták utólérni Frigyes fiát, Miksa főherceget, aki Merész Károly árváját és örökösét, Burgundi Máriát a németalföldi Gandban nőül vette (1477 augusztus 18.). Mivel pedig Mátyás királynak az a nápolyi hercegnő volt a felesége, akit a francia trónörököstől megtagadtak: semmi különös sem volt tehát abban, ha Mátyást nem hagyta érintetlenül az, hogy XI. Lajos figyelme a gandi kudarc után Itália felé fordult.

Lajos már 1478 január 9.-én békét kötött a velencei köztársasággal; a szerződés fontosságát inkább az adta meg, hogy Velence viszont a törökkel kötött békét 1479 február 25.-én és hogy a franciákhoz való csatlakozása, csapatainak a Levantéból történt hazarendelése és a Magyarországból Nápoly felé vezető úton való felállása némi összefüggésben lehetett azzal, hogy a török — ha nem is a francia-velencei összefogás fedezete alatt — Itália földjére tette át a háborút. A történetírók ebben az iszlám támadását látják, holott a valóságban a nápolyi király megtámadásáról volt szó, tehát a segítségére sietö magyar király is csak formailag került szembe a törökkel, mert voltaképpen apósának, Ferdinánd királynak sietett védelmére (Otranto felmentése, 1480). Hiábavaló volt tehát az a fáradozás, amellyel Mátyás a svájci kantonokat 1479-ben Frigyes császár ellen szövetségre bírta, mert

utóbbit már 1478-ban svájci zsoldosok segítették Milano ellen. Frigyes császár itt akaratlanul a francia-velencei szövetség megerősítésén dolgozott, bár azt is mondhatnók, hogy ekkor már Franciaország is Nápoly megszerzésére törekedett. Velencével megkötött szövetsége tehát igen közelről érinthette

A koronázó Nagyboldogasszony-templom (Mátyás-templom) Budán.

Magyarország királyát, aki Otranto felmentésével Nápolynak nyujtott hathatós támogatást.

Ettől kezdve a francia királynak, a német-római császárnak és Velencének az útjai párhuzamosan futottak, tehát a velencei-magyar kapcsolatokat nem tudjuk elválasztani Velence szövetségeseinek politikájától.

XI. Lajos nővérének, a Merész Károlytól súlyosan megsértett Jolánta savoiai hercegnőnek birtokain keresztül jutott el a Genfi tó, az Alpokon át

Milano felé. A svájci kantonok is azért nem csatlakoztak fenntartás nélkül Mátyáshoz, mert 1478-ban már ők támogatták Frigyest a milanói fejedelem ellen, aki Nápolynak és azon keresztül Mátyásnak volt a szövetségese. Akkor már Milano fölött szabaddá lett az útvonal Franciaország és Velence között és csak idő kérdése volt, hogy ez a francia-velencei összefogás mikor fogja megint éreztetni hatását a magyar politikában. Velence és a szultán megbékülése (1479) Magyarországot már közvetlenül érintette, mert attól kezdve Magyarországon is sejtették, hogy a török támadni fog. Mindössze az volt a meglepő, hogy Magyarország helyett Nápoly ellen vonult, ahol a Regnum Siciliae birtokában aragóniai Alfonz törvénytelen fia ült, aki helyett a francia király a maga rokonait állította előtérbe. Cusin Fabionak az az állítása, hogy az ekkor tervezett francia-magyar szövetség nem sikerült, valószínűleg arra vonatkozik, hogy Mátyás mozdította elő Frigyesnek egy francia hercegnővel, a francia udvarban nevelt Anna savoiai hercegnővel való házasságát, az Anjouk és az aragóniaiak ellentétének áthidalását, amint a firenzei követ jelentette. A házasság még 1478-ban létrejött, de a hercegnő már 1480-ban elhalt és a francia diplomácia hajója dagadó vitorlákkal fordult ismét Nápoly felé. Anjou René általános örököse, lotharingiai René, aki végleges elismerését egy 1481-ben kelt végrendeletnek (1481 december 10.) köszönhette, már 1480-ban megjelent Velencében, ahol páratlan szívességgel fogadták és nemességgel tüntették ki, benne a francia szövetséget ünnepelték. A magyar udvarban feltehetőleg értesültek a francia igényeknek Velencére építéséről, mert Mátyás vonakodott részt venni abban a koalícióban, amelyet sógora, Ercole d'Este, Milano, Firenze és Nápoly között a velencei köztársaság ellen alkotott meg ; inkább a dalmát partok védelmére szorítkozott, mint hogy a törökkel barátkozó köztársaság ellen támadott volna.

Mátyás királynak jó értesülései lehettek, mert Anjou René öröksége Károly dauphinra, a francia trón örökösére szállott és René lotharingiai herceg már az ő részére követelte a nápolyi királyságot. A követelés okait Johannes de Candida nápolyi menekült akként állította össze, hogy sejtették a francia udvar szándékait. Mikor az Anjouk megjelenése ismét esedékessé vált, ugyanakkor másfelől is veszedelem jelei mutatkoztak, mert az 1481.-i nürnbergi birodalmi gyűlés Mátyás királyt Németország ellenségévé nyilvánította. Hohenzollern Albert brandenburgi választófejedelem azzal érvelt, hogy mivel ő és a szász választó Magyarország szövetségesei, annak királyát sem lehet ellenségnek tekinteni. Szerinte a szerződéseket Csehország királyával kötötték, akinek személye Mátyáséval azonos, tehát csak véletlenül jelenti a magyar királyt, aki ebbeli minőségében nem kíván egyebet a német fejedelmektől a semlegességnél. Ha így áll a dolog, akkor ez a magyar államnak a német államtól való megkülönböztetését jelentette ; nem a német császári trón elnyerésére való törekvést, hanem a magyar király harcát Miksa «magyar király» ellen, a Miksa királyságától való szabadulást.

Éppen ez hozta nehéz helyzetbe Mátyást, mert nem kereshetett szövet-

séget XI. Lajos francia királynál, aki az 1481-i végrendelet birtokában Mátyás legközelebbi szövetségese, a nápolyi király ellen készült. Mikor 1482-ben burgundi Mária meghalt, Lajos úgy érezte, hogy Miksával szemben hátrányos helyzetbe került, mert azé lett Burgundia és vele az európai főhatalom. Nyomban szövetségre lépett IV. Edvárd angol királlyal (1482 szeptember 29.), de csak azért, hogy röviddel azután Miksa királytól előnyös szerződést csikarjon ki (1482 december 23.). Miksa és burgundi Mária leányának, Habsburg Annának kezével a franciák Nápoly megszerzésére számítottak, Mátyásnak tehát Nápoly védelmében is kerülnie kellett az összeütközést Franciaországgal. Ez pedig nem volt könnyű, mert egyrészt Velence a franciákkal szövetkezett (1484 július 7.) és közvetlen közlekedés céljából Milanót kínálta fel nekik ; másrészt pedig azért, mert a Milanón keresztül Velence felé vezető út Magyarország felé haladt tovább és XI. Lajos utasításából már a francia király magyar trónigényeinek összeállításán dolgoztak. A megbízott Ambroys de Cambrai, a párisi egyetem kancellárja, Szent Márton genealógiáját terjesztette az uralkodó elé, a Karolingokkal rokon mondabeli Florus királynak és Szent Mártonnak címerei fölé egyszerűen Magyarország címerét illesztette.

Igaz, hogy Lajos király 1484-ben meghalt, de fia, VIII. Károly már trónralépésekor felvette a sziciliai királyi címet ; Milano viszont kitartott a régi szövetségben és Bianca Maria Sforza hercegnő kezét Mátyás fia, Korvin János szerezte meg. A házasság a király eszméje volt, aki ettől fiának törvényesítésén kívül annak trónörökösként való elismertetését várta. Ezzel kívánta hatálytalanítani Frigyes és Miksa magyar királyságát és keresztezni Beatrix királynénak azt a tervét, hogy fivérének megszerezze Frigyes nápolyi herceg Franciaországban született leányát, Carlottát. Éppen ezért a királyné előtt gondosan eltitkolták a milanói házasság tervét, de ma már nem kételkedhetünk abban, hogy ez a francia és a nápolyi orientáció között megindult harc volt az, mi a házastársak ellentétének, legalább részben, alapja volt, Beatrix ugyanis rokonainak helyzetét Franciaország leszerelésével kívánta megszilárdítani. Ebben segített neki a velencei köztársaság és az utóbbinak kezére játszó, fiatal és minden áron felfelé törekvő királyi titkár, Bakócz Tamás. Az első mérkőzés a két irányzat között 1484-ben folyt le, mikor a milanói tárgyalásokat folytató Váradi Péter kalocsai érsek Bakócz miatt börtönbe került ; a második 1487-ben Mátyás diadalával végződött, mert Bianca Maria Sforza Korvin János menyasszonyává lett.

Azóta, hogy Mátyás Bécset megszállotta (1485 június 1.), egész figyelmét a császárhoz való viszonya kötötte le. Azért állott Frigyes császár mögé a velencei köztársaság is, amely az Adria elzárása miatt (Otranto óta) mégjobban igyekezett megszilárdítani a francia-velencei szövetséget. Miksa főherceg 1485-ben már azzal az elhatározással töltötte a telet Nürnbergben, hogy tavasszal Mátyás ellen vonul. A következő évben (1486) ő lett a római király, ami ezúttal már nem címet, hanem utódlási jogot jelentett. Miksa Mátyással szemben címezte magát magyar királynak és éppen 1486-ban adott hercegi

rangot Croy Károlynak, mert az az Árpádoktól származtatta magát. Amíg Velence támogatását élvezte, Velencére számított a francia király is, amikor 1486-ban megindult Itália felé. Egyelőre ugyan Provence grófságot szállotta meg és kebelezte be (1486 október 24.), de azután Anjou Károly nyomain onnan készült Nápoly felé, amelynek királyát törvénytelen uralkodónak nyilvánította.

Mátyás király fenntartás nélkül segítette megbántott sógorát. A pápai Ancona magyar lobogót tűzött ki és magyar védőség alá helyezkedett, de az a körülmény, hogy VIII. Ince Ferdinánd királyt francia segítségben bízva vetette átok alá, Mátyást gondolkodóba ejtette. A királynénak sikerült ura szemeit felnyitnia és rámutatnia arra, hogy a közös veszedelem VIII. Károly felől közeledik. Ezért olvassuk, hogy már 1487-ben magyar követség érkezett Franciaországba, ahol történetesen Anjou tartományban fogadták. A korabeli leírás szerint a magyar király Frigyes ellen kért szövetséget (souhaitait beaucoup l'alliance du roy), de a valóságban a régi angevin terveket hiusította meg, illetve szorította Nápolyra, melynek birtokát VIII. Károly az Anjouk jogán a maga részére igényelte. A királyi titkárrá előléptetett (1488) Johannes de Candida ekkor nyujtotta be a vonatkozó összeállítást (Des rois et royaume de Cecille) és nyitotta meg vele az utat Nápoly felé.

Beatrix királyné fínom érzékkel vette észre a fenyegető veszedelmet, amely 1489-ben valóban elkövetkezett. Amíg a franciabarát pápa Ferdinánd királyt, Beatrix fivérét, kiátkozta és alattvalóit felmentette az engedelmesség alól, addig Miksa király Frankfurtban megegyezett Károllyal és ezzel megadta neki a fedezetet a nápolyi hadjárathoz. Nem szabad felednünk, hogy Miksa király York Margit angol hercegnőnek, IV. Edvárd nővérének volt a veje ; Miksa ugyanekkor Dordrechtben Angliával szövetkezett és ez magyarázza meg, hogy Mátyás a most már angol-francia fedezet alatt ellene meginduló támadást azzal védte ki, hogy Angliával közvetlen kapcsolatba lépett. Ideje volt, mert Brandenburgnak hadat üzent és bár ügyesen védte magát azzal, hogy a háború a választó cseh birtokai miatt tört ki, maga is érezte, hogy emiatt szembekerült a német állam fejedelmeivel.

Ügyes sakkhúzással a franciabarát pápát kérte meg, hogy a közeledés útját egyengesse Franciaország felé. Azután a török háború megindítására tett ígéretet és ezzel odaérkezett, ahonnan trónralépésekor elindult : hosszú küzdelem után elérte, hogy Rómába, 1490 június 3.-ra kongresszust hívtak össze. A kongresszus tárgya a török hadjárat ügye volt ugyan, de a hatalmak minden fontosabb európai kérdést szóba akartak hozni és remény volt arra, hogy Mátyásnak sikerül elérnie az 1463.-i szerződés módosítását. Ebben a feszült várakozásban tett pontot a halál a nagy uralkodó nagy tervei után, 1490 április 6-án.

JEGYZETEK.

Mátyás király külpolitikáját a legtöbb vonatkozásban ismertette Fraknói Vilmos : La politique extérieure du roi Matthias de Hongrie. Revue d'histoire diplomatique. V. Páris, 1891. 383—418. l., Mátyás király levelei. Külügyi osztály. Két kötet. Budapest, 1893—95., Mátyás király magyar diplomatái. Századok, 1898—99. és külön. Budapest, 1900., La politica europea di Re Mattia. Corvina. I. Budapest, 1921, 13—24. l.

A Cilleiek hatalmának alakulásáról Cusin F. : Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo. 2 kötet. Milano, 1937.

Mátyás király uralkodásának törvényességéről a ferrarai követ 1459 május 23.-i jelentését közölték Nagy és Nyáry : Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából. I. Budapest, 1875. 51—53. l., Cusin id. m. II. 97. l. V. ö. Fraknói V. : Mátyás örökbefogadtatása Frigyes császár által. Budapesti Szemle és külön, Budapest, 1899.

Az 1465-i nápolyi ajánlatról Berzeviczy A. : Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok. Budapest, 1914. 7. és köv. l.

Az 1468-i házassági tervről u. ő : Beatrix királyné. Budapest, 1908. 106—108. l.

Velence szerepéről Kretschmayer H. : Venedig und Ungarn. Mélanges Manfroni. Scritti storici in onore di C. Manfroni. Padova, 1925, nyomán Cusin id. m. II. 151—61. l. A Velencétől megnyert Janus Pannonius költő szerepéről Huszti J. : Janus Pannonius és Anjou René. Minerva, Pécs, 1929., Janus Pannonius. Pécs, 1931. 81—93. l.

A burgundi kérdésről időrendi áttekintést nyujtott Van der Linden H. : Itinéraires de Charles, duc de Bourgogne, Marguerite York et Marie de Bourgogne. Bruxelles, 1936., Merész Károly halála után pedig Neubauer H. G. : Die burgundische Frage, 1477—1493. Erlangen, 1930.

A svájci kapcsolatokról Segesser A. Ph. : Die Beziehungen der Schweizer zu Matthias Corvinus, König von Ungarn, 1476—90. Luzern, 1860, még mindig a leghasználhatóbb összeállítás.

Egyes követségekről Simonyi E. : Magyar követség Franciaországban 1487-ben. Magyar Történelmi Emlékek. XIII. Pest, 1867. 215—19. l., Szabó K. : Egy svájci követ Mátyás udvarában. Budapesti Szemle. XIV. Pest, 1862. 143. l.

Ambroise de Cambrai összeállításáról Király I. : Szent Márton magyar király legendája. Budapest, 1929.

A francia udvar politikájáról Anjou René, valamint lotharingiai René hercegek életrajzain kívül Pontieri összefoglaló tanulmánya : Napoletani alla corte di Carlo VIII. Giovani de Candida, due suoi compendi di storia del regno di Napoli. Archivio storico per le Provincie Napoletane. XXIV. Napoli, 1938. 127—82. l.

Az 1472.-i milanói ajánlatról Nagy és Nyáry id. m. II. Budapest, 1877. 162. l.

Beatrix királyné nápolyi és francia kapcsolatairól v. ö. Berzeviczy Albert idézett műveit és rövid összefoglalását : Rapporti storici tra Napoli e l'Ungheria nell'epoca degli Aragonesi. Atti della Accademia Pontiana. LVIII. 1929.

Mátyás királynak a német császári méltóságra vonatkozó állítólagos törekvéseiről Fraknói V. : Mátyás törekvései a császári trónra. Budapest, 1914., Mátyás király és a Hohenzollernek diplomáciai érintkezése. Budapest, 1914., német átdolgozása : Die Hohenzollern und Matthias Corvinus, König von Ungarn. München, 1915.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A SZENTSZÉK

ÍRTA

GALLA FERENC

Középkori királyaink a kor szellemének és követelményeinek megfelelőleg úgy szorosan vett hitéleti és egyházkormányzati ügyekben, mint a nemzeti élet fontosabb ügyeiben sűrű összeköttetést tartottak fenn a római apostoli Szentszékkel. A XIV. és XV. század folyamán, amidőn az egyetemes egyház központi kormányzása hatalmas méretekben kialakult, a nemzetállam öntudatra ébredt és a török veszedelem egyre közelebbről fenyegette országunk határait, a követjárások szinte állandósultak. Királyaink rendszerint püspököket vagy egyéb főpapokat, a kancellária hivatalnokait és a külföldi főiskolákon járt világlátott papokat, olykor világi urakat bíztak meg követjárással.

A pápák egy-egy fontos ügyben szintén követeket, legátusokat, nunciusokat küldöttek az országba a királyokhoz és az ország főpapjaihoz. A követek megbizatása ideiglenes volt és valamely meghatározott ügyre vagy ügykörre vonatkozott. A legátusok ügyköre kiterjedt az egyházi reform bevezetésére és fenntartására, a visszaélések megszüntetésére, az eretnekek megfékezésére, a missziós ügyek és a keresztes hadjáratok támogatására. Az események alakulásával, az uralkodó életének, politikai viselkedésének szabályozására, sőt a trón betöltésének rendezésére is kiterjedt.[1]

A pápai követek esetről-esetre részletes utasításokkal (instructiones), továbbá a fejedelemhez intézett megbízólevéllel indultak útnak. A közlekedési nehézségek miatt rendszerint széleskörű intézkedési jogot kaptak a Szentszéktől. Hogy küldetésük folyamán a Szentszék tekintélyét minél nagyobb súllyal képviseljék, rendkívüli egyházi felhatalmazásokkal ruházták fel őket. Úgyszólván a pápák teljhatalmú megbízottai voltak. Bemutatkozásuk a királyi udvarban fényes fogadtatás közt folyt le. Küldetésük alatt jelentést tettek tárgyalásaikról és megtett intézkedéseikről a pápának. Megbízásuk befejeztével visszatértek Rómába és beszámoltak az elért eredményekről.[2]

Mátyás korában még nem épült ki sem a pápaság, sem a világi fejedelmek állandó jellegű diplomáciájának széleskörű hálózata. Ez a helyzet csak a következő század első felében alakult ki véglegesen. Azonban uralkodása alatt szinte állandóan útban vannak a pápai és királyi diplomaták Róma és Buda között. A nagy király állandó bekapcsolódása a világpolitikai esemé-

nyekbe, a török hadjáratok ügye, mely szünet nélkül napirenden van, a magyarországi hitélet és egyházpolitika ügyei sűrű követjárást igényelnek mindkét részről. A két Hunyadi idejében Carvajal János bíboros oldalkövet ismételten éveket töltött Magyarországon, hogy a török háborút előkészítse.

Ebben a korban az Egyház és az állam viszonya, az egyre mélyülő ellentétek mellett is, aránylag még mindig bensőséges volt. A pápaság a konstanzi zsinat után jórészt visszaszerezte régi egyetemes tekintélyét, de a középkorban élvezett külső hatalmát visszaállítania nem sikerült. Hazánkban a papság fontos politikai, gazdasági és szellemi tényező volt. A katolicizmus átjárta a nemzeti élet minden területét. Egyedül uralkodó, világnézetet adó vallás volt. A kor felfogása az eretnekséget és a hitszakadást a krisztusi egyház és a társadalom ellenségének tekintette, bár uralkodóink politikai számvetésében a vallásos indítóokok egyre kisebb helyet foglaltak el.

Mátyás sem magánéletében, sem uralkodásában nem mentes ugyan korának sajátos hibáitól, mégis mélyen vallásos és hithű fejedelem. Jellem és egyházias érzés tekintetében felette áll kora legtöbb uralkodójának. A pápákhoz küldött leveleiben, követeinek adott utasításaiban és a legátusokkal folytatott tárgyalásaiban erősen kidomborítja szeretetét, tiszteletét és ragaszkodását a Szentszékhez és az egyes pápák személyéhez. Érzelmei megnyilvánulnak az ünnepélyes pompában, amellyel az udvarába érkező pápai követeket, főképpen a bíborosokat fogadta és a kitüntető bánásmódban, amelyben őket állandóan részesítette. Trónon ülve, a királyné és a környezetében tartózkodó egyházi és világi főméltóságok jelenlétében fogadta az udvarában megjelenő pápai diplomatát. A legátus az Egyház nyelvén üdvözölte a királyt és átnyujtotta megbízólevelét. A király személyesen vagy tolmács által válaszolt. Gyakran élénk párbeszéd fejlődött ki közöttük azokról az időszerű kérdésekről, amelyek a kihallgatás folyamán szőnyegre kerültek. Ha a beszélgetésnek bizalmas jellege volt, a király elbocsátotta környezetét és négyszemközt tárgyalt a pápa megbízottjával.

Mátyás szerette hangsúlyozni, hogy Magyarország a nyugati Egyház védőbástyája a törökkel és legszilárdabb támaszpontja a huszita eretnekséggel szemben. Elismerte, hogy hazánk minden időben számíthatott a Szentszék erkölcsi és anyagi támogatására, de kiemelte a magyar nemzet és királyainak hagyományos hűségét és háláját a Szentszék iránt. Nem egyszer hivatkozott atyjának világraszóló érdemeire, amelyek szent örökségképpen őt is arra buzdítják, hogy kövesse Hunyadi János nyomdokait a hit védelmében. Önérzetesen hangsúlyozta személyes sikereit és mindenkor késznek nyilatkozott a pogányság és az eretnekség ellen kezdett harc folytatására, ha hazája érdeke, egyéni becsülete, a keresztény vallás védelme és a Szentszék tekintélye parancsolja. Óvatossága megóvta őt attól, hogy a pápai hatalom ellen

irányuló szövetkezésekben részt vegyen. Ismételten elutasította a felhívást, hogy az egyházszakadásra hajló nyugati fejedelmekkel a pápák erőszakos letételére vagy törvénytelen zsinatok összehívására vállalkozzék. A török háborúk ügye, amelynek lelkes támogatói minden időben egyedül a pápák voltak, továbbá külpolitikai törekvése, mellyel a cseh korona és a császári méltóság megszerzésére igyekezett, szintén visszatartotta őt attól, hogy a pápaság lelki hatalmát megtámadja.

Mindez azonban nem gátolta Mátyást abban, hogy a renaissance-kori diplomácia széles skáláját megszólaltassa a Szentszékkel folytatott tárgyalásaiban is. Céljainak eltitkolására, cselekedeteinek elpalástolására, a Szentszék titkos törekvéseinek ügyes leleplezésére a diplomáciai fondorlat minden eszközét igénybe vette. Olykor kíméletlen támadást, burkolt gyanusítást, alaptalan vádakat, keserű szemrehányást engedett meg magának a pápákkal vagy azok képviselőivel szemben, hogy kipuhatolja a pillanatnyi helyzetet és céljaitól elterelje ellenfeleit.[3] Mátyás ebben is kora gyermekének, sőt egyik legkiválóbb képviselőjének mutatkozik. Ízig-vérig renaissance-fejedelem. A középkori társadalmi és közjogi formák, a népeket összefogó vallási és politikai egység romjaiból fokozatosan kiemelkedő magyar nemzetállam öntudatos kifejezője, független királya, akit elsősorban az államhaszon, saját becsülete és nagyravágyása irányít nemzetének kormányzásában és külpolitikai vonatkozásokban egyaránt. Mátyás fényes szellemi tehetsége, hadvezéri és politikai lángelméje, a diplomácia szövevényes útjainak gyors és biztos áttekintése, határozott, céltudatos, ha kellett, erőszakos fellépése ennek az uralkodói típusnak kialakításában nagyszerűen érvényesültek.

Ebből a szempontból kell vizsgálnunk és értékelnünk Mátyás egyházpolitikáját és a Szentszékkel való összeköttetéseit is.

A renaissance átmeneti korszak az elhaló középkor és az új élet igézetét hozó újkor között. Még sok benne a középkori forma, mely fokozatosan elveszti életképességét, hatóerejét, de még nem alakult ki az új életforma, az individuális törekvések alakító munkájának eredménye. Mátyás mind a két kor szellemét és törekvéseit magáévá teszi uralkodásában, amint a helyzet megkívánja. Már nem hisz a középkori univerzalizmusban, mely egykor Európa népeit a keresztes hadjáratokra sarkalta, de azért állandóan a közös összefogás szükségességét hangoztatja a török ellen, hogy nyugati politikájától a Szentszék és az uralkodók figyelmét elterelje. A cseh hódítást hangsúlyozottan lelki motivumokra és eszményi célokra vezeti vissza a közvélemény előtt, holott nyilvánvaló, hogy főképpen hatalmi indítóokok ösztökélték a vállalkozásra.[4]

Könnyebb áttekintés végett Mátyás és a Szentszék kölcsönös érintkezését három összetartozó eseménycsoportozat szerint tárgyaljuk : I. egyházpolitikai ügyek, II. a török hadjáratok, III. a huszíták ellen indított háborúk.

I.

MÁTYÁS ÉRINTKEZÉSE A SZENTSZÉKKEL EGYHÁZPOLITIKAI ÜGYEKBEN.[5]

A virágzó középkorban a keresztény szellem mélységesen átjárta a társadalmi élet minden rétegét és hatalmas erkölcsi egységbe kapcsolta össze a népeket. Az Egyház feje, a pápa a keresztény család atyja, az elnyomottak menedéke, a fejedelmek legfelső ítélőbírája volt. A fejletlen világi hatalom elfogadta az alkotmányában bámulatosan kiépített és szellemileg óriási fölényben levő Egyház vezetését és személyi vagy hatásköri súrlódások esetén végre is meghajolt isteni tekintélye előtt.[6]

A középkor második felében a fejlődés folyamán új tényezők tűnnek fel, amelyek a hagyományos együttműködést zavarják. A szellemi és társadalmi egyetemességet meglazítják a gondolkodásban, vallásban és politikában jelentkező individuális törekvések. A világi hatalom öntudatra ébred és az Egyház gyámkodását lassanként lerázza magáról. Kialakulnak az öncélú nemzeti államok, amelyek egyéni utakon akarnak haladni.[7]

A római jog feléledése a fejedelmi mindenhatóság gondolatát érleli meg az uralkodókban, akik olykor megdöbbentő erőszakossággal érvényesítik korlátlannak vélt hatalmukat az Egyházzal szemben. A keresztény politikai elvek fokozatosan kiszorulnak az állami élet irányításából.[8]

Az elvilágiasodó állam nem elégszik meg önállóságának kivívásával, hanem jogkörébe kívánja vonni az Egyházat.

Beavatkozik a vallásos élet minden megnyilatkozásába. Megnyirbálja az egyházi kiváltságokat. Ellenőrzi a vagyonkezelést. Önkényesen lefoglalja a jövedelmeket. Magának követeli a főpapi székek betöltésének jogát.

Megindul egy fejlődési folyamat, mely az Egyházat beleilleszteni törekszik az állami élet szervezetébe és a fejedelmi hatalom eszközévé süllyeszti.

A pápaság kezdettől fogva küzd az Egyház szabadságáért és régi jogainak, kiváltságainak fenntartásáért. Felveszi a harcot a Hohenstaufok világuralmi törekvéseivel szemben, hogy megvédje az investituraharc vívmányait és az egyházi állam függetlenségét, amelyen a középkori pápaság lelki hatalma nyugodott. Angliában küzd a clarendoni cikkelyekbe foglalt királyi mindenhatóság ellen. Az Unam Sanctam bullában kifejti az egyházi és a világi hatalom viszonyát szabályozó elveket.[9]

Azonban amíg a világi hatalom a nemzeti állam kialakulásával folyton erősödik, a pápaság külső tekintélye szemmelláthatón hanyatlik. Vele együtt ellanyhul a vallásos élet, elhalványulnak a középkori életeszmények.

A babiloni fogságnak nevezett avignoni tartózkodás idején rendszerré vált a javadalmak betöltésének fenntartása, ami rést ütött a kánoni választás elvén és utat nyitott a királyi beavatkozás számára. Az egyházi

Zsigmond király arcképe. (Nürnberg, Városháza.)

javadalmak megadóztatása és a pápai pénzgyüjtők megjelenése elégedetlenséget szított a kúria ellen.

A wormsi konkordátumot követő korszakban a püspöki és apáti méltóságot kánoni választással töltötték be Európaszerte: a püspököt a székeskáptalan, az apátot a monostor szerzetesei választották. A választás eredményét a Szentszék megerősítette (confirmatio). A különféle kisebb javadalmakat (kanonoki, plébánosi, oltárjavadalom) a püspök töltötte be. Kegyuraság (patronatus) esetén a kegyúr (patronus) jelölése, bemutatása (praesentatio) előzte meg a kinevezést.

Idővel a pápák mindsűrűbben maguknak tartották fenn az egyes javadalmak betöltésének jogát (reservatio).[10] Eljárásuk a pápai joghatósági főségen alapszik, amelynél fogva Szent Péter utódai, a pápák Krisztus rendelkezése szerint teljes kormányzói hatalmat gyakorolnak az Egyházban. A javadalomfenntartás kiterjedt a monostorokra is. Az apátságot, mint javadalmat,[11] a választás mellőzésével világi papok, főpapok, sőt világi személyek is megkaphatták a Szentszéktől (commenda). A pápák gyakran idegeneknek, elsősorban a kúriában működő főpapoknak adományozták a különféle javadalmakat, akik nem ismerték az illető nemzet nyelvét és a legtöbb esetben el sem foglalták állásukat. Mivel a renaissance fokozódó fényűzésében a javadalom sok pap szemében az anyagi jólét forrásává alacsonyult, szokásba jött a javadalomhalmozás, s egy főpap kezében több kisebb-nagyobb javadalom összpontosult. A rezerváció nyomán kifejlődött a különféle adományok (annata, servitium) beszolgáltatásának a szokása. Az új javadalmas jövedelmének arányában bizonyos meghatározott összeget tartozott fizetni a kúriának.[12]

A pápai adományozással kapcsolatos túlzások aláásták a kúria tekintélyét, szították az elégedetlenséget és alkalmat adtak a feltörekvő nemzeti államoknak az Egyház ügyeibe való beavatkozásra. Elégedetlenek voltak a választást eszközlő szervek, mert megfosztották őket a kánonokban biztosított és évszázadokon át gyakorolt joguktól. Elégedetlen volt a papság, mert gyakran idegeneknek vagy olyanoknak adományozták a javadalmakat, akik valamely hathatós pártfogó segítségével folyamodtak érettük. Elégedetlenek voltak a kegyurak, mert elvesztették bemutató jogukat. Főképpen pedig elégedetlenek voltak a hatalomra törekvő uralkodók, mert kizárták őket a javadalomadományozásból. A XV. század folyamán uralkodók és országgyűlések egyre erélyesebben lépnek fel a Szentszékkel szemben, hogy a javadalombetöltésnél jogokat szerezzenek maguknak. A korszellem kedvezett törekvéseiknek.

Az egyházszakadás kedvező alkalmat nyitott a világi hatalomnak, hogy szinte korlátlanul és ellenállás nélkül rendelkezzék egyházi ügyekben.

A pápák és ellenpápák egymás ellen harcoltak a hatalomért, egymást közösítették ki a keresztény világ megbotránkoztatására. A hosszantartó szakadás végzetes tájékozatlanságot idézett elő a hívek között az igazi pápa

személyének megállapításában. A sűrű köd olykor még a tudós és szent elméket is megülte egy időre. Az egyes nemzetek állásfoglalását (obedientia) éppen a kevésbbé hivatottak, a fejedelmek döntötték el, akik rendszerint országuk és családjuk érdekeit tartották szem előtt. Meghódolásukat súlyos egyházjogi engedményekkel fizettették meg.

A két hatalom között keletkezett harc és a szakadás megszüntetésére irányuló tapogatózások a pápaságra veszedelmes tanok kialakulását segítették elő. Ezek az úgy nevezett zsinati elméletek azt hirdették, hogy az Egyház teste — a hívek egyetemessége — független a fejtől, a pápától. Az egyházi hatalom a hívek közösségében gyökerezik, amelyet az egyháziakból és világiakból álló egyetemes zsinat képvisel. A pápa csak végrehajtó hatalommal rendelkezik, melyet az Egyháztól kapott (Caput ministeriale). A zsinat tehát a pápa felett áll (Synodus supra papam). Felelőségre vonhatja, leteheti őt. A zsinatot a világi hatalom legfőbb képviselője, a császár is összehívhatja.

A XV. századi reformzsinatok igyekeztek megvalósítani ezeket a szélsőséges tanokat, melyek nem voltak összeegyeztethetők a hagyományos tanítással. Ezek a széles körben elterjedt tanok közvéleményt teremtettek és mintegy vad televényt alkottak, amelyben könnyen felburjánzottak a világi hatalom egyházpolitikai visszaélései.[13]

A királyok, országgyűléseik és rövidlátó papságuk szolgai hozzájárulásával, egymásután foglalják el az egyházi élet fontosabb állásait, ami a pápaság kiszorítását és végső elemzésben nemzeti egyházak kialakítását célozta. Megszerzik a főpapi székek betöltésének jogát. Az országgyűlés ügykörébe vonják a főpapság fegyelmi és javadalmi ügyeit. A papságnak a világi törvényszékek joghatósága alól való mentességét (privilegium fori) a legtöbb helyen tetemesen korlátozzák. Az egyháziak bíráskodását világi természetű ügyekben megszüntetik. A pápai legátusok bírói tevékenységét megszorítják. Megakadályozzák a római törvényszékekhez való fellebbezéseket és a helyi törvényszékekhez utasítják a peres feleket. Megtiltják a kúria által előírt különféle díjak, járandóságok folyósítását. A pápai bullák és egyéb intézkedések kihirdetéséhez előzetes királyi hozzájárulást (placet, placetum regium) írnak elő. Gyakran még a hitélet apróbb megnyilatkozásaiba, továbbá a házassági ügyekbe is beavatkoznak.

Törekvéseiket, melyek valósággal gúzsba kötötték az egyházi életet, úgy szerették feltüntetni az uralkodók, mint kegyúri jogon, tételes pápai adományozáson, nemzeti szabadságon és ősi jogszokáson alapuló kiváltságokat. A valóságban ezeknek a törekvéseknek vajmi kevés közük volt az említett jogcímekhez. Nem voltak azok egyebek újabbkeletű kezdeményezéseknél, vagy az idők folyamán felbukkanó próbálkozásoknál, melyeknek lassú kijegecesedését a korszellem és a zavaros egyháztörténelmi körülmények segítették elő. Egy elszigetelt eset elegendő volt arra, hogy szerzett jog és ősi jogszokás címén állandó kiváltság biztosításának vesse meg alapjait.[14]

A vázolt történeti fejlődés folyamán alakult ki Franciaországban, az Egyház elsőszülött leányánál, az 1438-iki bourgesi Pragmatica Sanctióban összefoglalt egyházpolitikai elvek összesége, melyeket «gallikán egyház szabadsága, gallikán szabadságok» címen ismer az egyháztörténelem.

A konstanzi zsinat után uralkodó pápák céltudatosan küzdöttek a pápaság központi hatalmát veszélyeztető szétforgácsolódás, valamint a világi hatóság illetéktelen beavatkozása ellen. A pápai tekintélyt részben helyreállították és a hitegységet egyidőre megőrizték, azonban a világi hatalom térfoglalását nem tudták teljesen visszaszorítani a régi keretek közé. Az egyén és a nemzet érvényesülésének kedvező korszellem, melyet a folyton szélesebb körben hullámzó humanizmus is fűtött, éppen nem támogatta törekvésüket. Az államok hatalmi és érdekpolitikát követtek az Egyház rovására, még közvetlenül a pápák szemei előtt is. Velence, mély vallásossága mellett, ebben a tekintetben következetesen vezetett. Márk állandóan harcban állott Péterrel.

A század végén a kúria elvilágiasodása, a pápák családi politikája és uralkodásuknak világias színezete háttérbe szorította a pápai méltóság erkölcsi jellegét és tág teret nyitott a világi hatalomnak az egyes országok egyházi ügyeiben.[15]

*

A nyugateurópai egyházpolitikai törekvések ama benső kapcsolatok folytán, melyek hazánkat a nyugati eszmeáramlatokkal minden időben összekötötték, a magyar egyházi életben is érvényesültek. A középkori vallási és társadalmi eszményiségek elhalványulása, a pápaság külső tekintélyének lehanyatlása és a javadalomfenntartás rendszeres kiszélesítése érlelte meg nálunk is az elvilágiasodó nemzeti királyság fokozatos térhódítását az egyházi ügyekben. Azonban nemzetünk hagyományos ragaszkodása az apostoli székhez, a török kérdés, mely a pápaság állandó erkölcsi és anyagi támogatását igényelte, végül belpolitikai válságaink a század folyamán megakadályozták a nyugaton felülkerekedő szélsőséges irányzat kifejlődését.

Az új egyházpolitika határozott jelentkezése és következetes kiépítése Zsigmond király félszázados uralkodásával kezdődik.[16]

Zsigmond magatartását az egyetemes egyház időszerű eseményei irányították. Mindaddig, amíg Zsigmond hű maradt a Rómában székelő törvényes pápákhoz, a pápai szabadadományozás gyakorlata korlátlanul érvényesült a püspöki és kisebb javadalmak betöltésében. A király és Mária királyné csak közbenjárás által tudták kedveltjeiket javadalomhoz juttatni. Zsigmond nem egyszer idegenek érdekében fordult a pápához. Ilyenirányú lépések megakadályozására iktatták be az 1387-iki királyválasztó országgyűlés hitlevelébe azt a kikötést, hogy a király magyarországi egyházi javadalmaknak idegenek részére való adományozásáért a pápához nem folyamodhat.

IX. Bonifác (1389—1404) számtalan esetben élt a fenntartás jogával, mégis többször elfogadta a kánoni választást és a királyi és magánkegyúri

bemutatást kisebb javadalmak betöltésénél. Alsáni Bálint bíborosnak, Pécs püspökének és János boszniai püspöknek megengedte, hogy a káptalanukban megüresedő javadalmakat egyízben önállóan betölthessék.[17]

Domenico di Bartolo: Zsigmond udvari emberei körében.
(Részlet a sienai székesegyház padlózatából.)

Amidőn a kilencvenes évek elején IX. Bonifác Miklós bécsi papot pozsonyi kanonokká kinevezte, a városban tartózkodó király, a káptalan felett gyakorolt kegyúri jogára és a kinevezett idegen származására hivatkozva, megtiltotta, hogy az új kanonokot beiktassák. Elrendelte, hogy a jövőben minden

kinevezéshez az ő jóváhagyása szükséges és kijelentette, hogy országában csak pápai bulla alapján senki sem nyerhet többé javadalmat. Azonban a király fellépése és elvi kijelentése nem változtatott a pápai fenntartás rendszerén.[18]

A század végén Zsigmond testvére, Vencel német király, és a francia király megegyeztek abban, hogy felszólítják Bonifácot és az Avignonban székelő ellenpápát, hogy az egyházszakadás megszüntetése végett mondjanak le méltóságukról. A tervhez Zsigmond is csatlakozott. Bonifác ezért Nápolyi László trónkövetelő pártjára állott. Erre Zsigmond felmondta az engedelmességet Bonifácnak. A főpapok és a papság nagyrésze megmaradt a törvényes pápa hűségében.[19]

A viszály idején Zsigmond széleskörű intézkedési jogot szerzett magának egyházi ügyekben. Törekvésére alkalmat adott a nyugati országokban, elsősorban Franciaországban megnyilvánuló egyházellenes intézkedések egész sora, amelyek az említett kibontakozási kísérletekkel voltak kapcsolatosak. Az 1404-iki országgyűlésen, miután leverte a lázadást, nagyfontosságú rendelkezést bocsátott ki a javadalomadományozás és a pápai bíráskodás ügyében.

Előadta, hogy IX. Bonifác a vele tartó papsággal együtt minden ok nélkül ellene fordult, sőt koronájától megfosztani igyekezett. Ezért elrendelte, hogy az összes egyházi javadalmakat, melyeket a pápák közvetlenül vagy megbizottaik által szoktak adományozni, ezentúl csak királyi hatalmából és az ő hozzájárulásával lehet elnyerni. Megtiltotta, hogy a pápai kinevező levelek birtokában levő papokat (bullások) az ő felhatalmazása nélkül bármily egyházi javadalomba befogadják. Még az egyházi és világi kegyurak bemutató jogát is magához vonta. Azonfelül érvénytelenítette a Szentszék és a nevében működő bírák által kibocsátott idéző- és ítéletleveleket és javadalom-, jószág- és fővesztéssel fenyegette meg azokat, akik ilyen leveleket királyi engedély nélkül kihirdetnek, elfogadnak vagy végrehajtanak. Általában a pápától és megbízottaitól származó iratok érvényes kihirdetéséhez királyi beleegyezését írta elő.[20]

Zsigmond nem maradt a puszta rendelkezésnél. Pártállásuk miatt úgyszólván az összes püspököket elmozdította, vagy áthelyezte, javadalmaikat lefoglalta és királyi kormányzók kezelésére bízta. Az általa kinevezett főpapokat választott püspököknek (Episcopi Electi) nevezte, amilyenek a kánonilag választott püspökök voltak pápai megerősítésük és püspökké szentelésük előtt. Bár ezek a választott püspökök a megerősítés híján nem szenteltették fel magukat, mégis gyakoroltak bizonyos egyházkormányzati jogokat, amelyekhez a püspöki felszentelés nem volt szükséges. Azonfelül elfoglalták javadalmukat.

Ezeknek az intézkedéseknek, bár átmeneti jellegűeknek látszanak, nagy jelentőségük volt a kegyúri jog fejlődése szempontjából. A XVI. és XVII. században a király által kinevezett püspökök éveken keresztül elhanyagolták, hogy pápai megerősítésüket kérjék, ugyanakkor azonban püspöki

joghatóságot gyakoroltak, püspöki jelvényeket használtak és résztvettek az országgyűlés tárgyalásain.[21]

Bonifác pápa és közvetlen utódai sohasem ismerték el a király rendelkezéseit és a körülményekhez képest gyakorolták a szabad adományozás jogát. Ugyanakkor azonban a király is többízben rendelkezett az egyházi javadalmakkal, amit viszont a pápák nem fogadtak el.

A konstanzi zsinatot közvetlenül megelőző évek szintén alkalmasak voltak arra, hogy Zsigmond akadály nélkül kövesse a szakítás elején választott cselekvési irányt. A pisai álzsinat eredményeként a törvényes pápa mellett két ellenpápája volt a kereszténységnek. Zsigmond a nagy politikai ügyességgel forgolódó XXIII. János ellenpápához csatlakozott, mert úgy látta, hogy Vencel letétele és Ruprecht halála után az ő segítségével szerezheti meg legkönnyebben a német királyságot. Előterjesztésében azt kérte tőle, hogy a különféle javadalmakat mindig szabadon adományozhassa és ezt a jogot utódainak is átadhassa. A pápa csak a megerősítésre szorítkozzék. Ha ebbe nem egyeznék bele, ígérje meg legalább azt, hogy a javadalmakat azoknak fogja adományozni, akiket a király névszerint írásban megjelöl, bemutat. Továbbá még azt kérte a pápától, hogy a felkelésben résztvevő főpapokat fossza meg állásuktól, vagy legalább helyezze át, őt pedig oldozza fel az egyházi javak jogtalan elfoglalásáért érdemelt egyházi fenyítékektől.

Bár János ellenpápa az egyes fejedelmeket jogfeladás árán is kész volt lekötelezni magának, sem a javadalomadományozás átruházására, sem a bemutatójog engedélyezésére nem volt rábírható. Sőt 1410-ben az összes magyarországi javadalmakat magának tartotta fenn. IX. Bonifác joggyakorlata és XXIII. János ezen intézkedése feltétlenül hozzájárult ahhoz, hogy a következő évtizedekben a pápai rezerváció úgyszólván kiszorította a kánoni választást Magyarországon.

A forma, amellyel Zsigmond a javadalomadományozás vagy legalább a bemutatás jogát kérelmezi, nyilvánvalóvá teszi, hogy korábban tett erőszakos rendelkezései ellenére sem volt jog szerint való birtokában annak, amit a pápától kért. Az a körülmény pedig, hogy felmentést kér a javadalmak felett való önkényes rendelkezéseivel szerzett egyházi büntetésektől, megint csak azt bizonyítja, hogy a valóságban nem ősi jogokra és szokásokra, hanem pusztán a politikai helyzet sugalmazta erőszakra alapította eddigi eljárását.[22]

A konstanzi zsinat folyamán (1414—18) nagy ingadozás észlelhető a javadalmak betöltésében. Püspökök, a törvényes pápa és az ellenpápa, valamint a király igyekeznek élni a kinevezés jogával. Ugyanakkor a választás eseteivel is találkozunk. Jellemző esetként megemlítjük a veszprémi püspöki szék betöltését 1417-ben.

Még V. Márton megválasztása előtt Zsigmond Rozgonyi Péter dömösi prépostnak adományozta a püspökséget. Kinevező levelében ugyanazokat a kitételeket használta, amelyeket a kánoni választást eszközlő székeskáptalanok használtak, amidőn a választott püspököt apostoli megerősítésre

felterjesztették : eligimus, nominamus et praesentamus. A nevezett püspökséget és egyházat mindennemű egyházi és világi jogaival és tartozékaival együtt kegyúri joga hatalmánál fogva a választottnak adományozta, a püspökséget összes jogainak teljességével ráruházta. Ezek alapján a veszprémi káptalannak meghagyta, hogy Rozgonyit a veszprémi egyház igazi püspökének és főpásztorának ismerje el.

Ezek a súlyos kitételek valóságos kinevezést fejeznek ki. Azt mutatják, hogy a király a káptalan szerepét akarja magának megszerezni a főpapi székek betöltésénél és már csak a megerősítés jogtényét hagyja a pápának. A következő évtizedekben és évszázadokban a királyi püspökkinevező levelek sablónjává válnak és állandósulnak a magyar kancellária gyakorlatában.

Valószínű azonban, hogy a királyi kinevezésben foglalt széleskörű és mélyreható kegyúri jogokat Zsigmond király sem tartotta szilárdan megalapozottaknak, mert a veszprémi káptalan ragaszkodott a kánoni választás jogához és a választást meg is ejtette. A választó testület erélyesen kikelt úgy a királyi beavatkozás, mint a pápai rezerváció ellen, mégis a békesség kedvéért Rozgonyit választotta meg veszprémi püspökké. V. Márton csak 1424-ben nevezte ki a választottat Veszprém püspökévé, miután a IX. Bonifác által kinevezett püspök meghalt. A kinevezés azonban nem vette figyelembe sem a király, sem a káptalan közreműködését, hanem egyenesen rezervációval töltötte be a püspökséget.[23]

A XV. század végén az a felfogás uralkodott a magyar közvéleményben, hogy a konstanzi zsinat V. Márton pápa hozzájárulásával az egyházszakadás megszüntetésében sikeresen közreműködő Zsigmondnak megadta a javadalomadományozás jogát. Ez a felfogás a következő évszázadokban a királyi püspökkinevező jog egyik fontos alapját alkotta.

Azonban a jog adományozását tartalmazó bullát a mai napig senkisem látta. A zsinati jegyzőkönyvek és a zsinatról fennmaradt részletes tudósítások, továbbá a pápai regesták sem szólnak róla. Közvetlen adatok híján a kérdést csakis a zsinat után folytatott gyakorlat segítségével dönthetjük el. Már pedig V. Márton, amint az egyházi életnek egyéb terén, úgy itt is arra törekedett, hogy a pápaság hatalmát és tekintélyét helyreállítsa és megóvja a korszerű áramlatokkal szemben. A magyarországi javadalmakat is a legtöbbször rezervációval töltötte be és csak a kisebb javadalmaknál adott olykor-olykor helyet a királyi és magánkegyúri bemutatás kiváltságának. A század közepén kötött konkordátumok megszorítják ugyan a pápai szabad adományozást, de nem a királyi kinevezés vagy bemutatás, hanem a régi kánoni választás javára. Egyébként arról nincs tudomásunk, hogy Zsigmond vagy közvetlen utódai külön magyar konkordátumot kötöttek volna a pápákkal. A rezerváció rendszerének korlátlan érvényesülése ebben a korszakban arról tanúskodik, hogy a németekéhez hasonló konkordátum nem is jöhetett létre.[24]

Zsigmond utódai alatt a magyarországi javadalmak betöltése szinte kizárólagosan rezerváció által történt. Alig van néhány tételes adat annak bizonyítására, hogy a régi kánoni választás még érvényben volt. A kisebb javadalmaknál előfordult a kegyúri bemutatás esete, bár olyan esettel is találkozunk, amidőn a királyi kegyúri jog elismerése mellett a pápa rezervációval nevezi ki a kegyúri jelöltet. IV. Jenő pápa 1443-ban egyszersmindenkorra magának tartotta fenn a magyarországi társaskáptalanokban megüresedő előkelőbb méltóságokat, de figyelembe vette az uralkodó közbenjárását. A püspökkinevezés csak pápai fenntartással ment végbe.[25]

A pápai fenntartás rendszere az államhatalom visszahatását váltja ki. Uralkodóink arra törekszenek, hogy főképpen a püspöki székek és az előkelőbb javadalmak betöltésében jogot biztosítsanak maguknak. Törekvésüknek kedvez a nyugati országokban éppen ezekben az években kijegecesedő egyházpolitika, a baseli álzsinat tobzódása és a német konkordátum megkötése. Jogcímül ők is a királyi kegyúri jogot használják, amelynek érvényességét az ország összes egyházaira és javadalmaira kiterjesztik. Hogy egyre céltudatosabb törekvésüknek nagyobb súlyt adjanak, az országgyűléseken nagyjelentőségű elvi megállapításokat szegeznek le a királyi kegyuraság és a javadalombetöltés tekintetében, ami elősegíti a királyi igények jogosultságának széles körben való elismertetését a magyar közvéleményben. Egyre jobban kidomborodik az a felfogás, hogy a magyar király egyházjogi kiváltságai Szent Istvánra vezethetők vissza, aki a legendák és krónikák szerint a pápától kapott hatalmánál fogva püspökségeket alapított és püspököket nevezett ki. A két hatalomnak e kölcsönös küzdelmében a pápaság egyelőre még hajlíthatatlan kiépített állásának megtartásában, de meg kell állapítanunk azt is, hogy a világi hatalom fokozódó erővel tör előre a maga útján.

A következőkben csupán néhány, a fejlődés szempontjából jelentősebb mozzanat kiemelésére szorítkozunk.

Albert király 1439-ben arra kötelezte magát, hogy a különféle egyházi és világi méltóságokat nem adományozza idegeneknek, hanem csak magyaroknak. A király ígérete a gyakorlatban csupán annyit jelentett, hogy nem jár közben idegenek érdekében a pápánál és a kegyúri javadalmak betöltésekor csakis magyarokat terjeszt elő.[26]

Az uralkodók csak kérelem útján értek célt, hogy egy-egy kegyeltjüket valamely püspökségbe emeljék. Érdekes példa erre a zágrábi püspökség betöltése IV. Jenő idején. A pápa Albert királyhoz intézett levelében előadja, hogy Zsigmond király több ízben azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy Ábel apostoli jegyzőt, a padovai egyetem hallgatóját nevezze ki zágrábi püspökké. Albert koronázása után szintén közbenjárt a jelölt érdekében, de a Szentszék korhiány miatt nem volt hajlandó őt kinevezni. A király két hónap mulva újabb kérelemmel ostromolta a Szentszéket. Kiemelte azokat a családi és politikai okokat, amelyek a kinevezést indokolták és a rendkívüli szolgálatot, amelyet ez a kivételes kinevezés tehet a király-

nak országlása elején. Végül egy külön követet küldött a pápai udvarba, hogy Jenő pápát engedékenységre bírja. A pápa, hogy a király érdekeit előmozdítsa, Ábelt a püspökség kormányzójává nevezte ki.[27]

Erzsébet királyné hálából Cillei grófnak adományozta a zágrábi püspökség kegyuraságát. A hatalmas főúr igyekezett is beavatkozni a püspöki javadalomba és a püspöki szék betöltésébe, ami szakadatlan bonyodalmakat indított el a következő években.[28]

I. Ulászló király azt kérte IV. Jenő pápától, hogy a magyarországi püspöki székek betöltésénél az ő királyi előterjesztését várja be. A pápa készséggel megígérte, hogy figyelembe veszi óhajtását abban a reményben, hogy minden tekintetben érdemes egyéneket fog ajánlani előléptetésre.[29]

Hunyadi János kormányzósága idején a királyi kegyúri jogok megszerzésére irányuló törekvés újból erélyes módon nyilvánult meg.

Amidőn az ország kormányzójává választották, az országgyűlésen kirobbant az elégedetlenség a pápai rezerváció rendszerével szemben és a törvényhozók kimondották a száműzetést azok ellen, akik a kegyurak megkerülésével egyenesen a pápától kérnek javadalmat. Intézkedésüket az ország régi kiváltságaival, ősi szabadságával indokolták meg. Az országgyűlés kikötötte, hogy a kormányzó érsekségeket és egyéb előkelő egyházi javadalmat nem adományozhat a királyi tanács előzetes hozzájárulása nélkül.[30]

Hunyadi, az országgyűlés által megszabott úton haladva, az említett ősi szabadságok és kiváltságok megerősítését kérte a pápától. A pápa késznek nyilatkozott azokat megerősíteni, ha az adományleveleket legalább másolatban felmutatják. Azonban gondos kutatással sem tudták azokat felderíteni. Nem is bullában voltak ezek a kiváltságok, hanem csak a kor szellemében és a legújabb idők fejlődése érlelte azokat egyházjogi igényekké.

A kormányzó úgy a kisebb, mint a nagyobb javadalmaknál élt a kinevezés vagy legalább bemutatás jogával, azonban a Szentszék legföllebb az előbbi esetekben fogadta el kegyúri bemutatóját, amikor a kegyúri jog nem volt vitás. A királyi alapítású dömösi prépostság betöltésekor a kormányzó és az országgyűlés nagy eréllyel és kitartással harcolt a vélt királyi jogért. Végső eredményben azonban a pápa most is rezerváció útján töltötte be a javadalmat.[31]

Egy-egy püspöki szék betöltésével kapcsolatban lezajlott diplomáciai harc végén a kormányzó kénytelen volt kérés formájában fordulni a pápához, hogy a püspökséget az ő ajánlottjával töltse be.[32]

Mátyás közvetlen elődjének, László királynak utolsó éveiben a kalocsai érsekség betöltése különös módon történt. Az 1457 február 25-iki pápai konszisztórium jegyzőkönyve szerint a pápa Várdai István egri prépostot a király nominációja (jelölés) és a káptalan választása alapján nevezte ki érsekké. A kinevező bulla, mely a Szentszék hivatalos álláspontját tükrözi vissza, elejti a nomináció szót és csupán annyit mond, hogy az apostoli hatalomból történt kinevezésnél a pápa tekintettel volt a király kérelmére.[33]

A szövegeltérés nemcsak azért feltűnő, mert rávilágít a Szentszék óvatosságára, amellyel jogainak megingathatatlanságát védelmezi az újszerű betolakodással szemben, hanem azért is, mert feltárja a világi hatalom igyekezetét, mellyel a javadalombetöltés régi menetébe beavatkozni törekszik. A ki-

II. Pius pápa mellszobra.

rály, mint az ország egyházainak és javadalmainak kegyura, elfoglalja a kánoni választószerv, a székeskáptalan szerepét és ezzel nemcsak a bemutatás jogát biztosítja magának, hanem, mintegy örökségképpen, még a választás jogát is magának igényli.

A sajátos királyi püspökkinevezés jogának kijegecesedése azonban csak évtizedek folyamán következett be.

Mátyás[34] három évtizedre terjedő tevékeny uralkodása folyamán elődeinek elszigetelt kísérleteihez viszonyítva, szívós következetességgel haladt előre az általuk megkezdett úton, hogy az állami életet függetlenítse a pápaság befolyásától és minél több jogot szerezzen magának a magyar egyházi ügyekben.[35]

Mátyás kezéből kapta az üresedésben levő veszprémi püspökséget Vetési Albert alkancellár, nyitrai választott püspök. III. Kallixtus pápa 1458 június 16-án kelt bullájában nem vette figyelembe a királyi kinevezést, illetve bemutatást és Vetésit rezerváció alapján nevezte ki. Az új püspök személyi adatainak és egyházi rangjának említésénél elhallgatta nyitrai püspökségét és csak apostoli jegyzőnek nevezte őt, nyilvánvalóan azért, mert erre a püspökségre nem kapott apostoli kinevezést. Ezt a fontos megkülönböztetést, melynek hátterében nagy elv húzódik meg, a Szentszék a következő századokban is következetesen fenntartotta.[36]

Ugyanabban az időben a király, a pápa tudta nélkül, Ország Mihálynak és fiainak adományozta a nyitrai püspökség kegyuraságát a püspökválasztás jogával együtt. Úgy látszik azonban, hogy a főúr nem tudott érvényt szerezni kegyúri jogainak, mert amidőn 1464-ben II. Pius Debrentei Tamás zágrábi püspököt a nyitrai székre áthelyezte, kinevező bullájában nem tett említést sem a király, sem a főúr kegyúri szerepléséről.[37]

A király 1459-ben Csezmicei Jánost, a híres Janus Pannoniust, alig huszonhat éves korában pécsi püspökké nevezte ki. A pápa, elsősorban a kánoni korhiány miatt, nem járult hozzá a kinevezéshez, hanem egyelőre csak a püspökség kormányzójává nevezte ki a király választottját. Amikor pedig később apostoli hatalmánál fogva mégis kinevezte, nem szólt a királyi kegyúri bemutatásról.[38]

Nagy bonyodalmakat idézett elő a zágrábi püspökség betöltése. Kegyúri jogaikra hivatkozva, Cillei gróf és Mátyás ismételten állítottak jelölteket, ugyanakkor a pápák a kegyúri jogok mellőzésével rezerváció alakjában töltötték be a javadalmat. Mátyás a viszály végén megelégedett azzal, hogy a pápa azt nevezte ki, akit ő akart. A pápa Szentlászlai Osvátot nevezte ki zágrábi püspökké, akit a király «mint törvényes kegyúr» korábban a püspökségbe helyezett.[39]

A viszályban, mely öt pápát és négy királyt foglalkoztatott, rendkívül fontosak azok az elvi kijelentések, amelyeket a pápák a király kegyúri intézkedéseire tettek.

II. Pál pápa, amidőn látta, hogy Mátyás makacsul ragaszkodik az országos méltóságok hozzájárulásával hozott kinevezéshez, erélyesen kikelt a királyi kegyúri jog címén végrehajtott visszaélések ellen. 1465 július 19-én keltezett levelében, miután felhívta figyelmét a török háborúk folytatására, mert «az egész kereszténység őt tekinti a hit bajnokának, biztos menedékének és védőbástyájának», ezeket a kemény szemrehányásokat intézte hozzá : «Arról értesültünk, hogy országodban bizonyos dolgokat bitorló módon merészkednek cselekedni, ami nem kissé aggaszt bennünket. A természetes rend megzava-

rásával egyházi állások a király önkénye szerint töltetnek be ; nemcsak kisebb javadalmak, hanem kiváló monostorok is, melyekben nagyszámú és neves szerzetescsaládok vannak, a királyi hatalom erejénél fogva adományoztatnak. Valóban fájlaljuk, hogy a te mélységesen keresztény országodban az isteni és az emberi jogokat ennyire összezavarják.»

Majd rámutat arra, hogy Krisztus Urunk élesen elválasztotta a világi és az egyházi hatalom ügykörét, «nehogy a király a pápa dolgaiba, a pápa pedig a királyéba avatkozzék.» Utal az egyházi törvényekre, amelyek semmi alapot sem nyujtanak ahhoz, hogy a király azt tegye, amit magának igényel. Az ősi apostoli kánonok és a szentatyák előírásaiból kiviláglik, hogy semmiképpen sem fogadhatók a főpapok sorába azok, akiket nem az egyháziak választottak meg és nem a pápától vagy az érsektől nyerték el a felszentelést. Idézi az első négy nagy zsinatot, amelyen mint kőtömbökön nyugszik az egyházi élet. Ezek szigorúan elrendelték, hogy a püspöki és egyéb főpapi méltóságok betöltésének joga nem a világi indítóokokból cselekvő fejedelmeket, hanem egyedül az Isten akaratát tolmácsoló papságot illeti. A későbbi zsinatok és szentatyák hasonlóképpen megakadályozták, hogy egyes uralkodók egyházalapítás és adományozás címén ezt a jogot megszerezzék. A pápa külön kiemeli a VIII. konstantinápolyi egyetemes zsinat és VII. Gergely rendelkezéseit, amelyek érvénytelennek jelentik ki a különféle világi hatóságoktól származó főpapi kinevezéseket.

Figyelmeztette a királyt, hogy ne hallgasson azokra, akik azt akarják vele elhitetni, hogy ősi jogszokás, illetőleg az első királyoknak adományozott pápai kiváltság alapján joga van a püspöki és egyéb főpapi székek betöltésére. Lelki ügyekben a világiak javára sem szokásnak, sem elévülésnek nincs helye. Az ilyen jogszerzést a kánonok nem jogszokásnak, hanem visszaélésnek és az egyházi élet megrontásának minősítik, mivel nemcsak az isteni jog, hanem a természetjog is ellenzi, hogy abba a lelki kapcsolatba, amely a püspök és egyháza között létrejő, világi ember beavatkozzék. A pápa nem fogadta el, hogy a Szentszék valaha is különleges kiváltságokat engedélyezett volna a magyar királyoknak. Lehetséges, fejtegette a pápa, hogy amint Angliában, úgy Magyarországon is a kereszténység befogadásának idején a Szentszék a kánonok ellenére bizonyos engedményeket tett a királynak. Olvassuk, hogy amidőn a magyarság felvette a keresztséget, a pápa az apostoli követség méltóságával ruházta fel Szent István királyt. Azonban az utódok közül egyik sem tekintette magát apostoli követnek.[40] Amikor még zsenge volt a hit palántája Magyarországon, a király rászorult hasonló felhatalmazásra, hogy a népeket az Egyházba terelje, egyházakat alapítson és a hit ellenségeit letörje. Amikor azonban az evangélium felragyogott és a hit széles körben mély gyökereket eresztett, akkor már érvényt kellett szerezni az egyetemes egyház törvényének, mely az egyházi és világi hatóság ügykörét szabályozza. Amikor a gyógyszer méreggé vált és a fejedelmek jog gyanánt követelték azt, amit a viszonyok kényszerűségéből engedményképpen kaptak, akkor szükségszerűen meg kellett állapítani, hogy a főpapok kinevezésébe a világi fejedelmek ne avatkozzanak bele,

aki pedig tőlük fogadná el a javadalmát, legyen kirekesztve az Egyházból. Egyes fejedelmek egyházias érzületből lemondottak kiváltságaikról, amiről az egyházi törvénytárba felvett rendelkezéseik tanúskodnak. III. Ince pápa a lateráni zsinaton semmisnek nyilvánította a világiak javadalomadományozását és az egyházi méltóságokra alkalmatlannak jelentette ki azt, aki világiaktól javadalmat merészel elfogadni. Utódai és a legutóbbi pápák egyaránt ismételten kihirdették, hogy e tekintetben király vagy fejedelem kiváltságokra nem támaszkodhatik.

Befejezésképpen a pápa Szent Ambrusnak Valentinianus császárhoz intézett szavaival fordult Mátyáshoz: «Ha kívánod, hogy uralkodásod tartós legyen, ne magasztald fel magadat, hanem légy az Istennek alávetve. Írva vagyon: Adjátok meg az Istennek, ami az Istené, a császárnak, ami a császáré. A királyhoz a paloták, a papokhoz a templomok tartoznak. Jogaid a várakra, nem a szent dolgokra vonatkoznak. Erről az ügyről a tinnini püspök által egyéb bizalmas dolgokat is üzenünk, amiket úgy fogadd, mint Istentől az ő helyettese által küldött kijelentéseket.»

Mátyás nem tudott tárgyi bizonyítékokkal válaszolni a pápának. Megelégedett annak hangsulyozásával, hogy «az ország régi törvényes jogaival» sohasem élt vissza és intézkedéseinek végső érvényességét mindenkor a pápák hozzájárulásától tette függővé. A püspöki székek betöltésében az egyházi szempontok mellett saját biztonságát és alattvalóinak érdekeit is figyelembe kell vennie.[41]

A pápa fejtegetése nem térítette le a királyt útjáról. A következő években is éppen úgy ragaszkodott igényeihez, mint előbb. Uralkodásának első tíz-tizenöt évében a pápához intézett felterjesztéseiben még úgy fejezi ki magát, hogy a jelöltjét bemutatja a pápának és tőle kéri kinevezését. Később azonban már csak a megerősítést kéri a pápától. Egyébként a királyi rendelkezést nyomban követte a javadalom átadása.[42]

Szécsi Dénes bíboros halála után Mátyás a már sablonos kitételekkel Vitéz János váradi püspöknek adományozta az esztergomi érsekséget minden jogával, kiváltságával, vagyonával és tartozékával együtt és kérte a pápát, hogy a jelöltjét fogadja el. Ugyanakkor a váradi javadalmat hasonló módon kedvelt emberének, az idegen származású és a morva-cseh hadjáratban fontos szerepet betöltő Beckensloer Jánosnak adta. A pápa mind a kettőt kinevezte a király, mint kegyúr megemlítése nélkül. Alig három év mulva a király azzal a kéréssel fordult a pápához, hogy kegyúri bemutatása alapján helyezze át Beckensloert a jóval jövedelmezőbb egri püspökségre. Hivatkozva a husziták ellen folytatott háborújára, mely országának elhagyására kényszerítette és minden idejét igénybe veszi, azt ajánlotta a pápának, hogy vele egyetértőleg nevezzen ki kormányzót a váradi püspökségre, aki mindaddig, amíg ő megfelelő és megbízható férfiút nem választ, nyugodtan intézheti a püspökség ügyeit. A közelmult szomorú tapasztalatai arra intik, hogy jól válassza meg főpapjait, mert legutóbb akadtak olyanok, akik fondorlatosan ellene

törtek. A király később Stolci Miklóst nevezte ki váradi püspökké, aki 1470-ben szabályszerű kinevező bullát kapott II. Pál pápától.[43]

A hetvenes évek elején, 1472-ben IV. Sixtus pápa a király előterjesztésére az olasz származású Gabriele Rangoni da Verona ferences szerzetest, a Szentszéknek és Mátyásnak egyaránt érdemes diplomatáját erdélyi püspökké nevezte ki. Néhány esztendő mulva a király áthelyezte őt az egri püspökségre és helyébe az alig huszonnégy éves Geréb Lászlót helyezte Erdélybe.

A római Palazzo della Cancelleria IV. Sixtus címerével.

Sixtus pápa rezervációval helyezte át Gábor püspököt, ellenben erdélyi utódját a kánoni korhiány miatt csak kormányzóvá nevezte ki.[44]

Vitéz János tragikus halála után Beckensloer kapta meg az ország legelső főpapi székét.[45] IV. Sixtus pápa 1473 március 16-án a Vatikánban kelt apostoli levelével nevezte őt ki érsekké. A bulla nem említi, hogy az érsekség betöltésében a magyar királynak szerepe lett volna. Ellenben a sablonos kifejezésekkel kiemeli, hogy az érsekség betöltését ez alkalommal magának tartotta fenn és abból mindenkit teljesen kizárt.[46] Szokás szerint a pápa értesíti intézkedéséről a székeskáptalant,[47] az egyházmegye alattvalóit és

híveit[48], végül Mátyást, mint királyt, akinek támogatását kéri az új érsek számára.[49] A kinevező bullához csatolta az előírt kánoni esküminta és megbízta a kalocsai érseket meg a veszprémi püspököt, hogy a hűségesküt vegyék ki.[50]

Monoszlói Csupor Demeter halála után Mátyás természetes fiának, Korvin Jánosnak szánta a győri püspökséget és 1481-ben azzal a kéréssel fordult IV. Sixtus pápához, hogy a törvénytelen származás, továbbá a korhiány akadálya alól adjon felmentést a herceg számára. A pápa a király érdemeire való tekintettel és abban a reményben, hogy a herceg atyja segítségével nagy hasznára lehet az Egyháznak, megadta a felmentést a törvénytelen származás akadálya alól, de egyelőre csak kormányzónak nevezte ki az ifjú herceget.[51]

Mátyás hamarosan megváltoztatta tervét és a győri püspökséget kárpótlásul felajánlotta a császárhoz átpártolt Beckensloer János esztergomi érseknek, akit 1480-ban önhatalmúlag fosztott meg érseki javadalmától. Mivel az érsek nem volt hajlandó javadalmáról lemondani, Dóczi Orbán alkancellárnak adományozta a püspökséget, aki nemsokára kinevező bullát is kapott a pápától. Gábor bíborosnak az örökvárosban történt elhalálozása után a király Dóczinak adta az egri püspökséget, az így megüresedett győri székre pedig Erdődi Bakócz Tamást nevezte ki. VIII. Ince pápa 1487-ben elfogadta a király kinevezettjét, de csak apostoli hatalmának teljességéből, a királyi bemutatás megemlítése nélkül, helyezte át Győrből Egerbe.[52]

Még 1480-ban történt, hogy IV. Sixtus Váradi Pétert, Mátyás kedvelt emberét, aki azonban később kegyvesztett lett, kalocsai érsekké nevezte ki. Négy évvel később Archangelus váci prépost rezerváció által scardonai püspök lett.[53]

Mátyás király arra való hivatkozással, hogy a nyitrai püspökök ismételten megnyitották a püspöki vár kapuját az ő ellenségei előtt, a várat és a püspökség javadalmát önkényesen lefoglalta. Évek multán, amikor belátta, hogy ez a helyzet nem tartható fenn az egyházmegye hitéletének romlása nélkül, elhatározta, hogy Gergely ferencrendi atyát, saját gyóntatóját helyezi a püspökségbe. Mivel a szerzetes vonakodott a püspökséget elfogadni, a király arra kérte a pápát, hogy kényszerítse őt a felajánlott méltóság elfogadására. A renaissance-fejedelem korlátlan rendelkezését a pápa nem tette szóvá. Bizonyára örült, hogy a hosszas széküresedésnek vége szakad. Ezért felszólította a szerzetest, hogy a király kedvéért fogadja el a püspökséget, ne tartsák vissza a főpásztori kormányzással járó gondok, «mert, úgymond, a püspöki állapotnál semmi sem tökéletesebb». Bár Mátyás úgy a pápához intézett felterjesztéseiben, mint a kúriában tartózkodó egri püspökhöz írt sürgető levelében ragaszkodott a királyi kinevezés jogához és csak a megerősítést hagyta a pápának, VIII. Ince nem vette figyelembe Mátyás álláspontját.[54]

A püspöki székek betöltésével kapcsolatban részletesebben kell foglalkoznunk az olmützi, a modrusi és az esztergomi székek betöltése körül kelet-

kezett viszályokkal, mert azok úgy elvi, mint gyakorlati szempontból fontos mozzanatokat tartalmaznak.

Az olmützi püspökség a cseh-morva háború folyamán került Mátyás uralma alá. A királynak elsőrendű érdeke volt, hogy a nagyhatalmú és nagybefolyású püspökség olyan főpap birtokában legyen, akire nyugodtan támaszkodhatik a huszitákkal és a velük szövetségben levő császárral és a lengyel királlyal szemben. Ezért, óvatosságból, tiszteletben tartotta a káptalan választó jogát, csupán azt kötötte ki, hogy az ő tudta és hozzájárulása nélkül ne válasszanak.[55]

Közös megegyezés után 1484-ben a káptalan Filipec János váradi püspököt választotta meg, aki megtartván a váradi javadalmát is, mint választott püspök hamarosan átvette az új püspökség kormányzását. Két év mulva Filipec püspök elvesztette a király bizalmát. Mátyás most már arra kérte VIII. Ince pápát, hogy tagadja meg a választott megerősítését, és ifj. Vitéz János szerémi püspököt nevezze ki az olmützi püspökség kormányzójává. A pápa 1487 július 4-én teljesítette is kívánságát. Azonban Filipec nem volt hajlandó átadni a püspökséget mindaddig, amíg a pápa egyházi fenyítékeket nem helyezett ellene kilátásba. Ekkor meg újból a király lépett közbe a politikailag ismét nagy hatalomhoz jutott Filipec érdekében a pápánál. 1489 június hó 3-án a pápa Vitézt rezerváció alapján veszprémi püspökké nevezte ki.[56]

Bakócz Tamás érsek emlékérme.

IV. Sixtus életének utolsó éveiben megkísérelte, hogy a magyar királyt teljesen kirekessze a püspökségek betöltéséből. Unokaöccsének, Giuliano della Rovere bíborosnak, a későbbi II. Gyula pápának udvarában élő Kristóf dalmát papot a király megkérdezése nélkül modrusi püspökké nevezte ki és felszólította a királyt, hogy az új püspököt támogassa hivatalában. A király nyomban követeket küldött Rómába és egymásután három levelet írt a pápának, amelyekben éles hangon tiltakozott jogainak megsértése ellen. Kiemelte azt is, hogy a jogai ellen elkövetett merénylet értelmi szerzője a bíboros volt, akinek erélyét és befolyását mindenki ismerte.[57]

«Nem vártuk volna, írta a pápának, hogy Szentséged a mi királyi jogunkat, amely iránt kétség vagy nehézség régtől fogva nem támadott s amelyet elődeink példájára szabadon gyakoroltunk, a legújabb időkben bárkitől megsértetni engedje. Szentséged ismerheti, vagy másoktól hallomásból

tudhatja magyarjaim szellemét és természetét. Ezek készebbek volnának még a katolikus hittől is elpártolni és a hitetlenek táborába állani, mint megengedni, hogy az ország javadalmait a királyi választás mellőzésével a Szentszék adományozza. Nehogy tehát ez a viszály további bajokra alkalmat adjon és botrányokat okozzon, miután tudomásomra jutott az, amit jogom és országom régi szabadsága sérelmére Szentségednél megkíséreltek, a nevezett modrusi egyházra kegyúri jogomnál fogva, amelyet erre az egyházra és országom többi egyházaira is bírok, tisztelendő Antal zárai papot, a fenséges királyné, szeretett hitvesünk gyóntatóját megválasztottam és őt mint méltó, erkölcsös és tudós férfiút Szentségednek megerősítés végett bemutatom. Esedezem, hogy bárkinek ellenkezése dacára, jogos bemutatásom alapján, a nevezett Antal zárai papot apostoli hatalmánál fogva megerősíteni méltóztassék, bárkinek kérésére nehézséget ne támasszon. Szentséged bizonyos lehet afelől, hogy bárki törekedjék annak a szentegyháznak elnyerésére, azt soha sem nyeri el, még ha annak az egyháznak főpásztor nélkül kellene is maradnia.»

Ugyanakkor Mátyás levelet írt a szent kollégiumnak is, amelynek beleszólása volt a konszisztóriumban végbemenő püspökkinevezésekbe. Hangsúlyozta, hogy a modrusi püspökség az ő koronájának joghatósága alá tartozik. A kinevezés az ő királyi kegyúri joga, amely eddig az összes elődeinek idejében, valamint az ő idejében is mindenkor megingathatatlanul fennállott. Ha a király hajlandó volna róla lemondani, magyarjai inkább a halált választanák, semhogy jogaik csorbítását elszenvedjék. «A magyar nemzet készebb a címerét ékesítő kettős keresztet hármas keresztté átalakítani» (orosz szakadárok keresztje), mint engedni, hogy a javadalmakat a pápa adományozza.

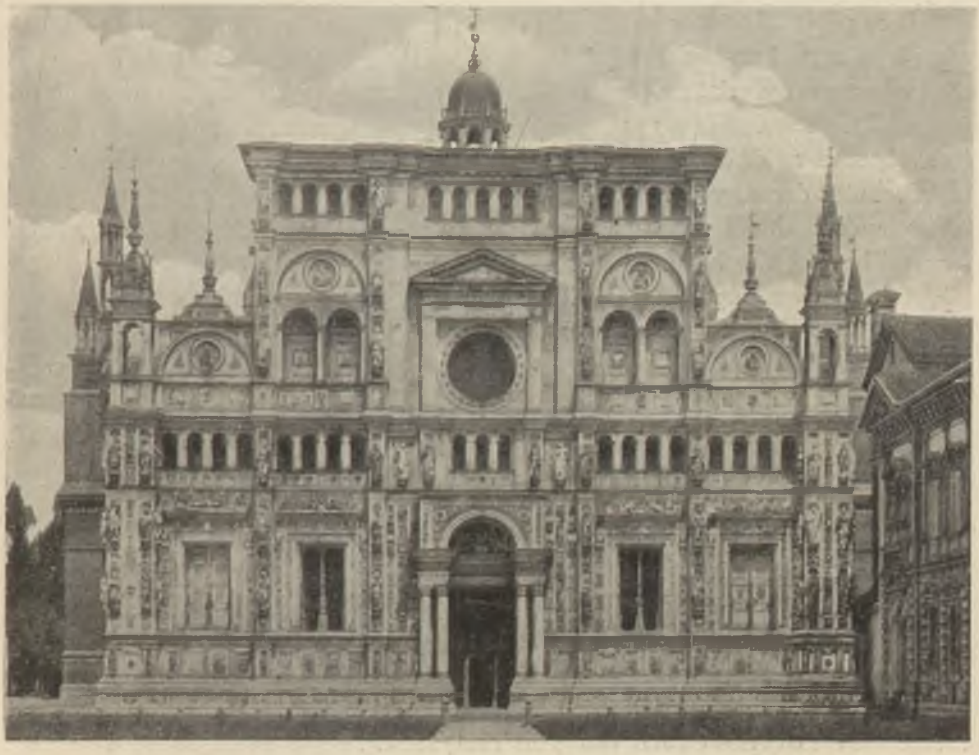
Néhány hónappal később újból panaszkodott a szent kollégiumnak, hogy a pápa a püspöki székek betöltésénél az ő ősi jogait megtámadta, de szilárdan elébe állt. Felzúdultak ellene a magyarok, mert elhanyagolja megvédeni az ország jogait.

A király megírta a pápa kinevezettjének, hogy semmi körülmények közt sem engedi őt be a püspökségbe. «Akaratom ellen nem nyerheted el, még ha a pápát ellenségemmé teszed is.»[58]

Mátyás nagyszámú levelezésében alig van levél, mely a király törhetetlen akaratát, minden akadályt ledöntő erőszakosságát és a nyers erőre alapozott érvelését oly kérlelhetetlenül fejezné ki, mint ezek a levelek. Bár a király jogainak egyoldalúságáról mindenki könnyen meggyőződhetett, a pápa mégis kénytelen volt feladni jelöltjének az ügyét. Valószínű, hogy ha Giuliano bíboros, Mátyáshoz hasonló hajthatatlan egyéniség ült volna a pápai székben, törésre vitte volna a dolgot, ellenben IV. Sixtus, mint sok más egyházpolitikai és politikai ügyben is, a halogatás álláspontjára helyezkedett. Végül is Mátyás VIII. Incétől kierőszakolta választottjának kinevezését.

A modrusi ügynél is élesebben állítja elénk Mátyás egyházpolitikáját az esztergomi érseki szék betöltésének esete a nyolcvanas évek folyamán.[59]

Beckensloer János esztergomi érsek aacheni zarándokjárás címén elhagyta az országot és rútul átpártolt III. Frigyes császárhoz anélkül, hogy javadalmáról lemondott volna. Mátyás a főpap lemondatását vagy megfelelő kánoni per lefolytatását sürgette a pápától. Amikor pedig látta, hogy a császárnak nagy befolyása van a kúriában, 1480 elején az érsekséget megüresedettnek nyilvánította és azt Beatrix királyné testvéröccsének, az alig tizenhét éves János bíborosnak adományozta, aki kevéssel előbb jött Magyarországba mint a pápa oldalkövete. A bíboros elfogadta ugyan a király kinevezését, de a bonyolult

A paviai Certosa, a Sforzák temetkezőhelye.

ügy végleges elintézését a pápától tette függővé. Amikor Rómába visszatért és látta, hogy a pápa nem hajlandó hozzájárulni kinevezéséhez, a Handó György halálával megüresedett kalocsai érsekséget kérte a királytól. Mátyás azonban nem engedett, nehogy királyi tekintélyén csorba essék és eljárását meghátrálásnak vegyék. «Amit egyszer adományoztunk, írta a bíborosnak, azt többé vissza nem vehetjük. Amit elrendeltünk, azt vissza nem vonhatjuk.» Ugyanakkor biztosította őt, hogy feltétlenül kitart elhatározása mellett és a pápa hozzájárulását minden körülmények közt megszerzi.°°

Azonban Sixtus húzta-halasztotta az ügy végleges megoldását. A maga részéről Beckensloer is görcsösen ragaszkodott az érseki javadalomhoz azon

a címen, hogy Mátyás elfoglalt néhány várat, amelyek az ő új javadalmának, a salzburgi érsekségnek a tartozékai voltak. Sixtus pápa még kevéssel halála előtt, János bíborosra ruházta az esztergomi érsekség kormányzását azzal a felhatalmazással, hogy a javadalom megüresedése esetében újabb apostoli kinevezés nélkül az érsekség teljes birtokába léphet. Rendelkezését utódja, VIII. Ince jóváhagyta, egyben Beckensloert eltiltotta a salzburgi egyház kormányzásától. Azonban János bíboros nem érte meg az esztergomi érsekség megüresedését, mert 1485 október 17-én Rómában meghalt.[61]

Ince pápa a bíboros halála után a fenntartás jogával élt, hogy az esztergomi érsekséggel szabadon rendelkezhessen. Három hónappal a haláleset után háromezer aranyforintnyi évjáradékot biztosított a San Vitale címet viselő János bíboros számára a gazdátlan érsekség jövedelméből. Kevéssel utóbb az érsekséget a milánói herceg, Lodovico il Moro testvérének, Ascanio Sforza bíborosnak adományozta. Mátyás azonban, amint értesült sógorának, János bíborosnak a haláláról, feleségének befolyására egy másik rokonának, a ferrarai herceg alig hét éves kisfiának adta az érsekséget és utasította római követeit, hogy a pápai megerősítést szerezzék meg.

A király eljárása megdöbbentő, de nem egyedülálló abban a korban, amikor a fejedelmek elsősorban családi érdekeiket és a napi politika szempontjait vették figyelembe az egyházi javadalmak betöltésében. Lorenzo de Medici, Firenze nagy renaissance-fejedelme, miután sikerült rábírnia VIII. Ince pápát, hogy alig tizenhárom éves kisfiát, a későbbi X. Leót a bíborosi kollégiumba felvegye, széleskörü diplomáciai tevékenységet fejtett ki a pápai udvarban és a baráti fejedelmeknél, hogy minél több jól jövedelmező egyházi javadalmat szerezzen fia számára.[62]

Mátyás követei, Gábor bíboros, egri püspök és ifj. Vitéz János szerémi püspök rendkívül kényes helyzetbe kerültek a pápa előtt, amikor a király kívánságához az apostoli hozzájárulást kérték. VIII. Ince kijelentette, hogy a király óhajtását lelkiismeretben nem teljesítheti. 1486 június 6-án kelt levelében a következőkben válaszolt Mátyásnak.

«Vettük Felségednek az esztergomi egyház betöltésére vonatkozó levelét és értesültünk kedves fiúnk, Hippolit ferrarai hercegfi javára irányuló óhajtásodról. Ha ez az eljárás egyáltalán teljesíthető volna, nem lenne szükség azokra a kérésekre, amelyeket nagy esdekléssel Gábor bíboros és János szerémi püspök, a te követed, terjesztettek elénk. Erre nézve tüzetesen kifejtettük előttük nézetünket. Mi neked, mint a Szentszék és a keresztény vallás körül nagy érdemekkel ékeskedő fejedelemnek, amennyiben Isten engedi, mindig kedvedben kívánunk járni. Ezt azzal is bebizonyítottuk, hogy a nevezett egyház betöltése körül a te bemutatásod alapján akarunk rendelkezni. Csakis a dolog méltatlansága és az az aggodalom, hogy a bíborosok hozzájárulását nem nyerhetjük meg, tartottak vissza attól, hogy Felséged levelét a konszisztóriumban bemutassuk ; mert nem válnék becsületedre, ha ez a levél ott fel-

olvastatnék és oly ügy, amelyben a te kérésed teljesítése lehetetlen, tárgyaltatnék. Ezért inkább arra buzdítunk téged, hogy tekintetbe véve országod első egyházának méltóságát, mivel országod méltó férfiakban nem szűköl-

Solari: Lodovico Sforza és neje, Beatrice d'Este síremléke.
(Pavia, Certosa.)

ködik, figyelmedet azok egyikére irányozzad, olyanra, aki az Egyház és az ország várakozásának megfelelhet. Esztelen és semmiféle okoskodással nem védelmezhető eljárás volna gyermekre, úgyszólván csecsemőre ruházni ilyen vagy akármilyen más egyházat, amelyet minden kifogáson felül álló férfiúra illik bízni. Ha tehát valamely buzgó férfiút, akár országod szülötte, akár kül-

földi legyen, belátásod szerint nekünk bemutatsz, azon leszünk, hogy amennyiben Isten engedi, Felségednek eleget tegyünk.»

A pápa nyugodt és tárgyilagos okfejtése, továbbá az a feltűnő engedékenység, amellyel a királyi bemutatást elismerni hajlandó volt, egy cseppet sem hatott Mátyásra. Látszik, hogy az ügy keresztülvitele hatalmi kérdés volt Mátyás szemében. Vitéznek adott utasításában rendkívül éleshangú megjegyzéseket tett a pápa levelére.

«Őszentsége értéktelen, hiú kifogásokat és nehézségeket támaszt. Kívánságunkat könnyen teljesíthette volna és teljesíthetné most is, ha akarná. Azonban annyira megkeményedett, felháborodott és felingereltetett ellenünk, hogy minket semmiféle kegyelemben nem hajlandó részesíteni. A kegyelemben, amit mi kérünk, a pápák alacsonyabb állású egyéneket is gyakran részesítettek. Megérdemelnők tehát, hogy ezt tőlünk se tagadja meg. Nem értjük, hogy miért kellene éppen nekünk tagadó választ kapnunk hathatós kérésünkre? Sixtus pápa ilyen kegyelemmel emelte Ernő szász herceg fiát a mainzi érsekségre, amely az esztergomi érsekségnél sokkal nagyobb, előkelőbb, híresebb javadalom. Ugyanis a mainzi főpap egyúttal választófejedelem, sőt a választó fejedelmek testületének elnöke. Azt jogosan összehívhatja éppen úgy, mint a császár. Hogy az esztergomi érseknek milyen hatalma van és mennyiben kötelesek az ország többi főpapjai meghajolni előtte, az köztudomású dolog. Továbbá ismeretes, hogy a pápák nemcsak fejedelmek fiainak, hanem másoknak, sőt még törvénytelen születésű csecsemőknek is megadták a korhiány eseteiben a felmentést. Ezt tehát a mi kérésünkre is meg lehetne adni. Azonban Őszentsége ellenünk annyira fel van háborodva és fel van ingerelve, hogy minket kegyelméből teljesen kizár. Ilyen körülmények között az egyenes tagadó választ sokkal szívesebben vettük volna, mint a Hippolit korával való mentegetőzést. Ha tehát Őszentsége beleegyezését megadni semmiképpen sem hajlandó, jelentse be neki, hogy mi ennek ellenére az esztergomi érsekséget Hippolitnak adományozzuk, aminthogy már tényleg neki adományoztuk és őt, mihelyt megérkezik, az esztergomi érsekség birtokába helyezzük. Mindazonáltal nagyon szívesen vennők, ha Őszentsége beleegyezését megnyerhetnők, mivel ezzel kitüntetné, hogy minket

Lodovico Sforzának és nejének fogadalmi képe. (Milano, Brera).

kegyelméből még nem zárt ki teljesen, amit hódolatunkkal és engedelmességünkkel meghálálni igyekeznénk.»

Bár Mátyás szemrehányásában sok megszívlelendő volt, a pápa még sem engedhetett tekintélyének súlyos csorbítása és a hitélet veszélyeztetése nélkül. Kijelentette Vitéznek, hogy «oly jelentékeny egyházat, mint amilyen az esztergomi, gyermeknek nem adományozhat». A pápa magatartására bizonyára hatással volt az a politikai ellentét, amelyet Mátyásnak a nápolyi háborúban való részvéte idézett elő és különösen szövetkezése a pápai hatalom ellen fellázadt Anconával.

Az ügy fejlődésében jelentős szerepe volt két nagyravágyó és befolyásos bíborosnak, akik saját érdekük előmozdítása végett súlyos bonyodalmakat idéztek elő, de nem akadályozhatták meg Mátyást abban, hogy velük és a pápával szemben megmutassa, hogy «nem ők, hanem ő Magyarország királya».[63]

VIII. Ince kénytelen volt alkalmazkodni a hajlíthatatlan királyhoz. 1487 május 27-én kiállított pápai levelében Hippolitot az esztergomi érsekség kormányzójává nevezte ki és az érsekség tényleges kormányzásával főpapot bízott meg.

Mátyás most is «győzedelmeskedett». Ez azonban még nem jelentette azt, hogy a pápa a magyarországi kinevezéseknél feladta a fenntartás jogát. Ugyanabban az évben rezervációval töltötte be a zenggi püspökséget, amely a magyar korona fennhatósága alatt állott, kevéssel a király halála előtt pedig ifj. Vitéznek hasonló módon adományozta a veszprémi püspökséget.[64]

*

Mátyás trónralépte előtt a pápák, kevés kivétellel, apostoli fenntartás által töltötték be a kisebb egyházi javadalmakat. Olykor-olykor figyelembe vették a király és a magánkegyurak bemutatását.

Mátyás uralkodása ebben a tekintetben is fontos átmeneti időszak a királyi igények teljes érvényesítése felé.

A király, elődei nyomán, szívósan ragaszkodott az elvhez, hogy az ország összes javadalmai az ő királyi hatalma alá és az ő királyi kegyurasága alá tartoznak. Az elv értelmében arra törekedett, hogy a valóságban is megszerezze és gyakorolja a javadalombetöltés jogát. Mivel számos pap közvetlenül a pápához fordult javadalomért, az országgyűléseken szigorúan megtiltotta, hogy a kegyurak megkerülésével egyenesen a Szentszéktől kérjenek kinevező bullát.[65]

Nem egyszer a királyi kegyúri jogot átruházta alattvalóira, egyháziakra és világiakra.

A hatvanas évek elején a zágrábi püspökségnek három jelöltje volt: Debrentei Tamás, Csupor Demeter és egy idegen származású pap, Cillei gróf embere. Mátyás, hogy véget vessen a három évtized óta dúló egyenetlenkedésnek, rábírta Vitéz János váradi püspököt, hogy menjen át a zágrábi püspökségre. Ugyanakkor, mint az ország összes káptalanjainak a kegyura,

ráruházta a zágrábi székeskáptalanban megüresedő javadalmak adományozásának a jogát.[66]

Néhány évvel később, 1466 október 9-én ugyancsak kegyuri jogánál fogva felhatalmazta Miklós erdélyi püspököt, hogy az egyházmegyéjében levő összes javadalmakkal szabadon rendelkezzék.[67]

A hetvenes évek elején Vince váci püspököt tüntette ki hasonló kiváltsággal. A püspök, hogy a jogot örökre biztosítsa magának, az adományozás megerősítését kérte a pápától. II. Pál, abban a feltevésben, hogy a király kegyuri joga nem vitás, elrendelte a megerősítő bréve kiállítását.[68]

Mátyás idejében a kisebb javadalmak betöltésekor egyre sűrűbben találkozunk a királyi bemutatás — magyar értelemben kinevezés és adományozás — eseteivel. A pápák kénytelenek elismerni a királyi, ritkábban magánkegyuri bemutatás jogát, mely nyilvánvalóan korlátozza a szabad jogfenntartás eddigi gyakorlatát. A javadalmasok most is gyakran fordulnak a pápához azzal a kéréssel, hogy a királyi kegyuraság jogi alapjának hiányossága miatt teljesen új kinevezéssel biztosítsa őket javadalmuk birtokában.[69]

A királyi kegyuri jog állandó előretörése ellenére a pápák igyekeztek érvényesíteni a jogfenntartás gyakorlatát. A fejlődés azonban fokozatosan visszaszorította a pápai szabadadományozás jogát és minden javadalom betöltését a király jogkörébe játszotta át.

Kálmáncsehi Bálint nyitrai főesperes, mint a magyar király bemutatottja, kapott brévét 1474 szeptember 3-án a fehérvári társaskáptalan préposti méltóságára. IV. Sixtus 1476-ban elfogadta a magyar király kegyuraságát a zalavári apátság betöltésénél. IV. Sixtus hozzájárult ahhoz, hogy Filipec János választott váradi püspök a királyi kegyuraság alatt álló buda-felhévizi prépostságot egyelőre megtarthassa. A pápa megengedte, hogy a konzisztóriumban kalocsai érsekké kinevezett Handó György továbbra is megtarthassa a pécsi prépostságot. Turonyi Kelemen, a király kegyúri bemutatására hivatkozva kérte és meg is kapta az őrsi prépostságot IV. Sixtustól. Az ágostonrendiek megkapták a pápától a királyi kegyuraság alatt álló ercsii ciszterci monostort . . .[70]

IV. Sixtus pápa 1474-ben Máté kegyúr bemutatása alapján helyezte Gergelyt kormányzói minőségben a madocsai Szent Miklós kolostor élére.[71]

Előfordult, hogy a püspökök nem fogadták el a király kinevezettjét. Mátyás 1476-ban kegyúri joga alapján György egri kanonoknak adományozta a patai főesperességet, azonban az egri püspök nem járult hozzá. Az ügy a pápához került és IV. Sixtus úgy oldotta meg a kérdést, hogy a főesperest maga nevezte ki.[72]

Vathi Péter zirci apát 1462-ben és 1463-ban ismételten kérte a közeli bakonybéli apátság kommendáját. 1464-ben felterjesztett folyamodványában már hivatkozott a királynak mint kegyúrnak a bemutatására, mégis azt kérte a pápától, hogy mivel kételyei vannak a bemutatás jogerejéről, apostoli hatalmánál fogva nevezze őt ki kormányzóvá.[73]

A királyi bemutatás, illetve kegyúri kinevezés mellett állandóan találkozunk pápai szabadadományozással is.

II. Pius 1461-ben szolgálattevő kamarásának, Mohorai Miklósnak adományozta a pécsi Szent János társaskáptalan prépostságát, egyben megengedte neki, hogy a váci kanonokságát is megtarthatja.[74] Ugyanő 1464-ben a zágrábi püspökségről a nyitraira áthelyezett Debrentei Tamást a pannonhalmi apátság kommendájával kártalanította.[75] II. Pál rezervációval helyezte Kapusi Bálintot a bakonybéli apátság kommendájába,[76] Mihály választott milkói püspököt különféle kisebb javadalmakkal látta el, hogy méltóságának megfelelően élhessen. Lukács esztergomi kanonok főesperességet kért a pápától. IV. Sixtus pápa veszprémi kanonokságot adományozott Kosztolányi György papnak. Ugyanő több kisebb javadalmat adott Balázs püspöknek.[77] Felszólította az esztergomi érseket, hogy az általa esztergomi olvasókanonokká kinevezett referendáriusának, Simon justinopolisi érseknek a lektori jövedelmet szolgáltassa ki.[78]

VIII. Ince pápa 1485-ben, hogy kedveskedjék Mátyásnak és a királynénak, felhatalmazta a modrusi püspököt, hogy a királyi kápolnában szolgálatot teljesítő papoknak, ha kell, az apostoli jogfenntartás igénybevételével szerezzen különféle kisebb javadalmakat.[79]

*

A nemzeti állameszme légkörében gondolkodó uralkodók európaszerte ellenezték, hogy alattvalóik a honi bíráskodás mellőzésével egyházi vagy polgári természetű peres ügyeikben egyenesen a római Szentszékhez forduljanak. Még a szorosanvett egyházi ügyekben is legföllebb a fellebbezést engedték meg. Ekkor is arra törekedtek, hogy rábírják, illetőleg rákényszerítsék a pápát arra, hogy a kivizsgálással és az ítélet meghozatalával valamely helyi egyházi fórumot vagy erre a célra kiküldött személyt bízzon meg.

A hívek bizalma oly nagy volt a pápai törvényszékek iránt, hogy sokszor kisebb jelentőségű ügyekben is Rómába fordultak, noha a távolságok és a nyelvi nehézségek miatt a tanuk kihallgatása és a felek megidézése rendkívüli akadályokba ütközött. A világi hatalom főképpen azért igyekezett kiszorítani a pápai bíráskodást, hogy lehetőleg mindennemű peres ügy elintézését a maga területére korlátozza és magának szerezze meg. Törekvése azonban, legalább egyházi ügyekben, a Szentszék isteni jogon alapuló joghatóságát érintette.[80]

A világi hatalom ilyenirányú törekvését, bár mérsékeltebb formában, mint az angol és francia királyoknál, Mátyás uralkodásában is tapasztaljuk. Mátyás ebben a tekintetben is bizonyos előzményekre támaszkodhatott.

Zsigmond, amidőn felmondta az engedelmességet IX. Bonifác pápának, igyekezett megszorítani az egyházi törvénykezés ügykörét. Megtiltotta az egyháziaknak, hogy világi ügyekben ítélkezzenek. Érvénytelenítette a pápa, a bíborosok, a pápai követek, a Szentszék bírái és egyéb tisztviselői által

kibocsátott idéző- és ítéletleveleket és súlyos büntetésekkel fenyegette meg azokat, akik ilyen leveleket kérnek, vagy elfogadnak és kihirdetnek.[81] V. László király, az ország törvényeire és régi szokásaira hivatkozva, megrótta a magyarországi ágostonrendi tartományfőnököt, mert a pápóci prépost ellen Rómában pert indított. III. Kallixtus pápa nem ismerte el a király kijelentésének helyességét, mégis tartózkodott annak elrendelésétől, hogy a pert a kúriában folytassák le. A király azon volt, hogy a pápai idézőleveleket kiszorítsa az országból és kijelentette, hogy «az országnak nagy fáradsággal kiküzdött régi szabadságát sértetlenül megőrzi».[82]

Mátyás, hogy kiépítse országában az önálló világi igazságszolgáltatást, arra törekedett, hogy az egyházi bíráskodás jogköréből kivonja a szorosan vett polgári jellegű ügyeket. Nagy jelentősége van annak a megállapításának, hogy az egyházi bírák csak lelki természetű peres ügyekben mondhatnak ítéletet. Részletesen felsorolja azokat a vétségeket, amelyekre az egyházi bíráskodás kiterjedhet. Ezek általában a házassággal, hozománnyal, végrendelkezéssel, a hamis esküvel, végül az egyháziak és a nők bántalmazásával és jogfosztásával kapcsolatos bűntények.

A király igazságügyi törekvéseinek másik nagyjelentőségű elve, hogy az alattvalók bármily természetű peres ügyét kizárólag hazai törvényszékek és hatóságok intézzék el. Ezért megtiltotta alattvalóinak, hogy a határon kívül működő törvényszékekhez forduljanak. Az ilyen törvényszékek alatt feltétlenül a római udvar bírói hatóságait és a Szentszéktől kirendelt egyéb külföldön működő bírákat kell értenünk. A fellebbezést Rómába általában nem tiltják törvényeink. Mátyás a gyakori tizedpereket a világi törvényszékekhez utalta. A hiteles helyeket királyi ellenőrzés alá vette.

Az egykorú nyugati fejedelmek példájára ő is az országgyűlés segítségével alkotta meg igazságügyi rendelkezéseit. Ebből a szempontból különösen az 1462-, 1464-, 1471- és az 1486-iki országgyűlések törvényei irányadók.[83]

Mátyás, mihelyt megtudta, hogy alattvalói, pusztán egyházi perben is, Rómába folyamodtak, felszólította őket, hogy a pert vonják vissza és igényüket a honi egyházi hatóságoknál érvényesítsék. Utasította az ágostonrendiek tartományfőnökét, hogy a pápóci prépost ellen az esztergomi érseknél keressen jogorvoslást, az érseket pedig felhívta, hogy ellenkező esetben egyházi büntetéseket alkalmazzon a szerzetes előljáró ellen. Amidőn II. Pál pápa egy alacsony származású asszony vádja alapján idézőlevelet küldött az ország egyik legelőkelőbb főurának, Bánfi Miklós pozsonyi ispánnak, Mátyás megkérte a pápát, hogy tekintettel a háborús viszonyokra, bízza a per lefolytatását az esztergomi érsekre vagy más főpapra, mivel az ország bővelkedik erre alkalmas egyházi személyekben. Ugyanakkor felkérte a pápát arra is, hogy a jövőben akadályozza meg hasonló esetek megismétlődését.[84]

A király erélyes fellépése sem tudta megakadályozni, hogy alattvalói továbbra is a pápai bírósághoz forduljanak. Ezért az 1471-iki országgyűlésen szokatlanul szigorú intézkedést hozott azok ellen, akik «az országnak Szent

István király idejétől fogva sértetlenül fenntartott szabadsága sérelmére» egyenesen Rómából merészeltek idézőlevelet kieszközölni. Az ellenszegülő egyháziakat büntetésképpen javadalom- és fővesztéssel fenyegette meg. Ugyanakkor azonban megengedte, hogy az alsóbbfokú hazai törvényszékektől Rómába lehessen fordulni.

Ez intézkedések ellenére — amelyek túlzott szigorúságát egyébként a középkori törvényhozás nyelvhasználatára kell visszavezetnünk — a Rómába vitt perek száma, bár csökkent, nem enyészett el. Úgy elsőfokú ítélet, mint fellebbvitel végett egyházi, sőt világi ügyekben is fordultak a Szentszékhez.

Cosimo Tura: Borso d'Este udvara.
(Részlet a ferrarai Palazzo Schifanoja freskójáról.)

A perek tárgya kiterjedt az egyházi élet legváltozatosabb ügyeire: tizedszedésre, javadalombitorlásra, az egyházi vagyon erőszakos elfoglalására, hagyatéki és alapítványi pénzek elsikkasztására vagy lefoglalására, egyházi személyek bántalmazására stb.[85]

Fellebbezés esetén Mátyás arra kérte a pápát, hogy az ügyet ruházza át valamely magyarországi egyházi bíróra vagy a királyi udvarban működő legátusára. Kérelmében nem vonja kétségbe a Szentszék bíráskodásának illetékességét, ezért inkább gyakorlati okokra hivatkozik, ilyenek a zaklatás esetének fennforgása, háborús bonyodalmak, távolság, a római út nehézségei.

1476-ban két országos főúr, Imre szepesi ispán és Garai Jób pere került fel másodfokú ítéletre Rómába. A király azt kérte a pápától, hogy az ügyet,

mely előzetesen az egri püspök kezében volt, küldje vissza a püspökhöz vagy más magyarországi főpaphoz.

A pápák általában eleget tettek a király kívánságának.[86]

A hívek mély vallásosságát és a pápai törvényszékbe vetett bizalmát bizonyítja, hogy még pusztán világi természetű ügyekben is folyamodtak Rómába. II. Pius idejében négy pécsi lakos azzal a kérelemmel fordult a pápához, hogy egy ház tárgyában hozzá fellebbezett ügy eldöntését bízza magyarországi papokra. Megjegyzik, hogy «az ügy világi természetű és inkább a világi, mint az egyházi törvényhez tartozik».

Az ilyen ügyekben Mátyás erélyesen síkra szállt a Szentszék beavatkozása ellen, különösen, ha az ügy az ő királyi hatalmát korlátozta. Cillei Ulrik özvegyének halála után Mihály német birodalmi gróf igényt tartott a csáktornyai uradalomra, mely a hazai törvények értelmében visszaszállt a koronára, és azzal fenyegetőzött, hogy az ügyet a pápához viszi. A király kijelentette, hogy «a korona szabadságát» meg fogja oltalmazni, mert más uralkodók példájára világi ügyekben nem ismer felsőséget maga felett. Utasította római követét, hogy jogait védje meg a pápa előtt. «Mindent inkább elszenvedünk, — írta — mintsem hogy a magunk és országunk szabadságát feláldozzuk».[87]

*

Mátyás egyházpolitikáját a hagyományos jogcímekre alapítja, amelyek a század folyamán jelentkeztek és egyre jobban kihangsúlyozódtak a magyar törvényhozásban. A pápákkal szemben hangoztatja, hogy a magyar királyt a püspöki székek betöltésében Szent Istvánra visszavezethető ősi jogok és kiváltságok illetik meg, amelyekről ő semmiképpen sem mondhat le. Nemzete állhatatosan ragaszkodik ezekhez az ősi szabadságokhoz, éppen olyan szívósan, mint magához a keresztény hithez és az apostoli székhez. Nem mulasztja el kidomborítani az Egyház iránt táplált hűségét, állandó ragaszkodását, a pogány és eretnek népek leverésében szerzett érdemeit, az egyházak védelmében és gyarapításában kifejtett buzgóságát, a katolikus hit és a Szentszék érdekében tervbevett vállalkozásait.

Mátyás fellépésében figyelembe kell vennünk, hogy renaissance-uralkodó erőszakos, hajlíthatatlan, korlátokat nem tűrő egyéniségével állunk szemben. A sikertelenség nem töri meg, évtizedeken keresztül esetről-esetre megújuló erővel küzd, hogy igényelt befolyását biztosítsa. Sokat ád egyszer kimondott királyi szavára, tekintélyének megingathatatlanságára. Királyi becsülete nem engedi, hogy visszavonuljon. Ugyanakkor nem hajlandó észrevenni, hogy az Egyháznak szintén vannak magasabbrendű szempontjai és érdekei. A közte és a Szentszék között fennálló hol barátságos, hol feszült diplomáciai viszony egyaránt jó alkalom arra, hogy a pápát akaratának elfogadására kényszerítse.

Mátyás egyházpolitikájának erős rugója, az ő hajthatatlan egyéniségén és az európai korszellemen kívül, kétségkívül még a központi királyi hatalom megszilárdulása is. Ezáltal Mátyás nemcsak erős támaszpontot nyert akaratá-

nak érvényesítéséhez, hanem az országgyűlésben megnyilvánuló nemzeti törekvéseket is irányíthatta.

A királyi kegyúri jogot kiterjeszti az ország összes egyházaira és javadalmaira és ezen a címen magának igényli a bemutatás, illetőleg kinevezés

Melozzo da Forli : A vatikáni könyvtár alapítása.
(Róma, Vatikáni képtár.)

jogát. Fő törekvése a püspöki székek betöltésére irányul. Kiemeli, hogy a püspöki és előkelőbb főpapi méltóságok közjogi jelleggel bírnak, a főpapoknak a nagybirtok rendkívül hatalmat biztosít, ami nem lehet közömbös a királyra. Hivatkozik egyes főpapok hűtlenségére, hogy a Szentszék előtt igazolja, mennyire fontos érdekek fűződnek a főpapi székek betöltéséhez.

Rendkívül mozgalmas uralkodásában a javadalomosztás fontos eszköz politikai érdemek jutalmazására. Amint a siker megkívánta, könnyen felemelte, de

könnyen el is ejtette kedveltjeit. Éles emberismerete ellenére a politikai szempontok nem egyszer keserű csalódást okoztak neki és súlyos károkat az egyházi életnek. Amíg a politikai szempontból nagyobb jelentőségű püspöki javadalmak betöltésénél kérlelhetetlenül érvényesítette akaratát, a nagyszámú apáti, préposti, kanonoki és egyéb kisebb javadalom megüresedése eseteiben már nem tudta olyan könnyen ellenőrízni a papokat és meggátolni őket abban, hogy az ő megkerülésével egyenesen a Szentszékhez forduljanak javadalomért. Azonban a korlátlan királyi kegyúri jog feltétlen elismertetéséért küzdött ezen a téren is.

Iparkodott minden esetben a püspökkinevezés jogával élni és a Szentszéket a puszta hozzájárulásra, megerősítésre szorítani. Azonban a pápák nem fogadták el kegyúri jog alapján tett előterjesztéseit. A legtöbbször csak heves viták után, de mindenkor a király közreműködésének elhallgatásával, apostoli hatalmuk erejénél fogva, rezervációval töltötték, be a főpapi székeket. A királynak meg kellett elégednie azzal, hogy jelöltjeit a pápával elfogadtatta.

A király, ha nem is tudta elérni, hogy a Szentszék hivatalosan elismerje a magyar király püspökkinevező jogát, annyit elért, hogy a pápáknak mindig az ő akaratát kellett teljesíteniök. Az ő uralkodása folyamán véglegesen kialakult az a magyar közjogi felfogás, hogy a magyar király az ország összes kisebb és nagyobb javadalmainak kegyura, ennek alapján őt illeti meg a kinevező jog az összes javadalmakra, elsősorban a püspökségekre. A pápaság ezt a jogot sohasem ismerte el, legfeljebb idővel a bemutató jogot ismerte el, mint tőle adományozott és még vissza nem vont kiváltságot. Ennek a jogi helyzetnek kiépítésében Mátyásnak oroszlánrésze, döntő szerepe volt. Az egyházjogban egyedülálló magyar felfogást a XVI. század elején Verbőczi kodifikálta és jogászi tekintélyével az újkori magyar egyházpolitika sarkalatos elvévé avatta.

II.

MÁTYÁS ÉRINTKEZÉSE A SZENTSZÉKKEL A TÖRÖK HÁBORÚK ÜGYÉBEN.

A középkori társadalmat összekötő szellemi kapcsolatok fokozatos meglazulása elősegítette a nemzeti államok kialakulását és megtörte a pápaság nemzetközi politikai befolyását. A gondolkodásban utat tört az individualizmus, felébredt az érdeklődés a külső természet iránt és feléledt a pogány klasszikus szellem. A középkori életformákkal együtt lehanyatlott a vallásos élet és elvilágiasodott a tudomány és a művészet. A negyven évig tartó egyházszakadás belsőleg is lesüllyesztette az Egyház és a pápaság tekintélyét a népek előtt.

A konstanzi zsinat után, amidőn helyreállt az Egyház egysége, a pápák arra törekedtek, hogy az egyházi élet sebeit behegesszék és a pápaság tekintélyét felemeljék.

Az általános szétforgácsolódás szelleme, mely a középkor romjain egy új kor kialakulását segítette elő, elemi erővel ellene állt a pápaság célkitűzésének, mégis az egymásután következő kiváló pápáknak sikerült nagyrészt helyreállítani a pápaság lelki felsőbbségét.

A lavinaszerűen Európa felé közelgő török veszedelem is hozzájárult ahhoz, hogy a pápák újból a népek élére álljanak és a közös ellenséggel szemben közös védelemre szervezzék őket. A pápák állandóan napirenden tartották a kereszteshadjáratok tervét. Ez volt uralkodásuk egyik főcélja. Ez szerepelt a pápaválasztások előtt közösen aláírt kapitulációkban. Ez alkotta a pápai diplomácia legfőbb gondját.[88]

A pápák legátusokat küldöttek az európai udvarokhoz, hogy az örökké civakodó fejedelmeket kibékítsék és a népek közt a közös hadjárat lelki előfeltételeit megteremtsék. Egyes pápák rendkívüli áldozatokat hoztak a hadjáratok létesítésére. Kiürítették a pápai kincstárt, hozzányúltak a műkincsekhez, megadóztatták Európaszerte az egyházi vagyont.

A század közepén IV. Jenő és III. Kallixtus pápáknak sikerült nagyobbszabású közös vállalkozásra bírni a keresztény népeket a törökkel szemben. Ez Hunyadi János és Skanderbég világraszóló diadalainak a kora.

Azonban meg kell állapítanunk, hogy a pápák állandó erőfeszítésével és anyagi támogatásával nem volt arányban az európai fejedelmek lelkesedése és a népek érdeklődése a török ügy iránt. Ebben a korszakban már elhalványultak a középkor eszményiségei, melyek egykor közös összefogásra sarkalták a nyugati népeket pusztán lelki célok szolgálatában. A nemzeti államok korlátlan uralkodói kimondottan érdekpolitikát folytattak és nem voltak hajlandók olyan vállalkozás kockázatát magukra vállalni, amelyből közvetlen hasznot nem vártak államaiknak, családjuknak. Az európai népek lelkületéből elpárolgott a középkori társadalmi és vallási összetartozás szelleme. A Félhold közeledésének kérdése legfeljebb csak a közvetlen veszélyben forgó országok ügyévé vált. Azonban megrázó és tragikus jelensége a kor történelmének, hogy közönyösségükkel és rövidlátásukkal még a közelről érdekelt népek is szinte kihívták maguk ellen a sötéten közeledő végzetet.[89]

A Félhold ellen folytatott küzdelemben, különösen a XV. század folyamán, amikor az ellenség már elérte Európa kapuit, a pápák Magyarországot tekintették annak a természetes védőbástyának, külső erődvonalnak, amelyen a pogány támadás megtörik. Földrajzi helyzete a nyugati civilizáció keleti peremén, a magyarság harci erényei, mély vallásossága és hagyományos ragaszkodása a pápasághoz valóban Európa előőrsévé avatták hazánkat. A pápák Ulászló és Mátyás királyainknak szentelt kardot, zászlót és fővezéri föveget küldtek, mint a keresztény hit védőinek és az Egyház oltalmazóinak. Hunyadi Jánost Krisztus bajnokának és a hit pajzsának nevezték, akit a Gondviselés támasztott a romlásba jutott kereszténység megmentésére.[90]

A pápák különös figyelemmel kísérték hazánk sorsának alakulását a század folyamán. Aggodalommal nézték belső válságait és a kiélezett ellen-

tétek elsímításán dolgoztak, nehogy az ellenség, elsősorban a törökök diadalmaskodjanak rajta.

A keresztes hadjáratok szervezésében és vezetésében jelentős szerepet szántak a magyar királyoknak, szinte évről-évre tekintélyes hadi segélyekkel támogatták őket és nemzetközi tekintélyükkel igyekeztek megnyerni számukra az európai hatalmak segítségét.

Mátyás uralkodásának első évtizedében atyja emlékének hatása alatt és a pápák lelkes buzdítására folytatta a nemzet hagyományos törökellenes politikáját. Később, amidőn mindinkább egyéni célkitűzéseket követhetett és a török veszély enyhült, felhagyott a török háborúkkal és nyugat felé irányította érdeklődését.

Az önálló férfiúvá fejlődött Mátyás előtt a török csak annyit nyomott a politikai gondolkodás mérlegén, amennyi közvetlen veszedelmet jelentett országának biztonságára, nyugodt fejlődésére. Már pedig az ő uralkodása folyamán a belső küzdelmekben lekötött török hatalom nem volt képes nagyarányú hadi vállalkozás végrehajtására Magyarországgal szemben. Hadműveleteit inkább a Földközi-tengeren elszórt európai gyarmatszigetek és Olaszország védtelenebb pontjai ellen intézte. Ezért Mátyás feladta a balkáni területeknek, hazánk előretolt bástyáinak visszafoglalását és még akkor sem gondolt nagyobbszabású támadásra, amikor a politikai helyzet kedvező alkalmat nyujtott volna. Megelégedett a határok védelmével és kisebbjelentőségű vállalkozásokra szorítkozott.[91]

A déli területek visszaszerzését feladva, a nyugatra fekvő országok meghódításával akarta gyarapítani Magyarország gazdagságát és befolyását, emelni hatalmát és dicsőségét a művelt nemzetek között. Országának anyagi erejét erősen igénybevevő háborúkba bocsátkozott és évtizedeken át bonyolult diplomáciai játékot űzött a nyugati hatalmakkal, hogy megszerezze a cseh koronát és az osztrák területeket, ami megnyitotta volna előtte az utat a legelőkelőbb politikai méltósághoz, a császári koronához.

Valószínű, hogy a török veszedelem réme olykor-olykor a maga teljes félelmetességében jelentkezett Mátyás éles szeme előtt. Atyja törökellenes politikájának elejtése kétségkívül komor szemrehányásokat okozott Mátyásnak, aki gyakran hivatkozott családi hagyományaira. A pogány Félholdon aratott győzelmei újabb diadalokra lelkesítették dicsőségre szomjas, a kereszténység bajnoka címre áhitozó lelkét. A pápák figyelmeztették, hogy a török kérlelhetetlenül a kereszténység kiirtására tör és ebben a borzalmas célkitűzésében Magyarország a legelső áldozatok közt szerepel. Mátyás mégis kitartott új politikai vonalvezetése mellett, bár látta, hogy a felgyülemlett elégedetlenség trónját is megingatta.[92]

A török háborúk terve továbbra is felszínen van Mátyás külpolitikájában, főképpen a pápákkal való érintkezésében. Leveleiben, követeinek adott utasításaiban állandóan hangsúlyozza, hogy életének legfőbb vágya, hogy a pogány terjeszkedését feltartóztassa. Ezért kész bármikor fegyvert ragadni,

még életét is feláldozni, ha a pápa és a nyugati fejedelmek megsegítik, mert egyedül nem tud a túlerőben levő ellenséggel szembeszállni. A segítség elmaradt. Bár az európai keresztes hadjárat terve a diplomáciai tárgyalások állandó vesszőparipája volt, még a huszita érzelmű Podjebrad is ezzel hitegette a világot, megvalósítására már senki sem gondolt komolyan.

*

Amikor a tizennyolcéves Mátyás a magyar trónt elfoglalta, a török elleni hadjáratok lelkes megszemélyesítője, a törhetetlen akaratú aggastyán pápa, III. Kallixtus ült Szent Péter székében.[93]

A spanyol származású pápa hazája történetéből és személyes tapasztalatból egyaránt közelről ismerte a mohamedán világ vallási és politikai hódító törekvéseit, ezért rövid, de rendkívül tevékeny pápasága alatt azon dolgozott, hogy a kelet felől közeledő veszedelmet elhárítsa Európától.

Ekkor már elesett Konstantinápoly és romjai alá temette az ezeréves kelet-római császárságot. Közvetlen veszélybe kerültek a balkáni államok és a nyugatiak kezén levő szigetek a Földközi-tenger keleti részein. Itália nyitva állott a betörések előtt. Megbénult a tengeri kereskedelem. A török feltartóztathatatlanul közeledett a magyar határhoz, hogy bevegye a Nyugat előretolt bástyáját és barbársággal öntse el a Duna-Tisza közét.

A pápa fegyverbe szólította egész Európát. Elődje, IV. Jenő példájára rendkívüli anyagi áldozatokra is vállalkozott. A hadjárat előkészítésére teljesen kiürítette a pápai kincstárt, pénzzé tette a pápaság ékszereit és egyházi műkincseit. Megelégedett egy vászonpüspöksüveggel.

Az európai hatalmak részvétlensége, egyes fejedelmek haszonlesése miatt csak részben valósíthatta meg nagyszabású tervét. Mégis nagyrészt az ő lankadatlan törekvésének tulajdoníthatjuk a keresztesek nándorfehérvári győzelmét, melynek szellemi előkészítője Carvajal pápai követ, izzó lelke Kapisztrán Szent János, hadvezéri lángelméje Hunyadi János volt.

A győzelem után a török kiűzésének reménye újból fellángolt a pápa lelkében, s ezért tüstént hozzálátott egy új európai keresztes háború megszervezéséhez. Azonban Hunyadi és Kapisztrán váratlan halála, a hazánkban dúló pártharcok, de különösen a nyugati közvélemény közönye miatt a szervezés nehezen haladt előre.[94]

Ebben a viszonylagos szélcsendben foglalta el trónját Mátyás. Juan de Carvajal, a Sant'Angelo templom címét viselő bíboros, a Hunyadi-ház nagy barátja volt a pápai oldalkövet Magyarországon. A határozott fellépésű és a magyar közállapotokkal ismerős férfiú a Szentszék tekintélyének egész súlyával támogatta a nándorfehérvári hős fiát a magyar királyság megszerzésében. Jól tudta, hogy atyjának nyomába fog lépni a római egyház iránt való hódolatban és a kereszténység védelmezésében.[95]

Hasonló felfogás nyilvánult meg a pápai udvarban is, amidőn hírül vették László király elhúnytát. A pápa utasította legátusát, hogy az érzel-

meikről és befolyásukról ismert váradi és váci püspökök, Vitéz János és Szilasi Vince segítségével tegyen meg minden tőle telhetőt a prágai fogságban tartott Mátyás kiszabadítására. Amikor pedig megválasztásáról értesült, szinte ujjongó örömmel köszöntötte Mátyást, mert a törökverő Hunyadi lángelméjének újból való fellobbanását sejtette benne.

Leveleiben őszinte közvetlenséggel egész lelkét kitárja a remény és a csalódások közt vergődő aggastyán. Nem titkolja, hogy Hunyadinak az egész világot betöltő hősiessége fia jövendő diadalainak záloga. Mátyást nemcsak Magyarország, hanem az egész kereszténység számára gondviselésszerűen támasztott szabadítónak hirdeti, akitől a mohamedánizmus teljes megsemmisítését reméli. A nándorfehérvári győzelem és Skanderbég teljesítményei után elérkezettnek látja az időt, hogy a keresztesek a Félholdat kiszorítsák Európából és a Szentföldet, amelyért annyi vér ömlött hiába, végleg visszaszerezzék. Figyelmezteti Mátyást, hogy ne higyjen a szószegő török hitegetésének, aki szorult helyzetében békéért könyörög, hanem helyreállítván országának megrendült belső szilárdságát, induljon a pogány ellen. Igéri, hogy utolsó lehelletéig kitart mellette és kész mindenét, még életét is feláldozni a szent célért. Szárazföldi hadsereget és tengeri hajóhadat küld és közös hadműveletre hívja fel a keresztény fejedelmeket. A király igyekezzék békés megegyezésre a magyar trónra vágyó császárral, a német fejedelmekkel, a lengyel és a bosnyák királyokkal.

Mátyás lelkében erős visszhang felelt a pápa felhívására. 1458 augusztus 7-én kelt levelében kijelentette, hogy szent örökségként veszi át azt a kötelességet, hogy atyjának nyomdokain járjon. Atyja emléke állandóan sarkalni fogja lanyhuló tetterejét, hogy a kereszténység szabadságát vérének hullatásával megvédje.[96]

Amikor az ifjú király ezeket a lelkes szavakat útnak indította, a keresztes úgy törhetetlen bajnoka már ravatalon feküdt. Előtte való nap a nándorfehérvári diadal emlékére rendelt ünnepen, Urunk Színeváltozása napján halt meg.

Kallixtus pápa történelmi érdeme, hogy tisztán látta a nyugati műveltséget fenyegető Izlám közeledésének jelentőségét és a szellemi szétesés, az érdekhajhászó versengés és a bűnös közöny közt felemelte szavát a kereszténység civilizáció megmentéséért. Történeti hivatásának szentelte bámulatosan tevékeny pápaságának minden idejét, ami által a pápaságot újból a nemzetek felett álló tényezővé emelte.

*

Kallixtus pápa halálával nem foszlott szét a kereszteshadjárat terve. Az utód, II. Pius, az európaszerte magasztalt humanista, Enea Silvio Piccolomini, nem kisebb odaadással és céltudatossággal folytatta a hagyományos politikát. A kereszteshadjárat gondolata, mint az új pápa egyik legfon-

tosabb célkitűzése, már abban a megnyitó beszédben is megnyilvánult, amely a pápaválasztásra egybegyűlt bíborosok előtt elhangzott.[97]

A pápa úgy érezte, hogy Isten azért emelte fel a keresztény világ felett

A sienai székesegyház.

álló trónra, hogy az Egyházat és vele a keresztény műveltséget megmentse a Duna vonalán és a tenger felől előretörő pogány pusztítástól.

Az egykor világias humanista mélyen átérezte a pápaság magasztos hivatását. Ünnepélyesen visszavonta és elítélte régi iratait és szerette mon-

dani magáról: «Vessétek el Aeneast és fogadjátok be II. Piust!» Szerette, ha kedvelt költője, Vergilius szavaival Pius Aeneasnak hívták.[98]

Uralkodása elején elhatározta, hogy Mantovába értekezletre hívja össze az európai fejedelmeket és behatóan megvitatja velük a közös támadás tervét. Elrendezvén az egyházi állam sürgősebb ügyeit, 1459 tavaszán elindult Észak-Olaszországba. Útközben szülővárosában, Sienában találkozott Vetési Albert veszprémi püspökkel, Mátyás követével. A király azért küldötte őt Itáliába, hogy a pápát trónralépte alkalmából üdvözölje és a pártütő főurakkal szemben, akik kevéssel előbb III. Frigyes császárnak ajánlották fel a magyar trónt, annak nélkülözhetetlen támogatását megszerezze. A király ugyanis attól félt, hogy a pápa, aki ifjú korában a császár titkára volt, elfogult lesz iránta.

A pápa, a követ hódoló beszédére válaszolva, kiemelte Mátyás iránt táplált érzelmeit. Magyarország, mondotta, több mint hetven esztendő óta folytonosan háborúskodik a törökkel a keresztény hitért és a keresztény hitnek Kelet felé védőpajzsul szolgál. Bár a nándorfehérvári diadal egyidőre elzárta a kaput, amelyen át a törökök a keresztény országokba juthatnának, mégsem szabad ölbetett kézzel szemlélni az eseményeket. Örömmel hallotta, hogy Mátyás, atyja példáján felbuzdulva, a kereszténység oltalmazását teljes erővel felkarolta. A mantovai gyűlést főképpen azért hívta össze, hogy a súlyos veszteségektől meggyöngült Magyarországnak segítséget nyujtson és az európai fejedelmekkel a kereszténységért vérző magyarok részére biztosítandó támogatásról értekezzék.[99]

Carvajal kérésére a pápa a pártütőkkel szemben Mátyás mellé állott. Felhatalmazta legátusát, hogy mindazokat, akik a királyt a trónjától megfosztani törekednek és útját állják a török hadjárat megszervezésének, ha kell, egyházi fenyítékekkel kényszerítse meghódolásra. Ugyanakkor megbízta őt, hogy bírja rá a császárt a magyar koronára tartott igényének feladására. A császár makacskodása miatt és a mantovai értekezlet sikeréért később mérsékletre intette legátusát és a békés tárgyalások megindítására hívta fel a feleket. Bízva az értekezlet sikerében, 20,000 aranyat küldött Carvajalnak. A kereszteshadjárat hirdetéséhez apostoli felhatalmazást és rendkívüli búcsúkat engedélyezett, Mariano da Siena szerzetes népszónokot pedig Magyarországba küldte, hogy kereszteseket toborozzon.

II. Pius 1459 május 27-én bíborosok, főpapok és világi előkelőségek fényes kíséretében bevonult Mantovába. A város ura, Lodovico Gonzaga a bevonulás útján jobbról-balról szebbnél-szebb antik szobrok hosszú sorát helyeztette el, hogy a humanista pápa fogadtatásának megfelelő keretet adjon. A szobrok mögött térdeplő tömeg lelkes hódolattal fogadta a pápa apostoli áldását.

Azonban keserű csalódás fogta el a pápa lelkét, amidőn látta, hogy a fejedelmek elmaradtak, legtöbbje csak követét küldte el. Mátyás a belpolitikai helyzet miatt nem merte elhagyni az ország határát. A császár, akit a középkori felfogás a népek és uralkodók élére állított a hit védelmére, már nem érezte hivatásának magasztosságát.

Csalódás és levertség nyilvánult meg a pápa leveleiben is, amelyeket az értekezletről Mátyáshoz írt. Előre látta, hogy a sok rábeszéléssel kicsikart határozatok csak üres ígéretek maradnak, melyeket különféle ürügyekkel meghiúsítanak a keresztes eszme iránt közömbös fejedelmek.

A tárgyalások folyamán kitűnt, hogy a császárt a magyar trón megszerzésének hiú ábrándja jobban foglalkoztatta, mint a keresztes ügy előmozdítása. A pápa abban a reményben, hogy sikerül megnyernie a császár hozzájárulását a hadjárat tervéhez, elfogadta a német követek indítványát, akik a trónkérdés rendezésére külön értekezlet összehívását javasolták. Ennek az értekezletnek vezetésével Bessarion bíborost, a keletről menekült híres humanistát bízta meg és felhívta a feleket, hogy felhasználva a török háborúra alkalmas pillanatot, kössenek végleg békét vagy legalább tartós fegyverszünetet. Mátyásnak emlékezetébe idézte atyja haditetteit és ígérte, hogy a római egyház mindenkor mellette lesz a pogány feltartóztatására irányuló vállalkozásaiban.

Andrea Mantegna: Lodovico Gonzaga és családja.
(Részlet a mantovai Palazzo Ducale fal estményéből.)

Bessarion németországi tárgyalásai nem hozták meg a várt sikert, ellenben Carvajal Magyarországon elérte azt, hogy Mátyás a következő év elején felajánlott előnyös török fegyverszünet megkötését megtagadta.[100]

A császár és Mátyás közt éveken át húzódó ellentét csak 1463 októberében símult el, amikor a pápai követek és Vitéz János közreműködésével megkötött egyezséget II. Pius bullában megerősítette.[101]

A pápa, amint a két uralkodó között fennálló ellenségeskedést sikerült kiküszöbölnie, teljes erővel hozzáfogott a Mantovában hozott határozatok megvalósításához.

Lelki benyomások is mélyen hatottak a pápára. Az utolsó Paleologok, akik Konstantinápoly elestét túlélték, Moreából magukkal hozták Rómába Szent András apostol fejereklyéjét, amelyet a pápa a Szent Péter templom pápai oltárán helyezett el ünnepélyes köztiszteletre. A hívek óriási tömegei zarándokoltak az ereklyéhez, mintha csak jubileumi szentév lett volna. A vallásosság nagyarányú megnyilatkozásának hatása alatt a pápa fogadalmat tett, hogy minden erejét a kereszténység felszabadítására fordítja.[102]

Bosznia váratlan meghódításának híre szintén hatással volt a pápa elhatározására.

II. Pius követeket, keresztes hitszónokokat és pápai adószedőket küldött az egyes államokba, hogy előkészítsék a hadjáratot. 1463 október 22-én lelkeshangú bullát bocsátott ki, amelyben a kereszteshadjárat résztvevőinek és támogatóinak rendkívüli búcsúkat engedélyezett. Szívhez szóló felhívást intézett az európai keresztényekhez, hogy őket bűnös közönyösségükből felrázza. Figyelmeztette a szárazföldi hatalmakat, hogy a világuralomra törekvő pogány nem fog megállni a tengernél, hanem tovább folytatja hódító útját Európa belsejébe.

A pápa felhívása és serény készülődése most is észrevétlenül maradt a siket európai közvéleményben.[103] Azonban Mátyás lelkében hatalmas visszhangra talált. A király elhatározta, hogy Bosnyákországot, egykori hűbérbirtokát, amelyet a török kevéssel előbb foglalt el, visszahódítja. Ezért meggyorsította hadi előkészületeit, amelyeket ennek az országnak a visszaszerzésére már korábban megkezdett.

Boszniának egyik utolsó királya, Tamás, hogy az egyre közelebb férkőző törökkel szemben megvédje magát, 1458-ban Szegeden hűséget esküdött a trónralépő Mátyásnak. A vallási megoszlásból származó egyenetlenségek és az uralkodóházban dúló viszályok fokozatosan aláásták az ország alapjait. Utolsó kísérletként Tamás király 1460 tavaszán II. Pius pápához fordult, hogy a pápaságon keresztül a keresztény Nyugat segítségét megszerezze. Megígérte, hogy a különféle felekezeteket visszavezeti az Egyház egységébe, püspökségek felállítását sürgette és királyi koronát kért.

Mátyás hűtlenségnek minősítette a király törekvését és óvást emelt a pápánál. II. Pius, aki a koronakérést elsősorban a hitegység helyreállítása és a török háború szempontjából méltányolta, megnyugtatta Mátyást, hogy olyan

politikai engedményt nem tesz, amely a magyar királyra sérelmes lenne. «Olyan pápád van, írta Mátyásnak, aki az igazságot tiszteletben tartja és mindenkit jogaiban megtartani óhajt.»

Tamás fia, István, hogy a belső széthúzást megszüntesse, kibékült mostoha anyjával, Katalin királynéval és a pápai követet rábírta, hogy koronázza meg Bosznia királyává. Jól tudta, hogy az önállóságra irányuló törekvése miatt Mátyás haragját vonja magára, ezért a pápa közbenjárását kérte. Mátyás a pápa nyomására azzal a feltétellel békült ki Istvánnal, hogy hűbéri kötelezettségét hűségesen teljesíti.

Azonban a kis ország sorsa meg volt pecsételve. Az eretnekek titkos

A római Sixtus-kápolna belseje.

szövetséget kötöttek a szultánnal és elôkészítették hazájuk végleges leigázását. II. Mohamed azon a címen, hogy a király megtagadta a hűbéradó folyósítását, hatalmas sereget vezetett Bosznia ellen. Hogy Mátyást lekösse, kisebb sereget küldött a Szávához és Dél-Magyarország határaira. István királyt Kljucs várában megadásra kényszerítette, majd lefejeztette, az országot pedig elfoglalta. A pápa mentőkísérlete meghiúsult. Még a közelről érdekelt Velence is egykedvűen nézte a török terjeszkedését.

Bosznia meghódítása folytán a török birodalom hosszú határvonalon közvetlen szomszédságba került Mátyás országának drávamenti részeivel. A hódítás megdöbbentő híre gyors cselekvésre sarkalta Mátyást és a pápát egyaránt. A király ismételten követeket küldött Rómába pénzsegély kieszközlése végett és érintkezésbe lépett Velencével, amely Bessarion bíboros buzgól-

kodására már tárgyalásokat folytatott a pápával közös tengeri hadművelet megszervezéséről. 1463 végén Boszniába nyomult, azonban a csehek betörésének hírére hamarosan visszatért Magyarországba.

Mátyás a pápa buzdítására lázasan folytatta hadi készülődéseit. A tavasz folyamán 14,000 lovasból és 8000 gyalogosból álló haderővel indulásra készen állott és türelmetlenül várta a hírt az olaszországi hajóraj hadműveleteiről. Amint arról értesült, hogy a szultán Jajca alá vonult, nyomban elindult seregével a déli végek felé a nagyfontosságú vár felszabadítására.

Ugyanakkor a pápa rendkívüli elhatározásra szánta magát.

II. Pius mélységes fájdalommal tapasztalta, hogy a fejedelmek ismét kijátszották az egész kereszténység megmentésére irányuló terveit. Csupán Velencét sikerült rákényszerítenie arra, hogy néhány gályát küldjön az egyházi állam adriai kikötőjébe, Anconába. Hogy megszégyenítse a közönyös fejedelmeket, 1464 júniusában halálos betegen Anconába vitette magát azzal az elhatározással, hogy a hajóhad élén Raguza visszaszerzésére indul. Augusztus 12-én a velencei gályák a doge vezetésével beevezték a kikötőbe. A fejedelmek szűkkeblűsége folytán ez volt az egész, amit a nagyszabású tervből megvalósíthatott! De még ez is új reményt öntött a már halálra vált pápába. Iszonyú fájdalmak közt a tengerre néző lakosztályának ablakához vitette magát, hogy a kikötőben horgonyzó hajókat szemlélje. Halála előtt maga köré gyüjtötte a bíborosokat — köztük volt törekvésének hűséges munkatársa, a Magyarországból visszatért Carvajal — és a keresztes hadjárat megindítására buzdította őket. Még augusztus 14-én elhúnyt.

A pápa tragikus halála már a kortársak megítélésében is súlyos vesztesége volt a keresztes ügynek. Az ő személyében ennek a mozgalomnak utolsó nagy képviselője szállt sírba. Történelmi hivatásának tudatában, akadályokat nem ismerve dolgozott, küzdött az egész nyugati társadalmat átfogó célokért, amelyeknek megvalósíthatóságába talán maga sem hitt többé.

A bíborosok a hadjárat tervét a velenceiek vonakodása miatt elejtették. A pápai kincstárban talált 40,000 aranyat a haldokló pápa intézkedése szerint azzal a megbízással adták át Cristoforo Moro dogénak, hogy azt kézbesítse a bosnyák hadjáratban elfoglalt magyar királynak.[104]

*

Az új pápa megválasztására egybegyűlt konkláve II. Pius tragikus halálának és végső óhajának hatása alatt állott. A konklávét megnyitó ünnepi beszéd szónoka színes szavakkal ecsetelte a keleti veszedelmet és kárhoztatta a fejedelmek nemtörődömségét. A bíborosok a választás előtt közös megegyezést írtak alá, amelyben megválasztatásuk esetén, egyebek közt, a török háború folytatására kötelezték magukat. Igaz ugyan, hogy az új pápa, a velencei származású II. Pál megválasztása után elvetette a pápai hatalmat illetéktelenül korlátozó kapitulációt — a pápa ugyanis nem a választóktól,

hanem közvetlenül Istentől kapja hatalmát — mégis a török hadjárattal kezdettől fogva komolyan foglalkozott.[105]

Megválasztását bejelentő leveleiben feltárta a török kérdésre vonatkozó terveit a fejedelmek előtt. Mivel elődjének hősies erőfeszítéseit részben a hadviseléshez szükséges anyagi eszközök hiánya hiúsította meg, elhatározta, hogy rendbe szedi a pápai kincstárat és az olasz államokat teherbírásuk szerint

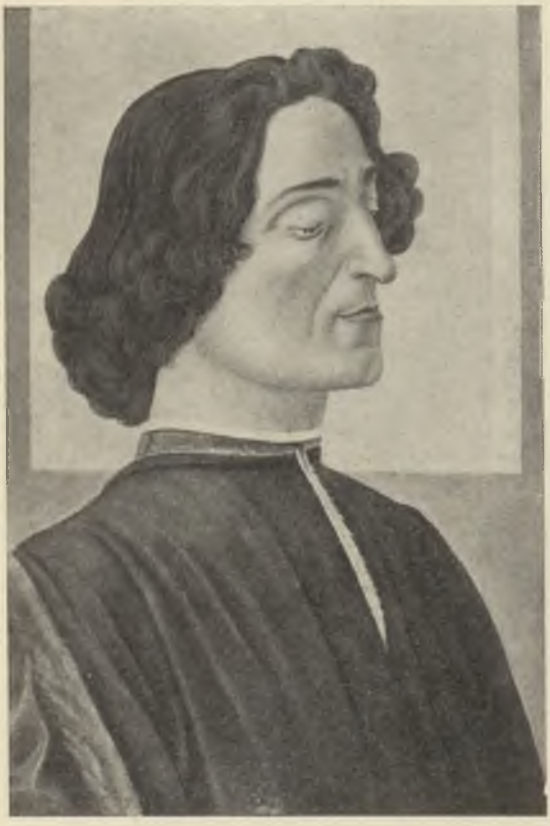
Giorgio Vasari: Lorenzo Medici. (Firenze, Uffizi.)

igénybe veszi. Az ősz folyamán megegyezett velük abban, hogy mintegy félmillió aranyforintot bocsátanak Mátyás rendelkezésére a török háború céljaira.

Azonban a fejedelmek különféle ürügyek alatt kivonták magukat az ímmel-ámmal vállalt kötelezettség alól. Hiába figyelmeztette őket a pápa, hogy a segély elmaradása esetén Mátyás és Velence kénytelen békét kötni a pogánnyal, aki azután szabad kezet nyer az olasz félsziget megtámadására. Még az egyházi állam gazdagabb városai, mint Bologna is ellene szegültek a hadisegélyek beszolgáltatásának.

Mint láttuk, a pápa különös szerepet szánt Mátyásnak. Kevéssel megválasztása után közölte a király követével, hogy Magyarországot a kereszténység bástyájának tekinti és atyai pártfogásába veszi. Követet küldött a királyhoz, hogy a török háború megszervezéséről tárgyaljon.

A király Csezmicei János pécsi püspököt és Rozgonyi János erdélyi vajdát bízta meg, hogy a pápát megválasztása alkalmából üdvözöljék és hadi terveiről tájékoztassák. A szónok költői emelkedettséggel utalt azokra a kapcsolatokra, amelyek a pápát és a Szentszéket Magyarországhoz fűzték. Kiemelte, hogy II. Pál Velence szülöttje, amely Magyarország természetes szövetségese a pogánnyal szemben, és IV. Jenőnek unokaöccse, aki Hunyadi Jánosnak lelkes támogatója volt. A magyar nemzet és királyai, a Leó pápa előtt meghajló Attilától egészen Mátyásig, mindenkor őszinte ragaszkodást tanúsítottak az apostoli szék iránt és odaadóan szolgálták a kereszténység ügyét. Mátyás, bár magára hagyták, két éven át diadalmas hadjáratot folytatott a pogány ellen. A küzdelem eredményes folytatásához a pápa hathatós pénzügyi támogatását és a hatalmak közreműködését kérte.

Botticelli: Giuliano Medici.
(Berlin, Kaiser Friedrich Museum.)

A pápa válaszában magasztalással emlékezett meg a magyarok hagyományos hitbuzgóságáról, az Egyház védelmében szerzett érdemeiről, és lankadatlan küzdelemre lelkesítette a királyt. A hadműveletek előkészítésére 57,000 aranyat, azonfelül kitüntetésképpen gyöngyökkel kirakott aranyfeszületet küldött neki. Felhívására Velence körülbelül ugyanannyi aranyat folyósított a király számára.

Mátyás a tekintélyes hadisegélyt kisebb sereg felszerelésére fordította és levonult a Drávához. Azonban alig két hónap mulva komoly hadművelet nélkül visszatért Budára. Az eljárásával elégedetlen pápa előtt azzal mente-

gette magát, hogy a keresztény államok közreműködése nélkül csak a túlerőben levő török kihívását vonhatná magára.

Ugyanakkor a pápa arról értesült, hogy a török kedvező béke megkötésére ajánlatot tett a királynak. Futár által levelet küldött Mátyásnak és az alkudozások megszakítására hívta fel. Nem tudta elképzelni, hogy Hunyadinak a fia annyi dicsőséges csata után megfeledkezzék Istentől kapott hivatásáról, amely őt a keresztény hit bajnokává avatta. Nem helyeselte, hogy a király külön utakon jár a török kérdésben, amikor a pápa a bíborosi testület hozzájárulásával az egész nyugati társadalom egyesítésén fáradozik. Nem lehet békét kötni olyan ellenséggel, folytatta a pápa, aki soha nem szűnő gyűlölettel viseltetik a keresztény vallás és Magyarország iránt és mint telhetetlen sárkány folyton keresztény vérrel táplálkozik. Ezért folytatni kell II. Pius pápa kezdeményezését, aki életét áldozta fel a keresztes eszméért.

Mátyás válaszát Handó György pécsi prépost vitte meg Rómába. A király beismerte, hogy a török előnyös békefeltételeket ajánlott neki, melyeket kénytelen elfogadni, ha a pápa nem segíti, hogy az ellenségre döntő csapást mérjen. Hasonlóképpen gondolkodott a velencei államfő is. A király válasza egyrészt lagymatag viselkedésének palástolására, másrészt újabb segélyek kicsikarására szolgált. A pápa egyelőre 10,000 aranyat küldött Mátyásnak a déli végvárak megerősítésére és széleskörű diplomáciai tevékenységet indított meg, amelybe még a távoli nyugat fejedelmeit is bevonta.

A fejedelmek azonban nem voltak hajlandók olyan ügyet segíteni, amelyben anyagi haszonra nem számíthattak. A pápa csalódottan jelentette ki, hogy már 200,000 aranyat fordított a török háborúkra, de látja, hogy az uralkodók nem tanusítanak megértést a közös veszély elhárítására irányuló törekvései iránt. Mátyás nem méltatlankodott, mert a másfelé lekötött ellenség nem gátolta őt nyugati politikájában.

Ezekben az években a török, amint belpolitikai helyzete megengedte, a Földközitengeren elszórt keresztény gyarmatokra, Velence kereskedelmi támaszpontjaira mért ismételten súlyos csapásokat. 1470 július 12-én véres ellenállás után elfoglalta Negropontét és elevenen ketté fűrészelte a védelem hős vezérét.

A vérengzés híre megdöbbentette és közös védelemre késztette az olasz államokat. A szövetség élén a pápa állott, aki az egész kereszténységet felhívta Olaszország megmentésére. Azonban még az olasz fejedelmeknek is fontosabb volt apró torzsalkodásaik elintézése, mint a közös veszély elhárítása.[106]

*

IV. Sixtus megválasztásakor Olaszország fenyegetett helyzete újból a pápaság érdeklődésének középpontjába állította a török kérdést. Az új pápa a választást követő első konszisztóriumban öt oldalkövetet küldött a különböző európai udvarokhoz azzal a megbízással, hogy közös keresztes hadjárat

megszervezését készítsék elő. A német birodalom, Magyar, Cseh- és Lengyelország megnyerése az elhúnyt pápa unokaöccsének, Marco Barbo bíborosnak jutott osztályrészül.[107]

A pápa a követeknek adott utasításaiban sötét szinekkel ecsetelte az egyre nyomasztóbb helyzetbe jutott kereszténység bizonytalan jövőjét és az összes népek testvéri tömörülését sürgette a közös végzet feltartóztatására. Előre látta, hogy a szüntelen harcokban elfoglalt fejedelmek, egyéni ügyeikre hivatkozva, elhárítják majd maguktól a hadjáratban való részvételt. Ezért mindenekelőtt a közbéke helyreállítására törekedett. Megbízta Barbo bíborost, hogy ha kell, egyházi fenyítékekkel kényszerítse területének uralkodóit a béke megkötésére. Ugyanakkor kiközösítő bullát állított ki a lengyel király és fia ellen, mert a cseh eretnekekkel egyezséget kötöttek és a magyar királyt a török ellen viselt hadjáratában a keresztény világ megbotránkoztatására akadályozták. A kiközösítés kihirdetésére azonban nem került sor. A Szentszék támogatásával folytatott hosszas tárgyalások 1474 elején végre megh ozták a tartósabb fegyverszünetet a cseh kérdésben.[108]

A békesség úgyahogy helyreállt ugyan, de a kereszteshadjárat terve megint megbukott. A pápa belátta, hogy képtelen közös nevezőre hozni még csak az olasz fejedelmeket is. Mindössze azt érte el, hogy Velence és Nápoly közreműködésével mintegy 90 gályából álló hajóhadat szerelt fel, amely Caraffa bíboros vezetésével elfoglalta Zmirnát, de a különböző hajócsoportok közt támadt vetélkedés miatt hamarosan feloszlott.[109]

A pápa tudomására jutott, hogy a török újból külön békét ajánlott fel Mátyásnak. Felszólította a királyt, hogy tartson ki és ne hagyjon fel a történelmi szereppel, amellyel az isteni Gondviselés megbízta. Felidézte atyjának dicső haditetteit, a király győzelmeit, melyek az egész világ előtt ismeretesek. Figyelmeztette, hogy ne higyjen az álnok pogánynak, aki csak időt akar nyerni, hogy őt örökre elpusztítsa. A kereszténység ügyéért lelkesedő vitéz magyar nép bizonyára felháborodással venné a török béke hírét. Hiszen mindenkor büszke volt katonai erényeire, úgy ment a háborúba, mint más a menyegzőre. Még nem csendesedtek el az elégedetlen főurak által felkavart szenvedélyek; a király törökbarát magatartása könnyen kirobbantaná a lappangó feszültséget.[110]

Mátyás ismételten követeket küldött a pápához hadisegély kieszközlése végett. IV. Sixtus ekkor a közeledő 1475-iki jubileum előkészítésével volt elfoglalva, ezért nem tett határozott ígéretet. Hatalmas építkezésekbe fogott, hogy az örökvárost a világ minden részéből özönlő zarándokok befogadására alkalmassá tegye. A bazilikákat helyreállította. A forgalom lebonyolítására új kőhidat veretett a Tiberisen, amelyet ma is róla neveznek. Kijavította a beomlott Aqua Virgo régi vízvezetéket. Az egész város külső képét úgyszólván teljesen megváltoztatta.

Arra számított, hogy a szentév hatása mélyen érezhető lesz az európai népek gondolkodásában, ezért újabb keresztes hadjárat szervezésébe fogott.

Kaffa eleste és a Krim-félsziget meghódítása siettette tervének megvalósítását. Az új foglalás következtében előállott politikai helyzet közelről érintette elsősorban Lengyelországot. A pápa tehát felszólította Mátyást, hogy éljen békében a szomszéd uralkodókkal és ne akadályozza őket a keresztes-háború előkészítésében.

A katolikus hit nagy oltalmazóját látta a királyban és kijelentette, hogy mindenkor kész őt megsegíteni a pogány ellen vívott küzdelemben. Intette őt, ne bízzék a szultánban, mert istenfélelem és becsület nincs benne, hanem csak

Urbino a völgyből nézve.

kielégíthetetlen hatalomvágy, veleszületett álnokság, az isteni és emberi törvények megvetése ; azonfelül a keresztény vérre való kiolthatatlan szomjúság tölti el gonosz lelkét. Igéretei csak megtévesztésre és időnyerésre irányulnak. Végül költői lendülettel buzdította Mátyást a keresztény hit védelmére.'''

Amikor a pápa ezeket a lelkesítő szavakat elküldte, Mátyás már útban volt a déli végek felé. A következő év elején a szabácsi táborból válaszolt. Elismeréssel és hálával szól a pápa állandó igyekezetéről. Úgy látja, hogy a török, mihelyt elsimította a birodalmában mutatkozó ellentéteket, hamarosan a keresztény népek ellen fordul. A király nem szorul lelkesítésre, hiszen serdülő

ifjúsága óta erejét meghaladó hadi vállalkozásokban bizonyította be ragaszkodását a Szentszékhez. Magára hagyatva küzdött a pogányok és az eretnek csehek ellen. Felpanaszolja, hogy a nagy áldozatokért eddig még nem kapott semmit. Bízik a pápa bölcseségében és atyai jóindulatában, aki nem fogja megengedni, hogy amíg ő a hit védelmében vérzik, irigy ellensége országára törjenek.

Február közepén Szabács véres viadal után megadta magát. A király Gabriele da Verona püspököt bízta meg, hogy a győzelemről részletesen tájékoztassa a pápai udvart. A pápa 71,000 aranyat küldött a királynak, hogy győzelmét kellőképpen kihasználja. Mátyás azonban megelégedett az egyébként nagy véráldozatba került támaszpont elfoglalásával és visszatért Budára.

A következő években Mátyás viszonylagos békében élt a törökkel. A pápa tevékenységét főképpen az olasz politika foglalta le.[112]

Firenzében a köztársaság hívei összeesküvést szőttek az uralmon levő Medici-család megbuktatására. Köztudomású volt, hogy a pápa is óhajtotta az ellene áskálódó herceg, Lorenzo di Medici eltávolítását, de határozottan ellenzett mindennemű erőszakos és véres eljárást. Az összeesküvők 1478 április 26-án a székesegyházban miseközben gyilokkal leterítették Lorenzo testvérét, ellenben Lorenzónak sikerült könnyebb sérüléssel a sekrestyén át elmenekülnie. A herceg véres bosszút állt ellenfelein és a pápát tette felelőssé a történtekért. A pápa több rokonát kivégeztette, Sansoni Riario bíborost, a pápa unokaöccsét, akinek sejtelme sem volt a készülő merényletről, letartóztatta. Az Egyház szabadságát és kiváltságait több tekintetben megsértette.

A pápa kiközösítette a herceget és a várost egyházi tilalom alá vetette. A firenzeiek egyházszakadással fenyegették meg a pápát és szövetséget kötöttek a francia királlyal, a ferrarai és milanói hercegekkel és a velencei köztársasággal. A szövetségesek egyetemes zsinat összehívását követelték, hogy a szerintük törvénytelenül megválasztott pápát letegyék. Sixtus hűbéresére, Ferrante nápolyi királyra, Mátyás ipára, továbbá Federico da Montefeltre hercegre, Urbino urára támaszkodott, akinek egyetlen leányát összeházasította egyik unokaöccsével. Azonfelül III. Frigyes császárhoz, Svájchoz és a magyar királyhoz fordult segítségért.

Mátyás készséggel ajánlotta fel közreműködését, bár tudta, hogy a távolságok miatt nem avatkozhatik be kellő súllyal a küzdelembe. A segélynyujtás kedvező alkalomnak kínálkozott arra, hogy régi ellenfelét, Velencét megtámadja. Mégis az ország helyzete békés politikát sürgetett. Ezért Mátyás nem küldte el a köztársaságnak szánt éleshangú hadüzenő levelet, hanem inkább széleskörű diplomáciai tevékenységet fejtett ki a küzdő felek kibékítésére. A pápához küldötte az egri bíborospüspököt, aki magával vitte a kenyérmezei csatában zsákmányolt török zászlókat. Az ellenségeskedés akkor ért véget, amidőn a nápolyi király átpártolt a firenzei herceghez és a pápát magára hagyta.

Ami a pápát leginkább békülékennyé tette, az a növekvő török veszedelem volt. A pogány, kihasználva az olasz államok közt fennálló egyenetlenkedéseket, egészen az Isonzóig nyomult. A velencei Szent Márk templom harangtornyáról szemlélni lehetett a vad pusztítások nyomán feltörő füstfellegeket. II. Mohamed a János lovagoktól elragadta Rodi szigetét, a velenceiek több gyarmatát és a nápolyi királytól Otranto városát. Az érseket és a várkapitányt elevenen kettéfürészelték, 12,000 keresztényt pedig lemészároltak.

A vérfürdő híre óriási riadalmat keltett a félszigeten. A pápa már azzal a gondolattal foglalkozott, hogy Avignonba költözik. Mindenekfelett azonban a nápolyi királyság került súlyos veszélybe.

A Palazzo Ducale udvara Urbinóban.

IV. Sixtus, elfeledvén Ferrante hűtlenségét, újból általános fegyverkezésre szólította fel a fejedelmeket. Százötvenezer aranyat ajánlott fel a hadviselés céljaira ; az összeg egyharmadát Mátyásnak szánta. Az olasz államokat együttesen száz gálya előállítására és Mátyás számára évenkint kétszázezer arany folyósítására kötelezte.

A pápa azon fáradozott, hogy az összes európai államokat bevonja a hadjáratba. 1481 Feketevasárnapján általános fegyverkezést hirdetett, három évre fegyverszünetet rendelt el a fejedelmek között és megengedte, hogy az egyházi javadalmakat a keresztes hadjárat céljaira megadóztassák.

Ezidőközben Mátyás a Száva partján táborozott és kapitányai által kisebb vállalkozásokban nyugtalanította a törököt. Megírta a pápának, hogy tizenegy ízben ütközött meg és minden egyes csatában legalább háromezer

pogányt vágott le. Egy csatát vesztett, amikor számos vitéze elpusztult és fogságba esett. Jól ismerve a fejedelmek szűkkeblűségét, nem várt komoly eredményt a pápa diplomáciai tárgyalásaitól. Velencével meg éppen akkor támadt viszálya Veglia birtokáért. Egyébként ő sem lelkesedett a háborúért. 1480 végén Zágrábba vonult vissza téli szállásra; azzal indokolta eljárását, hogy a császár az ő megtámadására akarja fordítani a keresztes hadjárat céljaira megszavazott segélyösszeget. A távolabb fekvő államok még nagyobb közönnyel nézték a pápa sikertelen fáradozását. Mátyás mindössze hétszáz főből álló csapatot indított útnak a nápolyi király megsegítésére és a moldvai vajdát a törökkel szövetséges oláh vajda megtámadására küldte. Ómaga azonban nem mozdult.

A nagyrészt a pápa áldozatkészségéből felszerelt keresztes hajóhad makacs ellenállás után elfoglalta Otrantót. A pápa újabb felhívást intézett a fejedelmekhez, hogy a győzelem kihasználására lelkesítse őket. Felszólította a császárt és a magyar királyt, hogy a kereszténység egyetemes érdekeire való tekintettel tartózkodjanak mindennemű fegyveres művelettől.

Amíg azonban a pápa tárgyalásokat folytatott a fejedelmekkel, a keresztesek közt kitört a viszálykodás és a hajóhad szétoszlott. A következő években a ferrarai háború újból két pártra szakította az olasz államokat és ez a pápát teljesen lefoglalta 1484 augusztusában bekövetkezett haláláig.[113]

*

Sixtus túlzott nepotizmusa erős visszahatást keltett a bíborosi testület tagjaiban, akik a konklávé előtt ismét kapitulációval akarták megkötni a jövendő pápa kezét. Az előzetes megegyezés főképpen a kollégium jövedelmeinek biztosítására irányult, de magába foglalta a reformok ügyét és a török háború megindítását is. Bár nem hiányoztak kedvező alkalmak, VIII. Ince nyolcéves uralkodása egy lépéssel sem vitte előre a keresztes ügyet. A jóindulatú, de beteges és erélytelen pápa jelszava: béke, igazságosság és jólét csak puszta ámerdisz maradt. Az európai közvéleményben egyre inkább apadt a török háborúk iránt mutatott érdeklődés. Az örökvárosban és az egyházi államban elharapózott zavargások, az olasz államok vetélykedése lekötötték a pápát. A bíborosi kollégium egy részét a vagyonszerzés, a családi érdekek hajhászása, a pompaszeretet és a humanizmus foglalkoztatta.[114]

VIII. Ince uralkodása elején körlevelet bocsátott ki a fejedelmekhez és kölcsönös kibékülésre buzdította őket. Figyelmeztetése nem utolsó helyen éppen Mátyásnak és Frigyes császárnak szólt, akik hosszú uralkodásuk folyamán úgyszólván állandóan hadilábon állottak egymással. A maga részéről megerősítette az egyházi állam legfontosabb adriai kikötőjét, Anconát. A tengerpart fokozott védelmét sürgette az a körülmény is, hogy egyes zsoldos vezérek éppen a török segítségével akarták megvetni lábukat az állam egy-egy tengermelléki városában. Mátyás most is felajánlotta fegyveres támoga-

tását a pápának, bár tisztában volt azzal, hogy szükség esetén nem tudna hathatósan beavatkozni a hadviselésbe.

A nyolcvanas évek folyamán magában a mohamedán világban mutatkoztak kedvező tünetek sikeres hadjárat megindításához. Melik-el-Achref-Qaitbay, Egyiptom szultánja, hogy megszerezze magának a vezető szerepet Bajazed konstantinápolyi szultánnal szemben, érintkezést keresett a keresztény hatalmakkal. Emberségesen bánt a keresztény foglyokkal és alattvalók-

Részlet IV. Sixtus pápa síremlékéről. (Róma, Szent Péter-templom.)

kal, sőt megígérte, hogy bizonyos területeket visszaád a keresztény hatalmaknak. Az volt a célja, hogy a szultánt megbuktatja és annak öccsét, Dsem (Zizim) herceget, aki a János lovagok fogságába esett, emeli a trónra. Qaitbay követeket küldött Mátyáshoz és a pápához, hogy terveibe beavassa őket. A pápát azonban a nápolyi királlyal keletkezett viszálya teljesen lekötötte.[115]

A nápolyi nemesség elégedetlen volt Ferrante királlyal, Beatrix magyar királyné atyjával, kíméletlen adóterhei és véreskezű uralma miatt. Azt szokta mondani, hogy ellenségeit csak bebalzsamozva szereti látni. A nemesek végső elkeseredésükben legfőbb hűbérurukhoz, a pápához fordultak, aki védelmébe vette őket.

A pápa és a király közt kitört viszály az Itáliában érdekelt nemzetek háborújává fajult, amelyben Spanyolország, Milánó és Firenze a király pártján, Velence és Franciaország pedig a pápa oldalán harcolt. Mátyást a rokoni kapcsolatok Ferrante oldalára sodorták, bár nyilvánvaló volt, hogy a távolságok miatt aligha nyujthat jelentékeny segítséget apósának. Csatlakozott szövetségeseinek álláspontjához, akik azzal fenyegették meg a pápát, hogy egyetemes zsinatot hívnak össze. A pápa nem ijedt meg Mátyás fellépésétől. Tárgyilagosságra intette és nyugodt, de határozott hangon felvilágosította őt az Egyház tanításáról, amely szerint a pápa végzéseitől fellebbezésnek nincs helye. Egyébként a pápa jól tudta, hogy Mátyás fenyegetése pusztán diplomáciai sakkhúzás volt komoly elhatározás nélkül. Ferrante király 1486-ban kibékült a pápával és megígérte, hogy alattvalóival is helyreállítja a jó viszonyt.

Azonban ígéretét nem tartotta be. A pápának megtagadta a hűbéri kötelezettségek teljesítését, a nemességen pedig kemény bosszút állt. A viszály újabb fázisában Mátyás ismét melléje állott. Hogy az egyházi államban mutatkozó belső széthúzást kihasználja és Velence tengeri kereskedelmét megzavarja, szövetséget kötött Ancona városával és felhatalmazta, hogy lobogóját és pecsétjét használja.

A szövetséget nem tekintette állandó jellegű hódításnak, hanem csak diplomáciai műveletnek az események fejlődésében.

A pápa hálátlansággal és hűtlenséggel vádolta Mátyást. A király különféle kifogásokkal igyekezett elhárítani magától a vádat. Hangsúlyozta, hogy kora gyermeksége óta, de főképpen amióta a Gondviselés Magyarország trónjára emelte, békében és háborúban egyaránt teljes odaadással szolgálta a katolikus vallás ügyét eretnekekkel és pogányokkal szemben. Előrehaladott korában sem tehet egyebet. Lobogójának felajánlásával nem eltántorítani, hanem inkább a Szentszék hűségében megerősíteni akarta az anconaiakat. Az volt a célja, hogy hajóikat megvédje a török kalózok és egyéb veszedelmes elemek háborgatásaival szemben. Kéri a pápát, ne adjon hitelt az ellene agyarkodóknak, mert ha kell, kényszerítő eszközökkel is megtartja a várost a pápa és az apostoli szék hűségében.

E mosakodás ellenére a szövetséget nem bontotta fel. Az anconaiak gályáikra és a városházára felhúzták a magyar király lobogóját.[116]

A pápa 1488 szeptemberében hazánkba küldte Angelo Pecchinoli püspököt azzal a megbízással, hogy a függőben levő kérdéseket a Szentszék megelégedésére intézze el. Követi utasításában meghagyta neki, hogy szólítsa fel a királyt a császárral fennálló régi ellenségeskedésének megszüntetésére. A kalocsai érseket, akinek számára csak kevéssel előbb kérte a bíbort, engedje ki a börtönből. Bontsa fel az anconai szövetséget és hagyjon fel a nápolyi király támogatásával. Mivel a török az üdvözítő kereszttel szemben a sátán jelvényét tűzte ki és a hívek tömegeit gyilkolja le vagy ejti rabságba, ragadjon fegyvert a pogány ellen. Vállalkozásában bizton számíthat a Szentszék és a keresztény népek segítségére. Hogy a számító királyt engedékenységre

bírja, kilátásba helyezte, hogy Korvin Jánost a magyar trón elnyerésében támogatni fogja.

A tárgyalások folyamán a király beleegyezett abba, hogy az érsek árva-

A velencei Szent Márk-templom belseje.

vári börtönét elhagyja és a legátus védelme alatt Visegrádon tiszteséges lakást rendezzenek be számára. Azonban a másik két ügyben folytatta sakkhúzásait. A török háború előkészítését attól tette függővé, hogy sikerül-e kivívnia Dsem herceg, a konstantinápolyi szultán testvérének kiszolgáltatását.

A herceg, kinek nagy pártja volt a török birodalomban, fellázadt bátyja ellen, de csatát veszítve, a rodusi lovagokhoz menekült, akik Franciaországba szállították. A török kérdésben közelről érdekelt hatalmak versenyre keltek, hogy a herceg személyét megszerezzék. Mátyás arra gondolt, hogy a szultánt Magyarország megtámadásától visszatarthatja, vagy esetleg tekintélyes váltságdíj megajánlására kényszerítheti. Számolt azzal, hogy Velence, a pápa szövetségese a nápolyi viszályban, megelőzi törekvésében. Ezért igyekezett meggyőzni a legátust arról, hogy a pápa csakis Magyarország segítségével valósíthatja meg a régtől fogva sürgetett közös hadműveletet a török ellen. A kalmárszellemű köztársaság csak azért szeretné megszerezni a herceget, hogy áruba bocsássa a szultánnak.

A király észrevette, hogy a pápa éppoly következetességgel ragaszkodik az anconai szövetség felbontásához, mint ő a török herceg megszerzéséhez. A legátussal folytatott tárgyalásai főképpen e kettős kérdés körül forogtak a diplomáciai körmönfontság fegyvereinek leleményes felhasználásával. Egy évig tartó szenvedélyes sakkhuzások után a király látta, hogy a játszma végéhez közeledik. A nápolyi király, bár az olasz fejedelmek melléje álltak és a határozatlan, gyengekezű pápa tehetetlenül vergődött az események forgatagában, előbb-utóbb mégis kénytelen lesz meghátrálni. Mátyást súlyos betegség gyötörte, amely arra kényszerítette, hogy rendezze országának külpolitikai helyzetét és biztosítsa természetes fia részére a trónt, nehogy a szomszédok igényemelése a magyar trónra válságba sodorja az országot.

A pápa felszólítására Mátyás a béke megkötésére hangolta apósát, megígérte a pápának, hogy most már véglegesen felbontja az anconai szövetséget, amely annyira megzavarta a hagyományos érintkezést a Szentszékkel, és megköti a békét a császárral. Ugyanakkor azonban kijelentette, hogy Dsem herceg sorsa nem érdekli őt többé. Hamarosan ötévi fegyverszünetet köt a törökkel előnyös feltételek mellett.

A harc feladása, a tompa lemondás a vég közeledésének szomorú jele. Dsem személyével akkor sem törődik, amikor a pápa tudomására adja, hogy hajlandó a herceget rendelkezésére bocsátani. A legátus hasztalan igyekszik Velence előretörésének hangoztatásával cselekvésre serkenteni a királyt. Mátyás lemondóan csak ennyit mond: «Cselekedjék mindenki úgy, ahogy neki tetszik». A tél folyamán előkészületeket tett, hogy a tervbevett linzi tárgyalásokon hosszú évek küzdelmeinek eredményeit biztosítsa és a császárral jó viszonyt teremtsen.

Ugyanakkor a pápa felhívta a keresztény fejedelmeket, hogy a nyár folyamán indítandó kereszteshadjárat előkészítése végett küldjék el követeiket az örökvárosba. A tavasz folyamán megtartott értekezleten úgy határoztak, hogy a közös hajóhad Brindisi, Messina és Ancona felől indul a délbalkáni területek meghódítására, a magyarokból, németekből és egyéb északi vitézekből álló szárazföldi haderő pedig Magyarország felől közelíti meg a török határokat.

Az európai hadjárat terve most is csak papíron maradt. Velence az aránylag nyugodt külpolitikai helyzettől többet várt kereskedelme számára, mint a kétes kimenetű háborútól; elárulta a hadi tervet a töröknek. Firenze hasonlóképpen jó viszonyban volt a pogánnyal. Ferrante nápolyi király kikötőinek védelménél fontosabbnak tartotta a pápa politikai elszigetelését. Miksa német király és Károly francia király egymással voltak elfoglalva. Mindenekfelett hiányzott Mátyás, akit hadvezéri lángelméje, családi hagyományai, uralkodásának legragyogóbb haditettei és országának szorongatott jövője a törökellenes háború természetes vezérévé avattak.[117]

A nagy király 1490 április 6-án Bécsben meghalt.

III.

MÁTYÁS KÜZDELME A CSEH ERETNEKEKKEL.

Hus János kivégeztetése után a róla elnevezett vallási, társadalmi és politikai mozgalom félelmetes arányokban terjedt tovább nemcsak Csehországban, hanem a szomszéd országokban is és különféle árnyalatokra szakadozott. A huszitizmus pusztításait és hatásait Magyarország is megérezte.

A szélsőséges köztársasági és társadalomfelforgató taborita-csoport mellett a monarchista kelyhesek képviselték a mozgalom mérsékeltebb irányát. Az 1436-iki birodalmi gyűlésen visszatértek az Egyház kebelébe. Ezzel azonban a veszedelmes áramlat korántsem csendesedett el.

A század közepén Carvajal és Kues Miklós bíborosok, Kapisztrán Szent János és mások foglalkoztak a huszita tanok megcáfolásával és az eltévelyedettek megtérítésével, azonban jelentős eredmény nélkül. II. Pius pápa még püspök korában felkereste őket a Hardstein-hegyen kiépített erődítményeikben (Tabor), vitatkozott velük és szemükre vetette, hogy az Egyházzal kötött egyezményt ismételten megszegték. Azt tapasztalta, hogy az erődítményekben összezsúfolt fanatikus népség teljesen lerongyolódott és szinte állati sorsba süllyedt.[118]

László király halála után 1458-ban a kelyhesek vezérét, Podjebrad Györgyöt cseh királlyá választották. Carvajal bíboros, pápai legátus, jól ismervén a huszita kérdés bonyodalmait, nem támasztott nehézségeket a választás ellen. Remélte, hogy az új király segítségével helyreállíthatja a vallási egységet és őt a török hadjárat gondolatának is megnyerheti.

Podjebrad, hogy trónját megszilárdítsa, érintkezést keresett a Szentszékkel és katolikus szertartás szerint koronáztatta meg magát. Mivel a prágai érseki szék üresedésben volt, az olmützi választott püspök még nem kapta meg apostoli megerősítését, a cseh fennhatóság alatt levő boroszlói püspökkel pedig ellenséges viszonyban volt, Mátyástól kért főpapokat a koronázás végzésére.

Mátyás Szécsi Ágoston győri és Szilasi Vince váci püspököket küldte Csehországba, azonban a legátus figyelmeztetésére utasította őket, hogy koronázás előtt vegyék ki Podjebradtól az Egyház iránti hűségesküt. A cseh király 1458 május 6-án ünnepélyesen megesküdött, hogy a római egyháznak és Kallixtus pápának, valamint törvényes utódainak katolikus uralkodóhoz illően engedelmeskedni fog, a római hitet vallani és védelmezni fogja és népét visszavezeti az Egyházba. A magyar és cseh előkelőségek által aláírt függőpecsétes levél másolatát Mátyás felterjesztette Rómába, egyúttal lelkes szavakkal emelte ki, hogy főképpen elhúnyt atyjának emléke, mint szent örökségképpen reászállott kötelesség buzdította arra, hogy a római hit érdekében munkálkodjék. Miként a hadvezérek a harcvágytól égő katonákat is lelkesíteni szokták, úgy az atyai erények az ő lángoló és tettrevágyó lelkét is a keresztények szabadságának és méltóságának oltalmazására buzdítják olyan ellenséggel szemben, akit csak fegyverrel lehet megfékezni.'[119]

Mátyás utolsó szavai a cseh helyzet és Podjebrad egyéniségének mély ismeretén alapultak. A nagytehetségű, de kétszínű cseh király kezdettől fogva csak hitegette a Szentszéket, de a hitegység helyreállítására nem tett semmit. A katolikusokat teljesen elnyomták a kelyhesek. II. Pius hosszas tárgyalások után 1464 június 16-án, két nappal anconai útja előtt az eretnekségbe való visszaesés és királyi esküjének megszegése címén a királyt maga elé idézte. A pápa halála megakadályozta az ügy további fejlődését. A császár is a büntető eljárás elhalasztását ajánlotta.

A pápa felszólította Mátyást, hogy a cseh királlyal minden összeköttetést szakítson meg. Mátyás lelkes hangon válaszolt a pápának. «Már egyszer magamat és országomat egészen felajánlottam a római egyháznak és Szentségednek. Amit Isten és az ő földi helytartója nekem parancsol, legyen az bármilyen nehéz vagy veszedelmes, mint üdvös és szent feladatot habozás nélkül végrehajtom, főképpen amikor szent hitünk megszilárdításáról és a gonoszok álnokságának megfékezéséről van szó. Nem tarthat vissza a kényszerűségből kötött szövetség kötelezettsége, amely alól az apostoli szék felmenthet, nem félemlíthet meg az ellenség hatalma. A cseheknél jóval veszedelmesebb ellenségekkel szálltam szembe Szentséged és elődei felhívására. Akár a csehek, akár a török ellen van szükség, Szentséged mindenkor készen találja Mátyást és Magyarországot.»

Podjebrad állandó mesterkedése és az európai helyzet miatt csak két év mulva került sor Mátyás beavatkozására.'[120]

*

II. Pál pápa 1467 nyarán Podjebradot megfosztotta trónjától és a megüresedett trónt a katolikus rendek óhajára a lengyel királynak ajánlotta fel. Azonban Kázmér király nem vállalta a korona megszerzésével járó hadviselés kockázatát. Mivel a kisebbségben levő katolikus rendeknek gyors támogatásra volt szükségük, Gabriele da Verona pápai legátus a rendek képviselőjének kísé-

retében 1467 végén felkérte a moldvai hadjáratból visszatérő Mátyást, hogy fogadja védnöksége alá a cseh katolikusokat és ragadjon fegyvert a hit ellenségeinek leküzdésére.

Mátyás más oldalról is kapott biztatást. Podjebrad, amidőn látta, hogy a császár cserbenhagyta, megtámadta az osztrák tartományokat, a Habsburgház hatalmának támaszpontját. A pénztelen és tehetetlen Frigyes a magyar királyhoz fordult segítségért és jó szolgálatai ellenében megígérte, hogy egyengetni fogja útját a császári méltóság megszerzéséhez. A király, minthogy országának határait nem fenyegette sem török, sem oláh, elhatározta, hogy tavasszal hadat üzen Podjebradnak.

A Castel Nuovo Nápolyban.

A háború megindítása előtt kiadott kiáltványában hangoztatta, hogy ez a hadjárata nem kevésbbé szent annál, amit régtőlfogva a török ellen visel. Biztosan számít a Mindenható segítségére, mert az ő ügyéért harcol. Becsvágy és földi előnyök nem vezérlik. Egyedül az apostoli szék iránti tisztelete és az igaz hitért lángoló buzgalma ösztönözte a veszélyes vállalkozásra, amelyet mások elhárítottak maguktól.'[121]

Ismerve Mátyás vallásos érzelmeit, feltehetjük, hogy az eszményi célokat nem zárta ki számításából, annál inkább, mivel a huszita mozgalom romboló hatásait Magyarország vallási és politikai életében is tapasztalhatta, mégis nyilvánvaló, hogy célkitűzésében hatalmi törekvések állottak előtérben. Ezzel szemben a pápaságot elsősorban a hitegység helyreállításának ügye irányította a magyar király vállalkozásának támogatásában.

A hadjárat elején II. Pál pápa szigorú intézkedéseket hozott azok ellen, akik bármily módon a cseh király ügyét támogatnák Mátyással szemben. Rüdesheim Rudolf boroszlói püspököt legátusként Mátyás mellé rendelte, a következő évben pedig Lorenzo Rovarella németországi legátus joghatóságát Csehországra is kiterjesztette azzal a meghagyással, hogy az ott fejlődő eseményeket a katolikus vallás szempontjából figyelemmel kísérje. Mind a két férfiút rendkívüli felhatalmazásokkal ruházta fel, hogy a hit egységéből elszakadt cseh király és hívei ellen keresztes hadjáratot hirdessen. Lelkes felhívásukra ezrével vették fel a keresztet. Az erkölcsi támogatás mellett a pápa tekintélyes pénzsegélyekkel is támogatta Mátyás vállalkozását.[122]

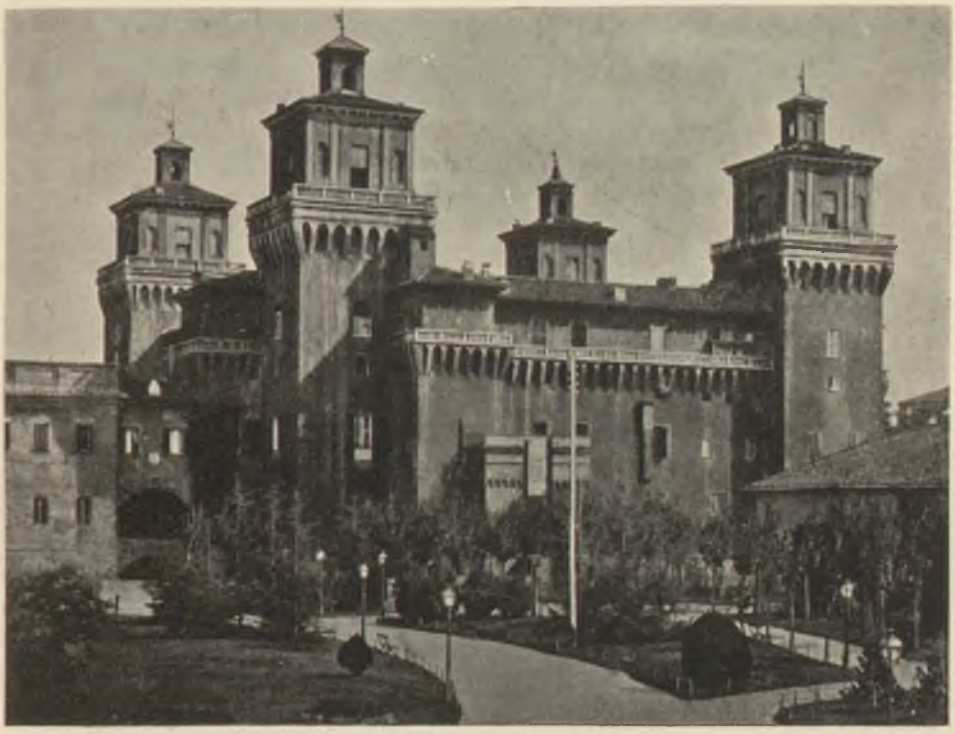
Kezdetben Mátyásnak kedvezett a hadiszerencse. A pápa nagy örömmel értesült a kedvező hírekről, mert remélte, hogy a győzelmes hadjárat végre megtöri a makacs husziták ellenállását, Mátyás pedig ismét a török ellen fordíthatja seregeit. Legátusai állandóan a király kíséretében voltak. Jelen voltak az olmützi országgyűlésen, amidőn a katolikus rendek Mátyást királlyá választották, majd elkísérték őt Boroszlóba, ahol egy harmadik legátus, Gabriele da Verona, Kapisztrán társa csatlakozott hozzájuk. A pápa 25,000 aranyat küldött Mátyásnak a hadviselés céljaira és hálát adott Istennek az elért sikerekért. Úgy látta, hogy a Gondviselés Mátyásnak tartotta fenn a dicsőséget, hogy a huszita tévelygőket, ha mielőbb magukba nem szállnak, véglegesen letörje. Helytelenítette a lengyel király eljárását, aki Podjebraddal szövetkezve, elsőszülött fia számára elfogadta a cseh koronát. Felszólította Kázmér királyt, hagyjon fel a kiközösítettek pártolásával és fordítsa ő is minden erejét azok leigázására. Meghagyta Vitéz János esztergomi érseknek, hogy amint kezdetben, úgy ezután is legyen a hadjárat lelkes szószólója. Ugyanakkor, noha az albániai török háborúk igénybe vették a pápai kincstárt, 18,000 aranyat utalványozott Mátyásnak és kitűntetésképpen szentelt díszkarddal ajándékozta meg, amelyet László budai prépost és Miklós váci kanonok hoztak Magyarországba.[123]

A kelyhesek szellemi vezérének és Podjebradnak 1471 elején bekövetkezett halála után új fordulat állott be a cseh ügyek alakulásában. A huszita rendek május havában Kázmér király fiának ajánlották fel a cseh koronát azzal a kikötéssel, hogy a kelyhesek vallási jogait elismeri és tiszteletben tartja. Ugyanakkor a kisebbségben levő katolikus rendek iglaui gyűlésén Lorenzo Rovarella ferrarai püspök, pápai követ Mátyás választását ünnepélyesen megerősítette, amihez Frigyes császár is hozzájárult.

A pápát kellemetlenül érintették a lengyel király mesterkedései. Megütközésének az udvarában tartózkodó lengyel követek jelenlétében nyilvános konszisztóriumban adott éleshangú kifejezést. Lengyelországi legátusának, Fabiano da Montepulciano papnak meghagyta, hogy a magyarországi legátussal egyetértve, bírja rá Kázmért a csehekkel kötött egyezség felbontására. Ugyanakkor figyelmeztette németországi legátusát, hogy úgy a császári udvarban, mint a birodalmi gyűlésen védje meg a Szentszék álláspontját a cseh

husziták minden előrelátható fondorlataival szemben. Mátyás sejtette, hogy a husziták a lengyel udvaron és a birodalmi gyűlésen keresztül igyekeznek elütni őt a koronától. Azonban II. Pál pápa megnyugtatta, hogy bármiként alakulnak is a csehországi események, nem fog határozni az ő tudta és beleegyezése nélkül.[124]

Alig néhány nappal az üzenet elküldése után a pápa hirtelen meghalt. Utódját, IV. Sixtust, uralkodásának elején főképpen két ügy foglalkoz-

A ferrarai Castello Ducale.

tatta : az olasz félsziget békéjének megőrzése és az európai kereszteshadjárat megszervezése. A cseh kérdést a hadjárat szempontjából mérlegelte.

Amikor 1471 végén elhatározta, hogy egész Európát mozgósítja, számolnia kellett a magyar és a lengyel királyok közt fennálló ellentétekkel. Utasította elődjének unokaöccsét, Marco Barbo oldalkövetet, hogy keresse fel a császárt és győzze meg arról, hogy a két király kibékítése az egész kereszténység főfontosságú ügye. Emlékeztesse a császárt arra, hogy II. Pál pápa elsősorban az ő kérelmére és az ő érdekében szólította fel Mátyást a cseh háború megindítására. Számolva a cseh ügy bonyodalmaival és a két fél érzékenységével, olyan megoldást ajánlott, mely mind a két részről megnyugvást kelt

és tartós békét létesít. Ugyanakkor az országban érezhető elégedetlenségre és a török hadjárat szükségességére hivatkozva, békére hangolta Mátyást. Utasította magyarországi legátusát, hogy igyekezzék a király hűségére visszatéríteni az eltántorodott főpapokat és főurakat, elsősorban Vitéz János esztergomi érseket és a tényleges birtokviszonyokat ajánlja a megegyezés alapjául. Amennyiben a lengyel király nem fogadná el békejavaslatait, jelentse ki, hogy a Szentszék a török háborúra való tekintettel egyházi fenyítékeket fog alkalmazni az ellenszegülőkkel szemben.

Amidőn látta, hogy a felek nem hajlandók egyéni érdekeikből engedni, nyíltan Mátyás mellé állott. Kijelentette, hogy Mátyás megválasztása törvényes módon történt. A király, nem törődve a déli határokon leselkedő pogánnyal, nagy költséggel és súlyos küzdelmek árán folytatja évek óta húzódó háborúját a csehekkel. Ennek ellenére a lengyel király az Egyház kárára és a keresztény világ megbotránkoztatására a kiközösítetteket védelmébe vette és tőlük elfogadta a koronát, amelyet jogosan csak a katolikus rendek ajánlhatnak fel. «Hogy célját elérje, a lelkében régtőlfogva lappangó mérget kiokádva Magyarországba tört» és Mátyást a hitetlenek ellen indított háborújától elvonta. Felszólította tehát Kázmért, hogy az ellenségeskedést szüntesse be, különben egyházi büntetéseket alkalmaz ellene, alattvalóit pedig felmenti a köteles engedelmesség alól. A német lovagrendet fel is oldotta a lengyel királynak tett hűségeskü alól és Mátyás oltalma és pártfogása alá helyezte.

IV. Sixtus erélyes fellépése ellenére a kibékülés csak 1474-ben jött létre a határszéli Ófaluban, Bartolomeo Massai pápai megbízott jelenlétében.[125]

*

Az Ófaluban kötött egyezség háromévi fegyverszünetet biztosított a cseh kérdésben. Ezidő alatt Mátyás megvívta Szabács várát és 1476 végén megtartotta menyegzőjét Beatrix nápolyi hercegnővel, Ferrante király leányával.

A házasságkötés hírére a magyar trónra áhítozó Frigyes császár ígéretet tett a lengyel királynak, hogy cseh királlyá történt megválasztását megerősíti, ha a magyar trón megszerzésében fegyveres erővel megsegíti. Ulászló a fegyverszünet lejárta után hatezer lengyel és cseh vitézzel Ausztrián át Magyarországba tört, azonban vállalkozása szégyenletes kudarcba fulladt. Erre Mátyás hadat üzent a csel szellemi szerzőjének, a császárnak és megtámadta az osztrák területeket.

Sixtus pápa Ardicino della Porta püspököt küldte az ellenfelekhez, hogy őket még idejében kibékítse. A legátusnak adott utasításában kifejtette, hogy pápaságának legfőbb törekvése a béke helyreállítása a keresztény fejedelmek között, nehogy a keresztény világ belső válsága alkalmat adjon a töröknek a támadásra. Ha a hadviselő felek nem tudnának megegyezni, készséggel vállalja a köztük fennálló viszály igazságos szabályozását. A cseh kérdésben, mely az ellenségeskedést kirobbantotta, Mátyás mellett foglalt állást.

Pinturicchio: Jelenet Aeneas Sylvius életéből.
(Részlet a sienai székesegyház könyvtárának falfestményéből.)

Mátyás késznek nyilatkozott a béke megkötésére, sőt, hogy elhárítsa magától a felelősséget, szövetséget ajánlott fel a császárnak. A császár, miután látta Mátyás hadműveleteinek kétségtelenül jelentős eredményeit és a birodalmi fejedelmek részvétlenségét, a gmundeni egyezségben megsemmisítette a lengyel királlyal kötött megállapodását és Mátyást elismerte Csehország

királyává. Az egyezség alapján Baldassarre di Pescia legátus fellépett mindazok ellen, akik Mátyásnak a cseh királyi címhez való jogát ellenezték.

Frigyes azonban nem teljesítette a Gmundenban vállalt kötelezettségeit, erre Mátyás 1480 nyarán újból megtámadta őt. Az ellenségeskedés szításában nagy szerepe volt Beckensloer János esztergomi érseknek, aki aacheni zarándoklás ürügye alatt elhagyta székhelyét és a császárhoz pártolt át.[126] Sikerült lemondásra bírnia Rohr Bernát salzburgi érseket azzal a szándékkal, hogy a megüresedett széket elfoglalja. Azonban Bernát érsek még idejében visszavonta lemondását és Mátyás támogatásával megtartotta javadalmát.[127]

Mátyás a hűtlen érsek letételét követelte a pápától. A pápai követnek kijelentette, hogy «ölében kígyót, oldala mellett viperát nem tűrhet». A követ közbenjárására mégis beleegyezett abba, hogy Beckensloer az érsekséget a győri püspökséggel felcserélje. Az ügy így is éveken át elintézetlenül maradt, míg Mátyás önhatalmúlag meg nem oldotta.[128]

A császárral folytatott tárgyalások is ismételten kátyúba jutottak a felek kölcsönös bizalmatlansága és engesztelhetetlensége folytán. Mátyás az új legátusra, Orso Orsini teanói püspökre hárította a felelősséget ; a császár javára részrehajlónak tartotta őt. A pápa megvédte képviselőjének pártatlanságát és szemrehányást tett a királynak, hogy a birodalmi gyűlés békefeltételeit elutasította. Hajlandó volt békebíróként eljárni a viszály elintézésében, ha a felek kijelentik, hogy az ítéletnek minden körülmények közt alávetik magukat. Mátyás írásban adta, hogy mint a Szentszék szolgálatkész és hűséges gyermeke, kész követeket küldeni a pápa előzetes tájékoztatására. A császár azonban halogatta elhatározását. Mátyás látta, hogy békés eszközökkel nem éri el célját s 1482 tavaszán újból fegyvert ragadott.

Az olasz politikában beállott fordulat a pápát egyidőre kikapcsolta az eseményekből, viszont Mátyásnak is módot adott arra, hogy újból beavatkozzék az olasz államok ügyeibe.

IV. Sixtus nagyravágyó unokaöccse, Girolamo Riario, hogy területeit gyarapítsa és bosszút álljon Ferrante nápolyi királyon, egyezséget kötött a velencei köztársasággal közös hadjárat indítására és jutalmul odaígérte Ferrarát, Ercole d'Esténck, a király vejének városát. A hadjárat nem maradt az érdekeltek elszigetelt ügye, hanem a félsziget többi államát is pártállásra késztette.[129]

A rokoni kötelékek Mátyást az após és a sógor megsegítésére indították. Amikor ezek visszahívták követeiket a pápai udvarból, Mátyás is intézkedett, hogy ifj. Vitéz János szerémi püspök hagyja el Rómát. A ferrarai herceg támogatására kisebb segélycsapatot küldött Olaszországba. Ezek az intézkedések azonban nem vezettek szakításra, amit az a körülmény is bizonyít, hogy a hadjárat folyamán a király többször fordult különféle kegyekért a pápához, aki mindenkor szívélyes hangon válaszolt. Sixtus egyébként azon volt, hogy a kelepcéből, amelybe a nagyravágyó unokaöcs sodorta, mielőbb kiszabadul-

Róma városa a Schedel-krónika 1493-ban megjelent metszetén.

jon.'[130] Azonban az 1482 decemberében kötött békét Velence nem volt hajlandó elfogadni és ostrom alá vette Ferrarát.

Velence hadművelete egyszerre megváltoztatta a félsziget politikai helyzetét. A pápa felszólította az európai fejedelmeket, köztük Mátyást is, hogy a török háború megszervezését akadályozó köztársaságot kényszerítsék az ostrom beszüntetésére.

A ferrarai háború folyamán a pápa számított Mátyás közreműködésére. Jól ismervén a király régi ellenséges érzületét a köztársaság iránt, 1483 tavaszán hozzáküldte Bartolomeo Maraschi püspököt, apostoli kincstartót, hogy a császárral kibékítse. A császár arra számított, hogy a magyar király előbbutóbb kimerül a hosszas hadakozásban és önként feladja hadállásait, ezért halogatta a kibékülést. Mátyás viszont, a régi elv szerint, késznek nyilatkozott a háborúskodás beszüntetésére és felpanaszolta, hogy a császár nyakára küldi a cseheket és a lengyeleket és megakadályozza őt a pápaság legfőbb törekvésének, a török háborúnak folytatásában.

A pápai követ tisztában volt azzal, hogy a két uralkodó a kölcsönös engedékenység és bizalom hiánya miatt sohasem köt békét. Egyébként Mátyás egyénisége mély benyomást tett a legátusra. Egyik jelentésében a következőket írta : «A király nagy tudással bír, előadását komolyság és méltóság jellemzi. Fontolva beszél, csak annyit mond, amennyit mondani jónak lát. Elméjét, beszédét és erkölcseit ismerve, azt mondhatom, hogy ügyesség és bátorság tekintetében a többi fejedelmet mind felülmúlja. Fáradhatatlan harcvágyó, csak a háborúra gondol. Nem beszél, hanem cselekszik . . . Szentségedet az egész keresztény világban senki sem szerette, tisztelte, támogatta úgy, mint ő.» Vallásosságát szemlélve, ezeket jelentette : «Meg voltam hatva és pirultam, amidőn láttam, hogy épületes magaviseletével a világi fejedelem minket, egyháziakat, túlszárnyal . . .» [131]

Amidőn az örökvárosban súlyos zavargások támadtak a pápa uralma ellen és Ferrara komoly veszélyben forgott, a pápa ismét felszólította Mátyást, hogy támadja meg Velencét. Hivatkozott a király ragaszkodására az apostoli székhez, a rokoni kapcsolatokra, amelyek a ferrarai herceghez fűzik és Magyarország különleges érdekeire a tengeri hatalmára féltékeny köztársasággal szemben. Hogy minden erejét Velence ellen fordíthassa, kérlelte a királyt, hogy végre egyezzen meg a császárral. «Mint különleges ajándékot kérjük Felségedtől, ezt kéri az egész kereszténység és az Anyaszentegyház. Ne tagadd meg tőlünk, ez lesz vigasztalásunk csúcspontja.»

A szorongatott és beteges pápára, aki a háború minden megaláztatását nepotizmusának köszönhette, nem vigasztalás, hanem újabb megaláztatás várt. A milanói herceg, akinek testvérét kevéssel előbb emelte a bíborosi méltóságra, csúfosan átpártolt a köztársasághoz. A magáramaradt pápa 1484 augusztusában békét kötött Velencével és néhány nap mulva elköltözött az élők sorából.[132]

VIII. Ince idejében a császár és a magyar király közt fennálló ellenségeskedés ügyét más kérdések háttérbe szorították : a nápolyi bonyodalom, az

anconai szövetség, a Dsem herceg megszerzéséért és a kalocsai érsek kiszabadításáért folytatott tárgyalások. Mindazonáltal a kibékülésre való hajlandóságot fokozatosan megérlelték a megváltozott politikai viszonyok. Frigyes fia és még életében római király, atyjával ellentétben, kívánta a keleti szomszédjával való kibékülést. A Szentszék 1488-ban újra a cselekvés terére lépett és a hadakozó felekkel egyaránt jó viszonyban levő velencei köztársaságot is igénybevette. A pápa buzdítására Mátyás meghosszabbította az osztrák fegyverszünetet, és hogy természetes fia trónutódlásának elfogadtatására a német birodalom hozzájárulását megszerezze, előkészítő tárgyalásokat folytatott Miksa megbizottaival a végleges béke megkötéséről.

Mátyás betegeskedése, majd halála örökre meghiúsították a béke megkötését, amelyért a Szentszék annyi éven át hasztalan fáradozott.[133]

JEGYZETEK.

[1] Balics Lajos : A róm. kat. Egyház története Magyarországon. Budapest, 1885. — Fraknói Vilmos : Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkel. I. Budapest, 1902.

[2] H. Zimmermann : Die päpstliche Legation in der ersten Hälfte des XIII. Jahrhunderts. Paderborn, 1913. — Karl Recesz : Die rechtliche Stellung der päpstlichen Legaten bis Bonifac VIII. — A. Wymen : Die päpstliche Diplomatie. Freiburg i. B., 1922.

[3] Fraknói : i. m. II. 189—214. l.

[4] Hóman—Szekfű : Magyar történet. III. 334. kk.

[5] Régi történetíróink, Kollár, Pray, Katona, Fessler, Koller és újabban Fraknói úgy fogták fel a XV. századi királyaink és országgyűléseink egyházpolitikáját a püspökkinevezésekre vonatkozólag, mint a Szent Istvánnak adományozott és közvetlen utódai által kiépített, de a későbbi századokban az egyetemes egyházjog fejlődése által megszakított szerzett jog folytonosságának visszaállítására irányuló törekvést. Az alábbiakban megkíséreljük beágyazni a kérdést az egyetemes szellemi fejlődés, az egyháztörténelem, továbbá a középkorvégi sajátos magyar vallási és közjogi viszonyok alakulásának keretébe. Az irodalom felhasználása mellett különös tekintettel leszünk a kérdésre vonatkozó okleveles anyagra.

[6] J. Hergenröther : Katholische Kirche und Christlicher Staat... Freiburg i. Br., 1876. — Trikál József : Bevezető a középkori ker. bölcselet történetébe. Budapest, 1913. — G. Grupp : Kulturgeschichte des Mittelalters. Paderborn, 1925. — G. Kurth : A modern civilizáció kezdetei. Budapest, 1928. Szent István Könyvek 52—53. sz. — Hóman—Szekfű : i. m. I. 185—201. l. — Galla Ferenc : A clunyi reform hatása Magyarországon. Pécs, 1931. — Schütz Antal : Isten a történelemben. Budapest, 1934. — Félegyházy József : A középkor egyháza. Budapest, 1938. — E. Nasalli—Rocca : Problemi religiosi e politici del Ducento... Piacenza, 1938.

[7] Dufourcqu : Histoire moderne de l'Église. VII. Paris, 1925. — Hóman—Szekfű : i. m. II. 41—52. l. — Huizinga : Der Herbst des Mittelalters. München, 1931.

[8] G. Schnürer : Die Kirche und Kultur im Mittelalter. Paderborn, 1930. — Váczy Péter : A középkor története. Budapest, 1936. 507. kk. — Bittenbinder Miklós : Az Egyház és az állam viszonya a XIII. és XIV. század fordulóján... Budapest, 1938.

[9] G. Kurth : Az Egyház és a világtörténeti válságok. Budapest, 1921. — J. Rivière : Le problème de l'Église et de l'état au temps de Philippe le Bel. Louvain, 1926.

[10] A rezerváció rendszerint egy-egy esetre vonatkozott, amit a pápai levelek külön kiemelnek : provisionem ipsius ecclesiae dispositioni nostrae duximus ea vice specialiter reservandam.

[11] Sok helyen a monostor vagyonát két részre osztották : az egyik az apáté (mensa abbatialis), a másik a szerzeteseké volt (mensa communis).

[12] A folyamodványok és a kinevező levelek egyaránt feltüntetik a javadalom anyagi értékelését: praepositura, cuius fructus ducentorum florenorum auri valorem non excedunt. — A nagy javadalmak díjösszegét nyilvántartotta az apostoli kamara. 1508 április 17-én Pécsi Miklós esztergomi kanonok Gosztonyi János váci püspöknek március 15-én kelt kinevező bullájáért fizetett «florenorum aureorum de Camera quingentos ad quos in libris Camerae dicta Ecclesia Vaciensis taxata reperitur, quinquaginta minuta servitia . . .» (Archivum Secretum Vaticanum. Obligationes vol. 88. f. 148r.) — V. ö. Chobot Ferenc : A váci egyházmegye történeti névtára. Vác, 1917. 522. l.

[13] G. Hergenröther—Kirsch—Rosa : Storia Universale della Chiesa. V. Firenze. 230—39. l. — Marx—Bilkei : A katholikus Egyház története. Székesfehérvár, 1932. 440—59. l. — A. Saba e C. Castiglioni : La storia dei papi. II. Torino, 1936. 118. l.

[14] L. Pastor : Geschichte der Päpste. Freiburg i. Br. I. 1925. 190—201, 203—19. l. — P. Paschini : Lezioni di storia ecclesiastica. III. Torino, 61—74. l.

[15] Noel Valois : Histoire de la Pragmatique Sanction de Bourges. Paris, 1906. — U. a. : La crise religieuse au XVe siècle. Paris, 1909. — Charles Poulet : Histoire du Christianisme. Fasc. XV. Paris, 159—72. l. — Pastor : i. m. I. 1—63. l.; III. 1—203. l.

[16] Fraknói : i. m. I. 259—80. l. helyenként.

Már Nagy Lajos kifogásolta ugyan a magyarországi egyházi javadalmak megadóztatását és igyekezett némi befolyást biztosítani magának a nagybirtokkal és közjogi méltósággal egybekötött főpapi székek betöltésénél, azonban kísérlete megtört a pápák határozott ellenállásán.

[17] J. Koller : Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis. III. Posonii, 1784. 46—47 ; 199—205. l. — G. Fejér : Codex Diplomaticus. T. X. vol. II. 483—85. l. — Aug. Theiner : Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram illustrantia. T. II. Romae, 1860. 164—76. l. helyenként. — Monumenta Vaticana Hungariae. Ser. I. T. III—IV. Budapest, 1888—89. — Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. III. Budapest, 1902., Lukcsics József előszavával. — Áldásy Antal : Alsáni Bálint bíbornok. Budapest, 1903., a Magyar Történeti Életrajzok sorozatában. 41—48. l. — Kollányi Ferenc : A magánkegyúri jog hazánkban a középkorban. Budapest, 1906. — A Pannonhalmi Rendtörténet kötetei helyenként a szövegben és az oklevéltárban.

[18] Fraknói : i. m. 292—96. l.

[19] Fraknói : i. m. 297—301. l. — Göller : König Sigismunds Kirchenpolitik. Freiburg i. Br. 1902.

[20] G. Pray : Annales Regum Hungariae. II. Vindobonae, 1764. 219. l. — U. a. : Specimen Hierarchiae Hungaricae. I. Possonii et Cassoviae, 1776. 92—96. l. — U. a. : Historia Regum Hungariae. II. Budae, 1801. 191—93. l. — Mon. Vat. Hung. : i. h. 613—16. l. — Fraknói Vilmos : Oklevéltár a magyar kir. kegyúri jog történetéhez. Budapest, 1899. 8—11. l. — Fraknói : Magyarország összeköttetései... I. 302—17. l. — Hóman—Szekfű : i. m. III. 243—46. l.

[21] Galla Ferenc : A Pázmáneum alapítása és a Szentszék. Vác, 1935. 62—65. l. — Galla Ferenc : Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél. Vác, 1936. 104—06. l.

[22] Fejér : i. m. XI. 184—87. l. — Mon. Vat. Hung. : i. h. 496—97; 526, 530. l. — Fraknói : Oklevéltár. 12—13. l. — Fraknói : Magyarország összeköttetései... I. 308—32. l. — Tomcsányi Lajos : A főkegyúr szerepe a püspökök kinevezésénél. Budapest, 1922. 29—30. l. — L. Pastor : Geschichte der Päpste. I. Freiburg i. Br., 1925. 203—219. l. — Saba e Castiglioni : i. h. 89—92. l.

[23] Mon. Rom. Vesprimien. : i. h. LXVII. l. — Pannonh. Rendt. VII., X. és XII. B. kötetei ebből a korból. — Tomcsányi : i. m. 31—32. l. — A választási jegyzőkönyv : N. Schmitth : Episcopi Agrienses. Tyrnaviae, 1768. 1—11. l.

[24] A konstanzi zsinat megsemmisítette XXIII. János engedményeit. Fejér : Cod. Diplom. XI. 596—605. l. — V. Márton korából való kinevezésekre nézve : Fraknói : i. h. 335—38. l. — Mon. Rom. Vesprim. : i. h. 125—8-ig helyenként. — A Magyar Történeti Tár. 1900-iki évfolyamában közzétett pápai regestakivonat. — Tomcsányi : i. m. 32—34. l. — A Pannonh. Rendt. III., VII., VIII. és XII. B. köteteinek erre a korra vonatkozó részei.

Kiemeljük azt a körülményt, hogy a század folyamán a megyéspüspökök által királyi vagy magánkegyúri bemutatásra kinevezett javadalmasok biztonság kedvéért megerősítésért vagy újra való kinevezésért folyamodtak a pápákhoz. János óbudai prépost ezeket írja V. Mártonnak : «...ad quam (praeposituram) Sigismundus... tanquam patronus... nominavit et per suas litteras vicario, sede vacante, praesentavit. Vicarius eidem contulit et providit. Dubitat tamen Joannes praesentationem, collationem et provisionem praedictas ex certis causis viribus non subsistere. Supplicat... providere de novo...» A szöveg hamarosan sablonszerűvé válik.

[25] Theiner : i. h. 221—23., 241—42., 256—61., 274—76., 286—87., 292—94., 304—08. l. — Fraknói : Oklevéltár. 16—41. l. helyenként. — U. a. : Magyarország összeköttetései... II. 29—87. l. — Mon. Rom. Vespriem. III. 107—123. l. — Pannonh. Rendt. III., VII., VIII., XII. B. kötetei ebből a korból.

[26] Marczali Henrik : A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Budapest, 1901. 238—47. l. — Pray : Annales. II. 331. l. — Fraknói : A magyar kir. kegyúri jog. Budapest, 1895. 183. l.

[27] Theiner : i. h. 218—19. l.

[28] Fraknói : Oklevéltár. 17—19. l.

[29] Fraknói : Magyarország összeköttetései. 41—44. l.

[30] Marczali : i. m. 259—65. l. — F. A. Kollár : Historiae Diplomaticae Juris Patronatus Apostolicorum Hungariae Regum libri tres. Vindobonae, 1762. 224—45. l.

[31] Fraknói : i. m. 64—87. l. — U. a. : Vitéz János esztergomi érsek élete. Budapest, 1879. 45—48., 55—60., 63—67. l. — U. a. : Oklevéltár. 33—34. l.

[32] Hunyadi következő szavaiból is kitűnik, hogy nem tudott tárgyi okokra és megdönthetetlen jogokra hivatkozni a pápa előtt : «...Scripsi, supplicavi, instantiam dedi, bonis rationibus et respectibus ardenterque hactenus hoc ipsum effici per Sanctitatem Vestram praestolatus sum.» Steph. Katona : Historia Critica Regum Hungariae stirpis mixtae. T. VI. P. II. 665. l. — Amikor az országnagyok Gergely milkói püspököt, Szécsi Dénes prímás helynökét apáti kommendára felterjesztették a pápához, nominarunt et postularunt (eum)... quatenus Gregorio ipso (Pontifex) abbatiam... commendare ipsumque... praeficere... Ezek a kifejezések legfeljebb bemutatást árulnak el. A pápai bulla pedig csak annyit mond, hogy praelati et barones... nobis supplicaverunt. Mon. Rom. Vesprimien. III. 139. l.

[33] Tomcsányi : i. m. 35. l. — Téves Fraknóinak az az állítása, hogy a konszisztórium jegyzőkönyve a királyi nominációt kinevezésnek vette bemutatás, megnevezés helyett. Ezt a Szentszék sohasem tette. A következő századokban elismerte a király bemutató, jelölő jogát, mint olyan kiváltságot, amelyet ezideig még nem vont vissza : «...Rex... praesentavit... ex privilegio apostolico, cui non est hactenus in aliquo derogatum...» Galla : A Pázmáneum alapítása... 63. l. — A mondottak alapján nem állhat meg Fraknói másik állítása sem, hogy «ez volt az első, az egész világegyházban soká elszigetelten álló eset, amikor a római szentszék a főpapi javadalomra a kegyúri bemutatás jogát formaszerűen és hivatalosan elismeri.» A szerző ellenmondásba került önmagával, mert a jegyzetben a kinevező pápai bulla a király és a káptalan szerepét csak közbenjárásnak minősíti. Valószínűleg ugyanaz az eset történt, mint V. Márton

idejében Rozgonyi Péter veszprémi püspök választásakor. Ellenben elfogadhatjuk Fraknói megállapítását, hogy ez volt az utolsó káptalani választás esete Magyarországon. Fraknói: Magyarország összeköttetései... 217., 449. l.

[34] Fraknói Vilmos: Hunyadi Mátyás király. Budapest, 1890. 324—36. l. — Tomcsányi: i. m. 35—36. l.

[35] Hóman—Szekfű: i. h. 399—401. l.

[36] Fraknói: Magyarország összeköttetései... II. 217—18. l. — Nagy hibája a szerzőnek és általában a magyar történetíróknak, hogy a magyar püspöki székek betöltésében a pápák szerepét egyszerűen megerősítésnek minősítik. A pápai bullák nemcsak ebben az időben, hanem a következő századokban sem ismerik a «confirmatio» szót. — Mon. Rom. Vesprimien.: i. h. LXXVII. l.; 154. l. — Galla: i. m. 63—64. l.

[37] Fraknói: Oklevéltár. 41—42. l. — U. a.: Magyarország összeköttetései... II. 218—221. l.

[38] Koller: i. m. IV. 38—39. l. Koller szerint Mátyás csak «ajánlotta» őt a püspökségre. — Fraknói: i. m. 218. l.

[39] Fraknói: i. m. 218—26. l. — II. Pius 1461 május 28-án Cillei Ulrik grófot királyi átruházás alapján a zágrábi káptalan egy kanonokságának és egy főesperességének kegyuraként említi, de azt nem mondja, hogy a püspökség betöltésénél is kegyúri jogok illetik meg. — U. a.: Oklevéltár. 42—44. l. — Mon. Vat. Hung. S. I. T. VI. 20—77. l. helyenként. — Fraknói Vilmos: Mátyás király külügyi levelei. I—II. Budapest, 1893—95. 26—30. l. — A zágrábi püspökség betöltésével kapcsolatban megjelent pápai levelek: Theiner: i. h. 393—97., 400—03. l. — Mon. Rom. Vesprimien.: i. h. 182. l.

[40] Szent István pápai követsége csak a XIII. században fordul elő először. — Károlyi Árpád—Angyal Dávid: A gróf Klebelsberg Kúno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Budapest, 1934. 27—41. l. — Serédi Jusztinián: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I. Budapest, 1938. 334. kk. — Világiak nem kaptak oldalköveti megbízást. Fraknói: Magyarország összeköttetései... I. 11. kk. — Galla Ferenc: A clunyi reform hatása Magyarországon. 52—54. l.

[41] Fraknói: Magyarország összeköttetései. II. 224. l.

[42] Mon. Vat. Hung.: i. h. 38—39., 42—44., 75—76., 78., 119—20., 134—35., 158—59., 162—64. l. — Fraknói: Mátyás király külügyi levelei. I. 26—30., 76—77., 81—82., 362.; II. 100—01., 278—79. l. — U. a.: Oklevéltár. 53—54. l.

[43] N. Schmitth: Archiepiscopi Strigonienses. Tyrnaviae, 1752. 86. l. — S. Katona: Historia Critica Regum Hungariae stirpis mixtae. T. VIII. Calotzae, 1792. 75—77. l. — Mon. Vat. Hung.: i. h. 38., 78. l. — Fraknói: Mátyás király külügyi levelei. I. 176—77., 81—82. l. — U. a.: Vitéz János esztergomi érsek élete. Budapest, 1874. 176. l. — U. a.: Magyarország összeköttetései... II. 222. l. — Magyar Történeti Tár. 1899. 3. l. — Megjegyezzük, hogy a kinevező bullák és egyéb pápai iratok az újonnan kinevezett püspököt választottnak (Electus) nevezik mindaddig, amíg püspökké nem szentelteti magát, akár kánoni választás, akár pápai fenntartás által kapta javadalmát.

[44] Magyar Történeti Tár. 1899. 14. l.; 1900. 9. l. — A pápa, aki különben szintén ferences volt, Beckensloerhöz intézett levelében kiemeli, hogy Gábor szerzetest apostoli hatalmánál fogva nevezte ki egri püspökké: «...post provisionem dictae Ecclesiae (Agriensis) per nos factam de persona Venerabilis fratris Gabrielis tunc Episcopi Albensis.» Ugyanakkor felszólítja Beckensloert, aki vonakodott átadni az egri püspökség javadalmát, hogy azonnal hagyjon fel huszitaízű eljárásával. «Quod, cum sapiat damnatam illam Bohemicam haeresim, non solum Nobis molestam est sed ita detestabile, quod decrevimus nullo pacto tollerare ut in isto regno Ungariae, cuius praecipua semper erga hanc Sanctam Sedem devotio fuit, tam prava et abominabilis haeresis per te introducatur...» (Országos Levéltár. Diplomatikai Osztály 39,309. szám.)

[45] Fraknói: Vitéz János esztergomi érsek élete. 224. l.

[46] «...per Apostolicae Sedis providentiam utilem et idoneam praesidere personam provisionem dictae Ecclesiae ordinationi et dispositioni nostrae duximus ea vice specialiter reservandam decernentes ex tunc irritum et inane si secus super his per quoscunque quavis auctoritate scienter vel ignoranter contingerit attentari... de qua (provisione) nullus praeter Nos hac vice se intromittere potuit sive potest, reservatione et decreto obsistentibus supradictis. (Orsz. Levt. Diplom. Oszt. 39,302. sz.)

[47] A pápai levél fontosabb kitételei: «...fratrum nostrorum (Cardinalium) consilio et Apostolicae potestatis plenitudine... Apostolica auctoritate... praeficimus...» (Orsz. Levt. Diplom. Oszt. 39,301. sz.)

[48] Orsz. Levt. Diplom. Oszt. 39,303. sz. — U. o. 39,305. sz.

[49] A levél nem szól a király bemutatásáról. «...Hodie... Joannem... in Archiepiscopum Strigoniensem Electum a vinculo... Agriensi... fratrum nostrorum consilio et Apostolica potestatis plenitudine absolventes eum ad Ecclesiam Strigoniensem... Apostolica auctoritate trastulimus ipsumque praefecimus... (Orsz. Levt. Diplom. Oszt. 39,304. sz.)

[50] Orsz. Levt. Diplom. Oszt. 39,306. sz.

[51] Fraknói: Magyarország összeköttetései... II. 226. l.

[52] Pray: Annales. II. 154. l. — Schmitth: Episcopi Agrienses. II. 125—26. l. — Mátyás szereti kiemelni, hogy az általa választott főpapok megkapták pápai megerősítésüket: Electi et Confirmati. U. o.: 125—26., 131—33. l. — Katona: Historia Critica. VIII. 698—703. l. — Fraknói: Mátyás király külügyi levelei. II. 145—149. l.

[53] Századok. 1900. 10. l. — U. o. 1902. 511. l.

[54] Theiner: i. h. 486—87., 498—90. l., ahol a pápa kiemeli a rezerváció tényét: «...provisionem ipsius ecclesiae ordinationi et dispositioni nostrae duximus ea vice specialiter et expresse reservandam...» A király szerepét csupán a következő célzás árulja el: «...qui (Electus) carissimi in Christo filii Mathiae Regis Illustris confessor et praedicator, eidemque Regi ob tuorum excellentiam meritorum plurimum carus et acceptus existis...» — Mon. Vat. Hung.: i. h. 199—200. l. Fraknói: Mátyás király külügyi levelei. II. 278—79. l. — U. a.: Magyarország összeköttetései. II. 227. l.

[55] Fraknói: u. o. 237—38. l.

[56] Mon. Rom. Vesprimien.: i. h. 310. l. — Theiner: i. h. 513—14., 517—19. l.

[57] Theiner: i. h. 485. l. — Mon. Vat. Hung.: i. h. 163—64. l. — Fraknói: Hunyadi Mátyás király. 326—28. l. — U. a.: Mátyás király külügyi levelei. II. 18., 41—42. l. — U. a.: Magyarország összeköttetései... II. 227—29. l.

[58] Wetzer u. Westes Kirchenlexikon. VIII. Freiburg i. Br. 1891, a Kreuz címszó alatt.

[59] Fraknói: Vitéz János élete. 243. l. — U. a.: Hunyadi Mátyás király. 329—336. l. — U. a.: Mátyás király külügyi levelei. II. 100—01. l. — U. a.: Egy pápai követ Mátyás udvaránál. 1488—90. Budapest, 1901, a tárgyalások részletes ismertetésével. — Az okleveles anyag: Theiner: i. h. 497—534. l. helyenként. — Mon. Vat. Hung.: i. h. 131—251. l. helyenként.

[60] Fraknói: Magyarország összeköttetései... II. 226—237. l.

[61] Theiner: i. h. 497—98. l. — Magyar Történeti Tár. 1902. 511. l.

[62] Pastor: i. m. III. 322—23. l. — Saba e Castiglioni: i. h. 172. l.

[63] Ascanio Sforza és Borgia bíborosok jellemzését lásd Pastor: i. h. 317—35. l.

[64] Mon. Rom. Vesprimien.: i. h. 310. l.

[65] Katona: i. m. T. VIII. 567. l. — Hóman—Szekfű: i. m. III. 399—401. l.

[66] Fraknói: Oklevéltár. 42—43. l. II. Pius szerint Cillei gróf királyi átruházás alapján élvezett bemutató jogot a zágrábi káptalan némely javadalmának a betöltésénél. A püspökség betöltésével kapcsolatban III. Kallixtus ugyancsak királyi felhatalmazásra hivatkozott, de megemlíti még «a régi szokásjogot» is. Az utóbbi jogcím egyáltalán nem

helytálló. Egyébként mind a két pápa pusztán bemondás alapján említi a gróf bemutató jogát anélkül, hogy azt megvizsgálná. Érdekes, hogy a püspöki szék betöltésénél Kallixtus pápa kiemeli a zágrábi káptalan közreműködését is. Theiner : i. h. 307. l.

[67] Magyar Történeti Tár. 1890. 149. l.

[68] Fraknói : i. m. XI—XII. 45—46. l. — Chobot : i. m. 549—50. l.

[69] Békefi Remig : A pilisi apátság története. Pécs, 1891. 273. l. — U. a. : A pásztói apátság története. Budapest, 61—91. l. — A Pannonh. Rendt. kötetei, Mátyás korából helyenként.

[70] Mon. Rom. Vesprimien. : i. h. 189., 215—16., 229., 247—48., 257—58., 281., 284., 289. l. — Magyar Történeti Tár. 1899. 2., 5., 9. l. — Sixtus idejében rohamosan emelkedik a kegyúri bemutatás alapján történt brévék száma.

[71] Koller : i. m. IV. 394—95., 411—12. l.

[72] Magyar Történeti Tár. 1899. 13. l. — Mátyás 1472-ben a Rómában tartózkodó Miklós pécsi éneklőkanonok javadalmát másnak adományozta. A pápa felszólította a kalocsai érseket, hogy törvénytelen intézkedésének visszavonására bírja rá a királyt. Fraknói : Oklevéltár. 34—45. l. — V. ö. u. o. XIX. l.

[73] Mon. Rom. Vesprimien. : i. h. 166—68. l.

[74] Koller : i. h. 82. l.

[75] Pannonh. Rendt. III. 531—32. l.

[76] Pannonh. Rendt. VIII. 527—28. l. — V. ö. u. o. 542—43. l.

[77] Magyar Történeti Tár. 1899. 2., 5., 9. l. — U. o. 1900. 8. l.

[78] Orsz. Levt. Diplom. Oszt. 39,308. sz.

[79] Fraknói : Oklevéltár. 46—53. l.

[80] E. Friedberg : Die mittelalterliche Lehre über das Verhältnis zwischen Staat und Kirche. Zeitschrift f. Kirchenrecht. VIII. 18. l. — Dufourcqu : i. m. VII. 34—42., 167—71., 181—84., 227—36. l.

[81] Pray : Annales. II. 219. l. — Fraknói : Oklevéltár. 8—11. l.

[82] Fraknói : Magyarország összeköttetése . II. 240—41. l.

[83] Pray : Specimen Hierarchiae. II. 9799. l. — Katona : Historica Critica. VIII. 527—28. l.

[84] Fraknói : i. h. 241—421. l. — Mon. Vat Hung. : i. h. 79—80. l.

[85] Katona : i. m. IX 661—62. l. — Fraknói : i. m. 242—43. l.

[86] Mon. Vat. Hung. : i. h. 115—16. l.

[87] Fraknói : i. h. 243—44. l. — Mátyás gyakran hangsúlyozta, hogy Magyarország teljesen független ország, nem függ a német birodalom császárától sem. Hóman—Szekfű : i. h. 336—37. l.

[88] Pastor : i. m. I. 223—27., 597—600., 610—32. l.

[89] Hóman—Szekfű : i. h. 330—34. l.

[90] Koller : i. m. IV. 356—59. l. — Katona : i. m. VIII. 469—74. l. — U. o. IX. 538—540. l. — Theiner : i. h. 116., 154., 186—87., 240., 277., 280., 289., 296., 323—24., 356., 398. l. — Mon. Vat. Hung. : i. h. 94. l. — Győry János : A kereszténység védőbástyája. Budapest, 1933.

[91] Hóman—Szekfű : i. h. 334—44. l.

[92] Fraknói Vilmos : A Hunyadiak és a Jagellók kora. Budapest, 1896. 31., 75—76., 142—43., 185. l.

[93] Pastor : i. m. I. 653—794. l. — Saba e Castiglioni : i. h. 130—34. l.

[94] Fraknói : Magyarország összeköttetései... II. 88—110. l.

[95] Fraknói Vilmos : Carjaval János bíbornok magyarországi követségei 1448—61. Budapest, 1889. — U. a. : Egyháznagyok a magyar középkorból. Budapest, 1916. 172—265. l.

[96] Theiner : i. h. 308—17. l. — Mon. Vat. Hung. : i. h. 1—7. l. — Fraknói : Magyarország összeköttetései... II. 109—14. l.

[97] Baronii—Raynaldi: Annales Ecclesiastici. T. XVIII. Coloniae Aggrippinae, 1694. 1—166. l. — Pastor: i. m. II. 1—289. l.

[98] Saba e Castiglioni: i. h. 138. l.

[99] Fraknói: i. m. II. 114—16. l. — A pápa a fejedelmekhez intézett leveleiben kiemeli, hogy a mantovai értekezlet főcélja Magyarország megsegítése. Theiner: i. h. 326—30., 333—34., 333. l.

[100] Fraknói: i. h. 116—19. l. — A pápa levelezése: Theiner: i. h. 318—56. l. helyenként. — Mon. Vat. Hung.: i. h. 7—14. l.

[101] Fraknói: i. h. 120—25. l. — A megerősítő bullák Theinernél: i. h. 375—78., 382—91. l. — L. Mohler: Kard. Bessarion als Theologe, Humanist u. Staatsmann. Quellen u. Forschungen. I. Paderborn, 1923. 281—324. l. — V. ö. Szabó—Hellebrant: Régi magyar könyvtár. III. Budapest, 1896. 8. l.

[102] Saba e Castiglioni: i. h. 142—43. l.

[103] Theiner: i. h. 378., 380—82. l.

[104] Theiner: i. h. 327—74. l. helyenként. — Mon. Vat. Hung.: i. h. 14—15., 17—19., 27—37. l. — Fraknói: i. h. 125—30. l.

[105] Baronii—Raynaldi Annales Ecclesiastici: i. h. 166—221. l. — Pastor: i. h. 291—93. l. — Saba e Castiglioni: i. h. 144—52. l.

[106] Fraknói: i. h. 130—37. l. — Hóman—Szekfű: i. h. 339. l. — Mátyás és a pápa levelezése. Theiner: i. h. 398—427. l. — Mon. Vat. Hung.: i. h. 37—87. l. helyenkint. — An. Battistella: La Republica di Venezia. Venezia, 1921. 378—85. l. — Ett. Rossi: Riassunto storico del S. M. Ordine di San Giovanni. Roma, 1929. 36—39. l.

[107] Baronii—Raynaldi Annales Ecclesiastici: i. h. 221—342. l. — Pastor: i. h. 449—710. l.

[108] Theiner: i. h. 428—41. l. — Fraknói: i. h. 142—45. l. — Mon. Vat. Hung.: i. h. 88—94. l.

[109] Saba e Castiglioni: i. h. 158—61. l.

[110] Fraknói: i. h. 146—47. l. — Mon. Vat. Hung.: i. h. 95—110. l.

[111] Fraknói: i. h. 147—152. l.

[112] Saba e Castiglioni: i. h. 154—158. l.

[113] Fraknói: i. h. 158—166. l. — V. ö. Theiner: i. h. 477—78. l. — Mon. Vat. Hung.: i. h. 125—38., 141—44., 148—62., 165—71., 181—84., 186—90., 194—95., 201—02., 204. l.

[114] Baronii—Raynaldi Annales Ecclesiastici: i. h. 342—402. l. — Pastor: i. h. III. 205—335. l. — Saba e Castiglioni: i. h. 170—178. l.

[115] Theiner: i. h. 501—03. l. — Fraknói: i. h. 181—83., 204. l.

[116] Fraknói: i. h. 184—86. l. — Mátyás levelezése: Mon. Vat. Hung.: i. h. 224—25., 230—40. l.

[117] Fraknói Vilmos: Váradi Péter kalocsai érsek élete. Budapest, 1884., különlenyomat a Századok 1881-iki évfolyamából. — U. a.: Egyháznagyok a magyar középkorból. 106—71. l. — U. a.: Egy pápai követ Mátyás udvaránál. Budapest, 1901. — U. a.: Magyarország összeköttetései... II. 186—216. l.

[118] Pastor: i. m. I. 168—70., 213—14. l. — Poulet: i. m. XV. 188—204. l. — Hóman—Szekfű: i. h. 243—54. l.

[119] Theiner: i. h. 405—06. l. — Fraknói: i. h. 111—12. l.

[120] Pastor: i. m. II. 165—83. l. — Fraknói: i. h. 138. l.

[121] Fraknói: A Hunyadiak és a Jagellók kora. 223—41. l. — U. a.: Magyarország összeköttetései... II. 139—42. l. — Hóman—Szekfű: i. h. 344—60. l.

[122] Theiner: i. h. 406—07. l. — Fraknói: i. m. 140—41. l. — U. a.: Vitéz János esztergomi érsek élete. 190—97. l.

[123] Theiner: i. h. 415—27. l. — Mon. Vat. Hung.: i. h. 56—87. l. helyenként. — Theiner: i. h. 428—34., 436—41., 448—49. l.

[124] Mon. Vat. Hung. i. h. 95—96., 111., 127—28. l. — Fraknói: Magyarország összeköttetései... II. 141—42. l.

[125] Fraknói: A Hunyadiak és a Jagellók kora. 264—76. l. — U. a.: Magyarország összeköttetései... II. 142—45. l. — Hóman—Szekfű: i. h. 356—70. l.

[126] A császár salvus conductusa a prímás számára.: Orsz. Levt. Diplom. Oszt. 39,310. sz.

[127] IV. Sixtus néhány levele Beckensloerhez: Orsz. Levt. Diplom. Oszt. 39,315., 39,317., 39,318., 39,320. számok alatt.

[128] Mon. Vat. Hung.: i. h. 126—27., 131—34., 158—59., 172—73., 175—85., 187—88., 192—93., 195—97. l. — Fraknói: i. h. 167—71. l.

[129] Pastor: i. m. II. 572—77. l. — Fraknói: i. h. 171—72. l.

[130] Mon. Vat. Hung.: i. h. 174., 191., 192. l.

[131] Fraknói: i. h. 173—80. l.

[132] Mon. Vat. Hung.: i. h. 216—17. l.

[133] Fraknói: i. h. 181—216. l.

A MAGYAR-ROMÁN VISZONY A HUNYADIAK KORÁBAN

ÍRTA

ELEKES LAJOS

Magyarok és románok közt a messze multban mélyebb és sokrétűbb kapcsolatok voltak, mint ezt akár a magyar, akár a román történetirodalom sejteni engedi. Egészen természetes is, hogy két egymás mellett, sőt nagy területen egymással keverten élő nép, amelyek közül az egyik évszázadokon át egy nagyobb kultúrtáj vezető hatalma volt, nem marad meg kölcsönös hatások nélkül. Azt sem csodálhatjuk, hogy e kölcsönhatások jelentőségét csak mostanában kezdjük megismerni: a magyar irodalmat eddig nagyobbszabású kérdések kötötték le, s így a környező kis népek sorsának alig szentelhetett figyelmet, a románság viszont még mindig nagyon is a közelmúlt ellentéteinek hatása alatt áll, történetírása pedig túlságosan romantikus ahhoz, hogy ezeket a kapcsolatokat tárgyilagosan tudja méltatni. Kölcsönös kapcsolatokról van ugyan szó, de ezeknek jelentősége a két nép fejlődésében nem volt egyenlő értékű. A románság a magyarságra szinte kizárólag az északra vándorolt, s itt letelepült népi elemei révén hatott, ezek pedig a már kiforrott s jóval nagyobb szabású fejlődés kész kereteibe illeszkedvén bele, azon aránylag keveset alakíthattak. A magyarság viszont, főként a középkorban, minden téren döntő szerepet játszott a román fejlődések formálásában.

A magyar-román kapcsolatok kezdetei, amennyire a forrásanyag sejteni engedi, népi jellegűek voltak, s nagyjából a XII. századra nyúlnak vissza, amikor az északra vándorló oláhság első töredékei Erdélybe értek, szembetalálkozván azzal a magyar áramlattal, amely a Kárpátok külső oldalát, a későbbi csángó telepek vidékét igyekezett megszállni. Ezeket az első érintkezéseket úgyszólván teljes adathiány burkolja homályba. Később, a XIV. században megszaporodnak a magyar források, s a vajdaságok keletkezésével szinte egyidejűleg elindul az ottani oklevéladás is, úgyhogy a középkorvégi viszonyokról, ha nem is éppen teljes, de nagyjából mégis egységes és összefüggő képet alkothatunk. Ebben a korban immár adatszerűen is megfogható módon folytatódik az oláhság északra áramlása és megtelepedése Kelet-Magyarország egyes gyérebben lakott vidékein. A Kárpátok külső oldalán viszont, bizonytalanul hullámzó s igen vegyes népi összetételű elemek közül lassan kiemelkedik és túlsúlyra jut a román, amely aztán a többit, évszázadok keveredése során, fokozatosan magába olvasztotta. A társadalmi és politikai szervezést Havaselvén az előző évszázadokból ittmaradt törökös

elemek, főleg kúnok végzik el, I. Basaraba személyével eljutván az első államnak nevezhető alakulathoz is. A keleti oldalon, Moldvában, kissé később, Magyarországból kiköltözött elemek végzik el ugyanezt a munkát. A fiatal, forrongó fejlődések kristályosodási pontjai mindkét esetben a Kárpátok peremén élő magyar vagy magyarországi telepek, amelyek a bizonytalan életformák közt a szilárdabb pontot, magasabbrendű fejlődés mintáját jelentették.

Az új alakulatok természetesen nem vonhatták ki magukat a területükön immár évszázados multú s a kún térítés óta egyre erősbödő magyar hatás alól. A kint élő magyarországi elemek magasabb műveltsége, fejlettebb életformái kényszerítő vonzást gyakoroltak az új országok népére, a magyar állam politikai nyomása, Erdély városainak fejlődő kereskedelme szintén elsőrangú társadalomszervező erőnek bizonyult. Így a vajdasági fejlődések arculatán már kezdettől fogva jelentős magyaros vonásokat látunk, s noha a szélesebb néprétegek műveltsége még erősen a bizánc-balkáni kultúrvilágra utal, a magyarság képviselte nyugatias elemek a társadalom minden rétegének életében fontos szerephez jutnak. Ez azonban nem gátolta meg a vajdaságok saját célú, önálló létre törekvő kibontakozását. Az állam, mihelyt megalakult, külön utakat keresett, s a magyar hűbéri függés tág, laza keretei ebben egyáltalán nem akadályozták meg. A XIV. század második felében az északi Balkánnak jobbára magyar fensőbbség alatt álló területein erőteljes politikai alakulatok jönnek létre, amelyek a magyar hűbérkötelékektől legkevésbbé sem zavarva, szorosabb összeköttetésbe lépnek egymással, Bizánccal is érintkezést tartanak fenn, és erős, egészséges, önálló szövetségi rendszert alkotnak. Moldva ugyanezen az úton indul el, amikor a század végén Lengyelországgal keres kapcsolatot és kétoldali, magyar és lengyel függésének örve alatt valójában önálló állami lét felé tapogatódzik.

E szépen indult fejlődésnek a török terjeszkedés véget vet. Az északbalkáni szövetség már az első rigómezei csatában összeomlik, s Dusán szerb birodalmának romjai, a bulgár cárság maradványaival együtt, egymásután tűnnek el a török áradat új meg új hullámai alatt. A vajdaságok egyelőre elkerülik ezt a véget, azonban fejlődésük vonala végzetes törést szenved. Ha korábban az önállósulás útján alkalmazták a fogalommá lett balkáni «hinta» politikáját, most szörnyű kénytelenség származik ebből rájuk. A török nyomás elől egyre jobban a keresztény magyar hatalom védelmébe kell húzódniuk, de ugyanakkor kénytelenek a pogánnyal is alkuba bocsátkozni. Politikai függésük szálai megerősödnek, vagy egyik, vagy másik oldal akaratát kénytelenek elfogadni, de ez sem menti meg őket attól, hogy területük szinte állandó háborús színtérré váljék. A Hunyadi-kor Magyar Birodalmának súlya és tekintélye még egy ideig védi és fenntartja létüket, de a következő kor tehetetlensége, benső legyöngülése a vajdaságokat hovatovább teljesen a török érdekkörbe engedi át. Mohács után a vajdaságok is elbuknak, s csak a legújabb korban térhetnek vissza fejlődésüknek az újkor elején megszakadt, önállóság és nyugatiasodás felé vezető útjára.

A kulturális és népi összeköttetések ebben az időben sem szűntek meg, de nagy változáson mentek keresztül. Már a XIV. században is, amikor pedig a magyar hatás a legelevenebb, számolnunk kell a népi műveltség balkánias beállítottságával, amit új hozzááramlások egyre erősítenek. Most, a magyarság végzetes meggyöngültével, a hatásirány egyidőre megfordul. A vajdasági magyar elemek gyérülnek, elszigetelődnek és lassú sorvadásra ítéltetnek, a románság pedig, egyéb balkáni népek mintájára, hódító útra indul Magyarország elnéptelenült vidékei felé. A magyarság még ekkor, sőt később is megtartja vezető szerepét, de ennek jelei már csak kulturális téren és igen elszórtan mutatkozhatnak. A Magyarországra került népcsoportok lassanlassan beágyazódnak a nyugatias életrendbe, sőt a vajdaságokban is fel-felcsillannak a magyar művelődés szervező hatásának nyomai. Újkoreleji vajdák olykor még magyarul leveleznek, a román irodalom fellendültének a magyarországi protestantizmus ad indítékot, a nemzeti eszmék nagy harcosai magyar környezetben szerzik szellemi fegyvereiket. Ezek a szórványos jelenségek azonban semmiképpen sem mutatják már azt az egyetemes hatást, amit a magyarság akkor gyakorolt, amikor állama még döntő súllyal irányította a Dunavidék népeinek életét.

A Hunyadiak kora körülbelül az utolsó időpont, amikor ezt a szélesebb hatást még egészében érzékelhetjük. A Magyar Birodalom még ereje teljében áll, s végső sikeres erőfeszítésével még egyszer össze tudja fogni a rátámaszkodó kisebb államokat. Úgy látszik, mintha sikerülne falat vonnia a török terjeszkedés elé, s az egykorú szemlélők még nem is sejthetik, hogy nem a roham, hanem a bástya omlik majd össze. Ma már a bomlás csiráit is látjuk : a vazallusállamok sorsa szemünk előtt, úgyszólván évről évre romlik, míg végül tisztára végvidékké, csatamezővé silányulnak, s ezzel nemcsak önálló kibontakozásuk lehetőségét, de kapcsolatukat a magyar államcélokkal, s eléggé szilárd benső alapok híjján : a nyugati életközösséggel is elvesztik. Mindez azonban csak utólag válik nyilvánvalóvá. A XV. században a politikai kapcsok még elég erősek, a vajdasági magyar telepek még nem sorvadtak el, s Moldva és Havaselve különféle társadalomcsoportjai is eléggé jelentős összeköttetésben állnak magyarországi elemekkel ahhoz, hogy a magyaros irány mindkét vajdaság életében döntően fontos legyen.

A vajdaságok életének egészéről beszélünk, de természetes, hogy ezt a hatalmas területet nem tudjuk egy rövid tanulmány kereteiben összefogni. A kapcsolatok annyira felderítetlenek, hogy szinte minden kis részlettel külön kell foglalkozni, minden adatot külön értékelni. Meg kell tehát elégednünk azzal, hogy utalunk azokra a szálakra, amelyek a vajdaságokra gyakorolt magyar hatásokat vezették. Elsősorban a politikai, államközi kapcsolatok módját s eredményét igyekeztünk tisztázni, egyrészt, mert mint a fentiekből is kiviláglik, ezek szabták meg a többinek érvényesülési lehetőségét és súlyát, másrészt, mert a forrásanyag jelenlegi állapota ezt a területet teszi leginkább hozzáférhetővé. Ezt a részt mostani ismereteink alapján is jól meg

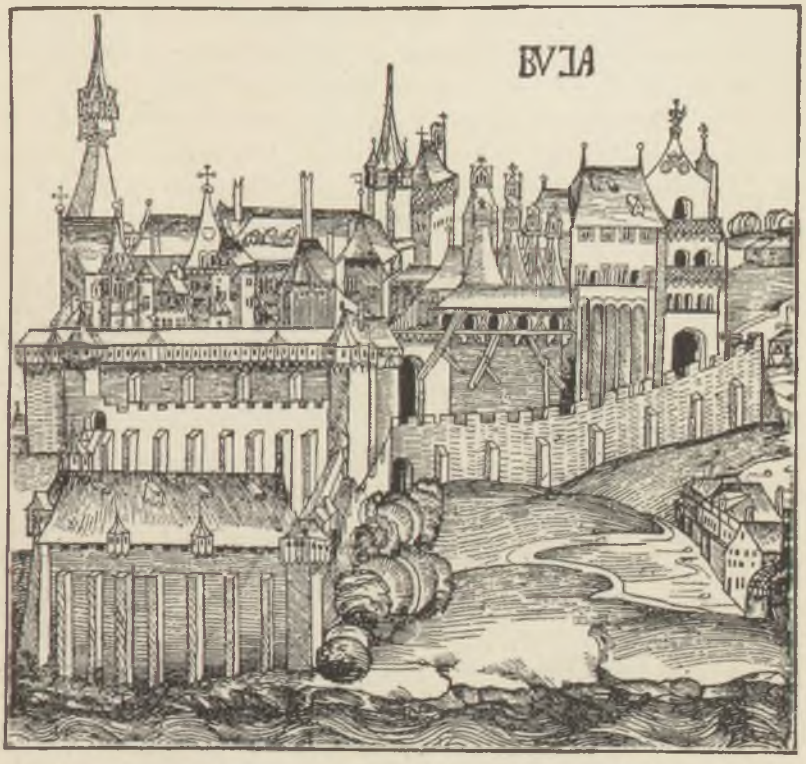
lehet világítani. Ezután térünk rá a társadalom szélesebb rétegeire gyakorolt magyar hatások ismertetésére, itt azonban már csakugyan csupán utakat és inkább csak emlékeztetésül, néhány példaként kiemelt részt tudunk felderíteni. A román irodalom jelenlegi szempontszegény és hézagos állapotában alig ad támasztékot, így valamennyi részlet kikutatása, s az eredmények teljes és arányos feltárása a rendelkezésünkre álló kereteket messze túlhaladná. Az itt bemutatásra kerülő részletekből elsősorban az derül ki, hogy a Hunyadi-kori magyarság a román államfejlődésre mennyiben és mi módon hatott, s hogy a társadalom életének alakításában hogyan kapott szerepet.

I.

A Hunyadi-kori magyar-román politikai összeköttetések szálai régi, az Anjouk és Zsigmond korában kipróbált vonalakon húzódnak. Zsigmond Árpád- és Anjou-házbeli elődeitől kötelező örökségképpen vette át a balkáni ügyek iránti élénk érdeklődést. Uralma elején cselekvően igyekezett ezt érvényre juttatni, hadjáratot vezetett a hűtlen moldvai vajda ellen, majd a havaselvi trónzavarok tisztázására. Nagy lendülettel készülődött a török ellen is, azonban szerencsétlen nikápolyi csatája elvette a kedvét az effajta vállalkozásoktól. Később belső viszályok, majd nyugati ügyek foglalták el, a Balkán eseményeibe személyesen csak ritkán nyúlt bele. Kétségtelen azonban, hogy mindig komolyan érdeklődött irántuk : Ragusa, a Magyar Királyság északnyugatbalkáni ügyvivője, soha nem látta el érdekképviselői ügykörét nagyobb buzgalommal, mint éppen az ő korában. A török kérdés is élénken foglalkoztatta Zsigmondot ; kötelességének tudta, hogy «országa és az egész kereszténység érdekében hadbaszálljon a pogány ellen», vagy legalábbis útját vágja további terjeszkedésének. Ezért elsősorban a végeket iparkodott biztosítani, a Dunavonalból védelmi bázist alkotni : Nikápolyt mindjárt uralkodása kezdetén megvívta, Galambócért császárkorában is személyesen szállt hadba, Nándorfehérvárat visszavette a szerb fejedelemtől. A bánságok élére erőskezű férfiakat állított, a hűbéres fejedelmeket igyekezett minél szorosabb kötelékekkel Magyarországhoz fűzni. A legfőbbeket lovagrendjébe vonta, környezetében tartotta, birtokadományokkal kötelezte le, de arról sem feledkezett meg, hogy cselekvéseiket más oldalról ellenőrizze, s szükség esetén erélyes eszközökkel bénítsa. Ragusa egyre-másra küldözte jelentéseit, a magyar udvarban pedig tömegestül éltek előkelő menekültek, fejedelmi sarjak, akiknek puszta jelenléte eléggé fenyegetőnek látszott arra, hogy az uralmon levő hűbérest hűségben tartsa s a magyar érdekek szolgálatára szorítsa. De mindez nem bizonyult elegendőnek. A védelmi vonal nem tudta feltartani a törököt, a határokon innen is eleget hallunk pusztításairól. A császárkirálynak hathatósabb rendszabályokon kellett gondolkoznia. Az 1420-as években Claus von Redwitz német lovagjait akarta az Al-

duna védelmére Szörénybe telepíteni, — ez a terve nem sikerült, — élete végén pedig általános hadügyi újítást vitt keresztül.

Mindezek az intézkedések ellenére, a déli részek már Zsigmond uralkodása alatt — s a halálát közvetlenül követő években még inkább — állandó izgalomban éltek. A veszély érzése országszerte elterjedt, s a magyar társadalom minden rétegében nyilvánvalóvá tette azt, hogy a török ellen küzdeni létérdek. Ezt a világos felismerést a császárkirály nagyvonalú szelleme állí-

Mátyás palotája. (Schedel Világkrónikájának metszete. 1493.)

totta magasabb összefüggésbe. Ő is «országunk legfőbb ellenségének» látta a törököt, de egyben «a hit és az Úr Jézus Krisztus keresztje gyalázatának». Feltámadt benne a magyar uralkodóházaknak kereszténységet védő és terjesztő küldetéstudata, s méltóságával járó szent kötelességnek vallotta, hogy országának s az egész kereszténységnek töröktől szenvedett sérelmein felindulván, hadra keljen a pogány ellen. A magyar államérdek s a hitvédő hivatáseszme ily módon összemosódik s csakhamar társadalmivá válik, mint magyar nemzeti hivatástudat. Ez a teljes pompájában Mátyás idején kibontakozó szellem találta meg gyakorlati alapjait Hunyadi Jánosnak és kortársainak küzdelmeiben.[1]

Hunyadi ennek a nemzettudattá fejlődő magyar kötelességérzésnek egyik első, s minden követője közt legszerencsésebb képviselője. Az egyetlen, akinek sikerült a törököt nemcsak ideig-óráig megállítani, de valamelyest vissza is szorítani, s akinek nevét lelkesen visszhangozta az egész keresztény közvélemény, különösen a közvetlen veszélyben forgó Balkán. Nem a gondolat hőse volt, nem újszerű tervet, új utat keresett, hanem a régen kiforrott eszméket váltotta tettre, a korszerű haditudomány legmegfelelőbbnek látszó eredményeivel, teljes felkészültséggel fordulván a török ellen. Támadó fellépése, az utolsó évtizedek lassú, fokozatos magyar visszaszorulása után, óriási hatást tett, de tulajdonképpen nem egyéb, mint természetes visszakanyarodás a Nikápoly után elejtett hatalmas tervhez. Hunyadi hitt a nagy keresztény összefogás lehetőségében, mindössze megpróbált, addig is, míg az létrejöhet, a Magyar Birodalom erejéből tenni meg annyit, amennyit lehet. De éppen ez a tette volt az, amellyel nagyon erősen hatott a magyar nemzettudat kibontakozására s a magyarságról formált európai közvéleményre.

Személyében, származása és nevelése következtében, szerencsésen talált egymásra a veszélyeztetett végek sorsa és a magyar birodalmi célok iránti élénk érdeklődés s az újonnan kibontakozó magyar hivatástudat. A Zsigmondban még csak körvonalakban felvillanó eszme nála már következetesen tér vissza, ország és kereszténység érdeke egészen eggyé válik. Előtte a török «a vallás és a haza ellensége», aki ellen nemcsak «a hit, de az ország védelme és növelése érdekében» is harcolni kell. Várna előtt, királyával együtt, «a kereszténység hit védelmére és gyarapítására, a katolikus egyház javára, s különösen ennek az országnak és a körülötte fekvő részeknek megszabadítására» esküszik háborút. Hiszi, hogy győzelmeit nemcsak neki, hanem az egész «keresztény népnek» adta az Isten, s ezért arról is meg van győződve, hogy harca, amelyet egyébként a magyarságának vall, a keresztény közösség, a «christiana respublica» szolgálata.[2]

Ez az eszme európai visszhangot keltett, gyakorlati eredménye azonban nem volt. Az egyház s néhány későlovagkori eszményekért hevülő világi úr lelkesedett ugyan a szent célon, tényleges segély azonban alig érkezett, a nagy, egységes európai összefogásról pedig szó sem lehetett. Aeneas Silvius hiába példálózott Rigómező után, hogy új, nagy vállalkozásra van szükség, de az már ne csak a magyarság, hanem az egész kereszténység közös ügye legyen. A Német Birodalom, amelyhez elsősorban fordult volna, tökéletesen érzéketlen maradt; gyűlésein szóbahozták ugyan a segély dolgát, de követei még olyan döntő pillanatokban is, mint például közvetlenül a várnai hadjárat előtt, leplezetlenül fenyegetőztek azzal, hogy Magyarország két tűz közé szorult, s jó lesz vigyáznia, nehogy a török és német kétfelől, egyszerre támadja meg.[3]

Mátyás, uralkodása első évtizedében, nevelésének s a közvélemény nyomásának engedve, igyekezett apja nyomain járni. A tényleges helyzettel

azonban eléggé korán leszámolt s a nagy támadást Európa megértésétől tette függővé. Renaissance-os büszkeségében nem érezte magához méltó feladatnak, hogy idegen népek érdekében évről évre kiújúló háborúskodással, egy-két balkáni váracska birtokáért fecsérelje országa erejét. Duzzadó életkedvében, hatalmának magabízó teljességében eszébe sem juthatott, hogy nagy és erős birodalma rövidesen végveszélybe kerülhet. Tévedés azonban azt állítani, hogy a török és balkáni kérdéstől egészen elfordult. Ellenkezőleg, legnagyratörőbb tervei közt, nyugati elfoglaltságának dandárjában is állandóan érdeklődött iránta. Ragusa még mindig híven teljesítette — bár kisebb odaadással s kevesebb eredménnyel — Zsigmond-kori kötelességét, keleten pedig az erdélyi városok végeztek hasonló munkát. Az oláh vajdaságok és Erdély vezetői közt minden török megmozdulásra élénk hírcsere indult, s Mátyás büszke is volt arra, hogy megbízottai a pogánynak minden lépését szemmel tartják. Ha a hírszerzés gépezetébe valami hiba csúszott, hanyagság, hiány mutatkozott, igyekezett a bajt mielőbb rendbehozni, ha kellett akár erélyes rendszabályok árán is.[4] Csak a nagy hadjáratra nem vállalkozott, hiába ösztökélte a pápaság és — meddő ígéretekkel — Európa, sőt hiába sürgette saját országának közvéleménye is. Azt tudta, hogy félelmetes hadereje a törököt is visszatartja egyenes támadástól, a végek lassú felmorzsolódását pedig másodrendűnek érezte hatalmas célkitűzései mellett. A délvidéki hűbéres fejedelmek, akiknek birodalomhűségét önös szempontjaik, többé-kevésbbé már eléggé nagymultú önállósulási törekvéseik s idegen összeköttetéseik amúgyis kétessé tették, a török nyomás megerősödtekor egymásután hódoltak be a pogánynak. A végekről érkező magyar támogatás arra nem volt elég, hogy megtartsa őket. Rácország Mátyás korában csatatér, Havaselvén egyik napról a másikra váltogatják egymást az ellenséges pártok, Moldvát hiába próbálja fölemelni zseniális vajdája, Nagy István. A török lassanként valamennyit adófizetőjévé teszi, s folytonos dúlásaival megérleli bennük a bármi áron való béke, s ha kell, a Magyar Birodalomtól s a keresztény ügytől való elszakadás készségét. A nyolcvanas években behódol a hűséges Ragusa is, miután hátországa, Hercegovina már teljesen török kézre került. A Balkán Mátyás uralkodásának végére tulajdonképpen már elveszett, ámbár a birodalmi igényeket a gyakori magyar beavatkozás még eléggé érzékelteti. A Jagello-kor hanyatlása fejezi be a drámát : a birodalom benső meggyöngülésekor egyszerre nyilvánvalóvá lesz, hogy a kapcsolat mindenütt meglazult s ellenállásra sehol nem lehet számítani. A magyar állam bukásakor a hűbéres területeket egyszerre s véglegesen önti el az ozmán áradat. A vajdaságok magyar viszonyát ebbe a fejlődéssorba kell beállítanunk.

Az Anjou-ház fiágon való kihalását követő bizonytalanság kedvezett a két oláh vajdaság önállósulási törekvéseinek. A lengyel igényeket, amelyeknek alapot adott Hedvig joga a magyar koronához, kitűnően lehetett hasznosítani, s a leleményes hintapolitika mihamarább olyan állapotra vezetett, amelyben a vajdaság, két igénylő között, valójában senkitől sem függött. Jó

Sándor annyira biztosnak érzi hatalmát, hogy még Ulászló királynak tett 1402 márc. 12-i hűségnyilatkozatában is büszkén kihangsúlyozza «Isten kegyelméből uralkodó vajda» voltát, I. Mircse pedig 1390—91-ben éppenséggel szinte baráti, kölcsönösségi alapon tárgyal a lengyelekkel. A címhasználat ekkor még nem forrott ki teljesen, s éppen hűbéri vonatkozásban főleg a tényleges erőviszonyoktól függött. Mircse, «Isten kegyelméből Havaselföld vajdája, *Fogaras és Omlás hercege, Szörény grófja*, Dobruzsa despotája és Silistria ura» címmel élvén éppen akkor, amikor a magyar király ellen beszél meg szövetséget, már puszta címével is azt akarja nyilvánvalóvá tenni, hogy fejedelmi jogainak gyakorlásához semmiféle hűbérúri jóváhagyásra nincs szüksége.[5]

Mircsét a török előnyomulás csakhamar Zsigmond felé hajlította, annyival is inkább, mert a Hedvig-Ulászló frontot ellenfele, Vlad trónkövetelő igyekezett a saját terveinek megnyerni. Zsigmond megsegítette Mircsét, aki erre 1395-ben, hűségeskűjére hivatkozva, ellenszolgáltatás nélkül ígér teljes segítséget a török ellen. Jó Sándor viszont élete végéig dacolt mindkét hűbérurával. De halála után rohamosan semmisült meg minden, amit elért: országa a rendezetlen trónöröklési viszonyok között véres pártharcok, folytonos változások színtere lett és korábbi jelentőségét csaknem teljesen elvesztette. Fiatal, kiforratlan államalakulatok közös sorsa ez, elérte Mircse alkotását is. A török terjeszkedés megingatta Havaselföld egyensúlyát, erősebb magyar ellenhatást váltott ki, s a széthúzó erőpárok között a benső ellentétek, a személyi és pártküzdelmek szabadon érvényesülhettek. Gyors legyöngülés következett, ami mindkét vajdaságban a külső jogigénylők erélyesebb felléptére vezetett. Moldva földjén több ízben is jártak magyar és lengyel seregek, Havaselve pedig hovatovább teljességgel török-magyar hadszíntérré változott. A vajdák vagy egyik, vagy másik oldal érdekképviselőjeként indultak el pályájukon, a hagyományos hintapolitika azonban most a kényszer súlyával nehezedett reájuk. Közeledniük kellett az ellenséghez, s ezzel rendesen már uralkodásuk kezdetén elvesztették lábuk alól a talajt. Kapkodás, teljes bizonytalanság, reménytelen küzködés a sokféle, külső és belső ellentétes erő lebírására — ez volt a vajdaságok általános helyzete, amelyből egy-egy kiemelkedőbb egyéniség hiába igyekezett országát kiragadni. Ebben a zűrzavarban próbáltak rendet teremteni — Zsigmond nyomán, de nagyobb eréllyel — a Hunyadiak.

Hunyadi az 1430-as évek vége felé kezdett a délvidék ügyeivel foglalkozni. Hozzáértése pályáján gyorsan emelte, s szörényi báni, majd később erdélyi vajdai tapasztalatai alapján a negyvenes évek elejére már az ország elismert török szakértője lett. Fontos tisztségeivel a Garák, Marótiak, Losonciak s Ozorai Pipo hagyományait vette át, s ha más nem, már ezek is a vajdaságok, főként Havaselve állandó szemmeltartására kötelezték. Jelentősebb közbelépésre 1442-ben került sor. Ugyanis Vlad Dracul, Zsigmond

hajdani híve és sárkányos lovagja, törökvezetőnek csapott fel és 1438-ban együtt járt a Szebent dúló sereggel. A török következő vállalkozása, mint ismeretes, már balszerencsével végződött: Hunyadi 1442-ben megverte a pusztítókat. A szultán valószínűleg Vladra gyanakodott, mindenesetre tény az, hogy kihallgatásra idézte és egy időre elzáratta. Hunyadit viszont ez a kétszeri útengedés mégis arra bírta, hogy II. Basarab személyében más vajdát ültessen Havaselve trónjára. Az események további alakulása nem világos, elég annyi, hogy Dracul kiszabadult, újból átvette tisztét, s 1443—46 folyamán Hunyadit támogatta a török ellen.[6]

Vajdahunyad várkastélya a helyreállítás előtt.

A nagy téli hadjárat sikere Európa-szerte igen mély hatást tett, s a Balkánon különösen. A hűbérterületek urai sorra Magyarországhoz fordultak, s ez alkalmat adott Hunyadinak egyik főcélja megközelítésére. A hűbérurakat egész működése során s minden eszközzel igyekezett hűségre szorítani, természetes tehát, hogy most is kihasználta az alkalmat s megtérésük ügyét minden rendelkezésére álló módon iparkodott előmozdítani. 1444-ben, mint főkapitány, ő vitte keresztül, hogy Ulászló Bosznia tényleges urát, Tamás Istvánt királynak ismerje el; az erre testvéréül fogadta Hunyadit, barátságot és védelmet igért neki, a Szentkorona iránt pedig engedelmességet.[7] Ez a szerződés jellemző alapformája a későbbi országkormányzó ilyen irányú kísérleteinek. Az oláh vajdákat is hasonló módon, személyre szóló barátsági, kölcsönös segélynyujtási nyilatkozatokkal, sőt esetleg rokoni kapcsolat tervé-

vel igyekezett lekötelezni, de mindenütt kihangsúlyozta a lényeget, a Magyar Birodalom érdekét.

A török nyomás Havaselvén már Mircse és közvetlen utódai óta igen kemény formában, adózással, kezesszolgáltatással súlyosbítva jelentkezett, Moldvában viszont, legalább egyelőre, az ötvenes évek derekáig, csak ajándékküldés képében. A trónküzdelem során azonban egyik-másik vajda — így például II. István — a töröktől kért segítséget s ezzel önként adott alkalmat a befolyás megerősítésére. A török ilyenformán, már Hunyadi életének végére, Moldva belügyeinek irányításában is komoly szerephez jut. A másik, ezidőtájt még szintén komoly tényező, amellyel Hunyadinak vajdasági politikájában számolnia kellett, a lengyel hűbérigény volt. Havaselvén ez a Mircse-kori kísérletek után meglehetősen eljelentéktelenült, visszhangra alig talált, megvalósulástól pedig éppen távol állott. A lengyel király ennek ellenére többször hangsúlyozta mindkét vajdasághoz való jogát, így 1454-ben, amikor követe a német birodalmi gyűlés előtt állította, hogy mind Oláhország, mind Moldva Lengyelországhoz tartozik, sőt még később, Mátyás korában is, például az 1474.-i békekötés alkalmából, ahol Mátyásnak ígéretet kellett tennie a két vajdaság vitás hovatartozásának megvizsgálására. Havaselvére mindez nem sokat jelentett, legalább gyakorlatban nem. Moldvában azonban más volt a helyzet. Itt a lengyel igénynek jóval mélyebb gyökerei voltak egy-két, jellegzetesen a hintapolitika eredményeként kibocsátott hűségnyilatkozatnál. A kapcsolatok a mindennapi életbe is belenyúltak, moldvai urak halicsi lengyel vezetőemberekkel érintkeztek, lembergi kalmárok járták végig az országot s közvetítették a vajdaság életére annyira fontos feketetengeri kereskedelmet, s egyébként is, Moldva egykorú műveltségének nyugatias vonásain sok tekintetben érezhető a lengyel hatás. A politikai kapcsolatot sok tényező indokolta, s a lengyelség nem akart lemondani erről a számára mindenképpen fontos területről. Később, Mátyás korában, a lengyel politika sokat veszít erélyes és támadó jellegéből ; a lengyel király még akkor sem hajlandó többre, mint békekövetségek hiábavaló küldözgetésére, amikor «hűbérese», Nagy István veszedelmes havaselvi török beavatkozásokkal is súlyosbított bonyodalmakba keveredik. Hunyadi korában azonban a fegyveres beavatkozás is eléggé gyakori, s így érthető, hogy a harmincas és negyvenes évek moldvai vajdái, bármilyen pártállásúak voltak is eredetileg, éppúgy kénytelenek voltak mindjárt uralmuk kezdetén kapcsolatot keresni a lengyelséggel, mint havaselvi társaik a törökkel.[8]

Hunyadi 1444-ben nyúlt erőteljesebben Moldva belügyeibe, a hol törökkel, hol lengyellel cimboráló II. Istvánnal szemben hívét, Dlugosz vélekedése szerint sógorát, II. Pétert segítvén egyeduralomra. A várnai csatavesztés azonban ismét meggyöngítette a magyar befolyást ; Péternek sikerült még ellenfelét lefejeztetnie, de később unokaöccseivel, Ilias fiaival kell uralmát megosztania, s végül 1449 legelején eltűnik, hihetőleg a nyugtalan ország más urainak

véres nyomát követvén. Hunyadinak mégis jelentős hasznot hozott, amennyiben átengedte az Alduna kulcsát, Chiliát. Ez a pont nemcsak kereskedelmi, de harcászati szempontból is igen fontos volt, birtokáért Moldva és Havaselve — később a török és Nagy István — folyton kiújuló harcokat vívtak. Hunyadi, aki a Zsigmond-kori Duna-bázis gondolatát támadó céllal építette tovább, nem engedte ki többet a kezéből ; a magyaroké maradt egészen 1465-ig, amikor Nagy István, kihasználva Mátyás kevésbbé éber gondoskodását, rövid ostrommal visszafoglalta.[9]

Moldva állapota tehát 1444 után is bizonytalan maradt, Hunyadi figyelmét azonban elsősorban Havaselföld kötötte le. Vlad Dracul részt vett ugyan a várnai s az ezt követő aldunai hadjáratban, de mégsem mutatkozott megbízhatónak. Török kapcsolatait sem tudta teljesen feloldani, — fogsága után két fia maradt kezesül a Portán, — Moldvában pedig határozottan Hunyadi tervei ellen dolgozott, sógorát, Romant segítvén a kormányzó pártfogoltjával, II. Péterrel szemben. Hunyadi tehát 1446—47 fordulóján hadat vezetett Havaselvére s ennek során az árulót vagy ő maga, vagy valamelyik trónkövetelő lefejeztette. Ezzel azonban még korántsem teremtett végleges rendet, mert a nyugtalan vajdaságban rögtön fellobbant a trónigénylők szokott versengése. Rigómező évének eseményei megmutatták, hogy Havaselve nem jelent biztos támogatást, nemcsak azért, mert a segédcsapatok éppen a válságos pillanatban mondják fel a szolgálatot, hanem mert maga a hátország sem nyugodt. Hunyadi ugyanis állítólag egy Dant ültetett Dracul után Havasalföld trónjára, Rigómezőnél ugyancsak Dan szerepelt 8000 főnyi (?) oláh sereg élén. A csata idején viszont a vajdaság egy Vlad kezén volt, aki valószínűleg a törvényes uralkodó távollétét használta ki arra, hogy hatalomra jusson. Helyzete semmiképpen sem lehetett tiszta, mert Vizaknai Miklós Erdélybe idézte, nyilván igényeinek felülvizsgálására. Ő ezzel szemben azt hangoztatta, hogy tárgyalni akar, de csak majd később, ha világosabb lesz a hadihelyzet. Nincs kizárva, hogy ez a bitorló azonos az évekkel később éppen Hunyadi megbízásából uralomra emelkedett Tepes Vladdal, aki röviddel ezelőtt szabadulhatott ki törökországi kezességéből, s bizonnyal sietett felhasználni az alkalmat, hogy apja jussát megszerezze. Nem tudni, hogyan és mikor, de Hunyadi udvarába került, mindenesetre tény az, hogy az ötvenes években, vajdasága előtt, ott élt. Ugyanakkor pedig ellenfele, a Dan-ági Vladislav az uralkodó vajda, akinek még két, szintén vajdaságot viselt testvérét ismerjük, II. Basarabot és III. Dant. Nem tudjuk pontosan, hogy a rigómezei Dan milyen viszonyban állt ezekkel, s a nehézségeket fokozza, hogy a források, úgy látszik, az egész ágra alkalmazzák a személynévként használatos Dan nevet.[10]

Havaselve benső állapota tehát 1447—48 folyamán egyáltalán nem volt tiszta. Annyi azonban mindenesetre sikerült Hunyadinak, hogy a nemcsak török vonatkozásban megbízhatatlan, de moldvai terveit is elgáncsoló Vlad

Dracultól megszabadult; ezzel a helyzetet eléggé megnyugtatónak látta arra, hogy a másik vajdaság felé forduljon. 1449-ben a lengyelbarát II. Sándorral szemben II. Bogdant segítette uralomra, aki hálájának sietett írott jelét adni. Már a következő év februárjában hűségnyilatkozatot adott s ennek tételeit júliusban bővebben is kifejtette. Megígérte «apjának és urának, Hunyadi Jánosnak, Magyarország kormányzójának, hogy mintegy fia és szolgája lesz, s hűségesen szolgálja őt és a Magyar Koronát». A két ország «legyen eggyé», Moldvát megnyitja a magyarországi kereskedők s minden jó ember számára. Kölcsönös védelmi, menedék- és segélynyujtási szerződést kötvén, ünnepélyesen kijelenti, hogy más «apát» nem fog keresni. — Egy ideig úgy látszott, hogy sikerül uralmát megszilárdítania: az ellene küldött lengyel sereget tönkreverte. Győzelmének nem sokáig örülhetett: rövid egy év múlva egy új trónkövetelő, Petru Aron meggyilkolta. Hunyadi erre, jobb híján, a lengyelek pártfogoltját, II. Sándort igyekezett magához édesgetni; uralomra segítette, s hogy kapcsolatukat szilárdabbá tegye, egy nőrokonával akarta összeházasítani. Sándor hajlott a tervre, s 1453. febr. 16-án hűségnyilatkozatot adott ki. E szerint Hunyadinak, László király helytartójának hűséges fia lesz holtig, országával együtt mindenben neki engedelmeskedik, parancsa nélkül pedig semmit sem tesz. Szeptemberben viszont már a lengyel királynak ígérte meg, hogy hűségesküt tesz előtte, s tőle kért segítséget. 1455-ben meghalt, végleg átengedvén a vajdaságot Aronnak, aki aztán nemcsak a lengyeleknek tett nagy engedményeket, hanem a töröknek is rendes évi adót ajánlott.[11]

A moldvai beavatkozás tehát nagyjából eredménytelen maradt, s a másik vajdaságban sem alakult kedvezően a helyzet. Hunyadi és Vladislav viszonya fokozatosan megromlott, 1455-ben a törökök és havaselviek éppenséggel együtt ütöttek be királyi földre, úgyhogy a magyarok 1456-ban Vlad Tepest, Draculnak Hunyadihoz csatlakozott fiát segítették uralomra. Erélyes ember lévén, országában rendet teremtett, de mint a Hunyadi-ház híve, veszedelmesen belebonyolódott a kormányzó halálát követő zavarokba s kegyetlenségével túlságosan magára haragította a szász városokat. Később, Mátyás idején, török támadást zúdított magára, ennek nem tudott ellentállni sErdélybe menekült; itt elfogták s vajdai tisztét csak hosszú évek multán, átmeneti időre sikerült visszakapnia. Utána országa állandó bizonytalanság kútforrása lett. Magyar részről egyik trónkövetelőt a másik után küldték ki rendcsinálás végett, de a rettenetes helyzetben egy sem bizonyult megfelelőnek. Török kézen volt már Giurgiu, a balparti erőd, s a folytonos portyák bizonytalanná tették az ország életét. Havaselvének, nagy kiszolgáltatottságában, alkura volt szüksége. A magyarság nem tudta ezt megérteni és eleget méltatlankodott miatta, elhatározó lépésre azonban nem került sor. Mátyás korában ugyan szinte állandóan folyt a harc Havaselvén, de ez, függetlenül a seregek nagyságától, végvidéki villongássá minősült.[12]

Moldva sorsa egyelőre jobb volt. Mátyás korában itt egy nagyszabású egyéniség ült a vajdai székben, aki vasmarokkal fogta össze országa erejét s mozgékony ésszel, gyors tettkészséggel használt ki minden kis lehetőséget a helyzetek lehető legjobb kiaknázására. Nem kényszer, hanem józan politikai belátás állította Magyarország mellé, mert terveinek megvalósítását egyedül csak így remélhette. Ilyen melléállás Mátyás idején, a magyar államhatalom teljében, török háborút jelentett a hűbéres vajda számára, s Nagy István

Vajdahunyad várkastélya a helyreállítás előtt.

igyekezett is feladatát, ameddig bírta, egész erejével teljesíteni. A századvég magyar leromlásakor aztán támaszát elvesztvén, kikerülhetetlenül vonódott be a török érdekkörbe. Magyar kapcsolatait mindvégig megtartotta, sőt Ulászlót hangsúlyosan urának címezte, de politikájának köre megszűkült, vonala lehanyatlott, súlypontja keleti kapcsolatokra tevődött át, mintegy előre példázva ezzel az egész vajdasági élet eljövendő útját. — A Jagello-korban, sőt jóval később is elég gyakran előfordult, hogy vajdák Magyarországtól vártak és kaptak segítséget. Egyesek valamely formában még a fennhatóságot is elismerték, ez azonban már inkább csak kísértetjárás, ami a tényleges helyzeten s a fejlődés hanyatló vonalán többé nem segít.

II.

Már az egyszerű eseménytörténeti áttekintés is nyilvánvalóvá tesz annyit, hogy a nagyhatalmi érdekek kiélesedő küzdelmének ütközőpontjában egyik vajdaság sem tudott önmagában megállni, kisebb-nagyobb mértékben mind a kettő támogatásra szorult. A Hunyadi-kori erőviszonyok természetes következménye az, hogy a legnagyobb vonzás, a legátfogóbb politikai hatás ezidőben még a Magyar Birodalomtól származott. Ez és a multbeli kapcsolatok eleven ereje érthetővé teszi, hogy a vajdaság, az elégtelen védelem ellenére is, még mindig bele tud és akar illeszkedni a magyar állam életébe. A politikai összeköttetés, a román társadalom szervezetlenségének, kiforratlanságának következtében személyi formákban érvényesült. A vajda hatalmát államügyek intézésében legfeljebb egyes nagybojárok és az ellenjelöltek hasonlóan hatalmi alakulatai korlátozták, fejlettebb közjogi jellegű szervek nem voltak. A bojártanács szerepe körülbelül a mi koraárpádkori viszonyainkra emlékeztet. A vajda személyén fordult meg tehát majdnem minden, s ez az a terület, amelyre az államközi összeköttetés egyetlen fordulópontként sarkalt.

Személy szerint a vajdát — mellette még legfeljebb egy-két kiemelkedő nagybojárt — kellett megnyerni s a birodalmi eszme szolgálatába állítani. Ebből a szempontból alig látunk különbséget az Anjouk és Hunyadiak korának viszonyaiban. Módosult azonban a magyar államszemlélet és gyakorlat s a külpolitikai helyzet, s ez a személyes kapcsolatokban is bizonyos fínom változást okoz. Az Anjou-kor államfelfogása hűbéri, s a birodalmi érdeket a hűbéri keretbe való beillesztéssel próbálják kielégíteni. Jellemző erre a hűbéri gondolkozásra, hogy Küküllei szemében a havaselvi vajda országbáró, «princeps seu baro potentissimus». Utódai, a későbbi írók ugyancsak lelkiismeretesen hangsúlyozzák a függést, a hűbéri kötelességeket, s tény, hogy a formák eskü s esetleg szolgáltatások képében a XV. században is tovább élnek. Maguk a vajdák sem mélyebben, sem felszínesebben nem élték át a hűbéreszmét, mint korábban. A fejlődésvonal elhajlása másutt mutatkozik. Hunyadi János, de különösen aztán Mátyás felfogásában már renaissanceos vonások érvényesültek ; török háborús elgondolásukban a vajdaság ütközőállam, a vajda seregvezér, Mátyásnál meg éppen szinte condottiere-jellegű «kapitány». Néhány balkáni trónkövetelő, így Vuk despota és maga Vlad Tepes tényleg csapatvezéri szolgálatot teljesített udvarában, s az uralkodó vajdák is egyre jobban rászorultak a magyar támogatásra. A vajdák sorsa tehát egyre rosszabbodott, megnyerésük pedig kissé nyersebb, kézzelfoghatóbb eszközökkel történt. Nagy Lajos lovagi jelvényeket, Zsigmond hűbéri jellegű jogokat és kiváltságokat adott hűséges vajdáinak, Hunyadi már szerződésszerűen tárgyalt velük s rokoni kapcsolatok kiépítésével igyekezett szövetségbe vonni őket. Nagy Lajos egyes magyarországi birtokokat hűbér fejében adományozott a balkáni uralkodóknak, Mátyás korában ezek eltűnnek s helyüket

refugiumok foglalják el. A személyes kapcsolatok két gyakorlati alapformája mindenesetre érvényben marad : a királyság állandóan befogadja, hosszabbrövidebb időre eltartja s környezethatásokkal mintegy neveli a vajdasági trónkövetelőket és más elégületlen elemeket, rajtuk keresztül nyomást gyakorolván az uralkodókra, akiket ugyanakkor — hűbér vagy menedék címén, életfogytig vagy kisebb-nagyobb megszakításokkal : mindegy — magyarországi birtokkal igyekszik magához kötni.

A XV. századi vajdák — különösen a török kérdésben közvetlenebbül érintett havaselviek — nagy része magyar segítséggel jutott uralomra s vagy Magyarországon nevelkedett, vagy legalábbis hosszabb időt töltött itt. A Zsigmond-koriak közül például II. Dan (1420—1431) Erdélyből került trónra s későbbi török harcaiban is mindig magyar segítségre támaszkodott. Igazi vazallus volt, aki annak is érezte magát, hangoztatván, hogy ő a császárkirály «hites szolgája». Vlad Dracul, a világotjárt vajda — állítólag Lengyelországban s Bizáncban is élt egy ideig — eredetileg Zsigmond udvarában nevelkedett, ahová talán még egészen fiatalon, 1395-ben, túszképpen került. Lovag lett belőle, — ura «miles»-nek címzi, — s havaselvi vajdaságába Nürnbergben 1431-ben kapta Zsigmondtól az investiturát, Windecke szerint a Sárkányrenddel és Szent László lobogójával együtt. Fia, Vlad Ţepeş, a török háború szempontjából a leghasználhatóbbnak bizonyult havaselvi uralkodó, először Hunyadi, majd később, bukása után Mátyás udvarában töltött hosszabb időt, s mind a kétszer magyar fegyver segítette trónra. Az ő könyörtelen uralkodása alatt menekült vajdaivadékok tömege élt Magyarországon, mindegyik valószínűleg már hosszabb idő óta. Így az idősebb Basarab (Laiotă) és Dan «herceg», II. Dan fiai, az ifjabb Basarab (Ţepeluş), s Dracul törvénytelen fia, az üldöztetés elől a szerzetesi életbe menekülő Vlad Călugăr, akiket a magyar állam egymásután léptetett föl érdekeinek képviselésére. Némelyikük több ízben is fellépett, bonyolult helyzetekbe, törökcimboraságba keveredett, de végül mégis Magyarországon talált menedéket, s alkalom adtán újabb segítséget. Magyar környezetben nevelkedtek Ţepeş fiai is ; Bonfini tudott róluk, s egyikük Mihne, vajda korában maga is megemlékezett arról az időről, amit anyjával együtt Brassóban töltött. Az ő fiát, Mircsét megint magyarok támogatták. — A moldvaiakról kevesebbet tudunk. Mint már említettük, II. Pétert és II. Bogdant Hunyadi segítette, mások pedig Nagy István uralomra jutásakor jöttek Magyarországra. Maga István menekült korában nem Magyarországon élt, hanem talán Havaselvén. Trónrakerültét az ottani vajda hathatós támogatásának köszönhette, s ilyenformán a Hunyadi-ház hívének, Ţepeşnek személyén keresztül ő sem maradt magyar kapcsolat híjján, bár uralkodása elején, éppen elmenekült ellenfelei miatt, magyarellenes irányba fordult.[13]

A trónkövetelők nagy része többször is járt Magyarországon. A vajdasági trónváltozások ugyanis meglehetősen mozgalmas körülmények közt játszódtak le, az egyes ágak, sőt személyek közt is ádáz háborúság dúlt, s az uralkodók igyekeztek összes lehető ellenfeleiktől az egyedül biztos módon, kivégzéssel

megszabadulni. Az ellenségnek írmagját is ki akarták irtani, még a gyermekeket sem kímélték. A trónrakerült vajdák elődeiknek minden ivadékát iparkodtak kezükbe kaparintani, s megöletni, vagy mint Forgách Ferenc írja, legalábbis megcsonkítani. Ezért aztán, mihelyt az uralom kérdése eldőlt, valamennyi érdekelt sietett családjával együtt biztos területre jutni. Legtöbben Magyarországot keresték fel. Nagy részük így már gyermekkorának javát is itt töltötte, idővel, alkalomadtán innen nyert jelölést, s ha vállalkozása balul végződött, ide tért vissza új támogatásért. — Ez a szokás egyébként Balkán-szerte elterjedt. Már Zsigmond idején menekülők és trónkövetelők hosszú sora tódult az udvarba, vagy legalábbis magyar területre ; így például Stracimir György, majd Memnon Tocco, Janina reménybeli despotája, sőt a török trónigénylő, Cselebi Dávid is, és sokan mások. Havaselvén s Moldvában ez a gyakorlat a vajdasággal egyidős. A menekülők egy része a lengyelekhez, a másik meg éppen a törökökhöz húzott — a Jagello-kori hanyatlás idején eltörökösödött Basarabákról is hallunk, ilyen volt például az 1520 táján szereplő trónkövetelő, Mehemed bég — az általános helyzet pedig többékevésbbé valamennyit opportunizmusra kényszerítette, túlnyomó többségük mégis magyar kapcsolatait ápolta legkitartóbban.[14]

A menekülők ritkán érkeztek egymagukban, legtöbbjüket nemcsak családja, de híveinek népes csoportja is elkísérte. Dan, a már említett Tepeskori trónkövetelő például teljes udvarral élt Magyarországon ; egy oklevelének záradékában név szerint is felsorolja híveit, kezdve Doboka nembeli Bogdan vornicon, Albul kincstartón, Radu kancelláron, Barlabas comison, együttvéve tizennyolc előkelőt. Más ilyen teljes névsort nem ismerünk, de úgy látszik, általános szokással van dolgunk : Nagy Radu például 1507-ben Szebennel kötött szerződésében külön megígéri, hogy, ha oda kell menekülnie, kísérete nem fog a népnek károkat okozni.[15] A vajdaságbeli tisztségviselő nagybojárságnak a trónválságokkal párhuzamos, illetőleg azokat nyomon követő hullámzása is világosan mutatja, hogy az előkelők többnyire elkísérték urukat vagy jelöltjüket az ideiglenes számkivetésbe. Természetes, hogy nekik maguknak is megvolt a saját kíséretük.

A sok ember ellátásáról gondoskodni kellett. Néha az erdélyi városok vállalták ezt, amelyek a vajdaságokkal amúgy is állandó kereskedésben, elszámolási viszonyban álltak, máskor meg maga a király. Előfordult, hogy a trónkövetelő népét egyszerűen zsoldjába fogadta, sőt arra is van adat, hogy maga a vajda szolgált csapatvezérként a királyi seregben. Így tett például, trónvesztettsége idején, Mátyás alatt, más balkáni sorstársainak, így Cselebi Dávidnak és Brankovics Vuknak mintájára, az ugyancsak öntudatos havaselvi vajda, Vlad Tepes. Általában azonban birtokot kaptak a hosszabban itt időző menekültek. A birtoklási jogot nem ismerjük pontosan, úgy látszik, hogy nem mindig volt teljes. Cselebi például Kunszőllős és Szenteltegyház királyi helységeket lakta, azzal a joggal, hogy azokba ő állíthat tiszteket. Nyilvánvaló, hogy birtoklási joga nem lehetett teljes, különben ezt a részletet

Vajdahunyad. A várkápolna orgonakarzata.

nem kellett volna külön hangsúlyozni. A vajdasági menekültek rövidebb időre szóló birtoklásviszonyairól nincs tiszta képünk ; Basarab Laiotă legutolsó erdélyi időzésekor Fogarast kapta tartózkodási helyül, s a birtok utána hívére, Udriște nagybojárra is átszállt, aki aztán haláláig megtartotta. — A menekülők nagy számát tekintve, könnyen megérthetjük, hogy elhelyezésük

komoly problémát okozott. 1467-ben diétai határozat foglalkozott ezzel a kérdéssel s úgy intézkedett, hogy Fogarast, Omlást és Rodnát nem szabad többé eladományozni, hanem álljanak mindenkor készen a bevándorlók befogadására. Ez az intézkedés, ha nem is tartották meg, annyit mindenesetre megmutat, hogy a magyar, illetőleg erdélyi vezetőség foglalkozott a vajdasági menekülők sorsával.[16]

A menekülők egy részét megfogta a nyugalmasabb, biztonságosabb élet ; ezek aztán végleg Magyarországon maradtak. Már a XIV. századból több vajdasági eredetű, magyarrá vált előkelő családot ismerünk ; fejedelmi vérűek például a Drágfiak, s talán a Rékásiak is. A XV. században igen szembeszökő a Basarabák Dracul-ágából származó Istvánnak, Oláh Miklós apjának példája. István gyermekkorában menekült Magyarországra, később Mátyásnak több hadában harcolt, Szebenben, Tordán házat is szerzett, s végül szászvárosi királybíró lett. Felesége magyar nő, Huszár Borbála, gyermekei pedig már teljesen beleolvadnak a magyar életbe. A családot a kisebb fiú, Máté — sótiszt, majd apja hivatalának örököse — folytatta ; ennek leánya, Anna Büdy Mihály felesége lett, fia Tamás pedig Bakich Margitot vette nőül. Miklóst, a papot kivéve, a családnak egy tagja sem futott be különösebben fényes pályát, amit elsősorban talán azzal magyarázhatunk, hogy a Jagello-korban már lehanyatlik Magyarországon a vajdaságok iránti érdeklődés. István azonban nem is várt semmi különöset. Mátyás ugyan felajánlotta neki a havaselvi trónt, de ő többre tartotta magyarországi szerényebb helyzetét az ottani uralkodók nehéz és bizonytalan életénél. Mások is akadtak, akik hozzá hasonlóan gondolkoztak : Demeter például, Vlkasin szerb király fia, a XV. század elején Zaránd megye ispánságával érte be.[17]

A trónkövetelők többsége azonban már azzal a határozott céllal jött, — tulajdonképpen ez felelt meg a magyar politika irányelveinek is, — hogy mihelyt lehet, megszerzi országát. Az ilyenek szervezkedésre igyekeztek használni magyarországi, erdélyi tartózkodásukat, s lehetőleg a határ közelében helyezkedtek el. Így egyben, már puszta jelenlétükkel, nyomást gyakoroltak az uralkodó vajdára. Céljuk elérésére, de később, siker esetén, uralmuk megtartására is döntő hatással lehetett az erdélyiek magatartása, természetes tehát, hogy az itteni közhangulatot minden eszközzel igyekeztek a maguk javára fordítani. Dracul például Alexandru Aldeánál a szultánnál tett látogatását s a török beütését használja fel arra, hogy ellenfelének megmaradt hitelét is megsemmisítse, Dan pedig lendületes szavakkal idézi a brassaiak emlékezetébe azokat a szolgálatokat, amelyeket apja tett nekik. Gyöngébb egyéniségek messzemenő áldozatoktól sem riadtak vissza, hogy az erdélyiek jóindulatát megnyerhessék ; Vlad Călugăr például odáig ment ebbeli buzgalmában, hogy a fontos rucări és brăilai vámot már jóelőre odaígérte Veresmarti Geréb Péternek és Peterman fia Petermannak. Határozottabb fellépéshez, hadikészülődéshez azonban elsősorban királyi jóváhagyás kellett, a trónkövetelők tehát igyekeztek ezt mielőbb megszerezni. Mikor aztán idejük

elérkezett, valamennyien a királytól kapott megbízásra hivatkoznak, mint döntő argumentumra. Egyes román történészek hiábavaló kísérleteket tettek, hogy ezeket a körülményeket elhallgassák vagy jelentéktelennek tűntessék fel. Átlátszó törekvéseik célja az volt, hogy a vajdaságok önálló fejlődését bizonyítsák, s ezzel a beállítással odáig mentek, hogy az erdélyi támogatást is spontánnak, vagy magánemberek önkényes vállalkozásának tüntették fel. Az adatokkal szemben azonban minden érvelés helytelen. A királyi utasításnak engedelmeskedni kellett, nemcsak az erélyes Mátyás idejében, de korábban és később is : Hunyadi például igen határozott hangon utasította a brassaiakat, hogy ha kell, inkább fogják el hívét, Tepest, de ne engedjék tudta nélkül s béke idején támadni Havaselvére ; hasonló okból küldött II. Ulászló is szigorú meghagyást Tepes Magyarországon tartózkodó, s apja trónját követelő fiának, Vladnak. A királyi jóváhagyás viszont hathatós segítségnek bizonyult. Dant, Dracult s társaikat nemcsak trónkövetelő korukban támogatta Magyarország, hanem később is, valahányszor erre szükség volt, s mindaddig, míg az udvar megfelelőnek minősítette hűségüket. Dracult például 1434-ben és röviddel utóbb 1436-ban, kétszer egymásután űzte el török által támogatott ellenfele, s mind a kétszer magyar sereg helyezte vissza. Mátyás korában is, az 1470-es évek vajdáit egymásután kétszer-háromszor kellett trónra segíteni. Erdélyi vajdai, székely ispáni csapatok, vagy Erdélyben toborzott zsoldosseregek állandó résztvevői voltak a vajdasági villongásoknak. Természetesen a trónjelölt maga is igyekezett idejét kihasználni és sereget gyüjteni ; Tepes, második fellépésekor, Brassót hívta segítségül a toborzáshoz, neki ugyanis nem volt elegendő pénze, bár körülbelül ekkortájt kapott Mátyástól is kisebb pénzsegélyt. A beütés előkészítéséhez is szoros együttműködés kellett az erdélyiekkel : Vlad Dracul előbb pontos helyzetjelentéseket gyüjtött s azután, hogy támadási terveit titokban tarthassa, arra kérte Brassót, hogy az ő kiküldöttjével, János lovaggal egyetértően zárassa el a határt.[18]

Nyilvánvaló, hogy az uralkodó vajdát kellemetlenül érintette egy Magyarországon, vagy éppen a határ közelében tartózkodó ellenjelölt. A magyar udvar célja éppen az volt, hogy ily módon, többé-kevésbbé nyilt fenyegetéssel is biztosítsa hűbéreseinek ingatag hűségét. Amint a fanyar politikus, Forgách Ferenc, bár jóval később, de világosan öntötte szavakba : «a két Oláhország a magyar királyok tartománya volt, . . . s hogy azokat állandó félelemben és hűségben tarthassák, az uralkodók fiai és rokonai közül többet az udvarban neveltek, s ezek közül küldtek oda utódokat». Annyi meg is valósult ebből az elgondolásból, hogy a vajdák rögtön nyugtalankodni kezdtek, mihelyt értesültek róla, hogy a határ közelében menekülők élnek. A hatás azonban nem mindig volt kedvező ; Nagy Istvánt például, a tehetséges és nagyratörő fiatal moldvai uralkodót éppen az fordította nyiltan Mátyás ellen, hogy vetélytársai, Petru Aron és Berindei Magyarországon találtak menedéket. Kevésbbé erős és önérzetes egyéniségek viszont nem mertek ilyen messze menni. Tepes ugyan elsősorban azért keveredett véres viszályokba

Szebennel és Brassóval, mert ellenfeleit támogatták, de támadását sohasem irányozta az ország ellen, úgy hogy ügyét eleinte maga Mátyás is méltányosnak érezte. A havaselvi vajdák általában nem mertek és nem is tudtak erélyesen fellépni. Tepelus burkoltan azzal fenyegetőzött, hogy ha végső kétségbeesésbe kergetik, törököt szabadít Erdélyben élő ellenségeire, egyébként csak annyit kért, hogy a határtól távolítsák el azokat. Ezt kívánta Laiota is, Nagy Radu pedig már azzal is megelégedett Szebennel kötött barátsági szerződésében, hogy «nem engedik őket Havaselvére jönni». A félelem és a gyűlölség igen erős volt ; Brankovics megtehette, hogy birtokokkal kenyerezze le a szerb trónkövetelőt, Paulus Brini de Veronát, de a vajdák közt ilyenféle kísérletnek hírét sem halljuk. Csellel vagy nyílt háborúban, de mindenképpen kézre akarták egymást keríteni ; Tepelus orgyilkost küldött Erdélybe, hogy ellenjelöltjétől megszabaduljon. Egyidejű magyarországi tartózkodás esetén a vendetta természetesen szünetelt, csak egy ízben tört ki : Tepelus fia 1510-ben Jaksics Demeter segítségével, Szebenben megölte a királyhoz igyekvő Mihne vajdát. Azonban elszigetelt eset ez, s a baj ekkor is az uralmon levőt érte. A trónkövetelő, éppen közvetlen magyarországi kapcsolatai révén, mindenkor előnyben volt.[19]

Nyilvánvaló, hogy a vajdák, akik sajátmagukon tapasztalhatták magyarországi összeköttetéseiknek minden vonatkozásban döntő fontosságát, később is arra törekedtek, hogy lehetőleg ne tegyenek olyat, ami korábbi segítőikkel ellentétbe sodorná őket. A trónkövetelők befogadása és támogatása ilyenformán igen használható eszköznek mutatkozott a vajdaságok politikai irányításában. Hathatósan egészítette ki ezt a másik módszer, az uralkodók lekötelezése magyarországi birtokadománnyal.

Ez a gyakorlat szintén a XIV. századba, Nagy Lajos korába nyúlik vissza. 1367 táján, a bulgáriai eseményekkel kapcsolatban célszerűnek látszott a balkáni összeköttetései révén jelentős tényezővé nőtt havaselvi uralkodót, I. Vladislavot szorosabb kötelékkel fűzni Magyarországhoz. A vajda a szörényi bánság mellett, dux címmel, Fogaras földjét is megkapta. Az adomány ára az volt, hogy elismerje a magyar király hűbéruraságát ; ezért címezi magát 1368 januárjában «Isten és a magyar király kegyelméből való» vajdának. Az adomány személyes hűség esetére szólt ; Vladislav utódának, I. Radunak címéből már kimarad a «fogarasi hercegség». Később sem vált örökletessé ; nem a leszármazók, hanem — hűségük idején — az éppen uralkodó, vagy a királytól trónfoglalásra kijelölt vajdák bírták. Román irodalmi nézetekkel szemben sem a cím, sem a tényleges birtoklás nem jelentett állami főséget. A Mircse címében, lengyelbarátsága idején mutatkozó elszakadási törekvés, amelyről fentebb már megemlékeztünk, Hedvig igényén keresztül szintén magyar királyi hűbérben talált jogalapot. Tepeş, a véreskezű vajda, aki pedig birtokjogainak igen nyers eszközökkel szokott érvényt szerezni, Fogarast mégis kifejezetten Magyarországnak mondta. A birtokjog a magyar rendszerből nőtt ki : Vladislav a király megerősítését kérte egy fogarasföldi adományához.[20]

Fogaras és vele együtt Omlás birtoklásának fogalma lassanként összefolyt a havaselvi vajdaságéval. Dan trónkövetelő, jóllehet tényleg mindkét birtok Tepes kezén volt, nyugodtan címezte magát Fogaras és Omlás urának, mert a király őt küldte ki vajdának. Az igény kimélyült : már Mircse Fogaras örökös urának mondja magát, amikor az itteni Szkore-földet néhány hívének adományozza. Vlad Tepes 1457-ben azt vallja, hogy Omlás az ő «igaz öröksége» (vera hereditas nostra). Lehet ugyan, hogy ezzel csak apja, Dracul

Korvin-címer a vajdahunyadi vár egyik oszlopfején.

birtoklására céloz, de lehet az is, hogy saját vajdai minőségét tekintette elegendő jogalapnak. A lényeg mindenképpen az, hogy a hűbért örökletesnek tünteti fel. Magyar részen ezzel szemben megmarad a régi felfogás, sőt a XV. század folyamán hovatovább az is erejét veszti. A török harcok idején ugyanis oly mindennapossá váltak a hirtelen vajdai pálfordulások, hogy a folytonos ingadozás közepette a tartós hűséget biztosító birtokadománynak nem maradt sok értelme. A katonai szempontok viszont egyre jobban megkívánták a Kárpátvonal megerősítését, s a fontosabb pontok kézbentartását. Törcsvár például egy időben Mircse és fia, Mihály birtoka volt, de már Zsigmond visszaszerezte. Fogarast és Omlást Hunyadi vette el a gyenge Vladislavtól, aki ezért

keservesen méltatlankodott, de nem sok eredménnyel. Țepeș ismét bírta, utána azonban végleg elveszett mind a kettő. Egy ideig vajdasági menekülők tanyájául szolgáltak, — az említett 1467-i diétai határozat állandósítani is akarta ezt az állapotot, — később pedig a szászság kezére jutottak. Ennek ellenére, a «Fogaras és Omlás hercege» címet — legalábbis egy késői átiratban fennmaradt oklevelének tanúsága szerint — még Nagy Radu is használta 1502-ben, s a következő évben összeköttetéseket keresett — igaz, hogy hiába — abból a célból, hogy a király adja vissza az ő «ősi jussát Magyarországban». Ez az ősi jus Radu szerint Fogaras, Omlás, sőt — ami bizonyára helytelen emlékezés a diétai határozatra — Rodna is volna[21].

Mátyás alatt a birtokadományok kimaradnak. Csak uralma legvégén adja a moldvai vajdának, Nagy Istvánnak Csicsót és Küküllővárat, ezek azonban a lekötelezés mellett, a moldvai állam bizonytalanra fordult helyzetében, már refugium célját szolgálják. Később, a Jagello-korban hasonló szerep jut, havaselvi viszonylatban, Aldiódnak. «Hűséges hívünk (Neagoe Basarab) — írja II. Lajos 1517-ben — minden reményét s bizalmát Felségünkbe helyezte ; szükség idején legyen tehát hová menekülnie.».[22]

Ezek a birtokadományok nemcsak a vajdák s a magyar-román politikai viszony szempontjából igen fontosak, de a magyarországi román életre nézve is. Vad kolostor, az egyik első erdélyi román kultúrcentrum, Nagy István csicsóvidéki alapítása. Mircse és Dracul román híveiknek adtak Fogarasban birtokokat. Kétségtelen, hogy a trónkövetelők itteni élete is megkönnyítette a népi beszivárgást s előmozdította a kölcsönös kapcsolatokat. Laiotă-nak például vajdakorában is, mikor nem volt Fogaras ura, éltek ott hívei, akik időnként átjártak hozzá. Egyszóval, ide is jól illenek Iorga sorai : «ni sem mutatja jobban, mint az, hogy ezeken a területeken ma is gazdag román telepek vannak, azt, hogy egy-egy ilyen adomány milyen nagyjelentőségű volt a román életre.»[23]

Ami a vajdaságok politikai szereplését illeti, kétségtelen, hogy ennek alakításában a fentebb ismertetett két tényező, a vajdáknak birtokkal való lekötelezése és a trónkövetelőknek huzamosabb magyarországi tartózkodása legalább ugyanolyan nagy hatással volt, mint az események időnkénti fegyveres ellenőrzése. A vajdák így nemcsak az országuk fejlődéstörténetében lappangó erők, vagy saját koruk többé-kevésbbé kiegyensúlyozatlan gazdasági és hatalmi viszonyainak kényszerére, de személyes beágyazódásuk következtében is igyekeztek a Magyar Birodalom céljaihoz alkalmazkodni. Helyzetszabta szükségleteik parancsa ugyan többnyire erősebb, mint ők maguk, ebből azonban nem szabad arra következtetnünk, hogy magyar kapcsolataik egészen felszínesek voltak. A hosszabb magyarországi tartózkodás, az érintkezés a magyar környezettel igazi politikai nevelést jelentett, s ennek eredményei élénken érzékelhetők a fejlődő államok vezetőin. A magyar hatás már a XIV. században is jóval mélyebbre hatolt, semmint azt pusztán a pillanatnyi erőviszonyokhoz való alkalmazkodás kívánta volna. Egyes vajdák környe-

zetében az Anjouk lovagi udvarának szokásai kezdenek terjedni s a magyaros színeződés beleivódik az államfői tevékenységbe is. Maga I. Vladislav, a hosszú ideig «hűtlen» vajda, a «magyar szentkirályok» átkát küldi egy alkalommal azokra az alattvalóira, akik valamely intézkedését megszegnék.[24] A XV. században aztán ez a beilleszkedés a magyaros gondolkodásba még jelentősebbé válik, főleg természetesen azoknak a vajdáknak révén, akik hosszabb időt töltöttek magyar környezetben. Ezek nemcsak gyakorlatban igyekeztek politikájukat a birodalomével összhangba hozni, hanem eszmei indokolását is magyar szűrőn át, sőt magyar forrásból merítették. A vajdaságokban ekkor találjuk világosabb állami-politikai céltudatnak első megnyilvánulásait, s ezek egytől-egyig a magyar hatással kapcsolatosak.

Magyar felfogás szerint a hűbéres országok a korona tartozékai. Már Zsigmond hangsúlyozza, hogy Rácország mindenestül a koronáé, Hunyadi János szerint pedig «Rácország urunké, László királyé». Jellemzőek erre a magyar birodalmi gondolkodásra V. László szavai: Brankovics György rác despota tulajdon országát, amelyet a töröktől a nagy hadjáratban szabadítottak meg, «Magyarország nevében és rendeletére», mint «az ország hű tagja» (membrum) vette újra át. Mircse vajda Zsigmondnak «familiaris noster», s Nagy István, a hatalmas moldvai uralkodó, Mátyás szemében «mihi et coronae meae subiectus», aki az ő királyi utasítása értelmében hadakozik a török ellen. Még a gyenge II. Ulászló is hű marad ehhez a hosszú emberöltők küzdelmeiben kiforrott felfogáshoz: Nagy István halálakor, török mozgolódás hírére azzal hívja hadba Máramaros nemeseit, hogy Moldvaországot, «quod in iure huius Regni existit», nem szabad ellenség kezére engedni. A magyarság a hűbéres területeket tehát birodalma részeinek érezte, s határozott felelősséget tanúsított irányukban. Így már I. Ulászló választási feltételei kiemelik az elidegenített területek visszaszerzését, s ugyanezt hangoztatja Szilágyi Mihály is Mátyás mellett tartott beszédében, ami, ha nem is volt az ő beszéde abban a formában, amelyben följegyezték, mindenesetre rávilágít szerzőjének, a XV. század magyarságának gondolkozására.[25]

Elmélet és valóság közt természetesen már itt is sok volt az eltérés. A két vajdaságra a lengyelek s a törökök is jogot formáltak s igényeiknek, főleg az utóbbiak, érvényt is tudtak szerezni. Havaselve már az 1452-i török-magyar béke szerint kétfelé tartozott: hűséggel a királynak, adóval a szultánnak. Jogi helyzete a Magyar Birodalom összeomlásáig nem is változott lényegesen. Moldva az 1480-as évek derekán elvesztette két legfontosabb véghelyét, Chiliát és Dnyeszter-Fehérvárat, s a magyarság, az 1503-i békében, belenyugodott ebbe a súlyos területi csonkulásba.[26]

Éppen az a figyelemreméltó, hogy a vajdaságok ennek ellenére is meglehetősen beleilleszkedtek a magyar rendszerbe. A vajdák előbb-utóbb kikérték a király elismerését, nyilatkozataikban megígérték, hogy hűséggel szolgálják a Szentkoronát s ezt a viszonyt nem restelték más vonatkozásban is hangoztatni, különösen olyankor, ha valami hasznot is remélhettek belőle.

A büszke Nagy István például, lengyel viszálya idején, szinte élvezettel ismételgeti, hogy az ő ura a magyar király. De még a töröktámogatta Aldea is ráemlékezik, hogy ő a király «kenyerét és sóját ette és megesküdött neki», tehát híve akar lenni. Alább látni fogjuk, hogy ezt a hűséget milyen nyakatekerten próbálta megvalósítani, kettős kötelezettségének szörnyű kényszerhelyzetében. Akármint volt is, tény az, hogy a függés több volt üres szónoklatoknál. Tényleges voltát mutatja az, hogy az uralomra került vajda, bárki támogatta, sürgősen igyekezett a királynak hűségesküt tenni, mert anélkül nem érezhette helyzetét jogosnak és biztosnak. Tepes rögtön trónfoglalásakor, két brassai kiküldöttnek tette le az esküt. Tepelus, mikor mindjárt második uralma elején törökcimboraságba keveredett, kétségbeesetten kereste az utat, Brassó és Báthory István közvetítését kérve, hogy a királyhoz jusson és hitlevelet kapjon. A hűbéri viszonyról formált fogalmak természetesen fejletlenek, s gyakorlatban a tényleges erőviszonyoktól függnek. A Hunyadikor vajdái mindenesetre tudják, hogy országuk a királynak és a Szentkoronának hűséggel és szolgálatokkal tartozik. Nagy István például 1475-ben így ígér hűséget: «. . . recognoscamus predecessores nostros woyewodas una cum terra Moldaviensi divis regibus Hungarie et Corone sancte ad perpetuam fidelitatem fuisse obligatos illamque impenderunt, nosque eandem prestiterimus . . .», s a következőkben részletesen kitér a servitiumra is. Nagy Radu 1507-ben kifejezetten megmondja, hogy országa a birodalom része: «regnum nostrum existat de membro regni Hungarie». A vajdák, még a legnagyobbak is, únos-úntig hangoztatják, legalábbis a magyarság felé, hűségükkel kapcsolatos tevékenységüket, mondván, hogy ők «a király szolgái», s magyar és egyben egyetemes keresztény érdekek képviselői. II. Dan azt is tudja, hogy a pénzverési jog, amelyet Zsigmondtól kapott, királyi kegy, s ennélfogva így kezdi vámrendező oklevelének szlavón — tehát nem a magyar udvar felé, cégérül szolgáló — kiadását: «Uram, a király megkönyörülvén rajtam, hites szolgájává vett és pénzverési jogot adott nekem, hogy úgy legyen az én országomban, mint az övében». Vlad Dracul az ellen sem tiltakozik, hogy Hunyadi, Magyarország főkapitánya, havaselvi kolostorok birtokjogait megerősítő oklevelet állítson ki. Ilyesmit egyébként már Zsigmond is megtett, 1418—20 táján, mikor a Dunavonal problémája legélénkebben foglalkoztatta.[27]

Bármilyen nagyjelentőségűek is ezek a tények, természetesen nem jelentik azt, hogy a vajdaságok gyakorlatban csupán a magyar politika függvényei, kész kiszolgálói lettek volna. Állami fejlődésüket kezdettől fogva sajátos szempontok, sőt határozott elkülönülési törekvések jellemezték, s ezek a XV. században, bár képviselőik gyengesége s eszközeiknek elégtelensége folytán csak hintapolitika, vagy «állhatatlanság» formájában, de megvannak. Tény viszont az is, hogy a hosszú idő óta fennálló gazdasági, társadalmi és kulturális kapcsolatok éppúgy, mint az általános hatalmi helyzet, egyelőre teljesen lehetetlenné tették még a gondolatát is annak, hogy a vajdaságok, ha egyáltalán élni akarnak, a Magyar Birodalomtól elszakadjanak. Hosszabb-rövidebb kísér-

letezés után mindegyik vajda kénytelen volt belátni ezt, akadtak azonban olyanok is, akik nemcsak ezeket a követelményeket, az idők parancsát fogták fel, hanem már életkörülményeiknél, műveltségüknél, egész lelki beágyazottságuknál fogva is megértéssel szemlélték a magyar törekvéseket. A fentiekkel elsősorban ennek a lehetőségét akartuk érzékeltetni.

A XV. század lenyomott román életében önálló célok csak szórványosan mutatkoztak. A politika kicsinyes keretek közé szorult, véres családi viszályokban talált kielégülést. A trónkövetelők halomra gyilkolták egymást, s a két vajdaság közt is előbb Chiliáért, majd egyes határmenti területekért napirenden voltak a villongások. Nemhogy magasabb, önálló állami cél-

Hunyadi-síremlék a gyulafehérvári székesegyházban.

kitűzésnek, vagy éppen valamely korai nagyromán öntudatnak, de még egyszerű népi együttérzésnek sem találjuk nyomát. Trónkövetelők támogatása, családi összeköttetés folytán, vagy kisebb-nagyobb hatalmi célok érdekében, gyakran adott okot fegyveres összetűzésre a két vajdaság uralkodói közt, s a foglyokat ilyenkor kölcsönösen nagy tömegben és kegyetlenül végezték ki. Egyetlenegy ilyen viszályról tudunk, amely békésen intéződött el s amelynek ilyetén befejezése magasabbrendű öntudat létezésére engedne következtetni. A XVI. század elején Moldva és Havaselföld uralkodója ismét szemben állott egymással, de a döntő pillanatban egy szerb szerzetes megakadályozta a vérontást, «kereszténységük»-re és «azonos fajukra» figyelmeztetvén a háborús feleket. Azonban ennek az elszigetelt krónikás adatnak nem tulajdoníthatunk általános jelentőséget, nem is szólva arról, hogy mesés formája miatt

hiteléhez is szó fér, a fajra való hivatkozás pedig egyszerű családtörténeti célzás is lehet.[28]

Mindenesetre megáll az a megállapításunk, hogy a XV. századi vajdaságok politikai élete igen nyomottan folyt. Ilyen állapotban nem csodálatos, hogy az egyetlen világos és nagyobb igényű célkitűzést is a beilleszkedés jelentette a magyar törekvésekbe. A vajdák öntudatlanul is érezték ezt s igyekeztek a magyar politikai élettel állandó összeköttetésben maradni. Követeik folyton járják Magyarországot s gyakran keresik fel az erdélyi vajdát. Nagy István, politikai pályafutásának legragyogóbb időszakában, szorosan együttműködik az erdélyiekkel, s ennek az együttműködésnek köszönhető, hogy a Nyugattal erősebb kapcsolatba került, mint bármelyik előde. A magyar állam a török feltartóztatását kívánta a vajdáktól: Albert király megintette a Brassóval civakodó Vlad Dracult, hogy az ő kötelessége éppen az volna, hogy megvédje a várost a török ellen. Ez a felfogás bontakozik ki a kor többi forrásaiból s elsősorban éppen maguknak a vajdáknak a levelezéséből is. Havaselve, amelynek védelmi harcban veszedelmesebb volt a helyzete, de fontosabb a szerepe, szemmelláthatóan beleilleszkedett a neki szánt keretbe: vajdái riadtan mentegetőznek, valahányszor egy-egy török beütés sikerült. Összefüggő, szerződésszerű megfogalmazásig Nagy Radunál jutott a gondolat, aki Szebennel kötött megegyezésében kifejti, hogy elődei hívek voltak a Szentkoronához, mivel Havaselföld annak tagja (existat de membro regni Hungarie), ezért tehát ő is kötelezi magát, hogy, ha akár a saját országát, akár a királyét ellenség támadná meg Havaselve irányából, ő egész erejével ellenáll. Lényegében azonos megállapodást találunk, ha nem is ilyen világos megfogalmazásban, már Ţepeş korában. Ilyesmit azonban könnyebb volt ígérni, mint megtartani: a vajdák sem lehettek állandó hadikészültségben s a dunai bégek gyakran egyetlen gyors beütéssel lettek urrá az egész országon. Havaselve hadereje, úgy látszik, egymagában egyébként sem volt elegendő arra, hogy megfélemlítse a törököt, sokkal inkább a kapcsolat ténye, a Hunyadiak erős Magyarországával. Erre mutat Ţepeş levele, amelyben a pogány követelő magatartására hivatkozva Erdélyből kér gyors segítséget: lásson magyar erőt a török, akár csak ötven embernyit is, mindjárt megszelídül. Hasonlóan ír később Manea fia, Dragomir vornic, embereket kérvén Brassóból: tudja meg a török, hogy jó viszony van köztük, mert ha nem, elveszti mindnyájukat. Már pedig — folytathatjuk a gondolatsort Aldeának, az állítólagos törökbarátnak szavaival, — ha ez a föld, Havaselve elvész, a király úr országa sem maradhat nyugton. Aldea ezeket a sorait közvetlenül egy barcasági törökdúlás után írta, s ezért kötelességének érezte, hogy a pogánycimboraság vádjától tisztázza magát. Tiltakozik az ellen, hogy a királyt megcsalta: ellenállt a pogánynak, tehát híven szolgálta a Szentkoronát. Azt kívánja, bár jönne a király, hogy elébeállhasson. De nem jött segítségére senki, s így elbukott. A szultánhoz csak azért ment el, hogy országának — s ezzel Erdélynek is — békességet szerezzen s keresztény rabokat válthasson

vissza. Ne mondja hát senki, hogy ő a törökkel cimborál: egész életében urát, a királyt s a kereszténységet fogja szolgálni, amint megígérte. Ismételjük, Aldea nem egészen alaptalanul keveredett a törökcimboraság gyanújába, s mikor ezt a levelet írta, már kényszerhelyzetben is volt, a király ugyanis Vlad Dracult jelölte ellene. Szavainak erejét ez, legalább az ő személyével kapcsolatban, jelentősen lecsökkenti. Levelében azonban így is szinte teljes egészében benne van a XV. század nagy török-magyar párharcában lassanként felmorzsolódó kis országok tragikuma. A vajdaságok készültek a küzdelemre, s magyar oldalon indultak bele, a birodalom tagjának, pályatársának érezvén magukat, helyüket azonban nem tudták megállni. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy ezt a helytállást magyar kapcsolatban, magyar hatásra kísérelték meg. Maga Nagy István öntötte szavakba ezt, amikor Velencébe küldött követének szájával Magyarország őrének és kapujának nevezte országát, de ezzel tulajdonképpen csak fogalmi formát adott egy olyan eszménynek, ami a vajdaságok és elsősorban Havaselve történetében már ténnyé formálódott.[29]

III.

Tágabb keretek közt mozgó politikai tevékenységet a Hunyadi-kori vajdák közül egyedül Nagy Istvánnál tapasztalunk. Akadt még egy-kettő rajta kívül, akiből nem hiányzott a szándék s talán a képesség sem, de csak neki adatott meg, hogy tevékenységének, legalább részben, magához méltó területet találjon. Olyan időben foglalta el trónját, amikor a magyarság figyelmét benső viszályok kötötték le, s vajdasága első éveiben sikerült uralmát úgy megszilárdítania, hogy nyugodtan nézhetett szembe az esetleges külső fenyegetésekkel. A lengyel királynak hűségnyilatkozatot tett, de a formális eskű kötelezettségének teljesítése elől következetesen kitért; a magyar király, Mátyás, korának egyik legkiválóbb hadvezére hadat vezetett ellene, de tényleges, kézzelfogható eredményt nem ért el. Később azonban, felismervén azt az alapvető tételt, hogy a Magyar Birodalom támogatása nélkül Moldva sem folytathat eredményes külpolitikát, István maga közeledett Mátyás felé s őseinek példájára hivatkozva, hűségesküt tett neki. Magyar oldalon bonyolódott bele a török háborúba s magyar segítséggel aratta győzelmeit, amelyek messze földön érdeklődést keltettek személye és ismeretlen országa iránt. Mint ügyes gyakorlati politikus, megpróbált a helyzetből hasznot húzni. A hetvenes évek végén sűrű követjáratással igyekezett elérni, hogy a török háború céljára szánt nyugati segélypénzekből külön részt kapjon. Módszert Mátyástól tanult: a közvéleményt pontosan ugyanazokkal a dialektikai fogásokkal, sőt ugyanazokkal a szavakkal és gondolatmenettel akarta a maga oldalára állítani, mint mestere, a nagy magyar renaissance-uralkodó. Harckészségének aligha volt mély, a magyarságéhoz hasonló hivatástudatszerű alapja, hiszen uralmának kezdetén és végén, politikai célszerűségből, hajlandó

volt megalkudni a pogánnyal. De átvette és igen ügyesen alkalmazta a magyar hivatástudat egyes ismert műszavait, sőt beleilleszkedett — ugyancsak a fentebb már ismertetett magyar birodalmi eszmének megfelelően — a bástyagondolatba s országát Magyarország s a kereszténység kapujának minősítette. Ezen az alapon kért segélyt a pápától és Velencétől. Nagy tervei nem sikerültek, az illetékesek csak Mátyáson keresztül voltak hajlandók támogatást adni. István nyugtalan és kereső szelleme sorozatos kudarcok után keletre fordult s érvényesülési vágyát orosz kapcsolatokban igyekezett kiélni. Végül aztán, a Jagello-korban, kénytelen volt meghajolni a fokozatosan erősödő török nyomás előtt, amely később, utódai alatt egyre súlyosbodva, évszázadokra megbénította országának politikai tevékenységét.[30]

Nagy István változatos politikai pályafutásának állandóan visszatérő motívuma a török nyomás elleni küzdelem ; végtére is, ennek szükségét minden komoly politikai igényekkel rendelkező államfő felmérhette. Megvalósulásra azonban csak a Magyar Birodalommal való szoros együttműködés kapcsán kerülhetett sor. Nemcsak kisebb képességű és erőtlenebb társai, de maga Nagy István sem mert azzal megpróbálkozni, hogy a török nagyhatalom rettenetes nyomásával a saját erejéből vegye fel a harcot. Mihelyt olyan helyzetbe került, amely effajta bonyodalommal fenyegette, első dolga az volt, hogy érintkezésbe lépjen a magyar udvarral. Háborúit magyar támogatással s mindenkor az erdélyiekkel szoros együttműködésben folytatta. Ez, mint Ţepeşnek és Dragomir vornicnak fentebb idézett leveleiből nyilvánvaló, a segédcsapatok tényleges hadiértékén túlmenően, erkölcsileg is komoly támasztékot jelentett, ugyanakkor pedig nagyot emelt Moldva államközi értékén. István elődei közül egy sem állt a Nyugattal olyan összeköttetésben, mint éppen ezen a réven ő, akivel a signoria s a pápai udvar ismételten tárgyalásokba bocsátkozott. A magyar oldalon vívott török elleni harc tehát tágabb teret nyitott a moldvai állam érvényesülése számára, s a módot, amellyel célját elérhette, ugyancsak a magyar gyakorlatból kellett kölcsönöznie. Ezeknek a tényeknek jelentőségét egyáltalán nem csökkenti az, hogy Mátyás nem látta szívesen, ha hűbérese a háta mögött tárgyal s ez ellen erélyesen tiltakozott is. A lényeg az, hogy a bontakozó moldvai államiság gyakorlati támasz mellett mintegy politikai iskolázást is talált a magyarnál.

A másik vajdaságnak, Havaselvének állami jellege a Hunyadi-kor állandó harcaiban gyakorlatilag semmivé vált. Az egyetlen uralkodó, akinek sikerült a züllést ideig-óráig megállítani, Ţepeş volt, a Hunyadi-ház személyes híve. A benső rendet legendássá vált kegyetlenségével szilárdította meg. Mint Chalkokondylas írja, mindazokat, akiket megbízhatatlannak vélt, háznépestül kivégeztette, s így «rövid idő alatt óriási változást és újulást hozott létre Dácia dolgaiban». Fékezhetetlen hatalomvágy élt benne s ez olykor igen nyersen nyilvánult meg tetteiben. Világszemléletét saját szavai jellemzik legjobban ; a brassaiaktól, szorongatott helyzetében, a következő indokolással kért segítséget a közös ellenség, a török ellen : «fontoljátok meg, hogy ha egy ember

vagy uralkodó erős és hatalmas, olyan békét köthet, amilyet tetszik, de ha gyönge, erősebb jön rá és azt tesz vele, amit akar». Ez a kesernyés józansággal gondolkozó ember mégsem akart a török kényszerrel megalkudni. Mindjárt trónralépte után — Hunyadi akkor már meghalt, bosszújától tehát nem kellett volna tartania — hűségnyilatkozatot tett: «tekintetbe véve azokat a hű szolgálatokat, amelyeket apja és fivérei, Mircse nemzetségéből való vajdák a magyar királyoknak és Szentkoronájuknak mindig és mindenütt hűségesen tettek, kitüntetvén magukat a katolikus hit védelmében», nyomaikba lépett, s magának és övéinek életét legkegyesebb ura, a király ő felsége ölébe helyezte.

Részlet a gyulafehérvári székesegyház Hunyadi-síremlékéről.

Beleilleszkedett a magyar államkeretbe is és török politikáját ehhez alkalmazta. Az 1452-i török-magyar békében előírt adót hajlandó volt megfizetni, de a Portára járulni, kezest adni már nem. Mint említettük, éveket töltött Hunyadi oldalán, magyar környezetben, katolizált is, később pedig Mátyásnak egy nőrokonát kapta feleségül, érthető tehát, ha beleilleszkedett a magyar eszmekörbe. Valóban, tetteivel sem cáfolta meg szavait, de később is többször kijelentette, hogy mindazt, amit tett, a Szentkoronáért tette, s ez nála is éppúgy egyet jelent a kereszténység, illetőleg a katoliciznus védelmével, mint a korabeli magyarság gondolkozásában.[31]

Ţepeşnél a Hunyadiak udvarában töltött évek s a magyarsággal való közvetlen kapcsolatok tették mélyebbé, lelkibbé azt, amire egyébként őt magát is, mint Nagy Istvánt, az események benső logikája és gyakorlati kény-

szere egyképpen vezette : a Magyarországgal való együttműködés szükségének érzését. Tény az, hogy mind a ketten beleilleszkedtek a birodalom Hunyadi kori török politikájának kereteibe, cselekvéseiket összhangba hozták az ilyen irányú magyar elgondolásokkal s ezekből viszont saját államcélok formálására merítettek erőt. Gyengébb társaikból sem hiányzott a magyar eszmék méltányolása, a szükség átérzése, vagy az eljárások összhangba-hozására irányuló igyekezet, csakhogy a megvalósulás formáit erősen eltorzította az erő, illető leg a szélesebb látókör hiánya. István esetében csak önösség, vagy magyar szemmel nézve : túlságos nagyralátás, Ţepeş részéről pedig a tűrhetetlen hatalmaskodás zavarta az összhangot a magyar kívánalmakkal ; más vajdáknál ez már alapvető kérdésen, a török háborúban való tényleges részvételen, hadmegbízhatóságon múlt. A gyakorlati élet máról-holnapra folyt, a szép szavaktól és hűségnyilatkozatoktól merőben függetlenül. Megalkuvást követel s elhajolt attól a vonaltól, amit magyar felfogás szerint követnie kellett volna.

I. Mircse 1410-ben még sereggel támogatta Musát, a török trónkövetelőt s II. Dan, Zsigmond király hűbéres vajdája, 1422-ben egy másik lázadónak Mustafának adott a szultán bosszúja elől menedéket. Utódaik alatt ilyen jelentős lépésre nem volt többé alkalom, de elszántság sem. A törökkel egyedül Ţepeş és Nagy István mert nyíltan ujjat húzni, s ők is csak Mátyás segítségében bízva. Dracul Hunyadi védőszárnyai alatt próbálkozott ilyesmivel, de lelkesedése igen könnyenmúlónak bizonyult. A román történetírás romantikus iskolája, élén Iorgával, ezekben a szétszórt és halvány jelenségekben is sajátos nemzeti öntudat, román kereszteseszme megnyilvánulásait keresi, de mondanunk sem kell, hogy teljességgel alaptalanul. Mint láttuk, mindössze arról van szó, hogy egyes kiemelkedő egyéniségek, elsősorban saját jól felfogott érdekükben, beleilleszkedtek a megfelelő magyar eszmék és államcélok keretebe. A vajdaságok közhangulata éppen nem volt ilyen. Ennek tekintélyes részére igen jellemző az a levél, amelyet egy előkelő havaselvi úr, Mogoş spătar, 1530—1536 körül írt. Mogoş, aki éppen akkor egy törökdúlásban is vezérkedett, kereken megmondja a véleményét : ugyan mi hasznunk a királyból? Semmi! Ez a levél későn, a birodalom leromlása után kelt, s kétségtelen hogy a Hunyadiak korában ilyesmit senki sem mondott volna, de az is bizonyos hogy a közvetlen hasznossági szempont akkor is éppen ilyen nyersen érvényesült, legfeljebb csak fínomabban igyekeztek kifejezni. A kereszteshábor gondolatának nem voltak mély, társadalmi gyökerei, ez csupán a vajdákba s közvetlen környezetükben bukkan fel, náluk is mindig a magyarsággal kapcsoltan, s bár követendő célképpen, de olykor kelletlen érzelmek kíséretében II. Vladislav például igen elkeseredetten hánytorgatja föl, hogy mennyi áldozott (?) a Szentkoronáért, Magyarországért s a kereszténységért.[32]

A keresztény közösséget valamelyest, úgy látszik, átérezték ; a török magyar viszony kapcsán elég gyakran merülnek fel olyan jelek, amelyek ezt sejttettik. Vlad Dracul például elégülten írja Brassóba a fontos dunaba

parti erőd, Giurgiu visszafoglalása után, hogy megvette «azt a várat, amely nemcsak az én erősségem, de a tietek és az összes kereszténveké is». Dan a brassóiaktól úgy igyekszik segítséget kapni, hogy kiemeli, hogy apja is «a kereszténveknek szolgált». Szép Radu Erdélyben tartózkodván, egyes embereinek lefoglalt holmiját azzal az indokolással kéri vissza, hogy hívei, mint ő maga is, a királyt és a Szentkoronát szolgálván, a kereszténységnek akarnak használni. Ţepeluş nagy összeget áldozott arra, hogy a szultántól békét szerezhessen, s önérzetesen írja Brassóba, hogy mindezt a kereszténység javáért tette. Egy más alkalommal hűségét hangoztatva, azzal a váddal próbálja Erdélyben élő ellenfeleinek hitelét rontani, hogy azok a keresztények ellenségei.[33] Az effajta megnyilvánulásokból világosan kitűnik az, hogy a vajdaságokban is érdemnek tekintették a kereszténység szolgálatát. Keresztes szellemről azonban, mint ezt már maguk az események s az állandó alkudozások is mutatják, szó sem lehet. Helyesebbnek látszik az a magyarázat, hogy a vajdák nagyrésze Magyarországon nevelkedett, jól ismerte az ottani ideológiát, s alkalom adtán megpróbálta fel is használni. Jellemző, hogy a fent elsorolt kijelentéseket s a többi ezekhez hasonlót is mintegy önigazolásképpen hangoztatták Erdély és a magyarság felé, többnyire valamely kérés teljesítése, hadianyagszállítás, támogatás, vagy esetleg egyszerűen csak bizalomszerzés érdekében. Nyilvánvaló, hogy itt is, legalább részben, politikai fogással állunk szemben. Ha egyéb körülményekre, így elsősorban a vajdasági életnek erősen vallásos színezetére gondolunk, nem tagadhatjuk azt a lehetőséget, hogy a keresztény közösség átérzését sejttető kifejezések mögött mélyebb lelki alap rejtőzik, de az sem vitás, hogy a magyar eszmevilág hatása itt is döntően fontos. Figyelemreméltó, hogy a magyar állami és a keresztény érdekek itt is egybefolytak, szolgálatukat a levélírók egynek tekintették.

Mindez azonban távol állott attól a háborús elszánástól, amit a magyarság kívánt. A vajdák, bármilyen szép eszmei fegyvertárral indultak is küldetésük teljesítésére, előbb-utóbb belefáradtak az örökös feszült aggodalomba. Nagy részük, alig jutott uralomra, máris egyezkedni kezdett a törökkel, s ettől már csak igen kis lépés maradt hátra a nyílt cimboraságig. Dracul, a sárkányos lovag, a várnai hadjárat terveinek részese, nem riadt vissza attól, hogy Erdélyt dúló sereghez csatlakozzék, Ţepeluş pedig néhány évtizeddel utóbb leplezetlenül kimondta, hogy : «a török féken vezet, oda, ahová akar». A törökdúlásokban részes vajdák aztán mindenféle nyakatekert magyarázattal igyekeztek megértetni, hogy ők csatlakozásukkal tulajdonképpen semmi rosszat nem tettek, sőt nagyobb bajokat hárítottak el, ezt azonban aligha lehet komolyan venni. Ţepeluş erősen fogadkozott, hogy amíg ő él, a töröknek nem lesz többé szabad útja Havaselvéről Erdély felé, de azért alkalomadtán attól sem riadt vissza, hogy törökkel fenyegesse meg azokat az erdélyieket, akik ellenfeleit támogatják. Az ő szemében a kereszténység védelmének legfelső határa egy tűrhető béke kicsikarása volt. Folyton hangoztatta, hogy ő csak erre törekszik, s konstantinápolyi útja után örvendezve írta Brassóba, hogy Isten végre

teljesítette kérését : a szultán felhatalmazta őt, hogy a király úr országával tartós békét közvetítsen.[34]

Ez a gondolkozás közelebb állott a havaselviek érzésvilágához, mint a Magyarországról vékony szűrőkön szivárgó eszmék. A tömeg félt és nem látta értelmét a háborúnak. «A török olyan számos, mint a tenger fövenye, — írta Brassóba Neagu volt vornic, Ţepeluş bojárja, — s nem állhat senki ellene» Kevébbé nyíltan, de ugyanilyen értelemben írt Macarie metropolita Báthory Istvánnak a nagy kenyérmezei diadal után. Gratulált ugyan a győzelemhez de még inkább Báthory bölcseségéhez, ha többre becsüli a békét, mint a harcot ami csak bajt hoz a keresztényekre. A fényes diadal sem volt elég tehát ahhoz hogy kiirtsa a megrettent havaselviekből az iszonyodást a török háborútól Ennek a kényszerhelyzetből fakadt lelki beállítottságnak következtében a vajdák, általában a balkániak főtörekvése, szinte életeszménye a békeközvetítés lett. Lazarevics, Brankovics ilyenirányú buzgalma ismeretes és egyáltalán nem csodálatos. A kétoldali kötelezettségnek mindkét fél megelégedésére képtelenség volt eleget tenni, egyiknek — bármelyiknek — haragját magukra vonni pedig végzetes veszély. Az egyetlen biztos és kényelmes megoldás ilyen helyzetben a béke volt, még akkor is, ha áldozatokkal járt. Ţepeluş nagy összegeket szánt erre a célra, sőt alkalmasint a török portyázókat is így vesztegetéssel fordította el. Nyilván erre utalt, amikor lefoglalt kincstárát azzal az indokolással kérte vissza, hogy az a keresztények pajzsa. Egyik bojárja egyébként, ugyanebben az ügyben levelezvén, nyiltan is megmondta, hogy nem lesz mivel feltartaniuk a török támadásokat, ha a kincstárat nem kapják vissza. Ţepeluş utóda, Vlad Călugăr már meglehetősen hangsúlytalanul közölte a szebeniekkel portai látogatása után, hogy ne aggódjanak, egészségben megjött és hűséges maradt ; egyébiránt elvitte Havaselföld adóját, így tehát békében lesznek. Kissé későbbi követőjük, Radu dela Afumaţi pedig 1525 körül már éppen azt mondja, hogy «Isten és a Szűzanya, Mária akaratából, a felséges király s a Szentkorona . . . s az összes magyar urak javára», hű szolgálatképpen járt a szultánnál. Íme, hová torzultak rövid néhány évtized alatt Ţepeş vajda harcos keresztény és magyar birodalmi eszményei! [35]

A magyar eszmék tehát nem hatottak annyira, hogy a vajdaságokban török elleni háborús közvéleményt tudtak volna kialakítani. A sors gúnyjaként hat, hogy éppen a XVI. század harmincas éveiben, már a mohácsi bukás után akadt egy vajda, Radu Paisie, aki legalább egy levélben megfelelő visszhangot adott a Hunyadi-kor magyar kívánalmaira. A hitetlen török el akarja veszteni a Szentkeresztet, — írja Paisie a szebenieknek, — illő tehát, hogy a keresztények is egyesüljenek a nagy cél érdekében ; ő tehát hitet tesz koronás urának, — János magyar királynak! Mondanunk sem kell, hogy miután a magyarság koronás vezetője maga lépett alkúra a szultánnal, vajdájának buzgalmából sem lett semmi. Még Hunyadi erélye sem tudott a vajdákból állandó, megbízható támogatót formálni, s később, Mátyás idején, amikor a török háború kérdése háttérbe szorult, a részvétel, Ţepeş és Nagy István esetén

től eltekintve, gyakorlatban már semmit sem jelentett. Wawrin azt írja, hogy Dracul bojárjai elkeseredtek attól a lehetőségtől, hogy uruk nem csatlakozik a keresztény sereghez ; lelkesedésük azonban bizonnyal inkább csak a török nyomástól való megszabadulás csillogó álmának szólt, s nem az állandó küzködésnek. A béke már akkor is többet ért a havaselviek szemében. A várnai vállalkozástól a balkániak nagyon húzódoztak. Hunyadi haraggal panaszolta beszámolójában, hogy még azok sem segítették, akik pedig hívták. A legtöbb, amit az átlagtól várni lehetett, valami megalkuvó kétkulacsos szolgálattétel volt, rémült egyensúlyozás a kétoldalt fenyegető veszedelmek között. Alexandru

Hunyadi-síremlék a gyulafehérvári székesegyházban.

Aldea például 1432-ben értesítést küldött a nádornak és a temesi ispánnak arról, hogy a török Magyarországra készülődik. Pontosan megírta a sereg létszámát és katonai minőségét. Azután kifejtette, hogy mint a címzettek is tudják, a szultánnál járt, ezt azonban csak kénytelenségből tette, mert túszokat adott. A török viszont annyiszor megcsalta őt, hogy nem érez semmi lelkiismeretfurdalást attól, hogy hasonlóan járjon el. Ha jön a pogány, csatlakozni fog hozzá és együtt támad vele Erdélyre, de mihelyt megérkezik a magyar sereg, azonnal átáll. Az államhűség s a magyar rendszer szolgálatának kötelezettsége itt egészen torz formában jelentkezik. Jellemző, hogy Aldea ezek után még teljes meggyőződéssel hivatkozik esküjére : *ezt* fogadtam a királynak s nemes uraitoknak. Több ilyen egészen nyers példát nem idézhetünk a szolgálat eszméjének eltorzulására ; tény azonban, hogy a vajdaságok népének többségében, ha nem is ilyen szélsőséges alakban, de ugyanilyen meg-

alkuvó lelkiség fejlődött ki. Ţepeş utódai, bár mint trónkövetelők szinte mind harcoltak, magyar seregben, a török ellen, vajdakorukban mégsem fejtettek ki fegyveres ellenállást. Nagy Radu is csak ígérte ezt, de mindjárt azzal a fenntartással, hogy, ha nem tehetné, legalább majd «értesítést» küld.[36]

A Hunyadi-kor magyarsága idegenül állt a balkániak megalkuvásával szemben. Sorsuk iránt részvétet és felelősséget érzett : Hunyadinak és Ulászló királynak esküje Várna előtt, az ország és a kereszténység egyetemes java mellett «pro . . . liberacione . . . parcium circumstancium, quas ipsi Turci . . . persequi non cessant» is szólt. Vitéz János az 1455-i német birodalmi gyűlésen, midőn a török háborút halaszthatatlannak mondta, a leigázott népek szenvedéseire hivatkozott. Igaz, hogy őt, a tudós humanistát, főleg a klasszikus Hellas sorsa izgatta, Mátyás azonban világosan megmondta a bosnyák végvár, Jajca parancsnokának is : emberekért, nem falakért harcolunk. Az augsburgi gyűlést egyébként szintén «a környező népek szerencsétlen sorsával, török rabsággal» rémítgette. A részvét ugyan szemmelláthatólag elsősorban a pogány igában sínylődő keresztény lelkeknek szólt, de alkalmilag gyakorlati észrevételekig mélyült. A Brankovicsnak, mint békeközvetítőnek adott magyar utasítások például kiemelik, hogy Havaselvét a török elpusztította, tehát csak fél adót fizethet. Számolnak természetesen azzal az esettel is, hogy ajánlatukat a szultán nem fogadja el ; azonban a lényeg most csak az, hogy a figyelem egyáltalán ráirányult az effajta kérdésekre.[37]

Mindez tisztán mutatja, hogy a Balkán helyzete nemcsak, hogy nem hagyta hidegen, de határozottan foglalkoztatta a magyarságot. A helyzet természetes következményét, a kényszerű kétkulacsosságot azonban már bizalmatlanul és értetlenül szemlélték. Hunyadi többször lépett fel ilyen okból a legmesszebbmenő határozottsággal, s Mátyás is ezért fakadt ki oly élesen az akkor még «hűtlen» Nagy István ellen, mondván, hogy csak azért ígér hűséget lengyelnek, töröknek, tatárnak egyszerre, hogy annyi úr között tovább maradjon büntetlenül «perfidiája». Mátyás egyébként ezzel az erős kirohanással körülbelül a lényegre hibázott rá, csakhogy más beállítottsága folytán a helyzetben rejlő természetes okokat nem vehette észre. A bizalmatlanság általános ; a menekülőket akkor is befogadják, ha a vajda történetesen magyar segítséggel került uralomra, a fegyverkiviteli tilalom pedig szinte állandósul. Csalás, hűtlenség, gonoszság — megszokott fogalmak ezzel kapcsolatban, ami viszont a kényszerhelyzet megnemértésére vall. Jakch Mihály például nyomatékosan inti Brassó népét 1434-ben, vigyázzon, hogy a «nephandissimi Valachi» be ne csapják. A bizalmatlanság egyébként — teljes joggal — a másik oldalon is megvan : a török íróknál állandó a vád Vulk-oglu (Brankovics) ördöngőssége, csalfasága ellen, Dukas pedig a havaselvieket mondja állhatatlanoknak. A hitszegés a Hunyadi-korban gyors megtorlást vont maga után : erdélyi seregek ütnek be, új megbízhatóbbnak remélt vajdát igyekezvén trónra segíteni.[38]

Eredményre ezek az ismételt vállalkozások sem vezettek. A vajdaságok társadalmi rendje nem volt eléggé kiforrott, a nyugati kultúrközösséghez való tartozás érzése nem volt — nem is lehetett — eléggé mély ahhoz, hogy a török nyomást kibírhatta volna. A «bástya» még erősen állt, de «kapui» már lassan kitárultak : Havaselvének s Moldvának népe nem vállalta azt a szerepet, ami a következő évszázadok magyarságának jutott keserves osztályrészül. A Hunyadi-korban mindebből még csak annyi volt észrevehető, hogy a vajdák legnagyobb része «megbízhatatlan», nem teljesíti a magyar állammal szemben vállalt, török elleni háborús kötelezettségeit. Azonban a veszély nem látszott jelentősnek : időnkinti beavatkozás és újabb, magyar eszmekörbe illeszkedő trónkövetelők felléptetése még kellően hangsúlyozta a magyar igények erejét. A vajdaságok lassan, szinte észrevétlenül siklanak ki a keresztény-magyar hatáskörből, a felszínen úgyszólván semmi sem változik. Még a Jagello-korban, az Ulászló és Szelim közt kötött béke is kiemeli, hogy a vajdaságok Magyarország tartozékai, s a szultánnak csak adófizetői. Ezt az ekkor már valójában százéves állapotot annakidején maga Hunyadi is szentesítette, legalább Havaselvére nézve, 1452-i békeszerződésében. Mátyás maga még fölényesen tárgyalt a törökkel, kedvező feltételeket tudott tőle kicsikarni. Előtte, aki a vajdaságokban végvidéket látott, nem tűnhetett fontosnak, hogy a dunai bégek portyázói állandóan nyugtalanítják Havaselvét s később már Moldvát is. A vajdáknak viszont, ha nem akartak állandó harcban élni, alkudniuk kellett. A század elején még csak hosszabb-rövidebb küzdelem után hajoltak meg, a vége felé viszont már egyik első dolguk az volt, hogy a törökkel egyezkedjenek. II. Ulászló erélytelensége aztán még tovább rontott a dolgon ; alatta már a trónkövetelőkkel kifejtett nyomás is veszített erejéből. A király ugyan, például 1508-ban, készültséget rendelt a temesi ispánnak, hogy Radu vajda halála után rögtön, még a török előtt vesse rá haderejét Havaselvére, a háború azonban elmaradt, mert a török támogatottja titokban egyezséget ígért. Szavát ugyan, úgy látszik, nem állta híven, de erélyes fellépésre ennek ellenére sem került sor, sőt még csak a készen álló trónkövetelőt sem szabadították rá.[39]

Az egykorúak előtt még sem a vajdaságok lassú, fokozatos megtörése, sem a Magyar Birodalom balkáni érdekképviseletének gyengülése nem volt világos. Mátyás ugyan jajcai és sabáci vállalkozásától eltekintve nem indított nagyobb hadjáratot a török ellen, birodalmának súlya és végbeli seregeinek állandó mozgolódása mégis mindenkinek élénken emlékezetében tartotta a negyvenes évek nagy felszabadító küzdelmeit, s a várakozást, amit ezekkel kapcsolatban Magyarországhoz fűztek. Ez a várakozás a Nyugaton is erős, bár kissé elvontan, a nagy keresztény eszmének szólt, a Balkánon azonban létérdekbe vágott. Itt Hunyadi korában nemcsak a hűbéres országok, de az egész Balkán keresztény népe megmentőként várta a magyarokat. Az egykorú török harcos, Turszun bég leírása szerint a szerb várak katonái azzal bíztatták egymást kitartásra, hogy «jön a magyar». Idéztük már fentebb Ţepeş vajdának

és Manea fia Dragomir vornicnak sorait, amelyekből kitűnik, hogy a menekülést Havaselvén is a magyar erők megmutatkozása jelentette. De még a Konstantinápoly elestét sirató görög threnosok is Hunyadit és a magyarokat hívták segítségül az elnyomók ellen. A délszlávok egykorú népénekeiben sok a magyar tárgyú, hőseik magyarok, s az összetartozás érzése valóságos kultuszt szőtt személyük köré. Mindig és mindenütt a magyarokat várják bennük, a balkáni harcok magyar harccá válnak, s az egyik ének még az első rigómezei csata délszláv hősét, Obilics Milost is magyarnak nyilvánítja. A magyar fogalma tehát egybeolvad a török ellen küzdőével. Érdekes ezzel egybevetnünk azt a nyilván még régebbi idők háborúira visszanyúló egyezést, hogy a «keresztes» megjelölés, mint már Bogdan észrevette, Balkán-szerte magyar eredetű formákban, mint «crăstoș, cárstoș» bukkan fel. A magyarság Hunyadi-kori súlya, jelentősége a Balkán életére, már ezekből az elszórt jelekből is kézzelfoghatóan tárul elénk. A balkániakban világossá vált, sőt helyenkint ösztönössé mélyült a ráutaltság érzése, s Mátyás hatalma és fényes egyénisége alkalmas volt arra, hogy ennek még további alapot is adjon. A korabeli végharcok állandó s lényeges változást soha nem hozó lüktetése azonban a lelkes magyarvárás hangulatát lassankint fásult közönnyé alakította. A szerb-bosnyák vidék már a Hunyadiak korában elesett, s a XVI. század elejére a két vajdaság is megérik a magyar államtól való elszakadásra.[40]

Mégis, Mátyás uralma mély nyomot hagyott a vajdaságok életében. Nagyrészt bizonnyal az ő hatalmára való emlékezésnek volt köszönhető a Jagello-kori Magyarországnak még mindig megkülönböztetett állása : a vajdák még mindig ide fordultak, innen vártak elismerést és támogatást. A magyarság tekintélye még megvolt : magyar küldöttséggel mérették fel a Moldva és Lengyelország közt vitás határterületet, Pokuciát, s a moldvai vajda, Nagy István maga mondotta, hogy a bizottság működése nélkül az ügy nem intéződött volna el békésen. Őnála egyébként még a századfordulón is kísértett, természetesen magyar kapcsolatban, a török elleni nagy összefogás eszméje ; a gyakorlati megvalósítás lehetősége azonban Mátyással sírba szállott. — Az újkor hajnalán más utakra indult a magyar állam, s más utakra dunai hűbéresei. Mátyásnak, a birodalom utolsó nagy uralkodójának személye azonban erős emléket hagyott maga után, s szinte mintegy a magyar királyéval azonosult. A késői román krónikás, egészen más korba tartozó eseményről szólván, Mátyásnak nevezi a magyar királyt, elárulván ezzel, hogy az ő korára az igazi név már teljesen elmosódott, de a nagy uralkodóé még élénken hatott.[41]

A fentiekből mindenképpen nyilvánvaló, hogy a Hunyadiak korában életképes vajdai politika csak Magyarország szigorú számításba vételével keletkezhetett. A birodalmi Balkán-politika, elsősorban személyi módszerekkel, szolgálatába állította a vajdaságokat, s ezek, részint vezetőségük benső meggyőződése, részint az általános hatalmi helyzet gyakorlati kényszerének nyomása folytán többé-kevésbbé iparkodtak is beleilleszkedni a kiszabott keretbe.

Ez a kapcsolat a vajdaságot közelebb juttatta a Nyugathoz, súlyát és jelentőségét megnövelte, s államcél-szerű szellemi átvételek és diplomáciai módszerek átszármaztatása révén állami kibontakozását is elősegítette. Ezeket

Korvin-címer a gyulafehérvári székesegyház egyik síremlékén.

az eredményeket ugyan később a török hódítás, illetőleg a magyar államkapcsolat felbomlása, azaz eljelentéktelenülése jórészt megsemmisítette, sőt a török nyomás már egykorú értéküket is erősen kétessé tette, az mégsem lehet vitás, hogy mind a magyar, mind a román államfejlődésnek igen fontos korszakára vetnek jellemző fényt.

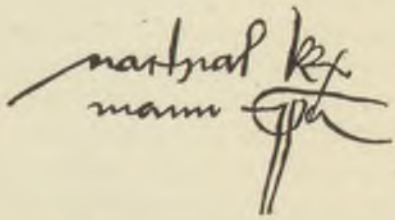
IV.

Az államközi viszony a Hunyadi-kori magyar-román érintkezéseknek alapvetően fontos része, már csak azért is, mert döntően befolyásolta az élet egyéb területeit, például a társadalmi, gazdasági kapcsolatok alakulását. Kétségtelen azonban, hogy az összeköttetés a magyarsággal a politikai felszínnél jóval mélyebbre hatolt, s a vajdaságbeli élet egészére is igen fontosnak bizonyult. A politika, mint fentebb jeleztük, nagyrészt a vajdák személyi beállítottságától függött, az általános helyzet viszont természetessé, sőt elengedhetetlenül szükségessé tette azt is, hogy szélesebb társadalmi rétegek szoros kapcsolatban álljanak Magyarországgal. A vajdaságok állandó belső nyugtalansága következtében bojárcsaládok nagy számban töltöttek itt hosszabbrövidebb időt, a gazdasági berendezkedés pedig magától értetődővé tette, hogy az erdélyi városok is igen mélyen belenyúljanak a moldvai, s főleg a havaselvi viszonyokba. Az alsóbb népelemek terménycsere, vagy esetleg átvándorlás céljából szintén sűrűn jutottak el Magyarországra, a magyarságnak viszont ezidőtájt még népileg is jelentős szerepe volt a vajdaságbeli társadalom életének minden szintjén.

Fentebb már említettük, hogy a vajdasági trónkövetelőket többnyire híveik is elkísérték Magyarországra. A bojárok egy része ugyan nyugalmas opportunizmussal szemlélte az eseményeket, s megtörtént, hogy egyes főemberek az új, korábban ellenséges vajdától is tisztséget szereztek. Voico például, II. Dan bojárja, Dracul alatt vornic lett, Coica logofăt pedig vistier. Gyakoribb azonban az az eset, hogy az új uralkodó saját megbízhatónak vélt embereit — Nagy István például főleg alsómoldvai rokonságát — helyezi maga köré, s nyilvánvaló, hogy itt azok, akik már a pártharcokban, vagy a száműzetésben is mellette álltak, előnyben részesültek. A túlságosan kiemelkedő pártembereknek pedig nem volt tanácsos az országban maradniuk ; ezek aztán legtöbbször Magyarországra menekültek. Laiotă idején például Fogarasban és Kőhalomban is havaselviek éltek, Aldea pedig maga számlálta elő az udvarából egymásután Brassóba szökött alattvalóit, hiába kérvén kiadatásukat. A szökevény urak nagy része ekkor már az új vajdajelölt, Vlad Dracul kíséretében tartózkodott, s később vele együtt tért haza régi tisztségébe vagy hűsége jutalmául új, magasabb állásba. Pártharcok idején Magyarország volt a kényelmes menedék, s a vajdasági előkelők, bölcsen számítván a szerencse forgandóságára, jóelőre igyekeztek itteni elhelyezkedésüket megfelelően biztosítani. Barátesküt tettek, szerződéseket kötöttek az erdélyiekkel. Badea vornic, Ivan Călinescu, Calotă vistier, Vlaicu portar, Dumitru vornic, s «a többi oláh bojárok», Nagy Radu hívei például Brassóval egyeztek meg úgy, hogy veszedelem idején embereikkel együtt ott találjanak «lakást és szállást» ; röviddel utóbb aztán élniük is kellett az engedelemmel : Mihne vérengzéseikor sürgős menlevelet kértek, hogy mindenükkel együtt mielőbb átköltöz-

hessenek. Nemcsak az új vajdák bosszúja, de a török betörései elől is számtalanszor menekült a pusztulásra szánt vidék lakossága Magyarországra ; ez a szokás annyira általános volt, hogy II. Ulászló király teljes természetességgel, mint magától értődő dologról emlékezett meg róla. Moldva bárói, nemesei és kereskedői — írta — törökdúlás idején Besztercébe mentik javaikat, s ez hasznos, mert így legalább a polgárok is friss híreket kapnak. Figyelmeztette tehát az erdélyi vajdákat, hogy továbbra is engedjék be a menekülőket, hagyják őket nyugodtan itt élni, amíg akarnak, s azután háboríttatlanul távozni. Megjegyezzük egyébként, hogy a moldvai előkelők a lengyelekkel is kötöttek olyanféle szerződéseket, mint például Nagy Radunak fentebb említett bojárjai a brassaiakkal.[42]

A török nyomás elől sok balkáni család húzódott Magyarországra, teljességgel beleolvadván az itteni életbe. 1502-ben például két ilyen menekülő, — mint az egykorúak írták : «prybek», — Czwethko és Márk érkezett minden vagyonával Szörénybe ; a király, értesülvén erről, elrendelte, hogy a nándorfehérvári bán, Kanizsai György alatt teljesítsenek katonai szolgálatot. 1523-ban több havaselvi nagybojár, névszerint Horvát logofăt, «Pervol» bán, Váncsa vistier menekült a pogány elől Magyarországra s itt a volt vajda, Neagoe Basarab halálával a koronára visszaszállt menedékbirtokot, Al-Diódot kapták. Úgy látszik, itt is maradtak : Párvul még 1526-ban is bírta részét, Horvátét pedig özvegye és fia örökölte. Román részről egyébként olyan tömeges telepítést, aminőt például a vak Brankovics István a szerémségi szerbekkel végzett, ebből a korból nem ismerünk. Ilyesmi inkább a XIV. században fordult elő. A menekült urak kíséretének, elsősorban a trónkövetelők hadinépének sorsa így is komoly gondot okozhatott, ha nem sikerült urukkal együtt hazatérniük. A Magyarországon elhalt trónjavesztett vajda, Laiotă népe például, gazdátlanul maradván, Brassó nyugalmát háborgatta. Mátyás úgy oldotta meg a kérdést, hogy a terhessé vált, de amúgyis hadhoz szokott népet saját szolgálatába fogadta zsoldos katonának. A Hunyadi-kori bevándorló bojárok nagy része azonban nem végleg akart itt maradni, hanem csak ideiglenesen, addig, amíg a biztonságát fenyegető otthoni zavarok elülnek. De kétségtelen, hogy a magyar élettel így is jelentős kapcsolatba jutottak, nemcsak maguk, de családjuk is. Az asszonynépet veszedelem idején elsőnek küldötték át a határon, — a Szép Radu-korabeli benső lázongások alkalmával például Szebenbe — s rendesen csak a teljes nyugalom helyreálltakor vitték haza. Magyarországon tisztelettel és előzékenyen bántak a menekültek háznépével, sőt még az akkor már hitelevesztett Ţepeluş nőrokonaival is, akiket ellenfele, Laiotă ejtett foglyul s hozott magával túszként Erdélybe. Egyiküket az erdélyi vajda, Báthory István, leányául fogadta, egyébként

Mátyás király aláírása.

pedig maga Mátyás király is úgy intézkedett, hogy a brassaiak Ţepeluş elfogott feleségét tisztességgel tartsák. A foglyok levelezés és követküldés segítségével állandó kapcsolatban álltak hozzátartozóikkal. Maguk a menekülők is gond nélkül éltek. Ha nem kaptak birtokot, vagy nem volt valami korábbi megegyezésük, az erdélyi városok hitelezték költségeiket, azzal, hogy majd hazajutásuk után megtérítik. Így tett például Szeben Radu dela Afumaţi idején.[43]

Természetes, hogy a vajdasági előkelők s erdélyi vendéglátóik között meleg barátság, bensőséges kapcsolat épült ki. Manea fia Dragomir, a már többször említett havaselvi nagybojár például Ţepeluş és Vlad Călugăr párharcának veszedelmes időszakát családostul Brassóban töltvén, jómaga rögtön a nyugalom helyreálltával hazatért, — feleségét valamivel később vitte el, — de házigazdájával, bizonyos Lőrinccel továbbra is igen jó viszonyt tartott fent, s «testvére»-ként levelezett vele. Általános szokássá vált az is, hogy a havaselvi előkelők kölcsönös barátságot esküdjenek erdélyiekkel, főleg maguknak a vajdáknak mintájára, a kereskedő-nagyhatalommal, Brassóval. Az effajta összeköttetések az egész XV. század folyamán igen élénkek voltak. II. Dan, Dracul, Aldea, Ţepeluş főurai maguk is állandó levelezésben álltak Erdéllyel. Írásaikban főként vásárlások, kereskedelmi-pénzügyi kérdések kerültek szóba, de közben igen gyakran értékes politikai híradások is. A kapcsolat alapja gyakorlati volt, de formai kifejlődését, a barátesküt ugyancsak komolyan vették. Albul, Aldea vornicja például egész felháborodással utasítja vissza a brassaiak valamely gyanúját : «Én is hiszem az Istent, — írja, — hogyan képzelnétek hát, hogy rosszat forralnék ellenetek», (akiknek tudniillik hűséget esküdtem)! Brassóval ezidőtájt minden valamirevaló ember igyekezett közvetlen összeköttetésbe jutni s a viszony olykor valóban bensőségessé mélyült. Brassó gyanakvó polgárai például annyira megbíztak Vlad Dracul logofátjében, hogy egy fontos ügyben vele üzentek Zsigmond király udvarában tartózkodó követüknek, Uros Péternek, az pedig a vajdasági úrral iratta meg kényes híreit. A bojárok viszont alkalomadtán maguk hivatkoztak az Erdélyben töltött időkre, ottaniakkal ápolt benső viszonyukra — példa erre Neagu, Ţepeluş bojárja — sőt annyira mentek, hogy saját hitelükkel iparkodtak támogatni urukét, a vajdáét. Laiotă vagy Ţepeluş bizonytalanul álló ügyeit főuraik a maguk összeköttetései révén igyekeztek Erdélyben jóra fordítani. Így 1477 elején például Dragomir, Neagoe bojárok, Stănilă vornic és Balea paharnic kérték Brassót, hogy indítsa meg újra a kereskedelmet, mert — ha ők mondják, elhiheti, — a vajda ártatlan és királyhű, máskor meg Manea fia Dragomir igyekezett ura érdekében Nagy István vajda vádjainak élét venni. A szoros személyi kapcsolatok részben még a Magyar Birodalom összeomlását követő időre is áthagyományozódtak, bár jelentőségük már jóval megcsappant. Oprea logofát 1542 körül is szolgálatait ajánlotta Brassónak, egy évtizeddel utóbb pedig maga a vajda írt baráti hangú levelet «tisztelt és kedves barátunk» címzéssel Kendi Ferencnek, jóindulatú pártfogását kérve egy emberének valamely

adásvételi ügyében. — A Magyarországon járt emberek beletanultak az itteni szokásokba, gondolkozásmódba s leveleikben, érintkezéseikben is megpróbálnak ahhoz alkalmazkodni. Voica, Mihne vajda özvegye levélben búcsúzván a szebeniektől, a magyar úri körök jól ismert hangján mond köszönetet a vendéglátásért, s egyszersmind bocsánatot kér, ha valakitől nem tudott volna illő módon elköszönni.[44]

A kapcsolatok az alacsonyabb néprétegekre is kiterjedtek. Ulászló idézett levelében úgy mondja, hogy veszedelem idején a kereskedők is Erdélybe, Besztercébe menekültek Moldvából. A városi elemek közt különben is élénk összeköttetést látunk, jórészt nyilván még régebbi, talán a vajdasági városok erdélyi eredetében gyökerező kapcsolatok fejlődményeképpen. Nemcsak kereskedelmi, jogi ügyletekről van itt szó, de céhszerű hatásokról is ; Románvásári János például borbélynak szánta fiát s a brassai Péter mesterhez küldi tanulni. De még a legalsó népcsoportok érintkezése is állandó volt, erdélyi pásztorok a vajdaságokba jártak legeltetni, amazok viszont itt szerezték be iparcikkszükségletüket. A vajdaságok soványabb sorú népe arra is rászorult, hogy munkatermékeit Erdély piacain árulja. A kereskedésnek ezt a részét a városok, úgy látszik, nem tartották érdemesnek arra, hogy egyeduralmuk alá vonják ; bizonnyal olyan cikkekről s olyan, viszonylag csekély forgalomról lehetett szó, ami őket nem érdekelte. A vajdaságiakra viszont ez is fontos lehetett : Ţepeluş például egy ízben kifejezetten azzal az indokolással kérte a kereskedelem újramegnyitását, majd pedig, terve sikerülvén, azon örvendezett, hogy így a «szegények» táplálékhoz jutnak és gyarapodhatnak. A szegények kereskedési jogait egyébként más vajdák is gondosan őrizték ; Aldea annyira fontosnak tartotta őket, hogy egy megállapodásában külön kiemelte a felettük való bíráskodás módját. A töröktől sajátosképpen még ezek a kisemberek is rettegtek, s félelmük, nagy nincstelenségükben, könnyebben szakította el őket szülőföldjüktől, mint uraikat. A Balkánon tömeges megmozdulásokról tudunk, egy ízben állítólag 12,000 bulgár húzódott egy tömegben Havaselvére a török elől. Itt azonban hovatovább éppoly kevéssé élhettek biztonságban, mint a Duna túlsó partján. A vajdaságok nyugtalan, hullámzó, földhöz még nem nőtt népe egyébként maga is szívesen tekintgetett a Kárpátok felé ; Toma moldvai logofăt 1475—87 táján arra kérte «az igen kedvelt, jó és becsült besztercei bíró urat, Tamást», hogy küldje neki vissza a török beütéskor Erdélybe menekült cigányrabjait. A vajdaságok nehézsorsú jobbágyféléi, főként a cigányok, egyébként is szívesen szöktek át Erdélybe, ha tehették, s ha nem küldték őket vissza.[45]

Már az eddigiekből is kitűnt, hogy a vajdaságiak magyar kapcsolatainak alakításában fontos szerep jutott az erdélyi városoknak, Besztercének, Szebennek és különösen Brassónak. A vajdaságok népe túlnyomórészt tőlük szerezte be ipari szükségleteit, terményei nagy részét nekik adta el. Moldvában ugyan erősen kellett küzdeniük a galiciai városok, elsősorban Lemberg hatása ellen, Havaselve azonban szinte kizárólagos gyarmatterületük volt, amióta Nagy

Lajos, illetőleg Erzsébet királyné eltiltotta, hogy külföldi kereskedő Szebennél tovább haladjon áruival. A városok a XV. század folyamán igen mélyen belenyúltak mindkét vajdaság életébe. Mi sem jellemzőbb erre, mint az, hogy a vajdák milyen nagy buzgalommal igyekeztek már jóelőre megszerezni Brassó jóindulatát. Ţepeluş, még mielőtt döntő hadjáratára elindult volna, ígéretekkel akarta a maga oldalára vonni, de minden trónrakerült vajdának is úgyszólván első uralkodói ténye volt a brassai privilégium kiadása. Még a nemmagyar pártállásúak is megtették ezt, hacsak nyílt háborújuk nem volt Magyarországgal : az erdélyi kereskedelem, amelyet jórészt Brassó bonyolított le, ezidőtájt elsőrendű életszükséglete volt a vajdaságoknak.[46]

Az erdélyi városok kereskedői majdnem kizárólag iparcikkeket, főként posztót, vásznat, ruhaneműt, fegyvert és vasárukat szállítottak, ezeket a vásárhelyeken gyorsan kiárusították, s bekalandozván a vajdaságokat a Dunáig, illetőleg a tengerig, állatokkal, állattenyésztésből származó termékekkel, vadbőrrel, hallal, vagy «tengeren jött áruval», fűszerfélékkel megrakodva tértek haza. A vajdaságoknak különösen a behozatal volt fontos, azt igyekeztek tehát tőlük telhetően előmozdítani. A vajdák erélyesen védték a kereskedőket, szigorúan meghagyták, hogy senki ne merje őket zaklatni, háborgatni, munkájukban akadályozni. II. Dan részletesen elmagyarázta dâmboviţai vámosainak, hogy behozatali tárgyak után ne szedjenek vámot. A fejedelem a behozott árúkra elővételi jogot biztosított magának, de egyébként szabadon engedte járni a kereskedőt, arra, amerre éppen akar. Legfeljebb csak a helyi városok kereskedelmének javára tettek olykor-olykor kisebb kikötéseket, így például Moldvában 1449-ben azt, hogy posztót csak egészben szabadjon árulni. Ez azért volt szükséges, hogy a «vágott» posztó eladásából származó csekélyebb haszon a belföldi kereskedőké maradjon. Úgy látszik, hogy a vásárhelyek népe általában szerette volna a kicsinyben való árusítást, az «apró cikkekkel való» kereskedést a maga kezébe keríteni : 1435-ben a vajdának kellett megintenie Moldva vásárhelyeinek bíráit, engedjék, hogy a brassaiak apró tárgyaikat is eladják. A kivitel is jelentős volt ; gyakran előfordult, hogy a kereskedőknél nem akadt elég pénz, hogy a vásárolt árút azonnal kifizessék. Már I. Mircse kiváltságlevele megemlékezik arról az esetről, amikor valakinek hitelt kell igénybe vennie. Az effajta bonyolultabb ügyletek természetesen sok súrlódásra adtak alkalmat, az erdélyiek azonban ritkán húzták a rövidebbet. A vajdaságban egyedül csak maga az uralkodó lehetett bírájuk, másoknak szigorúan tilos volt ügyeikben ítélkezni. A szerződések egyébként állandóan hangoztatják a kölcsönös igazságszolgáltatás szükségességét, s adósságügyekben például az a gyakorlat alakult ki, hogy a vajdaságiakon a vajda, az erdélyieken saját hatóságuk hajtja be, országközi perlekedések elkerülése céljából, a tartozást. Lopás, hatalmaskodás esetében szintén kiki a maga népén ítélkezett. Kisebb-nagyobb összezördülések még így is voltak, de ezek többnyire símán intéződtek el, a nélkül, hogy országközi zavarrá nőttek volna. Dálnoki Andrástól például, Vlad Călugăr vajdasága

idején, juhot loptak a havaselviek. Erre ő a vajdának Erdélyben járó embereit kezdte sarcolni, mire az sürgősen előteremtette s visszaküldette az elrablott jószágot, egyszersmind Brassó közbenjárását kérte arra a célra, hogy az ő embereinek se essék több bántódásuk. Ha a dolog nem ment ilyen egyszerűen, végső fórumon a király elé került. Mátyás ítélt például Țepeșnek és a brassaiaknak egy adósságperében, amelynek kiegyenlítése Szép Radu idejére szállt át ; Vlad Călugăr szintén a király elé akarta terjeszteni egy sokáig vajudó ügyét.[47]

Hadiállapot, nyilt hűtlenség esetén a határokat lezárták, a kereskedelem

Nándorfehérvár a XVI. században. (Egykorú metszet.)

pangott. Ez természetesen mindkét félre jelentős veszteséggel járt. A vajdák különösen a bizonytalan időben következetesen beköszöntő hadianyagszállítási tilalmat vették rossznéven ; ennek a feloldását sürgették folyton s ezért hangoztatták mindig a teljesen szabad kereskedés szükségességét. Laiota egyszer elkeseredésében annyira ment, hogy megfenyegette a brassaiakat : ha nem oldják fel a zárlatot, a töröktől fogja szükségleteit beszerezni. Ez azonban, úgy látszik, nem volt olyan kényelmes megoldás, mint a közeli és megszokott erdélyi áruk használata, legalábbis a vajdák soha nem tudtak ettől a régi beszerzési forrásuktól elszakadni. A zárlat egyébként Brassónak is súlyos károkat okozott, minthogy a hadiszer, mint maga Mátyás király mondja, fontos kiviteli cikk volt ; éppen ezért megesett, így 1484-ben, hogy a király, kereskedelmi érdekre való tekintetből feloldotta a zárat, bár a vajdaság

viszonyaiban lényeges változás nem volt tapasztalható. Igaz ugyan, hogy ekkor, török fegyverszünet évében, a fegyveres erők helyzete már nem is volt olyan fontos, mint korábban. — A másik főok, amiért a vajdák igyekeztek a kereskedelmi zárat mielőbb feloldani, saját országuknak nyugtalanul mozgó, vándorló, s közben árusítással is foglalkozó népelemeinek nehéz megélhetése volt ; ezek ugyanis Magyarországon találtak holmijuknak piacot. Fentebb idéztük több vajda aggodalmát a kereskedő szegények sorsát illetőleg : béke idején ezek egész Erdélyt bebarangolták. Szép Radu nyilván az ő kedvükért kötötte ki, amikor hosszas pörlekedés után a kereskedelem újramegnyitását sürgette Brassónál, hogy az ő országbeliek is szabadon járhassanak a határon túl, legalább Váradig.[48]

Az erdélyi városok kereskedői, a vajdaságokon keresztül, még a török árusokkal is kapcsolatban álltak. Vásáraikat olykor maga a vajda közvetítette ; Laiotă például többször megtette ezt a szívességet barátainak. A török — erdélyi árucserét egyébként rendesen a havaselvi kereskedők közvetítették ; Ţepeluş, az erdélyiek felé szánt kedveskedésül, oly módon rendezte erre az esetre a vámot, hogy a törököt és a havaselvit egyaránt a közvetítők fizessék, a brassaiak pedig csak a magyart. — Az erdélyi kereskedők, széleskörű összeköttetéseik révén, mind a vajdaságok, mind a török terület ügyeiről tiszta képet alkothattak. Ennek köszönhető, hogy hovatovább a politikai hírszerző szerepkörét is rájuk ruházták. A király, az erdélyi vajda tőlük szerezte értesüléseit, sőt megesett, hogy még a moldvai vajdát is ők figyelmeztették a fenyegető török készülődésekre. A kémszolgálat állandó volt és olyan fontos, hogy külön kiküldöttek foglalkoztak vele ; a XV. század folyamán sokat hallunk ezekről a kémekről, hírhozókról. Túlnyomóan erdélyi oláhokat használtak erre a célra, akik az ellenőrzendő terület nyelvén jól beszéltek. Egyiküket, Tatult, név szerint is ismerjük. A sokrétű kapcsolatok lebonyolítására egyébként széles nyelvtudás kellett s így érthető, ha tolmácsokkal is korán találkozunk. A városok, vajdasági levelezésük szlavón részének intézésére éppúgy külön embert használtak, mint ahogy az ottani kancelláriák latin írásban járatos magyar- vagy lengyelországi diákokat. Kitűnik ez a szebeni számadáskönyvek bejegyzéseiből, amelyekben több ízben fordulnak elő effajta szolgálatokért kifizetett kisebb összegek. Így például 1495-ben : «Sacerdoti Walachicali pro diversis litteris in eodem linguagio (értsd : szlávoromán kancelláriai nyelven) scriptis . . . I flor.» 1504-ben a răşinări-i pópa kapott 4 dénárt, mert a havaselvi vajda leveleit tolmácsolta. Hasonló szerepkört töltött be a századfordulón Bratu bolgárszegi pópa, vagy Demeter szelistyei kenéz. Ez a nagy felkészültség s a messzenyúló összeköttetések bizonyos politikai súlyt is szereztek a városoknak. Ţepeluş vajda, Báthory mellett, Brassó közbenjárását kérte Mátyásnál, s úgy látszik, sikerrel, mert röviddel utóbb már azt írhatta, hogy «Uram, a király maga mellé vett hites szolgájául». Más alkalommal a brassaiak kaptak megbízást arra, hogy az oláh vajda hűségesküjét a király nevében átvegyék. Ţepeş maga értesít arról, hogy népének és

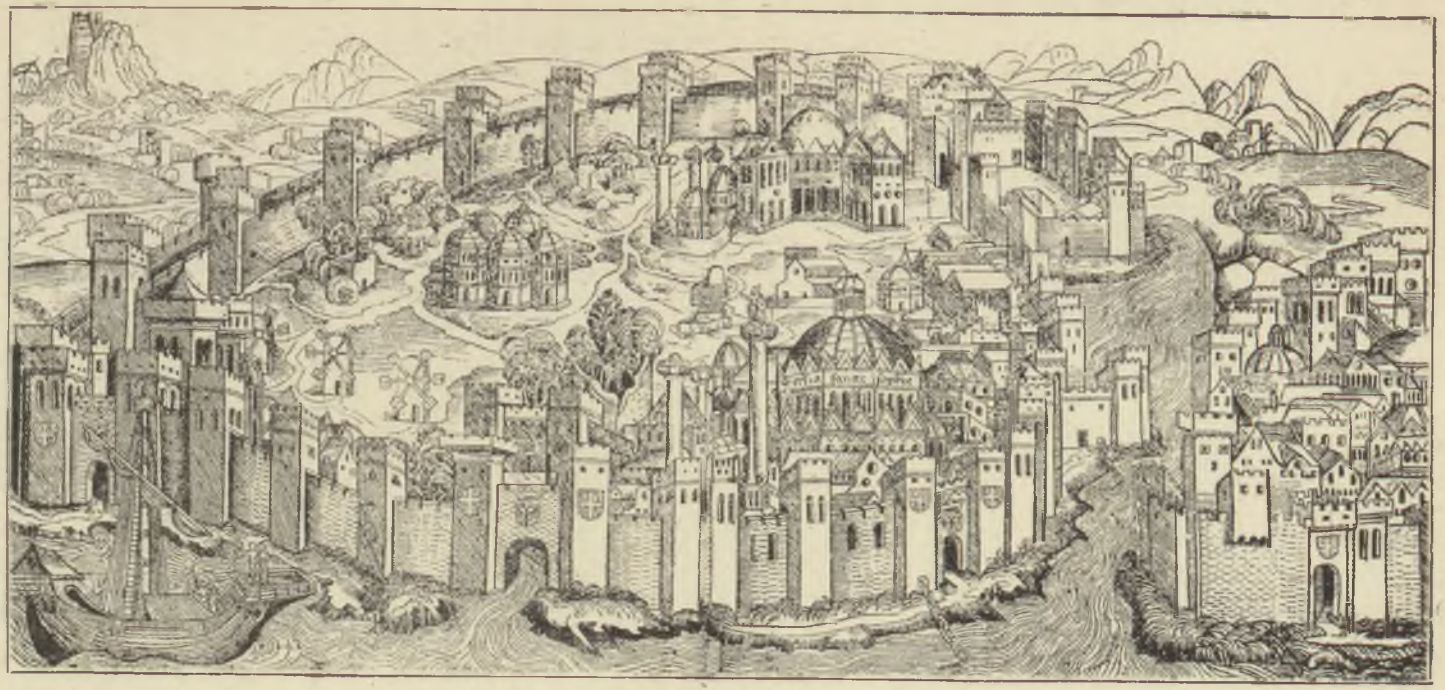
önmagának sorsát, esküjével, a király kezébe, illetőleg az őt képviselő szászokéba helyezte. A városok azonban ennek a közigazgatási kereteken jóval túlnyúló politikai jelentőségnek ellenére sem jártak el önállóan, legalábbis külügyi vonatkozásokban nem. Ilyenkor szigorúan tartották magukat az erdélyi vajda utasításaihoz ; válságos időben őt kérdezték meg, mi a teendő, szabad-e tárgyalásokba bocsátkozniuk a havaselvi uralkodóval, s azután az egész ügyet, a kapott rendelkezéshez híven, áttették hozzá.[49]

A városok így mintegy politikai közvetítő szerepét is játszották a királyság és a vajdaságok között. Voltak még más erdélyi elemek is, amelyek, bár nem jutottak ilyen államtörténeti vonatkozásban is fontos szerepkörhöz, Havaselvével és Moldvával úgyszólván állandó érintkezésben álltak. A székelyek például maguk is űztek bizonyos kisebb forgalmú, de intenzív kereskedést, s a vajdasági zavargásokba, magyar részről, rendesen az ő csapataik szóltak bele legelsőnek. Ezeket a kapcsolatokat a román történetírás egy része merőben hibás színben tünteti fel, úgy mintha a székelyek saját önkényes elhatározásukból támogatták volna a román ügyet, vagy éppen ahhoz tartozónak érezték volna magukat. Ezek a kellemes elgondolások ezúttal is az adatok merev félreérthetetlenségén szenvednek hajótörést. A székely csapatok Nagy István idejében, utasításaiknak s a magyar politikai érdeknek megfelelően, csakugyan Moldvát támogatták, de ebből egyáltalán nem következik, hogy oda akartak volna csatlakozni. Az effajta vélekedések legjobb esetben is csak tévedéssel magyarázhatók, így például Nagy István életírójának, Ursunak esetében, akit egy összefüggéséből kiszakított adat vezetett félre. Valójában mindössze arról lehetett szó, hogy a székelyek, mint Erdély népének nagy része, elégületlenkedtek, s a Kázmér-féle lengyel betöréskor, aminek tudvalevőleg magyar trónigény volt a jogalapja, a Mátyás-ellenes párthoz szítottak. Meglehet, hogy hűséget is esküdtek a trónkövetelőnek, megbízottja, Nagy István útján, de mindebből még mindig nem következik olyan merész feltevés, mint aminőt Ursu kockáztatott meg, hogy tudniillik Magyarországtól el akartak volna szakadni. Ilyesmire különben István sem törekedett, és nem is törekedhetett. Jellemző ebben a vonatkozásban, hogy a Székelyföldet, szinte hangsúlyosan, «Urunk, a király földjének», azaz országának nevezi.[50] Ezek a megjegyzések azonban nem gyöngítik azt a fentebbi állításunkat, hogy a székelyek a Hunyadi-korban is, éppúgy mint később, élénk kapcsolatban álltak a vajdaságokkal, amelyeknek területén már korábban, bizonnyal még a kún korszakból, erős érdekeltségeik voltak.

Nem szabad azt hinnünk, hogy a XV. századi vajdaságok magyar kapcsolatai a politikai érintkezésen kívül csupán egyes magyarországi elemekkel tartott összeköttetésben merültek ki. Moldvában és Havaselvén magyar népi elemek éltek, amelyeknek ekkor még minden társadalmi fokon jóval nagyobb szerep jutott az élet alakításában, mint azt későbbi, vagy éppen mai állapotoktól elhomályosított szemmel sejteni lehet. A vajdák közvetlen környezetében, udvarában, vagy éppen családjában is akadtak magyarok. Már a XIV.

századi Basaraba Sándornak, Havaselve második vajdájának felesége magyar nő volt, Dobokai Klára. Az ő kíséretében családja is átszármazott a vajdaságba, vezetőembereket adott a fejlődő, fiatal államnak, s később is mindig a magyar orientáció támasza volt. Dobokai László kitüntette magát Nagy Lajos bulgár hadjáratában, amelytől maga a vajda, I. Vladislav eleinte erősen húzódozott. Utóda, Bogdan Doboca vornic pedig egyike volt azoknak az uraknak, akik a már említett Dan trónkövetelőt, a Hunyadiak hűbéresét kísérték el Magyarországra. I. Mircse felesége szintén magyar volt, vagy legalábbis magyarországi eredetű: Zalában voltak birtokai, s később ide vonult vissza. A későbbi vajdák közül csak Vlad Ţepeşről tudjuk biztosan, hogy magyar felesége volt, éppen Mátyás királyunk egyik rokona. A magyar vajdafeleségek kíséretében bizonyára éppen úgy átköltözött egy-két nemes úr is, mint annak idején Klárával a Dobokaiak. Mircsének egy 1413-i oklevelében más előkelők között egy «Andrias zsupán» is felbukkan; egyéb adatunk nincs rá, de nevének formája nagyon valószínűvé teszi magyar voltát. A trónkövetelőkhöz száműzetésük idején is szegődtek magyarok. Nevüket a szlávnyelvű oklevelek eltorzították ugyan, de felismerhetően adják vissza, szemmelláthatóan a magyar kiejtés pontos utánzatára igyekezvén. Így Vlad Dracul egyik familiárisa «Sacalos Andreias» (így!), egy másik pedig bizonyos «Ianăş» lovag volt. A magyarok természetesen alkalmasabbak voltak az erdélyi, magyarországi ügyletek lebonyolítására, mint a viszonyokkal kevésbbé ismerős havaselviek. Így érthető, hogy Vlad Călugăr egy «Iştfan» nevű, nyilvánvalóan magyar hívét küldte Brassóba tárgyalni.[51]

A vajdaságok földjének első megművelői is tekintélyes részben magyarok voltak. A moldvai Kárpátaljának folyóvölgyvidékeit egészen a Szeret folyásáig székely és szamosvidéki magyar eredetű telepek töltötték be. Kezdetüket egy román tudós, Nastase így képzeli el: «... Nyugat-Moldva legrégibb magyar elemeit a XII—XIII—XIV. századi magyar uralom telepítette be, amely a moldvai Kárpátok keleti övére is kiterjedt ...» Ezt a kevéssé alátámasztott elgondolást természetesen lehet vitatni, de annyi mindenesetre kiviláglik belőle, hogy a népi elsőséget még a román tudós is kénytelen elismerni. Egyébként már előtte is hangsúlyozták azt, hogy a magyar telepek a Szereten innen mindig a földrajzilag energikus, tehát a legkedvezőbb életlehetőséget nyujtó vidéket foglalják el, ami nyilván elsőbbségükre vall. Tény az, hogy e település kezdetei nemcsak a román vajdaság megállapítását, de néhol magát a románságot is megelőzték. Megfelelőjük egyébként, bár sokkal gyengébb formában, de Havaselvén is megvolt. E korai magyar telepek népe magasabb életformákat, fejlettebb gazdasági módszereket ismert, mint az akkori románság, s így hosszú ideig megőrízhette fölényét és fejlődésképességét azután is, hogy ezeken a tájakon idegen élet bontakozott ki. A vajdaságok magyar népe a XV. században még nem mutatja sem számra, sem súlyra, azt a sötét képet, mint később, életereinek Mohács utáni elapadása következtében.[52]

Konstantinápoly.
Schedel 1493-ban megjelent Világkrónikájából.

Nyugati utazók, akik az újkor elején valamely irányban átvágtak Moldván, pusztaságnak látták az országot. Ilyennek írta le N. Barsi még 1636-ban is. Települése tehát igen gyér lehetett, népe pedig, mint az egykorú forrásokból megállapítható, ritka és bizonytalanul hullámzó. A Kárpátaljon viszont már a középkorban is viszonylag sűrű lakosságot, egymással ekkor még összefüggő magyar falvak települési tömbjeit látjuk. E magyar népesség előkelő földesúri eleme beleivódott a román bojárságba ; egyike-másika kiemelkedő szerephez is jutott. Maga a nép, fejlettebb s kiforrottabb életformáival, a románságnak mintegy mestere volt ; egyes gazdálkodási ágak, például a szőlőmívelés, innen indultak ki. A magyar település a földrajzilag legenergikusabb pontokat foglalta el s a vajdaság gazdasági életében mindaddig igen jelentős szerepet játszott, amíg később, a XVI. században, a kapcsolat az anyaországgal s a kulturális és anyagi utánpótlás lehetősége egyaránt meg nem szünt. — Havaselvén a magyar elem szórványosabb volt, kivéve a két vajdaság határvidékét ; itt, a Bodza- és Teleajen-folyók tájékán még erősen érezhető a tömbszerű kitelepülés hatása. Ez a terület, amely a Brassó és Brăila közt vezető fontos kereskedelmi utat védhette valamikor kelet felől, egészen a legutóbbi időkig önálló megye volt Secuieni néven, s fejlődésében bizonyos különállás nyilvánult meg, ami Iorgát arra indította, hogy ezt a vidéket «a Székelyföld havaselvi nyúlványának» minősítse.[52]

A magyar településövben gazdag sóbányák fekszenek, ezeknek a kímővelése a magyar elemre hárult. Ennek a ténynek a vajdaságok gazdasági életében játszott szerepét mi sem mutatja tisztábban, mint hogy például a munténiai Ocnele Mari, Vitéz Mihály vajda idejében, Ruméliába és Konstantinápolyba is szállított terményfölöslegéből. A sóvágók — román şavgău, şalgău — némileg kiemelt helyzetben, eléggé kedvező adózási feltételek közt, külön jog szerint éltek. A bányamívelésből jelentős természetbeni jövedelmet húztak, — bár a bánya maga a fejedelem tulajdona volt, — e mellett pedig birtokaik is lehettek. Tisztségeik, munkaszervezetük s az egész felettük álló gazdasági berendezkedés a magyar kamaraszervezet utánzatának látszik.[53]

Már ebből a rövid áttekintésből is nyilvánvaló, hogy a magyar elemnek, amelynek már a vajdaságok gazdasági-társadalmi életének kialakításában is fontos része volt, a XV. századra sem gyöngült a hatóereje. Érthető, hogy berendezkedései átivódtak a román életbe. A «részesek», «megyések» szerepléseivel telve vannak a későbbi oklevelek is. A hatás minden társadalmi rétegre kiterjedt, a magyarok közül városlakó elemek, bojárok, udvari emberek is kerültek ki. Nem csoda ezek után, hogy magyar nyelvképek, mélyen gyökerező lelki formák jellemzővé izmosodtak Moldva írott és beszélt nyelvében, s ezzel magában a gondolkozásban, amióta csak nyomon követhetjük fejlődését, s hogy a XV. századi havaselvi fogalomkincs is erős magyar átszínezést mutat : a kereskedelmi élettel kapcsolatos műszavak mellett a társadalom s főleg az udvarszerkezet rendjének jelölésére szolgáló kifejezések tekintélyes része is innen ered. Mindezek után nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a

magyar hatás a XV. századi vajdaságok benső életének alakításában s műveltségi világának ekkori alapvetésében is döntően fontosnak bizonyult.[54]

Az irodalom sokat foglalkozott a térítésekkel kapcsolatban feltételezhető egyházi-vallási hatás kérdésével. Ez azonban a bennünket érdeklő korban meglehetősen jelentéktelen. Szálai a birodalom politikai súlyának, az országközi társadalmi és gazdasági kapcsolatoknak s a vajdaságbeli magyar elemeknek nyomása nélkül még annyira sem nyúltak volna, mint amennyire így nyúltak, amikor pedig a román nép túlnyomó többségét csak alig, vagy egyáltalán nem tudták elérni. A XIII—XIV. század hatalmas, szkizmaellenes térítői munkája csak múló eredményekre vezetett, s lendülete a XV. századra már erősen megcsappant. A milkói püspökség hovatovább névlegessé vált, Moldva katolikusainak egyházi vezetése pedig lengyel kézre került. Mindez akkor nem látszott túlságosan fontosnak : Zsigmondot, a császárkirályt a keleti és nyugati kereszténység egyesítésének nagy eszméje lelkesítette, s buzgó vallásegységesítő törekvéseiben odáig ment az engedékenységgel, hogy ortodox kolostorokat támogatott — ő, aki egyébként azt is igyekezett eltiltani, hogy Magyarországon nemkatolikus birtokos lehessen. Az engedékenység visszájára fordult : Jenő pápa 1439-ben szomorúan panaszolta, hogy a herezis napról napra nő. A Hunyadi-kor szellemi beállítottsága aztán még kevésbbé volt alkalmas arra, hogy a térítői munka, régi lendületében, újra kezdődhessen. Tény az, hogy a katolicizmus a románság körében nem lelt visszhangra, s hovatovább csak egy-egy vajda egyéni nevelésében, vagy esetleg éppen politikai terveiben talált némi csekély támogatást. — Ugyanerre a megállapításra kell jutnunk, ha általánosságban vizsgáljuk nyugatias szellemi műveltségformák viszonyát a román társadalom szélesebb rétegeihez. Ezek gyakran a magyarságban is jelentős késéssel vertek gyökeret, s természetes, hogy a vajdaságok román népének életében alig játsztak szerepet. A társadalmi alapvetés itt nem volt eléggé mély, a kapcsolódás a Nyugathoz, amelyet jórészt csak a magyar hatás erősített, nem volt elég alapos ahhoz, hogy komolyan számbavehető lelki-szellemi átformálódást eredményezhetett volna.[55]

Mégsem csatlakozhatunk fenntartás nélkül ahhoz a felfogáshoz, amely a Kárpátokat a középkorban éles kultúrhatárnak tekinti. Nyugatról, éppen a magyarság közvetítésével, a szellemi műveltség egyes formái is átszivárogtak, csakhogy, szélesebb megalapozás híjján, a nagyobb néprétegek műveltségvilágát nem tudták megváltoztatni. Az egyénekre szigetelt, halvány vonalakat pedig könnyedén törölte el az újkorra ismét diadalmasan előtörő Balkán. Mélyebb s maradandóbb magyar — és ezzel egyértelműen nyugati — hatásokat nem itt kell keresnünk, hanem a fentebb érintett tényezőkben, az államközi, gazdasági, és népi kapcsolatokban, a társadalom gyakorlati életformáiban. Mint láttuk, maga a legfőbb életkeret, az állam is magyar gyámolítás mellett fejlődött, s első önálló célkitűzéseihez, még inkább valamely szabatos kifejtéshez ugyancsak ez az összeköttetés segítette. A Magyarországról ki-

sugárzó hatások alapvetően fontosak voltak a széles rétegek életlehetőségeinek alakításában is. Az életformákat részint a vajdaságbelieknek közvetlen magyarországi kapcsolatai, részint a kint élő magyar elemek jelentősen befolyásolták. Maga Iorga, aki egyébként a magyar kultúrhatásokat morva, ragusai és minden egyéb lehető és lehetetlen névvel igyekszik takargatni, kénytelen elismerni, hogy «L'influence que les Magyars ont exercé sur le Danube et les Balcans, à une certaine époque, a été très grande ; on ne s'en rend pas compte assez», azaz pontosan a románságra : «. . . il faut attribuer une profonde influence hongroise chez les Roumains.»[56]

Valóban, a magyarság mély hatást gyakorolt a román élet alakítására, s ez a hatás a Hunyadiak korában, bár némely vonatkozásban már hanyatlik, még mindig eléggé erős. Tanulmányunkban, mint előre jeleztük, főleg az utakat igyekeztünk tisztázni, amelyeken érvényesült. Láttuk a román állam és társadalom magyar kapcsolatait, s legalább nagy vonalakban érintettük a vajdaságbeli magyar elem szervező munkáját is. Most, miután ezeket ismerjük, apró és önmagukban jelentéktelennek látszó adatok is mély tartalmat nyernek, ha beleállítjuk őket abba a nagy összefüggésbe, amelybe természetük szerint tartoznak. Az udvari tisztségek szerkezete, a privilegizált rétegek helyzete, a jogfejlődés vagy az írásbeliség főforrása : a vajdai oklevéladás mind éppúgy erős magyar hatást mutat, mint például a fejlettebb gazdálkodás kezdeti tényei. A havaselvi pénzverés és címerhasználat, vagy a moldvai oklevelezés kezdeteitől fogva szorosan követi a magyar mintát, a forrásokban pedig egyre-másra tűnnek fel a magyar, vagy magyaros nevű emberek, akik rajta hagyták kezük nyomát az életnek hol ezen, hol azon a részletén. Mindez ékesszóló tanúsága annak a mélyreható, szervező és teremtő munkának, amellyel a középkor magyarsága a vajdaságok fejlődéséből kivette a részét. Ez a munka, a Hunyadiak korát követő süllyedés után, ha nem is szűnt meg teljesen, de fokozatosan eljelentéktelenült. A vajdaságoknak évszázados kikapcsolódása a nyugati életközösségből ennek a magyar kultúrmunkának hanyatlását követte.

JEGYZETEK.

[1] A Zsigmondtól való idézetek : Hurmuzaki : Documente I. 2. 376—377., ill. u. o. 498—499. l. — A török elleni küzdelem gondolatának magyarországi terjedésére v. ö. Benda : A magyar nemzeti hivatástudat története. Bpest, 1937. 24. l.

[2] A Hunyadi-idézetek : Fejér : Genus, incunabula et virtus Ioannis Corvini de Hunyad. Budae 1844. 114, ill. 58. s köv., ill. 55 , ill. 110. l.

[3] Aeneas : Fejér 129. s köv. l. — A német követség : Millenáris történet (szerk. Szilágyi S.) IV. 42. l.

[4] Mátyásnak a hírszerzésre vonatkozó dicsekvése illetőleg rendszabályai : Fraknói: Mátyás levelei I. 109—112. l., ill. Hurm. XV. 123. l.

[5] Jó Sándor címe : Costăchescu : Documentele moldovenești înainte de Ștefan Cel Mare II. Iași 1932. 621. s köv. l. — Mircse lengyel tárgyalása : Hurmuzaki I. 2. 323., 334., l., 1395.-i hűségesküje : u. ott 359—361. l.

[6] Dracul szereplésére l. főleg Minea : Vlad Dracul și vremea sa. Iași 1928.

[7] Fejér : Genus 68. s köv. l.

[8] Moldva ajándékadására: Giurescu : Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană. București, 1908. 55. l., II. István szerepére u. ott. — A lengyel hűbérigényekre Hurm. I. 2. 51—52. l., ill. Fontes rer. Austriac. 46. 273.

[9] A moldvai eseményekre l. Giurescu : Istoria Românilor II. l. București 1937. 19. s köv. l., ill. az ott 30. l. id. irodalmat. — Chiliára vö. Elekes : Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király. Bpest, 1937. 19—25. l.

[10] Dracul bukására s az azt követő helyzetre : Giurescu : Ist. Rom. II. l. 10. s köv. l., Minea id. mű 90. s köv., 211. s köv. l. — Rigómezőre Miskolczy : Hunyadi János török hadjáratai (Hadtört. Közl. 1913.) 576—577. l. — A Vizaknaival alkudozó Vladra : Bogdan : Documente privitoare la relațiile Țării—Românești cu Brașovul si cu Țara Ungurească in sec. XV. și XVI. vol. I. București 1905. 314—315. l.

[11] Bogdan hűséglevelei : Costăchescu id. mű II. 749—752., ill. 755—758.l., Sándoréi u. ott 762—764. l. és 765. s köv. l. — Események : Giurescu : Ist. Rom II. i. 24. s köv. l.

[12] Az 1455-i beütésre Teleki : Hunyadiak kora Magyarországon X. 489. l. — A Mátyás-kori eseménytörténetet általában l. Elekes id. mű.

[13] II. Danra : Giurescu id. mű II. 1., 3. l., erdélyi jelölésére Minea id. mű 29. l. ; Vladra Minea 31. l., lovagságára Bogdan : Relațiile 65—66. l., v. ö. Iorga : Ist. Rom. IV. București 1937. 90. l. az investiturára Nicolaescu : Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării-Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV. si XVI. București 1905. 220. l. ; Țepeșre Elekes id. mű 14., 22., 64. l.— Chalkokondylas, valamint Kritobulosz úgy tudja, hogy török segítséggel jutott uralomra, ezt azonban az oklevelek tökéletesen megcáfolják. 1452-ben, úgy látszik, már bizonyos idő óta, Hunyadi mellett volt (Teleki X. 333., Hurm. XV. 37. l.), s az ekkor tett intézkedések ellenére is mellette maradt, mert Turóczi elbeszélése szerint ő is azok közt az urak között volt, akik «szerették Hunyadit s nem féltek életéért veszélynek tenni ki a sajátjukat», s elkísérték a kormányzót Budára, a Cillei befolyása alatt álló királyhoz (Schwandtner I. 440. l.). Hunyadi 1456-ban őt bízta meg Erdély védelmével, s e megbízás folytán váltotta fel Havaselve trónján ellenfelét, Vladislavot. (Hasonló végeredmény olvasható Giurescu id. mű II. 1. 42. l.) Chalkokondylas egyébként is csak annyit tud, hogy Țepeș túsz volt a szultánnál, s az később gárdát adván melléje, elbocsátotta Ez a küldetés esetleg az 1447—48 évek eseményeivel hozható kapcsolatba, de tényleges uralomra jutásával semmiképpen sem. A törököt különben szívéből gyűlölte, s így a Hunyadiak udvarában megfelelő környezetet talált. — A Basarabokra és Călugărre Elekes id. mű 17—18. l., stb. Eseménytörténet u. ott megf. részek. Személyazonossági kérdésekre Costăchescu : Arderea Târ-

gului Floci şi a Ialomiţei in 1470. Iaşi 1935· 99. s köv., ill. 102. s köv. l., v. ö. Giurescu id. mű 58., 115., és Iorga id. mű 90. l. (a Basarabok) ; Danra Iorga 131., Călugărre Giurescu 118. l. — Mircsére Nicolaescu id. mű 12. s köv. l. jegyzet, v. ö. Giurescu 139., 142. l.

[14] A vajdasági trónvillongásokra v. ö. Giurescu 1. l. — A Forgách-i-idézet (XI. 220.) : «. . . cum tales novi principes facti fuerint, diligenter conquisitos prius trucidandos curant, aut mutilandos, si reperiuntur. Ideo in aulam regum confugiebant . . .» — A balkáni menekültekre : Iorga : Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle. Paris 1899. II. 71., Idem : Geschichte des osmanischen Reiches.. Gotha 1908. I. 416., ill. 417. l. v. ö. Thúry : Ki volt a «vak török császár»? Századok 1893. 839. s köv. l. — Mehemed bégre l. Nicolaescu 26. jegyzet.

[15] Radu oklevele : Bogdan : Rel. 354. l. ; Dan kíséretére l. u. ott 276. l. jegyzet.

[16] Cselebi birtokaira l. Századok 1893. 840. l., Udriştéére Bogdan 291. l. jegyzet. — Az 1467.-i határozat : Hurm. II. 2. 179. l.

[17] A Rékásiakat Iorga : Ist. Rom. III. 190. l. keresztneveik alapján minősíti Basarab-ivadékoknak. Ez természetesen önmagában ingatag alap volna. Erdélyben egyébként több Basaraba nevű család is élt, azt azonban aligha lehet kimutatni, hogy ezek a vajdákkal kapcsolatban álltak volna. — Istvánra és családjára l. Bezdechi : Familia lui N. Olahus. Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj 1930. 73. s köv. l. — Demeterre : A Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társ. Évkönyve 1900. 109. l.

[18] Dracul és Dan hangulatkeltési törekvései : Bogdan : Rel. 62—63. ill. 100. l. — Călugăr ígérete : Hurm. XV. 47. l. — A királyi megbízás, mint döntő érv Draculnál : Bogdan 54—55., Dannál u. ott 324. l. stb. Hunyadi ill. Ulászló meghagyásai : Hurm. XV. 37., ill. II. 2. 365. l. — Dracul visszahelyezésére l. Bogdan 66. l. jegyz., és 57—68. l jegyzet. A Mátyás-kori esetekre Elekes id. mű II. rész 3. fej. — Ţepeş toborzása : Bogdan 99. l. — A határzár : u. ott 57—58., 61—62. l.

[19] A Forgách-idézet eredetiben a következően hangzik : Duae Valachiae provinciae fuerunt regum Ungariae, . . . ut eas semper in metu atque obedientia retinerent, filios et consanguineos principum . . . plures in aula alebant, ex hisque successores mittebant. (Fentebb id. h.) — Ţepeşre v. ö. Elekes id. mű 17—18. l. — Ţepelușra : Tocilescu : 534 documente istorice slavo-române din Ţara-Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346—1603. Bucureşti 1931. 111—112., ill. u. ott 109—110., 113—114., 125—126. l. — Orgyilkos kísérletére Hurm. XV. 114. l. — Laiotă : Bogdan 89—90. l. — Radu : u. ott 354. l. — P. Brini de Veronára : Pesty : Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországban és a rácz despota czim. Bpest,1887. 17. l. — Mihne halála : Hurm. XV. 199. l.

[20] Fogaras első adományára l. Filitti : Banatul Olteniei şi Craioveştii. Craiova év n. 11—12. l. — Fogaras XIV. századi szereplésére u. ott 12. s köv. l., ill. az ott felsorolt irod. — Ţepeş : Bogdan 64. l. — A királyi megerősítés szüksége : Hurm. I. 2 198—200. Fejér : Cod dipl. IX. 4. 477. l.

[21] Dan, «Fogaras és Omlás ura» : Bogdan 324. (Ţepeş ugyanakkor fogarasi lázongásokat fojtott el.) — Mircse : Hurm. I. 2. 341—342. l. ; Ţepeş «öröksége» : Hurm. XV. 47. l. — Vladislav : Bogdan 85—87. l. — A birtokok elveszte Ţepeş után : Minea : Pierderea Amlaşului şi Făgăraşului. Convorbiri Literare 1914. — Radu «jussa» : Hurm. II 2. 509. l. — Törcsvárra l. Giurescu : Ist. Rom. II. 1. 5. l.

[22] A refugiumokra l. Elekes id. mű 376. jegyzet.

[23] Vádra : Motogna : Relaţiunile dintre Moldova şi Ardeal în veacul al XVI-lea. Dej 1928. Bevezetés. — A birtokadományozások : Hurm. XV. 47. ill. I. 2. 573. l. — Laiotă hívei : Bogdan : Rel.331—332. l. — A Iorga-idézet : Ist. Rom. III. 188. l., a vajdasági menekültek magyarországi birtokai kapcsán.

[24] Hurm. I. 2. 198—200. l.

[25] Zsigmond elgondolására, Lazareviccsal kötött szerződésében : Pesty : Brankovics 14. l., Hunyadiéra : Fejér : Genus 202—203. l., V. László szavai u. ott 181—190. l. :

Teucrorum Princeps totum regnum Rascie cum eiusdem terre castris . . . manibus illustris principis Georgii Despoti Rascie, huius regni membri fidelis, nomine et ex mandato regni Hungarie recipienti restituit. — Mircse, Zsigmond «familiárisa» : Hurm. I. 2. 431. l., Mátyás Nagy Istvánról : Fraknói : Mátyás levelei II. 156—167. l. ; Ulászló Máramaros nemeseihez : Hurm. II. 2. 525. l. — Szilágyi : Millenn. Tört. (szerk. Szilágyi) IV. 12. ill. 177. l.

[26] Havaselve 1452-ben : Iorga : Acte şi fragmente III. 25. l., Moldva vesztesége : Idem : Studii asupra Chiliei si Cetăţii Albe. Bucureşti 1900. 176—177. l.

[27] István kijelentései : Bogdan : Documentele lui Stefan Cel Mare. Bucureşti 1913. II. 472—481., 482. s köv. l., stb., Aldea : Iorga : Ist. Rom. IV. 43. l., Ţepeş esküje : Bogdan : Rel 256. l. jegyzet, Ţepeluş igyekvése : Tocilescu : 534 documente . . . 130—132. számok, Dragomir : Documente noua privitoare la relaţiile Ţării-Româneşti cu Sibiiul în sec. XV. şi XVI. Bucureşti (kny. Anuarul Inst. de Ist. Nat. IV., Cluj) 15. l., v. ö. Elekes : id. mű 326. jegyzet.— Nagy István hűségnyilatkozata 1475. jul. 12. : Bogdan : Doc. Stefan II. 330—336. l. — Nagy Radu 1507. : Hurm. XV. 177. s köv. l. — Dannál kisdénár veréséről volt szó, s a brassai kereskedőút vámjainak az új egységhez mért átszervezéséről. (Bogdan : Rel. 21. s köv. l.) — Vlad Dracul a «királyság védelméért» kapott engedélyt arra, hogy Brassóban királyi pénzt veressen (u. ott 77. l. jegyzet).— Hunyadi oklevele 1444-ben kelt, Vodiţa és Tismana kolostorok részére (Ştefulescu : Tismana. Bucureşti 1909. 183. s köv. l.). Zsigmond hasonló működése : u. ott 175., 176., 178. l.

[28] Az adatot l. Giurescu : Ist. Rom. II. 124. l.

[29] Albert figyelmeztetése Draculhoz : Hurm. I. 2. 645. l. — Tamás István bosnyák királlyal szemben Korógyi János mácsói bán, mint követ, azt kötötte ki, hogy hűtlenséget nem követ el, s a törököt nem engedi át Bosznián. — Radu igérete : Hurm. XV. 177. s köv. l., Ţepeş megállapodása : Bogdan : Rel. 316. l. Segélykérő levele : Rel. 318. l., Dragomiré u. ott 262—263. l. — Aldea : u. ott 43—44. l. — Nagy István (velencei követének előadása) : Bogdan : Doc. St. II. 342—351. l. A kereszténység védelmével kapcsolatos egyéb kijelentéseit l. Elekes id. mű megf. fej.

[30] Részletek : Elekes id. mű II. rész.

[31] Laonicus Chalkondyles (Hist. Imperatorum Romanorum, Francofurti ad Moenum 1578.) 120. l. — Ţepeş a hatalomról : Hurm. XV. 45—46. l., hűségeskűje 45. l., török viszonya (adó stb.) : Ducae Michaelis . . . Historia byzantina, Parisiis 1649., 194. l., a korona és a kereszténység védelme : Bogdan : Vlad Ţepeş si naraţiunile germane şi ruseşti aşupra lui. Bucureşti 1896. 76. s köv. l., ill. Hurm. XV. 45. l., v. ö. Elekes 55 l., házassága : Bonfini, 1744-i pozsonyi kiad. 416. l., v. ö. Elekes 20. l.

[32] Török lázadók Havaselvén : Minea : Vlad Dracul 28. l., Iorga : Gesch. d. osm. Reiches I. 348. l., ill. Iorga 380. l. — Román romantikus nézetek : Iorga : Ist. Rom. IV. 158. s köv. l. : Nagy István Hunyadi «igazi utóda», a kereszt hőse, akit az erdélyiek csak mellesleg és akkor is spontán módon segítenek, stb., Idem : La place des Roumains dans l'histoire universelle. Bucarest 1935. II. 76., 81., 93., 96. l. : a Hunyadi halála után elhanyatlott keresztes eszmét István emelte fel újra ; a székelyek és az erdélyi vajda saját akaratukból szolgálták, míg Mátyás egészen magára hagyta népét, Minea : Vlad Dracul 25. l. : a nagy Magyarország egyetlen csatában elbukott, a románok viszont megállták helyüket és jóval nehezebb helyzetükben is megvédték a kereszténységet, stb., stb. — Minderre és adatszerű megvilágításra v. ö. Elekes id. mű II. rész.— Mogoş spătar levele : Nicolaescu 53—56. l. ; Vladislavé : Bogdan : Rel. 85—86. l.

[33] Draculnak keresztény közösségérzetre való szavai : Bogdan : Rel . 80. l., Danéi : Tocilescu 70—71. l., Radué : u. ott 78—79. l., Ţepeluşé : u. ott 115—117. l. ill. Dragomir 17—19. l.

[34] Ţepeluş szavai : Bogdan : Rel. 337—338. l., fenyegetése u. ott és 152—154. l., ill. 167—169. l., közvetítése 165—166. l.

[35] Neagu : Bogdan : Rel. 272. s köv. l., Macarie u. ott 279—281. l. — Ţepeluş. Tocilescu 125. sz. v. ö. 120. és 121. szám ; bojárja : Bogdan : Rel. 272. s köv. l. — Călugăr : Nicolaescu 1-2. l. Várakozása nem vált be, az erdélyiek többször is készülődnek török támadásra : Hurm. XV. 119., 122. l. — Radu dela Afumaţi : Nicolaescu 28—32. l.

[36] Paisie : Nicolaescu 65. l. — Wawrinra : Minea : Vlad Dracul 19. l. — Hunyadi panasza Várna után Hurm. I. 2. 716. l. — Aldea levele : Bogdan : Rel. 49—52. l. — Nagy Radu : Giurescu II. 123. l.

[37] A Balkán iránti magyar részvétet mutató nyilatkozatokra l. Hurm. I. 2. 694—695. lap, Mill. Tört. IV. 142—143., ill. 207. l., Fraknói : Mátyás levelei I. 296. l. — A Brankovicsnak adott utasítás : Hurm. I. 2. 760—761. l.

[38] István «perfidiája» : Fraknói : Mátyás lev. I. 211—213. l., «nephandissimi Valachi» : Hurm. I. 2. 589. l. — Túloldali vádak : Minea : Vlad Dracul 27. l. — A török írókat magyarul l. Thúry : Török történetírók I. Bpest, 1893.

[39] Szelim békéje : Hurm. II. l. 29. l., Hunyadié : Iorga Acte şi fragmente III. 25. l. — Az 1508-i havaselvi esetre : Hurm. II. 2. 572., 576. l. és 580. l., ahol a pápa a katolikusok üldözéséről panaszkodik. — A szóbanforgó vajda, Mihne, később, nyilván Magyarországon töltött gyermekkorának hatására, maga közeledett Ulászlóhoz. Hozzá vezető útján gyilkolta meg személyes ellensége, Ţepeluş fia.

[40] Turszun bég : Thúry : Török történetírók 82. l. — A délszláv adatokat l. Ethnographia 1912. 6., 174., 71. l. stb., ill. u. ott 7. l. jegyzet. A «keresztes» balkáni előfordulására : Bogdan : Rel. 70. l. jegyzet.

[41] A pokuciai bizottságra : Bogdan : Documentele lui St. C. M. II. 463., 476. l. — István a századfordulón: u. ott 409—411., ill. 455. l., v. ö. Elekes id. mű. 54. és 80—81. l. — A román krónikás, aki egy későbbi eseményről beszél, de magyar királynak mégis Mátyást minősíti : Iorga, Analele Academiei Române 1899. 308. l.

[42] Voico és Coica : Bogdan : Rel. 248—249. l. jegyz., István tisztjei : Costăchescu : Documentele moldoveneşti dela Stefan Cel Mare 8. s köv., II., 14. l. — Laiotă és Aldea menekültjei : Hurm. XV. 98. l., ill. Bogdan : Rel. 44—45. l., v. ö. u. ott 45—46. l. jegyz. Badeáék egyezsége : u. ott 305—307. l. Figyelemreméltó, hogy a menedékhelyül szolgáló «lakás és szállás»-t a levél magyar kifejezéssel jelöli. — Ulászló intése : Hurm. XV. 130—139. l. Moldvai-lengyel szerződések Costăchescu és Bogdan moldvai oklevélkiadványaiban.

[43] Czewthko és Márk : Hurm. II. 2. 491—492. l., Pesthy : Szörényi bánság III. 143. l. — Laiotă népe : Hurm. XV. 107—108. l.— Aldiód vajdasági urai : Csánki : Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában. V. Bpest, 1913. 56. l. — Menekülő asszonynép : Dragomir : Doc. noua . . . 13. l. — Ţepeluş nőrokonainak esete : Tocilescu 125., 126. szám és Hurm. XV. 106. l., érintkezésük az otthoniakkal : Tocilescu 127., 128., 129. szám, Bogdan : Rel. 277—279. l. — Hitel : Nicolaescu 28—32. l.

[44] Dragomir és Lőrinc : Bogdan : Rel. 266—267. l. — Vajdaságiak és erdélyiek kapcsolatára l. Bogdan : Rel. 247—248., 251. s köv. l., stb., stb. — Albul hivatkozása eskűjére u. ott 249. l., Nagy Radu bojárjainak baráteskűje 305—307. l., politikai hírek pl. 357—358. l., s másutt, elszórtan. — Uros Péter hírküldése : u. ott 252—254. l., Neagu : 272—275. l., vajdapártoló bojárlevelek : 267—269., ill. 262—264. l. — Oprea Brassónak : Nicolaescu 75. l., a vajda Kendihez u. ott 84. l. — Voica a szebeniekhez : Hurm. XV. 212. l.

[45] Románvásári János : Costăchescu : Doc. moldov. înainte de St. C. M. II. 696—697. l. — Erdélyi-vajdasági pásztorelemek : Motogna : Relaţiunile dintre Moldova şi Ardeal în veacul al XVI.-lea Dej 1928. 3. l. V. ö. Mihály havaselvi vajda 1418-ban kelt oklevelét, amelyben megerősíti a heltaui hospesek jogát, hogy az ő hegyeiben is szabadon legeltessenek : Hurm. I. 2. 502. l. — Ţepeluş a szegényekről : Hurm. XV. 104. l., ill. Bogdan : Rel. 146. l. Hasonlóan ír Vlad Călugăr is : Bogdan : Rel. 183—184. l. — Aldea : u. ott 9—10. l. — A 12,000 bulgár : Wawrin leírása, Századok 1894. 891. l. — Toma

kérése : Tocilescu 540—542. l., a cigányok Erdély-vágyára v. ö. Potra : Despre Ţiganii domneşti, mânăstireşti si boiereşti, Revista Istorică Română V—VI. 298., 308—309. l.

[46] Szeben árumegállítása : Hurm. I. 2. 274—275. l. (Fejér : Cod. dipl. IX. 5. 571. l.), ill. Teleki X 609. l. — Ţepeluş ígéretei : Tocilescu 101—102. l. — Kereskedelmi kiváltságokra l. főleg I. Mircse, II. Dan és III. Nagy István Brassónak, Iliaş Szebennek adott privilégiumait : Bogdan : Rel. 3. s köv., 17. s. köv. l., Doc. St. II. 259—260. l., Costăchescu : Doc. mold. înainte de St. C. M. II. 646—647. l. Áruk és vámok u. itt.

[47] Kereskedelemvédő vajdai rendeletek pl. Bogdan : Rel. 6—7. l., Costăchescu : Doc. mold. înainte de St. C. M. II. 677—678. l., stb., behozatali vámmentesség Dannál : Bogdan : Rel. 17—19. l., elővételi jog : Bogdan : Doc. St. II. 315—317. l. — Vágott posztó tilalma : Costăchescu 742—746. l. Mircse említett kiváltságlevele a «vágott» posztó árusítását is engedélyezi, Alexandrel ellenben most úgy intézkedik, hogy a vásznat lehet rőffel is mérni, a posztót azonban csak darabszámra. Rőfös mérés tilalma már korábban is : Costăchescu 709—710. l. — Az 1435-i rendelet : u. ott 694—695. l. — Hitel (Mircse kiváltságlevelében) : Bogdan : Rel. 3. s köv. l. — Adósügyek elbírálása : Costăchescu 674—675., 644—646. l. stb., lopás, hatalmaskodásé : Bogdan : Rel. 199., 200. l. stb., v. ö. Dragomir : Doc. noua 21—23., 24., 25 l. — Dálnoki ügye : Bogdan 202—203. l., Ţepeş és Brassó pöre u. ott 76 —77.l., Călugăré 195. l.

[48] Tilalomra pl. Hurm. XV. 114. l., vajdai kérelmekre Bogdan : Rel. 9—10. l., Tocilescu 91—92., 94—95. l. (Laiotă fenyegetése), Mátyás zárfeloldó rendelete : Hurm. XV. 123. l. — Radu kikötése : Bogdan 76—77. l.

[49] Laiotă közvetít vásárokat : Tocilescu 90—91., 94—95. l., Ţepeluş vámrendezése u. ott 134—135 l. — Brassó figyelmezteti Istvánt a törökre : Bogdan : Doc. St. II. 355. l. — Tatul : Hurm. XV. 189. l. — Tolmácsokra v. ö. Anuarul Inst. de Ist. Naţ. Cluj 1930. 43—45. l., a szebeni számadáskönyvek adata : Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven I. Szeben 1880. 195. l. — Ţepeluş ügye : Tocilescu 131., 132., 130. szám (a sorrendre v. ö. Elekes id. mű. 70. l. jegyzet). — Ţepeş eskűjére l. Bogdan : Rel. 316—317. l. — A városok és az erdélyi vajda : Hurm. XV. 110, v. ö. Tocilescu 108—109. l.

[50] Ursu : Stefan Cel Mare. Bucureşti 1925. 81. l. — István a Székelyföldről : Bogdan : Doc. St. II. 356—357. l.

[51] Dobokai Klárára l. Iorga : Ist. Rom. III. 189. l., Dobokai Lászlóra Hurm. I. 2. 198—200. l., v. ö. Filitti : Banatul Olteniei 12—13. l., Bogdan vornicra : Bogdan : Rel. 276. l. jegyz. — Mircse feleségére : Iorga : Ist. Rom. III. 271. l., annak magyarországi birtokaira : Csánki : Mo. tört. földr. III. 14. l. — Ţepeş nejére l. Bonfini 1744-i pozsonyi kiad. 416. l. v. ö. Elekes id. mű 20. l. — Andriaş : Bogdan : Rel. 3. s köv. l., Dracul hívei : u. ott 59—60. l., Iştfan 205—207. l.

[52] Năstase : Ungurii din Moldova la 1646 după «Codex Bandinus», Archivele Basarabiei 1934. 397. s köv. l. — N. Barsira v. ö. Revista Istorică Română 1934. 287. l., ahol Giurescu azzal a valószínűtlen ötlettel igyekszik a lakatlanságon enyhíteni, hogy a falvak nem az utak mentén feküdtek, s az utazók ezért láttak pusztaságot. A néphiányra v. ö. Elekes id. mű 124., 153., 189. jegyz. — A moldvai magyar néptömbre mondottakról v. ö. Lükő : A moldvai csángók I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal. Bpest, 1936., és Makkai : A milkói püspökség és népei. Debrecen 1936. — Okleveles anyag Costăchescunál : Doc. mold. I—II., és Bogdannál : Doc. St. I—II. — Secuieni vidékére Iorga : Documente de pe Valea Teleajenului. Vălenii-de-Munte 1925. és Moşneni de pa Vărbilău şi de pe Valea Buzăului (Acad. Rom. M. S. I. 1931.), v. ö. Giurescu rövid fejtegetését Rev. Ist. Rom. IV. 284—285. l., Zaharescu : Vechiul judeţ al Saacului in lumina istorică şi antropogeografică (Buletinul Societ. Reg. Rom. de Geografie 1922.). Különös, hogy a román szerzők, miután hosszan foglalkoznak a vidék magyar, vagy magyaros helyneveivel, merész fordulattal oda lyukadnak ki, hogy a települők románok, illetőleg magyarral kevert románok voltak. — A magyar elemnek a vajdaságokban ját-

szott szervező szerepe egyébként elsősorban a vajdaságok kialakulásával kapcsolatos kérdés. Ezzel, valamint más alább érintett részletekkel külön tanulmányban szeretnénk foglalkozni, itt ennélfogva csak néhány általános utalást adunk.

[53] Ocnele Mari : Iorga : Studii şi documente XVI. 32., a sóvágókra Idem : Privilegiile Sangăilor dela Târgu-Ocna (Anal. Acad. Rom. M. Ş. I. 1914.), adózásukra v. ö. Idem : Anciens documents de droit roumain. Paris—Bucarest, 1931. I. 471. l.

[54] Részesek, megyések : Iorga : Anciens documents I. 499., 227. l. stb. — A részesekre l. még Tufescu : Răspândirea satelor de răzeşi . . . (Archivele Basarabiei 1934.), Poni : Statistica răzeşilor (Studii şi cercetări V. Bucuresti, 1921.), a városiakra v. ö. Sânzianu : Au-existat răzeşi în oraşe? (Rev. Ist. Rom. V. —VI. 408—410. l.) — A nyelvi hatásra l. Bitay : Újabb szempontok és adatok a román nyelv magyar elemeinek kutatásához. (Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára, Sepsiszentgyörgy 1929.), Havaselvére pedig a Bogdannál kiadott oklevélanyagot.

[55] Zsigmond ortodox kolostorok jogait erősíti : Stefulescu : Tismana 175., 176.. 178. l. — A pápai panasz : Hurm. I. 2. 660—661. l. — Román szellemi műveltség : Cartojan : Cărţile populare în literatura românească I. Bucureşti 1929. megf. részek. — A nyugatias szellemi motívumok gyökértelenségét látva tekinti pl. Sebestyén (A középkori nyugati művelődés legkeletibb határai, Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára) a Kárpátokat éles határvonalnak. Részmegállapításait elfogadhatjuk, de általános tétele, nézetünk szerint, nem áll meg. A társadalmi-gazdasági alapvetésben mutatkozó magyar, vagyis nyugati elemek jelentőségét azonban a későbbi visszabalkániasodás erősen csökkenti. Ami a szellemi-lelki átformálódást illeti, kétségtelen, hogy kellő társadalmi megalapozás híjján ilyesmi nem jöhetett létre.

[56] Iorga : Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe. Paris—Bucarest 1929. 70. l. (a tisztségszerkezet, oklevéladás kapcsán), ill. 68. l.

MÁTYÁS KIRÁLY, A HADSZERVEZŐ ÉS HADVEZÉR

ÍRTA

GYALÓKAY JENŐ

Az a harminckét év, amelynek során Mátyás király a magyar trónon ült, úgyszólván szakadatlan harcok között folyt le. Uralkodásának nem volt egyetlen, igazán nyugodtnak mondható éve se, mert minden oldalról ellenséges indulatú, vagy legjobb esetben megbízhatatlan, de mindenkor prédára éhes népek környékezték országát. Szűntelenül résen kellett állania, hogy — a szűkség parancsszava szerint — hol itt, hol ott, lecsaphasson reájuk.

Érthető tehát, hogy a nagy király hadviselése, az ő korától kezdve napjainkig, a laikusok és a szakemberek hosszú sorát foglalkoztatta. Mindamellett ma se mondhatjuk, hogy alaposan, minden részletében ismerjük Mátyás háborúinak szorosanvett katonai történetét.

Az egykorú vagy közelegykorú források nem tájékoztatnak róluk eléggé behatóan. Főként azért, mert szerzőik nem voltak katonák, s így a hadviselés és a hadügyek különféle jelenségeit nem szakember módjára bírálták.

Észrevettek és leírtak — például a szervezés terén — bizonyos külsőségeket, de odáig már nem jutottak, hogy a mögöttük rejlő okokra is rávilágíthattak volna. Ugyancsak képtelenek voltak arra is, hogy a stratégiai vagy taktikai szempontból fontos mozzanatokat felismerjék és szabatosan le is írják.

Ilyen hiányos és nem szakszerű leírások alapján hiába is próbálkoznánk azzal a feladattal, hogy Mátyás korának ütközeteit és várostromait, a harcoló csapatok állásait feltűntetve, térképen is ábrázoljuk. Az egyes harcokban résztvett hadak összetételéről jóformán semmi megbízható adatunk sincs és sok hadiesménynek a napját se lehet pontosan megállapítanunk.

Nyilvánvaló, hogy mi — késő utódok — semmivel se tudhatunk többet Mátyásról, a hadszervezőről és hadvezérről, mint amennyit kortársai tudtak. Hibásnak kell tehát mondanunk az újabbkori feldolgozók egyik-másikának azt a módszerét, amellyel olyasmit akarnak a régi kútfőkből kihámozni, amit azoknak szerzői maguk se állítanak, s Mátyás hadseregéről szólva, végső fokon XIX. századi állapotokat vetítenek vissza a XV. századba.

Ez a rövid tanulmány se adhat teljes képet a nagy király korának hadügyi viszonyairól és háborúiról. Sőt helyenkint az eddigi feldolgozásoknál is kevesebbet mond, mert elmaradt belőle mindaz, ami csak a nemzeti hiúság legyezgetésére szolgálhat, s elmaradtak a kellően nem támogatható bizonytalan feltevések és találgatások is.

I.

MÁTYÁS KIRÁLY A HADSZERVEZŐ.

Általánosan elterjedt, de nagyon téves hit szerint, Mátyás király elsőként szervezett nálunk Magyarországon idegen zsoldoshadat. A valóság az, hogy hazánk — már Szent István korától kezdve — mindegyre többet vett át a nyugati államok hadviselésének módjából s ezzel együtt az ottani hadszervezetből is. Mihelyt tehát Nyugaton, a XII. század folyamán, megalakul a lovagi rend, el nem maradható kölcsönhatásként nálunk is hasonló intézménynek kellett támadnia. S csakugyan azt látjuk, hogy a középkori magyar «miles» voltaképpen nem más, mint a nyugati «lovag».

Amikor pedig, a lovasság és a gyalogság lassú szerepcseréje folytán, a pénzgazdaság fejlődésével szoros kapcsolatban, nyugaton új katonaelemként a zsoldos tűnik fel: Magyarország se zárkózhatott el a fejlődésnek ilyen iránya elől. Annál is kevésbbé, mert — bármennyire tiltakozik is ellene nemzeti büszkeségünk — a köznemesség egyre jobban elszokott a katonáskodástól, s ennek következtében nagyobb és főként huzamosabb hadivállalatokra hovatovább alkalmatlannak bizonyult.

Már Nagy Lajos korában feltűnnek belföldön, a várak és városok védelmére szánt zsoldosok; de ennél fontosabb jelenség volt az, hogy a király javarészben idegen zsoldosokkal vívta külföldi háborúit.

Zsigmond király uralkodása alatt, 1396 szeptember 28-án zajlott le a végzetes nikápolyi csata. A török veszedelem immár a küszöbön állott, s hatása alatt az 1397-i temesvári országgyűlés megalkotta a jobbágytelkek alapján állítandó, de csak igen lassan gyökeresedő, majd egyelőre feledésbe is ment telekkatonaságot.

Zsigmond már észrevette, mint kezd lassan-lassan különválni a polgári hivatás a katonaitól, mert a katonai szolgálattól mindegyre jobban elidegenedők és a harcban kenyérkeresetet látó rétegek között át nem hídalható szakadék támadt.[1]

A király felismerte a török veszedelem nagyságát, de a köznemességnek fogalma se volt róla. Szigorúan ragaszkodott ahhoz a meggyökeresedett felfogáshoz, hogy a honvédelem elsősorban a király, másodsorban a nagybirtokosok s csak utolsó sorban a köznemesség kötelessége.[2]

Külső háborúra már Zsigmond is egyre több idegen zsoldost — tehát hivatásos katonát — volt kénytelen fogadni, s tudjuk, hogy Hunyadi János hadjárataiban is sűrűn szepelnek rác és oláh zsoldosok.

Mátyás király tehát elődjeinek nyomán járt, amidőn — legalább is nyugat felé irányuló hadjárataiban — a zsoldosseregre tette át a hadszervezet súlypontját. Ennek a haderőnek fejlődése a király egész uralma alatt tartott, anélkül azonban, hogy elérhette volna azt a fokot, amelyen ez az intézmény teljes és döntő sikerhez segíthette volna őt.

Mint már említettük, a hosszú háborúkat sem a nemesfelkelésre, sem a banderiumokra támaszkodva, nem lehetett volna megvívni. Itt tehát csak állandó katonaság, vagyis zsoldossereg segíthetett. A különbség Mátyásnak és elődeinek eljárása között abban mutatkozott, hogy azok csak egy-egy hadjáratra fogadtak zsoldosokat, ő ellenben állandósította ezt az intézményt. Ez, bár eredetére idegen volt és összetételében is nagyobbára az maradt, a királyi haderőnek szilárd magva lett, amelyre akár itthon, akár idegen földön, akár hosszabb, akár rövidebb háborúban, bízvást lehetett támaszkodni.[3]

Mátyás már korábban is tartott, a boszniai várakban, fizetett martalócokat, vagyis rác és oláh pásztornépből származó elemeket,[4] de későbbi állandó zsoldoshada nem ezekből, hanem csehekből és lengyelekből alakult. Zsigmond király seregében már 1437-ben feltünedeznek a cseh zsoldosok,[5] csakúgy, mint a következő évtizedekben Közép-Európa valamennyi harcterén. Ugyanis Csehországban, az 1421 óta dúló háborúságban, a békés foglalkozástól teljesen elszokott, csupán harcból élő nemzedék sarjadt fel, s a XV. századnak talán legjobb katonája lett.[6]

A király tehát nagyon helyes nyomon járt, amidőn, meggyőződve arról, hogy csupán fegyveres erővel nem tudja leküzdeni a Felvidékre betolakodott s ott veszedelmesen garázdálkodó cseheket : ahhoz a sokszor bevált eszközhöz folyamodott, hogy pénzzel csalogatta magához vezetőiket, s csapatukkal együtt szolgálatába fogadta őket. Ezzel kettős célt ért el : megszabadította a Felvidéket a cseh rablóbandáktól és egyúttal — legalább részben — függetlenítette magát a magyar hadszervezetnek nehezen megmozgatható s csak korlátolt időre alkalmazható alakulataitól. A siker akkor érte el tetőfokát, amidőn — 1462-ben — a hírhedt Giskrát is meghódoltatta és végleg a maga szolgálatába állította. Körülbelül ettől kezdve vált az idegen zsoldossereg olyan erőtényezővé, amellyel bármely hadivállalatot meg lehetett kockáztatni.

A zsoldossereg másik rétegét a trónkövetelő Kázmér lengyel hercegnek 1471-ben gazdátlanul maradt hada alkotta.

Téves volna azonban azt hinnünk, hogy Mátyás király, már uralkodása kezdetétől fogva, előre kidolgozott terv alapján kezdte meg állandó zsoldosseregének megalakítását. Kétségtelenül ismerte a francia példát, VII. Károly király állandó zsoldos lovasságát, de nem ez, hanem a felvidéki cseh mozgalmak leszerelése volt az igazi indítóoka az idegenekből álló zsoldoshad megalakításának.

Mátyás uralkodása alatt, főként az első években, lényegében nem változott a korábbi magyar hadszervezet, s így azzal nem szükséges most foglalkoznunk.

Lássuk tehát, amennyire a gyér adatok engedik, külön-külön az egyes fegyvernemeket Mátyás király hadseregében. Kezdjük a sort a legfontosabb szerepet játszó lovassággal.

A magyar, amidőn megjelent a történelem színpadán, harcában a húnokhoz és az avarokhoz hasonló lovasnép volt. Harcoló rétege lovaskatona maradt még igen sokáig, akkor is, amidőn a gyalogság térfoglalásával, fokozatosan gyengült a lovasságnak addig el nem vitatható korlátlan uralma.

Változás csupán annyiban mutatkozott, hogy a fegyvernem keretén belül új csapatnem támadt, még pedig a mindjobban előretörő lovagi harcmód követelményeinek megfelelően, a nehéz lovasság alakjában. Hovatovább nem a könnyű, hanem ez a nyugati módon fegyverzett és ugyancsak nyugati módon harcoló nehéz lovasság lett a csatadöntő csapatnem.

Ez, legalább is a XIV. századtól kezdve, lemezes páncélba öltözik. A vaskalapon kívül feltűnik a drótszemekből font és vassapkához erősíthető csuklya, majd az egymást féligfedő fémlemezkékkel borított páncélos kabát. A vaskalapból pedig lassankint a rákfark alakú nyakvédővel és orrvédővel is ellátott sisak fejlődik ki.[7]

De azért a könnyű lovasság se szűnt meg teljesen, csak egyre vesztett fontosságából, mindaddig, amíg Magyarországnak főként nyugati vagy nyugati módon harcoló ellenséggel kellett szembeszállania. Az újabb fordulat akkor állott be a könnyű lovasság javára, amikor a déli végeken az addigiaknál veszedelmesebb s nem is a nyugati taktikához alkalmazkodó ellenség bukkant fel, a török képében.

Magyar hadak 1366-ban találkoztak elsőízben a törökkel, de a veszély csak harminc évvel később, a nikápolyi csata után, kezdett a maga félelmes valóságában kibontakozni a magyarság tisztánlátó elemei előtt.

Az eddig háttérbe szorult könnyebbfajta lovas — a későbbi huszár — legalább is a déli harctéren, egyre jobban érvényesül s ezzel meg is indul a fordítottja annak a hosszas folyamatnak, amely a lovagi harcmód felülkerekedésével, a nehéz lovast állította homloktérbe. Mert a törökkel vívott négyszáz évnél tovább tartó küzdelmekben, egyre több tért hódít el a nehéz lovastól a huszár és a századokra nyúló fejlődés során, de főként a tűzifegyverek tökéletesítése folytán, a nehéz lovasság lassankint elveszti az élethez való jogát.

Mátyás király uralkodása alatt már világosan látszik a kétféle lovasságnak szükséges volta: a nyugati harctéren a nehézfegyverzetű zsoldosé az elsőség, a délin a könnyű lovas kezd nagyobb-nagyobb szerephez jutni.

A török haderő legnagyobb része lovasságból telt ki, csakúgy mint a nyugati államoké. A spahik intézménye valósággal hűbéri alapon nyugodott.[8] Azonban a spahi se volt a mai értelemben vett könnyű lovas. Páncélinget és sisakot viselt. Természetes tehát, hogy a vele szembeállított magyar huszár se lehetett az, amivé később fejlődött. Mátyás király huszárja alig különbözött a spahitól.

Az íjat még jósokáig megtartja a huszár, de főfegyverré a kopja és a kard

(később a szablya) válik, amihez még a csákány és védőfegyverként háromszögletű pajzs járul. Ezt idők multával a tárcsapajzs váltja fel.[9]

A magyar és a Mátyást szolgáló idegen nehéz lovas fegyverzete nagyjában azonos volt. A főfegyver ennél is a kopja és a kard. Később a hegyestőr is szerephez jut.

Bármily nagyok is voltak Mátyás érdemei a hadseregszervezés terén, a tévedések birodalmába kell utalnunk azt az állítást, hogy ő volt a magyar huszárság megteremtője; egészen új taktikát eszelt ki számára s visszatérítette a honfoglaláskori harcmódhoz.[10] Pontosabban szólva, itt nem csak tévedés, hanem ellenmondás is lappang; mert ha a huszárok Mátyás korában is a honfoglalás és a reákövetkező külföldi kalandozások jól bevált taktikája szerint viselkedtek a harcban, akkor ez nem új, hanem csak felújított eljárás lehetett volna.

A tévedés pedig az, hogy a IX—X. század magyar lovasságának a nyil, tehát a távolbaható fegyver volt a legfőbb erőssége. A szálfegyver alárendeltebb szerepre volt hivatva, de a régi lovastaktikának lovagi harcmóddá történt elfajulása első helyre juttatta. A szűntelen gyakorlatot kívánó nyilharcot nem lehetett volna a XV. században eredeti alakjában feltámasztani. Ilyesmire bizonyára Mátyás se gondolt.

Meg kell állapítanunk azt is, hogy a huszár, fontosságának gyors növekedése ellenére se volt még, Mátyás uralkodása alatt, a csaták eldöntője. De, mint főként portyázóharcra rendelt csapatnem, hírszerzéssel, továbbá gyors rajtaütésekkel, az ellenség oldalának és hátának nyugtalanításával, szállítmányok elfogásával, végül irreguláris ellenséges csapatok feltartóztatásával vagy szétverésével, kitűnő szolgálatot tett, még pedig nem csupán a déli, hanem a nyugati harctéren is. Ezzel nem csak egyes különleges esetekre korlátozva, hanem általánosságban is bebizonyította hasznavehetőségét.

Sajnálnunk kell, hogy a Mátyás hadseregében szolgáló nehéz és könnyű lovasságnak voltaképpeni szervezetéről, csapattestekbe és alosztályokba történt tagozásáról, nincsenek egykorú, hitelt érdemlő adataink. Pedig kétségtelen, hogy kellett lennie valamilyen — ha nem is a maiakhoz hasonló — szervezeti szabálynak, mert sehogyan se hihető, hogy az egyes csapatparancsnokok és felsőbb vezetők, a maguk kénye-kedve szerint állították volna össze a taktikai egységeket. Az újabbkori hadtörténelmi munkák egyik-másikában olvasható szervezeti részletek csak bizonytalan, semmivel se támogatható feltevések.

Sőt még azt se tudjuk, hogy összesen mennyi nehéz és könnyű lovast állíthatott Mátyás szükség esetén csatasorba, az idegen (cseh és lengyel) zsoldoslovassággal együtt.

Van egy, általában 1479-re tett, de valószínűleg 1475-ben készült, eléggé zűrzavaros összeállítás, amely a velencei köztársaság követének — Baduario Sebastianonak — egyik jelentéséhez lehetett csatolva; de ezt se szabad szentírásul elfogadnunk, mert nem egy adata gyanús.[11]

Baduario szerint, az irat keltekor történt hadrakelés alkalmával, ennyi lovas ült fel:

Cseh-morva-sziléziai nehéz lovas	6,000
Magyar nehéz lovas	10,000
Lándzsás, pajzsos, kézíjas székely lovas	16,000 [12]
Erdélyi urak és nemesek hadából lovas	?
Moldvai vajda lovasai	12,000
Oláh vajda lovasai	8,000
Rác lovas, a dunai hajóhad fedezésére	5,000
Összesen, az erdélyi urak és nemesek lovassága nélkül:	57,000

Mint látjuk, ennek az összeállításnak egyik sántalába az, hogy nem közli, mennyi volt a lovas abban a 10,000 főre tett hadban,[13] amelyet az erdélyi urak és nemesek mozgósítottak. Ha ezt a lovasságot hozzávetőleg 5000 főre becsüljük, a végösszeg 62,000 fő lesz, ami nagyon valószínűtlenül hangzik. A 16,000 főnyi székely lovasság soknak látszik; még inkább a moldvai és az oláh vajda együttesen 20,000 lovasa. Ne feledjük, hogy a török birodalom megszervezett hadereje, a végbeli irreguláris csapatok nélkül, még egy századdal később is csak 79,000 főre rugott.[14] Sehogy se hihető tehát, hogy a XV. századi magyar birodalom 62,000 vagy még több lovast tudott volna felültetni. Ezt az összeállítást tehát semmiképpen se szabad szószerint elfogadnunk. Baduario nem volt katona s — mint arról még lesz szó — minden kritika nélkül, rendszertelenül rótta össze az innen-onnan kapott, bizonyára nem csupán hiteles forrásból eredő közléseket.

Teljesen eltérők az adatok a lovasság és a gyalogság közötti arányra vonatkozólag is. Ahány hadjárat, annyiféle adat. Valószínű, hogy állandó kulcs nem is volt. Tájékoztatásul megemlítünk néhány példát:

A fennebb közölt Baduario-féle jegyzék szerint, a 150,000 főnél is erősebb királyi seregnek körülbelül 40 százaléka lovas; ugyanennyi lett volna a híres «boroszlói táborozás» alkalmával is.[15] Három évvel később, az ausztriai harctéren, Mátyás seregében a lovasság és a gyalogság arányszáma 2 : 1.[16] A Bonfini említette bécsújhelyi csapatszemlén 20,000 lovas és csak 8000 gyalogos vonult volna fel.[17]

S ha már nem lehet a lovasság és a gyalogság között némileg állandó arányszámot megállapítani, még kevésbbé tudunk ilyesmit a nehéz és könnyű lovasság között kimutatni. Az 1481-ben Itáliába indított magyar csapatban 100 nehéz lovas mellett 50 huszár volt. Ezt a kis különítményt később még 150 huszár követte s ezzel az arány a könnyű lovasság javára tolódott el.[18]

Már Mátyás korát megelőzően is megtörtént, hogy a lovagok gyalogszerrel támadtak. Ezt tették — vesztükre — a nikápolyi csatában is, ahol a karógát mögé állított janicsárokat támadták meg vaktában.[19] De ezt — ittott — a huszita szekérvár ellen vívott harcokban is láthatjuk. Mátyás is

alkalmazta ezt az eljárást, sőt a fordítottját is. Tudniillik, szükség esetén a szekerekből kifogott hámoslovakra ültette a gyalogosokat s ezzel olyan csapatnemet rögtönzött, aminő kezdetben a dragonyos volt.[20]

*

A magyar sokáig nem vállalt gyalogszolgálatot. Húzódozott tőle, s mint már említettük, Mátyás korát megelőzően, idegen zsoldos gyalogokat is többnyire csak esetről-esetre fogadott.

A legrégibb magyar gyalogos kétségkívül a naszádos volt, keletkezése pedig a török hatalom gyors terjeszkedésének közvetlen folyománya. Mihelyt az új szomszéd elérte a Duna és a Száva vonalát, a jobbparton levő várak veszedelmes helyzetbe jutottak, mert a török könnyebben férkőzhetett hozzájuk, mint a magyar. Ezért gondoskodni kellett róla, hogy összeköttetésük az anyaországgal meg ne szakadjon. Ezt az összeköttetést a naszádosok tartották fenn. A várakban is szolgáltak s ők gondoskodtak éléssel, lövőszerrel és minden más szükséglettel való ellátásukról. Reájuk hárult továbbá a révszolgálat is. De, ha a helyzet úgy kívánta, nyílt harcban, szárazföldön is ugyanúgy verekedtek, mint a rendes gyalogosok.[21]

A középkor első állandó gyalogsága a török janicsár-hadtest volt; de Mátyásnak nem ez, hanem a cseh gyalogság szolgált mintául, amikor nálunk is állandósította ezt a fegyvernemet.[22] A janicsárok kizárólag védelemre szorítkoztak s a nehezen mozgó tüzérséggel együtt, ők alkották a csatarendbe állott sereg gerincét. Nem támadtak, de nem is volt szabad meghátrálniok. Ellenben Mátyás gyalogságában támadásra hívatott elemeket is látunk, s ezekkel együtt négy összetevője volt ennek a fegyvernemnek. A janicsároknál ilyen tagozást nem találunk.[23]

A török és a magyar gyalogos között csak a fegyverzet mutat bizonyos hasonlóságot, amennyiben a magyar gyalogosnak szablyája is volt. Ez pedig — mind nálunk, mind a nyugati államokban — keleti hatásra vihető vissza.[24]

Mátyás király, abban a levelében, amelyet Veronai Gábor egri bíboros-püspökhöz 1481 március 10-én intézett, félre nem magyarázhatóan megírja, hogy gyalogsága különféle elemekből tevődik össze.[25] Vannak könnyű és nehéz fegyverzetűek, továbbá pajzsosok s — mint negyedik elem — puskások is. Az utóbbiak, az említett levél szerint, az egész gyalogságnak ötödrészét teszik.[26] A pajzsos és a páncélos az, amely — védelemre lévén hívatva — ezzel a rendeltetésével a janicsárra emlékeztet. Egymáshoz támasztott nagy űlőpajzsokkal fal módjára vette körül a könnyű gyalogságot és a puskásokat,[27] s éppen úgy nem volt szabad megfutamodnia, mint a janicsárnak.

A támadásra hívatott elemet a kopjával, íjjal vagy számszeríjjal fegyverzett könnyű gyalogosok képviselték.

Természetes, hogy a gyalogság Mátyás hadseregében is háttérbe szorult a lovasság mögött. Legfontosabb hívatása várak védelme és ostroma volt. Nagyobb háború esetén rendszerint csak a lovasság érkezett teljesen meg-

alakult állapotban a harctérre. A gyalogságot — állandóan szolgáló részét leszámítva — már csak felvonulás közben vagy után szedték össze a harctérrel szomszédos vidékről.[28]

A puskásról azt írja a király, hogy a többifajta gyalogosnál kevésbbé hasznos. Ez érthető is, mert a gyalogság tűzharca a XV. században még nagyon nehézkes és nem is volt kielégítő hatású.

Az akkori puska — német nevén «Klotzbüchse» — igen különös fegyver. Több golyó s ennek megfelelő számú puskaportöltés volt a csövében. A golyók mellett gyujtózsinór húzódott le a legalsó puskaportöltésig. A gyujtás, vagyis elsütés, pálcára erősített kanóccal történt. Ezzel gyujtotta meg a puskás a csőből kilógó gyujtózsinórt, amelynek befelé harapódzó tüze egymásután lobbantotta fel a puskaportöltéseket. Ilyenformán gyorsan repültek ki egymásután a csőből a golyók. De a puska megtöltése annál lassúbb művelet volt. Még a német földön 1450 és 1470 között használatba került kanóczáros puskából is csak egyet lehetett percenkint lőni.

Mátyás király összes gyalogságának állományáról szintén csupán a már idézett Baduario-féle jegyzék tájékoztat. Ennek adatai szerint 1475-ben hadrakelt volna :

Cseh-morva-sziléziai gyalogság	10,000
Magyarországi gyalogság	4,000
Erdélyi nemesek gyalogsága	?
Puskások	2,000
Erdélyi oláhok	2,000
Moldvai vajda gyalogsága	20,000
Oláh vajda gyalogsága	30,000
Összesen, az erdélyi nemesek gyalogsága nélkül	68,000[29]

Mint láthatjuk, Baduario nem közli az erdélyi nemesek gyalogságának számát, amelyet a lovasságnál alapul vett kulcs szerint, 5000 főre téve, 73,000 fő lesz az eredmény. Azonban a velencei követ adatainak helytálló voltában itt is kételkednünk kell. Mert, jólfegyverzett valódi katonákra, nem pedig valami rabló és pusztító gyülevész népségre gondolva, hihetetlennek látszik, hogy a moldvai és az oláh vajda 50,000 gyalogost állíthatott volna együttesen csatasorba.

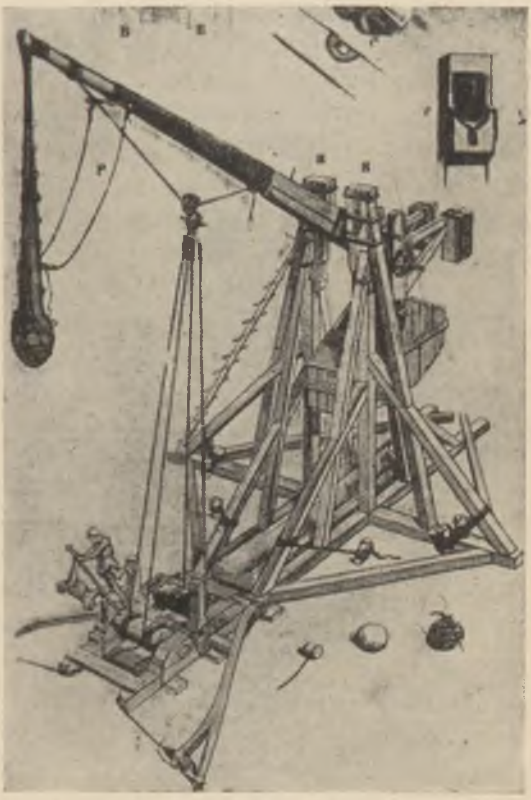
Említettük már, hogy a naszádosok (a későbbi vízihajdúk) is gyalog harcra voltak hívatva. Baduario — semmivel se rendszeresebben, mint a szárazföldi haderőt — Mátyás hajóhadát is leírja. Azt állítja, hogy a királynak összesen 330 hajója van, de ezenkívül Nándorfehérvár alatt még 34 naszád horgonyoz. A 330 hajón 10,000 ember szolgál az evezősökön, vagyis a voltaképpeni hajóslegénységen kívül. Ezek közül 1700 nehézfegyverzetű kopjás, 1200 pajzsos, a többi pedig íjas és számszeríjas.[30]

A 330 hajó között 16 igen nagy, egyenkint 44-evezős gálya van,[31] 300—300 fegyveressel. A naszádok 18-evezősek és mindeniken 18 puskás tartóz-

kodik. A hajóhad evezőseinek száma 2600, a puskásoké pedig 12,000. Ezekkel együtt tehát, a hajósszolgálatot ellátókon kívül, több mint 24,000 harcos szolgált volna a folyami haderőben.

A lovasság és a gyalogság nagyon változó arányáról már az előbbi részben szólottunk. Az ott mondottak kiegészítéséül hozzátesszük, hogy egy 1464-i követjelentés szerint, a 2000 főnyi királyi banderiumhoz s a főurak és egyháznagyok 12,000 főnyi banderiumaihoz, még 5000 gyalogos járult.[32]

A gyalogság csapatnemeinek arányszáma szintén gyakran változhatott, a szükséghez és a lehetőséghez képest. A királynak azt a tudósítását, hogy a puskások az egész gyalogság ötödrészét teszik, szintén csak nagyjában fogadhatjuk el irányelvül, mert ennek pontos megtartása nem mindenkor volt lehetséges.

Középkori kőhajítógép. (Trabocco.)

*

A tüzérség — ez a későbbi harmadik főfegyvernem — idegenből származott át hozzánk s — legalább is nagyobb részében — évszázadokon át idegen is maradt, noha minálunk is elég korán feltünedezett. Ennek a jelenségnek nem az volt az oka, mintha a magyar ember alkalmatlannak bizonyult volna a pattantyús mesterségre, hanem sokkal inkább az, hogy nem volt kedve hozzá, csak úgy, mint a gyalogos szolgálathoz se. «Mesterséget» mondottam az imént, mert a XV. század tűzérében nem láttak valódi katonát az egykorúak, sőt a későbbiek se.

A XV. századot, a hadtörténelem szemszögéből vizsgálva, az átmenet korszakának mondhatjuk. Jellemzi ezt a kort az a makacs küzdelem, amelylyel a lovasság, az angol íjászokkal, valamint a svájci és a német gyalogsággal szemben, továbbra is biztosítani akarta most már hovatovább vitássá váló kizárólagos elsőségét. Ebbe a századba esik az aránylag eléggé gyorsan fejlődött tűzérségnek egyre gyakoribb alkalmazása, s ezzel együtt elődeinek, az elavult hajítógépeknek, lassú, de szűntelen háttérbeszorulása is.

Mindamellett az ókorból örökölt többféle hadigép, így a ballista, a catapulta és az onager, sokáig maradt általános használatban, s mint kőhajító fegyver, még a XVI. században is feltünedezik az otromló ágyúk és mozsarak társaságában. De a latin mellett új nevek támadnak, mange, mangano, antwerk, quotwerk, gewerf, tummler, trabocco stb. alakban.

Ugyanígy megvolt Mátyás korában, sőt később is a faltörőkos, gyakran az ostromlott falakhoz tolt vívótorony aljába szerelve.

Érthető, hogy mint minden találmánynak, a tűzér lövőszerszámoknak is volt mindenütt elég ellensége. Zsigmond királynak a husziták ellen vívott harcaiban többé-kevésbbé csődöt mondott az új fegyvernem s a lépten-nyomon történő — részint öntési hibából, részint a töltés helytelen adagolásából eredő — sok súlyos baleset csak fokozta az akkor még általánosnak mondható bizalmatlanságot.

Ámde a XV. század második fele nagy haladást hozott. Eltünedeznek a vasdongákból és abroncsokból összerótt csövek, s az öntöttvasból készülteket is mindegyre sűrűbben szorítják ki a kisebb mértékben addig is alkalmazott bronzcsövek. Megjelennek — még pedig Franciaországban és Itália földjén csaknem egyszerre — az irányzást annyira megkönnyítő csőcsapok s a lövőszerszám mozgékonyságát annyira fokozó kerekestalpak is. A kőgolyó helyét mindinkább vasgolyó foglalja el, s a csövek öntését is pontosabban szabályozzák.[33]

Minálunk Magyarországon a puskapor és a tűzér lövőszerszám már a XIV. század utolsó negyedében ismertté vált. Nagy Lajos királyunk dalmát (raguzai) tűzérségének első nyomai 1375 tájára vezetnek.[34] Azt is bizonyosan tudjuk, hogy ugyancsak Nagy Lajosnak 1378 és 1381 közötti felsőitáliai hadjárataiban, magyar részről ágyúk is szerepeltek.[35]

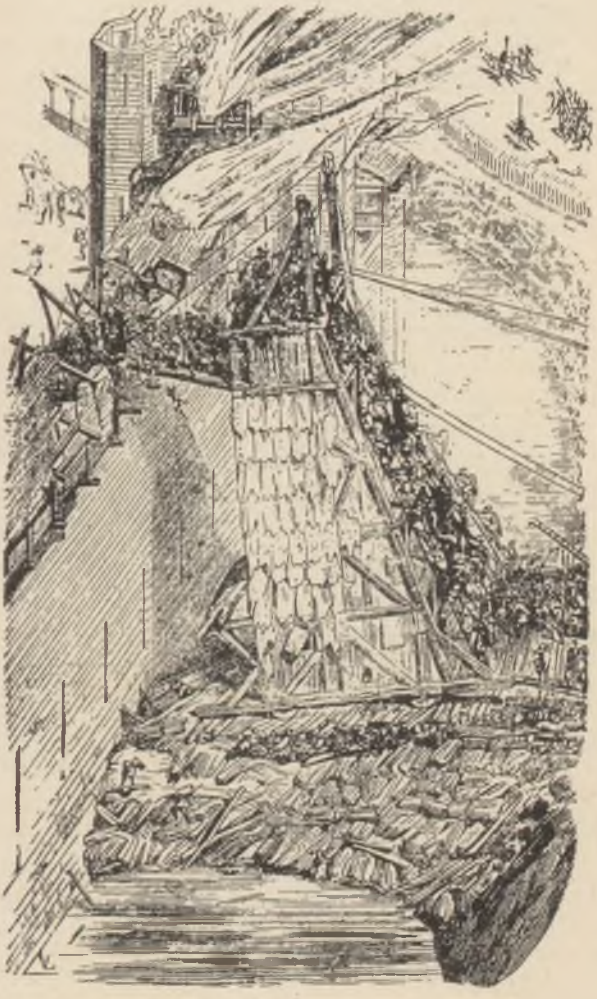
Mindamellett a magyarországi tűzérség középkori szervezetéről vajmi keveset tudunk, jóllehet a XV. század első negyedében valószínűleg belföldön is alkalmazták már az ágyút.[36]

Mátyás király tűzérségéről aránylag kevés műszaki vagy a szervezés körébe vágó adatunk van, s így — kivált az előbbi téren — csak külföld hasonlóságok alapján lehet, némi valószínűséggel, a hazai állapotokra következtetnünk.

Műszaki téren kétségkívül Itáliáé és Franciaországé a vezetőszerep a XV. században. Minthogy pedig Mátyás királyunknak kivált az előbbivel igen szoros összeköttetései voltak, feltehető, hogy az olaszföldön életrekelt újításoknak legalább egy része hozzánk is eljutott s itt meg is honosult.

Elsősorban Velence tábori tűzérségének voltaképpeni megteremtőjére, Colleoni Bartolomeóra, Mátyás király nagy kortársára gondolok. Ez a maga tervei szerint szerkesztett tábori ágyúkat nagy sikerrel alkalmazta az 1467 július 25-én vívott molinellai (másként: riccardinai) csatában, a firenzeiek és a nápolyiak ellen. Hihető, hogy Colleoni rendszere hozzánk is útat talált.[37]

Messzire kalandoznám a tárgytól, ha a XV. század tűzértechnikájának fejlődését tovább fejtegetném, s az akkori cifrábbnál-cifrább nevű sokféle lövőszerszámot is felsorolnám és ismertetném. Így tehát csak annak összefoglalására szorítkozom, hogy a tökéletesedésnek az a foka, amelyet az itáliai és a francia tűzérség a XV. század második felében elért, a kerekestalpra szerelt, vasgolyót lövő, csőcsapos bronzágyú volt. A honvédnyelvben «lövegmozdony» néven szereplő ágyútaligát akkor még sehol se alkalmazták. Eddig, de nem tovább, juthatott volna Mátyás tűzérsége is. A hátultöltéssel főleg Itáliában tett meddő kísérletekről minálunk alkalmasint mitse tudtak.

Középkori vívótorony.

A tűzérségnek, mint önálló fegyvernemnek, észszerű megalapozására Franciaországban történtek az első — VII. Károly (1422—1461) és XI. Lajos király (1461—1483), valamint Richemont és Bureau nevéhez fűződő — sikeres lépések. Bureau szűntette meg a csövek öble terén addig fennállott össze-visszaságot s csak a 2-, 4-, 8-, 16-, 32- és 64-fontosakat tartotta meg.

A XV. század második felében a francia hadsereg tűzérségének ez volt a beosztása:

A nehéz lövőszerszámok az úgynevezett «nagy telepet» («grand parc») alkották. Mai fogalmak szerint tűzértartaléknak mondhatnók. Ez — a fegyvernem többi részétől szervezetileg elválasztva — a tűzérfőparancsnok rendelkezésére állott. Hivatása csaknem kizárólag a várvívás volt, mivel mozgóharcban alig, vagy egyáltalán nem érvényesülhetett. A könnyebbfajta (mondjuk: tábori-) tűzérséget az elővédhez, a derékhadhoz és az utóvédhez osztot-

ták be, olyanformán, hogy ennek a három tagnak parancsnoka, egyúttal a hozzá beosztott s a lovasság és a gyalogság harcát közvetlenül támogató tűzérséggel is rendelkezett. Végül a legkönnyebb fajtájú tűzérség nem alkotott nagyobb egységeket, hanem szét volt osztva a gyalog csapattestekre.

Menetközben a tábori tűzérség az elővéd végén, a derékhad és az utóvéd elején, a nagy telep pedig a derékhad közepén haladt. Harcban az egész tábori tűzérség ugyanabba a vonalba fejlődött; a nagy telep azonban a közép mögött állapodott meg, ahol szükség esetén legfeljebb védőszerepet játszhatott, tehát nem követte nyomon a támadó csapatok mozdulatait.[38]

Mindezt többé-kevésbbé átvette az itáliai államok tűzérsége is. Ottani szoros összeköttetéseinél fogva, legalább is uralkodásának második felében, Mátyásnak is tudnia kellett erről a rendszerről. Más kérdés, hogy valóban alkalmazta-e a maga hadseregében? Erre azonban nem adhatunk megbízható választ.

Annyi kétségtelen, hogy az egykorú kútfőkben nyoma sincs a magyar tűzérség ilyen vagy hasonló tagozásának és taktikájának. De ez nem fontos, mert ugyanígy nem tudnak semmit a másik két fegyvernem taktikájáról se.

Ha bebizonyosodnék, hogy Mátyás vagy egyáltalán nem fogadta be, vagy pedig csak részben követte a francia földről származott s Itálián át hozzá is eljutott példát, úgy annak csak az lehetett az oka, hogy nem várt sokat a tűzérségtől.

De emiatt nem szabad maradisággal vádolnunk a nagy királyt, mert kétségtelen, hogy az akkori idők tábori tűzérségének igen gyakran inkább csak erkölcsi, mint fizikai hatása volt. A fizikai hatás csak akkor volt számottevő, amikor a tűzérség álló vagy csak lassanmozgó, nagy célfelületet adó zárt gyalogtömegekre lőtt.

A gyalogság eleinte semmibe se vette a vele szembeállított tűz- és füstokádó szerszámokat. Később, amikor már okult a maga kárán, a gyors alakzatváltás lehetetlen volta miatt, nem tudott elég hamar kitérni előlük. Viszont az is megtörtént, hogy megriadt tőlük s nem mert támadni, jóllehet a XV. század nehezen kezelhető tűzér lövőszerszámai rendszerint csak egyszer lőhettek azalatt, míg az ellenfél gyalogsága megközelíthette őket.

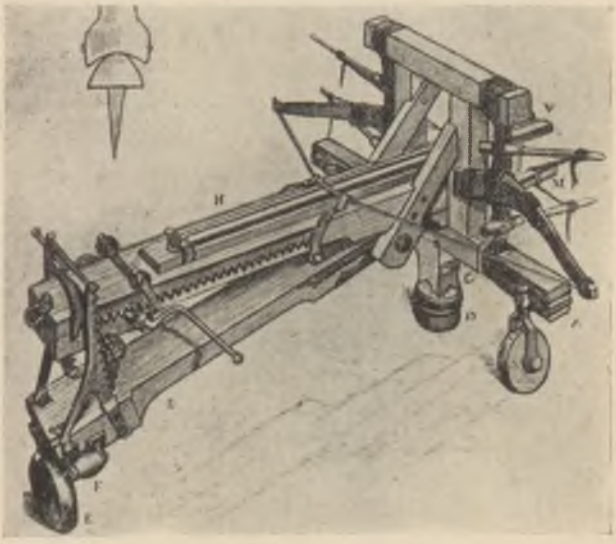
Úgy látszik, hogy Mátyás várharcban se sokra becsülte a tűzérséget. Apósának — a nápolyi királynak — azt írja, hogy véleménye szerint a hajítógépek várostromhoz is alkalmasabbak a lövőszerszámoknál, s hogy egy-egy hajítógép három ágyúval is felér.[39]

A király nézete, legalább is az ő esetében, helytálló lehetett, mert — mindjárt látjuk — szépszámú tökéletlen lövőszerszáma volt, melyeknek legnagyobb része nem vas, hanem kőgolyót lőtt, s így erős várfalak ellen nem bizonyult eléggé hatásosnak. A kőgolyóról a vasgolyóra való áttérés pedig nem volt olyan egyszerű, mint aminőnek látszik. Ugyanis, az aránylag csekély fajsúlyú kőgolyó kilövéséhez gyenge puskaportöltés kellett, s ennek megfelelően méretezték a lövőszerszámok falvastagságát is. Egy ilyen, kőgolyó-

hoz szabott csövet nem lehetett tehát, a széthasadás veszélye nélkül, vasgolyó lövésére felhasználni.

A tűzérség a legdrágább fegyvernem ; ebből következik, hogy a kőgolyót lövő csöveket se dobták el mindjárt, hanem tovább használták, amíg csak lehetett. Így — hogy más példát ne említsek — megmaradtak a két vagy több darabból összetett, rendkívül öblös, kővető ósdi vasbombardák is. Ezek azonban anyaguk silánysága s részeik tökéletlen összeillesztése következtében, a kőgolyót lövő ágyúcsövekhez hasonlóan, szintén csak kicsiny puskaportöltést bírtak el. Nagyságuk tehát nem volt helyes arányban csekély hatásfokukkal.[40]

Ennélfogva érthető, hogy várvíváskor a csak lassacskán kiszoruló középkori hajító- és faltörőgépek is ott állottak mellettük.

Ballista a XV. századból.

Alig lehet kétséges, hogy Mátyás számolt a tűzérségnek egyre fokozódó fontosságával, de merőben téves az az állítás, hogy ennek a fegyvernemnek jelentősége az ő hadseregében sokkal nagyobb volt, mint bárhol másutt.[41]

*

Mátyás király csak lovasságból és gyalogságból alakította állandó zsoldoshadát, de arra nem gondolt, hogy a legkevésbbé rögtönözhető s a legnehezebben mozgósítható szárazföldi tűzérségnek béke idején is legyen valamilyen állandó kerete. Ilyesmi akkor még külföldön se volt.

Ez a harmadik fegyvernem minálunk Magyarországon is, a városokban, főként pedig a felvidéki és az erdélyi városokban keletkezett, s még századok múltával is az ő kötelességük volt, hogy a hadrakelt királyi seregnek tűzért, lövőszerszámot, lőszert, hámoslovat és mindenféle felszerelést adjanak kölcsön.

Az akkori felfogásnak megfelelően, a városok tűzérei se voltak igazi hivatásos katonák, hanem elsősorban mesteremberek, s békés foglalkozásukat csak háború esetén hagyták abba. Ilyen, pattantyús szolgálathoz is értő mesterek egy-egy városban nem sokan voltak s már ez a körülmény is kizárta azt, hogy valamiféle katonai szervezetbe tömörüljenek.[42]

Amennyire a fölötte gyér adatok világánál látható, magának Mátyás királynak is voltak különféle tűzér lövőszerszámai; de ezek béke idején a szertárban pihentek. Bizonyára volt mellettük néhány, jókarban tartásukról gondoskodó mesterember, de a kezelő és a hajtólegénység felfogadása, valamint a lovak beszerzése már csak mozgósítás esetén történt.[43]

Azonban a határőrszolgálatot teljesítő hajóhad tűzérsége béke idején is meg volt szervezve, mert — a törökök minduntalan ismétlődő garázdálkodása miatt — állandóan őrizni kellett a Duna és a Száva vonalát. Baduario jegyzéke szerint,[44] Nándorfehérvár alatt 16 igen nagy gálya horgonyzott, 4—4 darab 100-fontos bombardával. Mindenik bombardához 3 pattantyúsmester tartozott. Ugyancsak Nándorfehérvár alatt 34 hosszúorrú naszád is tartózkodott. Ezeknek orrán egy-egy 40-fontos «cerbottana» állott, amelynek meg nem fejthető magyar neve «esfivize» volt.[45] Ugyanez a jegyzék ezenkívül még 8 nagy bombardát, ugyanannyi hajítógépet[46] és 4 magasbavető bombardát, vagyis mozsarat említ.[47] Volt továbbá a hajóhadnak 20 darab 150-fontos kővető bombardája és más egyéb tűziszerszáma is. A naszádokon, az «esfivize» kezelése végett, 2—2 pattantyúsmester teljesített szolgálatot.[48]

A hajóhad tűzér lövőszerszámainak száma 130-ra, a tűzéreknek ugyanebben a jegyzékben felsorolt (de nem teljes)[49] állománya 260 főre rúgott.

Az akkori lövőszerszámok bonyolódott kezelésével számolva, darabonkint két vagy három pattantyús nagyon kevésnek látszik. Kevés is volt, s ezért kellőszámú kisegítő tűzért osztottak be mellé jük. Ezek a kisegítők a szolgálatnak szakismeretet nem kívánó részét látták el.

Ugyancsak az idézett jegyzékből tudjuk meg, hogy a király hadrakelt szárazföldi seregének 30 darab 100-fontos kővető bombardája, ugyanannyi nagy és hosszú cerbottanája, 72 darab (szekérre rakott) 50-fontos kővető bombardája, 8 faltörő és 10 nagy bombardája volt. Óváry[50] és az ő nyomán Hazai is,[51] ezeket az utóbbiakat «tüzeskövet vetőknek» mondja.[52]

A tűzér lövőszerszámok száma tehát 150; ehhez járul még 8 hadigép. A 30 cerbottánához összesen 24 lövőszeres kordé tartozott, s mindeniküK 44 kőgolyót szállított. Vagyis a cerbottánák golyókészlete 1056 darab volt.

A jegyzék seholse említ vasgolyót. Mindamellett a 150 lövőszerszám között nyolc olyat gyaníthatunk, amely vasgolyót lőtt, tudniillik a nyolc faltörő bombardát. Persze ez is kevés; ezért van mellettük még ugyanannyi hadigép. Hogy hajító- vagy faltörőgép-e, azt a jegyzék nem mondja meg.

Említettem már, hogy a XV. század tábori tűzérségének — legalább is Franciaországban és Itáliában — kerekes talpai voltak. Azt kell hinnünk, hogy ezt a fontos újítást Mátyás is ismerte és be is fogadta. Ugyanis, 1471-ben

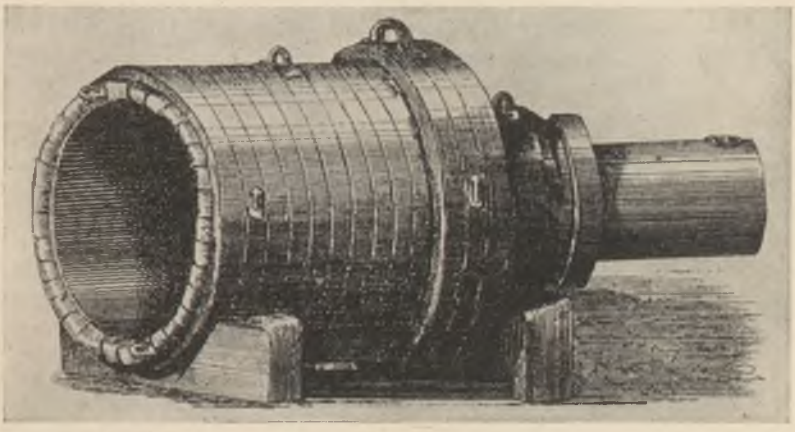
megparancsolja Kassa városának, hogy mire ő odaér, kerekes bombardákkal várják.[53]

Arra, hogy a lövőszerszámok elé hány lovat fogtak, csupán egy adatot találtam. E szerint az 1483 őszén Pozsony felé indított 17 bombarda mindenikét 18 egyformaszínű ló húzta. Kétségtelen, hogy itt a legnehezebb (150-fontos) példányokról van szó.[54]

Azt a keveset, amit Mátyás király tűzérségének alkalmazásáról tudunk, az egyes hadjáratok során mondom el.

*

Mátyásnak nagyszámú olasz hadimérnöke, elsősorban várépítője volt,[55] de műszaki csapatokról vagy éppen «mérnökkarról»[56] mitsem

Bombarda a XV. századból.

tudunk. Ez az utóbbi testület teljesen hiányzott a XV. század hadseregeiből.

Nem szól róla semmiféle tudósítás, hogy a király haderejében valami szekerész-csapatnak mondható alakulás is lett volna. Baduario jegyzéke szerint, 3000 szekér tartozott az 1475-ben hadrakelt sereghez, Bonfini pedig háromszor ennyit látott a bécsújhelyi csapatszemlén.

Kétségtelen, hogy ennyi alkalmatosságnak vezetéséhez embernyi ember, rendbentartásához pedig kellőszámú hozzáértő közeg szükséges. Nem alaptalan tehát az a feltevés, hogy a hadrakelt sereg kötelékében lehetett a szekerész- (mai nyelven : vonat-) csapathoz hasonló szervezet is.

A huszita háborúban — szükségből — olyan nagy fontosságra jutott «szekérvár», Mátyás uralkodása alatt mindegyre veszített korábbi jelentőségéből. Ennek következtében a cseh zsoldosok fejlődésének iránya sem a gyalogság, hanem a nehéz lovasság felé mutat. A gyalog tűzharcot szolgáló

szekerek lassan-lassan ágyúkat hordozókká, vagyis szállítóeszközökké alakulnak át.[57]

*

Sokszor tárgyalt, de semmiképpen se tisztázott — mert nem is tisztázható — kérdés, hogy mekkora volt Mátyás idegen zsoldoshadának állománya s milyen volt ennek, úgyszintén a fegyveres erő többi részének tagozása?

Az első kérdésre adott válaszok között olyat is találunk, amely az állandó zsoldossereg legnagyobb állományát 30,000,[58] sőt 35,000 főre [59] teszi. A valószínűség a mellett szól, hogy legfeljebb 8—10 ezer állandóan szolgáló idegen zsoldossal számolhatunk. Az, hogy esetenkint, átmenetileg több is lehetett, a dolog lényegén mitse változtat.

Az egész haderő tagozódására vonatkozólag Bonfininál azt olvassuk, hogy a magyarok, csehek és rácok seregére oszlott.[60] Mátyás azonban Veronai Gábor püspökhöz intézett s már többször említett levelében, ilyenfajta tagozásról mitse ír, ellenben azt állítja, hogy serege kétféle lovasságból és többféle gyalogságból tevődik össze.[61]

Pontosabb és megbízhatóbb leírások hiányában, le kell mondanunk róla, hogy Mátyás király haderejének tagozását, akár csak megközelítő pontossággal is, meghatározhassuk.

Ugyanezt kell mondanunk Mátyás taktikájáról is. Az a kevés, amit róla tudunk, szintén a Veronai Gábornak szóló levélben olvasható. De ez se nem eléggé részletes, se nem eléggé szabatos ahhoz, hogy minden félreértést kizárva, megismertessen a király harci eljárásával; annál kevésbbé, mert csupán a gyalogságról szól. Ennyi az egész:

A pajzsosok és a páncélosok falat alkotnak s nem mozdulnak a helyükről, ha ott kell is meghalniok. A könnyű gyalogosok, ha célszerűnek látszik, kirontanak; de ha kimerültek, vagy ha nagyobb veszélyt sejtenek, a nehéz fegyverzetűek mögé vonulnak vissza. Erőt és bátorságot gyüjtve, mindaddig ott vesztegelnek, míg csak a jó alkalmat megragadva, újból ki nem törhetnek. Az egész gyalogságot, a puskásokkal együtt, a páncélosok és a pajzsosok állják körül. Az egymáshoz támasztott nagy pajzsok vár képét mutatják s a falakat helyettesítik. Ezektől fedezve harcolnak a könnyű gyalogosok és mindazok, akik a pajzsok övén belül vannak; de kedvező alkalommal kirohannak.

Ebből sehogyan se lehet kiolvasni azt, amit újabb hadtörténetíróink egyik-másika akarna belőle kihüvelyezni, az egyes tagok közötti távolságokat és térközöket is megállapítva.

Sokan a Bonfini leírásából jólismert bécsújhelyi csapatszemle alapján következtetnek Mátyás taktikájára. Azonban ez is eléggé ingatag alap, mert a szóbanforgó esetben csak csapatszemle és díszfelvonulás volt, nem pedig harc. Már pedig a dolog természeténél fogva alig hihető, hogy egy ilyen látványosság pontosan az akkor szokásos harci alakzatban folyt volna le.

II.

MÁTYÁS KIRÁLY, A HADVEZÉR.

Mátyás király stratégiai és taktikai alapelveit, valamint hadvezéri egyéniségét, se Gábor püspöknek szóló leveléből, se egyéb feljegyzésekből nem ismerhetjük meg. Mindezt csak háborúinak története világíthatná meg a maga teljességében. Azonban — mint már az előszóban is említettük — szabatos és szakszerű egykorú leírások hiányában, a király hadviseléséről se tudunk annyit, amennyit tudnunk kellene.

Ha a két Hunyadit — az apát és a fiút — szembeállítjuk egymással, már felületes szemléletre is, nagy különbséget találunk közöttük. Hunyadi János, «az utolsó keresztes lovag», mint azt egy kiváló történettudósunk írta : «a keresztény hitért lelkesülő középkori katonának legnemesebb típusa.»[62]

Mátyás, bárha uralkodásának első évtizedében jobbára atyjának nyomdokán haladt, sokkal világiasabb gondolkodású volt. Az ő eszmevilágában már nem annyira a kereszténység, mint inkább Magyarország védelme jut homloktérbe. De még ebben is nagyon óvatosnak és számítónak mutatkozik, akkor is, amikor a nyugati politika még nem terelte el figyelmének javarészét a teljesen mindvégig el nem hanyagolt déli harctérről.

Mátyás sohase kockáztatott olyan vakmerő s a Balkán-félsziget mélyébe hatoló hadjáratot, aminő például Hunyadi János 1443-, 1444- és 1448-i támadása volt. De abban egyezett atyjával, hogy számos csalódás ellenére is, reménykedett a keresztény fejedelmek összefogásában, mert csakis az ő támogatásukkal vélte lehetőnek a török hatalom megtörését.

Mint majd háborúinak most következő leírásából láthatjuk, a törökkel is csaknem állandóan folyt a harc, de olyan csatákra, aminőket Hunyadi János vívott, egyszer se került a sor. Így hát nincs is semmi alapunk annak elbírálására, vajjon hasonló alkalommal jól megállotta volna-e a helyét Mátyás. Az 1463-i és az 1464-i hadjárat súlypontja a várharcra esett ; nyílt mezőben nem volt nagyobb összecsapás. Az 1475-ben tervezett nagy támadóhadjárat se valósult meg, mert — az időközben megváltozott helyzet következtében — 1476 legelején ez is várvívássá, Szabács ostromává zsugorodott össze.

Az osztrák földön lefolyt hadjáratok is várostromok sorozatából tevődtek össze. Nagyobb csata csak egy volt, de azt se a király vezette.

A hosszantartó cseh háború adott volna ugyan alkalmat sorsdöntő nagy küzdelmekre is, de ezek elől mindkét fél kitért, s így Mátyás itt se mutathatta meg, hogy tud-e nagy csatában nagy hadsereget vezetni.

És mégis ez a cseh háború az, amelynek alapján Mátyás kiváló hadvezetőképességére lehet következtetnünk, mert ebben kitűnően oldotta meg az úgynevezett «kisháború» minden feladatát, annak ellenére, hogy nálánál

erősebb ellenféllel akadt dolga. Minden előnyt azonnal kizsákmányolt s a fenyegető veszedelmet idejekorán és ügyesen ki tudta kerülni.

A XVII. század legnagyobb magyar katonája — Zrínyi Miklós — szintén abban látja Mátyás egyik érdemét, hogy mivel «ebben a hadban néki ereje nem vala . . . soha semmiképpen ki nem hagyá magát venni a mezőre».[63]

Az ellenség folytonos zaklatása, összeköttetéseinek megszakítása vagy legalább fenyegetése, az ellátás megakadályozása, élésszállítmányok, hírszerző és harácsoló különítmények elfogása, a harctér letarolása stb. mind olyan tényezők, amelyek összességükben Mátyás javára hozták meg a döntést, mint azt különösen az úgynevezett boroszlói hadjárat olyan szépen példázza.

Kétségtelen, hogy a király a hadvezetés terén felülmúlta nyugati ellenfeleit s az is bizonyos, hogy mint katona és hadvezér nem csupán a maga országában, hanem külföldön is nagy tekintélyre tett szert.[64]

Ha azt kérdezné valaki, hogy a magyar hadtörténelemnek melyik nagy alakja emlékeztet leginkább Mátyásra, úgy a válasz csak ez lehet : Bethlen Gábor. Bethlen hadjáratait, továbbá számos levelébe foglalt hadviselési elveit behatóan tanulmányozva, közte és Mátyás király között sok hasonlóságot fogunk találhatni.[65]

Mivel Mátyás hadviselése merőben elütött atyjáétól, akitől különben se tanulhatott, felvetődik az a kérdés : hogyan tett szert katonai tudásra? Bizonyos, hogy könyvekből is sokat tanult. Jól ismerte az ókor hadtörténetét s különös elismeréssel nyilatkozott Galeotti előtt az ókor hadvezéreiről, főleg Hannibalról, Nagy Sándorról, Marcellusról, Scipióról és Julius Caesarról. Abban is igaza volt, hogy a középkorban, a lovagi harcmód befogadása és elterjedése folytán, nagyon elhanyatlott a hadvezetés.

Könyvtárában voltak hadtudományi munkák is. Így például Valturiusnak «De Re Militari», Paulus Santinusnak ugyanilyen című, kéziratos munkája, továbbá Alexander Cortesiusnak «Laudes bellicae Mathiae» című kézirata. De ezeken kívül — Galeotti állítása szerint — forgatta Julius Frontinusnak «Stratagemata» és Flavius Vegetius Renatusnak «De Re Militari» című, 1487-ben nyomtatásban is megjelent művét.[66]

Itt kell megemlítenünk, hogy állítólag volt Mátyásnak egy találmánya is, még pedig a hadihajók kikötőhelye elé rögtönzött, megerősített hídfőállás. Baduario írja, hogy a partot ért hajóhad védelmére cölöpökből, láncokból és deszkákból akkora «várat» állítanak össze, hogy az 7—8 ezer embert és sok mindenféle lövőszerszámot, többek között 40 «esfivizét» fogadhasson magába. Ezt a hídfőállást árok is körülfogja. A víz felől pedig egymáshoz láncolt 16 hajó pajzsként fedezi a többi folyami alkalmatosságot. Vajjon csakugyan Mátyás eszméje volt-e, avagy mástól kölcsönözte? Nem dönthetjük el. Annyi azonban kétségtelen, hogy már a rómaiaknak is voltak ilyenféle, «castra navalia» néven ismert, rögtönzött védőműveik, a kikötött hajóhad oltalmára. A különbség csak az, hogy a rómaiak a partrahúzott hajókat vették körül «vallum»-mal.[67]

Most pedig vegyük sorra Mátyás háborúit, s közülök legelőször a magyar Felvidéken, az ott befészkelődött cseh rablócsapatok ellen, 1458-ban kezdődött hadműveleteket. Röviden végzünk velük, mert taktikai, vagy stratégiai szempontból egyáltalán nem tanulságosak. De mindamellett fontosak, mert a felvidéki cseh uralom megtörése az a határkő, amelytől Mátyás idegen zsoldosseregének — a későbbi fekete seregnek — állandósulását és megszilárdulását számíthatjuk.

MÁTYÁS KIRÁLY HADJÁRATAI A FELVIDÉKI CSEHEK ELLEN.

Hunyadi Mátyást 1458 január 24-én kiáltották ki királlyá. A fiatal uralkodó már Magyarországba való hazatérése közben egyeséget kötött az államban államot alkotni akaró Giskra Jánossal, a Felvidéken garázdálkodó csehek fejével. Azonban Giskrának akkor történt meghódolása nem volt őszinte. Mihelyt tehette, kibúvót keresett és talált is. Azt állította, hogy magyar részről nem hajtották végre becsületesen a Strassnitzban kötött szerződés határozatait. Ennek ürügyével 1458 márciusának második felében Lengyelországba távozott s felajánlotta a magyar koronát Kázmér királynak.

A veszélyesre fordult helyzet haladéktalan cselekvést kívánt. Mátyás, bárha nem volt együtt annyi ereje, amennyi a siker gyors kivívásához és biztosításához kellett volna, fegyvert fogott.[68] Rozgonyi Sebestyén főlovászmestert állította a felült hadak élére s Héderváry László egri püspököt és Magyar Balázst is mellé adva, április 11-én a Felvidékre indította.[69]

Rozgonyi előbb Gömör- és Borsod-megyében csinált rendet, miközben a csehek egyik vezérét, Valgata Mártont, kétszázadmagával foglyul ejtette.[70] Giskra azonban nem volt ott, mert nemcsak akkor, hanem még a következő év elején is Lengyelországban időzött; de Kázmér királlyal nem tudott dűlőre jutni.

Rozgonyi a Hernád völgyén Kassa felé hatolva, kiverte a mislei prépostság épületeiben megszállott cseh rablókat, azután pedig a Zemplén-megyében pusztító két cseh vezér: Talafusz János és Axamit Péter ellen indult. A Bodrogközben megverte őket s csakhamar felszabadította az immár 18 év óta cseh kézen levő Sárospatakot is. Ebben a harcban, hatszázadmagával Axamit is elesett.[71]

Június 1-én felszabadult Jászó, ahol egy Uderski nevű lengyel rablóvezér ült, s a hónap utolsó napjaiban Rimaszécs is.[72] Jászóról Eperjesre ment Rozgonyi, de Talafuszt hiába ostromolta Sáros várában.

A hadjáratot most már nem lehetett tovább folytatni, mert a fenyegető török veszedelem másfelé szólította a király hadait. Mátyás tehát kénytelen volt szeptember 29-ig tartó fegyverszünetet kötni a csehekkel.[73]

1459 elején súlyos belső zavarok törtek ki Magyarországon. Garai László, pártütő híveivel együtt, III. Frigyes római-német császárt hívta meg a magyar

trónra. Giskra egy követ fújt a hűtlenekkel s mikor ezek Bécsújhelyben Frigyest királlyá kiáltották ki: Talafuszt, Kniezicset és Radkovi Pétert újból támadásra indította.

Mátyás Szentmartoni Nagy Simont küldötte a pártütők ellen.[74] Ez, miután végzett velük, a csehek ellen fordult, de hadjáratának részleteit nem ismerjük. A harcnak az október 16-áig tartott fegyverszünet vetett egyelőre véget, ámde az akkor megújult háborúság a télbe is belenyúlt.

Giskra — úgy látszik — nem nagyon bízott a csehek ellenállásának sikerében, mert 1460 elején ismét megpróbált egyezkedni. De hiába, mert a megkezdett tárgyalások csakhamar kátyúba jutottak s az újból fellángoló rablóhadjárat során, Pest közelébe is eljutottak a csehek. Most maga a király állott a hadak élére s június 21-én Patát, augusztus 22-én Sajónémetit, majd október 1-én Serkét is visszafoglalta a csehektől.[75]

Mátyás a hadjárat további folyamán Kassára ment,[76] miközben a Szepességen és Sáros-megyében tovább folyt a harc. November közepén ugyanis megszakadtak a Mátyás és Podjebrad György cseh király között megindult s Giskra ügyével is kapcsolatos tárgyalások, s ennek következtében most már a csehek lengyel fölkelőket is megnyertek ügyüknek.

Nagyobbára várharcról lévén szó, az 1461-be is átnyúló hadjárat nagyon hosszúnak ígérkezett. Mátyás ismét kezébe vette a gyeplőt s július 4-én Hatvanba, 20-án pedig Szikszóra ment. Ekkorára már magyar kézre jutott Giskra fő támaszpontja — Sáros vára — majd csakhamar Újvár is. A Szepességen nem állott még helyre a rend, mert ott tovább garázdálkodtak a Szepesvárára és Richnóra támaszkodó csehek.

A döntő fordulat 1462-ben állott be, amidőn a Mátyás és Frigyes között április 3-án kötött bécsújhelyi szerződés Giskrának is megadta azt a lehetőséget, hogy végre komolyan kibéküljön a királlyal. Mátyás teljesítette a kívánt feltételeket, Giskra pedig 1468 vége és 1471 eleje között bekövetkezett haláláig[77] híven szolgálta őt. Ezzel a felvidéki cseh mozgalom elveszítette méregfogát, bárha kisebb harcok itt-ott még ezután is voltak.

Így 1462 tavaszán az a hír jött, hogy a cseh rablók újra összeverődtek Liptó-, Zólyom- és Turóc-megyében s onnan a Szepességet készülnek megtámadni. Végül is nem oda, hanem Árva-megyébe törtek be.[78]

A következő évben, augusztus 31-én, Szakolcát támadták meg, de véres fejjel kellett onnan eltakarodniok.[79]

Komolyabb baj történt 1466 elején.[80] Ekkor ugyanis Svehla János morva és osztrák rablócsapatokkal tört az országba. Elfoglalta a nyitramegyei Kosztolány várát s onnan a Nyitra és a Vág völgyét, sőt Nagyszombat és Pozsony környékét is zaklatta. Az év vége felé maga a király is hadbaszállott; 1467 január 1-én már Kosztolány alatt állott,[81] s körülzárta a várat.

A csakhamar beállott éhinség alkudozásra kényszerítette Svehlát; de Mátyás nem állott szóba vele. Svehla egy alkalmas pillanatban, a várőrség egy részével kiszökött. Azonban Mátyás utána szalasztott lovassága Csejthénél

utólérte, megtámadta s a küzdelem után életben maradottakkal együtt, visszahurcolta a királyhoz. Mátyás ezúttal nem ismert irgalmat : Svehlát 150 társával együtt felköttette. Erre a várban maradt védőcsapat kegyelmet kért s Mátyás életben is hagyta.[82]

Az állítólag 300 főnyi foglyot a budavári Csonka-toronyba zártak, de Czobor Mihály várnagy csapatonkint a Dunába fojttatta őket.[83] Svehlának ez a siralmas véget ért rablókalandja volt a magyarországi cseh-huszita harcok utolsó felvonása.

TÖRÖK HÁBORÚK.

Mielőtt ezeknek a negyedszázadra nyúlt küzdelmeknek tárgyalásába fognánk, nyomatékosan kell hangoztatnunk, hogy Mátyás korának török háborúit legnagyobb részben a magyar hadszervezet régi, még pedig az akkori viszonyokhoz képest nagyszámban alkalmazott összetevői vívták. Csak később, a cseh és az osztrák földön folyt háborúság idején és színhelyén, tolódott át a súlypont a kisebbszámú, de szilárdabb foglalatú zsoldos csapatokra.

Iskolakönyvekben, sőt szakszerű hadtörténelmi munkákban is azt olvashatjuk, hogy Mátyás király első török háborúja 1463-ban volt,[84] holott első hadivállalata nem akkor, hanem 1458-ban zajlott le. Ámde a róla szóló adatok — bár hitelesek — annyira töredékesek és hézagosak, hogy lehetetlen a hadműveletek egybefüggő menetét összeróni belőlük.

Spalato városa már 1458 február 22-én értesítette egyik követét a megtörtént magyar királyválasztásról, és arról is, hogy Szilágyi Mihály nagy haddal indult dél felé s máris elfoglalta Szendrő várát. De arról nem szól ez a levél, hogy a hadrakelésnek mi lehetett az igazi oka.

Április 24-én úgy tudták Budán, hogy a szultán megindult Nándorfehérvár, vagy Szendrő irányában. Ugyanakkor Szilágyi, 8000 főnyi haddal Nándorfehérvárott tartózkodott s átvette a rác despotától Kevevárát, Galambócot és Lászlóvárát.

Május első felében a törökök megtámadták Galambóc várát, de nem boldogultak vele ; onnan a Nándorfehérvártól délnyugatra eső Ostroica (Ostruznica) alá vonultak, s egyik pasájuk több várat elfoglalt Rácországban. Híre járt továbbá annak is, hogy több török bég hajórajjal indul Viddinből a Dunán felfelé.

Azonban, valami eddig ki nem derített oknál fogva, hosszabb szünet állott be a hadműveletekben. Maga a szultán, bizonyára nem komoly ok nélkül, Görögországban táborozott. De a fiatal király nem bízott benne, hogy most már nyugton lehet a töröktől. Ennek tulajdonítható, hogy augusztus végén maga is táborba szállott s a hadak gyülekezőhelyéül Szegedet jelölte ki.

Szeptember közepén vagy második felében már valami nagyobb harcnak kellett lennie, valahol a Száva mentén, pontosabban meg nem határozható helyen. Az erről szóló jelentés szerint, a törökök nagy veszteséget szen-

vedtek a folyón történt átkelés közben. A király ugyanakkor a Duna mentén, de szintén ismeretlen helyen állott s elrendelte Mitrovica várának megerősítését. A pápai követ a Futaknál gyülekezett kereszteshaddal a király seregéhez csatlakozott s október első napjaiban Nándorfehérvár felé indult az egész haderő.

A szultán neszét vette Mátyás hadrakészülésének. Az élés hiánya és a sok betegség következtében erősen megfogyatkozott hadával még október elején Üszkübbe érkezett, s a görögországi hosszas harcokban megviselt ruméliai hadtestet is magához rendelte.

A király még november utolsó harmadában is Nándorfehérvár előtt állott. De kenyértörésre nem került a sor. Elcsendesült minden, s amennyire a szűkszavú tudósításokból kitűnik, a már említett szeptemberi ütközeten s Galambóc eredménytelen megtámadásán kívül, fontosabb hadiesemény nem volt.[85]

1459 márciusában Rácország északi felébe hatolt egy török sereg, s onnan Szlavoniába készült betörni. De a várt összeütközés elmaradt.[86]

Komolyabb volt a helyzet 1460-ban, mert Rácország török helytartója, Nazul bég, május 6-án megtámadta Nándorfehérvárat, azonban reggeltől délig tartó kemény harc után, kénytelen volt dolgavégezetlenül elvonulni. A nyár folyamán sikerült a törököknek Kevevárát elfoglalniok,[87] majd 1461-ben török földön harcolnak a magyarok s a következő év se mult el békességben. A török sereg ugyanis, — a szultán vezetése alatt — Oláhországba rontott ; Mátyás, hogy a Magyarországot is fenyegető veszélynek elejét vegye, március 14-én Szegeden vonta össze hadait. Szerencsére a szultán támadása az oláhországi hegyek között kátyúba jutott s így a király fegyveres beavatkozása is elmaradt.[88]

Mindezeknél súlyosabb természetű volt az 1463—64-i háború, voltaképpen csak folytatása az 1458-ban kezdődő s kisebb-nagyobb megszakításokkal továbbtartó, hol könnyebb, hol komolyabb harcoknak.

Az 1463-i hadjárat közvetlen oka II. Mohammed szultán boszniai betörése volt. Mind Mátyást, mind a vele szövetkezett velencei köztársaságot meglepte ez a váratlan esemény. A király nagyon jól tudta, mennyire fontos a szorosanvett Magyarország védelmének szempontjából, hogy a Szávától délre is legyen valami melléktartománya, amely elválasztja az annyira veszedelmessé vált ellenségtől. Mátyás maga mondotta, hogy életének egyik főfeladata Nándorfehérvár és Jajca megtartása, mert az egyik Magyarország, a másik a tengermellék felé zárja el az útat.

A király április elején megtudta, hogy a szultán nagy sereget gyüjtött össze Szófiában s onnan vagy Nándorfehérvár, vagy az Alduna felé készül nyomulni.[89] Ezért már április 14-én utasította Pozsony városát, hogy a kezeügyében levő hajókat, a révszolgálatot ellátók kivételével, azonnal indítsa lefelé a Dunán. Majd 24-én Bácsra rendelte Töttös Lászlót, hogy ott minden hadával a királyi sereghez csatlakozzék.[90]

A mindig nehezen mozgósítható s ennélfogva csak lassan gyülekező királyi hadak június 1. és 28. között Futak környékén táboroztak ; de ezalatt máris megtörtént a jóval fürgébb törökök boszniai támadása. A magyar hírszerző-szolgálat, mint már Hunyadi János hadjárataiban is annyiszor, ezúttal is csődöt mondott. Ali szandzsákbégnek Szendrő közelében felvonult kisebb hada megtévesztette Mátyás hírszerzőit, úgyhogy ezek az Alduna vonalára irányuló török főtámadásról értesítették urukat. Ali kétségtelenül nagyon ügyesen oldotta meg a reáváró feladatot, mert még Mátyás felvonulása előtt, egyízben a temesi végekbe, kétízben pedig a Szerémségbe tört, s bárha ezek

Mátyás király déli hadjáratainak színhelye.

a támadások kudarccal végződtek is, elérték céljukat, mert elterelték a király figyelmét Boszniáról.

Mátyás átkelt a Dunán, szétverte a Szendrő felé visszahúzódó török csapatokat, azután pedig — szeptember elején — Nándorfehérvárra tette át főhadiszállását. A szultán e közben végzett Boszniával és Jajcával s Novi-Bazaron és Üszkübön át hazafelé indult.[91]

A törökök boszniai támadása, amennyire a nagyon hiányos és időrendbe alig-alig szedhető adatokból megállapítható, már 1463 május 19. és 21. között megkezdődött. Ekkor esett el Bobovác, Tomasevics István király mentsvára. Május 24. táján Jajcánál volt a török, ahonnan István Kljucs várába futott s pár nap mulva foglyul is esett. Június első felében kivégeztette a szultán.

Mátyás, az imént említett oknál fogva, már csak későn értesült a boszniai veszedelemről. Úgy látta, hogy az Alduna és a Száva vonalának biztosítása végett le kell a szultánnal számolnia, bárha nagy sereget nem is tud egy helyen összevonni. Állandó hada nem volt több 2000 lovasnál és 5000 gyalogosnál. Ehhez járultak még a főurak és főpapok bandériumai, továbbá a sebtében fogadott végbeli zsoldosok. A különféleképpen valló források kellően nem ellenőrizhető adatai szerint, a király seregének állománya 16 és 26 ezer fő között ingadozik.[92]

Mátyás — bizonyára a hadkiegészítés körül mutatkozó nehézségek miatt — csak október elején indult el Gradiskáról, Dengelegi Pongrácz Jánost hagyva ott hátvédül.[93]

Gradiskától Banja-Lukáig könnyű volt az út. De már az utóbbi hely és Jajca között, az ottani szűk völgysikátorokat eltorlaszolta Jajca török őrsége. Banja-Lukától kezdve, állítólag három út közül kellett Mátyásnak választania. Az egyik — a legkeletibb — a Vrbanja völgyén felfelé, Celinacon és Kotoron át Szkender-Vakufba, majd onnan részint az Ugar, részint a Vrbas völgyén, Jajcához vitt. A másik, mintegy 72 kilométer hosszú út, a Vrbas nehezen járható, de könnyen védhető szorosán haladva érte el Jajcát. Ez volt a legrövidebb, de egyszersmind a legveszedelmesebb is. Végül a harmadik, Szitnicán, Varcar-Vakufon és Borcin át vitt Jajca felé.

Arról, hogy Mátyás hány menetoszlopban és milyen beosztással haladt előre, nem szól megbízható adat. Nem ismervén még csak megközelítőleg se az akkori útviszonyokat, csak bizonytalan tapogatódzásra kényszerülnénk, ha ennek a kérdésnek behatóbb fejtegetésébe akarnánk bocsátkozni.[94]

Mátyást erre a hadjáratra többek között elkísérte Váradi István kalocsai érsek, Vitéz János váradi és Csezmicei János pécsi püspök, Guti Országh Mihály nádor, Újlaki Miklós erdélyi vajda, Zápolyai Imre kincstartó, Frangepán István horvát bán, Frangepán Márton, Dengelegi Pongrácz András, Vitovec János szlavon bán, Drágffy Bertalan, Kállay Pál, Parlagi György és alkalmasint Vingárti Mátyás is. Az ágyúk és ostromgépek parancsnoka Berendi Back Gáspár csanádi pap, később szepesi prépost volt.[95]

*

Jajca erődítményei a meredek hegyen trónoló fellegvárból s a várost körülvevő védővonalból állottak. A fellegvárat 1391 és 1404 között Hervoja építtette dalmát mesterekkel.[96]

Bár többször megújították, nagyjában megmaradt eredeti formájában. A törökök, attól fogva, hogy végleg az ő kezükbe került, itt is csak a károk kijavítására szorítkoztak, a nélkül, hogy a főgátat a kor követelményeinek megfelelően átalakították volna. A város falai régen eltűntek s a fellegvárról se maradt fenn egykorú, vagy legalább közel egykorú leírás. Valószínűleg nem is készült soha.[97]

Annyi bizonyos, hogy XV. századi vélemény szerint, erős vár lehetett Jajca. De az emberkéz munkájánál talán még jobban védte maga a természet, mert legalább is arról az oldalról, ahol a Vrbas és a Pliva összefolyik a város alatt, alig lehetett megközelíteni.

*

A királyi sereg valószínűleg október 7. vagy 8. táján érhetett Jajca alá s négy nap mulva már sikerült a várost hatalmába ejtenie. A fellegvár lövetése — különféle feljegyzések és számítások szerint — október 12. és 30. között kezdődött. Az ostromló sereg elhelyezkedését, főként pedig az ágyúk és a hajítógépek állásait, az akkori helyi viszonyok ismeretének teljes hiányában, ma már hozzávetőleg se lehet megállapítani. Merőben ismeretlen a lövőszerszámok és az egyéb hadigépek száma is. A király tüzérségéről szóló fejezetben mondottak alapján tudjuk, hogy Mátyásnak nagyon kevés vasgolyót lövő ágyúja volt. Már pedig kétségtelen, hogy szilárdan épült várfalak ellen csak ezeknek lehetett volna gyorsabb hatása.

Azt se tudjuk, hogy a fellegvár ostromának kezdete és vége között mikor és mi történt, pedig bizonyára lehettek feljegyzésreméltó mozzanatai a hosszas vívásnak.

Az ostromzár nem volt kezdettől fogva teljes, mert a törökök a déli oldalon, a Vrbas és a Pliva egybefolyásának táját jósokáig a kezükben tartották s csak november vége felé ürítették ki, amikor megérkezett Vukcsics István szentszávai herceg, László nevű fiával együtt, s erről az oldalról is körülzárta Jajcát.

A nem nagy terjedelmű fellegvárban, a voltaképpeni védőkön kívül, a városból odamenekült nagyszámú asszony és gyereknép zsúfolódott össze s így az ostrom végén már nagyon érezhető volt a víz és az élés hiánya. A király bizonyára megtudta a várbeli súlyos állapotokat, s talán úgy látta, hogy a védővonal is meggyengült már valamennyire. Ennélfogva december 26-ra általános rohamot rendelt. De végre már nem hajtották, noha minden előkészületet megtettek. A törökök ugyanis neszét vették a küszöbön álló döntő támadásnak s belátták a további ellenállás hiábavaló voltát.

December 25-én hadikövetek jelentkeztek Mátyás táborában s felajánlották a várat. Az alku azonnal megtörtént s egy magyar csapat még akkor éjjel megszállotta a fellegvárat. Másnap a török lakosság elvonult ; a 430 főre olvadt őrség legnagyobb része, Jusszuf várparancsnokkal együtt, magyar szolgálatba szegődött.[98]

Mialatt az ostrom tartott, állítólag 50—60 apró-cseprő váracs és őrtorony jutott — részint erőszak, részint önkéntes megadás útján — a magyarok kezébe. Mátyás Hidvégi Székely Jánost tette Jajca parancsnokává, azután pedig visszatért Budára.

*

Mátyás meg volt győződve róla, hogy a szultán nem fog egyszerűen napirendre térni Jajcának és kerületének eleste fölött. Ezért nem csupán a maga haderejének újabb mozgósítására gondolt, hanem a többi középeurópai hatalomtól is segítséget kért.

A király készülődése ezúttal is sokáig tartott, még pedig nem csupán a hadak fogadásával és szervezésével járó számtalan nehézség miatt, hanem azért is, mert a kért és várt külföldi pénz nagyon lassan gyűlt össze.

II. Pius pápa, bárha már beteg volt, 1464 június 15-én Anconába érkezett. Ott akkorára már sok keresztes gyülekezett, de nem volt se elég pénz, se elég hajó, úgyhogy a pápa nem tehetett mást, mint hogy szélnek eresztette a kereszteshad legnagyobb részét. Annak a kevésnek, ami még ott maradt, Cristoforo Moro velencei doge augusztus 12-én érkezett 20 gályáján, Ragusába kellett volna átkelnie. Két nap múlva meghalt a pápa, mire a keresztesek szétoszlottak, a velencei hajóhad pedig hazatért.[99]

Mátyás a nyár folyamán állítólag 8000 lovasból és 14,000 gyalogosból álló hadat egyesített. De a török ezúttal is megelőzte. Még mielőtt a magyar sereg megindulhatott volna, megjött a riasztó hír: a török máris elözönlötte Boszniát s július 12-én ostromolni kezdette Jajcát.[100]

Nem is sejtjük, mi volt a király hadműveleti terve. A legtermészetesebb gondolat az lett volna, hogy Jajca felmentésére siessen, annál is inkább, mert — mint már hallottuk — nagyon fontosnak tudta ezt a várat. Ő azonban, a helyett, hogy a legrövidebb úton Jajcát igyekezett volna elérni, augusztus 14-én még csak Futakig jutott s ott — De Collis velencei követ jelentése szerint[101] — megosztotta időközben 17,00 lovasra, 6000 gyalgosra és 7000 keresztesre,[102] vagyis mindössze 30 ezer főre szaporodott seregét. Ebből 20 ezer főt Boszniába küldött, ő maga pedig a többivel Szendrő felé indult.[103]

Csakúgy, mint az 1463-i hadjáratnál láttuk, ennél se lehet az események pontos időrendi összefüggését megállapítanunk. Mátyás szeptember legelején már tudta, hogy a szultán abbahagyta az eredménytelen ostromot s elvonult Jajca alól. Ennek felmentése tehát tárgytalanná vált, de nem valósult meg a Szendrő ellen tervezett mozdulat se. A király Jajcának július 12-től augusztus 23-ig tartó ostroma alatt, a Diakovártól északnyugatra eső Gorjanig jutott.

Máig se lehet bizonyosan tudni, miért hagyta abba a szultán Jajcának nagy erővel megindított s mindössze 41 napig tartott vívását, holott kétségtelen, hogy a török ágyúk és ostromgépek, úgyszintén az aknák is, nagy pusztítást vittek véghez a vár falaiban.[104] Az utolsó nagy lövetés augusztus 22-én délben kezdődött s másnap délig tartott, de rohamra nem került a sor.[105] A török sereg egyszerre csak felszedte a sátorfáját s dolgavégezetlenül elvonult. Eltakarodása olyan gyorsan történt, hogy ágyúit se tudta már magával vinni. Egyik részüket állásukban hagyta, másik részüket a Pliva zuhatagába dobatta.[106]

Talán Mátyás közeledéséről kapott valami álhírt a szultán, vagy talán a csapatok fegyelme bomlott meg? Erre a kérdésre a török történetírók se válaszolnak, holott nekik tudniok kellett volna.[107]

Magyarok és törökök harca.

Osztrovicai Konstantin török krónikájában azt olvassuk, hogy a szultáni zászló már megjelent a város falán, amikor az egyik védő birokra kelt a zászlót kitűző törökkel ; de mindketten lezuhantak és szörnyethaltak. Mikor a szultán ezt a vitézséget látta s meggyőződött a vár bevehetetlenségéről, ágyúit a Vrbas-folyóba vettette, közel a városhoz, egy zuhatag alatt.[108] A Dugovics

Titusz-féle esetnek ez a másolata igaz lehet, de a vár sorsára nem lehetett döntő.[109]

Mivel Jajca szerencsésen megszabadult az ostromtól, Szendrő megtámadása pedig ezúttal is elmaradt, a király a drinamenti s a folyó torkolatától 74 kilométernyire levő Zvornik várának megvívására indult. Ez a vár nem csupán a Drina völgyén uralkodott, hanem a D. Tuzla felé vivő útat is elzárta, azonkívül pedig a sreberniki ezüstbányákat is biztosította. Fontossága tehát kétségtelen volt. A körfalakkal védett várost tornyos fal kapcsolta a Velavnik ormán álló s az akkori viszonyokhoz képest erősnek mondható várhoz.[110]

A magyar hadműveletek ezúttal is nagyon lassan indultak meg. Beköszöntött az ősz s a király főhadiszállása még október 8-án is a szávaparti Rácsánál volt. Fővezérként a Jajcáról visszatért Zápolyai Imre szerepelt; Jajcán pedig Rozgonyi János és Laki Thúz János maradt.

Úgy látszik, hogy a Száván való átkelés fennakadás és ellenállás nélkül ment végbe s ennek folytán a magyar sereg október 14-én már Zvornik alatt állott; de tűzérség nélkül, vagyis a várral szemben tehetetlenül, mert az ostromló lövőszerszámok és ostromgépek szállítása sokáig tartott. Ezeket ugyanis dereglyére rakták, s úgy vontatták a Drinán felfelé. A folyó torkolatánál Váradi István kalocsai érsek csapatai maradtak hátvédül.[111] A Rácországba vivő útat pedig magyar és oláh gyalogsággal szállatta meg Mátyás, nehogy abból az irányból valami kellemetlen meglepetés érhesse.

Az 1464-i hadjárat kettős sikertelenség volt: Jajcánál a szultán, Zvorniknál a király vallott kudarcot. Az utóbbiról Zsigmond szentgyörgyi és bazini gróf szól legbővebben, Mylani Metzch Konrádnak szóló levelében, 1464 december 15-én, tehát az esemény közvetlen hatása alatt.[112]

Ő úgy adja elő a dolgot, hogy a beállott őszi esők és zivatarok következtében, az útak feneketlenné váltak s e miatt a magyar sereg ellátása is fennakadt.[113] A király tehát, hogy gyorsan végezzen, elrendelte a vár megrohanását. Ámde a Mikhál-oglu Iszkender bég parancsnoksága alatt álló 500 főnyi várőrség vitézül tartotta magát,[114] s a támadást visszaverte. A rohamcsapatból sokan kaptak lövést vagy leestek a falról, de a főbbek közül senki se pusztult el.[115]

Nemsokára megjött a tél is. A magyarok, a török történetírók egybehangzó leírása szerint, földbevájt gödrökben laktak s nagyon sokat szenvedtek a hidegtől.[116]

Zsigmond gróf leveléből az is kitűnik, hogy Mátyás a könnyebbfajtájú lövőszerszámokat felhúzatta a lejtőkre, a nagyobbakat azonban a völgyben hagyta, alkalmasint azért, mert lehetetlen volt magasabb állásba vontatni őket. A magyar tűzérség — a gróf leírása szerint — különösen a fellegvár egyik tornyát lövette nagyon hevesen. Valószínűleg az öregtorony lehetett. Tíz-tizenkét török állott egyszerre a toronyterraszon. Az ágyúgolyóktól eltalálva, zsák módjára hullottak le, de mire a lövés füstje eloszlott, újab-

bak állottak az elesettek helyére, se ágyúlövésre, se számszeríjra nem hederítve.

Meddő próbálkozás volna annak találgatása, hogy mi volt az a közvetlen ok, amely Mátyás királyt Zvornik ostromának abbahagyására és a visszavonulásra késztette? Zsigmond szentgyörgyi és bazini gróf csak az ellátás nehézségeiről s a zord időjárás okozta bajokról szól, továbbá arról, hogy a magasabb állásban levő lövőszerszámokat ott kellett hagyni, mert — mint erős túlzással írja — 400 ló se tudott volna egy-egy ágyúszekeret a hegyről levontatni.[117]

Mások a nagyvezir felmentőhadának közeledéséről, a fegyelem gyanítható meglazulásáról és «más fontos okról» tudnak.[118] Lehet, hogy valamennyi oknak együttes hatása alatt rendelte el a király a sok nehézséggel járó visszavonulást, a november 12.-ét követő valamelyik napon.

A csapatok a szó szoros értelmében az úti latyakba süllyedtek s amit jövet egy nap alatt jártak meg, ahhoz most három nap kellett. A megmentett lövőszerszámokat dereglyére rakták s úgy úsztatták le a Drinán.[119] A visszavonulást a törökök is zavarták, ha nem is olyan mértékben, mint azt történetíróik állítják.[120]

A hadjárat tehát el nem tagadható kudarccal végződött. Egyetlen kézzelfogható eredménye a sreberniki várnak Zvornik ostroma közben történt elfoglalása és környékének elpusztítása volt.[121]

Az 1464-i hadjárattal nem lett vége a Mátyás király uralkodása alatt vívott magyar-török harcoknak.

A király a következő év novemberének első napjaiban ismét a Száva partján táborozott, mert Mohammed szultán nagy sereget gyüjtött össze Rácországban s félős volt, hogy Magyarország területére hatol. De az Ázsiában időközben kiújult zavarok visszatérésre bírták. Egy évvel később, oláh földről, Szeben megyébe készültek berontani a törökök. Szerencsére ez a vihar is elhúzódott, még mielőtt kitört volna.

*

Bár nem a törökök elleni hadjárat volt, itt kell — időrendi szempontból — közbeszúrnunk az 1467-i, csaknem vereséggel végződött moldvaországi hadműveletet történetét. Ez az Erdélyben kitört pártütés leverése után kezdődött, még pedig azért, mert a kétkulacsos Bogdanovics István vajda titkon egy gyékényen árult az erdélyi lázadókkal, s mellesleg a törökökkel és a lengyelekkel is cimboráskodott.

Erről a rövid hadjáratról is merőben ellentétes adataink vannak, s még azt se mondhatjuk meg, hogy Moldvaországnak melyik táján zajlott le. A királyi sereg egyik feltevés szerint a Gyimesi- és az Ojtozi-szoroson,[122] a másik szerint vagy a Radnai- vagy a Borgói-szoroson hatolt be az ellenség földjére.[123]

Annyi bizonyos, hogy a magyarok többízben megütköztek az oláhokkal, s hogy ezekben a harcokban Bánfi Miklós, Csupor Miklós, Kinizsi Pál és Váncfalvi Korog hősiesen viselkedett.[124]

De a hadműveleti vonal s az egyes ütközetek színhelye ismeretlen. A csaknem végzetessé vált utolsó harc némelyek szerint egy «Bánya» nevű városban, mások szerint a most Bukovinához tartozó Suczavában folyt le.[125]

A Mátyás elől hátráló ravasz vajda békeajánlatot tett, de valójában rajtaütésen törte a fejét. Megismétlődött az 1330-i, az 1369-i és az 1395-i eset. Mint már annyiszor történt, az óvatosságról teljesen megfeledkezett magyar csapatok, álomtól és bortól ittasan tanyáztak egy csupa fából épült városban. Az oláhok ezt a vétkes vigyázatlanságot kiaknázva, december 15-én éjjel több helyen felgyujtották a várost, azután pedig az ebből támadt fejetlenséget és zűrzavart felhasználva, mindenfelől megtámadták az álmukból felocsudott magyarokat. Négy óra hosszáig tartott a vad kézitusa, míg végre nagynehezen sikerült az oláhokat visszaverni. Maga a küzdelembe keveredett király is életveszélyben forgott. A neki szánt kardcsapásokat Bánfi Miklós fogta fel, de egy lándzsadöfés a karját, egy nyíl a vállát mégis eltalálta.[126]

Mátyás — nem tudni mi okból — nem folytatta tovább a hadjáratot, s a nélkül, hogy az árulást megtorolta volna, visszatért Erdélybe.

*

1474 júniusának elején fontos levelet kapott Mátyás. Ebben Uzum Hasszán perzsa fejedelem azt írja, hogy teljes erejével a szultán ellen fordul s a királyt is erre biztatja. Ámde Mátyás egymagában nem érezte magát eléggé erősnek egy ilyen nagyszabású hadivállalatra, s ezért a lengyel királyt biztatta, hogy ő is vegyen részt ebben a háborúban.[127]

Ebből a merész tervből se lett semmi. Uzum Hasszán kibékült a szultánnal; de különben is bajos elképzelni, hogy a mai híradóeszközök hiányában hogyan lehetett volna a magyar és a perzsa hadsereg mozdulatait egybehangolni.

A következő évben — 1475-ben — kellett volna megindulnia Mátyás legnagyobbméretű háborújának a törökök ellen. Előzményeiről csak annyit tudunk, hogy ennek az évnek elején kisebb portyázó török had rontott Erdélybe, de ott kudarcot vallott. Majd Cselebi bég Horvátországba tört, s tűzzel-vassal pusztított mindent. A velencei Signoria pedig ugyanazon év június 5-én kelt levelében üdvözli a királyt, Nándorfehérvárnál kivívott diadala alkalmából.[128] Erről a győzelemről más egykorú forrás nem szól, s bár megtörténtében alig kételkedhetünk, azt kell hinnünk, hogy csak valami kisebb, nem is Mátyás jelenlétében történt csetepatéról lehet szó.

De van még egy olyan esemény, amellyel az 1475-i hadrakeléssel kapcsolatosan foglalkoznunk kell.

A kútfők mindenike megemlékezik Báli Oglu Malkovics szendrői bég 1474-i betöréséről. Báli átkelt a Dunán s a Duna-Temes közén továbbhaladva, február 7-ének hajnalán Váradot támadta meg. Azonban a várral nem

boldogult, mert — csak nagyobb portyázásra indulván — csupán lovasságot vitt magával, s így várvívásra egyáltalán nem volt felkészülve.[129] Nem felel meg tehát a valóságnak az az állítás, hogy Szent Lászlónak a várbeli székesegyházban levő sírját is feldúlta.[130]

De annyi igaz, hogy útközben mindenfelé rabolt és pusztított s Várad városának is nagy kárt okozott.

Napjainkban mindegyre több hitelre talál az a feltevés, hogy Báli támadása nem 1474-ben, hanem egy évvel később történt. Ha ezt elfogadjuk,

Nándorfehérvár a XVI. században.

akkor reátaláltunk azoknak az okoknak egyikére, melyek Mátyást nagy erővel induló hadjáratra bírták. Ugyanis, ez a most említett török garázdálkodás ismét csak azt bizonyította, hogy a Duna-Száva vonalának védelme koránt sincs kellően megalapozva; tehát a törökök előtt többé-kevésbbé mindig nyitva áll az út Magyarország belseje felé. Báli betörése több volt egyszerű határsértésnél, mert az Aldunától toronyirányában mérve is, 270 kilométernyire hatolt a tiszántúli vidékre. Ezt a könnyen megismétlődhető rajtaütésszerű támadást tehát meg kellett valamiképpen torolni.

A készülődés méretei kétségkívül arról tanúskodnak, hogy a király a török területre irányuló támadó hadjáratra gondolt, amelyben döntő csapást mérhetett volna a veszedelmes ellenfélre. Mert ha nem hisszük is el Baduario

minden szavát, főként pedig 150,000 főnél is erősebb királyi sereg mozgósítását, magától Mátyástól tudjuk, hogy valóban nagy haderőt állított talpra. Ezért írja Tolnáról október 28.-án Kassa városának, hogy minden erejével megindult a török ellen, s hosszabb ideig fog az ország határán kívül tartózkodni.[131]

De ebből még korántse következik az, hogy ilyen későszi időben mélyen be akart volna hatolni a Balkán-félsziget úttalan hegyei közé. Nagyon közel volt a zvorniki kudarc és bizonyára élt még sokak emlékezetében az 1443-i intő példa is, amikor a magyar sereg — jórészt a zord téli időjárás következtében — végleg elakadt a zlaticai hágón, december 12.-én.

Még kevésbbé valószínű, hogy Mátyás meg akarta volna ismételni a Dunától délre 1444-ben végrehajtott s végül is a várnai vereségbe fulladt szerencsétlen oldalmenetet.

Érdekes és nagyon fontos volna részletesen tudnunk, mi lehetett Mátyás eredeti hadműveleti terve? Egy pillanatig se kétséges, hogy nem az volt, ami végül megvalósult belőle, tudniillik Szabács megvétele. Mert ha csak félannyi erőt gyüjtött is össze, mint amennyit Baduario mond, képtelenség elhinni, hogy a hadműveleti cél mindössze egy szávamenti kisebb vár elfoglalása lett volna. Ez okvetlenül Horatius «Ars poetica»-jának jólismert szállóigéjét juttatná eszünkbe: «Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus».

Az eredeti hadműveleti tervre csupán Baduaricnak a velencei dogéhez intézett s Budán 1475 október 24.-én kelt, de kissé zavaros jelentéséből lehet valamennyire következtetnünk. Ez úgy szól, hogy a király — könnyebb elszállásolás és ellátás kedvéért — négy útvonalon indítja hadait Erdély felé. A négy csoportnak Siurinnél kell találkoznia, ahova Mátyás víziúton érkezik, a nála maradt gyalogsággal együtt.[132] A velencei követ nyilván hadilábon volt Magyarország földrajzával, mert különben nem keverte volna jelentésébe Erdélyt is, amely sehogyan se illik a Siurin = Szörény (vagyis a mai Turnu-Severin) felé irányuló felvonulás útjába.

De nagyon különösen hangzik az is, hogy a négy menetoszlop egyike — a cseh lovasság — a székesfehérvári úton indul. Ennek ilyenformán, ha szintén Szörény volt a menetcélja, fölöslegesen hosszú utat kellett volna megjárnia, hogy odajuthasson. Itt tehát hiba van. Vagy nem a fehérvári útra küldötte a király, vagy nem Szörényre irányította.

Ellenben — megint csak Szörényre gondolva — természetesnek látszik, hogy a magyar lovasságnak Szegeden át kellett vonulnia; de már valószínűtlenebbül hangzik, hogy a magyar gyalogság menetvonala Váradon át vitt volna az Alduna felé, ha csak fel nem tesszük, hogy ezek a csapatok valahol a tiszántúli vidéken szedelőzködtek össze. Merőben kétséges a negyedik csoport — a cseh gyalogság — útja egy Heget (?) nevű városon át, mert ilyet nem ismerünk. Szegedre nem gondolhatunk, mivel azt «Szegedino» alakban írja Baduario.[133]

Mindebből kitűnik annyi, hogy még a cseh lovasság leszámítása esetén is, mint főharctérre csak Havasalföldre gondolhatunk. A Szörény tájára

elrendelt felvonulásnak közvetlen oka pedig — Báli betörésén kívül — a töröknek Moldvaország ellen tervezett nagy támadása lehetett. Erről Mátyás kellő ibőden hírt kapott s ezt a hadműveletet akarta volna egy nyugatról induló oldaltámadással meghiúsítani. De ebből a hadjáratból se lett semmi. Az eredeti hadműveleti terv elejtésével talán valamennyire összefügg az a jelentés, amelyet a velencei állami tanács november 21.-én kapott, egy a magyar határ közelében állott török sereg szétoszlásáról.[134] Annyi bizonyos, hogy a támadó szándékkal Szörényre indított csapatoknak később már csak Kis- és

Szendrő várának romjai 1915-ben. (Dr. Lux Kálmán felvétele.)

Nagyolóhország védelmére kellett volna szorítkozniok. De erre se került a sor, s a király vissza is hívta az odarendelt hadakat.[135]

A hadműveleti vonal tehát merőben megváltozott, s most már nem Havasalföld, hanem Rácország felé irányult, Szabács és Szendrő vagy legalább egyiküknek megvétele végett. Ide már nem kellett a király minden ereje, s így kétségtelenül le is szerelte a mozgósított hadak legnagyobb részét.

Máig se tudjuk, hogy mikor ejtette el Mátyás eredeti hadműveleti tervét? Október 28.-án Tolnán, november 3.-án pedig Péterváradon volt s a Duna mentén nem is jutott tovább kelet felé a Száva torkolatánál, vagyis Nándorfehérvárnál, ahol még december 30.-án is ott tartózkodott.

A nándorfehérvári hosszas időzés azt gyaníttatja, hogy a király még nem döntötte el, vajjon Szendrőt, avagy Szabácsot támadja-e meg? A két vár közül nyilván az előbbi volt az erősebbik, s bárha szemmeltartása, az

esetleges ostrom megkönnyítése és állítólag Nándorfehérvár biztosítása végett, Szendrőtől keletre, a Morava torkolatánál levő Kulič közelében (tehát Kevevárával szemben) három támaszpontot építtetett,[136] mégse erre, hanem Szabács felé fordult.

*

Az Alduna és a Száva mentén vagy közelükben, nem mindenik vár volt már magyar kézen. Szabács ostroma idején Nándorfehérvár és Szörény még Mátyást uralta, de Szendrő, Galambóc és Kevevárában a török ült. Mint hallottuk, a Szávától távol délreeső Jajcát és Sreberniket elfoglalta a király, de már Zvornikot nem sikerült hatalmába ejtenie.

Srebernik és Nándorfehérvár közé, a Száva jobbpartjára épült Szabács (Sabac) vára. Keletkezéséről nincsenek feltétlenül megbízható adataink, de annyi bizonyos, hogy XV. századi alakjában a törökök építették, talán valamely ott állott régibb erődítmény felhasználásával. Állítólag 1471-ben fogtak hozzá, de öt évvel később, a magyar támadás idején, még nem volt teljesen készen.

Szabács vára a Schedel-féle, Nürnbergben 1493-ban megjelent világkrónika egyik rajzán, kettős tagozást tüntet fel. Egy kisebb, négytornyú palánkvárhoz kilenctornyú, s az előbbitől árokkal elválasztott palánkvár csatlakozott.[137]

Az ostromban résztvevő Veronai Gábor egri püspök, 1476 február 15-én, tehát a megvétel napján, a pápának beszámolva, bámulatraméltónak mondja Szabács várát.[138]

A kettős tagozás az ő jelentéséből is kitűnik. A tornyok egyike — öregtoronyként — az erősség közepén állott. Valamennyi tölgyfából épült s földdel volt megtöltve, vagyis — a várépítés átmeneti stílusának megfelelően — ágyút lehetett reájuk állítani. Mátyás bombardái nem sok kárt tettek bennük. A kötőgátak tölgyfacölöpökből és agyaggal betapasztott rőzsefonatból készültek. Szól Gábor püspök a külsővárról is, de jelentésének errevonatkozó részéből csak ennyi maradt meg: «Habuit etiam antemurale magistraliter factum».[139]

El volt látva a vár földalatti búvóhelyekkel is. Kár, hogy a különben hiteles leírás a vár árkaira és közvetlen környékükre már nem terjed ki. Pedig kétségtelen, hogy Szabács várát a természet erősítette meg legjobban. Még Sokolovich főhadnagy 1787-ben készült helyszíni vázlatán is azt látjuk, hogy dél felől a Szávának egyik elhagyott s ennek folytán eliszaposodott ága fogta körül. Azt, hogy itt tartós esőzés vagy hóolvadás idején minden víz alá került, az a körülmény bizonyítja, hogy az említett vázlat szerint 200 öl hosszú szárazhíd kötötte össze a várat, a tőle délre épült külvárossal.[140]

Mátyás király 1476 február 3.-án kelt levelében határozottan «szigeteket» említ.[141] Nyilvánvaló, hogy csak szárazság idején lehetett délfelől is megközelíteni a várat; máskor csak a Száva felől, s ez az ostromot fölötte

megnehezítette. Szabács tehát a XV. században «vízivár» volt, később pedig esetenkint «sárvár» is lehetett.

Mátyás 1476 januáriusának legelső napjaiban már Szabács alatt állott. Odavitt hadának nagysága, különféle forrásokban 10 ezer és 100 ezer fő, vagyis nagyon tág határok között ingadozik.[142] Bizonyára itt is a kisebbik szám közelíti meg inkább a valóságot. A várat 1300 török védelmezte.[143]

Szabács vára a XV. században.
(Metszet Schedel 1493-ban megjelent Világkrónikájából.)

A király a már említett módon, hídfőszerűen biztosította a partraszállás helyét s az ott kikötött hajóhadat,[144] azután pedig a szárazföld felől körülzárta Szabácsot. Ámde a téli időjárás mindenképpen hátráltatta a vár megvételét. A Szávának se főága, se a várat körülfolyó mellékága nem fagyott be s a nagy vízállás következtében a vár egész környéke el volt árasztva.[145] Ez magyarázza meg, hogy Mátyás nem végezhetett Szabáccsal január folyamán. Várnia kellett, míg a víz leapad s talán az ártér sara is megfagy, hogy az ostromló lövőszerszámokat és gépeket a megfeneklés veszélye nélkül juttathassa a vár közelébe. Bombardái és egyéb lövőszerszámai távolból nem sok

kárt tehettek a védőművekben. Ezért Mátyás igen nagy hajókat szereltetett fel, olyanokat, amelyeknek se az ágyútűz, se a hajítógép, se más védőeszköz nem árthat. Ezeket akarta a vár árkaiba úsztatni, hogy közvetlen közelből vívhassa meg velük a főgátat.[146] Mivel nagyobbfajta hajókról van szó, valószínű, hogy az árkon itt a Száva mellékágát kell értenünk, mert egy középkori szokásos várárkon ilyen nagy és mindenféle súlyos lövőszerszámmal és ostromgéppel megterhelt vízialkalmatosságok nem járhattak volna. Úgy látszik, hogy a Száva erős sodra, vagy talán a jégzajlás miatt se lehetett a főágon eléggé megközelíteni a várat.

A tulajdonképpeni várvívás 1476 január 14.-én kezdődött s 33 napig tartott.[147] Mátyás király itt is tanújelét adta más alkalmakkor is megnyilvánuló személyes bátorságának az egyik kémszemle alkalmával.

Az ostrom tüzér- vagy műszaki szempontból fontos részleteit egyáltalán nem ismerjük. Azt kell hinnünk, hogy január folyamán nem is volt érdekesebb mozzanat a külsővár elfoglalásán kívül.[148] Ez abból következik, hogy Mátyás — február 3.-án kelt levelében — nem a vár vívásával, hanem az egy nappal előbb történt igen lanyha török felmentőkísérlettel foglalkozik legbővebben. Ezen a napon állítólag 15 ezer főnyi török sereg tűnt fel a Szabácstól délre eső magaslatokon, Ali és Sachi bég vezetése alatt. A király kivonult a törökök elé, de ezek — miután jósokáig farkasszemet néztek a magyarokkal — harc nélkül visszavonultak. A király tüzérsége kőgolyókat lőtt utánuk s ennek következtében a törökök közül többen elestek. A további hátrálás folyamán pedig sok emberük és lovuk dűlt ki, s ott is maradt az útfélen.[149]

Sajnos, nem tudjuk, hogyan folytak le az ostrom ezután következő utolsó napjai. Csak annyi bizonyos, hogy Mátyás tüzérsége valahol mégis megbontotta a derékvár védőövét, mire a 700 főre olvadt török védőcsapat február 15.-én megadta magát. A király és kísérete még aznap be is vonult az elfoglalt várba.[150]

A magyar ostromlóhadnak, bizonyára az utolsó napokban, súlyos vesztesége volt. Több mint 200 embere elesett, köztük Várdai Simon és a jeles zsoldosvezér, Hag Ferenc.[151] Sokan megsebesültek vagy a vízbefúltak; a zord időjárás is sok áldozatot követelt.[152] Az ostrom folyamán különösen kitűntette magát Báthory István országbíró, továbbá Wytanovych Horvát Máté.[153]

A király mindjárt Szabács megvétele után megparancsolta, hogy a várat az eddiginél szilárdabb alakban építsék újjá. Az előbb már említett Schedel-féle rajz kétségkívül az 1476 előtti állapotot tűnteti fel. Mátyás korabeli építkezés a romjaiban ma is meglevő négytornyú mentsvár; ezen, 1521-től 1788-ig tartott uralmuk alatt — szokásuk szerint — mitse változtattak a törökök.

Szendrő tervezett ostromát — mint a király írja — előbb az alacsony (?) vízállás, később a jég (zajlás) hiúsította meg.[154]

A széleskörű mozgósítással kezdődő hadjáratnak végül is Szabács megvívása lett az egyetlen, de a nagyarányú készülődéshez viszonyítva csekélynek mondható eredménye.[155]

*

Úgy látszik, hogy a szultán meg akarta bosszulni Szabács elvesztését, még pedig olyanformán, hogy még 1476-ban, a hozzácsatlakozó Basarab oláh vajdával egyesülten, a magyar fennhatóság alatt álló Moldvaországra vetette magát, vajdáját megverte, azután pedig Nemecz[156] várának ostromához fogott.

Szabács várának romjai 1915-ben. (Dr. Lux Kálmán felvétele.)

Mátyás két főkapitányát indította Moldvaországba, 60,000 (?) főnyi hadsereg élén. De a szultán nem várta be érkezésüket, hanem gyorsan kereket oldott.[157] Basarab Bulgáriába menekült s onnan újabb török segítőhaddal tért vissza. Azonban a magyar vezérek ezt is szétszórták és elfoglalták azt a várat is, amelyben Basarab a vereség után meghúzódott.[158]

A törökkel vívott harcok 1477-ben és 1478-ban is megújultak ; maga a király pedig, 1479-ben, a Vas- és Zala-megyébe, valamint Steierország déli részébe hatoló török haderő ellen indult, de a hazatérőben levő ellenségnek csupán hátvédjét érhette utól és ugraszthatta szét.

Ugyanerre az évre esett a Mátyás uralkodása alatt lefolyt török háborúknak legvéresebb és egyúttal legismertebb eseménye, a kenyérmezei csata.

Mialatt a király országától távol tartózkodott, Eze bég, rangban az anatóliai beglerbég után közvetlenül következő katonai parancsnok, állítólag

43 ezer törökkel s a hozzácsatlakozott havasalföldi hadakkal Erdélybe tört.[159] Báthory István erdélyi vajda sokkal gyöngébbnek tudta magát, hogy sem nyílt mezőn kudarc veszélye nélkül vívhatott volna meg az ellenséggel. Állítólag a Vöröstoronyi-szorosban akarta volna a nagy zsákmánnyal hazatérő török sereget megállítani s csupán azért vesztegelt Szászváros közelében, hogy bevárja Kinizsi Pált, a temesi végek kapitányát.[160]

Azonban Eze bég, Gyulafehérvárról jövet, már a közelben volt. Báthory bízott Kinizsi hadának megérkezésében s ezért október 13-án elfogadta a harcot a Maros balpartján, az Alkenyér, Felkenyér, Bencenc és Zsibó között elterülő úgynevezett Kenyérmezőn.

A két fél valószínű felállítását a vázlat mutatja. A középhadat Geréb László erdélyi püspök, a jobbszárnyat Kende Antal, a balszárnyat pedig, amelyben a szász és oláh segítőcsapatok voltak, Hecht György szász comes vezette.

A harc csak nagysokára indult meg a csapatok felvonulása után, s az ellenségnek a magyar balszárny ellen intézett támadásával kezdődött. A szászok visszaverték az első rohamot, de a másodikat már nem tudták megállítani. Úgy látszik, hogy a törökök áttörték a magyar harcvonalat, a balszárny és a középhad között. Csakis így történhetett, hogy a balszárnyon álló szászok és oláhok, kemény harc után a Marosba szorultak.[161]

A jobbszárnyon álló székelyeket is csakhamar visszaszorította az ellenség. Most maga Báthory vágott közbe a középhaddal. Kissé visszanyomta ugyan a törököket, de azok újból támadtak s mindkét oldalról átkarolták a vajda csapatait. Kemény küzdelem indult meg itt is. Báthory sebesülten bukott le a lováról, s a kétoldali nyomás alatt az egész középhad bomladozni, sőt már futni is kezdett.

Ebben a válságos pillanatban jelent meg Szászváros felől Kinizsi s a magaslatokon felvonulva, oldalba támadta a török balszárnyat. Ennek a beavatkozásnak rögtönös és döntő hatása volt, mert most már Báthory meglazult csapatai is összeszedelőzködtek s az ellenségre rohantak. A csata sorsa hamar eldőlt. A meglepett törökök kénytelenek voltak meghátrálni ; de visszavonulásuk csakhamar futássá fajult, a nyomatékos üldözés következtében.

A kenyérmezei diadal kétségkívül a legszebb volt mindazok közül, amelyeket magyar hadak Mátyás király uralkodása alatt vettek a törökön. A legyőzöttek vesztesége igen nagy lehetett s mint a király írja, a velük jött havasalföldi gyalogság csaknem teljesen megsemmisült. Lovasságuk kevesebb kárt vallott, ami könnyen érthető.[162]

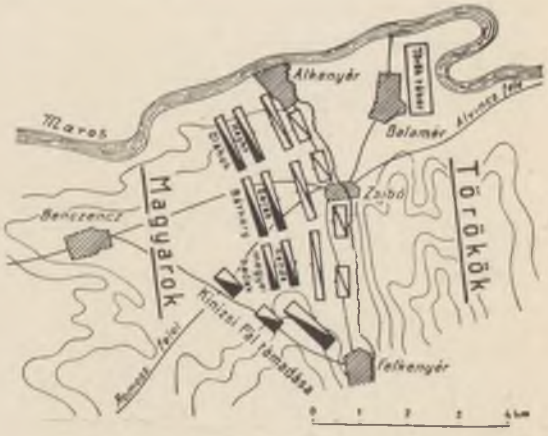
Eze bég és Szender bég halva maradt a csatatéren, Mankochercyth bég számos sebet kapott. Lándzsaszúrástól megsebesült Ali bég is, de megmenekült.[163]

Különös elismerés illeti Báthory kis seregét, mert fölötte nehéz körülmények között, csaknem Kinizsi megjöttéig, vitézül megállta helyét ; azután pedig rögtön támadásra fordította a már megkezdődött hátrálást.

Más kérdés, hogy nem lett volna-e jobb, ha a vajda a törökök közeledtére hátrább húzódik Szászváros felé, s Kinizsivel egyesülten száll szembe az ellenséggel? Valószínű, hogy ebben az esetben magyar részről nem követelt volna a diadal 8000 főnyi áldozatot.[164]

*

1480-ban ismét Boszniában jártak a magyar hadak. Több harcra került a sor, de ezeket annyira túlozva adják elő az egykorú leírások, hogy lehetetlen a valóságot kihüvelyezni belőlük.[165] Alkalmasint ez is csak olyan «kis háború» volt, mint az, amelyet 1481 őszén Kinizsi Pál viselt Rácországban. Az állítólag 28—32 ezer főnyi magyar sereg november 2-án indult el Temesvárról s a hadak megszokott útján, a Morava völgyén, Krusevácig hatolt, a nélkül, hogy számottevő ellenségre akadt volna. Kinizsi és alvezérei szétvertek ugyan több kisebb török különítményt Haramvárnál, Szendrőnél és Galambócnál, de nagyobb ellenséges haderő, ha talán volt is Rácországban, sehol se mutatkozott.[166] A magyar sereg jókora területet elpusztított, de visszatért a nélkül, hogy csak egyetlen nagyobb csatát is vívott volna.[167]

A kenyérmezei csata. (1479 október 13.)

Ugyanebben az évben, ha nem is nagyszabású, de érdekes hadiesemény történt. Magyar csapatok harcoltak Apulia déli végén, Otranto körül, Magyar Balázs vezetése alatt.

Ennek az volt az előzménye, hogy Ahmed Geidik pasa, 1480 július 28-án, 1800 gyalogossal, 60 lovassal és megfelelő tűzérséggel, Otrantótól egy kissé délre partraszállott s megadásra szólította fel a megerősített, de őrséggel el nem látott várost.[168]

A lakosok elutasítóan válaszoltak, s a város kulcsait a tengerbe dobták. A törökök, háromnapi bombázás és több sikertelen roham után, augusztus 1-én végre rést lőttek a város falán,[169] betörtek s rettenetes vérfürdőt rendeztek a lakosság között. Nyolcszázat közülök egy szomszédos dombra hurcoltak s ott irgalmatlanul lemészárolták valamennyit. Miután kellő erősítést kaptak, egy részük Roccáig hatolt északfelé a félszigeten, útközben mindent elpusztítva.

Ferdinand nápolyi király, a mi Mátyásunk apósa, Antongiulio Acquavivát küldötte Apuliába, hogy az ottani fontosabb várakat védelemre alkalmassá tegye ; azután pedig Otranto visszafoglalására indította fiát, Don Alfonso calabriai herceget, 4000 gyalogossal és 400 lovassal. De az ostrom még

szeptemberben félbeszakadt, a csapatok és az ostromló eszközök elégtelensége, valamint az időközben kitört dögvész miatt. Folytatása 1481-re maradt.

Tavaszra a calabriai herceg segítőcsapatokat kapott a pápától és Velencétől, Ferdinand király pedig Mátyáshoz fordult fegyveres támogatásért.

Mátyás 1481 márciusában 400 gyalogost, 100 nehéz lovast és 50 huszárt küldött apósának segítségül [170] s ezt a csapatot később még 150 huszár követte.[171] De a magyar vitézek bizony nem mentek szívesen Otranto alá.

A calabriai herceg ilyenformán megerősödött hadával 1481 június havában ismét hozzáfogott Otranto ostromához. Achmed pasa csakhamar súlyos helyzetbe jutott s hogy segítséget kapjon, áthajózott Törökországba. Alig tért onnan vissza, megjött a szultán halálának híre. Ennek hatása alatt a pasa alkuba bocsátkozott az ostromlókkal s szeptember elején — szabad elvonulást és hazatérést kötve ki — átadta a várost.[172]

Más forrás szerint, Otranto török őrségét csupán az ivóvíz hiánya kényszerítette megadásra.[173] Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy az említett két ok együttesen törte meg a védők ellenállását.

*

Kinizsi 1481-i hadjáratának az lett a káros következménye, hogy a törökök — bosszúból — már a reákövetkező évben, szeptember 6.-án, a délvidékre törtek, Temesvárig hatoltak s útközben számos falut elpusztítottak. De póruljártak, mert Kinizsi — időközben gyorsan összeszedett csapataival — lesben állott, s a hazafelé tartó török hadat szeptember 9.-én Törökbecsénél megtámadta és szétverte; majd üldözésük közben Rácországba is becsapott.[174]

1483-ban Bosznián át Krajnába és Steierországba tört egy török sereg. Azonban Geréb Mátyás október 29.-én ismeretlen helyen, valahol a Száva partján, megtámadta a hazafelé induló ellenséget. A véres harcban két pasa foglyul esett, állítólag 2000 török pedig részint elhullott az ütközetben, részint a vízbe fulladt.[175]

Ez volt Mátyás uralkodása alatt az utolsó hadjárat a török ellen. A király még ugyanabban az évben — egyelőre 5 évre, majd később újabb 3 évre — fegyverszünetet kötött a szultánnal s mivel Mátyás 1490-ben meghalt, az ő életében nem került többé háborúra sor a déli szomszéddal.

*

Nem zárhatjuk le a most tárgyalt hadieseményeket néhány összefoglaló megjegyzés nélkül.

Mátyás királyt, első török hadjáratai idejében, még nem foglalkoztatta a nyugati politika, így hát minden erejével a török ellen fordulhatott volna. Van több írott nyoma, hogy ezt kötelességszerűen meg is akarta volna tenni.

Annak, hogy szándékát nem válthatta valóra, többféle okát adhatjuk. Az első s talán legfőbb az lehetett, hogy látnia kellett, mennyire nem hoztak döntő és állandóbb eredményt atyjának legfényesebb diadalai se. Hunyadi

János sokszor megverte, de mindamellett nem győzte le az egyre veszedelmesebbé váló szomszédot. Az atyjánál sokkal óvatosabb Mátyás ebből joggal következtette, hogy hasonló módszerrel ő se teheti végleg ártalmatlanná, sőt hosszabb időre meg se bénithatja az egyre erősödő törököt.

Úgy látta, hogy Magyarország egyesült ereje se oldhatja meg ezt a fölötte súlyos feladatot. Ezért, legalább egyelőre, arra akart szorítkozni, hogy erős végvárrendszerre támaszkodva megnehezítse az ellenség betörését az ország belsejébe. Jajca, Srebernik, Szabács, Zvornik, Nándorfehérvár, Szendrő és Galambóc lett volna a magyar Aldunától és a Szávától délre a végváraknak az a sora, amelyen a támadásnak legalább is addig fenn kellett volna akadnia, amíg a király időközben felkészült hadserege a veszélyben forgó határrészre sietlıet. Láttuk, hogy ennek a láncnak két szemét : Zvornikot és Szendrőt, sohase ejthette hatalmába. Az elsőnek megkísérelt vívásánál határozott kudarcot vallott ; az erősebb és fontosabb Szendrő megtámadására pedig egyáltalán nem került a sor, holott ez volt a temesi bánságot veszélyeztető török betörések támaszpontja.

Ilyenformán mind a Drina, mind a Morava völgyén, akadálytalanul érhette el az ellenség a Száva és a Duna vonalát.

Még rosszabb volt a helyzet Erdély hosszú déli határán. Itt is minduntalan becsaphatott a török, annak bizonyságaként, hogy a Kárpátok öve korántse akkora akadály, mint azt sokan hitték.

A török támadások eléggé megmutatták azt is, hogy a magyar haderőnek, a harcra mindig kész törökkel szemben, a hosszadalmas és nehézkes mozgósítás volt talán legnagyobb fogyatkozása. Ezek a hadak, mint számos példa bizonyítja, rendszerint nagy késéssel szedelőzködtek össze s az ellenséget már csak hazatérése közben érhették utól. Megverték ugyan, de ezzel nem tehették jóvá az emberéletben, ingó és ingatlan javakban okozott temérdek kárt, ami az ilyen betörések el nem maradható velejárója volt.

A mozgósítással összefüggő nehézségek és hosszas bonyodalmak okozták azt is, hogy nem egy hadjárat már csak késő ősszel indult meg, s a hadviselésre kevésbbé alkalmas, tehát a csapatokat kelleténél erősebb próbára tevő téli időszakba is benyúlt. Ilyenformán, a várható fegyveres ellenálláson kívül, az időjárás, a vele szorosan összefüggő közlekedési viszonyok s a folyók vízállása is ugyancsak beleszólottak a hadműveletekbe.[176]

Mindehhez még hozzájárult a magyar hírszerző- és kémszolgálat hanyag és gyarló volta. Ennek tudhatók be a kellemetlen, sőt veszélyes meglepetések, valamint egyes hamis irányba terelődött hadműveletek is.

Ne hagyjuk ki a sorból a most vázolt háborúk másik kerékkötőjét, a sokszor, de mindig hiába várt erős külföldi támogatást. Ebben, akár csak Hunyadi János, Mátyás is jobban bízott, mint kellett volna, de mindannyiszor csalódott benne.

A török ellen indított vegyes összetételű csapatok értéke se volt kifogástalan, Voltak igen jó és nagyon silány elemei is. Személyes bátorságban, sőt

vakmerőségben nem volt hiány, de annál inkább a fegyelemben és az egyöntetű, rendszeres gyakorlatban.

Itt talán felvetődik az a kérdés : hogyan volt mégis lehetséges, hogy a töröknél szervezettség dolgában gyarlóbb magyar hadak, ha későn is, mindig elbántak az országba itt is, ott is becsapó ellenséggel? A válasz ez : A szóbanforgó betörések sohase történtek akkora erővel, amekkoráról az egykorú forrásművek szólnak. Ezek a rablóhadjáratok — akárcsak a honfoglaláskorabeli és későbbi magyar kalandozások — meglepetésszerűen, gyorsan zajlottak le, s ez a körülmény már magábanvéve is kizárta nagyobb seregtesteknek ilyen célra való alkalmazását. Okvetlenül kétkednünk kell tehát minden olyan adatban, amely ezekkel a betörésekkel kapcsolatban néhányezer főnél erősebb török hadról szól.

Mindent egybefoglalva, a több kisebb-nagyobb megszakítással 1458-tól 1483-ig tartó török háborúk eredménye — Jajca, Srebernik és Szabács elfoglalásán kívül — az volt, hogy az ellenség mit se hódíthatott el a szorosanvett Magyarország területéből. Azonban a magyar korona egykori melléktartományait nem sikerült teljesen biztosítani s még kevésbbé sikerült évekre kiható, döntő taktikai csapást mérni a törökökre.

A CSEH HÁBORÚ.

1468-ban tört ki Mátyásnak legtöbb sikert ígérő hadivállalata, a «cseh háború» néven ismert hadjáratok sorozata.

Előzményéül röviden csak annyit említünk meg, hogy Podjebrad György cseh királyt 1466-ban egyházi átokkal sujtotta a pápa ; híveit feloldotta a hűségeskütől s a cseh koronát Kázmér lengyel királynak ajánlotta fel. Ez azonban nem vállalkozott reá, hogy háború útján szerezze meg és biztosítsa magának a cseh trónt.

A csehországi katolikus rendek tehát 1467 végén Mátyás királyhoz fordultak és arra kérték, hogy «fogjon fegyvert a szent hit ellenségeinek legyőzésére.»

A cseh király III. Frigyes császárt okolta a történtekért s 1468 elején hadat üzent neki. A császár jól érezte, hogy egymaga nem szállhat szembe a csehekkel s azt is tudta, hogy a Németbirodalom támogatására sem számíthat. Érthető tehát, hogy szorultságában ő is Mátyáshoz fordult. Megígérte neki, hogy lemond az eddig viselt «magyar király» címről, visszaadja a még kezén levő magyar várakat, sőt még azzal is biztatta, hogy római királlyá választatja.

Mátyás helyzete éppen akkor nagyon kedvező volt. A pártütő Zápolyai Imre kegyelmet kért tőle s hódolni jött István moldvaországi vajda is. A szultán pedig hosszabb fegyverszünetet ajánlott fel.

Csakhogy ez a pillanatnyi előnyös helyzet csakhamar megváltozott. A várt gyors döntés nem történt meg, s a hosszú évekig húzódó cseh háború végül is csak félsikert hozott Mátyásnak.[177]

A király 1468 március 31-én hadat üzent Podjebradnak, valamint fiának, az Ausztriát pusztító Victorin hercegnek is.[178]

A háborúra Nagyszombatban gyülekező királyi sereg nem volt nagynak mondható. Úgy olvassuk, hogy 16—20 ezer főnél alig lehetett erősebb ; de minősége megütötte a kívánható mértéket, mert a királyi és a főúri bandériumokon kívül sok zsoldos, tehát hivatásos katona is szolgált benne.[179]

Mátyás király északnyugati hadjáratainak szinhelye.

A főemberek közül Mátyás táborában voltak : a Szentgyörgyi grófok, a két Zápolyai, Csupor Miklós, Országh Mihály, Báthory István, Bánfi Miklós, Magyar Balázs és Kinizsi Pál, továbbá az osztrák Grafeneck Ulrich és a cseh Sternberg Zdenko.

Mátyás április elején indult el Morvaország felé s a Thaya-folyó mellett, Laa vára közelében szállott táborba. Az Ausztriában garázdálkodó cseh had már a 3000 lovasból és 2000 gyalogosból álló magyar elővéd benyomulásakor meghátrált ; maga Victorin pedig Stockerau közelében, megerősített táborba húzódott,[180] Mátyás most Znaimig hatolt s ennek közelében nagyobb harcokra is került a sor.[181]

Mivel azonban Podjebrad serege is közeledett s nemsokára Victorin hadával egyesült, a király Laahoz vonult vissza. De a várt döntő csata nem következett be. A Thaya mentén elterülő vízmosásos térszín nem kedvezett Mátyás nagyobbára lovasságból álló seregének; de Podjebrad se merte megkockáztatni a harcot.[182]

A cseh király tehát visszavonult s hátának biztosítását Victorinra bízta. Mátyás most újra elfoglalta Znaimot s a főseregtől elmaradt Victorint Trebitsch várába szorította. Útközben, hogy gyorsabban haladhasson, gyalogosainak egy részét a kifogott hámoslovakra ültette.[183]

Május 15-én már Trebitsch alatt állott.[184] Tizenegy nap mulva, miután a védőkből állítólag 1500 ember elesett, a kigyuladt város a magyarok kezébe jutott. Azonban Victorinnak sikerült egy mellékkapun át a közeli dombon álló megerősített kolostorba vonulnia. Bizonyára erősen túlzó híradások szerint, 2500, sőt 4000 ember szorult volna oda. Bárha csakhamar beállott a kolostorban az élés hiánya, az ostrom hosszúra nyúlt, annyira, hogy Podjebrad másik fiával — Henrik herceggel — együtt, a szorongatott Victorin segítségére jöhetett. A két sereg 16 napig nézett egymással farkasszemet; Podjebrad gyalogság, Mátyás lovasság dolgában volt erősebb. Támadni egyik se mert.

Végül Victorin, miután nyílra kötött levélben értesítette öccsét szándékáról, június 4-én kitört, miközben Henrik — színlelt támadással — magára terelte a magyarok figyelmét. A herceg négyszázadmagával áttörhetett és eljuthatott öccséhez. Úgy látszik, hogy a cseheknek nem annyira Trebitsch, mint inkább Victorin sorsa volt fontos. Erre mutat, hogy az utóbbinak menekülése után mindjárt elvonultak; a kolostorba zárt védőcsapat pedig másnap megadta magát.[185]

Mátyás Podjebrad nyomában Brünn felé haladt. Csakhamar meghódolt ez a város, úgyszintén Olmütz is. Július 20-án már Ungarisch-Hradischt ostromolta a király.[186] Ezalatt történt, hogy Sternberg Zdenko Csehországba rontott s ott nagy pusztítást vitt véghez. De Budweis közelében a csehek körülfogták, úgyhogy csak merész áttörés árán tudott a kelepcéből szabadulni.[187]

Mátyás egyelőre beérte az eddigi sikerrel — Morvaország meghódításával — s szeptember elején visszatért Pozsonyba, mert országgyűlést hirdetett oda. A harctéren csak a zsoldosok maradtak s továbbra is ostromzár alatt tartották Hradischt. Szilézia védelmére Hag Ferenc maradt vissza, de kisebb erővel, hogysem valami nagyobb hadműveletre vállalkozhatott volna. Betört ugyan egyízben Csehországba, de Nachod ellen megkísérelt támadását visszaverték a csehek s Braunauig üldözték csapatát. Itt azonban Hag megvetette a lábát és sikerült visszacsapással megállította az ellenséget.

*

Mátyás a következő évre Csehország meghódítását tűzte ki feladatául. Előbb azonban (február 12.-én) megvette Spielberg várát, amelyet már

1468 július 25.-én körülzárt.[188] Majd Brünnön át Csehországba nyomult s március 20. körül már Chrudimnál állott ; de ennek várával nem boldogult. Egy különítményt hagyott Chrudimnál, derékhadával pedig Willimowig hátrált. Itt tudta meg, hogy Podjebrad az övénél erősebb haddal közeledik, Szilézia felől pedig Henrik hercegnek támadása várható. Mátyás tehát kitért az összecsapás elől, s hogy a kényes helyzetből szabaduljon, fegyverszünetet ajánlott a cseh királynak. Ez kapva-kapott rajta, mire mindkét fél visszavonult.[189]

Időközben Sternberg rábírta az Olmützbe összehívott morvaországi és sziléziai rendeket, hogy Mátyást Csehország királyává válasszák. 1469 május 3.-án, az olmützi székesegyházban megtörtént az ünnepies választás, mire Mátyás az esztergomi érsek és a boroszlói püspök előtt megesküdött, mint Csehország királya.

Ámde Podjebrad nem nyugodott bele a dolgok ilyetén fordulatába. Erős haddal küldötte Victorint Morvaországba. Azonban Mátyás Hulinnál megverte és Hradisch várába szorította ezt a sereget. De az egyízben már körülzárt és azután felszabadult várral nem bírt. Victorin se maradhatott sokáig benne, mert ezúttal is elfogyott az élés. Elvonult tehát Wesselebe s ott, a Podjebradtól várt segítség reményében, biztonságban hitte magát. Mátyás utána ment s július 27-én rajtaütött. Tüzet vetett a városra s felgyújtotta. Victorin ekkor át akart volna törni a támadók gyűrűjén, de a kísérlet ezúttal rosszul sikerült, mert Madách László és Jánosi Gáspár foglyul ejtette.[190]

Sajnos, ez a siker se volt kiaknázható, mert az időközben megváltozott helyzet, a császárnak a cseh-lengyel szövetséghez szándékolt csatlakozása óvatosságra intette Mátyást és arra bírta, hogy visszatérjen Pozsonyba.

Csakhamar rosszra fordult a Morvaországban maradt magyar hadak helyzete is. Az ellenség élére Henrik herceg állott s október végén Hradisch ellen indult. A körülzáró magyar különítmény vereséget szenvedett. A csehek ellátták éléssel a várat,[191] azután elvonulást színleltek. Valójában pedig szekérre és hámoslóra ültetett gyalogságukkal rajtaütöttek az Ungarisch-Brodban most már gyanútlanul táborozó, vigyázatlan magyar hadon.

A zsoldosokból álló első két csoport áttört a támadókon, de a harmadik elvesztette a fejét s — úgy látszik — a többi kettőt is magával rántotta.[192] A megriadt csapatok a városba menekültek, majd onnan Magyarországra hátráltak. Henrik herceg követte őket Trencsén-megyébe s egészen a Vág völgyéig jutott.

*

Mátyás 1470 áprilisában újra Morvaországban volt, alig több mint 4000 lovassal. Podjebrad az újból körülzárt Hradischt akarta volna felszabadítani, de próbálkozásának csak annyi sikere volt, hogy éléssel látta el a koplaló várőrséget. Mátyás nem akarta kudarcba vinni kis hadát ; visszatért tehát Magyarországba, segítőcsapatokért. Seregét ezekkel együtt 10,000 főre növelvén, visszafordult Podjebrad ellen, de most már ez tért ki előle.

A cseh hadnak Vlček Vencel parancsnoksága alatt álló része Göding felé indult. Mátyás ezt megtudva, 6000 lovassal utána iramodott. Az ellenség egyik szekérvára már túl volt a Morva folyón ; ezt tehát már nem érhette utól. Annál rosszabbul járt a másik. Július 12.-én, Tobitschau közelében, a király rajtaütött. Megrohanta a meglepett szekérvárat s védőit szétverte. Valami 200 cseh maradt a küzdőtéren vagy hatszázan pedig foglyul estek. A krónikás itt is erősen túlzó szavai szerint, a levágott cseh fejek 30 (!) szekeret töltöttek meg.[193] Azonkívül Mátyás csapatai igen sok lovat és szekeret zsákmányoltak. Ez volt a király legmerészebb lovastámadása az egész cseh háború folyamán.

Időközben Podjebrad állítólag 24,000 főre növelte seregét. A most már felszabadult Hradisch körül széthányatta az ostromsáncokat s onnan Szilézia feldúlására indult. Ezt a szándékát ügyes stratégiai sakkhúzással hiúsította meg Mátyás : Csehországba, Chrudim környékére hatolt. Ez a váratlan mozdulat visszatérésre kényszerítette Podjebradot, de Mátyás is csaknem bajba, két malomkő közé jutott.

Szerencsére még a kellő pillanatban kisiklott ellenfele körme közül s baj nélkül hátrált Iglauig ; azonban útközben sok embere elmaradozott.

De Mátyás ezúttal se időzhetett sokáig Morvaországban, mert a diplomáciai viszonyok új alakulása válságos helyzetbe sodorta. A kétszínű Frigyes császár félt Mátyás hatalmának megnövekedésétől, tehát megszegte a szavát. Most már egészen nyiltan Podjebrad pártjára állott s egyúttal a lengyelekkel is szövetkezett. Ráadásul még keletről is rossz hírek jöttek : a szultánnak Itália vagy Magyarország ellen irányuló készülődéséről.

Mátyás, hogy Podjebradot eltérítse a szövetségtől, felajánlotta neki, hogy elismeri továbbra is Csehország királyának ; visszaadja Morvaországot és Sziléziát s hazabocsátja Victorint is. Ennek fejében csak azt kötötte ki, hogy Podjebrad halála után ő örökölje a cseh koronát. Ámde a megindult tárgyalásokat kettévégta a cseh király váratlan halála.

Mátyás ekkor Bethlen Gergely, Grabarjai Dezső Miklós, Dóczi Péter, Nagylaki Jaksity István és Demeter társaságában, ismét Morvaországba ment,[194] ott akarván megvárni a kuttenbergi királyválasztó gyűlés eredményét. Azonban reménye füstbe ment, mert a rendek nem őt, hanem Ulászló lengyel herceget hívták meg, 1471 május 27.-én, a cseh trónra.

Úgy látszott, hogy a három év óta tartó háborúskodásnak minden eddig kivívott eredménye odavész, s nem csupán Prága marad továbbra is a hadműveletek soha el nem érhető célja, hanem Morvaország és Szilézia is végleg kisiklik Mátyás kezéből. Nem így történt. A király hadainak egy része ezután is ott maradt, de a következő két évről, apró-cseprő csatározásokon kívül mitse jegyzett fel a történelem. Csak 1474-ben lángolt fel újra az igazi háború, a «boroszlói táborozás» néven ismert hadműveletek alakjában.

Mielőtt erre áttérnénk, szólanunk kell az 1471—72.-i lengyel betörésről,

mint a cseh háborúval szorosan összefüggő eseményről. Az történt ugyanis, hogy mialatt Mátyás továbbfolytatta az itthon mindenkor népszerűtlen cseh háborút, veszedelmes belső forrongás tört ki. Sok főúrnak nem tetszett a király erős keze s egynémely nemesi kiváltságba ütköző intézkedése ; de nem tetszett nyugatra irányuló s a török veszedelmet elhanyagolni látszó politikája se.

Ezért a lengyel király második fiát, Kázmér herceget, akarták volna Mátyás helyett a trónra ültetni az elégületlenek. A lengyel udvar örömmel kapott az ajánlaton s Kázmér király már 1471 október 7.-én értesítette a pártütőket, hogy hadsereg élén küldi fiát Magyarországra, de nem azért, hogy bárkit is megfosszon jogaitól, hanem azért, hogy az ország valamennyi lakóját mindenben védelmezze.[195]

Azonban Mátyás az utolsó pillanatban lecsendesítette a békétlenkedőket s fegyvert fogott Kázmér ellen. Ez október 25.-én a sárosmegyei Héthárs közelében, 29.-én pedig Nagysáros on állott s onnan — ellenállásra nem találva— a Nagyalföldre ereszkedett alá. Csak Hatvan táján tudta meg, hogy a pártütő magyar urakra nem számíthat többé. Budára nem mehetett s — úgy látszik — azon az úton, amelyen jött, nem térhetett haza. Így hát a kényszerítő körülmények hatása alatt, előbb Vácra, majd onnan Nyitrára húzódott, de ott csapdába is jutott.

Mátyás december 24.-én Nyitra alatt termett s körülzáratta a várat. Nagyobb ellenállásra nem került a sor, csak apróbb harcokra s ezek egyikében Kinizsi is megsebesült.[196] A király 1472 január 18.-án egyességet kötött Kázmér herceggel. Ebben a lengyel királyfi arra kötelezte magát, hogy minden hadával együtt kitakarodik az országból, a nélkül, hogy bárhol is kárt okozna. Néhány nap mulva Mátyás elfoglalta a nyitramegyei Mihályvárát és Lubinát is. Ezeket is a lengyelek szállották volt meg.[197] A lengyel sereg nagyrésze felbomlott és elszéledt, még mielőtt hazajuthatott volna. Mátyás zsoldjába fogadta a gazdátlanul kóborló csapatokat s — mint már hallottuk — ezekből lett az idegenekből alakult zsoldossereg második rétege.

Azonban a lengyel betörés utórezgései azután is jósokáig tartottak, főként Sáros-megyében és a Szepességen. A sárosmegyei Gribó községet még augusztus 20.-án is szorongatták egyes lengyel rablócsapatok.

*

Mellőzve most az 1473. év jelentéktelen hadieseményeit s közöttük az újból betört lengyelekkel Zemplén-megyében vívott harcokat, legyen elég annyit megemlítenünk, hogy a következő évben a mindúntalan ismétlődő határsértések megtorlása végett, Tarczay Tamás kisebb csapatokkal átkelt a Kárpátokon s miután éjjeli rajtaütéssel elfoglalta a lengyelországi Smigrodot, tűzzel-vassal pusztította a környéket. Bárha lengyel részről alig mutatkozott

valami ellenállás Mátyás — Uzum Hasszán perzsa fejedelem már említett levelének hatása alatt — csakhamar visszahívta Tarczayt.[198]

Lássuk már most az 1474. év legfontosabb és leggyakrabban emlegetett hadieseményét, a boroszlói hadjáratot, a királyi zsoldossereg igazi erőpróbáját, a csehek s a lengyelek egyesült hadai ellen.

Mivel Mátyás csak kicsiny, legjobb esetben 8—10000 főnyi sereggel indulhatott Sziléziába, nem gondolhatott arra, hogy jóval erősebb ellenfeleivel nyílt csatában számolhasson le. Azt, hogy mekkora erővel vonultak fel a szövetségesek, még csak megközelítő pontossággal se mondhatjuk meg. Természetesen a dajkamesék körébe kell utalnunk a 100—150,000 főről szóló túlzásokat,[199] mert ekkora aránytalanságot se Mátyás, se más, nem ellensúlyozhatott volna; mint ahogyan Hunyadi János se vert meg 10,000 emberrel 80,000 vagy éppen 100,000 törököt soha.

A csehek és a lengyelek még akkor is nagyon súlyos feladat elé állították Mátyást, ha együttvéve se volt több 30,000 valóban hasznavehető harcosuknál. Az igazsághoz bizonyára közelebbálló tudósítás szerint a lengyel király táborában legfeljebb 10,000, a magyar királyéhoz hasonlítható lovas volt.[200] Ebből tehát az következik, hogy a többi lovas inkább csak tehertétel, harcban inkább bajszerző, mint hasznothajtó elem lehetett.

A «boroszlói táborozásra» is érvényes az, amit az adatok hiányos vagy nem szakszerű voltáról, az előbbi hadjáratokra vonatkozólag is mondottunk. Erről se tudunk annyit, amennyit tudnunk kellene róla, hogy tisztán lássunk mindent, ami történt.

Az események szemtanúja és legfőbb krónikása — Eschenloer Péter városi tanácsjegyző — nem volt katona; nem látta tehát katonaszemmel a történteket. Sok olyan részlet elkerülhette a figyelmét, ami neki nem látszott fontosnak, de annál inkább érdekelhette volna a mai kor hadtörténetkutatóját. Rajta kívül mások is foglalkoztak, még pedig számosan, ezzel a nevezetes hadjárattal, de szorosan vett katonai szempontból alig tudnak Eschenloernél többet.

Mátyás volt kétségkívül a gyöngébbik fél; ennélfogva támadásra nem is gondolt. Célja egyelőre alig lehetett más, mint hogy minél gyorsabban elérje Sziléziát s ezt a tartományt rendezze be hadműveleti alapul. Ebben nem is akadályozta senki és semmi, mert útközben az ellenségnek nem volt semmiféle olyan támaszpontja, amely a király haladását meggátolhatta volna.

Mátyás az utolsó pillanatban békeajánlatot tett, mert bizonyára maga is meg volt győződve feladatának súlyos voltáról. De a lengyel király nem volt hajlandó alkudozni, s azt felelte, hogy erről majd Boroszlóban beszélhetnek.

Ez a «boroszlói táborozás» hadtörténelmi szempontból igen különös jelenség: várakra támaszkodó lovasharcok sorozata volt, itt-ott a tüzérség sikeres beleszólásával is tarkítva. Természetes, hogy Mátyás maga nem vezethette, de igenis irányíthatta és irányította is valamennyit.

Boroszló a XV. században. (Schedel 1493-ban megjelent Világkrónikája nyomán.)

A kis magyar sereg javarésze — 2500 lovas és 3000 gyalogos — augusztus 31.-én Neisse környékén vonult fel. A király szeptember 19.-én 300 lovas élén Boroszlóba ment s a Szent Mihály-templom közelében levő Szent Vince kolostort valóságos mentsvárrá alakíttatta át.[201] Három héten át, naponta 300—600 ember dolgozott rajta. Azután pedig sövénnyel és árokkal is körülvett ezertagú szekérvárat csináltatott.[202] Boroszló védőcsapata (nagyobbára városi) gyalogságból, kevés lovasságból és számosabb, de könnyebbfajtájú tüzérségből tevődött össze.

Mátyás most ahhoz az eljáráshoz folyamodott, amelyet már árpádházi királyaink is sikeresen alkalmaztak : tudniillik megakadályozta az ellenséget abban, hogy akár a harctér közelében harácsolt készletekkel, akár szállítás útján élelmezhesse csapatait. Letaroltatta Boroszló egész környékét.[203] Megparancsolta, hogy a falusiak hagyják el lakásukat s minden ingóságukkal együtt, a városok védőfalai mögé húzódjanak. Ugyanis, a sziléziai várak és városok nagyobbára Mátyás kezén voltak, s így a hadműveleteknek jó támaszpontjai lehettek.

A lengyel hadsereg nagyon lassan gyülekezett és lassan is haladt. Kázmér király már 1474 augusztus 12.-én elindult, de a hadsereg csak szeptember 26.-án érte el Szilézia határát ; onnan azonban nem Boroszló, hanem Oppeln felé fordult, s ettől a várostól délre, Krappitznál kelt át az Oderán. Ennek a feltűnő irányváltoztatásnak két oka lehetett. Az egyik az, hogy eléje akart menni a cseh király seregének, hogy még Mátyás beavatkozása előtt egyesülhessen vele. A másik ok pedig az lehetett, hogy Mátyás már megszállatta az Odera átjáróit Oppeln és Boroszló között s így nem lehetett volna akadálytalanul átköltöztetni a lengyel hadakat a folyamon.

Oppeln őrsége 1000 lovasból és 500 gyalogosból állott. Jól meg volt rakva védővel Brieg, Ohlau, Schweidnitz, Striegau és Neumarkt is. Ezek a merész és fürge csapatok szakadatlan kirohanásokkal és rajtaütésekkel zaklatták és fárasztották a lomhán mozgó és ilyen hadviseléshez nem szokott lengyel hadsereget.[204] A harácsolásra vagy abrakoltatásra menesztett különítményeket, továbbá a menetoszlopból elmaradozókat és az élést szállító szekereket elfogták. A harc elől azonban lehetőleg kitértek, mert erre nem voltak elég erősek.

Az egész hadjáratnak egyetlen igazi ütközete a schwanowitzi volt, október 12.-én Oppeln és Brieg között. Ez, a magyarok vigyázatlansága folytán, az ellenség javára dűlt el, s bár nem volt jelentékeny, túlságosan felfokozta Kázmér király reményeit,[205] annyival is inkább, mert 12 nap mulva Ulászló cseh király is csatlakozott hozzá, nagyobbára gyalogságból álló seregével.[206]

A lengyel hadak máris sokat szenvedtek az éhségtől és a szűntelen háborgatástól, mire végül Boroszló közelébe jutottak. Kázmér király nem mert rendszeres ostromhoz fogni, mert állítólag félt Mátyás tűzérségétől. Így történt, hogy bár ő volt a támadó fél, most megállott, várva a magyarok támadását.[207]

Ezalatt magyar, idegen zsoldos és sziléziai felkelő csapatok Zápolyai István vezetése alatt, lengyel területre törtek. Glogaun áthaladva, október 28-án megszállották Meseritzet s azután Posenig kalandoztak, mindenütt rabolva és pusztítva.[208] Sőt Bonfini úgy értesült, hogy egy vakmerő huszárcsapat Krakkó közelében is megfordult.

Bárha Boroszlóban a katonaság száma időközben 6000 gyalogosra és 4000 lovasra szaporodott, az állapot tűrhető volt.[209] Nem így az egyesült cseh-lengyel táborban. Az elpusztított környéken a szövetségesek nem jutottak betevő falathoz ; azt a magtárt pedig, amelyben a lengyelek gabonája volt, Mátyás leromboltatta egy kirohanás alkalmával. Október vége felé máris veszedelmessé kezdett válni a cseh-lengyel seregben az élés hiánya. Ezen nem tudtak segíteni. Königgraetz felől útban volt ugyan eleséggel megrakott 200 szekér, amelyhez még számos kereskedőnek áruval megrakott szekere is csatlakozott. Azonban Hag Ferenc 600 lovassal Nimptsch közelében rajtaütött a szállítmányon. A kísérő csapatot részben szétverte, részben elfogta. Amit csak lehetett, elvitt ; a boroshordók fenekét kiüttette, a többi el nem vihető holmit pedig felgyujtatta. Mire a Gross-Wilkaunál várakozó 200 főnyi cseh csapat megtudta, hogy mi történt, Hag már biztonságban volt Schweidnitzban.[210]

Novemberben már katasztrófa fenyegette a szövetségeseket. Az történt ugyanis, hogy Oppeln és Brieg őrsége elfogta a Kázmér királyhoz igyekvő, 600 szekérből álló élés- és ruhaszállítmányt.[211]

Az ellenség végül is kénytelen volt alkudozásba bocsátkozni. Ennek eredménye az addigi jogállapot alapján kötött szerződés lett. Mátyás tehát megmaradt Morvaország és Szilézia birtokában. November 19.-én vége szakadt a hadjáratnak. Azt mondják, hogy még mielőtt az egyesség megtörtént volna, a türelmetlen csehek felgyujtották táborukat, s mert a gyorsan tova harapódzó tűzvész a lengyel táborra is csakhamar átcsapott, több száz szekér égett porrá, a rajtuk lévő mindenféle holmival együtt.[212]

*

Hosszú szünet után, 1488-ban tört ki a «cseh háború» néven összefoglalható hadjáratok utolsója, a mi hadtörténelmi irodalmunkban alig ismert glogaui hadjárat.[213]

Ennek előzménye a magyar trónöröklés rendezetlen voltában kereshető. Mivel Beatrix királyné semmiképpen se nyugodott bele, hogy Mátyás halála után Korvin Jánosra szálljon a magyar korona : a király Sziléziában akart János herceg számára kellő alapot teremteni.

Ebben a tartományban János sagani herceg volt Korvin János legerősebb ellenlábasa. Mihelyt neszét vette Mátyás szándékának, tüstént fegyverkezni kezdett, nehogy az 1482.-i szerződés értelmében Korvin János kapja meg Glogaut, Freistadtot és Sprottaut.[214]

Szilézia csak 2—3000 főnyi hadat bocsáthatott Mátyás rendelkezésére. Ezért a király Tettauer Vilmost indította oda, 3000 főnyi nehéz és könnyű lovassággal, hogy rendet csináljon.

Tettauer Steinaunál egyesült a sziléziai segítőhaddal; ehhez még az Ausztriában toborzott, állítólag 4—5000 főnyi gyalogos járult. De ez az utóbbi jóval később érkezett a harctérre, úgyhogy május 4.-én mindössze 6000 főnyi sereg, majdnem mind lovas, kelhetett útra Glogau felé. Május 16.-án oda is ért, de gyalogság hiányában csak június 11.-én kezdődhetett a város ostroma. A sagani herceg mindjárt másnap kitört s eleinte neki kedvezett a hadiszerencse; de Tettauer csakhamar visszacsapott s a glogaui székesegyházat is hatalmába kerítette. A herceg néhány nap mulva kiszökött a városból, hogy segítséget hozzon. Azonban az ostromlók hamarabb jutottak erősítéshez, mert nemsokára megjött a királyi bandérium, azután 800 rác lovas és végül Haugwitz János, zsoldos lovasságával.[215]

Most Haugwitz vette át a királyi hadak vezetését s augusztus 28.-án Thomaswaldaunál megverte a Glogau felmentésére sietö, mintegy 5000 főnyi cseh sereget. Itt az az érdekes és az akkori időben eléggé ritka eset történt, hogy Haugwitz 15 könnyű ágyúja nagy veszteséget okozott az összetorlódott szekerek mögé vonult cseheknek.[216]

Glogau ostroma időközben tovább folyt, de a szeptember 22.-én, október 24.-én és 27.-én végrehajtott rohamok egyike se járt eredménnyel. A döntést ezúttal is egy másik hatalom: az éhség hozta meg. Az ostromlók elfogták a sagani herceg által küldött élést, mire a mindenből kifogyott védők fegyverszünetet kértek s november 14.-én megadták magukat.[217]

Schwiebus, Sprottau, Grünberg, Wartenberg és Münsterbergnek már 1489 elején történt megvételével, ez a hadjárat is bevégződött. Eredményeként Korvin János lett a glogaui hercegség várományosa.

*

Mátyás király kétségkívül fölötte súlyos körülmények között vívta meg a cseh háborút, attól kezdve, hogy az 1468. év nem végződött az eleinte várt gyors és döntő sikerrel.

Veszedelmes szomszédoktól környezve, hosszú háborúra kellett készülnie, mert — különösen a török miatt — nem vihetett ki az országból akkora haderőt, amely annyi idő alatt is kivívhatta volna a teljes diadalt, ameddig ezeket a hadakat együtt lehetett tartani.

Állandóan tehát csak aránylag kicsiny zsoldosseregre támaszkodhatott. Ez volt a fegyveres erő szilárd magva, s nem egyszer egymagában volt kénytelen minden nehézséggel megbirkózni. De bármennyire kiválóak voltak is ezek a zsoldosok s a magyar csapatoknak velük egyenlő értékű részei, az ellenség erős számbeli fölénye megkötötte a kezüket.

Mint már a II. fejezet elején mondottuk, Mátyás többször volt kénytelen kitérni a nyilt mezőben vívandó nagy csata elől, noha jól tudhatta, hogy egyet-

len ilyen nagyszabású győzelem hatása sokkal nagyobb és tartósabb az «aprólékharc» vagy a kisebb várak elfoglalása árán kivívott előnynél.

Az egész cseh háború folyamán nem volt sehol nagy csata, mert amikor Mátyás elég erősnek érezte magát reá, az ellenség tért ki előle. Nem szorul bizonyításra, hogy az a mód, ahogyan Podjebrad védte a maga országát, nem sok dicséretet érdemel. A helyzetadta számos előnyt sohase tudta vagy nem merte kellően kiaknázni ; pedig volt olyan eset, amikor — a legnagyobb valószínűség szerint — lebírhatta volna magyar ellenfelét. Stratégiai szempontból vizsgálva a történteket, meg kell állapítanunk, hogy az 1474.-i «boroszlói táborozás» fordulópontot jelez a cseh hadjáratokban. Mátyásnak eddig mindenkor támadó szándéka volt, s egyik legfőbb céljaként Prága elfoglalása lebegett lelki szemei előtt. De 1474-ben már nem látunk támadó tervet ; a király feladata most már csak Szilézia védelme volt. Prága megvétele egyszersmindenkorra lekerült a napirendről.

Mátyás helyzete a boroszlói hadjáratban kedvező lett volna, ha van megfelelő erejű hada, amely lehetővé teszi, hogy teljes mértékben kihasználja a «belső vonal» nyujtotta nagy előnyt.

A két ellenséges sereg — Kázméré és Ulászlóé — eleinte nagyon távol volt egymástól. A lengyelekkel vívott schwanowitzi ütközet napján a cseh király még 12 napi járóföldre volt Briegtől. Lett volna tehát elég idő arra, hogy Mátyás külön-külön végezzen támadóival. Előbb a nagyobbikra, a lengyelre, azután pedig a kisebbikre, Ulászló cseh hadára, kellett volna vetnie magát.

Ismételjük : sehogyan se hihető, hogy Kázmér király 60,000 főnyi (egyharmadában lovasból álló) igazi harcossal jött volna Sziléziába. De Mátyásnak — a várak nélkülözhetetlen őrségét leszámítva — így se volt akkora ereje, hogy sorsdöntő csatát lehetett volna kockáztatnia ; még akkor se, ha feltesszük (s ez látszik valószínűnek), hogy a lengyel hadseregben nem volt több 20,000 valóban fegyverfogható embernél.

Nem térhetünk ki annak megállapítása elől se, hogy a cseh háborúban lezajlott várharcok kézzelfoghatóan bizonyítják Mátyás tűzérségének elégtelen hatásfokát. Nem ismerjük ugyan pontosan a morvaországi és a sziléziai várak XV. századi állapotát, de annyi kétségtelen, hogy még nem tűzér lövőszerszámok ellen való védelemre épültek. Így hát nagyöblű, vasgolyós ágyúkkal és bombardákkal nem sokáig dacolhattak volna. Azonban már a tűzérségről szóló fejezetben mondottuk, hogy a király seregében csak csekély részben jutott el ez a fegyvernem a vasgolyó használatáig ; kőgolyóval pedig aránylag gyönge várfalakban se lehetett nagyobb kárt tenni.

Mátyás — mint már hallottuk — maga se nagyon bízott a tüzérségben. Többre becsülte a középkor ostromgépeit ; ámde ezeknek szállítása, mozgóháborúban, az ellenség földjén, szintén nem kis feladat volt.

Megjegyezzük, hogy volt egy eszköz, amely a tüzérség fogyatkozásait legalább részben pótolhatta volna : az aknaharc. Csakhogy ennek alkalmazá-

sáról mitse tudunk, holott nem volt akkor se ismeretlen. A törökök, már a cseh háborút megelőzően sikerrel folyamodtak hozzá Jajca ostrománál.[218] Úgy látszik, Mátyásnak nem voltak az aknaharchoz értő emberei [219] s ezért kellett a várvívás leglassúbb módjához, a szoros ostromzárral járó kiéheztetéshez folyamodnia. Ez, a most vázolt cseh háború egyes helyein, aránylag gyorsan sikerült. Oka az volt, hogy — a szorosanvett védőcsapaton kívül — rendszerint sok nem-harcoló elem, asszony- és gyereknép, verődött össze egy-egy kisebb várban s hamarosan elfogyasztotta az ott talált élést.

AZ OSZTRÁK HÁBORÚK.

Mielőtt a III. Frigyes császár ellen 1477-ben indított háború tárgyalásába fognánk, meg kell emlékeznünk az 1459. évnek Frigyes trónkövetelésével összefüggő hadieseményeiről is. Mint már említettük, a néhány pártütő magyar főúr jóvoltából királlyá választott német császár ellen máris fegyverrel kellett Mátyásnak koronáját és trónját védenie.

Frigyes 1459 március 29.-én értesítette Bécs városát, hogy Bécsújhelyből Magyarországra indul s utasítja a fővárost, hogy 300 lovast és 500 gyalogost adjon rendelkezésére.[220] A betörés nyomban meg is történt s április 7.-én, Körmend közelében, lezajlott az első nagyobb összecsapás is.[221] A pártütők ellen küldött magyar sereget Szentmártoni Nagy Simon macsói bán vezette. A harc részleteiről csupán annyit tudunk, hogy a császár középhadának élén Grafeneck Ulrich, a jobbszárnyon Újlaki Miklós, a balszárnyon Zsigmond szentgyörgyi és bazini gróf állott.

Nagy Simon kellő felderítés nélkül, mondhatni vaktában, támadta meg a számban is erősebb ellenséget. Eleinte mégis feléje fordult a szerencse, mert Rozgonyi Miklós a magyar jobbszárnnyal visszanyomta Zsigmond gróf csapatait. Ekkor azonban közbevágott Újlaki ; nehéz lovasságával csakhamar áttörte a magyar arcvonalat s elvágta Rozgonyit a középhadtól. Most már Grafeneck is támadott és sikerült is visszaszorítania a magyar középhadat. Erre Újlaki és Zsigmond gróf ismételt rohamai következtében, a teljesen elszigetelt jobbszárny is felbomlott.

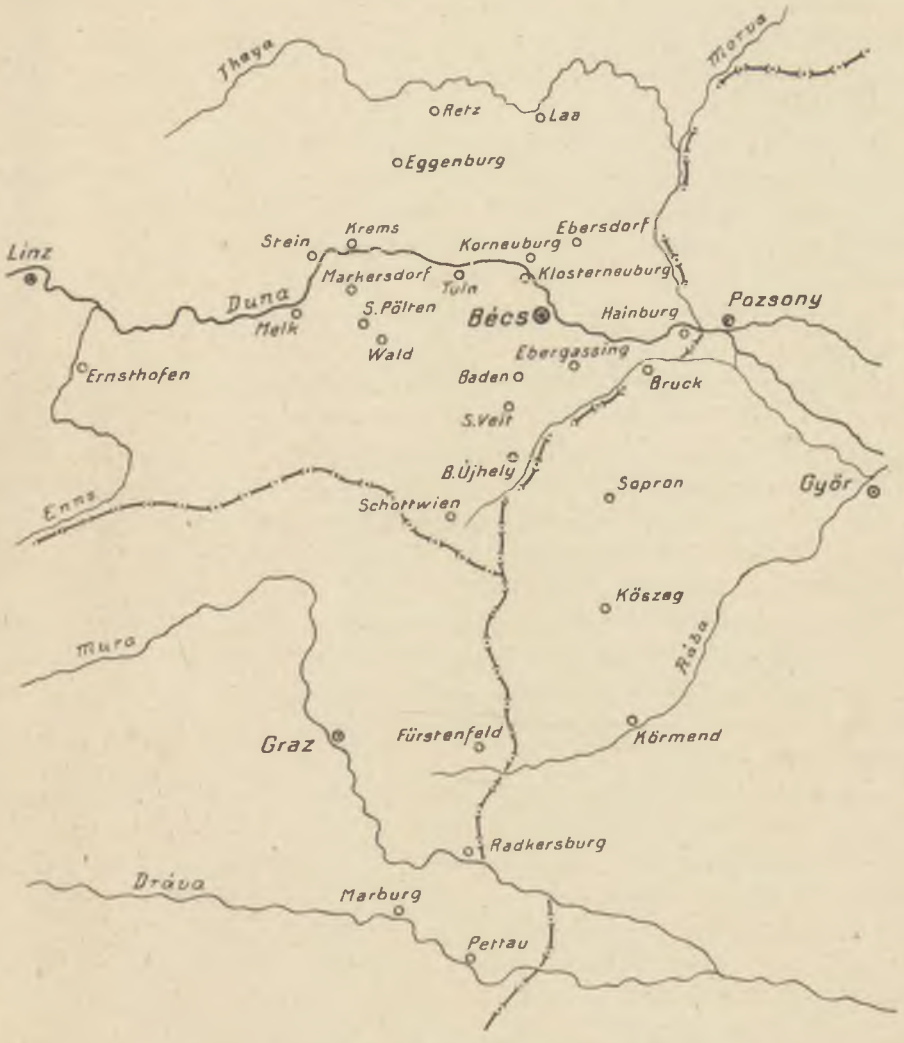
Ebben a helyzetben rendelte el Nagy Simon a visszavonulást, amelyet a lassan és lanyhán üldöző német nehéz lovasság csak kevéssé zavart meg.

Szerencsére a csatavesztésnek nem lett súlyosabb következménye, mert a megtorlás igen hamar, még április 12. előtt elkövetkezett. Úgy kell lennie, hogy az ellenség nem ment tovább április 7.-i győzelme után, mert egy egykorú tudósítás a második ütközet színhelyéül is Körmendet jelöli meg.[222] Részleteit nem ismerjük eléggé.

Bonfini nem teljesen megbízható leírása szerint, Nagy Simon előbb nyilt mezőn támadta meg, majd szekérvárába szorította vissza a belőle vigyázatlanul kimozdult ellenséget. Azután pedig elölről és hátulról megrohanta a

szekérvárat s kiverte az odahúzódott császáriakat és magyar párthíveiket. Táboruk és mindenfelé elhányt sok fegyverük a győzők kezére jutott.

Ez az ütközet az egész hadjárat sorsát eldöntötte és hatása alatt a párt-

Mátyás király nyugati hadjáratainak szinhelye.

ütők megadták magukat; Frigyes császár pedig egyelőre letett nagyralátó terveiről.

*

A Mátyás király és III. Frigyes között fennálló és teljesen soha el nem simult ellentétek 1477-ben újból kirobbantak.

A császár tulajdonképpen már a boroszlói hadjárat idején is ellenségként szerepelt, mert az 1474 március 11.-én kötött nürnbergi szerződés forma-

szerint is a csehek és a lengyelek pártjára állította, sőt Magyarország megtámadására is kötelezte. De közvetlen beavatkozását megakadályozta Mátyás két zsoldosvezére : Zeleni János és Raubik Henrik. Ezek ugyanis már 1472 óta Tullnban rendezkedtek be, s állandóan zaklatták a közelebbi és távolabbi környéket. Frigyesnek nem volt elegendő ereje, hogy elbánjon velük ; mikorára pedig kivonultak, a boroszlói cseh-lengyel kudarc elvette a császár kedvét a támadástól.[223]

De 1476-ban — ha nem is hivatalosan — beállott a hadiállapot Frigyes és Mátyás között. Raubik újból betört Ausztriába, mire a császár a két Starhemberget ültette fel ellene, azonkívül pedig lovas zsoldosokat kezdett fogadni. Magyar részről Sternberg Zdenko, Schwamberg Bohuslav, továbbá Zeleni János és Tettauer Vilmos avatkozott be, majd nemsokára megjelentek osztrák földön Cernahorai Dabis morvaországi és sziléziai nehéz lovasai is.[224]

Valószínű, hogy az ilyenformán támadt összeütközések nem fajultak volna nyílt háborúvá, ha Frigyes Mátyásra ruházza a választófejedelmi méltóságot.[225] Ő azonban, a pápa kívánsága ellenére, Ulászló cseh királynak kötötte le magát. Az utóbbi 8000 főnyi had élén jelent meg Bécsben, hogy a császárt Mátyás ellen támogassa s csapatai máris betörtek magyar földre. Ekkor a király, hogy a két szövetséges egyesült támadását megelőzze, 1477 június 12.-én hadat üzent Frigyesnek.[226]

Ulászló hadaival nem akadt dolga, mert azok Mátyás megmozdulásának hírére tüstént kitakarodtak az országból, s azon a címen, hogy nem kapták meg a zsoldjukat, részint elszéledtek, részint átpártoltak. Csak egy kis töredékük vonult vissza Bécsbe, maga Ulászló pedig mindössze másfélszáz lovas élén tért haza Prágába.[227]

A javarészben zsoldosok alkotta királyi sereg nem várta meg a lassan gyülekező bandériumokat, hanem azonnal osztrák területre rontott.

A stratégiai helyzet itt már kezdettől fogva előnyösebb volt, mint a cseh háborúban. Ha ugyanis összehasonlítjuk a két fővárosnak — Prágának és Bécsnek — mint a hadműveletek elérendő céljának, Mátyás hadműveleti alapjától mért távolságát : mindjárt észrevehetjük, hogy az osztrák háború aránytalanul rövidebb hadműveleti vonala nagyon megkönnyítette a magyar sereg működését.[228]

Ha Mátyásnak sikerül a magyar határhoz olyan közeleső császári székvárost elfoglalnia, akkor ezzel máris megbénította Frigyest, mert ez se a Németbirodalomtól, se a gyorsan és harc nélkül meghátrált cseh királytól nem remélhetett hatásosabb segítséget.

Bécs elfoglalásának pedig a szorosabb körülzárást megelőző, nagyobb körben végrehajtott elszigetelés volt az első alapfeltétele. Mátyás tehát helyesen járt el, amikor nem állapodott meg Bécs előtt, hanem túlhaladva rajta, a főváros nyugatra irányuló összeköttetéseit igyekezett megszakítani. De lássuk most a hadműveletek lefolyását.

A magyar sereg, Pozsonyt elhagyva, legelőbb is Hainburg várát vette meg. Ott azután kettéoszlott. Mátyás Bruck, Zeleni pedig Trautmannsdorf ellen vonult.[229] Ennek a három támaszpontnak elfoglalásával szabad volt az út Bécs felé. A király augusztus 15.-én már Ebergassingvára alatt volt s a megijedt császár máris béketárgyalást ajánlott.[230] Azonban Mátyás súlyos feltételeit nem fogadta el Frigyes, és így tovább kellett a harcnak folynia.

A király csapatai augusztus 21.-én elfoglalták Klosterneuburgot, megtámadták a Bécs feletti Kahlenberget, a Dunán szállított gyalogság pedig a Bécs alatti hídat szállotta meg, mindkét hídfősánccal együtt. Most tehát közvetlenül a főváros alatt indult meg a harc, Raubik és Tettauer vezetésével. Itt azonban nagy veszteség érte a zsoldosokat : egyik kitűnő vezérük, Raubik, súlyosan megsebesült s szeptember havában meg is halt.[231]

Ezalatt a zsoldossereg másik része Sankt Pöltenen és Melken át Linz felé kalandozott. A fővárostól délfelé Trnka János nyomult előre ; egy csoport pedig, élén Kinizsivel és Zelenivel, a Duna balpartján Krems várát fogta ostrom alá.[232]

A megszállott terület nyugati határát az ősz folyamán Tulln jelezte. Ekkor már magyar részről 20,000 lovas és 10,000 gyalogos állott osztrák földön, s Gábor egri püspöknek imént idézett levele szerint, 100-nál több (!) vár és 30 nagyobb helység volt Mátyás birtokában.[233]

Mint a püspök írja, Bécset már körülzárták s Kremsen kívül Bécsújhelyet és Steint is ostromolják Mátyás hadai. Ez volt a helyzet, amidőn a pápai követ közbejárásával megkezdődtek a béketárgyalások. A hosszas huza-vona és alkudozás után kötött gmundeni szerződésben Frigyes végül elismerte Mátyást cseh királynak s a Német-birodalom választófejedelmének. De a kibékülés nem volt őszinte. A császár ezentúl is ellenség módjára viselkedett. Ezt azzal is kimutatta, hogy a maga pártjára térítette a mindenkor kéteshűségű szentgyörgyi és bazini grófokat, ezenkívül pedig kegyeibe fogadta, sőt Salzburg érsekévé akarta tenni, a hűtlenné vált Beckensloer János esztergomi érseket.

Mindez elég ok volt arra, hogy már 1479 őszén megújuljon a király zsoldosainak ausztriai területre való ismételt becsapása. Mikor pedig Frigyes 1480-ban nagyobb haderőt egyesített a magyar határon, Mátyás abbahagyta a boszniai hadműveleteket s Zápolyai István, Székely Jakab és Tettauer Vilmos csapatait Steierországba indítva, elfoglaltatta velük Pettaut, Fürstenfeldet, majd hosszabb vívás után Radkersburgot is ; könnyű lovasságát pedig Grazig portyáztatta. A nyár folyamán Zeleni János 1000 nehéz lovassal Alsó-Ausztriába rontott s ott elpusztította Markersdorfot és Sachsendorfot. A hadműveletek súlypontja továbbra is erre az északi harctérre esett s itt szerepelt Kinizsi Pál és Zápolyai István is.

Azonban, még mielőtt nagyobb harcokra került volna a sor, 1481 május 10.-én egyhavi, majd június 25.-ig meghosszabbított fegyverszünetet kötöttek az ellenfelek. De Beckensloer, még a fegyverszünet lejárta előtt, az ismét császárpártivá lett Vlcek hadaira támaszkodva, megtámadta s a magyar

határ felé nyomta vissza Zápolyai Istvánnak Marburgot szorongató csapatait. Tettauer ellentámadása helyrebillentette ugyan az egyensúlyt, de a hadműveleteket nem lehetett már sokáig folytatni, mert a zsoldosok — rendetlenül lévén fizetve — nem voltak hajlandóak tovább harcolni. El kellett őket bocsátani, úgyhogy 1481 őszén — Zeleni csapatait kivéve — alig maradt Mátyásnak zsoldosa.[234]

A formaszerint való hadüzenet 1482 márciusában megtörtént,[235] de a tavasz folyamán még nem került nagyobb harcokra a sor. Ezt a hadjáratot csaknem teljesen zsoldosok (nagyobbára idegenek) vívták. A legfőbb irányító mindvégig Mátyás maradt, de végrehajtó közegei többnyire idegenek voltak.

Május havában az addigi lovasharcokat hosszadalmas várharcok váltották fel. A részben már korábban elfoglalt, de azután újból kiürített várakat ismét meg kellett vívni. Mátyás hadai tehát ostromolni kezdették Hainburgot és Markensteint, mire Frigyes 1000 lovassal és 3000 gyalogossal, Zedtwitz Sittichet és Reichenburgi Reinprechtet indította a két vár felmentésére. Zedtwitz május 10. és 24. között felszabadította Markensteint, azután pedig vezértársával egyesülten Hainburg felé indult. Zápolyai István és Tettauer kelleténél jobban bízott a maga erejében s elégtelen haddal akarta megállítani Bruck táján az ellenséget. A meggondolatlan kísérlet kudarccal végződött. A két magyar vezér foglyul esett s a király, a vereség hatása alatt, kénytelen volt egyelőre abbahagyni az ostromot. De csakhamar az eddiginél erősebb tűzérséggel tért vissza, úgy hogy most tovább lehetett folytatni a vár megszakadt vívását.

Mivel újabb felmentő kísérlet nem történt, Hainburg október 13.-án megadta magát.[236] Ámde a király hada annyira kimerült a hosszas ostromban, hogy pihent csapatok érkeztéig nem lehetett újabb vállalatba fogni vele.[237]

Mátyás ugyan még az ősz folyamán Badenig hatolt, és Sankt Veittal és Enzersdorffal együtt el is foglalta ; de azután el is hagyta Ausztriát, hogy a császár kezén levő Kőszeget visszavehesse. A vár vívását ő maga vezette s 1483 januáriusának vége felé sikeresen be is fejezte.[238] Ugyanebben az évben, április 9.-én, Klosterneuburg jutott magyar kézre.[239]

1484-ben már azzal a tervvel foglalkozott Mátyás, hogy Bécset is hatalmába keríti. Hogy ez sikerülhessen, erős támaszpontokra kellett újból szert tennie, az ostromzár megfelelő biztosítása végett. Ilyen volt a keleti oldalon Bruck, a nyugatin Korneuburg.[240]

A király hadai két csoportban kezdették a hadjáratot. Az egyiket — Bruck ellen — Dávidházy István, a másikat Cernahorai Dabis vezette. Dávidházy hosszas körülzárá sután, március 4.-én elfoglalta a várost[241] majd 11.-én, hat óra hosszáig tartott öldöklő kézitusa árán, a várat is.[242]

A magyar sereg, még mielőtt Korneuburg ostromához fogott volna, április 13.-án délután 2 órakor elfoglalta a Bécs feletti Kahlenberget, a rajta levő erőddel együtt, s két óra múlva a hegy lábához épült két dunaparti támaszpont is kezébe került.[243]

Bécs a XV. század végén. (Schedel 1493-ban megjelent Világkrónikájából.)

Korneuburg alá április 17.-én érkeztek a város ostromára rendelt hadak.[244] Most már velük voltak Dávidházynak Bruck megvétele után felszabadult csapatai is. Ez a város nagyon kemény diónak bizonyult, s Bécs nyugat felé irányuló összeköttetéseinek szempontjából is fontos volt. Érthető, hogy Frigyes császár mindenáron meg akarta volna tartani. Erős felmentő sereget küldött tehát Korneuburg alá.

A csata állítólag május 11.-én, Leitzersdorfnál, Korneuburg közelében folyt le.[245] Dávidházy négy csoportra (alkalmasint két lovas és két gyalog csoportra) osztotta seregét s így várta a császáriak támadását. Ezeknek gyalogsága az első rohammal sikert aratott, de a gyorsan szerzett előny éppen olyan hamar ki is siklott a markukból. Ugyanis a zsoldosok — sokszor ismétlődő rossz példa szerint — ahelyett, hogy folytatták volna a jól indult támadást, a szekérvárra vetették magukat s azt kezdették fosztogatni. Ez időt és alkalmat adott Cernahorai Dabisnak arra, hogy megfordítsa és újból rohamra vigye a harc elején megzavarodott és meghátrált nehéz lovasságot. Sikerült is szétvernie a császár gyalogságát, s ezzel az egész felszabadító kísérlet is füstbement.[246] De a város őrsége továbbra is ellenállott. Több ízben kitört s egy ilyen kirohanás alkalmával — szeptember 7.-én — Dávidházyt is megölte egy ágyúgolyó.[247] Végül, december 3.-án, Korneuburg is megadta magát.[248]

Bécs ostroma 1485-re maradt, noha egyes előkészítő hadműveletek már 1484 végén is voltak.

Így például december 4.-én, a király egyes csapatai átkeltek a befagyott Dunán. Megtámadták és gyorsan el is foglalták a középső hídnál álló erődöt,[249] továbbá az új hídnál levőt is. Ez az utóbbi annál a mesterséges medernél épült, amelyet a bécsiek ástak s csak 1483-ban fejeztek be.[250]

De a harmadik erődöt Sweyncer kapitány vitézül védelmezte övéivel.[251] December 13.-án megtámadták Mátyás emberei Grinzinget és ki is fosztották.[252]

A megerősített és kellően fel is szerelt Bécs elfoglalása nem volt könnyű feladat, számításba véve a XV. század tökéletlen ostromszereit, s a váraknak éppen ebben a században fokozódó ellenállóképességét. A voltaképpeni belsővárost övező védővonal — Bonfini és Ranzano egyező adatai szerint[253] — 2000 lépés hosszú volt. A várépítés akkor divatos átmeneti stílusának megfelelően, belső oldalukon ágyúpadnak is használható földhányás támogatta a kötőgátakat. Ezeket, bizonyos távolságban, terméskőből épült négyszögletű, és téglából épült kerek tornyok szaggatták meg ; a kötőgátak felső része mögött pedig «sétáló» (védőkarzat) húzódott végig. A kapuk fölött négyszögletű tornyok emelkedtek s az egész védővonalat a Duna vizével megtölthető széles és mély árok övezte.

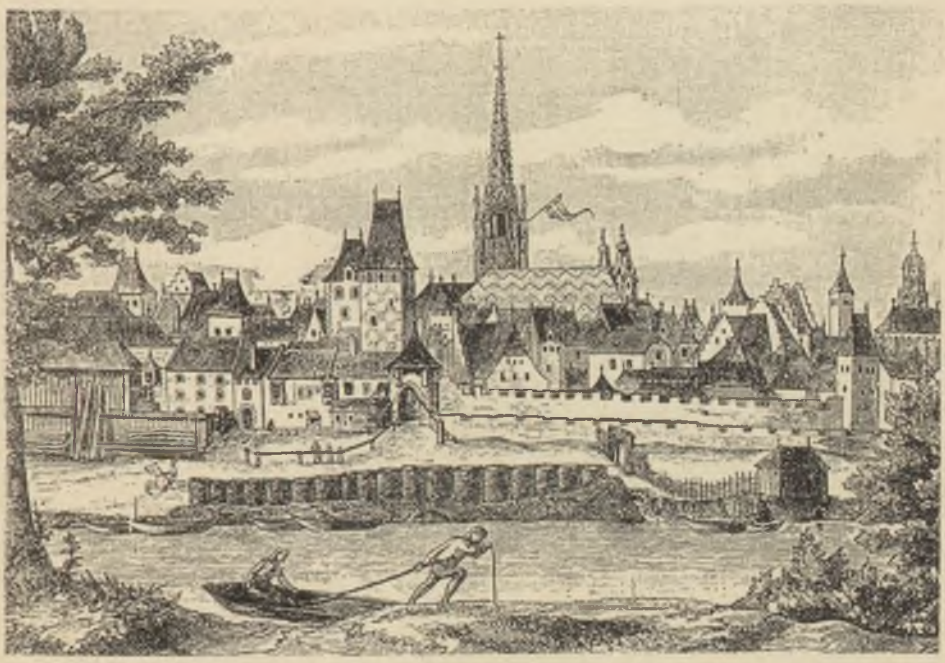
Bécsnek az akkori viszonyokhoz képest elég nagy és — úgy látszik — palánkkal körülvett külvárosai is voltak. A lakosság száma, ezekkel együtt, 50 ezerre rúghatott.[254]

1485 január 28.-án három csoportban érkezett Mátyás serege Bécs alá, s még ugyanaznap déli 12 órakor bombardákkal és hajítógépekkel hozzá-

fogott az ostromhoz.[255] Maga a király az egyik csoporttal Währing közelében szállott meg; egy másik a Schotten-Thorral és a Werder-Thorral szemben helyezkedett el, végül a harmadik csoport a mai X. kerület (Favoriten) alatt, a Spinnerin am Kreuz nevű magaslaton foglalt állást.[256]

A támadók már január 28.-ról 29.-re virradóban hozzáláttak az ostromművek építéséhez. Ezt a munkát hiába próbálták megakadályozni a védők. Ellenben ők is rögtönöztek egyes külső védőműveket s február 11-re hármat be is fejeztek. Egyikük Gumpendorf közelében épült.[257]

Azonban a bécsiek, főleg a rossz ellátási viszonyok miatt, nem bíztak

Bécs 1483-ban. (A klosterneuburgi prépostság kincstárában lévő festmény után készült metszet.)

benne, hogy külső támogatás nélkül is meg tudják védeni városukat. A császárhoz fordultak tehát segítségért. Frigyes február 6.-án kelt levelében azt válaszolta nekik, hogy Miksa főherceget már hazarendelte. Ő veszi át a had. sereg vezetését; megérkeztéig a bécsiek védjék egyedül a fővárost.[258] Miksa főherceg pedig február 27.-én Antwerpenből biztatta kitartásra a lakosságot.[259]

Március 16.-án az ostromlók a legnagyobb hadigépekkel összerombolták és elfoglalták a bécsieknek a középső híd közelében álló támaszponját; majd 17.-én Mátyás Ebersdorf várát lövette s másnap meg is vette.[260] De ugyanekkor a bécsiek lovassággal és gyalogsággal kirohantak, hogy egy megkezdett magyar ostrommű befejezését meggátolják. Ennél a kitörésnél magyar

részről 60 ember elesett, 23 megsebesült, 211 pedig fogságba jutott. Március 17.-én Mátyás is életveszélyben forgott, mert ágyúgolyó csapott abba a házba, amelyben éppen tartózkodott, s a mellette álló «Permenczo» (?) nevű kapitányt meg is ölte.[261]

Április 2.-án ismét alábbszállott egy fokkal a bécsiek reménye. A császárhoz segítségért küldött polgármesterük száz lovassal visszatért, de nem sok vígasztalást és bíztatást hozott magával. Akadálytalan visszatérte arról tanúskodik, hogy Bécs körül nem lehetett valami nagyon szoros az ostromzár.[262]

Tichtel úgy tudja, hogy április 19-én újból veszélyben volt Mátyás élete. Lóháton akart átgázolni a Dunán (?), de alámerült. Azonban sikerült a vízből kivergődnie.[263]

Húsvét táján Ujlaki Lőrinc is megjött erős haddal s ő is a Schotten-Thorral és a Werder-Thorral szemben foglalt állást.[264]

Miközben mindez Bécs alatt lezajlott, Tettauer az Enns mellett levő Ernsthofenig hatolt, s éjjeli rajtaütéssel szétverte a környék itt táborozó fegyveres népét. (Az itt épült hídfőállás «Tettauer-Schanze» néven ismeretes.) [265]

A városban ezalatt napról-napra fokozódott az éhség, bárha időnkint sikerült a császáriaknak élést, de nem elegendő mennyiségben, Bécsbe juttatniok. Egykorú feljegyzések szerint a lakosság előbb ló-, majd kutya-, macska- és egérhúsra szorult. Sokan el is pusztultak, részint a rossz táplálkozás, részint járványos betegségek következtében. Az annyira várt felmentőhad pedig egyre késett.

Mátyás április 20.-án újabb támaszpontot kezdett építtetni a Duna partján, majd május 12.-én egy másikat, éppen arra a helyre, ahol a bécsiek az eleséges hajók érkezését várták.[266] Másnap «a világ mind a négy tájáról» nagy köveket zúdíttatott bombardáiból a városra, s egyúttal négy helyen rohamot intéztetett a külvárosok palánkja ellen ; de csak a Szent Miklós nevű külvárost keríthette hatalmába. Most ez is elégnek bizonyult, mert a megrettent bécsiek, a legrosszabbtól tartva, abbahagyták a máris céltalannak látszó védekezést. Másnap tehát megjelent a király előtt az egyetem küldöttsége s egyheti fegyverszünetet kért. Majd újból jelentkeztek a kiküldöttek s kinyilatkoztatták, hogy ha június 1.-ig nem kapnak a császártól segítséget, átadják a várost. Így is történt, felmentőhad nem mutatkozott, s Mátyás ezen a napon, 8000 főnyi sereg élén bevonult a császár fővárosába.[267]

Bécs elfoglalása s — ami vele járt — a császár megalázása, kétségkívül igen nagy erkölcsi siker volt ; s mert az eddig tapasztaltak után Mátyásnak nem kellett attól félnie, hogy a tehetetlen Frigyes megtorolja a vereséget : az Enns vonalának elérése és megszállása után, csak Alsó-Ausztria déli részeit kellett még meghódítania, hogy az egész tartomány korlátlan urának mondhassa magát.

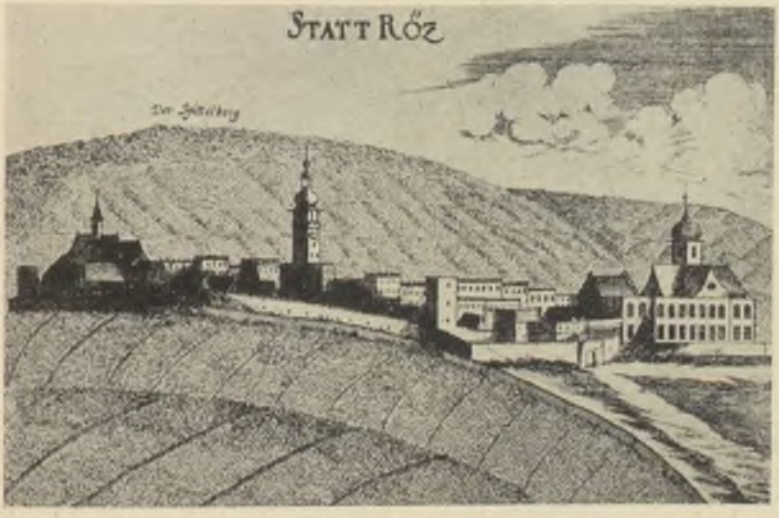
Az az egynehány kisebb vár, amely Alsó-Ausztria északi felén még a császár kezén volt, nem sokat nyomott a latban. Ezek közül még 1485 októ-

ber 13.-án Mátyás csapatai megrohanták és elfoglalták a waldi várkastélyt,[268] majd a Melk melletti Grueb várát is, amelynek foglyul ejtett őrségét október 23.-án hozták Bécsbe.[269]

Laa, Retz és Eggenburg megvételével nem sietett a király. Ezekre már csak 1486 őszén került a sor. Szeptember 20. és november 23. között, magyar kézre jutott mindahárom.[270]

Most már csak a valamennyinél sokkal erősebb és fontosabb Bécsújhelynek a várakozást felülmúló szívós ellenállását kellett megtörni.[271]

Mátyás Zápolyai Istvánra bízta az ostrom vezetését s mellé adta Kinizsi Pált és Székely Jakabot is. Az idegen zsoldosokat Tettauer vezette. Siker

Retz vára.

azonban hónapok multával se mutatkozott. Az ostromzár is olyan laza és hézagos volt, hogy Reichenburgi Rupprecht 1486 novemberében több hónapra való éléssel láthatta el a várat. Mátyás tehát 1487 elején maga is odament és átvette az ostromló had vezetését. Az egyik külvárost sikerült is rajtaütéssel elfoglalnia, de tovább nem juthatott ezzel a módszerrel, Nem volt más megoldás, mint hogy lépésről-lépésre kellett közelebb férkőznie a várhoz.[272]

Wulfersdorfer János várparancsnok jól értette a védekezés minden csínját-binját, s bárha Mátyás ágyúi már a főárok külső partján állottak, mindvégig meg tudta akadályozni az árok áthidalását. Nem sikerült a várfalak aláaknázása se, mert bárhol próbálkoztak vele, a felbuggyanó talajvíz minduntalan meggátolta a földalatti munkát.[273]

A király tehát — mert tüzérsége ezúttal is hatástalannak bizonyult Bécsújhely erős védőgátjai ellen — kénytelen volt a kiéheztetéshez folyamodni.

Mivel most már sokkal szorosabb volt az ostromzár, az élés egyre fokozódó hiánya június folyamán válságosra fordította a védőcsapat és a várba szorult lakosság helyzetét. Ilyen állapotok között Wulfersdorfer is engedett és június 29.-én tárgyalást kezdett. Ennek eredményeként hétheti fegyverszünet jött létre, azzal a megállapodással, hogy ha ezalatt egy, legalább 3000 főnyi császári sereg a várkapuig tud hatolni, Mátyás abbahagyja az ostromot ; ellenkező esetben a védők átadják a várat és a várost a királynak, de ennek fejében bántatlanul elvonulhatnak.[274]

Időközben, július 18.-án, Mátyás megszállatta a Semmering útján levő Schottwient,[275] majd augusztus 17.-én bevonult a kiürített Bécsújhelybe.[276]

*

A most tárgyalt osztrák háborúk a fejlődésnek már jóval magasabb fokán mutatják be Mátyás hadseregét és főként zsoldosokból állott részét, mint az előbbiek.

Ez a hadsereg nagyobbrészben még mindig lovas, és éppen ez a körülmény magyarázza meg, hogy osztrák földön nem vívhatott ki gyors sikert, mivel — a korneuburgi felmentő csatát leszámítva — nagyobb nyílt harcra nem került a sor. Frigyes császárnak nem volt annyi ereje, hogy nyílt mezőben mert volna megütközni ellenfelével. Így tehát a gyalogság jutott fontosabb szerephez, az egymást követő várvívások során. A gyalog zsoldosok, egy 1477-ből származó adat szerint, nagyon vitézek voltak[277], de a szabályszerű várostromhoz nem értettek ; csupán bátorságukkal pedig nem érhettek célt.

A tűzérség fejlődött legkevésbbé. Mint Bécsujhely ostroma is mutatja, a magyar tűzérség nem üthetett rést a falakon, noha úgyszólván közvetlen közelből lőtte őket. Sőt még a védőket se bírta kellőképpen lefogni, s így az árok lecsapolása, betemetése, vagy áthidalása sehol se sikerült.[278] A király tehát itt is a kiéheztetés hónapokig tartó, de mindenesetre kisebb véráldozatot követelő módszeréhez volt kénytelen nyúlni.

Figyelemreméltó jelenség, hogy például Korneuburg is tovább bírta a védekezést, mint Bécs, amelynek pedig még valamennyi külvárosát se foglalhatta el erőszakkal az ostromló sereg. A belsővonal rendszeres ostromáig el se jutott Mátyás. A döntést itt is az éhség idézte elő.

El kell ismernünk, hogy Kienberger Korneuburgot, Wulfersdorfer Bécsújhelyet nagyon szívósan védelmezte ; de derekasan ellenállott Hainburg, sőt a jóval kisebb Bruck is.

Érdekes mozzanata az osztrák háborúk utolsó felvonásának, hogy a király gyalogsága végül aknaharccal is próbálkozott, de éppen a legalkalmatlanabb helyen, Bécsújhely vízzel környezett vára ellen, ahol az aknaásásnak okvetlenül meg kellett hiúsulnia. Ez is azt bizonyítja, hogy Mátyásnak nem lehetett «mérnökkara», sőt az aknaharchoz értő egyetlen szakembere se.

Maga a hadsereg még 1486-ban is hármas (cseh, magyar és rác) tagozást mutat.[279] Csakhogy akkor ez már nem annyira a nemzetiség szerint való

megoszlást, mint inkább a különféle taktikát jelentette. A nemzetiség alkotta határvonal évek során egyre jobban elmosódott.

A király rendkívül tevékenynek mutatkozott ausztriai hadjárataiban. Mindenütt ott volt, ahol jelenléte és beavatkozása lendíthetett valamit a dolgok menetén ; sőt kelleténél többször került életveszélybe is.[280] Azonban ezúttal se nyílott alkalma arra, hogy nyílt harcban vezesse egyesített hadseregét.

Meddő kísérlet lenne, ha választ keresnénk erre a nagy kérdésre : mi lett volna az állandó (zsoldos) sereg fejlődésének legközelebbi foka, és hogy a magyar haderő többi elemeivel egyesülten, hosszabb időre is meggátolhatta volna-e a török birodalom terjeszkedését?

Csak annyit állapíthatunk meg, hogy mindenütt derekasan kiállotta a tűzpróbát, s ezzel meg is szerezte magának az élethez való jogát. Az is bizonyos, hogy Magyarország katonai erejének katasztrófaszerű hanyatlása éppen Mátyás korai halálával kezdődött ; akkor amidőn a nagy királynak ezt a jeles alkotását vétkes meggondolatlansággal szétrobbantották azok, akik maguk se tűrték a fegyelmet. Lerombolták tehát ennek legerősebb várát, az állandó hadsereget, s ezzel utat nyitottak a bomlás további folyamatának is.

Már Zrinyi Miklós fején találta a szeget, mondván, hogy a fegyelem a magyarnak legállandóbb gyöngéje. Nagyon ráillett a XV. század legvégére is, amit a költő és hadvezér a maga korára vonatkoztatva írt :

«Mi magyarok bizony már azt se tudjuk micsoda a disciplina, mi az oka? hogy megholt Mátyás király».[281]

JEGYZETEK.

[1] Deér József : Zsigmond király honvédelmi politikája. 89. l.

[2] Timon Béla : A magyar hadúri jog. (Hadtörténelmi Közlemények : 1938. évf. 15., 16. l.)

[3] Túlzás tehát az, amit Rónai Horváth Jenő ír, hogy : «midőn a nemesség látta, hogy a király nélküle is tud boldogulni, felébredt benne a magyar faj harciassága ; nem nézhette, hogy a magyar hadak diadalokat vívjanak ki, melyekben neki része nincs, s amire őt kényszeríteni oly nehéz volt, azt megcselekedte önkéntesen. Tömegesen sorakozott a király zászlói alá, hogy vele küzdjön s részese legyen a dicsőségnek, melyet a király győzelmes hadjáratai . . . szereztek. Mátyás hadserege, dacára a számos idegen elemnek, mindvégig megtartotta nemzeti jellegét s a nagy király győzelmei nem idegen zsoldosok, vagy külföldről bevándorolt vezérek, hanem kizárólag magyar vitézek neveihez fűzvék.» (Mátyás király hadjáratai. — Hadtört. Közlemények : 1890. évf. 160. l.) Sajnos, nem így volt.

[4] Takáts Sándor : A magyar gyalogság megalakulása. 13. l.

[5] Tóth Zoltán : Mátyás király idegen zsoldosserege. 54. l.

[6] U. o. 24. l.

[7] Erdélyi Gyula : A magyarok hadművészete. 157. és k. ll.

[8] Tóth Zoltán : i. m. 79. l.

[9] Erdélyi : i. h.

[10] R. Horváth : Mátyás király. (Hadtört. Közlemények : 1888. évf. 337. l.)

[11] Kiadta Óváry Lipót (Tört. Tár.: 1885. évf. 762. és k. l.)

[12] «. . . quali si reputano migliori sagittarii che sieno in levante. Ciaschuno di questi ha uno cavallo velocissimo.» (Óváry: i. h.)

[13] «Item nobili transilvani di chavallo et piè hanno 10,000» (U. o.).

[14] Kocsi bej emlékiratai. (Thury József: Török történetírók. II. 411. és k. ll.)

[15] Hadtört. Közlemények: 1890. évf. 250., 251. l.

[16] Óváry: Adalék Mátyás király 1477-i ausztriai hadjáratához. (Hadtört. Közlemények: 1890. évf. 244., 245. l.)

[17] «Exercitus, qui e castris prodierat in campum, . . . ex octo millibus peditum, et viginti millibus equitum . . . constabat.» (Dec. IV. Lib. VIII.)

[18] Mátyás király külügyi levelei: II. 104. és k. ll.

[19] Wertner: A nikápolyi hadjárat. (Hadtört. Közlemények: 1925. évf. 245. és k. l.)

[20] Tóth Zoltán: i. m. 33. l.

[21] Takáts Sándor: A magyar gyalogság megalakulása. 154. l.

[22] Tóth Zoltán: i. m. 99. l.

[23] U. o. 98. l.

[24] U. o. 101. l.

[25] «In tertio ordine pedites sunt, et hi quidem diversis ordinibus distincti.» (Mátyás király külügyi levelei: II. 104. és k. ll.)

[26] «. . . quantacunque peditum summa sit, quinta pars ex pixidariis constituatur.» (U. o.)

[27] «. . . clipei namque maiores ad invicem positi, per circuitum formant effigiem castelli et parietes representant.» (U. o.)

[28] Tóth Zoltán: i. m. 91. l.

[29] Ehhez Hazai még 16,000 székely gyalogost ad, ellenben a puskások számát 400-ra szállítja le. Ezenkívül «ballistával fegyverzett» 4000 gyalogosról tud. (Védőalkotmány, haderő és harcászat Mátyás király alatt. — Hadtört. Közlemények: 1890. 216. és k. ll.) Az eredeti olasz szövegben «Spingharde 4000» olvasható. Már pedig a «spingarda» nem «ballista», hanem «szakállas».

[30] Hazai (i. h.) «balistariusokat» mond, holott az eredeti olasz szövegben «balestrieri et sagittarii» olvasható. Az előbbi számszeríjast, az utóbbi pedig íjászt jelent.

[31] «. . . navi maxime ad chostume di ghalee» (Tört. Tár: 1885. évf. 762. és k. ll.)

[32] Diplomáciai Emlékek Mátyás király korából: I. 263. és k. ll.

[33] Carlo Montù: Storia dell' Artiglieria Italiana. I. 372. l.

[34] Miklósy Zoltán: Nagy Lajos tűzérsége. (Hadtörténelmi Közlemények: 1927. évf. 520. és k. ll.)

[35] Erdélyi Gyula: Újabb adatok Nagy Lajos tűzérségéhez. (U. o. 1928. évf. 137. és k. ll.)

[36] Iványi Béla: A tűzérség története Magyarországon. (U. o. 1926. évf. 25. l.)

[37] Montù: i. m. I. 200. l.

[38] U. o. 193., 194. l.

[39] «. . . una illa tres bombardas in fundendo lapides prevaleret.» (Mátyás király külügyi levelei: II. 110. l.)

[40] A bombardák kezdetben egy darabból készültek, de amikor mindegyre nagyobbak lettek, szállításuk könnyítése végett, két vagy három darabból tevődtek össze. Már a legrégibb bombardákon is két részt lehetett megkülönböztetni. A nagyobb átmérőjű mellső rész a golyó befogadására és vezetésére szolgált; a kisebb átmérőjű hátsó részbe a puskaportöltést és a fojtást tették. A bővebb résznek «tromba», a szűkebbnek «gola», «coda», de leggyakrabban «cannone» volt a neve. A tromba kúpos, a cannone pedig hengeres alakot kapott. A rövidcsövű bombardák a mostani mozsárnak (mortaio) feleltek meg. A középkori lövőszerszámok legtöbb alkatrészének nincs megfelelő magyar neve.

[41] Rónai-Horváth Jenő : Mátyás király. (Hadtörténelmi Közlemények : 1888. évf. 337. l.)

[42] Iványi : i. m. 152. l.

[43] U. o. 159. l.

[44] Tört. Tár. : 1885. évf. 762—764. l.

[45] A lövőszerszámok különféle fajtáinak neve, korok és országok szerint, gyakran változott. Állandó szabály nincs. Így tehát a puszta névből nem lehet az illető lövőszerszám jellemző sajátságaira következtetni. Tudunk például olyan XV. századbeli cerbottánákról, amelyeknek csöve 2½—3½ méter hosszú, de csak 5—5½ centiméter öblű volt s ólomgolyójának súlya az 1 kilogrammot se érte el. Viszont, ugyancsak a XV. századból, olyan «hosszú» (?) cerbottanát is említenek a leírások, amelynek trombája nem volt hosszabb a kaliber négyszeresénél. (Montù : i. m. I. 338. l.)

[46] «. . . balestri maggiori, cioè trabuchi, overo machine, similmente octo.» (Óváry : i. h.)

[47] «. . . bombarde grandi 4, che gettano in alto. Queste vulgo si dicono mortari.» (U. o.)

[48] Baduario nem volt katona s így összezavarta azt, amit itt is, ott is hallott. Máskülönben nem írhatta volna, hogy a 16 gálya mindenikén 100 (!) darab cerbottana is volt. («. . . et in ciaschuna nave sono . . . 100 pisside, cioè 100 cerbottane»). Ez összesen 1600 darab lenne, ami nyilvánvaló képtelenség. Baduariónak általában feltétlenül hitelesnek mondott adatait nem csupán tűzér, hanem más szempontból is kétkedéssel kell fogadnunk.

[49] A jegyzék csak 64 bombarda és 34 cerbottana tűzéreit említi.

[50] I. h.

[51] Védőalkotmány, haderő és harcászat Mátyás alatt. (Hadtört. Közlemények. 1890. évf. 225. és k. ll.)

[52] A jegyzék szerint : «. . . X bombarde grande che gettano priete chon fuocho». Ez tehát szószerint fordítva azt jelenti, hogy ezek a bombardák tűzzel vetnek ki magukból köveket. Így értelmezi ezt a mondatot a tűzérség középkori történetének két legalaposabb ismerője : Montù altábornagy (Bellagio) és Sarfatti tábornok (Firenze) is, akikhez magyarázatért fordultam. Megtüzesített kőgolyóról tehát nem lehet szó.

[53] Iványi : i. m. 412. l. A különféle lövőszerszámokhoz való talpak megjelölésére nekünk magyaroknak nincs megfelelő mesterszavunk. Németül az ágyúhoz és a tarackhoz valót «Lafette», a mozsárhoz valót «Schleife», a hajóágyúhoz valót pedig «Raperte» néven ismertük. Egyetlen kivétel a mozgó ostromütegekhez tartozott 80. M. 15 cm mozsár «Mörserlafette»-je volt. Olaszul a hosszú és középhosszú bombardák talpa «ceppo» vagy «cassa», a rövideké «tavola», az ágyúké «affusto» néven ismeretes.

[54] «. . . iam decem et septem bombardas Posonium versus misit, quarum unicuique trahendae decem et octo equi potentes eiusdem coloris colligati erant». (Marczali Henrik : A magyar történelem kútfőinek kézikönyve. 279. l.)

[55] L. A. Maggiorotti : Architetti ed architetture militari. II. 93. és k. ll.

[56] Hazai : i. m. 213. l.

[57] Tóth Zoltán : i. m. 131. l.

[58] R. Horváth : Mátyás király. (Hadtört. Közlemények : 1888. évf. 337. l.)

[59] Hazai : i. h.

[60] «Triplex illi in eo bello fuit exercitus veluti ubique in gravissima quaque expeditione mos fuit ; primus Ungarorum ; Boemorum alter, tertius Racianorum, qui totus in vexillationes et velites digestus erat». (Dec. IV, Lib. VII.)

[61] Puszta feltevés, hogy például a gyalogság három — egyenkint 8—10 zászlóaljat magábafoglaló — hadtestre oszlott volna ; úgyszintén az is, hogy egy-egy ilyen zászlóalj 4—5 száz főből állott. (Hazai : i. m. 225. és k. ll.) A XV. században a felsőbbrendű egység, vagyis a seregtest, merőben ismeretlen fogalom volt.

[62] Csánki Dezső : Szabács megvétele. (Hadtört. Közlemények : 1888. évf. 360. l.)

[63] Mátyás király életéről való elmélkedések. (R. Horváth : Gróf Zrinyi Miklós hadtudományi munkái. 156. l.)

[64] Bartolomeo Maraschi castellói püspök írja 1483 őszén IV. Sixtus pápának» : «Hic est rex indefessi animi, Martialis totus, nihil nisi bellicum cogitans et sine verbis faciens». (Marczali : A magyar történet kútfőinek kézikönyve. 279. l.)

[65] Gyalókay Jenő: Bethlen Gábor mint hadvezér. (Hadtört. Közlemények : 1929. évf. 288. és k. ll.)

[66] Csontosi János : Hadtudományi könyvek Mátyás könyvtárában. (Hadtört. Közlemények : 1890. évf. 199. és k. ll.)

Vegetius művében valóban találunk olyan részleteket, amelyeket Mátyás esetleg felhasználhatott. Ilyen például a III. könyv XXI. pontja, amely arról szól, hogy miként kell az ellenség elől kitérni, ha nem akarunk vele megütközni. Továbbá ugyanannak a könyvnek XXVI. pontja. Ez a hadviselés általános szabályait foglalja össze.

[67] Enrico Clausetti : Fortificazioni e macchine belliche 11. l.

[68] Tóth-Szabó Pál : A cseh-huszita mozgalmak története Magyarországon. 304. és k. ll.

Mátyás kénytelen volt a cseh királytól segítséget kérni ehhez a hadjárathoz : «. . . quingentos equites viros electos, ad pugnas aptos et bene armatos . . . mittere nobis velit». (Mátyás király külügyi levelei. I. 5. l.)

[69] Rónai-Horváth Jenő : Magyar Hadikrónika. I. 301. l.

[70] Tóth-Szabó : i. m. 307. l.

[71] Tóth Zoltán : i. m. 64. l.

[72] Wertner Mór : Magyar hadjáratok a XV. század második felében. (Hadtörténelmi Közlemények : 1912. évf. 69. l.)

[73] Tóth-Szabó : i. m. 309. l.

[74] Erről később szólunk részletesebben.

[75] Tóth-Szabó : i. m. 319. l. — Wertner : i. m. 75. l. — R. Horváth, tévesen, 1459-re teszi Pata megvételét. (I. m. 302. l.)

[76] «Herr Zdenek (Kost)ka traf ihn (Mathias) in Kaschau, wo er schon lange gegen zwei Schlösser Jiskras, Saros und Reichenau, welche von dessen Hauptleuten Johann Talafaus und Matthias von Knezich vertheidigt wurden, einen erfolglosen Krieg führte.» (Palacky : Geschichte Böhmens. IV. 2. 163. l.) — Tóth-Szabó : i. m. 320., 321. l.

[77] U. o. 331. l.

[78] Wertner : i. m. 80. l.

[79] U. o. 82. l.

[80] R. Horváth szerint 1465-ben. (I. m. 302. l.)

[81] Wertner.: i. m. 203. l.

[82] «. . . Bohemum Swyhla denominatum . . . expugnavit . . . ac captum, pluribus suis cum complicibus, in furca suspensum, ventorum flatibus exposuit». (Turóczi : Chronica Hungarorum. — Schwandtner : Script. Rerum Hung. I. 474. 1765. kiadás.) Tóth-Szabó : i. m. 330. l. — Tóth Zoltán : i. m. 72. l. — Kosztolány megvétele alkalmasint február első napjaiban történt (Wertner : i. h.).

[83] R. Horváth : i. m. I. 304. l.

[84] U. o, I. 306. és k. ll.

[85] Wertner : I. m. 69 —71 l.)

[86] U. o. 74. l.

[87] U. o. 76. ,77. l.

[88] U. o. 80. l.

[89] Thallóczy Lajos : Mátyás két első török hadjárata (Hadtört. Közlemények : 1915. évf. 362 és k. ll.)

[90] Wertner : i. m. 83. l.

[91] Thallóczy : i. m. 373., 374. l.

[92] U. o.

[93] Kupelwieser : Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen 144. l.

[94] Thallóczy kellően nem igazolható feltevése szerint, Zápolyai Imrét a második úton küldötte Mátyás Jajca felé az előhaddal, ő maga állítólag egy darabig a harmadik úton haladt a derékhaddal, de azután, nem tudni miért, letért róla nyugat felé, a Szana völgyében levő Kljucsra s csak onnan fordult ismét délkeletre, hogy Jajcára juthasson. (I. m. 375., 376. l.)

Kupelwieser úgy tudja, hogy Mátyás két csoporttal tört Boszniába : «Die eine ging bei Novi über die Una, und dem Sanathal entlang über Prjedor und Kljuc, die andere bei Gradiska über die Save und auf der alten römischen Heerstrasse, längs dem Vrbasfluss über Banjaluca nach Jajca». (I. h.)

Bonfini, akinek szintén kellene valamit tudnia, csak ennyit mond : «Exploratis Jayzensium animis . . . extemplo cum magno exercitu Savum traiicit, Jayzamque contendit, quator dierum itinere a Savo remotam». (Rerum Hungaricarum Dec. III. Liber X.)

[95] Thallóczy : i. m. 375., 376. l.

[96] Thallóczy : Jajca története. XXXVIII. l.

[97] Thuróczy ennyit ír Jajca váráról : «. . .castrumque Jaicza, tum loci natura, tum vero moeniorum altitudine munitissimum . . .» (Schwandtner : i. k. (1765) 473. l.)

Ranzano szerint : «. . . castellum in eo regno, est et loci natura, et muri cum altitudine, tum latitudine, munitissimum » (U. o. 666. l.)

Bonfini ezt írja : «Arx sola supererat, quam Turca cum validissimo presidio retinebat hanc die noctuque óppugnare adoritur, non modo loci natura, sed arte, milite, machinis et commeatibus munitissimam » (Dec. III. Lib. X.)

Maga Mátyás király is csak ennyit mond róla : «(Jajca) quod quidem caput regni illius est et locus tam natura ipsa, quam arte et ope inter omnia munitior.» (Thallóczy : Jajca története. Okmánytár. XIV. sz.)

[98] «Hec mane omnes Turci evixerunt, exceptis mulieribus, ut aiunt. Qui exeuntes numeraverunt viri quadringenti triginta, et re vera optimi milites ad bella doctissimi». (Thallóczy : Jajca története. Okmánytár. XXVI. sz.)

[99] Kupelwieser : i. m. 147., 148. l.

[100] Thallóczy : Mátyás két első török hadjárata. (Hadtört. Közlemények : 1915. évf. 387., 388. l.)

[101] Wertner : i. m. 88. l.

[102] Az, hogy keresztesek is voltak Mátyás seregében, nemcsak a velencei követ jelentéséből tűnik ki, hanem abból is, hogy a király azzal a kikötéssel mentette fel Kassa polgárait a háborúban való részvételtől, hogy jól felszerelt keresztescsapatot küldjenek a király táborába. (Kemény Lajos : Mátyás király keresztesvitézei 1464-ben. — Hadtört. Közlemények : 1913. évf. 145. l.)

[103] Wertner : i. m. 88. l.

[104] Mátyás írja Frigyes császárnak : «. . . imperator turcorum . . . bombardas inauditas fundi fecit, quibus iam per viginti dies castri pariter et oppidi murum frangit, cuniculis etiam subterraneis menia demoliri et irrumpere violentissime conatur». (Thallóczy : Jajca története. Okmánytár : XXVIII. sz.)

V. ö. Kupelwieser : i. m. 147. l.

[105] Thallóczy : Mátyás király első két török hadjárata. (Hadtört. Közlemények : 1915. évf. 388. és k. ll.)

[106] U. o.

[107] Nesri «Az Oszmán-ház története» c. munkájában csak ennyit ír : «(A szultán) teljes erővel ágyúztatta, de mivel a felséges Isten nem végezte volt el meghódítását, nem vehette be s így visszafordult és Üszkübbe ment». (Thury : Török történetírók : I. 69. l.)

[108] Thallóczy : Jajca története. Okmánytár : CCCXXII. sz.)

[109] Kupelwieser : szerint, a király közeledéséről kapott hír döntötte volna el Jajca sorsát. (I. h.)

[110] Bonfini csak ennyit tud róla : «Oppidum in arduo monte situm». (Dec. IV. Lib. I.)

[111] Thallóczy : Mátyás király első két török hadjárata (I. h.).

[112] Kiadta Thallóczy : Jajca története. Okmánytár. XXIV. sz.

[113] ... durch schickunge des almechtigen gots vngewitters halben, das das kot so gross gewesen ist, das man vns nicht narunge vnd speis had zcu furen mügen». (U. o.)

[114] Szeád-Eddin : A történetek koronája. (Thury : i. k. I. 166. l.) — Nesri : i. m. (U. o. 69. l.)

[115] Turszun bég : A hódító Mohammed szultán története» c. műve szerint, Iszkender bég 5000 embert kapott volna Zvornik védelmére. (U. o. 91. l.)

[116] Nesri : i. h. — Szeád-Eddin : i. h. — Turszun bég : i. h.

[117] «So had dann unser herre, der konig, mit dem grossen zseug auff den turm schiessen lassen, sso sein sie dann herab gefallen als die seck . . .» (Zsigmond gróf levele : i. h.).

«. . . wann das kot sso tieff gewessen ist, vnd hett man vier hundert ross ann ain wagen gespant, so hetten sie es nicht zcihen mugen.» (I. h.)

[118] Wertner : i. m. 84. l. — Kupelwieser : i. m. 149. l. — Szeád-Eddin : i. m. (Thury : i. k. I. 166. l.)

[119] «. . . was wir ain tag hetten zcihen mugen, da sein wir drie tage an zcogen . . . Aber was des andern grossen zceugs gewesen ist, der hernyder bey dem wasser gelegen ist, den man auff schieffen dahin gefurd hat, den haben wir auff schieffen wiederumb wegk gefürd.» (Zsigmond gróf levele : i. h.)

[120] Így például Nesri (Thury : i. k. I. 69. l.)

[121] «Vnnser herre, der Kunig, had ain gesloss hayst Zdrebernick, ligt vier meyll von Swoynicke, mit gewald vnd dem sturm gewannen . . .» (Zsigmond gróf levele : i. h.)

Kupelwieser : i. h.

Itt kell megemlítenünk, hogy Zrinyi Miklós egyaránt hibáztatja a szultánt és Mátyást Jajca, illetőleg Zvornik megtámadása miatt : «Itten az én ítéletem szerint mind török császár mind magyar király vétkeztek a hadi regulák ellen ; mert mikor császár Jajcát, király Zvornikot megszállá, által kell vala látni elébb mindenkinek, hogy segítségére jön az ellenség ; és ha olyan resolutióval oda nem ment, hogy megverekedjék vele, hívságos dolog volt csak oda menni is». (Mátyás király életéről való elmélkedések. — R. Horváth : Gróf Zrinyi Miklós hadtudományi munkái. 147. l.)

[122] Fraknói Vilmos : A Hunyadiak és a Jagellók kora (Szilágyi Sándor : A magyar nemzet története. IV. 222—224. l.)

[123] Rónai-Horváth : Magyar Hadikrónika. I. 311—312. l.

[124] Wertner : i. m. 201., 202. l.

[125] Thuróczi : Cronica Hungarorum. (Schwandtner : Scriptores Rerum Hungaricarum. 1765. kiad. 474. l.) — Ranzano : Epitome Rerum Hungaricarum. (U. o. 668. l.) — Bonfini : Dec. IV. Lib. I. — R. Horváth : i. h.

Hol volt ez a «Bánya?» Ilyen, vagy hasonló nevű hely több is lehetett. Talán a Moldava mentén levő «Baia» városkára gondolhatunk.

[126] Bonfini : i. h. — Thuróczi : i. h. — Ranzano : i. h. — Fraknói : i. h.

[127] Wertner i. m. 221. l.

[128] U. o. 223. l.

[129] Bunyitay Vince : A váradi püspökség története : I. 304., 305. l.

[130] Rónai-Horváth Jenő : Magyar Hadikrónika : I. 319. l.

[131] Wertner : i. m. 227. l.

[132] «. . . tutti se devano trovar a Siurin et deli aspectare Sua Serenita, la qual com

el resto della fanterie, andera per acqua». (Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából : II. 282. l.)

[133] «Per la via d'Alba le zente de arme Boheme, per Szegedino le Hungari, per Varadino le fanterie Ungherie et per Heget le Boheme . . .» (U. o.)

[134] Wertner : i. m. 227. l.

[135] Mátyás király Ernő szász hercegnek, Buda 1476 nov. 15. (Mátyás király külügyi levelei : I. 354—358. l.)

[136] A kuliői védőművek körül meglehető zavar uralkodik. Mátyás ugyanis azt írja Ernő hercegnek (I. h.), hogy ezt a 3000 embert befogadó három támaszpontot már csak Szabács megvétele után építtette.

Kupelwieser szintén úgy tudja, hogy Mátyás Szabács elfoglalása után építtette a kuliői erődöket. (Ungarns Kämpfe mit den Osmanen : 164. l.)

Viszont Botta Leonardo követ 1476 február 1-én — tehát még Szabács eleste előtt — ezt jelenti : «. . . il Turco haveva expugnato uno Bastione, il quale el Re de Ungaria haveva facto fare per tutela de Belgrado et per obsidione de Semedro» (Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából : II. 340. l.) A valóság alkalmasint az lesz hogy a király újjáépíttette és talán meg is nagyobbíttatta a törökök által elpusztított, vagy legalább is erősen megrongált védőműveket. Nesri «Az Oszmán-ház története» c. munkájában csak ennyit említ : «. . . a magyarországi hitetlenek a Duna partján erődöket csináltak fából és jól felszerelték». (Thury József : Török történetírók : I. 71. l.). Szeád-Eddin pedig így ír : «Magyarország királya a Duna és a Morava folyók egyesülésénél . . . Kovilovics nevű helység mellett kőből és fából két szilárd erődöt, a tulsó parton pedig. . . egy várat épített.» (U. o. 167. l.)

Nem szorul bizonyításra, hogy ezek a kuliői védőművek, már csak földrajzi helyzetüknél fogva se biztosíthatták Nándorfehérvárát. A Botta említette «Bastion» pedig nem «bástya», a szó XVI. századi és későbbi értelmében, mert a XV. században gyakran alkalmazták, válogatás nélkül, mindenféle erődítményre a «bastione» meghatározást.

[137] Szabács várának ez a kettős tagozása a XVIII. század végén is fennállott, azzal a különbséggel, hogy a kisebbik rész — az erősség voltaképpeni mentsvára — akkor már téglaépület volt ; a nagyobbik részt pedig bunkózott földdel és mindenféle szeméttel töltött palánk fogta körül. (Gyalokay Jenő : Sabac vára 1787—88-ban. — Hadtört. Közlemények : 1924. évf. 205. és k. ll.)

[138] «Introgressi sumus arcem ipsam mirabili artificio fabricatam». (Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából : II. 344. l.) Bámulattal szól róla — sok kővárat látott olasz ember létére eléggé szokatlanul — Ranzano (Ranzanus) is : «Struxerant illud ex materia, circumdederuntque ligneo muro, quem crebrae turres, magno miroque erectae artificio, reddiderant tum visu pulcherrimum, tum expugnatu difficillimum ; non deerant defensores, non omnis generis arma, non fossa, non vallum ; breviter, non caetera omnia, quibus judicari potuisset, esse id castellum humanis vel viribus, vel ingeniis inexpugnabile». (Schwandtner : Scriptores Rerum Hung. I. 673. l.) Kevesebb magasztalással említi Thuróczi : «. . . castrum Turcorum Sabacz denominatum, ad littus fluminis Zave, per eosdem, ex lignis terraque multum curiose perforti opere praeparatum, turribusque ac fossatis, et vallibus, nec non milite non minus munitum.» (U. o. 479. l.)

[139] Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából : II. 344. l. Itt, természetesen, nem gondolhatunk az «antemurale» szónak a rómaiaknál szokásos jelentésére. Náluk az «antemurale» körülbelül az volt, amit mi «tőgát» (Niederwall, fausse-braye, falsabraga) néven ismerünk.

[140] Gyalókay : i. h.

[141] Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából : III. 343. l. Bonfini állítása szerint, Szabács várát csak a megvétel után kerítették be a Száva egyik ágával a magyarok : «. . . circumducto Savo, in insulam redigunt». (Dec. IV. Lib. III.)

[142] V. ö. Csánki Dezső : Szabács megvétele. (Hadtört. Közl. 1888. évf. 377. l.)

[143] Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából : II. 344. Kupelwiseser, nem tudni minő alapon, csak 1200 főt említ. (I. m. 164. l.)

[144] Ezt előbb, állítólag, ki is próbálta Pétervárad alatt.; (Csánki : i. m. 378. l.)

[145] «Expectamus solum ut Saus decrescat quod iterato inundatione nimia et fossas castelli et insularum replet . . .» (Mátyás, 1476 febr. 3-i levele. — Dipl. Emlékek Mátyás király korából : II. 343. l.)

[146] «. . . paravimus etiam naves maximas, quibus neque bombarde, nec alie machine vel etiam aliqua jacula nocere possunt, quas deiceps ad fossatum colocabimus et de illis fortalitium expugnabimus». (U. o.)

[147] Mátyás király külügyi levelei : I. 354—358. l. — Rónai-Horváth tévesen állítja, hogy Szabács ostroma közel hat hétig tartott. (Magyar Hadikrónika : I. 320. l.)

[148] Cavitelli követ jelenti Budáról, 1476 jan. 23-án : «Sua Maesta . . . gia ha avuto la terra et la prima fortezza . . . de ora in ora si expecta, che sua Maesta habbia tutto el castello». (Magyar dipl. emlékek Mátyás király korából : II. 338. l.)

[149] «Missi sunt interea lapides in exercitu de tormentis nostris maioribus, que plures ex ipsis occiderunt.» (Magyar diplomaciai emlékek Mátyás király korából : II. 343. l.)

«Alibeg autem et Sachibeg . . . hac nocte in Turciam reversi sunt pluribus hominibus et equis in medio itinere propter asperitatem viarum relictis.» (U. o.)

[150] Veronai Gábor egri püspök jelentése : u o. 344. l.

[151] Csánki : i. h. — Wertner : i. h.

[152] Gábor egri püspök jelentése : i. h.

[153] Wertner : i. m. 418. l.

[154] «. . . nisi paucitas aque primum, glacies exinde, nostrum navalem exercitum prohibuisset, cordi nobis erat eodem cursu castrum Smedrii, totius regni Rascie caput, obsidione cingere». (Mátyás király külügyi levelei : I. 355. l.)

[155] Szabács és Szendrő várát — még a világháború alatt — dr. Lux Kálmán műegyetemi tanár mérte fel és fényképezte le. Az ő szívességéből közöljük a két vár képét.

[156] Most Neamţu, a hasonnevű folyócska mellett.

[157] Wertner : i. m. 416. l.

[158] Leonardo Botta merőben hamis jelentést küldött Milanóba erről a hadjáratról : «. . . li Turchi sono etiam corsi nella Valachia magiore, et dinovo le hanno riacquistata tutta et hanno tagliato ad pezzi Dracuglia capitaneo del dicto Re, con circa quatro mile persone, et similiter hanno morto Bozrab Signore della dicta Valachia (Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából : II. 340. l.)

[159] Mátyás király külügyi levelei : I. 450. és k. l.

[160] Berkó—Gyalókay—Markó—Pilch : A magyar katona. I. 154—156. l. Itt kell megemlítenünk, hogy Bonfini meséje szerint, amelyet Fraknói is magáévá tesz, (i. m. 282. l.) Kinizsi egyszerű molnárlegényből vergődött volna fel a legmagasabb méltóságokra. Valójában igen régi birtokos nemes családból származott. Egyik ága Abauj-, a másik pedig Bihar-megyében virágzott.

[161] Az oláhok még századok multával is gyávasággal vádolták a szászokat s gyakran olvasták fejükre a jólismert : «Spräng än de Miresch, lûf än de Besch» szállóigét. De merőben alaptalanul. (Tóth Béla : Szájrul-szájra. 20. l.)

[162] Mátyás király külügyi levelei : II. 190., 195. és k. ll.

[163] Mindenesetre túlzás, hogy 30,000 török holtteste borította a csatateret. (R. Horváth : Magyar Hadikrónika. I. 326. l.) Sehogyanse hihető, hogy a törökök vesztesége csaknem négyszerakkora lett volna, mint a már-már megvert magyaroké. Annyi bizonyos, hogy — Báthory parancsa folytán — a foglyok közül nem sok maradhatott életben. (Mátyás király külügyi levelei : i. h.)

[164] Berkó—Gyalókay—Markó—Pilch : i. h.

[165] Wertner : i. m. 427. l.

[166] Berkó—Gyalókay—Markó—Pilch : i. m. 156. l.

[167] «. . . Paulus Kynysi, postquam in Serviam penetravit, usque ad Cursolcz progressus, nullo prorsus resistente, totam illam terram ferro et igne libere vastavit» (Mátyás király külügyi levelei : II. 190. l.)

[168] L. A. Maggiorotti : Le origini della fortificazione bastionata, e la guerra d'Otranto. 12. l.

[169] R. Horváth szerint augusztus 11-én. (Magyar Hadikrónika. I. 326. l.)

[170] «Nunc tamen 400 pedites et 150 equites . . . premissuri sumus, reliqui hussarones hoc est 150 alii brevi subsequentur, ita ut in toto 300 equitum, ex quibus 100 erunt armigeri, 200 vero hussarones, numerum compleant». (Mátyás király külügyi levelei. II. 104. és k. ll.)

[171] Bonfini 2000 főről tud. (Dec. IV, Lib. VI.)

[172] Maggiorotti : i. m 13. l.

[173] Ezt fogadja el — többek között — Fraknói is. (I. m. 282. l.)

[174] Mátyás király külügyi levelei : II. 235. l.

[175] U. o. 268. l.

[176] Ezzel szemben Zrinyi helyesli, hogy Mátyás télen ostromolta Szabácsot : «. . . tudta jól, hogy akkor a török öszve nem gyülekezik, nem is mehet könnyen segítségére ; jó azért oly időt választani a vitézkedésre, az kit az ellenség meg sem gondolna és néki alkalmatlan.» (Mátyás király életéről való elmélkedések. — R. Horváth : i. k. 160. l.)

[177] Berkó—Gyalókay—Markó—Pilch : A magyar katona. I. 147. és k. ll.

[178] Mátyás király külügyi levelei : I. 203

[179] Tóth Zoltán : i. m. 117. l.

[180] «Victorinus blibe mit seinem reisigen Zeuge, mit sechshundert Pferden zu Stockerau an der Donau ; das er hatte gefestenet und besetzet, und harrete da, und wolde sehen, von wanne dem Kaiser solche Hülfe käme». (Eschenloer : Geschichten der Stadt Breslau. II. 114. l.)

Palacky : Geschichte Böhmens. IV. 2. 515. l.

[181] «Es folgten nun blutige Gefechte, vorzüglich bei der Stadt Znaim, in Folge deren die Böhmen Österreich räumen mussten». (Palacky : i. h.)

[182] Mátyás május 4-én írja a laai táborból, hogy az ellenség kitért előle. (Mátyás király külügyi levelei : I. 216, 217. l.)

Laanak az akkori viszonyokhoz képest elég erős vára is volt. Bonfini szerint : «Civitas est ad Moram amnem posita, oblonga quidem, et quadrata, cui caput arx est, non parvo artificio munita, in medio Basilica, moenia vero crassa, altaque, ac duplici fossa et aqua completa, duplici quoque muro, item aggere valloque munita, quem infestis cuspidibus pertice contexuere, a latere paludes attingunt». (Dec. IV. Lib. VII.)

[183] «Der könig von Hungern war mit allen seinen Reisigen uf, und setzte vil Trabanten uf gute Wagenpferde, dass er bei Zehen tausend Pferde eilendes bei dise Stat brachte.» (Eschenloer : i. m. II. 128. l.)

[184] Bonfini : Dec. IV. Lib. II. — Mátyás király külügyi levelei : I. 221. l.

[185] Hadtört. Közlemények : 1890. évf. 248., 249. l.

[186] Bonfini : i. h. — Wertner : i. m. 206. l.

[187] Tóth Zoltán : i. m. 130. l.

[188] Wertner : i. m. 206,. 209. l.

[189] Berkó—Gyalókay—Markó—Pilch : i. m. I. 148. l.

[190] Mátyás király külügyi levelei : I. 240. l. — Hadtörténelmi Közlemények : 1890. évf. 249. l.

Bonfini leírása szerint : «(Matthias) Vezele, quod ab Victorino cum validissimo praesidio tenebatur, obsedit, turres ac vineas moenibus admovet, tormenta addit aenea,

et die noctuque gravissime quatit, magna ex parte muros conterit, mox facto impetu, cum oppidani ultra resistere nequirent, Vezele cepit.» (Dec. IV Lib. II.)

[191] Palacky leírása szerint: «(Heinrich) erstürmte eine der Basteien im ersten Anlauf, tödtete ihre ganze aus 200 Mann bestehende Besatzung, und speiste durch die Öffnung die Stadt im Überflusse». (I. m. IV. 2. 612. l.)

[192] «. . .taten als wenn sie wieder heimzihen wolten, und zogen vor sich, und, bestelten die leichten Wagen, setzten auf Wagenpferde Drabanten, und eileten einen Berg ab, auf Königes Matthiä Hofleute, die in fünf Haufen hilten, und auf dise Wagen und Wegelegunge nicht Achtung hatten.» (Eschenloer: i. m. II. 189. l.)

[193] U. o. 200. l.

[194] Wertner: i. m. 217. l.

[195] U. o. 216. l.

[196] U. o. 219. l.

«Rex trajecto Danubio, recta Nitriam castra movit, atque ex omnibus pagis oppidisque Polonos, ubicunque invenerat, ejecit». (Bonfini: Dec. IV. Lib. III.)

[197] Wertner: i. m. 218. l.

[198] Tóth Zoltán: i. m. 159.

[199] A lengyel hadsereget általában 20,000 lovasra és 40,000 gyalogosra becsülik a hadjárat egykorú és későbbi feldolgozói. Igy Dlugoss (Historia Polonica, II. 517. l.), valamint Dubravius is (Historia Bohemica, 793. l.). Grünhagen (Geschichte Schlesiens, I. 332. l.) «talán túlzottnak» mondja ezt a számot; Caro (Geschichte Polens, V. 395. l.) azonban elhiszi.

[200] Tóth Zoltán: i. m. 169. l.

[201] «. . .er lisse das Kloster S. Vincenz und S. Michaels Kirche mit zweien verlorenen Zäunen umbgürten, darzu die Stat alle Tage dreihundert oft sechshundert Arbeiter halden musste». (Eschenloer: i. m. 306. l.)

[202] «. . . hatte bei tausend Wagen, und lisse das Heere mit einem Graben befesten, und mit einem Zaun und Pasteien» (I. h.)

[203] Természetes, hogy ez a művelet nem zajlott le kihágás és kártétel nélkül: «Alles nahmen dise Heerleute, was sie überal funden, Vihe, Getreide, plünderten, schlugen die Kasten auf in dem ganzen Lande, grausamer denn die Feinde». (U. o. 304. l.)

[204] Bonfini: Dec IV. Lib. III.

[205] «Die Polen freueten sich dass, gleich sam si Matthiam hätten überwunden, schriben gen Cracau, gen Prage, und an vil Ende, wie sie hätten Matthiä alles sein Volk darnider gelegt.» (Eschenloer: i. h.)

[206] Állítólag 20,000 emberrel. (Dubravius: i. h.) — Ranzano: i. m. 671. l.

[207] Eschenloer: i. m. II. 314. l.

[208] U. o. 308,309. l. Ezt a lengyelországi betörést Zrinyi is nagyon jó gondolatnak mondja: «Második mestersége a királynak a diversio, aki ezzel tud élni, bizony nagy hasznait veszi». (Mátyás király életéről való elmélkedések. — R. Horváth: Gróf Zrinyi Miklós hadtudományi munkái. 158. l.)

[209] «Matthias hatte itzunder bei sechstausend zu Fusse, und mehr denn viertausend zu Rosse». (U. o. 314. l.)

[210] Hadtört. Közlemények: 1890. évf. 250., 251. l.

[211] «Darumben der König sante und liss bei Czenstochau und Ilkusch bei sechshundert Wägen laden mit essender Ware mancherlei, mit Bier, Met, Wein, Schuen, Pelzen, Kleidern, Gewand, und hatte bei den Wagen bei tausend Fussknechten». (Eschenloer: i. m. II. 308. l.)

[212] Se Eschenloer (i. m. II. 319. l.), se Dlugoss (i. m. II. 521. l.), se Palaczky (i. m. 122. l.) nem tud szándékos gyujtogatásról.

[213] Ennek a hadjáratnak történetét csak Tóth Zoltán írta meg nálunk részletesen, (I. m. 265—305. l.) Az itt következő rövid vázlat az ő feldolgozása nyomán halad.

[214] Tóth Zoltán : i. m. 267. l.

[215] U. o. 276. l.

[216] U. o. 282. l.

[217] Tóth Zoltán : i. m. 290. l.

[218] Téves tehát az az állítás, hogy várharcban az első aknákat Navarro Péter alkalmazta volna, Sarzanello 1487-i ostrománál. (Castner : Militär-Lexikon. 255. l.) Kétségtelen, hogy az aknaharcot már a XV. század első felében is ismerték a nyugati államokban. (Montù : i. m. I. 375. l.)

[219] A már többször idézett Baduario-féle jegyzék se említ Mátyás seregében «aknászt» («minatore»). Megszervezett aknász-csapatról meg éppen nem lehet szó, mert ilyesmi akkor máshol se volt még.

[220] Wertner : i. m. 73. l.

[221] Diplomáciai Emlékek Mátyás király korából : I. 47. l.

[222] Wertner : i. m. 74. l.

Némelyek szerint ez a második ütközet Pinkafőnél, tehát a magyar határ közvetlen közelében zajlott le. (R. Horváth : Magyar Hadikrónika. I. 306. l.) Azonban nem valószínű hogy a győztes ellenség, minden komoly ok nélkül, Pinkafőre vonult volna vissza.

[223] Tóth Zoltán : i. m. 205. l.

[224] U. o. 207. l.

[225] Fraknói : i m. 264. l.

[226] Mátyás két nappal a hadüzenet előtt azt írta Zsigmond osztrák hercegnek, hogy csak a császár miatt kénytelen lemondani a törökök megtámadásáról. (Gömöry : Mátyás király két levele. — Hadtört. Közlemények : 1894. évf. 257. l.). Gábor egri püspök is azt írja, 1477 október 7-én S. Pöltenből, Ercole d'Este ferrarai hercegnek, hogy Mátyás szívesebben fordítaná a török ellen a fegyverét. (Óváry : Adalék Mátyás király 1477-i ausztriai hadjáratához. — U. o. 1890. évf. 244. l.)

[227] Palacky csak a zsoldosok elbocsátásáról tud : «Als Wladislaw die böhmische Grenze erreichte, entliess er seine Mannschaft und langte darauf ohne Sang und Klang, am 31. Juli mit einem Gefolge von nur ungefähr 150 Reitern in Prag an». (I. m. V. 1. 160., 161. l.)

[228] Toronyirányában mérve, Pozsony és Prága között 290, Pozsony és Bécs között pedig csak 55 kilométer a távolság.

[229] Tóth Zoltán : i. m. 214., 225. l. (Trautmannsdorf ostroma augusztus 12-én már folyt. —Wertner : i. m. 421. l.)

[230] Wertner : i. h.

[231] Tóth Zoltán : i. h.

[232] «Pars ipsius exercitus nuperime receptis in deditionem quibusdam castellis, non procul ad hoc oppido Sancti Hippoliti superius progreditur Mellicum versus, altera vero pars exercitus ultra Danubium, oppidum Brenis munitissimum obsidet.» (Diplomáciai Emlékek Mátyás király korából. II. 361. l.) Az itt említett három város: S. Pölten, Melk és Krems.

[233] Inkább a fordítottjára gondolhatunk, mert sehogyanse hihető, hogy a városerődök, várak és várkastélyok száma háromszor annyi lett volna, mint a nyilt helységeké. De még 30 igazi várat, vagy kulcsosvárost se szabad feltételeznünk. A százas számot csak akkor érhetnők talán el, ha az apró-cseprő várkastélyokon kívül, minden úgynevezett «védhető házat» és magános vigyázótornyot is, a «várak» gyüjtőnevén foglalnánk össze.

[234] Tóth Zoltán : i. m. 225. l.

[235] Wertner : i. m. 436. l.

[236] A bécsiek már Hainburg eleste előtt is nagyon szorult helyzetben voltak : «Sumus enim jam hic Vienne quodammodo in obsidione positi. Nihil alimentorum nobis adduci permittitur, nisi quod aliquando furtim vel vi apportatur.» (Tichtel naplója. — Fontes Rerum Austriacarum. Scriptores I. 16.)

[237] Wertner : i. m. 438. l.

[238] U. o. 441. l.

[239] «. . . seien heute die Feinde zu ros und fues als pei den 4 oder 6 hundert in die Stadt eingelassen worden, gegen Abend seien als pei 7 hundert Fuesknechten komen, di liegen nach seinem gesicht vor der stat an dem Neusidl.» (Quellen zur Geschichte der Stadt Wien : III. 298. l.)

[240] «Oppidum (Korneuburg) est in plano locatum . . . optimis moenibus, et alta fossa valloque munitum.» (Bonfini : Dec. IV. Lib. V.)

[241] Tichtel naplója : i. k. 21. l.

[242] U. o. — Bonfini : Dec. IV. Lib. VI.

[243] Tichtel naplója : i. k. 22. l.

[244] «In vigiliam pasce exercitus regis a danubio ad civitatem neuburge forensis castra posuit, et secunda feria post pasce (apr. 19.) machinis eam civitatem cepit demolire, et quidem die noctuque,» (U. o. 23. l.)

[245] R. Horváth : Magyar Hadikrónika. I. 329. l.

[246] Tóth Zoltán : i. m. 231. l.

[247] «Eo die vnus eciam ex capitaneis regis bombarda interfectus et alii multi». (Tichtel : i. k. I. 25. l.)

[248] «Item sequenti post Andree compactum est inter kchienberger et regem ungarie... deditio ciuitatis neunburge forensis» (U. o. 25.) Az átadás és Mátyás bevonulása 3-án történt. (U. o)

[249] U o. 27., 28. l. Tichtel nem lévén járatos az erődítés és a várharc technikájában, minden nem állandó jellegű erődítményt és minden ostromművet «fortalitium» (erőd) néven foglal össze. Az ő feljegyzéseiből tehát nem lehet megállapítani, hogy voltaképpen miről van szó. A később szóbakerülő ostromművek lehetnek vívóárkok, összekötő- és közelítőárkok, de lehetnek ütegsáncok, vagy a vívóvonalba épített támaszpontok is. Bizonyosat sehol se mondhatunk.

[250] U. o.

[251] U. o. — Ez az erőd a Duna balpartján volt.

[252] U. o. 28. l.

[253] Dec. IV. Lib. — V. I. m. (Schwandtner : i. k. 675. l.)

[254] Ranzano : i. h.

[255] Tichtel naplója : i. k. 29. l.

[256] Berkó—Gyalókay—Markó—Pilch : A magyar katona. I. 158. l.

[257] Tichtel naplója : i. h.

[258] Quellen zur Geschichte der Stadt Wien : III. 324. l.

[259] U. o. 325. l.

[260] Tichtel naplója : i. k. 30. l.

[261] Ennek az esetnek színhelyét legtöbben Ebersdorfba teszik. Tichtel azonban mást mond : «Item 17. marci aput edificacionem fortalicij «ym hangerart» ex turri, qui nomen habet ex castore, globo bombarde in latere regis vngarie interfectus est quidam nobilis capitaneus, nomine permenczo». (I. k. 31. l.)

Ez a «fortalicium ym hangerart» nem lehet más, mint a március 17-i és 18-i bécsi eseményekkel kapcsolatosan említett «fortalicium ym hongvnden art » és «fortalicium ym hangunden art». «Permenczo» kapitány tehát — Tichtel leírása szerint — Bécs alatt, nem pedig Ebersdorf ostrománál esett el.

[262] Tichtel naplója : i. k. 31. l.

[263] U. o.

[264] Berkó—Gyalókay—Markó—Pilch : i. h.

[265] Tóth Zoltán : i. m. 238. l.

[266] Tichtel naplója : i. k. 33. l.

[267] «. . . intrat . . . rex in vigilia corporis Christi (cum) octo milibus hominum electorum, tribus exercitibus, non in omnibus bene munitis». (U. o. 34. l.)

[268] S. Pöltentől délkeletre. (Tichtel naplója : i. k. I. 36. l.)

[269] U. o.

[270] Bonfini : Dec. IV. Lib. VII. — Wertner : i. m. 603., 604. l.

[271] Bonfini így írja le Bécsújhelyet : «Quadrata urbis forma, quaternae quoque portae . . . In angolo civitatis qui spectat ad Pannoniam, arx in aqua pensilis, pensiles quoque horti, et hanc perlaxa fossa circumducit. Haec item quadrata est, in astragali speciem et in angulo quoque stat alta turris.» (Dec. IV. Lib. VIII.)

[272] Tóth Zoltán : i. m. 239., 240. l.

[273] «. . . ubicunque effodiebatur, statim latices emergebant» (Bonfini : i. h.)

[274] Tóth Zoltán : i. h.

[275] Tichtel naplója : i. k. I. 41. l.

[276] «Item sexta feria post assumpcionis marie Rex vngarie mathias in manus suas vi, fame accepit nouam ciuitatem». (Tichtel : naplója : u. o.)

Mátyás eredetileg már augusztus 10. táján akart volna Bécsújhelybe bevonulni. (Dipl. Emlékek Mátyás király korából : III. 302. l.)

[277] «. . . darabantones . . . ut nostis, nulla pericula timent, nec etiam manifestam mortem». (Dipl. Emlékek Mátyás király korából : II. 361. l.)

[278] A víz miatt nem lehetett a főgáthoz tolni a faltörő kosokat se.

[279] «Castra unique triplica posita ; hic Boemi, illic Ungari, isthoc Ratiani metabantur. Boemi cataphracti omnes, aut hippoballistae ; Ungari, in gravem et expeditum aeque divisi ; Ratiani vexillationibus tantum utebantur». (Bonfini : Dec. IV. Lib. V.)

[280] Zrínyi ezt is kifogásolja : «Observálom a többi között Bécs megszállásában, hogy a király felettébb nagy bátorsággal, de még nagyobb veszedelemmel személye szerint forgolódott a bástyáknak kerülésében és megvizsgálásában. Az ilyen vakmerőség hadi fővezérekben nem kívánatos.» (Mátyás király életéről való elmélkedések. — R. Horváth : Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. 144. l.)

[281] U. o. 177. l.

A MAGYAR TÁRSADALOM A HUNYADIAK KORÁBAN

A HŰBÉRISÉG ÉS RENDISÉG PROBLÉMÁJA

ÍRTA

MÁLYUSZ ELEMÉR

I.

Két elvnek, a magyar társadalmi fejlődést és az államéletet egyaránt befolyásoló, sőt irányító gondolatnak, a hűbérinek és rendinek az érvényesülését, a köztük előbb lappangva megbúvó, majd egyre élesebb formában megnyilvánuló ellentéteket óhajtjuk adatszerűen megvilágítani.

Több tényező sajátságos találkozásával magyarázható, hogy a problémának a megtárgyalásától történetírásunk mindeddig tartózkodott. Közvéleményünk, amióta van tudományos történetírás, mindenkor nagy idegenkedéssel utasította vissza a feltevést, hogy Magyarországon a hűbériség valaha oly mértékben uralkodott volna, hogy egész korszaknak a lényegét határozta meg. A még élő rendiség, majd a tradícióit ápoló művelt magyar középosztály nem tudta elhinni, de még csak elgondolni sem, hogy az ő társadalmi rendjét megelőzően egy másik érvényesülhetett. Werbőczyt összekapcsolta tehát az Aranybullával, ezt meg az őskorral, s így vallotta, hogy a köznemesség a honfoglaló szabad magyarság egyenes leszármazottja. Az uralkodó közfelfogás természetszerűleg, magától értetődően hatott a tudományos munkálkodásra, hiszen a történetírók is jóban-rosszban részei voltak a nemzeti közösségnek s fel sem merülhetett bennük a gondolat, hogy kételkedjenek a nemzedékről nemzedékre öröklődő, hitszerűen igaznak tartott tételekben. Annál kevésbbé, mert a rendi felfogás védekezést jelentett a monarchia másik felének túlsúlyával, az uralkodóház germanizálást jelentő centralisztikus törekvéseivel szemben s így mintegy nemzeti kötelességgé tette hirdetését.[1]

Az elfogultságtól való szabadulást bizonyára megkönnyítette volna a hűbériség lényegének, értékeinek, az európai fejlődésben játszott szerepének megismerése. A francia és angol történelem tanulmányozása meghozhatta volna a belátást, hogy a hűbériséggel nem jár feltétlenül együtt a társadalmi anarchia, sem az államhatalom gyengesége. Történetírásunk figyelmét azonban a hozzánk közelebb eső német állapotok kötötték le s így felfogását is azok ismerete alapján alakította ki. Mivel pedig a német alkotmánytörténetírók, mint azt utóbb maguk is elismerték,[2] a világháború előtt általában a polgári életfelfogás torzító tükrében látták a középkori intézményeket, a «hűbériség» kifejezés igen lenézett fogalmat takart nálunk. Állami szervezetlenség, gyenge központi hatalom, önkénykedő nagyurak, a közjogi szabadság

erős korlátozása, országgyűlések hiánya — ezek voltak a vonások, amelyek a «hűbéri rendszer» hallatára az emberek elé tűntek.[3] Mindenképen érthető, hogy a fejlettebbnek, «alkotmányosabbnak» látszó rendiséget többre értékelték nálánál s a hűbériségre emlékeztető történeti adatokat nem illesztették be a multról rajzolt képekbe. Ez az apriorisztikus idegenkedés hozta továbbá magával, hogy a kutatás csak azokat a jelenségeket volt hajlandó a hűbériség jellemző tüneteiként elfogadni, amelyek a legfejlettebb fokkal mutattak azonosságot. Tehát megkívánta a hűbéri láncolatot, az államterület felbomlását, megoszlását, s mert mindezt nem találta meg, úgy fogalmazta meg véleményét, hogy a XI—XII. századi, ú. n. patrimoniális királyság után az Aranybullával mindjárt, vagy — újabb elmélet szerint — két évszázadot igénybevevő kialakulás után a rendiség kora következett. Ha tehát legrégibb okleveles adataink társadalomtörténeti rendszerezése közben ismételten felmerült a belátás, hogy az Árpád-korban észrevehetők egyes hűbéri vonások,[4] azok csak izolált jelenségeknek látszottak, nem pedig oly alapoknak, amelyeken egy későbbi időszakban kifejlődő építmény is emelkedhet.

Középkori történetünknek ezeket az újabb kutatóit, kortársainkat, attól, hogy a rendiség jelenségei mellett más mozzanatokat is észrevegyenek s legfőbbképen, hogy azokat egy rendszer részeinek tekintsék, úgy látszik, egy nagyhatású német alkotmánytörténeti munka tartotta vissza : Belownak a középkori német államról szóló könyve.[5] Ennek szerzője ugyanis, amidőn egy bámulatosan munkás élet végén gazdaság-, társadalom-, alkotmány- és jogtörténeti ismereteit értékesítve, a német állam jellegét törekedett megállapítani, tagadta a hűbériség döntő, átalakító szerepét.[6] A következtetés, amelyet Below fejtegetéseiből levont, úgy látszott, megerősíti a régi magyar felfogást, sőt igazságot szolgáltat neki. Mert hogyan is lehetne középkori államunkat hűbérinek nevezni, ha a németek sem illetik ezzel a megjelöléssel a magukét? A meggyőződés megerősödéséhez nagyban hozzájárult Belownak kíméletlenül éles logikájú bizonyítása, amellyel kimutatta a «patrimoniális állam» elnevezés tarthatatlanságát, amivel a mi történetünk XI—XII. századi korszakára eddig oly előszeretettel alkalmazott megkülönböztetés, a «patrimoniális királyság» üressége is nyilvánvalóvá lett.[7] A magyar uralmi formák közül ugyanis történetírásunk egyedül a tatárjárás előttinek adott nevet s állapította meg jegyeit, ha tehát éppen erről a meghatározásról derült ki, — menthetetlenül — hogy helytelen, a kudarcnak óvatosságra kellett intenie. Mivel Below a patrimoniális, hűbéri és rendi állam megkülönböztetéseket — német viszonylatban — feleslegeseknek, sőt helyteleneknek találta, joggal gondolhatta történetírásunk, hogy nekünk sincs szükségünk efféle kifejezésekre.

Talán ezért is találkozunk régibb történetünk legújabb nagy szintézisében ily korszak-meghatározásokkal : A XI—XII. század «a középkori keresztény királyság kora», a XIII—XIV. század pedig a rendiség kialakulásának a periódusa.[8] Ez az egyszerűsítés — vitathatatlan — minden elméleti alapon

mozgó periodizálást feleslegessé tesz s alkalmasnak látszhat a félreértések lehetőségének a kikapcsolására, azonban az ár, amelyet fizetni kell érte, igen súlyos. Cserében ugyanis le kell mondani mindazokról az előnyökről, amelyeket a konkrét történeti egységek felismerése, lényegük körülírása nyujt. Közelebbi vizsgálatra azonban még az is kiderül, hogy a «középkori keresztény királyság» elnevezés nem találó. A keresztény jelzőből ugyanis az avatatlan arra következtethetne, hogy előzőleg volt pogány királyság is, a másik alapján meg arra kellene gondolni, hogy a középkor végével, az újkor beköszöntésével újabb uralmi forma lépett a régi helyére. Jól tudjuk, hogy egyikről sem lehet szó, de ha minderről a terminus technikus nem világosít fel, akkor bizonyára szabad helyette másikat, találóbbat keresni. De a «rendiség kialakulását» sem tartjuk a XIII—XIV. század lényegét meghatározónak. Nem is lehet az egy korra jellemző, ami csak készülődik. Ha minden korszakot önmagában kiteljesedőnek látunk, bajos egy következőre való előkészületben látni a lényeget. Aggályokat ébreszt azonban a Belowtól a középkori német államra ruházott megjelölés is. Ő az államot feudálisnak nevezi s életének ezt a korszakát a Karoling-kortól egészen az újkori abszolutizmusig terjedőnek látja. Vagyis a rendiséget és hűbériséget szorosan összetartozó elemeknek, sőt ugyanazon egység részeinek tekinti s közöttük — Gierkevel polemizálva — nem húz elválasztó vonalat.[9] Mindez a mi viszonyainkra alkalmazva azt jelentené, hogy a Szt. Istvántól a XVII. század végéig terjedő évszázadokat egységes kornak kell vennünk. De ha netán erre hajlana is valaki, akkor sem tudna a «feudális» elnevezéssel mit kezdeni, mivel ez nálunk, immár visszavonhatatlanul, a hétköznapi politizálás jelszavai közé került s teljesen alkalmatlanná lett, hogy a nyugati gyakorlathoz hasonlóan, történeti konkrétumot jelöljünk meg vele.

Egyébként Belownak a «hűbéri állammal» szemben táplált aggályait nem tartjuk oly súlyosaknak, hogy ezért a hűbériség fogalmát ki kellene rekesztenünk segédeszközeink köréből. Nem egyedül azok az ellenmondások ösztönöznek tartózkodásra, amelyeknek H. Spangenberg adott hangot, meggyőzően utalva arra, hogy a német államnak a Karoling-kortól a XIII. századig terjedő korszakára a «feudális» jelző egyáltalán nem illik rá, mert az akkor uralkodó hűbériség nem fejtette ki a feudalizmusra jellemző bomlasztó hatást, — a hűbériség ugyanis lényegében összetartó, nem pedig szétbontó erő — következésképen meg kell maradni a hűbéri állam elnevezésnél.[10] Szerintünk még nyomósabb ellenérvnek látszik a Below könyvének olvasása közben bizonyára minden emberben támadó érzés, hogy a nagynevű tudóst nem kis elfogultság vezette vitatkozásaiban és fejtegetéseiben. Ő azt a tudatot akarta világháborúra készülődő nemzetébe beleoltani, hogy a középkori németségnek volt állama, élt benne az összetartozás eszméje, ha egyszer minden intézményében őrizte a nagy, egységes birodalom kitörülhetetlen emlékét. A bizonyítások alaposságához, az egyes tények tárgyilagos megítélésének helyességéhez szó sem férhet. El kell ismernünk, hogy a középkori

Németországban az alattvalók és az államhatalom képviselője, sőt az Állam közt nem szakadtak meg a közvetlen kapcsolatok oly mértékben, mint maguk az érdekelt alkotmánytörténészek is gondolták, a közvélemény pedig hitte. Az érvek, amelyeket Below felsorakoztat, amidőn akár az állami adók szerepére utal, akár a kialakuló territóriumok urainak az államtól nyert jogosítványaira hivatkozik, feltétlenül meggyőzőek s hatásuk alatt mindenki elismerheti, hogy a hűbériség nem alakította át teljesen a maga képére a birodalmat. Ugyanakkor azonban nem vitatható, — Below is elismeri [11] — hogy a hűbériség ezt az államot mégis befolyásolta. A kérdés ezek után az, hogy mennyire? Vajjon oly mértékben, hogy az felszínesnek nevezhető, mert csak külsőségekre vonatkozott, vagy pedig a lényeget is érintette-e? Mint láttuk, Below inkább az előbbi mellett foglalt állást, bár — természetszerűleg — tartózkodik attól, hogy a hűbériség szerepét lényegtelennek mondja. Egy gordiusi csomó megoldására konstruálta tehát a «feudális állam» fogalmát, mint amely hűbéri és rendi elemeket egyaránt magábafoglal. Mivel a feudális állam a tágabb fogalom, s ennek csak egyik része a hűbériség által döntően befolyásolt államforma,[12] ki lehet küszöbölni — érezzük ki törekvését — a megszégyenítő, a gyengeség tudatát felébresztő hűbéri állam elnevezést, a nélkül, hogy a rideg történeti tényeken bármit is szépíteni kellene. Ezek szerint azonban Below sem szüntette meg a lehetőséget, hogy egy más felfogású kutató a német állam életének egyik korszakát a hűbériségtől annyira befolyásoltnak lássa, hogy hűbérinek nevezhesse. Tegyük még hozzá, hogy ott, ahol a hűbéri kor a királyi hatalom fokozatos megerősödését, sőt időnként ragyogó érvényesülését látta, — Franciaországban és Angliában — ma sem vegyül az alacsonyrendűség érzése az értékelésbe s éppen ezért az angol és francia tudományos irodalom aggodalom nélkül beszél hűbériségről. Nincs ok, hogy ne kövessük őt.

Nem vitás, hogy a magyar történet lényegét nem akkor értjük meg, ha idegen minták szerint igazodónak képzeljük s külföldi, nálunk gyökértelen fogalmak hálózatával közeledünk feléje, hanem akkor, ha magukból a tényekből próbáljuk fejlődését rekonstruálni. De ha teljes mértékben osztjuk is történettudományunk felfogását, hogy tanácsos tartózkodni a könnyelműen lefordított magyarázó elvektől, meggyőződésünk szerint azokat a történeti jelenségeket, amelyek az egykorú európai fejleményekkel rokonságot vagy hasonlóságot mutatnak, ugyanazokkal az elnevezésekkel kell illetnünk, amelyeket a külföldi történettudomány is alkalmaz. Mert ha szellemi életünk egyes korszakainak jellemzésénél nem idegenkedünk a gótika, renaissance, barokk vagy felvilágosodás megjelöléstől, miért kellene félnünk a társadalmi és államélet rajzában a karizmatikus vagy akár a hűbéri jelzőtől s lemondanunk róluk egy kevesebb, szinte semmitmondó általános meghatározás kedvéért? Természetesen csak akkor, ha adva van a legfontosabb feltétel : az a történeti fejlődési fok, amelyre az illető elnevezés teljes mértékben ráillik.

A XIV—XV. századi magyar társadalom és állam jellegét illetően azon-

ban, sajnos, éppen a tényeket nem ismerjük eléggé. Az a körülmény, hogy a két század forrásanyagának még csak elenyésző töredéke látott napvilágot, mindmáig megakadályozta a kor társadalmi alakulásának megértését. Nyilvánvaló azonban, hogy a megismerést tovább nem odázhatjuk el és szabad megoldással kísérleteznünk, még ha kedvezőtlenebb helyzetben vagyunk is, mint az Árpád-kor kutatói, akik valamennyi fennmaradt oklevél birtokában rekonstruálhatták a magyar társadalom életének régibb korszakát.

Nem próbáltuk az olvasó előtt eltitkolni, hogy külföldi és hazai tekintélyek egyaránt felvonultathatók azon állításunk ellenében, hogy a magyar királyság életében — a karizmatikus és a rendi között — volt hűbéri korszak s ugyanakkor a hűbériség nemcsak az uralmi formát, a hatalom gyakorlásának a módját határozta meg, hanem a társadalom szervezetét is. De ha magunk hívjuk fel a figyelmet az elutasításra, amely klasszikus tömörséggel így hangzik: «Történetünknek nincs hűbéri korszaka»[13] s így szántszándékkal megnehezítjük helyzetünket, bizonyára szabad jeleznünk, hogy a meggyőződésen kívül milyen motivumok kényszerítenek arra, hogy hűbériségről beszéljünk: A tapasztalat, hogy a XIV—XV. századi magyar társadalmi fejlődésnek igen sok és lényeges mozzanatát csak a hűbériség fogalmának segítségül hívásával érthetjük meg, a külföldi történeti, elsősorban jogtörténeti irodalom általános felfogása, hogy a hűbériség szükséges, sőt elmaradhatatlan fejlődési fok volt, amely tovább vezette az emberiséget, mint a megelőző rendszer, s az az észrevétel, hogy történetirodalmunkban csak azért okozott oly sok zavart, félreértést és ellenmondást a hűbériség kifejezés, mert hiányozván a fogalomnak pontos körülírása, az egész önkényes alkalmazást is nyerhetett. S talán szabad annak a reménynek is kifejezést adnunk, hogy szerény kísérletünk a hűbériséget lényeges, sőt egész korszak meghatározására alkalmas tényezőnek mutatni be, eleve sem csak elutasításra fog találni. Ha ugyanaz a történetírónk, akinek hűbériséget tagadó kategórikus kijelentését az imént idéztük, maga mondja, hogy a XIII. században «hűbéri irányú fejlődés indult meg, a XIV. századi «bandériumok a király, királyné, főpapok és nagybirtokos urak hűbéres magánhadseregei» s «a láncolatos szervezet élén a király nemcsak a maga hűbéres seregének, bandériumának, hanem a többi bandérium urának is főhűbéruraként tűnik fel», ha ugyanő «a közigazgatás feudális szervezetéről szól» s a magyar államfejlődésben csak «a tiszta hűbériség fokozatát» nem találja meg,[14] akkor, úgy véljük, kevesebb követelményt támasztva beszélhetünk a hűbériség döntő magyarországi szerepéről. Ha pedig magyar hűbériséget mondunk, egyenesen természetesnek tűnik fel, hogy az a nyugatitól eltérő jegyeket is viselt magán.

Hogy tisztán lássunk, legelőször azt az értelmet szükséges megjelölni, amelyben a hűbériség kifejezést használni óhajtjuk. A meghatározást a külföldi irodalomtól tanácsos átvenni, mivel az sokkal régebben foglalkozik vele, mint mi, jobban is ismeri s így nálunknál feltétlenül hivatottabb a fogalom körülírására. Úgy hisszük, a legalkalmasabb M. Webernek, a szociológusnak

a rendszerezése.[15] Ő ugyanis nem egyetlen nép történetéből vonta le elvi megállapításait, nem is csak a nyugati államok multját vette figyelembe, hanem keleti népek, a török vagy japán társadalom fejlődését is. A széleskörű összehasonlítás a lényeg, a közös, általános jellemző vonások felismerésére bizonyára alkalmasabb, mint az egyetlen nép történetében elmerülő szemlélődés s több, meg biztosabb támaszpontot ad annak eldöntéséhez, hogy vajjon a középkori magyarság társadalmi s állami életében voltak-e hűbéri vonások.

Weber szerint vazallusi viszony oly előkelő társadalmi réteg tagjai között alakulhat csak ki, amely hierarchikusan tagolódik ugyan, azonban egyetemlegesen felette áll a szabadok nagy tömegének s ezzel szemben egységet alkot. Ez a körülírás azt jelenti, hogy hűbérúrnak és vazallusnak egyaránt a kiváltságosak köréből kell kikerülnie, vagyis viszonyukat nem jellemezheti úr és szolga függősége. De éppen mert nem kényszer, parancsszó, vagy — a másik részről — a kiszolgáltatottság érzése teremti meg a kapcsolatot, a felek szabad szerződéssel állapítják meg egymás iránti kötelezettségeiket. A megegyezés a vazallus kívánságára bármikor felbontható, addig azonban, amíg érvényesül, a hűség szolgál alapjául. Vagyis többről van szó, mint bizonyos kötelezettségek teljesítéséről s azok ellenértékének igényléséről. A hűbéres magatartását íratlan kódex szabályozza, amely, a becsületre appellálva, igen magasra csigázott követelményeket tartalmaz. Éppen ezért a hűbért egyedül hűtlenséggel lehet elveszíteni, felóniával, a kötelezettségek nemteljesítésével.[16] Szabadság, önkéntesség és hűség tehát a hűbériséget jellemző jegyek, de mindezeknek a kiváltságos társadalmi réteg tagjainak kapcsolatba jutását kell kísérniök. Tehát csak az lehet vazallus, aki csorbítatlanul birtokában van szabadságának, önként vállalkozik arra, hogy a hűbérúr szolgálatába álljon, hűséggel viseltetik iránta, s mindezeken felül maga is az előkelő társadalmi réteg tagja.

A hűbériség további vonásai, bármily lényegesek legyenek is, már csak kiegészítések ezen a képen. Mivel vazallus és hűbérúr egyaránt a kiváltságos társadalmi csoport tagjai, az előbbi becsületét és társadalmi rangját nem csökkenti a szolgálatvállalás. Ellenkezőleg, növeli azt, amint a kommendáció sem jelenti, a hódolás ellenére sem, hogy a vazallus az úr hatalmába adta magát. Hiszen a szénior még felónia esetében sem járhat el ellene önkényesen, hanem bírói széket kell tartania, itt pedig ítéletet csak a többi hűbéres, mint bírótárs, megkérdezése s hozzájárulása után hozhat. Vagyis nem tehet megtorló lépéseket, mielőtt nem biztos, hogy intézkedését a többi hűbéres támogatni vagy legalább tűrni fogja. Hozzájárulásuk nélkül ugyanis eljárása a hűség megtörésével lenne azonos, ez pedig megzavarná kapcsolatát valamennyi vazallusával. A szénior hűbéresére önkényesen nem kényszeríthet újabb kötelezettségeket sem. Ezek szerződésszerűen állapíttatnak meg s megtartásukon a mindkét félre kötelező becsületérzés őrködik. A kapcsolat tehát, a kötelezettségek tárgyi szabályozása mellett is, mindenkor személyi

Mátyás király birodalma.

jellegű marad. Ezért nem lép az elhúnyt hűbéres fia automatikusan apja örökébe, hanem kérnie kell azt, hogy a közvetlen személyes viszonyt megteremtő kommendáció és hűségeskü után nyerje el. Azzal, hogy az úr, ha a jelentkező a szolgálatra alkalmas, igényével nem utasíthatja el, hanem fel kell fogadnia, még kétségtelenebb, hogy a vazallus valóban nem függő viszonyban van urával.

A hűbéri intézmény rendeltetése és célja ismét a becsületfogalom nagy szerepét magyarázza meg. Mint ismeretes, katonai, hadi érdekek tették szükségessé a hűbériséget. Pótolni kellett a néphadsereget, amelynek valaha minden szabad ember tagja volt, de amióta ezek nem tudtak felszerelésükről gondoskodni, sem pedig magukat a fegyverforgatásban gyakorolni, alkalmatlanná lett mind a fölényesebb taktikájú ellenféllel való mérkőzésre, mind pedig hódító háborúkra. A harcra állandóan kész, korszerűen felfegyverzett lovascsapatokat szolgáltatták a hűbéresek, miután az anyagi gondoktól a

széniortól kapott birtok mentesítette őket. A hűbéres tehát elsősorban harcos, annak fokozott becsvágyától és becsületre féltékeny gondolkodásától van áthatva, ezt a lelki beállítottságát azonban egyesíti a szolgálatot végző ember hűségével és az előkelő, uralkodó társadalmi réteget jellemző méltóságérzéssel, büszkeséggel. Társadalmi vonatkozásban «a hűbériség oly exisztenciákat teremt, akik képesek magukat felszerelni és a fegyverforgatásban hivatásszerűen gyakorolni, háború alkalmával az úrnak a becsületében találják meg a magukét, az ő hatalmának a kiterjesztésében látják a lehetőséget, hogy utódaikról újabb hűbérek biztosításával gondoskodjanak, legfőképen pedig az ő egészen személyes jellegű uralmának fenntartásában a saját hűbérbirtokaik egyetlen törvényes jogcímét.»[17]

Mindezt szükséges volt Weber nyomán elmondani, hogy az olvasó ne maradjon kétségben, milyen értelemben használjuk a különben oly gyakran, de — ismételjük — jobbára következetlenül emlegetett kifejezéseket. Nem akarjuk elvitatni, hogy más jegyeket is lehet a hűbériségre jellemzőknek tekinteni, mi azonban, meggyőződéssel helyezve fejtegetéseinket a közelmult kétségtelenül legnagyobb szociológusának oltalma alá, vele együtt valljuk, hogy a katonai szolgálat fejében nyert föld még nem a hűbériség bizonyítéka. Tehát nem hűbérbirtok a miniszteriálisok kezén lévő fekvőség, mivel patrimoniális függő viszonyban vannak a földesúrral, de ugyanúgy nem az a kozákföld sem, mert tulajdonosai privilegizált parasztoknak tekinthetők.[18] Ez a megkülönböztetés, a mi viszonyainkra alkalmazva, annyit jelent, hogy nem hűbéri kapcsolatban állottak az uralkodóval a turóci vagy liptói jobbágyfiúk, bármennyire is a katonai szolgálat kötelezettségének feltételével nyerték birtokaikat,[19] nem örökhűbérül szerezték meg a prédiálisok vagy egyházi nemesek sem földjeiket az egyháznagyoktól,[20] s minél inkább keresi valaki a XIII. század elején élt királyi szervienseket a várjobbágyok alatt álló, robotoló szabadosok közt, annál kevésbbé mondhatja róluk, hogy «földjeiket legfeljebb hűbérül bírták».[21]

II.

Ahhoz, hogy Magyarországon a hűbéri kapcsolat kifejlődésének kedvező viszonyok alakuljanak ki, az alapfeltétel egy uralkodó társadalmi réteg kikristályosodása. Ilyen a XI—XII. században még nem volt. Akkor az uralkodó elhatározásától függött az ország sorsa, s akik segítségére vannak a kormányzásban, azok nem független vagy önálló tényezők, hanem, karizmatikus hittől eltelve, a király kíséretét, udvarát teszik ki. Csak a XIII. század hozza meg, a nagybirtok kifejlődésével, a kíséret számára a függetlenülést s most már az egyházi és világi főurak csoportja a király mellett a hatalom részese lesz ; az uralommal járó előnyök élvezője, de egyszersmind a terhek viselője is. Kiválását nyomonkíséri a XIII. század második felében a köznemesség kialakulása, amely ugyancsak a földhöz kapcsolódó munkás-

kezekből nyer megélhetéséhez biztosítékot.[22] Ha uralkodó és úri módra élő társadalmi réteg Magyarországon csak a XIII. század óta található, érthető, hogy korábban hűbéri kapcsolatok sem bontakozhattak ki nálunk. Amióta viszont megvan, fel is tűnik a hűbéri viszony. Jólismert ez történetírásunk előtt, amióta Szekfü Gyula oly mesteri módon felfedezte számunkra a familiaritást,[23] éppen csak az hiányzik, hogy hűbéri jellegét kiemeljük s alapvető vonásait hangsúlyozzuk.[24]

A familiárisok nem valami különleges társadalmi osztálynak a tagjai voltak. A familiaritás ideiglenes kapcsolatot jelentett, még pedig első sorban az előkelő réteg tagjai közt. Ha ezek valamely vagyonosabb úrhoz csatlakoztak, familiájába beléptek,[25] nevük familiáris lett ugyan, de csak a szolgálat tartamára. Az ellátás vagy javadalmazás, amelyet nyertek, a képzelhető legváltozatosabb, megfelelően a szerződő felek anyagi helyzetének s a munkakörnek, amelyet el kellett látni. Magától értetődik, hogy más volt az országbíró vagy tárnokmester helyettesének a javadalmazása, mint egy alispáné, más egy várnagyé vagy földesúri officiálisé, mint valamelyik sókamaraispán tisztjeié, s megint más jellegű volt a jövedelem, amelyet a főúri bandérium hivatásszerűen katonáskodó tagjai kaptak. Abban azonban valamennyi juttatás megegyezett, hogy a pénz- és terményjövedelmek vegyesen fordultak elő s az utóbbiak voltak túlsúlyban. Bizonyos, hogy a szolgálatnak pénzzel való megfizetése leegyszerűsítette volna az állapotokat, azonban éppen az jellemző a középkorra, hogy akkor erre még nem volt mód. Sem a hűbéri Európában, sem nálunk. A familiárisi javadalmazást jól szemlélteti az a szerződés, amelyet Pető szatmári főispán 1317-ben kötött helyettesével, Mihály mesterrel, megígérve neki, hogy a szokásos alispáni jövedelmeken és két vámon kívül ad neki két részletben húsz márkát, továbbá mentét és dolmányt igen fínom posztóból, sőt egy falut is, ha a királytól sikerül szereznie.[26] A közigazgatásban tevékenykedő többi familiáris ellátását ennek a szerződésnek a mintájára képzelhetjük el. Tehát valószínűleg megkapták az urukat megillető jövedelmek egy bizonyos hányadát, így az alnádor, az alországbíró vagy a vicebán a bírságok egy részét, az a fizetés pedig, amit a sókamarák tisztviselői comeseiktől nyertek, a szó szoros értelmében sallárium lehetett; de leköthette számukra a főúr saját birtokai egy részének, töredékének bevételeit is. Az utóbbiak természetszerűleg akkor játszottak főszerepet, amidőn a familiáris nem állami tevékenységében támogatta urát, hanem magánuradalmai igazgatásában segédkezett neki, vagy mint harcos szolgálta.

A nagybirtokos, aki — fogyasztóközönség hiányában — ekkor még nem gazdálkodott allodiális földjein s így jövedelmet a birtokból csak jobbágyi szolgáltatások alakjában nyert, mivel ezek túlnyomórészt terményszolgálmányok, maga sem adhatott várnagyainak, tisztjeinek vagy bandériuma tagjainak készpénzt. Úgy segített tehát magán, hogy uradalma egy vagy több falvát haszonélvezetre átengedte familiárisainak, rájuk bízva, hogy közvetlenül ellenőrizzék azokat. Az egri püspöki uradalom mintegy negyven

községéből Eger városával együtt körülbelül tíz szolgált 1476-ban, Veronai Gábor idejében közvetlenül a püspöki udvar számára, a többi ellenben, vagyis a birtok háromnegyed része, a familiárisok között oszlott meg. Még pedig a legváltozatosabb módon. Mert Tiszanána és Keresztespüspöki a várnagyokat illette meg, Gyöngyöspüspöki meg Kormos Fülöpöt, s bár Hécze két familiárisnak, Szalóky Jánosnak és Szepessy Imrének az ellátására is elég volt, Majthényi Mihály egymagában két falunak, Tomory István pedig háromnak a jövedelmét húzta, úgy azonban, hogy helyenként a borkilencedet a földesúr magának tartotta fent.[27] A földbirtoknak, egész jobbágyfalvaknak átengedése, azon kívül, hogy az uradalom hasznosítását is jelentette, az anyagi érdekek segítségével szorosra fűzte a kapcsolatot úr és familiárisai közt. Mert amidőn az officiálisok vagy az egyes uradalmak központjában élő várnagyok számon tartották a jobbágyok szolgálmányait, ellenőrizték munkájukat, vitézeikkel pedig védték őket a hatalmaskodó szomszédoktól, a saját megélhetésükre szolgáló, sőt bizonyos vagyongyüjtésre módot nyujtó eszközöknek is gondját viselték. A nagybirtoknak a familiárisok részére kiutalt, lekötött részei valószínűleg nem váltakoztak a pillanatnyi szükségnek megfelelően, hanem meglehetősen állandó lehetett, hogy melyik falunak mily tisztség eltartására kell szolgálnia.

A köznemesek, amidőn egy-egy előkelőbb úrnak a familiárisaivá lettek, nemcsak a megélhetés gondjától szabadultak meg, hanem társadalmi felemelkedésük alapját is ekkor vetették meg. Középkori történetünk bármelyik nevesebb egyéniségének magasba ívelő életpályáját vizsgáljuk, a kiindulópontot mindegyiknél, szinte kivétel nélkül, a familiárisi szolgálatban találjuk meg. Toldy Miklós, Nagy Lajos és Zsigmond udvari lovagja, úgy kerül el Bihar megyéből, hogy beáll egy környékbeli főúr, Medgyesi Simon szolgálatába. Ura, aki pozsonyi főispán is, megteszi őt a távoli megye alispánjává. Majd az esztergomi érsek milese, lovagja, később Olaszországban nagyobb magyar zsoldos csapat vezére, hazajutása után pedig a király közvetlen környezetébe kerül s mint főispán tagja a legelőkelőbb urak csoportjának.[28] Thuróczy János, a Mátyás-kori magyar tudományos élet egyik érdekes egyénisége, egyetemi tanulmányait befejezve, a kúriában az országbírói ítélőmesternek lesz a jegyzője. 1470-ben, amikor ura elhagyja a királyi udvart, mivel az új országbíró, Rozgonyi János, a maga familiárisát hozza ítélőmesternek, Thuróczy is kénytelen visszatérni hontmegyei birtokára és tudását csak mint a sági premontrei konvent jegyzője tudja értékesíteni. De 1475-ben visszakerül, mivel a Rozgonyit felváltó Báthory István azt a Hássághy Istvánt alkalmazza protonotáriusul, akinek egyik familiárisa Thuróczy. Ennek szolgálatában jegyzősködik egy évtizedig, közben ura biztatására hozzá fog a magyar mult feldolgozásához. Mivel 1486-ban új személynök lép a nagybírák közé, a történetkedvelő, nagyműveltségű Drághy Tamás s ez őt veszi maga mellé ítélőmesternek, Thuróczy Hássághyval, korábbi urával egy színvonalra kerül. Most már ő is notáriusok dominusa. De mindez csak azért, mert a

társadalmi hierarchiában egy teljes fokkal feljebb kerül, egy előkelő állású főúrnak közvetlen familiárisává lett. Sorsa a legszorosabban Drághyéhoz kapcsolódik. Amidőn ez 1489-ben lemond perszonálisi tisztéről, vele együtt hagyja el a kúriát. Meglepő, hogy mily hirtelen tűnik el szemünk elől : 1489-től fogva a legkisebb adat sem szól róla.[29]

Werbőczy, az ugocsamegyei nemesifjú pályáját nagybátyja egyengeti s mert az Báthory István országbíró és erdélyi vajda szolgálatában áll, unokaöccse magától értetődően kerül be ennek a hatalmas főúrnak a familiájába s lesz rövid ideig levéltárnok, majd az országbírói jegyzők egyike.[50] Közel két évtizedes jegyzősködés után léphet csak közvetlen kapcsolatba egy nagybirtokossal : Szentgyörgyi Péter országbíróval, aki ítélőmesterének teszi meg. Sőt, mivel ez a főúr erdélyi vajda is, Werbőczy lesz az erdélyi ítélőmester. Új tisztsége teremti meg a kapcsolatot közte és a leghatalmasabb olygarcha-család közt. Zápolyai János ugyanis 1510-ben elnyeri a vajdaságot, megtartja őt ítélőmesterének mindaddig, amíg — hat év mulva — személynökké nem lesz s ezzel, kikerülve minden függő viszonyból, maga is dominussá, az ország egyik nagybírájává nem válik, aki most már a saját familiárisai közül válogatja össze munkatársait, tisztviselőit. Katona kortársa, Tomory Pál — abauji-gömöri köznemesi család sarja — Bornemissza Jánosnak familiárisa. Ez valamikor Nagylucsei Orbánnak, Mátyás kincstárnokának volt a familiárisa, ekkor azonban már főúr, kincstárnok és pozsonyi comes. Szinte természetes tehát, hogy Tomory, a pályát kezdő ifjú, először gazdasági ügyeket intéz. Ura, mivel a királyi jövedelmeket kezeli, megbízza őt az erdélyi adó behajtásával, majd amidőn elnyeri a fogarasi uradalmat, várnagyának teszi meg, odaadó hűséget nyervén pártfogásáért cserébe. Tomorynak a ferences-rendbe lépése megszakítja a kapcsolatot, érdemei, becsületessége, vitézsége azonban nem merülnek feledésbe s ezért, amikor az ország déli határvédelmének megszervezéséhez emberre van szükség, reá esik az uralkodó körök választása. Megteszik délvidéki főkapitánynak, s hogy neki, a volt familiárisnak tekintélye is legyen, elnyeri a kalocsai érsekséget, természetesen arra is számítva, hogy egyházmegyéje jövedelmeit felhasználhatja.[31]

Vitéz lovag, kinek nevét a monda is szárnyrakapta, tudós történetíró, államférfi és nádor, a lehetetlent is megpróbáló hadvezér lett ezekből a tehetséges fiatalemberekből. Ezernyi ezer társukkal együtt, akik a XIII. század közepétől a magyar közigazgatás, kormányzás, hadi élet terén ismeretessé tették nevüket, falujok szűkreszabott határai közül a familiárisi kapcsolat szabadítá ki őket. A társadalmi felemelkedés útját ez mutatta meg. Nélküle a becsvágyó és tetterős ifjaknak az érvényesülésre más módot kellett volna keresniök. Kétségtelenül megtalálták volna — de mert oly egybehangzóan mindegyiküknél a familiaritás jelentette az eszközt, túlzás nélkül mondhatjuk, hogy ez volt nemcsak az érvényesülés, hanem a társadalmi elrendeződés elve is. Még pedig, ha nem is kivétel nélkül, de általában az előkelő, a kiváltságos jogi helyzetű társadalmi réteg tagjaira korlátozódva. A közrendűek előtt,

akik a vezetők közé felemelkedtek, rendesen az egyházi pályán már tekintélyt élvező egy-egy rokon törte meg az utat. Az Erdődyek nagybátyjuk, Bakócz Tamás vagyonának köszönhették, hogy főurakká lettek, a prímás pedig bátyjának, Guthi Országh Mihály nádor udvari káplánjának és titeli prépostnak, hogy tanulhatott és elindulhatott az erdődi kerékgyártó házából a legmagasabb egyházi méltóságok felé.[32] Az egyházi rend külön világ, a javadalmak elnyerésének, a vagyon- és tekintélyszerzésnek itt mások a feltételei és módjai is, mint a világiak körében, megfelelően az intellektuális munka és a katonáskodás közti különbségnek. Mihelyt azonban a világi és egyházi társadalom kapcsolatba jut, mint a jobbágyszármazású főpapok unokaöccseinek példája mutatja, az előbbi életének a szabályai érvényesülnek.

A sokezer életpálya közül példaképen kiragadott néhány is meggyőzően tanúskodik, hogy a familiárisok uraikban jóindulatú pártfogókra leltek. Nem állottak ezek felemelkedésük útjába, sőt rendjén lévőnek találták, hogy a szerény köznemes családból származók, ha tehetségüknek tanújelét adták, kibontakozva familiájukból, hozzájuk hasonló főurakká, nagybirtokosokká és az ország sorsát közvetlenül intéző tényezőkké legyenek. Tehát többről volt szó, mint előre megállapított kötelezettségek teljesítéséről. A védelem és a pártfogás, amelyben a familiáris részesült, magában is kellő ellenértéke volt a hűségnek, amelyre az úr joggal támaszthatott igényt, az egyetértés, amelyben, azonos színvonalra kerülve, mint munkatársak tevékenykedtek, bizonyos meghittségről tanúskodik, a természetesség pedig, amellyel a familiárisok, ha nem is azonnal, uraik örökébe léptek — pl. Ernuszth János kincstartót Nagylucsei Orbán követte, ezt pedig Bornemissza János — a hivatali és kormányzati hagyományok érvényesüléséről, az egymást felváltó generációk életművének egyetlen folyamattá kapcsolódásáról.[33] A familiárisok a hűséget, amellyel uraik jótéteményeit viszonozták, nem egyszer vérük hullásával, sőt halálukkal bizonyították be. Nemcsak akkor követték uraik utasításait, ha a szomszédos uradalmak megrohanásáról, hatalmaskodásokról, vagy hasonló támadások visszaveréséről volt szó, hanem akkor is, ha a harctéren kellett bátorságuknak tanújelét adniuk. Oklevelek, amelyek familiárisoknak uraik védelmében kapott sebeiről dícsérő szavakkal emlékeznek meg, nagyon gyakran kerülnek a kutatók szeme elé. Egy esetet pedig mindannyian ismerünk: Kamonyai Simon hősi elhatározását, aki a szentimrei csatatéren Hunyadival fegyvert és lovat cserélve, magáravonta az ellenség tömegét s így halálával biztosította urának a győzelmet.[34]

A nyugati hűbériség és a magyar familiáritás közt nemcsak a lényeges pontokban, a szabadság, önkéntesség és hűség szavakkal jelzett meghatározással állapítható meg hasonlóság, hanem még a külsőségekben is. Így nem hiányzott a hűbériség legtöbbet emlegetett vonása, a széniorok és vazallusok láncszerű kapcsolata. Egy főúr familiárisának ugyanis lehettek familiárisai, akiknek már ő, nem pedig a nagybirtokos volt a dominusa.[35] Különösen szembetűnő ez oly esetben, amidőn a résztvevők közjogi hatáskört töltöttek be, s

Foto Hollaenzer.

Vitéz János síremléke (Esztergom. Székesegyház).

így helyzetüket egymás felett tisztségük is kifejezésre juttatta. Példaképen a horvát-szlavón bán és az erdélyi vajda kapcsolataira utalunk. A bán, amikor elnyerte megbízatását a királytól, saját familiárisait, a vicebánokat tette meg főispánoknak, akik helyetteseiket, az alispánokat megint a maguk emberei közül nevezték ki s mert az alispánnak, mint jobbmódú nemesnek szintén lehettek familiárisai, ezek és az uralkodó közé már három láncszem illeszkedett be.[36] Hasonlóképen volt Erdélyben, ahol a fokozatokat a vajda, alvajdák, akik egyszersmind főispánok, továbbá az alispánok és ezek officiálisai jelentették.

A szolgálat elvállalását ünnepélyes formák kísérhették, ha nem is minden esetben ; azonban, amikor előkelő, vagyonos nemesek szerepeltek, bizonyára nem hiányoztak a csillogó szertartások. A középkorvégi magyarság magánéletének, sajnos, nem sok részletét ismerjük, s így a források szűkszavúságát sem szabad félreértenünk. Ha figyelembe vesszük, hogy még azt is, amit a magyar lovagjátékokról tudunk, — azon kívül, hogy kellett ilyen játékoknak lenniük — egy külföldi utazó megfigyelésének és leírásának köszönhetjük,[37] alig csodálható, hogy a familiárissá fogadásnak a külsőségeiről ma még csak egyetlen adatot tudunk felemlíteni. Azt az 1474-i megemlékezést, amely Leveli Rauscher Jánosnak és Pálnak Szentgyörgyi Zsigmond szolgálatába állásáról maradt korunkra. Ezek az óvári kápolnában, a pozsonyi káptalan két kanonokja és több előkelő familiáris jelenlétében ünnepélyes esküt tettek le, megfogadva a dominusnak, hogy ellene és családja ellen sem szóval, sem tanáccsal, sem tettel nem vétkeznek, hanem ellenkezőleg minden erejükkel javát fogják előmozdítani.[38] Azt hisszük, hasonló módon, tehát szertartásosan ment végbe máshol is a familiárisi szolgálat elvállalása s az ígéretet eskü is megerősítette. A külsőségek ugyan nem egyeznek a nyugati hűbéreskü, a kommendició és investitura formáival, mivel a magyar familiáris nem ura előtt térdelt le, a hiányok azonban azzal is magyarázhatók, hogy a magyar élet a középkorban általában, tehát más vonatkozásban is, kevésbbé volt stilizált, mint a nyugati. Nálunk ugyanis a nemesség nem lett azonos a lovagsággal s mert így széles tömegei kívül maradtak azokon a határokon, amelyek a lovagságot máshol önmaga felé fordult kaszttá változtatták át, az élet külsőségei is közvetlenebbek, kevésbbé sallangosak maradhattak.

Az egyezések mellett azonban nem kevésbbé fontosak és figyelemreméltók a különbségek, amelyek a magyar hűbériség sajátságos hazai jellegét még jobban kiemelik. A leglényegesebb, hogy a familiában a nemes családok sarjain kívül mások is helyet nyerhettek. Ez a körülmény arra utal, hogy a familiaritás tágabb értelmű, mint a nyugati hűbériség. Sőt annak a nézetnek is tápot adhat, hogy a különbség alapján talán ki is lehet rekeszteni a hűbériség fogalmából. Meg kell azonban gondolnunk, hogy a szóbanforgó familiárisok nem jobbágyok, tehát nem kötött társadalmi helyzetűek, hanem szabad állapotúak. Az a társadalmi réteg pedig, amelyből kikerültek, a XIV. században, sőt még a rákövetkező század első évtizedeiben is nemcsak függetlennek

tekinthető, hanem bizonyos jogok részesének is. Pl. a megye akkor még nem kizárólag a nemesek testülete. A király és bíróságainak parancsai ezért nem egyszerűen a megye nemeseihez s általában az előkelő rétegek tagjaihoz szólnak, hanem másokhoz is, akiket így írnak körül : Bármily állapotú és helyzetű emberek [39]; azokhoz, akik a familia tagjaivá is lehettek. Az ő jelenlétük korlátozta ugyan a familia exkluzív jellegét, azonban nem szabta meg annak lényegét. Ebben a tekintetben a nemes familiárisok szerepe volt a döntő. Nemcsak számszerű fölényükben jutott ez kifejeződésre, — az egy-két nemnemes familiáris mellett ők valósággal tömegesen szoktak a felsorolásokban előfordulni.[40] — hanem abban az éles különbségben is, amelyet az okleveles gyakorlat és az élet egyaránt tett közöttük. Amíg ugyanis a nemes familiárisok a nemesség ügyeit intéző bíróságok és — mint később jelezzük — a dominus hűbérúri jogköre alá tartoztak, addig a birtoktalan familiárisok a jobbágyokkal közös elbánásban részesültek s így felettük uruk, mint földesúr ítélkezett.[41] Számuk egyébként, amint a rendi szervezkedés mind határozottabban elkülönítette a társadalom részeit és a szolgáló népeket a jobbágyság elnevezéssel foglalta össze, egyre kevesbedett, úgy, hogy végül már csak kivétel az, ha a «nem-nemes familiáris» formalisztikussá lett elnevezéssel találkozunk. A familiaritásnak tág értelmű jellege kétségtelenül keleti hagyomány. Erre egyébként maga a familia szó is utal. Tanúsága szerint a nomád kor nagycsaládjának leszármazottját láthatjuk benne, [42] a rendekké még nem szervezkedett társadalomtól örökölt intézményt.

A familia sajátságos összetételéből nem azt a következtetést kell tehát levonnunk, hogy a familiaritás nem hűbéri jellegű, hanem csak azt, hogy a magyar nemességet a középkor végén nem határolták el az alsóbb rétegektől éles vonalak. A határok elmosódása azonban nem írható a familiaritás rovására. A magyar köznemesség tömegszerűségéből, a társadalom bizonytalan, — ha szabad így mondanunk — cseppfolyós állapotából következett. Abból, hogy nemessé sem egyedül a királyi kegy emelt fel, nem is a birtokadomány, hanem elég volt, ha valaki földbirtokot mondhatott a magáénak, tekintet nélkül arra, hogy mint sikerült hozzájutnia. A nemes családból házasodó jobbágy, ha felesége leánynegyedén élt, nemesnek számított s hiteleshely és királyi ember iktatta be.[43] De ami még meglepőbb, kooptálás útján is hozzá lehetett jutni a nemesi jogokhoz. Legalább Felsőapsai Kozma 1423-ban úgy lett nemessé, hogy rokonaitól, Karácsonfalvai Gergelytől és Ivántól megvásárolta egyik telküket s ezek «mint nemest magukhoz fogadták».[44] Senki sem fogja állítani, hogy az ilyesféle nemesítés egyenértékű volt a királyi adománnyal, az eredményt illetőleg azonban nem különbözött tőle. A társadalmi viszonyokra nagyon jellemző, hogy megtörténhetett ez a dolog, de még inkább a mód, ahogyan történt. Az érdekeltek ugyanis tettükben nem láttak semmi visszaélést, s nem gondolták, hogy a király éberségét játszották ki. Annyira nem iparkodtak csendben meghúzódni, hogy «ignobilis» rokonukat megyéjük, Máramaros alispánjai és szolgabírái előtt vallották nemesnek.

Éppen mert oly közhatóság előtt folyt le az aktus, amelynek feladatai közé a társadalmi rend megőrzése is tartozott, következtethetjük, hogy nemcsak az számított nemesnek, aki királyi privilégiumot tudott felmutatni. Azt az elvet, hogy egyedül a király nemesíthet, majd csak Werbőczy fogja kimondani.[45]

Másik különbség hazai és nyugati hűbériség között, hogy nálunk a dominus és familiáris közti kapcsolat nem volt oly hosszú tartamú, a generációk egész sorára megszakítás nélkül kiterjedő, mint máshol, hanem könnyen felbomolhatott. Nem mintha a magyar köznemesi családokat a politikai vagy egyéb érdek patrónusai cserélgetésére ösztönözte volna. Önként adódott, hogy a köznemesek a legközvetlenebb környék nagybirtokos családjához csatlakozzanak mint familiárisok ; a kapcsolatok ugyanis közöttük egyszerűen, valósággal maguktól értetődően fejlődhettek ki. A pártharcok idején, amidőn a főurak ügyet sem vetve a törvényekre és kihasználva a királyok gyengeségét, koholt ürügyekkel elfoglalták a szegényebb, védtelen nemesek birtokait, a pereket pedig úgy elhúzhatták, hogy közben az örökségükből kisemmizett családok teljesen tönkrementek, sokan keresték a védelmet, amelyet a távoli királynál nem találtak meg, a közeli nagybirtokosnál. Felvétették tehát magukat familiájába, a nélkül, hogy valósággal szolgálatot teljesítettek, cserében pedig birtokot vagy ellátást kaptak volna. A függő viszonnyal, a nagybirtokos hatalmának ezzel a képletes elismerésével biztosították a maguk számára a főúr gazdasági és katonai támogatását, hogy viszonzásul meg csatlakozásukkal növeljék hatalmát, tekintélyét. Mindamellett az egymásrautaltság felismerése nálunk is nem egy főúri és köznemesi család közti hosszú, generációkat is összefogó kapcsolatokra vezetett. A Borsod megyében birtokos mikófalvi Bekények közül tehát nemcsak a XV. század közepén élő Tamás állott a Pálóczyak szolgálatában, — Simonnak, a főlovászmesternek lett a várnagya — hanem fia is, Péter, akit az országbíró László kancelláriai jegyzőséghez juttatott.[46] Sőt a hamar kihaló, a várak birtoklásában egymást gyorsan felváltó főúri családok helyett a kapcsolat kifejlődhetett egyenesen az uradalomhoz is, amennyiben bizonyos köznemesi családok következetesen ugyanazon birtok urainak lettek a familiárisai.

A Folkusfalvi család esetét joggal nevezhetjük tipikusnak. Ősét, Folkust testvérével, Ipollyal együtt még 1323-ban hozta Doncs comes Turócba, a blatnicai királyi vár mellett jelölve ki számukra azt a birtokot, amelyen rövidesen kialakult névadó falujok, Folkusfalva.[47] Egy évszázadig keveset hallunk a családról. Két generáció szembetűnő eredmény nélkül fejezi be életét. Nem mintha hiába élt volna. Mert bizonyára sikernek számíthatjuk, ha egy új falu mélyre bocsátja gyökereit. Igen valószínű, hogy a királyi váruradalom ügyeinek intézésében is szerephez jutottak. Zsigmond kegye, amellyel 1389-ben a családot a várjobbágyságból a nemesség soraiba emelte,[48] feltehetőleg Blatnicához fűződő érdemek jutalma volt. Amint azonban az uradalom Zsigmond zálogosító akciói során magánkézre jut, attól fogva a Folkusfalviak, éppen mert nem takarja el többé őket a csak kevés írásos emléket

termelő királyi vár-szervezet, egyszerre mint egyéniségek tűnnek elénk. Még pedig — s ez éppen a jellemző — a mindenkori várurak familiárisaiként. Az első zálogosok Szentmiklósi Pongrác és Neczpáli László,[49] s az utóbbi 1447-ben Folkus dédunokáját egy ekealja földdel jutalmazza meg azokért a szolgálataiért, amelyeket neki Zsigmond és Albert uralkodás alatt s azóta is teljesített.[50] Amikor a Neczpáli-örökség női ágra jut, hogy azután a leányok és új házasságra lépő özvegyek kezével az egymást gyorsan követő várurakat gazdagítsa,[51] a Folkusfalvi-család néhány tagjával minden új birtokos familiájában találkozunk. Komorovszky János, az egyszerűen csak Pan Yan-nak emlegetett lengyel főúr környezetében 1485-ben Folkusfalvi András és Máté,[52] Czeczei Máté emberei közt 1489-ben Folkusfalvi Antal és János tűnik fel, az 1491-ben elhúnyt Czeczeinek és Korom Bálintnak egyideig Folkusfalvi Péter a várnagya, aki az utóbbitól adományokban is részesül.[53] Koromházi hatvan familiárisa közt 1492-ben Folkusfalvi Balázs tűnik fel,[54] míg 1524-ben Folkusfalvi Boldizsár lesz Blatnicai Erdődi Benedek megbizottja.[55] Mindezek a mágnások messze földről kerültek Turócba, előzőleg bizonyára nem is hallottak Folkusfalváról, s ha mégis mindegyikük személyes kapcsolatba lépett az egyre népesebb családdal, azt csak akkor érthetjük meg, ha feltesszük, hogy maga a család kötötte sorsát a mellette lévő váruradalomhoz.[56]

A belátás, hogy a familiárisság valamennyi érdekelt félre előnyös lehet, nagyban hozzájárulhatott volna, hogy a lényegében szabadon szövődő és felbomló kapcsolatba, bizonyos kényszerűséggel, a tartósság, az állandóság elemét belevigye s a köznemeseket mintegy a dominus alattvalóivá tegye. Ez két módon történhetett volna meg. Vagy a nemesek társadalmi helyzetének süllyedésével, a jobbágyság felé közeledésével, vagy pedig a nagybirtokosoknak fejedelmi jogkörhöz jutásával, szuverén urakká válásával. A gazdasági viszonyok magukban nem voltak alkalmasak a változásnak a véghezvitelére. A köznemesség egy részének elszegényedése s a főuraktól függő viszonyba jutása nem jelenthette az egész társadalmi réteg lehanyatlását, mivel jómódú, önálló elemek még mindig maradhattak, az egyes nagybirtokosok kezén felhalmozódó vagyon pedig nem képesítette urait arra, hogy az államtól, amint annak hatalmát a király képviselte és érvényesítette, elszakadhassanak. A döntő tényező az lett volna, ha a főurak gyakorolhatják familiárisaikkal szemben mindazokat a jogokat, amelyek a középkori állam leglényegesebbjei közé tartoztak : a hadbahívás, az adóztatás és az igazságszolgáltatás jogát.

Az elsőt szinte teljes mértékben sikerült a maguk számára biztosítaniuk. A familiáris, mint nemes, első sorban katona volt még akkor is, ha a közigazgatás terén alkalmazta ura. Hivatkozhatunk Tomoryra, de Ozorai Pipóra is, a firenzei Scolarik kereskedő sarjára, aki mint Zsigmond udvari vitéze, a sókamarák ispánja, de egyszersmind szép sikerekre hivatkozó hadvezér.[57] A főúri bandériumok lényegükben familiárisi csapatoknak tekinthetők.[58] Az uralkodók ellenvetés nélkül beleegyeztek, hogy a köznemesek ne közvetlenül az ő seregükhöz csatlakozva és zászlójuk alatt vegyenek részt a hadjáratok-

ban, noha ez kiváltságaik egyik sarkalatos pontja volt, hanem mint a főúri bandériumok tagjai. Bizonyára azért, mert látták, hogy a főurak anyagi támogatásával jobban felkészülhetnek a katonáskodásra s tovább tudnak távolmaradni tűzhelyüktől, mint a magukra hagyott nemesek, s mert a közigazgatás fogyatékossága, szervezetlensége miatt könnyebb feladat volt néhány tucat nagybirtokost ellenőrízni, velük együtt működni, mint a kisnemesi családok ezreit számontartani. Királyaink számtalan esetben adtak kifejezést annak a felfogásuknak, hogy a főúr vezetése alatt küzdő köznemes eleget tett a szentkorona iránti kötelezettségének s az országnak értékes szolgálatot teljesített. A vérük hullását megjutalmazó, halálukat kegyelettel megemlítő királyi oklevelek erről meggyőzően tanúskodnak.

Pénzbeli szolgáltatással a nemes familiárisok nem tartozhattak uruknak, mivel a köznemesség az adómentességet, a katonáskodás ellenértékéül, féltett kiváltságai közé sorolta. Mégsem látszik valószínűtlennek, hogy miként a nyugati hűbéresek, a magyar familiárisok is ajándékokkal kedveskedhettek bizonyos alkalommal, így az első fiú megszületésekor a dominusnak, s ugyancsak feltehető, hogy akkor, amidőn ez fogságba jutott, ami a török harcok alatt gyakran előfordult, a váltságösszeghez maguk is hozzájárultak.[59] Ismételjük, nem tudjuk, hogy a familiárisokra jelentett-e a szolgálatvállaláskor megfogadott hűség oly kötelezettséget, hogy amikor az urat a halálnál is nagyobb baj, személyes szabadságának elveszítése éri utól, anyagi erejükkel is segítségére, megmentésére siessenek, de ha nálunk kevésbbé szigorúak lettek volna is a kötelezettségek, mint Nyugaton, akkor is adózás tekintetében a magyar széniornak a hatalma familiárisai felett nem lett volna csekélyebb, mint a királyé a köznemesség felett.

Az egyedüli terület, amelyen az állam megőrizte befolyását s a köznemességnek familiarissá lett részével sikerült közvetlen kapcsolatát büntető keze súlyának éreztetésével fenntartania, az igazságszolgáltatás volt. Nem egyedül az anyagi érdekek ösztönözték az uralkodót, hogy hajlíthatatlan legyen, bár kétségtelenül ezek is közrejátszottak. A középkori bíráskodás ugyanis szívesen büntette az elítéltet a vagyon egy részének vagy egészének elveszítésével és ismerte, sőt következetesen engedélyezte a halálbüntetésnek pénzen való megváltását. A bírságpénzek és elkobzott vagyonok, kisbirtokok éppen úgy mint uradalmak, nagy hatalmat juttattak annak, aki kezében tartotta az igazságszolgáltatás mérlegét, érthető tehát, hogy a király nem akart lemondani róla. S mert az államterület kiterjedése nem befolyásolta hátrányosan a bíróságok működését, — nem léptek fel ugyanis oly technikai akadályok, amelyek a közbéke fenntartása érdekében szükségessé tették volna a bírói jogkör megosztását, átruházását — kétségbe nem vontan ő maradt a nemesség legfőbb bírája. Az anyagi előnyök azonban az uralkodók szemében háttérbe szorultak azon meggyőződésük mellett, hogy igazságosztó hatalmukkal tudják érzékeltetni az állam erejét, tekintélyét pedig fenntartani alattvalóik tömege előtt.

Ezért oly nagyjelentőségű, hogy a familiárisokra nem sikerült a nagybirtokos uraknak bírói felsőbbségüket, a király félretolásával, teljesen kiterjeszteniök.

Amit elértek, az nem volt lényegtelen. Mint számtalan példával igazolható,[60] a familiárist, ha bűnt követett el, nem lehetett a megyei vagy királyi bíróság elé idézni, hanem urát kellett perbefogni, aki azután, ha familiárisának vétke bebizonyosodott, a sértett fél iránt elégtételadással tartozott. Ez a gyakorlat kétségtelenül csökkentette a nemes familiárisok perbeli jogképességét, mivel helyzetük hasonló lett a városi polgárokéhoz, akikért szintén hatóságuknak kellett helytállnia. A következmények igen fontosak voltak. A főúrnak ugyanis jogában állott a vétkes familiárist saját hatáskörében megfenyíteni, vagyonából magát kártalanítani s megvenni rajta a bírságokat, amelyeket kifizetett helyette.[61] Sajnos, nem ismerjük a részleteket, hogy miként mehetett végbe ez a széniori bíráskodás. Írásos intézkedésekre, perbehívásra vagy az ítélet megrögzítésére ugyanis éppen olyan kevéssé volt szükség, ha egyszer a felek személyesen állottak egymással szemben, mint akár a földesúrnak a jobbágyai feletti ítélkezése alkalmával. Úgy gondoljuk, hogy ez a bíráskodás hasonló volt a hűbéri törvénykezéshez, amelynek az a lényege, hogy a szénior nem egyedül, önkényesen mond ítéletet, hanem a többi hűbéressel folytatott tanácskozás után, azok hozzájárulásával. Mert nehéz volna feltenni, hogy Magyarországon, ahol a városi, a megyei, valamennyi királyi igazságszolgáltató fórum társasbíróság volt, vagyis esküdt bírótársakkal együtt hozta meg a törvényszék elnöke az elmarasztaló vagy felmentő határozatot, úgyannyira, hogy az ítéletlevelek még akkor is fel-

Fedeles üvegserleg Bártfa városának címerével XV. század vége (Magyar Nemzeti Múzeum).

említik, esetleg névszerint felsorolják őket, ha a király személyesen látott törvényt, éppen a familiárisokkal szemben lehetett volna önkényesen eljárni. Valószínűnek tartjuk tehát, hogy a főúr mellett, ha ítélkezett, helyet foglaltak familiárisai, legalább is azok tehetősebbjei, előkelőbbjei, még pedig akár a királyi bíróság által kimondott elmarasztaló ítélet végrehajtásáról volt szó, akár a dominus elleni hűtlenség esetét kellett megvizsgálni.[62] Ezek a hűbéri jellegű törvényszékek, amelyek különösebb intézkedés nélkül alakultak meg a hatalmasabb főurak körül, ahányszor csak szükség volt reájuk, a nemeseket kikapcsolták a király közvetlen bírói hatalma alól, annak kétségtelen hátrányára. Azonban — s ez a fontos — nem teljesen, nem minden vonatkozásban. A legsúlyosabb ügyekben ugyanis a dominus nem ítélkezhetett familiárisai felett, hanem azok a királyi törvényszékek hatáskörébe tartoztak. Az oklevelek ezeket a delictumokat következetesen, de nem teljes pontossággal sorolják fel. Általában lopást, utonállást és közbüntettet mondanak,[63] de olykor a gyilkosságot és gyujtogatást is megemlítik.[64] Annyit határozottan elárul a sorrend, hogy a személy elleni legsúlyosabb bűnök voltak azok, amelyek miatt a vétkeseket, még ha familiárisok voltak is, a királyi bíróság elé kellett idézni. Mivel a dominus fej- és jószágvesztésre nem ítélhette familiárisát, következőleg vagyonát sem kobozhatta el, bírói jogköre alacsonyfokú volt, nem érte el a vérbíróság színvonalát.[65]

A korlátozás nagy előnyt jelent a király és a köznemesség számára, mivel kapcsolatuk szilárdsága nyert általa biztosítékot. Az előbbi régi fényében ragyogtathatta hatalmát, midőn közegeivel vonatta felelősségre a bűnösöket, az utóbbiak pedig el nem homályosítva őrizhették meg tudatukban, hogy a királynak az alattvalói, ha egyszer a dominusok közbeékelődése sem szakítja meg összeköttetésüket. A tényleges helyzet, amely mindkét fél — király és köznemesség — összetartozását szimbolizálta, alkalmas volt arra, hogy köztük az egymásrautaltság érzését állandósítsa, sőt megerősítse. Érezniök is kellett a kapcsolat fontosságát, — különben aligha ragaszkodtak volna hozzá, s tétlenül nézték volna, hogy a nagybirtokos főurak ezt az utolsó szálat is elszakítsák. Nem kétséges, hogy az utóbbiak szívesen vetették volna korlátlan hatalmuk alá familiárisaikat, ha tehát ez még sem sikerült nekik, az csak úgy érthető, hogy határozott ellenállással találkoztak.

A hűbéri elv, amint a familiárisságban kikristályosodott, a magyar társadalom egész uralkodó rétegének életét áthatotta és irányította. A formák, amelyekbe a főurak és köznemesség érintkezését, generációknak és családok ezreinek sorsát beburkolta, idők folyamán oly általánosak lettek, hogy azok leszállottak az alantabb álló társadalmi rétegre s népiessé válva, a jobbágyság életében is szerepet játszottak. Amikor ugyanis a jobbágy nem földesurától, hanem valamelyik másik birtokostól egy darab szőlőt vagy szántót bérelt, hogy azon egészen a maga erszényére gazdálkodjék, a bérletet szabályozó szerződést a familiaritásra emlékeztető módon kötötték meg. Nem elégedtek tehát meg a terület megjelölésével és az évi bérösszeg megállapításával, hanem

hangsúlyozták, hogy a jobbágynak a birtok tulajdonosa iránt hűséggel kell viseltetnie.[66] Sajnos, a közelebbi körülírást mellőzték s így nem tudjuk, hogyan értelmezték a hűséget s mivel lehetett azt megszegni, ami egyébként súlyos következménnyel, a bérlőviszony azonnali megszűnésével, a birtoknak a tulajdonosra való visszaszállásával járt, vagyis a bérlő fáradozását jutalmazó eredmények elveszítésével. Ha bizonyos társadalmi formák át tudják lépni az élő valóság határait s képesek, bár mint tartalmatlan külsőség, tovább élni, akkor azoknak ott, ahol realitást jelentenek, rendkívül mélyen be kellett idegződniök s a társadalom lényegévé kellett lenniök. Mindez elegendő bizonyítékul szolgálhatna ahhoz, hogy a magyar társadalom életének középkorvégi korszakát hűbérinek nevezzük.

A hűbéri rendszer azonban nemcsak a magánélet körében érvényesült, hanem rajta nyugodott az állam egész kormányzása és a közigazgatás is. A király ugyanis csak a főbb méltóságok betöltéséről gondoskodott közvetlenül, az alsóbbrangú tisztviselők kiválasztását ellenben rábízta az érdekelt főurakra. Ezek pedig munkatársaikul, helyetteseikül éppen úgy, mint alkalmazottak gyanánt, familiárisaikat vették maguk mellé. Tehát a főispán — mint arra már utaltunk is — maga nevezte ki alispánját, a vajda és bánok az alvajdát és vicebánokat, a nádor, országbíró, tárnokmester az alnádort, alországbírót, altárnokmestert és az ítélőmestereket, bírságbehajtókat, ugyanígy a sókamaraispánok, pénzverőkamara-ispánok is maguk gondoskodtak az üzemek vezetését irányító tisztviselőkről. Felelősséggel ezek valamennyien nem a királynak, hanem dominusuknak tartoztak, következőleg az uralkodó velük nem is rendelkezhetett. Tehát visszaéléseiket sem ő torolta meg. A király hatalma nagy volt, mert a főurakat, az adott viszonyok közt, tetszése szerint állíthatta a tisztségek élére, de még azok sem gondoltak arra, hogy közvetlenül nyúljanak bele az igazságszolgáltatás vagy közigazgatás gépezetébe, akik, mint életének utolsó éveiben Mátyás, egyébként teljes önkénnyel járhattak el. Nyilvánvalóan nem azért, mert erejüket gyengének érezték, hanem mert a rendszer természetesnek és érinthetetlennek látszott előttük.

A familiaritásnak a kormányzásban játszott szerepével nagyfokú bizonytalanság járt együtt. Nem volt még állandó bürokrácia, sőt az egyes kormányzati ágakban a tisztviselők folytonosan változtak. Amikor a király a nádortól, bántól, kincstartótól vagy székely ispántól megvonta bizalmát, a régi tisztviselőkar is elvonult dominusával, hogy az újonnan kinevezett főurak a maguk familiárisait ültessék helyébe. Kormányzás, közigazgatás és igazságszolgáltatás szervezete tehát a bürokráciára jellemző tárgyiasság helyett tisztán személyi jellegű. Szaktudásra természetesen szükség volt — ítélőmesternek nem lehetett megtenni írni-olvasni nem tudó katonát — azonban a tisztség nem a királynak, hanem a főúrnak megfogadott hűséget jutalmazta. Vagyis az állam még háttérbe szorul s erőtlen az a meggyőződés, hogy a tisztviselősködés a közösség érdekeinek a szolgálatát kell, hogy jelentse. A familiáris, bármily helyre állítsa is dominusa, elsősorban az ő jóindulatának s kegyének

biztosítására törekszik, a királyt s vele az államot csak a főúron keresztül, közvetve szolgálja. Ha az elé a dilemma elé kerül, hogy vajjon az uralkodó vagy a dominus érdekét mozdítsa-e elő, bizonyára az utóbbi mellett fog dönteni.

A hűbéri elv diadala azonban ezzel még nem ért véget. Erejének legmeggyőzőbb bizonyítéka, hogy át tudta alakítani az állam mint uralmi forma jellegét. Nem olyan értelemben, hogy Magyarország hűbéres tartományokra bomlott fel. A hatalom gyakorlásának a módja lett a hűbériségre emlékeztető. A magyar királyság első, karizmatikus korszakában az uralkodó teljesen önkényesen járhatott el s tanácsadói, akiknek szavát meghallgatni vagy figyelmen kívül hagyni egyedül kedvétől függött, kíséretének karizmatikus hittől áthatott tagjai voltak. A XIII. század óta azonban, a nagybirtok kialakulásának következményéül, uralkodói elhatározásaihoz kénytelen az egyházi és világi főurak, a prelátusok és bárók hozzájárulását megszerezni, biztosítani. Nem a királyok gyengesége adott módot a nagybirtokosoknak, hogy ily hatalomra jussanak. Nem egy uralkodónak sikerült a régi oligarchákat félretolva, legmegbízhatóbb híveiből új arisztokráciát teremtenie, azonban még ezt sem lehetett a kormányzásban mellőzni. Tanácsosabbnak látszott ugyanis biztosítania a főurak beleegyezését a rendeletek kiadása előtt, semmint kockáztatni, hogy azok végrehajtatlanok maradjanak. Mert mit ért volna azzal, ha kiveti az adót, de a nagybirtokosok nem engedik be uradalmaikba a kincstartó embereit, hogy összeszedjék azt?[67] Fegyveres csapatával kierőszakolhatta volna az engedelmességet, de egyenként kellett volna legyűrnie ellenfeleit, az állam erejének elfecsérlése árán. Ennél sokkal célravezetőbbnek látszott előre megbeszélni tervezett intézkedéseit a főurakkal s hozzájárulásuk biztosításával a kormányzás menetét zavartalanná tenni. De az előkelőknek is érdekük volt, hogy szavukat hallathassák a háború és béke kérdéseiben, hiszen nekik volt a legtöbb veszteni valójuk. Mivel az együttműködés feltételei mindkét fél számára ugyanazok voltak, az állam akaratának közös erővel való kialakítása és irányítása nem okozott különösebb nehézségeket. A munka színhelye a királyi tanács volt. Reá utalnak a stereotip szavak, amelyeket a XIII. század közepétől minden fontosabb királyi rendelkezést tartalmazó oklevélben megtalálunk, bizonyságul, hogy az uralkodó határozatát «a prelátusok, bárók és előkelők» megkérdezése után, tanácsukból hozta meg, vagyis hozzájárulásukkal, de egyszersmind a felelősséget is megosztva velük.

A kormányzásnak ez a módja, amely annyit jelentett, hogy a király és a nagybirtokosok osztoznak a hatalmon, személyektől függetlenülő, állandó rendszerré lett. Nélküle vagy ellenére nem lehetett eljárni. Ha példánkat gyenge gyermekkirály vagy párthivei által trónra emelt uralkodó életéből vennők, joggal hivatkozhatna az olvasó a kiszolgáltatottságra, amely megszabta a korona viselőjének magatartását. Károly Róbertre azonban bajos azt mondani, hogy személyi tekintetek feszélyezhették akkor, amidőn ellen-

felei legyőzése után uralma megszilárdult. Pedig éppen azt találjuk, hogy amíg az oligarchákkal vívta harcait, intézkedéseinél nem tett említést, hogy a királyi tanácsot megkérdezte volna. Ellenben 1319-től, amikor pedig már letűntek ellenfelei, mert vagy életükkel fizettek ellenállásukért, mint Borsa Kopasz nádor, vagy elszigetelődtek, mint Csák Máté, tehát amidőn korlátlan uralkodása elé alig hárult akadály, egyszerre hivatkozni kezdett a prelátusok és bárók hozzájárulására.[68] Nyilvánvalóan bizonyos kényszerűségek hatása alatt változtatta meg magatartását, a kényszert azonban nem személyek jelentették. Egyszerűen belátta, hogy Magyarországon az uralmat csak oly formák közt gyakorolhatja, amelyek hagyományosak s megfelelnek az állandó erőviszonyoknak. Ha még ő, az idegen világból jött is meghajolt az adottságok előtt, még természetesebbnek tűntek azok fel a magyar származásúaknak a szemében. A körülmény, hogy élő rendszernek az uralmáról volt szó, magyarázza meg, hogy miért a királyi tanácsból bocsátotta ki rendeleteit valamennyi utóda, Zsigmond és Mátyás is, s hivatkoztak azoknak a főuraknak a közreműködésére, akiket jórészt ők emeltek fel alacsony sorból.

A «tanács» kifejezés magában is jelzi, hogy a király úgy uralkodik, mint ahogyan egy hűbérúr a vazallusaival meghozza határozatát. Ezeket is megillette a jog, hogy a szénior mellett helyet foglaljanak s ők sem voltak alávetve önkényének, mert valamennyiük, vagy legalább a tekintélyesebbek megkérdezése, hozzájárulása az ítélet érvényességének a feltétele. Hasonló volt a helyzet az államkormányzás terén. Mivel a hűbérurat nemcsak fegyveres erővel, hanem tanáccsal is támogatni, eredetileg kötelességet jelentett a vazallusok számára, közülük a legelőkelőbbek pedig a tanácsadást joggá változtatták,[69] úgyannyira, hogy az uralkodók kénytelenek voltak beleegyezésüket minden fontosabb ténykedésük előtt biztosítani, a magyar előkelők tanácsadószerepét joggal tekinthetjük a kormányzás hűbéri jellegének bizonyítékául.

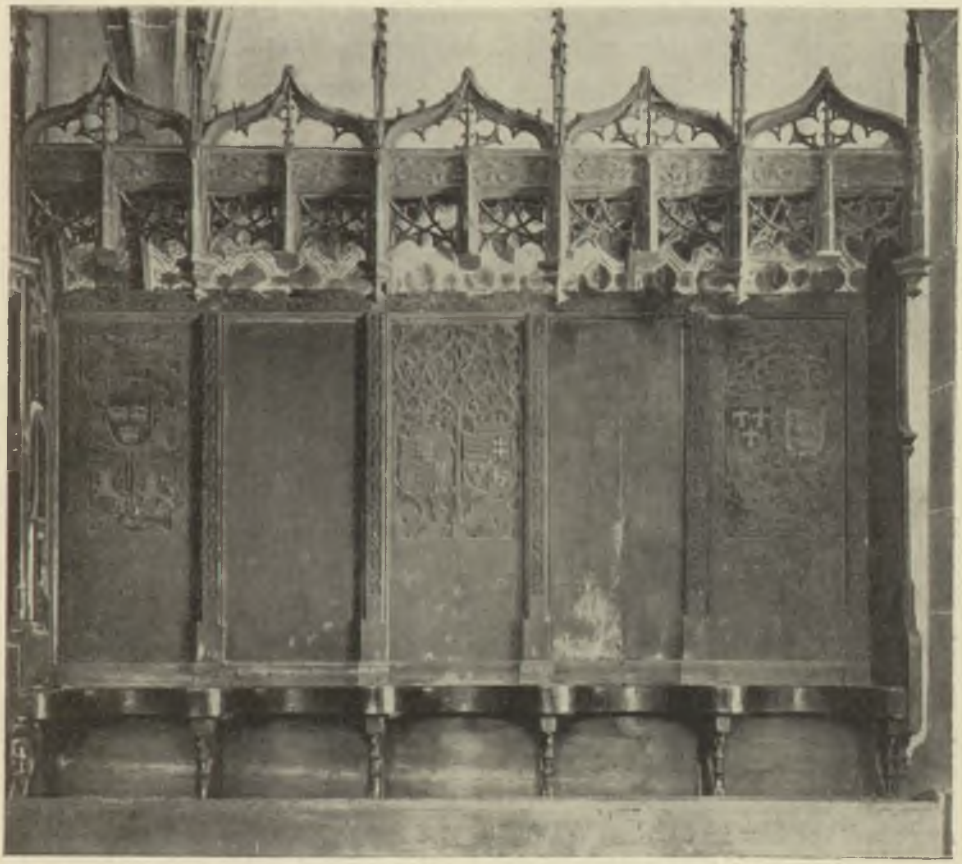
A hasonlóság mellett hazai vonás, hogy a királyi tanács, ez a legfőbb kormányszerv határozatlan, bizonytalan körvonalú intézmény. Hiányzott ugyanis minden szabály, mely megkötötte volna, hogy kik a tagjai. Általában minden előkelő, minden nagybirtokos résztvehetett megbeszélésein. Első sorban azok a főurak és főpapok, akik állandóan a király környezetében tartózkodtak, mint az udvartartás és a kancellária vezetői, azután a királyi törvényszékek fejei, mint a nádor, az országbíró, később pedig a perszonális is. Az erdélyi vajda, a bánok és főispánok már csak akkor, ha hivatalos ügyeik vagy személyes érdekeik a királyi udvarba hozták őket. Találkozunk azonban a tanácstagok közt időnként olyan nemesekkel is, akik, bár tekintélyes vagyonnal rendelkeztek, nem tartoztak a leggazdagabbak közé. Ezek valami ügyük elintézésére jöttek az udvarba, s mert éppen ott voltak, bevonták őket a tanácskozásokba, noha egyébként meghívásukra senki sem gondolt volna. Valószínűleg az előkelőkkel való családi összeköttetéseknek köszönhették ezt a kitüntetést. A királyi székhely körüli megyéknek aránylag kisebb urai is gyakrabban látogathattak el az udvarba és vehettek részt a határo-

zatok meghozatalában, mint a messzi vidékek hasonló sorsú nemesei.[70] Legfőbbképen az a körülmény akadályozta azonban meg a királyi tanácsot abban, hogy kizárólag a nagybirtokos főurak érdekeit képviselő testületté legyen, hogy az uralkodó bevonhatta udvari tisztviselőit, valamint a személye körül szolgáló lovagokat, az aulicusokat és mileseket. is. Rendszeresen jelen voltak tehát a tanácskozásokon a budai vár gazdasági ügyeit intéző provisorok, szerény vagyonú vidéki nemes családok sarjai, mint — Mátyás idejében — Parlagi László, Gáji Horvát Gergely, Tankházi Bálint, vagy II. Ulászló korában Kubinyi László,[71] akit a királyi számadáskönyvek csak mint László diákot emlegetnek,[72] a lovagok közül pedig igen sok olyan, akit csak később találunk országos méltóságban. A személyes érdekek és tárgyias kormányzás összeolvadását jellemző példaképen Rozgonyi István szerepére hivatkozhatunk. Noha főúri családból származott, amíg a pozsonyi főispánságot el nem nyerte — ez 1421-ben következett be — nem viselt tisztséget, hanem Zsigmondot mint udvari lovagja kísérte külföldi útjain s hadjáratain, számtalan sebhely tanúsága szerint hűen szolgálva őt. A király legbizalmasabb emberei közé számította, ezért is nevezte speciális familiárisának és állandó asztaltársának.[73] Bár viszonya urához a legnagyobb mértékben személyes jellegű, a királyi tanácsban mégis helyet foglalt. Ismerünk ugyanis oly ügyet, amelyet itt mint «aule regie miles» ő adott elő.[74]

Lovagtársai közül nem egy alig rendelkezett birtokkal pályája elején s mert egész exisztenciájuk a királytól függött, ennek érdekeit tűzön-vízen keresztül képviselték. Ez a személyes érdemük, s hogy az uralkodónak a tanácsban is biztos támaszai, szerezte meg számukra a király jóindulatát, miután pedig, élve az alkalommal, bebizonyították kiválóságukat, vagyonhoz, méltósághoz és hatalomhoz jutottak. Életük akkor vett elhatározó fordulatot, amikor a király udvari lovagjai közé fogadta őket, majd amikor országos méltóságot juttatott nekik. Mint az említett Rozgonyi Istvánnak, évtizedes aulicusság után, a pozsonyi főispánságot, vagy — ugyancsak Zsigmond — 1419-ben Berzeviczi (Brescthoviczai) Henrik fia Péternek, udvari lovagjának és speciális tanácsosának a tárnokmesterséget.[75] Az első alkalommal az uralkodóval magánjogi kapcsolatba jutottak — az «asztaltárs» kifejezés minden további magyarázatot feleslegessé tesz — a második esetben az ország bárói közé kerültek,[76] egyszer sem volt azonban szó a királyi tanácsban való részvételről. Annak jeléül, — tehetjük hozzá — hogy ez valóban formalitásoktól mentesen történt. Ha külföldiek, mint a lengyel Stibor vajda, a firenzei, a német Albeniek a legbüszkébb magyar főurak társaivá lehettek, felemelkedésüknek az volt az előzménye, hogy a király bevihette őket, személyes pártfogoltjait a királyi tanácsba, s alkalmat adhatott nekik, hogy az államkormányzásban is hallassák szavukat. Ha határozott szabályok írták volna körül, hogy mely családok tagjai öröklik a királyi tanácsban való megjelenés jogát, valószínűleg még Hunyadi János előtt is eltorlaszult volna a gyors felemelkedés útja. Mert ha oláh vajdai családból származott is, nem

dicsekedhetett előkelő rokonsággal, összeköttetésekkel, vezéri tehetsége felől tehát csak az által győzhette meg a magyar főurakat, hogy mint Zsigmond udvari lovagja egyszersmind az országos ügyek intézésébe is beleszólást nyert.[77]

A király, ha közügyekben kellett döntenie, vagy ha mint bíró személyesen mondott ítéletet, tanácsadóit és bírótársait egyaránt ezek közül a köréje

Mátyás és Beatrix címerével díszített stallumok Bártfáról (Magyar Nemzeti Múzeum).

csoportosult hívei közül választotta ki.[78] Nagybirtokos, főúri családok sarja, aki mint bánok vagy nádorok leszármazottja [79] magától értetődően emelt igényt arra, hogy szavát meghallgassák s a király jóindulatú kegyét élvező, még ismeretlen lovag vagy szerény köznemes egyformán tekintetbe jött, köztük nem volt különbség. A merev szabályoktól való mentesség s a személyes elemnek a túlsúlya a királyi udvart s benne a királyi tanácsot a főúr familiájához tette hasonlóvá. Amint ennek még közrendűek, olyanok is tagjai lehettek, akik nem dicsekedhettek nemesi jogokkal, hanem a főúr személyes érdeklő-

dése, bizalma helyezte őket az előkelőbbekkel egy színvonalra, ugyanúgy a királyi udvar — ismételjük — nem kizárólag az egyházi és világi főurak találkozóhelye volt. De az is jellemző mindkettőre, hogy a köz- és magánügyek összefonódva kerültek tárgyalásra s azokat együtt intézték el. A főúr familiárisai birtokokat kezeltek s ugyanakkor köztevékenységet fejtettek ki uruk megbízásából, a királyi tanácsban pedig, ahol az uralkodónak és egy kis csoport előkelőnek az érdekei az irányadók, a familiaritás címén helyet foglaló aulicusok referáltak közügyeket. Éppen ez a hasonlóság a szerfelett jellemző a magyar királyság életének második, hűbéri korszakára.

De bármilyen nagy is a király személyes elhatározásának a szerepe, a tanács mégsem akaratának a végrehajtója, nem a Szent István-kori szenátus, nem karizmatikus kíséret. Bármennyire szabályozatlan, hogy kik legyenek tagjai, azok, akik mintegy jogot formálva jelennek meg benne, többen vannak, mint mások, akiknek léte egyedül a király kegyétől függ. A főbb országos méltóságok ugyanis a nagybirtokos urak közt oszlanak meg, a vagyon pedig önállóságot biztosít. Még a szerzett, az éppen uralkodó királytól nyert is, az öröklött pedig hatványozott mértékben. Az ő súlyuk kölcsönzött a tanácsnak oly jelentőséget, hogy ellenére, sőt nélküle sem járhatott el az uralkodó. Ugyannyira, hogy a hűbéri fejedelemre jellemző megállapítás, a «primus inter pares», a magyar királyokra is ráillik. Hatalmasabb bármelyik főúrnál s a legveszedelmesebbet is megfékezheti, főleg ha az előkelők egy részét megnyeri magának, de ha a tanács többségével kerül ellentétbe, neki kell engednie. Zsigmond 1401-i fogságára kell csak utalnunk. Tari Lőrinc hiába állt kivont karddal az urára törő elégedetlenek elé, az elfogatástól meg nem menthette őt,[80] viszont az erőviszonyoknak a lassú elrendeződése néhány hónap alatt megnyitotta Zsigmond előtt a visszatérés útját a trónra.[81]

A hatalomnak a megoszlása a király és a tanácsban helyet foglaló főurak közt oly feltűnő volt, hogy a külföld is észrevette. Amidőn tehát az európai államok, akár szomszédaink, akár távolabbiak követeket küldtek Magyarországra, arra utasították őket, hogy igyekezzenek megnyerni a tanács jóindulatát s biztosítani támogatását. Sőt ellátták őket a főurakhoz címzett megbízólevelekkel is, mint Velence 1381-ben a turini béke ratifikálására küldött követeit, akik így nemcsak Nagy Lajoshoz szóló felhatalmazást hoztak magukkal, hanem oly leveleket is, amelyeket a köztársaság az esztergomi érsekhez, a nádorhoz és Czudar Péterhez intézett.[82] A külföldet az a meggyőződése, hogy Magyarországon a hatalom dualisztikus, arra a kívánságra ösztönözte, hogy a szerződéseket a király ne egyedül a maga nevében kösse, hanem szerezze meg, biztosítsa azok hozzájárulását, kötelező ígéretét is, akik nélkül nem kormányozhat : az egyházi és világi nagybirtokosokét. Amidőn tehát Mátyás 1463-ban kibékült Frigyessel, ennek kívánságára köteleznie kellett magát, hogy országa előkelői pecsétjeikkel megerősített oklevélben fognak ígéretet tenni a megállapodások megtartására.[83] S ugyanezért került rá

arra az 1423-i oklevélre, amelyben Zsigmond a lengyel királlyal és litván fejedelemmel kötött szövetségét megújította, három magyar egyháznagy és huszonkét főúr pecsétje; ők egyébként írásban is kötelezettséget vállaltak, hogy uruk meg fogja tartani szavát.[84] Viszont ha idegen államfő szerződött Magyarországgal, akkor meg a magyar főurak kívánták, hogy róluk is történjék megfelelő formában említés. A mód, ahogyan óhajuk teljesült, félre nem érthetően a hatalom együttes gyakorlását juttatta kifejezésre. A védelmi szövetség, amelyet az aquileiai patriarchatus 1376-ban ötven évre Magyarországgal megkötött, hangsúlyozta tehát, hogy a magyar király és országának főpapjai, valamint főurai védelmükbe fogadják a patriarchát, ez pedig azt ígérte, hogy a királlyal, az országgal és az ország főuraival fog tartani. István szerb despota meg Tatán 1426-ban engedelmességet nem egyedül Zsigmondnak fogadott, hanem Magyarország főpapjainak, országnagyjainak s előkelőinek is, esküvel kötelezve magát, hogy örökké hű és engedelmes lesz az uralkodó, a Szentkorona, a király utódjai, valamint az ország főpapjai, zászlósurai, előkelői s az ország iránt.[85]

Minden hasonlóság ellenére óriási különbség van a hűbéri magyar állam és a német birodalom, vagy akár Franciaország közt: Magyarország nem bomlott fel független tartományokká, főuraink nem tudták uradalmaikat önálló államokká kifejleszteni. Nem azért, mintha nem lett volna erre kedvük és hajlamuk. A gazdasági és társadalmi fejlődés a hűbéri korszakban annyira a nagybirtok megerősödésének kedvezett, hogy uraiban a hatalom utáni vágynak szinte hatványozottan kellett fokozódnia.

A vagyon, amely egy-egy család kezén felhalmozódott, egyenesen csodálatot keltő. A XV. század közepe táján a Dunántúlon birtokos Kanizsay-családnak Zala megyében 60, Somogy megyében 17 faluja és egy mezővárosa volt; Vas megyében a magáénak mondhatta Borostyánkőt 22 faluval, Léka várát 8—9 faluval, Sárvárt három várossal és kilenc faluval. Sopron megye 317 falujából 80 egészben vagy részben az övé, 16 várból 5—7, 15 városból 7. Ennek a megyének körülbelül az egynegyede őt vallotta urának. Moson és Pozsony megye nagy része a Bazini és Szentgyörgyi grófoké. Egyedül a mosonmegyei óvári uradalom 25 faluból állott. A Garai-család egyike a leggazdagabbaknak. Övé Veszprém megyében Csesznek vára, Tolna megyében a simontornyai uradalom 22 faluval, Bácsmegyében csaknem összefüggő területen három város és 45 falu. Szerémben is van birtoka, így Pétervárad 12 faluval. Valkó megye egyharmada van tulajdonában, Baranyában mintegy 220,000 hold, Pozsegában 40 falu. A siklósi uradalom 50 falut, a nekcsei és podgoráci 91-t számlált. Természetesen elszórva máshol is volt a Garaiknak fekvőségük, így Sopron megyében Lánzsér 18 faluval. Hasonlóképen nagy uradalmak birtokosai a Rozgonyiak, a Hédervváriak vagy az Ujlakiak.[86] Amit a falvak százainak jobbágyai munkaerejükkel termelnek, annak jelentékeny része — a termés tizedrésze az ú. n. kilenced, azután különféle pénz- és ter-

ményszolgálmányok — a főúri családot gazdagítja. Vagyonának ez az alapja. Azonban hatalma is a birtokon nyugszik, amióta az uradalmain élő lakosságnak nemcsak gazdasági erejével rendelkezik.

A nagybirtok belső súlyának megnövekedése során a főúr először a jobbágyságnak lett a bírája. A régtől fogva megillető alsóbb bírósági jogkör után, amelyet számára az immunitás biztosított,[87] a XIV. században megszerezte a vérbíróságot, amely felhatalmazta arra, hogy nemcsak a kisebb vétkeseket büntesse meg, hanem a gyilkosokat, rablókat, gyujtogatókat is. A kerék vagy akasztófa, a pallosjognak, régi magyar kifejezéssel: szabadispánságnak ez a szimboluma [88] azt jelentette, hogy a főúr uradalma területén élet-halál ura, mert a jobbágyot, ha bűnösnek találja, kivégeztetheti, vagyonát pedig — ami magától értetődött — elkobozhatja. A vérbíráskodás nem volt ugyan a nagybirtokkal együttjáró jogosítvány, azonban, mint a sok felhatalmazó oklevélből következtethető, az előkelőbb nemesek könnyen megszerezhették. Olyan családok is elnyerték ugyanis, amelyek a középkorban nem számítottak nagybirtokosoknak,[89] továbbá egyháziak, akikre ez az elnevezés nem illik reá, pl. a veszprémvölgyi apácák.[90] A főúr, miután megkapta a királytól a felhatalmazást az uradalmában élő közrendűek feletti teljes bíráskodásra, arra törekedett, hogy joghatóságát kiterjessze mindazokra a polgárokra és kisnemesekre, vagy más úr birtokán élő jobbágyokra, akik kisebb-nagyobb földdarabot, szőlőt vettek át tőle örökbérletbe. Bár hosszú és változatos, évtizedes perekkel tarkított küzdelemben, sikerült is megtörnie az ellenállást, amelyet a régi jogaikra hivatkozó bérlők, főleg azok, akik a városi polgárok közül kerültek ki, tanusítottak.[91]

A környékbeli köznemesség, legalább is annak egy része fölött a nagybirtoknak a familiaritás révén harc és küzdelem nélkül sikerült fennhatóságát érvényesítenie. Mint láttuk, érdekeik kölcsönössége eleve oly állapotokat teremtett, amelyek a nagybirtok és a vonzási körébe tartozó köznemesség együttműködését biztosították. Az uradalmakból származó anyagi jövedelem és a familiárisok, a főúr szolgálatában álló vagy védelme alá helyezkedő köznemesek elég erőssé tették a nagybirtokost, hogy a közhatalomból kivegye részét. Az országos méltóságoknak ő a természetszerű várományosa, de ha nem is jut számára ilyen, annak a megyének a főispánságára, amelynek legnagyobb birtokosa, biztosan számíthat.[92] Mint főispán pedig vezetője a megye egész köznemességének, irányíthatja annak politikai állásfoglalását, még ha nem is tartózkodik állandóan körében. Az alispán ugyanis, aki a közigazgatás és a megyei bíráskodás vezetője, az ő embere, familiárisa.

Most már csak egyetlen társadalmi réteg található a megye területén, amely független tőle: a közvetlenül a királyhoz tartozó polgárság. Nem minden megyében van város, mivel számuk csekély. Csak néhány tudta megőrizni a XV. század közepére szoros kapcsolatát a királlyal azon telepek közül, amelyek valaha városi kiváltságlevelet nyertek. Túlnyomó nagy többségüket, akár az Árpádok voltak felvirágoztatóik, akár Zsigmond politikájának köszönhették a

«civitas» nevet, már elnyelték az uradalmak. Oly módon, hogy nem lehetett kivetni valót találni benne : adományul kérték és kapták a királyoktól s így földesurukká lettek. Meghagyták városi szervezetüket, az autonómiát, nem bolygatták egyelőre anyagi szolgálmányaikat sem, szinte csak az lett a különbség, hogy a polgárok pereiket többé nem vihették a királyi udvarba, hanem a főúr tiszttartója vagy várnagya ítélkezett legfelsőbb fokon felettük. De nem róluk akarunk szólni, mivel a mezővárosok, beolvadva az uradalmakba, többé nem jelentettek problémát a nagybirtokosnak, hanem az igazi, európai értelemben is városi telepekről, amelyeket lakosságuk szorgalma, a szerencsés földrajzi helyzet vagy más kedvező körülmény, mint a nemesérc-bányászat virágoztatott fel, gazdagságuk miatt pedig az uralkodók nem voltak hajlandók kibocsátani kezükből. Pozsony, Sopron, Kassa, Nagyszombat, Besztercebánya, s még néhány tartozott közéjük, azok a városok, amelyek lakossága a XV. század közepére már öntudatos társadalmi csoporttá, renddé szervezkedett, elszántan őrködve, hogy se gazdasági helyzetét, se függetlenségét vagy kapcsolatát a királlyal senki meg ne zavarja.[98] Valami egészen különleges jogcímet kellett találni a nagybirtokosnak, hogy hatalmát kiterjeszthesse föléjük : A város védőjének nyilvánította magát s az uralkodótól felhatalmazást szerzett bizonyos ellenőrzés, felügyelet gyakorlására.

Védői szerepét kapitányságnak nevezték. A tisztség kialakulása és hatásköre — sajnos — felderítetlen. Úgy látszik, a XV. század elején Zsigmond honosította meg a szokást, hogy a nyugati határvárosok élére kapitányok kerüljenek. Még pedig vagy az illető megyék főispánjai, vagy a királyi hivatalszervezet tagjai személyében, tehát mindenképen mint a központi hatalom végrehajtó közegei.[94] Feladatuk a király érdekeinek képviselete — ezért hagyja meg 1417-ben Zsigmond Sopronnak, hogy kapitányának úgy engedelmeskedjék, mintha ő adná a parancsokat [95] — valamint a város megvédése. Fegyvereseket tartanak tehát, aminek fejében megkapják a királynak járó adót, a censust, de a szokásos városi ajándékokat is.[96] Mivel katonai erő van a kezükben, befolyásuk a városi ügyekre szükségképen jelentős. Ez abban a tényben jut kifejezésre, hogy ők, meg a polgárság által választott bíró és tanács képviselik a várost.[97] Valószínűleg az igazságszolgáltató hatalmat is együtt gyakorolják, ami befolyásuk további kiterjesztéséhez vezet.[95] Ezt a szervezetet ragadta meg a nagybirtok, felismerve, hogy a kapitányság alkalmas a király és a város közti kötelékek szétszakítására, ha az előbbit jövedelmétől, az utóbbit pedig attól a különleges kiváltságos helyzettől fosztja meg, amelyet a központi hatalomhoz való közvetlen tartozás jelent. A kezdeményezés, hogy a felségjogok magánkézbe kerüljenek, nem az uralkodóktól indult ki. Főleg azzal tettek ők erről tanuságot, hogy a városokat, ezeket a nagy jövedelmet jelentő, értékes objektumokat mindig csak ideiglenesen bocsátották ki kezükből. Akkor, ha nagyon szorult helyzetbe jutottak. Mihelyst azonban módjuk nyílott rá, megint csak visszaszerezték őket.[99] A főurak közül talán Cillei Ulrich tette meg az első lépést, még pedig 1440-ben, Erzsébet királynéval

Sopron kapitányává neveztetve ki magát. Mivel ő — magától értetődően — nem személyesen rezideált a városban, hanem egyik familiarisát, Fladnitzi Kristófot ültette be kapitánynak,[100] nyilvánvalóan a hatalmi érdek irányította a kapitányság megszerzésében.[101]

Ez még kétségtelenebb lett akkor, amidőn a városok élére a legközelebbről érdekelt, velük szomszédos, sőt viszálykodó főúri család tagjai kerültek. Mint a Szentgyörgyi grófok, akik Nagyszombatot és Szakolcát 1458-ban négy évre megkapták Mátyástól, biztosítékul, hogy a király a városok védelmében tett kiadásaik fejében — a grófok ugyan a Hunyadiak ellenfelei voltak, de az új király mégis kénytelen volt vállalni számlájuk kiegyenlítését — 24,000 forintot megtérít nekik.[102] Nagyszombat és a főúri család érdekei annyira ellenkeztek, hogy a polgárok szőlőbérletei miatt hosszas perek folytak közöttük,[103] a grófok védői címe tehát szükségképen a város háttérbeszorulását jelentette. Mivel a két fél közül a nagybirtoknak volt nagyobb haszna abból, ha kéretlenül is az állam helyébe léphet a védelem megadásával, a kezdeményezést teljes joggal tulajdoníthatjuk neki. Főleg ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy a két város a Kiskárpátok vidékén uralkodó leghatalmasabb család birtokainak szomszédságában, azok kikerekítésére szerfelett alkalmasnak látszott.[104]

Ezek után már csak egyetlen hatalmi tényező maradt a nagyuraktól független: az egyház. Természetesen ez sem eleve és teljes mértékben. A plébániákkal vagy a földesúri családoktól alapított monostorokkal — a bencés apátságok és a premontrei prépostságok jöttek elsősorban tekintetbe, nem pedig az anyagiakban szerényen dotált koldulórendi vagy remete kolostorok — kegyúri jogon a nagybirtokos rendelkezett, ő adományozta azokat. Csak a jójövedelmű egyházi méltóságok, a püspökségek és királyi alapítású apátságok, prépostságok maradtak kívül a határon, ameddig a nagybirtok keze elért. Azonban az uradalmak és hatalmas tizedbevételek, amelyekkel egy-egy magyar püspök rendelkezett, oly vonzó erőt gyakoroltak, hogy lehetetlen volt ellenállani. A megoldás, hogy a főúri családok ifjabb sarjai lépjenek egyházi pályára s legyenek a püspökségek várományosai, túlságosan körülményesnek látszott. Az előkelő egyházi javadalmak birtokosai ugyan túlnyomórészt a főurak közül kerültek ki, ezekben az esetekben azonban a kapcsolat tisztán személyes jellegű maradt. A tárgyiassá válás feltétele az volt, hogy a nagybirtokos család a püspöki kinevezés jogát megszerezze. Bármily értékes gyöngyszem volt a főkegyúri jog a királyi praerogativumok sorában, az uralkodók, ha nem is gyakran, egyes esetekben kénytelenek voltak lemondani közvetlen gyakorlásáról. Nem egyszerűen úgy, hogy valamelyik hívüknek a jelöltjét nevezték ki püspöknek, hanem — mintegy elismerve, hogy sokkal fontosabb s elvi jellegű jogátruházásról van szó — a nagybirtokos családnak adták át a felségjogot. Így hatalmazta fel Mátyás 1458-ban udvarmesterét, Guthi Országh Mihályt, a későbbi nádort és három fiát, hogy a nyitrai püspöki széket betölthessék, amikor ez megürül.[105] Az intézkedés jelentősége abban a

tényben rejlik, hogy a Guthi Országhok birtokai itt, a nyitrai püspökség környékén terültek el, s így valóban nagybirtok és egyházi javadalom kapcsolódott össze. Igaz, az összefonódás szerfelett ideiglenes, elárulva, hogy kísérletekről, kezdetről van szó, de a főurak szándékaira mégis világot vet.[106]

A törekvés pedig, amint további sikerek mutatják, egyre több felségjog megszerzésére irányult. Olyanokra, amelyek már nem is voltak szoros összefüggésben a nagybirtokkal, a fejedelmi hatalom kiépítéséhez azonban értékes elemekkel járultak hozzá. A pénzverés és a határvám szedésének a jogát sorolhatjuk közéjük. Az előbbivel járó előnyökre következtethetünk az I. Ulászló által Lévai Cseh Lászlónak 1441-ben adott felhatalmazásból. E szerint birtokai központjában, Léva várában verethet ezüst pénzt, mégpedig ugyanolyan kivitelben, értékben és finomságban, mint ahogyan Budán szokásos, s azt, felülvizsgálat után, forgalomba hozhatja. A hasznot természetesen az ország javára, védelmére és a király szolgálatára kell fordítania,[107] a feltételnek a teljesítése azonban — ellenőrzés hiányában — egyedül belátásától és jóindulatától függ.[108] A vámszedés kevésbbé volt fontos, mivel már rég megszűnt regale jellege, s az átkelőhelyek mellett fekvő falvak, városok tartozéka lett. Következőleg kisebb birtokosok is megvásárolhatták és gyakorolhatták jogát. A nagybirtokhoz sokkal méltóbb feladat volt a határvám, a harmincad megszerzése, mivel ez a külkereskedelmi forgalom egy-egy csatornájának ellenőrzésével s az államot illető jelentős bevételi hányadnak a lefoglalásával volt azonos. Mint biztos és becses jövedelmi forráshoz, a királyok szívósan ragaszkodtak hozzá. Éppen ezért kétszeresen jellemző a nagybirtok túlsúlyára, hogy sikerült kivennie az uralkodók kezéből,

A Forgách-család címerével díszített kehely a XV. század végéről (Magyar Nemzeti Múzeum).

ha nem is véglegesen,egy-egy harmincadhelyet. Még Mátyás is kénytelen volt uralma legelső évében a pozsonyi harmincadot a Szentgyörgyi grófok számára lekötni,[109] halála után pedig a Zápolyai család valósággal természetesnek találta, hogy szepesi uradalmai kiegészítésére a környező harmincadhelyeket birtokába vegye.[110]

A lényeg mellett a formák, a külsőségek is figyelmet érdemelnek, mivel alakításukban pontosan az államszervezet szolgált mintául. Most nem arra gondolunk, hogy a főúri udvar annyira a királyinak volt a mása, hogy tisztviselőit is ugyanolyan nevekkel illették,[111] mint a budai várban, hanem a nagybirtok utánzó hajlamára, amely azonnal felébredt és hatott, mihelyt a gazdasági élet körén kívüleső kérdésekkel kellett foglalkoznia. Abból a tényből, hogy a rác despota, Lázárevics István, noha aligha ismerte jogszokásainkat, mint magyar nagybirtokos a hazai formák szerint igazgatta uradalmait, bizonyára szabad a nagybirtok rendszerének személyi elemektől független érvényesülésére következtetnünk. Még feltünőbb azonban, hogy ugyanő az adományképen kapott városok, Debrecen, Szatmár, Németi, Nagybánya és Felsőbánya kormányzásánál a tárnokszéket vette mintául. A felsorolt települések nemcsak jogi értelemben voltak városoknak tekinthetők, hanem rendelkeztek azokkal az adottságokkal is, amelyek a valódi városok nem éppen népes csoportjának tagjaivá avatták őket.[112] Bár ekkor, amidőn Lázárevics birtokába kerültek — az 1410—1420-as években [113] — megszakadt közvetlen kapcsolatuk a királlyal meg a kialakuló tárnokszékkel, új földesuruk tekintetbe vette korábbi megkülönböztetett helyzetüket. Nem kezelte tehát őket uradalmi mezővárosok mintájára, hanem — s ez a jellemző — officiálisát a velük való kapcsolatban tárnokmesterének nevezte. Ez a familiárisa, a tekintélyes nemesi családból, a Himfiek közül származó Remetei István[114] ura megbízásából, de királyi felhatalmazásból is, mint tárnokmester ment tehát a városokba, hogy ott a polgárság által tárnoki szokás szerint választott bírótársakkal ítélkezzék.[115] Bírósága a királyi tárnokmester elnöklete alatt tanácskozó tárnokszékhez hasonlóan működött, — mégpedig állandóan, mert 1433-ban is arra utasította a despota Debrecent, hogy pereit tárnokmesteréhez, ettől pedig az ő színe elé terjessze fel[116] —, bizonyítva, hogy a nagybirtok és a hozzákapcsolódó hatalom kész és képes is kicsiben mindazt megvalósítani, amire az állam példát mutatott.

Ha összegezzük a nagybirtokos családok tervszerű és céltudatos, generációk életét kitöltő munkájának eredményeit, el kell ismernünk, hogy tevékenységük egyáltalán nem maradt el a német territoriális dinasztiák államszervező munkássága mögött. Éppen csak nem jutalmazta fáradozásukat az övékéhez hasonló siker. A XV. század derekán olygarchák uralkodtak ugyan Magyarországon, a Kanizsaiak, Héderváriak, Bánffyak, Rozgonyiak s társaik egész országrészek erejével rendelkeztek, s azok politikai akaratát a maguk személyében képviselték, de az államot még sem bontották fel kiskirályságokra, egymással szinte csak eszmei közösségben maradó tartományok összeségévé.

Nyilvánvalóan nem azért, mintha ethikai szempontok tartották volna őket vissza a magyar állam széttördelésétől. Más természetűek voltak a tényezők, amelyek a fejlődés szinte végzetes sodrának útjában állottak, hogy fenntartsák és régi fényében megőrízzék a magyar állam egységét.

Az egyik legfontosabb körülmény az volt, hogy a főurak nem tudták hatalmukat családjukban örökletessé tenni. A vagyont az ifjabb nemzedékek épségben vették ugyan át, hogy azután utódjaiknak megnagyobbodva adják tovább, de az államtól elnyert jogokat, a hatalom alapjait már nem. A főispánságot, a kegyúri jogot vagy valamely állami jövedelmi forrást mindig csak időlegesen tartották kezükben. Az utódnak folyton elölről kellett kezdeni s a gyakori megszakítás hátrányokkal járt. Más lett volna a helyzet, ha a fiú örökli apja méltóságát s így annak birtokában erejét újabb célok elérésére fordíthatja. Kétségtelen, hogy a fejlődés megindult ebben az irányban. Aligha véletlen ugyanis, hogy a nádorságot a XIV. és XV. század fordulóján a Garai-család három generáción keresztül viselte. Miután a család tagjai a XIV. század elején bánságokat nyertek el, Miklós — ugyanaz, aki Mária—Erzsébet idejében vezetőszerepet játszott — Nagy Lajos utolsó éveiben nádor lett. Előkelő méltósága biztosította fia emelkedését. Ez, ugyancsak Miklós, apja halálakor, 1386-ban macsói bán, 1390-ben horvát-szlavon-dalmát bán, 1402-től 1433-ig pedig nádor. Ha tehát nem is azonnal, de mégis apja örökébe lépett. Hatalmát családi összeköttetései is megerősítették : első felesége Lázár szerb fejedelem lánya volt, a második pedig Cillei Hermann Anna nevű leánya, akinek testvére, Borbála, Zsigmond hitvese lett. Az ő fia, László, noha nem örökölte apja és nagyapja tehetségét, a macsói bánság és több megye főispánsága után 1447-ben elnyerte a nádorságot, a nagy néven kívül bizonyára előkelő rokoni összeköttetéseitől is támogatva, hiszen unokatestvére volt Erzsébetnek, V. László anyjának, felesége pedig tescheni I. Boleszló leánya, Alexandra hercegnő volt.[117] A meggyőződés, hogy az egykor az apa kezébe jutott hatalomnak a fiúra át kell származnia, mert ez magától értetődően, tehát jogosnak tetszően igényelheti, indította arra Hunyadi Lászlót, hogy megtagadja Nándorfehérvár átadását. A déli határvédelmi rendszernek ez a kulcspontja s a hozzá tartozó országrész, meg fegyveres erő felől Hunyadi János mint főkapitány rendelkezett, tehát személyére szóló felhatalmazás, kinevezés alapján s így halála után a királyra szükségképpen vissza kellett volna jutnia. Csakhogy a Hunyadi-család a magáénak tartja, nem hajlandó a személyesen leutazó V. Lászlónak sem visszaadni, s akaratát keresztül viszi, mert a Cillei halála miatt megrettent gyermekkirállyal Hunyadi Lászlóra ruháztatja a főkapitányságot.[118]

Az állami jogok egy részét, amennyi egy önálló kis fejedelemség megalakulásához szükséges volt, legelőször éppen Hunyadi tudta családja számára megszerezni, biztosítani. Amikor a kormányzóságról lemondott, oly kitűntetést kapott a koronás királytól, amely eddig páratlanul állott : örökös grófi címet, vele nagyobb területet, amelyen ő gyakorolja a bírói hatalmat s annak

elismerését, hogy az uralkodóhoz hűbéri esküben kifejeződő, tisztán személyes kapcsolat fűzi. Mint közismert, a «comes» címzés korábban nagyon közkeletű elnevezés volt, könnyen hozzáillesztették egy-egy előkelőbb nemesnek a nevéhez [119] s így nem főrangúságot fejezett ki. Elnyerése most azért számított nagy kitüntetésnek, mert örökös (perpetuus) jelzője szerint elválaszthatatlanul Hunyadi családjához kapcsolódott, számára minden erdélyi bíróság és hatóság jogköre alóli mentességet biztosított s mert jelezte, hogy a család egész territoriumnak az ura.[120] Ez a terület nem volt éppen országrésznyi — az erdélyi Beszterce városát és környékét ölelte fel — rajta azonban Hunyadi széleskörű joghatóságot gyakorolt s mert korábban szabad, kiváltságos szász város került ily módon függő viszonyba, valóban jelenthette egy fejedelemségnek a magvát.[121] Hunyadi korábban, akár mint szörényi bán, akár más országos méltóság birtokában hasonlíthatatlanul nagyobb hatalommal rendelkezett. Csakhogy mindez időleges volt s csak őt illette meg, míg ellenben most már családja örökérvényűen a Beszterce feletti felségjogok birtokosának érezhette magát. A kormányzó idősebbik fia, László, valóban azonnal és büszkén «besztercei grófnak» írta is magát.[122]

A Hunyadi-család azonban az egyedüli, amely a XV. század közepéig erre a magaslatra fel tudott emelkedni, annak bizonyságául, hogy királyaink sikerrel védték ki a többiek törekvéseit. Vagyis a felségjogok nem váltak beneficiumokká. Ha ez bekövetkezik, a magyar állam egysége inkább csak szimbolikusan marad meg, önállósuló tartományok többé-kevésbbé laza szervezetének ad helyet s jellege éppen annyira hűbérivé változik, mint akár a német birodalomé. Nem szabad ugyanis megfeledkeznünk arról a fontos megállapításról, hogy nem a beneficium a hűbériségnek a lényeges alkatrésze, hanem az a tény, hogy felségjogok lesznek a beneficium tárgyává.[123] Vagyis nem az a fontos, hogy az uralkodó vagy akár a szeniorok birtokokat adnak hűbérbe, hanem az, hogy kapcsolódnak-e felségjogok a beneficiumhoz s elvesznek-e azok ily módon az állam számára, hogy az egyes családok tulajdonává váljanak. A Karolingok engedtek a fejlődés sodrának, amikor belenyugodtak az állami jogok fokozatos elveszítésébe, magánkézben való öröklődésébe, nálunk azonban, szerencsére, csak a XV. század közepére jutott odáig a társadalmi fejlődés, hogy a főuraknak értük kinyujtott kezét már nem lehetett elhárítani. A különbség igen lényeges, de annál alkalmasabb megérttetni, hogy a magyar hűbériség miért lett más, mint a nyugateurópai.

Az örökösödés hiánya azonban nem az egyedüli tényező, amely útjában állott az önálló tartományok kialakulásának. Másik, ugyancsak fontos akadály a nagybirtokban rejlő tehetetlenség, egyedül önmagából, saját erőtartalékjaiból állammá szervezkedni. Ez a megállapítás látszólag ellene mond korábbi fejtegetéseinknek, amelyekben éppen azt vázoltuk, hogy a nagybirtokot szinte saját súlya gördítette a kiteljesedés, az önállóvá válás felé. Az uralomvágy, amely a nagybirtokosokat éltette, kétségbe nem vonható, az eredmény elmaradása azonban utal arra, hogy a szándék mégsem volt elég. Határo-

zottan tanúságot tett erről a német történettudomány, amikor a maga államának sorsát vizsgálva jutott ugyanerre az eredményre. K. Lamprecht a Mosel-vidékről írt nagy gazdaságtörténeti munkájában a földesúr patrimoniális jogkörét jelölte ugyan meg a territoriális fejedelmi hatalom alapjául,[124] felfogását azonban már senkisem vallja. Seeliger is csak kiindulópontul fogadta el teóriáját, magát a történeti folyamatot azonban nem egyszerűsítette le.[125] Úgy vélte ugyanis, hogy a gazdag nagybirtokosnak, amidőn kiterjedt uradalmait és a szabadok közbeékelt kisebb birtokait, meg a szomszédos területeket tartománnyá egyesítette,azért sikerült munkáját végrehajtania, mert uradalmának határain kívül is érvényesíteni tudta a szabadok és más földesurak népelemei feletti bíráskodási jogát, amely őt eredetileg földesúri hatalmánál fogva illette meg, az igazságszolgáltatással, a Bannbezirkek létesítésével fokozatosan állami jellegűvé változtatva tényked ését.

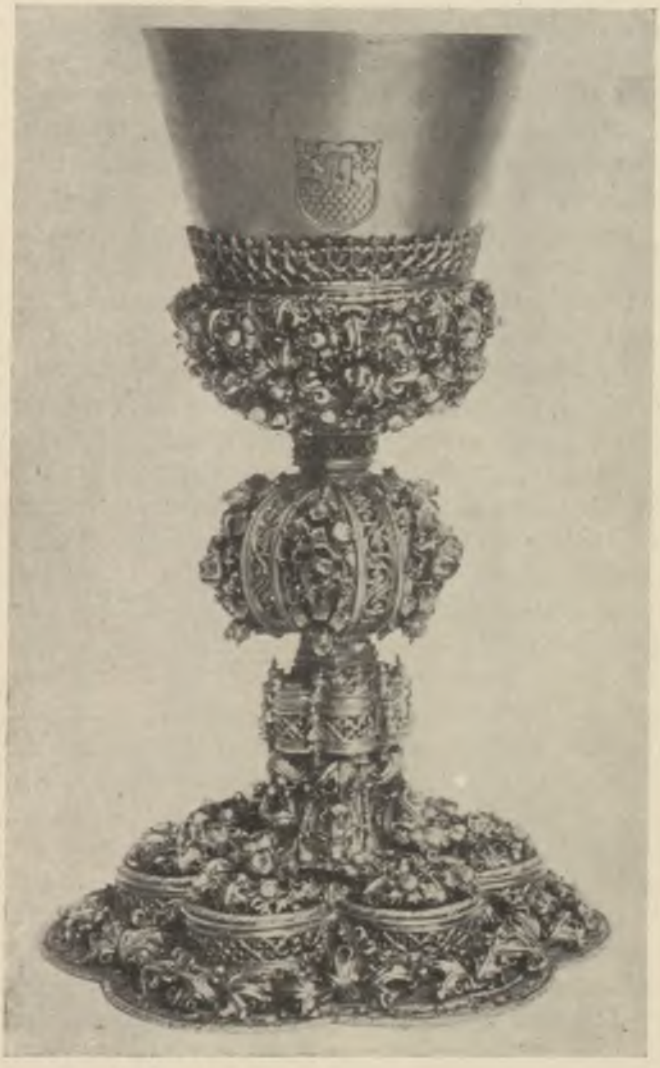
A ma uralkodó felfogás szerint, amint Below megfogalmazta, a régi frank grófi, comesi hatáskörből fejlődött ki a fejedelmi hatalom. A comes királyi tisztviselő volt, vezető szerep illette meg hadügyi és közigazgatási téren egyaránt, de — ami a leglényegesebb — bíráskodott a szabadok felett. Amidőn tisztsége hűbérivé lett, családjában örökössé, a hatáskört, amelyet mint állami közeg gyakorolt, magántulajdonává tette. Még teljesebbé vált hatalma akkor, amidőn királyi adományból megszerzett bizonyos regáliákat, mint vásárjogot, pénzverésre felhatalmazást, noha ezek nem nélkülözhetetlenül szükségesek. A lényeges ugyanis az volt számára, hogy bírói hatalmat, közjogi hatáskört gyakoroljon ne csak saját jobbágyai, hanem szabadok felett is. Törekvéseiben, a bírói jogkört minél szélesebb területen érvényesíteni, leginkább azok az előkelők akadályozták, akik a grófságban exemptiót élveztek, vagyis nem tartoztak a comesi hatáskör alá, viszont népeik felett maguk ítélkeztek. A gróf, miután a tisztséget családjában örökletessé tette, ezeket a szigeteket, az exemptiót élvező kerületeket egymás után megszüntette, hatalma alá vetve őket. Amikor a hosszú küzdelem után, széles és összefüggő területen bíráskodott s így mindenki alája tartozott, akkor már fejedelem lett. Landesherr, aki kezében tartja a felségjogokat és parancsol országa lakosságának. Below több ellenérvet is említ fel arra vonatkozólag, hogy valóban nem a magánföldesúri hatalom volt a fejlődés kiindulópontja. Jellemzőnek találja például, hogy a grófoknak nem is mindig abban a körzetben voltak a családi birtokaik, amelyek tartományaikká, országaikká változtak át. De ha ugyanott terültek is el, szét voltak szórva s így nem az uradalmaikban rejlő expanzív erő sarkalta őket fejedelemségük megszervezésére. Hasonlóképen meggyőzően rajzolja meg, mintegy ellenpróbaképpen, miként fejlődött ki a territórium abban az esetben, ha a feltörő fejedelmi család csak egyszerű nagybirtokos volt s nem grófok leszármazottja. Korántsem arra irányult figyelme, hogy szétszórt uradalmait összekapcsolja, kikerekítse a közbeeső szigetek megszerzésével, noha az egyesítéssel gazdálkodását is megkönnyítette volna. Szétszórtan hagyta birtokait, ellenben immunitást szerzett számukra, vagyis

jogot, hogy a rajtuk élő népeken ő ítélkezhessék súlyos ügyekben is. Az immunitás, miként uradalmai is, területileg töredezett. Figyelme most arra irányul, hogy az immunitásban rejlő jogait kiterjessze mások birtokaira, vagyis ezek népeit bírói hatásköre alá vonja. Fáradozásának eredménye egy vagy több Bannbezirk megszerzése. Igazságszolgáltató hatalma alá most már idegen hűbérbirtokok és allódiumok is tartoznak, azaz van területuma, amelyet a már ismert módon tovább fejleszthet.[126]

A bírói jogkör, a szabadok feletti bíráskodásnak a megszerzése volt tehát a német területiumok kialakulásában a döntő tényező, ezért tehát ugyanennek a hiányában vagy korlátozott voltában kereshetjük a mi, sokkal szerencsésebb fejlődésünk magyarázatát. Rövid áttekintés is meggyőzheti a kételkedőt, hogy valóban így is volt. Bizonyára nem elég csak a negativumra, a fejedelemségek hiányára hivatkoznunk ; arra, hogy a Kanizsai, Bánffy, Báthori, Csáki és oly sok más főúri család csak mint nagybirtokos játszott szerepet. A pozitivumot kell megvizsgálnunk, azt, hogy milyen körülmények szabtak irányt abban a két országrészben, amelyekben a tartományúri hatalom, ha nem is teljes mértékben, de mégis bizonyos fokig kifejlődött : Erdélyben és a horvát-szlavon bánság területén. A XV. század közepére ugyanis az itt parancsoló országnagyok jutottak a legnagyobb jelentőségre, nem pedig a nádor vagy az országbíró. Bizonyára azért, mert az utóbbiak állandóan az udvarban tartózkodván, a király és a tanács ellenőrzése alatt állottak. Ellenben a vajda és a bán távol a központtól, az ország délkeleti, illetőleg délnyugati részében működtek, kezükben óriási hatalmat összpontosítottak, amelyet fesztelenül használhattak fel, hogy lefelé a terület egész lakosságával éreztessék, felfelé pedig a királytól függetlenítsék magukat.

A két hatáskör és hatalom teljesen hasonlóan fejlődött. De nemcsak egymáshoz mérten, hanem a nyugateurópai hűbéri fejedelemségek mintájára is. Tehét a bíráskodási jog gyakorlása volt a kiindulópont. Vajda és bán ugyanis legfőbb bírái voltak az erdélyi és a horvát-szlavon nemességnek. Ennek viszályaiban a XIV. században végérvényesen ők ítéltek — tőlük nem volt fellebbezés — s jogkörük kiterjedt a magyarországi főurak és főpapok erdélyi és horvátországi, szlavoniai birtokaira is, holott az anyaországban a nemesek perei a királyi udvar bíróságai előtt nyertek elintézést.[127] A másik különbség, hogy az anyaországban minden megye főispánját a király nevezte ki s ezzel a közigazgatás vezetőit közvetlenül ő tartotta kezében, ellenben Erdélyben és Horvátországban, meg Szlavoniában a főispánokat a vajda, illetőleg a bán választotta ki emberei, familiárisai közül és helyezte a megyék élére. Tehát ott az alvajdák, itt pedig a vicebánok voltak a főispánok.[128] Mindennek megfelelően kevésbbé érvényesült a két országrész köznemességének önkormányzati törekvése. Amig tehát a magyar megyék maguk választották a közgyűléseken szolgabíráikat — éppen ebben nyilvánult meg autonómiájuk — addig Erdélyben és Szlavoniában valamennyi megye nemessége összegyűlve, a vajda és a bán elnöklete alatt egyetemlegesen

választott minden megye számára szolgabírákat és esküdteket, még pedig feleannyit, mint az anyaországban, tehát csak két-két szolgabírát és négy-négy esküdtet.[129] Vagyis az erdélyi és horvát-szlavon nemes sohasem a királyt látta maga előtt, hanem a vajdát, illetőleg a bánt. Ez vezette hadba, ez ítélt

Gazdag díszítésű kehely az Ernőszt-, Pálóczi- és Rozgonyi-családok címerével (Magyar Nemzeti Múzeum).

felette a törvénynapokon, a választások ennek ellenőrzése és jóváhagyása mellett mentek végbe s ugyanennek familiárisai voltak mint főispánok a helyi, megyei közigazgatás vezetői. Mivel a nemesség így élete minden szakában a bántól illetőleg vajdától függött, azoknak hatalma óriási méretűvé nőtt.

Erdélyben azonban a vajda olyan rétegekre is kiterjesztette hatalmát, melyek eredetileg függetlenek voltak tőle. Tehát nemcsak a hét megyére, — Fehér, Torda, Küküllő, Kolozs, Doboka, Belsőszolnok, Hunyad voltak ezek — hanem a székelyek és szászok fölé is, noha az előbbiek külön székelyispán kormányzása alatt éltek, az utóbbiak pedig II. Endre kiváltságlevele értelmében a megyei szervezettől függetlenül egyre növekvő önkormányzatot élveztek. Mindezek ellenére a XV. század első felében szokás lett, hogy a vajda megkapta a székelyispáni méltóságot s így ő lett ennek a harcos elemnek a vezére. Most már ő nevezte ki a székely alispánokat, akik a közigazgatást és igazságszolgáltatást irányították, veszély idején pedig ő vezette hadba a népet.[130] Ugyanígy nyerték el időnként a vajdák a királytól azt a megbízást, hogy a szászok ügyeiben intézkedjenek. Stibor vajda például 1412-ben joghatóságot gyakorolt az összes szász városok felett. Ekkor királyi felhatalmazásból Besztercén egy harmincad-ügyben intézkedett, engedélyezte a város lakóinak a Szamoson és Besztercén a szabad halászatot, Brassóban pedig elrendelte, hogy Nagy Lajos, Mária és Zsigmond birtokadományokról szóló okleveleit mutassák be neki megerősítés végett. Egész sor ilyen oklevél maradt korunkra, amelyeknek érvényességét a vajda a maga pecsétjének ráfüggesztésével elismerte.[131] Azokon a gyűléseken, amelyeket a vajda elnöklete alatt a XV. században Tordán tartottak a megyei tisztviselők megválasztása és törvénykezés végett, résztvettek a székelyek és szászok, sőt az egyházak is. A kongregációk ilymódon tartománygyűlések lettek,[132] a vajda pedig, aki birtokokat és kenézségeket is adományozhatott,[133] valósággal felségjogokat gyakorolt, főleg akkor, amidőn gyenge király ült a trónon, aki nem tudta vagy nem merte őt felelősségre vonni.

Egészen hasonló méretekben érvényesült a bán hatalma a délnyugati országrész minden rendű és rangú lakosa felett. A városok, privilégiumaik értelmében, mentesek lettek volna tőle, de úgylátszik, csak Zágráb tudta megőrizni függetlenségét, közvetlenül a király alá tartozását, mert például Varasd egészen a bán kezébe került, amidőn Zsigmond a Cillei-családnak adományozta.[134] Sőt a bán a XV. század közepe táján elnyervén a főkegyúri jogot, még az egyházi szervezet fölé is kiterjesztette uralmát. Erzsébet királyné, Albert özvegye, 1440-ben hatalmazta fel Cillei Frigyest és Ulrichot, hogy ők adományozzák a zágrábi káptalan javadalmait s ugyanők nevezzék ki a püspököt.[135] Ennek a jogátruházásnak az alapján a bánok saját embereiket helyezték a püspökség élére s azokat a király, I. Ulászló, majd a kormányzó minden erőfeszítése ellenére meg is tartották ott.[136]

A felségjogok teljességéhez, amely a mindenkori bánt és vajdát megillette, már csak a méltóság öröklése hiányzott. Hunyadinak kedvezőtlenebb volt a helyzete, mert a vajdaságot rövid ideig viselte, még pedig másodmagával, Cillei ellenben már úgy tekinthetett a bánságra, mint családi örökségére. Nagyapja, Hermann ugyanis hosszú évtizedes kormányzás után mint bán halt meg 1435-ben s apja, Frigyes is egy ideig a déli országrész élén állt.[137]

Mindkét jogkör, a vajdai és báni egyaránt valósággal kényszerítette birtokosait, hogy trónüresedés esetében a vezető szerepet az egész országban maguknak követeljék. Mert bár a nádor, az országbíró, és a többi főúr is rendelkezett nagy gazdagsággal, hatalmuk nem volt az övékéhez fogható. Amikor I. Ulászló Várnánál elesett, valóban nem is a nádor, a tárnokmester vagy más nagybirtokos tört az uralom felé, hanem az erdélyi vajda, Hunyadi János és a szlavon bán, Cillei Ulrich.

A bánság és vajdaság gondosan, körültekintően kifejlesztett mintaképül szolgált mindazoknak, akikben felébredt a vágy arra, hogy Magyarországból önálló fejedelemséget szakítson ki. Hogy mennyire nem a nagybirtok, hanem az állami jogok uzurpálása játszott szerepet, azt a legtehetségesebb imitátor mutatta meg : Giskra. Talpalattnyit sem mondhatott a magáénak Magyarország földjéből, mégis a vajdákkal és bánokkal vetekedő hatalmat szerzett, amikor Albert özvegyétől, Erzsébettől megkapta a főkapitányi címet s a megbizatást, hogy a felségjogokat a kiskorú László nevében gyakorolja. Akár mint a délkeleti és délnyugati országrészek urai, ő is saját embereit helyezte a fennhatósága alá került várak, sőt egy-egy megye élére, hogy így a közigazgatást s a megyei nemességet irányíthassa. Mivel Sárosmegye főispáni tisztét maga viselte, az itteni alispánt természetesen ő nevezte ki.[138] Meglepő azonban, hogy Szepes megyének még főispánt is ő adott, Dobrai Bertsal Miklós személyében, aki azután Letkovi Vencelt delegálta alispánjául.[139] Így soha nem látott ismeretlen emberek fészkelték be magukat a várakba, nehéz próba elé állítva a régi, törvényes vezetőihez ragaszkodó köznemességet.[140] A nagy, gazdag városok, mint Kassa, Lőcse, Bártfa felett joghatóságát kapitányi címen érvényesítette ; a határvámot, a harmincadot éppen úgy beszedte, mint az adót, pénzt veretett,[141] sőt utánozta az uralkodókat rendkívüli bevételi források nyitásában is. Tehát kényszerítette a hatalma alá került városokat óriási kölcsönök nyujtására, s elzálogosította a harmincadokat, bányákat, bérbeadta a pénzverő-kamarát.[142] Országos tényezővé lett Giskra, akivel számolni kellett. Hunyadi, a kormányzó, háborúkat indított ellene, a nélkül, hogy erejét meg tudta volna törni s így nem egyszer kényszerült formálisan békét kötni vele, annak bizonyságául, hogy keményen kezében tartotta a Felvidék egy része felett az uralmat. A gyermekkirály, V. László iránti hűség volt valósággal az utolsó szál, amelyet még el kellett volna szakítania, hogy végleg függetlenítse magát, országrészét pedig, a cseh királyságra, mint hátvédre támaszkodva, akár le is szakítsa Magyarország testéről.

A hűbéri fejlődés, állami viszonylatban, nem jutott végső kiteljesedésre, úgy tűnik azonban fel, — a Hunyadi-gyermekek példája szerint — mintha már csak egyetlen generáció munkája hiányzott volna. Oly utódoké, akik az apáik által megszerzett hatalmat családi örökségnek tekintik s ennek birtokában, melléktekintetekre nem ügyelve, mernek cselekedni. A királyság nem ekkor, V. László uralkodása alatt volt először erőtlen, csakhogy az uralkodóknak az elveszített felségjogokat mindig sikerült vagy visszaszerezniök, vagy

más módon pótolni a hiányokat. Most azonban a hosszú idő óta tartó trónviszályok, a koronának a király kiskorúságával együtt járó gyengesége oly időpontba estek össze, amikorra a társadalmi fejlődés a hűbériség útján a legmagasabb fokra jutott el, mivel — mint a Hunyadi-család örökös grófi címe mutatta — többé nemcsak a vagyon, hanem a tisztség öröklésére is sor került. A hatalmi igényekhez most már jogigények tapadtak s így a vezető családok uralmi törekvéseit egyre nehezebb lett elhárítani. Magyarország ilymódon a XV. század közepén eljutott társadalmi és állami fejlődése során oda, ahol a német birodalom a XIII. században volt, a hűbériségnek a központi hatalmat megbénító szerepéhez.[143]

Szerencsére Mátyás megtalálta a módját, hogy a királyi tekintélyt régi fényében megragyogtassa, még egyszer szétrombolva a főurak hatalmát. Talán éppen azért, mert a legitim uralkodóházzal vetélkedve, s a hűbéri társadalmi és állami rend segítségével jutott ő, a leghatalmasabb család sarja, trónra, tudott oly feszélyezetlenül eljárni. Diplomatákat megszégyenítő ügyessége, a mindenkori hatalmi viszonyok pontos ismerete, merész kezdeményezése s villámgyors akciói hozzásegítették, hogy félretolja, megfélemlítse, megsemmisítse vagy engedelmes eszközökké tegye ellenfeleit és jóbarátait, kit-kit a megérdemelt módon. Még Giskra hatalmát is elfújta, amidőn a Tiszántúl déli felében fekvő uradalmak tulajdonosává tette,[144] a gazdag nagybirtokosok egyikévé, jól távol egykori főkapitánysága színterétől. Szinte maga is tudta azonban, hogy pillanatnyi akcióival csak addig képes biztosítani országa egységét, amíg hozzá hasonlóan ügyes és tehetséges fejedelem ül a trónon. Mint minden nagy ember, távolabb látott a maga életénél s ezért oly tartós alapokra akarta helyezni az uralmat, amelyek intézményszerűen, személyi érdekektől függetlenül biztosítják annak zavartalanságát. Következetes és átgondolt reformmal óhajtott a társadalomnak és az államnak, mint uralmi szervezetnek, új arculatot adni. A korszakos változást így jellemezhetjük a legegyszerűbben : a hűbéri elv helyébe a rendit segítette. Bár a rendiséget nem Mátyás hívta életre, — ez nem is lehetett egyetlen ember műve, hiszen a társadalmi fejlődésben gyökerezett — de viszont tudatosan ő biztosított neki tág teret az érvényesülésre.

III.

Rendinek azt a társadalmi és uralmi formát nevezhetjük, amely a privilegizált és saját autonóm törvényei szerint önálló egységekké szervezkedő szélesebb társadalmi rétegeknek részt juttat az állam sorsának intézéséből. Az átmenetet a hűbériségből a rendiségbe, a természetszerűleg hosszú folyamatnak a fordulópontját kitűnően jellemzi M. Weber, amidőn arra utal, hogy a hűbéreseknek a közös jog alapján végbemenő szövetkezése, kiváltságaik azonosulása volt a feltétel, az állam megnövekedett sok új igénye pedig,

amelyek kielégítésére a régi erőforrások többé nem voltak elegendők, az az erő, amely a társadalmi tényezőknek az uralmi szervezetbe való beillesztését kikényszerítette. A schematikus kép, amelyet az átmenetről, a rendi állam keletkezéséről Weber vázol, a következő :

A hűbéri államban mindazok, akik tisztséget viseltek s így reájuk ruházott, hűbérivé vált hatalmat gyakoroltak, tartoztak az ezzel járó kiadásokat is fedezni. Együtt kezelték tehát magángazdasági és hivatali bevételeiket, de viszont a kiadások közt sem tehettek különbséget. A közigazgatáshoz szükséges anyagi eszközöket, a bürokratikus államra jellemző racionális adórendszer hiányában, személyes teljesítményeikkel vagy vagyonukból, főleg jobbágyaik szolgálmányaiból teremtették elő, esetleg azon «alattvalóik» megterhelésével, akiket a hűbérül nyert politikai jogok adtak hatalmukba. Mivel az «alattvalók» teljesítményeit a tradíció szabályozta s így azok nem növelhetők, az apparátus pénzügyileg nem rugalmas. Annál kevésbbé, minél inkább haladt a tipikusnak nevezhető fejlődés a hatalom korlátozásának irányában. Erre vonatkozólag jellemző, hogy a vazallusok mindenütt megkísérelték legelemibb kötelezettségüket, a hadiszolgálatot — noha éppen ennek ellátására keletkezett a hűbériség — bizonyos meghatározott időtartamhoz kötni. S még fokozottabban sikerült a hűbérúr pénzügyi jogait korlátozni. Az egyre fiktívebb katonáskodás ellenértékeképpen a lovagi hűbérek adómentességet nyertek, a vazallusok pedig biztosítékot, hogy jobbágyaikat az úr nem adóztatja meg, legfeljebb kivételes beleegyezésükkel. Ily körülmények közt minden alkalommal, ha hirtelen és elodázást nem tűrően merültek fel bizonyos szükségletek az állam életében, a különböző hatalmi tényezőknek meg kellett egyezniök egymással. Esetről esetre egyesültek tehát egy határozott cél érdekében, amelyet együttműködésük nélkül lehetetlen lett volna elérni. Amikor a folytonos és mellőzhetetlen egyezkedés krónikus állapottá lett, kifejezett «társadalmasodás» segítségével meghatározott formát nyert, az ideiglenes egyesülések állandó politikai képződményekké fejlődtek, attól fogva rendinek nevezhető az állam. Tehát az alapfeltétel a hűbéreseknek jogközösséggé tömörülése, azaz a hatalom birtokosainak, a privilegizáltaknak elrendezett testület alakjában történő csoportosulása, az alakulást kipattantó tényező pedig a közigazgatás iránt támasztott szokatlan vagy új követelmények. Ezek nagy mértékben, ha nem is mindig, gazdasági jellegűek, még pedig többnyire indirekt módon : a politikai, főleg katonai igazgatás okozza a rendkívüli szükségleteket. A megváltozott gazdasági rend, főleg a fejlődő pénzgazdálkodás azonban erősen közrejátszik, mert ő teszi lehetővé a szükségletek fedezését, hatalmas összegek gyors összeszedését, amire egyébként gondolni sem lehetne. A további fejlődés, amint újabb és újabb közigazgatási feladatok merülnek fel, a fejedelmi bürokrácia kialakulására vezet, ez pedig a rendi állam szétrombolására.[145]

Nem túlzás-e azonban az adókérdésnek ily nagy fontosságot tulajdonítani a rendiség kialakulásában, vajjon nemcsak elméleten nyugvó feltevés-e? Ha azt a szakirodalmat vizsgáljuk, amely az egyes német és francia fejedelem-

ségek rendeinek életével foglalkozik, eloszlathatjuk kétségeinket. Azt találjuk ugyanis, hogy a fejedelem és a társadalom együttműködését valóban az anyagi eszközök előteremtéséről való gondoskodás kényszerítette ki.[146] Bizonyára jellemző, hogy a legkitűnőbb ilyesféle német monográfia szerzője, Below, Jülich és Berg középkori rendi alkotmányát tárgyalva, külön kötetet — az egész munka egyharmadát — szánt az állami adók ismertetésére.[147] Franciaországban még az úgynevezett birodalmi rendeknek, az états généraux-nak a jelentőségét is az adókérdés adta meg. Természetesen hamarább, mint nálunk, mert ott már 1314-től fogva ez volt a tanácskozások főpontja.[148]

A külföldi jog- és alkotmánytörténeti irodalom — a rendiség életével főleg, sőt szinte kizárólag ez szokott foglalkozni [149] — a további tájékozódásra több fontos útmutatással szolgál. Az magától értetődik, hogy az uralkodó és a rendek tárgyalásainak az országgyűlés a színhelye, nélkülözhetetlen azonban, az említett irodalom tanúsága szerint, hogy az országgyűlés állandó intézménnyé váljék s az ország akaratának képviselőjévé. Az még nem bizonyíték a rendi alkotmány mellett, hogy a fejedelem különösen fontos alkalmakkor, pl. ha szövetséget köt vagy elidegeníti országa egy részét, kénytelen megszerezni a rendek hozzájárulását s ebből a célból összehívja őket. A rendek ugyanis a consensussal nem annyira politikai jogokat igyekeztek maguknak szerezni, mint inkább a visszaélések megakadályozása volt a céljuk, arról nem is szólva, hogy az alkalmak túlságosan esetlegesek. Ellenben amikor az ország, valamint a maguk javai és jogai felől rendelkezhetnek, amire az adó és a hadiszolgálat megállapítása nyujt alkalmat, akkor már határozottan kifejezésre jut, hogy az országot képviselik, másrészt meg az évenként visszatérő adómegajánlással állandósul tanácskozásuk, sőt szilárd intézménnyé, országgyűléssé lesz.[150] Mivel pedig rendi alkotmányról csak attól fogva lehet beszélni amióta az országgyűlés — gyakoribb vagy periódikus összehívásával — mint az országot képviselő szerv állandó jelleget nyer, a rendiség kezdetei is kijelölhetők. Ez az időpont a német territoriumokban a XV. század legelső évei.[151]

A fenti tanulságok módot adnak bizonyos tájékozódásra, hogy történetünknek melyik korszakát tekintsük a rendi állam kialakulása, az átmenet idejének. Nyilvánvaló, hogy a XIV. századot nem tarthatjuk annak, mivel akkor az Anjouk, a királyi tanácsban helyet foglaló főurakkal egyetértve, zökkenők nélkül el tudták kormányozni az országot, bőséges bevételi forrásaik pedig mentesítették őket attól, hogy a rendekkel egyezkedésre kényszerüljenek. Jövedelmeik, amelyek közt pedig az állandó adó szerepét az egyáltalán nem jelentős lucrum camerae játszotta, elegendők voltak akkor a szükségletek kielégítésére. Annál válságosabb lett a pénzügyi helyzet a XV. század első évtizedeiben, Zsigmond korában, mivel ekkorra a collecta-nak, ennek a valóban súlyos rendkívüli adónak [152] a fizetésétől a főurak megszabadították jobbágyaikat. A királynak így csak a lucrum camerae maradt meg, ez azonban kevés.[153] Az eredmény, egyebek közt, az ezüstpénz olyméretű romlása, hogy a kényszerintézkedések ellenére is elveszítette értékének több mint felét,

közel kétharmadát, hiszen a 400 kis dénáros aranyforintért 1432-ben már ezer dénárt követeltek.[154] A mi szempontunkból természetesen mellékes, hogy milyen tényezők okozták az ezüstpénz devalválódását. Vajjon Zsigmondnak személyes hajlama, pazarló vágya, nagy diplomáciai akciói, a világpolitika porondján játszott szerepe vagy esetleg az ország védelmére szükséges intéz-

Ónkanna a XV. század végéről (Magyar Nemzeti Múzeum).

kedések, mint a déli határvédelmi rendszer kiépítése, a huszita háborúk. Az a lényeges, hogy az állami igények nagyobbak voltak, mint amilyeneket a meglévő források ki tudtak elégíteni.

Zsigmond, tagadhatatlan ügyességgel, a legkönnyebb módon : adósságcsinálással próbált magán segíteni. Zálogba vetette tehát a királyi uradalmakat. Így egyszerre hatalmas összegekhez jutott, — csak nagy árat kellett fizetnie.[155] Nemcsak biztos bevételi forrásoktól esett el, hanem egyenesen a

másik fél, a nagybirtok hatalmát gyarapította mindazzal, amit kibocsátott kezéből. A következmények súlya teljes mértékben utódaira hárult. Nekik már nem maradt semmi, amit elzálogosíthattak volna, viszont a nagybirtokosokkal, önállóságuk megnövekedése után, egyre nehezebben ment az egyezkedés, s ugyanakkor a török elleni védekezés további halaszthatatlan követeléseket támasztott. Nem volt más hátra, mint rendkívüli adókból fedezni a kiadásokat. Adót a jobbágyság fizet, csakhogy ehhez nem lehet hozzáférni a földesurak engedélye nélkül, amióta hatalmuk teljessé vált felette. Most látszott meg a káros következménye a királyi váruradalmak elidegenítésének. Korábban bennük az uralkodó, mint földesúr, tetszése szerint szedhetett illetéket s használhatta azt fel úgy, amint jónak látta,[156] most ellenben csak a főurakon keresztül, beleegyezésük megszerzése után juthat el hozzájuk. Össze kell tehát hívni az előkelőket s feltárva előttük a kincstár helyzetét, megszavaztatni velük az adót. De mert nemcsak nagybirtokosok, hanem a nemesek jobbágyairól is szó van, egyre nehezebb az ügyet a királyi tanácsban intézni el. A nemesség, mivel hozzájárulását, consensusát csak országgyűlésen lehet kieszközölni, tényezővé lesz. A tárgyalásokon ellenértéket kíván, elsősorban régi jogainak megerősítését, majd új privilégiumokat.

Kétségtelen, hogy adó kivetésével már Zsigmond áthidalhatta volna a nehézségeket. A tárgyalás, az egyezkedés azonban minden uralkodó számára kellemetlen órákat jelentett s így érthető, hogy ő is inkább választotta a pénzszerzésnek azt a módját, amely egyébként kedvére volt a körülötte tartózkodó főuraknak, a zálogosítást. Mert az igazán nem kétséges, hogy a nagybirtokosoknak tetszett a megoldás. Ha ugyanis Zsigmond az adózás mellett döntött volna, el kellett volna nézniök, hogy jobbágyaik munkaeredményének egy részét az állam elvegye adó alakjában; a zálogosítással ellenben biztosították, hogy a jobbágyi szolgálmányokból gyűlt fölös tőkéket a számukra legalkalmasabb módon, közvetlen előnyök fejében bocsássák a király rendelkezésére.[157] De az is igazolható, hogy nem a köznemesség ellenállása kényszerítette Zsigmondot álláspontja elfoglalására. Uralkodása alatt ugyanis a rendkívüli adó kivetéséhez még nem volt szükség a köznemesség hozzájárulására, hanem elég volt a királyi tanács rendelkezése. Ezért nem is hívta össze Zsigmond a nemesség képviselőit, ha az adóról kellett határozni. Négy esetről van tudomásunk, amikor adókivetésre került sor, — 1394-ben portánként félforintról, 1397-ben egy forint 21 dénárról, 1399-ben félforint 21 dénárról, 1432-ben 66 dénárról volt szó — de egyszer sem országgyűlésen.[158] 1397-ben ugyan Temesvárott országgyűlésen tanácskoztak a honvédelmi kérdésekről a nemesség követei, azonban az adót itt sem vonták be a tárgysorozatba. A végzések ugyanis csak azt rendelik el, hogy a dikátorok kötelesek a király, a prelátusok és a bárók által kivetett adóról a jövő év elején elszámolni, így tehát azt a királyi tanács már régebben elhatározta. Sőt még 1439-ben is, amidőn az eredménytelen hadi vállalkozás után a következő évi küzdelemre fel kellett készülni, elég volt Albert és a névszerint felsorolt előkelők

megegyezése, hogy a telkenkénti $^2/_3$ forint generalis taxa fizetését elrendelhessék.[159] Ha a királynak, a nemesség megkérdezése nélkül, csak a tanácsra támaszkodva, módjában volt az adóztatás, nyilvánvaló, hogy nem a nemesség ellenkezése tartotta vissza, hogy éljen hatalmával, hanem a meggondolás, hogy így nem kell tárgyalnia sem oly főurakkal, akik iránt nem tud felmelegedni, sem a köznemességgel, amelyet az adó állandósítása esetén mégsem lehetne sokáig figyelmen kívül hagyni és meg nem kérdezni.

A magyar és a nyugati fejlődés összehasonlítása az egyezések mellett bizonyos különbségeket, eltérő vonásokat is élesen kiemel. Így feltűnik, hogy a Zsigmond uralkodása alatti néhány országgyűlés nem foglalkozott ugyan adóügyekkel, ellenben annál többet a hadszervezet kérdésével s általában az ország védelmével. Vagyis nálunk, bár szórványosan, de vannak országgyűlések már akkor is, amikor az adókérdés még nem lett központi problémává. Ebből a tényből egyrészt a közvetlen katonai érdeknek az erőteljes érvényesülésére, másrészt a köznemesség hadiszolgálatának az értékére vonhatunk le következtetést. Mert minden célzatos egykorú bírálat s mai lesujtó ítélet ellenére használhatónak bizonyult a köznemesség az irreguláris haderőkkel támadó török ellenében, amikor a tömegekkel szemben hasonlóképen nagylétszámú seregeket is tanácsos volt felvonultatni. De a nemességnek a katonai szolgálathoz való ragaszkodása a régi harcos erényeknek a töretlenségéről is tanuskodik, arról pedig mindenképen, hogy inkább óhajtott katonáskodni, mint jobbágyainak az adójával megszabadulni a hadi élet terheitől. A köznemesség felfogásának és érdekeinek ez az érvényesülése magában is arra utal, hogy az ő szereplésében és általa az országgyűlésnek a politikai nemzetet képviselő tényezővé fejlődésében lássuk a magyar rendiség lényegét. Még szembetűnőbb ez, ha a polgárság szerepére gondolunk. Közismert ugyanis, hogy nálunk a polgárság nem jutott oly jelentőségre, mint Franciaországban, ahol a harmadik rend képviselői az états généraux közt foglaltak helyet.[160] Következőleg a magyar köznemesség egyedül korlátozta az állam sorsát korábban kizárólagosan intéző tényezők tevékenységét, amidőn képviselőit elküldötte az országgyűlésre.

A köznemességnek a rendiségben játszott nagy szerepe természetesen régóta ismeretes, sőt túlzásokra ragadta kutatóinkat, amivel azután a valóságos fejlődés képe elhomályosult. Úgy látszott ugyanis, hogy a köznemesség feltűnésétől kezdve lehet számítani a rendiség korát, sőt, mivel a nemesség mint rend kezdeteit igen távoli időpontban vélték felismerhetni, már az aranybullát is a rendi fejlődésbe tartozó mozzanatnak gondolták. Ez a téves felfogás magyarázza meg, hogy a köznemességgel kapcsolatos minden korai jelenséget a rendiség fogalmával igyekezett jogtörténeti kutatásunk megmagyarázni. Országgyűlést keresett tehát az aranybulla Szent István-napi ítélkezései mögött, holott a külföldi fejlődést tárgyaló munkák világosan megkülönböztetik és elhatárolják az efféle törvénynapokat, — a Hoftagokat, amelyek egyszersmind Gerichtstagok — az országgyűlésektől.[161] Ugyanígy

az országgyűlés tagjait látta a király koronázására összegyűlő előkelőkben is. Mindezeknek a tévedéseknek helytelen, sőt igazságtalan értékelés lett a következménye. Mivel a köznemességet már a XIII. században országgyűléseken vitatkozó, a főurakkal vetélkedő hatalmi tényezőnek gondolták, minden olyan későbbi adatból, amely a tényleges helyzetnek megfelelően mutatta őt, hanyatlásra következtettek, hogy azután — kiki hajlama és kedve szerint — lenézéssel illetve, vagy «eredendő osztályszellemet», «megmásíthatatlan demilitarizáltságot» vetve szemére, tegyék felelőssé.[162] Holott a köznemesség fejlődése, renddé kovácsolódása hosszú folyamat volt.

A XIII. század második felében alakulván ki, a század végére jut el oda, hogy területenként szervezkedjék s megyénként autonómiát nyerjen. De ez az önkormányzata sem teljes, mert csak annyi befolyása van, hogy a királyt képviselő főispán mellé delegálhatja a maga kiküldötteit, a szolgabírákat, a nélkül, hogy a főispánt helyettesítő alispán tisztségét meg tudná magának szerezni. Az egész XIV. század azzal telik el, hogy megyéjének határai között, megismerkedve az igazságszolgáltatás és közigazgatás teendőivel, tanulni kezdi, hogyan is kell irányítani a kis társadalmi közösségek életét. Ilyen előzmények, mintegy iskolázás után hág fel arra a fokra, hogy követei Zsigmond meghívására részt vegyenek az 1397-i országgyűlésen, megtárgyalni a fenyegető török támadás elhárítását.[163] Ha erre sor került, hasonlóképen az 1435-i katonai reform megvalósításánál, ez már súlyának megnövekedését is bizonyítja. De még mindég nem jött el az idő, hogy a megyénként tagolt nemesi közösségek nagy, országos akcióra szervezkedjenek, sőt talán fel sem ismerik, milyen nagy erő rejlik az egyesülésben. A hatalom oly kizárólagosan a főurak kezében van, hogy abból a köznemesség számára még semmi sem jut. Ezért nem gondolnak az uralkodók arra, hogy erejére építsenek. Még Hunyadi sem benne, hanem az egyes oligarchákkal kötött szövetségekben találja meg uralma támaszát. Ha felmerül a kérdés, ki képviseli az országot, arra csak egy válasz lehet még a XV. század közepén is: a királyi tanács, vagyis az uralkodó és általában a nagybirtokosok. Ugyannyira, hogy a tanács tagjai jogos önérzettel állapítják meg — nem kétkedő hangokkal szemben, hanem mint magától értetődő jelenséget, — hogy ők «az egész ország nevében», «az egész országot képviselve» határoznak, «totum corpus regni Hungariae repraesentantes».[164]

Ha a valót, a köznemesség jelentőségének lassú, de fokozatos növekedését ennyire félreismerhettük, alig csodálható, hogy a rendiség életének egyik legérdekesebb mozzanatán, szinte ügyet sem vetve reá, siklottunk át. Azon a fordulaton, amelyet az országgyűlésnek a rendek szabad egyesüléséből az uralkodó által irányított, kényszerű szervezetté fejlődése jelez s amelyet a német történettudomány a «freie Einung» és «Zwangsgenossenschaft» szavakkal ír körül.[165] Tehát a két fokozaton, amelyek elsején a rendek önszántukból gyűlnek össze, hogy erejüket éreztessék s maguknak kedvezményeket csikarjanak ki, másikán pedig keménykezű fejedelem határozott célokat s felada-

tokat tűzve eléjük, az állam javára szolgáló erőfeszítésekre kényszeríti őket. Ez az átalakulás, amelynek során az országgyűlés határozott szervezetű intézménnyé változik, nálunk Mátyás alatt következett be.

Az uralomrajutását megelőző két évtized trónvillongásai, zavaros politikai viszonyai a köznemességnek nem egy alkalmat adtak az érvényesülésre, hiszen őt sem lehetett mellőzni, amikor a szembenálló feleknek minden kis erőtartalékra szükségük volt. Az országgyűlések tehát sűrűn követték egymást, s egyre újabb nemesi kiváltságokat iktattak törvénybe. A fejlődés tetőfokát Mátyás megválasztásakor érte el. Ekkor ugyanis a köznemesség decretumba foglaltatta, hogy valamennyi országlakosnak személyesen el kell jönnie a minden év pünkösdjén Pesten tartandó diétára.[166] Ezek az országgyűlések azonban nem voltak alkalmasak a tervszerű munkára, éppen a köznemesek tömeges megjelenése miatt.[167] Mátyás egyáltalán nem ellenezte, hogy a tárgyalásokban a köznemesség is részt vegyen s ezért gyakran hívta országgyűlésre. Azonban arra szorította, hogy megyénként választott követekkel képviseltesse magát. Mivel pedig a követek a vagyonosabb, tekintélyesebb nemesek közül kerültek ki, könnyebben megérttethette magát velük, mintha a régi szokások maradtak volna érvényben. Így elérte, hogy az országgyűlések, amelyeket a királyi hatalom korlátjainak szántak, az állam érdekeit szolgálják. Ismételten adót kért tőlük, s mert mindig igazolni tudta, hogy arra az ország javára és a török ellenében van szüksége, nem lehetett őt elutasítaniok. Sőt reformjait is általuk igyekezett megvalósítani. Csakhogy minden újítás újabb és újabb terheket hárított a rendekre s ezért a köznemesség maga kérte királyát, hogy ne tartson országgyűlést. 1472-ben tehát arról készült törvény, hogy két évig nem lesz országgyűlés — tekintettel a vele járó sok teherre [168] — az 1475-i decretum pedig megígértette Mátyással, hogy egy esztendeig nem fogja a rendeket összehívni.[169] Amikor a köznemesség immár oly kényszernek érezte a diétai tanácskozást, hogy szabadulni szeretett volna tőle, akkor az országgyűlés már valóban elveszítette kezdeti jellegét s az állam javát szolgáló tényezők közé illeszkedett be.

Ha az országgyűlések életének két fokozatát nem választjuk szét, nem egyszerűen csak a magyar mult egy részét rekonstruáljuk töredékesen, hanem oly tanulságokat is elhanyagolunk, amelyek pedig az egész európai történettudományt érdekelhetik. Ismeretes, hogy Felix Rachfahlnak vannak a legnagyobb érdemei az európai rendi államra jellemző vonások megállapítása körül. Az ő fejtegetései nyomán alakult ki ugyanis mint véglegesnek tekinthető tudományos eredmény az a kép, amely kiemeli a rendi állam dualisztikus jellegét, s az országgyűlésnek a társadalmat képviselő szervvé fejlődését.[170] Kevésbbé szokták figyelembe venni, hogy Rachfahl alapvető megállapításait azoknak az ismereteknek a birtokában és tanulságoknak a hatása alatt rögzítette meg, amelyekre a XV. századi Szilézia sorsának vizsgálata során tett szert. A részleteket, amelyek nélkül minden szintézis ingadozó elmélet szokott maradni, más német territorium multjának tanulmányozása közben is meg-

figyelhette volna, hogy mögöttük a mozgató erők szerepét felismerje, jelentőségüket pedig lemérje, aligha lett volna azonban előtte annyira egyszerűvé és világossá a történeti folyamat, ha nem Mátyásnak hívták volna azt az uralkodót, aki oly céltudatosan szabályozta Sziléziában államhatalom és társadalom együttműködését. Pedig a magyar király hódított tartományában már csak alkalmazta az elveket, amelyek otthon, hazájában sarjadtak ki. Bizonyára felesleges magyarázni, hogy az utókor számára többet mondanak az eredeti állapotok, amelyek a kristályosodás valamennyi tényezőjét elébe hozzák, mint amikor a már kész formákba való öntést látja maga előtt. Nemcsak nemzeti szempontból tartjuk tehát sajnálatosnak, hogy a magyar

Házasságkötés a XV. században. Metszet Rodericus Zamorensis «Spiegel des menschlichen Lebens» c. művéből (Orsz. Széchényi Könyvtár).

rendi állam és társadalom kialakulásával, meg Mátyásnak itthoni nagy szerepével máig sem ismertettük meg a rendiség történetét kutató nyugati tudományos köröket. Oly követelmény elől tértünk ki, amelynek teljesítésével, noha senki sem támasztotta ezt velünk szemben, a magyar történet iránt érdeklődést ébresztve s multunk egyes mozzanatait feltárva járulhattunk volna kétségtelenül jelentős történeti megállapításokhoz.

Mielőtt a hiánynak legalább részbeni pótlására kísérletet tennénk, még egy várható ellenvetéssel kell szembeszállanunk. Arra hivatkozhatna ugyanis valaki, hogy az uralkodó hatalmának, önkényének a rendi államszervezetben megnyilvánuló ellensúlyozását voltaképen már a főurak megvalósították, amidőn consensusuktól, beleegyezésüktől tették függővé a királyi rendeletek érvényességét s így országgyűlések nélkül is volt «alkotmányos» uralom.

Tény ugyanis, hogy a német történetirodalomban meglehetősen elterjedt felfogás szerint a rendiség bizonyítékának tekinthető az 1231-i birodalmi határozat, amely szerint «neque principes neque alii quilibet constitutiones vel nova iura facere possint, nisi meliorum et maiorum terre consensus primitus habeatur»,[171] mivel a fejedelmek, a tartományurak adókivetési joga a territorium rendeinek a hozzájárulásától lett függővé. Azonban a rendiség kutatói helyesen állapították meg, hogy «nova iura»-n nem adót, hanem általában törvényt kell érteni, a «meliores et maiores terre»-n pedig a nagybirtokosokat, az előkelő grófi nemzetségek tagjait. Azokat, akiknek leszorításával akarták az új fejedelmek uralmukat kiépíteni, de akiket akkor, 1231-ben, a központi

Adófizetés a XV. században. Metszet Rodericus Zamorensis «Spiegel des menschlichen Lebens» c. művéből (Orsz. Széchényi Könyvtár).

hatalom védelmébe vett.[172] Úgy hisszük, Spangenberg teljes joggal utasította vissza a felfogást, mintha az 1231-i határozat az országrendek jogát rögzítette volna meg s helyesen hangsúlyozta, hogy ilyenek, a szó későbbi értelmében, egyáltalán nem voltak, sőt nem is lehettek, amíg a hűbéri társadalmi tagolódás érvényesült, a miniszteriálisok és városi polgárok pedig földesúri függőségben éltek. A megállapításból, magyar viszonyokra fordítva a sort, magától értetődően következik, hogy az ellenállási jog, amellyel az aranybulla az előkelőket s csak őket felruházta, egyáltalán nem bizonyíték a mellett, hogy a XIII. században már kialakult nálunk a rendiség. Amennyire helytelen volna tehát abból a tényből, hogy a hűbérurak is, meg a rendek is a királyi önkényt korlátozták, érvet kovácsolni a hűbériség fogalmának alkalmazása ellen, éppen olyan túlzás a hűbéri korszakot kiiktatva a magyar történet előadásá-

ból, a rendiség kezdeteit az aranybulla kiadásához fűzni. A döntő fordulat a köznemességnek az állam irányítói közé lépése volt. Ezt elfogultság nélkül mondhatjuk új korszak kezdetének.[173]

Ugyanakkor azt is természetesnek kell tartanunk, hogy a rendiség nem egyszerűen tagadása a hűbériségnek, hanem annak tovább fejlesztése, következőleg rokon vonásaiknak is kell lenniök. Minden történeti korszakban és intézményben, még ha az előzők negációinak vallják is magukat, átalakulva tovább él a mult, vagy — így is mondhatjuk — minden kor magában rejti a jövő csíráját. A karizmatikus uralomban már megvan a hűbéri elv megtestesítője, az uralkodó kísérete, a Gefolgschaft ; amikor ez függetleníti magát gazdaságilag éppen úgy, mint eszmeileg, emancipálva magát a karizmatikus hit varázsától, akkor már a hűbériség kora bontakozik ki, — nálunk a XIII. században. A hűbériség viszont magában hordozza a rendiség csíráit : a consensus-jogot éppen úgy, mint a köznemességet, mint társadalmi réteget, rendet.[174] De csak attól kezdve számíthatjuk a rendiség korát, amióta a köznemesség oly fontos tényezővé lett, hogy az uralmi rendszerben észrevehetőleg jelentőséghez jutott, a hűbéri életformát pedig oly lényegesen átalakította, hogy az szembetűnően mássá lett.[175]

IV.

Amíg államunk rendi jellegének megállapításához a külföldi történetirodalomban — mint jeleztük — több hasznos útbaigazítást nyerhetünk, annak a kérdésnek a vizsgálata közben, hogy a társadalmi szervezet miként alakult át a rendiség elvének a hatása alatt, már oly kevés támaszpontra lelünk abban, hogy eleve hazai forrásadatainkból kell kiindulnunk, szinte egészen saját megfigyeléseinkre szorítkozva. Mint alapvető jelenséget kell kiemelnünk és ismételnünk, hogy a magyar hűbériség korában a rendek közt az elválasztó vonalak még nem merevedtek meg. Voltak főurak, volt nemesség, polgárság és jobbágyság, de hiányoztak a messziről is szembetűnő jegyek, amelyek az illető rétegbe tartozást formaszerűen is meghatározták, kétségtelenné tették volna. Így bizonytalan, hol húzódik a határ a legfelsőbb csoport és a köznemesség között. Főuraknak ugyanis a nagybirtokosok számítottak. Nevük «báró» ugyan, ez a cím azonban nem lett az egyes családok elidegeníthetetlen jelzője, hanem csak valamennyiük általános, egyetemleges megjelölése. Nem mondták tehát, hogy pl. a Kanizsayak, Rozgonyiak bárói vagy grófi család tagjai — egyedül a Szentgyörgyi és Bazini családhoz tapadt hozzá a grófi jelző, hogy azután vezetéknevükké legyen [176] — ellenben a főurakat egyetemlegesen, főleg amikor mint a királyi tanács tagjairól emlékeztek meg róluk, «a bárónak» nevezték. Mivel a királyi tanácsban való részvétel sem volt még meghatározott családok privilégiuma, minden nemes, ha nagy uradalmakat tudott szerezni, tekintet nélkül származására, főúrrá lett. A még

kiforratlan viszonyokra jellemző az 1459-i törvénynek egyik cikke, amely bizonyos felsorolás kapcsán a bárókon és birtokos nemeseken kívül még olyanokról is tud, akik «valami módon a bárság állapotát vagy a többi nemesen felül más tisztes státust» nyertek el s rajtuk, mert úgy tekinti őket, hogy valósággal is a bárókat megillető előjogokat élvezik, kétségtelenül a nagybirtokosokat érti.[177] Ilyen körülírásra semmiesetre sem lett volna szükség, ha már megvannak a mágnás címek, a kiemelkedő családokat megillető, apáról-fiúra szálló titulusok, amelyek viselőiket egyszersmindenkorra elkülönítik a többi nemestől. Hasonlóképen elmosódó a határvonal a köznemesség alsó rétege és azok közt, akik, bár szabadok, nemeseknek még sem nevezhetők.[178]

Ugyanilyen jellegűnek bizonyul azonban a társadalom akkor is, ha a polgárság szemszögéből vetünk rá egy pillantást. A száz meg száz mezőváros lakóját éppen úgy civisnek, lakóhelyét meg civitasnak hívják, mint a legnagyobbakét, amelyekből majd a polgári rend fog kialakulni. De hogy melyek lesznek ezek a kiválasztottak, azt akkor csak egy jós mondhatta volna meg. Mert ha döntőnek tekintjük a tárnokszéki bíráskodásnak mint a polgári rendi öntudatot erősítő, sőt kiváltó tényezőnek a szerepét, akkor is azt találjuk, hogy Korpona vagy Trencsén, noha az előbbi kiküldöttei 1416-ban a tárnokmester, a másiké meg 1426-ban a király mellett résztvettek az ítéletek meghozatalában,[179] nem nyerték el azt a megkülönböztetett helyet, amelyre Pozsony vagy Kassa a XVI. század elejére felemelkedett. A polgárság lefelé még elvész a kiváltságos népelemek nagy tömegében, nincs oly határozott jegy, amelynek alapján fel lehetne ismerni a köztük húzódó határt. De a nemesség is, noha rendi öntudata fejlettebb, nem látja szakadéknak a vonalat, amely a polgárságtól elválasztja. Ezért nevezheti magát soproni polgárnak is a XIV. század első felében élt Meggyesi Miklós comes, aki pedig kétségtelenül nemes származású, hiszen birtokát, névadó falujának egyik részét őseitől örökölte.[180] Éppen ez a határozatlanság, bizonytalanság tette lehetővé azt a már említett jelenséget, hogy a főúr familiájába ne csak nemesek, hanem alsóbbrangú elemek is beletartozzanak. A XV. század első fele sem érezte ellenmondásnak, hogy ősi nemes családok sarjai mint familiárisok ne a király, hanem egy főúr hatalma alatt álljanak, vagy hogy egyes jobbágyok földesúri akarattól függetlenül is gazdálkodhassanak, mások meg mint familiárisok előkelő főurak környezetébe tartozzanak. Mivel a társadalmi rétegek tagjait függőleges irányban futó szálak fűzték egymáshoz, valamennyit pedig a királyhoz : természetesnek tűnt fel a kor előtt, hogy az ugyanazon lánc szemeit jelentő emberek szorosabbnak érezzék összetartozásukat, mint azok, akiknek a gazdasági és jogi helyzete egyforma volt ugyan, de különböző hűbérurak köré csoportosultak.

A köznemesség ezeken az állapotokon nem változtathatott a maga erejéből. Figyelembe kell ugyanis vennünk, hogy az egész társadalmi berendezkedés, a familiaritás, mely megállapodott rendjével a stabilitást képviselte, egyáltalán nem érintette hátrányosan az egyes köznemesek érdekeit. Sőt

azzal, hogy minden társadalmi megkötöttséget, merevséget feloldott a hűségre, személyes kapcsolatokra alapított familiában, egyenesen könnyűvé tette a felemelkedés útját a tehetségesek számára. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a hűbéri fejlődés végső foka, ha t. i. Magyarország territoriális fejedelemségekre bomlott volna fel, szintén nem jelentett volna a köznemesség számára lehanyatlást. Sőt, legalább címekben, külsőségekben emelkedést, mivel az új kis országok, fejedelmi udvarok nagyobb tömeg nemest bocsátottak volna be a stilizált élet határai közé, mint amennyire a budai várban tartózkodó királynak szüksége volt. Társadalmi igények tehát éppen úgy nem ösztönözhettek a főurak elleni fellépésre, mint az elvesztett kiváltságok miatti elkeseredés sem. A köznemesség a XV. században nem hanyatló, egyre több privilégiumáról lemondani kényszerülő társadalmi réteg. Inkább úgy tűnik fel, mint erősödő, súlyban, jelentőségben növekedő rend, amelyben már hatalmi igények ébredeznek. 1458-ban kifejezett kívánsága, hogy évente tarttassék országgyűlés, arra utal, hogy maga is felismerte, mily jó alkalmat jelentenek számára a tanácskozások. Nemcsak kiváltságainak elismertetésére, hanem arra is, hogy az ország legkülönbözőbb tájairól összegyűlő képviselői egymással megismerkedjenek, nézeteiket előadhassák, véleményeiket kicserélhessék és — talán — erejük tudatára ébredjenek. Lehet, hogy közös akciók körvonalai is felmerültek előttük, de csak szerfelett homályosan. Az eredményekből következtetve a tervezgetésekre, ezeknek — az adott, sőt örökölt hatalmi viszonyok között — igen szerényeknek kellett lenniök.

Annál fontosabb, a későbbi fejleményeket elhatározóan, sőt döntően befolyásoló tényező lett a felismerés, hogy a nemességnek a király mellett van a helye, ha a hatalomért folyik a versengés. Bármennyire magától értődött, hogy a köznemesség gondosan őrizze a királyhoz fűző kapcsolatait, akkor, amidőn ezek jóformán már csak az igazságszolgáltató szerveken keresztül érvényesültek, kétségtelenül politikai belátásra vallott az állásfoglalás. Az lett volna ugyanis a kényelmesebb, ha a nemesség a familiaritás révén reá háruló előnyöket többre becsüli, mint közvetlenül az uralkodó alá tartozását. Igaz, vezérei a jómódú birtokos elemből kerültek ki, amely nem volt főurak familiárisa, azonban, éppen a viszony könnyen oldódó és kötődő jellegénél fogva, ez sem képzelhető el úgy, hogy a familiaritástól idegenkedett, vagy azzal nem ismerkedett meg. A könnyen elérhető előnyökről való lemondásból, a királyhoz húzásból, a törekvésből, fenntartani vele a kapcsolatot, úgy hisszük, szabad bizonyos határozott magatartásra következtetnünk. Mintha valami beidegzett, nemzedékről nemzedékre öröklődő hagyomány hatott volna. Több, mint büszkeség, melyet az öröm nyujt a nemesnek, hogy felkent királyok közvetlen alattvalója lehet. Az a meggyőződés is hozzájárulhatott, hogy az ország sorsáról, fennmaradásáról vagy pusztulásáról van szó s a belátás, hogy csak a teljes erejét kifejtő, egységes állam képes szembeszállani és dacolni az ellenfelekkel, köztük a leghatalmasabbal, a törökkel. Ily helyes politikai

érzék birtokában a köznemesség, minden gyengesége ellenére értékes és természetes szövetségesnek látszhatott.

Egymásra utaltságukat Mátyás már uralkodása első percében felismerte. A főurak különben rajta voltak, hogy reáeszméltessék. Nemcsak apja régi vetélytársai, akik ellenkirályok után sóvárogtak, hanem párthivei is, akiknek trónját köszönhette. Mivel választott király volt, hatalmát nem fogta körül a sérthetetlenségnek az örökölt s így legitim elvet jelképező glóriája. Ő valóban csak elsőnek látszott a hasonlók közt, akivel szemben kevésbbé feszélyez az illendőség s mértéktartás. Ha számbavesszük, mily felségjogokról volt kénytelen uralma elején lemondani egyes főurak javára s mily engedményeket kellett tennie, utat nyitva a nagybirtokra kedvező fejlődés sodrának, megérthetjük, hogy elháríthatatlan követelések ostromolták. A legjellemzőbb, hogy ő is kénytelen adományozni azt a méltóságot, amelyet családja kapott meg legelőször Magyarországon : az örökös grófságot.

Egyháziak már korábban elnyerték egy-egy megye örökös főispánságát — — a prímás Esztergom megyéét, a veszprémi püspök Zsigmondtól, a győri pedig V. Lászlótól névadó megyéjükét — azonban az ő méltóságuk még nem veszélyeztette a királyi hatalmat, mivel az nem öröklődött nemzedékről-nemzedékre s mert főkegyúri jogánál fogva az uralkodó állapította meg, ki kerüljön az egyházmegye élére. Annál több veszéllyel fenyegetett a főispánságnak családi birtokká válása, amire Mátyás először az 1460-as évek kezdetén adott alkalmat, Zápolyai Imrének juttatva Szepes megyét, hogy azután 1470-ben Ernuszth János kincstartót Turóc, a következő évben pedig Bánffy Miklóst Arad örökös főispánságával jutalmazza meg.[181] Aggályosnak azért mondható lépése, mivel így nemcsak a főispán, hanem az egész megye is kikerült, a királyi személyes jelenlét bíróságán kívül, valamennyi igazságszolgáltató fórum hatásköre alól s mert a királynak többé nem volt alkalma, hogy maga jelölje ki a megye közigazgatásának az irányítóját, sőt bele kellett törődnie, hogy hűbéri jellegű eskü kösse hozzá a főispánt. A tisztség öröklődése, magántulajdonná alakulása jellemzően jutott kifejeződésre a Zápolyaiak eljárásában, akik szepesi grófoknak írták magukat,[182] azaz családi birtokuknak tekintették jogkörüket, akár mint a köznemesek azt a falut, amelyről nevüket vették. Ha a hűbériség, legalább is ezen a ponton, magasabbra emelkedett a XV. század második felében, mint korábban, az, ismételjük, a fejlődés sodrának erősségét bizonyítja.

Ugyancsak a főurak kedvéért kellett Mátyásnak 1462-ben elejtenie négy év előtti igazságszolgáltatási reformját. Akkor, mindjárt trónralépte után, a királyi különös jelenlét bíróságát állandó törvényszékké alakította át, hogy a hatalmaskodási ügyek haladéktalanul elintéztessenek, a felek megjelenését pedig az idézéstől számított 32. napra rendelte el. Nem egyszerűen csak az eljárás gyorsítása volt célja, noha ez is jelentős, mivel előzőleg az említett bíróság, mint a királyi kúria többi törvényszéke is, kiadós szünetek után,

évente csak négyszer ítélkezett s így időbe került, amíg a kárt szenvedett fél hozzájuthatott igazához. Fontosabb, hogy az állandó törvényszék tényleges elnöke nem a főkancellár maradt, az országnagyok egyike, hanem egykori helyettese, a már szakembernek tekinthető Sary Péter lépett örökébe. Ez pedig, Hunyadi János egykori kormányzói kancellárja és székesfehérvári őrkanonok, éppen úgy köznemesi családból származott, mint bírótársai, a hat assessor, akiknek fizetéséről, hogy állandóan Budán tartózkodhassanak, a király gondoskodott. A bíróság széles jogkörhöz jutott, mert az 1454 óta elkövetett hatalmaskodások mind eléje kerültek, de tekintélyhez is, hiszen elnökét következetesen a nagybírák közt sorolták fel.[183] Köznemesi jellege és szembetűnő függése a királytól elég ok volt, hogy a főurak elégedetlenek legyenek vele. Semmi kedvük sem volt oly törvényszék elé állani, amelynek tagjait az uralkodó nevezi ki. Felhasználva tehát az alkalmat, hogy a Frigyes-párti előkelők Mátyás hűségére amnesztia feltételével tértek vissza, együttes erővel kikényszerítették az 1458-i reform feladását. A hatalmaskodási pereket tehát az 1462-i decretum a királyi személyes jelenlét törvényszéke elé utalta, megindítva az átalakulást, amelynek eredményéül a perszonálisi törvényszék a legfontosabb igazságszolgáltató fórum lett, a királyi különös jelenlét bírósága pedig rövidesen megszűnt. A személyes jelenlét bíróságához a főuraknak azért volt nagyobb bizalmuk, mivel ennek elnöke, a perszonális, főúri bírótársakkal ítélkezett s így attól több megértést várhattak, mint a másiktól, amelyen királyi ülnökök foglaltak helyet. Amidőn tehát Mátyás a decretumban a főurak megnyugtatására elrendelte, hogy a perszonális ítéletének meghozatalában vegyenek részt azok a bárók és főpapok, akik a királyi udvarban tartózkodnak, bár magyarázóan hozzátette, hogy «szilárdabb az az ítélet, amelyet többek véleménye támogat»,[184] valójában a főurak követelése előtt hajolt meg.[185]

De mindez csak pillanatnyi kényszerű engedmény. Ami első perctől kezdve irányította gondolkozását, befolyásolta terveit, az a vágy volt, függetleníteni magát a főuraktól s a köznemességet fokozatosan úgy megerősíteni, hogy támaszkodni lehessen reá. Ha azt mondjuk, hogy az első pillanattól, az egyáltalán nem túlzás, mert — említett igazságszolgáltatási reformján kívül — 1458 végén, a szegedi országgyűlésen is bizonyságot tett szándékairól. Az állam legfontosabb problémája, a honvédelem ügye forgott itt szóban. Elsősorban a telekkatonaság kérdését kellett szabályozni, mivel a Zsigmondtól inaugurált rendszer, amely száz jobbágytelek után három könnyű lovas kiállítására kötelezte a birtokosokat, ekkor már több igen lényeges pontban eltért kezdeti formájától. Mert amíg az eredeti elgondolás szerint a telkek arányában felfegyverzett jobbágyoknak megyénként szervezett csapatok tagjaivá kellett volna lenniök, addig a főurak 1454-ben, érdekeikre kedvezően, teljesen átalakították a telekkatonaságot. Kimondották ugyanis, hogy a több megyében is birtokos nemes összegyüjtheti harcos jobbágyait s őket urának bandériumába vezetheti.[186] Vagyis ezentúl nemcsak a birtoktalan köznemesi familiári-

sok harcoltak a főúri bandériumokban, — ezt Zsigmond is engedélyezte [187] — hanem a nagybirtokostól a familiaritás segítségével függő viszonyba került nemesek, sőt ezek jobbágyai is. Mivel pedig joggal tételezzük fel, hogy a nagybirtokos, ha ily távoli elemeket beilleszthetett csapataiba, még inkább parancsolt a saját uradalmaiból kikerült fegyveres jobbágyoknak, túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a telekkatonaság túlnyomórésze a főurak irányítása alá került s az nem a király, hanem az ő hatalmukat növelte. Amidőn tehát a szegedi országgyűlésen Mátyás a visszaéléseket megszűntette, az előkelők hatalmát szorította vissza. Rendelkezései a következők : A birtokos nemes, ha familiáris, nem viheti magával jobbágyait, hanem azokat a megyei csapatoknak kell átadnia, hasonlóképen a főurak sem oszthatják be bandériumaikba a különböző uradalmaikból származó telekkatonákat, hanem ezek is, éppen

Tavaszi vetés és szőllőtaposás. Miniaturák a XV. század végén festett Kalendáriumból (Orsz. Széchényi Könyvtár).

úgy, mint a nemesi birtok után kiállított lovasok, a megyei seregbe kerülnek. Egyedül a főpapok szervezhetik csapatjaikat bandériumokba, ellenben az országnagyok, bárók már nem, noha méltóságukat a királytól kapták s így legmegbízhatóbb emberei.

A telekkatonaságot tehát kivonta Mátyás a nagybirtokosok kezéből. Ugyanekkor azonban, igen jellemzően felfogására, hogy a központi hatalmat kell erősíteni, nem adta át a köznemességnek. Nem engedte tehát meg, hogy a megyék válasszák meg a csapatok vezetőit, holott 1454-ben megtehették azt. A parancsnokok kinevezésének jogát magának tartotta fenn s választása első sorban a főispánra esett, vagy olyanra, akit alkalmasnak talált.[188] Ugyancsak ő szemelte ki azokat a nemeseket is, akiknek feladata a telkek összeírása, vagyis a katonakontingens kivetésének előkészítése volt, holott 1454-ben ez a munka a nemesség hatáskörébe tartozott. A szerep, amelyet Mátyás ekkor a köznemességnek juttatott, még csekély,[189] s inkább csak a negativumból, a

főurak hatalmának korlátozásából kellett az előnyöknek kisarjadniok. Olyformán, hogy a király a köznemesek s nem a főurak közül fogja kiválasztani alvezéreit, amint az Nagy Simon, Magyar Balázs esetében meg is történt, s ugyancsak reájuk fog támaszkodni, ha a nagybirtokosok az ellentáborban sorakoznak.

Arra vonatkozólag, hogy az államügyek intézésébe a köznemességet tudatosan és tervszerűen vonta be Mátyás, mint korai s igen jellemző mozzanatra az 1462-i gráci béketárgyalások kísérő körülményeire hivatkozhatunk. A szentkorona visszaadásáról, a váltságdíj nagyságáról, a Habsburgok trónigényeiről, magyar királyi címéről és örökösödési jogáról volt ekkor szó s oly fontosnak látszottak a megállapodások, hogy III. Frigyes Mátyás szavánál erősebb biztosítékot kívánt. Kikötötte tehát, hogy a békét az általa kijelölendő előkelőbb és hatalmasabb magyar főurak, bárók és prelátusok is fogadják el s pecsétjeikkel ellátott oklevélben erősítsék meg.[190] Így került sor a főpapok és főurak váci tanácskozására, amelynek résztvevőit Vitéz János és a pápai követ támogatásával Mátyás rá is vette a szerződés elfogadására. Nem országgyűlés, hanem csak ők, az előkelők intéztek azután leveleket a császárhoz, biztosítva őt a kötelezettségek elvállalásáról s megigérve, hogy a feltételeket megtartják, bármily súlyosak is azok.[191] Ezzel az ügy elintézettnek látszott, hiszen Frigyes nem kívánt több garanciát, az előkelők hozzájárulása pedig az ország beleegyezését jelentette.

Mátyás azonban ezzel nem érte be. Nem tartotta elegendőnek, hogy a királyi tanáccsal határozzon oly ügyekben, amelyek, mint a szentkorona sorsa és a belső zavarok, így az ugyancsak megbeszélésre került Giskra-kérdés elintézése, — saját szavai szerint — valamennyi ember szabadságát és az egész országot (statum totius regni) illetik. Abból az elvből indulva ki, hogy azt, ami a közjóra tartozik, oly tanácskozáson kell megtárgyalni és eldönteni, amelyen mindenki részt vesz, az egész nemességet Budára országgyűlésre hívta. Számolva azonban a teherrel, amelyet a nemességre a fejenként való megjelenés hárítana, kijelentette, hogy az eljövetelre senki sem kötelezhető, s csak mint óhajt fejezte ki, hogy a nemesek minél nagyobb számban gyűljenek majd össze. A diéta megerősítette a Vácon elfogadott megállapodásokat, majd Mátyás felszólítására portánként egy forintos adót szavazott meg a váltságösszeg előteremtésére ; egyszersmind azonban, teljesen a külföldi fejlődés analógiájára, Mátyásnak királyi szavára és keresztény hitére meg kellett fogadnia, hogy a rendek áldozatkészségét csak ebben az egyetlenegy esetben veszi igénybe s többé nem kényszeríti őket hasonló adó megajánlására. A köznemesség megnyugtatására 27 főpap és főúr külön, pecsétjeikkel megerősített oklevélben kezességet is vállalt a király igéretéért, hangsúlyozva, hogy ők sem fognak neki engedelmeskedni, ha máskor hasonló kontribuciót kívánna. Bármennyire is a rendkívüli adó megállapítása volt az országgyűlés összehívásának legfőbb oka, korántsem ez volt az egyedüli. A köznemesség képviselői ugyanis itt nemcsak adót szavaztak meg, hanem tanács-

koztak is az ország legfontosabb ügyei felől, még pedig döntőleg, mivel Mátyás azzal a felszólítással terjesztette eléjük a gráci tárgyalások pontjait, hogy nyilatkozzanak, el akarják-e fogadni azokat, vagy sem.[192]

Új és szokatlan intézkedés volt, hogy a király a nemességet bevonva a tárgyalásokba, önkényes elhatározását akadályozó tényezőt formáljon ki belőle s annál feltűnőbb, mert Frigyes sem kívánta. Mátyást eljárására nem a magyar mult tanulságai, hagyományai ösztönözték, mivel hasonló kérdésekben elődei beérték a királyi tanács hozzájárulásával. A köznemesség belső súlya, tekintélye sem növekedett meg annyira, hogy mellőzése katasztrófát idézhetett volna fel. A magyarázatot máshol kell keresnünk. Az pontosan megállapítható, hogy kinek a tanácsából merített ösztönzést elhatározásához. Albert osztrák főherceghez intézett levelében maga mondja, hogy kancellárja, Vitéz János figyelmeztette őt arra, hogy nem dönthet egyedül a gráci pontok felől, mivel azok nem az ő személyét, hanem az egész országot egyetemlegesen érintik (totius regni universitatem), tehát azokra válaszolni, megerősíteni vagy elvetni őket nem az ő feladata.[193]

Az «alkotmányos», a rendi kormányzás eszméjével, amely felé a tanács mutatott, Vitéz az egyház belső küzdelmei közt ismerkedhetett meg. Ezeket a «zsinati mozgalmakat» a XIV. század vége felé az egyes nemzetek főpapsága és az egyetemek magisztereinek, a tudománnyal hivatásszerűen foglalkozóknak a szellemi arisztokráciája kezdeményezte, hogy visszaszorítsa, korlátozza a pápai abszolutizmust. A püspökök és érsekek mélyen fájlalták, hogy a központi szervezetű pápaság az egyház kormányzásában nem enged számukra teret, mert az ügyek intézését a kúriában összpontosítja s az is bántotta őket, hogy bármelyik nagy javadalmat szó nélkül kell átengedniök ismeretlen klerikusoknak, esetleg szerzeteseknek, csak azért, hogy a pápa megjutalmazhassa a neki tett szolgálatokat. De nem feledkezhettek meg arról sem, hogy számukra anyagi szempontból rendkívül hátrányos, ha a pápaság önkényesen állapítja meg a beneficiumok elnyerésének feltételeit, tetszése szerinti összegek lefizetése ellenében adva csak át az egyházmegyét az új javadalmasnak. A magas klérus azt az időt óhajtotta visszahozni, amidőn az egyházi méltóságokat a káptalanok választással töltötték be, hogy ismét függetlenné válva, ne kelljen a pápai politika eszközévé lennie ; továbbá szerette volna biztosítani, hogy az egyházi adó az ő hozzájárulásával állapíttassék meg, a bíbornoki kollégium pedig nagyobb szerepet nyerjen a pápa mellett, mintha csak alkotmányos monarchiában élnének. A szellemi arisztokrácia, az egyetemek által kitermelt értelmiségi réteg, amely sokkal népesebb volt, semhogy minden tagja megélhetést találhatott volna az egyházi bürokráciában, már tömegével is egyre nagyobb súllyal nehezedett a fennálló rendszerre. De ezenfelül élénk érvényesülési vágy fűtötte, meg lévén győződve, hogy közreműködése, bevonása az egyházi kormányzásba, ennek szintén javára válnék.

Mindkettő — főpapság és szellemi arisztokrácia — egyaránt az egyházi parlament képét látta maga előtt. Az ott óhajtotta adómegszavazási jogával

a kúria hatalmát korlátozni, emez a tanácskozások folyamán tudását, szónoki ügyességét megcsillogtatni. Céljukat ugyan nem érték el, mert a veszély végső pillanatában a pápaság megegyezett a világi államokkal s így elvonta belső ellenzékének hatalmas támogatóit, az évtizedekig tartó vitatkozások, az ismételten összeülő zsinatok azonban, amelyek a kor legkitűnőbbjeit foglalkoztatták, a szélesebb rétegek érdeklődését is ráirányították az uralmi formákra és hatalmi szervezetekre. Különböző elméletek bukkantak fel, hogy sokszor szenvedélyes hangú viták központjába kerüljenek, miközben a legellentétesebb szempontból bírálgatták azokat. A zsinati párt «alkotmányos» törekvései tagadhatatlan népszerűségnek örvendtek, — bizonyára jellemző, hogy a fiatal Aeneas Sylvius és Nicolaus Cusanus is a magiszterek pártjához tartozott — s lényegükben a rendiség gondolatát terjesztették. Természetesen csak az egyházi viszonyokra alkalmazva a hatalom megosztásának, gyakorlásának s az ellenőrzésnek a teóriáját, a rendiség elvei azonban így is annyira kikristályosodtak, hogy valósággal feleslegessé lettek később a viták, amidőn arra került a sor, hogy ugyanezek a principiumok a világi társadalom és állam életében érvényesüljenek.[194]

Bár az egyházi kezdeményezés Európaszerte példát mutatott, nálunk a XV. század elején még nem váltott ki észrevehető átalakulást. Hiányzott ugyanis az alapfeltétel, oly társadalmi réteg, amelynek célkitűzései és törekvései lényegükben megegyeznek az egyházi középrendével. Az idő erre a XV. század közepén jött meg, amidőn a köznemességben rejlő energiákat az élesszemű megfigyelő már felismerhette, felhasználásukat pedig a főurak hatalmának ellensúlyozása kívánatossá tehette. Ekkor már kinyujtotta feléje segítő kezét Vitéz János, maga is köznemesi család sarja, Mátyás döntése pedig utat nyitott a XIV. századi rendi teóriáknak, hogy a magyarság életébe behatolva segítsenek átalakítani az állam szervezetét.

Ilyen kezdeményezés nyomán az országgyűlések gyorsan megteremtették az állandó és egyre szorosabb kapcsolatot az uralkodó és a nemesi társadalom között. Mátyás az 1470-es években eléjük terjesztette reformterveit — főleg igazságszolgáltatási problémákkal, a bíróságok hatáskörének, szervezetének megállapításával foglalkoztatta őket — adót pedig megkérdezésükkel vetett ki. A diéta így az ország központja, a politikai nemzet akaratának képviselője és megszólaltatója lett. Eleinte úgy látszott, hogy Mátyás be is éri azzal, hogy a köznemesség csak mint politikai tényező jusson jelentőségre s nem kíván tőle mást, mint támogatást a főurakkal szemben. Nem érintette ugyanis a megye szervezetét, a nemességnek pedig csak előkelő, vagyonos rétegét akarta szabadságában megőrízni, hogy mint viszonylag csekély számú, de anyagilag független elemre, támaszkodhassék rá az országgyűléseken

Szándékáról félre nem érthető módon tett tanúságot 1467-ben, nagyszabású pénzügyi reformjainak kidolgozásakor, amidőn a lucrum camerae helyébe új adót állított, a tributum fisci regalis-t, még pedig, mivel ennek nagysága ugyanakkora volt, mint a régié, nyilvánvalóan csak azért, hogy a

privilégiumok visszavonása nélkül is megszüntethesse azokat a kiváltságokat, amelyekkel elődei éppen a legnagyobb birtokosok jobbágyait mentesítették az adótól. Nem elégedett meg azonban azzal, hogy adófizetésre csak azokat kötelezze, akiket mindenki jobbágyoknak tekintett, hanem a köztük és a nemesség közti széles rétegeket is le akarta szorítani. Hangsúlyozta tehát, hogy egyedül az igazi nemesek számíthatnak mentességre. Ők még akkor is, ha valamely egyház szolgálatában állanak — azonban nem mint praedialisták — vagy ha idegen joghatóság alatt élnek, vagyis familiárisok. Ellenben mindenki más adó alá esik, a várjobbágyok éppen úgy, mint az egyházi nemesek, vagy a városi polgárok, jászok, kunok, ruténok. Még a török elől menekült nemesek is, ha egy úrnál nem mint familiárisok tartózkodnak, hanem jobbágytelket fogadtak el s azon élnek.[195] Elhatározását következetesen érvényesíteni akarta, mint arról a zágrábi püspökség egyházi nemeseinek ügye és az erdélyi felkelés tanúskodik. A zágrábi praedialisták adómentességük fenntartását kérték, arra hivatkozva, hogy kiváltságleveleik értelmében az országos nemesek minden jogát élvezik. Mátyás ekkor megkérdezte a tartományi gyűlést, hogy a báni törvényszéken van-e tanúságtételüknek olyan bizonyító ereje, mint az országos nemesekének, s csak akkor biztosította mentességüket, amikor a válasz igenlőleg hangzott. Erdélyben pedig a köznemesek mozgalma olyan fenyegető lett — a szászok és székelyek is csatlakoztak hozzájuk — hogy a személyesen lent termő király kegyetlen szigorúsággal volt kénytelen fellépni.[196]

Az 1467-i intézkedés, amely a privilegizált népelemeken kívül olyanokat is a jobbágyságba sorozott, akiket a közvélemény nemeseknek tekintett, csupán látszólag ellenkezik az 1462-i elhatározással, amely a köznemességet bevonta az ország sorsának irányítói közé. Tekintetbe kell ugyanis vennünk, hogy az országgyűléseken csak a valóságos nemesek vettek részt, ellenben nem jelentek meg rajtuk sem Szlavónia, sem Erdély nemesei. Amidőn tehát Mátyás az utóbbiakat, meg a jobbágysághoz közelebb álló társadalmi csoportokat, legalább az állam szemszögéből tekintve, jobbággyá próbálta tenni, akkor mintegy kiemelte s egyszersmind éles határvonalakkal elkülönítette a a köznemességet tömegszerű, járulékos elemeitől, hogy így helyzete valóban megkülönböztetett legyen. Csekélyszámú, de erős köznemesség, amely anyagi viszonyainál fogva képes kiváltságaihoz illően élni s alkalmas segítőtársa az uralkodónak az országgyűléseken, vagyis egy valódi középső réteg kialakítása volt Mátyás programmja.

A sok akadály, az ellenállás azonban, amelyre bukkant, eredeti terve elejtésére kényszerítette. A jómódú köznemesség, amelynek javát szolgálták volna a változások — az ő helyzete lett volna ugyanis díszesebb, ha a büszke nemesi kiváltságok csak őt ékesítik s nem maradnak a gazdaságilag gyengék és sokak birtokában — nem hagyta cserben szegény társait. Közel érezte őket magához s ezért a későbbi években, amikor a rendkívüli adók megszavazására került a sor, a helyett, hogy martalékul odadobta volna őket a királynak,

feltételül adómentességüket kötötte ki, így biztosítván számukra a nemességhez tartozást.[197] Egyébként Mátyás kétségtelenül túl lőtt a célon reformjának szigorúságával. A szlavon várjobbágyok és az erdélyi köznemesek tömegeit nyilvánvalóan azért vélte leszoríthatóknak, mert legfőbb bírájuk a bán, illetőleg a vajda volt, s így olyan színben tűnhettek fel, mint akiknek nemessége nem egyenértékű azokéval, akik az anyaországban közvetlenül a király alatt állottak. Mivel azonban minden más vonatkozásban teljes volt a megegyezés, s mert az anyaországban is találhatók viszonylag későbbi eredetű nemesi csoportok, mint a liptói és turóci jobbágyfiúk vagy a szepesi lándzsások, a különbségtevés már nem lett volna igazságos.

Szövőműhely a XV. században. Metszet Rodericus Zamorensis «Spiegel des menschlichen Lebens» c. művéből (Orsz. Széchényi Könyvtár).

Mátyás, kétségtelenül helyes politikai érzékkel, nem erőltette tovább tervét. Hagyta, hogy a köznemesség ne csak a jómódú, birtokos elemet jelentse. De hogy a középső réteget pártoló, annak jelentőségét hangsúlyozó törekvése nem pillanatnyi meggondolásból fakadt, nem is tőle független körülmények esetleges következménye volt, arról a székely társadalomnak, ennek a mikrokosmosnak az alakulása is tanúskodik. A székelység a XV. század elejéig egyetemlegesen birtokában volt régi kiváltságainak s megőrizte ősi társadalmi rendjét. A jobbágyi függő viszony, megkötöttség tehát ismeretlen volt körében ; mindenki szabadon költözhetett, a katonai szolgálat fejében adómentességet élvezett, a nemzetségi összetartás pedig oly erősen érvényesült, hogy a családi birtok még hűtlenség vagy kihalás esetén sem szállt a kincstárra,

hanem a rokonok kezébe jutott. Mátyás idejében a vagyoni különbségek már észrevehető változásokat eredményeztek. A tehetősebbek lovon, a kevésbbé jómódúak gyalogosan katonáskodtak, a tisztségeket viselő családok, az előkelők pedig a szegényeket szolgálatukba fogadták s pénz- és terményadók fejében földet adtak nekik, így készítve elő jobbággyá válásukat. A kialakuló három csoport egyikének sem volt azonban ekkor még neve. Ez 1473-ban rögzítődött meg. Az udvarhelyi és marosszéki lovas és gyalogos székelyek ebben az évben panaszt emeltek a király előtt, hogy a főemberek adókat követelnek tőlük. Mátyás pártjukat fogta s az erdélyi vajdával, aki egyszersmind székely ispán volt, jószágvesztés terhe alatt eltilttatta a székely előkelőket a zsarolástól.

Kovácsműhely a XV. században. Metszet Rodericus Zamorensis «Spiegel des menschlichen Lebens» c. művéből (Orsz. Széchényi Könyvtár).

Ugyanakkor megragadta az alkalmat, hogy a székely társadalmi rétegeket mint rendeket szabályozza, meghatározza. A vajdával tehát összeiratta a székelyeket, még pedig külön lajstromba a lovasokat — ezeket megkülönböztetésül lófőknek (primipilus) neveztette —, ismét külön a gyalogosokat, megállapította, hogyan lehet átlépni az egyik rendből a másikba s végül megtiltotta, hogy az előkelők, a primorok az összeírásokat megváltoztathassák.[198] A székelység a lustrumba foglalással két nagy csoportra, lófőkre és gyalogosokra oszlott s rajtuk kívül állott a kevésszámú előkelő. Ez a rendi elkülönülés, amely tehát évszámhoz köthető, kifejezetten a főemberek ellen irányult, hiszen az ő követeléseikkel szemben biztosított védelmet, ugyanakkor azonban inkább a lófők, mint a közszékelyek javára szolgált. Úgyannyira, hogy az

utóbbiak, miután nemességüket is kétségbe vonták, a XVI. század közepén jobbágyokká lettek. Ezekre a későbbi fejleményekre gondolva, túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az 1473-i reformmal Mátyás a középső réteg, a lófők érdekeit biztosította. Őket különítette el a szegényektől s ugyancsak őket védte meg a leghatalmasabbakkal szemben. A siker igazolta elhatározását: a székely társadalom gerincét valóban a lófők jelentették.

De ha engedett is Mátyás a köznemesség óhajának s tömegszerűbb társadalmi rétegnek hagyta meg, mint ahogyan helyesnek találta, korántsem adta fel eredeti tervét. Éppen csak belátta, hogy a munkát legalul kell kezdenie, s a nemességet előbb otthon, szűkebb hazájában kell úrrá tennie. Az időt erre 1486-ban, hatalma tetőpontján állva, látta elérkezettnek. Ekkor a köznemességet intézményesen túlsúlyra juttatta a megyében a nagybirtokosok ellenében. Teljesen tudatában volt, hogy reformjai új korszakot nyitnak meg. Ezért hagyta meg törvénykönyve bevezetésében: intézkedései örök időkre szólnak, azoknak egyetlen pontját sem utódai, sem az ország soha meg nem változtathatják, nem módosíthatják, még új királyok választása és koronázása alkalmával sem.[199]

A reformok értelmében lényegesen átalakult a megye vezetősége. Eddig a főispán az ország túlsó feléből is elhozhatta bármelyik familiárisát alispánnak s ez sokszor nem is volt nemes,[200] most ellenben a törvény kimondotta, hogy a főispán csak a megyebeli nemesek, még pedig a tehetősebbek, előkelőbbek közül választhatja ki megbízottját, akinek aztán az esküt a vármegye közgyűlésén kell letennie.[201] Mivel a jómódú köznemes, akinek egész rokonsága a megyében élt, az alispánság elnyerése után kevésbbé volt kiszolgáltatva a főispánnak, mint gyökértelen elődje s mivel esküje is kötötte a megyéhez, az alispáni tisztség félig már ki is bontakozott korábbi tisztán magánjogi, azaz hűbéri kapcsolatából. Bár a fejlődés csak a XVI. század első felében jutott el odáig, hogy az alispán függetlenült a főispántól s a megyei nemesség választásából nyerte el hatalmát, az autonómia kiépülése felé a törvény szavain túlmenően már Mátyás idejében megtörtént az első lépés, mint arról Nagylucsei Balázs esete tanúskodik. Ez 1488-ban szeretett volna megszabadulni a barsmegyei alispánságtól, óhaja azonban csak akkor teljesült, amikor testvére, Orbán, az egri püspök és kincstartó, aki egyszersmind a főispán is volt, nagynehezen kieszközölte a király beleegyezését, hogy a megye mást ültethessen helyébe. Csak most hívhatta össze a választás megejtésére a megye nemességét, hogy azután hatalmát átadja utódjának; annak, akiben az egybegyűltek bizalma összpontosult.[202] Az alispánságot ezek szerint többé valóban nem a főispán töltötte be. Amíg korábban tetszése szerint adhatta bárkinek a tisztséget s akkor vehette el tőle, amikor kedve támadt, most már királyi engedély szükséges a változáshoz, másrészt a nemesség egyedül határoz, ki legyen vezetője.

Az alispánsággal egyidejűleg alakította át Mátyás megyei és nemesi jellegűvé a «királyi emberek» megbizatását. Ezek a «homo regius»-ok, akik

egy-egy hiteleshely — káptalan vagy konvent — megbízottjának a jelenlétében eszközölték a tanúkihallgatásokat, vizsgálatokat, birtokba iktatásokat és foganatosították az idézéseket a királyi bíróságok elé, a megyebeli nemesek közül kerültek ki s mint nevükből következtethető, megbizatásukat az uralkodótól nyerték; valószínűleg a főispánok állították össze időről időre s küldték fel a királyi kúriába jegyzéküket, hogy az oklevelek, parancsok kibocsátásánál a kancellária munkáját megkönnyítsék.[203] Mátyás most, meg változtatva a régi rendet, a királyi emberek kiszemelését a megye nemességére bízta. Tehát ez választott 8—10—12, esetleg több vagy kevesebb előkelőbb nemest, hogy a hiteleshely kiküldöttjével egyetértésben járjanak el. Mint a nemesség képviselőinek, ezentúl «választott és esküdt nemes» volt a nevük s megbizatásuk elől, amely egy évre szólt, kitérniük nem lehetett, mivel a választást elfogadni vonakodót nagy bírság sujtotta.[204]

Az új szervezetű, hangsúlyozottan köznemesi jellegű megyének a jogköre kibővült, hatalma megsokszorozódott. Eddig a megyei bíróság csak kisebb ügyekben intézkedhetett, mert az igazán jelentősek, mint a birtokfoglalók, hatalmaskodók, gyujtogatók és egyéb gonosztévők üldözése s elítélése felől az úgynevezett proclamata congregatio határozott, az a rendkívüli törvényszék, amelyet időnként a nádor tartott és irányított, amikor a királyi kúriából felkereste a megyéket. Mátyás azzal, hogy a nádori köztörvényszéket «örök időkre szólólag» eltörölte, hatáskörét pedig a megyére ruházta, oly hatalom gyakorlására jogosította a vármegyét, amilyennel korábban csak az ország főbírájától támogatva rendelkezett. Ugyanekkor ellenőrzése alá kerültek a nagy uradalmak is, amelyeknek birtokosai eddig azt a kiváltságot élvezték, hogy csak a király vonhatta őket felelősségre, a főispán ellenben nem. Visszavonva és megsemmisítve bírósági kiváltságaikat, Mátyás a főurakat a nemesi megye alá rendelte. Egyedül az örökös főispánok részére biztosította, hogy közvetlenül a király alá tartoznak, más mindenki fölé ellenben a megye joghatóságát terjesztette ki. Sőt, annak megakadályozására, hogy a jövőben valaki bírói mentességet eszközölhessen ki magának, eleve érvénytelennek nyilvánította az erről szóló oklevelet. A megye vezetősége tehát jogot nyert arra, hogy a gonosztevők elfogatása végett belépjen az uradalmak területére s ha a jobbágyok részéről ellenállásra talál, egész falut is mindaddig lefoglalva tartson, amíg a király fel nem oldja a zár alól, ha pedig maga a főúr védené a bűnösöket, ingatlan vagyonát azonnal és örökérvényűen elkobozza. Hasonlóképen teljes szigorral járhatott el a megye a birtokfoglalókkal szemben. Joga volt ugyanis, egyszeri felszólítás után, letartóztatni, a birtokból kidobni és kártérítésre kötelezni őket, szükség esetén igénybe venni ellenük az egész megye nemességének fegyveres erejét, s ha ez is kevésnek bizonyulna, hatalmuk megtörésére a királyi hadsereget felléptetni. A megyei hatóság tekintélyét volt hivatott emelni és biztosítani az a rendelkezés, amely a hűtlenségért járó bűntetéssel fenyegette az engedetleneket, a megye ítéletével elégedetleneket pedig, a fellebbezés elutasítása esetén, a bírságok kétszeresében marasztalta el,

végül kötelezte a legelőkelőbb egyházi és világi urakat is, hogy a megyei beligazgatás költségeinek fedezéséhez hozzájáruljanak. A nemesség országgyűlési követeinek költségeiből csak azoknak a főuraknak nem kellett részt vállalniok, akik a királytól névre szóló meghívót kaptak a diétára, másnak ellenben mindenkinek, mivel a követeket a király az ő képviselőiknek is tekintette.[205]

A szerep, amelyhez a köznemesség az országgyűlésen jutott, a megyének az ő legsajátabb intézményévé fejlődése, a rendi gondolat megerősödéséről tanuskodik. A rendiség lényegét jelentő elvek azonban oly területen is érvényesültek, amely nem volt a köznemesség sorsával exisztenciális összefüggésben, annak bizonyságául, hogy immár az egész kornak ők szabtak irányt. Az államforma rendivé válását, dualisztikus jellegét, azaz annak a felfogásnak a győzelmét, hogy a királlyal szemben az egész, rendekre tagolt társadalom egységet alkot, a leghatározottabban a nádori intézmény átalakulása szimbolizálja. A kezdeményező itt is Mátyás volt. Mivel ez a változás is hatalma csúcspontján, 1486-ban következett be, nyilvánvalóan nem kényszer hatása alatt cselekedett, nem gyengeségből bocsátott ki kezéből fontos jogokat. A fordulat jelentőségének megértéséhez számba kell vennünk, hogy a nádor királyi tisztviselő volt s éppen úgy az uralkodótól nyerte kinevezését, mint bármely más országnagy. A király tehát azt tehette nádorrá, akit akart s akkor vette el méltóságát, amikor jónak találta. Elméletben abszolút hatalma 1439-ben még mindig csak annyiban korlátozódott, hogy el kellett ismernie a királyi tanács hozzájárulási jogát. Albert decretumának erre vonatkozó pontját ugyanis, amely szerint a nádort a királynak a főpapok, bárók és nemesek tanácsából, velük egyetértésben kell kiválasztania,[206] nem lehet nagy «alkotmányos» vívmánynak felfogni és magyarázni. Mivel az uralkodó a hűbériség korában, tehát már a XIV. században sem egyedül döntött országos ügyekben, hanem a tanács hozzájárulásával adta ki rendeleteit, jutalmazta meg híveit birtokokkal, természetes volt az előkelők óhaja, hogy a legnagyobb méltóság betöltésénél is hallathassák szavukat. Az 1439-i törvény tehát nem egyéb, mint a tényleges helyzetnek a nádorságra, egy speciális esetre való alkalmazása, így nem jelenti azt sem, mintha ettőlfogva a rendek és a király együttesen választották volna a nádort. Valóban, a régi gyakorlatnak megfelelően országgyűlés nélkül fosztotta meg Mátyás 1458-ban Garai Lászlót a nádorságtól s ugyancsak országgyűlés nélkül tette utódjává Guthi Országh Mihályt.[207]

Ellenben most, 1486-ban, amidőn ismét a nádori méltóság betöltéséről kellett gondoskodnia, lemondott a kinevezés jogáról és az országgyűlésre bízta a választást. Sőt még tovább ment, amennyiben ugyanekkor részletesen szabályozva a nádori jogkört, azt úgy állapította meg, hogy a nádor a rendiség képviselője lett, kezében pedig igen nagy hatalom összpontosult. Ő ugyanis a kiskorú király gyámja s mindenkitől olyan feltétlen engedelmességet követelhet, mintha maga volna az uralkodó. Trónüresedés vagy a király kiskorúsága

esetén ő hívja össze az országgyűlést, ha pedig az egész haderőnek az ellenség ellen kell vonulnia, ő a vezér, az ország főkapitánya. Az ő kötelessége a polgárháború lecsillapítása és a pártoskodók megbüntetése, ő az ország legfőbb bírája, a király távollétében pedig helytartója. Ily óriási hatalomnak egyetlen főúrra ruházása magában még nem volt feltűnő. A változást az jelentette, hogy ez a főúr nemcsak a király bizalmasa, hanem egyszersmind az ország képviselője is. Nemcsak azért, mert országgyűlésen nyeri el méltóságát, hanem mert hivatása szerint neki kell közbenjárónak, mediatornak lennie király és ország közt, ha az uralkodó és alattvalói közt egyenetlenség törne ki, ha pedig valakinek panasza volna, hogy a fejedelem igazságtalanul bánt vele — például elvette vagyonát — a sérelmet neki kell orvoslás végett a trón elé terjesztenie.[208]

Mint a nádor a magyar rendiség képviselője, ugyanúgy lett — szintén Mátyás akaratából — a sziléziai hódított tartományok élére helyezett főkapitány azok összetartozásának és egységének kifejezője. Szilézia, amidőn magyar fennhatóság alá került, hijjával volt minden olyan intézménynek, amely állami egységét érzékeltethette volna. Számtalan apró fejedelemségből állott, amelyek egymástól függetlenek s csak a cseh korona fűzte őket össze mint hűbéreit. De a kis hercegségek belül sem egységesek, mivel a felségjogok kisebb-nagyobb mértékben mindenütt kicsúsztak az uralkodók kezéből, hogy rajtuk az ellenségesen szembenálló nagybirtok, egyházi testületek és városok osztozzanak meg. A fejedelmek, majd hozzájuk csatlakozva, rendjeik is próbáltak ugyan időnként, ha a veszély különösen fenyegető lett, szövetkezni egyes határozott feladatok elvégzésére, az uniók azonban igen gyorsan felbomlottak. Az utolsó kísérlet 1458-ban történt. Mátyás az állami tekintély szükségét fennen hangoztatva, kemény kézzel látott nemcsak a rend helyreállításához, hanem oly alkotmányos intézménynek a megformálásához is, amely alkalmas az ország egységét szimbolizálni. Rendszeresítette tehát a fejedelmek és a rendek korábbi szórványos gyűléseit. 1474 óta minden évben tartott ily Fürstentagot, néha kettőt is, hogy eléjük terjesztve a tárgyakat, amelyek felől tanácskozni vagy dönteni kellett, közös erővel alakítsák ki az állami akaratot.

Szükségesnek találta azonban azt is, hogy a rendi gyűléseken kívül állandó kormányzószerv biztosítsa az együttműködést az ország és az uralkodó közt. Ezért felállította a főkapitányságot, mint legfőbb közigazgatási orgánumot. Az 1473-i boroszlói Fürstentagon kívánta először Szilézia és Lausitz rendjeitől, hogy válasszanak egy főkapitányt, még pedig leghűbb embere, Frigyes liegnitzi herceg személyében, hogy azután ez védje meg az országot külső és belső ellenségekkel szemben. A rendek azonban, noha két gyűlést is tartottak, nem tudtak felmelegedni a terv iránt, mire Mátyás a következő évben Zápolyai István szepesi grófot nevezte ki helyettesévé, Szilézia főkapitányává. 1475-ben megkísérelte, hogy Albert szász herceget, aki mint Sagan birtokosa a sziléziai előkelők közé tartozott, rávegye a főkapitányi tiszt

elvállalására, de ez sem fogadta el a megbizatást. Zápolyai — egyébként a rendek beleegyezésével nyerte el a hatalmat — kitűnően képviselte ura érdekeit, Mátyás azonban olyan férfit szeretett volna Szilézia élére állítani, aki a rendek képviselője is. Ezért Zápolyai távozása után az 1480-i Fürstentagon újból Liegnitzi Frigyest ajánlotta. A városok el is fogadták, de a nemesség és a hercegek nem. Nekik nem kell sziléziai, mondották, mert különben a király ennek fejében rövidesen adót vet ki reájuk. Nem maradt tehát más hátra, mint idegent nevezni ki. Így került a sor a váradi püspökre, Filipecz Jánosra. Végre 1488-ban — közben, a püspök távozása után nem volt főkapitány, hanem az országot két királyi megbízott, Stein György és Geréb Péter kormányozta — sikerült Liegnitzi Frigyest a főkapitányi, most már félig rendi jellegű tisztségbe behelyezni, miután a Fürstentag elfogadta őt. A főkapitány hatásköre igen kiterjedt volt. A király helyettese, az országgyűlésen is ő képviseli a koronát. Gondoskodik a béke és rend fenntartásáról, egyszersmind az állam védelméről. Tehát ő ad parancsot, ha a belső és külső ellenség ellen katonai szolgálatot kell teljesíteni, vigyáz arra, hogy új vár ne épülhessen. Minden fejedelem, kerület vagy rend számíthat segítségére, ha egyedül nem bír a hatalmaskodóval. A béke megtörőjének három nap alatt kezében kell lennie. Bár a legfőbb bírói tisztet nem viseli, ítéletet mondhat, ha a hercegek vagy rendek békebírának felkérik. Hatáskörébe tartozik a legfőbb felügyelet az adó kérdésében s ő gyakorolja az uralkodót megillető kegyúri jogokat. Általában minden ügyet elintézhet a király nevében, kivéve azokat, amelyekben ez magának tartotta fenn a döntést.[209]

Mátyás magyarországi és sziléziai reformjai közt szembetűnően szoros a kapcsolat. A magyar országgyűlés és a Fürstentag tanácskozásainak állandósulása, az országot képviselő testületté, de egyszersmind a királyi hatalom munkatársává válása éppen úgy azonos elhatározásból fakadt, mint ahogyan a nádor és a főkapitány hatalomköre, a királyt helyettesítő ténykedése és ugyanakkor a rendek érdekeit képviselő szerepe is. Csakhogy amíg nálunk a nádorság a központi kormányzatú rendi államban csak egyik tényező volt az összetartozást kifejező sok között, addig a hűbéri fejlődés terén lényegesen előbbre jutott Szilézia számára a főkapitányság egyenesen az állam egységét jelképezte. Még pedig nemcsak a XV. században, hanem később is, évszázadokon keresztül, mivel Mátyásnak sok gonddal megvalósított intézménye Nagy Frigyesig fennmaradt, hirdetve, hogy a magyar király — Rachfahl szavai szerint — új államalkotó gondolataival erőteljes politikai életet ébresztett Sziléziában s a decentralizációnak, a territoriális szétesésnek s a belső felbomlásnak évszázados periódusa után meghozta a centralizmust, a nép minden erejét összefogó új korszakot.[210]

Ugyanez a rendi gondolat a magyarországi nemzetiségek körében érvényesülve, területi autonómiák kialakulását eredményezte. Mátyás kezdeményező szerepe az erdélyi szászok esetében a legfeltűnőbb. A XV. század első felében a szász székek élén az uralkodó által kinevezett királybírák állottak, a

Szeben-vidéki hét szék ügyeit pedig legfelső fokon a comes vezette, aki szintén a király tisztviselője. Mivel az előbbiek mellett helyet foglaltak a székek érdekeit képviselő iudex terrestris-ek, továbbá jelen voltak az ítélkezésnél a szék előkelőbb tagjai, így a falvak örökös bírái, azután a plébánosok, esküdtek, idősebb jómódú és tekintélyes emberek, a szebeni comes mellé pedig, amikor mint a legfőbb szász bírói fórum elnöke a fellebbezett perekben ítélkezett, a hét szék elküldötte követeit, látszólag bizonyos önkormányzatot mondhatott magáénak a szászság. Azonban a falusi bíróságok, a gerébségek éppen úgy egyes családok körében öröklődtek, mint a székbíróságok, következőleg hiányzott az autonómia feltétele, a szabad választás joga. Az önkormányzat akkor valósult meg, amidőn egyrészt megszűnt a bíráskodásnak az öröklés jogán való gyakorlása, azaz a gerébek hatalmát a szász közösség választás útján ruházta megbizottjaira, másrészt pedig a királybírák és comesek helyébe szintén választott tisztviselők léptek. A fordulat mindkét téren Mátyás uralkodása alatt következett be. Ő ruházta fel előbb (1464) Szebent, majd a többi széket a királybíró, a comes választásának jogával s vette ki a tisztséget ott, ahol eddig öröklés tárgya volt, az illető családok kezéből s ugyancsak neki köszönheti Beszterce, hogy kikerült az erdélyi vajda officiálisainak hatalma alól. Befolyását csak annyiban érvényesítette, hogy megkívánta, kérjék ki hozzájárulását a választáshoz. Mivel a szászok

Andrea del Castagno :
Ozorai Fülöp arcképe. (Firenze. Sant'Apollonia)

királybírákká és comessé most már saját embereiket választhatták, az egész bíráskodási és közigazgatási apparátus az ő érdeküket képviselő rendi, önkormányzati szervezetté alakult át.

Mátyás azonban nem érte be azzal, hogy a királyi tisztviselők szerepét a szászok képviselői vegyék át, hanem igyekezett az egész erdélyi szászságot egyetlen közösséggé fogni össze. Kiindulópontul a hét széknek Szeben körüli kristályosodását vette. Egyrészt a tekintélyt, amelyet a szebeni királybíró mint a többi széktől hozzá fellebbezett pereknek a bírája élvezett, másrészt a szokást, hogy a székek, immár nemcsak heten, hanem a hozzájuk csatlakozó két szék, t. i. Medgyes és Selyk is, kiküldöttekkel képviseltették magukat a tárgyalásokon. Egységnek tekintve hívta tehát őket össze — először 1464-ben —, majd 1486-ban hozzájuk vette a Barczaságot, a következő évben pedig Besztercét is, s ugyancsak valamennyiükre vetette ki 1475-ben az adót, annak felosztása érdekében mintegy közös megbeszélésekre sarkalva őket. Teljes joggal fűzhetjük tehát nevéhez a szász egység és önkormányzat, azon rendszer megteremtését, hogy az «universitas Saxonum» a comes vezetésével, aki Szeben polgármestere, maga intézheti valamennyi bíráskodási, közigazgatási kulturális és gazdasági ügyét.[211]

Míg a szászságot nemzetiségi autonómiához, Szlavóniát egyenesen államjogi önállósághoz segítette a rendi fejlődés. Mátyás kora, sőt a király magatartása itt is döntőnek bizonyult.

A XIV. században Szlavónia különállását csak a bán kezében összpontosult nagy hatalmon lehetett észrevenni, mivel azonban ő kinevezéssel nyerte el a királytól jogkörét, — a Cilleiek törekvései, családjukban öröklődővé tenni a méltóságot, csak a következő században kezdődtek — a szeparáció veszélye nem fenyegetett. Éppen olyan kevéssé, mint a székelységé, amelynek élén szintén közvetlenül a királytól kinevezett főúr, a székely ispán állott. A bánt hivatali ténykedésében a szlavon társadalom egyáltalán nem korlátozta. Ennek tehát nem volt beleszólása, hogy kik lesznek vicebánok, körösi és zágrábi főispánok. A bánok oly feszélyezetlenül járhattak el, hogy a valóban fontos tisztségeket messze idegenből hozott familiárisokra ruházhatták. Mint Olnódi Czudar Péter is tette, amikor az északmagyarországi családi birtokai szomszédságából származó Csirke Péter mestert, aki Szlavóniában előbb teljesen ismeretlen volt, tette meg vicebánná és körösi comessé.[212] A Dráván túlra került vicebánok közül nem egynek sikerült ott jelentős vagyonhoz és a vezető birtokos családok sorában első helyre jutnia — a sok közül csak a Győr nemzetségből származó, Somogyban birtokos Szerdahelyi Dersffy-családra hivatkozunk [213] — azonban későbbi szereplésük mit sem változtat a tényen, hogy eredetileg a bán akaratának végrehajtó közegei s emelkedésüket is neki köszönhették. Mellettük a szlavon köznemességnek csak annyi szerepe volt, mint magyar társainak az anyaország megyéiben. Szolgabírákat választhatott, hogy ezek mint a vicebánok bírótársai segédkezzenek az ítéletek meghozatalában, a közösen kibocsátott megyei kiadványokra pedig ők is ráerősít-

hessék pecsétjeiket.[214] A bán igazságszolgáltató hatalmának korlátozására azonban még ennyi módja sem volt a nemességnek. Előkelői helyet foglaltak ugyan a báni törvényszéken, az ítéletek hivatkoznak is közreműködésükre, az oklevelek azonban a bán pecsétje alatt adattak ki.[215] A generális kongregációk, amelyekre a bán egy-egy megye nemeseit összehívta, törvénykezési gyűlések voltak tehát s rajtuk politikai vagy közigazgatási ügyeket nem tárgyaltak.

Nincs mit csodálkoznunk, hogy a nemesség az igazságszolgáltatásban való részvételét mindennél többre becsülte. A perek, amelyekben birtoka, vagyona, esetleg élete forgott kockán, legelemibb létérdekeit érintették. De éppen ezért érthető az is, hogy amidőn legalább némileg korlátozni igyekezett a bán hatalmát, a bíráskodás terén próbálkozott. Első sikerének az 1397-i temesvári országgyűlésnek az a végzése tekinthető, hogy a zágrábi és körösi főispánok, azaz a vicebánok nem tarthatják maguknál hivatali pecsétjüket, hanem azt a megyei nemesség által választott notáriusnak kell őríznie.[216] A cél nyilvánvalóan ez : megakadályozni, hogy a főispánok önkényesen bocsáthassanak ki ítélet- és bírságleveleket.[217] A jegyző korábban a vicebánok familiárisa volt, s így a vívmány tisztségének megyeivé vagy akár így is mondhatjuk : rendivé változását jelentette. A nemesség arra hivatkozott, hogy a jegyzőválasztás joga Nagy Lajos kora óta megilleti őt,[218] ez azonban túlzás, Csak annyi állapítható meg ugyanis, hogy Czudar Péter idejében előfordult, hogy György mester, mint a bán protonotáriusa és bírói helyettese, a maga nevében bocsátott ki oklevelet.[219] Az ő hivatali ténykedése azonban dominusának, Nagy Lajos egyik legbizalmasabb hívének hosszas távollétével magyarázható. Sőt az a körülmény, hogy a bán helyett egyik familiárisa ura képében járhatott el, voltaképen a hatalma alatt állók társadalmi színvonalának süllyedésére is vezethetett volna. Annál hízelgőbb a szlavon nemességre, hogy el tudta kerülni a veszélyt, sőt előnyt szerzett belőle, még ha a fordulat nem is végleges, mert a XV. században ismételten megesett, hogy egy-egy bán nem vette figyelembe a nemesség jogát és familiárisát nevezte ki szlavon ítélőmesternek.[220]

De ha számottevő is a siker, éppen nem sorsdöntő : a bán bírói tevékenységének korlátozásáról még szó sem esik. Ez csak a XV. században következik be, igen sajátos módon. Szokásos lesz, hogy a bán nem saját pecsétjével erősíti meg okleveleit, hanem a vicebánokéval, még pedig olyformán, hogy a záradékban ezt a körülményt kifejezetten megemlíti.[221] A XIV. században, ha esetleg hasonló eljárásra sor került, a bán hozzá tette, hogy pecsétje, azaz ítélőmestere távolléte miatt kellett ily megoldáshoz folyamodnia,[222] a XV. században azonban a gyakorlat állandósult. Nem lehet feltenni, hogy az efféle esetek a bán nevében, de távollétében végzett cselekmények írásba foglalását jelentik, mivel akkor is a vicebánok pecsétje került az oklevélre, ha uruk személyesen ítélkezett.[223] A rendszerré lett szokás — csak ezt tehetjük fel — a bán önkénykedésének korlátozására irányult. De vajjon lehet-e ezt elvárni a familiári-

soktól, a bán legbizalmasabb híveitől? Addig bizonyára nem, amíg csak az ő emberei, noha két tanácsadó hozzájárulásának megszerzése magában is bizonyos feszélyezettséget jelent, de ha a társadalomhoz, a megyei nemességhez is érdekszálak fűzik őket, akkor már nem alaptalan a remény. Ok és okozat megállapítása igen nehéz, tény azonban, hogy a XV. század első felében a bánok többé nem hoznak messze földről familiárisokat Szlavóniába, hanem az ottani nemesek közül választják ki vicebánjaikat. Még pedig a legelőkelőbb, várakkal, uradalmakkal rendelkező családok sarjait fogadják szolgálatukba, a Szentléleki Kasztellánffyakat, Szencseieket, Gerebeni Hermanfyakat. Ezek pedig, minden függőségük ellenére már sikerrel figyelmeztethették urukat a jogszokások megtartására és azon ország érdekeinek a védelmére, amelynek sorsával családjuk boldogulása összeforrott. A szokás meghonosodásában, úgy látszik, részük volt a Cilleieknek is. Talán mert az anyaországban nem voltak nagybirtokaik s így onnan származó köznemesi familiárisaik sem, idegenek alkalmazását pedig a törvények kifejezetten tiltották. Kivétel ugyan van, mert Szántói Laczk Dénes bán körösi comesnek és vicebánjának Füzesdi Pétert tette meg, aki ismeretlen a körösi birtokosok között,[224] de az ő eljárása — jellemző, hogy okleveleit sem a vicebán pecsétjével erősítette meg[225] — kivétel. A szokás a század végére oly szigorú szabállyá lett, hogy Korvin János a békésmegyei Gyulai Jánost választva vicebánjává, írásban kötelezte magát, hogy ezt az esetet nem fogja precedensül tekinteni.[226]

Mindezek a korlátozások kizárólag a bán és a vicebánok bírói jogkörét érintették. Ugyannyira, hogy ha a nemesség előkelői generalis congregatióra jöttek össze s az egyes esetek elintézése után szóba hoztak általánosabb kérdéseket, akkor is csak az igazságszolgáltatási szervezet szabályozása volt a tárgy. Igen jellemző erre vonatkozólag az a részletes decretum, amelyet Cillei Hermann bán a négy megye prelátusaival, báróival és előkelőivel tartott tanácskozáson adott ki. Valamennyi pontja ily tárgyú.[227]

Annál jelentősebb a változás, amely Mátyás kezdeményezésére a szlavon nemességnek és általában a rendeknek közjogi befolyást, sőt hatalmat juttatott, még pedig először katonai vonatkozásokban. Az adókérdés ugyanis nem lehetett vita tárgya, mivel a magyar országgyűlés határozott Szlavónia felől is. Ellenben a Dráván túli részek védelme a török szomszédságában fokozott figyelmet érdemelt s alkalmas volt arra is, hogy a rendek, a kérdés megoldása során, szokatlanabb erőfeszítéseik ellenértékéül kedvezményekben részesüljenek. A részletek megbeszélésére Mátyás 1477-ben bánjaival Szlavónia universitas-át generalis congregatióra hivatta össze. A helyet és napot a bánok, Laki Thuz János és Egervári László tűzték ki s a gyűlésen a mágnásoknak és nemeseknek személyesen meg kellett jelenniök, hogy ott mindenkit számba véve, megállapíthassák, ki hány embert tud az ország védelmére kiállítani. Ki kellett azután mondaniuk, hogy mindenki köteles, büntetés terhe alatt, a megállapítandó módon az ellenség ellen vonulni, ahányszor csak szükséges. Az már magában is nagy újítás, hogy a király a szlavon rendeket oly gyűlésre

hívta össze, amely miben sem különbözött a rákosi diétától s eléje királyi propozíciókat terjesztett, feladatává téve a tanácskozást és a döntés meghozását. Még feltűnőbb azonban, hogy mindjárt egy rendi állást is kész volt megszervezni, a kapitányságot. Felszólította ugyanis a közgyűlés résztvevőit, hogy egyező akarattal válasszák meg a bán mellé kapitányukká azt, aki nekik tetszik, s hatáskörét így állapította meg: A bánnal együtt gondoskodik a védelemről, szükség esetén, a rendek határozata értelmében elrendeli a felkeltést s annak végrehajtását ellenőrzi.[228] Mátyás azzal, hogy kész volt a bán, a kinevezett királyi tisztviselő eddig korlátlan katonai hatáskörét szűkebbre szorítani, kétségbe nem vonhatóan a szlavon rendek, általuk pedig Szlavónia önállósulása felé vezető utat mutatta meg. A gyűléseken egyébként most már más országos ügyeket is elintéztek. Ott jött létre a zágrábi püspökkel a tized miatt régóta folyó viszályban az egyesség, amelyet a név szerint felsorolt nemesek igen jellemzően már a szlavon királyság valamennyi nemese és birtokosa nevében és személyében kötöttek meg,[229] de ugyanily congregatión szabályozták a vámszedés kérdését is.[230] Mátyás Szlavónia területét is kiterjesztette, amennyiben Verőce megyét, amelynek főispánját korábban a király nevezte ki,[231] végleg hozzá számíttatta.[232] Ily kezdeményezéssel a rendi fejlődés Mátyás után gyorsan eljutott oda, hogy Szlavónia külön címert kapjon, adómegajánlási jogot gyakoroljon, tartománygyűlésére pedig a király a bánt mint képviselőjét, külön megbízatással és felhatalmazással küldje el.[233]

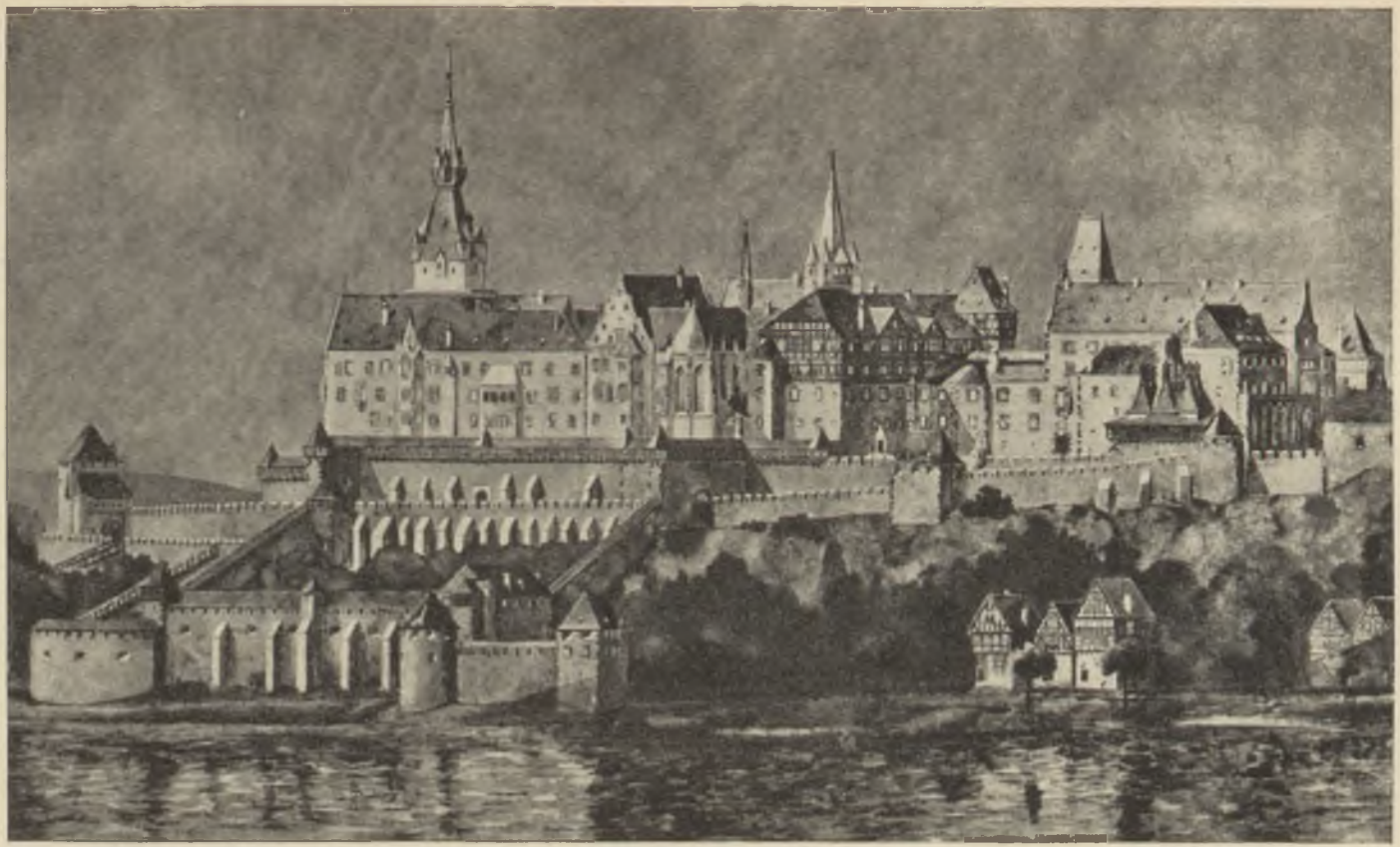
Az állam szervezetében végbemenő nagy átalakulások, reformok mellett kétszeresen feltűnő, hogy a hűbériségnek a társadalmi életben érvényesülő formája mily változatlanul maradt. A familiaritás kiküszöbölésére, feleslegessé tételére nem tett lépéseket Mátyás, az továbbra is a főurak és a nemesség kapcsolatait meghatározó tényező maradt. Közvetve természetesen hatott az állandó hadsereg megalapítása s ezzel a főúri bandériumok jelentéktelenné válása, kikapcsolása a hatalmi tényezők közül, mivel így kevesebb alkalom adódott a nagybirtokosoknak oly familiárisok felfogadására, akik élethivatásuknak a harcot tartották. Mindez azonban magában még nem volt alkalmas a familiárisi viszony módosítására. Egyetlen oly intézkedést ismerünk, amelyből arra lehet következtetni, hogy Mátyás lazítani igyekezett legalább a familiárisok egy részének kötelékein. 1486-ban úgy rendelkezett ugyanis, éppen a köznemességnek oly annyira kedvező nagy törvénykönyvében, hogy nem esnek a dominus bírói jogköre alá azok a nemesek, akik nem tartózkodnak környezetében, hanem csak zsoldot, fizetést kapnak tőle, egyébként pedig saját házukban élnek. Talán olyanokat kereshetünk ebben a kategóriában, akik a nagybirtok vonzásának engedve, első sorban védelmet kerestek a főúrnál, a nélkül, hogy tényleges szolgálat végzése lett volna feladatuk. Ezek felett, ha valami gonosztettet követtek el, a dominus nem ítélkezhetett, hanem a főispán, a megyei hatóság elé kellett őket állítani, hogy ott személyükben feleljenek. A dominusnak nem volt szabad beavatkozni a dologba, mert ha familiárisát a főispánnal szemben védelmébe vette, azonnal kétszeres homá-

giumban marasztalták el. Az ő bírói hatalmában csak azok a familiárisok maradtak meg, akik officiálisai voltak; őket, tekintet nélkül nemesi kiváltságukra, elfogathatta, főleg akkor, ha hűtlenül kezelték a rájuk bízott javakat vagy számadás nélkül megszöktek.[234]

V.

A Mátyás halála után kitört főúri reakció megállásra kényszerítette a békés folyamatot, amelynek során a felnövő társadalmi erőket az uralkodó, mintegy disciplina alá fogva őket, az állam szolgálatába állította. A nagybirtokosok egyszerűen vissza akarták vinni az államot és a társadalmat arra a fokra, amelyen a XV. század közepén, Mátyás trónralépése előtt volt. Ellenállásuk és próbálkozásuk nem meglepő, amíg a nagybirtok és a familiaritás volt a főúri befolyás alapja, számolni kellett vele. Az oligarchák hatalma csak akkor tört volna meg végleg, ha Mátyás megsemmisíti magát a nagybirtokot. Erre a korát megelőzően radikális intézkedésre azonban nem is gondolhatott. Feladatát befejezettnek tekinthette, ha a köznemességgel intézményesen korlátozni igyekszik a főurak befolyását, a régi nagy családok háttérbeszorításával vagy mellőzésével pedig olyan új arisztokráciát teremt, amelynek minden tagja személy szerint is lekötelezettje, mert egyedül az ő kegyének köszönheti kimagasló társadalmi pozícióját. De éppen mert még a homo novus-ok is megtagadták emlékét, bizonyos, hogy a főurak önzése nem kizárólag személyi motívumokból fakadt. Nagybirtok és oligarchikus uralmi törekvés oly végzetszerűen összekapcsolódott, hogy a köznemes is, mint Zápolyai István vagy Kinizsi Pál, mihelyt uradalmak birtokosa lett, gondolkozásában és életfelfogásában a régi előkelőkhöz hasonult.

Nem egyedül az erős királyság volt szálka a főurak szemében; a köznemesség jelentőségének, súlyának megnövekedését szintén aggodalommal szemlélték. Ezért kötötték tehát ki már II. Ulászló választási feltételeiben, hogy Mátyás reformjait (novitates) el kell törölni, s hogy a király nem tehet újításokat az ő ártalmukra, elnyomásukra s a régi szokások ellenére. Ha tehát Mátyás 1486-ban meghagyta, hogy reformjait soha, semmi körülmények közt ne változtassák meg, most, halála után, az egész decretum hatálytalanításával válaszoltak parancsára. A farkashidai kapitulációk minden egyes pontja a főurak megújhodott hatalmáról tanúskodik. Nincs többé szó országgyűlésről, köznemességről, hanem csak prelátusokról, bárókról és előkelőkről, — a szent korona, a királyi méltóság szimboluma egyedül az ő kezükben van, őrizetéről is ők gondoskodnak — s így ők azok a hatalmi tényezők, amelyekre II. Ulászló kormányzásában támaszkodik. Az 1492-i országgyűlés pedig, ahol a királyi tanácsba tömörült főurak diktálták a törvénycikkeket, a megye régi szervezetét a részletekben is visszaállította. Amíg tehát 1486 óta a megye hatáskörébe tartozott a gonosztevők üldözése és megbüntetése, azaz ő gyako-

A budai várpalota Mátyás király korában. (Dr. Lux Kálmán rekonstrukciója.)

rolta azt a hatalmat és jogkört, amely korábban a nádort illette meg a proclamata congregatio-n, addig most az országgyűlés megint a király kötelességévé tette, hogy a nádor vagy az országbíró útján nyomoztassa ki a bűnösöket.[235] Kifejezetten eltörölték továbbá az esküdt nemesek, az «electus et iuratus nobilis»-ok intézményét, amellyel Mátyás a megyei önkormányzatot oly hathatósan megerősítette. Hatáskörüket megint a királyi emberek vették át, a tanúvallatást, perbehívást, birtokba iktatást ismét ők eszközölték.[236]

Ulászló gyengesége, tehetetlensége nagyon könnyűvé tette a főuraknak, hogy visszaszerezzék régi hatalmukat, amelyet Mátyás szívós, céltudatos intézkedések sorával elvett tőlük. Mintha csak múló epizód lett volna az állam életének az a korszaka, amidőn a király rendelkezett az ország haderejével, a jövedelmi forrásokkal s a városokat, a nemességet, meg a különböző népelemeket közvetlen irányítása alatt tartotta, felújultak a XV. század közepi állapotok. Az állami bevételek egyik legfontosabb, mert biztos csoportjára, a határvámokra az országnagyok mindjárt Mátyás halála után rátették a kezüket. Villámgyorsan jártak el: önhatalmúlag a maguk embereit ültették a vámszedő-hivatalokba, úgyhogy a királynak semmi haszna sem maradt. Első volt a foglalásban Zápolyai István, a nádor, aki az északi vámhelyeket vonta magához. Példáját azután mások is követték, így Korvin János, a szlavón bán, aki a zágrábi és varasdi harmincadokat foglalta le. 1494/5-ben már alig egy-két vámhellyel rendelkezett a király, de még velük sem szabadon, mert bérbe adta őket.[237] A bérlők, akiket a jó üzlet reménye joggal sarkalt a vállalkozásra, korántsem voltak mindig a polgári rend tagjai. 1511-ben ugyanis a soproni és pozsonyi harmincadot egy főúr, Sárkány Ambrus mármarosi főispán vette át s Holy Pál, a nagyszombati polgár csak társ volt mellette.[238] De adásvétel tárgya lett — sajátságos módon — a főispánság is. A király, hogy hirtelen pénzhez jusson, zálogba vetette, azután pedig tehetetlenül nézte, hogy a zálogbirtokos tovább adja, mint Weitmüller János 1505-ben a soproni főispánságot — s vele együtt a városkapitányságot — Sárkány Ambrusnak..[239]

A városok, a jómódú polgárság lakóhelyei fölé még sokkal teljesebb mértékben kiterjesztették fennhatóságukat a főurak, mint a Mátyás trónralépte előtti időkben. Többé nem elégedtek meg ugyanis azzal, hogy mint kapitányok, leplezetten érvényesítsék fennhatóságukat; nem állami jogkört, a védő szerepét ruháztatták magukra királyi felhatalmazással, hanem foglalással vagy zálogbavétellel magánföldesúri hatalmuk alá vetették a városokat. Itt is Zápolyai járt elől a jópéldával: már néhány nappal Mátyás halála után Nagyszombat birtokában volt. Zágrábot Korvin János, Szegedet Kinizsi tartotta kezében, pedig az utóbbinak az adója Pestével volt egyenlő.[240] Később sem a helyzet, hanem csak a nevek változtak. A XVI. század elején Szeged Perényi Imrénél volt zálogban, Nagyszombat és Szakolca Zápolyai Jánosnál, Óbuda Barber Istvánnál, Sopron Weitmüllernél.[241] Legtöbbet a prímásnak, Bakócznak sikerült elérnie. Ez Esztergomot, legrégibb városunkat 1502-ben teljesen földesúri hatalma alá vonta. A külső forma itt is a zálog volt, a való-

ság azonban a városi önállóság teljes elveszítése. A megállapodás szerint az érsek 4000 forintot kölcsönzött a királynak, aki ennek fejében a zálogba vetett Esztergomot teljesen kibocsátotta kezéből. Átengedte tehát a belőle származó valamennyi rendes és rendkívüli bevételét, a kilencedet és az ajándékokat s mert a város 1494-ben csak évi cenzus fejében 350 forintot szolgáltatott be a királyi kincstárba,[242] következtethető, hogy a pénzszolgáltatás, amelyre új ura kényszeríthette, bizonyára többet tett ki, mint a zálogösszeg 10%-a. Azonban Bakócz nemcsak azt a felhatalmazást szerezte még meg, hogy ő meg testvérei a várossal mint jövedelmi forrással szabadon rendelkezhetnek, végrendeletben bárkire hagyhatják, hanem a király által eddig gyakorolt teljes jogkört is. Ezt Ulászló kifejezetten átruházta reá s egyszersmind feloldotta a polgárokat az eskü alól, amely az uralkodó és a szent korona iránt hűségre kötelezte őket.[243] Az érsek így oly teljes földesúri hatalmat nyert egyik valóságos városunk felett, hogy azt még a szabadalmas mezővárosoknál is alacsonyabb fokon állónak tekinthette, lakósait pedig jobbágyoknak. Méltán tűnhet fel ugyanis, hogy Bakócz a királyi oklevélben erősen hangsúlyoztatta a kilencedet, ezt a tipikusan jobbágyi terményszolgáltatást, amelytől a városok mindenkor mentesek voltak. Minden bizonnyal a jogalapot akarta ilymódon megszerezni ahhoz a követeléséhez, amelynek teljesítésével Esztergom önként elismerte volna jobbágysorba süllyedését.

Korántsem Bakócz volt azonban az egyedüli, aki városokat lakóik polgárvoltának kétségbevonásával próbált megtörni. A nagylucsei Dóczy-család és a hét alsómagyarországi bányaváros pere arról tanúskodik, hogy valamennyi nagybirtokos kész volt az elnyomásra. Ezek a városok — a leggazdagabbak, amelyek bányaműveléssel foglalkoztak, t. i. Körmöc-, Beszterce-, Selmec-, Baka-, Béla-, Libet- és Újbánya — 1424-től kezdve a királynék birtokában voltak. Vagyis jövedelmük a királynői udvar kiadásainak fedezésére szolgált, a nélkül azonban, hogy ezzel jogi helyzetük megváltozott, maguk pedig földesúri joghatóság alá kerültek volna. Nemcsak a XVI. század közepén ismerték ezt el róluk, amikor t. i. Máriától, II. Lajos özvegyétől a koronához visszakerülve, a többi szabad királyi városéval azonos kiváltságok birtokosai gyanánt tűntek fel, hanem egy évszázaddal korábban is. Ennek ellenére a környék egyik leggazdagabb nagybirtokos családjának tagjai, a Dóczyak kétségbe vonták régi jogaikat. Nem engedték tehát meg, hogy uradalmaik területén a polgárok új bányát nyissanak, noha maguknak nem volt bányaművelési jogosítványuk, akadályozták őket az erdők használatában, végül pedig vámhelyeiken fizetésre kötelezték őket. Amikor a súrlódások során négy város — Körmöc-, Selmec-, Béla- és Bakabánya — lakói felgyujtották az egyik vámszedőházat s egyéb károkat is okoztak, a Dóczyak pert indítottak ellenük (1497). Azonban nem a polgárokat vonták perbe, hanem Zápolyai István nádor előtt Beatrix királynét vádolták meg, hogy jobbágyait ellenük küldötte, s keresetükben is azt kívánták, hogy mint földesúr adjon nekik elégtételt a jobbágyai által elkövetett erőszakosságokért. Beatrix megbizottja ugyanilyen szemmel tekin-

tett a városokra. Tehát csak azt tagadta, hogy a királyné tudtával történt a hatalmaskodás, de egyébként készségesen megígérte, hogy a jobbágyok részéről igazságot szolgáltat a Dóczyaknak. S ugyanígy látta a városok helyzetét a nádor is. Ítéletében arra kötelezte ugyanis a királynét, hogy az egyik szolgabíró jelenlétében officiálisa vagy villicusa útján tegyen igazságot, azaz saját hatáskörében büntesse meg a polgárokat.[244] Valamennyi nagybirtokos — a királyné, a vádló, a bíró — kész volt tehát arra, hogy a városok lakóit jobbágyok gyanánt kezelje.

Tervüket, igaz, nem tudták megvalósítani, de csak azért, mert a polgárok ellenállottak. Ők, mint a leggazdagabb bányavárosok lakói, jómódban éltek s mert megvolt bennük a legtermészetesebb öntudat és vágy, ragaszkodni kiváltságos helyzetükhöz, készek voltak jelentős áldozatokra. Pénzükkel lefegyverezték a Dóczyakat és maguk felé hajlították a királyt. Az előbbieknek kártérítés fejében 1200 forintot fizettek, mire ezek már nem nevezték őket többé jobbágyoknak, hanem megadták nekik a polgár címet. A királytól pedig két értékes privilégiumot eszközöltek ki. Az egyik felhatalmazta őket az ellenszegülésre, ha bárki, akár a névszerint megemlített Dóczyak is, zavarná kiváltságaikat s vámfizetésre akarná kötelezni vagy az erdők használatában próbálnák gátolni őket, a másik pedig ünnepélyesen megerősítette a hét bányaváros szabadságát és jogait. Ez a két oklevél 1502-ben, illetőleg 1500-ban kelt s abból a királyi tanácsból adták ki őket, amelyben akkor már ott ültek a köznemesség képviselői, a polgárok váratlan szövetségesei.[245]

De nemcsak a városok sorsa tanúskodik a nagybirtok mindent elnyomni kész törekvéseiről s arról, hogy a létükben fenyegetett társadalmi rétegek elsősorban a saját erejükre voltak utalva. Az Erdély délkeleti szögletében élő székelységet ugyancsak önállóságának és szabadságának elveszítése fenyegette, még pedig éppen annak a részéről, akinek kiváltságait védenie kellett volna. Az erdélyi vajda, aki egyszersmind székely ispán is volt, névszerint Báthory István, az 1490-es években a székelyeket jobbágyokká próbálta tenni. A Székelyföldön, ezen a szabad területen, mint valami uradalomban, központul várat építtetett, hogy onnan tartsa féken a szabadságára féltékeny népet, majd a lakosoktól, mintha csak jobbágyok volnának, terményszolgálmányokat követelt. Mindenkitől egy-egy köböl gabonát és zabot, egy tehenet, egy csirkét, egy kenyeret, parochiánként két ökröt, két hordó sört, két szekér szénát, minden falutól egy kocsi szalmát, sőt robotmunkát is. Ezek a szolgálmányok és a robot éppen olyan súlyos terhet jelentettek, mint a régi uradalmakban a jobbágyokra nehezedők. De az ő sorsukra emlékeztetett az önkény is, amellyel a vajda az ellenszegülőket megtörni igyekezett. Familiárisaival nagy bírságok fizetésére kényszerítette őket, súlyos testi büntetésekkel, nők és gyermekek kínzásával váltságdíjakat csikart ki tőlük, a szabad birtokokat pedig, ha tulajdonosaik elhúnytak, a maga számára lefoglaltatta, mintha csak megüresedett jobbágytelkek volnának. Mindez az önkénykedés arra mutat, hogy felhatalmazottnak érezte magát a teljes földesúri joghatóság, bírói jogkör

gyakorlására. Magatartását azzal indokolta, hogy a vajdaságot örökösen kapta, tehát nem olyan királyi tisztviselő, aki csak az uralkodó tetszéséig maradhat méltóságában. Hatalmában és képzelt jogcímében bizakodva, oly kijelentésekre ragadtatta magát, hogy ő király és vajda is Erdélyben s két feje legyen annak, aki Budára megy panaszkodni, hogy az egyik elveszítése esetén a másikat feltehesse magára.[246]

A székelyeket régi hadiszolgálataikra hivatkozásuk mentette meg a lesüllyedéstől, továbbá a törökkel szemben az ország védelme során nyert jelentőségük. Fegyveres erejük értékesebbnek látszott, mint az a had, amelyet a vajda, mint földesúr az új nagy uradalomból bocsátott volna az uralkodó rendelkezésére s ezért Ulászló meg a királyi tanács pártjukra állottak. Báthoryt felmentették, a székelyek pedig 1499-ben szabadságukat biztosító s jogaikat meg kiváltságaikat pontosan felsoroló privilégiumot kaptak.[247] Az elnyomás, amely a székelységet, ezt a délkeletre előretolt harcos és szabad népelemet fenyegette, nyilvánvalóan igazságtalan volt. A vajdát azonban nem egyedül a féktelen hatalomvágy sarkalhatta. Az örökös főispánságok, a zálog gyanánt megszerzett főispáni tisztségek és városok ébreszthették fel benne a meggyőződést, hogy a székely ispánság is oly örökös tisztség, amely számára felelősségtől mentességet, elhatározásaihoz pedig szabad kezet biztosít. Ő valóban kiskirálynak érezte magát, uralmát azonban — s ez az eltérés a Mátyás előtti állapotokhoz mérten — teljesen egy nagybirtok kormányzása, igazgatása módjára képzelte el.

Bár a nagybirtok urai így visszaszerezték az államot megillető mindazon jogokat, amelyeket félévszázaddal korábban egyszer már a magukénak mondhattak, ezzel még mindig nem érték be. Törekvéseik valójában akkor tetőződtek be, midőn arra a jövedelmi forrásra is rátették a kezüket, amellyel még sohasem rendelkeztek : az állandó adóra. Még pedig korántsem arra, amelyet még Zsigmond is szedett, a húszdénáros kamaranyereségre, hanem a Mátyás által meghonosítottra, amely minden jobbágytelek után egy aranyforintot tett ki. Láttuk, hogy milyen nagy szerepe volt ennek az adónak a magyar rendiség fejlődésében, az országgyűlések jelentőségre jutásában, s az is közismert tény, hogy Mátyásnak sok fáradságába került a kezdetben subsidium néven feltűnő szolgáltatást, amelyet eleinte csak nagy szabadkozások után mert kérni, annyira állandósítani, hogy reá mint biztos jövedelemre számíthatott. Az adónak az állam életében elnyert jelentőségével tisztában lehetett mindenki, hiszen könnyű volt észrevenni, hogy Mátyás zsoldos seregének, a királyi hatalom támaszának az eltartására elsősorban ez szolgált. Mi sem lett volna tehát természetesebb, mint továbbra is lehetővé tenni beszedését, hogy a király a kincstárból közvetlenül fizetett csapatokkal gondoskodhassék az ország védelméről. Azonban nem így történt. A főurak az adót 1490-ben Mátyás többi újításával együtt eltörölték, a kenyerét vesztett fekete sereg maradványát 1492-ben szétverették, s amikor a király haderő nélkül egyedül reájuk volt utalva, az 1493-i országgyűlésen újból megszavazták az évenkénti egy forintot. Még

pedig elég szigorú formában, mert még az egytelkes nemeseket is kötelezték megfizetésére. Kikötötték azonban, hogy saját uradalmaikban ők fogják behajtani jobbágyaiktól s a pénzt bandériumaik eltartására fordítják. A katonai szolgálat mérete, ígéretük szerint, ez lett volna : ezer jobbágy után ötven fegyverest, ötszáz után huszonötöt állítanak ki s tartanak félévig fegyverben.[248]

Az adó tehát a nagybirtokról nem jutott el az uralkodóhoz, hanem azt közvetlenül a főurak használták fel. Az 1494. és 1495.-i királyi számadáskönyvek tételei arról tanúskodnak, hogy Ulászló pontosan teljesítette a megállapodást. Adószedői valóban elkerülték az uradalmakat s beérték azzal, hogy a nemesi birtokok jobbágyait kényszerítsék fizetésre. Körülbelül a jövedelem harmadát veszítette így el.[249] Nehezebb ellenőrizni a megállapodás másik felének teljesítését. Egyedül a főurak becsületérzésétől függött ugyanis, hogy valóban annyi jobbágy után állítják-e ki bandériumukat, ahánynak az adóját lefoglalták, sőt még az is, hogy egyáltalán eleget tesznek-e katonaállítási ígéreteiknek s csapataikat a király rendelkezésére bocsátják-e. Bakócz Tamás, az egri püspök, számadáskönyvének bizonysága szerint nem érezte magára kötelezőnek sem adott szavát, sem a törvény parancsát. 1495-ben ugyanis egész bevétele közel 27,000 forint volt, ami a következő tételekből tevődött össze : Saját birtokaiból és a püspöki uradalmakból volt kb. 3800 forintja, egyházmegyéje tizede kitett 14,000 forintot, a királytól kapott sóban 2000 forintot, ugyanannyit subsidium címén, végül az uradalmain élő jobbágyság egyforintos adója 5000 forintot biztosított számára. Ha a királyi kincstárból kapott 4000 forintot diplomáciai tevékenysége s kancellári működése ellenértékének tekintjük is, még mindig 19,000 forintot, t. i. a tizedjövedelemből és az adóból származó bevételt kellett volna a fegyveres erő eltartására fordítania. Bandériumról, zsold címén kifizetett pénzről azonban szó sincs. E helyett azt találjuk, hogy az uradalmak személyzetének, a püspöki várak őrségének, officiálisainak fizetése, beleértve minden olyan kiadást is, amelyet az uradalom gazdasági üzeme igényelt, együttesen 6000 forintot tett ki.[250] Tehát csak annyi fegyverest tartott, amennyi várai és uradalmai őrzésére szükséges volt. Ezt a haderőt azonban, amelyet különben a familiárisi szervezettel gyüjtött össze, még akkor sem nélkülözhette volna, ha tized vagy adó címén semmi sem jutott volna el hozzá, mivel a familiárisi csapatok minden nagybirtok elengedhetetlen járulékai voltak.

Ha a kancellár, akinek legjobban kellett tudnia, hogy a déli határokon mily nagy szükség van jólfizetett őrségekre és támadó csapatokra, ily nyugodtan vonta ki magát kötelességeinek teljesítése alól, nem valószínű, hogy más főurak, akik csak nagybirtokosok voltak, lelkiismeretesebben jártak volna el. De tegyük fel, hogy valamennyi főúr, egyházi és világi, valóban fegyverben tartja félesztendeig bandériumát s a király kívánságára oda vezeti, ahol szükség van rá. Még ekkor is legalább száz nagybirtokossal kellett volna minden esetben külön-külön tárgyalgatni, hogy összegyűljön az a haderő, amelynél jóval nagyobbszámú sereg leste Mátyás idejében az uralkodó parancsát. A vál-

tozás, nyilvánvaló, nem a király, az ország, nem is a társadalom, hanem egyes-egyedül a nagybirtokosok érdekeit szolgálta. A király elveszítette bevételei egyrészét, még pedig úgy, hogy vetélytársai gazdagodtak általa, a társadalom adófizető rétege, a jobbágyság, sőt a szegény nemesség egyrésze is tovább fizette az adót, amelyet Mátyás korában oly súlyosnak érzett, a nagybirtok ellenben familiárisait, akiket eddig földesúri bevételeiből tartott el, most már országgyűlésen megszavazott adóból fizethette.

De ha a főurak többet tudtak is elérni, mint Mátyás trónralépte előtt, az akkori és a mostani helyzet közt lényeges eltérés vehető észre. Szembetűnő ugyanis, hogy a Jagelló-korban mennyire a gazdasági, vagyoni érdek s nem a hatalmi szempont az irányadó. Nem úgy értjük, mintha a főurak az ország kormányát ki akarták volna bocsátani kezükből. A befolyáshoz, az uralomhoz, annak az elvnek az érvényesítéséhez, hogy az ő szavuknak kell döntőnek lennie minden országos kérdésben, nem kisebb mértékben ragaszkodtak, mint évtizedekkel korábban. Ha azonban családi érdekeikre fordul a szó, céljuk többé nem a tartományúri hatalom kiépítése, önálló fejedelemség megszervezése, hanem a nagybirtokban rejlő vagy azzal kapcsolatba hozható gazdasági erőforrások legteljesebb kiaknázása. Ez a változás a sikerek ellenére is mintha szerényebb célkitűzést sejttetne. Úgy tűnik fel, mintha belátták volna, hogy a fejedelemség-alapítás, a tartományokká szakadás lehetősége — az állam nagy szerencséjére — végleg eltűnt. II. Ulászló gyengesége kétségtelenné teszi, hogy nem az uralkodó zárta el előlük az utat. Valami más tényezőnek kellett érvényesülnie, amely Mátyás törekvéseinek, államszervező erejének örökébe lépett. A köznemesség volt ez.

Rozgonyi János országbíró pecsétgyűrűje. Másfélszeres nagyság. (Magyar Nemzeti Múzeum)

Bármily jelentéktelen tényezővé tette a főúri reakció 1492-ben, valami belső erő egyre szereplésre ösztönzi. Mintha csak a Machiavelli által oly megrázóan aposztrofált virtù támadt volna fel benne [251] és kényszerítette volna, hogy életerejével pótolja Mátyás energiáját, az államéletet pedig az ő hagyományai szellemében, a maga elgondolása szerint irányítsa. Amíg élt Mátyás, a köznemesség nem rajongott érte. Mint a Dubnici-krónika folytatója írta, nem kísérheti áldás azt az uralkodást, amelyhez özvegyek és árvák panasza és könnye tapad.[252] A rendszeresített adó — főleg, hogy a szegény nemesektől is megpróbálta behajtani Mátyás — mondatta ezeket a szavakat. Halála után azonban, amidőn megromlott állapottal lehetett összehasonlítani, visszakívánták uralmát. A köznemesség inkább ösztönszerűen, mint tudatosan

cselekedett. A feladat, amelynek megoldására vállalkozott, nem lebegett az első perctől kezdve tisztán előtte. Úgy látszik, mintha eleinte csak a vágy vitte volna előre, hogy önmagát és az államot kiszabadítsa a megalázó helyzetből, amelybe a főúri reakció taszította. Bizonyos, hogy ő is jobb sorsba, előkelőbb társadalmi helyzetbe s nagyobb szerephez akart jutni, mellette szól azonban az a körülmény, hogy nem törekedett a királyi hatalom korlátozására. Ellenkezőleg, régi fényébe próbálta azt visszaállítani. Tehát nem akart nemesi köztársaságot, hanem támogatta akkor is a királyi hatalmat, amikor annak nem látta közvetlen anyagi hasznát.

Helyzete nem volt könnyű. Ereje számbeli túlsúlyában rejlett, a tömeg azonban, mint cselekvő erő, nehezen fékezhető, állhatatlan és túlzásokra, sőt kilengésekre hajlamos. Fegyelmet is nehezen tűr és így mindig félő, hogy lerontja azt, amit előzőleg épített. Alkalmas vezetőkre lett volna szüksége, még pedig olyanokra, akik azonosítják magukat érdekeivel, törekvéseivel, ugyanakkor azonban jártasak a politika útvesztőiben is és így tudják, hogy a régtől fogva uralkodó társadalmi tényezőket nem lehet teljesen kikapcsolni, hanem inkább hasznosításukra kell törekedni. Ilyen tapasztalt államférfiakra azonban nem talált. Mátyás királysága rövid volt ahhoz, hogy a saját soraiból emelkedjenek ki vezetésre termett egyéniségek, azok pedig, akikben lett volna kormányzati tapasztalat, az ellentáborba, az uralmat gyakorló nagybirtokosok közé tartoztak. Ezek azonban nem bizonyultak hű frigytársaknak. Időnként akadtak közöttük egyesek, akik szövetkeztek a köznemességgel, mint Korvin János vagy Zápolyai, de ők csak egyéni érdekeiket követték s midőn learatták pillanatnyi sikereiket, megint hátatfordítottak neki. Legtöbbet még azoktól várhatott volna, akik saját erejükből egészen alulról törtek fel a hatalom csúcsára : a két kancellártól, Bakócztól és Szatmári Györgytől. Csakhogy ezek, talán mert túlságosan is csak a reális tényezőkkel, a meglévő erőkkel számoltak s bizonyára mert hiú egyéniségük a nagyurak társaságában érezte jól magát, semmi közösséget sem vállaltak vele. Sőt a homo novusok legnagyobb megvetésével tudtak csak róla szólni. A kerékgyártó fia tehát a «barbár nemzet étvágyát» emlegette, a kassai kereskedők sarja meg így nyilatkozott : «Ezek a mi magyarjaink végtelenül barbár nép s inkább követi szenvedélyét, mint józan eszét». Felfogásuk miben sem különbözött a főurakétól, amint annak Várday Ferenc váci püspök kifejezést adott : «Ez a nép, amely az országgyűlésre jön, teljesen barbár és értelem nélkül való. Érvekkel nem lehet rá hatni.»[253]

A politikai tapintat tagadhatatlanul hiányzott a köznemességből, vezérei még naivságtól sem voltak mentesek — Werbőczy például Velencében, bár kitűnően tudott latinul, magyarul szónokolt a szenátus előtt — társadalmi törekvései azonban éppen ezért annál közvetlenebbek, önmagát, lényegét kifejezők. A király lett volna — éppen mint Mátyás korában — a köznemesség legtermészetesebb szövetségese és vezére, ez azonban szívében nem vele, hanem a főurakkal rokonszenvezik. Nemcsak azért, mert nekik köszönheti

trónját, hanem mert sokkal kényelmesebb a királyi tanácsban helyet foglalókkal, személy szerint ismertekkel együtt uralkodni, mint tömegekkel, ismeretlen erőkkel kísérletezni, azokat szervezni, harcba vezetni. Mivel ő a nyugalmat mindennél többre becsülve irtózik a változásoktól, a köznemesség magára hagyatva kénytelen akciókat kezdeményezni. De elszigeteltsége, a hatalomból kiszorítottsága bizonyos előnyöket is jelent számára. Nem lévén felelős a mulasztásokért, a visszaéléseket kíméletlenül ostorozhatja, ezzel pedig a közhangulatot a maga számára biztosítja. Az országgyűlések, mivel a korábbi állapotokhoz képest viszonylag nagy nemesi tömegek mozgósítását jelentették, sok alkalmat szolgáltatnak a szereplésre, sőt a kifakadásokat viharos erőkké fokozzák, a kormányrendszer pedig, a királyi hatalom erejétől nem ellenőrízve, gondoskodik, hogy a jogos kritikának s elégedetlenségnek mindig legyen tápláléka. Nem a nagybirtok intézményes érvényesülésének következményeire célzunk, hanem a visszaélésekre, amelyekért egyes emberek a felelősek s éppen ezért mindig menthetetlenek.

A köznemesség vádja, amelyet az 1496-i országgyűlésen a királyi jövedelmeket lelkiismeretlenül kezelők ellen emelt, nem lehetett hatástalan, ha egyszer a hivatalos vizsgálat oly nagy hiányokat állapított meg, hogy a kincstartót, Ernuszth Zsigmond pécsi püspököt és helyettesét fogságba kellett vetni.[254] Mert ha túlzott volt is a vádak egy része, még mindig sokat sejttet a kincstartó gazdálkodásáról az az elírás, amelyre az általa vezetett számadáskönyvekben bukkanunk. Azt találjuk ugyanis, hogy az 1494-i év bevételi és kiadási egyenlege 19,265 forint hiánnyal zárult, amit Ernuszth, bejegyzése szerint, saját pénzéből, illetőleg személyi hiteléből fedezett. Az természetes, hogy a következő esztendőben, amikor befolytak bizonyos jövedelmek, visszafizette önmagának a kölcsönadott összeget, aligha helyeselné azonban bárki is, hogy 10,000 forintot egyszerűen hozzácsapott. Úgy látszik, biztos volt afelől, hogy senki sem fogja észrevenni tévedését s még kevésbbé vonja felelősségre, amiért az 1495. évet nem 19,265, hanem 29,265 forintos hiánnyal kezdte meg.[255] A visszaélések később egyenesen fantasztikus méreteket öltöttek, sőt néha máig megoldhatatlan rejtélyes eseteket produkáltak. A következő kis jelenet korképpel ér fel : Szathmári György esztergomi érsek vendégül látja magánál Tárczay Miklóst, egy felsőmagyarországi gazdag urat. Ebéd közben belép a Fuggerek egyik embere és fekete bőrdobozt nyujt át a prímásnak. Ez azonnal felnyitja. Gyémántos gyűrű van benne. Kiveszi, sietve ujjára húzza, majd vendégéhez fordulva így szól : «Miklós uram, látod ezt a gyűrűt? Ezer forintba került! A Fuggerek küldték, akiknek ezen kívül több ezer forinttal tartozom. Isten és Szent György a megmondhatója, mily sokkal is tartozom nekik.»[256] Az ilyesféle ügy egyáltalán nem rejtélyes. A Fuggerek «kölcsönei», ajándékai a kancellárnak szóltak, éppen csak nem oly leplezetlenül, mint amikor még királyi titkár volt. Mert akkor, 1495-ben neki is, meg a kancellárnak, Bakócz Tamásnak a Fugger-Thurzó szerződés értelmében évi 500 forint járt készpénzben ; «több okból», mint a két nagy-

kapitalista család röviden jelezte, minden egyéb magyarázatot már ők is feleslegesnek tartva.[257] De mit szóljunk ahhoz, hogy 1517-ben az erdélyi bányákból nagy tömeg sót loptak el. Olyan óriási mennyiségben, hogy még az ország túlsó határvidékére, Sopronba is jutott belőle ; itt is kutattatott utána a király, mert a tolvajok a napi árnál olcsóbban árulva, nem csekély kárt okoztak neki.[258] Aligha csak néhány szekérnyi lehetett a jogtalanul illetéktelen kezekbe jutott só, — ezt még nem érezte volna meg a kincstár — s így a lopás értelmi szerzőit nem is kereshetjük a kisemberek között.

Az efféle esetek — olaj a tűzre — a szenvedélyeket annyira felkorbácsolták, hogy a nyugtalan lelkiismeretű előkelők az országgyűléseken jónak látták a köznemességnek engedményeket tenni, csakhogy lecsillapítsák ellenfeleik érzelmi kitöréseit. A decretumok, az országgyűléseken meghozott törvények így a köznemesi tervek fokozatos megvalósulásáról tanúskodhatnak. A köznemesség egyszerre több téren igyekezett érvényesülni. Otthon, a megyében, választott tisztviselői révén kezébe akarta venni a vezetést, az államélet terén a főurak és főpapok háttérbe szorításával magának szerette volna biztosítani azt a súlyt, amely a dualisztikus rendi alkotmányban a király mellett a másik félt megilleti, végül pedig társadalmi vonatkozásokban a familiaritás megszűntetésével a nagybirtok szolgálatában álló nemesi tömegeket, elvonva a főuraktól, maga mellé próbálta állítani.

Legelső sikereit, amelyeket a megye szervezetének a módosítása során ért el, 1495-ben aratta. Szerények voltak az eredmények, mint minden kezdet, mégis jelentősek, mert az 1492-i törvény több pontjának megváltoztatásával fordulatot jeleztek, s mert nem maradtak magukban. Ezen az országgyűlésen, híven Mátyás reformjaihoz, elfogadtatták az elvet, hogy a nagybirtokosok, egyháziak és világiak egyaránt, a megyei hatóság, a főispán és a szolgabírák jogköre alá tartoznak.[259] Ugyanazt érték így el, amit Mátyás 1486-ban : megsemmisítették azokat az exemptiókat, amelyek a nagybirtokot, mentesítve a megye hatásköre alól, egyenesen és kizárólag a király alá rendelték. A megye így — természetesen elméletben — a nagybirtok felett álló tényező lett. A megyei hatóság azonban két elemből áll : a nagybirtokos főispánból s a nemesi szolgabírákból. Bár még a főispán a tulajdonképeni úr, a nemeség megteszi az első lépést hatalmának korlátozására. Újból szabályoztatja tehát, hogy miként kell a jogtalanságot elkövető főispán ellen eljárni. A régi szokás szerint, amint azt még Zsigmond törvénye írásba foglalta,[260] a sértett félnek a főispán ellenében a királytól parancslevelet kellett kieszközölni, a felhatalmazás birtokában a szolgabíró és hiteleshelyi megbízott jelenlétében vizsgálatot kellett tartatnia, hogy azután a megye nemesei a közgyűlésen ítéljenek a viszály ügyében. Most ellenben az eljárás egyszerűbb lett, amennyiben a szolgabírák és a nemesség, immár mint testület, universitas nobilium, minden külön királyi engedély és felhatalmazás nélkül járhatott el és hozhatott ítéletet.[261]

Következő lépés gyanánt 1498-ban sikerült a köznemeseknek törvényben

kimondatniok, hogy örökös főispánságok többé nem adományozhatók,[262] amit 1504-ben így toldottak meg : Ha a király mégis kinevezne valakit örökös főispánnak, ennek minden intézkedése eleve érvénytelen. A közjogi tisztségnek magánjellegűvé válását akarták megakadályozni azzal is, hogy hangsúlyozták a főispánoknak az országhoz tartozását, elrendeltetve, hogy valamennyiüknek, kineveztetésük után, esküt kell letenniük, még pedig nemcsak a király, hanem a mellette helyet foglaló köznemesi bírótársak előtt is. A megye bírói jogkörét is kibővítették ekkor,[263] még fontosabb volt azonban az eredmény, amely azt a törekvésüket jutalmazta, hogy az alispánt a nemesség akaratának végrehajtójává tegyék. Eddig ugyanis csak egyetlen tilalom — ez is Mátyás elhatározásából — gátolta a főurat, hogy akár az ország másik szögletéből magával hozott familiárisát ültesse az alispáni székbe; az, amely kötelességévé tette, hogy a megyebeli nemesek közül szemelje ki helyettesét. Most kivívták, hogy a főispán csak azt választhatja ki alispánnak, aki ellen a megyei köznemesség nem emel kifogást.[264] Nem végleges ugyan győzelmük, mert csak Mohács után nyerik el a választás jogát s így az alispáni tisztség ekkor még nem a megyei autonómia kifejezője, de már ez a sikerük is a főispán hatalmának korlátozását jelenti. Az a kifejezés ugyanis, hogy a főispán a megyei nemesség hozzájárulása (consensus) és akarata nélkül nem tehet meg senkit sem helyettesévé, már magában rejti a lehetőséget, hogy a választás joga a köznemességé legyen, az egyszerű magánalkalmazott pedig rendi tisztviselővé.

Az 1500-i országgyűlés határozatából a nemesi megye fegyveres erőre is szert tett, oly hadcsapatokra, amelyekkel közvetlenül rendelkezhetett. Kimondta ugyanis az országgyűlés, hogy az egyforintos adót ezentúl a bárók és a névszerint felsorolt nagybirtokosok kivételével mindenkinek a jobbágya a megyének köteles befizetni, amely a pénzből zsoldosokat fogad fel.[265] A köznemesség a törvénnyel ugyanazon előnyök részesévé lett, amelyeket a Mátyás hadrendszerét elpusztító főurak 1493-ban szereztek meg, amidőn az uradalmaikból befolyó állami adót lefoglalták. Azzal a különbséggel, hogy az előkelők saját fegyveres csapataik eltartására fordíthatták a pénzt, a köznemesség ellenben megyei haderőt óhajtott szervezni. Az individuális jellegű nagybirtokkal a megyénként tömörülő nemesség tehát mint közösség állott szemben. Sőt a törvény még nagyobb jelentőséget juttatott neki, mivel egyes esetekben az uradalmak jobbágyadójának is hozzá kellett volna kerülnie.[266] A valóságban aligha engedték meg a főurak, hogy a megye megbízottjai tegyék rá kezüket a pénzre, amellyel az elmúlt években ők rendelkeztek, azt azonban valószínűnek tarthatjuk, hogy a köznemesek jobbágyainak az adója valóban a megyéé lett. Mivel pedig a fegyveresek, akik voltaképen a régi telekkatonaság helyébe léptek, a megyétől nyerve fizetésüket, természetszerűleg az ő utasításait követték, a köznemesség súlya és jelentősége megnövekedett. Nemcsak «karhatalmat» szerzett, esetleg egyes ellenállók megtörésére is alkalmasat, hanem bizonyos szerepet is. Mert ha eddig a királynak csak a főurak hozzájárulását

kellett megszereznie ahhoz, hogy bandériumaikat felhasználhassa, most már az egyes megyéktől is külön-külön volt kénytelen kieszközölni, hogy csapataikat bocsássák rendelkezésére. A megyével tehát számolnia kellett az uralkodónak akkor is, ha nem a nemesi felkelésről volt szó, ez a körülmény pedig azt jelenti, hogy a köznemesség is hallathatja szavát, vajjon fontos-e az ügy, amely miatt a király a fegyveres erőt igénybeveszi, következőleg az engedelmességet — akárcsak mint a főurak — ő is bizonyos feltételek teljesítéséhez kötheti.

Az állam sorsának intézésében a köznemesség már a XV. század utolsó éveiben el nem hanyagolható tényezővé lett. Azonban csak időnként, az országgyűléseken s itt is csak akkor, ha tömegeit Rákoson felvonultathatta, mint 1497-ben és 1498-ban, amikor nem egyszerűen követek által képviseltette magát, hanem súlyos bírság terhe alatt mindenkit személy szerinti megjelenésre szólított fel, egyedül a végvárak őrzőinek, a sántáknak, vakoknak, betegeknek és a nagyon szegényeknek jelenlétét engedve el.[267] Ilyen alkalmakkor a királytól és a főuraktól engedményeket és ígéreteket kapott, mihelyt azonban elszéledtek képviselői, az uralkodó, mintha mi sem történt volna, megint régi tanácsadói szavára hallgatva, a régi szellemben kormányzott. A köznemességnek így rá kellett jönnie, hogy mit sem ér azzal, ha csak a törvényhozó hatalomból jut rész számára, a végrehajtóból ellenben nem. Arra törekedett tehát, hogy a királyi tanácsban, az állandó kormányzótestületben is szó és képviselet illesse meg. A kezdetet a központi bíróságok, az egyes ünnepek nyolcadik napjától kezdve tanácskozó, úgynevezett oktávális törvényszékek szervezetének szabályozása jelentette. Ezek elnökei — nádor, országbíró, perszonális — a tárgyalásokra ugyanis bírótársakul a királyi udvarban éppen jelenlévők közül szoktak egyeseket meghívni s mert az egyházi és világi főurak voltak azok, akik állandóan itt tartózkodtak, köznemesek csak elvétve foglalhattak helyet a törvényszékeken, sőt az 1492-ben megalkotott törvénykönyv köznemesi bírótársakról már meg sem emlékezett.[268] A helyzeten az 1495-i országgyűlés változtatott, amidőn kimondotta, hogy a főpapoknak és főuraknak 3—3, a tehetősebb köznemeseknek pedig 14 képviselője közül kell az assessoroknak kikerülniök s kötelezte a királyt, hogy az utóbbiakat ő nevezze ki, de egyszersmind fizetésükről is gondoskodjék.[269] Három év mulva, 1498-ban, az országgyűlés módosítva ezt a rendelkezést, a nagybirtokos bírótársak számát kettő-kettőre szállította le, a köznemesekét meg 16-ra emelte fel, kiválasztásukban pedig korlátozta a királyt, mivel arra utasította, hogy az országgal (regnum), vagyis a diétán résztvevő nemességgel egyetértésben járjon el.[270]

Ugyanekkor vívta ki a köznemesség, hogy képviselői bebocsátást nyerjenek a királyi tanácsba. Megfogadtatta ugyanis az uralkodóval, hogy az egész országot érintő ügyek tárgyalása esetén a tanácsba be fogja hívni a köznemesi assessorok felét.[271] Megint további lépést jelentett az 1500-i országgyűlés, mert ez már azt ígértette meg a királlyal, hogy állandóan maga

mellett fogja tartani a nyolc ülnököt, — félévenként kellett egymást felváltaniok — azaz most már minden ügyet az ő ellenőrzésük mellett intéz el. A tanácstagokban a köznemesség a maga akaratának a képviselőit, sőt végrehajtóit látta. Függetlenségük biztosítása végett elvállalta fizetésüket, köte-

Gazdag ötvösmunkával díszített ékköves boglár a XV. század végéről.
(Magyar Nemzet Múzeum)

lezte őket, hogy három év elteltével mondjanak le tisztségükről, — biztosította azonban újraválaszthatóságukat — az időközben elhúnyták pótlására pedig, hogy ne kelljen az országgyűlésig várakozni, az uralkodót és a köznemesi ülnököket hatalmazta fel.[272] Az 1507-i országgyűlés határozata betetőzte a fejlődést. Megállapította ugyanis, hogy a király rendeletei érvénytelenek,

ha nem a köznemesi tanácsosok beleegyezésével adja ki őket és tisztségeket sem adományozhat nélkülük. Ugyanekkor a tanácsot közvetve az országgyűlés, azaz a köznemesség ellenőrzése alá vetette. Ha valaki — hangzik a törvény — a királyi tanácsban az ország szabadsága és java, valamint a törvények ellen cselekednék, akkor a köznemesi tanácsosok kötelesek őt névszerint feljelenteni a legközelebbi országgyűlésnek, hogy ez, mint a haza árulóját és az ország szabadságának megzavaróját érdeme szerint vagyonában és személyében is megbüntesse. A felelősségrevonással nyilvánvalóan a főúri tanácsosokat akarták sakkbantartani, de a határozat alkalmas lett volna az országgyűlés és a tanács kapcsolatát is szorosabbra fűzni. Egyébként a fizetés módjában is kifejezésre jutott, hogy a tanácsnak az ország s nem a király érdekeit kell szem előtt tartania. A diéta ugyanis adót, telkenként három dénárt vetett ki a tanácstagok fizetésére, — a főrangú évi 700, a köznemesi 300 forintot kapott — a pénz beszedését pedig a megyei hatóságokra bízta, akiktől azután a tanácsosok meghatalmazottjai vették át.[273]

Mindezek az intézkedések még egyáltalán nem adták a köznemesség kezébe a hatalmat. Képviselői tekintélyt és vagyont illetőleg nem versenyezhettek a nagyhatalmú országnagyokkal, bárókkal s mert háttérbe szorultak a tárgyalások közben, a kormányzás úgy folyt, mintha ott sem lettek volna a királyi tanácsban. Még az sem változtatott helyzetén, hogy az 1516-i országgyűlés a számszerű többséget biztosította számára, amennyiben a tanács tagjainak számát pontosan megállapítva, hét világi és öt egyházi főúrra, s velük szemben 16 köznemesre bízta a kormányzást.[274] A köznemesség valóságos hatalomhoz csak akkor jutott, amikor szövetségre lépett a legvagyonosabb főúri családdal, s csak addig élvezte az uralom előnyeit, amíg Zápolyai nemcsak gazdagságával, hanem a vezetése alatt álló főúri párt erejével is támogatta őt. Mihelyt azonban elsímultak a nagybirtokosok közti személyes ellentétek, amelyek következménye a frakciókra szakadozás, az erők megoszlása volt, a köznemesség ismét kénytelen volt visszahúzódni.

Legnehezebb volt változtatni a tényleges társadalmi helyzeten. Évszázados, öröklött hagyományok tartották életben és érvényben a familiaritást, amely a köznemesség javarészét néhány nagybirtokos vezetése alá helyezte, s mert az előbbire gazdaságilag előnyös volt, nemcsak szilárd és természetes, hanem változhatatlan kapcsolatnak látszott. De mert nem volt összeegyeztethető a rendiség lényegével, a köznemesség arra törekedett, hogy — akár egyéni érdekei sérelmére is — kiküszöbölje. A feladat nagy volt : A vertikális tagozódású társadalmat, amely egy-egy széniorhoz a széles tömegeket láncszerűen fűzte hozzá, horizontálissá kellett változtatni, azaz oly rétegekre bontani, amelyek tagjai közt erősebb az összetartozás érzése, mint a dominus és familiáris közt uralkodó. Ekkora átalakulást nem lehetett országgyűlési decretumokkal kezdeményezni. Az eredménynek egy fejlődéssor végső lezárásával szükségszerűen kellett kikristályosodnia. Akkor, amidőn az azonos feltételek közt élők körében annyira elmélyül az összetartozás érzése, hogy

egyrészt elszakadnak az őket felfelé és lefelé fűző kötelékek, vagyis ha egy köznemes büszkébb lesz arra, hogy a szabad nemesség tagja, mint ha egy nagyúrnak a familiárisa, másrészt pedig a rétegek, amelyekbe összeolvadnak, egymástól éles vonalakkal, sőt mély árkokkal elhatárolódnak. Mind ennek — a régi kapcsolatok felbomlásának és újak szövődésének — menthetetlenül be kellett következnie, mihelyt a köznemességben felébredt és meggyökeresedett a tudat, hogy bizonyos nagy nemzeti célkitűzések csak általa valósíthatók meg. A köznemesség úgy érezte, hogy a nagybirtokosokat visszaszorítva, az ország egységét biztosítja, s reá vár, hogy az állam hatalmát régi fényébe visszaállítsa. Sajátságos küldetéshite, amelynek Mátyás reformjai reális alapot adtak, képesítette arra, hogy merjen nagy dolgokba, merésznek tetsző vállalkozásokba fogni. A siker feltétele azonban legelső sorban az összetartás, annak átérzése, hogy egységesen kell eljárnia. Az érzelmi közösségnek tehát, még ha eleinte csak politikai kérdésekben érvényesül is, az a jelentősége az ő esetében, hogy az egyéb kapcsolatok, mint a dominus szolgálata, másodlagos fontosságúakká lehetnek. A politikai harcok, amelyek a Jagelló-kor országgyűlésein folytak, így kétségtelenül hozzájárultak ahhoz, hogy a köznemesség ne csak a rendek egyike maradjon, hanem azzá a renddé változzék, amely magát a legfontosabbnak tartja s éppen ezért minden függőségtől szabadulni akar. Mint országgyűlési politikai párt, amely lényéből következőleg szomjazza a diadalt, a köznemesség hamar megértette, hogy több sikerrel járnának akciói, nagyobb súlya lenne a diétán, ha valóban minden nemes az ő táborába tartoznék s nem a nagybirtokosok bandériumában foglalna helyet, mint familiáris. Arra törekedett tehát, hogy ezekkel a tömegekkel, kivonva őket a familiaritás kapcsolatából, egyszerre erősítse magát és gyengítse ellenfelét.

Ismét más okok — róluk sem szabad megfeledkeznünk — a nagybirtokot ösztönözték a familiárisi kapcsolat meglazítására. Mint tudjuk, a hűbériség gazdasági alapja oly rendszer volt, amelyet a pénzzel szemben a termények túlsúlya jellemez. Hűbéreseket azért is kellett tartania a széniornak, mivel birtokainak termését teljes egészében nem tudta pénzre átváltani s így rá volt szorulva, hogy közvetlen juttatások alakjában értékesítse. Ellenben a pénzgazdálkodás fellendülése után más megoldás kínálkozott. Most már zsoldos haderőt lehet tartani, amely engedelmesebb eszköz, mint a kiváltságos társadalmi rétegekből származó, jogokra hivatkozó hűbéres. Magyarország számára a XV. század második fele hozta meg a pénzforgalom növekedését. Észre lehet ezt venni a birtokok árának emelkedésében, de az adókon is. Mátyás erélye sem állandósíthatta és fokozhatta volna az állami bevételeket, ha a jobbágyság nem lett volna képes munkájával, terményei kedvező értékesítésével a kívánt összegeket előteremteni. Az új helyzet előnyeit elsőnek az állam élvezte, illetőleg biztosította magának. Ezért mondhatott le Mátyás egyre nagyobb mértékben a bandériumokról, a hűbéres csapatokról és viselhette háborúit közvetlenül felfogadott zsoldosokkal. A század végén és a következő elején, úgy látszik, egyes nagybirtokosok is rájöttek, hogy ez az

út általuk is járható. A familiárisi szálak szétszakítására nem gondoltak, csak lazítottak rajtuk, amidőn megváltoztatták a familiárisok ellátását, még pedig oly módon, hogy fizetést adtak nekik.

Az átalakulást évszámhoz köthetően figyelhetjük meg az egri püspöki uradalomban. Itt, mint korábban említettük, Veronai Gábor idejében, 1474-ben a falvak többsége megoszlott a familiárisok között, úgy hogy ezek a jobbágyszolgálmányokat maguk vették át. Ellenben húsz év mulva, Bakócz Tamás idejében, számadáskönyvének tanúsága szerint, készpénzfizetés járt nekik,[275] tehát a jobbágyság kikerült irányításuk alól, az egykori «beneficium» pedig, amely mégis csak állandóságot jelentett, helyet adott a könnyebben felbomló és aranyforintokkal lemérhető szolgálati kapcsolatnak. Bakócz eljárása nem maradt követők nélkül. Az 1520-as években Várdai Ferenc erdélyi püspök ugyanígy tartotta fenn haderejét. Állandóan fegyverben álló lovascsapata körülbelül hetven főnyi volt. Tisztjei nemes familiárisok, akik maguk gyüjtötték össze embereiket. Mindegyikük hat-hat lovast s fizetésük lovasonként havi három forint volt.[276] Hasonló a helyzet a kalocsai érseki uradalmakban. Az 1521-i kimutatás-töredék ugyanis 3192 forintnyi bevételből 2455½ forintot summásan számol el a várnagyok, gyalogosok, tüzérek, kulcsárok, provisorok és huszárok salláriuma-képpen,[277] ami arról tanúskodik, hogy a várak és uradalmak vezetői, tisztviselői itt is készpénzben kapták meg fizetésüket. Valószínű, hogy az egyházi nagybirtok előljárt a fejlődésben és a világi kézben lévő uradalmak csak lassan követték. A régi, közvetlen familiárisi viszony további változatlan érvényesülésére így sokkal több példát említhetnénk, mint az ellenkezőjére s Gergellaki Buzlai Mózes éppen nem az egyedüli, aki végrendeletében barátai lelkére kötötte : Fizessék meg érdemeik szerint valamennyi familiárisa szolgálatát, főleg az apródokét, akiket gyermekkoruk óta tartott és táplált, mivel az idősebbeknek, tudomása szerint, nem sokkal tartozhat, hiszen jó uruk volt.[278] Ugyanekkor azonban az is bizonyos, hogy a régi familiáris-kapcsolat alól lassan kezdtek kicsúszni a gazdasági alapok.

A fordulatot a gazdasági erők magukban, éppen mert lassan hatottak, még sokáig nem tették volna szembetűnővé. Sokkal erősebbnek bizonyultak a pillanatnyi, de annál felötlőbb változások előidézésére a hatalmi igények, amelyeket a köznemesség az érvényesülésért vívott küzdelmeiben támasztott. Azt a társadalompolitikai programmot, amelynek megvalósulása a familiáris-kérdésben is a köznemesség győzelmét jelentette, vezére és teoretikusa, Werbőczy, meglepően egyszerű és hatásos módon a Hármaskönyvben fogalmazta meg. Mindazt, amit a nemesség még csak óhajtott elérni, Werbőczy úgy tüntette fel, mint régóta, ősidőktől fogva meglévő, tényleges állapotot s mint egy nagy jogrendszer integráns részét. Leglényegesebb elve, hogy Magyarországon minden főpap, báró, mágnás és nemes egyforma előjogokat élvez, egy és ugyanazon törvény és szokásjog alatt áll. A főpapok és főurak szabadsága tehát nem nagyobb, mint a nemeseké, csak méltóságuk és hivataluk különböz-

Mátyás király pajzsa. (Magyar Nemzeti Múzeum)

teti meg őket, csak az, hogy közelebb ülnek a királyhoz, a tanácsban előbb szólalnak fel s tisztségük magasabb, de nem valami különleges jogi helyzet.[279] A legszegényebb nemes és a leggazdagabb nagybirtokos jogegyenlőségének hangoztatása, az «egy és ugyanazon nemességnek» ez a jelszava annyit jelentett, hogy minden nemes kizárólag a király joghatósága alá tartozik és főúr még ideiglenesen sem terjesztheti ki föléje bírói hatalmát. A familiárisi kap-

csolatot ezzel Werbőczy elhomályosította. Nem cáfolta, hanem egyszerűen nem vett róla tudomást s úgy fejtegette a perbeli eljárás szabályait, a bíráskodás elveit, mintha köznemes felett sohasem ítélkezett volna dominusa.

Nem vitás : a jogszokásoknak abból a halmazából, amelyet a magyar társadalom élete folyamán a XVI. század elejéig kitermelt s amely írásba nem foglalva élt több-kevesebb ember emlékezetében, egészen más rendszert is fel lehetett volna építeni. mint amilyent a Hármaskönyv foglal magában. Az immunitas és exemptio, amelyet a főurak uradalmai élvèztek, az örökös főispánság, a pallosjog, az országnagyok megkülönböztetett helyzete könnyen lehettek volna egy főúri érdekeket szolgáló jogtudós rendszerezésének az oszlopai s elbirták volna a hűbéri bíráskodás elveiből megszerkesztett boltozatot. Ha a kezdeményezés megragadásával mégis a köznemesség tette uralkodóvá felfogását — ez Werbőczy művének törvénykönyvvé válásával következett be — a sikerben bizonyára része volt annak, hogy a rendiség, amelynek szószólója volt, az európai fejlődésben újabb, korszerűbb fokot jelentett, mint a hűbériség. De volt a fordulatnak más oka is : a köznemességgel szövetkező Zápolyai és a hozzá szító főurak támogatása, amely kieszközölte a királytól Werbőczy munkája számára a megerősítést. A Zápolyai-ház, bár ereje szintén nagybirtokain és familiárisai sokaságán nyugodott, úgy találta : érdemes áldozatot hoznia és kibocsátania dominusi joghatósága alól hűbéreseit. A köznemesség támogatásától ugyanis győzelmét, trónrajutását várta s így számíthatott rá, hogy mint király visszanyeri mindazokat, akiket mint főúr elveszít, hiszen régi familiárisai a szent korona-tan értelmében független köznemesekké válva, valamennyien királyi joghatósága és törvényszékeinek illetékessége alá tartoztak volna.

Ugyanilyen meggondolások vezették Werbőczyt, hogy a Hármaskönyvben köznemesi államelméletét is kifejtse, Zápolyait pedig arra, hogy ne emeljen a teória ellen kifogást. Werbőczynek, az országgyűléstől nyert megbízatása értelmében, a bíróságok körében nemzedékről nemzedékre élőszóval áthagyományozva öröklődő jogi elveket, szabályokat és peres eljárási módot kellett írásban megrögzítenie és rendszerbe foglalnia, hogy perlekedők és bírák egyaránt eligazodhassanak az igazságszolgáltatás ösvényein.[280] Feladatát oly kitűnően oldotta meg, hogy munkája mindaddig, amíg a rendiség élt, a legtöbbet forgatott könyv maradt Magyarországon. De mert nemcsak jogtudós, hanem politikus is volt, megragadta az alkalmat, hogy a jogszokásokon kívül azt az elméletet is kifejtse, amely szerint igazodni látta mind maga, mind pedig a köznemesség a magyar állam életét. Tanítása, rövidre fogva, a következő : A magyarok szittya ősei vándorlásaik közben kapitányokat rendeltek ki, a perek elintézésére és a gonosztevők megbüntetésére közakarattal egy rektort választottak, valamennyiük közös egyetértésével pedig elhatározták, hogy veszély esetén véres karddal hívják össze a harcosokat a közösség, a communitas parancsainak meghallgatására. Mivel azokat, akik a fegyverbe szólító felhívásnak nem engedelmeskedtek, szolgaságba taszították, kialakult a nemes-

ség és parasztság állapota. A nemesség, a communitas vagy populus, Szent Istvánt királlyá választván és megkoronázván, átruházta a királyra az uralmat s ezzel együtt a szent korona joghatósága alá helyezte azt a teljes hatalmat, hogy nemesítsen s birtokot adományozzon, azaz a parasztság közül az érdemeseket a nemesek közé emelje. Nemesség és király ettől fogva a lehető legszorosabb kapcsolatban vannak, úgyannyira, hogy egymástól el sem különíthetők. A fejedelmet ugyanis a nemesek választják, nemessé viszont csak a király tehet meg valakit. A nemesek egyedül a törvényesen megkoronázott uralkodónak vannak alávetve, minden más hatalomtól szabadok s a szent koronának a tagjai. Mivel attól fogva, hogy a communitas a hatalmat a királyra átruházta, minden birtok és birtokjog a szent koronától függ, hiszen mindenki királyi adományból nyerte el azt, az utódok nélkül elhúnyt nemesek javai a királyra, illetőleg a koronára szállnak vissza. Hasonló módon a király a törvényes utóda minden főpapnak is ; nem abban az értelemben, mintha az egyháztól elvehetné uradalmait, hanem úgy, hogy ezeket a birtokokat a főpapi szék megüresedése esetén, ő adományozza el az egyházzal együtt kormányzás céljából.[281]

A hún-magyar rokonságról szóló történeti elbeszélés, amelyet Werbőczy Thuróczy Jánosnak nagy népszerűségre jutott magyar történetéből vett át, a XIII. század derekán alakult ki s a középkor kedvelt elméletének, a társadalmi szerződésnek és a hatalom átruházási teóriának a vázára aggatta rá a históriai adatokat. A középkor ugyanis a világi hatalom eredetét úgy képzelte el, hogy az emberek a rabló zsarnokok elleni védekezés céljából összefogtak egymással s azután szövetségük biztosítását egyetlen ember kezébe helyezték, aki erejével, tehetségével kiemelkedett közülük. Az egyház pártolta ezt a felfogást, mert az államokkal folytatott küzdelmében arra hivatkozhatott, hogy a királyok nem Isten kegyelméből gyakorolják hatalmukat, hanem a nép választásából s így államuk az isteni eredetű egyházzal szemben földi, emberi eredetű.[282] Bár így Werbőczy, a királyi hatalom keletkezését tárgyalva, lényegében régi gondolatelemet használt fel, az államot még sem helyezte az egyház árnyékába s nem az egyház felsőbbségére vont le következtetést. Az állam az ő szemében éppen úgy teljes értékű és a saját életének törvényei szerint igazodó képződmény, — nemcsak mentes a hierarchia gyámkodásától, hanem még ő az egyház pártfogója — mint amilyen a valóságban is volt a zsinati küzdelmeket követő korban.

Az elméletnek a második fele, amely a királyt és a nemeseket a szent korona fogalmába fogta össze s annak részeseivé tette őket, szintén ismert középkori gondolatkincsnek, az organikus államtannak volt a változata ; annak a felfogásnak, amely bátran hirdette, hogy az állam élő szervezet, feje az uralkodó, tagjai pedig a polgárok,[283] Werbőczynél a nemesek. A szent koronát már korábban is sokat emlegették királyaink, amidőn a személyük körül forgolódók érdemeit mint a koronának tett szolgálatokat jutalmazták meg, most azonban Werbőczynél az többé nem egyszerű szimbólum, hanem élő organiz-

mus. Az állam súlypontja és lelke ő szerinte is a polgárok összességében, a communitásban van. Ennek van alája rendelve az uralkodó, aki a legelőkelőbb tag, a fej, de mégis csak tag. Nemcsak Marsilius és Wycliffe hirdették, hogy az universitas civium-ot illeti meg a jog: fejedelmet választani, ellenőrizni és letenni, hanem Werbőczy is azt vallotta, hogy a nép, a nemesség a tulajdonképeni szuverén, hiszen ez ruházta át egykor a hatalmat Szent Istvánra és jogosított ma a királyválasztásra. Sőt ellenőrzi a király kormányzását is. A fejedelem ugyanis — fejtegette — egyedül, a maga akaratából nem intézkedhet, főleg nem az egész magyar nemzet régi szabadságának sérelmére, hanem össze kell hívnia, meg kell kérdeznie a népet, vajjon tetszenek-e neki a végzései s ezek csak akkor lesznek törvények, ha a nép igennel felel. De hasonlóképen válik törvény a nép egyező akarattal hozott határozatából, mert ehhez meg a király beleegyezése szükséges.[284]

Nem kevésbbé jellemző a köznemesség felfogására, amit vezére nem vett át a népszuverénitási elméletből. Bár Thuróczy munkájában mindenki olvashatta, hogy a húnok, amikor rektort választottak, általános határozattal kimondották, hogy ennek igazságtalan ítéletét a communitas megsemmisítheti, őt magát pedig meg a kapitányokat, amikor akarja, leteheti,[285] ezt a mondatot Werbőczy kihagyta és nem fejlesztette ki belőle azt a tant, hogy a nemzetet nemcsak a király megválasztásának, hanem letételének a joga is megilleti. Ellenkezőleg, a köznemesség mindent elkövetett, hogy az uralkodó hatalmát megszilárdítsa. Az 1514-i országgyűlésen, amidőn szövetségese, Zápolyai, a jobbágyháború diadalmas leverése után tekintélye teljében volt s így pártfogásával minden elgondolását megvalósíthatónak látta, első gondja Ulászlót kiszabadítani megalázó helyzetéből. A legalkalmasabb és legegyszerűbb módnak a királyi hatalom alapját jelentő jövedelmek visszaszerzését és biztosítását vélte. Kimondotta tehát, hogy a határvámhelyeket, harmincadot és huszadot, valamennyi bányát és sókamarát, valamint a városokat vissza kell adni az uralkodónak. Mindezeket a zálogban lévő vagy bérelt jövedelmi forrásokat a nagybirtokosok számadás mellett voltak kötelesek visszaszolgáltatni s ha az tűnt ki, hogy a király tartozik még nekik, akkor mindaddig őket illette a bánya vagy vámhely bevételének a fele, amíg csak követelésük ki nem elégült. Mindenki teljes kártérítést kapott tehát, sőt Zápolyai, éppen megkülönböztetett helyzetének következményéül, egyenesen kivételes bánásmódban részesült. Ő ugyanis a kezében lévő városokat és vámhelyeket mindaddig megtarthatta, amíg a kétszeres országos adónak a tíz százalékát, portánként 20 dénárt át nem szolgáltattak neki, s így a váltságdíjat készpénzben meg nem kapta.

A köznemesség azonban útját akarta állani annak is, hogy a jövedelmi források megint elfecsérlődjenek. A királyi tanács hozzájárulásától tett tehát függővé minden jövőbeni elzálogosítást, a tanács háta mögött űzérkedőket pedig a kölcsön elveszítésével fenyegette, továbbá azzal, hogy büntetésül a zálog tárgyának, a városnak vagy vámhelynek a becsértékét is meg kell fizetniök. Egyenként felsorolta azután a köznemesség az elidegeníthetetlen jöve-

delmi forrásokat, még pedig a következő csoportokba osztva őket : 1. Magyarországon és Szlavóniában minden harmincad és sókamara ; 2. a nyolc szabad város : Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes, Sopron, mint tárnoki városok s Óbuda, Esztergom, Székesfehérvár, Szakolca, Lőcse, Kisszeben és Szeged, a személynökiek ; 3. a bányavárosok, mint Körmöc-, Besztercebánya, Zólyom s a többi ; 4. a jászok és kúnok ; 5. a visegrádi uradalom ; 6. Nagybánya és Huszt vára, azaz a mármarosi uradalom és a sóbányák ; 7. a munkácsi és diósgyőri uradalom ; 8. Erdélyben a szászok, minden bánya és sókamara, Kolozsvár városa, a vámok és adók, tehát a huszad, század és ötvened, végül Görgény, Törcs és Déva váruradalmai. Mint a fel-

Szerelmi jelenet övdíszeken. XV. század vége. (Magyar Nemzeti Múzeum)

sorolás mutatja, a köznemesség valóban igyekezett a királynak annyi bevételt biztosítani, amennyivel ez hatalmát tekintélyessé, sőt minden mást felülmúlóvá tehette volna, akárcsak Mátyás. Egyetlen pontban volt eltérés a félévszázaddal korábbi állapotoktól, de ez igen jellemző bizonyíték a rendi szellem érvényesülésére. A felsorolt jövedelmi forrásokat a nemesség nem királyiaknak nevezte, hanem a szent koronát megilletőknek, így fejezve ki, hogy egyrészt nem idegeníthetők el, másrészt pedig felőlük az uralkodó nem határozhat önkényesen, hanem csak az ország javát szem előtt tartva.[286]

Még ha csak önzésből kereste volna is a nemesség a király szövetségét, azzal, hogy az elszemélytelenített uralkodó helyett magát a koronát tette a nemzet összetartó erejévé s elgondolását következetesen érvényesíteni igyekezett, az állam integritását biztosította. A köznemesi tömegek ugyanis, a szent korona tagjaivá válva, kifejezésre juttatták, hogy megyéik kölcsönösen egymáshoz, valamennyien pedig a központhoz, a királyhoz tartoznak, másrészt pedig mint egyetlen test, eleve útját állották a nagybirtokosok minden elszakadó törekvésének. Nem valami mithologikus kényszer kívánta meg, hogy a rendiség elve, amint azt a köznemesség törekvései és Werbőczy teóriája egyaránt megtestesítette, viszályok és harcok árán próbáljon a réginek, a hűbérinek a helyébe lépni. A tét kétségtelenül nagy volt, hiszen az uralmi rend-

szer módosulásának tagadhatatlanul mélyreható változással kellett együttjárnia, ha egyszer arról volt szó, hogy a királyi tanácsban helyet foglaló főurak mellett a köznemesség is az állami akarat hordozójává legyen, mégis, mivel a két elv nemcsak ellentétben, hanem filiációs viszonyban is van, az átmenetnek, ha minden surlódást nem is lehetett volna elkerülni, nem kellett feltétlenül zavarokat, sőt krízist kiváltania. A baj az volt, hogy hiányzott az erős királyi hatalom, amely bölcseségével és tekintélyével irányíthatta volna a fejlődést. Ily ellensúly hiányában mindkét fél kizárólagos uralomra törekedett s győzelmét mindegyik a másik megsemmisítésétől várta, holott csak kiegyezésük biztosíthatta az államnak a rendi jelleget.

A Mohács előtti évtizedben nen egy programm készült, hogy miként lehetne az országot az egyre fenyegetőbb veszély torkából kimenteni. Szerfelett tanulságosak ezek a tervek, még ha semmi sem valósult is meg belőlük, mert jól mutatják, hogy a két elvet mily módon próbálták képviselőik a gyakorlatban alkalmazni.

A nagybirtokosoknak a helyzete könnyű volt; nem kellett mást tenniök, mint a régi állapotot, a túlsúlyukat biztosítót visszaállítani. 1518-ban elérkezettnek látták az időt arra, hogy a köznemességre többé még látszólag se legyenek tekintettel. Ebben az évben ugyanis Zápolyai, keveselve az eredményt, amelyet a köznemesség támogatása nyujtott számára, faképnél hagyta szövetségesét s kibékülve Báthory István nádorral, csatlakozott a főúri párthoz. Az így megerősödött nagybirtokosok, a köznemesség eltávozása után az országgyűlésen magukra maradva, oly nagyfontosságú határozatokat hoztak, amelyek az egész kormányrendszert átalakították. A lényeg az, hogy a köznemesség teljesen kiszorul a kormányból, a királyi hatalomra az eddiginél is szorosabb béklyók kerülnek s a hatalmat egy maroknyi főúr gyakorolja. A kormányzást ugyanis a királyi tanács végzi, ennek pedig egyetlen köznemesi tagja sincs többé. Ellenben helyet foglalhat benne minden nagybirtokos, amikor csak tetszik nekik, állandó tagjai pedig a kancellár, a kincstárnok, a főudvarmester s négyen-négyen a főpapok és bárók közül. A tanács kötelessége gondoskodni az állam biztonságáról, az ország nyugalmáról, de ugyanő ellenőrzi a pénzügyeket, a kiadásokat is. Hatáskörébe tartozik minden kis részletkérdés. Ügyel tehát arra, hogy a királynak ne legyen feleslegesen sok familiárisa s még egy servitor is csak az ő beleegyezésével vehető fel. Hozzájárulása nélkül nagyobb birtok, országos tisztség s egyházi javadalom nem adományozható, tudta nélkül az uralkodó nem küldhet külföldre követet s nem is fogadhatja idegen állam megbízottját. Olyannyira a tanácsnak kell minden uralkodói ténykedés színhelyének lennie, hogy kérvényt, levelet is csak a tanácsosok jelenlétében szabad a királynak felolvastatnia, ugyanúgy róluk határoznia. A tehetetlen báb szerepe jutott az uralkodónak osztályrészül, a főurak azonban a hatalmon kívül pénzre is szomjaztak. A Mátyás-kori, évenként egyforintos adót, amely — tudjuk — 1493 óta az övék volt, megpróbálták felemelni a kétszeresére. Hivatkozva a végvárak pusztulására, az állam érdekére és

üdvére, újabb, ugyancsak egyforintos subsidiumot szavaztak meg, kimondották azonban, hogy ezt uradalmaikban nem a kincstárnok emberei, a dicatorok gyüjtik majd össze, hanem maguk szedetik be gazdatisztjeikkel s szolgáltatják át a kincstárnoknak. Az áldozatkészséget szerfelett gyanússá teszi az ellenőrző közegek teljes kikapcsolása s mert mi sem lett volna könnyebb, mint arra hivatkozni, hogy a király tartozik egyes főuraknak, s adósságtörlesztés címén bizonyára tetemes összegek kerültek volna elszámolásra. De hogy a lefoglalásnak a másik félt, a köznemességet is megnyerjék, felajánlották, hogy az ő birtokain meg az általa megyénként választott nemes — ugyancsak a kincstárnok megbízottja nélkül — hajtsa be az adót. Szinte nyílt felhívás volt ez a visszaélésekre! [287]

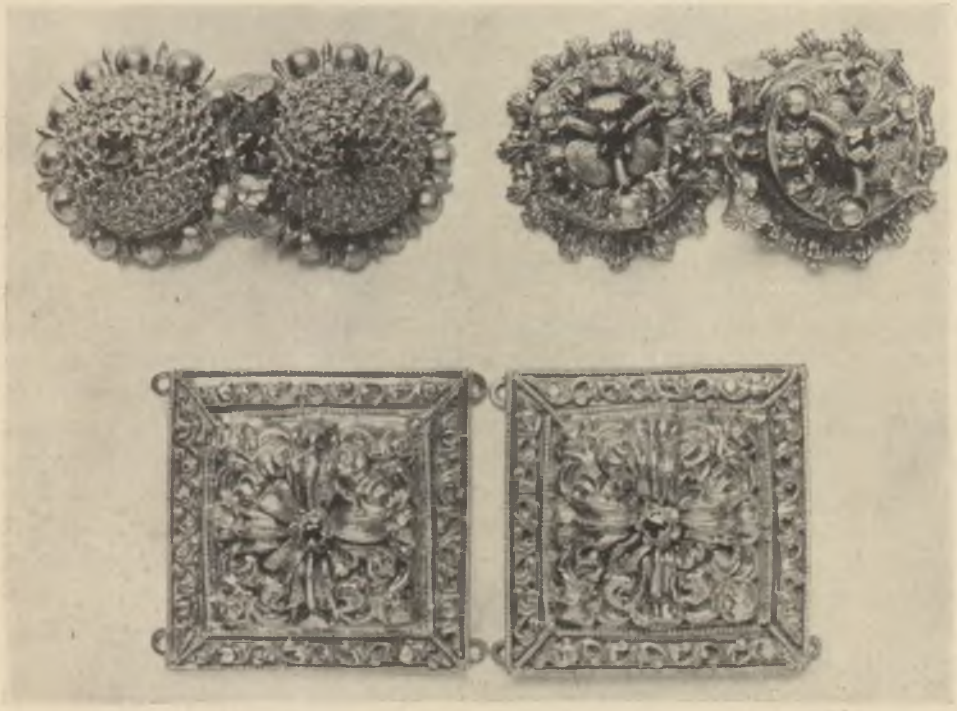
A köznemesség ugyanebben az évben, a Bácson tartott országgyűlésen fogalmazta meg elgondolását. Itt ő volt az úr, hiszen minden nemesnek fejenként és fegyveresen kellett megjelennie s azonkívül húsz jobbágytelek után egy-egy fegyveressel, vagyis a Mátyás uralma elején szokásos telekkatonasággal. De még mielőtt összejött volna, Tolnán csak követekkel képviseltetve magát, országgyűlést tartott. Érdemes megismerkednünk itteni határozataival, mert látható belőlük, milyen lelkiismeretesen igyekezett gondoskodni arról, hogy a jobbágyság adója ne kallódjék el, hanem valóban eljusson a királyhoz, akire a végvárak gondja hárult. Az adót, a tolnai végzések szerint, nem a nagybirtokosok, nem is a megyék szedik be, hanem a kincstárnok emberei. A kincstárnok azonban esküt tesz a követek előtt, hogy a behajtásra csak olyanokat küld ki, akiknek nincs adósságuk, vagyis akiktől senki sem veheti el az összegyűlt pénzt. A megye előtt a kiküldöttek és a megyei megbízott ismét arra esküsznek meg, hogy nekik meg a kincstartó nem adósuk, azaz biztosítékot adnak, hogy ők, az adóbehajtók nem tartják meg maguknak a pénzt. Az elszámolás egyik példánya a megyei megbízottnál marad ; ezt utólag bemutatják az országgyűlésen, hogy ott a kincstartót ellenőrizhessék. Ha még számbavesszük, hogy pontosan megállapították, mekkora lehet a behajtás költsége, mennyit számíthat fel az adószedő, az alispán és a szolgabíró, elismerhetjük, hogy az állam érdekeire a köznemesség hasonlíthatatlanul gondosabban ügyelt, mint a főurak.[288]

A bácsi országgyűlésen körvonalazott programm arról tanúskodik, hogy a köznemesség akkor sem élt vissza helyzetével, amidőn senki sem korlátozta. A főurakat nem zárta ki a tanácsból s a király hatalmát sem szorította meg mértéken felül. Mivel a tanács régi szervezetét állította vissza, annak így négy főpap, négy főúr és 16 köznemes állandó tagja volt. Rajtuk kívül a megbeszéléseken továbbra is megjelenhetett minden nagybirtokos, viszont helyet nyertek, hivataluknál fogva, az alnádor, az alországbíró és az ítélőmesterek is. Ezek ugyan a főbírák familiárisai, de köznemesek s így, Werbőczy elgondolása és várakozása szerint, dominusaiktól függetlenül is eljárhatnak. A 16 köznemesi tanácstagot névszerint ismerjük. Ott látjuk köztük Thuróczy Miklóst, a krónikaíró fiát, azután Szoby Mihályt, Werbőczy apósát, a több

pedig régi, vagyonos birtokos-családból származott. Többről tudjuk, hogy megelőzőleg alispánok voltak, tehát amikor a főuraktól függő viszony megszüntetésén s a köznemesség uralkodó helyzetének kiépítésén fáradoztak, tapasztalataikat, életük tanulságait használhatták fel. Ők, az egykori familiárisok tudhatták legjobban, hol kell mérsékelni a nagybirtok befolyását úgy, hogy a változás a köznemesség javát szolgálja, ugyanakkor azonban kímélje az állam érdekeit is. Nem volt nehéz felismerniök, hogy a legbiztosabb mód a királyi hatalom megerősítése. Ezért tehát nem ismételték meg a főurak korábbi sértő és megalázó határozatait, nem követeltek a tanács számára korlátlan uralmat, hanem csak azt hangsúlyozták, hogy az uralkodóval együtt kell intézkednie s vele egyenlő (pariter) hatáskörének, tekintélyének kell lennie. Vagyis meghagyták a lehetőséget, hogy egy erélyes és Mátyáshoz hasonlóan tettvágyó uralkodó ezt az egyenlő hatalomkört megint túlsúllyá változtathassa. A köznemesség, miután felismerte, hogy az erős királyi hatalom az ő támasza, itt még nem állott meg, hanem a részletintézkedések egész sorát foganatosította. Pontosan azon az úton haladt, amelyet Mátyás egyszer már megjárt. Tehát a regálé-jövedelmeket, mint a só- és ércbányászatból származókat, biztosítani igyekezett számára, s ezért például az idegen só behozatalát eltiltotta, azt a szokást pedig, hogy előkelő főurak, mint Bakócz is tette, nagymennyiségű sót ajándékoztattak maguknak a királlyal, eltörölte. Megújította továbbá az 1514-i határozatot, amely akkor végrehajtatlanul maradt, hogy a királynak minden elzálogosított várost, vámhelyet, uradalmat vissza kell kapnia, és a tanácsra bízta a régi tartozások megállapítását. A jövedelmi források szétválasztásával pontosan meghatározta azonban azt is, hogy mi fordítható belőlük az udvartartás költségeinek fedezésére s mi az országos kiadásokra. Az előbbi célra szolgálnak : a munkácsi, tatai, komáromi uradalmak, Óbuda, Csepel és a dunai szigetek, a jászok és kunok szolgálmányai s ezeket a budai provisor kezeli, minden más ellenben, mint az adók, vámok, bányák, városok hozadéka, az országé. Velük a királyi kincstárnok rendelkezik, aki felelős ténykedéséért a tanácsnak.[289]

Abból az elgondolásból, hogy a királyt anyagilag kell megerősíteni és függetleníteni, következett a köznemesség további fontos reformja, amellyel a maga hatalmát igyekezett alátámasztani és állandósítani. Ez új országos tisztség, a két kincstárnok állásának megszervezésében és hatáskörének körülírásában fejeződött ki. Az eddigi kincstárnok mellett, aki a király bizalmasa, szinte familiárisa volt, most egy másik, rendi jellegű, országos kincstárnokságot állított fel, nagy hatáskörrel látta el, betöltését pedig magának tartotta fenn. Ez igen ügyes, életrevaló megoldásnak bizonyult. Így ugyanis többé nem kellett vágyódva néznie a nádorságra vagy más országos méltóságra, amelyek, mivel mindenkor főurak töltötték be őket, elérhetetlenek maradtak számára s mégis oly befolyáshoz jutott, amely vetélkedhetett amazokéval. A hatalom, amelyet a nemesség a két országos kincstárnoknak átadott, rendkívül nagy. Ők azok, akik a szomszédos megyék, sőt az egész ország

haderejét felvonultatják, ha valaki vonakodik visszaadni a királyi jövedelmi forrásokat. Parancsuknak mindenki köteles engedelmeskedni, mert ellenkező esetben, ha nem akarna részt venni a lázadók megfenyítésében, fej- és jószágvesztés büntetése éri, fekvőségei a király kezébe jutnak, de előbb a kincstárnokok minden kiadásukat megveszik rajta, ingóságait pedig felprédálják. Ugyanők a megyei köznemesség felhívására fegyveresen eljárhatnak a bűnösnek deklarált főispán és alispán ellen, ami nem kevesebbet jelent, mint a nemességnek a nagybirtokos főispán fölé kerekedését. A bírói ítéletnek is ők szereznek érvényt katonai erejükkel, mert megbüntetik a vétkest s lefoglalják

Magyar ékszerek a XV. század végéről. (Magyar Nemzeti Múzeum)

birtokát. Ezt pedig nemcsak a király és a nádor felszólítására tehetik meg, hanem a tanács köznemesi tagjainak előadása és utasítása alapján is. A kincstárnokok tehát oly hatalmat nyernek, amilyen eddig csak a nádort illette meg. Sőt még annál is nagyobbat. Az ítéletet ugyanis végrehajthatják a nádor ellenkezése esetén is. Ha pedig véleményeltérés támad, a tanács felhívására a király megfosztja a nádort méltóságától, hogy azután utódjáról a legközelebbi országgyűlés gondoskodjék. A fegyveres erőt, amellyel a kincstárnokok rendelkeznek, azok a megyei csapatok adják, amelyeket a nemesi birtokokról beszedett egyforintos adóból fogadnak fel. Eddig ezek függetlenek voltak egymástól, most ellenben ügyes és célszerű rendelkezéssel — hadsereggé

tömörülnek. A pénzt ugyanis a megyék a kincstárnokoknak adják át, akik így egységes, csak tőlük függő haderőt szervezhetnek. A sereget a végvárakban kell elhelyezni, de természetesen arra is alkalmas, hogy mint karhatalmat otthon a nagybirtokosok ellen felvonultassák. Voltaképpen ez a sereg a garancia, hogy a kincstárnokok beválthatják a működésükhöz fűzött reményeket s kellő tekintélyük lesz ahhoz is, hogy ellenőrízhessék, vajjon a főurak kiállítják-e jobbágyaik arányában a bandériumokat.

A köznemesség komolyan vette a tervet, mint szankciója is mutatja. E szerint köteles minden nemes, aki nem vett részt az országgyűlésen, otthon, az első megyei közgyűlésen esküt tenni a határozatok megtartására és végrehajtására ; a vonakodó birtokait a többi nemes elfoglalhatja, feloszthatja magát pedig, ha fogságba esik, meg is ölheti. A főurakra csak közvetve lehetett hatni. A reájuk vonatkozó határozat jellemzően mutatja, miben látta a köznemesség a nagybirtokosok hatalmának támaszát : Ha valamelyik főúrról kiderül, hogy áskálódik a végzések ellen, azt minden familiárisa köteles fejvesztés terhe alatt elhagyni, szolgálatából kiválni.[290]

Ha a két tervet, a főúri és köznemesi programmot egymás mellé helyezzük, az összehasonlítás az utóbbi javára üt ki. Nemcsak szellemesebbnek látszik, hanem őszintébbnek, sőt mérsékeltebbnek is, hiszen nem törekszik az ellenfél, a főurak leigázására, ugyanakkor pedig a központi hatalmat megerősítve, az állam érdekeit becsületesen megvédelmezi. Természetesen nem a programmokon fordult meg a magyarság sorsa, hanem tetteken, s mert az utóbbiak mindkét részről elmaradtak, a következmények az államra vészesek lettek. A tervek azonban mégis szerfelett jellemzőek, mert mutatják, hogy milyen kategóriákban gondolkozott akkor az a két társadalmi réteg, amely a gyenge király mellett a kormányzást irányítani akarta. Hűbéri és rendi gondolkozás állott egymással szemben, készen arra, hogy egyikük a régi uralmi formát épségben tartsa, a másik ellenben a saját képére átformálja. Mohács még nem szükségképen következménye ennek a küzdelemnek. A baj az volt, hogy szilárd központi hatalom hiányában a versengést az állam is megérezte.

Az erőskezű uralkodót, aki képes végrehajtani akaratát, beszedni az adót és az ország védelmére fordítani, pótolhatta volna oly bürokratikus kormányzati rendszer, amely zárt hivatali testületekkel vezetteti a pénzügyeket, a közigazgatást, s amely az országtanácsnak a király nevében kiadott rendeleteit végrehajtva, gondoskodik, hogy sem főúr, sem köznemes ne vonhassa ki magát kötelezettségei alól. Ez a hivatalszervezet azonban nyugaton is még csak csírájában élt a XVI. század elején. Így testületek helyett egyes emberek és familiárisok kezében van az adóügy, a közigazgatás és a hadügy. Ez a régi, patriarchális rendszer még nem tud eleget tenni az újkori követelményeknek, illetőleg csak akkor tudná szerepét betölteni, ha a köznemesség jelentéktelen tényező volna, ha nem lenne rendiség. A bizonytalan közigazgatási rendben és kormányszervezetben, amelyben minden új országnagyi kinevezés a familiárisok hosszú sorának kicserélésével járt együtt, a köznemesség próbált új

központot teremteni. Bürokratikus szervezet kialakítására nem gondolhatott, mert ilyet csak az uralkodó képes létrehozni. Ezért a társadalmi önkormányzat tipikusan rendi gondolatát akarta érvényre jutattni. Tehát azt, hogy ne a király által kinevezett tisztviselőknek engedelmeskedjék a társadalom, hanem a maga választotta előljáróknak, a megyei adószedőknek, szolgabíráknak, kincstárnokoknak és a királyi tanács ugyancsak választott tagjainak. Így az eddigi, felülről lefelé haladó familiárisi közigazgatási szervezet helyébe egy alulról felfelé ható lépett volna, amazétól gyökeresen különböző alappal. A réginél a személyes felelősségrevonás és engedelmesség elve uralkodik, a lánc felső tagja, a dominus megbüntetheti csalárd familiárisát, ez viszont feltétlen hűséggel és engedelmességgel tartozik. A királynak, hogy minden jól menjen s legfelsőbb fokon a felelősségrevonást közvetlenül gyakorolhassa, húsból és vérből való embernek kell lennie. A köznemesség új, tervezett rendszerében az összeségnek kell az egyest számadásra kényszeríteni. A dominustól való rettegés helyébe a közérdek tiszteletét akarják állítani. A megválasztott tisztviselőknek tudniok kell, hogy lelkiismeretességüktől az egész ország s vele önmaguk jóléte függ. Hogy erről meg ne feledkezzenek s mindig érezzék lekötöttségüket, a megye színe előtt esküt kell tenniök. Az eskü szentségével akarják tehát őket a kijelölt célok követésére bírni s ugyanerre szolgál az országgyűlési határozatok megtartására az egész diétával s otthon a megyei közgyűléssel letétetett eskü is. Az uralkodó itt elszemélytelenedik, inkább csak szimbóluma a hatalomnak ; az igazi összetartó erőnek a lelkekben kell élnie. Az új rendszer sok megértést, belátást és értelmet kívánt meg a köznemesi tömeg minden egyes tagjától, így elsősorban azt, hogy a közösség szolgálatában, annak boldogulásában találja és ismerje fel a maga érdekeit. Mint a következmények megmutatták, a terv akkor túlságosan is utopisztikus volt.

Ismételjük, elkerülhetetlen volt, hogy a rendi elv a hűbéri helyébe lépjen s a Jagelló-kor pártviszályait sem tartjuk — bármily sajnálatosak is voltak egyébként — a magyarságra megbélyegzőknek. Végül is igen nagy dolgokról volt szó, s így érthető, hogy a főurak nem akartak lemondani hatalmukról, de az is, hogy a köznemesség, hivatástudattól sarkalva, szintén nem engedett. A vetélkedés csak azért lett katasztrofálissá, mivel a külpolitikai helyzet a török birodalom hódító törekvéseinek felújulásával rendkívül súlyossá vált s így a magyar állam nem tudta azt az ellenáló erőt kifejteni, amelyre előbb éppen úgy képes volt, mint akár később.

JEGYZETEK.

[1] A XVIII. század végén, amikor a sajátosan magyar nemesi jogi állásfoglalás még csak kezdett a rendi ellenszegülésnek s ezáltal a nemzeti közvéleménynek egyik tényezőjévé lenni, tudományos módszerrel dolgozó történetíróink legjobbja, Pray György felismerte a közjogi tévedéseket és túlzásokat, azonban már ő sem érzett magában erőt, hogy szembeszálljon a közhittel. A következő vallomásszerű kijelentéseket tette ugyanis Izdenczy József államtanácsoshoz intézett 1789 ápr. 14-i levelében, kéziratos «Historia statistica regni Hungariae» című munkájával kapcsolatban : «Etsi autem sint quaedam in notitiis praeviis, quae ad ius publicum pertinent, tamen cum historia statistica ex sese illigata sit saepius iuri publico, praeterire ea non debui, quod his fundamentis Historia statistica tamquam in cardine nitatur. Atque de his quidem non adulationis studio, sed secundum conscientiae meae dictamen, ita sentio, sensique iam tum, cum Annales meos scriberem, veritus tamen tunc fui sensum meum prodere, ne provinciam, cuius et ego olim pars fui, popularium meorum invidiae et odio exponerem, quorum inveteratae aliquot opiniones in hac materia penitus ex his fundamentis convelluntur. Quo magis mihi nunc metuendum intelligo, ne in me unum omnis invidia et odium redundet. Praevideo enim, quibus me oculis, tamquam libertatis suae eversorem, populares mei sint notaturi, daturique omnem operam, ut si fortasse spem impetrandi alicuius beneficii, quo hactenus post tot labores meos careo, haberem, ab eo penitus excludar.» (Orsz. Levéltár. «Privatbibliothek Sr. Majestät». fasc. 6. nr. 104.)

[2] H. Mitteis : Lehnrecht und Staatsgewalt. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte. Weimar, 1933. 3. l.

[3] Kedvezőtlen a Hóman B. előadásából kibontakozó kép is : «A hűbéri államban . . . napirenden voltak a belviszályok, a magánhatalmak rendes háborúvá fajuló küzdelmei, melyekből az uralkodó sem tudta magát kivonni.» Ez «első volt az egyenlők közt, kivel hűbéresei, — maguk is hatalmas hűbérurak — ha érdekük úgy kívánta, éppoly könnyű szívvel szálltak harcba, mint más hűbérurakkal.» (Magyar Történet. 2. kiadás. Budapest, 1935. I. k. 229. l.) «A familiaritás . . . egyértelmű volt a nyugaton már századokkal előbb szokásos, önkéntesnek tetsző, de valójában kikényszerített szolgálatbaállással, a szabad nemesi birtokosok hűbéressé alacsonyításával» (II. k. 37. l.)

[4] Így Eckhart F. utalt az adományrendszer hűbérjogi jellegére (Hóman B. : A magyar történetírás új útjai. Budapest, 1931. 313. s köv. l.), Váczy P. a familiának a germán Gefolgschafttal való rokonságára. (A hűbériség szerepe Szent István királyságában. Századok, 1932. 389. l.)

[5] Der deutsche Staat des Mittelalters. Eine Grundlegung der deutschen Verfassungsgeschichte. 2. kiadás, Leipzig, 1925.

[6] «. . . von einer absoluten Herrschaft des Lehnswesens zu keiner Zeit die Rede sein kann. Nicht von einer solchen, sondern nur von einem Höhepunkt in der Beeinflussung der Verfassung durch das Lehnswesen dürfen wir sprechen.» (276. l. V. ö. még 319. s köv. l.)

[7] Ennek a tanulságnak a levonásához, sajnos, a kelleténél hosszabb időre volt szükség. Hóman B. Magyar Története szakított először az elnevezéssel, jellemző azonban a megállapodott hiedelem szívós életére, hogy Váczy P. védelmére kelt (Ungarische

Jahrbücher, 1933. 393. l.), amidőn «A patrimoniális királyság» címmel (Társadalomtudomány. 1933. 37. s köv. l.) utaltam a kifejezés logikátlan használatára s rámutattam, hogy az a tényekkel mennyire ellenkező következtetésekre késztette éppen Váczyt.

[8] Hóman B. i. m. I. k. 645. s köv. l.

[9] V. ö. Below i. m. 270. s köv. l. fejtegetéseivel.

[10] Die Perioden der Weltgeschichte. Historische Zeitschrift. 127. k. 40. l.: «Der Begriff «Feudalstaat» ist auf den Lehnstaat (von der karolingischen Zeit bis zum 13. Jahrhundert) überhaupt nicht anwendbar.» 41. l.: «Die beiden wesensverschiedenen Verfassungen, der einheitliche Lehnstaat und der dualistische Ständestaat, der jenen seit dem 13. Jahrhundert ablöst, können unmöglich unter dem gemeinsamen Begriff «Feudalstaat» zusammengefasst werden.» A válasz, amelyet Spangenberg ellenvetéseire Below adott, egyáltalán nem meggyőző: «Gewiss wäre eine Bezeichnung von positivstem Inhalt willkommen. Allein der Ausdruck Ständestaat wäre nur für einen ziemlich kleinen Teil des Mittelalters anwendbar. Denn Landstände gibt es erst seit der Mitte des 14. Jahrhunderts. Reichsstände (mit einer wirklichen Reichstagsverfassung) sind eher noch jünger.» (Über historische Periodisierungen. Archiv für Politik und Geschichte. 1925. 206. l.)

[11] Egyik kijelentését már idéztük a 6. jegyzetben.

[12] Der deutsche Staat. 280. l.

[13] Hóman i. m. I. k. 645. l.

[14] u. a. II. k. 30., 88., 133., 144. l.

[15] Wirtschaft und Gesellschaft. (Grundriss der Sozialökonomik). Tübingen, 1922.

[16] i. m. 725., 727., 732. l.

[17] U. a. 730. l.

[18] U. a. 725. l.

[19] Tévesen mondottam tehát korábban, hogy a turóci jobbágyfiúk javára katonai szolgálat feltételével tett birtokadomány hűbéri jellegű volt. (Turóc megye kialakulása. Budapest, 1922. 124. l.). 1934-ben már rájöttem tévedésemre s így nem is állítottam (Társadalomtudomány.), hogy a Szt. István-kori hűbériség jele a vitézeknek földhasználat ellenében teljesített szolgálata (v. ö. Hóman i. m. I. k. 645. l.) Az ú. n. karizmatikus királyság korában tehát egyetlen hűbéri jellegű intézmény volt: a királyi kíséret. A kornak a lényegét azonban nem ez fejezte ki, éppen ezért nem is ruházhatjuk át nevét a XI—XII. századra.

[20] Mint Hóman mondja, i. m. II. k. 273. l.

[21] Erdélyi L.: A 12 legkritikusabb kérdés. Kolozsvár, 1917. 149. s köv. l.

[22] Erre vonatkozó nézeteimet, amelyeket «Die Entstehung der Stände im mittelalterlichen Ungarn» címmel foglaltam össze (L'organisation corporative du moyen âge à la fin de l'Ancien Régime. III. k. Louvain, 1939. 13. s köv. l.), talán módom lesz a közeljövőben részletesen is kifejteni.

[23] Serviensek és familiarisok. Vázlat a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből. (Ért. a tört. tud. köréből. XXIII. k. 3. sz.) Budapest, 1912.

[24] A familiaritásnak hűbéri jellegére már Szekfű is határozott szavakkal utalt, amidőn pl. a familiát «a német ministerialisokat is előállító hűbéri fejlődés képződményének» nevezte (57. l.). Holub alább idézendő tanulmánya (211. l.) abban a tényben, hogy az alispán a főispán familiárisa volt, szintén «a nyugati hűbéri elemek jelentkezését», a «hivatal feudalizálódását» ismerte fel. Ellenben Deér J. szerint (Hadtörténelmi Közlemények. 1936. 174. l.) «a familiáris hűbéresnek nyugati értelemben . . . semmiképen sem nevezhető.»

[25] Dékány I.: A történettudomány módszertana. Budapest, 1925. kiemelte, hogy «teljesen téves serviens-osztályról beszélni» s a serviens szó viszonyt jelöl, (71. l.)

[26] Holub J.: A főispán és alispán viszonyának jogi természete. Fejérpataky-emlékkönyv. Budapest, 1917. 199. l.

[27] Az uradalom szervezetéről a következő című urbárium tájékoztat: «Sequuntur proventus illarum possessionum suprascriptarum per anni circulum et etiam quos ex praefatis possessionibus reverendissimus dominus Gabriel dei et apostolicae sedis gratia episcopus eiusdem ecclesiae Agriensis anno videlicet septuagesimo sexto suis nobilibus et familiaribus ad officiolatus distribuit.» Bár csak XVI. századi és hibás másolatban maradt fenn — egyes szavak helyét a másoló üresen hagyta — hitelességében nem kételkedhetünk. Pl. más adatok is megerősítik, hogy Majthényi Mihály familiárisa volt Veronai Gábornak. (Szerémi—Ernyey J.: A Majthényiak és a Felvidék. Budapest, 1913. I. k. 471. l.) Az urbárium pontosan felsorolja a jobbágy-szolgálmányokat, miután előzőleg megjegyezte, hogy az illető falu vagy «pertinet et famulatur ad castrum Agriense» vagy pedig officiolatus gyanánt oszttatott ki. Pl.: «Item illae possessiones Nana et Keresthespyspeky fuerunt datae castellanis cum earum proventibus et habet tot proventus». «Illae duae possessiones Solymos et de Zempathak fuerunt datae ad officiolatus cum omnibus proventibus sine vino Michaeli Maythiny et habet tot proventus» (Dl. 37,008. — Az urbáriumból kis részletet közölt Gyárfás I.: A jász-kúnok története. III. k. 678. l.) A béli apátság javait és a szarvaskői vár tartozékait, amelyeket az urbárium szintén felsorol, nem számítottuk a püspöki uradalomnak kb. 40 helységet kitevő állagához. — Az elmondottakkal szemben Váczy P. úgy tudja, hogy nálunk «az egész középkoron keresztül uralkodó serviensi intézmény nem a birtokon, hanem a stipendiumon épült fel.» (Századok, 1932. 389. l.)

[28] A Toldi-monda történeti alapja. Hadtörténelmi Közlemények. 1924. 3. s köv. l.

[29] Az életrajzi adatokat l. Kaszák J.: Thuróczy János élete és krónikája. Budapest, 1906, ezek azonban csak a familiaritás figyelembe vételével kapcsolhatók össze. Pl. konventi megbízatása nem érthető, ha nem vesszük számba, hogy 1470-ben Pálóczy László helyett Rozgonyi lett az országbíró. Másrészt a dominusokra ügyelve, az adatok közti űrt is áthidalhatjuk. Tehát a tényből, hogy Thuróczy konventi jegyző gyanánt 1475-ig szerepel, amely évben Hássághy Báthorynak az ítélőmestere lett, joggal véltünk arra következtethetni, hogy az író ekkor került vissza a kúriába, noha itteni újabb működéséről csak 1481-ből maradt fenn adat.

[30] Fraknói V.: Werbőczi István életrajza. Budapest, 1899. 13., 17. l. E szerint 1483-ból és 1484-ből való adatok tanúskodnak arról, hogy levéltárőr volt, 1492-ből ismeretes az első megemlékezés, amely országbírói jegyzői tisztére utal. A közbeeső űrt, mivel Báthory familiájával való kapcsolata, nagybátyja révén, korábbi eredetűnek tekinthető, a notáriusság feltételezésével hidalhatjuk át. Azonban nem közvetlenül Báthorynak a familiárisa, hanem valamelyik országbírói ítélőmesternek.

[31] Szekfü Gy.: Tomori. Napkelet, 1926. 586. l.: «Az ő ura, dominusa, amint az ilyen szolgálati szerződések, a vasszalitas magyar formájának dokumentumai latinul kifejezik, Bornemisza János volt, Mátyás királynak hűséges alkincstartója.» Az utóbbi kijelentés úgy módosítandó, hogy Bornemisza Nagylucsei Orbánnak a szolgálatában állott.

[32] Fraknói V.: Erdődi Bakócz Tamás. Budapest, 1885. 6. s köv. l., 171. s köv. l.

[33] Nagylucsei Orbán, akinek a Dóczy-család köszönheti felemelkedését, Ernuszth János kincstárnoknak volt a familiárisa és alkincstárnoka (Daróczy Z.: Dóczyak és Nagylucseyek. Turul. 1938. 82. l.), dominusa halála (1476) után pedig rövidesen (1479) elnyerte a kincstartóságot. (Madzsar I.: Ernuszt János és háza Budán. Századok. 1918. 67. l., Szilágyi L.: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban. Turul, 1930. 55. l.) Bornemissza, Nagylucseinek a familiárisa és alkincstárnoka 1500-ban lett kincstartó. (Fógel J.: II. Ulászló udvartartása. Budapest, 1913. 55. l.)

[34] Thuróczy elbeszélése, Schwandtner: Scriptores, 1746. I. k. 250. l. «Habebat dominus wayuoda Johannes inter alios militem unum Simonem nomine ex generatione nobilium de Kamonya . . .»

[35] Több igen jellemző adatot említ Holub i. m. 204. s köv. l., Sinkovics I.: A magyar

nagybirtok élete a XV. század elején. Budapest, 1933. 10. s köv. l. — Bersen-i Porkoláb Kelemen a macsói bánnak, Újlaki Miklósnak a familiárisa s baranyai alispán ; vannak familiárisai, sőt ezeknek is familiárisai. (Dl. 15,185., Csánki D. másolatából.)

[36] Bán és vicebán kapcsolatára pl. Dl. 35,410, Dl. 35,411, alispánokra : Dl. 35,558, Dl. 35,537, Dl. 34,661.

[37] Csoma J. : A magyar heraldika korszakai. Budapest, 1913. 12. l.

[38] Ila B. : A Szentgyörgyi és Bazini grófok birtokainak kialakulása. Turul, 1927. 67. l., idézi az oklevél szavait.

[39] Pl. Zsigmond 1397-i rendelete : Dl. 8246. Az «alterius cuiusvis status et conditionis homines» formulára v. ö. Hajnik I. : Magyarország az Árpád-királyoktól az ősiségnek megállapításáig és a hűbéri Európa. Pest, 1867. 81. l. ; Gábor Gy. : A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Budapest, 1908. 38. l.

[40] Egy bodrogmegyei hatalmaskodásban, 1428-ban, 17 névszerint felsorolt nemes familiáris vett részt. (Zichy-okmánytár VIII. k. 357. l. — Nemesi származásuk a kötet többi oklevele alapján állapítható meg.) Azok, akiket a hatalmaskodásokról szóló oklevelek a familiárisok után «alii homines et gentes» névvel jelölnek meg (Ila i. m. 68. l.), természetesen jobbágyok s így nem sorolhatók a familiába.

[41] Ezért hangsúlyozzák a királyi oklevelek, amelyek a földesúrt bíráskodásra jogosítják fel, hogy hatalma alá nemcsak jobbágyok, hanem birtoktalan szerviensek is tartoznak. (V. ö. a 65. jegyzettel).

[42] A középkori familia és az ethnológia által leírt családi és társadalmi intézmények közti összefüggés még tisztázatlan. Úgy látszik, hogy a Schmidt—Koppers-féle «apajogú nagycsalád-kultúrkörrel» lehetne első sorban kapcsolatot keresni. Bár ez az ethnológiai rendszerezés, merevsége miatt, ma már meghaladottnak tekinthető, megállapításai még mindég igen sok értékes útbaigazítást nyujtanak. (W. Schmidt—W. Koppers : Gesellschaft und Wirtschaft der Völker. (Der Mensch aller Zeiten. III. k. 1. r.) Regensburg, 1924. 201. s köv. l.) R. Thurnwald nagy munkájából első sorban a IV. kötet jön figyelembe (Werden, Wandel und Gestaltung von Staat und Kultur im Lichte der Völkerforschung. Berlin, 1935.). Még tájékozatlanabbul állunk a részletkérdésekkel szemben. Pl. hogy lehet-e régi hagyományok tovább élését tételezni fel abban a szokásban, hogy a középkori előkelő familiában szolgáló leányok kiházasítását a dominus és felesége kötelességüknek tartották, vagy ugyanazon familia tagjai közt volt-e szokásos a házasságkötés. Mint jellemző adatot közöljük Gergellaki Buzlai Mózes 1517-i végrendeletének következő rendelkezését : «Item consors mea charissima procuret medio bonorum familiarium meorum maritorum ancillas suas, secundum eorum merita et det eis omnia necessaria, sicut dedit illis, quas maritavit, secundum hoc, qualem fortunam dabit ipsis deus.» (Dl. 22,994).

[43] Holub J. : Néhány kérdés a leánynegyed köréből. (Ért. a filozófiai és társadalmi tudományok köréből. IV. k. 15. sz.) Budapest, 1936. 24. l.

[44] «. . . ipsi volentes eundem annotatum Cozmam fratrem ipsorum patruelem ignobilem ad se ipsos habuisse et ipsum nobilem fecisse, unum fundum eorundem . . . modo nobilitari . . . vendidissent et eundem tamquam nobilem ad se habuissent.» (Mihályi J. : Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Máramarossziget, 1900. 261. l. Másik hasonló eset : A Dolhaiak Kohnya falu kenézségét 1454-ben egy emberüknek adják s megígérik, hogy nemesítik őt, ha a falut a királytól megkapják (u. a. 374. l.)

[45] Holub (i. m. 25. l.) nem látja igazoltnak azt a korábbi megjegyzésemet (Turóc megye kialakulása 142. l.), hogy a régi magyar társadalmi élet nélkülözött minden kasztszerűséget s nem találja meggyőzőnek a példát, amely szerint egy «popularis et inpossessionatus homo» nemes származású felesége leánynegyede alapján nemessé lett. Az oklevél, amelyre hivatkoztam, nem szól ugyan nemesítésről, azonban döntőnek kell elfogadnunk azt a tényt, hogy a nevezett jobbágy és leszármazottjai nemeseknek számítottak. Holubot szembetűnően Werbőczy felfogása irányítja, érvül is reá hivatkozik, mondván : Vegyes

házasok gyermekei nem voltak nemesek, mert a Hármaskönyv szerint ilyenek veri nobiles non dicuntur. Elhárulnak az akadályok, ha Werbőczy tanítását, a rendi felfogást nem vetítjük vissza a korábbi, más jellegű periódusba. A máramarosi példa — talán szabad remélnem — meggyőző. Egyébként a nemességnek a rendiség előtti élete megismeréséhez nem egyes oklevelek, hanem a családok eredetének, sorsának felderítése vihet közelebb. Egy példát korábban már részletesen ismertettem : A XIV. század elején egy Voyteh nevű ember Turóc megyében földbirtokkal rendelkezik, éppen úgy szerepel, pereskedik, mint bármelyik nemes, utódairól azonban 1350-ben kiderül, hogy a föld nem illeti meg őket s így ők «homines populares seu rustici.» (Turóc megye kialakulása 144. s köv. l.) A király itt közbelépett — igaz, csak félévszázad elteltével —, mert rájött, hogy az ő birtokából jogtalanul foglaltak el egy részt, de vajjon szükségesnek találta-e a beavatkozást akkor is, amidőn érdekei nem szenvedtek közvetlen kárt? Azt hisszük, hogy nem, a nemes családokba beházasodó jobbágyok pedig a kiváltságosak közé juthattak, a nélkül, hogy ezen, Werbőczy kora előtt, megütköztek volna. A fejleményeket azonban csak a magyar középkor második felének tüzetesebb tanulmányozása után fogjuk tisztábban látni. Mint a társadalmi felfogásra fényt vető példát említjük a következőt : Korczek Márton mosóci polgár anyai unokatestvérétől, Nagyrákói Sopel Antaltól Rákóban egy birtokrészt kapott, kúriát és földeket, mint anyja leánynegyedét. Ugyanitt zálogban két forintért megszerezte azt a három hold földet is, amelyet testvérének, Ilonának férje : Mertuk István szentmártoni polgár váltott vissza Draskfalvi Ivánka Bertalantól. A leánynegyedre azonban igényt emeltek a Folkusfalviak, mivel Sopel Antal özvegye Folkusfalvi-leány volt s halálos ágyán, mint mondották, reájuk hagyta a birtokot. Hosszabb pereskedés után a viszály 1477-ben békésen intéződött el : Korczek pénzzel kielégítette a Folkusfalviakat s még a három holdért is adott további négy forintot. Bizonyára jellemző, hogy a peres iratokban Korczek mint «providus vir, concivis de Moys» szerepel, ellenben az utolsó bevallásban a turóci konvent előtt a Folkusfalviak már «nobilis Martinus dictus Korczek»-nek nevezik. (Beniczky-család levéltára, Pribóc. B. II. 1—7.)

[46] Illéssy J. : A mikófalvi Bekény-család leszármazása és története. Budapest, 1902. 20., 27. l. (Bekény Ágoston ugyanekkor Pálóczy István familiárisa 15. l.)

[47] Turóc megye kialakulása. 77. l.

[48] Beniczky-család levéltára. D. IV. 1.

[49] Szerémi-Ernyey i. m. 265. s köv. l.

[50] Teleki J. : Hunyadiak kora Magyarországon. Pest, 1853. X. k. 201. l., az eredeti : Beniczky-levéltár D. II. 9. Ezen a hiteleshelyi bevalláson kívül Neczpáli eredeti adománylevele u. o. D. II. 8. Ebben mondja : «. . . servicia rememorantes fidelis nostri familiaris nobilis Emerici filii Anthonii de Folkussfalya, qui una nobiscum sancte corone regni Hungarie semper et ubique, precipue in vita serenissimorum regum gloriose memorie tam imperatoris Sigismundi, quam Alberti regis, videlicet Hungarie regum et huc usque non parcendo corpori se obtulit fideliter paratum.»

[51] Szerémi-Ernyey i. m. 606. s köv. l.

[52] Justh-levéltár, Nemzeti Múzeum. A turóci konvent jelentése Báthory István országbíró 1485. máj. 4-i parancsára.

[53] U. o., a turóci konvent jelentése Ulászló 1491 nov. 9-i parancsára, a két év előtti hatalmaskodásokról. (Czeczei ekkor már nem él, ezért Korom Bálintot idézik meg.) Folkusfalvi Péter 1510-ben vallja egy tanúkihallgatás alkalmával, hogy Korom Bálint és Lőrinc idejében, «tunc temporis eorum castellanus fuit.» (Gr. Révay-levéltár, Kisselmec. «Blatnica». VII. 1.). Tekintélyére mutat, hogy 1487-ben, tehát Mátyás megyei reformja után, alispán. («Nos Petrus Folkosaczky et iudices nobilium comitatus Thurociensis» — mondja az oklevél, Beniczky-levéltár, D. III. 9.) 1491-ben Koromházi Korom Bálint elismeri, hogy ő és az elhúnyt Czeczei Kis Máté 100 forinttal tartoznak Folkusfalvi Péternek s 1492-ben ugyanő újabb két jobbágytelket enged át neki «propter sua condigna

et fidelissima servicia, que fecit acuratissime diligenciam circa nos perseverando in serviciis». (u. o. D. III. 15., 17.)

[54] Justh-levéltár, 1492 aug. 21.; u. o. 1493 jan. 21. a turóci konvent mondja, hogy Koromnak hatvan familiárisa van.

[55] U. o. 1524 június 30, Turóc megye hatóságának oklevele.

[56] Feltevésünket az a körülmény is valószínűsíti, hogy Czeczei Máté és Korom Bálint, amidőn Turócba kerültek, nem valami barátságosan léptek fel a Folkusfalviakkal szemben. 1486-ban az említett Folkusfalvi Péter, Antal és Balázs többedmagukkal kénytelenek voltak el is tiltani őket Szebeszló nevű falujok elfoglalásától. (Beniczky-levéltár, D. III. 8.) Ha rövidesen mégis familiárisaik lettek, ez a tény bizonyságul szolgál, hogy meg tudták találni az együttműködés módját.

[57] Wenzel G.: Ozorai Pipo. Magyar történelmi jellemrajz Zsigmond király korából. Pest, 1863. Banfi F.: Filippo Scolari és Hunyadi János. Hadtörténelmi Közlemények. 1930. 125. l.

[58] Deér J.: Zsigmond király honvédelmi politikája. Hadtörténelmi Közlemények. 1936. 45. l.

[59] Perényi Miklóst 1428-ban pénzzavarából egyik familiárisa azzal menti ki, hogy értékes övét 50 forintért elzálogosítja. (Sinkovics i. m. 41. l.)

[60] Szekfü: Serviensek és familiarisok. 50., 67. s köv. l.

[61] Holub J. (Századok, 1935. 203. l.) kételkedik ugyan Szekfü előadásának helyességében, mivel szerinte a dominus mint földesúr csak jobbágyai és birtoktalan familiárisai felett ítélkezhet, «nemes familiarisok felett soha», «ezeket mindég megidézik» (t. i. a királyi törvényszékek elé), azonban azok a XV. századi törvénycikkek, amelyeket Szekfü felsorol és megtárgyal (i. m. 69. l.), kellőleg igazolják a nemes familiárisoknak, várnagyoknak és officiálisoknak, uruk igazságszolgáltató hatalma alá tartozását. A familiárisoknak Holub által említett megidézése azokban a súlyosabb s a királynak rezervált esetekben következhetett be, amelyekről alább lesz szó. — A dominus bírói jogkörét kétségtelenné teszik Mátyásnak 1488-ban Pálóczi Istvánhoz intézett szavai. A főúr, mint az oklevélből kiderül, elfogatta nemes familiárisát, Bekény Ágostont, mivel megsebesítette egy familiáris társát. A király egyszer már közbenjárt a fogoly érdekében, de eredménytelenül. Most tehát már másodszor ír Pálóczinak, még pedig Bekény testvérének érdemeire való tekintettel s kér bocsánatot számára: «Itaque fidelitatem vestram magnopere rogamus, ut presentes excessus illius pro hac vice eidem ignoscere et indulgere ac pristine libertati, nostri causa et contemplacioni reddere velitis. In qua re certi sitis, summam profecto nobis complacenciam facietis et magnam erga nos devocionem et obedienciam atque in omni re nobis morem gerendi atque obsequendi sinceram voluntatem ostendetis et declarabitis». Hozzáteszi: nem kívánja, hogy a szabadonbocsátás «simpliciter» történjék. Bekény köteles elégtételt adni a sebesültnek «et a vobis supplex veniam et graciam petere debeat et ideo iterum atque iterum rogamus, nostri causa eidem parcatis ac de captivitate absque aliquali iudicio et pena liberum dimittere velitis.» A iudicium és poena kifejezések határozottan ítélkezésre utalnak. Semmiképen sem lehet kétséges, hogy a főúrnak joga volt megbüntetni és börtönbe zárni familiárisát. Ellenkező esetben Mátyás — «commissio propria domini regis» áll az oklevél élén — nem ily levelet intézett volna Pálóczihoz s azt nem így fejezte volna be: «Quod si (prout non dubitamus) facietis, scitote, quod in simili vel longe eciam maiori re peticiones vestras benigne exaudiemus et desiderio vestro viceversa respondere curabimus, proinde eciam atque eciam rogamus, taliter faciatis, ut has nostras non frustra ad vos dedisse senciamus». (Dl. 19,425. V. ö. Illéssy i. m. 15. l.).

[62] Feltevésünk mellett szól, hogy ismeretes oly adat, amely a familiárisok tanácsadói szerepéről szól: 1409-ben Miklós vegliai comes «de consilio et assensu nobilium et fidelium consiliariorum et servitorum» zálogosítja el egy várát. (Frangepán-oklevéltár I. k. 160. l. V. ö. Sinkovics i. m. 36. l.)

[63] Anjoukori okmánytár. VII. k. 242. l.

[64] Fejér : Codex diplomaticus. X. 6. 259. l., IX 5. 89. l.

[65] Szekfü úgy véli, hogy a dominusnak a bírói hatalma familiárisai felett minden esetben érvényesült. Azonban az általa is közölt (i. m. 50. l.) formula, amely már az Anjou-korban végleg megállapodott, nemcsak azt mondja, hogy a nemes jobbágyainak és birtoktalan familiárisainak bírája, hanem azt is, hogy mely esetekben nem érvényesülhetett bírói hatalma : «antiqua regni nostri consuetudine requirente quilibet nobilis et homo possessionatus suos iobagiones et famulos impossessionatos more iobagionum in suis possessionibus residentes in causis quibuslibet, exceptis furtis, latrociniis et publicis criminibus ipsemet iudicandi habeat facultatem» (Anjoukori okmánytár id. h.), azaz mily ügyekben tartotta fenn magának a király az ítélkezés jogát. (Azok a forráshelyek, amelyekre Szekfü utal, csaknem kivétel nélkül tartalmazzák az exceptis-záradékot ; pl. Fejér IX. 2. 602. l., IX. 3. 41. l., IX. 5. 89. l., X. 6. 259. l., X. 7. 340. l., Károlyi-oklevéltár I. 565. l., Hazai okmánytár II. 189. l., Zimmermann—Werner : Urkundenbuch I. 523. l.). A kérdés csak az, hogy vajjon a nemes familiárisokra vonatkozhat-e az idézett formula. Holub szerint, mint említettük, nem, azonban a XV. századi törvényhozási rendelkezések, amelyek a dominus hatalmában lévő officiálisokról szólnak, csak úgy érthetők, ha feltételezzük, hogy az úr bírói jogköre nemcsak birtoktalan, hanem többi, állandóan szolgálatában álló familiárisa felett is érvényesült. A megoldáshoz Szabó István invenciózus magyarázatai visznek közelebb. Észrevéve az ellenmondást, hogy amíg az 1351-i decretum 18. cikke a gyilkos és gyujtogató jobbágyokat egyetemlegesen földesuraik bírói hatalmába adja, addig a tolvaj, rabló, útonálló jobbágyok és birtoktalan familiárisok felett a király magának tartja fenn az ítéletmondást, helyesen ismerte fel, hogy a közbűntettek elkövetői voltak azok, akiket az uralkodó nem akart kibocsátani hatalmából — kivéve, ha pallosjogot adományozott egy főúrnak — s a hatalmaskodásból származó, tehát minden súlyos voltuk ellenére is elégtételadással kompenzálható ügyek azok, amelyeket a földesúri törvényszéknek átengedett. (Az 1351. évi 18. törvénycikk. Szentpétery-emlékkönyv. Budapest, 1938. 433. s köv. l.) Mivel az 1435-i nagyobb decretum 6. cikke, amely a várnagyok és officiálisok felett a dominusnak büntető jogkört biztosít, kifejezetten a hatalmaskodásokról szól s így az 1351-i rendelkezés egyenes folytatásának bizonyul, joggal állíthatjuk, hogy azért, mert a király a közbűntetteket elkövető nemes familiárisokat, éppen mint a jobbágyokat is, a saját bírái és a megyék elé vonta, még nem következtethető, hogy a dominusnak más, kisebb ügyekben nem volt hatalma familiárisai felett. A legfontosabb természetesen a Pálóczi-Bekény-esethez hasonló okleveles adatok felkutatása volna.

[66] 1436 : «Si hiidem supranominati premissum censum solvere nollent aut recusarent modo aliquali aut eciam aliquam notam infidelitatis contra nos vel dictam ecclesiam nostram incurrerent per quemcunque eventum, extunc a proprietate seu dominio ipsarum porcionum possessionariarum cadant ipso facto.» (Dl. 34,710. Hasonlóan 1462-ből, Dl. 34,491.)

[67] Az adó körül felmerülő akadályokról és a hátrányokról, amelyekkel a hozzájárulás megszerzésének elmulasztása járt, jól tájékoztatnak azok a közvetlen hangú beszámolók, amelyeket az 1443-i adó szlavóniai adminisztrálásával megbízott Töttös László és Berzeviczi Pohárnok Detre kaptak megbizottjaiktól. Ezek szerint három familiárisuk felkereste Cillei Frigyest, hogy engedélyt kérjenek az uradalmaiba való belépésre. Ez beleegyezett, hogy Zagoriában és Varasdban elvégezzék munkájukat, azonban kijelentette : Sed castra seu tenuta filii nostri dicare non possum dare, quia circa me non audiunt et ego nullam potestatem super predicta tenuta habeo. Kérdésükre, melyek fiának a birtokai, kiderült, hogy a nagyobb rész az, amelyet nem enged adóztatni Ulrichnak az engedélye nélkül. T. i. Csáktornyát, a Muraközt, Zagoriában Kamenicát, Vinicát, Varasdot, Kapronca várost, Kővár, Medvevár, Bokonok váruradalmakat. Et hoc sunt tenuta filii nostri et circa hoc nihil habemus facere, sed filio intimare volumus. A három familiáris így csak idejét és pénzét költötte. De Töttösék másik két megbízottja,

Jakab kalocsai kanonok és társa sem tudott jobb hírt adni : Nunc similiter habemus magnum timorem ex parte castellanorum et servorum comitis Cilie. (Zichy-okmánytár IX. k. 56. s köv. l.)

[68] Uralma első éveiben Károly Róbert említi privilegiális okleveleiben a királyi tanács beleegyezését, még pedig vagy általánosságban (1304 : de consilio prelatorum, baronum et nobilium regni nostri, 1310 : de consilio et connivencia barronum nostrorum fidelium, 1310 : prelatorum et barronum nostrorum consilium habuimus et consensum Anjoukori okmánytár I. k. 82., 197., 212. l., vagy névszerint felsorolva a jelenlévő előkelőket. (u. o. 132., 277. l.) Az 1312. évvel egyszerre megszakad a királyi tanácsra való utalás szokása, amely egyébként — a fenti, éppen nem stereotip formulák szerint — aligha nevezhető megállapodottnak s 1319-ig nem találkozunk az előkelők hozzájárulását említő kifejezéssel. (Pl. nem tartalmazzák az Anjoukori okmt. I. k.-ben a következő privilegiális oklevelek : 266., 290., 363., 408., 442., 459. l. stb., Zichy-okmt. I. k. 152., 156. l.). Ellenben 1319-ben olvassuk : de consilio prelatorum et baronum nostrorum, de consilio baronum nostrorum (Anjoukori okmt. I. k. 529. l., Zichy-okmt. I. k. 172. l.) s a formula ettől fogva állandóan visszatér.

[69] Weber i. m. 735. l. — V. ö. R. Schröder-E. v. Künszberg : Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. 6. kiadás. Berlin, 1922, 554. l.

[70] A királyi tanács szervezetét, hatáskörét részletesen tárgyalja Schiller B. : Az örökös főrendiség eredete Magyarországon. Budapest, 1900. Az ő előadását követtük, azonban Knauzra támaszkodó felfogását, mintha egy tágabb királyi tanács is intézmény gyanánt tevékenykedett volna, nem látjuk igazolhatónak. — Az elmondottakra v. ö. főleg 154. s köv. l. Talán a szerényebb vagyonú, főurak közé még nem számítható nemeseknek a királyi tanácsban való szereplésére következtethetünk méltóság híján lévőknek a kancelláriai relatios-jegyzetekben való feltűnéséből is : 1394, relatio magistri Johannis filii Georgii de Nogmyhal (Dl. 7953) ; 1394, relatio Mychaelis filii Hankonis (Gr. Teleki-cs. gyömrői ltára, El. XX. Dolhayana, F. I. nr. 10. (Fejérpataky-hagyaték.)

[71] Szilágyi L. i. m. 56. l.

[72] J. Ch. Engel : Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer. Halle, 1797. 122., 153. l. V. ö. Fógel i. m. 55., 59. l.

[73] 1421-ben : «speciali familiari nostre maiestatis et continuo commensali.» (Dl. 11,145.)

[74] Egy 1413-i királyi oklevél élén találjuk : Relatio Stephani de Rozgon aule regie militis. (Zichy-okmánytár VI. k. 256. l.).

[75] «aule nostre militi et consiliario speciali» (Dl. 10,811).

[76] Ezt mindkét királyi kinevező irat hangsúlyozza. Rozgonyié ily szavakkal : «Te ceteris baronibus ipsius regni nostri Hungarie annumerantes comitatum et castrum nostre maiestatis Posoniensis . . . duximus conferendum». Berzeviczi érdemei pedig, mondja Zsigmond, arra indítják, «ut tu inter ceteros nostros fideles barrones merito sis aggregandus», miért is a tárnokmesterséggel jutalmazza.

[77] Az a nézet, hogy Hunyadi kenéz-családból származott volna, tarthatatlannak bizonyul, ha figyelembe vesszük, hogy a kenézek legfeljebb a királyi uradalmak vezetőivel, a várnagyokkal kerültek kapcsolatba s ezek alárendeltjei voltak. (v. ö. Századok, 1939. 412. l.) Hunyadi apja, Vojk, Zsigmondnak udvari lovagja s ugyanilyen minőségben szolgálja ő is a királyt, mielőtt országos méltóságokhoz jut (Oszvald A. : Hunyadi János ifjúsága. Történeti Szemle. 1916. 358. s köv. l.). Az első adomány, amelyben a család részesül, egész váruradalom. Ha Vojk magyarországi birtok nélkül azonnal a királyi udvarba kerül mint miles, azt csak előkelő származásának köszönheti. Társadalmi helyzetére a Drágffy-család sorsából következtethetünk, amelyről kissé többet tudunk. Ennek első, Magyarországon szereplő tagja Szász fia Balk. Nagy Lajos 1365-ben Balkot máramarosi vajdának nevezi s azt mondja róla, hogy szüleivel, igen sok rokonával, egész vagyonával jött Magyarországba Moldvából, miután itt előzőleg sokat harcolt a

király érdekében s hűségéért több rokona és szolgája halálával fizetett. Ezért is adta neki jutalmul a máramarosi Kohnya-birtokot, amely korábban azé a Bogdán vajdáé volt, aki titokban elhagyva Máramarost, Moldvába vonult, hogy a király akarata ellenére is hatalmában tartsa. (Mihályi i. m.57. l.) Balk és két testvére : Drág, a család névadója és János, 1373-ban Nagy Lajos udvari lovagjai (u. o. 68. l.) ; a család sok adományban részesült, 1408-ban az előnevet adó Bélteket kapta meg. Mivel a moldvai vajdák névsorában szerepel egy Szász, Balk hasonló nevű apját joggal azonosíthatjuk ezzel s így a hűtlen Bogdán magyarországi birtokát az előzött vajda családja nyerte el. Balk és testvérei tehát — következtethetjük — előkelő családból származtak s ezért is kerültek a királyi udvarba. Egyébként István nevű testvérük, aki nem Magyarországba jött, hanem Kázmér lengyel királynál keresett védelmet, szintén nagyobb kísérettel telepedett meg az adományul kapott birtokon. (v. ö. Turul, 1934. 38. l.). Ily hasonló előzményekből vélünk arra következtethetni, hogy Hunyadi családja szintén előkelő származású volt, a havasalföldi vajdák nemzetségének egyik ága.

[78] Pl. Zalai oklevéltár, II. k. 303., 364. l. Batthyány : Leges ecclesiasticae. III. k. 525., 537. l. Névszerint felsorolva : Dl. 8249.

[79] Mint ismeretes, a főurak, ha bánságot vagy vajdaságot viseltek, nemcsak maguk hivatkoztak tisztségükre még akkor is, amikor már megváltak tőle, — pl. Pécsi Pál, aki 1404—1406 volt Szlavónia bánja, 1408-ban «pridem regni Sclavonie banus»-nak nevezte magát (Dl. 35,340) — hanem fiaik is. Marczali Imre verőcei főispán, akinek apja, Miklós, 1401/2-ben volt erdélyi vajda (Hóman i. m. II. k. 352/3. l.), 1427-ben tehát így írja nevét : «Emericus filius condam Nicolai Wayuoda de Marchali» (Dl. 32,769), testvére pedig, noha főajtónálló mester, 1449-ben a keresztnév elhagyásával : Johannes filius condam Wayuode de Marczali» (Dl. 32,773). Sőt Micsk bánnak a méltóságát — ő 1325—1342 intézte Szlavónia ügyeit (Karácsonyi J. : A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest, 1900. I. k. 97. l.) — még unokája címében is felemlítették. A verőcei alispán ugyanis azt írta, hogy ő «per magistrum Akus filium Stephani filii Mykch condam bani comitem comitatuum de Pasaga et de eadem Wereuche» küldetett ki. (Dl. 35,260). Természetesen előfordult, hogy az utódok kissé megszépítették a titulust. Szerdahelyi Ders Márton a XIV. század végén csak vicebán volt Szlavóniában (Dl. 34,654), fiai azonban 1427-ben mégis bánnak mondották (Dl. 34,859. Ugyanígy már 1411-ben, Zichy-okmánytár VI. k. 149. l.).

[80] Békefi R. : A pásztói apátság története. Budapest, 1898. I. k. 283. l.

[81] Schönherr Gy. : Az Anjou-ház örökösei. (Millenáris történet III. k.) 448. s köv. l.

[82] Wenzel G. : A turini békekötés. Magyar Történelmi Tár. XI. k. 85. l.

[83] Marczali H. : A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Budapest, 1901. 327. l.

[84] Fejér VIII. 6. 533. s. köv. l.

[85] Schiller i. m. 146. l. ; Fejér VIII. 6. 810. l. V. ö. Thallóczy L.—Áldásy A. : A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. (Mon. Hung. Hist. I. 33. k.) Budapest, 1907. XXVI. l.

[86] Csánki D. : Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1894. II—III. k. adatai.

[87] Váczy P. : Immunitas és iurisdictio. A bécsi magyar történeti intézet évkönyve. I. k. 31. s köv. l. Pleidell A. : Egyházi és világi immunitás. U. o. IV. k. 42. s köv. l.

[88] «patibulum seu ligna suplicii pro malefactoribus et nocivis hominibus apta.» Fejér IX. 1. 769. l. ; Hajnik I. : A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Budapest, 1899. 99. l.

[89] Sinkovics i. m. 17. l. V. ö. Holub J. : Zala megye története a középkorban. 1929. I. k. 228. l.

[90] V. László adományából 1456-ban. (Dl. 15,062.).

[91] Erről a kérdésről részletesebben : Az 1498. évi 41. törvénycikk. (Századok, 1930. 809. s köv. l.) Szabó I. kételkedik, hogy az itt leírt jelenség, az idegen úr birtokát művelés alá vevő jobbágy bérlete lényeges szerepet játszhatott a jobbágyságnak bérlővé alakulá-

sában. Szerinte ugyanis ily bérletek «jóformán csak szőlőhegyeken jönnek létre», elszaporodásuk pedig inkább «szőlőtermelésünk fellendüléséről és nem annyira társadalmi problémáról» tanúskodik. (Hanyatló jobbágyság a középkor végén. Századok, 1938. 52. s köv. l.) Valójában a bérletrendszer sokkal elterjedtebb és fontosabb jelenség volt, mint korábban gondoltam. Erdélyben annyira megszokott volt, hogy az itteni jobbágyság 1437-ben kívánságai közé sorozta : A földesurak gabona- és borkilencedet ne követeljenek se saját jobbágyaiktól, se idegen föld- és szőlőmívesektől ; azok, akiknek idegen uraknak a birtokain vannak szőlőik vagy szántóik, az előbbiek után csak a szokásos terragiumot, az utóbbiak után pedig a szokott censust fizessék. («Nonas . . . nullus omnino magnatum, nobilium et virorum magnificorum aut quorumcumque hominum tam a propriis iobbagionibus quam extraneis terrarum vel vinearum cultoribus de cetero accipere nulla tenus presummat. Illi vero, qui in tenutis aliorum dominorum vineas seu terras habere dignoscuntur, de vineis terragium consuetum, de terris arabilibus censum seu proventum solitum solvere teneantur.» Teleki i. m. X. k. 6. l.) De Szlavóniában sem csak szőlőbérletek voltak. Itt a XV. század második felében hosszú viták folytak a tized miatt a zágrábi püspök és a nemesség közt. Amikor Mátyás (1466) ítéletet hozott, a nemességet, a communitas nobilium-ot marasztalta el, ellenben amikor az ítéletlevélben megállapított kötelezettségek nem teljesítése miatt egyházi fenyítékek kiszabására került a sor (1470), az egyházi bíró nemcsak a nemeseket, hanem a varasdi polgárokat és «agrorum cultores»-t is exkommunikálta mint alpereseket. (Batthyány I. : Leges ecclesiasticae regni Hungariae. Kolozsvár, 1827. III. k. 524., 532. l.) Aligha a jobbágyokat kell értenünk az «agrorum cultores»-en, hanem azokat, akiknek földesúri joghatóságnak alá nem vetett földjeik vannak 's akikről egy 1465-i oklevél, a nemesek mellett «alterius cuiusvis status homines»-nek nevezve őket, azt mondja, hogy haereditas-okkal rendelkeznek (u. o. 520. l.).

[92] Így Somogy megye főispánjai közt a XV. sz. első felében a Marczaliakat, Zala megyében a Gersei Pethőket találjuk (Csánki i. m. II. k. 707. l., III. k. 199. l., Holub : Zala megye története 462. s köv. l.), vagy Szatmár megyében a Drágffyakat.

[93] Erről részletesebben : Geschichte des Bürgertums in Ungarn. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1927. 356. s köv. l.

[94] Pozsony város kapitánya 1419-ben Kappler Péter, aki egyszersmind pozsonyi főispán, 1421-től 1439-ig Rozgonyi György (Házi J. : Sopron szabad királyi város története. Sopron, 1921. I. rész. II. k. 176., 218., 240,. 248. l., III. k. 188. l.), aki Rozgonyi Istvánnal együtt szintén főispán (Dl. 11,145). Ugyanő 1439-ben Nagyszombat kapitánya (Házi III. k. 182. l.). Sopron kapitánya 1413-tól Vettaui Smilo (u. a. II. k. 65., 76., 94., 186. l.), Szakolcáé 1439-ben Szentmiklósi Pongrác (Szerémi-Ernyey i. m. 266. l.).

[95] «tanquam maiestatis nostre persone». (Házi II. k. 123. l.)

[96] A soproni kapitány évente 400 forintot — ez a Szentgyörgy-napi adó volt — de a királynak járó három vég löweni posztó is őt illette meg, ez pedig 1415-ben 81 forintot ért. (u. a. II. k. 92., 155., 248. l.) Rozgonyi, a pozsonyi kapitány Soprontól borcollecta címen 1423-ban 570 frtot kapott (u. a. II. k. 240. l.), Pozsonytól természetesen még több kellett, hogy járjon neki.

[97] A leveleket a kapitányhoz és a város hatóságához címezik, pl. 1440-ben : Egregio Cristoff capitaneo, necnon iudici, iuratis ceterisque civibus civitatis Soproniensis. (u. a. III. k. 203. l.).

[98] Sopronban kapitány és városi hatóság együtt börtönöznek be (u. a. III. k. 246. l.). 1512-ben a király eltiltja az itteni kapitányt, hogy a polgárok felett bíráskodjék. (u. a. VI. k. 271. l.)

[99] Mátyás 1471-ben elzálogosítja Sopront Weispriach Zsigmondnak, két év mulva azonban visszaveszi tőle (u. a. V. k. 303., 318. l.).

[100] Házi III. k. 206. l. — Ratione capitaneatus ugyan Cilleinek jár a 400 frt cenzus, de «zu haubtman an seiner stat daselbs zu Ödenburg» ő nevezi ki Fladnitzit (u. a. 210. l.)

[101] III. Frigyes zálog címén elnyerve Sopront, 1441-ben tanácsosát, Ebersdorf-i

Zsigmondot tette meg soproni kapitánynak, majd 1459-ben Grafenegg Ulrichot kapitánynak és Sopron megye főispánjának (u. a. III. k. 217. l., IV. k. 390. l.).

[102] Mátyás szavai szerint, «quia nos racione conservacionis civitatum nostrarum Tirnaviensis et Zakolcza, quas alias fideles nostri magnifici viri Johannes et Sigismundus Groff de Bozin alias de Zenthgergh a condam serenissimo principe domino Ladislao similiter huius regni Hungarie etc. rege, predecessore nostro acceperant et nunc tenent, taliter concordavimus . . . dictas civitates nostras nostro nomine teneant. . . .Insuper et spondemus, quod dictas civitates nostras Tirnaviensem et Zakolcza ab eis infra spacium quatuor integrorum annorum a festo corporis Christi proxime venturo numerandorum et conputandorum non auferemus et quod circa festum pentecostes proxime venturum eisdem Johanni et Sigismundo ad conservacionem dictarum civitatum nostrarum de consilio prelatorum et baronum nostrorum certam et opportunam provisionem et disposicionem faciemus, talem videlicet, quod sine dampno eorum conservacionem earundem civitatum nostrarum facere poterunt et expedire» (Dl. 15,220.) Az oklevél ugyan nem használja a kapitányság kifejezést, de nem vitás, hogy ezt kell értenünk. A két Szentgyörgyi ugyanis 1459-ben következetesen kapitánynak nevezte magát: «Johannes et Sigismundus similiter Comites de eadem Bazyn et de Sancto Georgio, necnon capitanei in Zakolcza et de Tyrnavia». (Fejér, G.: Croatiae ac Slavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes. Buda, 1839. 36. l.).

[103] V. ö. Századok, 1930. 810. s köv. l.

[104] Nem ismeretes a szélesebb jogkörű és hatalmú kapitányságnak az eredete és szerepe sem. Pl. Perényi Miklós fővásszmester az 1420-as években Vág-menti kapitány: capitaneus terre fluvii Wagh (1421 ápr. 27. Nemzeti Múzeum, Törzsanyag.) 1426-ban ugyancsak neki mint capitaneus fluvii Wagh-nak 1520 forintot fizet királyi rendeletre Sopron városa. (Házi II. k. 311. l.) A főkapitányság és a hozzá kapcsolódó állami jogok gyakorlásának kérdését a továbbiakban, Giskráról szólva, még érinteni fogjuk.

[105] Fraknói V.: Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Budapest 1899. 41. l.

[106] Mátyás is ezzel indokolja oklevelében a kegyúri jog átruházását: «illo potissimum respectu, quod episcopatus . . . castris et bonis prefati Michaelis Orzag proximus est, ex quibus castris utilis defensio bonorum eiusdem episcopatus haberi potest.» Következő megjegyzése azonban elárulja, hogy nem az egyházi javak védelme volt elhatározásának motívuma: «Volumus tamen, ut hoc pretextu idem Michael ac filii sui prenotati bonis prefate ecclesie se intromittere vel aliquod ius, ultraquam patroni habere debent et consueverunt, sibi in eisdem vendicare non presumant quovis modo».

[107] 1441 dec. 28. «. . . monetam nostram regalem argenteam sub eisdem effigie, valore et lega, quibus in civitate nostra Budensi cuditur, nostro tantum beneplacito perdurante, confici et cudi facere ac tandem cusam, dummodo probata fuit, communi cursui exponere et exponi facere valeat atque possit. Ita tamen, quod omne lucrum exinde proveniens ad utilitatem et tutelam huius regni nostraque servicia dispensare teneatur». (Dl. 13,656.) V. ö. a családra Wertner M.: A Lévai Csehek. Századok, 1901. 342. l., a birtokra Csánki D.: Bars vármegye várai a XIV—XV. században. Klebelsberg-emlékkönyv. Budapest, 1925. 289. l.

[108] A Szentgyörgyi és Bazini grófok a pénzverésre 1459-ben Frigyes császártól nyertek felhatalmazást (Dl. 15,405.).

[109] Dl. 15,220.

[110] Iványi B.: Bártfa szabad királyi város levéltára. Budapest, 1910. I. k. 2809., 2818. sz. Jellemző, hogy az 1492. évi 27. t. c. szükségesnek találja, hogy a Zápolyai István kezén lévő harmincadhelyekről intézkedjék.

[111] Sőt az egyes funkcionáriusok megbizatása is a királyi kinevezésekhez hasonlóan történt. Pl. 1469-ben Maróthi Máté macsói bán a gyulai vár élére helyezve Drághi Lászlót, hangsúlyozza, hogy ez «durante nostro beneplacito» viseli majd tisztségét s a másik

várnagyot, meg a provisort a kinevezésről «commissio propria» jelzésű oklevéllel értesíti. (Forgách-levéltár, Csánki D. másolatából.)

[112] Előbb vagy utóbb valamennyi szabad királyi várossá is lett.

[113] Thallóczy—Áldásy i. m. 52. s köv. l., Pesty F. : Brankovics György rác despota birtokviszonyai Magyarországban és a rác despota cím. (Ért. a történelmi tudományok köréből VI. k. 9. sz.) 13. l., ez azonban a Zichy-okmánytár VI. k. 146. l. alapján módosítandó, mivel Debrecen már 1411-ben Lázárevicsé.

[114] Arra vonatkozólag, hogy familiáris, l. pl. Ortvay T. : Temes vármegye és Temesvár város története. Pozsony, 1896. IV. k. 539. l.

[115] 1417-i megbízó levelében mondja a despota : «per modum tavernicorum requirendum», «iuxta consuetudinem et modum tavernicorum». 1421-ben, amidőn nagybányaiak ügyében ítélkezik Remetei, a király őt «magister tavernicorum in persona despoti ducis Rascie in civitate nostra Sathmariensi deputatus»-nak mondja. (Thallóczy—Áldásy i. m. 63., 67. l.)

[116] U. o. 96. l. — A tárnoki bíráskodásra v. ö. ifj. Szentpétery I. : A tárnoki ítélőszék kialakulása. Századok. 1934. 510. s köv. l.

[117] Wertner M. : A Garaiak. Századok, 1897. 914. s köv. l.

[118] V. László Hunyadi halála után Cillei Ulrichot nevezte ki főkapitánynak, majd ennek megöletése (nov. 9.) után Hunyadi Lászlót. (Fraknói V. : A Hunyadiak és a Jagellók kora. [Millenáris történet IV. k.] Budapest, 1896. 160. s köv. l.) Hunyadi László azonban már ezt megelőzőleg, október 12-n (feria tercia proxima inter octavas festi beati Michaelis archangeli) főkapitánynak nevezi magát azon igen fontos oklevelében, amellyel lovasok és gyalogosok felfogadására adott megbízást. (Dl. 28,263). Az oklevél ugyan hiányos : [Nos Ladislaus de Hu]niad comes Bistirciensis, agazonum regalium magister et generalis [capitaneus in re]gno Hungarie etc., azonban a «generalis» szót máskép bajos volna kiegészíteni. November 21-i oklevelében címe : Nos Ladislaus de Hunyad comes Bistriciensis, agazonum regalium magister, capitaneus regni Hungarie generalis etc. (Teleki i. m. X. k. 533. l.)

[119] Tagányi K. : Valami a «comes» szóról. Századok, 1881. 516. l.

[120] Az 1453-i kinevező oklevél szerint az uralkodó Hunyadit és utódait kinevezte «super civitate et districtu Bistriciensi ac eius pertinenciis . . . in perpetuos et liberos comites maiores, dictum vero districtum in comitatum perpetuum» tette. Az esküben, amelynek szövegét feltűnő és szokatlan módon belefoglalták az oklevélbe, Hunyadi hűséget és engedelmességet fogadva a királynak és a Szentkoronának, ígéri, «nec auxilium sive consilium unquam dabo seu assentiam contra personam vestram, vitam vestram, salutem vestram seu statum vestrum.» (Teleki i. m. X. k. 355. l.) Schiller helyesen emeli ki, hogy a hűségi eskü «olyan, milyet Németországban a hűbéres, tehát grófságot hűbérül nyert adományos is szokott volt letenni». (I. m. 246. l.)

[121] Az adománylevél nem írja ugyan körül, hogy a Hunyadi-család milyen jogkört nyert Beszterce felett, a rendelkezésünkre álló néhány adat szerint azonban az mélyen belevágott a polgárság életébe. A várnagyok, akikre az uradalom ügyeinek intézése hárult — Székely Mihály és Héderfájai István nevét ismerjük — magukban talán még nem jelentettek a polgárságra súlyos terhet. Sokkal inkább kelthetett aggodalmat, hogy ők a városban nagyobb fekvőséget szereztek — a Beche nevű domus seu fundus-ról s a hozzá tartozó szomszédos házakról van szó — malmokkal, szőlőkkel, földekkel, egész prediummal együtt, 700 frt értékben. (Teleki i. m. X. k. 491., 619. l.) A polgárság féltve őrzött szabadságán, hogy t. i. csak köréből valók, tehát a városi terhek viselésében is résztvevők rendelkezhetnek fekvőséggel, támadt így hatalmas rés. Ugyancsak fontos, hogy a házat és tartozékait a várnagyok Hunyaditól kapták meg. Valószínű ugyanis, hogy azok a grófi család tulajdonába nem vétel, hanem bírságok fejében kerültek, azaz a bírói hatalom gyakorlása nemcsak anyagi előnyt jelentett a grófnak, hanem alkalmat is a város birtokviszonyaiba való erőteljes beavatkozásra. Magától értetődőnek kell

továbbá tartanunk, hogy a királyt illető census a városból és a besztercei comitatus falvaiból Hunyadit illette meg s mert az adománylevél értelmében a kegyúri jogot ő gyakorolta, nem csodálkozhatunk, hogy a polgárság, elnyomottnak érezve magát, fegyvert fogott Szilágyi Mihály várnagya ellen, amikor t. i. Mátyás a grófságot nagybátyjára ruházta. (Schiller i. m. 248. l. ; v. ö. Fraknói V. : Szilágyi Mihály, Mátyás király nagybátyja. 51. l.). A városi jogoknak a háttérbe szorulása kellőleg érzékeltetheti a grófi család hatalmát, de Mátyás intézkedései is, amelyekkel Szilágyi Mihály halála után visszaállította a régi állapotokat : 1464-ben a várat átengedte a polgárságnak (Teleki i. m. XI. k. 91. l.), ami a várnagyok kivonulását jelentette, majd 1465-ben eltörölte a besztercei grófságot.

[122] 1453 jan. 30.-án kelt V. László adománylevele, Hunyadi László horvát-szlavon bán pedig márc. 30.-án «perpetuus comes Bystriciensis»-nek írja magát. (Teleki i. m. X. k. 381. l. ; hasonló címzésű oklevél u. o. 383, 385, 435, 477. l.).

[123] K. v. Amira megállapítása. Idézi Below : Der deutsche Staat. 332. l.

[124] Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter. Untersuchungen über die Entwicklung der materiellen Kultur des platten Landes auf Grund der Quellen zunächst des Mosellandes. Leipzig, 1885—1886. I. k. 1251. s köv. l.

[125] Die soziale und politische Bedeutung der Grundherrschaft im früheren Mittelalter. Leipzig, 1903, Staat und Grundherrschaft in der älteren deutschen Geschichte. Leipzig, 1909.

[126] G. v. Below : Territorium und Stadt. 2. kiadás. München, 1923. 17. s köv. l. ; u. a. Vom Mittelalter zur Neuzeit. Leipzig, 1924. 22. s köv. l. Felfogása irányadó az újabb irodalomban. V. ö. O. H. Stowasser : Das Land und der Herzog. Untersuchungen zur bayrisch-österreichischen Verfassungsgeschichte. Berlin, 1925. 46. s köv. l., R. Schröder—E. v. Künszberg : Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. 6. kiadás, Berlin, 1922. 639. s köv. l., A. Meister : Deutsche Verfassungsgeschichte von den Anfängen bis ins 15. Jahrhundert. 3. kiadás. Leipzig, 1922. 163. s köv. l. — A. Gasser (Entstehung und Ausbildung der Landeshoheit im Gebiete der Schweizerischen Eidgenossenschaft. Aarau, 1930.) visszatért Lamprecht teóriájához, bár némi módosítással, mint azt a Grundherrschaft helyett használt Gerichtsherrschaft elnevezéssel is jelzi. Felfogása, amelyet ő «történeti-dinamikus»-nak nevez, így is élesen szembehelyezkedik Below tanításával, mivel szerinte a frank comitatus és a XV. sz.-i tartományúri hatalom nincs közvetlen kapcsolatban, a territoriumok pedig a középkor utolsó századában épültek ki. Nem lehet feladatunk az érvek latolgatása, úgy véljük azonban, hogy az egészen sajátságos svájci államfejlődés is kellőleg megindokolja az eltérést s ez még nem dönti porba «az uralkodó felfogást».

[127] Hajnik : Bírósági szervezet. 137. l., Farczády E. : Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatási hatásköre és működése az első erdélyi unió, 1437 előtt. Budapest, 1912. 24. s köv. l.

[128] Csánki i. m. V. k. 248., 636. l. A szlavóniai helyzetet megvilágító igen sok oklevél közül l. a 212., 221. számú jegyzetben idézetteket.

[129] Tagányi K. : Szolnok-Doboka vármegye területének története a honfoglalástól az önkormányzat behozataláig. Szolnok-Doboka vármegye monographiája. Deés, 1901. I. k. 248. s köv. l.

[130] A két tisztség egyesítésére már a XIV. sz-ban is van példa. V. ö. Szádeczky-Kardoss L. : A székely nemzet története és alkotmánya. Budapest, 1927. 38. s köv. l.

[131] Farczády i. m. 28. s köv. l. Az okleveleket l. Zimmermann—Werner : Urkundenbuch III. k. 523—553. l.

[132] Csánki i. m. V. k. 686. l.

[133] V. ö. Századok. 1939. 413. l.

[134] 1397-ben. Fejér X. 2. 422., 582. l.

[135] Fraknói V. : Oklevéltár a kegyúri jog történetéhez. 17. s köv. l.

[136] A Cilleiek jelöltje, Zólyomi Benedek lett 1440-ben zágrábi püspök s megmaradt

annak 1454-ben bekövetkezett haláláig. Ekkor V. László Debrenthei Tamást praesentálta a pápának, aki ki is nevezte. Cillei azonban nem fogadta el a kinevezést, megakadályozta Hunyadi jelöltjét a püspökség elfoglalásában, sőt vádat emelt Debrenthei ellen, hogy a királyi bemutató levelet álnokul eszközölte ki. A nélkül, hogy vádját a pápa előtt igazolta s az ítéletet bevárta volna, kinevezte Montschiedel Boldizsár plébánost püspöknek, praesentálta a pápának, a birtokokba pedig bevezette. Montschiedel a püspökségből Cillei Ulrich halálakor eltávozott. (Fraknói V.: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Budapest, 1895. 133., 179., 188. l.).

[137] Liber dignitariorum saec. (Orsz. Levéltár) és Hóman i. m. II. k. 352. l. tabella, amely szerint Cillei Hermann 1406—1408 horvát-szlavon-, 1422—1435 pedig szlavon bán. Azonban Cillei Frigyes 1423/4.-i bánságáról több oklevél szól. (Dl. 34,671, Zichy-okmánytár VIII. k. 126., 155., 158., 171. l.) Ugyanő 1450-ben szlavon bánnak nevezi magát (u. o. IX. k. 272. l.), sőt 1453-ban is. (Dl. 35,318.) Jellemző, hogy fia, Ulrich 1455-ben mint Szlavónia bánjáról emlékezik meg róla. (Dl. 34,758.).

[138] Iványi: Bártfa. 397., 491. sz. — 1453-ban Miliczi Pasek, 1458-ban Lemmel János és Kniezics Mátyás a sárosi alispán és várnagy. (Tóth Szabó P.: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Budapest, 1917. 270., 310., 326. l.)

[139] Tóth Szabó P.: Giskra, különös tekintettel Abaújmegyére. (Ért. a tört. tud. köréből XIX. k. 10. sz.) Budapest, 1903. 38. l. Fekete Nagy A.: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Budapest, 1934. 354., 359. l. Letkovi ugyan 1447-ben s nem 1448-ban szerepel mint alispán, azonban Bertsallal való familiárisi kapcsolata igen valószínű. (Tóth Szabó: A cseh-huszita mozgalmak 214. l. szerint Schellendorf Márk zólyomi főispán is Giskra megbizottja lett volna, azonban ezt Erzsébet királyné közvetlenül nevezte ki; u. o. 183. l.)

[140] Az északi megyék hatóságainak szereplésére ezekből az évekből feltűnően kevés adat ismeretes. Nem sikerült tisztázni, adatok híján, a turócmegyei állapotokat sem. Mivel másrészről az Ulászló-párt, majd Hunyadi, a kormányzó állandóan törekedtek a köznemesség megnyerésére és befolyásolására, feltehetőleg az ő hatásukra vezethető vissza annak idegenkedése a Giskra-exponensekkel való együttműködéstől. A kérdés azonban még bővebb vizsgálatra szorul.

[141] Giskrának a hatalmáról s törvényesnek elismert jogköréről tájékoztat az a fegyverszüneti szerződés, amelyet 1444-ben Körmöcbányán kötött az Ulászlót képviselő Rozgonyi Simon egri püspökkel és Héderváry Lőrinc nádorral s amely két évre terjedőleg egyebek közt a következő megállapodásokat tartalmazza (Az oklevelet Giskra állította ki): «Item quod per utramque partem et per totum regnum hoc cudatur bona moneta sub eodem pondere, mensura et lega et nullibi alias, nisi in locis ab antiquo consuetis, videlicet Crempnicia et Cassovia de parte nostra ac Buda, Cybinio et Rivulo dominarum de parte alia, ipsaque moneta sic cudenda ab utriusque partis subditis equaliter recipiatur, contrafacientes vero pena debita plectantur et puniantur. Item quod proventus regales, puta lucrum camere infra tempus treugarum ipsarum in possessionibus subditorum et partem prenotati domini Ladislai regis tenencium ac sub nostri obediencia existencium pro nobis recipiantur, de possessionibus vero apud manus pretacti domini regis Polonie ac aliorum, quorum supra, familiariumque et subditorum eorum duntaxat habitis pro eis exigatur. — Item quod contribucio hoc in regno in estate presenti exigi instituta et decreta ex parte prenarrati domini Ladislai regis Hungarie etc. fidelium et subiectorum pro eiusdem serenitatis honore et fructuose utilitatis augmento per nostrates ad id deputatos et deputandos exigatur et exacta absque contradiccione et impedimento aliquali percipiatur et ad locum salutiferum convertatur». (Hg. Eszterházy-levéltár. R. 98. A. 1.) Az 1446-i, három évre kötött egyezség Körmöcbányát a kamarával és pénzverővel, Kassát, Lőcsét, Eperjest, Bártfát összes adóikkal, Sáros, Zemplén és Abauj megye lucrum camerae-ját és a harmincadhelyeket hagyja Giskra kezén (Tóth Szabó i. m. 211. l.). Kapitányi hatalma megállapítható az országnagyok 1452-i okleveléből, amely az említett

három várost Cillei védelme alá vonva, Giskráról azt mondja, hogy őt annak idején Erzsébet királyné és Cillei «eisdem civitatibus capitaneum statuit et recommendavit.» (Teleki i. m. X. k. 329. l.)

[142] Lederer E.: A középkori pénzüzletek története Magyarországon. Budapest, 1932. 198. s köv. l.

[143] A kétévszázados különbségből éppen olyan kevéssé lehet a művelődés iránti fogékonyság hiányára következtetni, mint a német alakulásnak a franciához képest elmaradottabb, későibb voltából. F. Keutgen (Der deutsche Staat des Mittelalters. Jena, 1918. 181.l.) helyesen jegyzi meg: «Frankreich war im zehnten Jahrhundert bereits dort angelangt, wohin Deutschland im politischen Aufbau erst im dreizehnten kam.» Minden nemzet a maga útján haladt, belső erők alakították sorsát s így csak analóg jelenségről, nem hatásról beszélhetünk. (V. ö. R. Holtzmann: Französische Verfassungsgeschichte. München, 1910. 7. l.)

[144] Tóth Szabó i. m. 325. s köv. l.

[145] Weber i. m. 734. s köv. l.

[146] Pl. A. Coville: Les états de Normandie, leurs origines et leur développement au XIVe siècle. Paris, 1894. A. Brunner: Die Vorarlberger Landstände von ihren Anfängen bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts. Innsbruck, 1929.

[147] Die landständische Verfassung in Jülich und Berg bis zum Jahre 1511. Eine verfassungsgeschichtliche Studie. Düsseldorf, 1885—1891. I. Die ständischen Grundlagen. Die Vorläufer der landständischen Verfassung. II. Die Zeit des bergischen Rechtsbuches. III. Geschichte der direkten Staatssteuern. — Találó H. Spangenberg összefoglaló megállapítása: «Die rechtliche Stellung der Landstände, nicht bloss ihre Vertretungsbefugnis, hat sich am Steuerwesen ausgebildet. Steuerbewilligung war das wichtigste Recht der Landstände; der Eck- und Grundstein ihrer gesamten Macht- und Rechtsstellung.» (Vom Lehnstaat zum Ständestaat. München, 1912. 149. l.)

[148] A. Esmein: Cours élémentaire d'histoire du droit français. 15. kiadás, Paris, 1925. 469., 531. l. Az adó szerepét Holtzmann (i. m. 211. l.) így emeli ki: «Nach dem Vorbild von 1314 hat Philipp V. die Stände in wiederholtem Masse zur Bewilligung ausserordentlicher Abgaben herangezogen und diese Mitwirkung der Stände bei der Steuerbewilligung hat ihnen dann während der englischen Kriege eine so ausserordentliche Bedeutung verschafft.»

[149] Igen jellemző, hogy az 1933-i, Varsóban tartott nemzetközi történettudományi kongresszusnak a jogtörténeti szakosztálya szervezte meg a Commission internationale pour l'histoire des Assemblées d'états-t. A rendiséggel foglalkozó újabb kutatások eredményeiről ennek a bizottságnak a kiadványai tájékoztatnak. (Bulletin of the International Committee of Historical Sciences. IX. k. 4. rész., L'organisation corporative du moyen âge à la fin de l'Ancien Régime, II—III. k., Louvain, 1937. 1939.). A bizottság tulajdonképeni megszervezőjének és irányítójának, É. Lousse-nak a tanulmányai módszertani szempontból igen instruktivak. Találóan állapítja meg a francia és német kutatás közti különbséget, amidőn arra utal, hogy az előbbi a rendiség életének megrajzolására, a másik pedig az eredet tisztázására törekedett. Lousse dolgozatai közül kiemeljük a következőket: Les origines des États des principautés des Pays-Bas. Questions de méthode (Revue d'Histoire Ecclésiastique. 1933), La formation des États dans la société européenne du moyen âge et l'apparition des assemblées d'États. Questions de faits et de méthodes (Bulletin 1933.), Parlementarisme ou corporatisme? Les origines des assemblées d'états (Revue historique de droit français et étranger. 1935.), Les caractères essentiels de l'État corporatif médiéval (Bulletin IX.), La formation des ordres dans la société médiévale (L'organisation corporative. II. k.).

[150] Spangenberg i. m. 148. l. «. . . erst zum Zwecke der Steuerbewilligung ist der Landtag, das unentbehrliche Glied der ständischen Verfassung, als deren festes Institut ins Leben getreten.»

[151] U. a. 151. l.

[152] Hóman B. : A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Budapest, 1921. 166. l.

[153] A Zichy-okmánytár összefüggő okleveles anyaga meggyőzően tanúskodik, hogy Zsigmond mennyire, szinte kizárólagosan a kamara hasznára volt utalva. Az adószedéssel kapcsolatos oklevelek lucrum camerae-ról szólnak — ez 1427-ben 20 dénár (5 telek után 1 frt.) vagy 60 új dénár (VIII. k. 313. l.) — így pl. 1423-, 1427—1429-ben (VIII. k. 117., 322., 347., 397. l.), de később is, az 1440-es években. (IX. k. 72. ,93. l.). Ily viszonyok közt Zsigmond 1427-ben joggal mondhatta az ország védelme szempontjából rendkívül fontosnak a lucrum camerae befizetését (VIII. k. 312. l.) ; jellemző, hogy a legfontosabb véghely, Nándorfehérvár várnagya számára is innen utalt ki pénzt. (U. o. 377. l.)

[154] Kovachich M. G. : Supplementum ad vestigia comitiorum. Buda, 1798. I. k. 339. s köv. l. (Az oklevél eredetije : Dl. 12,436). — V. ö. Thallóczy L. : A kamara haszna (lucrum camerae) története. Budapest, 1879. 81. l.

[155] Németországban a zálogosítás korábban, már a XIV. sz.-ban megkezdődött. Példák : Spangenberg i. m. 85. l.

[156] A király jövedelmére jellemző, hogy 1373-ban a krassómegyei Magyarapáca és Tótapáca jobbágyai «occasione collecte domini regis anni presentis» 142 aranyforintot fizettek. (Pesty F. : Krassó vármegye története. Budapest, 1882. III. k. 124. l. — Mezősomlyó, ahol az adószedők nyugtája kelt s amelyhez a két falu is tartozhatott, ekkor királyi uradalom ; v. ö. Csánki i. m. II. k. 97. l.)

[157] Zsigmond zálogosító akcióinak jelentőségét Lederer E. ismerte fel (i. m. 183. s köv. l.), Deér J. pedig (i. m.) számtalan új adattal téve teljessé az összeállítást, a nagybirtok szemszögéből értékelte azokat, talán nagyon is túlzóan lelkesedéssel. Nem vette ugyanis eléggé tekintetbe, hogy a főurak jelentős közvetlen hasznot értek el a zálogbavétellel s korántsem szorulnak részvétünkre, mintha Zsigmondnak szinte akaratuk ellenére kellett volna egy-egy uradalmat reájuk kényszeríteni. Ha így lett volna, bizonyára örömmel hagyják, hogy idegenek szerezzék meg a fekvőségeket, adják át így pénzüket a királynak, mint magyar főurak pedig uradalmaik jövedelmét «végvárak őrzésébe öljék». E helyett igen erélyesen tiltakoztak az idegen előkelők térfoglalása ellen. Az 1397-i temesvári decretumnak és Albert 1439-i törvényének az idegenek és az elzálogosítások elleni rendelkezései indokolhatók ugyan — bár korántsem szükségszerűen — a köznemesség állásfoglalásával, a felől azonban nem lehet kétség, hogy Zsigmond szabadonbocsátásának feltételét 1401-ben az előkelők szabták meg. Az a hét egyházi és hat világi főúr, akik pecsétjeikkel megerősített oklevélben rögzítették meg egyetlenegy követelésüket : Az idegenek kezén lévő várakat vissza kell venni, kivéve Stibor vajda várait; ellenkező esetben más királyt választanak (Schönherr i. m. 451. l. ; Szentpétery I. : Az országos tanács 1401-ben. Századok. 1904. 767. l.) Ily nyílt állásfoglalásuk láttára joggal mondhatjuk, hogy amikor a váruradalmakat, nem engedve őket idegenek kezére, maguk vették zálogba, elhatározásuk abból a «józan meglátásból» eredt, hogy a transactio anyagilag szerfelett kedvező számukra. Már Lederer is utalt esetekre (185. l.), hogy a főúr inkább ráfizetett a zálogösszegre, csakhogy a király továbbra is nála hagyja az uradalmat. Az előnyök még szembetűnőbbeknek bizonyulnak, ha utánanézünk, nem ért-e többet egy váruradalom, mint amennyit a király kapott érte. A turócmegyei blatnicai uradalmat Zsigmond 1436-ban 2300 frtért elzálogosította Szentmiklósi Pongrácnak, a korábbi várnagynak. Öt év mulva Szentmiklósitól a várat Neczpáli László már 9000 frt értékben vette át ; nem készpénzért, hanem a királynál fennálló 9000 frtos követelését engedve át. A két összeg közötti különbséget csak részben írhatjuk a tartozás bizonytalanságának a rovására. Ulászló ugyanis hozzájárult az átruházáshoz és biztosítékot nyujtott, hogy Szentmiklósi meg fogja kapni pénzét. Kötelezte magát 3000 frtnak a megfizetésére, a

fennmaradó 6000 frt fedezetéül pedig a kassai adószedő kerület lucrum camerae-ját jelölte ki, felhatalmazva Szentmiklósit, hogy az adót embereivel maga hajthassa be, arra az esetre meg, ha a begyűlt összeg kevesebb volna 6000 frtnál, jogot adott neki, hogy bármelyik magyar- és lengyelországi jövedelmi forrását lefoglalhassa. Egyébként a kancellár, a nádor, a kincstartó és még egy főúr is kezességet vállalt Ulászló kötelezettségeiért. Lehetséges, hogy Szentmiklósi a biztosítékok ellenére sem jutott pénzéhez, közel négyszer annyihoz, mint amennyit ő adott Zsigmondnak. A zálogösszeg több mint kétszeresét azonban biztosan megkapta, mivel 1453-ban V. László megerősítette azt a birtokátruházást, amelynek értelmében Neczpáli 5000 frtban vette át Szentmiklósitól Blatnicát. (Az oklevelek: Gr. Révay-levéltár, «Blatnica». I. 4—7.; Ulászló 1441-i oklevele, Justh-ltár, Nemzeti Múzeum). Valószínű, hogy más esetekben nem volt ennyire kirívó a különbség a zálogösszeg és a zálogtárgy értéke közt, annyi azonban mindenkor lehetett, hogy a nagybirtokost ne a rossz üzlet tudata fogja el. Éppen ezért megmaradhatunk azon felfogás mellett, hogy Zsigmond zálogosító akciói alkalmasak voltak, hogy segítségükkel az állam igénybe vegye a XIV. sz. végére a nagybirtokosok kezén felhalmozódott tőkéket, a főurak azonban megtalálták a módját, hogy tőkéiket rendkívül kedvező eredménnyel gyümölcsöztessék.

[158] Deér i. m. 188. l., az 1397-i adatot l. Knauz: Az 1397. évi országgyűlés végzeménye. Magyar Történelmi Tár. III. k. 237. l. — 1432-ben volt ugyan országgyűlés (Zichy-okmánytár VIII. k. 482. l.), ez azonban augusztusban lehetett — szept. 7-i oklevél szerint «nuper» tartották — az adókivetést ellenben Buda tanácsa már az év elején, jan. 25-én említi. (Házi i. m. III. k. 42. l.)

[159] Teleki i. m. X. k. 70. l.

[160] P. Viollet: Histoire des institutions politiques et administratives de la France. Paris, 1903. III. k. 182. l.

[161] Spangenberg: Vom Lehnstaat zum Ständestaat 4. l.: «Die Hoftage, welche die Hohenstaufenkönige mit ihren fürstlichen Lehnsträgern abhielten, unterschieden sich wesentlich von den Ständetagen des 15. Jahrhunderts, mit denen sie die gemeinsame Bezeichnung «Reichstag» fälschlich auf eine Stufe zu stellen pflegt» V. ö. még 9. s köv. l.

[162] Legutóbb Nagy Miklós fejtette ki azt a felfogást, amely szerint a köznemesség már a XIII. sz.-ban jelentős tényező volt, sőt III. Endre óta a királyság intézményének felemelésére törekedett. (A szent korona eszméje. Szent István-emlékkönyv. Budapest, 1938. II. k. 282., 290. l.). A szemrehányó nyilatkozatok: Deér i. m. Hadtörténelmi Közlemények. 1936. 34., 169. l. Ugyanő történetírásunkat is «köznemesi szelleműnek» nevezi (181. l.) — bizonyára azért, mert ez tartózkodott hirdetni, hogy a XV. sz.-i magyar önvédelemnek «hőse egyedül a nagybirtok», ebben egyesült «a nemzeti élniakarás és kötelességteljesítés», míg a köznemesség «az egész XV. sz. folyamán nem emelkedett fel a török háborúk jelentőségének felismeréséig» (180., 184., 15. l.) — s így talán nem felesleges rámutatnunk, hogy erősen szubjektív értékelése nem egy ponton a források félreértésén alapszik. A temesvári decretum értelmében a hadjárattól távolmaradó nemes bírság gyanánt annyi forintot fizet, ahány jobbágya van, a jobbágytalan nemes pedig, Deér szerint, «mindössze 3 dénárt.» (18. l.) Oly csekély összeg ez — fűzhetjük hozzá — hogy valósággal nyílt felhívás a szegény nemeshez: maradjon otthon; de egyszersmind kifejezője katonai szolgálata teljes értéktelenségének is. A szöveg azonban három dénármárkát mond s mert Werbőczy korában egy márkát négy aranyforinttal számítottak, a XIV. sz. végén a legszegényebb nemes hadi szolgálatát legalább 12 frtra becsülték, tehát nem is lehetett az oly jelentéktelen. Azt ugyanis bajos volna feltenni, hogy a bírságpénz felemelésére is a nemesek kényszerítették, rendi önzésből, a királyt. A nagybirtok felelősségérzetére, de a hatalmi viszonyokra is jellemző volna ez a megállapítása: «Míg a királyi bandérium mindössze 7000 emberből áll, addig a rác despota egymaga 8000 embert állít ki. A nagybirtokosok egy töredékének katonai ereje tehát játszva elintéz-

hette a királytól függő egész haderőt.» (184. l., 201. l.) Csodálatraméltó önzetlenség jele volna, hogy még egy idegen származású főúr is, óriási erőfeszítéssel több katonát állít ki uradalmaiból, mint amennyit a király valamennyi birtoka, vámhelye, bányája jövedelméből és a lucrum camerae-ból. Csakhogy a despota 8000 főnyi fegyveresén nem a magyar uradalmaiból szervezett katonaságot, hanem azt az egész haderőt kell értenünk, amelyet Szerbiából, mint hűbéres országból tud kiállítani és a magyar király rendelkezésére bocsátani. Éppen úgy, mint a felsorolás később a moldvai és havasalföldi vajdákat is felemlíti 10,000 (másik, helytállóbb variáns szerint : 2000) fegyveressel. Az pedig aligha kétséges, hogy a despota rác hadereje nem páncélos lovagsereg volt, mint a magyar király serege. Nem hisszük, hogy a király bandériuma 7000 főnyi volt — ez a szövegből sem következik — de ha csak 2000 katonát tartott is állandóan fegyverben, még ezzel a haderővel sem bánhatott el nem játszva, de még komolyan nekigyűrkőzve sem a nagybirtokosok javarésze.

[163] «. . . de quibusvis comitatibus regni nostri singulos quatuor probos et nobiles viros de plena potestate rectorum consociorum ipsorum fungentes» — mondja a decretum. (Magyar Történelmi Tár. III. k. 214. l.)

[164] Schiller i. m. 149. l.

[165] Keutgen i. m. 147. l., Spangenberg i. m. 146. s köv. l.

[166] Szilágyi Mihály decretuma, 13. art. (Corpus iuris) és az 1458-i decretum 51. pontja. (Kovachich I. N. : Sylloge decretorum. Pest, 1818. I. k. 155. l.)

[167] Hajnik I. : A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése. Budapest, 1873. 8. s köv. l.

[168] 1472. évi 13. art. (Kovachich : Sylloge. I. k. 217. l.)

[169] 1475. évi 3. art. (u. o. 222. l.)

[170] Zur österreichischen Verwaltungsgeschichte (Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 1899. 1111. s köv. l.), Der dualistische Ständestaat in Deutschland (u. a. 1902. 1063. s köv. l.), Alte und neue Landesvertretung in Deutschland (u. a. 1909. 89. s köv. l.), Waren die Landstände eine Landesvertretung? (u. a. 1916. 1141. s köv. l.)

[171] Monumenta Germaniae Historica. Legum sectio 4. Constitutiones et acta publica. II. k. 420. l.

[172] V. ö. Spangenberg i. m. 11. s köv. l., Keutgen i. m. 150. l.

[173] Korábban egészen futólag jelzett felfogásunkkal, hogy rendiségről, rendi társadalomról — nem egyes rendekről! — csak azóta beszélhetünk, amióta a köznemesség tényezővé lett, Nagy Miklós nem ért egyet (i. h. 306. l.). Arra hivatkozik, hogy «a rendiség fogalmából ki nem zárható főrendűek már az első Árpádok alatt jelentős társadalmi és politikai tényezők s a nemesség «serviens» rétege, amint azt Hóman is megállapítja, már az aranybulla kiharcolásában nagy szerepet játszik.» 1222-ben azonban még nincs «köznemesség», mivel a «nobilis» név akkor még a legelőkelőbbek tulajdona, a királyi szerviensek pedig csak egyik felét fogják jelenteni a majdan kialakuló nemességnek, mint rendnek (V. ö. a 22. jegyzettel). Mivel a rendi társadalom életét magától értetődően meg kell előznie az egyes rendek kibontakozásának, filius ante patrem volna a köznemesség nélküli rendiség. Ehhez azonban a polgárság is hozzátartozik. Közismert, hogy a városok lakossága renddé nem 1405-ben lett, hanem sokkal később ; a XV. században még alakulóban volt a polgárság. Bár Magyarországon a rendi élet jellegét a köznemesség adta meg s nem a polgárság, ennek késői szervezkedése szintén arra figyelmeztet, hogy a rendiség korát semmi esetre se számítsuk az aranybullától. Egyébként Nagy M. korántsem áll egyedül felfogásával, hogy a főrangúak szereplése magában is a rendiség bizonyítékául tekinthető. A «rendek» tevékenységét látja Szekfü Gy. is a Zsigmondot fogságba vető néhány egyházi és világi főúr 1401-i kormányzásában (Szent István a magyar történet századaiban. Szent István-emlékkönyv. III. k. 14. l.).

[174] V. ö. Weber i. m. 735. l., Keutgen i. m. 28. l.

[175] Ezzel szemben Hóman az intézmények első feltűnését tartja egy-egy korszakra jellemzőnek.

[176] Egyszer latinul, máskor magyarul; pl. «Francisco et Wolfgango comitibus de Sancto Georgio et de Bozyn» (Házi i. m. VII. k. 78. l.), «ipsi Petro Groff» (Turul, 1927. 49. l.)

[177] 1459. évi 39. art.: «Praeterea sunt plures nobiles, qui quodammodo statum baroniae seu alium honestum statum ultra ceteros nobiles habent». (Kovachich: Sylloge. I. k. 173. l.)

[178] V. ö. Századok. 1930. 830. s köv. l.

[179] Hajnik: Bírósági szervezet. 93. l., Házi i. m. II. k. 296. l.; Geschichte des Bürgertums in Ungarn. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. 1927. 389. l. ifj. Szentpétery i. m. Századok. 1934. 565. l.

[180] V. ö. Századok. 1922. 567. l.

[181] Hajnik I.: Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. (Ért. a tört. tud. köréből. XIII. k. 10. sz.) A turóci kinevező oklevélben hangsúlyozza Mátyás, hogy a megye főispánja mindég Ernusztnak az az utódja, akié a megye főerőssége, Szklabina vára, «nec unquam possit honor ipse ab eodem castro separari.» (Gr. Révay-levéltár, «Szklabina». I. 12.)

[182] Bal J.: A Szapolyaiak viszonya a Szepességhez. A Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyve. XII. k. Lőcse, 1909. 48. s köv. l.

[183] 1458. évi 32—36. t.-c. (Kovachich: Sylloge I. k. 147. s köv. l.) — Hajnik: Bírósági szervezet. 35. s köv. l.

[184] 1462. évi 1. art. 10. §.

[185] A Frigyes-párti nyugat- és északnyugatmagyarországi főurak szerepére azért is joggal következtethetünk, mivel most jött el az ideje, hogy számot adjanak a magánosok kárára elkövetett hatalmaskodásaikról, amelyek miatt eddig nem lehetett őket felelősségre vonni. Ugyancsak reájuk utal az 1462. 1. t.-c. 15. §-a, amely az 1458-i foglalások jóvátételét mondja ki. Az 1463-i tolnai országgyűlésen még inkább hangsúlyozták (23. t.-c. Sylloge 187. l.), hogy a protonotarius nem ítélkezhet «absque praelatis et baronibus vel hominibus, quos iidem in ipsorum personis deputaverint». Sőt 1464-ben kénytelen volt Mátyás a 15—32. napra szóló, ú. n. rövid idézések rendszerét eltörölni s így csak az oktavális határnapokra történhetett idézés.

[186] 1454. évi 7. t.-c.

[187] 1435. évi első decretum 3. cikke.

[188] Az előző, Zsigmond-kori rendszert behatóan ismerteti Deér, Hadtörténelmi Közlemények. 1936. Elírás azonban, hogy az uralkodó «minden megyében kijelöl valakit ex potioribus nobilibus, akik a két szolgabíróval együtt a sereg gyülekezéséről és a táborba vezetéséről gondoskodnak, az indokolatlanul elmaradókra pedig a Temesvárott megállapított bírságot kiróják» (21. l.). A kérdéses oklevél szerint a király többet jelölt ki, hogy az *alispánnal együtt* felügyeljenek a gyülekezésre, közülök ketten mint kapitányok *és az alispán* a katonaságot a királyi seregbe vezessék s ugyanők az *alispánnal együtt* a bírságokat kiróják (Ortvay i. m. IV. k. 282. l.). Szolgabírákról tehát nincs szó, annál inkább alispánról, mivel pedig ez a főispán familiárisa, elesik a következtetés, hogy Zsigmond 1398-ban «teljesen a nemesi autonómia kezébe adja az ellenőrzést» (30. l.). — Mátyás törekvései és tervei az 1459-i decretumból állapíthatók meg; l. főleg a 6, 9, 13, 14, 25. articulusokat (Sylloge, 162. s köv. l.).

[189] Az összeírók a nemesek közül kerültek ki s megbízatásukat 50 márka bírság terhe alatt el kellett fogadniok.

[190] Theiner A.: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. Roma, 1860. II. k. 377. l.

[191] Kovachich M. G.: Vestigia comitiorum apud Hungaros. Buda, 1790. 368. l.

[192] U. a. 363. l., Kukuljevic J.: Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zágráb, 1862. I. k. 206. s köv. l., Fraknói: Mátyás király levelei. Budapest, 1893. I. k. 20. s köv. l. A külföldi analógiára v. ö. Spangenberg i. m. 133. l.

[193] Fraknói idézett kiadványa, 20. l., Kovachich: Vestigia. 367. l.

[194] Az egyháztörténeti kézikönyveken (G. Krüger: Handbuch der Kirchengeschichte für Studierende. II. k. Tübingen, 1929., I. P. Kirsch: Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte III. k. Freiburg, 1925) kívül l. főleg A. Dempf: Sacrum imperium. München, 1929.

[195] Az 1467-i adóreform végrehajtási utasítását közli Kovachich (Supplementum ad vestigia II. k. 182. s köv. l.), azonban igen hiányosan. A pontos szöveget Döry Ferenc ny. országos levéltári igazgató úr szívességéből használhattam, aki azt középkori törvényeink kritikai kiadása számára készítette elő. A Kovachichnál teljesen értelmetlen, de igen lényeges első pont így hangzik: «Omnes solvant, sed clerici de fundis clericalibus tantum et nobiles regni de fundis nobilitaribus tantum non solvant lucrum camerae».

[196] Kovachich: Supplementum. II. k. 188. s köv. l., Székely oklevéltár I. k. 208. l., Teleki i. m. III. k. 532. s köv. l.

[197] A törvénycikkek a következők: 1468. 6., 1470. 3., 1472. 10., 1475. 6. (Sylloge 197—223. l.). Kitűnik belőlük, hogy az országgyűlés a jobbágytalan, egytelkes, sőt jobbágytelken élő nemesek, továbbá az egyházi prédialisták és szlavón nemesek adómentességét is biztosítani törekedett.

[198] Szádeczky-Kardoss i. m. 55. s köv. l.

[199] A decretum bevezetésének 2. §-ában, valamint az utolsó, 78. art. 2. §-ában.

[200] Holub i. m. Fejérpataky-emlékkönyv. 208. l. — Ilyesféle, nem valami tekintélyes ember lehetett Czeczei Máté turóci főispán azon alispánja is, akit Justh András 1485-ben csak így emlegetett, két év előtti hatalmaskodás miatt panaszkodva: «. . . quidam Paulus familiaris . . . Mathei, tunc vicecomes dicti comitatus de Thwrocz». (A turóci konvent oklevele, Justh-levéltár).

[201] 1486. 60. t.-c.

[202] Nagylucsei Orbán szavai szerint: «. . . ut in illo comitatu alius quispiam nobilis per universitatem eligatur». «Quare volumus — írja — ut universitatem nobilium illius comitatus statim convoces atque litteras regias eisdem exhibeas et presentes atque officium huiusmodi vicecomitatus illi, quem universitas ipsa elegerit, simpliciter remittas et resignes». (Dl. 19,359. Csánki D. másolatából.)

[203] Arra, hogy a királyi hatóságok, nem pedig a peres felek megbízottai voltak, vagyis, hogy nem a panaszos állította össze lajstromukat, — nevükön kívül — a megbízatást adó okleveleknek az a stereotip kifejezése is utal, hogy vagy egyikük járjon el, vagy akit a király, ill. a bíróság fog a kúriából kiküldeni, amin a notáriusok megbízatását kell értenünk.

[204] 1486. 8. t.-c.

[205] Az articulusok a következők: 1, 2, 21, 48, 39, 22, 24, 67, 53, 64.

[206] Az 1439-i decretum 2. articulusa.

[207] Fraknói (Millenáris történet, IV. k.) 189. l.

[208] 1917-ben vita folyt a Századok-ban Timon Á. és Fraknói közt a felől, hogy törvénynek tekinthetők-e a Corpus iuris ú. n. nádori cikkei vagy sem. Fraknóinak volt igaza, — ő tagadta a törvényjelleget — bár más okokból, mint amelyeket felsorakoztatott. A vita azonban formalisztikus kérdés, nem pedig a lényeg körül forgott.

[209] F. Rachfahl: Die Organisation der Gesamtstaatsverwaltung Schlesiens vor dem dreissigjährigen Kriege (Schmoller: Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen. XIII. k. 1. sz.). Leipzig, 1894.

[210] i. m. 94. l.

[211] Részletesebben: A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok. 1939. 425. s köv. l.

[212] Zichy-okmánytár IV. k. 17, 24, 60, 84. l.; Dl. 34,378 és 35,146.; Anjou-kori okmánytár V. k. 599. l., Nagy I.: Magyarország családai. III. k. 34. l.

[213] 1395-ben magister Martinus Ders vicebán és körösi comes: Dl. 34,653, Zichy-okmánytár V. k. 119. l.; Karácsonyi J.: Magyar nemzetségek. II. k. 103. l., Nagy I. i. m. III. k. 286. l., Csánki D.: Körös megye a XV. században. (Ért. a tört. tud. köréből. XV. k. 12. sz.) Budapest, 1893. 17, 127. l. A személyazonosságot kétségtelenné teszi Zsigmond 1393-i adománylevele, amely kiemeli «tempore conservationis vicebanatus regni nostri Sclavonie» szerzett érdemeit. (Dl. 33,468. Fejérpataky-hagyaték.)

[214] Pl. Dl. 35,303, a vicebán és Körös megye szolgabírái által kibocsátott 1400-i oklevélen egy zöld és két barna viaszpecsét van, Dl. 34,845, ugyanazok 1417-i oklevelén öt pecsét, Dl. 34,891, a két vicebán és ugyancsak Körös megye szolgabíráinak 1462-i oklevelén hat függő pecsét.

[215] 1383-ban Lindvai István és János bánok «nobilium huius regni Sclavonie nobiscum pro tribunali sedencium moderativo inducti consilio» mondanak ítéletet, az oklevélen azonban csak az ő pecsétjük függ (Dl. 34,370. — 1378-ból: Dl. 35,256).

[216] Magyar Történelmi Tár III. k. 232. l.

[217] Ugyanez a célja a decretum közvetlenül következő pontjának is: A szlavon főispánok a szolgabírák nélkül nem ítélkezhetnek.

[218] Kukuljevic i. m. I. k. 171. l.

[219] Zichy-okmánytár III. k. 617, 647. l.

[220] Tallóczi Matkó bán 1439-ben hivatkozik arra, hogy elődei, a nemesség panasza szerint, megakadályozták a szokás érvényesülését «et ipsimet huiusmodi prothonotarios seu sigillorum eorum conservatores» alkalmaztak. (Kukuljevic i. m. I. k. 200. l.)

[221] A számtalan eset közül: 1431-ben Cillei Hermann iktató parancsát Hanchichar Zsigmond és Szencsei László vicebánok pecsételik meg (Dl. 35, 054). 1470-ben (Csezmicei) János és Laki Thuz János előtti zálogvallásról szóló oklevél záradéka: «Quas sigillis egregiorum Iohannis de Mendzenth et Ladislai Hermani de Gereben vicebanorum et comitum nostrorum Crisiensium fecimus consignari» (Dl. 34,917). Beriszló Péternek 1517-ben a zágrábi bírói székből kiadott, esküt megítélő oklevelére Batthyány Boldizsár és Alapi Boldizsár vicebánok pecsétjei kerülnek (Dl. 34,618).

[222] Zichy-okmánytár IV. k. 160. l. — Tallóczi Matkó bán 1442-i oklevelében olvassuk: «sub sigillo nostro apud magistrum Clementem prothonotarium nostrum in sede Crisiensi constitutum habito» (Dl. 35,578).

[223] 1449-ben Cillei Ulrich »unacum regni nobilibus pro faciendo moderativo iudicio causantibus in sede nostra iudiciaria» ítél, de a vicebánok pecsétjei vannak az oklevélen (Dl. 35,594).

[224] Csánki nem említi id. munkájában.

[225] Pl. Dl. 35,423 és 35,424.

[226] Kukuljevic i. m. I. k. 230. l.

[227] U. a. I. k. 179—184. l. Hasonló jellegű Tallóczi Matkó bán 1439-i decretuma (u. a. II. k. 17. s köv. l.), amelyre ugyanő mint «nova nostra generalis disposicio seu decretum» hivatkozik (Dl. 35,558).

[228] Kukuljevic I. k. 209. l., tévesen 1467-es dátum alatt.

[229] U. a. 216. l. — Az előzményekre l. Batthyány: Leges ecclesiasticae III. kötet okleveleit.

[230] Kukuljevic I. k. 217. s köv. l.

[231] A következő 1379—1451-i oklevelekből határozottan kitűnik, hogy Verőcemegye főispánja nem volt a szlavon bán familiárisa. Dl. 35,260, 35,357, 35,433, 35,596.

[232] V. ö. Korbuly I.: A báni méltóság. Pest, 1868. 117 s köv. l. — Fejér: Croatiae ac Slavoniae nexus. 43, 74. l.

[233] Kukuljevic i. m. I. k. 234, 243, 267, 272. l. Fejér i. m. 111. l.

[234] 1486. évi 33. t.-c.

[235] 1492. évi 35. art.

[236] Ugyanannak 53. cikke. Arra vonatkozólag, hogy a főurak 1492-i intézkedéseit a politikai érdek, nem pedig Mátyás igazságszolgáltatási reformjaival szemben érzett ellenszenvük sugalta, bizonyíték gyanánt hivatkozhatunk magára az 1492-i decretumra. Ez ugyanis az 1486-i törvénykönyvből több bíráskodási vonatkozású cikket szó szerint átvett, — pl. az 1492. 81. t.-c. azonos az 1486. 48. t.-c.-kel — azonban csak olyanokat, amelyekben nincs szó megyéről és köznemességről.

[237] V. ö. a 110. jegyzettel. Engel i. m. I. k. 18, 126. s köv. l.

[238] Házi i. m. VI. k. 259. l.

[239] U. o. 219, 225, 250. l.

[240] Fejérpataky L.: II. Ulászló jövedelmeinek jegyzéke. Történelmi Tár. 1880. 168. l.

[241] Kovachich: Supplementum II. k. 425. s köv. l.

[242] Engel i. m. 17. l.

[243] Thallóczy L.—Horváth S.: Jajcza története. (Mon. Hung. Hist. I. o. 40. k.) Budapest, 1915. 361. s köv. l.

[244] Wenzel G.: Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a Nagylucsei Dóczyakkal 1494—1548. (Ért. a tört. tud. köréből. VI. k. 6. sz.) Budapest, 1876. 38. s köv. l.

[245] «ex consilio deliberationeque dominorum praelatorum, baronum, magistrorumque prothonotariorum ac sedis iudiciariae nostrae iuratorum assessorum» — olvassuk az 1500-i privilegiumban (u. o. 45. l.).

[246] Székely-oklevéltár. I. k. 272. s köv. l.

[247] U. o. III. k. 138. s köv. l.

[248] Házi i. m. VI. k. 123. l. Iványi B.: A római szent birodalmi széki gróf Telekicsalád gyömrői levéltára. Szeged, 1937. 179. s köv. l.

[249] 1494-ben 206, 579½ portát írtak össze az ország nagyobb részében s 91,265½-nek az adója nem jutott el a királyhoz. Nem teljes egészében a nagybirtok hányada ez, mivel terhére esnek a szegény nemesek, azok a jobbágyok, akiknek háza elpusztult s a földesúri servitorok, akikre a jobbágyság 5 %-át volt szabad számítani. Mivel az utóbbi három kategória együttesen 20 %-ot tehetett ki, mintegy 70,000 frt-ot vontak el a királytól a nagybirtokosok. Megyénkint különböző volt részük. Pl. Tornamegyének 1000 frt. lett volna az adója, de Zápolyait, birtokai után, 596½ frt., Bebek Jánost 25 frt. illette meg, a szegényeknek és servitoroknak pedig 99 frt.-ot engedtek el. A királyi számadáskönyvek az egyes megyéknél sorra feltűntetik, hogy ténylegesen mennyi adó folyt be s «restant inexacti» szavakkal jelzik, hogy melyik főúr hány porta adóját nem engedte beszedni. (V. ö. Engel i. m. I. k. 181. s köv. l., 32. l.)

[250] Kerezsy J.: Bakócz Tamás egri püspök udvartartása és egyházmegyéje. Erzsébetváros, 1910. 27, 66. s köv. l.

[251] Fr. Meinecke: Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte. 3. kiadás. München, 1929. 39. s köv. l.

[252] M. Florianus: Fontes domestici. III. k. 200. l.

[253] Tóth-Szabó P.: Szatmári György prímás. Budapest, 1906. 91, 83, 87. l. (A váci püspök személyére vonatkozólag: Zichy-okmánytár. XII. k. 367. l.)

[254] Fraknói i. m. (Millenáris tört. IV. k.) 362. l.

[255] Engel i. m. I. k. 126, 170. l.

[256] Wenzel G.: A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. Budapest,

1883. 22. s köv. l., ő azonban a Wagnertől közölt oklevelet más magyarázattal kíséri.

[257] «aus eczlichen Vrsachen», u. o. 80. l. — A «Tzotmar Jorgen» nevet Wenzel (37. l.) Czotner Györgynek mondja; úgy látszik, Tóth-Szabó sem vette észre, hogy az adat Szathmárira vonatkozik.

[258] Házi i. m. VI. k. 347. l.

[259] 1495. évi 15. t.-c.

[260] Az 1435. évi második decretum 5. articulusa.

[261] 1495. évi 18. és 21. t.-c.

[262] 1498. évi 57. t.-c.

[263] 1504. évi 3, 2, 7, 8. t.-c.

[264] 1504. évi 2. t.-c.

[265] 1500. évi 21. t.-c.

[266] Nem terjedt ki a törvény hatálya azokra az egyházi és világi főurakra, akiket az 1498-i decretum 20—22. cikkei egyenkint felsorolnak, továbbá Bornemissza János kincstartóra és az 1500. 21. t.-c.-ben névszerint felemlített aulicusokra.

[267] Fraknói i. m. 363. s köv. l., 1498. évi 1. t.-c.

[268] Az 1492. évi 40. t.-c. csak arról szól, hogy a rendes bírák közül legalább kettőnek s a többi helyetteseinek részt kell venniök a tárgyalásokon, majd így folytatja: «eorum autem loco, qui interesse non poterunt, regia maiestas alios ex dominis praelatis et baronibus substituere debeat». — A korábbi állapotokra vonatkozólag, hogy t. i. nemcsak főúri bírótársak szerepeltek a nádor vagy az országbíró mellett, v. ö. pl. Anjoukori-okmánytár III. k. 132. l., Kubinyi F.: Oklevelek hontvármegyei magánlevéltárakból. Budapest, 1888. XXII. l.

[269] 1495. évi 8. t.-c.

[270] 1498.évi 2. t.-c.

[271] 1498. évi 7. t.-c.

[272] 1500. évi 10. t.-c.

[273] 1507. évi 5, 7. és 3. t.-c.

[274] Szabó D.: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Budapest, 1909. 6. s köv. l.

[275] Kandra K.: Adatok az egri egyházmegye történelméhez. Eger, 1887. II. k. főleg 348. s köv. l. A várnagy, Forgách Péter fizetése 200 frt., Báthory Zsigmond, Herencsényi Zsigmond, Kátay Mihály 60—60 frt.-ot, mások 30—40 frt.-ot kapnak. Ha háborúba kell vonulniok, megbízást kapnak lovasok felfogadására s akkor lovasonkint egy hóñapra 3 frt. jár nekik. Rendesen hat-hat lovast fogadnak fel. (1493-ban 29, 1495-ben 36 nemes familiárisa volt Bakócznak a számadáskönyv szerint. V. ö. Kerezsy i. m. 48. l.)

[276] Az 1524-i jegyzék szerint pl. Kechethy Balázs hat lóra 18 frt.-ot, ugyanő 1520-ban sallarium címén 110 frt.-ot kapott. (Zichy-okmánytár. XII. k. 427, 420. l. Lukcsics P. magyarázata: 373. l.)

[277] Dl. 26,259.

[278] Dl. 22,994.

[279] Tripartitum. I. 2, 4.

[280] Illés J.: Bevezetés a magyar jog történetébe. Budapest, 1930. 143. s köv. l.

[281] Tripartitum. I. 3, 10.

[282] H. v. Eicken: Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung. 2. kiadás. Stuttgart, 1913. 365. s köv. l. Fr. v. Bezold: Die Lehre von der Volkssouveränetät während des Mittelalters. (Aus Mittelalter und Renaissance. München, 1918.) Ruber J.: Werbőczy gondolatvilága. Minerva. II. (1923) 105. s köv. l.

[283] O. Gierke: Das deutsche Genossenschaftsrecht. Berlin, 1881. III. k. 546. s köv. l.

[284] Tripartitum. II. 3.

[285] Schwandtner: Scriptores. I. k. 56. l.

[286] 1514. évi 1—3. t.-c.

[287] Kovachich: Supplementum. II. k. 398. s köv. l. — V. ö. Szabó D. i. m. 21. s köv. l.; előadásától a fentiek több pontban eltérnek.

[288] Kovachich: Sylloge I. k. 231. s köv. l.

[289] A jövedelmeknek ez a szétválasztása tipikusan rendi jelenség és külföldön is bekövetkezett. V. ö. G. v. Below: Landtagsakten von Jülich-Berg. 1400—1610. Düsseldorf, 1895. I. k. 148. s köv. l.

[290] Kovachich: Sylloge. I. k. 241. s köv. l. 40, 4, 5, 1, 43. articulusok. V. ö. Szabó D. i. m. 29. s köv. l. — A végrehajtáshoz az országgyűlés után komolyan hozzáfogtak. Sopront visszavették kapitányától, Trinka Györgytől s a város parancsot kapott, hogy a censust ezentúl a királynak fizesse. Az itteni harmincad visszavétele azonban nem ment símán. Úgy látszik, fegyveres erővel kellett fellépni és az országgyűlési rendelkezés érvényesítése emberöléssel járt. (Házi i. m. VI. k. 373. s köv. l.)

MÁTYÁS KIRÁLY ARCKÉPEI

ÍRTA

BALOGH JOLÁN

E tanulmány képei alatt álló számjegyek a tanulmány függelékében közölt arcképjegyzék sorrendjére utalnak.

A Mátyás királyra vonatkozó ikonográfiai anyag, a történeti viszontagságok okozta fájdalmas veszteségek ellenére is, páratlanul gazdag és változatos. Alig van a magyar történetnek még egy alakja, akiről több emlék, szobor, festmény, miniatura, érem stb. maradt volna, mint Mátyásról. Ezt a gazdagságot az ország határain túlemelkedő, európai súlyú egyéniségnek és a koráramlatnak szerencsés összetalálkozása idézte elő. Mátyás személyiségének mindkét megnyilvánulása, a mindig győzelmes király (rex invictissimus) és a művészetért, tudományért rajongó mecénás (fautor ingeniorum), egyaránt megragadta a kortársak képzeletét. Az utódok szemében pedig neve e két fogalom megtestesítőjévé vált. Mindez történt oly korban, amikor az arcképművészet a renaissance stílusáramlattól táplálva eddig nem ismert virágzásnak indult,[1] amikor a művészet a vallásos tárgyak mellett, mind gyakrabban örökítette meg halandó emberek arcvonásait, sőt olykor nem pusztán leíró ábrázolás gyanánt, hanem magasztaló, dicsőítő emlékműként. A kimagasló egyéniségeket kereső korszellem a nagy tetteket végrehajtó, rendkívüli terveket megvalósító uralkodóban eszményképére ismert és sűrű egymásutánban hívta életre a megörökítésére szolgáló festett és faragott arcképek sokaságát.

Mátyás külsejére[2] az alapvető írott forrásunk Bonfini leírása Rerum Hungaricarum Decades című munkájában (Dec. IV. Lib. VIII.). «Az isteni Mátyás testalkata kissé magas volt, a közepesnél nagyobb, szép formájú, méltóságos megjelenésű, nagylelkűséget sugárzó ; arca piros, haja aranyszínű, melynek a sűrű szemöldökök, az élénk, sötétlő szemek, a hibátlan orr nem csekély ékességet kölcsönöztek. Tekintete nyílt és egyenes, miként az oroszláné, szempilláit nézés közben szinte sohasem húnyta le. Kegyét mindig kitartó nézéssel jelezte ; akire azonban ferde szemmel tekintett, azt ellenségnek tartotta. Előrehajló nyaka, előreugró álla és meglehetősen széles szája volt. Feje ehhez illő, mivel sem kicsinek, sem nagynak nem látszott, homloka azonban csak kevéssé volt széles. Hatalmas tagjai egymás között összhangzóak voltak ; karja kerekded, keze hosszú, válla és melle széles. Ezzel szemben lábszárai befelé hajlók, lovaglásra semmiesetre sem alkalmatlanok. Teste szép volt, fehér színe pirossal vegyült, ebből a keveredésből csodálatos illat áradt, úgy amint azt Nagy Sándorról mondják. Sőt bizony szemének vonalai, testének könnyűsége felette hasonlatosak voltak ahhoz, kit mindig élete

mintaképének tartott. Fiatalsága óta nagy gyorsaság, testi erő, mérhetetlen nagylelkűség jellemezték, ami végtelen dicsőségvággyal párosult. Valóban oly erős és oly erényes volt, hogy sem lelki sem testi munka nem tudta kifárasztani. Teste munkabíró volt, hideget, meleget, éhséget egyaránt könnyen tűrt ; semmit sem viselt el könnyebben, mint a hadi fáradtságot és semmit nehezebben, mint az otthoni tétlenséget[3].»

Bonfini leírásában, — egyes túlzásoktól eltekintve — nincs okunk kételkedni. Inkább a tisztelet hangja szólal meg benne, semmint a hízelkedésé, hiszen mikor ezt a feljegyzését papírra vetette, a nagy király már régen halott volt. Jellemzése ugyan erősen stilizált, a renaissance kor hősöket, ideálokat kereső felfogása szólal meg benne. A testi vonásokat úgy illeszti össze, hogy azokból a szellem fölényével az emberek fölé emelkedő, győzelmes fejedelem eszményképe alakuljon ki. De leírása éppen stilizáltságánál fogva válhatott klasszikussá. Ezért vésődhetett be a köztudatba. Ezért keressük Mátyás arcképeiben ma is a szellem fényét és a királyi fenség erejét. Ez a tulajdonképpeni értékmérő festett és faragott arcképeinek megítélésében. Bonfini feljegyzésének belső hitelességét Mátyás egész élettörténete támogatja. Az egyes részletvonásokat pedig ellenőrízhetjük és kiegészíthetjük más kortársak megfigyeléseivel.

Galeotto kétízben szól Mátyás külsejéről, mégpedig művének (De egregie, sapienter, jocose dictis ac factis S. Regis Mathiae) XIV. és XXIII. fejezetében. Az utóbbi tömör, de jellemző leírás, Galeotto azért jegyezte le, hogy az olmützi királytalálkozón szereplő, hízelgő verselő magasztalásaival a valóságot állítsa szembe. Az alkalmi költő ugyanis Mátyás «gigászi erejét és vénuszi szépségét» (fortitudo gigantea, pulchritudo Venerea) emlegette, de kevés szerencsével, mert túlzásait maga a király utasította vissza. Galeotto pedig, mintegy a hízelkedő ferdítések helyesbítésére ezeket írja : «Nyilvánvaló, hogy a király közepes erejű és férfias szépségű. Ugyanis tömött, leomló, hullámos, kissé vörhenyeges-arany hajával, élénk és égő szemeivel, piros orcáival, hosszú ujjaival, — melyek közül a kisebbeket nem nyujtotta ki teljesen — inkább marsi, semmint vénuszi szépséggel ékeskedett[4].»

A másik leírása még rövidebb, csupán néhány odavetett megjegyzésből áll, velük a cseh Holubárral vívó király harci erejét, megjelenését jellemezte : «. . . Mátyás király közepes testalkatú, közepes erejű . . . A király ugyanis, mikor lovagol, egy tenyérnyivel magasabbnak látszik, mint mikor jár, — ha valaki a járó vagy lovagló magasságát összevetné . . . Mindnyájan vallják, hogy Mátyás kitűnően megüli a lovat, szinte hozzá forr ; kevés hozzá hasonlót látott korunk».[5]

Mátyás testi erejéről, harci ügyességéről hasonló vonásokat jegyzett fel Nikolaus Pol 1469-ben, a király boroszlói tartózkodásakor : «Viel fröhliche Tage brachte man zu mit Ehrentänzen, Turnieren, Stechen und Rennen, dabei sich auch der König selber, zwar klein von Person, aber hurtig und stark von Leibe, ritterlich und mannlich erzeigete.»[6] Másutt a király heves

és gyors mozdulatait emeli ki: «wie er denn schnelle und hitzige Bewegung gehabt».[7]

Később, utolsó éveiben testi erejének megtöréséről, gyengüléséről, gyakori betegeskedéséről szólnak a tudósítások,[8] de megjelenésének méltóságát mindez nem csökkentette. A dús hajtól övezett királyi fej akkor is mély hatást váltott ki a szemlélőkből. Élete utolsó napján, 1490 virágvasárnapján

9. Mátyás király nagy felségpecsétje.

is így látta őt Bonfini, amint a bécsi várudvaron felállított oltárnál «ékesen fésült hajjal, derült arccal illendően megáldozott[9].»

A különféle leírások, megjegyzések nagyjából megegyező, egységes képet rajzolnak Mátyás külsejéről, férfias és királyi megjelenéséről.[10] Az egyes vonások azonban, a leírások természeténél fogva, nem oly élesen rajzoltak, hogy ikonográfiai azonosításoknak — némi tájékoztatáson kívül — határozott alapot tudnának adni. Viszont a király egy-egy szokásának feljegyzésével,

tekintetének, mozdulatának megrögzítésével oly életszerű vonásokat nyujtanak, amelyek éppen az ikonográfiai emlékekből hiányoznak. Az írott feljegyzések és a festett, faragott képek kölcsönösen kiegészítik egymást, az utóbbiak megörökítik a testi vonásokat, az előbbiek pedig az élő ember megjelenésének egyéni mozzanatait.

*

Mátyás alakja legelőször nagy pecsétjén (9. sz.) tűnik fel, az 1460-as évek legelején. Koronásan, trónon ülve jelenik meg, körülvéve hatalmi jelvényeivel, országának, tartományainak, családjának címereivel. Trónszéke dús faragású, késő gótikus fülkébe van helyezve, melynek felső kisebb nyílásaiban a magyar szent királyok, oldalnyílásaiban pedig pajzstartó angyalok láthatók. A pecsét, melyen Mátyás a fürtöshajú, gótikus királytípus vonásait viseli, nem arckép, hanem a királyi fenség művészi kifejezése heraldikus és vallásos jelképekkel. Éppen azért nem annyira Mátyás külsejére, hanem inkább gondolkozására jellemző. Bár a pecsét beosztása, kompozíciója a hagyományos régi pecséttípust követi, a címerdísz nagyfokú halmozása, valamint a szent királyok alakjai új motívumok, melyek a korábbi pecsétekről hiányoznak. A hatalmat jelképező heraldikus pompa, a nemzeti védőszenteket ábrázoló királyi elődök alakjai, melyek mind a pecsétkép királyi fenségét növelik, bizonyára az ifjú uralkodó kívánságára kerültek a pecsétre. Igazi Maiestas ábrázolás a középkor hatalmi és vallásos jelképeket egyesítő szellemében, a dús formákat halmozó, késő gótikus stílusban.

Körülbelül egyidejűleg, vagy alig valamivel később készült Mátyás aranypecsétje (10. sz.), melynek legrégibb ismert példánya 1464-ből való. Egyes régies vonásai ellenére is egészen új szellemet tükröztet. A király alakja ugyan a régi, hagyományos pecséttípust követi, de a keretből kiemelkedő, a keretet átmetsző elhelyezése és realisztikusabb mintázása már a renaissance felfogás előhirnöke, — tömör, nagyvonalú kompozíciója meg éppen éremszerű. A benyomás újszerűségét erősen növelik a felirat renaissance betűi, melyek magyar földön legelőször (1464) éppen ezen a pecséten tűnnek fel. De újszerű az előlap felirata is, mely nem a király címeit sorolja fel, hanem a király vallásos jelmondatát hirdeti: DOMINVS DEVS ADIVTOR MEVS. Arcképszerűségről azonban itt sem beszélhetünk, a pecsét inkább művészi szimboluma az energikus, tettrekész, újító, ifjú fejedelemnek. A szép és érdekes pecsét művészileg is igen jelentős, az olasz és német felfogástól egyaránt eltérő stílussajátságai alapján helyi, magyar ötvösnek tulajdoníthatjuk.

Az olasz renaissance felfogásnak egyre növekvő behatolása az udvar művészi, szellemi életébe azonban csakhamar felkeltette Mátyás érdeklődését és vágyát az igazi arckép iránt. Még uralkodása első évtizedében megrendelte képmását (25. sz.) az olasz renaissance egyik legnagyobb festőjénél, Andrea Mantegna-nál, kinek utólérhetetlen emberábrázolása, jellemző képessége éppen az arcképművészetben nyilvánult meg a legerőteljesebben. A király

figyelmét Mantegnára bizonyára Janus Pannonius hívta fel, aki még padovai tanulóéveiben került baráti kapcsolatba a nagy olasz művésszel. A kitüntető királyi megbízást Mantegna, — aki túlönérzetes, sőt hiú természetével a fejedelmi megrendeléseket erősen kereste, — bizonyára szívesen fogadta. Az ifjú és máris győzelmi babéroktól övezett fejedelem személye művészi képzeletét is élénken foglalkoztathatta és bizonyára a saját művészetéhez meg a megrendelő személyéhez egyaránt méltó formában örökítette meg annak vonásait. Alkotása, — mely körülbelül a nagyszerű Gonzaga arcképekkel egyidejűleg vagy kevéssel előbb valamilyen rajz után készült, — sajnos elkallódott. Szerencsére azonban a XVI. század folyamán, — különösen midőn Paolo Giovio nocerai püspök nagyhírű comói arcképgyüjteményét díszítette, — meg később a XVII. században, többen lemásolták. Bár ezek a másolatok meglehetősen gyarlók és egy későbbi stíluskorszak jegyeit viselik magukon — (a Budán készült egyetlen korabeli másolata, a londoni Corvina miniaturája tönkrement) — mégis legalább valamennyire fogalmat adnak az elveszett eredetiről. Az ábrázolás külsőségeit leghívebben Tobias Stimmer fametszete (53. sz.) rögzítette meg, szellemi tartalmát talán Rubens festménye (19. sz.). Mantegna Mátyást semleges háttér előtt profilban, mellképkivágásban ábrázolta. A király vállait borító köpeny széles tömegével, zárt, éles körvonalaival talapzatot alkot a koszorús fő számára, amellyel együtt háromszöget képezve, harmonikusan tölti ki a kép felületét [londoni miniatura (38. sz.), T. Stimmer fametszete (53. sz.)]. A pompás benyomást lényegesen növeli a prémes köpeny és a virágkoszorú, melyekkel Mantegna egyrészt Mátyás fejedelmi méltóságát, másrészt ifjúságát, talán vőlegényi mivoltát akarta jellemezni. Arcformáinak — melyekről Stimmer metszete meg a budai (21. sz.), firenzei (28. sz.) és antwerpeni (19. sz.) másolatok adhatnak fogalmat — rajza, mintázása kemény és energikus volt, amint ezt Mantegna egyéb arcképein is láthatjuk. Kifejezéséből nem hiányzott az erő, melyet azonban bizonyára nem kísért mogorva kedvetlenség, mint a baseli metszeten. Bár — amint ezt Mantegna stílusa és Mátyás fiziognómiája egyaránt feltételezik, — az orrtól a szájig húzódó vonal szerepet kapott a jellemzésben. Az ebben a vonalban kifejeződő kesernyés komolyságot bizonyára jótékonyan egyensúlyozta a nyílt, magas homlok, az élesen megfigyelő, nagy intelligenciára valló tekintet, melyről talán a leghívebb képet Capriolo metszete (55. sz.) és Rubens másolata (19. sz.) adja nekünk.

10. Mátyás aranypecsétje.

A fiatal király házasodási szándékai szintén több ízben adhattak alkalmat festett vagy faragott arcképek készítésére. Valószínűleg Ippolita Sforza

milanói hercegnővel tervezett házasságával függ össze a milanoi Museo Civicoban őrzött márványrelief (6. sz.), melyet régi hagyomány alapján tartanak Mátyás arcképének. A bautzeni hiteles szobor profilnézetével való feltűnő egyezése megerősíteni látszik e hagyományt. A dombormű ismeretlen lombard mestere fínoman tudta kifejezni a babérkoszorús, fürtöshajú ifjúfejben a fiatalság érdes báját és a győzelmes uralkodó komolyságát. Az arckép Peter Eschenloer leírását idézi fel, aki a boroszlói királytalálkozásra kilovagló királyt így jellemzi: «..... rite früh aus der Stat am Dinstage in einem grünen Röcklein, beheftet mit Perlen und Edelsteinen, seine Stiefeln auch gar mit Perlen, uf seinem Hute einen teuren Kranz vol Vorspolin und einen Pusch Reiger Federn . . .»[11]

Az önálló arcképek mellett bizonyára nem hiányoztak a vallásos vonatkozású ábrázolások sem, oltárképek, miniaturák a térdelő király donátori alakjával. Ezekből csak egy maradt fenn, az 1469-es Missale nagy miniaturája (41. sz.), mely Mátyást a Vir Dolorum előtt térdre hullva, áhítatosan imádkozva ábrázolja. Az arckép még itt is a gótika konvencionális királytípusához igazodik. A miniatura inkább a király lelki világára, mély vallásosságára jellemző, semmint külsejére. A kódex Mátyás rendelésére készült és így bizonyára térdelő, imádkozó arcképe is az ő kívánságára került belé. A missalet azután frater Thomas de Hungarianak ajándékozta, aki annak a ferences rendnek volt tagja, amelyet a király, mint Capistranói János csodálója, félig-meddig tanítványa, — igen szeretett.

A 60-as évek vége felé készülhetett Mátyásról az első reprezentatív arckép (26. sz.), mely a magyar királyokat ábrázoló sorozatba illesztve, Vitéz János esztergomi palotáját díszítette. E sorozat megfestetésével Vitéz új gondolatot ültetett a magyar művészetbe, kétségkívül az olasz «uomini famosi» sorozatok hatására. Ilyenfajta ábrázolások Giotto óta otthonosak az olasz művészetben, a XV. század derekán pedig éppen igen gyakoriak.[12] Vitéz János magyar gondolkodása azonban az Itáliában szokásos antik és bibliai hősök, olasz és európai kiválóságok helyébe a magyar vezéreket, fejedelmeket és királyokat iktatta. Sajnos, ez a rendkívül jelentős, kezdeményező, úttörő magyar sorozat nyom nélkül elpusztult Mátyás arcképével együtt.

Mátyás uralkodásának első évtizedében az uralkodó arcképei még csak kis körben lehettek ismeretesek, elterjedésük jobbára a királyi udvar és egyes barátságos külföldi uralkodóházak körére szorítkozhatott. Andreas Pannonius, Hunyadi János egykori katonája, később ferrarai karthauzi szerzetes a királynak ajánlott műve címlapjára (1467) kénytelen volt egy kevéssé sikerült, szakállas képzeleti arcképet (75. sz.) festetni, pedig előszavában megható sóvárgással, meleg szeretettel írja: «még a jelenvaló életben szeretném látni felséges arcodat, mivel még mint gyermeket bölcsődben láttalak, midőn Erdélyben, Kolozsvár városában a szent keresztségben részesültél.»[13]

Az 1460-as évek szépszámú képmásával szemben az 1470-es évek meglepő hiányt mutatnak. Évszámos arckép egy sincs ebből az évtizedből, csak

Mátyás egyik érmét (11. sz.), illetőleg ennek prototípusát utalhatjuk nagy valószínűséggel ebbe a korszakba. Talán nem tévedünk, ha keletkezését 1476 tájára, a király második házassága idejére tesszük. Mátyás akkor 36 éves volt, az érmen ábrázolt érett férfiarc körülbelül meg is felel ennek a kornak. Mátyásnak ez lehetett első éremarcképe és egyúttal az első magyar vonatkozású érem egyáltalán. Az érem lapidáris stílusa reprezentatív jellegű megörökítésre, sokszorosíthatósága pedig népszerűsítésre, terjesztésre volt igen alkalmas. E kettős tulajdonsága kiválóan megfelelhetett Mátyás céljainak. Érmét olasz mester mintázta, feltehetőleg Budán, természet után. Művét a jellegzetes arcvonások hű leírása és választékos, előkelő stílus jellemzik. Mátyás lelki, szellemi tulajdonságait azonban nem volt képes éreztetni, bár lehetséges, hogy az elkallódott eredeti példányok ebből többet sejttettek. A király lelki világáról sokkal többet mond a hátlap jelmondata, mely mintegy Mátyás uralkodói programmjának etikai foglalata: «ANIMVS REGIS REGNA NOBILITAT ET OBSCVRAT».

Az arcképek java Mátyás uralkodásának utolsó évtizedére (1480—1490) esik. Ezek a későbbi emlékek nemcsak számukkal tűnnek fel, hanem igen nagy műfaji változatosságukkal is. Miniaturáktól nagyméretű emlékművekig, vallásos kompozícióktól antikutánzó érmekig, triumphusábrázolásokig a legkülönbözőbb formákban örökítik meg a győzelmes király arcvonásait.

Az arcképek jórésze világosan felismerhető prototipusokhoz igazodik. Ilyen prototípus a fentebb ismertetett érem, ez után készült Mátyás egyik legszebb miniatura-arcképe és az igen népszerűvé vált budapesti (azelőtt bécsi) dombormű. Az előbbit, mely a brüsszeli missalet díszíti (32. sz.), Attavante, a kitünő firenzei miniátor festette 1485-ben, aki az érem Mátyás-típusát felékesítette a firenzei quattrocento minden szépségével. Mátyásra bíbor ruhát adott aranylánccal, szőke hajába zöld tölgykoszorút tett, a fejedelmi fő körvonalait semleges háttérrel emelte ki, jobbról pedig derűs ellentétképpen kitekintést nyitott a távolba. Az üde színekben pompázó arcképet drágakövektől ékes, egymásba fonódó, kettős ívelt keretbe foglalta és beleillesztette a lapszéli dísz arany indafonatába. Parányi remekműve befejezett, jól megkomponált festményként hat, mely igen közel áll a Ghirlandaio-kör arcképeihez.

A budapesti dombormű (4. sz.) ismeretlen lombard mestere jóval szabadabban használta fel az érem-mintaképet. Művében kevésbbé eszményített, mint Attavante. A tekintetbe viszont sokkal több elevenséget, sok energiát, éleslátást, uralkodói fölényt tudott kifejezni. Realizmusa szókimondó, de egyben felületes, a formákat inkább csak leírta, de mélyebb, egyénibb lélekábrázolásra nem használta fel. Nem jellemzésre, hanem elsősorban dekoratív eleganciára törekedett, melyet a festészettől ellesett fogással, a sötét semleges háttérrel is fokozott. A dombormű, Beatrix királynét ábrázoló párdarabjával együtt, egykor a budai palotában, valószínűleg épitészeti keret díszéül szolgálhatott.

A 80-as évek közepe táján Mátyás egy ismeretlen felsőolasz mesterrel új érmet veretett, mely csakhamar igen elterjedt, különösen a miniátorok sokszor utánozták. Ez az érem (12. sz.) Mátyást az antik medaillonok mintájára fedetlen mellel, köpenyeggel a vállán ábrázolja, a hátlap csatajelenetén is antikutánzó felírás: «MARTI FAVTORI.» Az arckifejezés jóval élénkebb, mint a régebbi érmen, többet árul el az uralkodó lelkivilágából. A királyi fej hatását az oroszlánsörényszerűen mintázott dús haj hullámos fürtjei még erőteljesebbé teszik. Úgylátszik, hogy ez az érem, melynek antikutánzó formái, felirata a Mathias Augustus törekvéseit jelképezik, igen megnyerte a király tetszését, uralkodói terveinek és antikrajongásának egyaránt megfelelt. 1487-től kezdődőleg a miniátoroknak, könyvkötőknek állandóan ezt adták mintául Mátyás arcképeihez.

Az erlangeni kódex kötésén (17. sz.) levő medaillon szószerinti ismétlése az éremnek. A Philostratos (34. sz.), Cortesius (45. sz.), Hieronymus (35. sz.) kódexek címlapjára festett arany medaillonok több vagy kevesebb eszményítéssel szintén ezt az érmet másolják. Szabadabb, de gyöngébb változatban látjuk a modenai Gregorius (39. sz.) és a wolfenbütteli Priscianus (44. sz.) kódexekben. A Marlianus kódex lombard miniátora fekete alapon arany-zöld színekkel fínom kis festménnyé alakította, mely kitűnik ötletességével, frisseségével. (42. sz.)

Gherardo, a kitűnő firenzei miniátor is állandóan ezt az érmet használta fel Mátyás arcképeihez. Olykor aranyfestéssel, medaillon gyanánt, mint az említett budapesti Hieronymus (35. sz.) és a modenai Gregorius (39. sz.) címlapján, máskor pedig sokkal több szabadsággal, festői közvetlenséggel újjáalakítva, mint a newyorki Didymus (40. sz.), a firenzei Psaltérium (37. sz.) és a bécsi Hieronymus (43. sz.) miniaturáin. A két utóbbi Mátyás legszebb miniatura-arcképei közé tartozik.

A firenzei Psaltérium címlapján Mátyás alakja bibliai jelenetben, szemlélődő nézőként van beállítva, a newyorki Didymus miniaturáján pedig mint térdelő hívő tekint fel Szent Jeromosra. A királyi kápolna részére készült pompás szertartáskönyvekben, a brüsszeli Missale-ban és a vatikáni Breviariumban szintén többször szerepel Mátyás, vallásos jelenetek áhítatos résztvevőjeként. A brüsszeli Missale egyik lapján a keresztrefeszített Krisztus előtt térdel (68. sz.), az Utolsó Ítéletet ábrázoló miniaturán (69. sz.) pedig a kiválasztottak seregében. A vatikáni Breviarium lapján Szent Pál prédikációját hallgatja az ájtatos hívők élén. Sajnos, Attavante ezeken a miniaturáin nem ragaszkodott a király valóságos vonásaihoz, hanem csupán eszményített, babérkoszorús vagy koronás fejeket festett.

A vallásos arcképek sorába tartozik Filippino Lippi firenzei művész festménye (20. sz.), mely Mátyást a Madonna előtt térdelve ábrázolta. Sajnos műve, melyet Mátyás személyes rendelésére, érem után festett, nyomtalanul elpusztult, a Mátyás-ikonográfia véghetetlen kárára. A Mantegna-festmény mellett ez lehetett Mátyás legjelentősebb arcképe, egyben ellentétes stílusá-

6. Márványdombormű (Milano, Castello Sforzesco).

val az előbbi kiegészítője. A mantovai festő kemény, energikus jellemzésével szemben Filippino Lippi Mátyás arcvonásaiban bizonyára inkább a lelki élet fínomabb rezdüléseit szólaltathatta meg érzékeny, ideges vonalvezetésével. Mátyás arcképfestőit valóban nem lehetett volna jobban megválasztani, az ifjú, energikus fejedelem Mantegna művészetében, a szellemi fölényére büszke, tapasztalt uralkodó pedig Filippino Lippiében congeniális, megértő jellemzésre találhatott. Lippi Mátyás-festményének (1488) stílusa, színvonala körülbelül a firenzei Cappella Brancacci (1483—1485) és a római Cappella Caraffa (1489—1490) freskóin levő pompás arcképeknek felelhetett meg, melyeket Lippi nagyjából ugyanabban az időszakban festett. Lehetséges, hogy Gherardónak, a bécsi Hieronymus kódexbe festett, ritkaszép Mátyás arcképe (43. sz.), mely ugyancsak 1488-ból való és Lippi stílusához közeláll, éppen Lippi festményének hatása alatt készült.

A vallásos kompozíciók mellett bizonyára a 80-as években is készültek önálló arcképek. Ezek azonban elkallódtak, még írott híradásaink sincsenek róluk. Csak André Thevet munkájában megjelent metszet (54. sz.) alapján rekonstruálhatunk egy elpusztult profilarcképet. Ha e metszetről elhagyjuk a XVI. századi toldalékokat, a két alsó kart, az ügyetlenül elhelyezett kardot, egy XV. századi profilarckép körvonalait idézhetjük fel. Az elveszett arckép Mátyást java korában lévő kemény, energikus vonású uralkodónak ábrázolta. Még a késői metszet-másolat is éreztet valamit a kifejezés, a tekintet erejéből, szinte Bonfini leírását juttatja eszünkbe : «obtutus ejus liber ac rectus, leonis more». A magyar viselet meg éppen különleges jelentőséget kölcsönöz a metszetnek, illetve mintaképének, az elveszett festménynek. Eddig csak Mátyás környezetének magyar öltözködéséről voltak adataink, ez az arckép azonban a mellett tanúskodik, hogy Mátyás maga is hordta a magyar viseletet.

A miniatura-arcképek között vannak olyanok, melyek reprezentatív célzattal készültek. Idesorolhatók a Ranzanus kódex miniaturája (36. sz.), mely a nápolyi követ fogadását ábrázolja, továbbá a budapesti Philostratos (70. sz.) és a velencei Averulinus (77. sz.) kódexek bájos triumphus-képei.[14] Az utóbbiak képzeleti arcképek, a miniátorok ezekben nem a király vonásait akarták megörökíteni, hanem diadalszekeres bevonulások ábrázolásával hadi dicsőségét, főként bécsi győzelmét jelképezni.

A reprezentatív arcképek sorába nagyméretű emlékművek is tartoztak, ezek szintén mind Mátyás életének utolsó évtizedében készültek. A legjelentősebb volt köztük a király bronzból öntött álló szobra [15] (3. sz.), mely a budai palota Mátyás szárnyának udvari homlokzatát díszítette. A szobor, — bizonyára Mátyás kívánságára, — a királyt teljes fegyverzetben, lándzsával, pajzsra támaszkodva ábrázolta. Mátyás ebben a formában kívánta alakját népe számára megörökíteni. Sajnos, a mohácsi vész után a törökök elhurcolták és utóbb nyoma veszett. Rajz, másolat nem maradt róla, így csak az egykorú síremlékszobrok alapján alkothatunk magunknak róla fogalmat. A helyi művészettől örökölt hagyományos típust bizonyára erős renaissance elemek módosíthatták.

41. Mátyás király térdelő alakja a római Missale «Vir dolorum» miniaturája

1486-ban Stein György, Mátyás sziléziai helytartója állíttatott uralkodójának monumentális emléket Bautzenben (1. sz.), a Mátyástól újjáépített ortenburgi vár kaputornyán. Mátyás uralkodói nagyságát semmi sem érzékeltethetné jobban, mint ez a szobor, melyet meghódított tartományban emeltek neki és ott, a lakosság tiszteletétől övezve máig fennmaradhatott. A gazdagon díszített, hármas tagolású gótikus fülkébe helyezett arcképszobor a királypecsétekről ismert Maiestas-ábrázolásoknak felel meg. A szobor ünnepélyességét, királyi méltóságát növeli a heraldikus pompa, a gazdag címerdísz meg a két lebegő angyal, akik az Isten kegyelméből való királyt megkoronázzák. A fejről a XVI. századi feljegyzések azt vallják, hogy természet után készült. A mintázás erős, szinte túlzó realizmusa, mely feltűnő ellentétben áll a heraldikus-egyházi jellegű ábrázolással,[16] támogatja ezt a feltevést. Az ismeretlen sziléziai szobrász újszerű próbálkozásai azonban csak részben sikerültek. A fej szemközti nézete kissé üres, a gyermekesen tétova tekintet csaknem ugyanolyan, mint a koronázó angyaloké. Annál megdöbbentőbb a profilnézet valószerűsége. A dús hajtól koronázott fej, a komoly, szenvedő arc mélységesen emberi és egyben királyian fenséges. Az élte utolsó szakaszában betegségektől gyötört, fiáért, birodalmáért küzdő uralkodónak meghatóan közvetlen ábrázolása.

Az alkalmi jellegű emlékművek közé tartozott Mátyás bécsújhelyi gipsz lovasszobra (8. sz.), melyet bécsújhelyi bevonulása (1487) emlékére állíttatott és a firenzei SS. Annunziata-templomban elhelyezett, szintén ideiglenes anyagból készült szobor (5. sz.), melyről közelebbi tudósításunk, leírásunk nincsen. Az utóbbi vallásos meggyőződésből alapított fogadalmi emlékszobor volt, az olasz és európai fejedelmi személyek, hadvezérek szobraival együtt a S. Annunziata hajóját díszitette. Valószínűleg ugyanilyen fogadalmi emlék lehetett a bécsújhelyi szobor is, mely a XVIII. század végéig a bécsújhelyi vár kápolnájában állott.

Az emlékszobrokhoz egy nagyszabású festett lovasarckép (30. sz.) csatlakozott, mely Rómában a Campo dei Fiori egyik sarokházának homlokzatát díszítette. Az idő viszontagságainak kitett freskó természetesen elpusztult, csak egy XVII. századi vízfestmény tájékoztat kompozíciójáról. Régi feljegyzésekből azt is tudjuk, hogy Andrea Mantegna festette és így annak római tartózkodása idejében, 1488—1490 között készülhetett. Mantegna — talán visszaemlékezve a magafestette ifjúkori Mátyás-arcképre, — a magyar királyt ifjú hősként ábrázolta, aki magasra emelt jobbjában kivont kardot tartva, teljes fegyverzetben ül lován, feléje pedig koronát hozó angyal lebeg. A kép felső sarkaiban angyal-, illetve ördög-alak tűnik fel, amelyek Mátyásnak a poklokon győzedelmeskedő erényeit magasztaló feliratos táblákat tartanak. Tehát a falfestmény nem pusztán egyszerű arckép volt, hanem magasztaló, allegórikus jellegű ábrázolás. Ilyenfajta kompozíciók, különösen egykorú élő személyről a XV. századi olasz művészetben ismeretlenek voltak. Mantegna e művével, mint annyi más alkotásával, újító munkát végzett és így ez a

csak másolatban ismert freskó igen jelentős az olasz arcképfestészet fejlődésére nézve is. De még jelentősebb magyar szempontból, mert e kiváló alkotás Mátyás hadi dicsőségét hirdette az örök városban több századon át.

Mátyás utolsó éveiben a könyvnyomtatás és fametszés olcsó és egyszerű technikájával szintén hozzájárult Mátyás alakjának megörökítéséhez és népszerűsítéséhez. A Mátyás törvényeit tartalmazó kis kiadvány fametszete (81. sz.), meg Thuróczy János magyar krónikájának brünni (82. sz.) és augsburgi (49. sz.) kiadásában található Mátyás arcképek tartoznak ebbe a csoportba. A két első képzeleti arckép, az utóbbi azonban Mátyás valóságos arcvonásait igyekszik visszaadni, bár a gótikus királytípus szellemében erősen stilizálva. Ugyanilyen félig valóságos, félig eszményített arckép a heidelbergi német Thuróczy fordítás kedves miniaturája (47. sz.), melynek reprezentatív, ünnepélyes jellegét az indakeretbe foglalt gazdag címerdísz is növeli.

11/1.

Ezekkel az emlékekkel az egykorú arcképek sora le is zárul.[17] A számbelileg is igen tekintélyes sorozat műfajilag meg éppen páratlan változatosságot nyujt. Heraldikus pecsétábrázolások, önálló képmások, — festmények és dombormű-vek, — vallásos kompozíciók, reprezentatív és allegorikus freskók, fogadalmi lovasszobrok, antikutánzó érmek és triumphusjelenetek, nagyméretű emlékművek, — mint a budai vitézi szobor és a heraldikus-egyházi jellegű bautzeni Maiestas-ábrázolás, — díszes miniaturák és egyszerű fametszetek színes egymásután-

11/2.
Másolatok Mátyás XV. századi elveszett érme után.

ban követik egymást. Gótikus szellemű ábrázolások renaissance kompozíciókkal váltakoznak, helyi magyar mesterek művei mellett német művészek munkái és az olasz művészet legnagyobbjainak alkotásai tűnnek fel. Sajnos, ez a páratlanul gazdag sorozat nem maradt ránk teljes egészében, éppen a legjelentősebb emlékek pusztultak el. A fennmaradt arcképek ugyan még így is igen változatosak és magas színvonalúak, mégis a kielégületlenség érzetét hagyják hátra a szemlélőben. Mátyás testi vonásait bizonyára híven adják vissza, a lelki vonásokból azonban csak itt-ott éreztetnek valamit. A király tetteiből, szavaiból megalkotható lelki Mátyás-arcképnek teljesen megfelelő, meggyőző művészi ábrázolást nem kapjuk meg. Mantegna és Filippino Lippi képeinek elkallódása, a budai bronzszobor pusztulása pótolhatatlan veszteség.

Mátyás arcképek a király halála után is gyakran készültek, de ezeknek az ikonográfiai jelentősége már jóval kisebb, nem a királyra jellemzők, hanem arra a Mátyás fogalomra, mely a képek vagy metszetek mestereinek képzeletében a nagy magyar királyról élt. Jelentőségük inkább művelődéstörténeti, Mátyásnak az európai köztudatban, az európai kultúrában megtett hódító útjának mérföldkövei.

A XVI. századi Mátyás arcképek jórésze a Habsburgok megrendelésére készült, akiket Mátyás személye igen érdekelt. Benne elődjüket és veszedelmes ellenfelüket csodálták. A laxenburgi Mátyás arcképet (29. sz.) talán még Miksa császár, Mátyás nagy tisztelője festtette a XVI. század elején, érem után. Az ugyancsak érem után faragott bécsi márványrelief (7. sz.) szintén a Habsburgok régi gyüjteményeihez tartozott. Az új Mátyás érmek (13., 14., 15. sz.) veretése is valószínűleg a Habsburgok érdeklődésével függ össze. Ezek mind német mesterek utánzatai Mátyás régi olasz érmei, illetve a bautzeni szobor után. Többnyire aranyból vagy ezüstből készültek, ami szintén fejedelmi megbízóra vall. Bizonyára a császári éremgyüjtemények arcképsorozatainak kiegészítésére szolgáltak. Később II. Miksa császár (I. Miksa magyar király) már nem elégedett meg az utánzatokkal, hanem hiteles, egykorú arcképek (effigies verae et antiquae) megszerzésére törekedett. Így jutottak birtokába Mátyás és Beatrix márvány domborművei, melyeket tulajdonosuk, Bornemissza Gergely püspök Miksa parancsára küldött fel Bécsbe.

Mátyás és a svájciak egykori szoros baráti szövetségét örökíti meg kedves naív képekben Diebold Schilling krónikája (1513 körül). Az egyik, bájos részletességgel megrajzolt miniaturán Mátyás képzeleti alakja is megjelenik, amint lovaggá üti az előtte térdelő Melchior Russ svájci követet a bécsi Stephansdomban (73. sz.).

A külföldi magánemberek között is akadtak Mátyásnak késői tisztelői. Boroszlóban, Mátyás egykori meghódított városában, Sauer Szaniszló kanonok Mátyás arcképével (2. sz.) díszíttette síremlékét, melyet még életében rendelt meg. Az érem után készült dombormű a síremlék legelőkelőbb helyét, az oromzat csúcsát foglalja el, megelőzve Nagy Sándor és Augusztus

arcképeit, melyek lejjebb, szerényebb helyekre, a párkány két szélére kerültek.

A XVI. században a kiváló személyek arcképeinek gyüjtése, történeti arcképsorozatok összeállítása igen nagy kedveltségnek örvendett, különösen az olasz mecénások körében. Olaszországban ez a törekvés igen régi hagyományokra tekinthetett vissza. Már Giotto az «uomini famosi» arcképeivel díszítette Róbert nápolyi király palotáját. A quattrocentóban pedig gyakran készültek az emberiség nagyjait vagy olasz kiválóságokat ábrázoló arcképsorozatok. Ezek azonban jobbára dekoratív célokat szolgáltak és így ikonográfiai hitelességre nem nagy súlyt fektettek, hiteles és képzeleti arcképek megférték együtt. Történeti arcképgyüjtést tudományos alapossággal először Paulus Jovius nocerai püspök végzett, aki több éven keresztül (1521—1532) folytatott rendszeres és következetes tevékenységével többszáz arcképből álló sorozatot állított össze az antik és olasz kultúra nagyjairól meg az európai fejedelmekről. Ezek az arcképek a comói tó partján épített szép villájában voltak elhelyezve, amely mint Museum Jovianum csakhamar nagy hírnévre tett szert. Ebben a gyüjteményben Mátyást Andrea Mantegnatól festett szép fiatalkori profilarcképe (25. sz.) képviselte. A Museum Jovianum a további arcképgyüjtésre igen erősen hatott, olasz és külföldi fejedelmek ennek mintájára szervezték meg gyüjteményeiket, sőt azokat legtöbbször a comói múzeum festményei után készült másolatokból állították össze. Ezzel kapcsolatban a Mátyás arckép másolatai is belekerültek a számottevő olasz arcképgyüjteményekbe, így például Cosimo Medici toszkán nagyherceg sorozatába (28. sz.), melyet Cristofano dell'Altissimo festett a comói példányok után. Cosimo Medici gyüjteménye, mely Firenzében a herceg guardarobáját díszítette, ismét más sorozatok kiinduló pontja lett. A Mátyás arcképet is többször másolták, de többnyire csak másod-harmadkézből és így persze az eredeti mintakép egyre jobban eltorzult (22., 23., 24. sz.). Ezeknél a későbbi másolatoknál jóval jelentékenyebb a budai királyi várpalotában őrzött másolat (21. sz.), melyet még a XVI. század első felében valamelyik ismeretlen felsőolasz mester festhetett a comói múzeum nagyhírű Mátyás arcképe nyomán.

32. Miniatura a Brüsszeli Missaleban.

Ausztriában tiroli Ferdinánd főherceg utánozta Jovius gyüjteményét. Az ambrasi kastélyban őrzött arcképsorozata részben másolatokat tartalmaz a comói festmények után. Mátyás arcképe (31. sz.) azonban nem a Mantegnakép, hanem a laxenburgi festmény után készült.

Paulus Jovius, hogy élete legkedvesebb munkájának maradandó emléket állítson és az egész művelt világ előtt ismeretessé tegye, valószínűleg Varro: Imagines vel Hebdomades című művének hatása alatt azt tervezte, hogy közzéteszi a kiváló férfiak életrajzait (Elogia) még pedig a gyűjteményében lévő arcképek metszet-másolataival illusztrálva. Terve csak halála után valósult meg teljesen, midőn Petrus Perna baseli nyomdász kiadta 1575-ben Jovius szövegét Tobias Stimmer svájci festő fametszeteivel illusztrálva. Tobias Stimmer Mátyás metszete (53. sz.) után ismét számtalan másolat és változat készült. A XVI—XVII. századi német (53. a—g., 56., 58., 60. sz.) és holland (57., 59. sz.) történeti kiadványokban Mátyást jobbára a baseli fametszet nyomán ábrázolták.

Az olasz kiadók számára Aliprando Capriolo metszete (55. sz.) rögzítette meg Mátyás vonásait. Ez is a Mantegna képtípushoz tartozik, de nem közvetlenül az eredeti, hanem Cristofano dell'Altissimo másolata után készült. Részleteiben kevésbbé hű, mint Stimmer metszete, de kidolgozása, stílusa fínomabb, előkelőbb, Mátyás arckifejezése is élénkebb, tisztább, meggyőzőbb.

A német, holland és olasz kiadványok egyöntetű Mátyás típusával szemben a francia Thevet gyönyörűen illusztrált művében új, máshol nem ismert arckép (54. sz.) tűnik fel, mely Mátyást magyar ruhában ábrázolja. Mintaképe, mint már fentebb említettük, valamely kiváló XV. századi profilarckép lehetett. Érdekes lenne tudni, hogy vajjon az eredeti mintakép még Mátyás életében, Franciaországba talán ajándékba küldött [18] festmény volt-e vagy Thevet valamilyen magyarországi kép után másoltatta. Az utóbbi lehetőség sem éppen valószínűtlen, mert Thevet egyéb arcképekhez is távoli helyekről gyüjtötte a másolatokat.

Paulus Jovius comói, Cosimo Medici firenzei arcképgyüjteményei, Petrus Perna, Aliprando Capriolo, André Thevet kiadványai mind a későrenaissance hősi kultuszával függnek össze. A gyüjtők szenvedélyét a művészetteoretikusok elméletileg is támogatták. Plinius nyomán már Pomponius Gauricus (1504) azt vallja, hogy a szobrászat célja a kiváló férfiak megörökítése.[19] Lomazzo ugyanezt tartja a festészet legfőbb rendeltetésének[20]: «L'vso del ritrarre dal naturale cioè di far le imagini de gl'huomini simili à loro, si che da chiunque gli vede siano riconosciuti per quei medesimi; credo io che sia tanto antico, che nascesse in vn punto insieme con l'arte istessa de dipingere, laquale da prima non fù ritrouata ad altro che à fare le imagini, cioè i ritratti de' grandi huomini come d'Idoli in terra.» Fejtegetéseiből azt következtethetjük, hogy a kiváló férfiak arcképeit egy-egy nagy emberi erény megtestesítéseinek tekintették.[21] Éppen ezért az arcképek etikai hatását igen nagyra értékelték[22]: «le imagini ouer ritratti cosi di rilieuo come di pittura furono fatte prima per memoria de i Rè, iquali viuendo haue uano bene gouernati i popoli, acciò che morendo lasciassero di se grandissimo desiderio à posteri, suegliati da quelli pitture, ò statoue spesso ripetessero nella memoria i loro fatti illustri & opere gloriose, & s'accendessero ad imitarle.» Ugyanezt vallja André Thevet műve

4. Márványdomborművű (Budapest, Királyi Várpalota).

előszavában: «Et à dire la verité les pourtraits & images ont une energie & vertu interieure à nous faire cherir la vertu & detester le mal.» Ezek az elméletek világítják meg legjobban, hogy milyen nagy jelentősége van annak, hogy Mátyás képmása a nagy európai arcképgyüjteményekből sohasem hiányzott, személyét mindig az európai kultúra kiválóságai közé számították.

Magyarországon történeti arcképsorozatot — mint fentebb említettük, — először Vitéz János festetett esztergomi palotájában. Kezdeményezésének bizonyára akadtak utánzói. A XVI. század arcképgyüjtő divatjának hihetőleg hazánkban is voltak követői. Mátyás hívei, csodálói is kegyelettel őrízték uralkodójuk képmását. A legjobb Mátyás arcképek egyike, a budapesti (volt bécsi) dombormű Bornemissza Gergely püspök birtokában volt. Mátyás arcképei nem hiányozhattak a főúri gyüjteményekből, arcképgalériákból sem. Sajnos, ezekből semmisem maradt meg. A hazai XVI. századi Mátyás arcképeket egyedül Heltai Gáspár Magyar krónikájának primitív, népmeseszerűen bájos és naiv fametszete (86. sz.) képviseli, melyet egy ismeretlen kolozsvári metsző rajzolt az Igazságos Mátyásról.

A XVII. századi külföldi Mátyás arcképek nagy része ismét a Mantegnatípus leszármazottja. Idetartozik elsősorban Rubens szép másolata (19. sz.), mely Balthasar Moretus számára készült. Ez is történeti arcképsorozathoz tartozott, amely azonban mindössze csak tíz darabból állott. Annál érdekesebb, hogy a híres tudósok és mecénások e válogatott kis gyüjteményében Mátyás is helyet kapott.

A nagyközönség számára a különböző történeti kiadványok népszerűsítették Mátyás arcképét a baseli fametszet után. A másolatok persze egyre jobban eltávolodtak az eredeti mintaképtől és egyre jobban kifejeződik bennük a barokk kor stílusfelfogása meg a metszők torzító célzata, akik Mátyásban idővel csak a barbár fejedelmet látták. (58., 59., 60. sz.)

A XVII. század elején festette Giovan Battista Ricci V. Pál pápa megbízásából a vatikáni palota egyik termének Mátyás freskóját (66. sz.), mely a budai könyvtár alapítását ábrázolja. Sajnos, ez igen gyenge képzeleti arckép. A freskó inkább művelődéstörténetileg érdekes, mert mintegy azt a nagy tiszteletet jelképezi, melyet Mátyás mecénási tevékenységével magának kivívott az európai köztudatban.

Ebben a században jobban tudjuk követni a magyarság Mátyás-képzetének művészi kialakulását. A magyar kastélyok falaira gyakran festettek magyar történeti személyeket. Így például a fricsi Berthóthy kastély oromzatát (1630) Waxmann Márton magyar történeti személyek naiv, szinte népies figuráival díszítette. Ezek között van Mátyás képzeleti arcképe (64. sz.) is. Jóval jelentősebb a nagybittsei Thurzó-kastély udvari folyosójára festett arcképsorozat, melyben bizonyára Mátyás alakja is helyet kapott. (65. sz.) Nem hiányozhatott Mátyás képmása a főurak vagy az erdélyi fejedelmek arcképgyüjteményeiből sem.[23] A természetes fejlődés a képmásgyüjteményektől az arcképkiadványokhoz vezetett. Nádasdy Ferenc grófé az érdem, hogy az

első magyar történeti képmássorozatot kiadta (1664.). Művében, melyet jellemzően Mausoleumnak nevezett el, egyesültek a Vitéz János óta magyar történeti személyek kultuszát űző magyarok törekvései a külföldi arcképkiadványok céljaival. A könyvet díszítő metszetek jórésze valószínűleg a főúri arcképgyüjtemények királytípusainak másolata. Mátyás arcképe (88. sz.) teljesen

69. 68.

Mátyás arcképe a brüsszeli Missale «Utolsó ítélet»-et és «Keresztrefeszítés»-t ábrázoló miniaturáin.

a XVI—XVII. századi magyar főúri arcképek szokott stílusában készült. A Mausoleum-sorozat képei között mindenesetre egyike a legszerencsésebb ábrázolásoknak. A törökverő daliás hős alakja teljesen megfelelt a magyarság Mátyásról alkotott eszményképének. Ez magyarázza az arckép rendkívüli népszerűségét. A XVII. század végén (88. a—f. sz.) és a XVIII. század folyamán, meg a század fordulóján (88. g, h, i, j. sz.) e metszet másolatai tűnnek fel a magyar vonatkozású könyvekben, még a Corpus Juris Hungarici díszes

kiadásában (88. g. sz.) is ezt az arcképet használták fel. Ezt a Mátyás-típust utánozza a budai királyi várpalotában őrzött XVIII. századi festmény is, mely Mátyást magyar ruhában, prémes föveggel ábrázolja. (61. sz.) Valószínű, hogy a XVIII. századi barokk arcképek jórésze szintén a Mausoleum-típust követte. Ezek, sajnos, elpusztultak vagy lappanganak. Csupán egyik érdekes barokk festmény (67. sz.) leírását őrízte meg a Bétsi Kurir feljegyzése.

A XVIII. században a Mausoleum képmása mellett egy sajátságos szakállas Mátyás-típus is elterjedt. Elsőnek Bél Mátyás közölte allegórikus dicsőítő metszetbe foglalva és erősen bizonygatta hitelességét. E típusnak

76.
Szent Pál prédikációja a vatikáni Breviariumban. Középen Mátyás alakja.

legrégibb ismert példánya (63. sz.) a Fugger-gyüjteményből származik, ahonnan Jankovich Miklós, majd később a Történeti Képcsarnok tulajdonába jutott. Ez a kép a XVI. század végén készülhetett, bizonyára valamelyik Fugger megbízásából, aki a nagy uralkodó arcképét bírni óhajtotta. A festőnek hiteles mintakép nem állott rendelkezésére és így képzeleti alakot festett korának divatos hajviseletével és öltözetével. A tájékozatlanabb német körökben ennek a képmásnak csakhamar több másolata készült. Egy ilyet láthatott Bél Mátyás Bécsben. Abban az időben a régebbi hiteles arcképek még nem voltak szélesebb körben ismertek, ezért Bél könnyen hitelt adott a feliratnak. Bél Mátyás könyvének metszete (63. a. sz.) természetesen ismét újabb másolatok kiinduló pontja lett és így ez a képtípus számtalan másolatban az egész országban elterjedt (63. e, g, h, k, m, n, o, p. számok). A XIX. század

első felében a magyar gyüjteményekben, így elsősorban Jankovich Miklósében (63., h, k, számok), továbbá a magyar történeti könyvekben vagy alkalmi kiadványokban (63. d, f, i, j, l, q számok) csaknem kizárólag ez a hamis és kellemetlen arcképtípus fordul elő. Csak a század derekán, talán a függetlenségi küzdelmek hatása alatt tér vissza a Mausoleum hősi, eszményített Mátyás arcképe, melyet újból gyakran utánoznak (88. m, n, o, p. számok). Különösen Marastoni József biedermeyer stílusú, kedves másolata (88. o. sz.) lett igen népszerű.

A XIX. század derekán azonban már lassan ismertekké váltak a hiteles, eredeti Mátyás arcképek. Először Rupp Jakab ismertette 1846-ban az érmeket, melyek nyomán újabb öntvények és utánzatok (11. a—d., 12. b. sz.)

46.

33.

Mátyás-arcképek Corvin-kódexekben.

készültek. Majd később 1854-ben Teleki József gróf a Hunyadiakról szóló munkája negyedik kötetében közzétette a bécsi (most budapesti) dombormüvet (4. a. sz.). Kevéssel utóbb, 1859-ben Wenzel Gusztáv részletesen méltatta a bautzeni szobrot. Ezek a tanulmányok már a tudományos ikonográfiai kutatás megindulását jelzik. A Mátyás arcképek szakszerű felkutatásában, mint a magyar művészettörténet annyi más kérdésében, Henszlmann Imre és Rómer Flóris voltak az úttörők. Henszlmann 1861-ben adta ki tanulmányát Mátyás arcképeiről, mely az első rendszeres munka e tárgyról. Rómer Flóris mozgékony, friss szellemének főként a miniatura-arcképek felkutatásában volt igen nagy része és a hiteles Mátyás arcképek népszerűsítésében (1868—1876.). Csontosi János jórészben az ő eredményeire építve írhatta meg 1888-ban a miniatura arcképekről szóló részletes tanulmányát. E kutatások eredményeképpen Fraknói Vilmos Mátyás életrajzában, mely 1890-ben, Mátyás halálá-

nak négyszázados évfordulójára jelent meg, valamint a Szilágyi Sándor-féle millenáris Magyar Történet IV. kötetében csupa hiteles Mátyás arcképet közölt. A tudományos ikonográfiai kutatásnak megvolt a nagy művészi eredménye is. Fadrusz János már a hiteles arcképek nyomán mintázta kolozsvári Mátyás szobrát (1902.), melyben ritka szerencsés ihlettel és nagy meggyőző erővel öntötte művészi formába a magyarság lelkében élő Mátyás eszményt. Monumentális művéből a királyi fenség ereje és a szellem fénye sugárzik. E nagyszerű alkotás sok tekintetben feledteti azokat a nagy veszteségeket, melyek bennünket a legkiválóbb, egykorú arcképek pusztulásával értek.[24]

JEGYZETEK.

[1] Burckhardt, J.: Beiträge zur Kunstgeschichte von Italien. Basel, 1898. S. 143—424. — Das Porträt in der italienischen Malerei.

[2] Mátyás külsejével az egykorú források alapján először Kaprinai István foglalkozott. (Kaprinai, St.: Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad Regis Hungariae. I. Vindobonae 1767, p. 80—84.), később pedig Henszlmann. (I. Mátyás király egykorú arcképei. Arch. Közl. II. 1861. 117—119.)

[3] Antonii Bonfinii Ascvlani Rerum Hvngaricarvm Decades. Ed. VII. Lipsiae, 1771, p. 669.: «Divo Matthiae statura corporis fuit aliquanto majuscula, plusquam mediocris, forma eximia, generosus aspectus, & multum referens magnanimitatis; rubens facies, & flava coma, cui venustatem obducta supercilia, vegeti & subnigricantes oculi, & sine menda nasus, ne mediocrem quidem cultum addebant. Obtutus ejus liber ac rectus, leonis more, oculis numquam inter videndum fere conniventibus. Favorem semper obstinato indicavit obtutu; quem vero limis respexit oculis, infensum sibi esse portendit. Prominentiore collo & mento fuit, & ore aliquanto latiore. Caput hic addecens, quippe quod nec parvum, nec magnum videri poterat, frons vero parum spatians. Consentiebant inter se membra spatiosa: brachio terete, & oblonga manu, latis humeris, & patente pectore fuit. Contra, variusculae huic fuere tibiae, ad equitandum haud quaquam inconcinnae. Proinde formosum erat corpus, cui color albus cum rubore fuerat admixtus: ex qua quidem mixtura mirum quandoque, ut de Alexandro perhibent, fragravit odorem. Quin etiam lineamentis oculorum, & laevitate, illi nimis fuit assimilis, quem semper vitae habuit archetypum. Ingens a juventute celeritas, ac robur pectoris, immensa animi magnitudo, cum ingenti gloriae cupiditate conjuncta: item tantum roboris & virtutis, ut neque animi, neque corporis laboribus defatigari posset. Laboriosum hujus corpus erat, & frigoris, sudoris, & inediae tolerantissimum: nihil facilius militari labore, nihil domestico difficilius otio pertulit.»

[4] Galeoti Martii Narniensis... Commentarius elegans de Matthiae Corvini Hungariae Regis egregie, sapienter, iocose dictis et factis. Caput XXIII. — Schwandtner, J. G.: Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini. Tom. I. Vindobonae, 1746, p. 553. «Cum rex Matthias, virium mediocrium, pulchritudinisque virilis sit, videaturque. Nam capilli non pleni rutilo subcrispo, denso, atque promisso, oculis viuidis et ardentibus, colore genarum rubicundo, longis manuum digitis, quorum minimos non plene extendit; Martiali potius, quam Venerea pulchritudine decoratur.»

[5] Galeotto (Caput XIV. — op. cit. p. 546.): «et rex Matthias, sit mediocri statura, mediocribusque viribus... Nam cum equitat rex, videtur palmo maior, quam cum ambulat; si quis ambulantis et equitantis longitudinem perpendat... Sed vt omnes

fatentur, in equo rex Matthias aptissime sedet, itaque inhaeret ; vt pares, aut similes, aetas nostra viderit paucos.»

[6] Pol, Nikolaus : Jahrbücher der Stadt Breslau. Hgg. von Joh. Gustav Büsching. Bd. II. Breslau, 1815. S. 77.

[7] Pol op. cit. S. 147.

[8] Várday Aladár 1486. júl. 27-én Pozsonyban kelt levele. (Lukcsics P. : A gr. Zichy-család idősb ágának okmánytára. XII. Budapest, 1931. 321. l.) 1489-ben kezdődő újabb betegségéről Bonfini tudósít (Bonfini Dec. IV. Lib. III. Ed. Lipsiae. 1771, p. 664.). Aurelio Brandolini ebből az alkalomból írta és ajánlotta Mátyásnak «De humanae vitae conditione et tolerenda Corporis aegritudine» című munkáját. (Mayer, E. : Un umanista italiano della corte di Mathia Corvino. Annuario 1937. Róma, 1938, p. 146. -- Studi e documenti italo-ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma. II.) — V. ö. továbbá Fraknói V. : Hunyadi Mátyás király. Budapest, 1890. 383—385. l.

[9] Bonfini (Dec. IV. Lib. VIII.): «In celebratione Palmarum, cum omnibus oratoribus, legato Apostolico, et cunctis Procerum ordinibus in theatrum temporarium, quod in arcis subdivalibus pridie erexerat, hexaphoro devectus est, comta et pexa coma, hilarique vultu rite sacrificaturus.» (Ed. Lipsiae 1771, p. 665.)

[10] Mátyást rútnak csak Milano bécsújhelyi követe mondotta 1458-ban, de ő is csak hallomásból, nyilván a Hunyadi ellenes párt sugalmazására. «Dicono . . . chel ha una brutta cera de homo». (Fraknói V. : Hunyadi Mátyás király. Budapest, 1890. 67. l.)

[11] Peter Eschenloer's Geschichten der Stadt Breslau. Hgg. von J. G. Kunisch. Bd. II. Breslau, 1828. S. 317.

[12] V. ö. Jacob Burckhardt idézett művét, továbbá Wackernagel, M. : Der Lebensraum des Künstlers in der florentinischen Renaissance. Leipzig. 1938. S. 154—155.

[13] «quamvis et in praesenti vita optem tuam serenissimam faciem videre, quia te adhuc in cunabulis, dum sacrum baptismum Transilvaniae in Civitate Cluswar suscepisti, vidi infantulum.» (Ábel J. : Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. — Irodalomtörténeti Emlékek. II. Budapest, 1886. 130. l.)

[14] Az olasz triumphus ábrázolásokra vonatkozólag v. ö. Weisbach, W.: Trionfi. Berlin, 1919.

[15] Előzményei a magyar szobrászatban az Árpádházi szent királyok bronzszobrai a váradi székesegyházon (Márton és György kolozsvári szobrászok művei), továbbá Zsigmond király bronzszobra a budai Friss palotán. — Történeti személyeket ábrázoló bronz álló szobrok egyébként igen ritkák még az olasz művészetben is. Álló arcképszobrok ezidőtájt inkább a kőszobrászatban fordulnak elő.

[16] Az ilyenfajta heraldikus-egyházi jellegű királyábrázolás igen ritka, sőt a szobrászatban — tudtommal — egyedülálló. Inkább csak a festészetben, miniaturákon és dombormüveken fordulnak elő hasonló kompozíciók. IV. Károlynak jogart és országalmát tartó ülőszobra (prágai hídtorony, XIV. század) a beállítás tekintetében ugyan némileg emlékeztet a Mátyás-szoborra, de hiányzik belőle az egyházi-heraldikus jelleg. A címerdísz viszont túlzott bőségben jelentkezik III. Frigyes bécsújhelyi emlékművén (1453), ahol az álló szobrot nem kevesebb mint 107 címer övezi. (V. ö. Jobst, J. : Die Neustädter Burg und die K. k. Theresianische Militärakademie. Wien—Leipzig. 1908. S. 131—151.) A bautzeni szobor e különféle törekvések szerencsés szintézise és fokozása.

[17] A hiteles képmások arcvonásai — az orr kivételével — megegyeznek, csak a különféle mesterek stílusának megfelelőleg módosulnak. Az orr vonala azonban nem egységes még a hiteles arcképeken sem. A milanói dombormüvön, a bautzeni emléken és a Thevet-féle típuson kissé ívelt, sasorrszerű, míg az érmeken és a Mantegna-típuson egyenes, de az arányok valamennyin azonosak. Egyedül a budapesti márvány arckép orrvonala mutat eltérést, amennyiben nem domborúan, hanem kissé homorúan ívelt.

[18] Mátyás 1487-ben díszes követséggel számos ajándékot küldött VIII. Károly francia királynak. (Bonfini Dec. IV Lib. VII. Ed. Lipsiae. 1771, p. 653.)

[19] «earum (t. i. statuarum) autem fingendarum rationem hinc plerique natam arbitrantur, uti scilicet eorum quaei praeclaram aliquod facinus peregissent, aut in vita quod utile adinvenissent, memoria perduraret, Caeterique ad eos aemulandos, eiusdem honoris quo maius dari nihil posse videbatur, spe raperentur.» (De sculptura ed H. Brockhaus. Leipzig. 1886. S. 108.) V. ö. Plinius XXXIV. 2. /4/ 9 bis 4 /9/ 15. : XXXV. 2 /2/ 11. (Brockhaus S. 17.)

[20] Lomazzo, G. P. : Trattato dell'arte della pittura. Milano, 1584. p. 430.

[21] Lomazzo op. cit. p. 433.

[22] Lomazzo op. cit. p. 430—431. V. ö. Pomponius Gauricus fent közölt (19. jegyzet) megjegyzéseit.

[23] Főuraink arcképgyüjtéséről csak néhány elszórt adat maradt. Tollius 1660-ban Zrínyi Miklós gróf csáktornyai gyüjteményében híres férfiakat, hercegeket, királyokat ábrázoló kerek, faragott medaillonokat látott. Bercsényi Miklós ungvári ebédlőpalotáját a magyar királyok és vezérek harminchat arcképe díszítette (1701). V. ö. Entz G. : A magyar műgyüjtés történetének vázlata 1850-ig. Budapest, 1937. 22 , 29. l.

[24] Mátyás modern (XIX—XX. századi) ábrázolásaira vonatkozólag, melyek már nem tartoznak a történeti ikonográfia körébe, v. ö. a következő tanulmányokat: Ferenczi Z. : Mátyás a képzőművészetben. — Mátyás király Emlékkönyv. Budapest, 1902. 277—280. l. (XIX. századi Mátyás-szobrok és festmények, a Mátyás-szobor pályaművei.) gr. Klebelsberg K. : A Hunyadi centennárium előkészítéséről. Századok. 1932. 136—137. lap. (Mátyás-szobrok és festmények) ; Meller S. : Ferenczy István élete és művei. Budapest, 1906. 249—342. l. (Ferenczy István Mátyás-szoborterve) ; Budinis, C. : Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936. tav. CLXVIII—CLXX. (Marco Casagrande tervei egy Mátyás-szoborhoz) ; Gyalui F. : Negyedszázéves a kolozsvári Mátyás-szobor. Pásztortűz, 1927. 508. l. (a kolozsvári szobor pályamunkái) ; Joan Cankar : Jernej szolgalegény és az ő igazsága. — Mihaszna Markó és Mátyás király. Ford. és bevezetéssel ellátta Pável Ágoston. Budapest, 1937. 10. l. (megemlíti a Peca planina lejtőjén a szlovénektől emelt Mátyás-szobrot, melyet 1932. aug. 21-én lepleztek le).

*

A képek a következő fényképfelvételek után készültek : Antwerpen, Musée Plantin Moretus (19. sz.) ; Breslau, Provinzialkonservator der Kunstdenkmäler Niederschlesiens (2. sz.) ; budapesti Filmiroda — Petrás István (9, 12, 12a, 21, 61, 62, 12b. sz.) ; Debrecen, Déri Múzeum (88p. sz.) ; Dresden, Sächsisches Landesdenkmalamt (1. sz. összképzet és részletfelvételek) ; Erlangen, Universitätsbibliothek (17. sz.) ; Firenze, Brogi (42. sz.) ; Firenze, Lion. Ciacchi (37. sz.) ; Firenze, Kunsthistorisches Institut (27. sz.) ; Heidelberg, Universitätsbibilothek (47. sz.) ; Modena, Orlandini (39. sz.) ; Newyork, Pierpont Morgan Library (40. sz.) ; Roma, Anderson (6. sz.) ; Roma, Bibl. Apost. Vaticana (76. sz.) ; Roma, Sansaini (30a. sz.) ; Venezia, Fiorentini (77. sz.) ; Wien, Kunsthistorisches Museum (7, 31. sz.) ; Wien, Münzkabinett (11/2, 13, 14. sz.) ; Wien, Nationalbibliothek (43. sz.) ; Wien, Öst. Lichtbildstelle (29, 90, 31g, 88i. sz.) ; Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek (46, 45, 44. sz.) ; Zürich, Schweizerisches Landesmuseum (73. sz.).

ÁLTALÁNOS IRODALOM.

Henszlmann 1861. = Henszlmann I.: I. Mátyás király egykorú arcképei. Arch. Közl. II. 1861. 117—125. l.

Rómer 1868. = R. F.: Corvin Mátyás és Beatrix arcképeik. Budapesti Közlöny, 1868. 25. sz. 291—292. l.

Rómer 1870. = — — (R. Fl.): Egyveleg. Arch. Ért. R. F. II. 1870. 271—272. l.

(Rómer Fl.): Honnan ismerem Corvin Mátyást? Arch. Ért. R. F. III. 1870. 82—83. l.

(Rómer Fl.): Díszlapok a római könyvtárakban őrzött négy Corvin-codexből. Pest, 1871.

Rómer 1876. = Rómer Fl.: Mátyás és Beatrix egykorú arcképei. Vasárnapi Ujság. 1876. 14. sz. 210—211. l.

Csontosi 1888. = Csontosi J.: Mátyás és Beatrix arcképei a Corvin-codexekben. Arch. Ért. 1888. 97—115., 209—220., 310—326. l.

Csontosi 1890. = Csontosi, J.: Bildnisse des Königs Mathias Corvinus und der Königin Beatrix in den Corvin-Codexen. Ungarische Revue. 1890. S. 177—210, 571—588.

Fraknói 1890. = Fraknói V.: Hunyadi Mátyás király. Budapest, 1890.

Szilágyi 1896. = Szilágyi S. (szerk.): A magyar nemzet története. IV. Budapest, 1896. — Fraknói V.: A Hunyadiak és a Jagellók kora.

Ferenczi 1902. = Ferenczi Z.: Mátyás a képzőművészetben. Mátyás király emlékkönyv. Budapest, 1902. 266—280. l.

Csontosi 1910. = Csontosi J.: Mátyás és Beatrix kiadatlan arcképei egykorú kéziratokban. Arch. Ért. 1910. 204—212. l.

D'Ancona 1914. = D'Ancona, P.: La miniatura fiorentina. Firenze, 1914.

Hevesy 1923. = Hevesy, A. de: La Bibliothèque du roi Mathias Corvin. Paris, 1923.

Balogh 1925. = Balogh J.: Mantegna magyar vonatkozású portréi. Századok, 1925. 243—262. l.; Századok 1926. 889—890. l.

Bibliotheca Corvina 1927. = Fraknói V.—Fógel J.—Gulyás P.—Hoffmann E.: Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára. Budapest, 1927. (A zárójelben levő számok az olasz kiadás sorszámait jelzik.)

Balogh 1928. = Balogh J.: Adatok Milano és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. Budapest, 1928. 8—9., 21—27. l.

Singer VIII. 1933. = Singer, H. W.: Allgemeiner Bildniskatalog. Bd. VIII. Leipzig, 1933. S. 203.

AZ ARCKÉPEK JEGYZÉKE.[1]

I. HITELES ARCKÉPEK.[2]

Szobrok és domborművek.

1. BAUTZEN, Ortenburg-vár kaputornyán Mátyás ülőszobra.

Méretei: 23⅓ szász láb magas az egész emlék, 5 szász láb magas a király alakja. Gurlitt szerint az egész emlék mintegy 9 m magas, 4 m széles. Anyaga: homokkő. Kiegészítések: a király jobb alsókarja a jogarral, az angyaloktól tartott korona, a timpanon koronája és egyes részletei. A fülke két szárnyának címerei elkallódtak. 1895-ben restaurálták. Régi állapotáról Grosser (1714) és Hoffmann (1719) kiadványaiban közölt rézkarc, illetve fametszet tájékoztat. Az oromzat címerei: magyar és dalmát, cseh és morva egyesített címerek. A fülke baloldalán levő címerek: Galicia, Hunyadi holló, besztercei (?) oroszlán (Wenzel Gusztáv szerint Luxemburg); a jobboldalon: kétlábú sárkány (? nb. a Hoffmann-féle metszeten ebben a címerpajzsban emberalak látható. Wenzel szerint Észak-Szlavónia, mások szerint Stájerország), Bécs, Szilézia, Lausitz címerei. Feliratai: • MATHIAS • REX • (a frizen, a fülke felett), ANNO • MCCCCI,XXXVI • SAI,V (a talapzaton, a fülke alatt).

Történeti adatok:

1568. Christophorus Manlius feljegyzése: «Ceterum visitur adhuc supra portam arcis, Matthiae regis, cui sedenti duo angeli coronam imponunt, effigies armata saxo incisa capillis in humeros promissis, cum nomine ejus et decem insignibus, inque his bove Lusatico, annum salutis MCCCCI,XXXVI subscriptum habens: Quam vivam, ut loquuntur, et verissimam esse inde liquet, quod, ut testantur ejus urbis annales, et Peucerum confirmasse comperimus, cum initio minus feliciter videretur expressa, tertium Budam missa fuit et mutata, donec regi quam simillima efficeretur.» (Manlius, Ch.: Commentariorum Rerum Lusaticarum Deigma sive Epitome. 1568. — Kiadva Hoffmann, Chr. G.: Scriptores rerum Lusaticarum. Leipzig—Budissin, 1719. Tom. I. Pars I. p. 394.

1594. Casparus Peucerus feljegyzése: «qui (t. i. Stein György) vivam regis caelatamque arte ad amussim Arcis in erexit vestibulo effigiem.» (Peucerus,

[1] Az arcképek jegyzékét tárgyi csoportokon belül az őrzési helyek abc sorrendjében közöljük. A helyneveket mindig az illető ország nyelve szerint jelöljük meg, hogy esetleges fordításnál a sorszámok változatlanul maradjanak. Az érmek és metszetek időrendben következnek egymás után.

[2] Hiteles arcképeknek azokat tekintjük, melyek Mátyás életében vagy közvetlenül természet után vagy valamely hiteles mintakép (érem, rajz stb.) után készültek, továbbá ezeknek későbbi leszármazottjait, vagyis másolatait és változatait.

12.

12a.

17.
Mátyás-arcképek érmeken és az erlangeni Corvin-kódex kötésén.

Casparus : Idyllium, Patria. Kb. 1571—81 között írta, 1594-ben jelent meg először. Közölve Hoffmann : Scriptores Rerum Lusaticarum. Tom. I. Pars I. p. 70.)

A szobor Stein György, Mátyás sziléziai és luzáciai helytartója megrendelésére készült, aki — a hagyomány szerint — különös gondot fordított arra, hogy az arckép élethű legyen. Christophorus Manlius 1568-ban régi feljegyzésekre hivatkozva azt állítja, hogy e végből a már befalazott szobrot háromszor is levétette és Budára küldte. A szobrot a várkápolnát magábafoglaló kaputorony keleti homlokzatán helyezték el. Sziléziai mester munkája 1486-ból. Az ábrázolás heraldikus (címerek) és egyházi (koronás angyalok) jellegű, a király alakja pedig teljesen megfelel Mátyás nagy felségpecsétjének.

A fej mintaképül szolgált a 15. számú éremhez.

Másolatai :

a) *Rézkarc másolat* 1714-ből ismeretlen metszőtől. 294×170 mm. Felirata: ABBILDUNG DES KÖNIG MATTHIAM VORSTELLENDEN UND AUF DEM fördern Taurme des Schlosses zu Budissin befindl chen von Herrn George von Stein angegebenen Monuments. Közölve Grosser S. : Lausitzische Merkwürdigkeiten. Leipzig-Budissin, 1714. I. S. 153.

b) *Fametszet másolat* 1719-ből ismeretlen metszőtől. 100×65 mm. Közölve Hoffmann, Chr. G.: Scriptores Rerum Lusaticarum. Leipzig-Budissin, 1719. Tom. I. Pars I. p. 394.

Szobormásolatok : Budapest, Épreskert (az Ezredéves Kiállítás számára 1894-ben készült gipszöntvény és több részletöntvény), Budapest, az egykori domonkosrendi templom tornyán (1927-ben faragták az epreskerti öntvény után), Szeged, az alsóvárosi ferencrendi templom déli falán.

Irodalom : Grosser, S. : Lausitzische Merkwürdigkeiten. Leipzig—Budissin, 1714. I. S. 151. («. . . Weil der Land-Voigt das Königliche Bildnüss dreymal herab nehmen, und endlich dem König nach Ofen senden müssen : Dieweil er es nicht setzen lassen wolte, es sey denn, dass es seiner Bildung voellig ähnlich wäre.») ; Hoffmann, Chr. G. : Scriptores rerum Lusaticarum. Leipzig-Budissin, 1719. Tom. I. Pars. I. p. 70, 394. ; Wenzel G. : Mátyás király egykorú szobra Budissinben. Arch. Közl. I. 1859. 229—243. l. (ismerteti Felső-Luzácia meghódítására vonatkozó okmányokat és Bautzen helyzetét Mátyás uralkodása alatt) ; Ipolyi A. : A középkori szobrászat Magyarországon. Pest, 1873. 68. l. ; Fraknói V. : Mátyás király. Vasárnapi Ujság. 1890. 52. sz. 852. l. ; Fraknói 1890. 136. és 252. l. után, 394, 395, 414. l. ; Monumenta Vaticana Hungariae. Ser. I. Vol. VI. Budapest, 1891, p. XLI. ; Szendrei J. : Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. Budapest, 1896. 284—286. l. ; Müntz E. : La propogande de la renaisance en Orient pendant le XV. siècle. Gazette des Beaux Arts. 1895. Vol. 13. p. 116. ; Szilágyi 1896. 320, 323, 581. l. ; Pulszky F. : Magyarország archaeológiája. II. Budapest, 1897. 241. l. ; Magyarország Történeti Emlékei az 1896. évi ezredéves orsz. kiállításon. I. rész. szerk. Czobor B. Budapest—Bécs, 1897—1901. 107, 122—123. l. (Czobor B. : A csúcsíves épületcsoport) 199—200. l. (Szendrei J. : Mátyás korának hadi emlékei). ; Szendrei J. : A hadtörténelem az ezredéves kiállításon. — Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. (Szerk. Matlekovits S.) IV. Budapest, 1897. 374—376. l. ; Gerecze P. : Szobrászati emlékek Magyarországon. u. o. V. 1898. 472—475. l. ; Nemes M. — Nagy G. : A magyar viselet története Budapest, 1900, XXXVI. l. 39. tábla ; Fraknói V. : Mátyás bautzeni szobra. Vasárnapi Ujság. 1902. 41. sz. 668—669. l. ; Ferenczi 1902. 270. l. ; Divald K. : Budapest művészete a török hódoltság előtt. Budapest. s. a. (1903) 148. l. ; Rauda, F. : Die mittelalterliche Baukunst Bautzens. Görlitz, 1905. S. 10, 17—18, 20. (ugyanattól a mestertől, aki a torony kápolnáját építette) ; Dehio, G. : Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Bd. I. Berlin, 1905. S. 38. ; Myskovszky E. : A magyar képzőművészet története. Nagybánya, 1905. 70—71. l., II. kiadás. Bp. 1906. ; Magyarország Műemlékei. Szerk. báró Forster Gy. II. Gerecze P. : A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Budapest, 1906. 1122. hasáb. ; Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen. 33. Heft. Stadt Bautzen. bearb. von C. Gurlitt. Dresden, 1909. S. 185—186.

39.

44.

34.

35.

42.

45.

Mátyás-arcképek Corvin-kódexekben.

(sziléziai mester munkája) ; Kabdebó Gy. : A szobrászat története. Budapest, 1909. 152. l. — Építőmunkavezetők Könyvtára. XIX—XX. ; Riedl Fr. : A magyar irodalom főirányai. Budapest, 1916. 78, 101. l. ; Bibliotheca Corvina 1927. 17. l. ; Pinder, W. : Die deutsche Plastik der Hochrenaissance. Wildpark-Potsdam, 1929. S. 393. (1488-ból! A délkeleti festői heraldikus kompozíciók közé tartozik, a király ábrázolása egyházi jellegű, a redőkezelés festői, Stoss stílusával nagyjából párhuzamos.) ; Gerevich T.— Genthon I. : A magyar történelem képeskönyve. Budapest, 1935. 70. l. ; Hetényi I.— Bevilaqua-Borsody B. : Irányelvek a székesfehérvári királysírleletek agnoszkálhatásához. Történetírás 1938. 63—68. l. ; Magyar Művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky S. II. Budapest, 1939. 51. l.

2. BRESLAU, Kreuzkirche. Sauer Szaniszló († 1535), a boroszlói Szt. Kereszt temploma kanonokjának síremlékén levő dombormű.

Anyaga : fehér márvány. Méretei : 35 cm magas, 57 cm széles (az egész síremlék 340 cm magas, 390 cm széles). Felirata : MATHIAS REX HVNGARIE. A dombormű a síremlék háromszögű koronázó timpanonjának a közepét díszíti, a timpanon két alsó sarkán a pilaszterek felett kiugró párkányon Nagy Sándor és Augustus Caesar domborművű arcképei.

A síremléket Stanislaus Sauer kanonok még életében, 1533-ban rendelte meg,[1] de csak halála (1535) után állították fel. I. D. jelzésű ismeretlen boroszlói mester munkája. A Mátyás arckép a II. számú érem (Animus regis) után készült.

Irodalom : Ráth K. : Hunyadi Mátyás királyunk mellképe Boroszlóban. Győri történeti és régészeti füzetek. I. 1861. 192. l. (Szalay Ágoston tudósítása alapján felhívja a figyelmet a mellképre) ; Ipolyi A. : A középkori szobrászat Magyarországon. Pest, 1873. 69 l. ; Ortwein, A.—Bischof, M. : Deutsche Renaissance für Schlesien. Leipzig, 1884. Taf. 9. ; Lutsch, H. : Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau. Breslau, 1886. S. 181. ; Fraknói V. : Mátyás király arcképe Boroszlóban Arch. Ért. 1891. 15. l. (Mátyás fiatalkori érme után készült) ; Gerecze P. : Szobrászati emlékek Magyarországon. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. (Szerk. Matlekovits S.). V. Budapest, 1898. 457. l. ; Ferenczi 1902. 276. l. ; Dehio, G. : Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Bd. II. Berlin, 1906. S. 62. ; Foerster, R. : Heinrich und Seyfried Rybisch und die Kunst in Schlesien. Jahrbuch des schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer. Breslau. 1907. S. 98—99. — Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. N. F. Bd. IV. (összeveti Heinrich Rybischnek a boroszlói Elisabethkirche-ben levő síremlékével, mely 1534/39-ben készült. Az utóbbin M F szignatúra olvasható, melyet Foerster id. Michel Fidler boroszlói kőfaragóval azonosít. Ennek a mesternek tulajdonítja a Sauer síremléket is, mivel — szerinte — mindenben megegyezik a Rybisch síremlékkel.) Berzeviczy A. : Beatrix királyné. Budapest, 1908. 195. l. ; X—Y : Mátyás király boroszlói arcképe. Arch. Ért. 1909. 91. l. (a bautzeni szoborhoz hasonlítja, a kettő egy mintakép után készült) ; Landsberger, Fr. : Breslau. Leipzig, 1926. S. 112. ; Burgemeister, L. : Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau. Breslau, 1930. S. 193. — Die Kunstdenkmäler der Provinz Niederschlesien. Bd. I. Die Stadt Breslau. I. Teil. (Olasz mintaképek után dolgozó mester, talán a briegi iskolából. A baloldali pilaszteren a medaillonarckép mellett I D betűk, talán a mester jelzése. Michel Fidler szerzősége nem valószínű.)

3. BUDA, kir. várpalota, Mátyás bronz állószobra

Történeti adatok :

1490—95 körül. Bonfini feljegyzése : «Galeatus in medio Matthias constitutus, hasta clypeoque innitens, cogitabundus.» (Rerum Hungaricarum Decades. Dec. IV. Lib. VII. ed. Lipsiae, 1771. p. 647.)

1556—57 körül. Dselalzade Nisandsi pasa († 1567) császári titkár feljegyzése : «Buda városának egyik sarka, egy rendkívül magas, égig érő épület a király palotája. A benne lévő templom, az ő (t. i. a király) imádkozóhelye, zsúfolva volt balvégzetű szobrokkal. A kapuk és falak a legyőzött hitetlenek

[1] Sauer kanonokban a Mátyás iránti tiszteletet — Boroszló hagyományain kívül — Thurzó János boroszlói püspök (1506—1520) is élesztheti.

képeivel voltak tele. Ezek az aranyozott képek, a magyar királyok másai, művészi módon díszítettek.» (Tabakât el-memâlik we daredsât el-mesâlik. Kézirat a bécsi Nationalbibliothek-ban. HO. 41. fol. 106v. — Karabacek, J. von : Zur orientalischen Altertumskunde. Wien, 1913. S. 92. Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil.-hist. Klasse. 172. Bd. IV. Abh. Magyar fordítását dr. Fekete Lajos egyetemi tanár úr szívességének köszönöm. — Szabad fordítását l. Thury J. : Török történetírók. II. Budapest, 1896. 169. l.).

1575. Heltai Gáspár feljegyzése : «Azoknac kedig az házaknac ellenébe az vár piatzon három fegyueres kép ál vala fen. Kezebben fegyuerben ál vala Máttyás Király, és paysz és kopia vala kezében, mind ha nagyon gondolkodnéc eomagába.» (Chronica az Magyaroknac dolgairól. Kolozsvár, 1575. fol. 168 .)

Aranyozott bronz állószobor volt, mely Hunyadi János és László szobraival együtt a királyi palota Mátyás szárnyának a második udvarra néző nyugati homlokzatát díszítette. Dselalzade kissé homályos feljegyzéséből ugyan arra is lehetne következtetni, hogy a kápolna homlokzatán állottak. De ez, — tekintve, hogy profán szobrokról van szó, — nem valószínű. A kápolna közvetlenül csatlakozott a Mátyás szárnyhoz, Dselalzade futólagos megjegyzéseiben könnyen összevonhatta a két épület díszét. Leírása azonban felvilágosít a Hunyadi szobrok anyagáról, az «aranyozott képek» nyilván aranyozott bronzszobrokat jelentenek. Ezt az adatát az egyéb magyarországi analógiák is megerősítik (nagyváradi királyszobrok, Zsigmond budai szobra). Bonfini leírása szerint a szobor Mátyást sisakosan ábrázolta, amint kezében dárdát (valószínűleg zászlós kopját) tartva, elgondolkozva pajzsára támaszkodik. Bonfini leírásából ítélve, a nagyváradi álló Szent László szobor (Márton és György kolozsvári szobrászok műve) típusának továbbfejlesztését alkotta. Stílusa rokon lehetett a Mátyáskori vitézi síremlékekével (Zápolya István 1499.), de valószínűleg az udvar olasz művészeinek hatására a renaissance felfogás még erősebb nyomot hagyott rajta. Lehetséges, hogy a Philostratos Corvina 2. lapján levő miniatura (70. sz.), mely Bonfini szoborleírásától csak annyiban tér el, hogy Mátyás nem sisakot, hanem koronát visel, a bronzszobor gyenge visszfényét őrzi. A budai szobor 1490 előtt, még Mátyás életében készült, sőt valószínűleg a bautzeni szobor felállítását (1486) is megelőzőleg, a budai bronzöntőműhelyben. 1526-ban a törökök valószínűleg elhurcolták és megsemmisítették.

Irodalom : Fessler, I. A.: Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen V. T. Leipzig, 1822. S. 653—54. (Jacobus de Trau művei); — — (Rothkrepf Gábor ?): Magyar szorgalom és mesterségek történeti rajzolatja. Honművész. 1833. 126. l. (Traui Jakab művei); Toldy F. : A magyar nemzeti irodalom története. II. Pest, 1851. 15. l.; Ipolyi A.: A középkori szobrászat Magyarországon. Pest, 1863. 67—68. l. (Traguri Jakob művei); Kukuljevic Sakcinski, I. : Leben südslawischer Künstler. Agram, 1868. V. Heft. S. 59. (Jacobus Tragurinusnak tulajdonítja, akit ő Ivan Statilič-csel azonosít.) ; Pasteiner Gy. : A magyar szobrászat. Budapesti Szemle XXXIV. 1883. 182. l.; Ormós Zs.: Művelődési adatok Mátyás király korszakából. Régészeti és történelmi értesítő. I. Temesvár, 1885. 193. l.; Csánki D. : I. Mátyás udvara. Budapest, 1884. 171. l. ; Stephanie A. : A budai királyi palota. Hadtört. Közlemények. 1896. 382. l. (az oszlopos második udvarban volt) ; Fabriczy, C. von : Giovanni Dalmata. Neues zum Leben und Werke des Künstlers. Jahrbuch der k. preuss. Kunstsammlungen. 1901. S. 230, 235—236. (valószínűleg márványszobor és Benedetto da Majano műve lehetett) ; Divald K. : A régi Buda és Pest művészete Zsigmond és Mátyás király és a Jagellók korában. A Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye. 1901. 370. l. (a trapéz-alakú udvaron állottak) ; Divald K. : Budapest művészete a török hódoltság előtt. Budapest, s. a. (1903). 126., 147. l. (az északi homlokzat nyugati része elé emelt terrasz orrán állott. Valószínűleg Benedetto da Majano műve.) ; Kabdebo Gy. : A szobrászat története. Budapest, 1909. 152. l. ;

Karabacek, J. von: Zur orientalischen Altertumskunde. Wien, 1913. S. 92. Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil.-hist. Klasse, 172. Bd. IV. Abh. (Dselalzade leírása alapján aranyozott bronzszobroknak tartja, melyek a kapukban és falakon, azaz árkádokban állottak.); Riedl Fr.: A magyar irodalom főirányai. Budapest, 1916. 64. l. (Giovanni Dalmata műve); Lux K.: A budai várpalota Mátyás király korában. Budapest, 1920. 62. l. IV. melléklet (rekonstrukciós rajzán a szobrokat a főkapu oromzatának csúcsaira helyezi); Csánki D.: La corte di Mattia Corvino. Corvina. I. 1921, p. 42.; Balogh J.: Buda és Pest a renaissance korában. Magyar Női Szemle 1935. 153—163. l. (Megállapítja, hogy bronzból készült és a palota főhomlokzatán, fülkében volt elhelyezve. Típusa a régi magyar hagyományokhoz kapcsolódott); Balogh J.: A későgótikus és a renaissancekor művészete. Magy. Művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky S. II. Budapest, 1939. 562. l.; Horváth; E.: Il rinascimento in Ungheria. Roma 1939. p. 78.

4. BUDAPEST, Kir. Várpalota Corvin Mátyás könyvtárterme. Mátyás domborművű arcképe. (O. M. Szépművészeti Múzeum letéte. Lt. sz. 6711.)

Anyaga: fehér márvány, sötétzöld jaspis alapon. Méretei: 55 cm magas, 38·5 cm széles. Felirata: • REX • | MATHIAS HVNGARIAE.

Provenienciájára vonatkozó történeti adatok:

1571. aug. 20. Bécs. Miksa király levele Bornemissza Gergely csanádi püspökhöz, melyben felszólítja, hogy küldje el neki a tulajdonában levő Mátyás és Beatrix arcképeket. Úgy tudja, hogy ezek egykor Bélay Imre, a pataki, ujhelyi és ládi pálos kolostorok generális vicariusának birtokában voltak, nála látta Bornemissza Imre, Krasznahorka kapitánya. Bélay halála után pedig Bornemissza püspöknek adattak át. («...ex alabastro factas Matthiae regis et reginae effigies pulcherrimas habuisse... Quare benigne te adhortamur, ut si prefatae effigies verae sint et antiquae, ut eas nobis huc transportari cures, executurus in hoc benignam voluntatem nostram.») Bécs, Hofkammerarchiv, Ung. Hoffinanz. (Teljes szövegét közölte Thallóczy Lajos: Arch. Ért. 1894. 141. l. Kivonatosan ismertette Takáts Sándor: Arch. Ért. 1901. 287. l. és E. Schaffran: Belvedere. 1932. S. 57.)

1572. febr. 28. Bornemissza Gergely püspök levele Miksa császárhoz, melyben tudatja, hogy Mátyás és Beatrix arcképeit két szolgájával a liptómegyei Hibe (Hibbe) községből útnak indította. A két arckép hitelességét magasztaló sorokkal igyekszik bizonyítani. («...effigiem Serenissimi quondam Matthiae Regis, eiusque conjugis, quae non ficta, non fucis adumbrata sed vera ac genuina faciei positura esse dicitur; ipsis astantibus, sculptoris manu haec utriusque effigies primo delineata, deinde excisa...»). Bécs, Titkos levéltár. (Részben közölte Fraknói Vilmos: Arch. Ért. 1877. 10. l.)

1572. márc. 10. Pozsony. Liszti János veszprémi püspök, kancellár levele Miksa királyhoz, melyben megemlíti, hogy a csanádi püspök felkérte őt, hogy megbízottait, akiktől Mátyás és Beatrix arcképeit küldi, vezesse a színe elé («...ad mandatum Maiestatis Vestrae se misisse dicit imagines Regis Matthiae et Beatricis Reginae»). Bécs, Titkos levéltár. (Részben közölte Fraknói Vilmos: Arch. Ért. 1877. 9. l.)

1572. márc. 14. Miksa király levele Bornemissza Gergely csanádi püspökhöz, melyben megköszöni az ajándékba küldött arcképeket («...Nos tibi de eo munere sane longe gratissime iucundissimeque benigne gratias agimus...»). Bécs, Titkos levéltár. (Részben közölte Fraknói Vilmos: Arch. Ért. 1877. 10. l.).

Tehát a két relief tulajdonosa a XVI. század első felében Bélay Imre, a pataki, ujhelyi és ládi pálos kolostorok vicariusa volt, akihez — Thallóczy feltevése szerint — vagy Fráter György, vagy Corvin János útján juthatott. Bélay halála után Bornemissza Gergely csanádi püspökhöz került, aki Miksa császár felszólítására 1572-ben ajándékban elküldte Bécsbe. 1572-től kezdve

40.

43.

37.
Mátyás-arcképek Corvin-kódexekben.

a bécsi császári gyüjteményekben, illetőleg később a Kunsthistorisches Museumban őriztetett. A legrégebbi, 1747-i leltár is említi. Kiállíttatott Budapesten 1876-ban a gr. Károlyi-palotában, a Műipari és Műtörténelmi Kiállításon. 1933-ban az 1932. nov. 27-i velencei egyezmény értelmében Magyarországnak adatott át. 1933-ban kiállíttatott a Magyar Nemzeti Múzeumban a «Bécsi gyüjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak» kiállításán, 1934-ben az O. M. Szépművészeti Múzeumban az 1931—1934. évi Új Szerzemények Kiállításán. 1934-ben beleltároztatott az O. M. Szépművészeti Múzeum Régi szoborgyüjteményébe. (Lt. sz. 6711. Régi szoborgyüjt. szakleltári sz. 388; v. ö. a 347/934. sz. aktát.)

Mátyás arcképe nem természet után, hanem a 11. számú (Animus regis) érem után készült. Lombard—milanói mester munkája 1485—1490 tájáról. Stílus tekintetében legközelebb állanak hozzá a paviai Certosa ajtaján (porta della sagrestia vecchia) levő Visconti-Sforza arcképek, melyeket az 1490-es években Alberto Maffiolo da Carrara (Gian Galeazzo Visconti 1490) és Benedetto Briosco (Sforza arcképek 1492—97) faragtak.[1] Valószínűleg a Mátyás-arckép is — párdarabjával együtt — hasonlóképpen szintén építészeti keretbe illesztve, ajtó díszítésére szolgált a budai palotában. Lehetséges, hogy Zsámboki Jánosnak a Bonfini-kiadás Appendixében közölt feljegyzése éppen ezekre a domborművekre vonatkozik («Perque fabricas et triclinia Matthiae commeans [t. i. II. Ulászló budai bevonulása után], conspectoque pro foribus Matthiae ad vivum efficto ore, inquit...» — Antonii Bonfinii Rerum Ung. Decades quattuor cum dimidia. His accessere Joan. Sambuci aliquot appendices. Francofurti. 1581, p. 735. Brevis Appendix de eodem Ladislao et reliquis per Joannem Sambucum Tirnaviensem.)

Másolatai:

a) *Acélmetszet* Tyroler József pesti rézmetszőtől. 140×92 mm. Jelzése: „Tyroler J. metsz." Közölve: gr. Teleki J.: Hunyadiak kora Magyarországon. IV. Pest, 1854.

Gipszmásolat az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeumban.

Irodalom: Stampart, Fr. von-Prenner, A. von: Prodromus ad theatrum artis pictoriae. Wien, 1735. Tab. 29. (Új kiadás: Jahrbuch der kunsthist. Sammlungen des allerh. Kaiserhauses. VII. 1888. II. Theil.); Die k. k. Ambraser-Sammlung beschrieben von Dr. Eduard Freiherrn von Sachsen. Wien, 1855. Bd. II. S. 81. (Saal IV. No. VIII.); gr. Teleki J.: A Hunyadiak kora Magyarországon. IV. Pest, 1854. címkép; Henszlmann 1861. 120. l.; Henszlmann I.—Bubics Zs.: A magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten gr. Károlyi Alajos palotájában 1876. évi májusban rendezett műipari és történelmi emlékkiállítás tárgyainak lajstroma. Budapest, 1876. 3. l. 3. sz.; Ipolyi A.: A középkori szobrászat Magyarországon. Pest, 1873. 68. l.; ——: A műtörténelmi kiállításból. Mátyás király és Beatrix királyné. Magyarország és a Nagyvilág. 1876. 21. sz. 328. l.; Rómer 1876. 210—211. l.; Fraknói V.: Mátyás király és Beatrix domborművű arcképének történetéhez. Fővárosi Lapok. 1877. 28. sz. 143—144. l.; Fraknói V.: Mátyás király és Beatrix domborművű arcképének történetéhez. Arch. Ért. XI. 1877. 7. l.; Pasteiner Gy.: A magyar szobrászat. Budapesti Szemle. XXXIV. 1883. 182. l.; Führer durch die k. k. Ambraser-Sammlung. III. Aufl. Wien, 1884. S. 78. (Saal IV. Nr. XIV. — olasz munka Benedetto da Majano modorában); V. Aufl. Wien, 1889. S. 78. (u. a.);

[1] Mayer, A. G.: Oberitalienische Frührenaissance. II. Berlin, 1900. S. 160.; ——: Alberto Maffiolo da Carrara è veramente l'autore del Lavabo nella Certosa di Pavia. Rassegna d'Arte 1902, p. 13.; Thieme, U.—Becker, F.: Allg. Lexikon der bild. Künstler. Bd. V. Leipzig, 1911. S. 23. (Malaguzzi: Briosco); Beltrami, L.: La Certosa di Pavia. III. ed. Milano, 1924. p. 153, 155.

Egyéb hasonló stílusú lombard arcképreliefek: Giangaleazzo és Lodovico Moro arcképei a párisi Dreyfus gyüjteményben (Malaguzzi Valeri, Fr.: La corte di Lodovico il Moro. I. Milano, 1913, p. 36, 52.), Lodovico Sforza medaillonreliefje a bécsi Weinberger gyüjteményben (Venturi, A.: Studi dal vero. Milano, 1927, p. 374.)

77.

36.

70.

Miniatura-festmények Mátyás arcképeivel Corvin-kódexekben.

Pasteiner, Gy. : A művészetek története. Budapest, 1885. 374. l. (firenzei munka, talán Benedetto da Majanotól) ; Hadtörténelmi Közlemények. I. 1888. 333. l. ; Übersicht der kunsthist. Sammlungen des allerh. Kaiserhauses. Wien, 1892. S. 239. Saal XXIV. No. 10. (olasz mester) ; Wien, 1895. S. 243. ; Wien, 1897. S. 244. ; Wien, 1899. S. 254. (olasz mester) ; Thallóczy L. : Mátyás király és Beatrix domborműves arcképeinek történetéhez. Arch. Ért. 1894. 140—143. l. ; Fraknói 1890. 379. l. előtt ; Monumenta Vaticana Hungariae. Ser. I. Vol. VI. Budapest, 1891, címlap ; Neuwirth, J. : Die Kunstblüte Ungarns unter Matthias Corvinus. — Kunstgeschichtliche Charakterbilder aus Österreich-Ungarn. Hgg. von Albert Ilg. Wien, 1893. S. 135. ; Müntz, E. : La propagande de la renaissance en Orient pendant le XV. siècle. Gazette des Beaux Arts. 1895. Vol. 13, p. 115. ; Beöthy Zs. : A magyar irodalom története. I. Budapest, 1896. 85. l. ; Szilágyi 1896. 289. l. előtt ; Pulszky F. : Magyarország archaeológiája. II. Budapest, 1897. 241. l. ; Boeheim V. : A Habsburg-ház műkincsei. — Magyar Műkincsek. (Szerk. Radisics J.). Budapest, 1898. 40—41. l. (Benedetto da Majanóra emlékeztet) ; Gerecze P. : Szobrászati emlékek Magyarországon. — Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. (Szerk. Matlekovits S.). V. Budapest, 1898. 475. l. ; Horváth C. : A magyar irodalom története. I. Budapest, 1899. 154. l. ; Nemes M. —Nagy G.: A magyar viseletek története. Budapest, 1900. XXXVI. l. 40. tábla. ; Takáts S. : Mátyás és Beatrix bécsi mellképeiről. Arch. Ért. 1901. 287. l. ; Ferenczi 1902. 270—271. l. (olasz munka) ; Ráth Gy. : Az érem. Az Iparművészet Könyve. V. Budapest, 1902. 284. l. (Verrocchio munkája, a 11. számú érem után készült) ; Divald K. : Budapest művészete a török hódoltság előtt. Budapest, s. a. (1903). 147. l. (Traui János műve, 1480 után készült) ; Myskovszky E. : A magyar képzőművészet története. Nagybánya, 1905. 70. l. II. kiadás. Budapest, 1906. ; Venturi, A. : Notizie da Berlino e da Vienna. L'Arte 1907. p. 312. (Giovanni Dalmata műve) ; Rolfs, W. : Franz Laurana. Berlin, 1907. S. 335. (Giovanni Dalmata) ; Berzeviczy, A. : Art et artistes italiens en Hongrie à l'époque du Mathias Corvin. Revue de Hongrie. 1908. I. 2, p. 36. (Mátyás halála után készült, csak Beatrix arcképe van Dalmatától) ; Berzeviczy A. : Beatrix királyné. Budapest, 1908. 300. l. (olasz mester) ; Berzeviczy A. : A cinquecento festészete, szobrászata és művészi ipara. Budapest, 1909. 85. l. (nem Caradosso műve) ; Kabdebo Gy. : A szobrászat története. Budapest, 1909. 152. l. ; Divald K. : A renaissance Magyarországon. — Beöthy Zs. : A művészetek története. III/I. Budapest, 1912. 408. l. (Dalmata) ; Thieme, U.—Becker, F. : Allg. Lexikon der bild. Künstler. Bd. VIII. Leipzig, 1913. S. 304. Fr. Schottmüller cikke (Dalmata) ; Maclagan, E. : Two italian portrait reliefs in the Victoria and Albert Museum. I. A portrait of Francesco Cinthio. The Burlington Magazine. Vol. XXIV. 1913—14. p. 257. (Dalmata?); Berzeviczy A. : Fabriczy Kornél t. tag emlékezete. Budapest, 1914. 10. l. (Beatrix domború Dalmatától, Mátyásé későbbi munka más kéztől) ; Schubring P. : Italienische Plastik des Quatrocento. Wildpark-Potsdam, 1915. S. 263. (Dalmata); II. Auflage. 1924. S. 263. ; Fabriczy K. : Kisebb dolgozatai. Budapest, 1915. 195. l. (A Beatrix mellképet Dalmata művének tartotta) ; Riedl Fr. : A magyar irodalom főirányai. Budapest, 1916. 69. l. (nem Benedetto da Majano műve, érem után készült) ; Siklóssy L. : Műkincseink vándorútja Bécsbe. Budapest, 1919. 113—115. l. ; Übersicht der kunsthist. Sammlungen. Wien, 1921. S. 147. Saal XXIV. No. 7. (felsőolasz munka) ; Wien, 1924. S. 170. (u. a.) ; Gerevich T. : A régi magyar művészet európai helyzete. Minerva, 1923. 118. l. (Giovanni Dalmata) ; Hevesy 1923. p. 8. ; Csányi K. : A renaissance stíluskorszak műemlékei. — Lechner J. : Budapest műemlékei. Budapest, 1924. 13. l. (Dalmata) ; Divald K. : Magyar művészettörténet. Budapest, 1927. 117. l. (Dalmata) ; Divald K. : Magyarország művészeti emlékei. Budapest, 1927. 180. l. (Traui János) ; Balogh 1928. 21—24. l. (lombard-milanói mester, 1485—90 között. A 11. sz. érem után készült) ; Gerevich T. : L'arte antica ungherese. Roma, 1930, p. 16. (Giovanni Dalmata) ; Péter A. : A magyar művészet története. I. Budapest, 1930. 178. l. (nem lombard munka, XV. századi olasz szobrász műve) ; Hungary offered by the hungarian Rotarians. Budapest, 1931, p. 207. ; Brizio, A. M. : ismertetése Balogh Jolán könyvéről (Balogh 1928). L'Arte 1931, p. 282. ; Schaffran, E. : Die Corvinischen Bildnisreliefs im Wiener Kunsthistorischen Museum. Belvedere, 1932. S. 57—60. (Nem azonosak a Bornemissza Gergely reliefjeivel, mert azok alabastromból voltak. Lombard munka) ; Schaffran, E. : Mattia Corvino Re dell'Ungheria ed i suoi rapporti col Rinascimento italiano. Rivista d'arte. XIV. 1932, p. 456, 462. (lombard művész) ; E. Schaffran cikkének ismertetése. Zeitschrift für Kunstgeschichte. 1933. S. 54. ; Balogh J. ; Schaffran cikkeinek bírálata. L'Arte 1934, p. 179—180. ; Banfi, F. : Giovanni da Trau detto il Dalmata. Archivio Storico per la Dalmazia. Anno VIII. Vol. 15. Roma, 1933, p. 223. (Dalmata) ; A bécsi gyüjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban. Budapest, 1933. 52. l. 104. sz. ; Petrovics E. : A Bécsből hazakerült műkincsek kiállítása a Nemzeti

Múzeumban. I. Képzőművészeti alkotások. Magyar Művészet IX. 1933. 263. l. (nem Dalmata művei); Hekler, A.: Budapest als Kunststadt. Küssnacht am Rigi, 1933. S. 39. (felsőolasz mester); Genthon I.—Nyilas Kolb J.: Budapesti képeskönyv. Budapest, s. a. (1933). 47, 150. l. (firenzei művész Budán készült műve, 1476—90 közötti időből); Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum. Új szerzemények (1931—1934). Budapest, 1934. 7. l. 6. sz. (lombardiai szobrász az 1480-as évek II. feléből); Élek A.: A Szépművészeti Múzeum új szerzeményei. Magyar Művészet X. 1934. 163. l. (érem után készült); Petrovics Élek Emlékkönyv. Budapest, 1934. 231. l. (Lombardiai művész, XV. sz. vége); Hekler A.: A magyar művészet története. Budapest, s. a. (1934). 110, 112. l. (észak-olasz mester); Az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. VII. 1931—34. Budapest, 1935. 188. l. (lombardiai szobrász, 1485—90-ből); Magyarország és Lengyelország. (Szerk. Huszár K.) Budapest—Warszawa, 1936. 15. l. (firenzei mester 1480 körül); Budinis, C.: Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936, p. 47—48 (lombard munka); Hekler, A.: Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937. S. 87. (északolasz munka); Valentiner, W. R.: Catalogue of an exhibition of italian gothic and early renaissance sculptures. Detroit, 1938. No. 99. szövegében (Giovanni Dalmata); Visages de la Hongrie. Paris. 1938, p. 256.; Wackernagel, M.: Der Lebensraum des Künstlers in der florentinischen Renaissance. Leipzig, 1938. S. 103.; Magyar Művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky S. II. Budapest, 1939. 61. l. (Varju E.: felsőolasz mester Budán faragta.); Horváth E.: Il rinascimento in Ungheria. Roma, 1939, p. 83. (felsőolasz mester).

5. ? FIRENZE, SS. Annunziata. Mátyás fogadalmi szobra.

Gino Masi megjegyzése szerint a SS. Annunziata viaszból és gipszből készült fogadalmi arcképszobrai között állott a magyar királyé, melyet 1498-ban restauráltak. Tekintve, hogy ugyanitt állott Hunyadi János fogadalmi lovasszobra is, valószínű, hogy ez a magyar király Mátyás volt.

Irodalom: Masi, G.: La ceroplastica in Firenze nei secoli XV—XVI. e la famiglia Benintendi. Rivista d'Arte IX. 1916—18. p. 132—133. (Orsino Benintendi műve lehetett. 1498-ban restaurálták); Balogh J.: Újabb adatok Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. Arch. Ért. XLIII. 1929. 277. l. 3. jegyz.

6. MILANO, Castello Sforzesco. Lt. sz. 1224. Mátyás domborművű arcképe.

Anyaga: márvány. Méretei: 50 × 27·5 cm. Provenienciájáról nincs adat. A múzeum igazgatóságának feltevése szerint lehetséges, hogy Bossi festő gyüjteményéből (XIX. sz. eleje) származik.

Felsőolasz munka 1465 tájáról. Valószínűleg Mátyásnak Ippolita Sforza milanói hercegnővel tervezett házassága alkalmával készült.

Irodalom: Berzeviczy, A.: Art et artistes italiens en Hongrie à l'époque de Mathias Corvin. Revue de Hongrie. 1908. I. 2. p. 36.; Berzeviczy A.: Beatrix királyné. Budapest, 1908. 123, 300. l.; Guida d'Italia del Touring Club Italiano: Piemonte, Lombardia, Canton Ticino. Vol. II. Milano, 1925, p. 68.; Balogh 1928. 8—9. l.; Schaffran, E.: Die Corvinischen Bildnisreliefs im Wiener Kunsthist. Museum. Belvedere 1932. S. 59. (a test hibás kiegészítés); Schaffran, E.: Mattia Corvino re dell'Ungheria ed i suoi rapporti col rinascimento italiano. Rivista d'Arte. XIV. 1932, p. 462. (lombard munka); Gerevich T.—Genthon I.: A magyar történelem képeskönyve. Budapest, 1935. 69. l.; Budinis, C.: Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936, p. 48.; Valentiner, W. R.: Catalogue of an exhibition of italian gothic and early renaissance sculptures. Detroit, 1938. No. 99. szövegében (Giovanni Dalmata).

7. WIEN, Kunsthistorisches Museum. Mátyás domborművű arcképe.

Anyaga: márvány. Méretei: 44 × 33·5 cm.

Olasz munka a XV. sz. végéről, a XVI. század elejéről. Másolat a II. sz. (Animus regis) érem után.

Irodalom: Stampart, Fr. von—Premer, A. von: Prodromus ad theatrum artis pictoriae. Wien, 1735. Tab. 28. (új kiadás: Jahrbuch der kunsthist. Sammlungen des Allerh. Kaiserhauses. VII. 1888. II. Theil.); Übersicht der kunsthist. Sammlungen des allerh. Kaiserhauses. Wien, 1892. S. 239. Saal XXIV. Nr. 5. (olasz, XVI. századi, az

ambrasi [4.számú] relief szabad utánzata) ; 1895. S. 243 ; 1897. S. 244. ; 1899. S. 244. stb. ; Müntz, E. : La propagande de la renaissance en Orient pendant le XV. siècle. Gazette des Beaux Arts. 1895. Vol. 13, p. 116. ; Ferenczi 1902. 270. l. (XVI. századi szabad utánzata a 4. sz. domborműnek) ; Divald K. : Budapest művészete a török hódoltság előtt. Budapest, (1903) 147 l. ; Übersicht der kunsthist. Sammlungen Wien, 1921. S. 147. (Saal XXIV. N. 5.) ; 1924. S. 170. (olasz munka, XV. sz. vége) ; Planiscig, L.—Kris, E. : Katalog der Sammlungen für Plastik und Kunstgewerbe. Wien, 1935. S. 55. No. 19. (olasz 1480 körül).

8. WIENERNEUSTADT, St. Georgskirche (Burgkirche). Mátyás gipsz lovasszobra.

Történeti adatok :

1769. jún. 7. Kircheninventarium über die in der k. k. Theresianische militairacademie-kirchen zu Wiennerisch Neustadt befindliche kirchenparamenta und andere zugehörungen : «1. statua zu pferd, Mathiam Corvinium darstellend.» (Wien, Kriegsarchiv, Neustädter Akten. — Jobst S. 347.)

Jobst szerint Mátyás Bécsújhely elfoglalása (1487) után maga állíttatta fel a vártemplomban életnagyságú gipsz lovasszobrát, melyet a bevonuláskor használt öltözet és felszerelés díszített. A szobor a templom galériájának délnyugati sarkában erős talapzaton szabadon állott, csak egy vasrúd erősítette a falhoz. Itt volt még 1769-ben is. Később, a XVIII. század végén, Franz Josef Graf Kinsky, a katonai Akadémia akkori parancsnoka (1779—1805) a vár délnyugati sarkánál, az egykori tóval szemben elásatta, a felszerelést pedig a városi múzeumba tétette, ahol ma is megvannak. Ez a felszerelés [1] (föveg, nyakfodor, nyereg) azonban — mint Genthon megjegyezte — későbbi. Valószínűleg az öltözetet, mely a hosszú idő alatt megromlott, időközben kicserélték. Egyébként nincs okunk a szobor hitelességében kételkedni. Mátyásnak a bécsújhelyi vártemplomban szobrot valóban csak bevonulásakor állíthattak. Ez a szokás különben is megfelelt a kor ízlésének. Tudjuk, hogy a firenzei SS. Annunziata-ban több gipsz lovasszobor állott fogadalmi ajándékképpen, közöttük Filippo Scolarié és Hunyadi Jánosé. Feltételezhető, hogy a gipsz lovasszobrot Mátyás valamelyik olasz (firenzei) szobrásza önthette, mert ez a technika akkor jobbára még csak Itáliában volt otthonos.[2]

Irodalom : Jobst, J. : Die Neustädter Burg und die k. k. Theresianische Militärakademie. Wien—Leipzig, 1908. S. 10, 65, 123, 176, 347. ; Genthon I. : Magyar művészek Ausztriában. Budapest, 1927. 32. l. ; Balogh J. : Újabb adatok Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. Arch. Ért. XLIII. 1929. 277. l.

[1] A darabok közölve : L-r. : Mátyás király fennmaradt holmija a bécsújhelyi régiségtárban. Vasárnapi Ujság. 1859. 3., 4., 5. sz. 28., 40., 54. l. ; A. V. : Hunyadi Mátyás király hadi emlékei. Hadimúzeumi Lapok. 1926. 1—2. sz. 13. l.

[2] Vasari szerint Verrocchio találta fel a gipszöntést és tanította meg Orsino Benintendit a művészies fogadalmi szobrok készítésére. (Vasari, G. : Le vite dei più eccellenti pittori, scultori ed architettori. Ed. G. Milanesi. Tom. III. Firenze, 1878, p. 372—374.) A természet utáni gipszleöntést ugyan már a késő giottesque kor ismerte. Életnagyságú gipszszobrokat azonban csak a quattrocentoban készítettek. (V. ö. Schlosser, J. : Geschichte der Porträtbildnerei in Wachs. Jahrbuch der Kunsthist. Sammlungen des allerh. Kaiserhauses. 1910. S. 217—218.)

1. Mátyás király bautzeni szobra.

9. MÁTYÁS NAGY KETTŐS PECSÉTJE.

Előlapon díszes gótikus fülkében trónszéken Mátyás, koronával a fején, kezében jogar és országalma. A fiatornyokkal díszített fülke felső nyílásaiban Szent István, Szent László és Szent Imre alakjai, kétoldalt címerpajzsokat tartó angyalok. A címerpajzsokban: kettős kereszt, szlavóniai menyét, besztercei oroszlán, magyar vágások, bosnyák korona, dalmát leopárdfejek. A király lábánál a hollós családi címer. Hátlapon: középen három angyal tartja a magyar címert, körülötte ugyanazok a címerek, mint az előlapon.

Méretei: 117×118 mm. Előlap felirata (gótikus betűk): Sigillum+ maiestatis + matthie + dei + gracia · hungarie + dalmacie + croacie + rame + servie+gallicie+lodomerie+chomanie+bulgarieq+regis+. Hátlap felirata: S+secundū+mathie + dei+gracia + regis+ hungarie+et + aliorum+regnorum+in+altero+pari+Sigillo+expressatorum+et+...

Helyi ötvös munkája, mely Mátyás uralkodásának elején készült. A pecsét kompozíciója régebbi típusok (Zsigmond második kettős pecsétje, Albert nagy pecsétje) későgótikus stílusú továbbfejlesztése. Ismeretlen mestere megtartotta a királyalak hagyományos beállítását, a gótikus architekturát és a címerdíszt. Az architekturát és címereket azonban szervesebben kapcsolta össze, a festői, illuzionisztikus mélységkeltést kerülte, inkább az építészeti keretet hangsúlyozta, amely csaknem egységes homloksíkot biztosít a kompozíciónak. E tulajdonságok választják el a német felségpecsétektől (Albert és III. Frigyes pecsétei). Szentpétery Imre szerint Mátyás 1464 óta használta. Az itt közölt példány az Orsz. Levéltárban őrzött 1464-i oklevélen függ. (Modl 15,222.) A királyi pecsétekről szóló 1471. évi decretum 8. articulusa is megemlíti. (Corpus Juris Hungarici — Magyar Törvénytár. Milleniumi emlékkiadás. I. Budapest, 1899. 362. l.)

Irodalom: Pray, G.: Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis. Budae, 1805. tav. XV. 1.; Czobor B.: Magyarország világi és egyházi hatóságai kiadott pecséteinek jegyzéke Pest, 1873. 30. l. 6. sz.; Csánki D.: A Magy. Kir. Orsz. Levéltár Diplomatikai Osztályában őrzött pecsétek mutatója. Budapest, 1889. 21. l. X. tábla. 42. sz.; Fraknói 1890. 85. l.; Szilágyi 1896. 191. l.; Magyarország Történeti Emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. I. rész (szerk. Czobor B.) Budapest—Bécs, 1897—1901. 103. l.; Áldásy A.: A pecsétek. — Az Iparművészet Könyve. (szerk. Ráth Gy.) I. Budapest, 1902. 332. l.; Ferenczi 1902. 269. l.; Szentpétery I.: Magyar oklevéltan. Budapest, 1930. 200. l.; Magyar Művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky S. II. Budapest, 1939. 61. l.

10. MÁTYÁS ARANYPECSÉTJE.

Előlapon Mátyás ülő alakja, fején korona, kezében jogar és országalma, lábánál kettős keresztes címerpajzs. Hátlapon a koronás magyar címer a vágásokkal.

Mérete: 39 mm. Anyaga: tömör arany, súlya 55 gr. Előlap felirata: DOMINVS•DEVS•ADIVTOR•MEVS. Hátlap felirata: MATHIE•D•G• REGIS•HVNGARIE•ETC.•

Példányai: 1. Sopron, városi levéltár. Dl. 1938. (1464. ápr. 12.); 2. Esztergom, érseki levéltár (1456); 3. Pozsony, káptalani, utóbb városi levéltár (1467).

[1] A pecsétekből, illetve az érmekből a következő példányokat közöljük: 9. 1464-es példány. Orsz. Levéltár. Dl. 15222.; 10. soproni példány; 11. bécsi ezüstpéldány és az egykori Dreyfus-gyüjtemény bronzpéldánya; 12. M. Történeti Múzeum Éremtárának példánya (kiállítva 2156. sz.); 13. bécsi példány; 14. bécsi példány; M. 15. Történeti Múzeum Éremtárának példánya.

1.
A bautzeni szobor részlete.

1a. 1b.
A bautzeni szobor régi metszetmásolatai.

Helyi magyar ötvös munkája, melyben gótikus és renaissance elemek vegyülnek. A király fejének mintázása a szokásos, gótikus királytípust követi, gótikus a hátlap magyar címerének koronája is, de már a felirat betűi renaissance típusúak. Az új kornak szelleme érezhető az alak realisztikus mintázásában és elhelyezésében is, noha a pecsétvéső a kezek gesztusában még ragaszkodott a hagyományos típushoz (v. ö. Imre király aranypecsétjével és Nagy Lajos második nagy pecsétjével). Új és merész, de szerencsés ötlet a kettős keresztes címerpajzs elhelyezése a király lábai előtt. Általában kompozíciója tömör és nagyvonalú, szinte éremszerű. Stílussajátságai, — a gótikus és renaissance elemek vegyülése, — továbbá redőkezelése, mely egyes magyar sírkövekére emlékeztet, helyi magyar mester kezére vallanak. 1464 előtt készült, mivel soproni példánya 1464-ből való oklevélen szerepel. A királyi pecsétekről szóló 1471. évi decretum 8. articulusa is megemlíti. (Corpus Juris Hungarici — Magyar Törvénytár. Milleniumi emlékkiadás. I. Budapest, 1899. 362. l.)

Irodalom: Schwartner, M.: Introductio in Artem Diplomaticam praecipue Hungaricam. Pesthini, 1790. p. 135., Tab. 1. fig. 5. (soproni példány); Schwartner, M.: Introductio in Rem Diplomaticam aevi intermedii, praecipue Hungaricam. Budae, 1802. p. 161—162., Tab. IV. fig. 5.; Perger J.: Bé Vezetés a' Diplomatikába. Pest, 1821. II. rész. 80. l.; Knauz N.: Aranybulla. M. Tört. Tár. X. Pest, 1861. 216. l. (esztergomi példány); Czobor B.: Magyarország világi és egyházi hatóságai kiadott pecséteinek jegyzéke. Pest, 1873. 30. l., 2. sz.; Ortvay T.: Pozsony város története. III. Pozsony, 1894. 61. l.; Fraknói 1890. 76, 413. l. (pozsonyi káptalani lt. példánya;) Ezredéves Orsz. Kiállítás. A Történelmi főcsoport hivatalos katalógusa. Budapest, 1896. I. füzet, 1176. sz. (soproni példány); Szilágyi 1896. 209. l. (soproni városi lt. példánya); Ferenczi 1902. 269. l.; v. Házi J.: Sopron sz. kir. város története. I. rész. 5. köt. Sopron, 1926. 111. l.; Faust, O.: Bratislava. Umelecké a historické pamiatky — Művészeti és történelmi emlékek. Bratislava, 1930. p. 118.; Szentpétery I.: Magyar oklevéltan. Budapest, 1930. 193. l.; Magyar Művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky S. II. Budapest, 1939. 67. l.

11. MÁTYÁS ÉRME. (Armand II. p. 81. No. 7.; III. p. 187. No. 9.)

Előlapon Mátyás jobb profilban, fején tölgykoszorú. Hátlapon babérkoszorúban felirat.

Mérete: 86 mm. Előlap felirata: MATHIAS REX HVNGARIAE. Hátlap felirata: ANIMVS | REGIS • REG | NA NOBILI | TAT • ET | OBSCVRAT.

Az eredeti példányok elkallódtak, csak két későbbi változatban ismeretes:

1. Gyöngysoros széllel, vékony, keskeny betűtípussal.

Példányai: Bologna, Museo Civico; Budapest, Történeti Arcképcsarnok. Lt. sz. 393. (Bronz, revers nélkül, 85 mm. — Az Orsz. Magy. Szépm. Múzeum állagai. IV. rész. Budapest, 1915. 256, 409. l.;) Paris, G. Dreyfus gyüjt. (revers nélkül); Paris, E. Piot gyüjt.; Dr. Belli gyüjteménye, melyet 1905. okt. 4-én árvereztek el Frankfurt am Mainban; Velence, Ca'd'oro.

2. Lapos széllel, széles, lapos betűkkel.

Példányai: Wien, Kunsthistorisches Museum, Sammlung von Medaillen, Münzen und Geldzeichen (ezüst, kétoldalas); Budapest Történelmi Képcsarnok. Ltsz. 1128. (Ezüst, kétoldalas, 81 mm. Késői öntvény. — Az Orsz. Magy. Szépm. Múzeum állagai. IV. rész. Budapest, 1915. 299. l.); M. Történeti Múzeum Éremtára (ón, kétoldalas, 79 mm. Késői öntvény.)

Utánzatai:

XVI. századi utánzata a 13. számú érem.

a) *XIX. századi utánzata:* M. Történeti Múzeum Éremtára. Bronz, egylapú, 86 mm (kettős széllel). Közölve: Czobor B.—Szalay J.: Magyarország tört. emlékei. II. Budapest, 1902—1903. 492. l. 508. szám.

b) *XIX. századi utánzata:* egykori Ernst-Múzeum. Egylapú, gyöngysoros széllel és lapos betűkkel, tehát a két típust keveri. (M. kir. Postatakarékpénztár aukciója az Ernst-Múzeumban. Árverési Közlöny. XX. évf. 1. sz. 1939. jan. 745. sz.)

c) *XIX. századi utánzata:* Tört. Képcsarnok. I.t. sz. 1127. (Ezüst, vésett hátlappal, 42 mm. — Az Orsz. Magy. Szépm. Múzeum állagai. IV. rész. Budapest, 1915. 299. l.); M. Történeti Múzeum Éremtára (ólom, vésett hátlappal, 42 mm).

d) *XIX. századi utánzata:* M. Történeti Múzeum Éremtára (ezüst, kétoldalas, hátlapon domború felirat, füllel és karikával, 40 mm).

Az eredeti, ma ismeretlen érem, mely után a fenti két későbbi változat készült, XV. századi ismeretlen olasz éremvésző munkája, mely még 1485 előtt, talán Mátyás második házassága alkalmával (1476) készült, valószínűleg Magyarországon, természet után. Hill ugyan XVI. századinak tartja, sőt azt állítja, hogy a boroszlói Sauer-síremlék domborműve (2. sz.) után mintázták A dolog azonban éppen megfordítva van. Az 1485-ös brüsszeli miniatura, melyet Attavante nyilván az érem után festett, a mellett tanúskodik, hogy még Mátyás életében készült. De természetesen nem a ma ismeretes példányok, — melyek mind későiek, részben valószínűleg XVI. századiak, részben még későbbi utánöntések, — hanem ezeknek prototípusa, mely mintaképül szolgált számos Mátyás-arcképhez. A hátlap régies motívumaiból, az írás szabálytalan elhelyezéséből következik, hogy a prototípus is kétoldalas volt.

Mintakép gyanánt szolgált a 32., 4., 7., 29., 13. és 2. számú Mátyás-arcképekhez (v. ö. a II. tipológiai táblázatot).

Irodalom: Heraeus, C. G.: Bildnisse der regierenden Fürsten und berühmten Männer vom XIV. bis zum XVIII. Jahrh. Wien, 1828. Taf. XXIX. 2.; Rupp J.: Numi Hungariae hactenus cogniti. II. Budae, 1846. Tab. XX. No. 545. (példányai: Bécs, császári gyüjt.; Bécs, Esterházy János illetve fia, László gróf gyüjt.; Bécs, Somogyi János gyüjt.; Bécs, Leopold Stur gyüjt.); Weszerle J.: Hátrahagyott érmészeti táblái. Pest, 1873. Tab. B. X. 1.; Piot, E.: Les médailles, les médaillons et les plaqettes de la renaissance. Gazette des Beaux Arts. 1878. Vol. XVIII. p. 1054. (ismeretlen olasz mester műve a XV. század végéről, közölve Eugène Piot példánya); L'art ancien à l'exposition de 1878. Paris, 1879. p. 401.; Armand, A.: Les medailleurs italiens. II. Paris, 1883, p. 81. No. 7.; III. Paris, 1887, p. 187. No. a. (anonym olasz éremvésző, XV. század); Müntz, E.: La renaissance en Italie et en France. Paris, 1885, p. 443; Müntz, E.: La propagande de la Renaissance en Orient pendant le XV. siècle. Gazette des Beaux Arts. 1894. Vol. 12. p. 353; Fraknói 1890. 250. l.; Szádeczky L.: Mátyás király. Vasárnapi Ujság. 1890. ápr. 6. 217. l.; Szilágyi 1896. 180. l.; Pulszky F.: Magyarország archaeológiája. II. Budapest, 1897. 234., 241. l.; Matlekovits S. (szerk.): Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896-ik évi ezredéves kiállítás eredménye. V. köt. Bp. 1898. 394. l.; Ferenczi 1902. 267. l. (1460-ban készült); Ráth Gy.: Az érem. — Az Iparművészet Könyve. I. Budapest, 1902. 284—285. l. (összetartozik a 4. számú domborművel és valószínűleg mind a kettő Verrocchio műve); Phillips, Cl.: Two paintings by Filippino Lippi. The Art Journal 1906, p. 8. (Dr. Belli gyüjt. példányát közli); Migeon, G.: La collection de M. Gustave Dreyfus. Médailles et Plaquettes. Les Arts. 1908. No. 80, p. 13. No. XII.; Balogh 1928. 24. l. (mintaképül szolgált a 4. számú domborműhöz és a brüsszeli miniaturához (32. sz.)); Hill, G. F.: A Corpus of Italian Medals of the Renaissance. London, 1930. No. 1281. (XVI. század közepéről, valószínűleg a boroszlói Sauer síremlék domborműve [2. sz.] után).; Balogh J.: Buda és Pest a renaissance korában. Magyar Női Szemle. 1935. 153. l.

12. MÁTYÁS ÉRME. (Armand II. p. 82. No. 9.)

Előlapon Mátyás jobb profilban, fején babérkoszorú, hátlapon csatajelenet.

Mérete: 51 mm. Előlap felirata: MATHIAS REX HVNGARIAE BOHEMIAE DALMAT. Hátlap felirata: MARTI FAVT|ORI

Példányai: Bath, H. W. Green gyüjt. (aukciója Frankfurt a/M., Hessnél 1904); Berlin, Kaiser Friedrich Museum, James Simon gyüjt. No. 160.; Bologna, Museo Civico; Budapest, M. Történeti Múzeum Éremtára: bronz, 52 mm (kiállítva 2156. sz.); Firenze, Museo Nazionale; London, British Museum. Department of coins and medals (III. György király gyüjteményéből); London, H. Oppenheimer gyüjt. (a prágai Lanna gyüjteményből — Sammlung des Freiherrn Adalbert von Lanna. Prag. III. T. Medaillen und Münzen. Rudolph Lepke's Kunstauktionshaus. Berlin, 1911. Kat. 1614. S. 8. Nr. 81.); Milano, Castello Sforzesco, Medagliere Municipale; Milano, Brera; Paris, Bibliothèque Nationale, Cabinet des Médailles; Paris, Gustave Dreyfus-gyüjt.; Wien, Kunsthist. Museum, Sammlung von Medaillen, Münzen und Geldzeichen.

Későbbi utánöntések: M. Történeti Múzeum Éremtára: ezüst 48 mm; u. o. ezüst 49 mm; u. o. ezüst 50 mm (XIX. századi); u. o. ólom 40 mm (XIX. századi); Tört. Képcsarnok. Lt. sz. 976. bronz, 51 mm (O. M. Szépm. Múzeum állagai. IV. rész Budapest, 1915. 273, 410. l.); u. o. Lt. sz. nélkül bronz, 49 mm (mindkettő XIX. századi); egykori Ernst-Múzeum, két bronzpéldány, az egyik aranyozott, mindkettő XIX. századi. (A m. kir. Postatakarékpénztár aukciója az Ernst-Múzeumban. Árverési Közlöny. XX. évf. 1. sz. 1939. jan. 752. sz.)

Változatai és utánzatai:

a) *XVI. századi hibrid változata:* Budapest, M. Történeti Múzeum Éremtára, bronz, 48 mm, összekapcsolva Aragoniai Izabella érmének hátlapjával. A hátlap felirata: CASTITATI • VIRTVTIQ • INVICTAE

XVI. századi változata a 14. számú érem.

b) *XIX. századi utánzata:* M. Történeti Múzeum Éremtára, bronz, 53 mm (Mátyás ruházatát ingre és galléros köpenyre változtatták); u. o. sárga bronz, 21 mm (az előbbi kicsinyített másolata).

XV. századi felsőolasz éremvésző munkája, mely legkésőbb 1487 előtt készült. Az antikutánzó felfogás (köpeny, felirat), az oroszlánsörényszerű hajviselet hatásos mintázása rokon a milanói S. Satiro sekrestyéjének fejeivel (Agostino dei Fonduti 1485) és a paviai Certosa homlokzatának antikutánzó medaillondomborműveivel. (G. A. Amadeo 1491—1499 körül.) A betűk, a gyöngysoros szél és a hátlap zsúfolt kompozíciója Francesco és Lodovico Sforza érmeire emlékeztetnek, melyeket egyidőben Caradossonak tulajdonítottak. Az ismeretlen éremvésző ebből a felsőolasz-lombard művészi körből származhatott. Megjegyzendő, hogy egyike a legelső antikutánzó érmeknek, melyek fejedelmi személyt ábrázolnak. Csak Merész Károly burgundi herceg érme előzi meg.

Mintaképül szolgált a 17., 42., 34., 35., 45., 44., 39., 43., 40., 37., 14., 50. és 52. számú Mátyás-arcképekhez (v. ö. a III. tipológiai táblázatot).

Irodalom: Heraeus, C. G.: Bildnisse der regierenden Fürsten und berühmten Männer vom XIV. bis zum XVIII. Jahrh. Wien, 1828. Taf. XXIX. Nr. 1.; Trésor de Numismatique et de Glyptique. Médailles allemandes Paris, 1841. Pl. XL. 1. p. 75. (Magyarországon készült olasz munka); Verzeichniss der Münz und Medaillen-Sammlung des . . . Leopold Welzl von Wellenheim. II. Bd. II. Abt. Wien, 1845. S. 17. Nr. 437. (Bronze aus späterer Zeit), Nr. 438. (Silber, unter dem Brustbild die Jahreszahl 1469.); Rupp, J.: Numi Hungariae hactenus cogniti. II. Budae, 1846. Tab. XX. No. 548., (felirata a római császárérmeket utánozza, melyeken ilyen feliratok vannak: Marti Ultori, — Victori, — Propugnatori. Példányai: ezüstből Bécs, Welzl gyüjt; bronzból Bécs, császári gyüjt., Paris, Mus., Bécs, Somogyi János gyüjt., Bécs, Leopold Stur gyüjt.); Henszlmann 1861. 119—120. l. (olasz munka); Friedrich I.: Befolyások I. Mátyás érmeire. Századok, 1868. 267—268. l. (Kiemeli az antik hatást az ábrázolásban és a

1. A bautzeni szobor részlete.

feliratban) ; Weszerle J. : Hátrahagyott érmészeti táblái. Pest, 1873. Tab. B. X. 3. ; Armand, A. : Les médailleurs italiens. II. Paris, 1883, p. 82. (anonym olasz éremvésző, XV. század) ; Hampel J. : Beatrix királyné emlékérme. Arch. Ért. 1886. 227. l. 1. jegyz. ; Monumenta Vaticana Hungariae. Ser. I. Vol. VI. Budapest, 1891, p. II. ; Müntz, E. : La propagande de la renaissance en Orient pendant le XV. siècle. Gazette des Beaux Arts 1895. Vol. XIII. p. 118. ; Fraknói 1890. 395. l. ; Szilágyi 1896. 297. l. ; Ferenczi 1902. 267. l. ; Ráth Gy. : Az érem. — Az Iparművészet Könyve. I. Budapest, 1902. 286. l. (a XVI. század első felében készülhetett, az erlangeni kötés medaillonja után) ; Bode, W. : Zur neuesten Forschung auf dem Gebiete der italienischen Medaillenkunde. Zeitschrift für bildende Kunst. 1904. S. 41. (Bertoldo műve) ; Phillips, Cl. : Two paintings by Filippino Lippi. The Art Journal. 1906, p. 8. (Bode előbbi feltevését nem tartja teljesen meggyőzőnek) ; Gohl Ödön jelentése a római III. nemzetközi régészeti kongresszusról. Jelentés a M. Nemzeti Múzeum 1912. évi állapotáról. Budapest, 1913. 179. l. ; Habich, G. : Die Medaillen der ital. Renaissance. Stuttgart—Berlin, s. a. (1922). S. 65. (a hátlap Bertoldo műve, az előlap a bécsi [most budapesti] relief [4. sz.] után van másolva) ; Gerevich T. : A régi magyar művészet európai helyzete. Minerva, 1923. 118. l. (Cristoforo Romano műve) ; Bode, W. von : Bertoldo und Lorenzo dei Medici. Freiburg in Breisgau, 1925. S. 33—35. (Bertoldo műve, 1480 körül) ; Balogh 1928. 25. l. (Nem Bertoldo műve, felsőolasz munka. Felsorolja azokat a Mátyás arcképeket, melyek ez érem után készültek) ; Hill, G. F. : A Corpus of Italian Medals of the Renaissance. London, 1930. No. 920. (A hátlap kompozíciója csak felületesen emlékeztet Bertoldo műveire, azoknál rajzban sokkal jobb. Az előlap pedig teljesen elüt Bertoldo érmeitől. Az arckép előfordul az erlangeni Corvina kötésén [17. sz.], a bécsi [illetve most már budapesti] Philostratos címlapján [34. sz.] és a párisi Ptolomeus címlapján [?]. Ezek a példák azt bizonyítják, hogy az érem mintaképe Mátyás-kori, de a felirat későbbi jellegű, a hátlap kompozíciója pedig XVI. századra vall) ; Valentiner, W. R. : Leonardo as Verrocchio's Coworker. The Art Bulletin. XII. 1930, p. 68. (Bertoldo műve) ; Balogh J. : Buda és Pest a renaissance korában. Magyar Női Szemle. 1935. 154. l. ; Budinis, C. : Gli artisti italiani in Ungheria. Róma, 1936. p. 59. (Hill nyomán Bertoldónak tulajdonítja) ; Huszár, L. : Una medaglia della Regina Beatrice. Corvina. Vol. XXV—XXVIII. 1933—34. Budapest, 1935, p. 42. (Bertoldo műve, a hibrid példány Cristoforo Romanoval kapcsolatos) ; Magyar Művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky S. II. Budapest, 1939. 65 .l.

13. MÁTYÁS ÉRME. (Armand III. p. 186. No. B.)

Előlapon Mátyás jobb profilban, fején tölgykoszorú. Hátlapja nincs.

Mérete : 61 mm. Előlap felirata : MATHIAS•REX•HVNGARIAE•

Példányai : Wien, Kunsthistorisches Museum, Sammlung von Medaillen, Münzen und Geldzeichen.

A 11 számú érem utánzata a XVI. század 1. feléből. Német munka.

Irodalom : Armand, A. : Les médailleurs italiens. III. Paris, 1887, p. 186. (anonym olasz éremvésző) ; Ráth Gy. : Az érem. — Az Iparművészet Könyve. I. Budapest, 1902. 286. l. (az «Animus regis» feliratú érem utánzata).

14. MÁTYÁS ÉRME. (Armand III. p. 186. No. D.)

Előlapon Mátyás jobb profilban, fején babérkoszorú. Hátlapon csatajelenet.

Mérete : 28·5 mm. Előlap felirata : MATHIAS • REX • HVNGARI : BOHEM : DALM

Példányai[1] : Debrecen, Déri-Múzeum (arany) ; Wien, Kunsthistorisches Museum, Münzkabinett (arany).

Későbbi (XIX. századi?) utánöntése : M. Történeti Múzeum Éremtára, ezüst, 28 mm.

A 12. számú érem utánzata a XVI. század 1. feléből. Valószínűleg német munka.

[1] Valószínűleg ennek az éremnek két arany példánya lehetett Nádasdy Ferenc gróf gyüjteményében. (V. ö. az 1670 szept. 30-án kelt leltár [Verzaichnuss, was sich in dem jenigen eysenen Trüchel des Herrn Nadast befunden] feljegyzését : «I. Mátyás király két aranyas koronázási érme.» — (Takáts S. : Magyar műkincsek pusztulása a Wesselényi-féle összeesküvés idejében. Arch. Ért. 1900. 149. l.)

30a.
Mátyás királyt ábrázoló, elpusztult római falfestmény másolata.

Irodalom : Kaprinai, S. : Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad. I. Vindobonae 1767, p. 7. (rézkarc illusztráció) 82. (Példányai : Bécs, császári gyújt. ; Gr.Festetich Pál gyújt.); II.Vindobonae, 1771. p. 1. (Rézkarc illusztráció módosításokkal) ; Indices Viennenses (Privilegirte Anzeigen etc.). Tom. V. 1775. p. 297. (W. jelzésű cikk, melynek szerzőjét Schoenvisner Carolus Wagner-ral azonosítja) ; Schoenvisner, St. : Notitia Hungaricae rei numariae. Budae, 1801. p. 229. (példányai : Keszthely, Festetics gyújt., Bécs, császári gyújt.) ; Heraeus, C. G. : Bildnisse der regierenden Fürsten und berühmten Männer vom XIV. bis zum XVIII. Jahrh. Wien, 1828. Taf.XXIX. 4. ; Trésor numismatique et de Glyptique. Médailles allemandes. Paris, 1841, p. 75. (ugyanattól a mestertől való, mint a MARTI FAVTORI feliratos érem) ; Rupp J. : Numi Hungariae hactenus cogniti. II. Budae, 1846. Tab. XX. No. 544. (példányai : Bécs, császári gyújt. Keszthely, Gr. Festetics György gyújt.) ; Weszerle, J. : Hátrahagyott érmészeti táblái. Pest, 1873. tab. B. X. 2. ; Armand, A. : Les médailleurs italiens. III. Paris, 1887, p. 186. (anonym olasz éremvéső) ; Szilágyi 1896. 281. l. ; Ferenczi 267. l. ; Ráth Gy. : Az érem. — Az Iparművészet Könyve. I. Budapest, 1902. 286. l. (utánzat a Marti fautori feliratos érem után) ; Balogh 1928. 25. l. ; Ecsedi I. : Vezető Debrecen sz. kir. város Déri Múzeumában. Debrecen, 1930. 214. l. ; Habich, G. : Die deutschen Schaumünzen des XVI. Jahrh. I. Teil. II. Bd. I. Hälfte. München, 1932. S. 307. No. 2163. Taf. CCXXIV/10. (Tobias Wolffnak tulajdonítja, aki a XVI. század 2. felében Drezdában működött).

15. MÁTYÁS ÉRME. (Armand III. p. 186. No. C.)

Előlapján Mátyás homloknézetben. Hátlapon feliratos tábla.

Mérete : 34 mm. Előlap felirata : MATTH • HVN : COR • PANNONIAR • BOH • Q • REX ; a mellkép alatt : AETA 43. Hátlap felirata :

CAESARE MA
GNA MIHI VICTO :
THRACVMQ : TY
RANNIS : MAIOR
APOLLINEA GLO
RIA PARTA TV
BA EST ANNO
MCCCCLXXXVI

Példányai : Budapest, M. Történeti Múzeum Éremtára (arany példány, mely ezelőtt a bécsi múzeumé volt) ; Dresden, Staatliches Münzkabinett ; Wien, Kunsthist. Museum. Münzkabinett (ezüst).

Későbbi utánöntése : M. Történeti Múzeum Éremtára, bronz, 35 mm.

Német éremvésző munkája a XVI. század 2. feléből. Mátyás arcképe a bautzeni szobor (1. sz.) után készült.

Irodalom : Van Mieris : Histori der nederlandsche Vorsten. La Hage, 1723. I., p. 181. ; Schoenvisner, St. : Notitia Hungaricae Rei Numariae. Budae, 1801. p. 230. (az évszám 1485. Példányai : ezüstből gr. Esterházy János gyújt.) ; Heraeus, C. G. : Bildnisse der regierenden Fürsten und berühmten Männer vom XIV. bis zum XVIII. Jahrh. Wien, 1828. Taf. XXIX. 3. ; Rupp, J. : Numi Hungariae hactenus cogniti. II. Budae, 1846. Tab. XX. No. 551. (Példányai ezüstből : Bécs, császári gyújt., Bécs, Esterházy János, illetve fia, László gróf gyújt. Bronzból : Bécs, Leopold Stur gyújt.); Weszerle, J. : Hátrahagyott érmészeti táblái. Pest, 1873. Tab. B. X. 4. ; Armand, A. : Les médailleurs italiens. III. Paris, 1887. p. 186. (anonym olasz éremvésző) ; Müntz, E. : La propagande de la Renaissance en Orient pendant le XV. siècle. Gazette des Beaux Arts. 1895. Vol. 13. p. 118. ; Szilágyi 1896. 275. l. ; Ferenczi 1902. 267. l. ; Ráth Gy. : Az érem. — Az Iparművészet Könyve. I. Budapest, 1902. 285—286. l. (szolgai másolat a bautzeni szobor után. Német munka a XVI. század első feléből) ; Habich, G. : Die deutschen Medaillenre des XVI. Jahrhunderts. Halle a. d. Saale, 1916. S. 164. (Meister S. B. műve) ; Dworschak, Fr. : Bemerkungen und Nachträge zum Meister des Heidegger und zum Monogrammisten S. B. (Severin Brachmann). — Archiv für Medaillen-und Plakettenkunde. IV. 1923—24. S. 75. (Severin Brachmann osztrák éremvésző munkája az 1570-es évekből) ; Bécsi gyüjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban. Budapest, 1933. 42. sz. ; Habich, G. : Die deutschen Schaumünzen des XVI. Jahrhunderts. I. Teil. II. Bd. II. Hälfte. München, 1934. S. 417. No. 3279.

Taf. CCCIX/9. (Monogrammist S. B., azaz Severin Brachmann műve c. 1565—72.); Budinis, C.: Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936. p. 59. (olasz munka 1486-ból).

16. MÁTYÁS ÉRME. (Armand II. p. 81. No. 8.)

Leírása Armand szerint: «buste à gauche de Mathias, la tête couverte d'un bonnet à plumes.»

Mérete: 34×26 mm. Előlap felirata: MATTHIAS • DG • REX • HVNGARIE. Hátlapja nincs.

Példányai: Paris, az egykori A. Heiss-gyüjtemény.[1]

Irodalom: Armand, A.: Les médailleurs italiens. II. Paris, 1883. p. 81. No. 8. (anonym olasz éremvéső); Müntz, E.: La propagande de la renaissance en Orient pendant le XV. siècle. Gazette des Beaux Arts. 1895. Vol. 13. p. 118.; Hill, G. F.: A Corpus of Italian Medals of the Renaissance. London, 1930. No. 1129. (Egyedül Armand leírásából ismeretes. A genitivus E betűje [AE helyett] korai keletkezés mellett szól, a Matthias kettős TT-je meg inkább későbbi időre utal. A XVI. században volt gyakori az ovális forma is.)

17. ERLANGEN, Universitätsbibliothek. Cod. lat. 231. Biblia.

Vörös bőrkötésének mindkét tábláján Mátyás domború medaillonarcképe.

Mérete: 41 mm. Színezése: aranyozott mellkép, fekete betűk. Felirata: MATHIAS REX

A kötés lombard mester munkája 1487—1490 tájáról. Festett aranymetszése azt bizonyítja, hogy Budán készült. (V. ö. Hoffmann E.: Régi magyar bibliofilek. Budapest, 1929. 100. l. 76. sz.) Mátyás arcképe a 12. sz. érem (Marti fautori) után készült.

Irodalom: Rómer 1870 272. l.; Rómer 1876. 210. l.; Csontosi 1888. 220. l. (Animus regis feliratú érem [11. sz.] után); Csontosi 1890. S. 209—210.; Szilágyi 1896. 541. l.; Ferenczi 1902. 272. l.; Siklóssy L.: Az ex-libris Magyarországon. A Gyüjtő. 1913. 6. l.; Hevesy 1923. No. 31.; Bibliotheca Corvina 1927. 76. sz. (No. 35.); Balogh 1928. 24—26. l. (a kötés Budán dolgozó lombard művész munkája, a Mátyás arckép másolat a Marti fautori feliratos érem után); Katalog der Handschriften der Universitätsbibliothek Erlangen. Bd. VI. Kyriss, E.: Die Einbände. Erlangen, 1936. S. 37—39.; Magyar könyvkötések rajzai az Orsz. Széchenyi Könyvtárban Végh Gyulától. Budapest, 1936. 10. l. (olasz hatás alatt készült kötés). — A M. Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi Könyvtárának címjegyzékei XI.; Hunyadi J.: A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig. Budapest, 1937. 43. l. XIV. tábla.

18. VOLTERRA, Bibliotheca Guarnacci. Cod. lat. 5518. IV. 49. 3. 7. Joannis Francisci Marliani Mediolanensis epithalamium in nuptiis Blancae Mariae Sfortiae et Joannis Corvini.

A barna bőrkötés mindkét táblájának közepén, ahol ma tallérnagyságú bőrdarabok hiányoznak, — Csontosi feltevése szerint — Mátyás arcképe lehetett.

Irodalom: Csontosi 1910. 211. l. (Mátyás arcképe díszíthette a bőrkötést); Hoffmann E. ismertetése Hevesy könyvéről. Magyar Könyvszemle 1924. 139. l. («a táblák közepén valószínűleg domborművű arcképekkel volt ellátva»).

Festmények.[2]

19. ANTWERPEN, Musée Plantin-Moretus.

Olajfestmény. Méretei: 63×49 cm. Színezése: sötét háttér, barna haj, vörös ruha, hermelin szegélyű barna prémes köpeny.

[1] A párizsi Bibliothèque Nationale Cabinet des Médailles osztálya kérdezősködésemre azt válaszolta, hogy ennek az éremnek jelenlegi hollétéről nem tudnak.

[2] A lajstromba nem vehettem fel a montefalcoi freskókat, melyek Gerevich Tibor megállapítása szerint Mátyást ábrázolják, mivel eddig még nincsenek közzétéve. (V. ö. Gerevich T.: Tájékoztató a montefalcoi Korvin Mátyás freskókról. Előadás az Orsz. Magyar Régészeti Társulatban. 1922. ápr. 24-én. — Az Orsz. Magyar Régészeti Társulat Évkönyve. I. évf. 1920—22. Budapest, 1923. 208. l.)

Történeti adatok :

1616. jul. 1. a Moretus-család számadáskönyveinek bejegyzése : «Monsieur Pietro Paolo Rubenio doibt avoir... Pour payntures pour mon frère Baltasar : C. Plantinus, J. Moretus, J. Lipsius, Plato, Seneca, Leo decimus, Laurentius Medicus, Picus Mirandola, Alphonsus rex, Mathias Corvinus.....fl. 144.» (Musée Plantin Moretus. Grand livre 1610—18, fol. 178. — Rooses, M. : L'oeuvre de P. P. Rubens. IV. Anvers, 1890, p. 120.)

Rubens munkája, mely 1612—16 között készült Balthasar I. Moretus arcképgyüjteménye részére. Műhelykép, a mester csak az arcot retusálta. Másolat a Mantegna-kép (25. sz.) után, és pedig vagy közvetlenül az eredeti, vagy pedig valamilyen másolat nyomán. Lehetséges, hogy Ippolita Gonzaga mantovai arcképgyüjteményében, melyet 1553-ban Bernardino Campi festett a Museum Jovianum darabjai után,[1] volt egy kópia és ezt használhatta fel Rubens, aki 1600—1608 között Mantovában tartózkodott.

Másolatai : Zipernovszky Ferencnétől (1913-ban Budapesten Morelli Károly és Todoreszku Gyula tulajdonában).

Irodalom : Rooses, M. : L'oeuvre de P. P. Rubens. IV. Anvers, 1890. p. 150. No. 921. (Jovius metszet után) ; Rooses, M. : Catalogue du Musée Plantin Moretus. IV. éd. Anvers, 1893. p. 34. Salle III. No. 22. ; Michel, E. : Rubens. Paris, 1900. p. 181—182. (tanítvány munkája a Jovius metszet után) ; Ferenczi 1902. 275. l. (Jovius metszet után) ; Gulyás P. : Az anversi Plantin-Moretus Museum. Magyar Könyvszemle 1913. 9. l. ; Balogh 1925 252—254. l. (Mantegna képtipus nyomán készült).

20. BUDA, királyi várpalota, Filippino Lippi festménye.

Történeti adatok :

1488. szept. 21. Firenze. Filippino Lippi végrendelete, melyben felhatalmazza Francesco di Filippo del Pugliese-t, hogy a Mátyás számára festett képeket átadja és az érettük járó pénzt átvegye («...pro pretio et mercede duarum tabularum immaginum Virginis Marie et aliorum Sanctorum per eum pictarum ad instantiam mandatarii Illustrissimi domini regis Ungarie et ad tradendum dictas tabulas et pretium recipiendum...»). Közölve Milanesi, G. : Nuovi documenti per la storia dell'arte toscana. Firenze, 1901, p. 150 ; Scharf, A. : Filippino Lippi. Wien, 1935. S. 90.

1568. Giorgio Vasari feljegyzése művészéletrajzainak második kiadásában (Nb. az 1550-i első kiadás Lippi-életrajzában csak a két képet említi, de Mátyás arcképét nem) : «...lavorò in Firenze per quel re due tavole molto belle, che gli furono mandate ; in una delle quali ritrasse quel re, secondo che gli mostrarono le medaglie.» (Vasari, G. : Le vite de' più eccelenti pittori, scultori ed architettori. Ed. G. Milanesi. III. Firenze, 1878, p. 467.)

Giorgio Vasari feljegyzése szerint Filippino Lippi egyik képén, melyet Mátyásnak küldött, lefestette a királyt is érmek után. Ez a festmény valószínűleg Madonnakép lehetett, melyen Mátyás alakja térdelő donátorként szerepelt. A kép 1488 előtt készülhetett, mert Filippino Lippi 1488. szept. 21-én kelt végrendeletében két képet említ, melyekért neki pénz jár a magyar király megbízottjától. Lippi festménye valószínűleg 1526-ban pusztult el.

Irodalom (csak a Mátyás arcképével foglalkozó tanulmányok) : Fiorillo, I. D. : Über einige italiänische Gelehrte und Künstler, die Matthias Corvinus beschäftigte. Göttingen, 1812. S. 24. ; Csánki D. : I. Mátyás udvara. Budapest, 1884. 68. l. ; Müntz, E. : La propagande de la Renaissance en Orient pendant le XV. siècle. Gazette des Beaux Arts. 1895. Vol. 13. p. 118. ; Pulszky F. : Magyarország archaeológiája. II. Budapest,

[1] V. ö. Müntz, E. : Le Musée de portraits de Paul Jove. Paris, 1900. p. 22. ; Thieme-Becker : Künstlerlexikon. V. Leipzig, 1911. S. 468.

81.

82.

49.

49 a.

Mátyás királyt ábrázoló metszetek a XV. századból.

1897. 241, 270. l. ; Éber L. : Mátyás király és Filippino Lippi. Arch. Ért. 1898. 394. l. ; Fabriczy, C. v. : Giovanni Dalmata. Jahrbuch der preuss. Kunstsammlungen. 1901. S. 235. ; Ferenczi 1902. 274. l. ; Riedl Fr. : A magyar irodalom főirányai. Budapest, 1916. 67. l. ; Péter A. : A magyar művészet története. I. Budapest, 1930. 174. l. ; Scharf A. : Filippino Lippi. Wien, 1935. S. 6. ; Neilson, K. B. : Filippino Lippi. Cambridge—Massachusetts, 1938. p. 75—76. ; Horváth, E. : Il rinascimento in Ungheria. Roma. 1939. p. 93.

21. BUDAPEST, Kir. Várpalota, Corvin Mátyás-könyvtárterem.

Olajfestmény, vászon. Méretei : 48×38 cm. Színezése : sötétbarna háttér, világosbarna haj, fehér virágok, barnás arcszín, barna szemek, zöldes-barna ruha, fehér prém. Felirata : REX • • VNG • Provenienciája : olasz magántulajdonból [1] vásárolta Lord Rothermere, aki 1930-ban vitéz nagybányai Horthy Miklósnak, Magyarország Főméltóságú Kormányzójának ajándékozta tízéves kormányzói jubileumára.

Felsőolasz munka a XVI. század 1. negyedéből. Másolat Mantegna arcképe után (25. sz.), de valószínűleg nem közvetlenül a comói eredetiről készült.

Irodalom : Budapesti Hirlap. 1930. márc. 5. számában : «Rothermere lord ajándéka a kormányzónak». (Boltraffio műve) ; Pesti Hirlap, 1930. márc. 5. számában : «Rothermere lord egy világhírű Mátyás király festményt küldött a kormányzónak jubileumára» (Boltraffio) ; Pesti Hirlap, 1930. márc. 7. számában : «Mátyás király. Beszámoló a lord ajándékáról. (Boltraffio) ; Siklóssy L. : A Mátyás kép problémája. Pásztortűz 1931. 540. l. (Boltraffio festette Milanóban Mátyás rendelésére, Bianca Maria Sforza és Corvin János eljegyzése alkalmával) ; Hungary offered by the hungarian Rotarians. Budapest, 1931. p. 82. ; Berzeviczy, A. : Beatrice d'Aragona. Milano, 1931. (Boltraffio) ; Banfi, Florio ismertetése Berzeviczy könyvéről. Századok, 1932. 225. l. (Mantegna után) ; Schaffran, E. : Die Corvinischen Bildnisreliefs im Wiener Kunsthist. Museum. Belvedere. 1932. S. 50. (nem Boltraffio) ; Balogh J. bírálata Schaffran cikkéről. L'Arte 1934. p. 180. (másolat Mantegna képe után).

22. BUDAPEST, Magyar Tudományos Akadémia. (Kiállítva az olvasóteremben.)

Olajfestmény, fa. Méretei : 23·5×16 cm. Színezése : barna háttér, gesztenyebarna haj, vörösesbarna arcbőr, barna szem, szürke prém barna foltokkal, piros ruha. Felirata a hátlapon : «F 150 Mattia re d'Ungheria (XVI—XVII. századi írás). Horváth Mihály ajándéka. Szereztetett Firenzében 1862-ben.»

Olasz munka a XVI. századból. A Mantegna-típushoz tartozik. Kicsinyített szabad másolat ama példány után, melyet Rubens is felhasznált.

Irodalom : Divald K. : A M. T. Akadémia palotája és gyüjteményei. Bp., 1917. 101. l. (másolat miniatura után) ; Balogh 1926. 890. l. (másolat a Mantegna típus után).

23. BUDAPEST, egykor Ernst-Múzeum.

Olajfestmény, vászon. Méretei : 63×47 cm. Színezése : sötét háttér, barna haj, barna arcbőr, piros ruha, rózsásvörös köpeny, melyet fekete foltokkal tarkított barnásfehér prém szegélyez. Felirata :
MAT • CORVINVS • HVNGARIE • REX | AN • M • CD • XC

Olasz festmény a XVI. század végéről. A Mantegna-típushoz tartozik, az Uffizi-képnek (28. sz.) távoli leszármazottja.

Irodalom : Vasárnapi Ujság 1906. 95. l. ; Tóth-Szabó P. : Szathmári György prímás. Budapest. 1906. 28. l. ; Az Ernst-Múzeum leíró lajstroma. I. Külföldi mesterek magyar vonatkozású művei. Budapest, 1919. 15. l. 10. sz. (olasz mester, XVII. század) ; Balogh

[1] Talán azonos azzal a Mátyás arcképpel, mely 1872-ben Giuseppe Arconati milanói gyüjteményében volt. (Mantz, P. : Exposition rétrospective de Milan. Gazette des Beaux Arts. 1872. Vol. VI. p. 544.)

47.
Mátyás király arcképe a Thuróczi-krónika német fordításában.

1925. 256. l. (Mantegna-típushoz tartozik, az Uffizi kép késői változata) ; Ernst Lajos magyar történeti gyüjteménye. Budapest, 1932. 34. l. 49. sz. — A Magyar Nemzeti Múzeum Kiállításai. VII. ; M. Kir. Postatakarékpénztár árverési csarnokának aukciója az Ernst Múzeumban. — Árverési Közlöny XX. évf. 1. sz. Budapest, 1939. jan. 96. sz. (ismeretlen festő, XVI. századi eredeti után).

24. BUDAPEST. Dr. Hoffmann Edith gyüjteménye (azelőtt Ernst-Múzeum).

Olajfestmény, fa. Méretei : 24×17 cm. Színezése : sötét háttér, barna haj, sötétbarna arcbőr, piros ruha, sötét köpeny szürkésfehér prémmel. Felirata a hátlapon : Mathia Corvino Re di Ongaria.

Olasz festmény a XVII. századból. A Mantegna-típushoz tartozik. Az Uffizi-kép (28. sz.) távoli, igen gyenge, torzított leszármazottja.

Irodalom : Az Ernst-Múzeum leíró lajstroma. I. Külföldi mesterek magyar vonatkozású művei. Budapest, 1919. 15. l. 11. sz. (olasz mester, XVII. század) ; Balogh, 1925. 256. l. (a Mantegna-típus távoli leszármazottja) ; Ernst Lajos magyar történeti gyüjteménye. Budapest, 1932. 34. l. 4. sz. — A M. Nemzeti Múzeum Kiállításai VII. ; M. Kir. Postatakarékpénztár árverési csarnokának aukciója az Ernst Múzeumban. — Árverési Közlöny XX. évf. 1. sz. Budapest, 1939. jan., 252. sz. (ismeretlen festő XV—XVI. századi eredeti után).

25. COMO, Museo Gioviano (Museum Jovianum). A XV. században Buda, királyi várpalota. Mátyás arcképe Andrea Mantegnától.

Történeti adatok :

1551. Paulus Jovius feljegyzése : «...adquam arridet persimilis (t. i. a római Mátyás freskóhoz hasonló arckép) Andreae Mantiniae manu picta, quae in Museo nostro conspicitur.» (Jovius, P. : Elogia virorum bellica virtute illustrium veris imaginibus supposita, quae apud Musaeum spectantur. Florentiae, 1551. p. 159.).

XVI. század 2. felében készült névtelen «Vita del Re Mattia Corvino» (Firenze, Bibl. Naz. Codice Magliabecchiano 11. Cl. XXIV. fol. 230r. — Másolat a M. Tud. Akadémiában 45. l.) feljegyzése : «Una simile (t. i. a római freskóhoz hasonló arckép) fatta da Andrea Mantegna è nel Museo del Giovio et un altra anco ne ha Cosimo de Medici Duca 1° di Fiorenza, tratta da quella del Mantegna.»

Az arcképet Andrea Mantegna valamilyen rajz után festhette, mégpedig Mátyás uralkodásának első évtizedében, mivel a virágkoszorús dísszel csak az ifjú királyt illethette. Mátyás megbízását Mantegnának valószínűleg Janus Pannonius [1] közvetíthette, aki Mantegna jóbarátja volt.[2] A londoni Corvina Mátyás-arcképéből, melyet nyilván utólag Budán festettek bele, feltételezhető, hogy az arckép valóban eljutott a király udvarába és egykor budai

[1] Janus Pannonius és Mátyás király kapcsolatára vonatkozólag v. ö. Huszti J : Janus Pannonius. Pécs, 1931. 194—197. l.

Megemlítjük még, hogy Mátyás követei 1459-ben és 1462-ben (lévai Cseh László) jártak Mantovában. (Fraknói V. : Mátyás király levelei. I. Budapest, 1893. 9., 18. l.) Lehetséges, hogy talán ezek a követségek továbbították a megbízást Mantegnának.

[2] Mantegna megfestette Galeotto és Janus Pannonius kettős arcképét, melyet Janus magasztaló elégiával viszonzott (1458). Lehetséges továbbá, hogy Mantegna a padovai Eremitani templom (Capp. Ovetari) Szent Kristóf freskóján a nézők csoportjában szintén lefestette Janust (v. ö. Balogh 1925. 234—243. l., Balogh 1926. 890—893. l., továbbá Huszti J. : Janus Pannonius. Századok, 1926. 613—619. l., Századok, 1927. 110—112. l., Huszti J : Janus Pannonius. Pécs, 1931. 358. l. 40. és 41. jegyz.) Fentidézett cikkemhez kiegészítésképpen megjegyzem, hogy az újabb levéltári adatok szerint a Capp. Ovetari kifestése tovább tartott, mint eddig feltételezték és így az erősen belenyúlt Janus padovai (1454—58) tartózkodásába. (Mantegna munkájának becslése 1457 febr. 24-én kelt. L'Arte 1928. p. 268).

palotáját díszítette. A XVI. században Paulus Jovius comói múzeumába került, később nyomaveszett, elpusztult vagy elkallódott.

Az elpusztult arckép közvetlen másolatai: a londoni British Museum Lansdowne Ms. 836. Corvin-kódexének miniaturája (38. sz.), Cristofano dell'Altissimo festménye az Uffiziben (28. sz.), Tobias Stimmer metszete (53. sz.). Közvetett másolatai, illetve változatai: a budai kir. várpalota festménye (21. sz.), az Akadémia festménye (22. sz.), Rubens másolata (19. sz.), az egykori Ernst-Múzeum képei (23—24. sz.), továbbá a 51., 55., 56., 57., 58., 59. és 60. számú metszetek. (V. ö. az I. tipológiai táblázatot.)

Irodalom: Müntz, E.: Le musée des portraits de Paul Jove. Paris, 1900. p. 84—85. Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Tome XXXVI. 2. partie (Mantegna); Müntz, E.: La propagande de la renaissance en Orient pendant le XV. siècle. Gazette des Beaux Arts. 1895. Vol. 13, p. 118.; Balogh 1925. 248—261. l. (az elpusztult Mantegna arckép másolatainak és változatainak összegyüjtése és feldolgozása); P. T. (Pietro Torelli) ismertetése Balogh Jolán tanulmányáról. — Note di Bibliografia mantovana. III. Mantova, 1929, p. 28—29. Estratto degli «Atti e memorie della R. Accademia Virgiliana di Mantova». Vol. XIX—XX.; Gerevich T.: Andrea Mantegna. Magyar Szemle XIV. 1932. 35. l.; Budinis, C.: Gli artisti italiani in Ungheria. Roma. 1936. p. 48.

26. ESZTERGOM, érseki palota. Falfestmény.

Történeti adatok:

1490—95 körül Bonfini feljegyzése Vitéz János esztergomi palotájának falfestményeiről, melyek a magyar királyokat ábrázolták: «in triclinio non modo omnes ex ordine Ungariae Reges sed progenitores Scyticos cernere erit.» (Dec. IV. Lib. III. Ed. Lipsiae, 1771. p. 582.)

1498—1505 körül Ladislaus Suntheim feljegyzése: «im sal im slos stent all künig von Ungern gemalt.» (Das Donauthal von Ladislaus Suntheim. Hgg. von Fr. Pfeiffer. Jahrbuch für vaterländische Geschichte. I. Wien, 1861. S. 295.)

1573. Stephan Gerlach feljegyzése: «gleich dabey ist ein grosser weiter Saal, oben mit einer vergüldeten Bühnen, in deme die Ungarischen Könige gemahlet, aber die Angesichter auch durchstochen sind. Vor diesem ist ein schöner Gang gegen der Donau.» (Stephan Gerlachs des Aelteren Tage-Buch. Herfür gegeben durch Seinen Enckel M. Samuelem Gerlachium. Franckfurth am Mayn, 1674. S. 8.)

1575. Heltai Gáspár feljegyzése: «Azon palotában, az egyik hoszszú falon rendel szépen mind meg iratta vala, szép és drága festékeckel, mind a Magyarocnac eoseket, A Scithiai Hertzegeket, Annac vtánna a' Királlyokat. Nem iratta vala kedig a Kirallyoknac képeit czac Máttyás Királyic, mikoron eo élt: Hanem Máttyás Király vtán is egy nyihány ablakot iratot meg, Mellyet valami Prognostikomból, auagy a Czillagoknac iárásaból veot ieouendeo mondásból, Es vgy akarta az eo vtánna valóknac, azoc a kepec által ieleonteni. Az elseo ablakban Máttyás Király vtán, iratta vala egy Király képét....» Következik a négy allegórikus kép leírása, a hozzáfűzött jövendölésszerű magyarázattal. (Chronica az Magyaroknac dolgairól. Kolozsvár, 1575. 142^{v}—143. l.)

1587. Reinhold Lubenau feljegyzése: «Erstlich sei wier in das innerste Gebeude gangen, und auf einer hohen, steinernen Stigen hinauf auf einen prechtigen grossen Sahl komen, da wol uber hundert Tische in stehen kuntten, und wahr kein Seil oder Pfeiler drin; oben die Decke wahr mit schönen, ausgeschnittenen, verguldten Rosen geziret. Umbher an der Wandt wahren alle christliche Keiser und ungrische Konige in Manneslenge in ihrem Habit aufs

kunstlichste gemahlet. Die Turcken aber hatten allen die Gesichter mit Kalck uberstrichen, das man sie nicht kennen konte ; auf allen Thuren herumb stundt das ostreichische Wapen [1] in Stein gehauen oder in Holtz geschnitten.» (Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau. Hg. von W. Sahm. I. Teil. Königsberg i. Pr. 1912. S. 74.)

1591. Wratislaw báró feljegyzése : «Nächst der Kapelle stand ein geräumiger Pallast, wo Bildnisse von ungarischen Regenten zu sehen waren. Hinter diesem Pallast ist ein schöner Gang, den viele marmorne Säule umgeben...» (Des Freyherrn von Wratislaw merkwürdige Gesandtschaftsreise von Wien nach Konstantinopel. Leipzig, 1787. S. 16.)

1640—1642 körül. Pecsevi feljegyzése : «A palota belsejében, a fal hosszában a szittyaországi fejedelmek képeit iratta meg (akik után jöttek t. i. a magyarok). S ezekben, az alakok és színek sokféleségével gyönyörködésre méltó és csodálatot keltő műveket létesített. Továbbá néhány ablakra a budai királyok képeit iratta, mégpedig úgy, hogy amit az álló és bolygó csillagokból és régi bölcsek könyveiből kiolvastak, azoknak jelentését és értelmét belefoglalta.» Következik a jövendőt jelképező négy festmény leírása. (Századok 1892. 743. l.)

1660. Petthö Gergely feljegyzése : «...az Esztergomi Várban, egy nagy szép drága Palotát csinyáltatott vala (t. i. Vitéz), nagy keoltséggel, Kiben a Magyar Országy Királyoknak képeket drága szép festékekkel ki iratta vala mind Mátyás Királyg.» (Reovid Magyar Cronica sok rendbéli feo historias keonyvekbeol nagy szorgalmatossággal egybe szedegettetet és irattatot Pettheo Gergelytul. Bécs, 1660. 54^{v}. l.)

Bár Bonfini, Suntheim, Gerlach, Lubenau, Wratislaw csak általában a magyar királyokat ábrázoló festményekről emlékeznek meg, feltételezhető, hogy ezekből nem hiányzott Mátyás arcképe sem. A Heltai Gáspár koráig élő magyar hagyomány is így tudta. A freskósorozat, mint Bonfini feljegyezte, Vitéz János megbízásából készült és így keletkezése ideje 1465—1472 közé esik. Gerlach, Lubenau, Wratislaw egybehangzó leírása szerint a királyfreskókkal díszített terem a nagy lépcső végében, a sibyllák képeivel díszített terem, illetve kápolna mellett volt, előtte pedig márványoszlopos tornác nyílt a Dunára. A XVI. század végén pusztultak el.

Irodalom : Schmitth, N. : Archiepiscopi Strigonienses. Pars. I. Tyrnaviae, 1758, p. 271. ; Császár M. : A magyar művelődés a XV. században. Budapest, 1902. 121. l. ; Lepold A. : Az esztergomi várhegyen folyó régészeti kutatások történeti vonatkozásai. Esztergom Évlapjai. VII. 1934. 38—40. l. (A királyfreskókkal díszített ebédlő a kápolnától északra fekvő emeleti terem volt. 1594—95-ben elpusztult.) ; Gerevich T. : Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938. 79. l. (a királyfreskók a földszíntes nyugati szárny fölötti nagy teremben voltak).

27. FIRENZE (?), S. Lorenzo, Mátyás lovasarcképe.

Történeti adat :

A XVI. század 2. felében készült névtelen «Vita del Re Mattia Corvino» (Firenze, Bibl. Naz. Codice Magliabecchiano II. Cl. XXIV. fol. 230^{r}. — M. Tud. Akadémia másolata 45. l.) feljegyzése : «L'effigie sua è ritratta armata a cavallo a Roma in Campo di Fiore, la quale non voglio entrare altrimenti a descrivere, potendosi con molta agevolezza vedere nella chiesa di San Lorenzo.»

E feljegyzés szerint a S. Lorenzo Mátyás-festménye a római freskó (30. sz.)

[1] Lubenau nyilván a magyar címer vágásait téveszti össze az osztrák címerrel.

73.
Mátyás lovaggá avatja Melchior Russ svájci követet (Miniatura Diebold Schilling luzerni krónikájában, XVI. század).

másolata lenne. A firenzei guidák azonban nem említik. Lehetséges, hogy már korán elpusztult vagy elkallódott.

28. FIRENZE, R. Galleria degli Uffizi. Ritratti degli uomini illustri. No. 675. (azelőtt No. 77).

Olajfestmény. Méretei: 58×47 cm. Színezése: fekete háttér, mely jobboldalt barnába oldódik, barna haj, barnás arcbőr, piros ruha, barna prém fehér szegéllyel. Felirata: MATHIAS CORVINVS PAN | REX.

Történeti adatok:

XVI. század 2. felében (c. 1552—1574) készült névtelen «Vita del Re Mattia Corvino» (Firenze, Bibl. Naz. Codice Magliabecchiano II. Cl. XXIV. fol. 230r. — M. Tud. Akadémia másolata 45. l.) feljegyzése: «Una simile (t. i. effigie) fatta da Andrea Mantegna è nel museo del Giovio et un altra anco ne ha Cosimo de'Medici Duca 1° di Fiorenza, tratta da quella del Mantegna.»

1568. Vasari feljegyzése műve (Le Vite) második kiadásának «Tavola de Ritratti del Museo dell'Illustriss. et Excellentiss. S. Cosimo Duca di Fiorenza et Siena» c. fejezetében.

Cristofano Papi detto dell'Altissimo munkája, 1552—1568 között készült Cosimo Medici toszkán nagyherceg arcképgyüjteménye számára.[1] Közvetlen másolat a comói Museum Jovianum Mantegna festménye után.

Mintaképül szolgált Aliprando Capriolo metszetéhez (55. sz.) és az egykori Ernst-Múzeum festményeihez (23—24. sz.).

Irodalom: Müntz, E.: Le Musée des portraits de Paul Jove. Paris, 1900. p. 84. (másolat Mantegna után) — Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Tome XXXVI. 2. partie; Ferenczi 1902. 276. l. (Jovius-féle metszet után készült); Divald K.: Budapest művészete a török hódoltság előtt. Budapest, s. a. (1903). 139. l. (másolat Mantegna után): Divald K.: A renaissance Magyarországon. — Beöthy Zs.: A művészetek története. III/I. Budapest, 1912. 403. l. (Mantegna után); Balogh 1925. 251—252. lap (közvetlen másolat Mantegna festménye után); Balogh 1928. 6. l. (az Anonimo Magliabecchiano feljegyzése); Budinis, C.: Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936. p. 48. (másolat az elveszett Mantegna kép után).

Másolatai:

a) *Firenze*, műkereskedelem (1937): 1600 körüli másolat, mely ajtókeret oromzatába van illesztve. (Dr. Pigler Andor egy. magántanár úr szíves közlése.)

b) *Isola Bella*, Borromeo hercegi kastély: XVII. századi másolat. Kb. 20×15 cm. (Dr. Pigler Andor egy. magántanár úr szíves közlése.)

c) *Budapest*, Tört. Képcsarnok, Lt. sz. 18. Aggházy Gyula másolata.

Irodalom: Tört. Képcsarnok lajstroma. Budapest, 1894. 6. l. 20. sz.; Ferenczi 1902. 276. l. (az Uffizi kép másolata); Tört. Képcsarnok lajstroma. Budapest, 1907. 12. l. 37. sz. (XVII. századi másolat); Az Orsz. Magy. Szépm. Múzeum állagai. IV. rész. Budapest, 1915. 1. l. (Aggházy Gy. másolata); Tört. Képcsarnok katalógusa. Budapest, 1922. 19. l. 73. sz. (XIX. századi másolat); Balogh 1925. 251. l.

29. LAXENBURG, egykori császári kastély.

Olajfestmény, vászon. Méretei: 190×71·5 cm. Színezése: Mátyás haja barna, zöld babérkoszorúval. Ruhája zöld bársony, széles hermelinprémmel. A háttér vörösbarna, illetőleg világos alapon barna brokátsávokból áll. Felirata:

MATIAS • GEWESEN • KINIG • IN | VNGERN • VND: PEHAM DALM

Történeti adatok:

1758. ápr. 5. Bécs: «Verzeichnüsz der aus der kais. königl. Schatzcammer

[1] V. ö. Vasari, G.: Le Vite ecc. Ed. G. Milanesi. VII. Firenze, 1881, p. 609.

7.

29.

31.

Mátyás király arcképei a XV. század végéről és a XVI. századból.

zu Wienn in das kais. königl. geheime hausarchiv zur aufstellung abgegebenen und in nachfolgenden 23 Stücken bestehenden gemählde... No. 10. König Mathias zu Hungarn; beischrift: Mathias, gewesen kinig in Vngern und Peham etc.» (Jahrbuch der kunsthist. Sammlungen des allerh. Kaiserhauses. Bd. XVI. 1895. II. Teil. Reg. 12,625.)

Német festő munkája a XVI. század elejéről. A 11. számú (Animus regis) érem után készült.

Mintaképül szolgált az ambrasi gyüjteményből való képnek (31. sz.).

Irodalom: Fraknói 1890. címlap utáni kép (Dörre Tivadar rajza nyomán); Ferenczi 1902. 275. l.

30. RÓMA, Campo dei Fiori és a Via del Pellegrino sarkán lévő háznak a térre néző homlokzatán falfestmény Mátyás lovasarcképével.

Történeti adatok:

1551. Paulus Jovius feljegyzése: «Effigies eius armata equestris, luculentissime depicta Romae in Campo Florae, contra Podium cubiculi mei in Angulo Laurentianae domus spectatur...» (Jovius, P.: Elogia virorum bellica virtute illustrium veris imaginibus supposita, quae apud Musaeum spectantur. Florentiae, 1551. p. 159.)

XVI. század 2. felében készült névtelen «Vita del Re Mattia Corvino» feljegyzése: «L'effigie sua è ritratta armata a cavallo a Roma in Campo di Fiore, la quale non voglio entrare altrimenti a descrivere, potendosi con molta agevolezza vedere nella chiesa di San Lorenzo.»[1] (Firenze, Bibl. Nazionale. Codice Magliabecchiano. 11. Cl. XXIV. fol. 230r. — M. Tud. Akadémia másolata 45. l.)

1620—1626 táján Giulio Mancini feljegyzése: «A capo del Pellegrino il ritratto di Mattia Unniade del Mantegna». (Mancini, G.: Viaggio di Roma per vedere le pitture. Hgg. von L. Schudt. Roma, 1923. S. 87. — Römische Forschungen Bd. IV.)

Másolata:

a) *Róma, Biblioteca Vaticana.* Cod. Barberini. Lat. 4423. (XLIX, 32.) fol. 75. Vízfestmény, XVII. század. Méretei: 27×23·5 cm (keretméret), 37·5×26·5 cm (lapméret). Színezése: ló és lovas biszterbarna, melyhez az erős fényfoltokat a fehér papiros adja, a halmos tájképet barna és világoszöld foltok alkotják, a fák halványzöldek, az angyalok és az ördög barna, az angyalok ruháiban és szárnyaiban piros ecsetvonások, a nyaknál és a kezeknél zöld szegély, az égen halványkék és lila foltok, a keret halványpiros. Felirata (a másolatra vonatkozó feljegyzés a lap alján): Matthia Coruino dipinto in una casa a mano manca all'entrar della strada del Pellegrino, della qual pittura ne fà menzione il Giovio.» A falfestmény feliratai a baloldali táblán:

DEBERIS COELO, MATTHIA, INVICTE
SED, IPSA, RELIGIO, IN, TERRIS, VSQVE
TVENDA TENET, HANC VICTOR
DEFENDE DIV COELVQ MERERI
MORTALES, POSSINT, QVA,PIETATES (?)
DOCE

[1] Ebből a megjegyzésből az következik, hogy a falfestmény másolata a firenzei S. Lorenzo-ban volt látható (l. a 27. számot).

A jobboldali táblán :

TARTARA TE CVPIVNT.SED.TE
SIBI.VENDICAT.AETHER DIPS (a lapszélen megjegyzés: sic)
ADEO.VIRTVS.REX BONE.CARA.TVA
EST, DVM, NEQ TE SPERANT, IN, EA
REGNA, NEQ ASTRA, EXPOSEVNT
IMPERIO, TERRVS (sic), INTER, VTRVNQ
REGE

A Mátyás lovasarcképét ábrázoló falfestmény tehát Rómában, a Campo dei Fiori[1] egyik házának a homlokzatát díszítette. Mancini adata szerint Andrea Mantegna festette.[2] Mantegna 1488—90 között tartózkodott Rómában.[3] Ekkor készült a freskó valamelyik Mátyást tisztelő római polgár vagy esetleg valamelyik Rómában élő magyar követ megbízásából. 1486/89-ben az ifjabb Vitéz János[4] tartózkodott huzamosabb ideig az örök városban, lehetséges, hogy a freskó létrejöttében neki része volt. Elpusztult a XVII. század végén vagy a XVIII. században.

Irodalom : Burckhardt, J. : Geschichte der Renaissance in Italien. Stuttgart, 1868. S. 231. & 138. Das Grabmal und der Ruhm c. fejezetben (említi Jovius adatát). —

[1] A Campo dəl Fiore a Rione di Parione egyik leghatalmasabb tere. Pompeius színházának helyén épült. Gregorovius, valamint Donatus szerint Scarampo bíboros alapította 1456-ban. Pastor szerint pedig IV. Sixtus (1471—1484). A renaissance korában e tér volt Róma igazi Fóruma. Itt hirdették ki a a pápai bullákat és a Governatore parancsait, itt végezték ki az elítélteket, itt tartották a nagy vásárokat, itt építettek szállodákat a külföldiek számára. (V. ö. Gregorovius, L. : Geschichte der Stadt Rom. VII. Stuttgart, 1870. S. 626, 697. ; Pastor, L. von : Die Stadt Rom zu Ende der Renaissance. Freiburg in Breisgau, 1916. S. 31., 56. ; Donatus, : Roma vetus ac recens. ed. ultima Amstelodami, 1694. p. 320.) A Via del Pellegrino pedig, amely a XVII. században az ötvösök utcája volt (Bertolotti, A : Artisti belgi e olandesi a Roma. Roma, 1880, p. 295.) a Cancelleria mellett halad el.

[2] Mantegna façade-freskóira vonatkozó irodalom : Vasari, G.: Le Vite de' piu eccellenti pittori, scultori ed architettori. Ed. G. Milanesi. III. Firenze, 1878, p. 392—93. (veronai falfestmények, a Piazza del Lago egyik házán levők lovasszobrokat ábrázoltak) ; Ridolfi, C. : Le Maraviglie dell'arte. Ed. D. Freiherr von Hadeln. I. Berlin, 1914. S. 88. (veronai Piazza del Lago házán levő falfestmény) ; Kristeller, P. : Andrea Mantegna. London, 1901, p. 451. (veronai Piazza del Lago házán lévő freskó) ; Burckhardt, J.—Bode, W.—Fabriczy, C. von : Der Cicerone. X. Aufl. II. Teil. I. Bd. Leipzig, 1910. S. 267. (veronai freskók) ; Crowe, J. A.—Cavalcaselle, G. B. : A history of painting in North Italy. Ed. T. Borenius. Vol. II. London, 1912, p. 86. (veronai falfestménytöredékek lovasszoborral).

[3] Frizzoni, G. : Il Mantegna a Roma. Rassegna d'Arte. 1917, p. 195—201. ; Hermanin, Fr. : La sala mappamondo nel Palazzo di Venezia. Dedalo. Anno XI. Vol. II. 1930—31, p. 457—481. ; Knapp, Fr. : Andrea Mantegna. II. Aufl. Berlin—Leipzig, s. a. S. XL. 61. (Klassiker der Kunst, Bd. XVI.)

[4] Ifjabb Vitéz János Rómában : 1477. (Fraknói V. : Mátyás király levelei. I. Budapest, 1893. 362. l.), 1480 (Mon. Hung. Hist. IV. oszt. IV. köt. Budapest, 1878. 330, 362. l. ; Óváry L. : A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottságának oklevélmásolatai. I. Budapest, 1890. 879. sz. ; Fraknói : Mátyás király levelei. II. Budapest, 1895. 19, 34. l.), 1481 (Mátyás király levelei II. 131, 149, 159, 161, 166, 185, 190, 199. l.), 1482 (Mátyás király levelei II. 213, 214, 221, 224, l. ; Mon. Vat. Hung. Ser. I. Vol. VI. Budapest, 1891, p. 193.), 1486 (Mon. Hung. Hist. IV. oszt. III. köt. Budapest, 1877. 99, 177. l. ; Mon. Vat. Hung. Ser. I. Vol. VI, p. 229, 230.), 1487 (Mon. Hung. Hist. IV. oszt. III. köt. 266, 317. l. ; Joh. Burchardi Diarium. ed. L. Thuasne. I. Paris, 1883, p. 238.), 1488 (Mon. Vat. Hung. Ser. I. Vol. VI, p. 237, 241. ; Mon. Hung. Hist. I. oszt. XXXIX. köt. Budapest, 1914. 118. l.), 1489 (Mon. Hung. Hist. IV. Oszt. IV. köt. 18, 120. l. ; Mátyás király levelei II. 361. l.)

VII. Aufl. Essingen a. N. 1924. S. 279. ; Müntz, E. : Les sources d'archéologie chrétienne dans les bibliothèques de Rome, de Florence et de Milan. Mélanges d'archéologie et d'histoire publiés par l'École Française de Rome. 1888. p. 118. (elsőízben közli a Cod. Barberini másolatát) ; H. : Mátyás király lóháton. Arch. Ért. 1888. 330—332. l., (ismerteti Müntz felfedezését) ; Müntz, E. : La propagande de la Renaissance en Orient pendant le XV. siècle. Gazette des Beaux Arts. 1894. Vol. 12. p. 361. ; 1895. Vol. 13. p. 118. ; Szilágyi 1896. 219. l.; Müntz, E. : Le Musée de portraits de Paul Jove. Paris, 1900, p. 85. — Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Tome XXXVI. 2. partie ; Kristeller, A. : Andrea Mantegna. London, 1901. p. 450. (tévesen a római freskó másolatának tartja a comoi Mus. Jovianum arcképét) Müntz, E. : Mátyás és a renaissance. Mátyás király Emlékkönyv. Budapest, 1902. 150. l. ; Ferenczi 1902. 276. l. (megjegyzi, hogy Ábel Jenő már 1880-ban ismerte a Cod. Barberini vízfestményét) ; Divald K. : Budapest művészete a török hódoltság előtt. Budapest, (1903) 148. l. ; Berzeviczy A. : Beatrix királyné. Budapest, 1908. 403. l. ; Balogh 1925. 244—247. l. (Mancini adata alapján megállapítja, hogy az elpusztult freskót Mantegna festette) ; P. T. (Pietro Torelli) ismertetése Balogh Jolán cikkéről. Note di Bibliografia mantovana. III. Mantova, 1929, p. 28. — Estratto dagli «Atti e memorie della R. Acc. Virgiliana di Mantova. Vol. XIX—XX.» (Mantegna műve) ; Gerevich T. : Andrea Mantegna. Magyar Szemle XIV. 1932. 35. l. (Mantegna munkája).

31. WIEN, Kunsthistorisches Museum, Porträtsammlung. Ambraser Porträtsammlung, No. 239.

Olajfestmény fenyőfára húzott papíron. Méretei : 13·5×10·5 cm. Színezése : barna szemek és barna haj, zöld babérkoszorú arany szalaggal átkötve és piros szalaggal a végén, aranyszegélyű ing, zöld ruha, hermelinpalást. Felirata : MATTHEVS | REX VNG

Tiroli Ferdinánd főherceg († 1595) arcképgyüjteményéből származik, mely egykor ambrasi kastélyát díszítette. 1578—1590 között készülhetett. Német munka. Kicsinyített és némileg változtatott részletmásolat a laxenburgi kép után, az ábrázolásra hatott a 14. számú érem is.

Irodalom : Primisser J. —Sacken, Freiherr von : Beschreibung der k. k. Ambraser Sammlung. Wien, 1819. Nr. 236 ; Wien, 1855. Bd. II. Nr. 236. ; Zsebkönyv. Kiadta Igaz Sámuel. Második Nyomtatás. Bécsben, 1821. címlapon Blaschke János metszete ; Hadtörténelmi Közlemények. 1890. 137. l. ; Führer durch die Sammlung der kunsthist. Gegenstände. Wien, 1891. S. 212. ; Führer durch die Porträtsammlung. Wien, 1892. S. 85. ; Übersicht der kunsthist. Sammlungen des allerh. Kaiserhauses. Wien, 1892. S. 182. Nr. 239. ; Wien, 1895. S. 186. ; Wien, 1897. S. 187. ; Kenner, Fr. : Die Porträtsammlung des Erzherzogs Ferdinand von Tirol. Jahrb. der kunsthist. Sammlungen des allerh. Kaiserhauses. XIV. 1893. S. 184—185. (a bécsi reliefhez [7. sz.] áll legközelebb) ; Szilágyi 1896. színes melléklet a címlap előtt ; Böheim V. : A Habsburg-ház műkincsei. Magyar műkincsek. II. Budapest, 1898. 28. l. ; Ferenczi 1902. 275. l. ; Riedl Fr. : A magyar irodalom főirányai. Budapest, 1916. 78. l. (nem érem után készült) ; Übersicht der kunsthist. Sammlungen. Wien, 1921. S. 307. ; Wien, 1924. S. 58.

Másolatai :

a) *Tört. Képcsarnok.* Lt. sz. 1645. Rézmetszet, 253×180 mm (felirattal), 124×94 mm (felirat nélkül). Jelzése : «Bauer del.-Ehren. sc.»[1] (fordított ovális másolat).

b) *Tört. Képcsarnok.* Lt. sz. 6473. Kőnyomat, 260×140 mm (felirattal), 164×138 mm (felirat nélkül). Jelzése : «Lithogr. Just in Wien» (fordított ovális másolat).

c) *Tört. Képcsarnok.* Lt. sz. 95. Kőnyomat, 157×113 mm (felirattal), 108×108 mm (felirat nélkül). Jelzése : «Senefelder A. 1833».[2]

[1] Bauer festő és rajzoló a XIX. század elejéről, Ehrenreich Sándor Ádám pozsonyi származású rézmetsző (1784—1844).

[2] Alois Senefelder (1771—1834) a kőnyomat feltalálója, aki magyar tárgyú lapokat is adott ki.

2.

13.

14.

15.

52.

50.

Mátyás-arcképek a XVI. századból.

d) *Blaschke János*[1] rézmetszete. 87×73 mm. Jelezve: «Blaschke János metsz.» (fordított ovális másolat). Közölve: Zsebkönyv, kiadta Igaz S. Bécs, 1821.

e) *Carl Frosch*[2] rézmetszete. 66×80 mm. Jelzése: «Frosch. sc.» Fordított kicsinyített másolat. Közölve: Fessler, J. A.: Die Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen. V. T. Leipzig, 1822.

f) *Tört. Képcsarnok.* Lt. sz. 20. Olaj, vászon, 64×44 cm. Másolat valamelyik fordított irányú metszet után (T. K. 1645 vagy T. K. 1647, vagy Blaschke metszete után).

Irodalom: A M. Nemzeti Múzeum képtárának festményei és grafikai állaga. II. rész. 1. füz. Budapest, 1909. 360. l.; Az Orsz. Magy. Szépm. Múzeum állagai. IV. rész. Budapest, 1915. 368. l.

g) *Wien*, Nationalbibliothek. Porträtsammlung. XXXIV. No. 14. Blasius Höfel bécsi metsző (1792—1863) rézmetszete Peter Fendi (1796—1842) rajza után 1823-ból. 195×127 mm. Jelzése: «Fendi del. Bl. Höfel sc. W. Neustadt.» (A romantikus stílus szellemében készült átdolgozás). Közölve: Hormayr, Joseph Freyherr von: Wiens Geschichte und seine Denkwürdigkeiten. Wien, 1823. III. Bd. (V. ö. Wünsch, J.: Blasius Höfel, Geschichte seines Lebens und seiner Kunst und Verzeichnis seiner Werke. Wien, 1910. S. 150. Nr. 87.)

Miniaturák.

α) Corvin kódexek.[3]

32. BRUXELLES, Bibliothèque Royale. Ms. 9008. Missale.

Fol. 8ᵛ. Mátyás miniatura-arcképe.

Méretei: 35×25 mm. Színezése: szőke haj, zöld koszorú, arany és piros öltözet.

Attavante jelzett műve 1485-ből. Mátyás arcképe a 11. számú érem (Animus regis) után készült.

Irodalom: Henszlmann 1861. 121—123. l.; Rómer 1868. 291. l.; Rómer 1876. 210. l.; Csontosi 1888. 103. l. (a 11. számú Animus regis feliratos érem után); Csontosi 1890. S. 188—89.; Fraknói 1890. 136. 399. l.; Szilágyi 1896. 541. l.; Pulszky F.: Magyarország archaeológiája. II. 1897. 239. l.; Ferenczi 1902. 271. l.; D'Ancona 1914. No. 1574.; Hevesy 1923. No. 5.; Bibliotheca Corvina 1927. 45. sz. (No. 3.); Balogh 1928. 24. l. (Animus regis feliratú érem [11. sz.] után).

33. BRUXELLES, Bibliothèque royale. Ms. 9008. Missale.

Fol. 411ᵛ. Mátyás medaillonarcképe.

Méretei: 35×25 mm. Színezése: arany. Felirata: MATHIAS CORVINVS REX HVNGA

Attavante műve 1487-ből.

Irodalom: Fiorillo, J. D.: Über einige italiänische Gelehrte und Künstler welche Matthias Corvinus König von Ungarn beschäftigte. Göttingen, 1812. S. 29.; Csontosi 1888. 106. l.; Csontosi 1890. S. 189.; Szilágyi 1896. 319. l.; Ferenczi 1902. 271. l.; D'Ancona 1914. No. 1574.; Hevesy 1923. No. 5.

34. BUDAPEST, Orsz. Széchenyi-Könyvtár. Cod. lat. 417. (Azelőtt Wien, Nationalbibliothek, Cod. lat. 25.) Philostrati heroica, icones, vitae sophistarum et epistolae ab Antonio Bonfine traducta.

[1] Pozsonyi rézmetsző 1770—1833.

[2] Lipcsei rézmetsző.

[3] A Corvin-kódexek keletkezési idejére és mestereire vonatkozólag — a Cortesius kódex kivételével — Hoffmann Edith jegyzékét (Hoffmann E.: Régi magyar bibliofilek. Budapest, 1929. 98—103. l.) használtam fel.

54.

86.
Mátyást ábrázoló metszetek a XVI. századból.

Fol. 1v. Mátyás medaillonarcképe.
Mérete : 33 mm. Színezése : arany. Felirata :

MATHIAS • REX • VNG • BOE • Q • ET DVX AVS

Boccardino Vecchio műve 1487—90 tájáról. A 12. számú érem (Marti fautori) után készült.

Irodalom : Lambecius, P. : Commentariorum de augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi Lib. II. Vindobonae, 1669. p. 996.; Rómer 1868. 291. l.; Rómer 1870. 272. l. ; Csontosi 1888. 209. l. (mintaképe ismeretlen) ; Csontosi 1890. S. 201. ; Szilágyi 1896. 537. l. ; Ferenczi 1902. 272. l. ; Hevesy 1923. No. 130. ; Bibliotheca Corvina 1927. 3. sz. (No. 101.); Balogh 1928. 25. l. (Marti fautori feliratos érem [12. sz.] után) ; Hermann, J. H. : Die Handschriften und Inkunabeln der ital. Renaissance. Wien, 1932. No 78. S. 104, 105. — Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. N. F. Bd. VI. 3. (Attavante műve, az arckép a «Marti fautori» érem szabad változata) ; Singer H. W. : Neuer Bildniskatalog. III. Leipzig, 1938. S. 225. Nr. 23,596.

a) *Rézkarc másolata* Ultzmayr bécsi metszőtől.

Méretei : 40×40 mm (a medaillonarckép), 370×237 mm (teljes lap). Jelezve : «Vltzmayr fecit.» Közölve Lambecius, P. : Commentariorum de augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi Lib. II. Vindobonae, 1669, p. 495—494. ; Nessel, Daniel de : Catalogus sive Recensio specialis omnium Codicum Manuscriptorum... Augustae Bibliothecae Caesareae Vindobonensis. Vindobonae—Norinbergae, 1690. melléklet.

35. BUDAPEST, Orsz. Széchényi-Könyvtár. Cod. lat. 347. (azelőtt Modena, Biblioteca Estense; Wien, Nationalbibliothek, Cod. lat. 13,697 ; Modena, Biblioteca Estense). S. Hieronymi Commentarium in epistolas S. Pauli.

Fol. 2. Mátyás medaillonarcképe.
Mérete : 18×19. mm. Színezése : arany.
Gherardo és Monte del Fora testvérek munkája 1488-ból. Mátyás arcképe a 12. számú érem (Marti fautori) után készült.

Irodalom : Rómer 1868. 292. l. ; Rómer 1876. 210. l. ; Csontosi 1888. 112. l. (valószínűleg érem után) ; Csontosi 1890. S. 193. ; Ferenczi 1902. 272. l. ; D'Ancona 1914. No. 1577. ; Hevesy 1923. No. 60 ; Hoffmann E. ismertetése Hevesy könyvéről. Magyar Könyvszemle 1923. 138. l. ; Bibliotheca Corvina 1927. 69. sz. (No. 27.) ; Balogh 1928. 25. l. (Marti fautori feliratos érem után).

36. BUDAPEST, Orsz. Széchényi-Könyvtár. Cod. lat. 249. Petri Ransani epitome rerum Hungaricarum.

Fol. 17v. A kódex felajánlását ábrázoló miniatura Mátyás arcképével.
Mérete : 14×89 mm, a király alakja 65 mm. Színezése : piros köpeny, arannyal árnyalt piros ruha kék gallérral, kibukkanó zöld alsóruhaujjak. Barna haj.
Délolasz munka 1488—1490 körül.

Irodalom : Csontosi 1888. 313—314. l. ; Csontosi 1890. S. 573—575. ; Schönherr, Gy. : Hunyadi Corvin János. Budapest, 1894. 74. l. ; Szilágyi 1896. 292. l. ; Pulszky F. : Magyarország archaeológiája. II. Budapest, 1897. CLXXXV. tábla ; Ferenczi 1902. 272. l. ; Berzeviczy A. : Beatrix királyné. Budapest, 1908. 441. l. ; Bibliotheca Corvina 1927. 62. sz. (No. 20.) ; Magyar Művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky S. II. Budapest, 1939. 289. l.

37. FIRENZE, R. Biblioteca Medicea Laurenziana. Plut. 15. Cod. 17. Biblia, pars III. (Psalterium Davidis et novum testamentum.)

Fol. 3v. A térdelő Dávid királyt és életének jeleneteit ábrázoló miniatura tájképi előterében Mátyás, Corvin János herceg és VIII. Károly francia király között.

Mérete : 80 mm magas Mátyás alakja (az egész lap 533×367 mm). Színezése : szőke haj, aranyos köpeny barna gallérral és kézelőkkel, a köpeny bal ujjának hasítékából fehér ing látszik ki, szürkés-barna cipő.

Gherardo és Monte del Fora testvérek munkája 1489—90. tájáról. Az arckép a 12. számú (Marti fautori) érem felhasználásával készült.

Irodalom : Rómer 1876. 210. l. ; Csontosi 1910. 210. l. ; D'Ancona 1914. No. 1393. ; Hevesy 1923. No. 36. ; Bibliotheca Corvina 1927. 81. sz. (No. 40.)

38. LONDON, British Museum, Lansdowne. M. S. 836. Horatii, Juvenalis, Persii opera.

Fol. 2ᵛ. Mátyás miniatura-arcképe.

Méretei : 110 mm magas, 8·8 mm széles. Színezése : a háttér világoskék, az arc teljesen el van mázolva, a haj sötétbarna zöld babérkoszorúval, a brokát köpeny fehéres-barna, helyenként aranyos alapon sötét és világoskék, a hermelinprém barnával árnyalt.

A kódex firenzei munka 1450—70 körül. A Mátyás arckép Mantegna festménye után (25. sz.) készült, valószínűleg akkor festették a kódexbe, amikor Mátyás megvásárolta, tehát 1470—90 között, Budán. A haj rajzos festése is még a XV. századra vall.

Irodalom : Rómer 1868. 292. l. ; Kropf L. : A British Museum Korvin-kódexe Magyar Könyvszemle. 1896. 1—4. l. (megjegyzi, hogy az arckép igen rongált, de «orthochromatikus lemezzel és sárga ernyővel sikerült a király arcvonásait visszaidézni») ; Szilágyi 1896. 186. l. színes reprodukció ; Ferenczi 1902. 272. l. (ugyanez az arcképtípus látható Jovius, Beuther, Roo könyveiben lévő metszeteken és a Rubens képen) ; Hevesy 1923. No. 46. (XVI. században festették a kódexbe egykorú metszet után) ; Balogh 1925. 255—256. l. (Mantegna festménye után készült még a XV. században, az eredeti vagy pedig egykorú másolat után) ; Bibliotheca Corvina 1927. 91. sz. (No. 50.).

39. MODENA, R. Biblioteca Estense. Cod. lat. 449. = α. G. 3. 1. Sancti Gregorii papae dialogi et vita eiusdem per Johannem diaconum.

Fol. 2. Mátyás medaillonarcképe.

Mérete : 17·5 mm az átmérő. Színezése : arany.

Gherardo és Monte del Fora testvérek munkája 1488-ból. Mátyás arcképe a 12. számú érem (Marti fautori) szabad változata.

Irodalom : Csontosi 1888. 112. l. ; Csontosi 1890. S. 193. ; Ferenczi 1902. 272. l. (érem után) ; Csontosi 1910. 210. l. ; D'Ancona 1914. No. 1109. ; Hevesy 1923. No. 58. ; Bibliotheca Corvina 1927. 95. sz. (No. 54.) ; Balogh 1928. 25. l. (Marti fautori feliratos érem után).

40. NEW-YORK, Pierpont Morgan Library. Ms. 496. S. Didymi Alexandrini de Spiritu Sancto etc.

Fol. 2. Szent Jeromost ábrázoló nagy miniatura illuzionisztikus építészeti keretének előterében Mátyás térdelő alakja.

Mérete : 65 mm magas a király alakja (370×340 mm az egész miniatura). Színezése : szőke haj, arany korona, piros ruha fehér gallérral és arany nyaklánccal.

Gherardo és Monte del Fora testvérek munkája 1488-ból. Mátyás arcképe a 12. sz. (Marti fautori) érem felhasználásával készült.

Irodalom : (Rómer Fl.) : Honnan ismerem Corvin Mátyást. Arch. Ért. 1870. 82—83. lap ; (Rómer Fl.) : Díszlapok a római könyvtárakban őrzött négy Corvin-codexből. Pest, 1871. 13. l. ; Rómer 1876. 210. l. ; Csontosi 1888. 110—111. l. ; Csontosi 1890. S. 191—192. ; Szilágyi 1896. 314. l. ; Pulszky F. : Magyarország archaeologiája II. Budapest, 1897. 240. l. ; Ferenczi 1902. 271. l. ; — — (Gulyás Pál?) ; Két eltűnt és újra előkerült Korvin-kódexről. Magyar Könyvszemle 1912. 281. l. (Mátyás arcképe az érmekre és az ambrasi reliefre emlékeztet) ; D'Ancona 1914. No. 1423. ; Hevesy 1923. No. 77. ; Bibliotheca Corvina 1927. 116. sz. (No. 75.) ; Marle, R. van : The development of the italian

schools of painting. Vol. XIII. The Hague, 1931. p. 472. (Gherardo di Giovanni 1488.) ; The Pierpont Morgan Library, Exhibition of illuminated manuscripts held at the New-York Public Library. New-York, 1933—34. p. 58.

41. RÓMA, Biblioteca Vaticana, Rossiana No. 1164. Missale.

Fol. 126ᵛ. A Vir Dolorum-ot és az Arma Christi-t ábrázoló nagy miniatura előterében Mátyás térdelő alakja.

Mérete : 103 mm magas a király alakja (az egész miniatura 258×174 mm). Színezése : barna haj, szürke szem, arany korona, rózsaszín, ezüst, piros, kék és zöld dísszel, arany ruha ezüst, piros, kék és zöld dísszel, szürke gallér ezüst, piros, kék és zöld dísszel. Felirata (gótikus betűkkel) : Ego Mathias Rex Hūgarie cōcessi hoc missale frī Thome de Hūgaria p(ost) cui(us) obitū maneat p̄ns liber in provincia qua claudit diem extremum. A mondatszalagon (renaissance betűkkel) : PIE ĪHV MISERERE MEI

Bécsi (?) miniator munkája 1469-ből.

Irodalom : (Rómer Fl.) : Díszlapok a római könyvtárakban őrzött négy Corvin-codexből. Pest, 1871. 9. l. ; Rómer 1876. 210. l. ; Csontosi 1888. 98—99. l. (A misekönyv nem magyar templom számára készült. Mátyás legrégibb arcképe, mely 1469 máj 3. előtt készült) ; Csontosi 1890. S. 180—184. ; Szilágyi 1896. 541. l. ; Nemes M.—Nagy G. : A magyar viseletek története. Budapest, 1900. XXXVI. l. 39. tábla ; Ferenczi 1902. 271. l. ; Tietze, H. : Die illuminierten Handschriften der Rossiana in Wien—Lainz. Leipzig. 1911. S. 18. Nr. 31. — Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. Bd. V. (bécsi munka 1469-ből) ; Gp (Gulyás Pál) ismertetése Tietze könyvéről. Magyar Könyvszemle. 1911. 368. l. ; Fejérpataky L. : A Bibliotheca Rossiana. Magyar Könyvszemle. 1913. 101. l. (Mátyás legrégibb hiteles arcképe) ; Hevesy 1923. No. 92. ; Bibliotheca Corvina 1927. 129. sz. (No. 89.) ; Hóman B.—Szekfü Gy. : Magyar történet. IV. Budapest, s. a. (1934). 272. l. után 15. kép ; Magyar Művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky S. II. Budapest, 1939. 407. l.

42. VOLTERRA, Biblioteca Guarnacci. Cod. lat. 5518. IV. 49. 3. 7. Joannis Francisci Marliani Mediolanensis epithalamium in nuptiis Blancae Mariae Sfortiae et Joannis Corvini.

Fol. 4. Mátyás miniatura-arcképe.

Mérete : 42×42 mm. Színezése : fekete alap, aranyos betűk, a haj és a zöld ruha erősen aranyozva. Felirata :

MATIAS | REX | HVNGARIAE | BOHEMIAE | DALMATIAE

Milanói munka 1487/88-ból. Mátyás arcképe a 12. számú érem (Marti fautori) után készült.

Irodalom : Ábel J. : Két ismeretlen Corvin-codexről. Magyar Könyvszemle. 1888. 148—149. l. (hasonlít a Philostratos miniaturájához, de az arckifejezés más. Talán olyan festmény után készült, melyet Pruisz János vitt Milanóba, a hercegi pár eljegyzésére) ; Csontosi 1888. 316—317. l. (1487-ből való, az ambrasi gyüjtemény domborművéhez [4. sz.] és a budapesti Hieronymus kódex miniaturájához [35. sz.] áll legközelebb, de mintaképe ismeretlen) ; Csontosi 1890. S. 577—578 ; Schönherr Gy. : Hunyadi Corvin János. Budapest, 1894. 11. l. ; Ferenczi 1902. 272. l. (érem után készült) ; Hevesy 1923. No. 146. ; Bibliotheca Corvina 1927. 140. sz. (No. 141.) ; Balogh 1928. 27. l. (Marti fautori érem után).

43. WIEN, Nationalbibliothek. Cod. lat. 930. S. Hieronymi expositio evangelii secundum Matheum, secundum Marcum etc.

Fol. 1ʳ. Mátyás miniatura-arcképe.

Mérete : 45×30 mm (kerettel), 40×25 mm (keret nélkül). Színezése : szőke haj zöld babérkoszorúval, arany szalaggal, piros arc, sötétbarna szem, fehér ing arany széllel és aranygombokkal, élénk borvörös köpeny fehér gallérral, a háttérben barna mellvéd, lilásszürke oszlop, világoskék ég. A keret arany, feketeszínű külső és belső körvonalakkal.

53.
Tobias Stimmer másolata Mantegna elveszett Mátyás-arcképe után (XVI. század).

Gherardo és Monte del Fora testvérek munkája 1488-ból. Mátyás arcképe a 12. számú érem (Marti fautori) szabad változata.

Irodalom : Csontosi 1888. 112. l. ; Csontosi 1890. S. 193. ; Szilágyi 1896. 243. l. ; Ferenczi 1902. 272. l. ; Hevesy, A. de : Les miniaturistes de Mathias Corvin. Revue de l'art chrétien. 1911. p. 16. (a Marti fautori érem után készült) ; D'Ancona 1914. No. 1430. ; Hevesy 1923. No. 119. ; Bibliotheca Corvina 1927. 26. sz. (No. 124.) ; Balogh 1928. 25. l. (Marti fautori érem után szabad változat) ; Hermann, J. H. : Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance. Wien, 1932. Nr. 79. S. 115 : — Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. Bd. VI/3. (valószínűleg a Marti fautori érem után készült).

44. WOLFENBÜTTEL, Herzog August Bibliothek. Cod. 10. Aug. 4°. Prisciani Lydi in Teophrastum interpretatio de sensu et phantasia latine traducta et exposita a Marsilio Ficino.

Fol. 1^{v}. Mátyás miniatura-arcképe.

Mérete : 21 mm. Színezése : arany haj, zöld koszorú, bíbor ruha ezüst szegéllyel, világoskék háttér.

Attavante műhelyének munkája 1485—90 körül. Mátyás arcképe a 12. számú érem (Marti fautori) után készült.

Irodalom : Csontosi 1888. 218. l. (mintaképe ismeretlen) ; Csontosi 1890. S. 207—208. ; Fraknói 1890. 211. l. ; Heinemann, O. von : Die Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel. II. Abt. Die Augusteischen Handschriften. IV. Bd. Wolfenbüttel, 1900. S. 49. Nr. 2994. ; Ferenczi 1902. 272. l. ; D'Ancona 1914. No. 1598. ; Hevesy 1923. No. 151. ; Bibliotheca Corvina 1927. 142. sz. (No. 143.) ; Balogh 1928. 25. l. (a Marti fautori érem után).

45. WOLFENBÜTTEL, Herzog August Bibliothek. Cod. 85. 1. 1. Aug. 2°. Alexandri Cortesii de Matthiae Corvini regis Hungariae laudibus bellicis carmen.

Fol. 3^{r}. Mátyás medaillonarcképe.

Mérete : 34 mm. Színezése : aranybarna. Felirata :

MATHIAS REX HVNGARIAE BOHEMIAE

Felsőolasz munka 1488/90-ből. Mátyás arcképe a 12. számú érem (Marti fautori) után készült.

Irodalom : Rómer 1870. 272. l. (Simonyi tudósítása alapján) ; Csontosi 1888. 216—217. l. (képzeleti kép, nem érem után készült) ; Csontosi 1890. S. 203. ; Fraknói 1890. 208. l. ; Szilágyi 1896. 302. l. ; Heinemann, O. von : Die Handschriften der herz. Bibliothek zu Wolfenbüttel. II. Abt. Die Augusteischen Handschriften. IV. Bd. Wolfenbüttel, 1900. S. 88. Nr. 2884. ; Ferenczi 1902. 272. l. (érem után) ; Hevesy 1923. Nr. 147. ; Bibliotheca Corvina 1927. 149. sz. (No. 150.) ; Balogh 1928. 25. l. (Marti fautori érem után).

46. WOLFENBÜTTEL, Herzog August Bibliothek. Cod. 73. Aug. 2°. Marsilii Ficini Florentini epistolarum ad amicos libri VIII.

Fol. 1^{v}. Mátyás miniatura-arcképe.

Mérete : 21 mm. Színezése : arany haj, piros ruha arany széllel, fekete háttér. Felirata : MATHIAS REX • VNGARIE

Francesco d'Antonio del Cherico műhelyének munkája 1488/90-ből. Eszményített arckép.

Irodalom : Jacobi Tollii Epistolae Itinerariae. II. ed. Amstelaedami, 1714. p. 9. ; Rómer 1868. 292. l. ; Rómer 1870. 272. l. ; Rómer 1876. 210. l. ; Csontosi 1888. 219—20. l. (a legidealisztikusabb arckép, valószínűleg képzelet után) ; Csontosi 1890. S. 209. ; Fraknói 1890. 139. l. ; Heinemann, O. von : Die Handschriften der herz. Bibliothek zu Wolfenbüttel. II. Abt. III. Bd. Wolfenbüttel, 1898. S. 378. Nr. 2706. ; Ferenczi 1902. 272. l. ; D'Ancona 1914. No. 841. ; Hevesy 1923. No. 150. ; Bibliotheca Corvina 1927. 147. sz. (No. 148.)

21.
Felső olasz festő másolata Mantegna elveszett Mátyás-arcképe után (XVI. század).

β) Egyéb kéziratok.

47. HEIDELBERG, Universitätsbibliothek. Cod. Pal. germ. 156. Ungarische Chronik [1] (Thuróczy János krónikájának német fordítása).

Fol. 164. Mátyás miniatura-arcképe.

Méretei: 135×80 mm. Színezése: szőke haj, lila köpeny, barnaprémes gallérral, barna prémszegéllyel és barna béléssel, ultramarinkék nadrág, piros cipők, arany korona zöld süveggel, világosbarna trónus zöld-fehér kárpittal.

Német miniátor munkája 1495 tájáról.

Irodalom: Csontosi 1888. 319. l.; Csontosi 1890. S. 582.; Baer, L.: Die illustrierten Historienbücher des XV. Jahrhunderts. Strassburg. 1903. S. 148—152. (a miniaturák a brünni kiadás metszetei után); Csontosi 1910. 212. l. (ívrétnagyságú arckép a cseh könyvfestészet modorában. Az arckép az augsburgi Thuróczy kiadás után készült, noha a szöveg a brünni kiadást fordítja).

48. SCHLOSS OTTENSTEIN, Lamberg grófi könyvtár.

Porträtbuch, a XVI. század végéről való folio kézirat, miniatura-arcképekkel, közöttük Mátyásé.

A kézirat — mely a Lamberg grófok pozsonyi könyvtárából származik — jelenleg már nincs a Lamberg grófok tulajdonában, őrzési helye ismeretlen. Kérdezősködésemre sem a Lamberg grófi család, sem a bécsi Denkmalamt nem tudott felvilágosítást adni sorsáról.

Irodalom: Österreichische Kunsttopographie. Bd. VIII. Wien, 1911. S. 122.

Metszetek. [2]

49. JOHANNES DE THWROCZ: Chronica Hungarorum. Augsburg, Erhard Ratdolt. 1488. (Hain 15,518., Szabó RMK III/1. 15.) Fol. 147.

Fametszet. Méretei: 132×115 mm. Felirata (gótikus minusculák): De electione dñi comitis mathie in regem.

a) *Szinezett fametszet* az Orsz. Széchenyi-Könyvtár illuminált hártyapéldányában. (Inc. c. a. 881. Jankovich Miklós gyüjteményéből). Színezése: szőke haj, zöld ruha, zöld köpeny szürke prémmel, piros béléssel, zöld harisnya, fekete cipő piros béléssel, sárgásbarna trónszék, kék brokát függöny. A másik hártyapéldányban [Inc. c. a. 881a., melyet József nádor vásárolt] levő Mátyás arckép színezése csaknem teljesen hasonló, mindössze a ruha és a harisnya színe más, zöld helyett piros.

Augsburgi metsző munkája 1488-ból. Erősen stilizált arckép, amelynek valami hiteles arcképvázlat szolgálhatott alapul. A jellegzetes hajviselet leg-

[1] Csontosi leírás, illetve hallomás alapján említi a nikolsburgi herceg Dietrichstein könyvtárban levő német Thúróczy fordítást (Csontosi 1888. 319. l.; Csontosi 1890. S. 582.; Csontosi 1910. 212. l.), meg a lembergi német Thuróczy fordítást (Csontosi 1910. 212. l.) mint olyan kéziratokat, melyekben esetleg lehetnek Mátyás arcképek. Az előbbire nézve nem sikerült felvilágosítást kapnom (a Dietrichstein könyvárat 1933-ban elárverezték) az utóbbira pedig a lwowi (lembergi) egyetemi könyvtár arról értesített, hogy ilyen kézirat nincs Lwowban.

[2] E fejezethez a következő gyüjtemények anyagát használtam fel: Budapest, Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteménye; Orsz. Széchényi Könyvtár, Iconismus Regum Hungariae c. metszetgyüjtemény; u. o. Apponyi Könyvtár metszetgyüjteménye; Dresden, Staatliche Kupferstichsammlung; Wien, Nationalbibliothek, Porträtsammlung (az egykori Fideicommissbibliothek anyaga).

A reprodukciós metszeteket l. az általuk másolt szobroknál (1a, b, 4a. szám), illetve festménynél (31. a, b, c, d, e, g. szám) és miniaturáknál (34a.).

28.

55.

23.

22.

Olasz másolatok és változatok Mantegna elveszett Mátyás-arcképe után (XVI—XVII. sz.).

alább erre vall. A képeket Theobald Feger budai könyvárus, a krónika kiadója rendelte. «Addidi et non parum venustas picturas : quo legendi labor picturae varietate levatus gratior omnibus occureret» — írja előszavában. Ugyanő ajánlotta a krónikát Mátyásnak. Bizonyára a mintaképről is ő gondoskodott. A nyomdásznak azonban nem volt érzéke a hitelesség iránt, mert ugyanezt a metszetet használta fel — a háttér elhagyásával — III. István arcképe gyanánt. A hártyapéldányokban levő színezett metszetek még egyénibbek. A miniátor a metszetkörvonalakat jellegzetes egyéni vonásokkal egészítette ki. A metszetek színezése Budán készülhetett, talán a királyi miniátor-műhelyben.

Irodalom : Csontosi 1888. 319—322. l. ; Csontosi 1890. S. 584. ; Fraknói 1890. melléklet; Szilágyi 1890. 179. l. ; Nemes—M. Nagy G. : A magyar viseletek története. Budapest, 1900. XXXVI. l., 39. tábla ; Ferenczi 1902. 274. l. ; Varju E. : A Thuróczi krónika kiadásai. Magyar Könyvszemle 1902. 379, 381, 391. l. (a nyomdász ugyanezt a dúcot a háttér lefaragása után III. István arcképéhez használta) ; Baer L. : Die illustrierten Historienbücher des XV. Jahrhunderts. Strassburg, 1903. S. 152—156. (a metszetek részben az elveszett eredeti kézirat miniaturái után készülhettek, mások viszont egykorú rézmetszetek [Meister E. S., Meister F. v. B, Meister des Hausbuches] másolatai. A metszetek két különböző mestertől származnak); Naumann, H. : Die Holzschnitte des Meisters vom Amsterdamer Kabinett zum Spiegel menschlicher Behaltnis. Stassburg, 1910. S. 4. (A metszetek rajzolója Martin Schongauer fivére, Ludwig.) ; Fitz, J. : Die Ausgabe der Thuróczy-Chronik aus dem Jahre 1488. Gutenberg-Jahrbuch 1937. S. 97—106., irodalommal. (Nem lehetett miniált kézirat, mely a metszetekhez mintaképül szolgált volna, mert Thuróczy kevéssel a nyomtatás előtt 1485/87-ben írta) ; Magyar Művelődéstörténet szerk. Domanovszky S. II. Budapest, 1939. 47. l. (Varju E. : a Széchenyi könyvtár hártyapéldányában levő színezett metszet Mátyás hű arcképe).

50. SEBASTIAN MÜNSTER : Cosmographiae universalis Lib. VI. Basileae, 1550, p. 882.

Fametszet. Méretei : 50×50 mm. Felirata : MATHIAS REX HVNGARIAE BOHEMIAE DALMATIAE.

Német fametsző munkája 1550-ből. Másolat a 12. számú érem (Marti fautori) után.

Kivágott példányai : Tört. Képcsarnok Lt. sz. 5608. ; u. o. Lt. sz. 1636.

Másolatai : Sebastian Münster Cosmographiájának későbbi baseli kiadásaiban : 1556, 1558, 1561, 1564, 1567, 1572, 1574, 1578, 1588, 1592, 1598, 1614, 1628.

51. TÖRT. KÉPCSARNOK Lt. sz. 9193.

Rézmetszet. Méretei : 141×106 mm. Felirata : MATTHIAS CORVINVS REX PANNON|IAE

Német metszet a XVI. századból. A Mantegna-típushoz tartozik. Talán a XVI. század elején a Mantegna-képről egy német változat készülhetett, mely mellképpé egészítette ki az eredeti profilarcképet és Mátyás kezébe szegfűt adott. Ilyen típusú kép másolata lehet ez a metszet.

Egyéb példányai : Budapest, az egykori Ernst Múzeum (Ernst Lajos magyar történeti gyüjteménye. Budapest, 1932. 38. l. 74/1. sz. — M. Nemzeti Múzeum Kiállításai VII.) ; Wien, Nationalbibliothek, Porträtsammlung. XXXIV. 13.

Irodalom : Vasárnapi Ujság. 1906. 95. l. ; Tóth-Szabó P. : Szathmáry György prímás. Budapest, 1906. 28. l. ; B logh 1925. 257—258. l. (Mantegna-típushoz tartozik, másolat a Jovius metszet után.)

52. TRIPARTITUM Opus Juris Consuetudinarij, Inclyti Regni Hungariae per spectabilem et Magnificum Dom. Stephanum de Werbewcz.

51.

56.

58.

60.

Német másolatok és változatok Mantegna elveszett Mátyás-arcképe után (XVI—XVII. század).

Quarta Editio cum Prefatione et Indice Joan. Sambuci. Vienna, 1572. Címlap.[1]

Fametszet. Méretei: 41×41 mm. Felirata MATHIAS • CORVIN.

Német metsző munkája 1572-ből. Szabad változat a 12. számú érem (Marti fautori) után.

53. PAULI JOVII Novocomensis Episcopi Nucerini Elogia virorum bellica virtute illustrium VII. libris jam olim ab autore comprehensa et nunc ex ejusdem Museo ad vivum expressi imaginibus exornata, opera et studio Petri Pernae typographi. Basileae 1575. Fol., p. 174.

Fametszet. Méretei: 160×150 mm (a díszes késő renaissance kerettel), 108×83 mm (a keret nélkül). Felirata: Matthias Coruinus rex PANNONIAE.

Tobias Stimmer[2] munkája 1575-ből. Közvetlen másolat Mantegnának a comói Museum Jovianumban (korábban a budai várban) lévő Mátyás arcképe után.

Kivágott példányai: Budapest, Orsz. Széchényi-Könyvtár, Apponyi metszetgyüjtemény. 995. sz.; Dresden, Staatliches Kupferstichkabinett. B. 1460. 1.; u. o. B. 1535, 1.; u. o. B. 1733. 2. (Singer VIII. 1933. S. 293. Nr. 61,383—385.); Wien, Nationalbibliothek, Porträtsammlung. Nr. XXXIV. 7.

Irodalom: Andersen, A.: Der deutsche Peintre-Graveur III. Leipzig, 1872. S. 87. No. 56.; Müntz, E.: La propagande de la renaissance en Orient pendant le XV. siècle. Gazette des Beaux Arts. 1895. I. p. 118.; Müntz, E.: Le Musée des portraits de Paul Jove. Paris, 1900, p. 84. — Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Tome XXXVI. 2. (másolat Mantegna után); Ferenczi 1902. 272. l. (említi a Jovius metszetet a londoni miniaturával, Rubens festményével és néhány metszetváltozattal együtt); Balogh 1925. 250—251. l. (közvetlen másolata Mantegna képének, amely után számos másolat és változat készült); Balogh 1926. 890. l.

Másolatai[3]:

a) *Musaei Joviani Imagines* artifice manu ad vivum expressae. Nec minore industria Theobaldi Mulleri Marpurgensis Musis illustratae. Basileae. Ex officina Petri Pernae. Anno 1577. 4°. (Óváry L.: A M. Tudományos Akadémia tört. bizottságának oklevélmásolatai. I. Budapest, 1890. 16. l. Mircse János gyüjtéséből egy kivágott metszet az 1577. kiadásból az Akadémia gyüjteményébe került).

b) *Eigentliche und gedenkwürdige Contrafacturen* oder anbildungen, wolverdienter vnnd weitberümpter Kriegshelden, aus... Pauli Jovii Elogiis oder Rhumschrifften gezogen... Durch Theobaldum Müller von Marpurck. Basel, P. Perna. 1577. 4°.

c) *Michael Beuther:* Bildnisse viler zum theyle von uralten, zum theyle von Newlichern zeiten her, Kriegs und anderer Weltlicher Händel halben, bej Christen und Vnchristen gewesener Keyser, Könige, Grauen und Edlen etc. Basel, Peter Perna. 1582. Fol.

d) *Michael Beuthers* Wahrhafftiger kurtzer Bericht von mannigerley Kriegs und andern fürnemen Hänndeln etc. Basel, Conradus Waldkirch 1588. Fol., S. 133. (Ugyanolyan méretű, mint az 1575-ös Jovius kiadás metszete, de más kerettel.)

Irodalom: Ferenczi 1902. 272. l.; Balogh 1925. 257. l.

[1] Erre az arcképre dr. Hubay Ilona úrnő, az Orsz. Széchényi Könyvtár tisztviselője volt szíves felhívni figyelmemet.

[2] V. ö. Nagler, G. K.: Künstlerlexikon. XVII. München, 1847. S. 368.; Andersen, A.: Der deutsche Peintre-Graveur. Leipzig, 1872. III. S. 83. Nr. 143.; Koszmann, E. F.: Giovios Porträtsammlung und Tobias Stimmer. Anzeiger für schweizerische Altertumskunde. N. F. Bd. XXIV. 1922. S. 49—53.

[3] V. ö. *Andresen, A.:* Der deutsche Peintre-Graveur. III. Leipzig, 1872. S. 9 .

19.

57.

59.

Flamand és holland másolatok és változatok Mantegna elveszett Mátyás-arcképe után (XVII. század).

e) *Icones Heroum* bellica virtute maxime illustrium. Basel, Conradus Waldkirch. 1589. 4°.

f) *Elogia Virorum* bellica virtute illustrium. Basel, 1596.

g) *Gerardus de Roo:* Annales oder historische Chronik... der Erzherzogen zu Österreich. Augsburg. Johann Schultes. 1621. S. 258. (Keretnélküli, fordított kicsinyített másolat az 1575-ös Jovius-metszet után. 90×70 mm.)

Irodalom: Ferenczi 1902. 272. l.; Balogh 1925. 258. l.

54. ANDRÉ THEVET: Pourtraits et vies des hommes illustres, grecz, latins et payens, recveilliz de Leurs Tableaux, liures, medalles antiques et modernes. Paris. Par la vefue J. Keruert et Guillaume Chaudiere. 1584. p. 319.

Rézmetszet. Méretei: 170×140 mm.

Flamand metsző munkája (v. ö. az előszót, fol. b. iiij^{v}) 1584-ből. Mintaképe ismeretlen. A szerző az előszóban hangsúlyozza, hogy nagy fáradsággal igyekezett másolatokat szerezni hiteles arcképekről. A közölt metszetek nagy része valóban hiteles arckép. A Mátyás- arcképhez is kétségtelenül hiteles mintaképet használt. A fej, a rajz bizonyos túlzásaitól eltekintve, erősen emlékeztet a bautzeni szobor profilnézetére. Ha pedig a metszetet egyes, nyilvánvalóan XVI. századi toldalékoktól (a két alsó kar, az ügyetlenül elhelyezett kard) megtisztítjuk, XV. századi egykorú profil-arckép körvonalait rekonstruálhatjuk. Különösen jelentős, hogy e metszet mintaképéül szolgáló egykorú arckép Mátyást magyar ruhában [1] ábrázolta. Az eredeti arckép 1480—85 körül készülhetett, a bautzeni szobor előtt.

Kivágott példánya: Tört. Képcs. Lt. sz. 456.

Irodalom: Tört. Képcsarnok Lajstroma. Budapest, 1894. 22. sz.; Ferenczi 1902. 76. l. (Jovius-féle metszethez kapcsolódik); Lane—Browne: Portraitindex. 1906.; Balogh 1925. 256. l.; Balogh 1926. 890. l. (nem függ a Jovius metszettől, Thevet munkájából való).

Másolata:

a) *Dresden*, Kupferstichsammlung. B. 1468. 1. Bd. V.

Rézmetszet. Méretei: 205×138 mm. Felirata: HVNNADE CORVIN

Irodalom: Singer VIII. 1933. Nr. 61390.

55. RITRATTI DI CENTO CAPITANI ILLUSTRI. Con li lor fatti in guerra breuemente scritti intagliati di Aliprando Capriolo. Roma, Per Domenico Gigliotti 1596. Fol. 75b.

[1] A Mátyás udvarában divatozó magyar viseletre vonatkozólag érdekes fényt vet Bartolommeo Chalco-nak Lodovico Sforzához intézett jelentése (1489 ápr. 2. Milano), melyben azt tanácsolja, hogy a Bianca hercegnőt kísérő követség hosszú ruhát öltsön, mert a magyarok igen kárhoztatják a rövid öltözeteket (... che el fusse bene admonire ognuno ad portare veste longhe, peroche cosi e il costume loro et damnano grandamente questi habiti corti» (Dipl. Emlékek Mátyás király korából. IV. Budapest, 1878. 31. l. — Mon. Hung. Hist. IV. oszt. IV. köt.). Mátyás maga menyasszonyának, majd később leendő menyének is magyar ruhákat küldött, II. Ulászlónak pedig magyar süveget ajándékozott. A milanói Festa del Paradiso-n (1490), melyet Leonardo da Vinci rendezett a Sforza udvarban, Mátyás küldöttei magyar ruhában jelentek meg. (Balogh 1928. 14—15. l. 48. jegyz., 17. l.)

A metszeten látható magyar viseletre vonatkozólag v. ö. a «Triumph des Kaisers Maxmilian I.» (1512—16) c. sorozatban id. Hans Burgkmair egyik metszetét (Triumph des Kaisers Maximilian I. Wien. 1883—84. Taf. 39. — Beilage zum I—II. Bande des Jahrbuches der Sammlungen des allerh. Kaiserhauses. Szövegét l. Jahrbuch I. 1883. S. 161.); Arch. Ért. 1891. 391. l.; Burckhard, A.: Hans Burgkmair d. Ä. Berlin, 1932. Nr. 126. Taf. LXI).

88.
A «Mausoleum» Mátyás királyt ábrázoló metszete (XVII. század).

Rézmetszet. Méretei: 135×95 mm (felirattal), 120×81 mm (felirat nélkül). Felirata: MATTHIA CORVINO RE DI | VNGARIA

Aliprando Capriolo, trentói származású és Rómában működő metsző munkája 1596-ból. A Mantegna-típushoz tartozik. Valószínűleg az Uffizi-beli másolat (28. szám) után készült.

Irodalom: Lane—Browne: Portraitindex. 1906.; Balogh 1926. 889. l. (Mantegna-típus leszármazottja).

Másolatai:

a) *Ritratti et Elogii* di Capitani Illustri. Roma (alle spese di Pompilio Totti Libraro) 1635. p. 152. (Apponyi S. gróf: Hungarica. IV. München, 1927. 2029. sz.)

Kivágott példányok: Budapest, az egykori Ernst-Múzeum. (Balogh 1925. 259. l.; Balogh 1926. 889. l.; Ernst Lajos magyar történeti gyüjteménye, Budapest, 1932. 38. l. 74. 2. sz. — A M. Nemzeti Múzeum Kiállítása VII); Wien, Nationalbibliothek. Porträtsammlung. XXXIV. 9. (rajta ceruzával írt névjelzés: Picini).[1]

b) *Ritratti et elogii* di Capitani illustri ecc. Roma, 1646. p, 167.

56. WILHELM DILLICH: Ungarische Chronica. Cassel, 1600. Fol. 119v.

Fametszet. Méretei: 74×53 mm.

Német metsző munkája 1600-ból. Szabad változat a Jovius-féle metszet (53. sz.) után. Az ismeretlen metsző a mellképet térdképpé egészítette ki és a fejet is némileg megváltoztatta. A Mantegna-típushoz tartozik.

Másolata:

a) *Wilhelm Schäfer genandt Dilich:* Ungarische Chronica. Cassel, 1606. S. 189. (75×54 mm).

57. TOONEEL DER KEYSEREN ENDE CONINGEN VAN CHRISTENRYCK sedert den onderganck van het Griecks keyserdom. Vervatende hare beeltenissen afcomsten ende voornaemste daden, ende also 't sommier der historie van meer dan 150 jaren herwaerts, bij een vergadert wt de geloofweerdigste schrijvers door N[icolaes] D[e] C[lerck]. Tot Arnhem by Jan Jansz anno 1615. Fol. S. 196. — Másik kiadása Tot Delft by N. de Clerck 1615.

Rézmetszet. Méretei: 176×124 mm (az alsó felirattal) 153×121 (az alsó felirat nélkül). Feliratai: MATTHIAS I CORVINVS VNGARIAE DALMATIAE CROATIAE SLAVONIAE REX (az ovális kereten), Obyt Anno 1490 (a mellvéden), Matthias Corvinus de I. Coninck van Hungarien etc. (a metszet alatt).

Nicolaes de Clerck metszete 1615-ből. A Mantegna-típushoz tartozik. Fordított (tükörképes) változat a Jovius-féle metszet (53. sz.) után.

Kivágott példányai: Tört. Képcsarnok Lt. sz. 11,041; Budapest, az egykori Ernst-Múzeum (Ernst Lajos magyar történeti gyüjteménye. Budapest, 1932. 38. l. 74./3. sz. — A M. Nemzeti Múzeum Kiállításai VII.); Wien, Nationalbibliothek, Porträtsammlung XXXIV. 6.

Irodalom: Balogh 1925. 257. l.; Balogh 1926. 889. l. (A Mantegna-típushoz tartozik, a Jovius metszet után készült).

[1] A XVII. században a Picini-család több tagja rézmetszőként működött Rómában. Ezt a metszetet azonban nem a Piciniek készítették, hanem Capriolo metszetének retusált rézlapjáról nyomták. A PT jelzés a metszetek alján a kiadóra, Pompilio Tottira vonatkozik, aki megvásárolta Capriolo rézlapjait. Totti különben az előszóban csak a következőkben emlékszik meg a metszőkről: «espresse (t. i. a képek) in rame da valenti artefici».

88 b.

88 d. 88 e.

A «Mausoleum» Mátyás-arcképének metszetmásolatai a XVII. századból.

58. ZAKARIAS THEOBALD: Hussitenkrieg. III. Edition. Nürnberg, 1624. 3. Teil. S. 12—13.

Rézmetszet. Méretei: 129×94 mm (feliratokkal), 107×94 mm (feliratok nélkül). Feliratai: MATTHIAS HUNNIADES REX HVNG (fent), N° II. Parte III. pag. 13 (a metszeten); Deprimitur, non opprimitur in noxia virtus | Rex moritur: regis captivus regna potitur (lent). Jelzése: «J. C. Klupffel sc. Nur.»

Johann Conrad Klüpffel metszete 1624-ből. A Mantegna-típushoz tartozik a Jovius-féle metszet (53. sz.) szabad változata.

Kivágott példányai: Budapest, Tört. Képcsarnok. Lt. sz. 1643; Budapest, Orsz. Széchényi-Könyvtár. Iconismus Regum Hungariae. VIII.; Berlin, Preuss. Staatsbibliothek. Bildnissammlung des Prof. F. Wadzeck. (Singer: VIII. 1933. Nr. 61,396.); Veste Coburg, Kupferstichsammlung (Singer VIII. 1933. Nr. 61,392.); Wien, Nationalbibliothek. Porträtsammlung. XXXIV. 5.

Irodalom: Tört. Képcsarnok Lajstroma. Budapest, 1894. 7. l. 24. sz.; Ferenczi 1902. 274. l. (Jovius metszet után); Tört. Képcsarnok grafikai kiállításának leíró lajstroma I. Budapest, 1907. 11. l. XXIV. 2. sz.; Balogh 1925. 258. l.; Balogh 1926. 889. l. (Mantegna-típushoz tartozik, a Jovius metszet után készült).

Másolata:

a) *Tört. Képcsarnok* Lt. sz. 8051. Rézkarc, mérete: 71×42 mm. Felirata: MATTHIAS HUNNIADES | Rex Hungariae (fordított és kicsinyített másolat.

Egyéb kivágott példányok: Dresden, Staatliches Kupferstichkabinett. B. 1469. 2. (Singer: VIII. 1933. No. 61,391.)

Irodalom: Balogh 1925. 258. l.

59. TÖRT. KÉPCSARNOK Lt. sz. 1644.

Rézmetszet. Méretei: 125×76 mm. Felirata: MATTHIAS HVNNIAD geseyt | CORVINVS. Konninck van Hongarien.

Holland metszet a XVII. századból. A Mantegna-típushoz tartozik, változat a Jovius-féle metszet (53. sz.) után.[1]

Irodalom: M. Tört. Képcsarnok Lajstroma. Budapest, 1894. 7. l. 23. sz. (XVII. sz.); Ferenczi 1902. 276. l. (Jovius metszet után); Tört. Képcsarnok grafikai kiállításának leíró lajstroma. I. Budapest, 1907. 11. l. XXIV. l. sz. (XVIII. sz.); Balogh 1925. 257. l. (Mantegna-típushoz tartozik, a Jovius metszet után készült).

60. TÖRT. KÉPCSARNOK. Lt. sz. 9192.

Rézkarc. Méretei: 180×134 mm. Felirata: MATTHIAS HUNNIADES | König in Ungarn.

Német metsző munkája a XVII. század végéről. A Mantegna-típushoz tartozik, barokkos változat a Jovius-féle metszet (53. sz.) után.

Egyéb kivágott példányai: Orsz. Széchényi-Könyvtár. Iconismus Regum Hungariae. VII. sz.; Dresden, Staatliche Kupferstichsammlung. Anom. 3. (Singer VIII. 1933. Nr. 61,382.)

Irodalom: Ferenczi 1902. 274. l. (Jovius metszet után); Tört. Képcsarnok grafikai kiállításának leíró lajstroma I. Budapest, 1907. 12. l. XXIV. 3. sz. (XVII. sz.); Balogh 1925. 258. l. (Mantegna-típushoz tartozik, a Jovius metszet után készült).

[1] A metszet megjelenési helyére vonatkozólag kérdezősködtem az amsterdami Rijks-museumnál és az Universiteits-Bibliothaeknál, továbbá a «Ryksbureau van Kunsthistorische en Iconographische Documentatie»-nál ('S Gravenhage), de sajnos egyik sem ismeri azt a kiadványt, melyben ez az arckép megjelent.

61.

88 g.
A «Mausoleum» Mátyás-arcképének változatai a XVIII. századból.

II. KÉPZELETI ARCKÉPEK.

Festmények.

61. BUDAPEST, Kir. Várpalota, Corvin Mátyás könyvtárterem.

Olajfestmény, vászon. Méretei: 98×75 cm. Színezése: sötétbarna háttér, barna haj, kék szem, barna kucsma kékeszöld kihajtóval, piros ruha, kékeszöld palást, zöld asztal. Felirata (későbbi): Mathias Corvinus. K: v: Ungarn. Hátlapján vörös pecsét címerrel, felirata: CAROLVS FRIDERICVS MARCH. BADENS.ET... ELECTOR.COM.PALAT.RHEN.PRINC...&c. Ezek szerint Károly Frigyes badeni nagyherceg (1728—1811) tulajdonából származik.

XVIII. századi német festő munkája, aki a fejhez a Nádasdy-féle Mausoleum (88. sz.) Mátyás-típusát használta fel, az öltözetet azonban megváltoztatta, páncél helyett XVIII. századi magyar ruhában, kucsmával ábrázolja Mátyást.

Mint Mányoky Ádám munkája van kiállítva.

62. BUDAPEST, Kir. Várpalota, Erzsébet királyné Múzeum.

Olajfestmény, vászon. Méretei: 84×88 cm. Színezése: sötétzöld háttér, barnásszőke haj, zöld koszorú, barna arc, kékesszürke szemek, kékes acélszínű páncél arany dísszel, halvány rózsaszín écharpe-pal, zöld terítő, rajta arany korona. Felirata: MATHIAS CORVINVS REX XXXIV. UNGAR Coronatus ano 1464—Obit 1490. Provinienciája: a gödöllői királyi kastély egyik kerti pavillonjából származik és a magyar királyokat ábrázoló sorozathoz tartozik. (Nb. a sorozat II. Józseffel végződik. Több darabja a Nádasdy-féle Mausoleum metszetei után készült.)

Magyarországi (?) festő munkája a XIX. század elejéről. Valószínűleg másolat valamilyen XVIII. századi barokk Mátyás-arckép után, melyhez erős változtatásokkal a Nádasdy-féle Mausoleum (88. sz.) Mátyás-típusát használták fel.

63. BUDAPEST, Tört. Képcsarnok. Lt. sz. 14.

Olajfestmény, vászon. Méretei: 80×68 cm. Színezése: Sötét háttér, barna haj és szakáll, barna szem, kékes-szürke páncél arany dísszel, fehér nyakfodor, vörös palást. Felirata: O MATHIA TUAE GENTIS FORT| ISSIME DVCTOR | IVSTICIA ATQUE ARMIS QVIS | ET TIBI CONFERAT VNQUAM| CVM TIBI DAT SONITV BEL | LANTI BVCCINA SIGNVM. | VICTOR EQVOS ATQVE | ARMA PETIS, NOVA PRAELIA MISCES | PROSTERNIS TVRCAS ARMIS | QVOQVE DEYCIS HOSTEM | TE SVPERIS ASTRAE A PLAGIS | TRANSCRIBIT.ET IPSA | IAM TIBI PERPETVOS DIVVM| CONCESSIT HONORES.PANNONIAE REGIS VTINAM CONTINGERE TALIS | AVSINT.AT SIMILIS NVLLVS MONSTRABITVR ORBI. Provenienciája: augsburgi Fugger gyüjtemény, később Jankovich Miklós gyüjteménye (Collectio imaginum etc. No. 89.).

Német festő munkája a XVI. század végéről.

Irodalom: Fejér Gy.: T. Vadassi Jankovics Miklós' Gyüjteményeiről... stb' Tudományos Gyüjtemény. 1817. XI. 30. l.; — — : Wissenschaftliche Sammlung des Herrn Niklas von Jankovits zu Pesth. — Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Hgg. durch die Freyherrn von Hormayr und von Mednyánszky. II. Jahrgang. Wien, 1821. S. 343, 355., l.; (W. J. M.): Magyar hajdankor emlékeivel jeles gyüjteményét Hazájának mély tisztelettel ajánlva W. J. M. Pest, 1830. 11. l.; A M. Nemzeti Múzeum képtárának festményei és grafikai állaga. II. rész. I. füz. Budapest, 1909. 553. l. 14. sz.; Az Orsz. Magy. Szépművészeti Muzeum állagai. IV. rész. Budapest, 1915. 382. l. 14. sz.; Ankwicz-Kleehoven, H.: Das Totenbildnis Kaiser Maximilians I. — Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte. XI. 1937. S. 61. Anm. 4.

63.
Mátyás király arcképe a XVI. század végéről

90.

63 a.
Mátyás királyt ábrázoló metszetek a XVIII. századból.

Ennek a képnek, helyesebben ennek a típusnak másolatai és változatai:

a) *Matthias Bél:* Notitia Hungariae Novae. III. Vienna, 1737. címlap. Rézkarc. Méretei: 334×216 mm (az alsó felirat nélkül), 370×210 mm (az alsó felirattal). Feliratai:
OB HVNGARIAM. | PACIS. | ET. BELLI. ARTIBVS. | ILLVSTRATAM (a fülke felett), MATTHIAE. CORVINO | REGE. HVNG. B. M. P. (a mellkép alatt), PALLADA QVOD MARTI CORVINVS IVNXIT AMICAM | FIT BELLI ET PACIS LAVDIBVS IPSE DEVS. Jelezve: «Andreas et Joseph Schmuzer sc.»

Andreas és Joseph Schmutzer bécsi metszők rézkarca, Bél Mátyás állítása szerint (p. 591) egy «Vindobonában látott kép után». Bél hosszasan bizonygatja (p. 591, 593) a kép hitelességét. (Színezése: szőke haj és szakáll, zöld koszorú, fehér ing, bíbor köpeny, sárga páncél.)

Kivágott példányai: Tört. Képcsarnok. Lt. sz. 1649; Apponyi-Könyvtár, metszetgyüjtemény (M. 435).

Irodalom: Ilg. A.: G. R. Donner. Wien, 1893. S. 56, 65. (a metszethez a rajzot Donner adta); Ferenczi 1902. 276—277. (képzeleti arckép. Felsorolja másolatait); Szendrei J.—Szentiványi Gy.: Magyar képzőművészek lexikona. I. Budapest, 1915. 389. l. (Donner rajza után készült); Pigler, A.: Georg Raphael Donner. Wien, 1929. S. 87. (nem Donner rajza után készült.)

b) *Strassburg*, Prof. Schöflin birtokában a XVIII. század végén. Festmény.

Irodalom: Kazinczy F.: Erdélyi Cancellarius Gróf Teleki Sámuel Bibliothecája Marosvásárhelytt. Tudományos Gyüjtemény 1817. VII. 5. l.

c) *Wienerneustadt*, Stadtmuseum. Festmény.

Irodalom: Kazinczy F.: Erdélyi cancellárius Gróf Teleki Sámuel Bibliothecája Marosvásárhelytt. Tudományos Gyüjtemény. 1817. VII. 5. l.; L-r: Mátyás király fennmaradt holmija a bécsujhelyi régiségtárban. Vasárnapi Ujság 1859. 5. sz. 54. l. (nem hiteles arckép); Rómer Fl.: Három nap hazánk északnyugati határain. Arch. Ért. 1869. 223. l.; Csontosi J.: A könyvtári bizottság jelentése. A M. Történelmi Társulat 1879. évi aug. 23—30.-i vidéki kirándulása Maros-Torda megyébe, Marosvásárhely és Segesvár városaiba. Budapest, 1879. 146—147. l. Melléklet a Századokhoz (eltér a marosvásárhelyi képtől. Acélmetszetben kiadta Szerelmey.).; Genthon I.: Magyar művészek Ausztriában. Budapest, 1927. 32. l.

d) A bécsújhelyi kép másolata (illetve változata): *Szerelmey Miklós könyomata* 1847-ből. Tört. Képcs. Lt. sz. 5562. 565×450 mm. Jelzése: «Rajzolta és tulajdonosa Szerelmey Miklós. 1847.» A felirat szerint a fej a bécsújhelyi példány hű másolata. A ruházat ellenben XIX. századi magyar viselet.

Irodalom: Szentiványi G.: Szerelmey Miklós. Petrovics Elek Emlékkönyv. Budapest, 1934. 113. l.

e) *Marosvásárhely*, Teleki-könyvtár, festmény.
Teleki Sámuel kancellár a strassburgi példány után másoltatta.

Irodalom: Kazinczy F.: Erdélyi Cancellárius Gróf Teleki Sámuel Bibliothecája Marosvásárhelytt. Tudományos Gyüjtemény. 1817. VII. 5. l.; Csontosi J.: A könyvtári bizottság jelentése stb. 1879. 146. l. Melléklet a Századokhoz (cáfolja hitelességét); K. L. Klonesch Tamás. Művészet, 1911. 92. l.

f) A marosvásárhelyi kép másolata: *Tyroler József acélmetszete.* 120×90 mm. Jelzése: «Tyroler J. metz.» Közölve: gr. Teleki J.: Hunyadiak kora III. Pest, 1853.

g) *Pozsony* város tulajdonában festmény. Másolat a bécsújhelyi kép után.

Irodalom: Rómer Fl.: Három nap hazánk észak-nyugati határán. Arch. Ért. 1869. 223. l.

88 i.

88 h.

88 o.

A «Mausoleum» Mátyás-arcképének metszetmásolata a XVIII. század végéről és a XIX. századból.

h) *Tört. Képcsarnok.* Lt. sz. 16.

Olajfestmény, vászon. Méretei: 70×53 cm. Felirata: MATHIAS CORVINVS REX HVNGARIE. Provenienciája: A Jankovich-gyüjteményből (Collectio imaginum No. 83). Jankovich Miklós a Maria-Thal-ban lévő pálos kolostorból szerezte. XVIII. századi másolat.

Irodalom: Fejér Gy.: T. Vadassi Jankovics Miklós' Gyüjteményeiről . . . stb. Tudományos Gyüjtemény. XI. 1817. 30. l.; — —: Wissenschaftliche Sammlung des Herrn Niklas von Jankovits zu Pest. — Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Hgg. durch die Freyherrn von Hormayr und von Mednyászky. II. Jahrgang. 1821. Wien. S. 343.; A M. Nemzeti Múzeum képtárának festményei és grafikai állaga. II. rész. I. füz. Budapest, 1909. 553. l.; Az Orsz. Magy. Szépműv. Múzeum állagai. IV. rész. Budapest, 1915. 382. l.

i) A Tört. Képcs. Lt. sz. 16. képnek másolata: *Richter Antal Fülöp kőnyomata* 1819-ből. Tört. Képcsarnok. Lt. sz. 1646.

Méretei: 172×144 mm (felirat nélkül). Jelzése: «Kőre rajzolta és nyomtatta Richter Antal Fülöp[1] Pesten, 1819.»

j) *Schmid János kőnyomata.* Tört. Képcsarnok. Lt. sz. 1647.

Méretei: 92×95 mm. Jelzése: «Pesten Schmid. Jan. Kőmettsző Intézetéből.» Közölve: Felsőmagyarországi Minerva. VII. évf. IV. köt. Kassa, 1831.

Módosított másolat az alaptípus után. A mellkép hermelinpalásttal és lánccal van díszítve.

k) *Tört. Képcsarnok.* Lt. sz. 17.

Olajfestmény, vászon. Méretei: 75×61 cm. Felirata: MATHIAS CORVINVS REX HVNGARIAE. Provenienciája: Marczibányi István gyüjteménye, utóbb Jankovich Miklós gyüjteménye. (Collectio imaginum No. 82.) Állítólag 1490-ben Prágában (!) készült és Podjebrád György tulajdonából (!) származik.

Irodalom: Svastics J.: Magyarok históriája. II. köt. Pozsony. 1805. címkép; Fejér Gy.: T. Vadassi Jankovics Miklós' Gyüjteményeiről stb. Tudományos Gyüjtemény. 1817. XI. 30. l.; — —: Wissenschaftliche Sammlung des Herrn Niklas von Jankovits zu Pesth. — Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Hgg. durch die Freyherrn von Hormayr und von Mednyánszky. II. Jahrgang. Wien, 1821. S. 355.; A M. Nemzeti Múzeum képtárának festményei és grafikai állaga. II. rész. I. füz. Budapest, 1909 554. l.; Az Orsz. M. Szépműv. Múzeum állagai. IV. rész. Budapest, 1915. 382. l.

l) Másolat a Tört. Képcsarnok. Lt. sz. 17. festménye után, *J. Maina rézkarca.* 165×106 mm. Jelzése: «J. Maina sculp.»[2] Közölve: Svastics I.: Magyarok historiája. II. Pozsony, 1805. címkép.

m) *Tört. Képcsarnok.* Lt. sz. 175.

Olajfestmény, vászon. Méretei: 74×60 cm. Felirata: MATHIAS CORVINVS REX HVNGARIAE.

Irodalom: Az O. M. Szépműv. Múzeum állagai. IV. rész. Budapest, 1915. 9. l.

n) *Tört. Képcsarnok.* Lt. sz. 424.

Olajfestmény, vászon. Méretei: 62×49·5 cm. Felirata: NATVRALIS AC VERISSIMA MATTHIAE I. REG: HVNG: EFFIGIES. Provenienciája: báró Mednyánszky Dénes ajándéka (letét a tordai Közművelődési Házban).

Irodalom: Az O. M. Szépműv. Múzeum állagai. IV. rész. Budapest, 1915. 17. l.

o) *Tört. Képcsarnok.* Lt. sz. 502.

Olajfestmény, vászon. Méretei: 76×62 cm. Felirata: Mathias Corvinus

[1] Richter Antal Fülöp bécsi származású pesti rézmetsző és litografus.
[2] J. Maina dalmát származású rézmetsző, aki 1802/4-ben Bécsben dolgozott.

Ao. 1458 zur Ungarische Cron. Erobert 1485 die Stadt Wien. Stirbt 1490 in Wien, alt 47 Jahr, seiner Regierung 32.

Irodalom: A M. Nemzeti Múzeum képtárának festményei és grafikai állaga. II. rész. 1. füz. Budapest, 1909. 611. l.; Az O. M. Szépműv. Múzeum állagai. IV. rész Budapest, 1915. 407. l.

p) *Székesfehérvár*, Haader Zsigmond tulajdonában levő festmény (1930). V. ö. a Szépművészeti Múzeum irattárában a 769/930. számú aktát.

q) *Tört. Képcsarnok.* Lt. sz. 1623.

Kőnyomat, mely a Hunyadi-család tagjait ábrázolja. Mérete: 116×100 mm (Mátyás-arckép), 430×610 mm (az egész lap). Jelzése: «Nyom. Haller J., Kiadja Pfeifer Ferdinánd.»

XIX. század derekáról való másolat, mely a Kossuth-szakállas divat értelmében dolgozza át a mintaképet.

64. FRICS, egykori Berthóthy-kastély.

A kastély oromzatát díszítő sgraffito alakok között a keleti saroktorony déli oldalán Mátyás. Felirata: REX MATHIAS.

A kastélyt 1623/1630-ban építtette Berthóthy Bálint a kassai Sorger Mihállyal (Michael Sorger). A sgraffitodíszt 1630-ban készítette Vaxmann, vagy más olvasás szerint Axmann Márton (Martinus Vaxmann).

Irodalom: Myskovszky V.: Felsővidéki műemlékek. Arch. Ért. 1888. 414. l.; Myskovszky V.: A fricsi kastély sgrafitói. Arch. Ért. 1891. 38. l.; Divald K.: A felsőmagyarországi renaissance építészet. Budapest, 1900. 20. l. képpel; Ferenczi 1902. 277. l.; Lechner J.: Tanulmányok a lengyelországi és felsőmagyarországi reneszánsz építésről. Budapest, 1913. 27. l.

65. NAGYBICCSE, egykori Thurzó-kastély.

Az udvart díszítő, történeti személyeket (magyar királyok, Hunyadi János stb.) ábrázoló festmények között bizonyára szerepel Mátyás alakja is. Az idevágó gyér irodalom hiányos adatai azonban nem sorolják fel névszerint az összes ábrázolt személyeket, a Műemlékek Országos Bizottságának fényképgyüjteményében sincsenek meg a teljes sorozat fényképei. A helyszínéről pedig nem sikerült felvilágosítást szerezni.

A falfestmények a XVII. században készültek.

66. ROMA, Palazzo Apostolico del Vaticano, Sala II. di Paolo V. Falfestmény a déli oldalon, mely a budai könyvtár alapítását ábrázolja.

Felirata: MATTHIAS • CORVINVS • VNGARIAE • REX BIBLIOTHECAM • MAGNIFICAM • ET • LOCVPLETEM • BVDAE • INSTRVIT.

1610/11-ben festette Giovanni Battista Ricci di Novara V. Pál pápa megbízásából.

Irodalom: Brovius, A.: Paulus Quintus Burghesius P. O. M. Romae, 1624.; Taja, A.: Descrizione del Palazzo Apostolico Vaticano. Roma, 1750, p. 460.; Bertolotti, A.: Artisti subalpini in Roma nei secoli XV., XVI. e XVII. Mantova, 1884. p. 169.; Musei e Gallerie Pontifiche. V. Guida delle Gallerie di pittura. Roma, 1925, p. 16.; Péter A.: Magyar vonatkozású XVII. századi freskók a Vatikánban. Az Orsz. Magy. Régészeti Társulat Évkönyve. II. évf. 1923—26. Budapest, 1927. 239—241. l.

67. XVIII. SZÁZADI OLAJFESTMÉNY, mely 1833-ban bécsi magyar magántulajdonban volt. Tulajdonosa ebben az évben el akarta adni. Utóbb nyoma veszett.

Olajfestmény, vászon. Méretei: 36 hüvelyk magas, 29 hüvelyk széles.

Leírása: «Hunyady Első Mátyás Magyar Királynak (Corvinus) festett képe, egész testi állásban, de kissebbitett állapotban. Maga a' személy tetétől talpig 32 hüvelknyi magasságu. A' képnek hoszsza rámája nélkül 36, szélessége 29 h. ponyva vászonra, eleven színekkel, olajos festékkel van készítve.

Ifjú korában, fejedelmi, 's időkorabeli vitéz öltözetben, tökélletes nemzetiséggel (a mi különös tulajdonsága) vagyon előadva. Világos gesztenyehaj színű hoszszu fürtös haja homlokáról kétfelé egyarányosan terülvén le, vállain szabadon hever, kellemetes artzulatját, hajánál valamivel világosabb színű gyenge bajusz ékesiti. Puszta nyakán bibor fejedelmi Palást függ, melly a' szépen kirakott földön göngyölve meszsze terül. Mellyét akkori időben szokásban volt kartsu fényes Panczér fedi aranyozott C. nagy betüvel jelelve. Ez alól vas ing tünik ki, melly alul ismét, hoszszu, aranyozott ércz darabokkal vertt, szarvas bőr gunyának szeletezett részei ágyékig nyulnak le. Világoskék bársony magyar nadrága ; sárga topánkája csonka orru, és magas sarku, ezen pedig hoszszu nyaku, hegyes taréju sarkantyu látszik. Egy nagy oszlop mellett (mellynek allya párducz tarkaságu arany rojtokkal felékesített bársony szőnyeggel bé van borítva, rajta pedig hegyes arany Korona hever) ékes fejedelmi helyheztetésben, kiterjesztett karokkal áll. Jobbikban Király pálczát tart, földszinével egyarányosan kinyujtva ; fellyebb emeltt balkezének mutató uján nemzetiségének jeléül a' tudva lévő gyürüs hollót tartja. Jobbra figyelmetes, és lélekkel tellyes arczulatja felhők világosabb részére jut. A' környék Vissegrád várára mutat.

Ezen képnek minden tulajdonsága régi időre, 's a' tárgynak élete korára, egyszersmind felette ügyes kezü képiróra mutat ; a' ki, az előadott tárgyakat igen jól ismérte, és szeme előtt tartotta. Velebánásmódgya szemlátomást Olasz, és Velenczei.» (Áruba eresztett régiségi s művészi ritkaságok. Bétsi Magyar Kurir. 1833. 24. sz. 199. l.)

A leírás után ítélve barok stílusban készült, eszményített arckép volt.

Irodalom : Bayer J. : Régi képek nyomai. Művészet II. 1903. 351. l.

Miniaturák.

68. BRUXELLES, Bibliothèque Royale. Ms. 9008. Missale.

Fol. 205^{v}. Keresztrefeszítést ábrázoló miniaturán Mátyás térdelő alakja.

Mérete : 73 mm magas (az egész miniatura 260×155 mm). Színezése : szőke haj, az öltözet kék és piros.

Attavante műve 1485-ből.

Irodalom : Csontosi 1888. 106—108. l. ; Csontosi 1890. S. 189. ; Pulszky F. : Magyarország archaeológiája II. Budapest, 1897. CLXXXIII. tábla ; Ferenczi 1902. 271. l.

69. BRUXELLES, Bibliothèque Royale. Ms. 9008. Missale.

Fol. 206. Az Utolsó Ítéletet ábrázoló miniaturán Mátyás alakja.

Méretei : 40 mm (az egész miniatura 140×170 mm). Színezése : szőke haj, piros ruha.

Attavante jelzett műve 1487-ből.

Irodalom : Csontosi 1910. 208. l.

70. BUDAPEST, Orsz. Széchényi-Könyvtár. Cod. lat. 417 (azelőtt Wien, Nationalbibliothek. Cod. lat. 25.). Philostrati heroica, icones, vitae sophistarum et epistolae ab Antonio Bonfine traducta.

Fol. 2. Mátyás bécsi diadalmenetét ábrázoló miniatura.

Méretei : 80×68 mm, Mátyás alakja 28 mm. Színezése : sötét páncél, amely alól arany sodronying csüng elő, a nyaknál arany sáv, szőke haj arany koronával, kopján piros zászló, a címer piros, arany vágásokkal és oroszlánokkal, a kék szívpajzsban holló.

Boccardino Vecchio műve 1487—90 tájáról.

88 p.

88 k.

62.

A «Mausoleum» Mátyás-arcképének változatai a XIX. századból.

Irodalom : Csontosi 1888. 210—212. l. ; Csontosi 1890. S. 201. ; Szilágyi 1896. 273. l. ; Ferenczi 1902. 272. l. ; Berzeviczy A. : Beatrix királyné. Budapest, 1908. 255. l. ; Hevesy 1923. No. 130. ; Hermann, J. H. : Die Handschriften und Inkunabeln der ital. Renaissance. Wien, 1932. No. 78. S. 104, 108. — Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. N. F. Bd. VI. 3. (képzeleti ábrázolás arcképszerűség nélkül) ; Magyar Művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky S. II. Budapest, 1939. 59. l.

71. BUDAPEST, Orsz. Széchényi-Könyvtár. Cod. lat. 301. Galeotti Martii de egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathie.

Fol. 1. címlapon Mátyás képzeleti arcképe.

Méretei : 24×22 mm. Színezése : világos sárgásbarna köpeny, barna haj, piros arc, szürke háttér.

Északolasz stílusú munka a XV. század végéről.

Irodalom : Hoffmann E. : A M. Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárának illuminált kéziratai, Budapest, 1928. 12. l. (képzeleti arckép).

72. FIRENZE, R. Biblioteca Medicea Laurenziana. Plut. 77. 11. Lippi Brandolini Dialogus de comparatione Reipublicae et Regni.

Fol. 9v. Mátyás padon ülve Corvin Jánossal és Domenico Giugni firenzei követtel (képzeleti arckép).

Méretei : 37×66 mm. Színezése : szőke haj, piros süveg arany koronával, turbánszerűen körülcsavart fehér kendővel, aranyos ruha kék gallérral, piros kézelőkkel, fehér övvel, fekete cipők.

Boccardino-műhely munkája. (Dr. Hoffmann Edith múzeumi igazgató úrnő szíves közlése.) A kézirat Medici-címerekkel van díszítve és Lorenzo Medicinek van ajánlva, tehát 1492 előtt készült.

Irodalom : Bandinius, A. M. : Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Mediceae-Laurentianae. Tom. III. Florentiae, 1776. col. 135. (Mátyás arcképe) ; Ábel J. : Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Budapest, 1890. IX. l. 1. jegyzet (Mátyás arcképe). — Irodalomtörténeti Emlékek. II. kötet; Csontosi 1910. 211. l. (Mátyás képzeleti arcképe) ; D'Ancona 1914. No. 1622, p. 827. (nem Mátyás arcképe, a miniaturák Giovanni és Francesco Boccardi-tól); Mayer, E. : Un umanista italiano della corte di Mattia Corvino. Aurelio Brandolini, Lippo. Annuario. 1937. Roma, 1938. p. 165—166. Studi e documenti italo-ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma. II. (Mátyás arcképe.)

73. LUZERN,[1] Bürgerbibliothek. Diebold Schilling : Kronick (Luzerner Bilderchronik).

Fol. 121b. Miniatura : Mátyás lovaggá üti Melchior Russ[2] svájci követet a bécsi Stephansdomban 1488. jún. 24-én.

Méretei : 65 mm (Mátyás alakja), 195×182 mm (az egész miniatura).

Svájci miniátor munkája 1511—13 között. Képzeleti arckép, amely azonban — nyilván leírás és nem kép nyomán — Mátyás külsejének legfeltűnőbb jegyeit (borotvált arc, hosszú haj, orr és áll vonalai) a valóságot megközelítőleg ábrázolja.

[1] Erre a Mátyás arcképre ifj. dr. Vayer Lajos úr, a M. Történeti Múzeum tisztviselője volt szíves felhívni figyelmemet. Az adatokat dr. Eduard Wymann altdorfi levéltáros úr szívességének köszönöm.

[2] Mátyás és Melchior Russ svájci követ kapcsolatára nézve v. ö. Segesser, A. Ph. : Beziehungen der Schweizer zu Mathias Corvinus, König von Ungarn. Luzern, 1860 ; Csánki D. : I. Mátyás udvara. Budapest, 1884. 105—108, 152—153. l.

Diebold Schilling krónikájában még két miniatura utal Mátyás és a svájciak kapcsolatára : a svájci tanács és Mátyás követei szövetséget kötnek 1479 márc. 26-án a luzerni városházán ; a luzerniek követétől 1488 júniusában Linz mellett elrabolják a Mátyáshoz intézett leveleket (fényképek a M. Történeti Múzeumban).

Irodalom : Zemp, J. : Die schweizerischen Bilderchroniken und ihre Architekturdarstellungen. Zürich, 1897 ; Hilber, P. : Des Luzerners Diebold Schillings Bilderchronik. Frauenfeld, 1928 ; Diebold Schilling, Luzerner Bilderchronik 1513. Bearb. von Dr. Robert Durrer und Dr. Paul Hilber. Genf, 1932. Taf. 155 ; E. W. (Eduard Wymann) : Die Ungarnfahrt der Altdorfer Tellspiele. Neue Züricher Nachrichten. Jahrg. 35. Nr. 149., 29. Juni 1939.

74. MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek. Cod. lat. 294. Agathias de bello Gothorum per Christophorum Persona e graeco in latinum traductus.

Fol. 2. miniatura Mátyás képzeleti arcképével.

Mérete : 30 mm (kerettel), 20 mm (keret nélkül). Színezése : a haj aranybarna, az arc sárgásbarna, a kalap szürke, fekete pontokkal, a korona aranybarna, a ruha rózsaszínnel árnyalt, piros gallérral, barna gombokkal, a háttér kék, a keret kettős aranyszéle között zöld koszorú.

Nápolyi munka 1483/84-ből. Képzeleti arckép.

Irodalom : Csontosi 1888. 311—312. l. (képzeleti arckép) ; Csontosi 1890. S. 571. ; Ferenci 1902. 272. l. (képzeleti arckép) ; Hoffmann E. : Christophorus Persona Agathias-fordításának néhány példányáról. Magyar Könyvszemle. 1924. 11. l.

75. ROMA, Biblioteca Vaticana. Cod. lat. 3186. Andreae Pannonii de regiis virtutibus.

Fol. 1. A kézirat felajánlását ábrázoló miniaturán Mátyás képzeleti arcképe.

Méretei : 74×68 mm. Színezése : vörösesbarna haj, piros ruha arany liliomokkal, lila nadrág, fekete cipő arany dísszel, kék háttér, zöld padló, kék trónszék.

Ferrarai munka 1467-ből. Képzeleti arckép.

Irodalom : Fraknói V. : Andreas Pannonius. Magyar Könyvszemle, 1879. 116. l. (Mátyás képzeleti arcképe) ; Csontosi 1888. 97—98. l. (képzeleti arckép) ; Csontosi 1890. S. 180. ; Ferenczi 1902. 271. l. (képzeleti arckép) ; Weinberger, W. : Beiträge zur Handschriftenkunde. I. Die Bibliotheca Corvina. Sitzungsberichte der Phil.-Hist. Klasse der kais. Akademie der Wissenschaften. 159. Bd. VI. Abh. Wien, 1908. S. 51. (nem Mátyás arcképe) ; Hoffmann E. : Régi magyar bibliofilek. Budapest, 1929. 75. l. (a király és a szerző arcképe) ; Magyar Művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky S. II. Budapest, 1939. 447. l.

76. ROMA, Biblioteca Vaticana. Cod. lat. Urb. 112. Breviarium.

Fol. 8. Szent Pál prédikációját ábrázoló miniaturán a hallgatóság között Mátyás trónszéken ülő alakja.

Mérete : 54 mm (az egész miniatura 149×115 mm). Színezése : barnásszőke haj, arany korona, bíborarany köpeny, zöld-arany ruha.

Attavante műve 1487/90-ből. Képzeleti arckép.

Irodalom : (Rómer Fl.) : Díszlapok a római könyvtárakban őrzött négy Corvin-codexből. Pest, 1871. 6. l. ; Rómer 1876. 210. l. ; Csontosi 1888. 108—110. l. ; Csontosi 1890. S. 190. ; Schönherr Gy. : Hunyadi Corvin János. Budapest, 1894. 67. l. ; Pulszky F. : Magyarország archaeológiája. II. Budapest, 1897. CLXXXIV. tábla ; Ferenczi 1902. 271. l. ; Berzeviczy A. : Beatrix királyné. Budapest, 1908. 315. l. ; Hevesy 1923. No. 91. ; Bibliotheca Corvina 1927. 127. sz. (No. 87.) ; Magyar művelődéstörténet Szerk. Domanovszky S. II. Budapest, 1939. 461. l.

77. VENEZIA, Biblioteca Marciana. Cod. lat. VIII. 2. Antonii Averulini Florentini de architectura libri XXV.

Fol. 1. a díszes címlap alján Mátyás mint triumphator diadalkocsin.

Mérete : 85×85 mm (a koszorú nélkül), 115×142 mm (koszorúval). Színezése : kék alapon fekete függöny arany dísszel, aranyszínű ábrázolás (a király, a rabszolgák, a lovak, a diadalszekér), zöld koszorú színes gyümölcsökkel, arany szalaggal.

A budai miniátorműhely munkája 1489-ből.

Irodalom : Rómer 1868. 292. l. ; Rómer 1876. 210. l. ; Csontosi 1888. 112—115. l. ; Csontosi 1890. S. 196—197. ; Szilágyi 1896. 529. l. ; Ferenczi 1902. 272. l. ; Hevesy 1923. Nr. 97. ; Bibliotheca Corvina 1927. 134. sz. (No. 93.)

78. VENEZIA, Biblioteca Marciana. Cod. lat. X. 235. Benvenuti de Rambaldis de Imola libellus augustalis.

Fol. 7. A címlapon, a Mátyásnak szóló ajánlás kezdőbetűjében — Hoffmann Edith feltevése szerint — Mátyás képzeleti arcképe volt festve, melyet később kivakartak, majd primitív módon kijavítottak.

Méretei : 33×33 cm. Színezése : kék ég és zöld függöny előtt, kék köpenyes, piros-violaszínű ruhás alak, az arc tollvonásokkal van kijavítva.

Felsőolasz munka 1480/90 tájáról. Képzeleti arckép megrongált és utólag kijavított állapotban.

Irodalom : Hoffmann E. ismertetése Hevesy könyvéről. Magyar Könyvszemle, 1924. 138. l.; A kodex címlapja közölve : Bibliotheca Corvina 1927. 135. l.

79. WOLFENBÜTTEL, Herzog August Bibliothek. Cod. 1. 6. 5. Aug. 2°.[1] Johannes de Utino : Historia regum Hungarie.[2] (Fol. 73—76.)

Fol. 76r. Mátyás miniatura arcképe.

Mérete : 40 mm. Színezése : arany haj, arany korona piros béléssel, kék ruha, zöld köpeny, kék háttér.

Német miniator munkája XV. század második feléből. Képzeleti arckép.

Irodalom : Csontosi 1888. 318—319. l. (Thuróczy krónika fametszete után) ; Csontosi 1890. S. 579. ; Csontosi 1910. 209. l. az (1469-es Missale Mátyás arcképére [41. sz.] emlékeztet).

80. WOLFENBÜTTEL, Herzog August Bibliothek. Cod. 85. 1. 1. Aug. 2°. Alexandri Cortesii de Matthiae Corvini regis Ungariae laudibus bellicis carmen.

Fol. 3r. A lap alját díszítő, lovascsatát ábrázoló miniaturán Mátyás lovasarcképe.

Méretei : 39×155 mm. Színezése : aranybarna.

Felsőolasz munka 1488/90-ből. Képzeleti arckép.

Irodalom : Csontosi 1888. 217. l. ; Csontosi 1890. S. 203—207. ; Heinemann, O. von : Die Handschriften der herz. Bibliothek zu Wolfenbüttel. II. Abt. Die Augustinischen Handschriften. IV. Bd. Wolfenbüttel, 1900. S. 88. Nr. 2884. (a keret talapzatán levő miniatura «den Abschied des in den Kampf gegen die Türken ziehenden Königs von seiner Burg und der ihm Sieg verheissenden Fides [mit Füllhorn und Kelch] sowie den bereits beginnenden Kampf mit den Ungläubigen darstellt»). ; Ferenczi 1902. 272. l.

Metszetek.

81. CONSTITUTIONES INCLITI REGNI UNGARIE. s. l. et d. (Hain 5779, Szabó RMK III/1. 59). Fol. 14.

Fametszet. Méretei : 135×88 mm.

Német metsző munkája 1490 körül. Képzeleti arckép. Ugyanez a kép

[1] V. ö. Heinemann, O. von : Die Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel. II. Abt. I. Bd. Wolfenbüttel, 1899. S. 34. Nr. 1600.

[2] Csontosi eleinte (Csontosi 1888. 319. l.) feltételezte, hogy Johannes de Utino krónikájának német fordításában (Heiligenkreuz, Ciszterci könyvtár) is szerepel Mátyás arcképe, de utóbb (Csontosi 1910. 210. l.) megállapította, hogy ott az arcképek V. Lászlóval végződnek. A vatikáni könyvtárban lévő Johannes de Utino kéziratban (Ottob. 479.) hasonlóképpen nincsen Mátyás arckép.

31g.
Az ambrasi-gyüjtemény Mátyás-arcképének másolata a XIX. századból.

11c. 12b.
Mátyás-érmek utánzatai a XIX. századból.

díszíti a Constitutiones Regni Poloniae-t. (Lipsiae, K. Kachelofen. c. 1496. — Hain 5664.)

Irodalom : Csontosi 1888. 322—324. l. ; Csontosi 1890. S. 586. ; Ferenczi 1902. 274. l. (1486-ból?) ; Hellebrant A. : Mátyás király törvény könyvének nyomtatási helye. Akadémiai Értesítő, 1915. 222—223. l. (K. Haebler megállapítása szerint Lipcsében készült, Konrad Kachelofen nyomdájában 1491—94 között.) ; Fitz, J. : König Mathias Corvinus und der Buchdruck. Guttenberg-Jahrbuch. 1939. S. 134. (1491. körül) ; Hubay I. : Mátyás király törvénykönyve. Magy. Könyvszemle, 1939. 234—246. l. (Még Mátyás életében adták nyomdába, legkésőbb II. Ulászló bejövetele előtt készült el.) ; Magyar Művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky S. II. Budapest, 1939. 69. l.

82. JOHANNES DE THWROCZ : Chronica Hungarorum. Brünn, 1488. Conrad Stahel et Matheus Preinlein. (Hain 15,517. — Szabó RMK III/1. 16.) Fol. 147.

Fametszet. Méretei : 159×142 mm. Felirata : De electiõe dñi comitis mathie ī regẽ. (Az Egyetemi Könyvtár példányán kéziratos bejegyzés a XVI. század elejéről: «oh Mathia ha te mosthan elnel gondunkrol gondolnal.»)

Brünni metsző munkája 1488-ból. Képzeleti arckép.

Irodalom : Csontosi 1888. 319—322. l. ; Csontosi 1890. S. 584. ; Ferenczi 1902. 274. l. ; Varju E. : A Turóczi krónika kiadása. Magy. Könyvszemle. 1902. 390. l. ; Baer, L. : Die illustrierten Historienbücher des XV. Jahrhunderts. Strassburg. 1903. S. 149—151. (a metszetek az elveszett eredeti kézirat miniaturái után készülhettek) ; Csontosi 1910. 212. l. (a brünni városi számadásokban kifizetések a krónika fametszőjének) ; Fitz, J. : Die Ausgaben der Thuróczy-Chronik aus dem Jahre 1488. Gutenberg-Jahrbuch. 1937. S. 103—104.

83. HARTMANNUS SCHEDEL : Libri cronicarum. Nürnberg. Antonius Koberger, 1493. Fol. CCLII.

Fametszet. Méretei : 55×55 mm.

Nürnbergi metszők (Michael Wolgemut és Wilhelm Pleydenwurff) munkája, mely ugyanebben a műben Faunus (fol. XXXV.), Ochosias (fol. XLIX^{v}.), Hermigildis rex (fol. CXLIX^{v}.), Carolomannus (fol. CLXIV^{v}.), Bernardus rex (fol. CLXVIII^{v}.), Berengarius (fol. CLXXVI.), Saladinus (fol. CCV^{v}.) neve alatt is előfordul.

Irodalom : Csontosi 1888. 321—322. l. ; Csontosi 1890. S. 587.

84. DER WEISSKUNIG című fametszetsorozatnak a «zöld király» (azaz a magyar király) halálát ábrázoló jelenete.

Fametszet. Méretei : 220×198 mm. Felirata : Wie der grün kunig stirbt und sych 3 parteyen erhuben.

Közölve : Der Weisskunig. Nach den Dictaten und eigenhändigen Aufzeichnungen Kaiser Maximilians I. zusammengestellt von Marx Treitzsauerwein von Ehrentreitz. Hgg. von Alwin Schultz. Jahrbuch der kunsthist. Sammlungen des allerh. Kaiserhauses. VI. Bd. Wien, 1888. S. 273. (Az eredeti fadúcról készült nyomat. — Schultz ugyanebben a tanulmányában ismerteti a XVI. századi próbanyomatokat és a XVIII. századi kiadásokat is.)

Id. Hans Burgkmair munkája 1514—16 tájáról. Képzeleti ábrázolás. A Weisskunig I. Miksa császár romantikus életrajza, melyben a magyar király, előbb Mátyás, utóbb II. Ulászló, mint zöld király szerepel. Az ábrázolás a Mátyás halálakor beállt zavarokra utal.

Irodalom : Schultz, A. : Der Weisskunig. Jahrbuch der kunsthist. Sammlungen des allerh. Kaiserhauses. VI. Bd. 1888. S. 273, 508, 509. ; Burkhard, A. : Hans Burgkmair d. Ä. Berlin, 1932. S. 60—61. Nr. 125. (A Weisskunigra vonatkozó részletes irodalommal) ; Magyar Művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky S. II. Budapest, 1939. 71. l.

85. JOHANN LICHTENBERGER: Die Weissagungen. Wittenberg, 1527. K. IV.

Fametszet. Méretei: 99×54 mm. Felirata (gotikus betűkkel): Koenig Matthias.

Német metsző munkája, képzeleti arckép a XVI. század elején divatos német öltözetben.

86. HELTAI GÁSPÁR: Chronica az Magyaroknac dolgairól. Kolozsvár, 1571. Fol. 113ᵛ. (Szabó RMK. I. 118.)

Fametszet. Méretei: 100×160 mm. Felirata: a király feje felett, lebegő angyaloktól tartott mondatszalagon: IVSTE IVDICATE REGES, a padlón 1574. évszám.

Kolozsvári metsző munkája 1574-ből. Képzeleti arckép.

Irodalom: Szabó K.: Régi magyar könyvtár. I. Budapest, 1879. 118. sz. 65. l.

87. ANTON BONFINI: Ungarische Chronica, Das ist Ein grundtliche beschreibung desz aller mächtigsten und gewaltigsten Königreichs Ungern. Frankfurt am Mayn. 1581.

Fametszet (S. 283ᵛ), mely Mátyás székesfehérvári koronázását ábrázolja. Méretei: 109×49 mm.

Fametszet (S. 330ᵛ), mely a budai országgyűlést ábrázolja. Méretei: 107×150 mm.

Német fametsző munkái 1581-ből. Későrenaissance stílusú, antikutánzó képzeleti ábrázolások. A koronázást ábrázoló fametszet II. Ulászló koronázását ábrázoló illusztrációként újra le van nyomva még egyszer (S. 345).

88. MAUSOLEUM Potentissimorum ac Gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et Primorum Militantis Ungariae Ducum etc. Nürnberg, Michael und Johann Friedrich Endter, 1664, p. 316. (Nádasdy Ferencnek a magyar rendekhez intézett ajánlólevelével.)

Rézmetszet. Méretei: 240×145 mm (feliratokkal), 205×145 mm (feliratok nélkül). Felirata: MATTHIAS I Corvinus XXXIV REX HVNGAR.

Kivágott példányai: Tört. Képcsarnok Lt. sz. 5916; Wien, Nationalbibliothek. Porträtsammlung. XXXIV. 10.

Nürnbergi metsző műve 1664-ből. Valószínűleg valamilyen XVII. századi festmény — talán éppen Nádasdy Ferenc gyüjteményének egyik darabja — után készült.[1] Ez a képtípus mindenesetre a XVI—XVII. században, Magyarországon alakult ki, mert feltűnően egyezik a korabeli magyar arcképek stílusával.[2] Mint kedvelt típus helyet foglalhatott a különféle főúri arcképgyüjteményekben, így Nádasdy Ferencében is. Erősen eszményített, de nem teljesen képzeleti arckép. A szakálltalan arc, a hosszú haj, a nagy orr a hiteles arcképek vonásai közé tartoznak (v. o. többek között 47. sz.).

Irodalom: Henszlmann 1861. 123—124. l. (Georg Pencz festménye után készülhetett); Ferenczi 1902. 276. l.

[1] Nádasdy képtárára vonatkozólag v. ö. Takáts S.: Nádasdy Ferenc gróf sárvári kincstára. Arch. Ért. 1902. 127.l.; Schoen A.: Nádasdy sárvári kincsei. Műbarát. I. 1921. 268—273, 281—285. l.; Schoen A.: Nádasdy Ferenc pottendorfi képtára. Ars Una. 1923—24. 55. l. (Mátyás arcképet ugyan egyik sem említ, de ez talán a leltárak hiányos feljegyzéseinek tulajdonítható, amelyek gyakran nem nevezik meg a kép tárgyát).

[2] A Mausoleum legalább részben a XVII. századi magyar főúri gyüjtemények arcképtípusait reprodukálja. E mellett szól az a körülmény, hogy a Mausoleum néhány alakja (Árpád, Lehel, Hunyadi János, II. Lajos) kevés változtatással előfordul a nagybiccsei vár udvari freskóin, melyek valószínűleg korábban (a Mausoleum előtt) készültek. Tehát nyilvánvaló, hogy mind a nagybiccsei freskók, mind a Mausoleum metszetei közös mintaképekre mennek vissza.

Másolatai :

a) *Dresden*, Staatliche Kupferstichsammlung. B. 17. 22. 2.

Rézmetszet. Méretei : 122×72 mm (az első kiadás metszetének kicsinyített másolata).

Irodalom : Singer, VIII. 1933. Nr. 61,386

b) *Der Herzogen und Königen in Hungarn Leben, Regierung und Absterben.* Nürnberg, 1684. S. 378.

Rézmetszet. Méretei : 120×62 mm (felirattal), 110×62 mm (felirat nélkül). Felirata (német betűkkel) : XLIX | Matthias Corvinus. Rex | XXXIV König in Hungarn. (fordított és kicsinyített másolat).

Kivágott példányai : Tört. Képcsarnok Lt. sz. 1642.

c) *Joannes Adamus Xaverius Schad:* Effigies ducum et regum Hungariae s. l., s. d. (1687). Fol., lapszámozás nélkül.

Rézmetszet. 215×145 mm (keret nélkül), 345×245 mm (kerettel). Felirata : MATTHIAS I Corvinus XXXIV. REX HVNGAR. (A Mausoleum dúcának felhasználásával készült másolat, melyhez F. Sigmund Schön díszes barokk keretet rajzolt.)

d) *Tört. Képcsarnok.* . Lt. sz. 172.

Rézmetszet. Méretei : 135×89 mm (felirattal), 115×79 mm (felirat nélkül). Felirata : Matthias I corvinus Ung. Rex | 34. (térdképkivágás).

e) *Orsz. Széchényi-Könyvtár* (Art. 905). Iconismus Regum Hungariae in Cupro affabre expressorum. No. IX.

Rézmetszet. Méretei : 142×78 mm (felirattal). Felirata : MATTHIAS I. Corvinus | XXXIV. REX HVNGAR (ovális mellképkivágás).

f) *Dresden*, Staatliche Kupferstichsammlung. Nr. A. 289. a. 4.

Rézmetszet. Méretei : 48×37 mm. Felirat : 49. MATTHIAS. I.

Fejkivágás a Mausoleum-metszet után. Nem önálló arckép, hanem a magyar uralkodók arcképsorozatát ábrázoló nagy metszet egyik képecskéje. Az arcképek hét sorban 10—10 négyszögű mezőbe vannak elhelyezve, összesen 62 darab, az utolsó 8 mező üres. A lap feliratai : «Wahre Abbildung und Ordnung aller Hertzogen und Könige in Hungarn (fent), Zu finden bey Paul Fürsten Kunst und Buchhändlers Seel : Wittib und Erben in Nürnberg. Cum Privilegio Sacrae Caes. Maiestatis (balról), Henricus Raab sculp.» (jobbról). A lap alján magyarázó szöveg.

Heinrich Raab nürnbergi metsző munkája a XVII. sz. 2. feléből.

Irodalom : Singer, VIII. 1933. Nr. 61,389.

g) *Corpus Juris Hungarici.* Tom. I. Tyrnaviae. 1751. p. 215.

Rézmetszet. Méretei : 94×167 mm. Felirata : Mathias I.

F. L. Schmitner bécsi metsző munkája (ovális mellképkivágás).

Kivágott példányai : Tört. Képcsarnok. Lt. sz. 3/932.

h) *Tört. Képcsarnok.* Lt. sz. 220.

Színezett rézkarc. Méretei : 290×190 (felirattal), 245×75 mm (felirat nélkül). Felirata : MATHEAS. I. Corvnnvs. XXXIV. REX HVNGARVM | Corw. I. Matyas Hunyadi János fia, Magyarok Királlya. Jelzése (a kiadóé) : «Zu finden bey Antony Tessaro in Wien.»

i) *Wien*, Nationalbibliothek. Porträtsammlung XXXIV. Nr. 2.

Metszet pontozó modorban. Méretei : 65×55 mm. Jelzése : «Cl. Kohl sc.»

Clemens Kohl prágai születésű bécsi metsző (1754—1807) munkája a XVIII. század végéről. Mellképkivágás.

j) Corp. Jur. Hung. metszetének *másolata:* rézkarc, 183×110 mm. A pesti rézmetsző iskola munkája a XIX. század elejéről.

Fadrusz János: Mátyás király (tanulmányfej a kolozsvári szoborhoz).
Budapest, O. M. Szépművészeti Múzeum.

k) *Ezüstözött rézplaquette* vésett alakkal és felirattal. Tört. Képcsarnok. Lt. sz. 1129.

Mérete : 73 mm. Felirata : KORVIN MÁTYÁS 33-DIK KIRÁLY 1458—1490=32.

Másolat a XIX. század első feléből. Tört. Képcsarnok 172. számú metszete után.

Irodalom : Az O. M. Szépműv. Múzeum állagai. IV. rész. Budapest, 1915. 299. l.

l) *Elefántcsontdomborműfekete* falapocskán. Budapest, egykor Ernst-Múzeum.

Méretei : 55×41 mm. XIX. századi mellképkivágás.

Irodalom : M. Kir. Postatakarékpénztár árverési csarnokának aukciója az Ernst-Múzeumban. Árverési Közlöny. XX. évf. 1. sz. 1939. jan. 732. sz.

m) *Rohn Alajos kőnyomata* Varsányi János rajza után : Budavára a Schedel-metszet nyomán, fent Mátyás mellképe ovális keretben, jobbról-balról Mátyáskori pajzsok.

Kőnyomat. Méretei : 48×36 mm. Felirata : MATHIAS CORVINUS. Jelzése (az egész lapé) : «Dürer Alb. után rajz. Varsányi — metsz. Rohn.» Mellképkivágás. Közölve Kubinyi F.-Vahot I. : Magyarország és Erdély képekben. I. Pest, 1853. 16. l. után.

n) *Festmény hamis Georg Pencz jelzéssel* és 1530-as évszámmal.

A XIX. század derekán Pesten, Gaál Ede gyüjteményében. Azóta nyoma veszett. Marastoni Józsefnek a kép után készült kőnyomatából ítélve, a Mausoleum metszetének késői, XIX. századi másolata, azzal a változtatással, hogy Mátyást a szent korona ékesíti és mögötte a budai várnak a Schedel-metszet után készült távlati képe látható.

Irodalom : Divatcsarnok. III. évf. 17. sz. Pest, 1855. ápr. 5. 380. l. (közli Marastoni József kőnyomatát a képről) ; Henszlmann 1861. 123—124. l. képpel. (Nem Pencz műve, hanem Pencz 1530-ból való festményének másolata. Pencz eredetije szolgált mintaképül a Nádasdy-féle Mausoleum metszetéhez) ; Ferenczi 1902. 275. l. (a Mausoleum metszetének mintaképe).

o) *Marastoni József kőnyomata.* Másolat Gaál Ede tulajdonában levő kép után.

Méretei : 350×260 mm. Felirata : MÁTYÁS KIRÁLY. Pensz György eredeti olajfestménye után. Jelzése : «Marastoni Józs. 1855.» Közölve : Divatcsarnok. III. évf. 17. sz. Pest, 1855. ápr. 5. sz.

p) *Bronzplaquette.* Debrecen, Déri-Múzeum.

Méretei : 63×49 mm. Felirata : MATYAS | 1458~1490.

Másolat Marastoni József kőnyomata után a XIX. század 3. negyedéből.

Irodalom : Ecsedi I. : Vezető Debrecen sz. kir. város Déri Múzeumában. Debrecen, 1930. 219. l. (XVII. századi).

A Mausoleum-metszet szabad felhasználásával készült a 61. és a 62. számú festmény, meg a 90. számú metszet.

89. GEORGES DE SCUDÉRY : Curia Politiae ; or, the Apologies of severall Princes : justifying to the world their most eminent actions... Render'd into English by E. Wolley. London, 1654, p. 20.

Rézmetszet. Méretei : 115×80 mm. Felirata : Mathias Corvin King of Hungary.

Kivágott példányai : Tört. Képcsarnok. Lt. sz. 7832 ; British Museum, Department of prints and drawings.

Angol metsző munkája a XVII. század közepéről. Képzeleti arckép.

90. WIEN, Nationalbibliothek. Porträtsammlung XXXIV. 1.

Rézmetszet. Méretei: 200×10 mm. Felirata: MATTHIAS I. | regnauit anno 1458.

Német metsző munkája a XVIII. század végéről. Képzeleti arckép, mely csak távoli kapcsolatban van a Mausoleum-típussal.

III. TÉVESEN MÁTYÁS ARCKÉPEINEK TARTOTT EMLÉKEK.

Domborművek.

BERLIN, Kaiser Friedrich Museum.

Anyaga: parosi márvány. Méretei: 34·5 cm magas, 25 cm széles. Provenienciája: 1842-ben vették Firenzében, Marchese Orlandinitől.

Bode a tölgyfakoszorú alapján tulajdonította Mátyás arcképének, mert szerinte ez a dísz csak Mátyás arcképein fordul elő. Feltevését már Pulszky Károly megcáfolta, de továbbra is az összes írók — Divald Kornélt kivéve — Mátyás arcképeként méltatták. A személytelen hadvezér és császár ideálarcképek sorába tartozik, melyek a XV. század második felében Firenzében elég gyakoriak. V. ö. a firenzei S. Croce udvarában levő kapu ifjú császár arcképét, W. Newall-gyüjtemény domborművét (Burlington Fine Arts Club. Catalogue of a collection of italian sculpture. London, 1913. No. 8. Pl. VII.) és a troppaui múzeum császárarcképét (Kunst und Kunsthandwerk. 1913. S. 561.). Stílusa a troppaui reliefhez áll közel, míg az ábrázolt típus a S. Croce domborművéhez.

Irodalom: Bode, W.: Italienische Portraitskulpturen des XV. Jahrh. in den königl. Museen zu Berlin. Berlin, 1883. S. 37. (Mátyás arcképe. Lehet, hogy Benedetto da Majano Budán faragta, bár idealisztikus felfogása arra vall, hogy nem természet után készült); Bode, W.: Italienische Bildhauer der Renaissance. Berlin, 1887. S. 254—257. (Olaszországban készült, érem után); Bode, W.—Tschudi, H: Beschreibung der Bildwerke der Christlichen Epochen. Berlin, 1888. S. 33. No. 98. (Verrocchio); Pulszky K.: Három magyar érdekű olasz renaissance emlék. Arch. Ért. 1890. 301—312. l. (nem Mátyás arcképe); Pulszky, K. v.: Auf Ungarn bezügliche Renaissance-Denkmäler. Ungarische Revue. 1891. S. 1—13.; Müntz, E.: Histoire de l'art pendant la renaissance. II. Paris, 1891, p. 506. (Nem Verrocchio műve.); Müntz, E.: La propagande de la renaissance en Orient pendant le XV. siècle. Gazette des Beaux Arts. 1895. Vol. 13, p. 116.; Bode, W.: Denkmäler der Renaissance-Skulptur Toscanas. München, 1892—1905. S. 149. Taf. 463 a. b. (Verrocchio modellje után valamelyik tanítvány munkája).; Divald K.: Budapest művészete a török hódoltság előtt. Budapest, s. a. (1903) 147 l. (nem Mátyás arcképe); Berzeviczy A.: Beatrix királyné. Budapest, 1908. 300 l. (idealizált arckép); Schottmüller Fr.: Die italienischen und spanischen Bildwerke der Renaissance und des Barocks. Berlin, 1913. S. 76. — Königliche Museen zu Berlin. Beschreibung der Bildwerke der christlichen Epochen. (Verrocchio műhelye Verrocchio közreműködésével); Burlington Fine Arts Club, Catalogue of a collection of italian sculpture. London, 1913. Pl. VII. No. 8.; Riedl Fr.: A magyar irodalom főirányai. Budapest, 1916. 78. l. (Mátyás legszebb eszményített arcképe); Bode, W.: Die italienische Plastik. VI. Aufl. Berlin—Leipzig, 1922. S. 122. (Verrocchio modorában); Hevesy 1923. p. 8; Ybl E.: Toscana szobrászata a quattrocentóban. Budapest, 1930. 452. l. (Verrocchio? Mátyás arcképe nem természet után készült); Schaffran, E.: Die Corvinischen Bildnisreliefs im Wiener Kunsthistorischen Museum. Belvedere 1932. S. 59.; Schaffran, E.: Mattia Corvino re dell'Ungheria ed i suoi rapporti col rinascimento italiano. Rivista d'Arte. 1932, p. 462. (nem Verrocchio); Schottmüller, Fr.: Die italienischen und spanischen Bildwerke der Renaissance und des Barocks. I. Bd. II. Aufl. Berlin—Leipzig 1933. S. 62. Nr. 118.

BUDAPEST, Székesfővárosi Kőemléktár.

Bronzmozsár, rajta babérkoszorús fej, melyet Horváth Henrik Mátyás

arcképével gondol azonosíthatni. Nézetünk szerint azonban ez a fej a renaissance-kori eszményített császárarcképek utánzata.

Irodalom: Horváth H.: Gótikus bronzmozsár a Halászbástya Kőemléktárban. Tanulmányok Budapest multjából. VI. 1938. 102, 107. l.

FIRENZE, Museo Nazionale.

Elefántcsontdombormű férfi és nő kettős arcképével. (Fot. Alinari No. 20,973.) Müntz tartotta Mátyás és Beatrix arcképének, de teljesen alaptalanul.

Irodalom: Müntz, E.: La propagande de la renaissance en Orient pendant le XV. siècle. Gazette des Beaux Arts. 1895. Vol. 13, p. 116.; Divald K.: Budapest művészete a török hódoltság előtt. Budapest, (1903) 147. l.

TRAU (Trogir), Palazzo Cippico. Dombormű Mátyás állítólagos arcképével.

A traui hagyomány Mátyás arcképének tartja, de alaptalanul. A dombormű az olasz quattrocentoban gyakori, antikutánzó, eszményített császárarcképek sorába tartozik, azoknak durvább, provinciális változata.

Irodalom: Jcó T.: Mátyás király. Tükör VIII. évf. 2. sz., 1940 febr. 81. l. (közli fényképét).

Festmények.

BUDAPEST, M. Tört. Képcsarnok. Lt. sz. 835. Olajfestmény.

Ez a kép a Tört. Képcsarnok katalógusaiban úgy szerepelt, mint Elia Volpi másolata Luca d'Orlando-nak Mátyást ábrázoló festménye után. A kép valóban másolat, mégpedig az Uffizi egyik férfiarcképe után, melyet egyidőben Luca d'Olanda-nak, vagyis Lucas van Leydennek tulajdonítottak. Ebből a névből keletkezett az eltorzított Luca d'Orlando elnevezés. A festményt teljesen alaptalanul tartották Mátyás arcképének.

Irodalom: A Tört. Képcsarnok műtárgyainak leíró lajstroma. Budapest, 1907. 13. l. 42. sz.; Az O. M. Szépművészeti Múzeum állagai. IV. rész. Budapest, 1915. 125. l. 835. sz.; Malaguzzi Valeri, Fr.: La corte di Lodovico il Moro. III. Milano, 1917, p. 62. (Bernardino dei Conti?); A M. Tört. Képcsarnok katalógusa. Budapest, 1922. 14. l. 75. sz.

KASSA, Székesegyház, főoltár.

Szent Erzsébet születését ábrázoló szárnyképen II. Endre mellett álló alak, aki a magyar koronához hasonló koronát (?) visel, Henszlmann feltevése szerint Mátyást ábrázolná. Később II. Endre alakjával azonosították Mátyást. De egyik feltevés sem helytálló.

Irodalom: Henszlmann 1861. 124—125. l.; Szilágyi 1896. 602. l.; Ferenczi 1902, 274—75. l.

LONDON, Henry Bernhard Samuelson-gyüjtemény.

Filippino Lippi: Mózes vizet fakaszt.

Claude Phillips a kép egyik mellékalakjában Mátyás arcképét vélte felfedezni és ezen az alapon azt állította, hogy ez a festmény párdarabjával együtt (Aranyborjú imádása, Samuelson gyüjt.) Mátyás számára készült. Téves feltevését többen megcáfolták (Poggi, Cagnola, Scharf, Neilson).

Irodalom: Phillips, Cl.: Two paintings by Filippino Lippi. The Art Journal. 1906. p. 8.; g. p. (Giovanni Poggi): Due pitture finora ignote di Filippino Lippi. Rivista d'Arte. 1906. p. 106.; Cagnola, G.: Intorno a due dipinti di Filippino Lippi. Rassegna d'arte. 1906. p. 41.; Schubring, P.: Cassoni. Leipzig, 1915. S. 298—299. Nr. 342.; Scharf, A.: Filippino Lippi. Wien, 1935. S. 6, 105.; Neilson, K. B.: Filippino Lippi. Cambridge-Massachusetts, 1938, p. 152.

LŐCSE, Szent Jakab templom.

Szent Erzsébet-oltár. A feszület csodáját ábrázoló szárnyképen (jobbszárny felső képe) a thüringiai herceg arcvonásai — Divald szerint — Mátyás arcképeire emlékeztetnek.

Irodalom: Divald K.: Szepes vármegye műemlékei. II. Budapest, 1906. 37 l. (Lőcsei Miklós műve 1493-ból).

Miniaturák.

BUDAPEST, Orsz. Széchényi-Könyvtár. Cod. lat. 281. Georgii Trapezuntii Cretensis rhetorica.

A címlap iniciáléjában levő olvasó férfit ábrázoló miniaturát tévesen Mátyás arcképének tartották.

Irodalom: —— : A Corvina maradványai. Századok, 1869. 746. l. (Mátyás arcképe) Rómer 1870. 271. l. (nem Mátyás arcképe, hanem a szerzőé).

BUDAPEST, Orsz. Széchényi-Könyvtár. Cod. lat. 417. (azelőtt Wien, Nationalbibliothek. Cod. lat. 25). Philostrati heroica, icones, vitae sophistarum et epistolae ab Antonio Bonfine traducta.

Fol. 2. a baloldali keret alsó sarkában levő megrongált miniatura-arcképet J. H. Hermann erős fenntartással Mátyás esetleges képzeleti arcképének véli.

Irodalom: Hermann, J. H.: Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance. Wien, 1932. No. 78. S. 107. — Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. N. F. Bd. VI. /3.

ESZTERGOM, Főegyházmegyei Könyvtár. Inc. I. 1. Raynerii de Pisis anterior pars pantheologiae. Nürnberg, 1478.

Fol. 34. Gyónást ábrázoló miniatura. A szerzetes előtt térdelő alakot Csontosi tévesen Mátyással azonosította.

Irodalom: Knauz N.: Az esztergomi Corvin codexekről. Magyar Könyvszemle 1880. 273. l. (a térdelő alak szőkehajú nő); Csontosi 1910. 205—208. l. (a térdelő alak Mátyás).

FIRENZE, R. Biblioteca Medicea-Laurenziana. Plut. 15. Cod. 17. Biblia-pars III. (Psalterium Davidis et novum testamentum.)

Fol. 1^{v}. A térdelő Dávid királyt ábrázoló nagy miniaturát alul szegélyező egyik jelenetben, melyen Dávid felkenése látható, Csontosi János téves feltevése szerint Dávid jobbján Mátyás, balján Corvin János áll.

Irodalom: Csontosi 1910. 210. l.

FIRENZE, R. Biblioteca Medicea-Laurenziana. Plut. 15. Cod. 17. Biblia, pars III. (Psalterium Davidis et novum testamentum.)

Fol. 4. D'Ancona téves feltevése szerint a zsidók és filiszteusok harcát ábrázoló miniaturában a lóháton ülő Dávid király, úgyszintén az iniciále lanton játszó, ülő Dávid királya Mátyás arcvonásait viseli.

Irodalom: D'Ancona 1914. p. 635. No. 1393.

LONDON, Hornby-gyüjtemény. Martialis: Epigrammata.

Corvin-codex. Címlapján (fol. 1.) a tévesen Mátyás arcképének tartott miniatura. Felsőolasz munka, 1490 előtt.

Irodalom: Vente Ulrico Hoepli Zurich. XXI—XXII. Mai MCMXXX. Zunfthaus zur Meise. Organisée par la Librairie ancienne Ulrico Hoepli. Milan. p. 26. Nr. 71. (Mátyás arcképeként említi a címlap miniaturáját); Hoffmann E.: Ismeretlen Corvin codex. Magyar Könyvszemle. 1930. 393—394. l. (a Mátyás arckép feltevésének cáfolata).

PARIS, Bibliothèque Nationale. Cod. lat. 834. Ptolomaei Geographia.

Fol. 1. A címlap keretének egyik ifjú fejét Hevesy tévesen Mátyás ideálarcképének tartja. Hill ugyancsak tévesen azt állítja, hogy a Marti fautori feliratos (12. sz.) érem után készült.

Irodalom : Hevesy 1923. No. 84. ; Hill, G. F. : A Corpus of Italian Medals of the Renaissance. London, 1930. No. 920.

PARIS, Bibliothèque Nationale. Cod. lat. 7239. Pauli Sanctini Ducensis tractatus de re militari.

Fol. 5. Lapszéli díszes keretben fej, háromnegyed nézetben, melyet Eugène Müntz kérdőjellel és feltételesen Mátyás arcképeként említ.

Irodalom : Müntz, E. : La propagande de la renaissance en Orient pendant le XV. siècle. Gazette des Beaux Arts. 1894. Vol. XII, p. 359. n. l.

ROMA, Biblioteca Vaticana. Cod. lat. Urb. 112. Breviarium.

Fol. 221. Az F iniciále turbános ifjú királya D'Ancona feltevése szerint talán Mátyás eszményített arcképe. Attavante műve 1487/92-ből.

Irodalom : D'Ancona 1914. No. 1571. p. 786.

ROMA, Biblioteca Vaticana. Cod. lat. Urb. 110. Missale Romanum Plenum.

Fol. 1. A címlap keretét díszítő babérkoszorús fejet Hevesy tévesen Mátyás arcképének tartja.

Irodalom : Hevesy 1923. No. 91.

ROMA, Biblioteca Vaticana. Cod. lat. Ottob. 501. Pontificale.

Fol. 15. Szőkehajú babérkoszorús ifjúfej a lapot díszítő nagy miniatura építészeti keretének kagylós oromzatában, melyet Stornajuolo és Fraknói tévesen Mátyás eszményített arcképének tartottak. A Maestro di Libro d'ore di Bona di Savoia (Zoan Andrea da Mantova?) műve 1489-ből.

Irodalom : (Stornajuolo, C.) : Le miniature del Pontificale Ottoboniano. Roma, 1903, p. 9. (Mátyás ideálarcképe, mely a brüszeli missale miniaturájára és a bécsi [most budapesti] domborműre emlékeztet) ; (Fraknói V.) : Ifjabb Vitéz János pontificaleja. Roma, 1903. 7. l. (Mátyás ideálarcképe, a brüsszeli miniaturához áll legközelebb).

WIEN, Nationalbibliothek. Cod. lat. 111. M. A. Plauti Comoediae.

Fol. 1. Fraknói Vilmos és J. H. Hermann az alsó keretet díszítő jobboldali miniatura-arcképet, mely egyesek feltevése szerint Janus Pannoniust ábrázolná,[1] tévesen Mátyás arcképének tartják.

[1] V. 1. Balogh 1925. 234—243. l. (irodalommal) ; 1926. 890—893. l. ; Huszti J. : Mantegna és Janus Pannonius. Századok, 1926. 613—619. l. ; Századok, 1927. 110—112. lap ; Hoffmann E. : Régi magyar bibliofilek. Budapest, 1929. 65—66. l. ; Huszti J. : Janus Pannonius. Pécs, 1931. 358. l. 41. jegyz. ; Berczeli A. K. : Magyar költő magyarul. Janus Pannonius. Fógel József előszavával. Szeged, 1934. címkép.

Hermann megjegyzi, hogy a Mátyás címerben cseh oroszlán van festve, Vitéz címerére pedig érseki kereszt, tehát a kódex a 60-as évek végén készült (op. cit. S. 129—131.). Mátyás címerének oroszlánja azonban egyfarkú, tehát nem a cseh oroszlán. Ilyen címert Mátyás már 1459-ben használt (v. ö. Századok, 1916. 6. l. után 12. kép). Az érseki keresztet pedig könnyű volt később is ráfesteni a Vitéz címerre. Viszont a címlapon szerepel Borso d'Este ferrarai herceg hiteles arcképe is, tehát a kódex Ferrarában készült. Ismerve Janus kitünő kapcsolatait a ferrarai humanista körrel, mégis csak az a legvalószínűbb, hogy a Vitéz Jánosnak könyvet felajánló, vele mintegy tanítványi, pártfogolti viszonyban levő ifjú Janust ábrázolja. A kódexet Janus valószínűleg hazatérésekor 1458-ban csináltathatta és hozhatta nagybátyjának. Természetesen ezek a meggondolások sem bizonyítékok, csupán a feltevést valószínűsítő körülmények.

Irodalom : (Fraknói V.) : Ifjabb Vitéz János pontificáléja a vatikáni könyvtárban. Roma, 1903. 8. l. (Mátyás arckép. — nb. Fraknói egyéb cikkeiben ezt az ifjúfejet Janus Pannonius arcképének tartotta) ; Hermann, J. H. : Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance. Leipzig, 1930. S. 129. Nr. 97. — Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. Bd. VI/1. ; Singer, H. W. : Neuer Bildniskatalog. Bd. III. Leipzig, 1938. S. 225. Nr. 23,595.

WIEN, Nationalbibliothek. Cod. lat. 2458. Thomas Aquinas De rege et regno.

Fol. 1. a felső keret közepén levő fejet Hermann tévesen Mátyás arcképének tartja.

Irodalom : Hermann, J. H. : Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance. 4. Unteritalien. Leipzig, 1933. Nr. 11. S. 12. — Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. N. F. Bd. VI. 4.

Metszetek.

TÖRT. KÉPCSARNOK. Lt. sz. 1638.

Rézmetszet. Méretei : 83×68 mm. Felirata : MATTHIAS CORVINVS REX HVNGARIAE. Jelzése : «Gerstner sc.»

Kicsinyített és némileg változtatott másolat II. Mátyás egyik metszetarcképe után. (Tört. Képcsarnok. Lt. sz. 3138. ; Iconismus Regum Hungariae c. gyüjtemény az Orsz. Széchényi-Könyvtárban. XVII. sz. Jelzése : «Heinrich Ulrich sculpt.»)

TÖRT. KÉPCSARNOK. Lt. sz. 11,782.

Rézmetszet. Méretei : 92×70 mm. Feliratai : The life of Matthias Corvinus King of Hungary (a lap felső szélén), M : CORVINVS etc. (a kép alatt).

Másolat Henri Duval, Dampierre grófja, császári hadvezér egyik metszetarcképe után (v. ö. Tört. Képcsarnok. Lt. sz. 1078, 10,032, 1978).[1]

[1] Ifj. dr. Vayer Lajos úr, a Magyar Történeti Múzeum tisztviselőjének szíves közlése.

AZ ARCKÉPEK KRONOLÓGIAI SORRENDJE.

Hiteles arcképek.	*Képzeleti arcképek.*
1464 előtt, nagy pecsét (9. sz.).	XV. század második fele (1458 után), a wolfenbütteli Johannes de Utino kódex miniaturája (79. sz.).
1464. arany pecsét (10. sz.).	
1460—70 körül. Mantegna-kép (25. sz.).	
1465 körül, milanói dombormű (6. sz.).	
1465—72 körül, esztergomi freskó (26. sz.).	
	1467. Andreas Pannonius kódex miniaturája (75. sz.).
1469. római Missale miniaturája (41. sz.).	
1470—90 körül, londoni Horatius miniaturája (38. sz.).	
1476—85 körül. «Animus regis» feliratos érem (11. sz.).	
1480—1486 körül, budai bronz állószobor (3. sz.).	1480—90 körül, velencei Rambaldis miniaturája (78. sz.).
	1483—84 körül müncheni, Agathias miniaturája (74. sz.).
1485. brüsszeli Missale profil arcképe (32. sz.).	1485. brüsszeli Missale Keresztre feszítés miniaturája (68. sz.).
1485—90 körül, budapesti márvány dombormű (4. sz.).	
1485 körül a Thevet-féle metszet mintaképéül szolgáló profil arckép (54. sz.).	
1485—87 körül. «Marti fautori» feliratos érem (12. sz.).	
1485—90 körül, az erlangeni kötés medaillonja (17. sz.).	
1485—90 körül, wolfenbütteli Priscianus miniaturája (44. sz.).	
1486. bautzeni szobor (1. sz.).	
1487. brüsszeli Missale éremarcképe (33. sz.).	1487. brüsszeli Missale Utolsó Ítélet miniaturája (69. sz.).

1487 előtt, firenzei SS. Annunziata fogadalmi gipsz-szobra (5. sz.).
1487. bécsújhelyi fogadalmi gipsz lovasszobor (8. sz.).
1487—88. volterrai Marlianus miniaturája (42. sz.).
1487—90. budapesti Philostratos miniaturája (34. sz.).

1487—90. budapesti Philostratos triumphus miniaturája (70. sz.).
1487—90 körül, vatikáni Breviarium Szent Pál prédikációját ábrázoló miniaturája (76. sz.).

1488. előtt. Filippino Lippi festménye (20. sz.).
1488. Thuróczy krónika fametszete, Augsburg (49. sz.).
1488. budapesti Hieronymus miniaturája (35. sz.).
1488. modenai Gregorius miniaturája (39. sz.).
1488. newyorki Didymus miniaturája (40. sz.).
1488. bécsi Hieronymus miniaturája (43. sz.).
1488. wolfenbütteli Ficinus miniaturája (46. sz.).
1488—90. wolfenbütteli Cortesius miniaturája (45. sz.).

1488. Thuróczy krónika fametszete, Brünn (82. sz.).

1488—90. wolfenbütteli Cortesius lovascsatát ábrázoló miniaturája (80. sz.).

1488—90. budapesti Ranzanus miniaturája (36. sz.).
1488—90. római freskó. (30. sz.)

1489—90. firenzei Psalterium miniaturája (37. sz.).

1489. velencei Averulinus triumphus miniaturája (77. sz.).
1490 körül. Constitutiones fametszete (81. sz.).

1490—95 körül. Thuróczy heidelbergi német fordításának miniaturája (47. sz.).

XV. század vége (esetleg 1490 előtt), budapesti Galeotto miniaturája (71. sz.).
XV. század vége (1492 előtt), firenzei Lippi Brandolini kódex miniaturája (72. sz.).
1493. Schedel krónika fametszete (83. sz.).

1500 körül, bécsi márványdombormű (7. sz.).
XVI. század eleje, laxenburgi kép (29. sz.).

1511—13. luzerni miniatura (73. sz.).
1514—16. Weisskunig fametszete (84. sz.).

XVI. század 1. fele, budai kir. palota olasz másolata Mantegna után (21. sz.).

1527. Lichtenberger fametszete (85. sz.).

XVI. század 1. fele (?) a firenzei S. Lorenzo Mátyás arcképe (27. sz.).
XVI. század 1. fele. Mátyás érme (13. sz.).
XVI. század 1. fele. Mátyás érme (14. sz.).
1533—35. boroszlói dombormű (2. sz.).
XVI. század. Mátyás érme (16. sz.).
1550. Münster Cosmographiájának fametszete (50. sz.).
XVI. század. Tört. Képcsarnok 9193. számú német rézmetszete (51. sz.).
1552—68 körül. Cristofano dell'Altissimo másolata Mantegna után (28. sz.).
XVI. század 2. fele. Mátyás érme (15. sz.).
1572. Sambucus-féle Tripartitum-kiadás fametszete (52. sz.).
1575. Tobias Stimmer fametszete Mantegna után (53. sz.).
XVI. század 2. fele, budapesti Tud. Akadémia olasz másolata Mantegna után (22. sz.).
1578—90 körül, az ambrasi gyüjtemény képe (31. sz.).
1584. a Thevet-féle rézmetszet (54. sz.).
XVI. század vége, az ottensteini «Porträtbuch» miniaturája (48. sz.).
1596. Aliprando Capriolo rézmetszete (55. sz.).
XVI. század vége, az egykori Ernst-Múzeum olasz másolata Mantegna után (23. sz.).
1600. Wilhelm Dillich fametszete (56. sz.).
1612—16. Rubens másolata Mantegna után (19. sz.).
1615. Nicolas de Clerck rézmetszete (57. sz.).
1624. J. C. Klüpffel rézmetszete (58. sz.).

1575. Heltai Gáspár Magyar Krónikájának fametszete (86. sz.).
1581. Bonfini német kiadásának fametszetei (87. sz.).
XVI. század vége. Fugger-gyüjteményből származó arckép (63. sz.).
1610—11. vatikáni freskó (66. sz.).
1630. fricsi sgrafitto (64. sz.).

XVII. század, a budapesti egykori Ernst Múzeum olasz másolata Mantegna után (24. sz.).

XVII. század. Tört. Képcsarnok 1644. számú holland rézmetszete (59. sz.).

XVII. század. nagybiccsei freskó (65. sz.).

1654. Curia Politiae rézmetszete (89. sz.).

1664. Nádasdy Mausoleumának rézmetszete (88. sz.).

XVII. század vége. Tört. Képcsarnok 9192. számú német rézkarca (60. sz.).

XVII. század utolsó negyede, a Mausoleum-metszet másolatai és változatai (88a., b., c., d., e., f. sz.).

XVII—XVIII. század, a Bétsi Kurirban leírt festmény (67. sz.).

1737. Bél Mátyás könyvének rézmetszete (63a. sz.).

XVIII. század, a Fugger-féle szakállas arckép másolatai és változatai (63. b, c, e, g, h, k, m, n, o, p. számok.).

1751. Corpus Juris Hungarici rézmetszete (88g. sz.).

XVIII. sz. 2. fele, a budai várpalota magyarruhás festménye (61. sz.).

XVIII. század vége, bécsi rézmetszet (90. sz.).

1800 körül. Mausoleum metszet újabb másolatai és változatai (88. h, i, j, k, l. számok.).

XIX. század 1. fele, az ambrasi kép metszet- és festménymásolatai (31a—g. sz.).

XIX. század eleje, a budai királyi palota félalakos Mátyás-képe (62. sz.).

1805—1853 körül, a szakállas Mátyás-típus metszet másolatai és változatai (63. d, f, i. j, l, q. számok).

XIX. század közepe, az érmek utánzatai (11a—d, 12b. számok.).

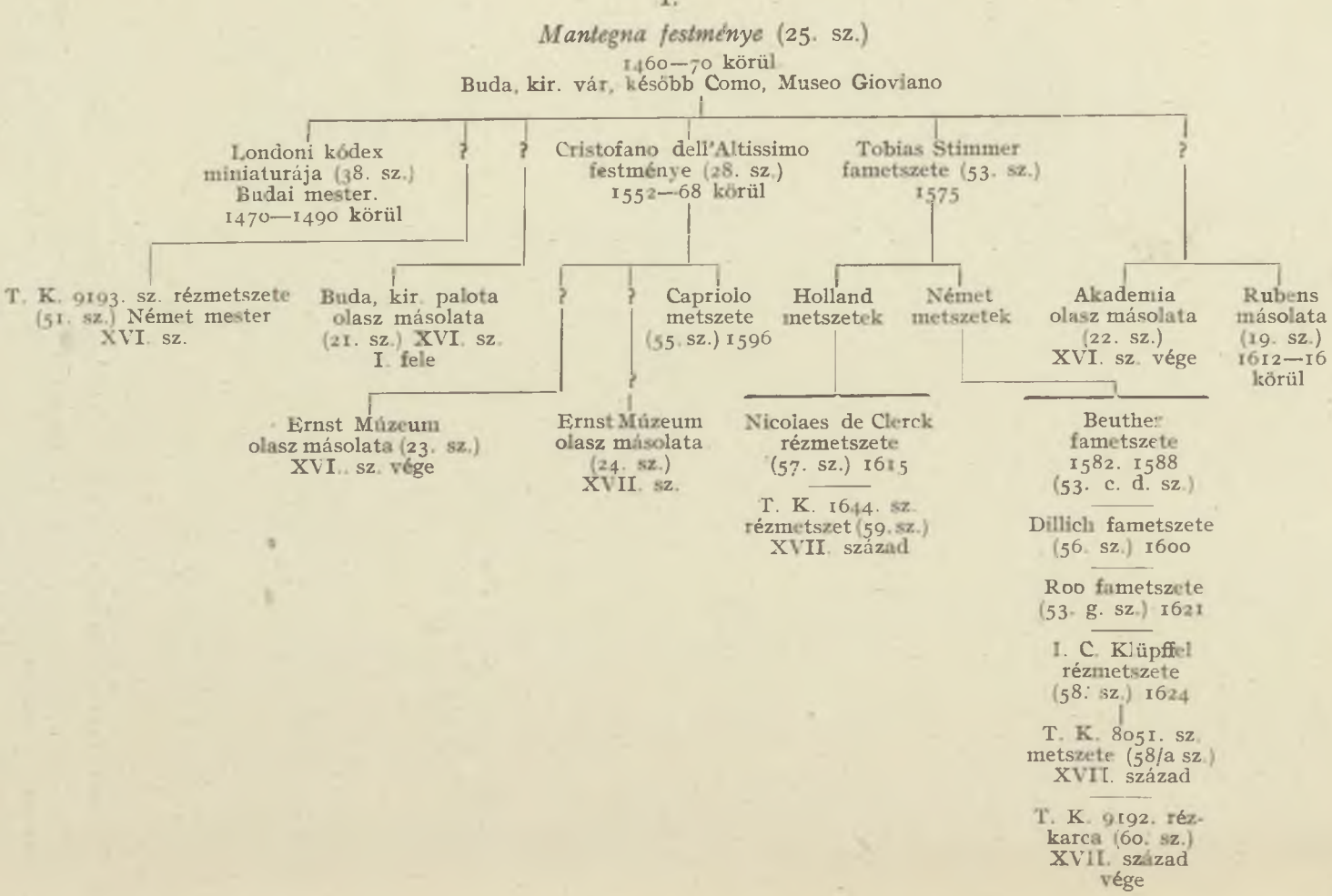
XIX. század közepe, a Mausoleum metszet késői másolatai és változatai. (88. m, n, o, p számok.).

1854. Tyroler József metszete a budapesti (akkor bécsi) márványdomborműről (4a. sz.).

AZ ARCKÉPEK TIPOLÓGIAI LESZÁRMAZÁSA.

Ebben a jegyzékben csupán az alább következő három főtípushoz tartozó hiteles arcképek szerepelnek. A többi hiteles arcképek ugyanis egyedülálló darabok, melyeknek sem későbbi másolataik, sem változataik nincsenek.

I.

Mantegna festménye (25. sz.)
1460—70 körül
Buda, kir. vár, később Como, Museo Gioviano
Londoni kódex miniaturája (38. sz.) Budai mester. 1470—1490 körül
?
?
Cristofano dell'Altissimo festménye (28. sz.) 1552—68 körül
Tobias Stimmer fametszete (53. sz.) 1575
?
T. K. 9193. sz. rézmetszete (51. sz.) Német mester XVI. sz.
Buda, kir. palota olasz másolata (21. sz.) XVI. sz. I. fele
?
?
Capriolo metszete (55. sz.) 1596
Holland metszetek
Német metszetek
Akademia olasz másolata (22. sz.) XVI. sz. vége
Rubens másolata (19. sz.) 1612—16 körül
Ernst Múzeum olasz másolata (23. sz.) XVI. sz. vége
?
Ernst Múzeum olasz másolata (24. sz.) XVII. sz.
Nicolaes de Clerck rézmetszete (57. sz.) 1615
T. K. 1644. sz. rézmetszet (59. sz.) XVII. század
Beuther fametszete 1582. 1588 (53. c. d. sz.)
Dillich fametszete (56. sz.) 1600
Roo fametszete (53. g. sz.) 1621
I. C. Klüpffel rézmetszete (58. sz.) 1624
T. K. 8051. sz. metszete (58/a sz.) XVII. század
T. K. 9192. rézkarca (60. sz.) XVII. század vége

II.

«Animus regis» feliratos érem. (II. sz.)
1476—1485 körül

Bruxelles, Missale
(32. sz.)
Attavante, 1485

Budapesti dombormű
(4. sz.)
Lombard mester 1485—90 körül

Bécsi dombormű
(7. sz.)
Olasz mester 1500 körül

Laxenburgi kép
(29. sz.)
Német mester, XVI. sz. eleje

Bécs, Ambrasi gy. képe
(31. sz.)
Német mester 1578—90 körül

Érem utánzat
(13. sz.)
Német mester, XVI. sz. I. fele

Boroszló, Sauer síremlék domborműve
(2. sz.)
Német mester, 1533—35

III.

Marti fautori» feliratos érem. (12. sz.)
1485—87 körül

Egykorú másolatok illetve változatok	Egykorú szabad átdolgozások	Német éremutánzat (14. sz.) XVI. század	Münster fametszet másolata (50. sz.) 1550	Tripartitum fametszet változata (52. sz.) 1572
Erlangeni kódex kötése (17. sz.) Milanói mester, 1485—1490 körül	Wolfenbüttel, Priscianus kódex (44. sz.) Attavante műhely, 1485—90 körül			
Volterra, Marlianus kódex (42. sz.) Milanói mester, 1487	Modena, Gregorius kódex (39. sz.) Gherardo, 1488			
Budapest. Philostratos kódex (34. sz.) Boccardino Vecchio, 1487—90 körül	Bécs. Hieronymus kódex (43. sz.) Gherardo 1488			
Budapest, Hieronymus kódex (35. sz.) Gherardo, 1488	New-York, Didymus kódex (40. sz.) Gherardo 1488			
Wolfenbüttel, Cortesius kódex (45. sz.) Felső-olasz mester, 1488—89 körül	Firenze, Psalterium (37. sz.) Gherardo 1489—90			

MÁTYÁS PÉNZEI

ÍRTA

HUSZÁR LAJOS

Vegyesházi királyaink korának pénztörténeti feldolgozása súlyos adóssága a magyar éremtani irodalomnak. Nélkülözzük ezideig nemcsak az általános pénztörténet feldolgozását, hanem még az ennek alapjául tekinthető korrendi összeállítást is az egykorú pénzekről.[1] Az egyetlen Károly Róbert korát kivéve, a többi uralkodónál a pénzekről magukról leolvasható tényeken kívül a szétszórva megjelent pénzverési rendeletekből és más írott forrásokból kell összeszedni az adatokat, ha meg akarjuk kísérelni — akár csak vázlatos formában is — a magyar pénzverés történetének feldolgozását. Pedig éppen Mátyás kora különösen jelentős a magyar pénztörténetben, mert «Madonnás» érmei századokra meghatározták a magyar pénz jellegzetes típusát.

A Mátyás trónraléptét megelőző évtizedek zavaros politikai viszonyai igen kedvezőtlen hatással voltak a pénzverésre is, amely természetszerűleg a legérzékenyebb függvénye mindenkor a politikai és gazdasági helyzetnek. Csak egyetlen pénzfaj, az aranyforint maradt mindvégig változatlanul jó és őrizte meg minden pénzrontáson keresztül a maga eredeti fínomságát. Egyébként Mátyás uralkodása alatt négyfajta pénzt vertek : aranyforintot, garast, denárt és obulust. Ezek egymáshoz való értékviszonyát illetőleg : 1 aranyforint=20 garas=100 denár=200 obulus. Tehát 1 garas=5 denár, 1 denár=2 obulus. Természetesen ez az ideális értékviszony a pénzrontások ideje alatt lényegesen változott és ennek megfelelőleg Mátyás ideje alatt az aranyforint értéke időnkint 200, sőt 300 denárra is felment. Az említett pénzek közül az aranyforintot, denárt és obulust állandóan, a garast azonban csak 1468 óta verték. Pénzverés kimutathatóan öt verdében folyt : Budán, Kassán, Körmöcbányán, Nagybányán és Nagyszebenben. De Kassán aranypénzt egyáltalán nem vertek, egyébként a kassai és budai pénzverdék Mátyás uralmának második felében, kb. 1472 óta már nem működtek.

A következőkben megkíséreljük Mátyás pénzeinek időrendben foglalt ismertetését és ezzel együtt a rendelkezésre álló adatok alapján megpróbáljuk bemutatni a pénztörténet alakulásának változásait is. Ebben a munkában nagy segítségünkre vannak — az írott források mellett — a vegyesházi magyar pénzeken látható verdejegyek. Ezek Mátyás korában rendszerint a hátlapon jobbról és balról elhelyezett két betűből, jelből vagy címerképből állanak, melyek közül az egyik a pénzverdét (B=Buda, C=Kassa, h=Nagyszeben,

K=Körmöcbánya és n=Nagybánya), a másik pedig a kamaragrófok, kamarabérlők vagy a kincstartók nevének kezdőbetűjét jelenti. E jegyek feloldásának kérdése azonban ma még nagyon kezdeti állapotban van és éppen ezért a velük való bizonyítás nagy óvatosságot igényel.

Mátyás korának pénztörténete két nagyobb korszakra osztható. Az első a «nem Madonnás típusú» pénzek kora (1458—1467, illetve az aranyforintoknál 1470), a másik ettől kezdve uralma végéig (1490) a «Madonnás típusú» érmek ideje. Ez a választópont már magában is két természetes csoportra osztja az érmeket. Ezzel együttjárt azonban egy nagyhatású pénzügyi reform is.

Egyetlen pénzfaj volt, mint említettük, mely értékben állandóan azonos maradt: az aranyforint. Eredetileg Károly Róbert idejében a firenzei fiorino d'oro mintájára készült és pénzlába a következő volt: a 245,537 g súlyú és 23 karát 9 gren fínom arany márkájából (budai márka) 69 drb. aranyforint készült, tehát 1 a. f=3·55 g. Az aranyforintokat egy korabeli feljegyzés szerint is négy verdében (Buda, Körmöc, Nagybánya és Szeben) verték[2] és ezt a fennmaradt darabok verdejegyei mindenben megerősítik. A rendkívül nagy mennyiségben vert aranyforintok a sok változat mellett is végeredményben két főtípusra vezethetők vissza. Egyik a címeres, másik a Madonnás típus.

1458—1467.

Időrendben a címeres aranyforintokat verték előbb és pedig az említett első korszakban 1458—70 között (Corpus Nummorum Hungariae — ennek rövidítésére ezután csak a C. jelzést használjuk — II. 204., 205. és 207. sz.). Ezek közül a C. 205. és 204. szorosan összetartozik, mert rajtuk az éremkép bizonyos eltérések ellenére azonos. Az előlapon négyrészű címer (pólyák, kettős kereszt, gyűrűs holló és oroszlán) látható. A két utóbbi címerkép a Hunyadiak címeréből való, az oroszlán tehát a besztercei oroszlánt jelképezi. A különbség a két változat között az, hogy míg a C. 204-nél a második mezőben van a kettős kereszt és harmadikban az oroszlán, addig a C. 205-nél fordítva. A C. 205. ismeretes h és n jelzéssel, a C. 204. viszont mind a négy verde jegyével. Tehát úgy látszik, hogy először — Nagybányán rövidebb, Szebenben hosszabb ideig — a C. 205-öt verték, majd áttértek a C. 204. típusra, mialatt Körmöcön állandóan a C. 204. típust verték. A körirat «Mathias dei gratia rex Hungariae» vagy «Moneta Mathiae dei gratia rex Ungariae», természetesen mindkettő rövidítve. A hátlapon Szent László képe jelenik meg (Nagy Lajos óta) «Sanctus Ladislaus rex» körirattal. E 12 évig használt típus egyes változatainak időrendi kimutatása csak akkor válik lehetségessé, ha az összes rajta szereplő verdejegyek feloldhatók lesznek, amitől jelenleg még igen távol vagyunk.[3]

Ebből a korszakból még egy aranyforint-típus ismeretes, a C. 207. Az előbbitől eltérő faj, mert a címer részei: pólyák, kétfarkú oroszlán, holló és kiterjesztett szárnyú sas. A pénz aránylag ritka és csak két jeggyel ismeretes,

C-vel és n-nel. Az oroszlán kétségtelenül a cseh oroszlán, a sas pedig a sziléziai sas. Nyilvánvaló tehát, hogy a cseh királlyá választás után és a Madonnás-típusú aranyak előtt (1468—70) készült. Véleményünk szerint az érem a cseh királlyá koronázás emlékére 1469-ben veretett. A h jegy Nagyszebent jelenti, C a feloldása bizonytalan.

A nemzetközi elismerésben részesült, egyenletes pénzláb szerint vert aranyforintok nem sok problémát jelentenek a pénztörténetben, annál inkább az apró pénzek : denárok és obulusok. Mátyás elődjeitől rossz pénzt örökölt és uralma elején maga sem tudott a visszásságon változtatni. A tehetetlenségnek két főbb oka volt. Egyfelől a belső és külső politikai zavarok, másfelől pedig III. Frigyes császár pénzügyi politikája, mely rendkívül rossz pénzzel árasztotta el Nyugat-Magyarországot. Az ő inflációs jellegű pénzrontása 1459/60-ban érte el tetőfokát, de már korábban megindult a délnémet és

205

204 A

207

osztrák területen vert «schwarzpfennigek»-kel. Az igazán rossz pénz verése azzal függött össze, hogy Frigyes 3 kamarásának 1459-ben pénzverési engedélyt adott s ezek hivatalos pénzhamisítást űztek. Súlyosbodott a helyzet, amikor idegenek is, mint Andreas Baumkircher, a Grafeneckerek, Ellerbachok, Jan v. Wittovecz stb. engedélyt nyertek Magyarországon (Sopron, Kőszeg, Németújvár) a pénzverésre. A folyton romló pénz végül csaknem kizárólag rezet tartalmazott. Ezt nevezte el a köznyelv «hebrenko»-nak vagy inkább «schinderling»-nek. A rossz schinderlingek természetesen nagy mértékben gátolták a magyar pénz javulását. A javulás 1460-ban indult meg, de csak ez év augusztus 21. óta lett komolyabb, amióta Frigyes nagy tömegben veretett új, jó 5 latos «weisspfennig»-eket, melyből «6 schilling pfennig» volt egyenértékű egy magyar aranyforinttal.[4]

Nyomban Mátyás uralomra jutásának évében, 1458-ban, sűrűn találkozunk a pénzverésre vonatkozó intézkedésekkel. A január elején összegyűlt pesti királyválasztó országgyűlés már foglalkozott ezzel és a Szilágyi Mihály kormányzó által megerősített 12. cikkely szerint, új pénzt kell veretni, mely-

ből 200 denár, illetve 400 obulus ér egy aranyforintot.[5] Az ugyanez év májusában összehívott új országgyűlés 4. cikkelye az említett új pénz forgalmát az egész ország területén biztosította.[6] Ezek az intézkedések teljesen azonosak V. László 1456-i és Hunyadi János kormányzó 1457-i rendelkezéseivel, melyek szerint az aranyforint szintén 200 denár, illetve 400 obulus értékű volt.[7] Tehát Mátyás első pénzei azonos értékűek kell hogy legyenek elődei utolsó vereteivel. Első pénzeire nézve azonban részletesebb adataink is vannak három rendeletéből, melyeket a pénzverés ügyében Kassa városához intézett. Az első rendelet (1458. III. 25) szerint Kassa városának hűsége jutalmául megengedi, hogy pénzt verjen, melyből 200 denár, illetve 400 obulus menjen egy aranyforintra, kikötve, hogy ez a pénz ugyanazon pénzláb szerint veressék, mint Budán és a többi kamarában.[8] A következő rendeletben (július 31.) szintén megengedi Kassán a pénzverést ugyanazon forma, súly és pénzláb szerint, mint a budai kamarában. Egyben elrendeli, hogy külföldi eredetű személy üzletkötésénél más pénzt ne használjon, csak ezt.[9] Végül a harmadik rendelet a legfontosabb (augusztus 3.); ebben az említett pénz verését két évre megengedi a budai pénzek mintájára. Vagyis a pénz veressék 3 rész, illetve 3 márka réz és 1 márka fínom ezüst (argentum finum) keverékéből, mely pénzből 375 drb. nyomjon egy márkát. A denár márkája tartalmazzon a ligában 12 pisetum fínom ezüstöt (1 márka=48 pisetum), illetve legfeljebb csak egy negyedrésszel (medium quartale) többet vagy kevesebbet egy pisetumnál. A márka a megengedett számnál legfeljebb 4—5 denárral múlható felül. Ebből a pénzből 200 denár érjen egy aranyforintot.[10]

Tehát az első pénz eléggé inflációs jellegű. Mutatja az is, hogy 200 drb. ér belőle egy aranyforintot, de igazolja az utóbbi rendelet is, mely szerint a pénz $^3/_4$ része réz és csak $^1/_4$ része ezüst. Csaknem bizonyosan állítható, hogy ez a pénz a C. 217. denár és a talán hozzácsatolható C. 231. obulus. Legfontosabb érvünk, hogy csak ezen a denáron fordul elő h-o jegy, melyet V. László C. 184. denárán is megtalálunk. A két betű kétségtelenül Hermannstadt-Olsvaldus-ra oldható fel. Az utóbbi 1454—1458 között volt Szebenben polgármester, a mellett kamaragróf is. Már pedig az első pénz jegyének vagy jegyeinek kell a megelőző uralkodó utolsó veretű pénzein levő jegyekkel egyezniük. Nagyságra és fínomságra nézve is azonos a két érem, s előbb említettük, hogy Mátyás uralma elején ugyanolyan pénzt veretett, mint elődei. Végül, ha a metrológiai bizonyítékokat nézzük, a M. T. M. Éremtárában megmért 15 drb. C. 217. denár összsúlya 9·05 g, tehát 1 drb. átlagsúlya 0·60 g. A fenti rendelet szerint ebből 375—380 drb. tesz ki egy márkát. $0{\cdot}60 \times 380 = 228$ g. Figyelembevéve a nagy réztartalmú érmek kopását, mely 6—8%-ra is felmehet, az eredmény eléggé egyezik a 245·537 g súlyú budai márkával. Végül e denárok az összes verdék és azok több más betűkkel kombinált változataival ismeretesek, amiből kiderül, hogy hosszabb időn át kellett, hogy verjék őket. Valóban a harmadik kassai rendelet két évre engedi ennek a pénznek a verését és 1461-ig nem találunk semmi bizonyítékot arra, hogy közben új pénzt

vertek volna. Kétségtelen, hogy ez a pénz párhuzamosan forgott Frigyes császár rossz pénzeivel.

Mátyás következő pénze a C. 218., mely típusban szorosan kapcsolódik az előbbihez. Pontos veretési idejét nem tudjuk, de mindenesetre 1459—61 között készült. Valószínű, hogy 1461-ben, mely évből (június 24.) ismeretes a kassai pénzverőhöz intézett rendelet. Ez Andreas Modra és Johannes Neyzigler kamarásoknak elrendeli, hogy 100 márka ezüstből a jelenlegi pénzt (monetas nostras presentes) kiverjék.[11] A C. 218. — egyik — C—I jegye eléggé meg is felelne (Cassa—Ioannes). Ennek a denárnak a C. 202 obulus felel meg, melyet Réthy V. László pénzei közé osztott be. Azonban az éremkép egyezésén kívül, a közös verdejegyek (B—S, C—I, K—A) is bizonyossá teszik ezt a megállapítást. Schulek publikálta először ezt a kétségtelen egyezést.[12] Legelső veretnek minden egyébtől eltekintve már csak azért sem lehet tekinteni, mert a megmért 7 drb. érem 0·67 g-os átlagsúlyával min-

217 231 218 202

den korrekció nélkül 251·25 g-ot tenne ki, ami messze túl van a budai márka előbb említett súlyán a kopási súlyveszteség figyelmen kívül hagyása mellett is.

1462-ben tovább folyt a pénzrontás. Mint gr. Teleki József megjegyzi, a töröktől való félelem akadályozta a pénz javulását.[13] Mindenesetre a Kassára Neyziglerhez intézett rendelet szerint (szeptember 17.): «Látva a sok bajt, amit a jelenlegi pénz okoz, a rendek határozatából új, jó és tartós pénzt rendelünk el, melyből 300 denár, illetve 600 obulus tegyen ki egy aranyforintot. Ezt Kassán és mindenütt verjék és csak ezt szabad elfogadni, mást nem».[14] A szép szavak azonban reménytelen valóságot takartak. Nagyon rossz lehetett a pénz, ha 300 denár megy belőle egy aranyforintra és nehezen lehet jó az, amit kényszerrel kell elfogadtatni. Erről az új pénzről még egy adatunk van egy levélből, melyet Jacobus Heltha nagybányai pisetarius írt Russe Henrik szebeni egykori polgármesterhez.[15] Ebben írja, hogy rövidesen új pénzt vezetnek be és az ő «Gevatter»-je lesz Szebenben a kamaraispán. A «Gevatter», sajnos, nincs megnevezve, de Seiwert szerint Bajómi Lőrinc lehetne ez, aki 1464-ben tényleg kamaraispán is volt Szebenben. Tehát annyi bizonyos,

hogy igen rossz pénz volt ez a veret. Kettő van ilyen, a C. 222. és C. 227. A tipológiai és főként a verdejegyek bizonysága szerint csak az előbbiről lehet szó, tehát a C. 222. denár és C. 223. obulus a kérdéses veret. A C—I jegy Johannes Neyziglerrel nyomban azonosítható, a h—L jegy pedig Hermannstadt — Laurentius feloldásnak felelne meg. A többi jegy is szorosan kapcsolódik a megelőző évek vereteinek jegyeihez (B—S, K—A, N—E). Az érem előlapjának a képe igen feltűnő: koronázott oroszlánfej. Talán nem merész a feltevés, ha ezt a koronás oroszlánfejet kapcsolatba hozzuk azzal a történelmi eseménnyel, hogy 1462 elején egyezett meg Vitéz János Frigyes császárral a korona visszaadása iránt, bár a tényleges visszaadás csak a következő évben történt meg. Ez a jelentős esemény jutott talán a pénzeken kifejezésre.

1463-ban a rendek megelégelvén a rossz pénzeket, javítani próbálták a pénzverést. Legalább is a márciusi tolnai országgyűlés végzéseinek rendelkezése szerint a pénz oly módon rendeltetett, hogy 100 denár, illetve 200 obulus tegyen ki egy aranyforintot, minden más pénz forgalmon kívül helyezésével.[16] Az új pénzről egy rendelet is szól, melyet máj. 6-án intézett a király Kassa városához. Ebben elrendelte, hogy a város két jártas embert válasszon, kik Neyzigler kamaragróffal együtt gondoskodjanak az új pénz veréséről, annak beváltásáról és az ezüst beváltásáról, illetve mindenről számadást vezessenek.[17]

Ez az új pénz minden valószínűség szerint a C. 228. denár és C. 229. obulus. Bizonyítékainkat a verdejegyekben kereshetjük. Ennek a pénzfajnak K—B jegye ugyanis Körmöc és Benedikt de Thuróczra oldható fel, aki 1462/63 években volt körmöczi kamaragróf. A szokatlan C-liliom jegy pedig abban lelheti magyarázatát, hogy a király Kassa városát bízta meg a pénzverés ellenőrzésével és a liliom tudvalevőleg Kassa város címerének része. Rupp ismer egy obulust K—P jegyel is. Ennek P betűje talán Paul Modrer-t jelenti, aki Thuróczi Benedek után éppen ebben az évben (1463) lett körmöci kamaragróf. Egyébként a C. 228. denár jobb fínomsága és nagyobb mérete támogatni látszik az országgyűlési végzésből kitűnő és a pénzverés javítására való törekvést.

A következő évben, 1464-ben, tovább haladt a pénzverés javulása. A fejérvári áprilisi országgyűlés 22. cikkelye a koronázás után ugyanis elrendelte, hogy új jó pénzt kell verni, mely Zsigmond király egykori pénzeinek pénzlába szerint készüljön és ebből 100 denár, azaz 200 obulus számíttassék egy aranyforintra.[18] Mutatja a pénzromlás fokát, hogy Zsigmond király koráig kellett visszamenni kétségtelen jó pénz mintájáért. Az új pénzről Bajomi Lőrinc szebeni kamaragróf is említést tesz május 11-én Szeben városához intézett átiratában, melyben a várost emlékezteti, hogy az új pénz veréséhez 200 márka ezüstöt tartozik adni.[19] Csaknem kétségtelen bizonyossággal állíthatjuk, hogy ez az új pénz a C. 219. denár és C. 220. obulus. Mindenekelőtt ismeretes ennek h—L (Hermannstadt-Laurentius) jegye, továbbá az

érem nagysága, súlya és fínomsága teljesen megfelel Zsigmond C. 124A denárának, az egyetlennek, amely mint példakép szóbajöhet. Zsigmondnak ez a denára Schulek korrendi beosztása szerint 1427—37 között, tehát Zsigmond uralma végén készült.[20] Ez az egyezés teljesen fedi az országgyűlési végzés rendelkezését. Végül az érem képe is összevág az 1464-i év eseményeivel. A Frigyes császártól visszaszerzett koronával ugyanis ez év március 29-én koronázták meg Mátyást és az érem hátlapján a koronán álló kettős kereszt bizonyosan ennek a nevezetes eseménynek az emlékét őrzi a pénzeken.

Ez a három éremfaj, melyet 1462—64 években vertek (C. 222., 228. és 219.), ugyancsak egységes tipológiai csoportot alkot, mely szervesen kapcsolódik a megelőző évek vereteihez (C. 217. és 218.). Közös vonás valamennyin a hátlapi kettős kereszt ábrázolás. Az előlap az elsőnél, mint említettük, koronázott oroszlánfej, a másodiknál kétrészű címerpajzs (pólyák és holló), a harmadiknál szintén kétrészű címer (pólyák és besztercei oroszlán).

A körirat «Moneta Mathiae dei» és «Regis Hungariae». Ez a köriratforma egyébként kis eltérések mellett egyforma az összes 1458—67 közötti időben vert denárokon. Az obulusok természetesen íratlanok.

Azonban a megindult pénzjavítási folyamat a következő évben (1465) már katasztrofális visszaesést mutat. Ennek a visszaesésnek az oka egyrészt az ezévben folytatott török elleni hadjárat lehetett, másrészt Frigyes császár betörése. A harcok sok pénzt emésztettek fel és az egyetlen mód a pénzszaporításra az inflációs jellegű pénzrontás volt. Ez tűnik ki a maga teljességében a március 12-én Toklár Jánoshoz, a kassai pénzverőház kémlőjéhez intézett rendeletből, mely felhatalmazza a Kassára küldött Kovács István budai polgárt és kamarást, hogy a nyomasztó viszonyok és szükség következtében a kassai pénzverőházban a jelenlegi (készletben levő) pénzt olvassza be és azután ebből csak hat nehezék (ad sex piseta) szerint verje ki az új pénzt.[21] Pedig, amint láttuk még a legelső 1458. évi (C. 217.) veretek is, amelyek szintén inflációs jellegű pénzek voltak, 12 pisetum ezüstöt tartalmaztak. Így ezekben az új pénzekben már csupán $^1/_8$ rész volt a színezüst. Ezek voltak Mátyás legsilányabb veretei. Ez az új pénz tehát megint igen

rossz volt ; a C. 227. denár, mely csaknem teljesen rézből áll, megfelel a fenti előírásnak. Már alakra is jóval kisebb az eddigieknél és nincs obulusa, amiről a rendelet nem is beszél. Ismerjük ezt a darabot C—S jeggyel is,[22] ami megfelelne Kassa—Stephanus feloldásnak. Ezt a típust Schulek is 1465-i veretnek tartja [23] és az említett bizonyítékok alapján eléggé indokolt is ez a datálás.

A rendek, úgy látszik, megelégelték az újabb pénzrontást, mert az 1466-i budai februári országgyűlés elrendelte, hogy a pénz a régi lábra állíttassék vissza, úgy hogy 100 ezüst denár és 200 obulus tegyen ki egy aranyforintot.[24] Ez a rendelkezés nem maradt csupán írott malaszt, március 31-én a szebeni pénzverő értesítést kapott, mely szerint a jelenlegi pénz verését, melyből 100 denár, illetve 200 obulus megy egy aranyforintra, úgy a szebeni, mint a budai kamarában elrendelték. Tehát Balthasar Eckenperger kamarás utasítása alapján a szebeni kamarában is ugyanolyan pénzláb és forma szerint

verettessék a pénz, mint Budán. [25] Ez az új pénz nem lehet más, mint a C. 225. denár és C. 226. obulus. Súlyra, nagyságra és fínomságra egyaránt jobb a megelőző év vereténél és az ismert példányok B—E jegyet viselnek (Buda-Eckenberger). Sajnos, szebeni jelzéssel még nem került elő ez az érem. Ugyancsak ezévi veret kell, hogy legyen a C. 224. is, amely csak nagybányai jeggyel (n—E) ismeretes. Ennél a darabnál azonban a hátlap sajátos egyedülálló köriratára : «Ungariae et Dalmaciae», nem tudunk kielégítő magyarázatot adni.

Ez a három faj (C. 227., 225. és 224.) tipológiailag újabb zárt csoportot alkot. Egységes valamennyinél az előlap mezejében a gyűrűs holló ábrázolása. De míg a 227-en minden diszítés nélkül áll az érem közepén a holló, addig a másik kettőnél címerbe van helyezve, sőt a 225-nél a címer felett korona is helyet foglal. A hátlapok képei a C. 227-nél kétrészű címer (pólyák, kettős kereszt), a 224-nél pólyás címer hármas karélyban, végül a C. 225-nél kettős kereszt. A motívumok közül csak a csoportot jellemző gyűrűs holló új ábrázolás.

Végül 1467 az utolsó év a pénzreform előtti időből, azaz a «nem Madonnás típusú denárok» utolsó éve. Ebből az évből mindössze egy adatunk van a

pénzverésre: Mátyásnak egy oklevele, melyben Kassán új pénz verését rendeli el és utasítja Szepes vármegyét, hogy azt fogadják el.[26]

Ez az új pénz a C. 214 denár és C. 215, 216 (a kellő azonos) obulusok kell, hogy legyenek. Az ismert példányok közül a K—I jegyűek Körmöc—Joannes Konstorffert jelezhetik, aki 1467—69. években volt körmöci kamaragróf. Kassai jeggyel ezt a típust eddig még nem ismerjük. Az éremkép is valószínűsíti a feltevésünket, mellyel 1467-re helyeztük ezt az érmet. Ugyanis az előlapon négyrészű címer foglal helyet (pólyák, oroszlán, holló, pólyák). A tárgyalt első korszakban ez az egyetlen éremkép, melyen négyrészű címer látható, ezzel szemben az 1468 óta vert Madonnás típusú érmek címerképe mindig négyrészű. Ezt az érmet tehát átmenetnek tekinthetjük a két csoport között a Madonnás denárok felé és a verdejegyek által nyujtott bizonyítékoktól eltekintve, ez a körülmény is ide sorozza ezt a pénzfajt.

Az eddig tárgyalt pénzek korrendjének megállapításában két vezérfonalunk volt: az országgyűlési végzések és a verdejegy. Az utóbbi kétségtelenül a szilárdabb támasz. Az országgyűlési végzés — tudjuk a pénztörténet

214 215

későbbi korszakaiból — bizony gyakran csak elrendelt, de nem teljesített intézkedés maradt. Mátyás korában azonban, legalább is ebben az első periódusban, abban a kellemes helyzetben vagyunk, hogy az országgyűlési határozatokat legtöbbször fennmaradt pénzverési rendeletek egészítik ki. Ha pedig e kettőnek egyezése összevág a pénzekről magukról leolvasható adatokkal, szilárd talajon állunk. Figyelembevéve az egyes csoportok többször hangsúlyozott tipológiai egyezését is, korrendünk talán megközelíti a valóságot.

Együttesen nézve e csoport váltakozó darabjait, belőlük a pénzügyi bizonytalanság és állandó ingadozás képét nyerjük. Az öröklött rossz pénzt mindig nehéz kiküszöbölni, hiszen ez gyakran súlyos anyagi áldozatokkal jár, de Mátyás uralmának kezdeti zavarai különösen lehetetlenné tették ezt. A törekvés azonban mindig megvolt a jó pénz verésére és csaknem mindenik országgyűlés foglalkozott vele. Egyizben 1464-ben sikerült is a legutóbbi mintakép — Zsigmond jó denárainak — mintájára veretni a pénzt. 1467 után megváltozott a helyzet. Nemcsak az éremkép lett egységes, hanem a pénzláb is állandó maradt, amire a pénzügyi viszonyok gyökeres reformja nyujtott lehetőséget.

1468—1490.

Ennek a második korszaknak az érmeit az éremkép egysége jellemzi. A pénzek úgy az aranyforintoknál, mint a garasoknál és denároknál, illetve obulusoknál egyöntetű formát mutatnak. Előlapon négyrészű címerpajzs (pólyák, kettős kereszt, dalmát párdúcfők és besztercei vagy cseh oroszlán), szívpajzsban holló. Körirat «Moneta Mathiae rex Ungariae» vagy «Hungariae» (rövidítve). A hátlapon Mária ölében a kis Jézussal és «Patrona Ungariae» a körirat. Mária fátyollal vagy koronával jelenik meg és ez a kétféle ábrázolás egyben két természetes csoportra is osztja a pénzeket. A fátyolos Madonnát ábrázoló érmek készültek előbb és csak utána a koronás Madonnát mutató pénzek. Minden aprólékos bizonyítástól eltekintve, két határozott támpontunk van ennek az állításnak a bizonyítására. Egyik az, hogy II. Ulászló pénzein a Madonna mindig koronázott, már pedig nyilvánvaló, hogy Mátyás későbbi pénzei állanak ezekkel típusbeli rokonságban. Nem valószínű ugyanis, hogy előbb koronás Madonnát ábrázoló érmet vertek volna, utána fátyolost, majd megint koronást. A másik, ennél súlyosabb érv, hogy Ujlaki Miklós bosnyák király Mátyás C. 235. denárának mintájára vert ezüstpénzei fátyolos Madonnát ábrázolnak.[27] Ujlaki 1478-ban halt meg s ha az ő pénzei fátyolos Madonnát mutatnak, akkor Mátyás ez évet megelőző, vagyis korábbi veretű érmein is ez az éremkép kellett, hogy helyet foglaljon.

A korábbi évek nyugtalanságával szemben ezt a második korszakot a pénzverésben az egyenletesség jellemzi. Az egységes éremkép különböző típusokat mutat ugyan fel, de a típusok, vagy más szóval új veretű éremfajok, nem gyorsan követik egymást. Van olyan faj is, melyet 10—12 évig használtak. Minthogy a reformot a denárok és az obulusok vezették be, ezeknél kíséreljük meg előbb a korrendi beosztást, annál is inkább, mert a garasok és aranyforintok korrendjét jórészt csak az aprópénzekkel egyező verdejegyek alapján lehet pontosabban megállapítani.

A pénzverés reformjának gyökereit az 1467. év böjtjén összegyűlt országgyűlés végzéseiben véljük megtalálni, mely az adórendszert és ezzel együtt a pénzügyek eddigi zilált állapotát is kedvező formában változtatta meg. Ezen az országgyűlésen ugyanis eltörölték a kamara haszna (lucrum camerae) néven ismert adót és helyette a királyi fiskus adóját (tributum fisci regalis) vezették be, melyet a vármegyék közbenjárásával pontosan beszedtek.[28] Az új adó nagy jelentősége abban rejlett, hogy míg a korábbi «lucrum camerae» alól sokan fel voltak mentve, addig ez alól senki, sőt újabb rétegeket is bevontak az adózás kötelezettségébe. Az új adó megszilárdította a kincstár helyzetét és ennek alapján lehet a király 6—800,000 forintos évi jövedelméről is beszélni, természetesen a subsidium és a különböző regale-jövedelmek hozzászámításával.[29] A fokozott bevétel és ennek eredményeként bekövetkezett pénzügyi egyensúly, úgy látszik, jó hatással volt a pénzverésre is. Nem kellett többé a jövedelmet pénzrontás útján fokozni és így egységes, jó pénzláb szerint

készültek a pénzek. E szerint 1 aranyforint = 100 denár és valóban az 1468—90 közötti évekből minden egykorú forrás ilyen értelemben említi a pénzek értékviszonyát.

További felmerülő kérdés az éremkép változásának az oka, illetve a Madonna ábrázolás bevezetése és annak állandósulása. Ennek egyik oka a Hunyadi-ház ismeretes Mária-tisztelete lehetett. Külföldi követjelentés említi pl. hogy Mátyás a Mária ünnepeket mindig nagy fénnyel ünnepelte meg.[30] A történeti események figyelembevételével azonban a Mária-képnek éppen 1468-ban történt bevezetése más magyarázattal is indokolható, nevezetesen a csehek elleni hadviselés megindításával.

Ennek a hadjáratnak a célja tudvalevőleg a cseh korona megszerzése és ennek segélyével esetleg a német-római császárság elnyerése volt. A cseh utraquisták magatartása szolgáltatott ürügyet a háborúra. Ezeknek a bázeli 1433-i zsinat megengedte a két szín alatt való áldozást. Ők azonban a Rómától kívánt feltételeket nem teljesítették és a pápától el nem ismert Rokiczana

prágai érsek alatt helyezkedtek el. Nyiltan eretnekségbe mentek éppúgy, mint a husziták. Podjebrad trónra kerülve, nem tudta őket Rómához visszavezetni, sőt 1462 után maga is feléjük hajolt. Így nyert Mátyás végül is a pápától felszólítást a cseh eretnekek elleni fellépésre és így indult meg 1468-ban a cseh háború. Nyilvánvaló ezek szerint, hogy Mátyás, mint a pápa híve és a hit védelmezője szerepelt ebben a háborúban. Ennek hangsúlyozására minden eszközt megragadott és nemcsak hadijelvényein alkalmazott Mária-ábrázolást, hanem a pénzeit is ezzel az éremképpel verette. Magyarország, mint Mária országa tűnt fel a pénzeken és kétségtelen, hogy Mária országa egyidőben lett a pogány törökök és eretnek csehek ellen a hit védelmezője. Ez a jelképes ábrázolás és a velejáró körirat annyira szerencsés és a közfelfogást teljesen híven visszatükröző választása volt Mátyásnak, hogy utána évszázadokon keresztül napjainkig állandó ábrázolása maradt a magyar pénzeknek.

A legelső új veretű pénz a C. 235, 236. denár és 243. obulus. Természetesen a Madonna fátyolt visel az éremképen. A bizonyítékot, ami kétségtelenné teszi, hogy ez az érem volt az első veret, a pénzverőjegyek nyujtják. A K (Körmöcbánya) jegyet ugyanis három változatban találjuk (K-címer, K-címer

felett K és K-⫩). Márpedig ez a három jegy megtalálható a C. 204. tehát a címeres aranyforinton is, amelyet 1470-ig vertek. A három jegyváltozat közül a K-⫩ megjelenik az új Madonnás típusú aranyforinton is, melyet mint látni fogunk, 1470 óta vertek. Az új Madonnás denárt verték Nagybányán is a nagybányai jegyek többféle változatával. Közülük az n-két keresztbe helyezett kalapács jelzést akarjuk csak külön kiemelni. Mátyás 1468 szept. 29-től kezdve a nagybányai, offenbányai és szebeni kamarákat Nagybánya városának egy évre 13,000 forintért bérbeadta.[31] Tehát 1468—1469-ben a nagybányai és a szebeni kamarákban Nagybánya város veretett pénzt. Tényleg a két keresztbehelyezett kalapács Nagybánya város címere. Ismerünk ugyan szebeni jelzéssel C. 235. denárt, de csak h-T jelzéssel. A T Thomas Altenberger szebeni polgármestert és kamaragrófot (1471—90) jelenti, tehát 1471 előtt nem fordul elő külön szebeni jelzésű pénz. Úgy látszik, valóban csak Nagybánya veretett pénzt, amint ezt a bérleti szerződés mutatja. Mindezek egyöntetüen igazolják, hogy az említett C. 235., 236. és 243. érmek bizonyosan az 1468—71 között vert aprópénzek. Nem tudjuk pontosan megmondani, hogy meddig használták ezt a típust, de úgy látszik, hogy Körmöcön 1471-ig, a többi verdében esetleg egy-két évvel tovább, annál is inkább, mert a következő fajt csak körmöci jelzéssel ismerjük.

Ez a következő típus a még szintén fátyolos Madonnát mutató C. 234. denár és C. 244. obulus. Jegyei, mint említettük, csak Körmöcbányáról ismeretesek (K-A, K-G, K-V stb.). Összesen 7 jegyváltozat ismeretes eddig, de ezek közül csak a V-betűre tudjuk következtetni, hogy az talán Vitus Mühlstein kamaragrófot (1478 körül) jelenti. Ez időbelileg megfelelne, mert körülbelül 1471—81 közötti években verték ezt a fajt Körmöcbányán. Ez a két típusú denár és a hozzátartozó két obulus mutat fátyolos Madonnát, ezután a Madonna éremkép lényeges változáson ment keresztül. Tehát a fátyolos Madonnát ábrázoló denárokat és obulusokat 1468—1481 közötti években verték, és pedig Körmöcön két, a többi verdében csak egy változatban. A hetvenes évek elejétől (valószínűleg 1472-től) kezdve azonban már csak két verde működött: Körmöcbánya és Nagybánya.

Az 1482 óta vert új pénzeken a lényeges és szembeötlő változás az, hogy Mária koronázva jelenik meg az éremképen. Az 1482. év, mint az új veretek kezdeti időpontja, abból a rendeletből következtethető, melyet Mátyás ez évben intézett Kassa városához. Ebben elrendelte, hogy az «*új pénzből*» 100-at és ne többet követeljenek egy aranyforintért.[32] A rendeletben említett új pénz csak az eddig nem vert, koronázott Máriát ábrázoló aprópénzek valamelyike lehet. Mert ebből a fajból több változat ismeretes. A verési sorrend felállítására főképpen a verdejegyek száma és egymáshoz való viszonya szolgáltat útmutatást. Ezek figyelembevételével, úgy látszik, hogy az egyes változatok veretési időtartamát illetőleg különbséget kell tenni az egyes verdék veretei között. Vagyis a változatok egyben különböző verdét is jelentenek, tehát ugyanazon időben nem szigorúan ugyanazt a típust verték

mindkét verdében (Körmöcön és Nagybányán), mint a megelőző időkben, de különösen 1468 előtt.

Nagybányával könnyen végezhetünk. Csak a C. 233. denár ismeretes a nagybányai jegyek több változatával, tehát 1482-től kezdve végig ezt a típust verték itt. Más a helyzet Körmöcbányán. Itt a C. 239. denárral indult meg 1482-ben a koronázott Madonnájú érmek sora és ez a típus körülbelül öt évig került kiverésre, az eddig ismert ötféle verdejegy bizonysága szerint. E jegyek közül csak a K-P alatt rozetta-jegyet akarjuk külön kiemelni, amely a 80-as évek második felében állandó jegye a körmöci veretű pénzeknek. Kétségtelenül Schaider Péter kamaragróf (1486—92) jelzése s minthogy ezzel a jeggyel a C. 239. denár is ismeretes, úgy látszik, hogy 1486-ban még verték. A következő évben térhettek át Körmöcön is a C. 233., tehát a nagybányai típusú denárok készítésére. A kettő között egyébként csak annyi a különbség, hogy míg a C. 239-nél a kis Jézus a Mária balján, addig a C. 233-

nál a Mária jobbján foglal helyet. Ez a C. 233. két jegyváltozatban ismeretes Körmöcről (K-P alatt rozetta és K-P alatt S). Minthogy a K-P alatt rozetta ezen az érmen előfordul, feltételezzük, hogy az előző C. 239. denár verése 1486-ban szűnt meg és a következő 1487. évben indult meg a C. 233. denárok veretése. Egyébként pedig a kétféle jegyváltozat alapján a C. 233. verését két évre tehetjük, 1487—88-ra.

Végül az utolsó körmöci veret 1489—90. években feltétlen bizonyossággal a C. 232. denár és 242. obulus, amely szintén csak két jegyváltozattal (K-P alatt rózsa és K-Φ) fordul elő. Ez a denár teljesen azonos típusú II. Ulászló C. 273. denárával, amely szintén ismeretes K-Φ jeggyel. Ezekszerint a kettő közötti kapcsolat vitathatatlanul fennál. Különben pedig természetes, hogy Mátyás utolsó pénze az, amelynek típusa és jegye a következő uralkodó pénzein ismétlődik. A leletadatok is ezt igazolják, mert a XV—XVI. sz. fordulójának érmeit tartalmazó leletekben Mátyás denárai közül ez található leggyakrabban.[33] Végül bizonyítékul felhozható a körirat, mely az eddigi gótikus betűkkel ellentétben kapitális betűkből áll. A Mátyás denárai közül egyedül ez mutatja ezt az írásmódot, tehát kétségtelenül átmenet a barátírásból a renaissance íráshoz, ami később II. Ulászló alatt általános lett a pénzeken.

Ismertetve a denárok korrendi beosztásának lehetőségeit, fennmaradt még két denár, melyek szintén ebben a második korszakban készültek és az egyikük fátyolos, a másik pedig koronázott Máriát ábrázol (C. 237., 238.), de egyébként csak következtetésekből levont feltevésekre vagyunk utalva veretésük célját és idejét illetőleg. A sajátosság oka egyfelől a farkast ábrázoló kis címer az előlap alján, másfelől pedig az előlapi körirat: «Moneta Ungariae», illetve «Hungariae». Egyébként az éremkép azonos Mátyás többi Madonnás típusú denárával. Tehát az összes többi pénzekkel ellentétben nem szerepel rajtuk Mátyás neve és ugyancsak az összes többi veretekkel ellentétben (sőt az egész magyar pénzverési joggal ellentétben) idegen címert találunk rajtuk. Azonban éppen ez a címer az a nyom, melyen elindulhatunk. Ugyanis a farkas ilyen formában a Szapolyai-család címerében fordul elő és tudjuk, hogy Szapolyai Imre nevezetes szerepet játszott Mátyás korában. Egyes adatok szerint, mint nagybányai kamaragróf kezdte a pályafutását,[34] de bizonyos, hogy 1459—64 között kincstartó volt. Majd szepesi gróf, Bosznia kormányzója, dalmát és tótországi bán és auraniai perjel lett. 1475 őszén a király a török ellen nagyobb hadjáratot indított és az országból távozva,

237 238

Szapolyai Imrét tette meg teljhatalmú kormányzóvá. 1485-ben nádor lett és 1487-ben halt meg. Lehetséges, hogy mint teljhatalmú kormányzó verette a C. 237. denárt,[35] amely Mátyás C. 234. denárával mutat stiláris egyezést. Ez utóbbit 1471—82 között verték, tehát időbelileg az 1475. év jól megfelelne. A másik C. 238. denár koronázott Máriát ábrázol, tehát Szapolyai Imrével hozva kapcsolatba, ez is 1482—87 között készülhetett. Minthogy azonban az érem nagy hasonlóságot mutat Mátyás legutoljára (1489—90) vert denárával, főként az által, hogy a körirat itt is részben kapitális betűket mutat, lehetséges, hogy ez utóbbi denár veretésének okát valahol másutt kell kutatni. Különösek a verdejegyek is: S-W. Megnyugtató magyarázatot e két betű feloldására sem tudunk adni. Annyi bizonyos, hogy a budai autonóm pénzeket leszámítva, csak a XVI. sz. elején találkozunk Zrínyi Miklós pénzein hasonló jelenséggel, t. i. hogy idegen jelleget viseljen a magyar pénz. Erre azonban Zrínyi külön királyi engedélyt nyert. Lehetséges, hogy ennek az analógiájára Szapolyai Imre vagy a Szapolyai-család ugyanúgy királyi engedélyt nyert királyi pénzek verésére. Erre vallana a különös verdejegy, ami Mátyás semmi más pénzén nem fordul elő, és az a körülmény, hogy a C. 238. olyan denárral mutat stiláris egyezést, melyet Szapolyai Imre halála után vertek. Mindezek

azonban csak feltevések és a két érem problémáját távolról sem tekinthetjük lezárt kérdésnek.

Ebben a második korszakban felmerült egy új ezüstpénzfajta is, melyet eddig Mátyás nem veretett: a garas. A magyar pénztörténetben először Károly Róbert veretett garasokat, a prágai garasok mintájára, sőt éppen azok kiszorítása végett. Majd Nagy Lajos folytatta a garasverést. Utána ennek a pénzfajnak a verése megszűnt és csak Mátyás újította fel, hihetőleg az 1468-i pénzügyi reform idején. Időközben a cseh garasok forgalma elégítette ki a

213 C

213 D

213 E

213 A

213 F

213 G

szükségletet. A garasokból, mint említettük, 20-at számítottak egy aranyforintra és 5 denár ért egy garast. Írott adatunk ezidőszerint nincs garasok veréséről, oklevélben is csak 1471-ben találjuk elsőízben említve.[36] Az éremkép teljesen egyezik a denárokéval, csak természetesen a felület nagyobb. Túlnyomó részük fátyolos Madonnát ábrázol, tehát 1468—81 között verték. Egyébként korrendi beosztásuk, minden egyéb támpont hiányában, teljesen a denárok verdejegyeivel való azonosságon alapulhat. Ez azonban eléggé szilárd támpontnak tekinthető.

Az első veretek kétségtelenül a C. 213C, D és E veretek, melyeket Budán, Körmöcön és Nagybányán készítettek. Pontosan ugyanazokat a jegyeket talál-

juk rajtuk (csak kisebb számmal), mint a C. 235. denáron.[37] Tehát veretési idejüket 1468—71. évekre lehet tenni. Következik a C. 213A és F, melyeket teljesen ugyanazon körmöci jegyekkel ismerünk, mint a C. 234. denárt,[38] tehát ezt a fajt 1471—81 között verhették. Ezeken az említett garasokon a Mária fátyolt visel.

Úgy látszik, valami okból ezután néhány évig szünetelt a garasverés, mert a harmadik és egyben utolsó faj a C. 213G, mely csak K-P alatt rozetta jeggyel ismeretes, tehát csak 1486-tól kezdve készülhetett. Ez a garas koronázott Máriát ábrázol és, a megelőzőkkel szemben, a körirata kapitális betűket mutat, mint a C. 232. denár. Tehát a denáron az új írásmód nem volt véletlen. Ez is azt bizonyítja, hogy ez a garas-típus Mátyás uralmának utolsó éveiből származik.

A garasverés bevezetése bizonyosan összefüggött a cseh háborúval. Hiszen ennek és a cseh korona elnyerésének a révén a cseh és sziléziai garasok még közelebb jutottak hozzánk. Érthető, ha a garasforgalomból származó hasznot a király teljes mértékben a kincstár számára igyekezett biztosítani.

209 C

Végül az utolsó pénzfaj az aranyforint, melyet ebben a korban is változatlan fínomságban és változatlan pénzláb szerint vertek tovább. Első pillanatra bármily hihetetlennek tűnik is fel, a Madonnás típusú aranyforintokat néhány évvel később kezdték verni, mint a hasonló ábrázolású garasokat, denárokat és obulusokat. Ennek a jelenségnek az okát nem tudjuk megmagyarázni, csak a tényt állapíthatjuk meg. A bizonyíték pedig ennek az igazolására a következő. A C. 204. (tehát még címeres) aranyforinton többek között a következő három jegyet találjuk: K-címer, K-címer felett K és K-∓. A C. 235. (tehát az első Madonnás típusú denáron ugyanez a három jegy előfordul, viszont a C. 214. (tehát utolsó veretű nem Madonnás típusú) denáron ezen jegyek közül egyik sem található. Nyilvánvaló, hogy egyideig (a három jegy szerint három évig) a régi aranyforintot és az új denárt együtt verték. Az új denárokat, mint láttuk, 1468 óta verték, tehát közösen 1470-ig készülhettek. Van egy adatunk 1471-ből, mely szerint ebben az évben forogtak már a Madonnás-aranyforintok.[39] A C. 209. aranyforinton, mely fátyolos Máriát ábrázol, tehát az első Madonnás típusú aranyforinton többek között K-∓ jegyet is találunk. Minthogy ez a jegy a C. 204. címeres és ezen az első Madonnás aranypénzen is szerepel, feltételezzük, hogy a K-∓ jegy a C. 204-nek utolsó és a C. 209-nek a legelső jegye és figyelembevéve az említett feljegyzést, mely szerint 1471-ben a Madonnás aranyforintok Bécsben már forogtak, 1470 (vagy legkésőbb 1471 elejére) tesszük a Madonnás-típusú aranyforintok veretésének kezdeti idejét. Ezeket az újtípusú aranyforintokat a rajtuk látható jelzések szerint Körmöcön, Nagybányán és Szebenben verték.

A következő két aranyforint-típus a C. 210. és C. 208. Ezek már koronázott Máriát ábrázolnak és így veretésük 1482-vel kezdődik. Ezt igazolják egyébként a garasok és denárok jelzéseivel egyező verdejegyek is (K-P, K-$\frac{V}{A}$). Nagybányán és Szebenben csak a C. 208. A-E és I típust verték, Körmöcön azonban a C. 210. megelőzi a C. 208-at. Két bizonyítékunk van erre. Egyik a Kováts Ferenc megfigyelése,[40] aki szerint a C. 208 F, G és H változatok összefüggnek II. Ulászló C. 258 A, B és C veretivel, tehát logikus, hogy ez az utolsó faj. Másik bizonyíték a verdejegy. A C. 210 jegyei ugyanis K-$\frac{V}{A}$, K-címerben oroszlán és csillag és végül K-P alatt rozetta. A C. 208F, G és H, tehát vala-

208 A 208 B 208 C 208 D 208 E

208 I

210 208 F 208 G 208 H

mennyi körmöci jegyű változat, mind K-P alatt rozetta verdejegyet mutat. Ez, mint említettük, Schaider Péter jegye és így a hasonló jelzésű denárokkal és garasokkal együtt ezek az aranyforintok is Mátyás utolsó veretei. A címerben oroszlán és csillag a nagylucsei Dóczy-család címere, és tudjuk, hogy nagylucsei Dóczy Orbán 1479—91 között kincstartó volt. Ezt azért emeljük ki különösen, mert ez a körülmény igazolja, hogy a verdejegyek betűi és címerei mögött nemcsak kamaragrófok, hanem más személyek, elsősorban a kincstartók és azok helyettesei is rejtőzködhetnek. Ezáltal természetesen a jegyek megnyugtató feloldása még nehezebbé válik. Mátyás két utolsó veretű aranyforintján (C. 210. és 208, de az utóbbinál csak a körmöci vereteken), a körirat kapitális betűket mutat. Ez a jelenség kétségtelenül igazolja, hogy

az új írásmód Körmöcbányán az aranyforintokon jelent meg először. Tehát Mátyás korának újító, friss áramlatokat hozó szelleme a pénzeken is visszatükröződik és az uralma végén vert körmöci pénzeken megindul az átmenet a barátírásból a renaissance írásmódra. Ez az új írásmód azután II. Ulászló korában lett általánossá. Egyben ez a jelenség a körmöci pénzverő mindenkori vezető szerepét is igazolja.

A Mátyás-kori pénzverés történetének ismertetése kapcsán nem győztük eleget hangsúlyozni az aranyforintok állandó, egyenletes jóságát, súlyban és fínomságban egyaránt. Kétségtelen, hogy ez a pénzfajta a magyar pénztörténet büszkesége. Nemcsak szívesen fogadták mindenütt, hanem számos verdében utánozták is a típusát. A Mátyás-kori sokszor bizonytalan pénzügyi viszonyok között ez volt az egyetlen szilárd pont. A XV. sz.-i magyar aranyak forgalmára és világtörténeti jelentőségére nézve értékes tanulmányok állanak a rendelkezésünkre.[41] Legújabban pedig Pauliny Oszkár kutatásai révén fogalmat alkothatunk a Mátyás korában kiverésre került és forgalomban levő arany mennyiségéről is.[42]

Mátyás korára nézve egyébként még két ismert egykorú forrásadat áll rendelkezésünkre az aranypénzek becslését illetőleg. Egyik a pápai követ jelentésének adata 1463-ból, mely szerint Magyarországon 4 pénzverőház volt. Ezek közül Budán évenkint 8000, Nagybányán 20,000, Szebenben 6000 és Körmöcön 12,000 aranyforint volt a jövedelem, összesen 44,000 a. f. körül.[43] Másik forrás az ú. n. Hippolit-kodex, mely Hippolit esztergomi érsek pénzügyeiről szól és többek között a pisetum jövedelmet, tehát az érseknek a pénzverési jövedelemből származó részesedését is említi 1487—88. évekből.[44] E szerint 1487-ben Körmöcön 1435, Nagybányán 626, Szebenben 200, 1488-ból Körmöcön 1706.19, Nagybányán 1138.65 és Szebenben 100 dukát volt a pisetjövedelem.[45] Ebből következtetni lehet a kivert pénz tömegére.

Pauliny rendkívüli szorgalommal feldolgozott adatai a 80-as évek végére, tehát Mátyás uralmának utolsó éveire vonatkoznak. Ezekből azonban következtetni lehet a pénzverők korábbi működésére is. Kritika alá vette Pauliny a két fenti forrás adatait is és azokat saját forrásainak bizonyítékaival korrigálva, a következő eredményre jutott. Körmöcön az évi hozam 12,000 a. f., ami 16,000 a. f. nyers bevétel. Ebből az aranybeváltás jövedelme 3717 a. f., az ezüstbeváltásé 11,316 a. f., amiből az aranytermelés 1002 márka lehet. Nagybányán az évi hozam 20,000 a. f., ami 27,000 a. f. nyers bevételnek felel meg. Ebből az aranybeváltás hozama 7144·20 a. f., az ezüstbeváltásé 4552·20 a. f., miből az aranybeváltás jövedelme 1905 márka aranytermelésnek felel meg. Szebenben 6000 a. f. az évi hozam, a nyers jövedelem 8000 a. f. Az aranybeváltás jövedelme 6000, az ezüstbeváltásé 2000 a. f., miből az aranyforgalom 1600 márkára tehető. Tehát a három kamara terméseredménye összesen 4507 márka (=1124 kg).[46] A budai verde hozamát óvatosan 1066 márkára teszi (=226 kg), amihez mi hozzátehetjük, hogy a budai pénzverő csak az 1471 előtti időben jöhet számításba, mert a budai pénzverés ezidőtájt

megszűnt. Madonnás típusú aranyforintot egyáltalán nem vertek Budán, denárt és garast is csak az első években. Mindezek alapján Pauliny az országos évi aranytermelést a XV. sz. végén, illetve utolsó negyedében 1500—1600 kg-ra becsüli, ami megfelel 420—450,000 drb. aranyforintnak.

Tanulságosnak véltük ezt az összeállítást, mert hű képet ad a hazai pénzverés forgalmáról. Ez a pénzverés, mint láttuk, Mátyás uralma elején sok zavarral küzdött, de uralma második felében teljesen megszilárdult. A jó aranypénzhez csatlakozott a jóveretű denár is és az állandó értékviszony a kettő között (1 a. f. = 100 denár) a legbiztosabb bizonyítéka a helyreállt pénzügyi egyensúlynak.

Mielőtt Mátyás pénzeinek ismertetését végleg lezárnók, még két részletre kell figyelmünket kiterjeszteni. Az egyik az a jelenség, hogy a pénzek korrendi beosztásánál sokszor el kellett tekintenünk a Corpus Numorum Hungariae

203

211

213 B

233 B

212

beosztásától a fajokat és típusokat illetőleg. Azaz gyakran 2 Corpus számot tettünk egy év vereti közé, illetve A, B, C jelzésű változatokat csoportosítottunk, másrészt viszont ott leírt fajokat kihagytunk. Ennek oka a Corpus II. beosztásában rejlik, Míg ugyanis az Árpád-kori részben — az évi pénzváltást figyelembevéve — valóban a tudomány akkori állása szerint csak a tipológia lehetett az egyetlen vezető szempont, addig a vegyesházi királyok idejében, mint az eddigiekből láttuk, az összetartozó, illetve időrendbe helyezhető érmek meghatározásánál sok más szempont is szerepet játszik. Legfontosabb szerepet mindenesetre a verdejegyek játszanak és minden kutatásnak innen kell kiindulnia. Így történt meg, hogy a Corpusban egyszerű változatok vannak külön fajnak felvéve. A következőkben röviden indokoljuk, hogy hol és mennyiben tértünk el a Corpus rendszerétől.

A folyópénzekről készült aranyvereteket, vastagvereteket stb. külön nem vettük fel a korrendi felsorolásba, ezek természetesen abban az évben készültek, amelyben az eredeti érem. Ezek ugyanis próbák, ajándékul vert darabok

stb., rendes forgalmi pénzek soha sem voltak. Ilyenek a C. 203 aranyveretű garas, C. 211. és C. 212. aranyveretű obulusok $^{3}/_{4}$ aranyforint értékben, C. 213B. vastagveretű garas és C. 233B. vastagveretű denár. Hamisítványnak vagy egykorú utánzatnak tekinthető a C. 206. aranyforint, C. 240. és C. 241. denárok. Nem Mátyás, hanem V. László pénzei közé tartoznak a C. 221. és C. 230. obulusok.[47] Egy fajnak kell tekinteni a C. 215. és 216. obulusokat, mert a különbség csak nagyságukban van. Hasonlóképpen a C. 235. és 235B. denárokat is, mert az utóbbin az üres mező a címerben csak a vésnök tévedése. Ehhez csatolható a C. 236. is, mert a Mária feje körül levő gyöngykörből álló glória csak egyszerű változat. Végül ugyancsak egy faj a C. 239A. és B, csak az utóbbinál kimaradt véletlenül a szívpajzsból a holló. Teljesség kedvéért soroltuk fel ezeket a megjegyzéseket, hogy Mátyás pénzei így minden oldalról megvilágítást nyerjenek.

A másik megemlítendő részletkérdés Mátyás pénzeinek külföldi kapcsolatai, illetve Mátyás tartományi pénzverése. Ez utóbbi szorosan összefügg Mátyás nagyhatalmi törekvéseivel és hozzájárul az e téren elért eredményeinek illusztrálásához. Nem óhajtunk itt részletes pénztörténeti fejtegetésekbe

245

246

247

bocsátkozni, hiszen ezek a pénzek Magyarországgal csak Mátyás személyén keresztül tartanak kapcsolatot. Azon államok vagy tartományok pénzveréséhez tartoznak, melyek részére készültek. Magyarország számára csak történeti emlékek, amelyek szemléltetőn érzékeltetik Mátyás hódító politikájának elért jelentős állomásait.

Így találunk Csehország részére vert egylapú fillért (C. 245.), melynek éremképe kétrészű címerpajzs (magyar pólyák és cseh oroszlán). Szilézia számára két típusban készült fillér. Előlapjukon az előbbi címer, a hátlapon azonban az egyiknél (C. 246.) Szent Vencel mellképét, a másiknál (C. 247) a sziléziai sast láthatjuk, fölötte M-betűvel. Boroszlóban nagyobb és kisebb garast vertek Mátyás nevével (C. 248., 249.), továbbá íratlan fillért (C. 250.). A garasok ábrája az előlapon négyrészű címer (pólyák, oroszlán, sziléziai sas és lausitzi bika), a szívpajzsban gyűrűs holló, a hátlapon Ker. János a húsvéti báránnyal. A filléren kétrészű címer (pólyák és oroszlán) és Ker. János képe látható. Végül ismeretes, két nagyságban, jägerndorfi garas is (C. 251., 252). Előlapon ugyanaz a címer az éremkép, mint előbb, a hátlapon azonban a fátyolos Mária a kis Jézussal jelenik meg és I-S betűk, amelyek Jägerndorf-Sebastian Necker neveket jelentik. Tehát ez utóbbi pénzek szorosan kapcsolódnak az 1468 után vert magyar pénzekhez, különösen a Mária ábrázolás révén.

Ezenkívül azonban Mátyás pénzei közül az aranyforintoknak van még egy további, tágabb értelemben vett külföldi kapcsolatai is, ami három irányban vizsgálandó meg. Elsősorban is a magyar aranypénzek közismert jósága számos egykorú utánzatot, helyesebben mondva, hamisítványt eredményezett. Ilyeneket ismertet a Corpus 354—358. sz. alatt. Ezek egy része — különösen ha jobb fínomságú aranyból készült — minden valószínűség szerint az ország határán kívül keletkezett. Másfelől a jó magyar aranyforintok forgalmát szívesen fogadták mindenütt és a szabad forgalom biztosítása végett több helyen ellenjeggyel látták el. Így ismerünk Mátyás aranyforintot rigai, danzigi és török ellenjeggyel (C. 344., 345., 349.). Ezek az ellenjegyek azt jelentették, hogy a lebélyegzett pénz az illető állam területén teljes értékben forgott.

248

249

250

251

252

Végül a magyar aranypénz jósága azt is eredményezte, hogy egyes külföldi pénzverető hatóságok a magyar arany mintájára verették pénzeiket. Bár ez az eljárás inkább csak a XVII. sz.-i olasz és németalföldi «ongaro»-k verésében jutott nagyobb mértékben kifejezésre, mégis már Mátyás korából is tudunk erre példát felhozni. III. Iván orosz cár Mátyástól kért bányászokat és pénzverőket az orosz bányaügy fejlesztésére és ennek eredményeként első aranypénze Mátyás aranyainak mintájára készült.[48] Valószínűleg azonban nemcsak a pénzverők magyar eredete, hanem a magyar aranyforint hírneve is hozzájárult a magyar éremtípus átvételéhez. Említettük, hogy Ujlaki Miklós bosnyák király szintén Mátyás denárainak a mintájára verette az ezüstpénzeit.

Mindezekre a jelenségekre csak röviden mutattunk rá és velük inkább csak érzékeltetni óhajtottuk a Mátyás uralmának második felében készült

pénzek messzeható jelentőségét. Az aranyforint megingathatatlan jelentősége mellett az újabb jó Madonnás denárok is lassan jelentőséget nyertek. Ha Mátyás uralmának első korszakát a pénzek tanusága szerint is állandó belső és külső zavarok kísérték, akkor e második korszak a pénzek bizonysága szerint belső egyensúlyt és megszilárdulást mutat. Ilyen szempontból nézve a pénzeket, válnak azok a történeti ismeretek feltétlenül hiteles forrásaivá.

Mátyás pénzeinek valószínű korrendi táblázata. 1458–1467.

Év	Denár	Obulus	Aranyforint	
			h. n	B. K
1458	217	231 (?)	205	204
1459				
1460				
1461	218	202		
1462	222	223		
1463	228	229		
1464	219	220	204	
1465	227			
1466	224 (?), 225	226		
1467	214	215, 216		

1468—1481.

Év	Denár			Obulus	Garas	Aranyforint
1468	235, 236			243	213C,D,E	204, 207
1469						
1470						
	K	N	S			
1471	234	235		244	213 A F	209
1472						
1473						
1474						
1475			237			
1476						
1477						
1478						
1479						
1480						
1481						

1482—1490.

Év	Denár			Obulus	Garas	Aranyforint	
	K	N	S			K	N és H
1482							
1483							
1484	239			244		210	
1485							
1486		233					208 A-E, I
1487	233						
1488							
1489	232		238	242	213 G	208 F, G, H	
1490							

JEGYZETEK.

[1] A Réthy László által összeállított «Corpus Nummorum Hungariae«» II. 1907., mely kötet vegyesházi pénzeink teljes Corpusa, az érmek leírását és rajzát közli, de ezenkívül még a verdejegyeket sem. Az érmek csoportosításánál a korrendre nem volt tekintettel. Elévülhetetlen érdeme azonban az ismert éremanyag teljes egybegyüjtése. A következőkben, amennyiben valamelyik pénzfajt említjük, minden esetben a CNH. megfelelő számaira fogunk hivatkozni.

[2] Kovachich M. G.: Scriptores rerum hung. minores II. Budae 1798. 31. (pápai követ jelentéséből).

[3] Így pl. h—O Hermannstadt és Olsvaldus polgármester és kamaragróf, K-címer felett k Körmöcbánya és talán Johann Konstorffer kamaragróf, n-címerben két kalapács keresztben Nagybánya és Nagybánya város címere stb. Ezekkel azonban részletesen nem foglalkozhatunk, minthogy még sok jegy feloldatlan.

[4] A. Luschin v. Ebengreuth: Das Münzwesen in Österreich ob und unter der Enns im ausgehenden Mittelalter. 1917. 317. skk.

[5] St. Kaprinay: Hung. Dipl. temporis Mathiae. I. 327. l. és Corpus Iuris Hung. milleniumi kiadás. I. 332. l.

[6] Corpus Iuris Hung. milleniumi kiadás. I. 332. l. és Kovachich M. G. Suppl. ad vestigia comitiorum. II. 137. l.

[7] (Schönvisner): Cat. Num. Hung. Inst. Nat. Széchenyiani. Appendix 222. l.

[8] St. Kaprinay: Hung. Dipl. temporis Mathiae. II. 155. l.

[9] St. Kaprinay: Hung. Dipl. temporis Mathiae. 189—190. l.

[10] St. Kaprinay: Hung. Dipl. temporis Mathiae 327. l.

[11] Num. Adattár 182. sz. Melléklet a Num. Közl. 1914. évf.-hoz.

[12] Schulek A.: Vegyesházi pénzeink és korrendjük I. Károly Róbert. Num. Közl. XXV. 146. l. (jegyzetben).

[13] Gr. Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. 1853. III. 263. l.

[14] (Schönvisner): Cat. Num. Hung. Inst. Nat. Széch. Appendix 228. l.

[15] Seiwert G.: Beiträge zu einer Geschichte der Hermannstädter Münzkammer. Archiv des Vereins für Siebenb. Landeskunde, 1863. 187. l.

[16] Kovachich M. G.: Monumenta Veter. Legisl. Segm. I. Mon. III. 55. l. és Sylloge Decret. I. d. 178. l. Teleki i. m. 317. l.

[17] Num. Adattár. 183. sz. Melléklet a Num. Közl. 1914. évi kötetéhez.

[18] Teleki i. m. III. 366. l. Corpus Iuris Hung. milleniumi kiadás I. 352. l.

[19] Seiwert i. m. 187. l.

[20] Schulek A.: A budai pénzverés Károly Róberttől Zsigmondig. Num. Közl. XXX—XXXI. 69. l.

[21] Num. Adattár 34. és 185. sz. Melléklet a Num. Közl. 1911. és 1914. évi kötetéhez.

[22] Rupp Jakab: Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. 1846. II. 88. l. 526. sz.

[23] Schulek A.: XV. századbeli magyar pénzlelet Visegrád várából. Num. Közl. XXXII—XXXIII. 97. l.

[24] Teleki i. m. 447. l. (Müller: Appendix 235. l. és Engel: Geschichte d. Ung. Reichs után.)

[25] Seiwert i. m. 188. l.

[26] Kemény L.: A kassai pénzverőház. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1902.

[27] Szentgáli K.: Ujlaky Miklós kiadatlan denárja. Num. Közl. 1909. 104—105. l.

[28] Teleki i. m. 509. l. és CDXXXIV. oklevél. Kovachich M. G. Suppl. ad vestig. Comit. II. 182. l.

[29] Hóman—Szekfű: Magyar történet. II. 526. l.

[30] Balogh J.: Újabb adatok stb. Arch. Ért. XLIII. 1929. 276. l.

[31] Wenczel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. 113. l.

[32] Kemény L.: A kassai pénzverőház. Magy. Gazdtört. Szemle 1902.

[33] Így a tiszapolgári lelet. Num. Közl. IV. 47. l., hybbei lelet. Arch. Ért. IV. 273. l., szerencsi lelet. Num. Közl. XV. 8—9. l., ónodi lelet. Num. Közl. X. 1911. 28. l. stb.

[34] Turnschwamb jegyzetei a XVI. sz. elején. Kiadva Engel: Geschichte d. Ung. Reichs 1797. I. 193. l.

[35] Schulek Alfréd dr. feltevése.

[36] Wagner Carolus: Diplom. Comit. Sáros etc. 483—84. l.

[37] K-címer, K-címer felett K-$\dot{+}$, n-két kalapács keresztben, n-patkó felett +.

[38] K-A, K-G, K-P, K-V, K-$\frac{V}{A}$.

[39] 1471. jún. 29 (?)-én feljegyzés: «hab ich von Peter 7 Hungr. unser lieben Frauen Gulden bekommen am Sand peterstag»... közli Schönvisner, Notitiae etc. 235. l. (az eredeti forrás «Cod. MSS Bibl. Viennensis Monasterii Augustinianorum). Részletesen tárgyalja ezt a kérdést J. Nep. Vass: Disputatio hist. numario — critica de Authore Iconis Marianae in Aureis Nummis Hungariae c. kéziratában. Orsz. Széch. Könyvtár kézirattára 18. Quart. lat.

[40] Kováts Ferenc: Tanulmányok a magyar középkori pénzverés köréből. Num. Közl. VIII. 1909. 8. l.

[41] Hóman Bálint: A XIV. sz.-i aranyválság. Fejérpataky Emlékkönyv 1917. Kováts F.: A magyar arany világtörténeti jelentősége és kereskedelmi összeköttetéseink a Nyugattal a középkorban. Tört. Szemle, 1922. 1—4. füzet.

[42] Pauliny Oszkár: Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. szazan derekán. Különl. a bécsi Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyvének VI. évf.-ból. 1936.

[43] Kovachich M. G.: Scriptores Minores II. 31. l.

[44] Nyáry A.: A modenai Hippolit-codex. Századok, 1870. 287. l.

[45] Említve van még a rozsnyói és szomolnoki kamara is, de ezekben pénzverés Mátyás alatt nem volt, csak bányakamarák voltak.

[46] Pauliny i. m. 47. l.

[47] Schulek Alfréd dr. is ezen a nézeten van. Num. Közl. XXV. 146. l.

[48] Réthy L.: Magyar numizmatikai emlékek Oroszországból. Num. Közl. II. 1903. 85—87. l. Századok 1879. 245—46. l. Friedensburg: Allgem. Münzgeschichte 87. l.

AZ I. KÖTET TARTALMA

Mátyás király. Írta *gróf Teleki Pál*, m. kir. miniszterelnök 1
A Hunyadi-kérdés. Írta *Elekes Lajos*, az Országos Levéltár tisztviselője 13
Mátyás király nyugati diplomáciája. Írta *Horváth Jenő* egyetemi c. rk. tanár 71
Mátyás király és a Szentszék. Írta *Galla Ferenc* egyetemi tanár 95
A magyar-román viszony a Hunyadiak korában. Írta *Elekes Lajos*, az Országos Levéltár tisztviselője 171
Mátyás király a hadszervező és a hadvezér. Írta *Gyalókay Jenő* ny. vezérkari ezredes 229
A magyar társadalom a Hunyadiak korában. (A hűbériség és rendiség problémája.) Írta *Mályusz Elemér* egyetemi tanár 309
Mátyás király arcképei. Írta *Balogh Jolán*, a Szépművészeti Múzeum őre 435
Mátyás pénzei. Írta *Huszár Lajos*, a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárának vezetője 549

A szerkesztésért Lukinich Imre felelős.
Az emlékkönyben közzétett tanulmányok tartalmáért szerzőik felelősek.

11
80